Archeológia na prahu histórie

K životnému jubileu Karola Pietu

Nitra 2012

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE

K životnému jubileu Karola Pietu

Gertrúda Březinová – Vladimír Varsik
(editori)

Archaeologica Slovaca Monographiae

COMMUNICATIONES

Instituti Archaeologici Nitriensis
Academiae Scientiarum Slovacae

A
SM
COMM

TOMUS XIV

NITRAE MMXII

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
NITRA

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE

K životnému jubileu Karola Pietu

Gertrúda Březinová – Vladimír Varsik
editori

Publikácia vznikla v rámci Centra excelentnosti SAV
Staré Slovensko: Dejiny Slovenska od praveku po vrcholný stredovek
Zmluva III/1/2009

a

s podporou Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva SR
a Slovenskej akadémie vied (projekt VEGA 2/0061/10; 2/0117/12; 2/0189/12).

Tlač publikácie podporili:

NITRA 2012

PhDr. Gertrúda Březinová, CSc. – Doc. PhDr. Vladimír Varsik, CSc.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE

K životnému jubileu Karola Pietu

Nitra 2012

Archaeologica Slovaca Monographiae
Communicationes, Tomus XIV

Vydal
© Archeologický ústav SAV Nitra, 2012

Recenzenti	dr Maciej Karwowski; Prof. PhDr. Eduard Krekovič, CSc.
Anglický preklad	Mgr. Ľubomíra Kuzmová; Doc. PhDr. Anton Pokrivčák, PhD.; PhDr. Ľudmila Vaňková; Mgr. Marek Vlach
Nemecký preklad	Mgr. Michal Dvorecký, PhD.; Jana Kličová; Dr. (des.) Katja Winger
Počítačová sadzba	Beáta Jančíková
Návrh obálky	Beáta Jančíková
Tlač	VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava

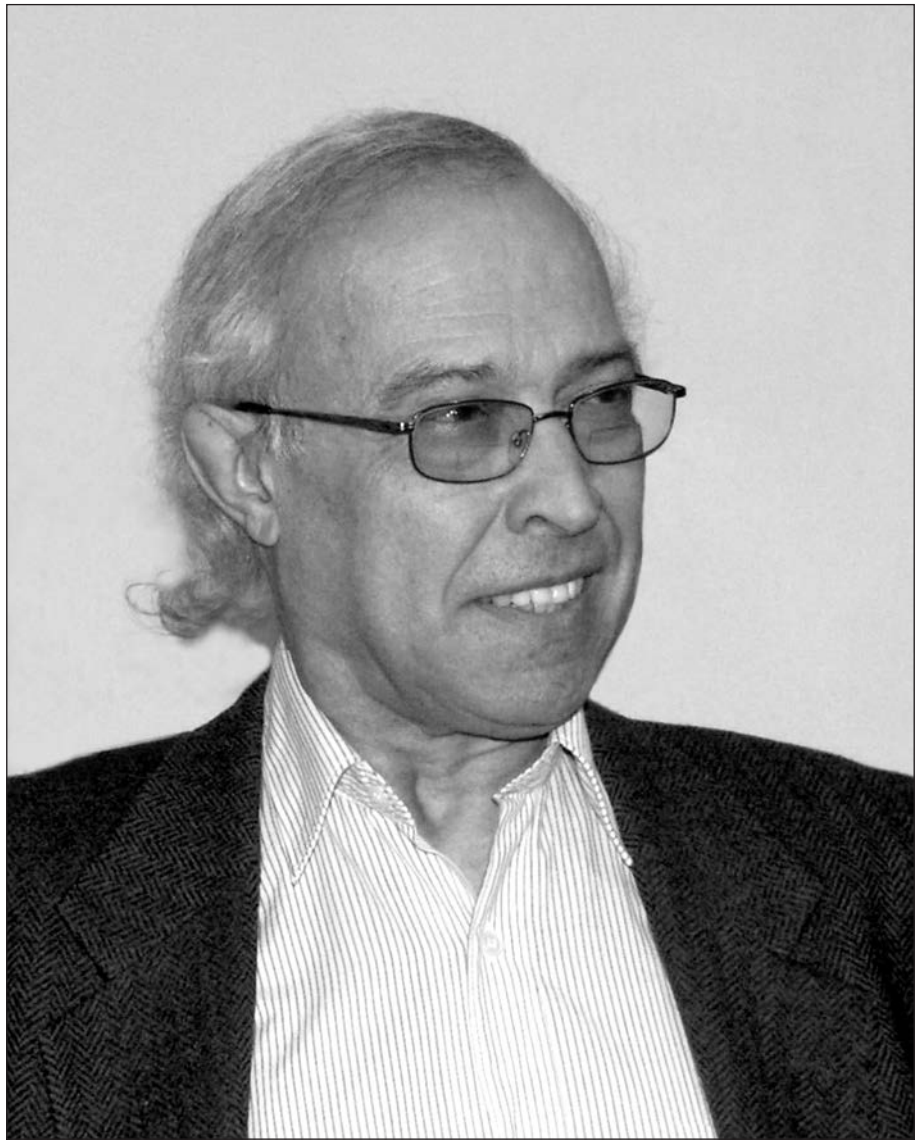
Rozširuje a objednávky prijíma

Archeologický ústav SAV
Akademická 2, 949 21 Nitra
tel.: +421/37/6943 209
fax.: +421/37/733 56 18
e-mail: gabriela.holkova@savba.sk

Za znenie, obsah príspevkov a kvalitu obrazových príloh zodpovedajú autori.

Na prednej strane obálky – Biskupice, okres Prostějov. Bronzová ľudská plastika v sediacej polohe.

ISBN 978-80-89315-42-0

OBSAH

Tabula gratulatoria 9

Niekoľko slov (o) jubilantovi 11

Bibliografia Karola Pietu 13

Ján Beljak – Gabriel Nevizánsky – Ondrej Ožďáni – Viktória Tittonová
Osídlenie juhu stredného Slovenska v dobe rímskej 23

Jan Bouzek
Ucho zobákovité konvice v Piešťanech a Horné Orešany – Slepý vrch 53

Gabriela Brezňanová – Martin Furman
Laténske nálezy v zbierkach Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici 59

Gertrúda Březinová – Egon Wiedermann
Kelti v Topoľčanoch a priľahlom povodí rieky Nitry 83

Jozef Bujna
Pohreby ženskej elity zo stupňa LT B1 95

Radoslav Čambal – Zdeněk Farkaš – Dušan Magdolen
Drobná plastika egyptského boha Usira z Trenčianskych Bohuslavíc 109

Radoslav Čambal – Branislav Kovár – Martin Hanuš
Typológia neskorolaténskej keramiky z Bratislavy-Vydrice. Predbežné výsledky 117

Ivan Čižmář
Železný depot z Přílep 137

Miloš Čižmář
Nálezy drobné lidské a zvířecí plastiky z Moravy 145

Miloš Čižmář – Natalie Venclová
La Tène Glass Spacers in the Middle Danube Region 175

Hana Čižmářová
Laténské nálezy z lokality Brno-Líšeň, poloha „Staré Zámky“ 185

Jana Čižmářová
Filigránový šperk doby laténské na Moravě 201

Eduard Droberjar
Nová varianta spony typu Almgren 132 z Jevíčka
K přechodným formám Almgrenovy V. skupiny ve stupni B2/C1 235

Peter Fecko – Marián Soják
Sídlisko púchovskej kultúry v Spišskom Hrhove na Spiši 247

Miloš Hlava
Dva neznámé halštatské nálezy ze středních Čech 263

Jiří Hošek – Balázs Komoróczy – Vít Beran
Metalografická analýza železných dřevoobráběcích nástrojů
z období markomanských válek v oblasti Mušova 271

Ivan Cheben – Matej Ruttkay – Jaroslava Ruttkayová
Zahĺbené chaty z doby laténskej v Cíferi 289

Miriam Jakubčinová
Kovanie z hradiska Bojná I-Valy 299

Titus Kolník – Peter Roth
Pravouhlé jamové žiaroviská z doby rímskej
K výskytu a funkcii v kontexte výskumu v Pobedime 303

Klára Kuzmová
Terra sigillata z germánskych sídlisk v mikroregióne mesta Nitra 331

Jan Kysela
Drei neue Südimporttypen aus dem Oppidum von Stradonitz 339

Elena Miroššayová
Keltské žiarové hroby z Košíc-Krásnej 349

Margaréta Musilová
Antické sklo z Bratislavského hradu – Zimná jazdiareň 363

Dieter Quast
Leder mit Blattvergoldung
Bemerkungen zu einigen Funden aus dem 3. Jahrhundert n. Chr. 375

Matej Ruttkay – Peter Šimčík – Mário Bielich
Laténske sídlisko v Zlatých Moravciach 381

Vladimír Salač
Sůl nad zlato. K zásobování Čech solí v době laténské 389

Pavel Sankot – Zbyněk Sedláček
Středolaténský žárový hrob z Velkého Zboží 399

Jaroslava Schmidtová – Anton Fiala
Legionársky denár z Gerulaty 415

Vladimír Turčan
Ein Baukomplex aus der römischen Kaiserzeit in Stupava
Ein Konzept der Bauentwicklung 419

Jarmila Valentová – Radka Šumberová
Výroba alkoholu nebo tlakový hrnec? 429

Terézia Vangľová
Nádoba s plastickou lištou z včasnostredovekého hradiska Bojná 435

David Vích – Tomáš Mangel
Nové laténské metalické nálezy z východních Čech a severozápadní Moravy 439

Jiří Waldhauser
Užívání vápence, kaolinitu a opuky během keltského osídlení Čech 443

Vincent Megaw
Go East young man!'
Antipodean thoughts on the earliest La Tène art in Slovakia
(with particular reference to the fortified settlement of Horné Orešany) 447

Skratky použité v literatúre 459

TABULA GRATULATORIA

Ján Beljak, Zvolen
Vít Beran, Brno
Mário Bielich, Nitra
Jan Bouzek, Praha
Jozef Bujna, Nitra
Gabriela Brezňanová, Banská Bystrica
Gertrúda Březinová, Nitra
Radoslav Čambal, Bratislava
Eva Černá, Most
Ivan Čižmář, Brno
Miloš Čižmář, Brno
Hana Čižmářová, Brno
Jana Čižmářová, Brno
Petr Drda, Praha
Eduard Droberjar, Olomouc
Kristián Elschek, Nitra
Zdeněk Farkaš, Bratislava
Peter Fecko, Spišská Nová Ves
Anton Fiala, Bratislava
Martin Furman, Žilina
Petra Goláňová, Brno
Martin Hanuš, Bratislava
Janka Hečková, Nitra
Miloš Hlava, Praha
Jiří Hošek, Praha
Ivan Cheben, Nitra
Miriam Jakubčinová, Nitra
Titus Kolník, Nitra
Balázs Komoróczy, Brno
Drahomír Koutecký, Most
Branislav Kovár, Bratislava
Eduard Krekovič, Bratislava
Klára Kuzmová, Trnava
Jan Kysela, Praha
Marta Mácelová, Banská Bystrica
Dušan Magdolen, Bratislava
Tomáš Mangel, Hradec Králové
Jan Michálek, Praha
Elena Miroššayová, Košice
Gabriel Nevizánsky, Nitra
Mária Lamiová, Košice
Vincent Megaw, Adelaida
Margaréta Musilová, Bratislava
Ondrej Ožďáni, Nitra
Veronika Plachá, Bratislava
Dieter Quast, Mainz
Ján Rajtár, Nitra
Branislav Resutík, Bratislava
Peter Romsauer, Nitra
Peter Roth, Poprad
Alexander Ruttkay, Nitra
Matej Ruttkay, Nitra
Jaroslava Ruttkayová, Nitra
Vladimír Salač, Praha
Pavel Sankot, Praha
Zbyněk Sedláček, Praha
Jaroslava Schmidtová, Bratislava
Marián Soják, Spišská Nová Ves
Peter Šimčík, Košice
Tatiana Štefanovičová, Bratislava
Radka Šumberová, Praha
Jaroslav Tejral, Brno
Viktória Tittonová, Trnava
Vladimír Turčan, Bratislava
Jarmila Valentová, Praha
Terézia Vangľová, Nitra
Vladimír Varsik, Bratislava
Natálie Venclová, Praha
David Vích, Hradec Králové
Andrej Vrtel, Bratislava
Jiří Waldhauser, Hradec Králové
Egon Wiedermann, Nitra

Poznámka: V zozname gratulantov sú hlavne kolegovia a priatelia z územie bývalého „Československa", ktorí sa zaoberajú problematikou doby laténskej až včasným stredovekom.

NIEKOĽKO SLOV (O) JUBILANTOVI

Sú ľudia, o ktorých sme presvedčení, že pre svoje povolanie boli predurčení. Karol Pieta k nim bezpochyby patrí: archeológii je verný celý svoj život. Sudičky boli k nemu v tomto smere láskavé; obdarili ho vlastnosťami, ktoré sú pre archeológa nenahraditeľné. Dali mu do vienka trpezlivosť – základnú cnosť bádateľa skladajúceho kúsok po kúsku mozaiku dávnej minulosti, cit pre prácu v teréne, dobrodružného ducha, bez ktorého by sa mnohé jeho počiny neudiali, talent dorozumieť sa s ľuďmi a nadchnúť ich pre spoluprácu, a to v širokom spektre od brigádnikov na výskume, robotníkov na stavbách, dedinčanov v pohostinstvách, študentov v posluchárňach, predstaviteľov štátnej správy až po najvyšších politických činiteľov, iskrivé pero pre tvorbu čitateľsky príťažlivých diel, vedeckú intuíciu a v neposlednom rade schopnosť vyjsť v ústrety šťastným náhodám.

Archeológia priťahovala Karola od detstva, čo by samo osebe nebolo nič zvláštne, veď doteraz láka mnohých mladých ľudí. Väčšina z nich však túži skúmať prinajmenšom egyptské pyramídy a vidia sa v pozícii Indiana Jonesa alebo iných romantických dobrodruhov. Na rozdiel od nich Karolovi učarovala slovenská realita, dobrodružstvo nachádzal pri zbere črepov na poliach v okolí rodnej Nitry. Od pätnástich rokov brigádničil na archeologických výskumoch, ako sedemnásťročný už bol pomocným terénnym technikom. Po vysokoškolskom štúdiu na univerzite v Brne viedla jeho cesta celkom prirodzene do Archeologického ústavu SAV v Nitre, kde sa stal kolegom tých, ktorí ho ako mladého nadšenca zaúčali do tajov archeologického remesla. Tomuto pracovisku je verný až dodnes. Prežíva v ňom všetky peripetie, ktoré doba priniesla, radostné i ťažké chvíle v pracovnom aj súkromnom živote. Schopnosti, ktoré dostal do vienka, rozhodne nepremrhal. Našiel sa v mnohých oblastiach. V terénnej archeológii má za sebou množstvo výskumov z kategórie systematických, záchranných i zisťovacích na lokalitách, ktoré sa stali kľúčovými pre poznanie pravekých dejín Slovenska. Viedol s úspechom aj zahraničnú výskumnú misiu v Kuvajte. Výstupy zo svojej bádateľskej činnosti prezentuje odborným kruhom vo vedeckých publikáciách a na konferenciách, nezabúda však ani na laickú verejnosť. Ako jeden z mála vždy chápal, ako je práve pre našu vedu životne dôležité propagovať ju medzi ľuďmi. S touto oblasťou úzko súvisia aj jeho aktivity na poli ochrany kultúrneho dedičstva. Je len samozrejmé, že široký rozhľad a bádateľské skúsenosti zúročuje aj v pedagogickom pôsobení na viacerých univerzitách, vrátane vlastnej alma mater. Je dôstojným reprezentantom slovenskej archeológie v zahraničí, kde ho uznávajú ako erudovaného bádateľa. Svoje medzinárodné renomé využíva v prospech domáceho pracoviska v mnohých smeroch. Organizačný a manažérsky talent uplatňuje na všetkých úrovniach svojej činnosti: na výskumoch, ktoré viedol, na pracovisku, v riešiteľských kolektívoch grantových projektov. Kolegov, ktorými sa obklopuje, inšpiruje a motivuje, no aj sám sa necháva nimi inšpirovať.

Karol patrí k ľuďom, ktorí sú neprehliadnuteľní: svoju nezmazateľnú stopu zanechával všade tam, kde nejaký čas pobudol. V archeologickej obci koluje množstvo historiek s ním ako ústredným hrdinom. Viaceré sa nezainteresovaným poslucháčom zdajú byť nereálne, prikrášlené, len ich priami účastníci vedia, že akokoľvek neuveriteľne znejú, naozaj sa udiali. Každý z nás, jeho súputníkov, má svoj repertoár príbehov, ktoré s ním zažíval. Často ho povesť predbehla a bohatierske historky s ním spojené kolovali medzi ľuďmi, ktorí ho osobne ešte nestihli spoznať (je to aj moja vlastná skúsenosť z čias univerzitného štúdia). Na dôvažok je Karol skvelý rozprávač – nielen, že je magnetom priťahujúcim niekedy až absurdné situácie, on vie o nich aj úžasne hovoriť, s humorom, nadhľadom a sebairóniou, ktoré sú mu vlastné. Nečudo, že mnohé z týchto rozprávaní tak povediac zľudoveli a žijú svoj vlastný život v *oral history* širokého okolia.

Keď ma kolegovia – editori požiadali, aby som napísala niekoľko slov na úvod tohto zborníka venovaného jubilantovi, cítila som sa v prvej chvíli hlavne poctená ich ponukou. Až dodatočne som si uvedo-

mila, že splniť úlohu, na ktorú som sa podujala, nebude také ľahké. Nie preto, že by nebolo čo pochvalne spomenúť, aké úspechy vypočítať, veď len množstvo rôznych domácich a zahraničných ocenení, ktoré Karol doteraz pozbieral za svoju kariéru, svedčí o tom, že je vďačným objektom pre každého laudátora. Paradoxne je to práve osobnosť oslávenca, pre ktorú nad týmito riadkami cítim rozpaky. Veď ako vzdať hold človeku, ktorý si na okiadzanie nepotrpí a ktorý vie lepšie ako mnohí iní, že svetská sláva je poľná tráva tak, aby to nevyznelo formálne a aby to navyše vystihlo pocity všetkých blahoželajúcich? Ostáva mi len dúfať, že si Karol správne prečíta to, čo som chcela týmto príhovorom vyjadriť: vážime si Ťa za Tvoju prácu, ale hlavne sme vďační za Tvoje priateľstvo.

Janka Hečková

Bibliografia Karola Pietu

1961

1. Výskum v Cejkove I v roku 1960 (spoluautor L. Bánesz). Štud. Zvesti AÚ SAV 6, 1961, 5–29.

1963

2. Mladohradištní sídlištní objekt z Podivína (spoluautor V. Furmánek). Sbor. Prací Fil. Fak. Brno E 12, 1963, 130–135.

1964

3. Zisťovací výskum v Hradci, okr. Prievidza (spoluautorka D. Bialeková). Slov. Arch. 12, 1964, 447–462.

1966

4. Púchovská kultúra. Zprávy Čsl. Spol. Arch. 8/1, 1966, 30–40.

1967

5. Zisťovací výskum v Liptovskej Mare. Arch. Rozhledy 19, 1967, 618–620, 623–632.

1968

6. Nové archeologické výskumy v Liptove. In: Prehľad 68. Ružomberok 1968, 6–7.
7. Tajomstvá Liptovskej Mary. In: Liptov 10. Liptovský Mikuláš 1968, 2.

1970

8. Archeologický výskum Liptova v rokoch 1965–1968. Liptov 1, 1970, 101–120.

1971

9. Die Höhensiedlungen der Púchov-Gruppe bei Liptovská Mara. Arch. Rozhledy 23, 1971, 326–334.
10. Nové sídliskové nálezy z okolia Plaveckého Podhradia. In: Zborník Záhorského múzea v Skalici 2. Bratislava 1971, 5–7.

1972

11. Osídlenie zo staršej doby rímskej v Liptovskej Mare. Arch. Rozhledy 24, 1972, 34–45.
12. Slovanské osídlenie Liptova v 9.–12. stor. Liptov 2, 1972, 67–82.

1973

13. Archeologický výskum v Liptovskej Mare. Pam. a Prír. 4, 1973, 29–32.
14. Významný objav na plynovode. In: Elektrón 1. Populárno-náučný časopis. Bratislava 1973, 22–23.

1974

15. Pokračovanie výskumu v Liptovskej Mare v roku 1974. AVANS 1974, 1975, 81–82.
16. Sídlisko z doby rímskej v Beluši. Slov. Arch. 22, 1974, 89–105.

1975

17. Liptovská Mara. Hradisko a komplex včasnodejinných sídlisk. In: III. medzinárodný kongres slovanskej archeológie, Bratislava 7.–14. september 1975. Nitra 1975, 3–13.
18. Výskum v Liptovskej Mare v roku 1975. AVANS 1975, 1976, 195–196.

1976

19. Výskum v Podturni (spoluautor V. Hanuliak). AVANS 1975, 1976, 101, 103.
20. Za tajomstvami našej dávnej minulosti. In: Domová pokladnica 1976. Bratislava 1975, 130–132.

1977

21. Nowe odkrycia objektów z póznego okresu halsztatckiego i z okresu lateńskiego na pólnocznej Slowacji. Acta Arch. Carpathica 17, 1977, 161–169.
22. Výskum Podtureň-Bašta v roku 1976 (spoluautor V. Hanuliak). AVANS 1976, 1977, 123–124.
23. Výskum v Liptovskej Mare v roku 1976. AVANS 1976, 1977, 230–231.
24. Zu Besiedlungsproblemen in der Slowakei an der Wende der Zeitrechnung. In: Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet. Bratislava 1977, 283–296.

1978

25. Civilizácia ako archeologická kategória. In: Základné metodologické problémy a marxistické kategórie v archeológii. Nitra 1978, 80–86.
26. Liptovská Mara. In: B. Chropovský (Ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, 121–123.
27. PhDr. Blažej Benadik, CSc., šesťdesiatročný. Slov. Arch. 26, 1978, 433–435.
28. Pokračovanie výskumu v Liptovskej Sielnici-Liptovskej Mare. AVANS 1977, 1978, 195–196.

1979

29. Archeológia Liptovskej Mary. In: V. Chmelár: Vodné dielo Liptovská Mara. Bratislava 1979, 51–53.
30. Archeologický výskum v Liptovskej Mare. In: Zborník 25 rokov n. p. Váhostav Žilina. Žilina 1979, 15–18.
31. Liptovská Mara – ein frühgeschichtliches Zentrum in slowakischen Karpaten. Altertum 25, 1979, 49–55.
32. Z dávnej minulosti Liptova. PaS 3, 1979, 51–56.

1980

33. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1977. Arch. Rozhledy 32, 1980, 216–217.
34. Hradisko Bobrovec-Mních v Západných Tatrách. AVANS 1978, 1980, 211–212.
35. Prieskum hrádkov púchovskej kultúry v Maríkovskej a Púchovskej doline (spoluautor J. Moravčík). AVANS 1979, 1980, 169–171.
36. Refúgium z doby halštatskej na Demänovskej Pludnici. AVANS 1979, 1980, 165–167.
37. Spätlatènezeitlicher Opferplatz in Prosné (spoluautor J. Moravčík). Slov. Arch. 28, 1980, 245–286.
38. Výskum v Liptovskej Mare. AVANS 1978, 1980, 212–214.
39. Výskum v Liptovskej Sielnici-Liptovskej Mare v roku 1979. AVANS 1979, 1980, 167–168.

1981

40. Nové nálezy v Rakši. AVANS 1980, 1981, 226–228.
41. Refúgiá z doby halštatskej v Liptove. Liptov 6, 1981, 53–65.
42. The La Téne Period. In: Archaeological Research in Slovakia. Xth International Cogress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Mexico, 19–24 October 1981. Nitra 1981, 97–112.
43. Výskum v Liptovskej Sielnici-Liptovskej Mare v roku 1980. AVANS 1980, 1981, 228–230.

1982

44. Bronzový kosák s Dohnian. AVANS 1981, 1982, 223.
45. Die Púchov-Kultur. Arch. Slovaca Monogr. Stud. 1. Nitra 1982.
46. Nové nálezy v Rakši. AVANS 1980, 1981, 226–227.
47. Probleme der Erforschung der dakischen Besiedlung in der Slowakei. Thraco-Dacica 3, 1982, 35–46.
48. Púchovská kultúra a jej miesto v laténskom vývoji Karpatskej kotliny. In: Metodologické problémy československé archeologie. Praha 1982, 76–89.

49. Titus Kolník, Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. I. Bratislava 1980 (rec.). Arch. Rozhledy 34, 1982, 448.
50. Umenie doby železnej. Ars Slovaca Ant. 15. Bratislava 1982. ISBN 61-342-82.
51. Umenie včasnej doby dejinnej. Encyklopédia Slovenska 6. Bratislava 1982, 178.
52. Výskum v Liptovskej Sielnici-Liptovskej Mare v roku 1981. AVANS 1981, 1982, 224–226.

1983

53. Archeologický prieskum na diaľnici úseku Liptovský Ján – Liptovský Hrádok. Bratislava 1983, 12–15.
54. Halštatské výšinné sídliská v Liptove. Arch. Rozhledy 35, 1983, 39–48.
55. Kontakte des nordslowakischen Gebietes mit der antiken Welt. In: Proceedings of the 16th International Eirene Conference, Prague 31. 8.–4. 9. 1982. Vol. 2. Praha 1983, 215–220.
56. Pohrebisko z doby sťahovania národov v Dvoroch nad Žitavou. Štud. Zvesti AÚ SAV 20, 1983, 175–185.
57. Výskum v Liptovskej Sielnici-Liptovskej Mare v roku 1982. AVANS 1982, 1983, 201–202.
58. Záchranný výskum v Nitre-Párovských Hájoch (spoluautori L. Kulichová, J. Lomenová). AVANS 1982, 1983, 203–204.
59. Železiarske objekty z doby rímskej a stredoveká dechtárska výroba vo Varíne (spoluautor J. Moravčík). AVANS 1982, 1983, 205–207.

1984

60. Púchovská kultúra. Pyramída 152, 1984, 48–56.
61. Výskum v Liptovskej Sielnici-Liptovskej Mare v roku 1983. AVANS 1983, 1984, 177–179.
62. Výskum železiarní z doby rímskej vo Varíne (spoluautor J. Moravčík). AVANS 1983, 1984, 180–181.

1985

63. Počiatky odievania na Slovensku (spoluautor V. Furmánek). Ars Slovaca Ant. 19. Bratislava 1985. ISBN 61-768-85.
64. Stopy výroby žarnovov z doby laténskej v Rakši. AVANS 1984, 1985, 191–192, 321.
65. Výskum v Liptovskej Sielnici-Liptovskej Mare v roku 1984 (spoluautor V. Hanuliak). AVANS 1984, 1985, 192–193, 321–322.
66. Z dávnej minulosti Liptova. Slovensko 9/8, 1985, 28–29.
67. Železiarne z doby rímskej vo Varíne. AVANS 1984, 1985 193–194.

1986

68. Die römerzeitliche Besiedlung von Bratislava-Devín (spoluautorka V. Plachá). Arch. Rozhledy 38/4, 1986, 339–357, 457–458.
69. Druhý hromadný nález keltských mincí z Dolného Kubína-Veľkého Bysterca (spoluautorka E. Kolníková). Slov. Arch. 24, 1986, 382–407.
70. K nálezom rímskych mincí na severnom Slovensku. Slov. Num. 9, 1986, 145–151.
71. Neskorolaténske sídliskové objekty v Abraháme. AVANS 1985, 1986, 187–188, 316–317.
72. Výskum a pamiatková úprava hradiska v Liptovskej Mare (spoluautor V. Hanuliak). AVANS 1985, 1986, 189–190.
73. Výskum v Nitre-Párovských Hájoch (spoluautor M. Ruttkay). AVANS 1985, 1986, 191–192.
74. Settlement in the Carpathians in the La Téne Period and its Relations to the Alpine Area. In: Les Alpes à l´Age du fer. Actes du Xe Colloque sur l´Age du fer, tenu à Yonne-Chambéry. Paris 1986, 31–32.
75. Stand und Notwendigkeiten der Erforschung der Púchov-Kultur. In: Stan i potrzeby badań nad młodzsym okresem przedrzymskim i okresem wplywów rzymskich w Polsce. Kraków 1986, 25–49.

1987

76. Ďalší prieskum Netopierskej jaskyne v Sásovskom krase (spoluautori J. Bárta, M. Mácelová). AVANS 1986, 1987, 29–30, 116.
77. Devín v dobe laténskej a rímskej (spoluautori V. Plachá, J. Hlavicová). In: Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28.–30. októbra 1986. Bratislava 1987, 89–99.

78. Druhý prieskum hrádkov púchovskej kultúry v Maríkovskej a Púchovskej doline (spoluautor J. Moravčík). AVANS 1986, 1987, 86–87.
79. Ľudské pozostatky z neskorolaténskeho obetiska v Liptovskej Mare (spoluautor M. Stloukal). Anthropologie (Praha) 156/1–4, 1987 (1991), 49–66.
80. Slowakei im 5. Jahrhundert. In: Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Nürnberg 1987, 385–417.
81. Umenie oživiť minulosť. Slov. Arch. 35, 1987, 442–443.
82. Veronika Plachá jubiluje. Slov. Arch. 35, 1987, 197–198.
83. Výskum a pamiatková úprava hradiska v Liptovskej Mare (spoluautor V. Hanuliak). AVANS 1986, 1987, 85–86.
84. Záchranný výskum v Nitre-Párovských Hájoch (spoluautor M. Ruttkay). AVANS 1986, 1987, 87–88.

1988

85. Archeologická pamiatka Liptovská Mara-Havránok (spoluautori J. Sálus, V. Hanuliak). Pam. a Prír. 19/4, 1988, 22–24.
86. Klenoty dávnej minulosti Slovenska. In: Bratislava 12. Kultúrno-spoločenský mesačník. Martin 1988, 70–77.
87. Neskororímske výšinné sídlisko v Lazisku (spoluautor V. Hanuliak). AVANS 1987, 1988, 111–112.
88. Netopierska jaskyňa v Sásovskom krase vo svetle nových sídliskových poznatkov (spoluautor J. Bárta). Slov. Kras 26, 1988, 33–45.
89. Polykultúrne sídlisko v Dolnej Ždani. AVANS 1987, 1988, 108.
90. Sklady železných predmetov z konca doby rímskej vo Vyšnom Kubíne (spoluautor V. Hanuliak). AVANS 1987, 1988, 108–109.
91. Two hoards of iron objekts at Vyšný Kubín, Worth Slovakia. Arch. Rozhledy 40/3, 1988, 330.
92. Výskum a pamiatková úprava hradiska Liptovská Mara v roku 1987 (spoluautor V. Hanuliak). AVANS 1987, 1988, 110–111.
93. Výšinné sídlisko z neskorej doby rímskej v Lazisku (spoluautor V. Hanuliak). AVANS 1987, 1988, 111–112.

1989

94. Frühkaiserzeitliche Eiseneverhüttungsanlage in Varín, Slowakei. In: Archaeometalurgy of Iron. International Symposium of the Comité pour la sidérurgie anciene de l´UISPP. Prague 1989, 213–227.
95. Getreide- und Brotreste aus der Völkerwanderungszeit in Devín (spoluautorka V. Plachá). Slov. Arch. 37, 1989, 69–88.
96. Radomír Pleiner jubiluje. Slov. Arch. 37, 1989, 219–220.

1990

97. Hradisko pri Trnavej Hore (spoluautor P. Mosný). AVANS 1988, 1990, 139.
98. Výskum a pamiatková úprava v Liptovskej Mare (spoluautori V. Hanuliak, P. Múdry). AVANS 1988, 1990, 137–138.
99. Kelti na Slovensku. Výtvar. Život 35/2, 1990, 37–40.
100. Nové nálezy na hrádku v Selciach pri Banskej Bystrici. AVANS 1988, 1990, 138.
101. Prieskum sídlisk z doby rímskej na strednom Pohroní (spoluautor P. Mosný). AVANS 1988, 1990, 139–140.
102. Zur Siedlungsgeschichte von Bratislava-Devín während der römischen Kaiserzeit (spoluautorka V. Plachá). In: Acten des 14. Internationalen Limes Congress in Carnuntum. RLÖ 36/2. Wien 1990, 765–769.

1991

103. Hradisko Zvon v Lazisku. AVANS 1989, 1991, 79–80.
104. Hromadný hrob ludanickej skupiny vo Vyšnom nad Hronom (spoluautori K. Konečná, G. Trgina). AVANS 1989, 1991, 81.

105. Kelten an der Donau (sprievodca výstavy). Bratislava 1991.
106. Liptovská Mara. In: J. Pavúk (Ed.): XIIth Congress UISPP Bratislava 1.–7. September 1991. A Guide to the Excursions. Bratislava 1991, 11–12.
107. The North Carpathians at the beginning of the Migration period. Antiquity 65, 1991, 376–387.
108. Výskum a pamiatková úprava v Liptovskej Mare (spoluautor V. Hanuliak). AVANS 1989, 1991, 79–80.
109. Výskum v Liptovskej Mare v roku 1989. AVANS 1989, 1991, 80.

1992

110. Jubileá (spoluautorka D. Bialeková). Slov. Arch. 40, 1992, 312–313.
111. Keltische Textilfunde mit Stickereien aus Nové Zámky, Slowakei. Tidens Tand 5. In: Archaeological Textiles in Northen Europe. København 1992, 52–65.
112. Klaus Günther, Siedlung und Werkstätten von Feinschmieden der älteren Römischen Kaiserzeit bei Warburg-Daseburg. Bodenaltertümer Westfalens 24. M nster 1990 (rec.). Slov. Arch. 40, 1992, 177.
113. Nálezy zo začiatku doby sťahovania národov v Liptovskom Jáne. AVANS 1990, 1992, 86–87.
114. Výskum a pamiatková úprava v Liptovskej Sielnici-Liptovskej Mare v roku 1990 (spoluautor V. Hanuliak). AVANS 1990, 1992, 87–88.
115. Výskum a pamiatková úprava v Liptovskej Sielnici-Liptovskej Mare v roku 1991 (spoluautor V. Hanuliak). AVANS 1991, 1992, 92–94.
116. Významný nález z neskorej doby halštatskej v Hubine (spoluautor P. Romsauer). Slov. Arch. 40, 1992, 213–222.
117. Z. Woźniak, Osada grupy tynieckej w Podłężu, woj. Krakowskie. Wrocław – Warszawa – Kraków 1990 (rec.). Slov. Arch. 40, 1992, 318–319.

1993

118. Hradisko a výšinné sídlisko z doby laténskej a rímskej v Horných Pršanoch. AVANS 1992, 1993, 106–107.
119. Liptovská Mara – archeologický pamätník. Slov. Pohľady 4/12, 1993, 114–119.
120. Mladšia doba železná (laténska) (spoluautor L. Zachar). In: T. Štefanovičová a kol.: Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava 1993, 143–209. ISBN 80-85331-07-1.
121. Osídlenie z doby rímskej a sťahovania národov v Nitre. In: Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra 1993, 74–90.
122. Predslov (Vorwort). In: Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra 1993, 1–4.
123. Stredolaténske zvieracie žiarové „hroby“ alebo doklady kultových praktík z Nitry? Slov. Arch. 41, 1993, 41–57.
124. Výskum a pamiatková úprava v Liptovskej Sielnici-Liptovskej Mare v roku 1992. AVANS 1992, 1993, 108–110.

1994

125. Histoire ancienne de la Slovaquie. In: L´Oeil 458. Lausanne 1994, 14–19.
126. Kelten – Römer – Germanen. Eine Konfrontation an der Donau (spoluautor H. Friesinger). In: Grenzenloses Österreich. Symposium, April 1994. Wien 1994, 103–106.
127. Mittel- und Nordslowakei zur Zeit der Markomannenkriege. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 253–262.

1995

128. Das archäologische Freilichtmuseum in Liptovská Mara, Slowakei. In: Experimentelle Archäologie. Bilanz 1994. Arch. Mitt. Nordwestdeutschland 8. Oldenburg 1995, 23–28.
129. Medzinárodný projekt „Jantárová cesta“ – vedecké podujatie v roku 1994. Slov. Arch. 43, 1995, 166–167.
130. Nové nálezy s Prosieka. AVANS 1993, 1995, 106.
131. Výskum v Liptovskej Sielnici-Liptovskej Mare v roku 1993. AVANS 1993, 1995, 107–109.

1996

132. In Memoriam. Kazimierz Godłowski (1934–1995). Slov. Arch. 44, 1996, 157–158.
133. Laténske hradisko so stredovekým osídlením pri Nemeckej (spoluautor P. Mosný). AVANS 1994, 1996, 140.
134. Liptovská Mara. Ein frühgeschichtliches Zentrum der Nordslowakei. Archeologické Pamätníky Slovenska 5. Bratislava 1996. ISBN 80-967366-9-7.
135. Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska. Archeologické pamätníky Slovenska 5. Bratislava 1996. ISBN 80-967366-7-1.
136. Nové nálezy z laténskeho hradiska pri Hornej Lehote (spoluautor P. Mosný). AVANS 1994, 1996, 140–142.
137. Römischer Import der Spätlatènezeit in der Slowakei. Arh. Vestnik 47, 1996, 183–195.
138. Výskum v Liptovskej Sielnici-Liptovskej Mare v roku 1994. AVANS 1994, 1996, 138–139.

1997

139. Die frühen norisch-pannonischen Handelsbeziehungen mit dem nördlichen Mitteldonaugebiet. In: Peregrinatio Gothica. Suppl. Acta Mus. Moraviae. Sci. Soc. 82. Brno 1997, 39–56.
140. Ergebnisse der Grabungen in Liptovská Mara bis 1992. In: Die Kelten in den Alpen und an der Donau. Budapest – Wien 1997, 403–414.
141. Germanische Siedlung aus dem 4. und 5. Jh. in Nitra-Párovské Háje und Problem der Siedlungskontinuität (spoluautor M. Ruttkay). In: J. Tejral/H. Friesinger/M. Kazanski (Hrsg.): Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum. Brno 1997, 145–164.
142. Hronská Dúbrava vydala svoje dávne tajomstvo. In: My žiara 4 (38)/51–52. Žiar nad Hronom 1997, 5.
143. Neskorolaténske hradisko v Kvačanoch-Dlhej Lúke. AVANS 1995, 1997, 144–145.
144. Sídlisko púchovskej kultúry v Likavke. AVANS 1995, 1997, 146–147.
145. Výskum v Liptovskej Sielnici-Liptovskej Mare v roku 1995. AVANS 1995, 1997, 148–149.
146. Zisťovací výskum na hradisku v Nemeckej (spoluautori M. Mácelová, P. Mosný). AVANS 1995, 1997, 130–131.

1998

147. Prvé historické etniká na Slovensku (spoluautori T. Kolník, J. Rajtár). In: D. Kováč a kol.: Kronika Slovenska 1. Od najstarších čias do konca 19. storočia. Bratislava 1998, 62–87.
148. Stredoveké osídlenie vo Východnej (spoluautor M. Uličný). AVANS 1996, 1998, 131–132.
149. Výskum v Liptovskej Sielnici-Liptovskej Mare. AVANS 1996, 1998, 129–131.

1999

150. Anfänge der Völkerwanderungszeit in der Slowakei (Fragestellungen der zeitgenössischen Forschung). In: L´Occident romain et l´Europe centrale au début de l´epoque des Grandes Migrations. Brno 1999, 171–189.
151. Die ersten Römer im nördlichen Mitteldonauraum im Lichte der neuen Grabungen in Devín (spoluautorka V. Plachá). In: Th. Fischer/G. Precht/J. Tejral (Hrsg.): Germanen beiderseits des spätantiken Limes. Materialien des 10. International Symposium „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonaugebiet“, Xantem vom 2.–6. 12. 1997. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 14. Köln – Brno 1999, 179–205.
152. Der archäologische Park und die Feuchtschichtengrabung in Liptovská Mara. In: E. Jerem/I. Poroszlai (Ed.): Archaeology of the Bronze and Iron Age. Experimental Archaeology – Environmental Archaeology – Archaeological parks. Budapest 1999, 357–366.
153. Hrádok púchovskej kultúry pri Hronskej Dúbrave (spoluautor P. Mosný). AVANS 1997, 1999, 137.
154. K dejinám Partizánskej Ľupče a jej okolia. In: Vojtech Budinský-Krička a najstaršie dejiny Liptova. Nitra 1999, 39–45.
155. Metallurgy of iron in Púchov culture in Slovakia (spoluautori Ľ. Mihok, A. Pribulová). In: Metallurgy East – West ´99. Stará Lesná 1999, 9–14.
156. Prieskum regionu Turca v oblasti Veľkej Fatry. AVANS 1997, 1999, 130–132.

157. Spracovanie železa z náleziska púchovskej kultúry Liptovská Mara (spoluautori Ľ. Mihok, A. Pribulová). In: Z dějin hutnictví 28. Rozpravy Nár. Tech. Muz. Praha 161. Praha 1999, 5–12.
158. Včasnostredoveké hradisko pri Pružine (spoluautor J. Moravčík). AVANS 1997, 1999, 137.
159. Výskum v Liptovskej Sielnici-Liptovskej Mare. AVANS 1997, 1999, 132–133.
160. Zaniknutá dedina Belansko a stredoveké hrádky pri Východnej (spoluautorka M. Giertlová). AVANS 1997, 1999, 134–136.

2000

161. Die Siedlung Liptovská Mara II und die Anfänge der Einflüsse der Latène-Kultur im Westkarpatenraum. Slov. Arch. 48, 2000, 315–346.
162. Ein Depot latènezeitlicher Eisengegenstände aus Liptovská Mara. In: Metallgewinnung und -verarbeitung in der Antike – Schwerpunkt Eisen. Nitra 2000, 135–160.
163. Hradisko púchovskej kultúry v Košeci-Nozdroviciach. AVANS 1998, 2000, 139–141.
164. Keltské hradisko v Trenčianskych Bohuslaviciach. AVANS 1998, 2000, 141–142.
165. Latènezeitlicher Burgwall und Opferplatz(?) in Trenčianske Teplice. In: J. Bouzek/H. Friesinger/K. Pieta/B. Komoróczy (Hrsg.): Gentes, Reges und Rom. Auseinandersetzung – Anerkennung – Anpassung [Festschr. Jaroslav Tejral]. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 16. Brno 2000, 97–120.
166. Nové objavy na rímskom Devíne (spoluautorka V. Plachá). Pam. a Múz. 3, 2000, 6–9.
167. Výskum v Liptovskej Sielnici-Liptovskej Mare. AVANS 1998, 2000, 138–139.
168. Výskum v Liptovskej Sielnici-Liptovskej Mare v roku 1999. AVANS 1999, 2000, 103–104.

2001

169. Felix Müller – Gilbert Kaenel – Geneviéve Lüscher (Hrsg.), Eisenzeit. Die Schweiz vom Paleolithikum bis zum frühen Mittelalter IV. Basel 1999 (rec.). Slov. Arch. 49, 2001, 397–400.
170. Halštatské a laténske osídlenie v Hornej Lehote (spoluautor P. Mosný). AVANS 2000, 2001, 160–161.
171. Jan Filip a neskorolaténske osídlenie Slovenska. Arch. Rozhledy 53, 2001, 29–38.
172. Laténsky meč z hrobového nálezu v Cejkove (spoluautor L. Bánesz). AVANS 2000, 2001, 30.
173. Mesto Púchov a expozícia púchovskej kultúry (spoluautor J. Moravčík). Inf. SAS 12/1, 2001, 15–16.
174. Sídlisko z doby železnej v Hornej Lehote (spoluautor P. Mosný). AVANS 1999, 2001, 104–405.
175. Záchranný výskum vo Zvolene (spoluautori V. Hanuliak, R. Malček). AVANS 1999, 2001, 47–49.

2002

176. 10 rokov archeologického múzea v prírode v Liptovskej Mare. In: Rekonstrukce a experiment v archeologii 3. Hradec Králové 2002, 125–134.
177. Bemerkungen zum Grab aus Čáčov. In: K. Kuzmová/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.): Zwischen Rom und dem Barbaricum [Festschr. T. Kolník]. Nitra 2002, 343–354.
178. Jubilujúci PhDr. Titus Kolník, DrSc. Slov. Arch. 50, 2002, 359, 360.
179. Kováčstvo v dobe rímskej a v dobe sťahovania národov na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 35, 2002, 61–74.
180. Neskorolaténske sídlisko v Sklabinskom Podzámku (spoluautor M. Horňák). AVANS 2001, 2002, 62.
181. Neue Erkenntnisse zum Grab von Sikenica-Veľký Pesek. In: J. Tejral (Hrsg.): Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 19. Brno 2002, 237–245.
182. Príspevok k datovaniu hradiska Závažná Poruba-Iľanovská Poludnica. AVANS 2001, 2002, 156–158.
183. Slovensko v dobe sťahovania národov. In: A. Ruttkay/M. Ruttkay/P. Šalkovský (Ed.): Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra 2002, 7–18.
184. Stredoveké opevnenie pri Rakši, okr. Turčianske Teplice. AVANS 2001, 2002, 159.
185. Včasnostredoveké a púchovské hradisko v Sklabini (spoluautor S. Horváth). AVANS 2001, 2002, 160.
186. Včasnohistorické osídlenie (polovica 5.–1. stor. pred n. l.). In: Atlas krajiny Slovenskej republiky. Bratislava 2002, 37.
187. Včasnohistorické osídlenie (1. stor. n. l.–5. stor. n. l.) (spoluautor J. Rajtár). In: Atlas krajiny Slovenskej republiky. Bratislava 2002, 37.
188. Veronika Plachá. Inf. SAS 13/2, 2002, 19–20.

189. Výskum v Hornej Lehote (spoluautor P. Mosný). AVANS 2001, 2002, 161–163.
190. Wirtschaftliche Strukturen der spätlatènèzeitlichen Siedlungen in der Slowakei. In: C. Dobiat/S. Sievers/Th. Stöllner (Hrsg.): Dürnberg und Manching – Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum. Akten des Internationalen Kolloquiums in Hallein/Bad Dürrnberg 7.–11. Oktober 1998. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 7. Bonn 2002, 315–323.

2003

191. 16. konferencia Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum. Inf. SAS 14/2, 2003, 11–12.
192. Devín settlement. In: Zs. Visy (Ed.): The Roman army in Pannonia. An Archaeological Guide of the Ripa Pannonica. Pécs 2003, 216-218.
193. Die Púchov-Kultur. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Bd. 23. Berlin – New York 2003, 597–601.
194. Jaroslav Tejral jubiluje. Pravěk (N. Ř.) 13, 2003 (2005), 492–493.
195. Keltská konferencia v Udine (Taliansko). Inf. SAS 14/2, 2003, 5.
196. Ladislav Veliačik jubiluje. Inf. SAS 14/1, 2003, 23.
197. Le dépôt de Liptovská Mara. In: Forgerons et Ferrailleurs. Fer et savoir-faire á l´époque celtique. Bibracte musée de la civilisation celtique. Glux-en-Glenne 2003, 20.
198. Skúsenosť so stavbou a prezentovaním archeologického múzea v prírode v Liptovskej Mare. Monumentorum Tutela 14, 2003, 199–204.
199. Spiš vo včasnej dobe dejinnej. In: R. Gładkiewicz/M. Homza (Ed.): Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša. Levoča – Wrocław 2003, 149–159.
200. Šesťdesiatnik Ladislav Veliačik. Slov. Arch. 51, 2003, 377–378.
201. Un dépot de l´oppidum de Pohanská, Plavecké Podhradie. In: Forgerons et Ferrailleurs. Fer et savoir-faire á l´époque celtique. Bibracte musée de la civilisation celtique. Glux-en-Glenne 2003, 12, 19.
202. Zisťovací výskum v Žiari nad Hronom (spoluautor P. Mosný). AVANS 2002, 2003, 107–108.

2004

203. 12. medzinárodné sympózium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum. Siedlungs- und wirtschaftsstrukturen in der Frühgeschichte. Štud. Zvesti AÚ SAV 36, 2004, 153–154.
204. Jozef Moravčík šesťdesiatročný. Inf. SAS 15/1, 2004, 25.
205. Kontakty Spiša s okolitými územiami vo včasnej dobe dejinnej (spoluautor M. Soják). In: Okres lateński i rzymski w Karpatach polskich. Krosno 2004, 163–178.
206. Nález meča z doby rímskej z Varína (spoluautor Ľ. Mihok). In: Z dějin hutnictví 34. Rozpravy Nár. Tech. Muz. Praha 188. Praha 2004, 16–20.

2005

207. Blacksmith techniques of roman period in the central Carpathians region (spoluautori Ľ. Mihok, A. Pribulová, L. Olexa). In: Metallurgy in Southeast Europe til the XIXth century. Sozopol 2005, 47–53.
208. Slowakei (spoluautor T. Kolník). Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Bd. 29. Berlin – New York 2005, 114–123.
209. Spätlatènezeitliche Waffen und Ausrüstung im nördlichen Teil des Karpatenbeckens. Slov. Arch. 53, 2005, 35–84.

2006

210. Bojná – mocenské a christianizačné centrum Nitrianskeho kniežatstva. Předběžná správa/Bojná – neues Macht- und Christianisierungszentrum des Fürstentums von Nitra. Vorbericht (spoluautor A. Ruttkay). In: K. Pieta/A. Ruttkay/M. Rauttkay (Ed.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva/Wirtschaftliches und politisches Zentrum Nitraer Fürstentums. Nitra 2006, 21–69. ISBN 06-80-88709-90-3.
211. Ein junglatènezeitlicher Stieranhänger aus Udiča/Slowakei. In: Studien zur Lebenswelt der Eisenzeit. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Bd. 53. Berlin – New York 2006, 133–147.

212. Hausbauentwicklung in der Púchov-Kultur. In: B. Gediga/W. Piotrowski (Ed.): Budownictwo i architektura epoki brązu i epoki żelaza w Europie środkowej – problemy rekonstrukcii. Biskupin – Wrocław 2006, 303–317.
213. Hradiská Bojná II a Bojná III. Významné sídlo z doby sťahovania národov a opevnenia z 9. storočia/Burgwälle Bojná II a III. Herrensitz der Völkerwanderungszeit und Befestigungen aus dem 9. Jahrhundert. In: K. Pieta/A. Ruttkay/M. Rauttkay (Ed.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva/Wirtschaftliches und politisches Zentrum Nitraer Fürstentums. Nitra 2006, 173–190. ISBN 06-80-88709-90-3.
214. Metalografická analýza nálezov z doby železnej z Hornej Lehoty (spoluautori Ľ. Mihok, P. Mosný). Štud. Zvesti AÚ SAV 39, 2006, 97–109.
215. Nález zvona na hradisku z 9. storočia v Bojnej. Náčrt histórie včasnostredovekých zvonov/Ein Glockenfund aus dem Burgwall aus dem 9. Jahrhundert in Bojná. Zur Geschichte der frühmittelalterlichen Glocken (spoluautor J. Jánošík). In: K. Pieta/A. Ruttkay/M. Ruttkay (Ed.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva/Wirtschaftliches und politisches Zentrum Nitraer Fürstentums. Nitra 2006, 121–158. ISBN 06-80-88709-90-3.
216. Ojedinelý nález honosných falér z Nových Zámkov? (spoluautor J. Zábojník). AVANS 2004, 2006, 157.

2007

217. Archaeological and Geophysical Prospecting of deserted Early Islamic Village Al-Qusur (Failaka Island) (spoluautori A. H. S. Shehab, J. Tirpák, M. Bielich, M. Bartík, J. Ďuriš). Štud. Zvesti AÚ SAV 41, 2007, 74–76.
218. Bojná – mocenské a christianizačné centrum Nitrianskeho kniežatstva. Predbežná správa/Bojná – neues Macht- und Christianisierungszentrum des Fürstentums von Nitra. Vorbericht (spoluautor A. Ruttkay). In: K. Pieta/A. Ruttkay/M. Rauttkay (Ed.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva./Wirtschaftliches und politisches Zentrum Nitraer Fürstentums. Druhé vydanie. Nitra 2007, 21–69. ISBN 978-80-88709-91-6.
219. Bojná – nový fenomén v slovenských dejinách (spoluautor A. Ruttkay). Pam. a Múz. 2, 2007, 13–15.
220. Bojná. Nové nálezy k počiatkom slovenských dejín. Bojná 2007. ISBN 978-80-969741-0-8.
221. Der frühlatènezeitliche Burgwall in Horné Orešany, Westslowakei. Vorbericht. Slov. Arch. 55, 2007, 295–310.
222. Discovery of a unique Chamber Tomb in Poprad-Matejovce, Slovakia (spoluautorka T. Belanová). In: Archaeological Textiles Newsletter 44. Newsletter 2007, 18–20.
223. Eva Kolníková – k životnému jubileu. Slov. Num. 18, 2007, 10–11.
224. Hradiská Bojná II a Bojná III. Významné sídlo z doby sťahovania národov a opevnenia z 9. storočia/Burgwälle Bojná II a III. Herrensitz der Völkerwanderungszeit und Befestigungen aus dem 9. Jahrhundert. In: K. Pieta/A. Ruttkay/M. Rauttkay (Ed.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva/Wirtschaftliches und politisches Zentrum Nitraer Fürstentums. Druhé vydanie. Nitra 2007, 173–190. ISBN978-80-88709-91-6.
225. Keltská plastika psíka z Bratislavy-Devína. Bratislava. Zbor. MMB 19, 2007, 13–20.
226. Kniežacia hrobka z Popradu-Matejoviec (spoluautor P. Roth). Pam. a Múz. 3, 2007, 44–47.
227. Nález zvona na hradisku z 9. storočia v Bojnej. Náčrt histórie včasnostredovekých zvonov/Ein Glockenfund aus dem Burgwall aus dem 9. Jahrhundert in Bojná. Zur Geschichte der frühmittelalterlichen Glocken (spoluautor J. Jánošík). In: K. Pieta/A. Ruttkay/M. Rauttkay (Ed.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva/Wirtschaftliches und politisches Zentrum Nitraer Fürstentums. Druhé vydanie. Nitra 2007, 121–158. ISBN 978-80-88709-91-6.
228. Tisícročné polodrahokamy. Žurnál 16/2007, 58–61.
229. Výskum a pamiatková obnova v Liptovskej Mare v rokoch 2004 a 2005 (spoluautori L. Benediková, B. Kovár, O. Makýš). AVANS 2005, 2007, 40–47.

2008

230. Das Fürstengrab von Poprad-Matejovce. In: Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa. Frankfurt am Main 2008, 29–30.
231. Höhensiedlungen der Völkerwanderungszeit im nördlichen Karpatenbecken. In: V. Bierbrauer/H. Steuer (Hrsg.): Höhensiedlungen zwischen Antike und Mittelalter von den Ardennen bis zur

Adria. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Bd. 58. Berlin – New York 2008, 457–480.
232. Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Arch. Slovaca Monogr. Stud. 10. Bratislava 2008. ISBN 978-80-98315-05-5.
233. Nové laténske a rímske nálezy z povodia Torysy (spoluautor M. Soják). AVANS 2006, 2008, 122–124.
234. Unikátne archeologické bohatstvo. Slov. Zahraničie 4/2008, 10–11.
235. Výskum kniežacej hrobky v Poprade-Matejovciach (spoluautor P. Roth). AVANS 2006, 2008, 122.

2009

236. Archaeological and geophysical survey at deserted Early Islamic village Al-Qusur, Failaka Island, State of Kuwait (spoluautori A. H. S. Shehab, L. Benediková, M. Bielich, J. Tirpák, M. Bartík). Ve Službách Arch. 1, 2009, 29–35.
237. Bojná. Nové nálezy k počiatkom slovenských dejín. Druhé vydanie. Bojná 2009. ISBN 978-80-969741-1-5.
238. Das germanische Fürstengrab aus Poprad-Matejovce. In: Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa. Bonn 2009, 107–122. ISBN 978-3-7749-3663-8.
239. Spätrömische und völkerwanderungszeitliche Münzhorte und andere Münzfunde im Nordkarpatenraum (spoluautorka E. Kolníková). In: M. Wioloszyn (Ed.): Byzantine Coins in Central Europe between the 5th and 10th Century. Kraków 2009, 117–132. ISBN 978-83-7676-008-7.
240. Untergang der Burgwälle der Púchov-Kultur. In: V. Salač/J. Bemmann (Hrsg.): Mittelauropa in der Zeit Marbods. Praha – Bonn 2009, 273–287. ISBN 978-80-87365-20-5.

2010

241. Keltische Besiedlung der Slowakei. Jüngere Latènezeit. Arch. Slovaca Monogr. Stud. 11. Bratislava 2010. ISBN 578-80-89315-31-4.

2011

242. The chieftain grave from Poprad (Slovakia). In: Bulletin de Liaison, 2011, no. 35, 63–65.
243. Bojná-frühmittelalterliches Machtzentrum in der Riechweite eines Goldreviers. In: 23. International Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum, Macht des Goldes, Gold der Macht – Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum (3.–10. Jh.), Tengelice (H), 16–19. 11. 2011: Abstracts. Tengelice 2011, 15–16.
245. Devín – current situation and prospects of research. In: Quo Vadis? (spoluautorka K. Harmadyová). Long-term research projects in Europaean Archaeology: October 26–28, 2011, Schleswig. Abstracts. Schleswig 2011, 14–15.
246. Výskum včasnolaténskeho hradiska v Horných Orešanoch (spoluautori M. Jakubčinová, B. Šebesta). AVANS 2008, 2011, 211–214.
247. Výskum včasnostredovekého hradiska Bojná I v rokoch 2007 a 2008 (spoluautori J. Haruštiak, M. Jakubčinová, T. Vanľová). AVANS 2008, 2011, 205–210.
248. Nálezy z hradiska Zobor v Nitre. AVANS 2008, 2011, 202–205.
249. Štefan Luby a archeológia. In: Luby. dt. Bratislava 2011, 95–96.
250. Bronzové náramky s vývalkami z konca doby halštatskej a začiatku doby laténskej na severnom Slovensku. In: R. Kujovský/V. Mitáš (Eds.): Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám. Nitra 2012, 315–324. ISBN 978-80-89315-41-3.

Podľa autorových podkladov zostavila *Daniela Fábiková* (Slov. Arch. 59, 391–400).

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 23–52.

OSÍDLENIE JUHU STREDNÉHO SLOVENSKA V DOBE RÍMSKEJ

JÁN BELJAK – GABRIEL NEVIZÁNSKY – ONDREJ OŽĎÁNI – VIKTÓRIA TITTONOVÁ

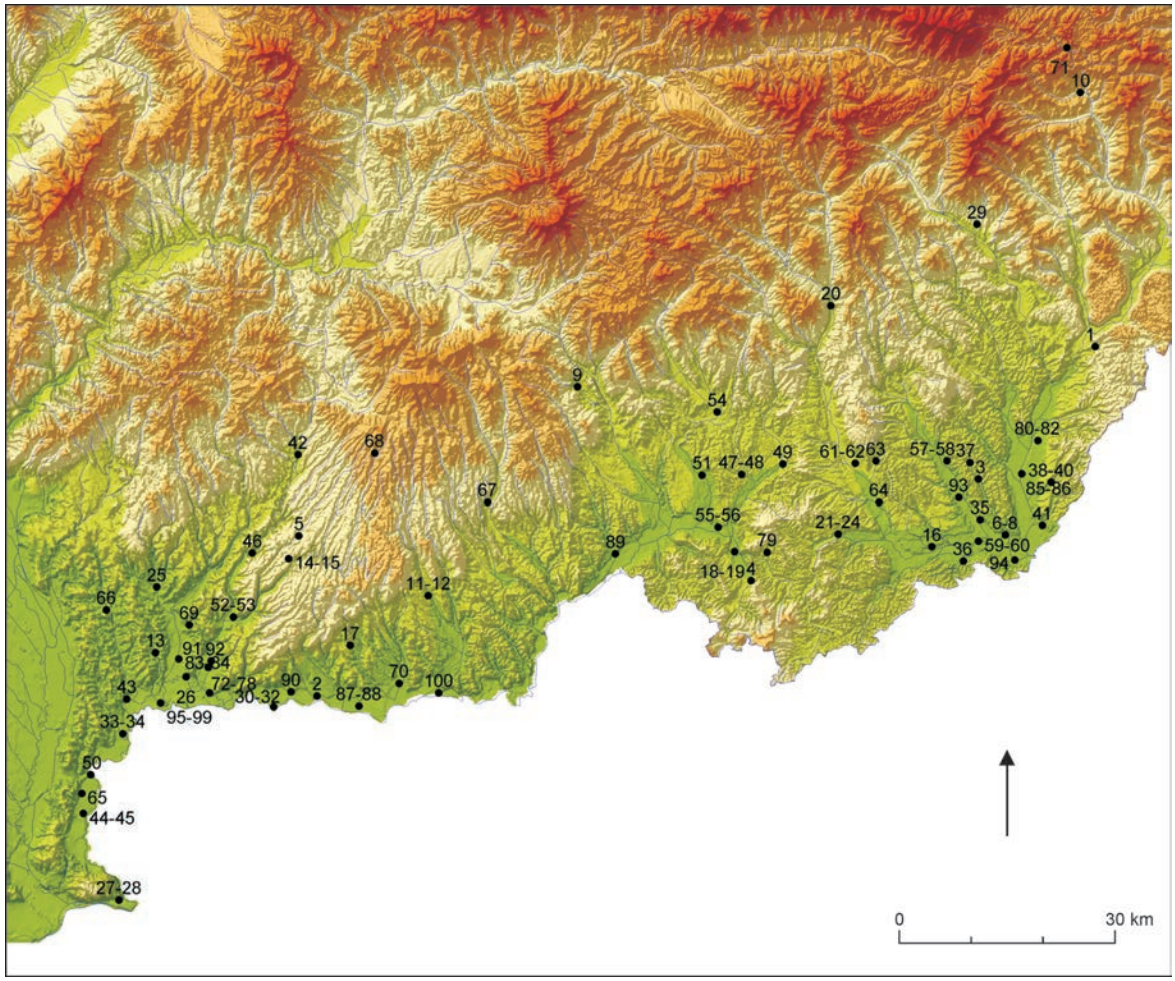
Mimoriadne náročná je rekonštrukcia osídlenia územia, ležiaceho severovýchodne od rímskej provincie Panónia. Toto územie môžeme zo západu ohraničiť sútokom Ipľa s Dunajom, z východu Slovenským krasom, zo severu Slovenským Rudohorím a z juhu súčasnou slovensko-maďarskou hranicou. Chronologicky téma práce začína v prvých desaťročiach 1. stor. po Kr. a končí v posledných desaťročiach 4. stor. po Kr. Toto obdobie môžeme rozdeliť na tri základné chronologické úseky. Prvým je staršia doba rímska (stupne B1, B2 a B2/C1, t. j. medzi rokmi 0–180/200), druhým je mladšia doba rímska (stupne C1 a C2; teda obdobie 180/200–310), tretím je neskorá doba rímska a počiatok obdobia sťahovania národov (stupeň C3 a C3/D1; obdobie 310–375/406).

Etniká usadené severne a východne od Panónie okrajovo spomína Tacitus vo svojom diele Germania. Spomenutý antický autor vymenúva kmene Naristov, Markomanov a Kvádov, ktoré majú sídlo na území severne od Dunaja, teda v dnešnom Dolnom Rakúsku, na južnej Morave a juhozápadnom Slovensku (*Tacitus, Germania* 41–42). Juhovýchodne od sídlisk Kvádov, medzi riekami Dunaj a Tisa, žili Jazygovia. Na východné Slovensko sa kladie osídlenie keltských Anartov a Dákov, ktoré je v období markomanských vojen vystriedané przeworskou kultúrou, patriacou do východogermánskeho kultúrneho okruhu. Neveľmi prehľadná je etnická situácia v dobe rímskej na strednom Slovensku. Všeobecne sa akceptuje, že jeho severná časť – stredné a horné Považie a stredné Pohronie – bolo osídlené nositeľmi púchovskej kultúry, keltskými Kotínmi.

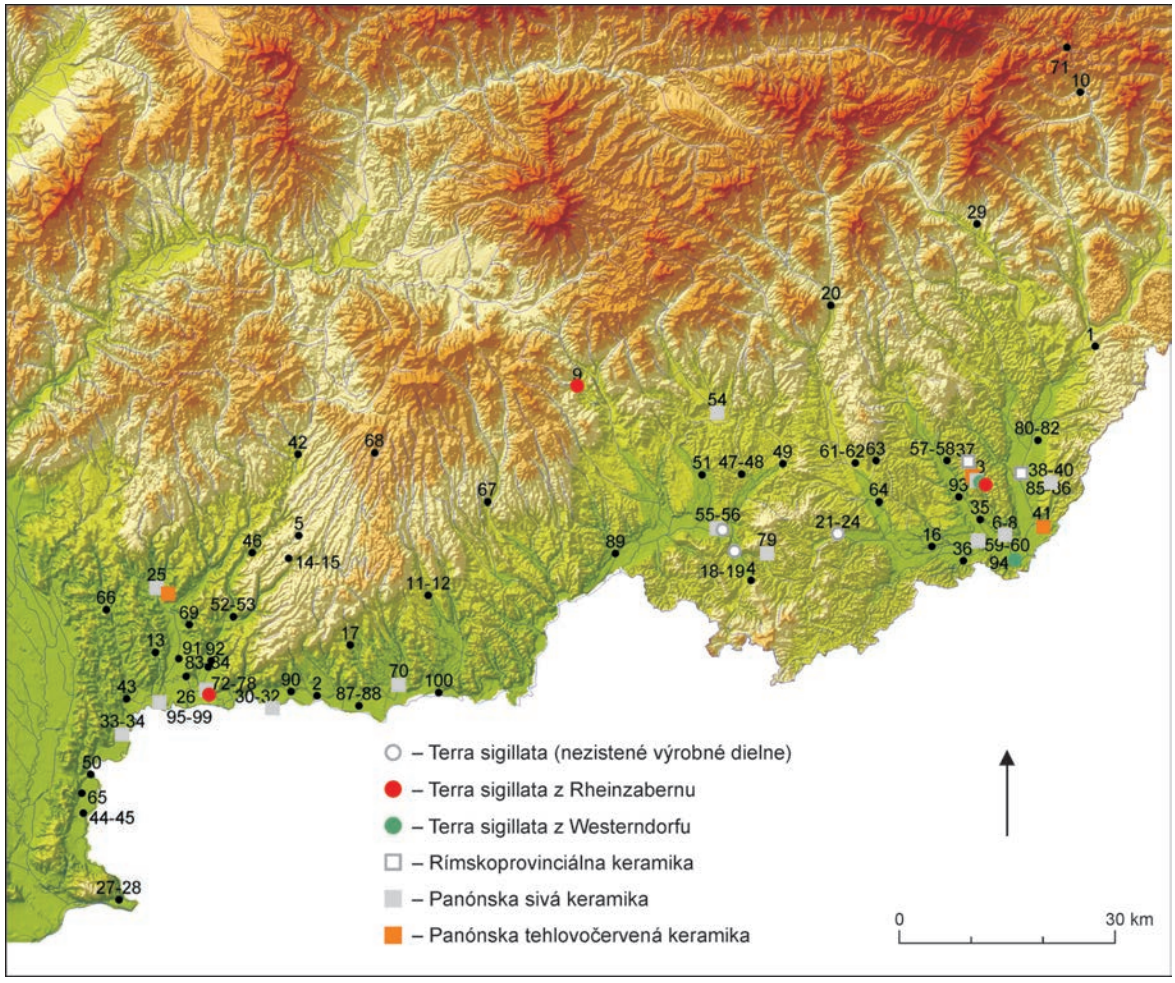
Z hľadiska určenia etnicity je najkomplikovanejšia situácia v regióne severne od Mátry. Severozápadne od tzv. sarmatských valov, predpokladajú maďarskí archeológovia od 3. storočia pohraničnú enklávu Kvádov (*Istvánovits/Kulcsár 2003*, 150) a severovýchodne od týchto valov hraničnú zónu osídlenú Vandalmi (*Istvánovits/Almássy 2003*, 235–237). Etnicitu kmeňa, resp. kmeňov, ktoré obývali priestor vymedzený na juhu Mátrou a Bukovými horami, na západe Javorím, na severe Slovenským Rudohorím a na východe Slovenským Krasom/Aggtelekom, môžeme iba predpokladať. V mladšej dobe rímskej na Poiplie a do povodia Slanej postupne prichádzajú germánski Kvádi. V staršej dobe rímskej tu môžeme predpokladať sídla Osov a Búrov. Vzhľadom k minimálnemu množstvu archeologických prameňov z južnej oblasti stredného Slovenska z 1. stor. pred Kr. a z 1. stor. po Kr. je však dnes takmer nemožné rekonštruovať etnickú mapu na tomto území od záveru doby laténskej po počiatky doby rímskej.

V oblasti Poiplia do mladšej a neskorej doby laténskej (LT B2/C1–LT C2/D1) G. Březinová datuje päť sídlisk (*Březinová 2006*, mapa 05): Chľaba-Dunaj, km 1709,4 (*Bujna 1980*, 65–71), Chľaba-Dunaj km 1711 (*Hanuliak 1989*, 151–153), Ipeľský Sokolec-sútok Ipľa a Santovského potoka (*Nevizánsky 1980*, 148, 149), Pinciná-Pod veternou (*Fottová/Kovár 2004*, 53, 54) a Žemberovce-Lúky (*Bielich 2004*, 39). B. Kovár do tohto obdobia zaraďuje ďalšie štyri lokality (*Kovár 2008*). Sú to náleziská v chotároch obcí Lontov (*Lichardus/Liptáková 1961*, 776–793), Nižná Kaloša (*Lichardus/Liptáková 1961*, 783, 784), Rakytník (*Cheben/Ruttkay 1999*, 68, 69) a Slovenské Ďarmoty (*Bánesz/Nevizánsky 1984*, 26, 27).

Všeobecne do doby laténskej G. Březinová zaraďuje aj sídliská Bielovce-Telek (*Fusek 1986*, 83, 84), Hokovce-Pod oslášom (*Bátora 1977*), Leľa (*Moucha 1952*), Pástovce-kostol (*Bisták/Daňo 2006*, 46), Šahy-ZSZ od kóty 144,2 (*Bánesz/Nevizánsky 1983*, 25–30), Šahy-Preseľany nad Ipľom (*Bánesz/Nevizánsky 1983*, 25–30), Šahy-Hrkovce-Alja földek (*Liptáková 1962*), Šahy-Teľmák-údolie Berineseckého potoka (*Nekvasil 1961*), Veľké Túrovce (*Bánesz/Nevizánsky 1983*, 25–30), Vyškovce nad Ipľom-Vlade (*Marková/Ožďáni 1993*, 88–92), Vyškovce nad Ipľom-Kisváros (*Bánesz/Nevizánsky 1983*, 25–30), Vyškovce nad Ipľom (*Bánesz/Nevizánsky 1983*, 25–30)

Obr. 1. Osídlenie juhu stredného Slovenska v dobe rímskej. 1 – Ardovo-Ardovská jaskyňa; 2 – Balog nad Ipľom-Terasa s kostolom; 3 – Barca-Kovalcsík tag; 4 – Belina-Jaskyňa kanelovaných črepov; 5 – Čabradský Vrbovok; 6 – Číž-Vo vinici; 7 – Číž; 8 – Číž, 1 km JZ od obce; 9 – Divín; 10 – Dobšiná; 11 – Dolné Plachtince; 12 – Dolné Plachtince-Studničný potok; 13 – Dolné Semerovce; 14 – Drienovo-Vrch Chamardík; 15 – Drienovo-Chrochot; 16 – Dubovec; 17 – Ďurkovce-Petőpuszta; 18 – Fiľakovo-Pod malým cintorínom; 19 – Fiľakovo-Hrad; 20 – Hnúšťa-Likier; 21 – Hodejov-Bagypuszta; 22 – Hodejov-Pod hradom; 23 – Hodejov-Kertészeti földek; 24 – Hodejov-Hajnalvölgy; 25 – Hontianske Moravce-Opatové Moravce; 26 – Hrkovce-Ľavý breh riečky Slatina; 27 – Chľaba; 28 – Chľaba-Dunajský breh, km 1 711; 29 – Chyžné; 30 – Ipeľské Predmostie-Homokbánya; 31 – Ipeľské Predmostie-Ipolyjárók; 32 – Ipeľské Predmostie-Rógliska; 33 – Ipeľský Sokolec-Záhrada Pohrebníctva; 34 – Ipeľský Sokolec-Sútok Ipľa a Lontovského potoka, kóta 113,0; 35 – Ivanice-Hosszak; 36 – Janice-Terasa Mačacieho potoka; 37 – Kaloša; 38 – Kesovce-Na terase Slanej, S od osady Kerepec; 39 – Kesovce-Kerepec I, lokalita č. 12; 40 – Kesovce-Kerepec II, lokalita č. 13; 41 – Kráľ-Tőtésmentén; 42 – Krupina-Pod Husárskym mostom; 43 – Kubáňovo-Pri Ipli; 44 – Malé Kosihy; 45 – Malé Kosihy, dom č. 6; 46 – Medovarce; 47 – Nové Hony-Nad jazerom; 48 – Nové Hony-Fájiho pole; 49 – Ožďany-Lapoš; 50 – Pastovce-Pri kostole; 51 – Pinciná-Pod Bielou zemou; 52 – Plášťovce; 53 – Plášťovce-Ľanovisko; 54 – Poltár-Zelené-Pivnica; 55 – Prša-Bércz; 56 – Prša-Bórszeg; 57 – Rakytník-Ľavobrežná terasa potoka Blh; 58 – Rakytník-Ľavobrežná terasa potoka Rakytník; 59 – Rimavská Seč, Z od kóty 159, lokalita č. 37; 60 – Rimavská Seč, SV od kóty 159, lokalita č. 38; 61 – Rimavská Sobota; 62 – Rimavská Sobota-Sabová, 1 200 m JV od južného okraja mesta; 63 – Rimavská Sobota-Vyšná Pokoradz, Domček; 64 – Rimavské Janovce; 65 – Salka; 66 – Santovka; 67 – Senné; 68 – Senohrad-Prepoštovica; 69 – Slatina, 700 m od SZ okraja obce, vedľa železničnej trate; 70 – Slovenské Ďarmoty-Malý Iliašov; 71 – Stratená; 72 – Šahy, v priestore medzi kostolom a školou; 73 – Šahy-Dögtér; 74 – Šahy, na vyvýšenine medzi Seleckým potokom a hradskou Šahy-Zvolen, V od kóty 129,5; 75 – Šahy-Horný hon; 76 – Šahy-Dolný hon 1; 77 – Šahy-Dolný hon 2; 78 – Šahy-Nad pravým brehom Ipľa, medzi kótami 124,2 a 130,2; 79 – Šíd, na poliach medzi železničnou stanicou a hradskou; 80–81 – Tornaľa; 82 – Tornaľa-Behynce, Körtvélyszer; 83 – Tupá, S okraj obce, vpravo od železničnej trate v smere Zvolen-Šahy, kóta 260,5; 84 – Tupá; 85 – Včelince-Feketesár; 86 – Včelince-Kerepec; 87 – Veľká Čalomija, V profile vodovodnej ryhy S od obce; 88 – Veľká Čalomija, Pri rozvaline; 89 – Veľká nad Ipľom-Pieskovisko; 90 – Veľká Ves nad Ipľom-Ipeľské hony; 91 – Veľké Turovce-Dolné Turovce, 200 m J od obce, na terase Seleckého potoka; 92 – Veľké Turovce, časť Stredné Turovce, pri potoku Krupinica; 93 – Vieska nad Blhom-Csótó rét; 94 – Vlkyňa; 95 – Vyškovce nad Ipľom-Dvorec Kisváros; 96 – Vyškovce nad Ipľom-Kopec Kisváros; 97 – Vyškovce nad Ipľom-Kisváros; 98 – Vyškovce nad Ipľom-Mahér; 99 – Vyškovce nad Ipľom-Vende; 100 – Záhorce-Selešťany, Tábla.

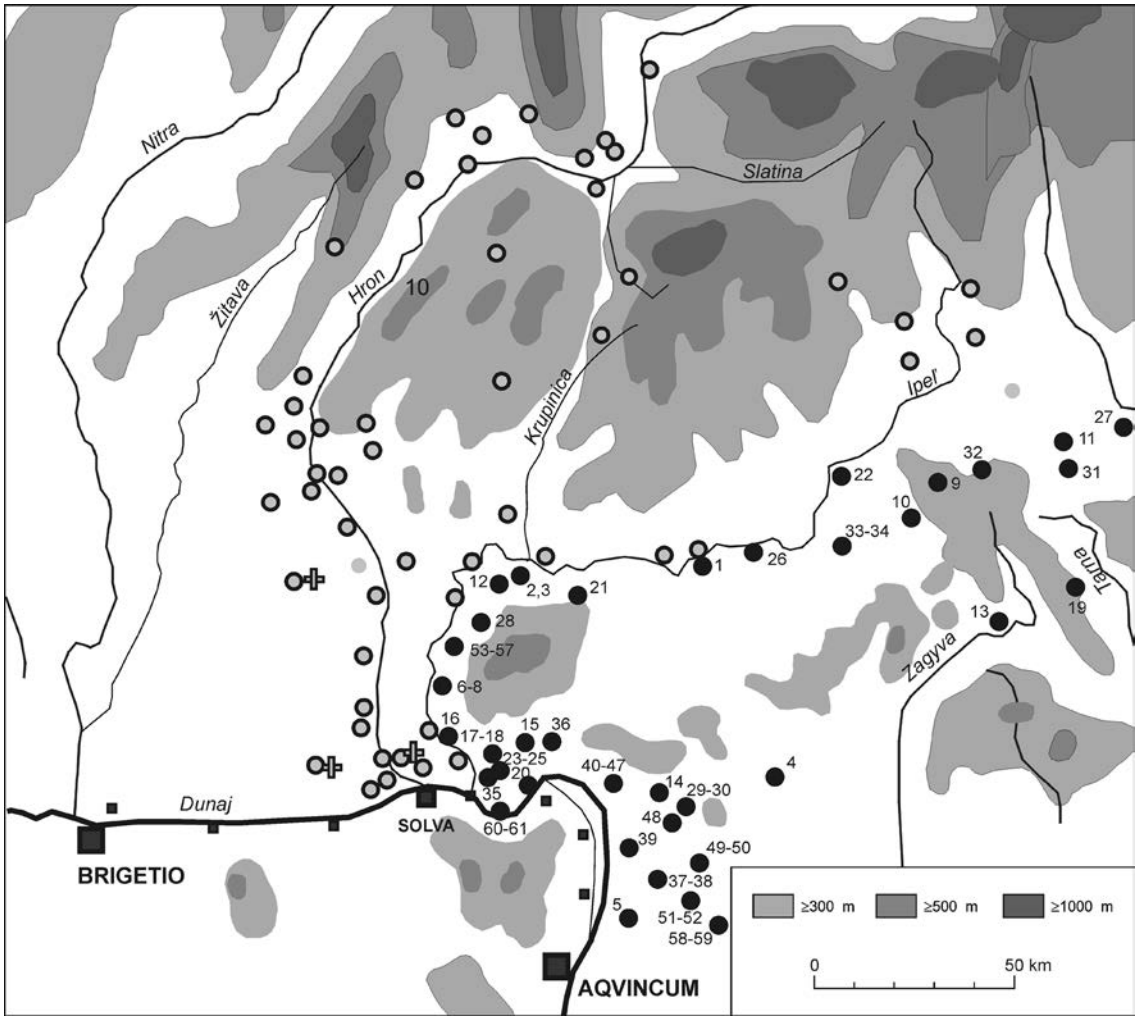
Obr. 2. Zastúpenie rímskej importovanej keramiky na lokalitách z doby rímskej na juhu stredného Slovenska.

a Vyškovce nad Ipľom-Preseľany nad Ipľom (*Bánesz/Nevizánsky 1983*, 25–30). Archeologickou prospekciou v rámci projektu CEVNAD 2.1. sa v roku 2011 zistili ďalšie lokality z doby laténskej v katastroch obcí Šahy, Kováčovce a Dolná Strehová, čo indikuje, že relatívne nízky počet nálezísk v tejto oblasti môže súvisieť predovšetkým so stavom bádania.

Výšinná lokalita alebo fortifikácia z doby laténskej na Poiplí zatiaľ nie je doložená. Najbližšie k tejto oblasti sa nachádza hradisko v Detve, v polohe Kalamárka (*Šalkovský 2002*, 99–126). Mladšie nálezy z hradiska z doby laténskej tvoria džbány a vázy, ktoré boli vyrobené na kruhu z veľmi jemnej hliny (*Šalkovský 2002*, 99–126). Analógie sú známe z plochých pohrebísk na juhozápadnom Slovensku. Ide o nálezy, ktoré reprezentujú stupne LT B2 až LT C1. V rovnakom horizonte sa vyskytujú aj na území Maďarska, a to na lokalitách Csővár, Farmos, Kosd, Vác a Besenyőtelek (*Hellebrandt 1999*, 55–102). Je veľmi pravdepodobné, že spomínané hradisko v Detve leží na juhovýchodnej hranici púchovskej kultúry, ktorej nositeľmi boli Kotíni (*Pieta 1982*). Na strednom Pohroní a Horehroní sa osídlenie tejto kultúry zistilo v závere doby laténskej na výšinných polohách Hronská Dúbrava, Horná Lehota a Horné Pršany.

Otázny je prienik Dákov na stredné Slovensko. Keramický materiál dáckeho charakteru je na Pohroní a Poiplí potvrdený na lokalitách Chrastince, Ipeľské Predmostie, Kamenín, Santovka, Slovenské Ďarmoty a Šarovce (*Luštíková 2007*, 77–95; *Točík 1959*, 841–864). Ide však o ojedinelý črepový materiál, z ktorého je ťažké určiť, či ide o priamy dácky etnický zásah alebo iba o import. V severnom Maďarsku je dácke osídlenie z 1. stor. pred Kr. doložené. Podľa všetkého ho tvorili malé izolované enklávy (*Visy 1995*, 93–104).

Písomné pramene nám k regiónu Poiplia v dobe rímskej poskytujú iba čiastkové informácie. Pre ich vznik bola dôležitá skutočnosť, že cisár Augustus v rokoch 12 až 10 pred Kr. dobyl územie medzi Sávou a Dunajom a vytvoril tu rímsku provinciu Panónia. Pravdepodobne v roku 10 pred Kr. sa uskutočnila

Obr. 3. Mapa nálezísk z 3. a 4. storočia v oblasti severného Maďarska (čierne body) v porovnaní s náleziskami z 3. a 4. storočia na Pohroní a Poiplí (šedé body).

rímska vojenská expedícia proti Dákom. Bola prvou rímskou výpravou za Dunaj a viedol ju M. Vinicius. Popis tejto udalosti sa opisuje v tzv. *Tuskulskom elogiu* (*Premerstein 1904*, 215–239). Počas výpravy proti Dákom sa M. Vinicius určite stretol s Bastarnami, Anartami, Kotínmi a pravdepodobne aj s Osmi (*Premerstein 1904*, 215–239). O Osoch máme ešte menej písomných prameňov ako v prípade iných etník. Časť archeológov hľadá ich sídla na sever od dunajského ohybu (*Alföldi 1936*). J. Dobiáš predpokladal, že sídlili v horskej časti stredného Slovenska, na Poiplí (*Dobiáš 1964*, 34, 173). O Osoch písal aj rímsky autor Tacitus. Spomína, že sa oddelili od príbuzného keltského kmeňa Eraviskov (*Tacitus, Germania* 28).

Kotíni spolu s Osmi boli podľa písomných prameňov presídlení do južnej Panónie v období markomanských vojen. O udalostiach súvisiacich s ich presídlením nás informuje Cassius Dio: „*Kotíni zložili Marcovi Aureliovi sľub, že budú spôsobovať ujmu tým, ktorí vedú vojnu s Rímom. Lenže, keď im dal cisár svojho tajomníka pre latinské nariadenia Tarrtenia Paterna, aby sa s ním zúčastnili na výprave proti Markomanom, nielenže to nespravili, ale dokonca ho strašlivo dokatovali*“ (*Cassius Dio, Rímske dejiny* 71). Podľa B. Novotného nemohlo dôjsť k vysídleniu Kotínov bez priamej účasti rímskych vojsk (*Novotný 1995*, 31). Je pravdepodobné, že táto epizóda z markomanských vojen zostala vyobrazená na scéne LXX na stĺpe Marca Aurelia v Ríme. To, že na stĺpe sú vyobrazení naozaj Kotíni, dokladajú nákrčné kruhy na ich šijách. Kotíni sa spomínajú ešte začiatkom 3. stor. v okolí panónskej Mursy (Osijek) a Cibalae (Vinkovci) pri ústi Drávy do Dunaja ako „*cives Cotini*“ (*Dobiáš 1964*, 213).

Zánik osídlenia púchovskej kultúry (Kotíni) v horských regiónoch severného a stredného Slovenska skutočne nastáva niekedy v druhej polovici 2. storočia. Potvrdené je to aj v archeologických prameňoch. Napríklad na lokalitách Zvolen-Haputka a Zvolen-Balkán sú doložené pre horizont staršej doby rímskej

nálezy púchovskej kultúry. V mladšej dobe rímskej je už na oboch lokalitách keramika typická pre kvádsku kultúru.

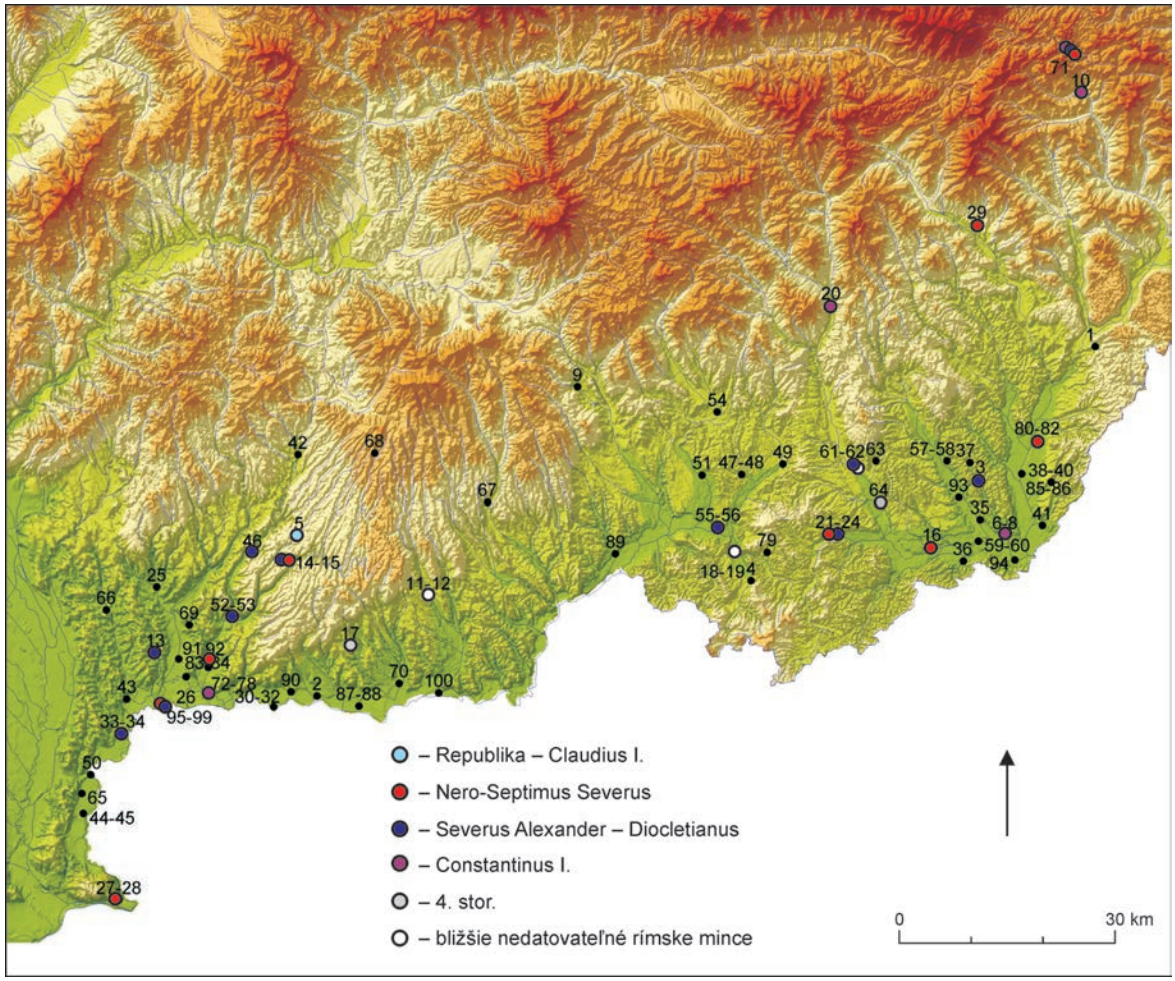
Ďalším kmeňom, ktorého sídla nevieme presne lokalizovať sú Búri. Spomínajú sa v písomných prameňoch. V tretej samostatnej výprave (*expeditio Germanica tertia*), už za panovania cisára Commoda, Rimania porazili Búrov, ďalších spojencov Kvádov. Predpokladá sa, že Búri sídlili kdesi v okolí prameňov Visly alebo Sanu (*Kolendo 1999*, 217). Inú lokalizáciu uvádza K. Pieta, ktorý ich umiestňuje práve do oblasti južného Slovenska a priľahlej oblasti severného Maďarska (*Pieta 1994*, 254).

MLADŠIA A NESKORÁ DOBA RÍMSKA

Z hľadiska vývoja osídlenia na juhu stredného Slovenska mala v mladšej dobe rímskej mimoriadny význam kvádska kolonizácia. Východná hranica kvádskeho osídlenia v stupni B2b doby rímskej zasiahla iba do dolnej časti Pohronia. Vytvorila sa tak najviac na východ vysunutá sídelná zóna podunajských Germánov v staršej dobe rímskej. Archeologické nálezy, ktoré potvrdzujú prítomnosť Kvádov na tomto území okolo polovice 2. storočia, pochádzajú z osád (Bíňa-Apáti, Bíňa-Berek, Čaka-Diely, Gbelce-Čapáš, Obid-Obidská pustatina, Štúrovo-Vojenské cvičisko) aj žiarových pohrebísk (Čaka-Kopec, Gbelce-Tehelňa, Hronovce-Rúbaniská). Stredné Pohronie Kvádi osídľovali až začiatkom mladšej doby rímskej (posledné desaťročia 2. storočia), čiže krátko potom, ako prišli na dolné Pohronie. Je pravdepodobné, že do stredoslovenských kotlín prišla druhá generácia Kvádov usadených na dolnom Pohroní. Okrem germánskej keramiky dokladajú toto osídlenie aj chronologicky citlivejšie nálezy ako rheinzabernská a westerndorská terra sigillata a spona typu Almgren 43 zo Zvolena-Haputky alebo rheinzabernská a westerndorská terra sigillata zo Žiaru nad Hronom-Horných Opatoviec II-Senkovej a Dolnej Ždane a pravdepodobne aj rímskoprovinciálna amforovitá nádoba z Lieskovca-Hrádku (*Beljak 2009,* 211–220).

V priebehu stupňa C1 doby rímskej germánski Kvádi zaberajú aj oblasti severného Maďarska, južne od horských masívov Cserhát a Börzsöny (obr. 3). Ako východiskový bod tohto postupu môžeme považovať práve oblasť dolného Pohronia. Kvádi pravdepodobne postupovali pozdĺž toku Dunaja do oblasti dnešného Vácu. Južnú hranicu nimi obsadeného územia stanovil severný priebeh neskorších tzv. sarmatských valov. Do roku 1997 sa podarilo odkryť a zdokumentovať 150 objektov kvádskej kultúry z viacerých osád v okolí Vácu (*Kulcsár 1997,* 705). Dokladom kvádskeho postupu do tohto regiónu na konci 2., prípadne začiatkom 3. storočia sú okrem v rukách vyhotovenej keramiky (napr. esovite profilované hrnce zdobené rytými mriežkami a nechtovými vrypmi, čierne leštené a tuhované misy) aj spony VII. skupiny podľa O. Almgrena. Pre datovanie je nápomocná predovšetkým terra sigillata z Rheinzabernu a Westerndorfu (*Kulcsár 2004,* 229, 230), ktorá sa sem dovážala v období panovania Severovcov (*Kulcsár 1997,* 705, 706). Pre túto okrajovú oblasť kvádskeho osídlenia je charakteristický výskyt importovanej sarmatskej keramiky. Platí to aj opačne, teda kvádska keramika sa vyskytla na sarmatských pohrebiskách, napríklad na lokalitách Sződliget-Csörög (*Kulcsár 1997,* 706) a Monor-Berek (*Kulcsár 2001,* 79, 80). Tieto vzájomné vzťahy sú doložené aj v písomných prameňoch, ktoré dokladajú blízke susedstvo a vznik vzájomných aliancií v mnohých vojnách proti Rímu. Napríklad v rokoch 259–260 Sarmati a Kvádi spoločne plienili východnú Panóniu (*Jordanes, Rímske dejiny 287; Eutropius, Stručné dejiny Ríma IX*). Neskôr v roku 270 Sarmati, Kvádi a Vandali napadli Dolnú Panóniu (*Orosius, Proti pohanom VII,* 22, 8).

Na **dolnom Poiplí** je kľúčovou lokalitou germánska osada v Ipolytölgyes, kde sa okrem iného podarilo zdokumentovať polozemnicu so šesťkolovou konštrukciou datovanou do mladšej doby rímskej (obr. 7: 3 – *Erdélyi/Lamiová-Schmiedlová 1971,* 51–72). Mince z obdobia vlády Antonina Pia (dva kusy z obdobia 138–161), Nervu (96–98) a Traiana (98–117) pochádzajú z Chľaby (*Ondrouch 1964*, 83 č. 195, 93 č. 244, 94, 95 č. 252). Z protiľahlej strany rieky Ipeľ, z lokalít Szob a Márianosztra pochádzajú rímsko-provinciálne črepy a kvádska ručne zhotovená keramika (*Dinnyés et al. 1993*, 317, 318, 195). T. Kolník uvádza, že osady v Malých Kosihách a Salke s pozoruhodnými kvádskymi nálezmi z 2. storočia naznačujú jeden z možných smerov kontaktov, prostredníctvom ktorých došlo k styku Germánov so sarmatskou oblasťou (*Kolník 1962*, 364). Oproti Salke sa na maďarskej strane rieky nachádza lokalita Letkés, kde sa našla kvádska ručne formovaná keramika zdobená vrypmi a fragmenty sivej rímsko-provinciálnej keramiky z 2. až 3. storočia (*Dinnyés et al. 1993*, 174). Z Pastoviec (*Bisták/Daňo 2006*, 46, 47), Bieloviec (*Kolníková/Hunka 1994*, 46, 56) a Kubáňova (*Čurný/Malček 2006*, 61) poznáme keramický materiál získaný zberom, ktorý môže byť podobný ako z maďarských lokalít na protiľahlom brehu Ipľa – vo Vámosmikole a Perőcsényi (*Dinnyés et al. 1993*, 538, 289). Našla sa tam v ruke robená kvádska keramika s tuhovaným povrchom, presekávaným ústím a nechtovými vrypmi, ako aj sivá rímsko-provinciálna keramika a črepy so zvislým rebrovaním z 1. až

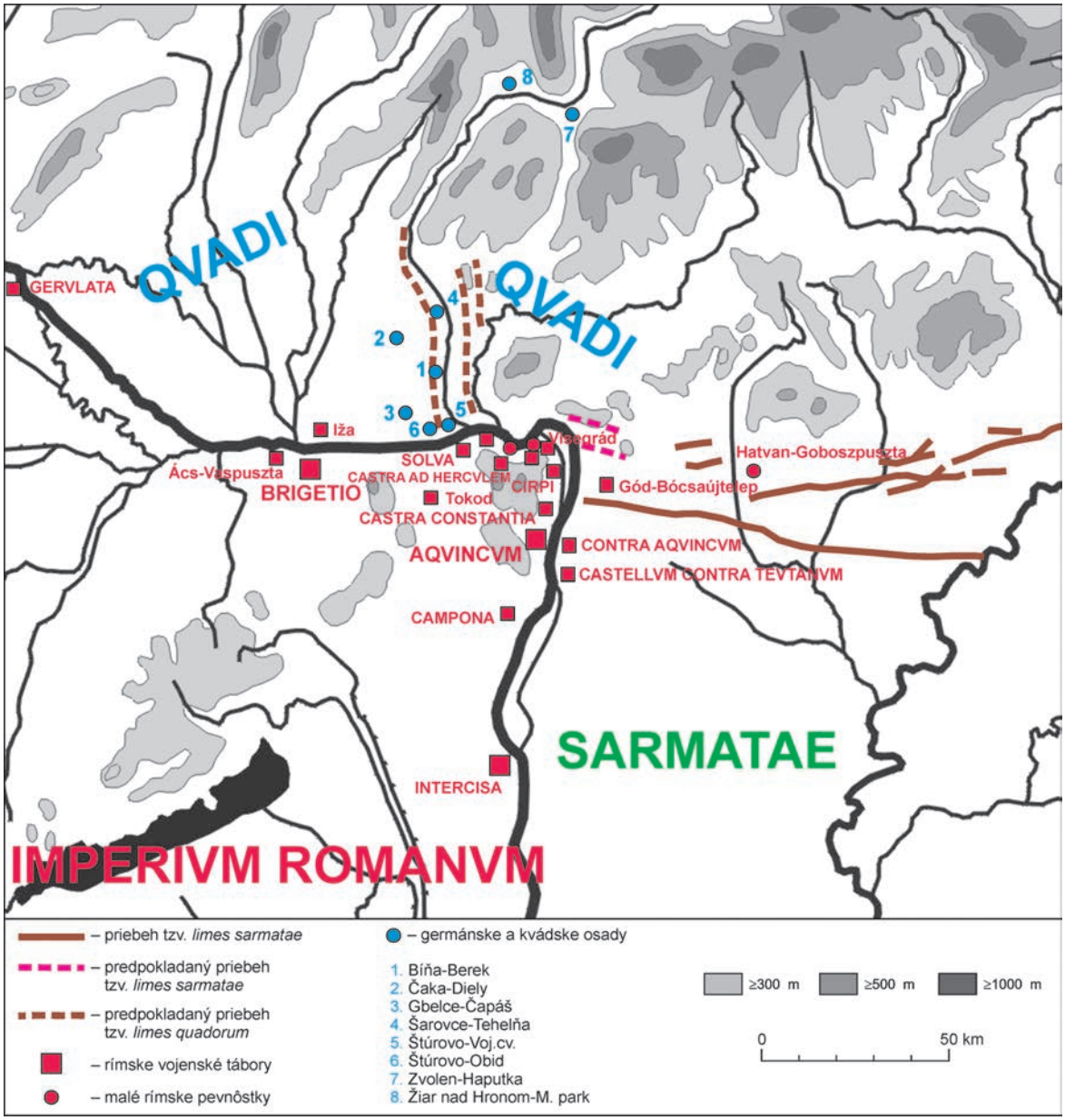

Obr. 4. Zastúpenie rímskych mincí na lokalitách z doby rímskej na juhu stredného Slovenska.

2. storočia (*Dinnyés et al. 1993*, 535). Z Vyškoviec nad Ipľom pochádza najväčší depot rímskych denárov na Slovensku. Našiel sa v roku 1930 v polohe Kisváros a pozostáva z 1067 kusov strieborných mincí (*Ondrouch 1934*, 15–19) od vlády Nera (53–68) po Antonina Pia (138–161). Okrem depotu sa v polohe Kisváros vyskytli aj ďalšie mince z obdobia vlády Maximiana Herculia (286–305) a Marca Aurelia (161–180). Š. Janšák uvádza, že rímsko-provinciálny keramický materiál získaný z polohy Mahér je príbuzný k nálezom na dolnom Hrone alebo v Cíferi-Páci. Črepy sú zdobené rytými rovnobežnými líniami v skupinách husto vedľa seba alebo v odstupoch asi 1 cm. Jeden z nich je zdobený hrebeňovanou výzdobou, ďalší ozubeným kolieskom (*Janšák 1938*, 87). Z polohy Vende pochádza ďalší keramický materiál získaný zberom (*Ožďáni 1984*, 169, 170; *Ožďáni/Marková 1993*, 91). V Dolných Semerovciach sa vyskytol aj denár Gordiana III. (238–244). V Santovke, ktorá leží v doline potoka Búr, sa objavila rímskoprovinciálna keramika (*Beninger 1937*, č. 87). Z Ipeľského Sokolca, z osady na sútoku Ipľa a Santovského potoka, pochádzajú fragmenty keramiky z doby rímskej (obr. 11: 1–3; *Nevizánsky 1980*, 148, 149).

Na **strednom Poiplí** sú nálezy z mladšej doby rímskej doložené v Slatine v údolí potoka Štiavnica. Našla sa tu keramika rámcovo datovaná do doby rímskej (*Ožďáni 1984*, 168). V Tupej, v doline potoka Štiavnica pri jeho ústí do Ipľa, sa objavili tri fragmenty bližšie neurčenej terry sigillaty, ktoré sa však nezachovali (*Janšák 1938*, 90; *Ondrouch 1938*, 96; *Balaša 1960*, 74; *Kuzmová/Roth 1988*, 123). O. Ožďáni na základe výsledkov povrchového prieskumu predpokladá, že lokalita bola osídlená v dobe rímskej (*Ožďáni 1984*, 169).

V Šahách sa okrem mince Constantina I. (335–337) našla sivá rímsko-provinciálna keramika zdobená ozubeným kolieskom (*Bánesz/Nevizánsky 1983*, 26, 27). Archeologickou prospekciou v rámci projektu CEVNAD 2.1. sme v roku 2011 identifikovali dve kvádske osady v severnej časti katastra mesta Šahy. Nachádzajú sa polohách Dolný hon 1 a Dolný hon 2. Medzi nálezmi dominuje kvádska úžitková keramika. Doložená je však aj panónska keramika a malé fragmenty terry sigillaty.

Obr. 5. Oblasť pri dunajskom ohybe v období panovania cisára Valentiniana I. (364–375). Červeným sú zobrazené rímske vojenské stavby (podľa Kulcsár 2004; Mráv 2005; Soproni 1978), modrým skúmané germánske osady na dolnom Pohroní.

V roku 1986 bol pod vedením P. Šalkovského realizovaný výskum v obci Hontianske Moravce. Skúmaná lokalita sa nachádza na pravobrežnej terase potoka Veperec pod juhovýchodnými svahmi jedného z výbežkov Sebechlebskej pahorkatiny (*Šalkovský/Roth 1991*, 93). Objekty č. 1/86, 2/86, 3/86, 4/86, 9/86, 10/86, 11/86, 15/86 dokladajú osídlenie v dobe rímskej. Najdôležitejším objavom bola zahĺbená obdĺžniková chata (obj. 1/86) s kolovou konštrukciou. Koly boli situované aj v nárožiach objektu (obr. 7: 2). Keramický materiál reprezentovali črepy rímskoprovinciálnej keramiky, domácej germánskej jemne plavenej keramiky, fragmenty hrubostenných nádob bez povrchovej úpravy, s rytou výzdobou, s náznakmi leštenia povrchu a s vlešťovanou výzdobou. Okrem keramiky sa našiel aj zlomok spony s vysoko vyklenutým lučíkom, železný krúžok pravdepodobne z pracky bez tŕňa alebo zo spony, kónický praslen z jemného materiálu, dvojkónický rozlomený praslen a kamenný brúsik z jemného pieskovca štvorhranného profilu. Chata je datovaná do neskorej doby rímskej (stupeň C3 doby rímskej).

Zberom v polohe Homokbánya v Ipeľskom Predmostí získal A. Petrovský-Šichman fragmenty nádob zo šedej piesčitej hliny s oranžovým a šedým poťahom, ktoré rámcovo datoval do doby rímskej

(*Petrovský-Šichman 1961*, 21–27). Ďalšou lokalitou z doby rímskej v Ipeľskom Predmostí je germánska osada v polohe Ipolyjárók. Medzi nálezmi z povrchového zberu dominuje kvádska úžitková keramika, ale doložená je tiež rímskoprovinciálna keramika (*Petrovský-Šichman 1961*, 29–31).

Pravdepodobne časti nekropol odkryl A. Petrovský-Šichman v Ipeľskom Predmostí v polohe Rógliska I a Rógliska II. Urnový hrob z polohy Rógliska I je datovaný do mladšej doby laténskej. Urnu z polohy Rógliska II A. Petrovský-Šichman datoval do doby rímskej a analógie k nej uvádza zo žiarového pohrebiska v Bešeňove (*Petrovský-Šichman 1961*, 27–29).

V katastri obce Balog nad Ipľom sa našiel len atypický materiál zaradený do rímskeho obdobia a úlomok ucha nádoby z plavenej hliny, ktorý podľa A. Petrovského-Šichmana poukazuje na vplyv sarmatskej kultúry (*Petrovský-Šichman 1961*, 44–47). V Ďurkovciach sa objavila bližšie neurčiteľná minca zo 4. storočia (*Balaša 1960*, 75; *Ondrouch 1964*, 162 č. 533), vo Veľkej Čalomiji sídlisková keramika z mladšej doby rímskej (*Furmánek 1985*, 85), v Dolných Plachtinciach neurčiteľná minca (*TIR M 34*, 393, č. 49) a fragment okraja nádoby z modrosivej hliny s oranžovým povlakom datovaný do doby rímskej (*Petrovský-Šichman 1961*, 95). V Plášťovciach v polohe Ľanovisko J. Beljak a N. Pažinová získali v roku 2008 pri povrchovom zbere keramické fragmenty kvádskej úžitkovej keramiky (*Beljak/Pažinová 2011*, 50, 51).

Mimoriadne dôležitou lokalitou na strednom Poiplí sú Slovenské Ďarmoty-Malý Iliašov. Okrem prieskumu A. Petrovského-Šichmana v roku 1955 sa tu uskutočnil aj výskum pod vedením V. Vendtovej v roku 1962. Z kultúrnej vrstvy, ktorú porušili pri stavbe budov JRD získal A. Petrovský Šichman niekoľko fragmentov nádob z rôznych období, medzi ktorými je zastúpená aj keramika z doby rímskej. Tento materiál sa skladá z fragmentov v ruke robených aj na kruhu točených nádob z plavenej i neplavenej hliny a z fragmentu glazovaného mortária (*Krekovič 1981*, 357, 370; *1987*, 274, č. 138; *TIR M 34*, 437, č. 230). Okrem keramiky sa objavil aj kus železnej trosky a modrého skla, ktorý môže patriť do doby laténskej alebo rímskej (*Petrovský-Šichman 1961*, 72–74). Pod vedením V. Vendtovej sa v roku 1962 preskúmalo 23 objektov, z toho štyri z doby rímskej (objekty 2, 4, 5, 9; *Vendtová 1963*, 347, 348). Objekt 5 predstavuje zahĺbenú chatu so šesťkolovou konštrukciou (obr. 7: 1). V sídliskovej vrstve bola objavená hrncovitá nádobka, zlomok rímskoprovinciálnej glazovanej keramiky a fragment trojvrstvového kosteného hrebeňa s odsadenými oblúkovitým držadlom a železnými nitmi. Jeho vrchné platničky sú zdobené dvojitými rytými líniami a poloblúčikmi (obr. 7: 5). Podľa triedenia S. Thomasovej (*Thomas 1960*) patrí k trojvrstvovým hrebeňom typu III, variantu 1, motívu výzdoby C, ktoré časovo spadajú do 4. až 5. stor., t. j. do prechodného stupňa C3/D1 (*Vendtová 1964*, 361, 362). Analogický je aj fragment hrebeňa zo sídliska z neskorej doby rímskej a začiatku doby sťahovania národov v Prešove (*Budinský-Krička 1961*, 132, obr, 2: 4). Ďalšiu analógiu poznáme z tzv. veľkého objektu z germánskej osady v Štúrove, kde sa našlo torzo hrebeňa s odsadeným oblúkovým držadlom (*Beljak/Kolník 2008*, 73). Zdobený bol rytou vlnovkou a ostrými vrypmi, ktoré boli umiestnené v dvoch zdvojených líniách pri vlnovke. Fragment podobného hrebeňa pochádza z Detvy-Kalamárky. Tento bol zdobený zdvojenou rytou vlnovkou, ktorá kopíruje tvar držadla (*Šalkovský 2002*, 117, tab. 17: 12). Hrebene s odsadeným oblúkovým držadlom vystupujú pomerne často v priestore severokarpatskej skupiny na severnom Slovensku v neskorej dobe rímskej a počiatkom obdobia sťahovania národov (Vyšný Kubín, Vrbov, Prešov – *Pieta 1991*, tab. 2: 29, 30). Hrebene typu Thomas III sa považujú za doklad prieniku cudzích, najmä východogermánskych elementov a vplyvov postupujúcich cez Panóniu i do stredodunajského barbarika (posledne *Zeman 2007*). Početné paralely sa vyskytujú v neskororímskom nálezovom kontexte v provinciách Pannonia Prima a Valeria, napr. na lokalitách Dunapentele, Intercisa (*Bíró 2002*, obr. 119, 120), Szőny/Brigetio (*Bíró 2002*, obr. 109) a Csákvár (*Tejral 1997*, 326; obr. 5: 18, 25, 31).

Z oblasti **horného Poiplia** sú sídliskové objekty z mladšej doby rímskej doložené v Pincinej. V sídliskovej jame 4/1934 v polohe Pieskovisko sa našiel súbor keramiky s analógiami v kvádskej kultúrnej oblasti v stupni C1 doby rímskej (*Budinský-Krička 1950*). Dobu rímsku v Pincinej reprezentujú črepy zdobené typickými nechtovými vrypmi a rytými ryhami (obr. 8: 19, 20) a jeden rímskoprovinciálny črep z prieskumu na lokalite Nové Hony (*Fottová/Kovár 2004*, 54; *Nevizánsky/Ožďáni 1999a*, 124). Vo Veľkej nad Ipľom (*Rajček* 1961) sa podarilo zachrániť bronzovú oblúkovú ostrohu patriacu do 6. skupiny podľa triedenia K. Godłowskeho (obr. 7: 4)[1] zo stupňov C1a a C1b doby rímskej (*Godłowski 1992*, 178). J. Eisner uvádza nález rímskej bronzovej ostrohy so silným bodcom a krátkymi ramenami zo Senného, v doline potoka Tisovník (*Eisner 1933*, 217, 218). V Divíne, na rozhraní Krupinskej výšiny a Lučenskej kotliny v údolí Budínskeho potoka, sa našiel fragment zdobenej terry sigillaty (obr. 10: 15). Pochádza z misky formy Drag. 37., ktorá bola vyrobená v rheinzabernskej dielni (Belsus II, Respectus) v období Severovcov (*Kuzmová/Roth 1988*, 31, č. 17).

[1] Ostroha sa našla pri kopaní piesku spolu s ľudskou kostrou. V priestore pieskoviska sa objavili aj slovanské črepy z obdobia včasného stredoveku.

Z Fiľakova, ktoré leží na terase potoka Belina, pochádza fragment (dno a spodná časť plytkej misy) terry sigillaty (*Lamiová-Schmiedlová 1962*, 164; *Kuzmová/Roth 1988*, 122, č. 87). Z polohy Pod malým cintorínom vo Fiľakove pochádza starší nález fragmentu bronzového predmetu s plastickou výzdobou v podobe ženskej hlavy. Účes a riasenie odevu pripomína síce rímske sošky, ale nemožno vylúčiť, že ide o neskoršie napodobenie rímskej predlohy (*Lamiová-Schmiedlová 1962*, 164). Germánska keramika pochádza aj z výskumu E. Hraškovej na dolnom nádvorí Fiľakovského hradu v roku 2010 (*Hrašková 2010*).

Zlomok bližšie neurčenej terry sigillaty sa našiel v Prši, na pravobrežnej terase Suchej v polohe Bórszeg, kde povrchový výskum uskutočnil A. Točík a Z. Drenko. Autori uvádzajú, že sa tu okrem terry sigillaty našiel aj početný súbor na kruhu točenej keramiky z 2. storočia (*Točík/Drenko 1950*, 160; *Kuzmová/Roth 1988*, 122, č. 95). Z Beliny pochádzajú fragmenty bližšie neurčenej keramiky z doby rímskej, ktoré sa našli pri prieskume Jaskyne kanelovaných črepov. (*Furmánek/Ožďáni 1996*, 50–53). Zo Šídu, v doline potoka Belina, pochádza niekoľko črepov z doby rímskej, z ktorých je charakteristický najmä črep zo spodnej časti sivej nádobky. Podľa M. Lamiovej-Schmiedlovej patrí medzi nádoby typu Blažice-Berek (*Lamiová-Schmiedlová 1962*, 164).

V Poltári, v doline potoka Poltarica a v polohe Pivnica, sa našlo niekoľko fragmentov nádob z mladšej a neskorej doby rímskej (obr. 11: 4–12). Mladšiu dobu rímsku zastupujú zlomky hrncovitých nádob s výzdobou viacnásobných vlnoviek a línií (obr. 11: 5, 9), horizontálnych a šikmých rýh (obr. 11: 10). Mladšiu dobu rímsku zastupujú tiež fragmenty nádob vyrobených na hrnčiarskom kruhu, fragmenty hrncovitých nádob a prstencovitej nôžky dna väčšej nádoby. Do neskorej doby rímskej až počiatku obdobia sťahovania národov môžeme datovať okraj hrnca zdobený plastickými vtlačeniami (obr. 11: 7; *Ožďáni 2000*, 136, 137). Poslednou lokalitou na Poiplí, kde je doložené germánske osídlenie z mladšej doby rímskej sú Ožďany. R. Malček tu objavil fragmenty žltej rímskoprovinciálnej keramiky a zlomky keramiky germánskej proveniencie (*Malček 2007*, 136, 137).

Kvádske osídlenie preniklo aj do povodia **Rimavy**. Dokladajú to nálezy z Hodejova, ktorý leží v doline potoka Gortva. Pochádzajú stadiaľ nálezy mincí (*Ondrouch 1964*, 101 č. 284, 117 č. 343; *TIR M 34*, 395–396, č. 35) z obdobia vlády Lucia Vera (161–169) a Gordiana III. (238–244). Z polohy Kertészeti földek je doložená keramika z mladšej doby rímskej s výzdobou nechtovými vrypmi, rytými líniami a vlnovkou (*Nevizánsky/Ožďáni 1976a*, 161; *Nevizánsky/Ožďáni 1977a*). V polohe Hajnalvölgy boli objavené bližšie nedatované sídliskové nálezy z doby rímskej a fragment neurčenej terry sigillaty z 2. až 3. storočia (obr. 10: 17 – *Kovács 1985*, 46).

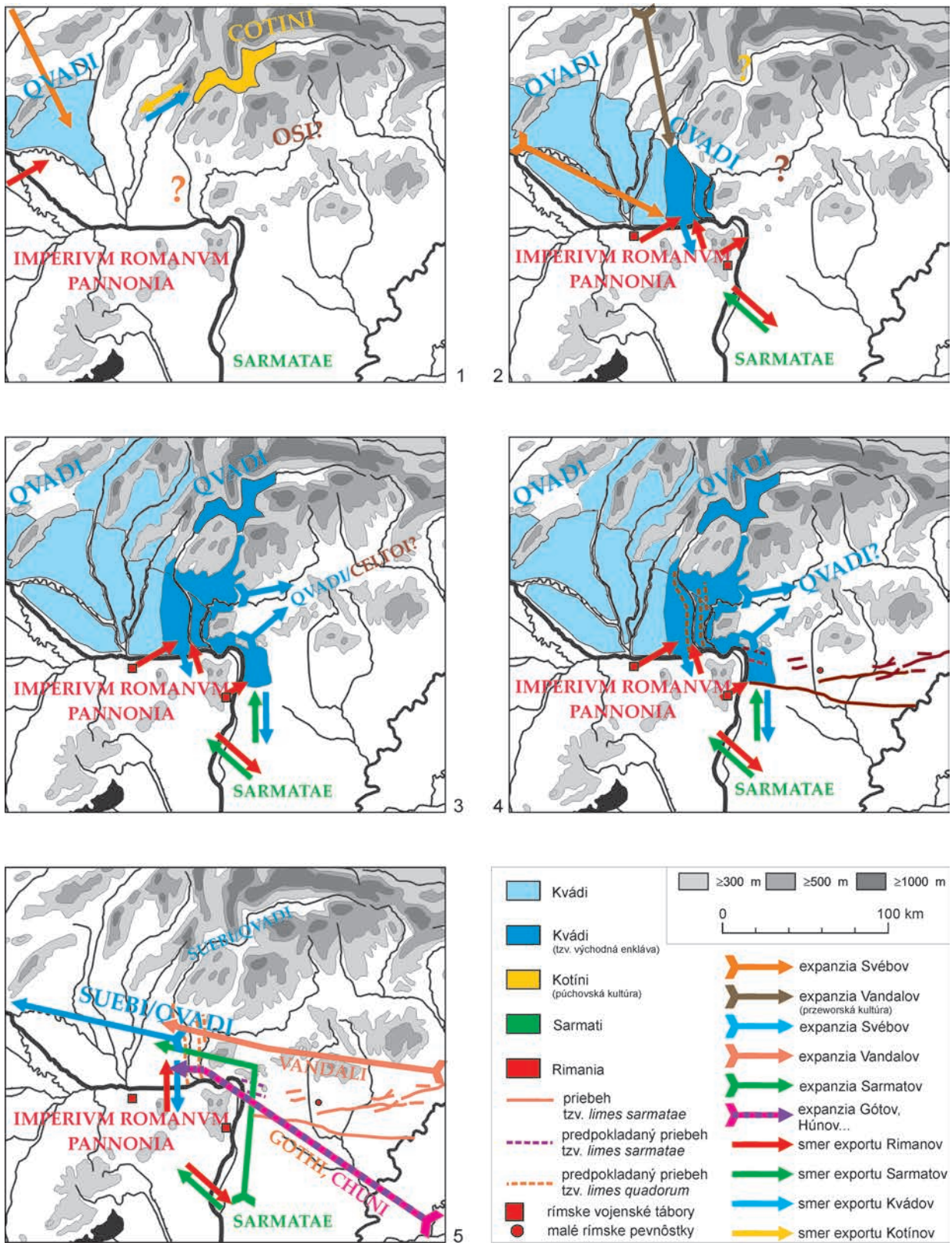
Z Hnúšte, Dubovca, Rimavskej Soboty a Rimavských Janoviec pochádzajú mince (obr. 4 – *Ondrouch 1964*, 117 č. 343, 102 č. 288, 120 č. 361, 146 č. 484; *TIR M 34*, 395 č. 64, 394 č. 57, 433 č. 215–216) z obdobia vlády Lucia Vera (161–169), Marca Aurelia (161–176), Aemiliana (z roku 253) a Valentiniana I. (364–375). V Rimavskej Sobote (časť Sabová) sa našiel jeden črep z doby rímskej (*Nevizánsky/Ožďáni 1999a*, 123) a v polohe Domček bližšie neurčená keramika z doby rímskej (*Furmánek 1985*, 84).

V Janiciach sa zberom získal keramický materiál z polykultúrnej lokality na terase Mačacieho potoka. Prevažnú časť keramických fragmentov možno datovať do doby rímskej. K. Marková uvádza, že okrem nezdobených črepov sa našli aj črepy germánskej produkcie zdobené plytkými jamkami, vrypmi či vlnovkou zhotovenou hrebeňom (*Marková 1993*, 86).

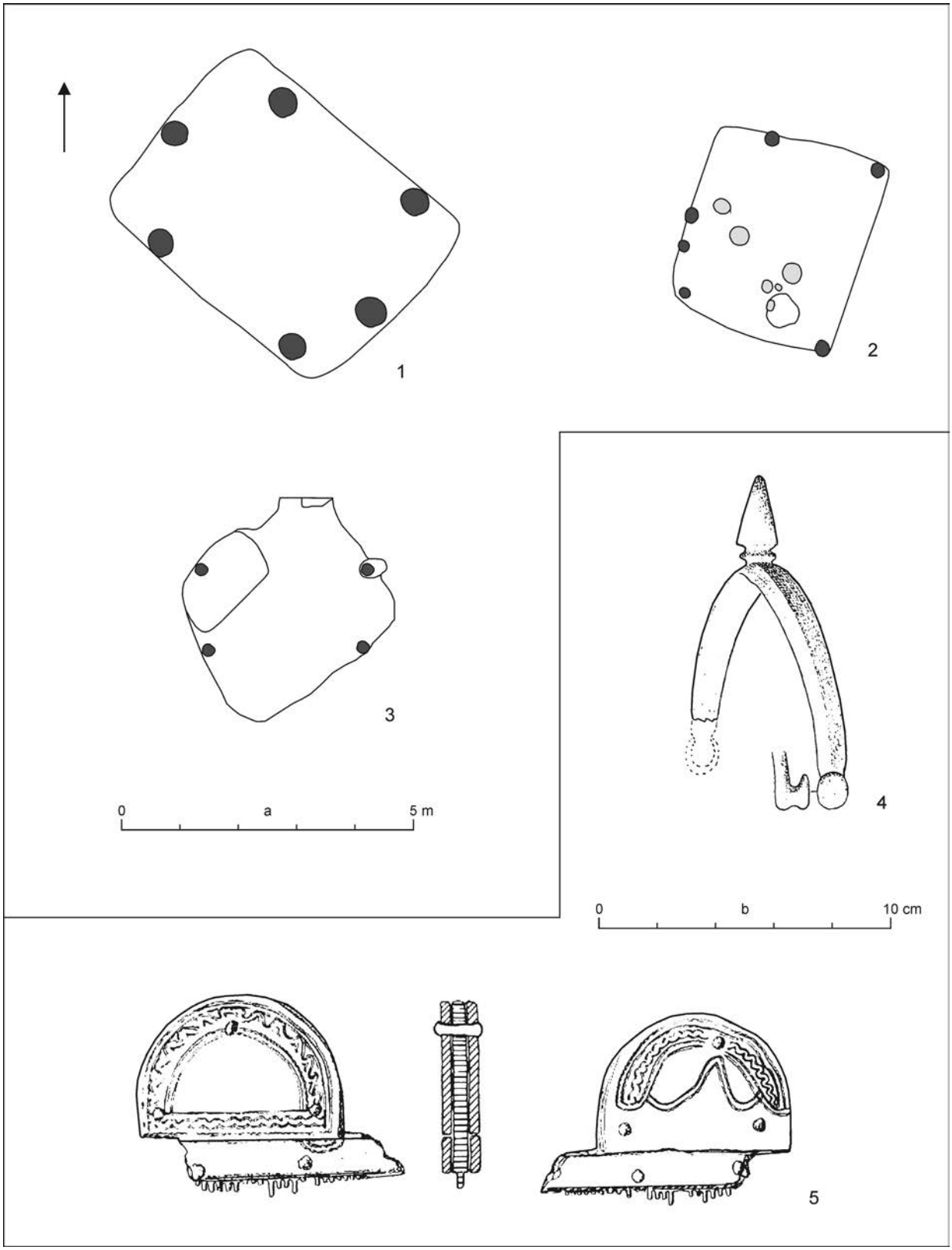
Na lokalite Rimavská Seč realizovali prieskum G. Nevizánsky a O. Ožďáni (*Nevizánsky/Ožďáni 1977b*). Našla sa germánska v ruke robená i na kruhu točená, ako aj fragmenty rímskoprovinciálnych nádob (obr. 10: 1–13). Najzaujímavejším nálezom je úlomok uška sivej nádoby s kolkovanou výzdobou (obr. 10: 6). Analógie možno hľadať v keramickom materiáli v Blažiciach-Bereku (*Pástor 1960*, 800–810; *1961*, 83–105) a v Cejkove (*Kolník 1984*, 71, obr. 178). Napovedá o prieniku vplyvov východogermánskeho kultúrneho okruhu (przeworskej kultúry) do tejto oblasti v mladšej dobe rímskej. Z Vlkyne pochádza fragment terry sigillaty z misky formy Drag. 37. (obr. 10: 14), ktorá bola vyrobená vo westerndorfskej dielni (Helenius) v 1. polovici 3. storočia (*Kuzmová/Roth 1988*, 115, č. 71; *TIR M 34*, 458, č. 329).

Z Rakytníka, na ľavom brehu **Blhu** pochádzajú fragmenty kvádskej keramiky zdobené vrypmi, rytým mriežkovaným ornamentom a rytou kľukatkou (obr. 13: 14–17 – *Cheben/Ruttkay 1999*, 69; *Nevizánsky/Ožďáni 1998b; Nevizánsky/Ožďáni 1999a*, 123). Š. Kovács uvádza, že z Ivaníc, ktoré ležia na nive a terase potoka Blh, pochádzajú bližšie neurčené črepy z doby rímskej. Ďalej uvádza, že na lokalite Vieska nad Blhom narušila vodovodná ryha sídlisko z doby rímskej – z 2. polovice 2. až 3. storočia. Z lokality pochádza nízka nádobka s vyklenutým ústím, rovným telom a dnom (obr. 8: 21 – *Kovács 1984*, 46).

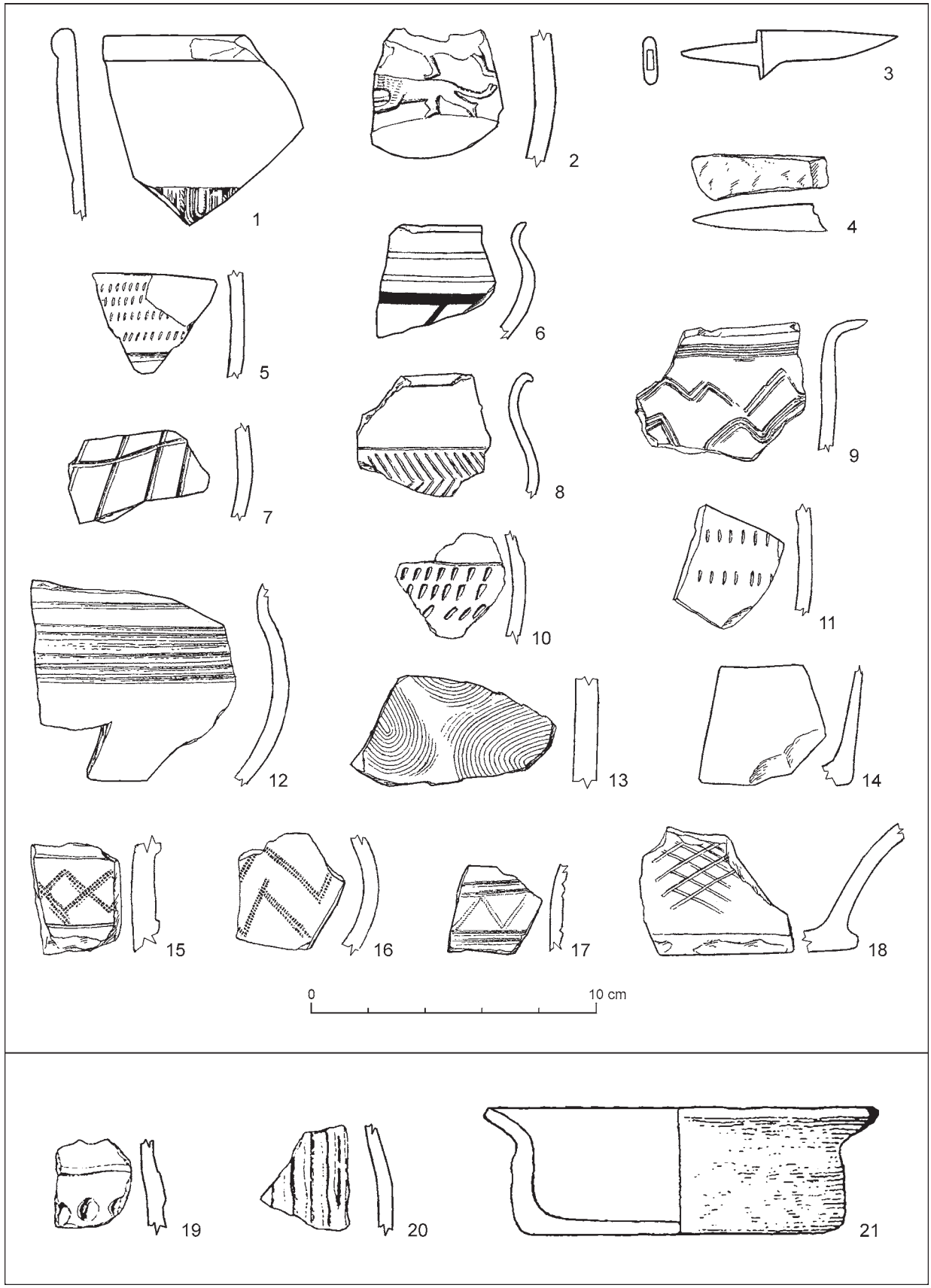
Z lokality Číž, ležiacej v doline potoka Teška, uvádza L. Bánesz nálezy bližšie neurčenej germánskej a rímsko-provinciálnej keramiky (*Bánesz 1963*, 292). Približne jeden km juhozápadne od obce sa zberom získala domáca (v ruke robená aj na kruhu točená) a rímsko-provinciálna keramika (obr. 12: 1–18 –

Obr. 6. Etnická situácia na predpolí severopanónskeho limitu. 1 – po polovici 1. storčia po Kr. (Tacitus, Germania); 2 – po 1. polovici 2. storočia po Kr.; 3 – v prvej polovici 3. storočia; 4 – v období panovania cisára Valentiniana I. (364–375); 5 – začiatkom 5. stor. po Kr.

Obr. 7. Výber objektov a nálezov z doby rímskej z juhu stredného Slovenska. 1 – Slovenské Ďarmoty (objekt 5/1962); 2 – Hontianske Moravce (objekt 1/1986); 3 – Ipolytölgyes; 4 – bronzová ostroha z Veľkej nad Ipľom; 5 – kostený hrebeň zo Slovenských Ďarmôt. Mierka: a – 1–3; b – 4–6.

Obr. 8. Výber nálezov z doby rímskej z juhu stredného Slovenska. 1–18 – Barca-Kovalcsík tag; 19, 20 – Pinciná-Pod Bielou zemou; 21 – Vieska nad Blhom-Csótó rét.

Nevizánsky/Ožďáni 1976a, 161). Z lokality pochádza aj minca (*Ondrouch 1964*, 143–144 č. 470; *TIR M 34*, 391 č. 40) z obdobia vlády Decentia Caesara (351–353).

Barca leží uprostred Rimavskej kotliny v doline potoka **Teška**. Archeologický prieskum v obci zrealizoval Š. Kovács. Objavil polykultúrnu lokalitu v polohe Kovalcsík tag. V roku 1981 sa počas zisťovacieho výskumu odkryla zahĺbená keltská chata so zaoblenými rohmi a s dvoma protiľahlými kolovými jamami (*Kovács 1982a*, 155, 156). Lokalita bola najintenzívnejšie osídlená v dobe rímskej, o čom svedčí bohatý zberový materiál, ktorý pozostáva z importovanej, domácej na kruhu točenej a v ruke robenej keramiky. Importovaná keramika je v Barci zastúpená piatimi fragmentmi terry sigillaty (obr. 8: 1, 2) z Rheinzabernu a Westerndorfu, prevažne zo severovského obdobia (*Kuzmová/Roth 1988*, 18, 19). Je tu zastúpená tiež sivá panónska keramika (obr. 8: 5), fragmenty pohárov s prehýbanými stenami tehlovo-červenej farby, fragment dna trecej misky tehlovo-červenej farby so žltozelenou glazúrou a fragmenty nádob sivej farby s čiernym a tmavohnedým firnisom alebo bez poťahu. Germánsku na kruhu točenú keramiku predstavujú najmä fragmenty zásobníc s vodorovným okružím, z piesčitého materiálu sivej až čiernej farby, niekedy s výzdobou (obr. 8: 12) a fragmenty misovitých nádob sivej a čiernej farby s plastickou výzdobou. Najpočetnejšia je germánska ručne formovaná keramika. Reprezentujú ju fragmenty z nádob zdobených ozubeným kolieskom (obr. 8: 15–17) hrebeňovanými oblúčikmi (obr. 8: 13), mriežkovitým ornamentom (obr. 8: 18), radmi trojuholníkovitých a oválnych zárezov, vetvičkovitým ornamentom (obr. 8: 8, 10), rytými vlnovkami a nechtovými vrypmi (obr. 8: 9, 11). Našli sa aj torzá nádob a celé nádoby. Tvarovo sú zastúpené misy s jemne vyhnutým okrajom, rovným telom a dnom, misy s jemne vyhnutým okrajom a rovným dnom, misy s vyhnutým okrajom a dnom s omfalom, misovitá váza s jemne vyhnutým okrajom, hrnček s vyhnutým okrajom, zaobleným vydutím a rovným dnom, s vtláčaným ornamentom, šálka s jemne vyhnutým ústím, baňatým telom a rovným dnom, s ornamentom nechtových vrypov, šálkovitá nádoba s uchom, s výzdobou jamôk vtláčaných prstom. Tento keramický súbor sa našiel na jednom mieste s kusmi mazanice, čo naznačuje, že pravdepodobne pochádza z výplne chaty. Okrem keramiky sa našiel aj zlomok železnej sekerky (obr. 8: 4) a železný nôž (obr. 8: 3).

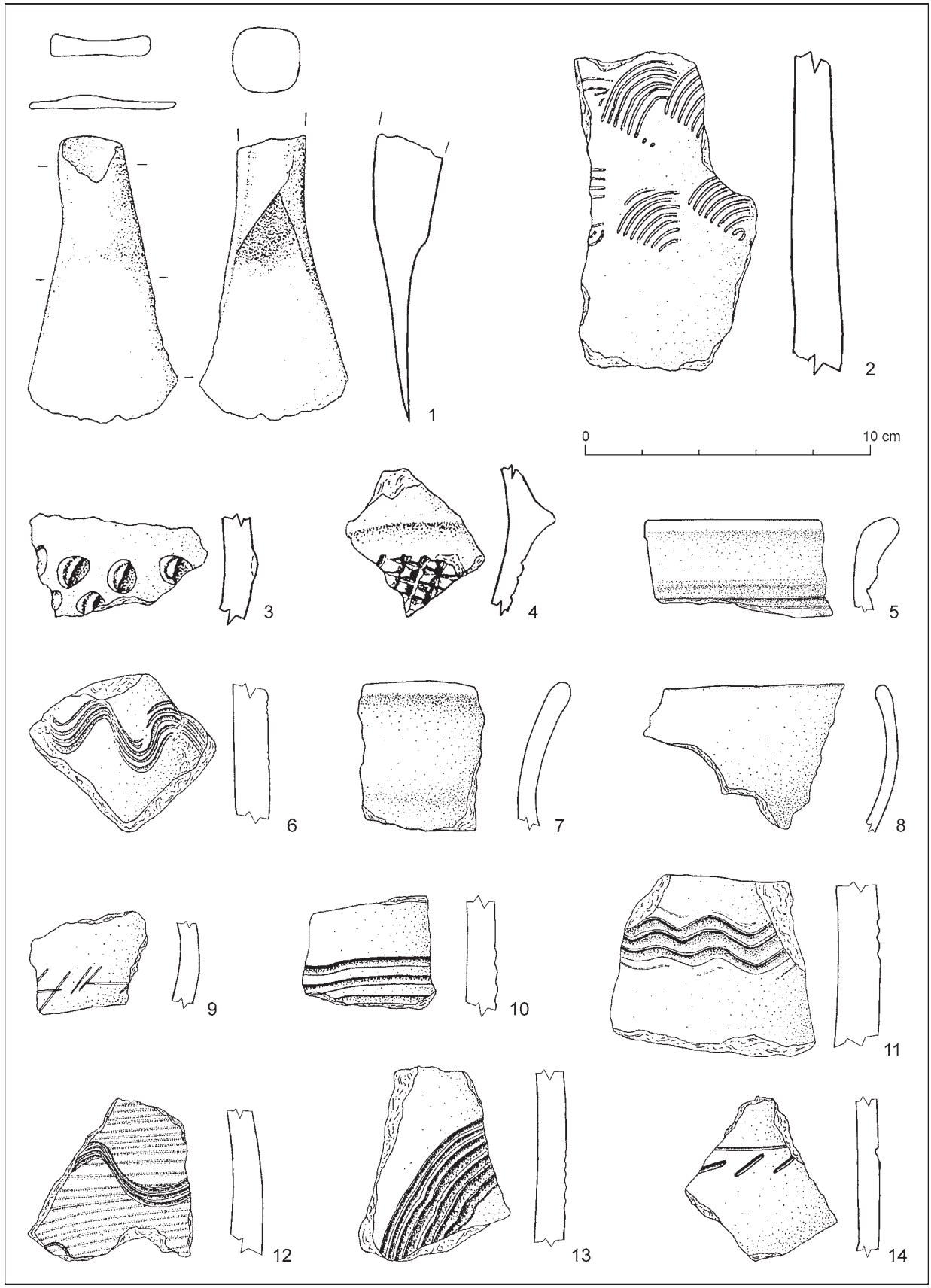
Z Kaloše, ležiacej v doline potoka Kaloša v **povodí Slanej**, pochádza bližšie neurčiteľná germánska a rímskoprovinciálna keramika (*Krekovič 1987*, 272, č. 69; *TIR M 34*, 401, č. 90). V Tornali sa okrem mincí (*Ondrouch 1964*, 78 č. 169, 111 č. 319; *TIR M 34*, 447 č. 272–273) z obdobia vlády Nera (54–68) a Septimia Severa (193–211) v polohe Körtvélyszer našla sivá na kruhu točená keramika zdobená kolkami. Analógie nachádza v keramike typu Blažice-Berek v prostredí przeworskej kultúry (*Kovács 1982b*, 154).

Pri obci Včelince na juhozápadnom svahu terasy Slanej v polohe Kerepec I. a II. zistili G. Nevizánsky a O. Ožďáni rozsiahle germánske sídlisko. Vysoké percento črepov pochádza z nádob vyhotovených v ruke, prevažne bez výzdoby. Najčastejší výzdobný motív tvorí ornament z rytých hrebeňovaných oblúčikov, viacnásobných rytých vlnoviek, ale objavuje sa aj výzdoba nepravého barbotina a zaštipovania, obyčajne na hrubostenných črepoch sivej farby (obr. 9: 2–14). Najzaujímavejším nálezom z lokality je fragment okraja kamennej nádoby. Petrografický rozbor sa ešte neuskutočnil, ale pravdepodobne ide o travertín (*Nevizánsky/Ožďáni 1976a*, 162). Z polohy Kerepec I. pochádza zberový materiál z roku 1962, ktorý je zastúpený črepmi germánskej ručne formovanej keramiky s výzdobou nechtových vrypov, viacnásobných rytých vlnoviek a s presekávaným okrajom. V Kesovciach sa našiel aj okrajový črep hnedočerveného mortária so žltou glazúrou (*Bánesz 1963*, 292).

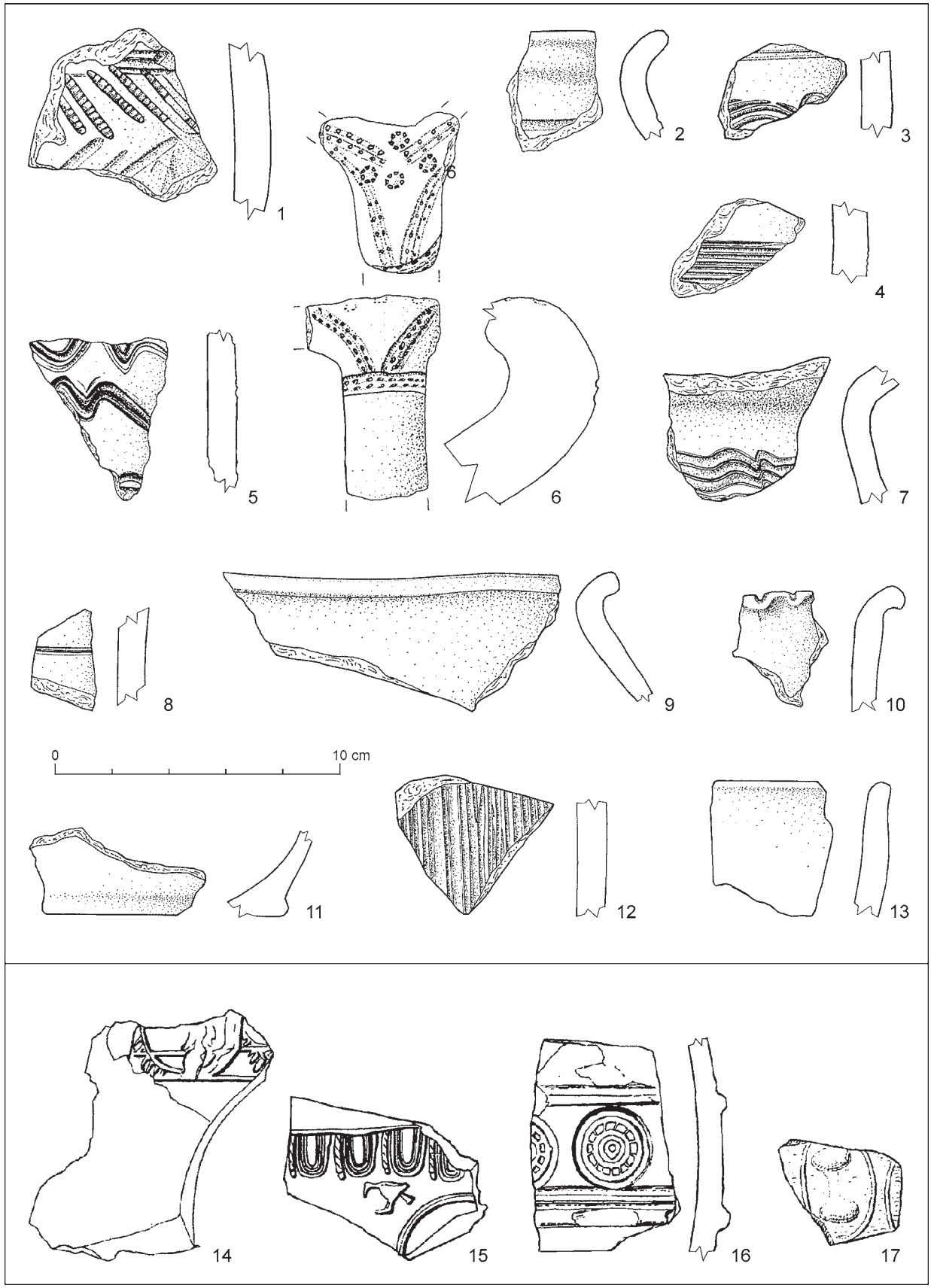
Na lokalite Včelince-Feketesár, ležiacej na ľavobrežnej terase Slanej, sa zrealizoval záchranný výskum v roku 1982. Výskumom sa odkryl aj štvorcový pôdorys zahĺbenej chaty z doby rímskej (*Kovács 1984*, 46, 47). Z lokality Kráľ, v doline ľavostranného prítoku Slanej, pochádza zberový materiál zastúpený črepmi germánskej v ruke robenej keramiky, na kruhu točenej keramiky a fragmentom panónskej tehlovočervenej keramiky s červeným povlakom a povrchom zdobeným ozubeným kolieskom (obr. 13: 1–13 – *Nevizánsky/Ožďáni 1977c*). Výzdoba keramiky v podobe viacnásobných hrebeňovaných vlnoviek a oválnych vtlačení nám dovoľuje tento materiál datovať do záveru 2. až po prvú polovicu 3. storočia.

Z horného povodia Slanej poznáme nálezy len zo štyroch lokalít. Z Ardovskej jaskyne pochádzajú atypické črepy zo zásobníc (*Budinský-Krička 1980*, 46), z Chyžného a Dobšinej nálezy mincí (*Ondrouch 1964*, 81 č. 183; *TIR M 34*, 389 č. 30, 392 č. 46) z obdobia vlády Tita (79–81) a Constantina I. (330–335). Lokalita Stratená síce už patrí k povodiu Hnilca, ale nachádza sa len 5 km severne od Dobšinej, ležiacej v povodí Slanej. Našlo sa tu šesť mincí (*TIR M 34*, 392 č. 46) z obdobia vlády Septimia Severa (193–211), Galliena (253–268), Claudia II. Gothica (268–270), Constantina I. (306–337), Licinia I. (307–323) a Constantina II. (317–340).

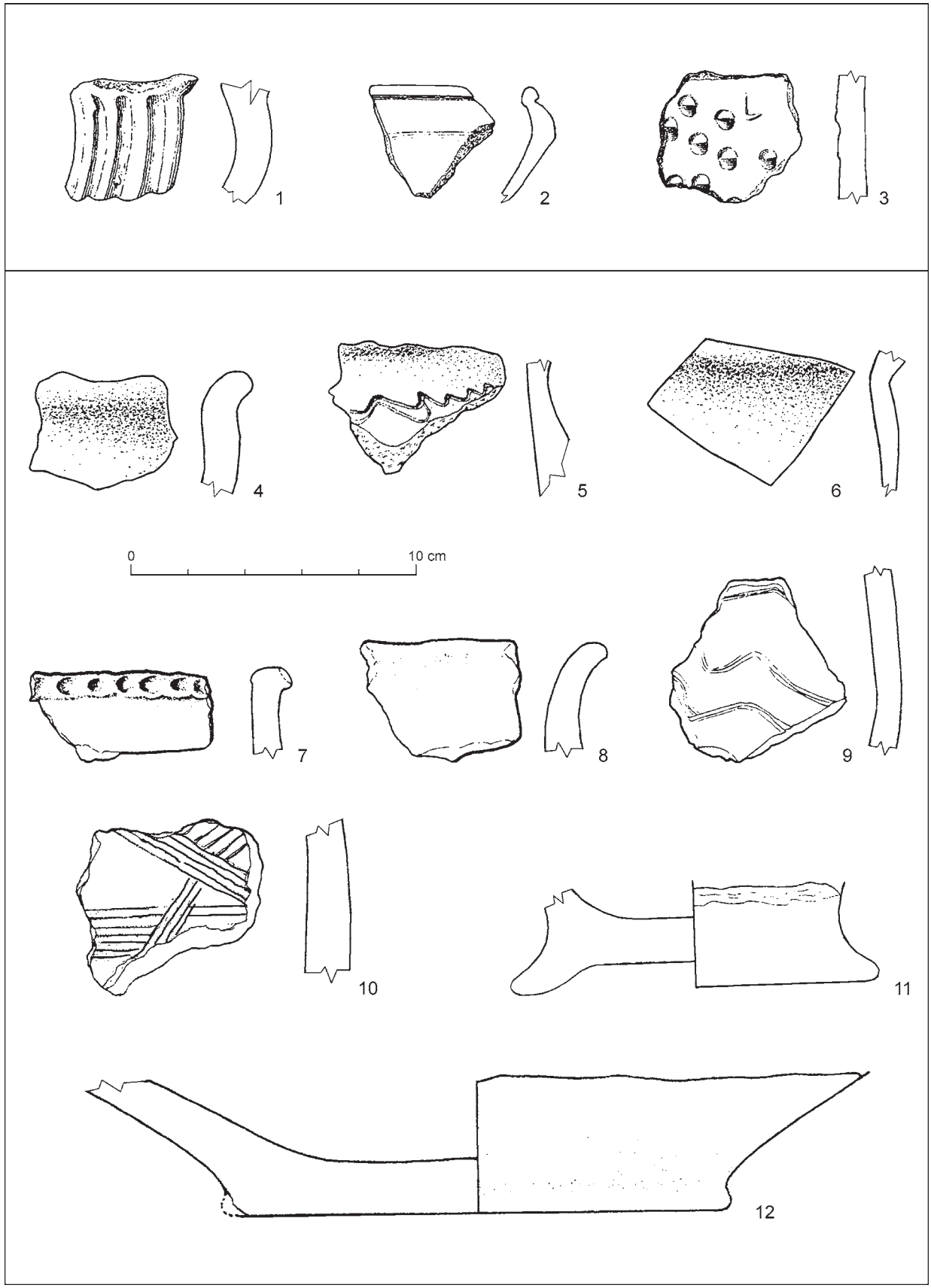
Pre hodnotenie osídlenia na juhu stredného Slovenska sú mimoriadne dôležité aj výsledky výskumov v severnom Maďarsku, napríklad nové výskumy na lokalite Kazár pri Salgótarjáne (*Vaday 2003a*, 234;

Obr. 9. Výber nálezov z doby rímskej z juhu stredného Slovenska. Včelince-Kerepec I-II. 1 – železo; 2–14 – keramika.

Obr. 10. Výber nálezov z doby rímskej z juhu stredného Slovenska. 1–13 – Rimavská Seč-lokality č. 37–38; 14 – Vlkyňa; 15 – Divín; 16 – Tornaľa; 17 – Hodejov.

Obr. 11. Výber nálezov z doby rímskej z juhu stredného Slovenska. 1–3 – Ipeľský Sokolec-Sútok Ipľa a Lontovského potoka; 4–12 – Poltár-Zelené-Pivnica.

2005, 147–155) a starší výskum v Ózde (*Párducz/Korek 1959,* 159–194). V oboch týchto osadách je doložené osídlenie v priebehu mladšej doby rímskej. V Kazáre bola odkrytá chata s konštrukciou pozostávajúcou z dvoch hlavných nosných stĺpov umiestnených v kratších stenách. Chata je dobre datovaná terrou sigillatou (Rheinzabern, obdobie Severovcov), s ktorou sa vo výplni našla ďalšia rímskoprovinciálna a germánska/kvádska keramika (*Vaday 2003b,* obr. 9). Prevažovala však keramika keltskej proveniencie (*Vaday 2003b,* 51–56; *2005,* 151). Podobná situácia je i v ďalších objektoch, kde je horizont z prelomu 2. a 3. storočia po Kr. reprezentovaný keltskou, germánskou/kvádskou a rímskoprovinciálnou keramikou.

V Ózde (poloha Stadion) bola preskúmaná osada, ktorá je datovaná od 3. až po začiatok 5. storočia. Dokladá osídlenie s premiešaným charakterom. V obydliach, ktorými sú chaty s dvojkolovou a šesťkolovou konštrukciou, bol keramický materiál germánskej/kvádskej a sarmatskej proveniencie, ako aj typická neskororímska keramika vyhotovená na hrnčiarskom kruhu (*Párducz/Korek 1959,* 193). Okrem toho sa v osade našli kostené hrebene s polkruhovite rozšíreným držadlom (*Párducz/Korek 1959,* 193). Nálezy obojstranných kostených hrebeňov dokladajú germánske osídlenie v okolí Vácu na prelome 4. a 5. storočia. (*Kulcsár 2004,* 229, 230). Ďalšie nálezy zo severného Maďarska v dobe rímskej (lokalita Sajókeresztúron) predkladá vo svojej práci *K. Végh* (*1975,* 92–105).

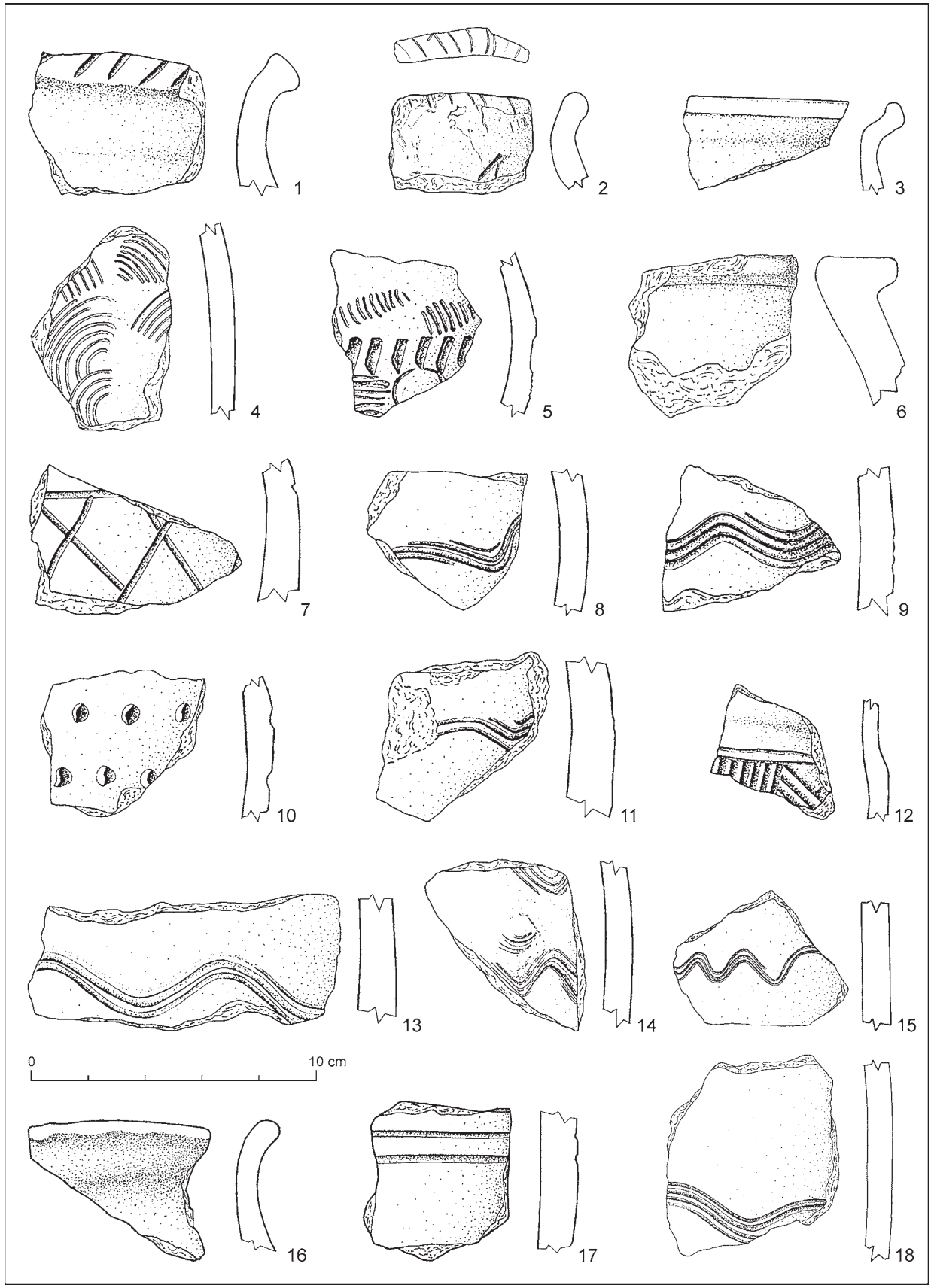
Nazdávame sa, že obe vyššie uvedené lokality potvrdzujú prienik menších skupín Svébov/Kvádov a Sarmatov v 3. storočí do oblasti, ktorú obývali zvyšky pôvodného keltského obyvateľstva. Následne zrejme došlo k premiešaniu týchto rozdielnych etník, čo sa archeologicky prejavilo kultúrne zmiešanou skupinou. Predloženú hypotézu však môžu potvrdiť alebo vyvrátiť iba ďalšie archeologické výskumy. O kontaktoch medzi Kvádmi a Sarmatmi sú písomné doklady z neskorej doby rímskej od Ammiana Marcellina. V roku 374 sa Kvádi spolu so Sarmatmi pomstili za zavraždenie kráľa Gabinia a spustošili Sirmium a neskôr provinciu Valeriu (*Ammianus Marcellinus, Rímske dejiny*, 29, 6). Ten istý autor nás informuje o rozkaze Valentiniana (v rokoch 371–373) o dobudovaní rímskeho obranného systému na kvádsko-sarmatskom pohraničí (*Ammianus Marcellinus, Rímske dejiny*, 30, 2). Okrem rekonštrukcie už existujúcich pevností bola začatá výstavba nových rímskych vojenských opevnení na dunajskom limite. Takouto pevnosťou je tiež tábor na lokalite Göd-Bócsaújtelep, severovýchodne od dnešnej Budapešti (*Mráv 2005*). Tábor sa nachádzal asi 3 km v barbarskom vnútrozemí. Pevnosť bola nedostavaná, pretože neustále čelila početným barbarským útokom. Podľa Ammiana Marcellina (*Ammianus Marcellinus, Rímske dejiny*, 17, 2) boli vojaci okamžite napádaní, len čo začali kopať základy pevnosti. Z chronologického hľadiska sú z tohto tábora dôležité kolkované tehly, ktoré ho datujú do obdobia Valentiniana I. (*Mráv 2005*, 777). Najvýchodnejšou (od Aquinca) rímskou vojenskou stavbou je Hatvan-Gombospuszta. Nachádzala sa dva dni pešej chôdze od Dunaja na severnom úseku tzv. *limes sarmatae.* Datovaná je do obdobia vlády cisára Valentiniana (roky 371–373; *Soproni 1974*, 197–203; *1978*, 81–86).

Do neskorej doby rímskej datuje S. Soproni začiatok výstavby *limes sarmatae*. Výstavbu jeho najjužnejšej a najsevernejšej časti kladie do obdobia po roku 322. Výstavbu prostredného priebehu valov datuje do doby po roku 358 (*Soproni 1969,* 48). Kľúčovou lokalitou pre interpretáciu tejto zložitej fortifikácie je neskorosarmatské pohrebisko Mezőszemere-Kismari fenék (*Vaday 2001,* 249–276; *Istvánovits/Kulcsár 2002,* 625–627). Sú na ňom pochovaní Sarmati, ktorí v 4. storočí v kooperácii s Rimanmi bránili líniu valov pred nomádskymi kmeňmi útočiacimi na Panóniu z východu (*Vaday 2001,* 261).

ZÁVER

Z juhu stredného Slovenska dosiaľ chýbajú relevantné archeologické nálezy z 1. storočia po Kr. a prvých dvoch tretín 2. storočia. Je pravdepodobné, že tu istý čas pretrvávalo keltsko-dácke osídlenie. Potvrdzujú to písomné pramene, ktoré hovoria o susedstve Kvádov s Dákmi (*Plinius Starší, Prírodoveda IV,* 80, 81; *Strabón, Zemepis* 7, 3, 1). Keramika dáckeho charakteru z doby laténskej je na Poiplí potvrdená na lokalitách Chrastince, Ipeľské Predmostie, Santovka, Slovenské Ďarmoty (*Luštíková 2007,* 77–95; *Točík 1959,* 841–874). Je to však ojedinelý črepový materiál, z ktorého je ťažké určiť, či ide o priamy dácky etnický zásah alebo iba o import. V severnom Maďarsku je dácke osídlenie z 1. storočia pred Kr. doložené v podobe malých izolovaných enkláv (*Visy 1995*, 93–104).

V oblasti Poiplia do mladšej a neskorej doby laténskej (LT B2/C1 až LT C2/D1) G. Březinová datuje päť sídlisk (Chľaba-Dunaj, km 1709,4, Chľaba-Dunaj km 1711, Ipeľský Sokolec-sútok Ipľa a Santovského potoka, Pinciná-Pod veternou a Žemberovce-Lúky – *Březinová 2006*, mapa 5). B. Kovár do tohto obdobia datuje ďalšie štyri lokality (Lontov, Nižná Kaloša, Rakytník a Slovenské Ďarmoty – *Kovár 2008*). Všeobecne do doby laténskej G. Březinová zaraďuje aj ďalších 13 sídlisk (*Březinová 2006*, mapa 1). Archeologickou

Obr. 12. Výber nálezov z doby rímskej z juhu stredného Slovenska. Číž, 1 km JZ od obce.

prospekciou v rámci projektu CEVNAD 2.1. sa v roku 2011 zistili nové lokality z doby laténskej v katastroch obcí Šahy, Kováčovce a Dolná Strehová, čo indikuje, že relatívne malý počet nálezísk v tejto oblasti môže súvisieť predovšetkým so stavom bádania.

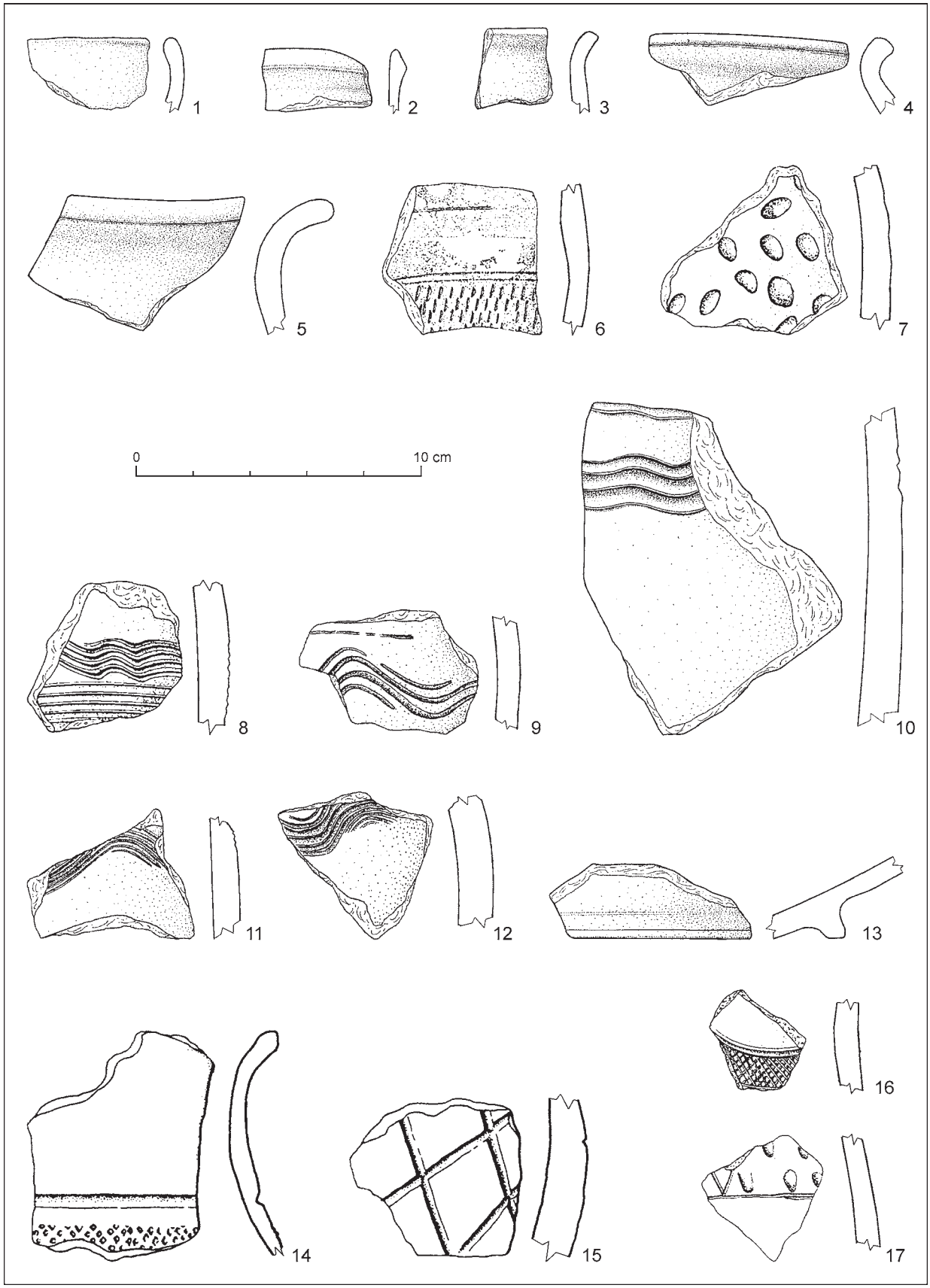
Zotrvanie keltských a dáckych enkláv na juhu stredného Slovenska aj počas staršej doby rímskej je síce možné, ale archeologickými prameňmi zatiaľ veľmi ťažko preukázateľné. V staršej dobe rímskej tu môžeme predpokladať sídla Osov a Búrov. Vzhľadom k minimálnemu množstvu archeologických prameňov z 1. storočia pred Kr. a z 1. storočia po Kr. na juhu stredného Slovenska je však dnes takmer nemožné rekonštruovať etnickú mapu na tomto území v staršej dobe rímskej.

Písomné pramene nám k regiónu Poiplia v dobe rímskej poskytujú iba čiastkové informácie. Pravdepodobne v roku 10 pred Kr. sa uskutočnila rímska vojenská expedícia proti Dákom. Bola prvou rímskou výpravou za Dunaj a viedol ju M. Vinicius. Zmienku o tejto udalosti obsahuje tzv. *Tuskulské elógium* (*Premerstein 1904*, 215–239). Počas výpravy proti Dákom sa Rimania určite stretli s Bastarnami, Anartami, Kotínmi a pravdepodobne aj s Osmi (*Premerstein 1904*, 215–239). Počas markomanských vojen boli podľa písomných prameňov Kotíni spolu s Osmi presídlení do južnej Panónie. Informuje nás o tom Cassius Dio (*Cassius Dio, Rímske dejiny*, 71). Zánik osídlenia púchovskej kultúry (Kotíni) v horských regiónoch severného a stredného Slovenska skutočne nastáva niekedy v druhej polovici 2. storočia. Potvrdené je to aj v archeologických prameňoch. Napríklad na lokalitách Zvolen-Haputka a Zvolen-Balkán sú doložené pre horizont staršej doby rímskej nálezy púchovskej kultúry. V mladšej dobe rímskej je už na oboch zvolenských lokalitách keramika typická pre kvádsku kultúru (*Beljak 2009,* 211–228). Ďalším kmeňom, ktorého sídla nevieme presne lokalizovať sú Búri. Spomínajú sa v písomných prameňoch. V tretej samostatnej výprave (*expeditio Germanica tertia*) za panovania Commoda Rimania porazili Búrov, ďalších spojencov Kvádov. Predpokladá sa, že Búri sídlili kdesi v okolí prameňov Visly alebo Sanu (*Kolendo 1999*, 217). Ďalšiu lokalizáciu uvádza K. Pieta, ktorý ich umiestňuje práve do oblasti južného Slovenska a priľahlej oblasti severného Maďarska (*Pieta 1994*, 254).

Doklady kvádskeho osídlenia z 1. stor. po Kr. na Pohroní a Poiplí chýbajú. Vo fáze B2 sa Kvádi začali presúvať na východ. Táto migračná vlna vyšla medzi rokmi 80–100/120 z centrálneho územia niekdajšieho Vanniovho kráľovstva, ktorého južnú a východnú hranicu tvorili rieky Dunaj a Váh. Kvádske osídlenie sa v stupni B2 rozšírilo aj do dolného Pohronia a Poiplia. Vytvorilo tak najviac na východ vysunutú sídelnú zónu podunajských Germánov v staršej dobe rímskej. V období okolo markomanských vojen Kvádi expandujú do horských oblastí stredného Slovenska a na prelome 2. a 3. storočia kolonizujú územie na ľavom brehu Dunaja, južne od pohoria Cserhát (v okolí dnešného Vácu v Maďarsku). Pravdepodobne v tomto období obsadzujú aj územia v povodí Rimavy a Slanej. Najvýchodnejšie nálezy kvádskej materiálnej kultúry sú z okolia mesta Miskolc v Maďarsku. Hlavným dôvodom posunu germánskeho osídlenia do horských kotlín stredného Slovenska mohol byť záujem o exploatáciu rudného bohatstva v tomto priestore. Počas 3. storočia dochádza k zahusteniu sídliskovej štruktúry na nových územiach. Kvádi dosiahli v stredodunajskej oblasti svoj najväčší teritoriálny rozmach počas mladšej doby rímskej (obr. 6). Zároveň sa v tomto období kvádske osídlenie zahusťuje aj na juhozápadnom Slovensku.

Obdobie mladšej doby rímskej je kvantitatívne najlepšie zastúpené aj medzi celkove asi sto zistených lokalít z doby rímskej na juhu stredného Slovenska. Náleziská sú reprezentované predovšetkým sídliskami. V skúmanej oblasti sa nepodarilo jednoznačne doložiť pohrebiská, aj keď ich čiastočne indikujú nálezy v Ipeľskom Predmostí a Veľkej nad Ipľom.

Najpočetnejšími nálezmi z doby rímskej na juhu stredného Slovenska sú fragmenty germánskej keramiky. Ide predovšetkým o nálezy úžitkového (tzv. kuchynského) hrnčiarskeho riadu. V menšej miere ako na dolnom Pohroní sa na Poplí a v povodí Slanej objavujú fragmenty tzv. stolového riadu. Stolovú keramiku u Kvádov v mladšej dobe rímskej predstavujú hlboké misy s odsadeným okrajom, hlboké misy so zalomeným telom, misy so zaobleným telom, misy s prstencovým okrajom, misy so zatiahnutým okrajom, džbány, miniatúrne nádoby a poháre. Zdobené sú zväzkami rýh, brázd, žliabkami, vlnovkami. Menej sa objavuje výzdoba ozubeným kolieskom a ornament barbotina. Naopak obľúbenými sú rôzne plastické lišty a výčnelky. Nádoby majú hladký povrch čiernej farby a sú kvalitne vypálené. Kvádsku kuchynskú keramiku v mladšej dobe rímskej reprezentujú esovite profilované hrnce, esovite profilované hrnčeky, misy so zatiahnutým okrajom, kónicky profilované misy, valcovité misy, cedidlá, miniatúrne nádoby a esovite profilované zásobnice. Zdobené sú rytými ornamentmi vlnovky, vetvičky, oblúkov a oblúčikov, šikmých rýh, kolmým hrebeňovaním alebo vrypmi nechtov/prstov. Vo väčšej miere sa objavujú plastické výčnelky. Hrnčiarska hlina, z ktorej boli vyhotovené, obsahovala vysoký obsah prímesí. Povrch týchto nádob je zväčša sivej farby a často zdrsnený. V neskorej dobe rímskej nastáva výrazný rozvoj špecializovanej produkcie germánskej keramiky pri využití hrnčiarskeho kruhu. Tá čiastočne prebrala úlohu „stolovej“

Obr. 13. Výber nálezov z doby rímskej z juhu stredného Slovenska. 1–13 – Kráľ-Tőtésmentén; 14–17 – Rakytník-Ľavobrežná terasa potoka Blh.

keramiky u naddunajských Germánov. Problematický sa stáva pôvod viacerých typov nádob sivej drsnej keramiky, najmä zásobníc s okružím a niektorých typov mís. V rámci ručne formovanej domácej keramiky v neskorej dobe rímskej prevládajú esovite profilované hrnce, misy s horizontálne zalomeným okrajom, bikónické misy, kónické misy, misy so zalomeným telom, misy so zatiahnutým okrajom, valcovité misy, misy s odsadeným telom a zaobleným dnom. Charakteristické sú predovšetkým nízke, rôzne široké kónické misy s plochým, nanajvýš veľmi jemne odsadeným dnom. Výzdoba nádob v neskororímskom období je námetovo veľmi chudobná, tvorená často len pretláčaním okraja, vhĺbenými jamkami a vlnovkami (*Varsik 2004,* 263). Keramika domácej kvádskej proveniencie na juhu stredného Slovenska nie je tak vyspelá ako napríklad na dolnom Pohroní. Výzdoba a technológia výroby kuchynskej keramiky je síce identická, ale v oveľa menšej miere sa na Poiplí a v povodí Slanej vyskytuje čierna leštená stolová keramika, ktorá je typická pre Kvádov v staršej a mladšej dobe rímskej a doznieva počiatkom neskorej doby rímskej. Kvádska keramika z juhu stredného Slovenska sa výzdobou, zastúpením tvarov a technológiou výroby najviac podobá kvádskej keramike zo stredného Pohronia (Žiarska a Zvolenská kotlina).

Kontakty Kvádov z juhu stredného Slovenska s Rímskou ríšou prostredníctvom jej panónskych obchodných centier potvrdzujú nálezy trinástich fragmentov terry sigillaty zo siedmich lokalít (obr. 2; 8: 1, 2; 10: 14–15, 17 – Barca, Divín, Fiľakovo, Hodejov, Prša, Tupá, Vlkyňa). Tie sú výlučne produktmi z dielní v Rheinzaberne (2. polovica 2. až začiatok 3. storočia), Westerndorfe (posledné desaťročie 2. storočia až prvá tretina 3. storočia) a na lokalitách v okolí Miskolca aj z Pfaffenhofenu (220 až 259/260). Potvrdzuje to prienik Kvádov do tejto oblasti už v závere 2. storočia a v prvej tretine 3. storočia. Kvádi nadviazali kontaky s panónskymi obchodnými centrami, prostredníctvom ktorých sa na stredné Slovensko dostávala produkcia hrnčiarskych dielní z Hornej Germánie a Raetie. Na juhu stredného Slovenska absentujú produkty juhogalských dielní, ako aj stredogalskej dielne v Lezoux, ktorej produkty sa na dolnom Pohroní početne objavujú od polovice 2. storočia. Výrobky panónskej proveniencie sa na Poiplí a v povodí Slanej a Rimavy síce neobjavujú tak početne ako na dolnom Pohroní, ale sú tu tiež doložené nálezmi panónskej keramiky tehlového (Barca, Kráľ, Hontianske Moravce) a sivého sfarbenia (Barca, Číž, Hontianske Moravce, Poltár, Šíd, Včelince). V mladšej dobe rímskej sledujeme na sídliskách Kvádov na juhozápadnom Slovensku zmenenú štruktúra importov, najmä dovážanej keramiky. V porovnaní s predchádzajúcim obdobím badať úbytok tehlovočervenej keramiky. Narastá však podiel jemnej sivej panónskej keramiky. Taktiež nepatrne vzrástol aj výskyt drsnej sivej keramiky. Podobnú situáciu môžeme predpokladať aj na juhu stredného Slovenska. O stykoch s przeworskou kultúrou, ktorej nositeľmi boli Vandali usídlení od obdobia markomanských vojen (166–180) na východnom Slovensku, svedčia nálezy na kruhu točenej keramiky s kolkovanou výzdobou typu Blažice-Berek (Tornaľa, Rimavská Seč). Kontakty so Sarmatmi Potisí sa na juhu stredného Slovenska nepodarilo jednoznačne doložiť. V katastri obce Balog nad Ipľom sa však našiel úlomok ucha nádoby z plavenej hliny, ktorý podľa A. Petrovského-Šichmana poukazuje na vplyv sarmatskej kultúry- (*Petrovský-Šichman 1961*, 44–47). Výskyt importovanej sarmatskej keramiky je doložený tiež v okrajovej oblasti kvádskeho osídlenia v severnom Maďarsku. Platí to aj opačne, keď sa kvádska keramika vyskytla na sarmatských pohrebiskách Sződliget-Csörög (*Kulcsár 1997,* 706) a Monor-Berek (*Kulcsár 2001,* 79, 80). Tieto vzájomné vzťahy zachytávajú aj písomné pramene, ktoré dokladajú blízke susedstvo a vzájomné aliancie v mnohých vojnách proti Rímu. Napríklad v rokoch 259–260 Sarmati a Kvádi spoločne plienili východnú Panóniu (*Jordanes, Rímske dejiny* 287; *Eutropius, Stručné dejiny Ríma* IX). Ďalej v roku 270 Sarmati, Kvádi a Vandali spoločne napadli Dolnú Panóniu (*Orosius, Proti pohanom* VII, 22, 8).

Mince sú pre nás nápomocné predovšetkým pri rekonštrukcii obchodných ciest, ktoré v tomto regióne viedli predovšetkým pozdĺž riek. Mince sa našli na 29 lokalitách na juhu stredného Slovenska (obr. 4). Pre región Pohronia a Poiplia je charakteristické nahromadenie rímskych mincí z obdobia okolo polovice 2. storočia, v druhej polovici 3. storočia a v prvej polovici 4. storočia. Na jednej strane sú najpočetnejšie zastúpené mince Hadriana, Antonina Pia, Marca Aurelia, Commoda a na druhej strane zas Gordiana III, Philippa I. Arabsa a Constantina I. (*Beljak 2007,* 127–131).

V neskorej dobe rímskej si Kvádi udržali územie obsadené počas mladšej doby rímskej. Zaujímavým je osídľovanie výšinných polôh na strednom Slovensku v závere doby rímskej a na počiatku obdobia sťahovania národov. Interpretácia tohto fenoménu nie je jednoduchá. Ako najpravdepodobnejšie sa javí vysvetlenie v klimatických zmenách, v teplejšom a suchšom prostredí v závere doby rímskej (*Dobrzańska/ Kalicki 2003,* 25–53).

S komplikovanou politickou situáciou v naddunajskom priestore v 4. storočí spája T. Kolník výstavbu rozsiahlych fortifikačných línií známych ako tzv. spečené valy (*Kolník 1978*; *1999*) pozdĺž dolného toku Hronu a Ipľa (obr. 5; *Kolník 1978*, 139). Je možné, že tieto rozsiahle pevnostné systémy nadväzovali na podobné valové opevnenia z územia dnešného Maďarska. V Potisí sú známe ako tzv. sarmatské valy.

Vybudovali ich pravdepodobne v 4. storočí (*Soproni 1978*, 128–130; *Visy 1988*, tab. 10). T. Kolník datoval tzv. spečené valy do prvej polovice 4. storočia (*Kolník 1999*, 163–176) a domnieva sa, že tieto fortifikácie mali plniť úlohu ochrannej bariéry proti kočovníkom z východu. Podľa tejto hypotézy bolo vybudovanie valov výsledkom spolupráce Rimanov so Sarmatmi a Kvádmi (*Kolník 1991*, 29, 30; *1999*, 163–176). Dodnes však nie je jasné, proti komu boli valy vybudované a koho chránili. Nemožno ani celkom vylúčiť ich datovanie do včasného stredoveku.

Za severnú hranicu kvádskeho osídlenia v mladšej a neskorej dobe rímskej možno považovať oblasť stredného Pohronia a stredného Považia. Južnú hranicu tvorí Dunaj a línia valových opevnení – tzv. sarmatských valov na území dnešného Maďarska (obr. 5). Západná hranica je ťažko čitateľná vzhľadom na značnú unifikáciu materiálnej kultúry svébskeho kultúrneho okruhu. Tiež nevieme presne určiť východnú hranicu kvádskeho osídlenia. Pravdepodobne dosiahli región v okolí Bukových hôr a mesta Miskolc v severnom Maďarsku a región Slovenského krasu na slovensko-maďarskom pohraničí.

K zániku kvádskeho/svébskeho osídlenia na juhu stredného Slovenska dochádza v priebehu prvej polovice 5. storočia. Zanikajú osady na dolných aj horných úsekoch riek v tejto oblasti. Koncom roku 406 odchádzajú Svébi/Kvádi spolu s Vandalmi a Alanmi z karpatského regiónu a po pustošení v rímskej Galii našli svoje nové domovy na území Pyrenejského polostrova. Podľa názoru T. Kolníka sa na vysťahovaní na začiatku 5. storočia zúčastnila iba časť Kvádov. Zvyšok Kvádov sa zrejme udržal v horských dolinách stredného a severozápadného Slovenska (*Kolník 1991*, 31).

LITERATÚRA

Alföldi 1936 — A. Alföldi: Pannónia rómaiságának kialakulása és történeti kerete. In: Századok 70. Budapest 1936.

Balaša 1960 — G. Balaša: Praveké osídlenie stredného Slovenska. Martin 1960.

Bánesz 1963 — L. Bánesz: Archeologický prieskum v údolí Slanej. Arch. Rozhledy 15, 283–293.

Bánesz/Nevizánsky 1983 — L. Bánesz/G. Nevizánsky: Archeologický prieskum na dolnom toku Krupinice a Štiavnice. AVANS 1982, 1983, 25–30.

Bánesz/Nevizánsky 1984 — L. Bánesz/G. Nevizánsky: Prieskum Ipeľskej kotliny. AVANS 1983, 1984, 26–27.

Bátora 1977 — J. Bátora: Hokovce. AVANS 1976, 1977, 45.

Beljak 2007 — J. Beljak: A few comments on occurrence of Roman coins in the Hron and Ipeľ river basins. Slov. Num. 18, 2007, 127–142.

Beljak 2009 — J. Beljak: Osídlenie vo Zvolene v dobe rímskej na príklade osád Haputka a Balkán. In: M. Karwowski/E. Droberjar (Eds.): Archeologia Barbarzyńców 2008. Powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim. Materiały z IV Protohistorycznej Konferencji Sanok, 13–17 października 2008. Rzeszów 2009, 211–228.

Beljak/Kolník 2008 — J. Beljak/T. Kolník: Germanic settlement from the Late Roman and Early Migration periods in Štúrovo. In: B. Niezabitowska-Wisniewska/M. Juscinski/P. Luckiewicz/S. Sadowski (Hrsg.): The turbulent epoch: New Materials from the Late Roman Period and the Migration Period. 1. Lublin 2008, 63–86.

Beljak/Pažinová 2011 — J. Beljak/N. Pažinová: Archeologická prospekcia stredného Poiplia. AVANS 2008, 2011, 50–52.

Beninger 1937 — E. Beninger: Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei. Reichenberg – Leipzig 1937.

Bielich 2004 — M. Bielich: Záchranný archeologický výskum v Žemberovciach. AVANS 2003, 2004, 38–40.

Bíró 2002 — M. T. Bíró: Combs and comb-making in Roman Pannonia: ethnical and historical aspects. In: J. Tejral (Ed.): Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 19. Brno 2002, 99–124.

Bisták/Daňo 2006 P. Bisták/R. Daňo: Archeologický výskum v Pastovciach. AVANS 2004, 2006, 46–48.

Březinová 2006 G. Březinová: Sídliská a sídliskové nálezy z laténskej doby na juhozápadnom Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 40, 2006, 9–50.

Budinský-Krička 1950 V. Budinský-Krička: Pinciná, poloha Pieskovisko. Nepublikované. Nálezová správa 286/1950 uložená v archíve AÚ SAV v Nitre.

Budinský-Krička 1957 V. Budinský-Krička: Hroby z doby rímskej a sťahovania národov v Kapušanoch (okr. Prešov). Slov. Arch. 5, 1957, 356–360.

Budinský-Krička 1961 V. Budinský-Krička: Slovanské osídlenie na východnom Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 6, 1961, 132.

Budinský-Krička 1980 V. Budinský-Krička: Nové nálezy na východnom Slovensku. AVANS 1978, 1980, 46–65.

Bujna 1980 J. Bujna: Sídliskový objekt badenskej kultúry a sídlisko z doby laténskej v Chľabe. AVANS 1978, 1980, 65–70.

Čurný/Malček 2006 M. Čurný/R. Malček: Nové nálezy z dolného povodia Ipľa. AVANS 2004, 2006, 61, 62.

Dinnyés et al. 1993 I. Dinnyés/K. Kővárik/Z. Miklós/S. Tettamanti: Pest megye régészeti topográfiája XIII/2. Aszobiés a vaci játrás. Magyarországi régészeti topográfiája 9. Archeological survey of Hungary 9. Budapest 1993.

Dobiáš 1964 J. Dobiáš: Dějiny československého území před vystoupením Slovanů. Praha 1964.

Dobrzańska/Kalicki 2003 H. Dobrzańska/T. Kalicki: Człowiek i środowisko w dolinie Wisły koło Krakowa w okresie od I do VII w. n.e., Arch. Polski 48, 2003, 25–53.

Eisner 1933 J. Eisner: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.

Erdélyi/Lamiová-Schmiedlová 1971 I. Erdélyi/M. Lamiová-Schmiedlová: Osada z doby rímskej v Ipolytölgyesi v Maďarsku. Vsl. Pravek 2, 1971, 51–72.

Fottová/Kovár 2004 E. Fottová/B. Kovár: Sídliskové nálezy v katastrálnom území Pincinej. AVANS 2003, 2004, 53, 54.

Furmánek 1985 V. Furmánek: Nové archeologické lokality na jihu středního Slovenska. AVANS 1984, 1985, 83–86.

Furmánek/Ožďáni 1996 V. Furmánek/O. Ožďáni: Sídliskové nálezy zo pseudokrasových jaskýň v obci Belina. AVANS 1995, 1996, 50–53.

Fusek 1984 G. Fusek: Prieskumy v okrese Levice. AVANS 1983, 1984, 81, 82.

Fusek 1986 G. Fusek: Záchranný výskum v Bielovciach. AVANS 1985, 1986, 83–85.

Godłowski 1992 K. Godłowski: Zmiany w uzbrojeniu ludności kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich. In: Arma et Ollae. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Nadolskiemu w 70 rocznicę pracy naukowej. Łódź 1992, 71–88.

Hanuliak 1989 M. Hanuliak: Praveké, včasnodejinné a stredoveké osídlenie v Chľabe. Slov. Arch. 37, 1989, 151–212.

Hellebrandt 1999 H. Hellebrandt: Celtic finds from northern Hungary. Budapest 1999.

Hrašková 2010 E. Hrašková: http://www.ithaka.sk/filakovo-%96-podhradska-ul-sr_6_4_130.html.

Cheben/Ruttkay 1999 I. Cheben/M. Ruttkay: Archeologický prieskum trasy plynovodu v úseku Kaloša – Ožďany. AVANS, 1997, 1999, 68, 69.

Istvánovics/Almássy 2003 E. Istvánovics/K. Almássy: Csengersima settlement. In: Zs. Visy (Ed.): The Roman Army in Pannonia. An Archaeological Guide of the Ripa Pannonica. Pécs 2003, 235–237.

Istvánovits/Kulcsár 1994 E. Istvánovits/V. Kulcsár: Roman and Germanic elements in the armament of the barow-graves of the 2nd–3rd centuries A.D. in the Great Hungarian Plain. In: C. von Carnap-Bornheim (Hrsg.): Beiträge zu römischer und bar-

barischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Lublin – Marburg 1994, 405–416.

Istvánovits/Kulcsár 2002 E. Istvánovits/V. Kulcsár: The history and perspectives of the research of the Csörsz Ditch (Limes Sarmatiae). In: P. Freeman et al. (Eds.): Limes XVIII. Proceedings of the 18th International Congress of Roman Frontier Studies held in Amman, Jordan. BAR Int. Ser. 2002, 625–627.

Istvánovits/Kulcsár 2003 E. Istvánovits/V. Kulcsár: Some traces of Sarmatian-Germanic contacts in the Great Hungarian Plain. In: von Carnap-Bornheim, C. (Ed.): Kontakt-Kooperation-Konflikt. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus. Neumünster 2003, 227–238.

Janšák 1938 Š. Janšák: Staré osídlenie Slovenska. Dolný Hron a Ipeľ v praveku. Turčiansky Sv. Martin 1938.

Kolendo 1999 J. Kolendo: Lugiowie Burowie oraz Burowie. Przyczynek do interpretacji sytuacji politycznej i kulturowej Europy barbarzyńskiej w końcu I wieku i w II wieku n. e. In: J. Andrzejowski (Red.): COMHLAN. Studia w archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowkiej w 65. rocznicę jej urodzin. Warszawa 1999, 217–230.

Kolník 1962 T. Kolník: Nové sídliskové nálezy z doby rímskej na Slovensku. Arch. Rozhledy 14, 1962, 344–397.

Kolník 1978 T. Kolník: Zisťovací výskum tzv. spečeného valu v Žemberovciach. AVANS 1977, 1978, 139–142.

Kolník 1984 T. Kolník: Rímske a germánske umenie na Slovensku. Bratislava 1984.

Kolník 1991 T. Kolník: Germáni a Rimania na Slovensku. Archeologické štúdie. Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti doktora historických vied. Nitra 1991.

Kolník 1998 T. Kolník: Rimania a Germáni. In: R. Marsina (Ed.): Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov I. Územie Slovenska pred príchodom Slovanov. Bratislava 1998.

Kolník 1999 T. Kolník: Gab es einen Limes Quadurorum? Langwälle in der Südwestslowakei. In: J. Tejral/Th. Fischer/G. Precht (Hrsg.): Germanen beiderseits des spätantiken Limes. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 14. Köln – Brno 1999, 163–177

Kolníková/Hunka 1994 E. Kolníková/J. Hunka: Nálezy mincí na Slovensku. IV. Nitra 1994.

Kovács 1982a Š. Kovács: Keltská chata a nálezy z doby rímskej v Barci (okres Rimavská Sobota). AVANS 1981, 1982, 155–161.

Kovács 1982b Š. Kovács: Archeologický prieskum v Ožďanoch a Šafárikove-Behynciach. AVANS 1981, 1982, 153, 54.

Kovács 1984 Š. Kovács: Výskumy a prieskumy Gemerského múzea v okrese Rimavská Sobota. AVANS 1983, 1984, 45–48.

Kovács 1985 Š. Kovács: Novšie výsledky archeologických výskumov Gemerského múzea v okrese Rimavská Sobota. Obzor Gemera XVI–4, 1985, 235–240.

Kovár 2008 B. Kovár: Neskorá doba laténska v Pohroní a Poiplí so zameraním na etnickú otázku. Štud. Zvesti AÚ SAV, 43, 2008, 53–62.

Krekovič 1981 E. Krekovič: Rímska importovaná keramika na Slovensku. Slov. Arch. 29, 1981, 341–376.

Krekovič 1987 E. Krekovič: Rímske importy na Slovensku. Pam. Arch. 78, 1987, 231–282.

Kulcsár 1997 V. Kulcsár: New data on the germanic-sarmatian border contacts in northern Hungary. In: N. Gudea (Hrsg.): Römer und Barbaren an den Grenzen des römischen Dakiens. Zalău 1997, 705–716.

Kulcsár 2001 V. Kulcsár: Szarmata sírok Monor, Bereken (Pest Megye). In: Archaeological investigation in Hungary 2001. Budapest 2001, 79–85.

Kulcsár 2004 V. Kulcsár: Germanic Settlement of Imperial Age near Vác. Štud. Zvesti AÚ SAV 36, 2004, 229–237.

Kuzmová/Roth 1988 K. Kuzmová/P. Roth: Terra sigillata v barbariku. Nálezy z germánskych sídlisk a pohrebísk na území Slovenska. Mat. Arch. Slovaca 9. Nitra 1988.

Lamiová-Schmiedlová 1962 M. Lamiová-Schmiedlová: Archeologické nálezy v Mestskom vlastivednom múzeu vo Fiľakove. Štud. Zvesti AÚ SAV 10, 1962, 159–169.

Lichardus/Liptáková 1961 J. Lichardus/Z. Liptáková: Archeologický prieskum trasy ropovodu Družby na úseku Rimavská Sobota – Šaľa v roku 1961. Arch. Rozhledy 14, 1962, 776–793, 803.

Liptáková 1962 Z. Liptáková: Nepublikovaná nálezová správa č. 691/62 (231/61) uložená v archíve AÚ SAV v Nitre.

Luštíková 2007 L. Luštíková: Dácka keramika na území Slovenska. Vsl. Pravek 8, 2007, 77–95.

Malček 2007 R. Malček: Záchranný výskum v Ožďanoch. AVANS 2005, 2007, 136, 137.

Marková 1993 K. Marková: Prieskum v okrese Rimavská Sobota. AVANS 1992, 1993, 86–88.

Marková/Ožďáni 1993 K. Marková/O. Ožďáni: Prieskum v okrese Levice, Nové Zámky a Zvolen v roku 1992. AVANS 1992, 1993, 88–92.

Moucha 1952 V. Moucha: Nepublikovaná nálezová správa č. 113/52 uložená v archíve AÚ SAV v Nitre.

Mráv 2005 Zs. Mráv: Quadian Policy of Valentinian I. and the never-finished late roman fortress at Göd-Bócsaújtelep. In: Zs. Visy (Ed.): Limes XIX. Proceedings of the 19th International Congress of Roman Frontier Studies held in Pécs. Pécs 2005, 773–784.

Nekvasil 1961 J. Nekvasil: Šahy-Tešmák. Nálezová správa č. 193/61 v archíve AÚ SAV.

Nevizánsky 1980 G. Nevizanský: Nálezy z doby laténskej a rímskej v Ipeľskom Sokolci. AVANS 1979, 1980, 148, 149.

Nevizánsky/Ožďáni 1976a G. Nevizanský/O. Ožďáni: Nové archeologické lokality v okrese Rimavská Sobota. AVANS 1975, 1976, 161, 162.

Nevizánsky/Ožďáni 1976b G. Nevizanský/O. Ožďáni: Predbežné výsledky archeologického prieskumu v okrese Rimavská Sobota. Obzor Gemera VII–3, 1976, 134–136.

Nevizánsky/Ožďáni 1977a G. Nevizanský/O. Ožďáni: Hodejov. Nálezová správa č. 8086/77 v archíve AÚ SAV.

Nevizánsky/Ožďáni 1977b G. Nevizanský/O. Ožďáni: Rimavská Seč. Nálezová správa č. 8094/77 v archíve AÚ SAV

Nevizánsky/Ožďáni 1977c G. Nevizanský/O. Ožďáni: Kráľ. Nálezová správa č. 7993/77 v archíve AÚ SAV.

Nevizánsky/Ožďáni 1977d G. Nevizanský/O. Ožďáni: Rimavská Seč. Nálezová správa č. 8093/77 v archíve AÚ SAV

Nevizánsky/Ožďáni 1998a G. Nevizanský/O. Ožďáni: Sídliskové nálezy z Pastoviec. AVANS 1996, 1998, 127, 128.

Nevizánsky/Ožďáni 1998b G. Nevizanský/O. Ožďáni: Nálezová správa č. 13847/98 v archíve AÚ SAV.

Nevizánsky/Ožďáni 1999a G. Nevizanský/O. Ožďáni: Prieskum na 5. vetve tranzitného plynovodu v úseku Kaloša-Mikušovce. AVANS 1997, 1999, 123–125.

Nevizánsky/Ožďáni 1999b G. Nevizanský/O. Ožďáni: Záchranné výskumy na 5. vetve tranzitného plynovodu v Ožďanoch a Rimavskej Sobote. AVANS v r. 1997, 1999, 125, 126.

Novotný 1995 B. Novotný: Slovom a mečom. Slovensko v dobe rímskej. Martin 1995.

Ondrouch 1934 V. Ondrouch: Der römische Denarfund von Vyškovce aus der Frühkaiserzeit. Bratislava.

Ondrouch 1938 V. Ondrouch: Limes Romanus na Slovensku. Bratislava 1938.

Ondrouch 1964 V. Ondrouch: Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku. Bratislava 1964.

Ožďáni 1984 O. Ožďáni: Výsledky prieskumu stredného Poiplia v okrese Levice. AVANS 1983, 1984, 168–171.

Ožďáni 2000 O. Ožďáni: Výsledky prieskumu na trase plánovanej cesty v okrese Poltár. AVANS 1998, 2000, 134–138.

Ožďáni/Marková 1993 O. Ožďáni/K. Marková: Prieskum v povodí rieky Suchej. AVANS 1992, 1993, 92–94.

Párducz/Korek 1958 M. Párducz/J. Korek: Császárkori telep Ózdon. Arch. Ért. 85, 1958, 18–36.

Párducz/Korek 1959 M. Párducz/J. Korek: Eine Siedlung aus der Kaiserzeit in Ózd. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 10, 1959, 159–163.

Pastor 1960 J. Pastor: Sídlisko v Blažiciach. Arch. Rozhledy 12, 1960, 800–810.

Pastor 1961 J. Pastor: Sídliskový výskum v Blažiciach. Štud. Zvesti AÚ SAV 6, 1961, 83–105, 111–123.

Petrovský-Šichman 1961 A. Petrovský-Šichman: Archeologický prieskum stredného Poiplia v roku 1955. Štud. Zvesti AÚ SAV 7, 1961, 1–197.

Pieta 1991 K. Pieta: The North Carpathians at the beginning of the Migration Period. Antiquity 65, 1991, 376–387.

Pieta 1994 K. Pieta: Mittel- und Nordslowakei zur Zeit der Markomannenkriege. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 1. Brno 1994, 253–261.

Premerstein 1904 A. Premerstein: Ein Elogium des M. Vicinus Cos. 19 v. Chr. Jahresh. Österr. Arch. Inst. 7, 1904, 215–239.

Rajček 1961 A. Rajček: Veľká nad Ipľom. Nálezová správa 495/1961 v archíve AÚ SAV v Nitre.

Soproni 1969 S. Soproni: Limes Sarmatiae. Arch. Ért. 96, 1969, 43–53.

Soproni 1974 S. Soproni: Eine Spätrömische Militärstation im sarmatischen Gebiet. In: Roman Frontier Studies 1969. Eigth International Congress of Limesforschung. Cardiff 1974, 197–203.

Soproni 1978 S. Soproni: Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre. Das Verteidigungssystem der Provinz Valeria im 4. Jahrhundert. Budapest 1978.

Šalkovský 2002 P. Šalkovský: Výšinné hradisko v Detve – protohistorické osídlenie. Slov. Arch. 50, 2002, 99–126.

Šalkovský/Roth 1991 P. Šalkovský/P. Roth: Výsledky zisťovacieho výskumu v Hontianskych Moravciach. Štud. Zvesti AÚ SAV 27, 1991, 93–113.

Tejral 1997 J. Tejral: Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonauraum. In: J. Tejral/H. Friesinger/M. Kazanski: Neue Beiträge zur Erfoschung der Spätantike im mittleren Donauraum. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 8. Brno 1995, 321–360.

Thomas 1960 S. Thomas: Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit. Arbeits- u. Forschungsber. Sächs. Bodendenkmalpfl. 8, 1960, 54–215.

TIR M 34 P. Kaczanowki/U. Margos: Tabula Imperii Romani M 34-KRAKÓW. Kraków 2002.

Točík 1959 A. Točík: K otázke osídlenia juhozápadného Slovenska na zlome letopočtu. Arch. Rozhledy 11, 1959, 841–864.

Točík 1962 A. Točík: Nové nálezy z doby sťahovania národov na juhozápadnom Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 9, 1962, 188–192.

Točík 1963 A. Točík: Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej ríše v Prši. Slov. Arch. 9, 1963, 122–176.

Točík 1989 A. Točík: Doba rímska a obdobie sťahovania národov. In: J. Alberty/J. Sloboda (Ed.): Novohrad. Regionálna vlastivedná monografia. 2/1 Dejiny. Martin 1989, 77, 88.

Točík/Drenko 1950 A. Točík/Z. Drenko: Výskum v Prši na Slovensku. Arch. Rozhledy 2, 1950, 159–174.

Vaday 1991 A. Vaday: Dacian question in the Sarmatian Barbaricum. In: Antaeus 19–20, 1991, 75–81.

Vaday 1994 A. Vaday: Late Sarmatian graves and their connections within the Great Hungarian plain. Slov. Arch. 42, 1994, 105–124.

Vaday 1999 A. Vaday: Sarmatian settlements in the Great Hungarian plain. In: Antaeus 24, 1999, 547–561.

Vaday 2001 A. Vaday: Militia inermis, militia armata. Bemerkungen zur Frage des Limes Sarmatiae. Slov. Arch. 49, 2001, 249–276.

Vaday 2003a A. Vaday: Kazár settlement. In: Zs. Visy (Ed.): The Roman Army in Pannonia. An Archaeological Guide of the Ripa Panonica. Pécs 2003, 234.

Vaday 2003b A. Vaday: Kazár (több korszakú régészeti lelőhely), Kazár (a multi-period archaeological site). Régészeti Kutatások Magyarországon 2003, 2004, 51–64.

Varsik 2004 V. Varsik: Zur Entwicklung der quadischen Siedlung von Veľký Meder (SW-Slowakei). Štud. Zvesti AÚ SAV 36, 2004, 257–275.

Végh 1985 K. Végh: Császárkori telep Észak-Magyarországon, Arch. Ért. 112, 1985, 65–129.

Vendtová 1964 V. Vendtová: Výskum v Slovenských Ďarmotách roku 1962. Arch. Rozhledy 16, 1964, 347–269.

Visy 1988 Zs. Visy: Der römische Limes in Ungarn. Stuttgart – Budapest 1988.

Visy 1995 Z. Visy: The problems of the Dacian ethnic group in Hungary. In: Din Istoria Europei Romane (Universitatea Din Oradea, Seria Istorie IV). Oradea 1995, 93–104.

Zeman 2007 T. Zeman: Vorläufiger Bericht über die spätkaiserzeitliche Siedlung in Zlechov. In: J. Tejral (Hrsg.): Barbaren im Wandel: Beiträge zur Kultur- und Identitätsumbildung in der Völkerwanderungzeit. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 26. Brno 2007, 277–305.

Antické pramene:

Ammianus Marcellinus, Rímske dejiny
Cassius Dio, Rímske dejiny
Eutropius, Stručné dejiny Ríma
Jordanes, Rímske dejiny
Orosius Paulus, Proti pohanom
Plinius Starší, Prírodoveda
Strabón, Zemepis
Tacitus, Germania

Antické písomné pramene boli prebrané z:

R. Marsina (Ed.): Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov I. Územie Slovenska pred príchodom Slovanov. Bratislava 1998.

Marcus Aurelius Antoninus: Hovory k sobě. Praha 1969.

http://www.thelatinlibrary.com

SETTLEMENT OF THE SOUTH OF CENTRAL SLOVAKIA IN ROMAN PERIOD

Ján Beljak – Gabriel Nevizánsky – Ondrej Ožďáni – Viktória Tittonová

Summary

So far there is a lack of relevant archaeological finds from the last decades of the 1st century BC, 1st century AD, and first two thirds of the 2nd century AD, in the south of central Slovakia. It is probable that for some time there was a continuation of Celtic-Dacian settlement. It is confirmed by written sources dealing with the neighbourhood of the Quadi and the Marcomanni (*Pliny the Elder, Strabo*). In the Ipeľ river basin the pottery material of the Dacian nature from the La Tène period is confirmed in sites Chrastince, Ipeľské Predmostie, Santovka, Slovenské Ďarmoty. This is, however, a unique fragmented material from which it is difficult to determine whether it is a direct Dacian intervention or an import. The following sites in the region of the Ipeľ river basin are dated into late La Tène period: Lontov, Nižná Kaloša, Rakytník, Slovenské Ďarmoty, Pinciná, Žemberovce, Ipeľský Sokolec and Chľaba. Other sites from the La Tène period were detected through archaeological prospection in 2011 in the cadastres of the following villages: Šahy, Kováčovce and Dolná Strehová, which indicates that a small number of sites in the area may be related especially to the state of research. Written sources on the region of the Ipeľ river basin in the Roman period provide us with just partial information. Probably in 10 B.C. there was Roman military expedition against the Dacians. It was the first Roman campaign beyond the Danube led by Marcus Vinicius. Description of this event may be found in the so-called Elogium of Tusculum. Romans must have got into contact with the Bastarnae, the Anartes, the Cotini, and probably also with the Osi during this campaign against Dacians. Written sources say that during the Marcomannic Wars the Cotini and the Osi were resettled to southern Pannonia. The events connected with their resettlement are provided by Cassius Dio. The decline of the Púchov culture settlements (the Cotini) in the hilly regions of northern and central Slovakia really occurs sometime in the second half of the 2nd century AD. It is also confirmed in archaeological sources. For example the finds of Púchov culture are proved for the horizon of the early Roman period in the sites Zvolen-Haputka and Zvolen-Balkán. In the late Roman period both sites in Zvolen already display pottery typical for the Quadi culture. Another tribe whose settlements are difficult to localise precisely are the Buri. They are mentioned in written sources. In the third independent expedition (*expeditio Germanica tertia*), already during the reign of Commodus, the Romans defeated the Buri – further allies of the Quadi.

The evidence of the Quadi settlement from the 1st century AD in the Hron and Ipeľ river basins is missing. In the B2 phase the Quadi began moving to the east. This migration wave started between the years 80–100/120 from the central territory of the original Regnum Vannianum, whose southern and eastern borders were made up by the rivers Danube and Váh. In the B2 phase of the Roman period the Quadi settlement spread up to the lower Hron and Ipeľ river basins, thus creating the easternmost population zone of the Danube Germans in the early Roman period. In the times around the Marcomannic Wars the Quadi expanded to the hilly areas of central Slovakia and at the turn of the 2nd and 3rd century AD they colonised territory on the left bank of the Danube south of the Cserhát mountains (in the vicinity of the present Vác in Hungary). Probably in this period they occupied also territories in the Rimava and Slaná river basins. The easternmost finds of the Quadi material culture are from the vicinity of the city of Miskolc in Hungary. The eastern border of the Elbe cultural circle in Slovakia is Slovak Karst. The main reason behind the movement of German settlement to the hills´ hollow basins of central Slovakia could have been an interest in the exploitation of the area´s ore resources. During the 3rd century AD the Quadi reached their greatest territorial expansion during the Roman period in the central Danube area. At the same time the Quadi settlement was becoming denser in south western Slovakia as well.

The late Roman period is quantitatively best represented also among the 100 identified sites from Roman period in the south of central Slovakia. The sites are represented first of all by settlements. In the explored area it was not possible to positively prove burial grounds, even though they are partially indicated by finds in Ipeľské Predmostie and Veľká nad Ipľom. The contacts of the Quadi, who were settled here, with the Roman Empire through its Pannonia trade centres are confirmed by the finds of 13 fragments of terra sigillata from seven sites (Barca, Divín, Fiľakovo, Hodejov, Prša, Tupá, Vlkyňa). They are exclusively the products from workshops in Rheinzabern (second half of the 2nd century – early 3rd century AD), Westerndorf (last decade of the 2nd century and first third of the 3rd century) and in sites in Hungary – in the vicinity of Miskolc – as well as Pfaffenhofen (220–259/260 AD). This is confirmed by the penetration of the Quadi to this area at the end of the 2nd century AD and in the first third of the 3rd century

AD. The arriving Quadi had contacts with Pannonia trade centres through which production from the workshops in Germania Superior and Raetia could get to central Slovakia. On the contrary, in the south of central Slovakia there is an absolute lack of products of south Gaulish workshops, as well as of the central Gaulish workshop in Lezoux whose products frequently occur in the lower Hron river basin since the mid-2nd century AD. Even though in the Ipeľ, Slaná and Rimava river basins the products of Pannonian origin do not occur so frequently as in the lower Hron river basin, there is evidence, however, of the finds of Pannonian yellowish (Barca, Kráľ, Hontianske Moravce) and fine grey pottery (Barca, Číž, Hontianske Moravce, Poltár, Šíd, Včelince). Contacts with the Przeworsk culture, whose bearers were the Vandals settled in eastern Slovakia from the period of Marcomannic Wars (166–180), can be proved by the finds of wheel-spun pottery with stamped decoration of the Blažice-Berek (Tornaľa, Rimavská Seč) type. Contacts with the Sarmatians living in the Tisza river basin area could not be proved.

Coins are helpful especially during the reconstruction of trade routes which run in this region mainly along rivers. Coins were found in 29 sites in the south of central Slovakia. The regions of the Hron and Ipeľ river basins are characteristic for the accumulation of Roman coins from the period around the mid-2nd century AD, from the second half of the 3rd century AD and the first half of the 4th century AD. The most numerous are, on the one hand, the coins of Hadrian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Commodus, and, on the other hand, the coins of Gordianus III, Philippus I the Arabs and Constantine I.

The area of central Hron and Váh river basins may be considered to have formed the northern border of the Quadi settlement in the late Roman period. Its southern border was the Danube and a line of rampart fortifications, the so-called limes Sarmatiae in the territory of the present Hungary. The western border is difficult to determine because of a considerable unification of the material culture falling into Suebian cultural setting. Moreover, it is not possible to exactly determine the eastern borders of the Quadi settlement. They probably reached the region around Bükk Hills and the city of Miskolc in northern Hungary and did not extend beyond Slovak Karst in Slovakia.

The decline of the Quadi/Suebian settlement in the south of central Slovakia occurs during the first half of the 5th century AD. Settlements on the upper and lower parts of the rivers in the area perished. By the end of 406 the Suebi/Quadi, together with the Vandals and the Alans, leave Carpathian Region and after the plundering in Roman Gaul find their new homes in the territory of the Pyrenean Peninsula. T. Kolník claims that at the beginning of the 5th century only a part of the Quadi participated in the migration. The remaining part probably stayed in the hills´ valleys of central and north-western Slovakia.

Fig. 1. Settlement of the south of central Slovakia in Roman period. 1 – Ardovo-Ardovská jaskyňa; 2 – Balog nad Ipľom-Terasa s kostolom; 3 – Barca-Kovalcsík tag; 4 – Belina-Jaskyňa kanelovaných črepov; 5 – Čabradský Vrbovok; 6 – Číž-Vo vinici; 7 – Číž; 8 – Číž, 1 km JZ od obce; 9 – Divín; 10 – Dobšiná; 11 – Dolné Plachtince; 12 – Dolné Plachtince-Studničný potok; 13 – Dolné Semerovce; 14 – Drienovo-Vrch Chamardík; 15 – Drienovo-Chrochot; 16 – Dubovec; 17 – Ďurkovce-Petőpuszta; 18 – Fiľakovo-Pod malým cintorínom; 19 – Fiľakovo-Hrad; 20 – Hnúšťa-Likier; 21 – Hodejov-Bagypuszta; 22 – Hodejov-Pod hradom; 23 – Hodejov-Kertészeti földek; 24 – Hodejov-Hajnalvölgy; 25 – Hontianske Moravce-Opatové Moravce; 26 – Hrkovce-Ľavý breh riečky Slatina; 27 – Chľaba; 28 – Chľaba-Dunajský breh, km 1 711; 29 – Chyžné; 30 – Ipeľské Predmostie-Homokbánya; 31 – Ipeľské Predmostie-Ipolyjárók; 32 – Ipeľské Predmostie-Rógliska; 33 – Ipeľský Sokolec-Záhrada Pohrebníctva; 34 – Ipeľský Sokolec-Sútok Ipľa a Lontovského potoka, kóta 113,0; 35 – Ivanice-Hosszak; 36 – Janice-Terasa Mačacieho potoka; 37 – Kaloša; 38 – Kesovce-Na terase Slanej, S od osady Kerepec; 39 – Kesovce-Kerepec I, lokalita č. 12; 40 – Kesovce-Kerepec II, lokalita č. 13; 41 – Kráľ-Tőtésmentén; 42 – Krupina-Pod Husárskym mostom; 43 – Kubáňovo-Pri Ipli; 44 – Malé Kosihy; 45 – Malé Kosihy, dom č. 6; 46 – Medovarce; 47 – Nové Hony-Nad jazerom; 48 – Nové Hony-Fájiho pole; 49 – Ožďany-Lapoš; 50 – Pastovce-Pri kostole; 51 – Pinciná-Pod Bielou zemou; 52 – Plášťovce; 53 – Plášťovce-Ľanovisko; 54 – Poltár-Zelené-Pivnica; 55 – Prša-Bércz; 56 – Prša-Bórszeg; 57 – Rakytník-Ľavobrežná terasa potoka Blh; 58 – Rakytník-Ľavobrežná terasa potoka Rakytník; 59 – Rimavská Seč, Z od kóty 159, lokalita č. 37; 60 – Rimavská Seč, SV od kóty 159, lokalita č. 38; 61 – Rimavská Sobota; 62 – Rimavská Sobota-Sabová, 1 200 m JV od južného okraja mesta; 63 – Rimavská Sobota-Vyšná Pokoradz, Domček; 64 – Rimavské Janovce; 65 – Salka; 66 – Santovka; 67 – Senné; 68 – Senohrad-Prepoštovica; 69 – Slatina, 700 m od SZ okraja obce, vedľa železničnej trate; 70 – Slovenské Ďarmoty-Malý Iliašov; 71 – Stratená; 72 – Šahy, v priestore medzi kostolom a školou; 73 – Šahy-Dögtér; 74 – Šahy, na vyvýšenine medzi Seleckým potokom a hradskou Šahy-Zvolen, V od kóty 129,5; 75 – Šahy-Horný hon; 76 – Šahy-Dolný hon 1; 77 – Šahy-Dolný hon 2; 78 – Šahy-Nad pravým brehom Ipľa, medzi kótami 124,2 a 130,2; 79 – Šíd, na poliach medzi železničnou stanicou a hradskou; 80–81 – Tornaľa; 82 – Tornaľa-Behynce, Körtvélyszer; 83 – Tupá, S okraj obce, vpravo od železničnej trate v smere Zvolen-Šahy, kóta 260,5; 84 – Tupá; 85 – Včelince-Feketesár; 86 – Včelince-Kerepec; 87 – Veľká Čalomija, V profile vodovodnej ryhy S od obce; 88 – Veľká Čalomija, Pri rozvaline; 89 – Veľká nad Ipľom-Pieskovisko; 90 – Veľká Ves nad Ipľom-Ipeľské hony; 91 – Veľké Turovce-Dolné Turovce, 200 m J od obce, na terase Seleckého potoka; 92 – Veľké Turovce, časť Stredné Turovce, pri potoku Krupinica; 93 – Vieska nad Blhom-Csótó rét; 94 – Vlkyňa; 95 – Vyškovce nad Ipľom-Dvorec Kisváros; 96 – Vyškovce nad Ipľom-Kopec Kisváros; 97 – Vyškovce nad Ipľom-Kisváros; 98 – Vyškovce nad Ipľom-Mahér; 99 – Vyškovce nad Ipľom-Vende; 100 – Záhorce-Selešťany, Tábla.

Fig. 2. Occurrence of Roman imported pottery in the sites from Roman period in the south of central Slovakia.

Fig. 3. Map of sites from the 3rd and 4th centuries AD in the area of northern Hungary (black points) in comparison with sites from the 3rd and 4th centuries AD in the Hron and Ipeľ river basins (grey points).

Fig. 4. Occurrence of Roman coins in the sites from Roman period in the south of central Slovakia.

Fig. 5. Area at the Danube bend during the reign of Emperor Valentinian I (364–375). Roman military sites are depicted in red (according to *Kulcsár 2004*; *Mráv 2003*; *Soproni 1978*), the explored German settlements in the lower Hron river basin depicted in blue.

Fig. 6. Ethnic situation on the forefield of northpannonian limes. 1 – after the first half of the 1st century AD (*Tacitus, Germania*); 2 – after the first half of the 2nd century AD; 3 – in the first half of the 3rd century AD; 4 – during the reign of Emperor Valentinianus I (364–375); 5 – by the beginning of the 5th century AD.

Fig. 7. Selection of features and finds from Roman period from the south of central Slovakia. 1 – Slovenské Ďarmoty (object 5/1962); 2 – Hontianske Moravce (object 1/1986); 3 – Ipolytölgyes; 4 – bronze spur from Veľká nad Ipľom; 5 – bone comb from Slovenské Ďarmoty. Gauge: a – 1–3; b – 4–6.

Fig. 8. Selection of finds from Roman period from the south of central Slovakia. 1–18 – Barca-Kovalcsík tag; 19, 20 – Pinciná-Pod Bielou zemou; 21 – Vieska nad Blhom-Csótó rét.

Fig. 9. Selection of finds from Roman period from the south of central Slovakia. Včelince-Kerepec I-II. 1 – iron; 2–14 – pottery.

Fig. 10. Selection of finds from Roman period from the south of central Slovakia. 1–13 – Rimavská Seč-sites no. 37–38; 14 – Vlkyňa; 15 – Divín; 16 – Tornaľa; 17 – Hodejov.

Fig. 11. Selection of finds from Roman period from the south of central Slovakia. 1–3 – Ipeľský Sokolec; 4–12 – Poltár-Zelené-Pivnica.

Fig. 12. Selection of finds from Roman period from the south of central Slovakia. Číž.

Fig. 13. Selection of finds from Roman period from the south of central Slovakia. 1–13 – Kráľ-Tőtésmentén; 14–17 – Rakytník.

Podporujeme výskumné aktivity na Slovensku/Projekt je podporovaný zo zdrojov EÚ.

Štúdia bola vyhotovená v rámci projektu Centrum výskumu najstarších dejín stredného Podunajska za podpory Agentúry Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR. Projekt je financovaný zo štrukturálnych fondov EÚ (Európsky fond regionálneho rozvoja) v rámci operačného programu Výskum a vývoj, Opatrenie 2.1 Podpora sietí excelentných pracovísk výskumu a vývoja ako pilierov rozvoja regiónu a podpora nadregionálnej spolupráce. Štúdia zároveň vznikla aj v rámci grantového projektu 2/0142/09 agentúry VEGA.

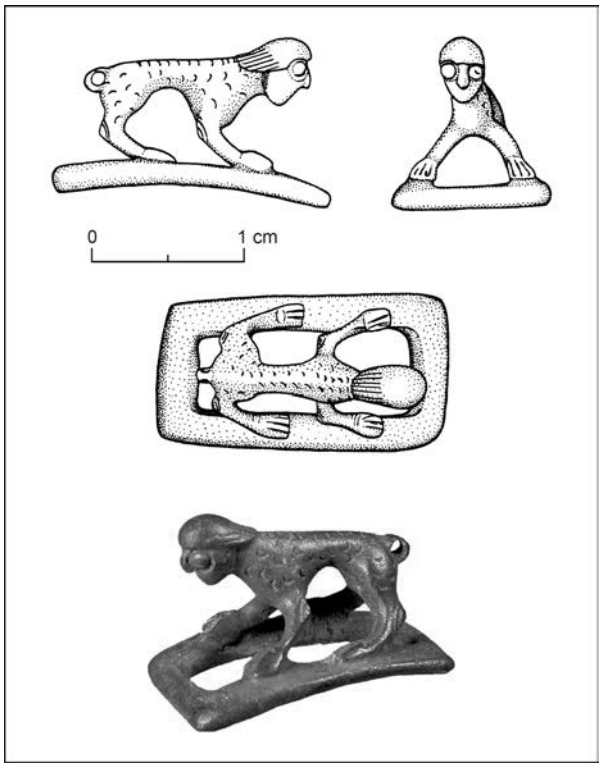
ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 53–57.

UCHO ZOBÁKOVITÉ KONVICE V PIEŠŤANECH A HORNÉ OREŠANY – SLEPÝ VRCH

JAN BOUZEK

Před lety, když mi Titus Kolník poprvé ukázal ucho zobákovité konvice z piešťanského muzea, jsem měl velký otazník co do jeho pravosti; i po jeho publikaci v Archeologických rozhledech (*Kolník 1982*) mi jisté pochyby zůstávaly a raději jsem se mu vyhýbal. Karol Pieta ho zařadil do své knížky, a jeho pověst se pomalu lepšila; ovšem co se existence raného laténu na Slovensku týká, pochybnosti pokračovaly. Maskovitá spona ze Slovenského Pravna i destička ze Stupavy (*Pieta 1982*, obr. 24, 27, 28; *Zachar 1987*, obr. 11, 13–16) byly ojedinělými ukázkami raně laténského stylu, a protože ani z Moravy nebyl tento styl znám, spíše se soudilo, že půjde o ojedinělé importy ze západu; podle obecného mínění oblast vzniku a prvního rozšíření raně laténského stylu končila v Čechách.

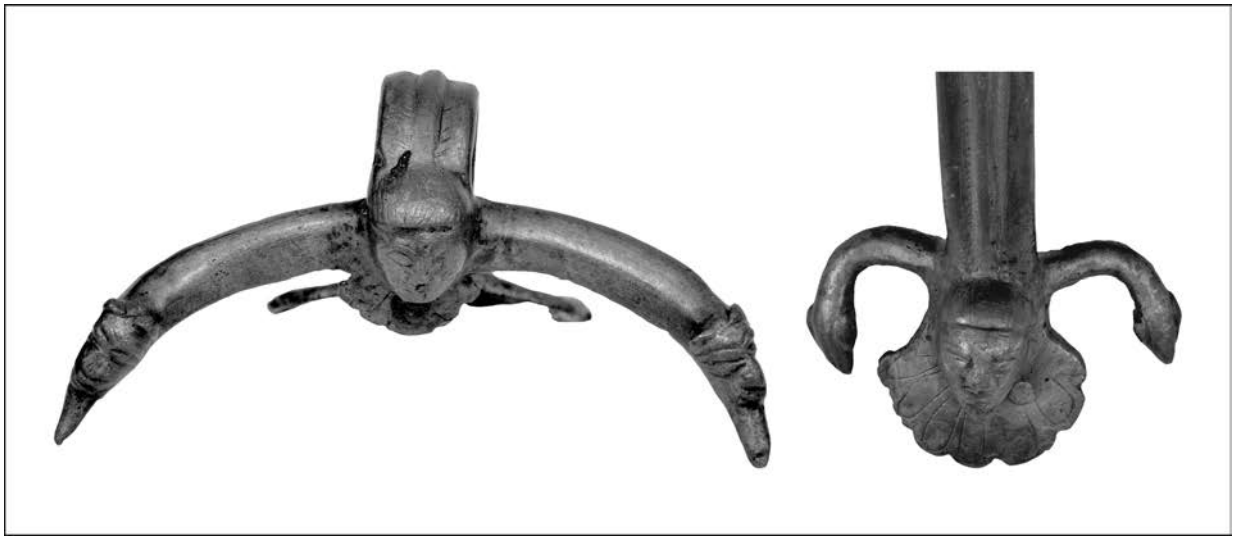
Teprve nálezy z nově objeveného raně laténského hradiště na Slepém vrchu v Horných Orešanoch přiměly tyto názory změnit. Napřed – jak už to dnes bývá – se rozšířily první zprávy o nelegálních akcích detektorářů, pak přišla publikace sfingy v soukromé sbírce (obr. 1, *Čambal 2005*) a v následujícím roce publikace raně laténské spony z této lokality (*Bazovský 2006*). Náš jubilant pak provedl na Slepém vrchu výzkum, publikovaný v roce 2007 *(Pieta 2007*) a jeho výsledkem je zevrubná znalost nového raně laténského aristokratického sídla, srovnatelného s jinými situovanými dále na západ. Četné nálezy zbraní odtud svědčí o válečných střetech a nejisté existenci v prostředí sousedícím se skýtskými nájezdy a jejich přítomností v uherské rovině, ale po jistý čas se keltská pevnost na Slepém vrchu udržela a měla bezpochyby úzké styky s oblastmi dále na západ, jak ukazují vedle maskovité (*Pieta 2007*, obr. 8) i rané duchcovské spony. To ostatně prokázal K. Pieta několika úvahami o dalších raně laténských předmětech na Slepém vrchu zastoupených, nejen mapou maskovitých spon, bezpochyby vycházejících z dřevořezby, ale nikoli bez jisté inspirace foinickými maskovitými perlami.

Obr. 1. Sfinx z Horných Orešan. Podle J. Čambala 2005.

Když srovnáme všechny známé předměty raně laténského stylu z jihozápadního Slovenska, již na první pohled překvapí jejich vzájemná stylová blízkost. Jsou jaksi zdobnější, vyhlížejí přátelštěji než jiné jejich obdoby západnější, méně dravě a nebezpečně. Nezdá se být od místa úvaha, že na jihozápadním Slovensku pracovala lokální bronzířská dílna raného laténu, která měla jistá vlastní specifika a této specifice není vzdáleno ani ucho zobákovité konvice v Balneologickom múzeu v Piešťanech[1] (obr. 2), jakkoli připomene i podobnou keltskou imitaci zobákovité konvice z Heuneburgu (von *Hase 2005;* cf. *Krauskopf 2004*).

[1] Za fotografie ucha i a za svolení k publikaci děkuji.

Obr. 2. Ucho zobákovité konvice v Balneologickém múzeu Piešťany. Foto Eva Drobná.

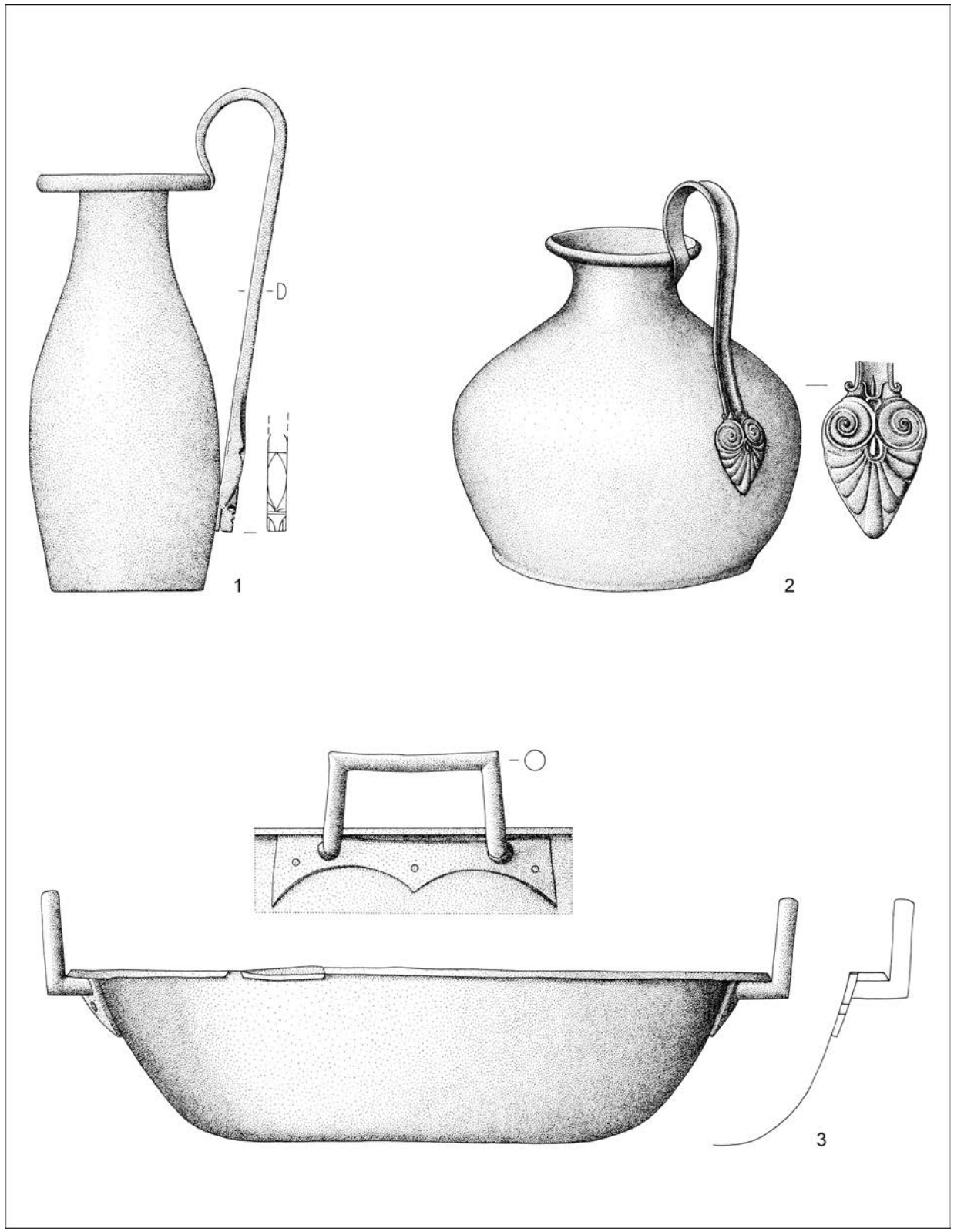
Existence místního raně laténského stylu v severozápadní části Karpatské kotliny je důležitá i pro otázku východních vlivů při vzniku laténského umění., na které poukázal už Paul Jacobsthal (*Jacobsthal 1944*, 156). K jeho zmínce o torques, koňském postroji a kalhotách lze připojit i obdobu stylizace lidské hlavy u Thráků a Keltů; ostatně už Franz Fischer psal o zprostředkující roli Thráků mezi achaimenovským a keltským uměním (*Fischer 1988*) a Vincent Megaw se svým odmítáním východních vlivů na vznik keltského umění (*Megaw 2005*) zůstal ve svém názoru osamocen (cf. *Bouzek 2006*).

Snad lze existenci nového rané laténského centra spojit s nějakou ranou výpravou Keltů na východ; mírumilovnější charakter tváří na maskovitých sponách a destičce ze Stupavy může připomenout známý příběh vznešené keltské ženy Onomaris, která po tíživé neúrodě, kdy se mnozí z jejího kmene rozhodli odejít, ale žádný muž je nechtěl vést, prodala všechen svůj majetek a ujala se vedení výpravy, ve které bylo mnoho lidí. Po překročení Dunaje a po podmanění místních lidí v bitvě vládla v této zemi jako královna.[2]

V každém případě máme už doklady o novém centru raně laténského umění; až budoucnost ukáže, jde-li o pouhou enklávu či zda nové nálezy z Moravy doplní mezeru. Hradiště v Černově u Ježkovic poskytlo nálezy železných předmětů a čtvercový mlýn, ale žádné umělecké předměty (*Čižmářová 2004*, 197–199).

Ani východní Jantarová stezka podél východních Alp nebyla v 5. stol. př. Kr. bez významu, ukazují bronzové konvice ze severozápadního Maďarska (*Szabó 1988*) a západního Slovenska (Abrahám, Súlov?, obr. 3: 1, 2; *Pieta 1982*, obr. 6, 7), vyrobené v 5. století př. Kr. v Apulii či severnější Messapii (*Rolley 1991*) a další elementy (*Bouzek 2002; Shefton 2001; Frey 2004; 2007).* Jantar měl ve Středomoří vysokou cenu, je lehkým materiálem a není ani dnes problém nosit ho větší množství v ranci na zádech; snad i Slepý vrch a jeho vládci měli na obchodu s jantarem svůj podíl.

[2] Anonymus, De mulieribus claris in bello 14 = Jacoby, FrgGrHist 257.

Obr. 3. Oinochoe. 1 – Abrahám; 2 – Súľov?; 3 – Nováky. Podle Bouzka 2002. Měřítko: 1, 2 – 2:5; 3 – 1:4.

LITERATURA

Bazovský 2006 I. Bazovský: Včasnolaténska zoomorfná spona z Horných Orešian (Eine früh ltz. zoomorphe Fibel aus H. O.) Zbor. SNM Arch. C 2006, 315–322.

Bouzek 2002 J. Bouzek: Die Bronzelekythos vom Typ Talcott aus Hurbanovo und andere vorrömische mediterrane Bronzegefässe aus der Slowakei. Anodos 2. In: Honour of Mária Novotná, Trnava 2002, 53–57.

Bouzek 2006 J. Bouzek: Celts and Thracians. In: Sîrbu/Vaida (Eds.): Thracians and Celts, Proceedings of the International Colloquium from Bistriţa, Cluj-Napoca 2006, 77–92.

Čambal 2005 R. Čambal: Včasnolaténska sfinga z Horných Orešian, Zbor. SNM Arch. 99, Arch. 15, 2005, 37–44.

Čižmářová 2004 J. Čižmářová: Encyklopedie Keltů na Moravě a ve Slezsku, Praha 2004.

Fischer 1988 F. Fischer: Celtes et Achémenides. In: Princes celtes 1988, 33–42.

Frey 2004 O. H. Frey: Das westliche Hallstatttkreis und das adriatische Gebiet. In: A. Gugisberg (Ed.): 2004, 55–63.

Frey 2007 O. H. Frey: Über die Ostalpen zur Keltiké: Beziehungen zwischen der Situlen-Este-Kunst und dem Latène A-Kreis. In: M. Blečić et al. (Hrsg.): Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan. Situla 44, Ljubljana, 777, 788.

Hase 2000 von F. W. Hase: Zur Gussform der figürlichen Henkelattasche von der Heuneburg. In: Kimmig et al.: Import und mediterrane Einflüsse auf der Heuneburg. Römisch-Germanische Forschungen 59. Mainz 2000, 177–205.

Jacobsthal 1944 P. F. Jacobsthal: Early Celtic Art. Oxford (reprinted with corrections 1969).

Krauskopf 2004 I. Krauskopf: Wein- und Wasser-Kannen. Zur unterschiedlichen Exportsituation verschiedener etruskischen Schnabelkannen. In: A. Gugisberg (Ed.): 2004, 127–135.

Kolník 1982 T. Kolník: Pozoruhodný nepovšimnutý nález ucha zobákovitej konvice, Arch. Rozhledy 34, 208–210.

Megaw 2005 J. V. S. Megaw: Early Celtic art without Scythians? – a review. In: Dobrzańska et al. (Eds.): 2005, 33–48.

Pieta 1982 K. Pieta: Umenie doby železnej na Slovensku, Bratislava 1982.

Pieta 2007 K. Pieta: Der frühlatènezeiliche Burgwall. In: Horné Orešany, Westslowakei, Slov. Arch. 55, 2007, 295–310.

Rolley 1991 C. Rolley: Bronzes en Messapie, Atti di 30. convegno Magna Grecia 1990 (1991), 185–208.

Shefton 2001 B. Shefton: Adriatic links between Aegean Greece and Early Iron Age Europe during the Archaic and Early Classical periods. In: Anemos 2, 2001, 7–44.

Szabó 1988 M. Szabó: La vaiselle italique dans la cuvette des Carpathes à l'époque des princes celtes. In: Princes celtes et la Méditerranée, Paris 1988, 385–395.

Zachar 1987 L. Zachar: Keltské umenie na Slovensku, Bratislava 1987.

HENKEL EINER SCHNABELKANNE IN PIEŠŤANY UND HORNÉ OREŠANY – SLEPÝ VRCH

Jan Bouzek

Zusammenfassung

Der Henkel einer Schnabelkanne im Balneologischen Museum von Piešťany war lange verdächtig wegen der Echtheit, doch die Neufunde aus der SW Slowakei bestätigen, dass diese Gegend auch an den Anfängen der frühlatènezeitlichen Kunst teilgenommen hat.

Der Erwähnung verdienen besonders die Funde aus dem Burgwall von Horné Orešany – Slepý vrch. Dieses Zentrum von welchem sowohl Lesefunde (Abb. 1) als auch von echten Grabungen stammenden Gegenstände kommen, hat gezeigt, dass die früher für vereinzelte Zufallsfunde der frühen Latènekunst aus dieser Gegend gehaltene Stücke (Maskenfibeln von Slovenské Pravno, Platte von Stupava) einen Werkstattkreis repräsentieren, der sich mit den mehr im Westen liegenden Gebieten messen kann; dadurch ist die Bedeutung des Ostens für die Entstehung der Latènekunst, die schon Jacobsthal erkannte, wieder direkter ins Blickfeld geraten; die Skepsis von V. Megaw entstand so, dass er den Witaszkowo/ Vettersfelde Fisch direkt mit der Latènekunst vergleichen wollte, was freilich nicht geht.

Vielleicht lässt sich die Existenz des neuen Zentrums im Osten mit einer frühen Expedition der Kelten nach den Osten, wie es z.B., die Geschichte von Onomaris schildert; auf jeden Fall gehörte aber das neue Zentrum am südlichen Ende von kleinen Karpaten in den Bereich derjenigen Kreise, die den frühen Latènestil kannten und mitentwickelten. Die Zukunft soll zeigen, ob es sich um eine Enklave handelt, oder ob in Mähren auch ähnliche Funde zu erwarten sind.

Die frühlatènezeitliche Imitation des Henkels der Schnabelkanne aus der Südwestslowakei (Bučany?) im Balneologischen Museum von Piešťany (Abb. 2) hat auch eine Parallele aus der Heuneburg; dies macht noch wahrscheinlicher, dass es sich um keltisches Original handelt, nicht um moderne Kopie; das neue Zentrum in Horné Orešany hat die Eingliederung der Südwestslowakei in die Zone der frühlatènezetlichen Kunst bestätigt. Es soll auch an die Werkstatt-Provenienz der in der Slowakei und Ungarn gefundenen kaum späteren Bronzegefässe (Abb. 3) hingewiesen werden; die besten Parallelen finden sie an der adriatischen Küste Italiens, wie dies u.a. die Arbeiten von Claude Rolley gezeigt haben. An der Randzone konnten verschiedene abenteuerliche Handelsleute verschiedene Wege finden und verwenden, die Sache der Peripherie können wir uns kaum so vorstellen, dass alle Wege in dieser Gegend nach einem Muster fixiert waren. Wenn auch im 5. Jh. der bedeutendste Bernsteigweg mehr westlich über Böhmen und die Alpenpässe verlief, die mediterranen Importe in der Westslowakei und in Westungarn deuten an, dass auch der Weg entlang der Ostalpen seine Bedeutung nicht vollkommen verloren hat.

Abb. 1. Sfinx aus dem Burgwall von Horné Orešany – Slepý vrch (nach *Čambal 2005*).

Abb. 2. Die Imitation des Henkels der Schnabelkanne im Balneologischen Museum von Piešťany (Photo Eva Drobná).

Abb. 3. Oinochoe. 1 – Abrahám; 2 – Súľov?; 3 – Nováky (nach *Bouzek 2002*). Maßstab: 1, 2 – 2:5; 3 – 1:4.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 59–82.

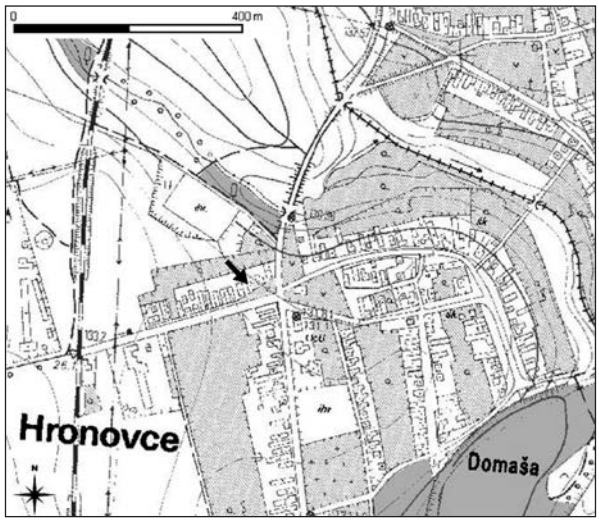
LATÉNSKE NÁLEZY V ZBIERKACH SLOVENSKÉHO BANSKÉHO MÚZEA V BANSKEJ ŠTIAVNICI

GABRIELA BREZŇANOVÁ – MARTIN FURMAN

ÚVOD

V zbierkach Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici (ďalej len SBM v Banskej Štiavnici) sa nachádza súbor 31 laténskych artefaktov z obdobia tzv. keltských plochých pohrebísk pochádzajúcich z regiónu stredného Poiplia. Ide o keramické nádoby, zbrane a kovové ozdoby, z ktorých väčšina sa dostala do uvedeného múzea v druhej polovici 20. rokov 20. storočia. Vtedajšie Mestské múzeum v Banskej Štiavnici, predchodca dnešného SBM, sa v roku 1925 pretransformovalo na župné múzeum, do ktorého sa sústredili zbierkové predmety z celého regiónu Hontu.

S laténskymi hrobovými nálezmi uloženými v múzeu v Banskej Štiavnici sa spája zaujímavý príbeh, v ktorom sa odrážajú počiatky snáh o ochranu archeologických pamiatok na Slovensku. Autori venujú v príspevku pozornosť nielen tomuto príbehu, ale aj súpisu spomenutých nálezov a ich typologicko-chronologickej analýze.

Obr. 1. Výsek z mapy s vyznačením polohy pohrebiska.

Laténske pohrebisko v Domaši[1]

Takmer všetky nálezy z doby laténskej uložené v SBM v Banskej Štiavnici pochádzajú z birituálneho pohrebiska v Domaši, dnes časť obce Hronovce, okres Levice (obr. 1). Pohrebisko bolo objavené miestnymi obyvateľmi, ktorí si pravdepodobne v prvej polovici roku 1925 začali popri dnešnej Železničnej ulici stavať svoje domy (obr. 2). Stavebným materiálom boli nepálené tehly a na ich výrobu využili hlinu zo svojich pozemkov. Ťažbou hliny tak narušili niekoľko keltských hrobov. Časť nálezov z nich odovzdali Okresnému úradu v Želiezovciach a časť predali grófke Ernestíne Coudenhove[2] (obr. 3), majiteľke želiezovského kaštieľa a panstva, ktorá bola v regióne známa ako zberateľka archeologických starožitností. Niekedy začiatkom leta 1925 sa o ničení keltských hrobov

[1] V staršej literatúre (*Eisner 1927*; *1933*) označovaná ako Hronská Damašd, Damašd, Damašd nad Hronem.

[2] Grófka Ernestína Coudenhove bola dcérou nemeckého grófa Augustína Breunera-Enkenwoertha a jeho druhej manželky Agáty, rodenej Széchényi. Gróf Augustín Breuner-Enkenwoerth sa pôvodne priženil do jednej z vetiev Esterházyovcov, ktorá sa v roku 1805 stala výhradným vlastníkom želiezovského panstva. Táto vetva Esterházyovcov však v roku 1845 vymrela po meči a majiteľom panstva sa stal spomenutý nemecký gróf. Grófka Ernestína mala ešte päť sestier, od ktorých postupne odkúpila podiely želiezovského panstva a v roku 1934 ho získala celé. Už v roku 1915 ovdovela (jej manželom bol gróf Kun Coudenhove) a kaštieľ i majetky spravovala sama. V roku 1944 bola pred blížiacim sa frontom nútená ujsť zo Želiezoviec do Rakúska, kde v Ladderegu pri Salzburgu v roku 1945 ako 84-ročná zomrela (zdroj: http://zeliezovcemuzeum.webnode.sk).

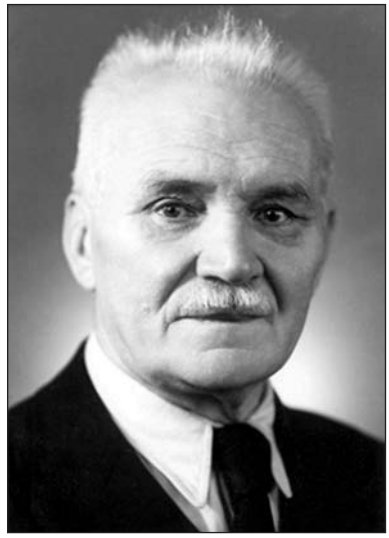
Obr. 2. Poloha laténskeho pohrebiska v súčastnosti. Železničná ulica v Hronovciach – Domaši.

dozvedel Jan Eisner (obr. 4), v tom čase Štátny konzervátor pre Slovensko a Podkarpatskú Rus, zamestnanec Štátneho archeologického ústavu v Prahe, ktorý sa rozhodol pohrebisko preskúmať. Práve Jan Eisner a grófka Ernestína Coudenhove zohrali hlavné úlohy v príbehu o osude nálezov z hrobových výbav pohrebiska v Domaši.

Autori tohto príspevku sa ho pokúsili zrekonštruovať na základe dobovej korešpondencie prevažne z pera Jana Eisnera viacerým inštitúciám, ale aj grófke Coudenhove.[3]

Obr. 3. Ernestína Coudenhove.

Obr. 4. Jan Eisner.

Vývoj udalostí týkajúcich sa laténskych nálezov z Domaše

8. júna 1925

Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku píše Okresnému úradu v Želiezovciach list, v ktorom oznamuje, že s potešením vzal na vedomie správu konzervátora Štátneho archeologického ústavu J. Eisnera o opatrovaní miesta laténskeho pohrebiska v Damašde i pamiatok z neho získaných Okresným úradom v Želiezovciach spolu s četnictvom dovtedy, kým pohrebisko nebude preskúmané Štátnym archeologickým ústavom a kým pamiatky z neho nebudú uložené vo verejnej slovenskej zbierke (NS AÚ 220/56).

Zo spomínaného listu vyplýva, že v tom čase bol už J. Eisner v kontakte s Okresným úradom v Želiezovciach a bol s nálezovými okolnosťami pohrebiska v Domaši oboznámený. Prejavil záujem toto pohrebisko preskúmať, avšak výskum naplánoval až na júl, pretože do konca júna si musel plniť povinnosti vyučujúceho profesora na reálnom gymnáziu v Bratislave. Svoj úmysel realizovať v Domaši archeologický výskum oznámil aj prvej pamiatkovej

[3] Použitá a citovaná korešpondencia je súčasťou nálezových správ NS AÚ SAV 220/56 a 6870/73 uložených v dokumentačnom oddelení AÚ SAV v Nitre.

inštitúcii na Slovensku – Štátnemu referátu na ochranu pamiatok na Slovensku, ktorý predstavoval predchodcu Pamiatkového ústavu.[4]

15. júna 1925

J. Eisner píše dva listy adresované riaditeľovi Štátneho archeologického ústavu v Prahe, ktorým bol vtedy Karel Buchtela.[5] Jeden list je neoficiálny (obr. 5), druhý úradný. V neoficiálnom liste J. Eisner zdvorilo oznamuje svojmu nadriadenému okrem iného aj to, že „*ten laténský hřbitov v Damaždě nad Hronem je velmi zajímavý. Přisli naň při stavbě domků. Četnictvo a Okresný úřad v Želiezovcích zachránili z hrobů několik pěkných vecí n. p.:*

– *misku,*
– *2 nádobky jiné,*
– *lignitový (sapropelitový, pozn. aut.) kruh,*
– *kruhy s puklicemi,*
– *sponky stupně duchcovského*“.

J. Eisner zároveň upozorňuje, že hoci pohrebisko chráni četnictvo, nebolo by vhodné jeho výskum odkladať. Navyše podľa jeho predpokladu by výskum netrval dlho (NS AÚ 6870/73). V druhom, oficiálnom liste, J. Eisner žiada Štátny archeologický ústav v Prahe, aby výskum v Damaždě nad Hronem bol financovaný z dotácie, ktorá bola na ten rok vyčlenená pre výskum na území Slovenska.

Vo svojom článku o výskume v Domaši *J. Eisner* (*1927*, 342) uvádza, že hroby boli rozkopané na dvoroch domov, ktoré označil pracovne ako domy č. 1 až 3.[6] Ako dom č. 1 označil ten, ktorý sa nachádza najbližšie pri kamennom kríži s letopočtom 1774, na križovatke hlavnej cesty Želiezovce-Štúrovo a odbočky na železničnú stanicu v Domaši.[7] Smerom k železničnej stanici sa nachádzali domy č. 2 a 3.[8] Viaceré pamiatky zo zničených hrobov na dvoroch uvedených troch domov získala grófka Coudenhove (*Eisner 1927*, 342). Ďalšie hroby na pohrebisku zničila práve grófka Coudenhove, J. Eisner to uvádza len v nálezovej správe z výskumu, v spomenutom článku sa o tom nezmieňuje. Nálezy, ktoré zo zničených hrobov grófka získala, ako aj nálezy, ňou skúpené od staviteľov domov č. 1 až 3, jej krátko nato skonfiškoval Okresný úrad v Želiezovciach (NS AÚ 6870/73) a pravdepodobne ich deponoval vo svojich priestoroch. Zrejme na četníckej stanici v Želiezovciach bol spísaný úradný záznam so zoznamom zhabaných nálezov:

– dva hrnce,
– miska,
– bronzová okrasa na niekoľko kusov rozbitá,
– náušnica,
– krúžok,
– malý zlatý krúžok,
– bronzová retiazka s piatimi plieškami,
– dve bronzové sponky,
– kruh z „ebenového dreva“ (sapropelitový kruh, pozn. aut.),
– rôzne kúsky z neznámej hmoty (*Eisner 1927*, 343, 344).

V zozname nálezov, ktorý J. Eisner uviedol v liste K. Buchtelovi,[9] sú v porovnaní s úradným záznamom navyše spomenuté kruhy s puklicami. Po skonfiškovaní nálezov grófke Coudenhove začal nálezisko

[4] Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku vznikol v roku 1919 ako Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku a bol vládnym nariadením poverený okrem iného aj organizáciou vedeckého a odborného výskumu pamiatkového fondu. V roku 1922 bol Vládny komisariát premenovaný na Štátny referát a vo funkcii jeho prednostu vystriedal Dušana Jurkoviča historik umenia Ján Hofman (zdroj: www.pamiatky.sk).

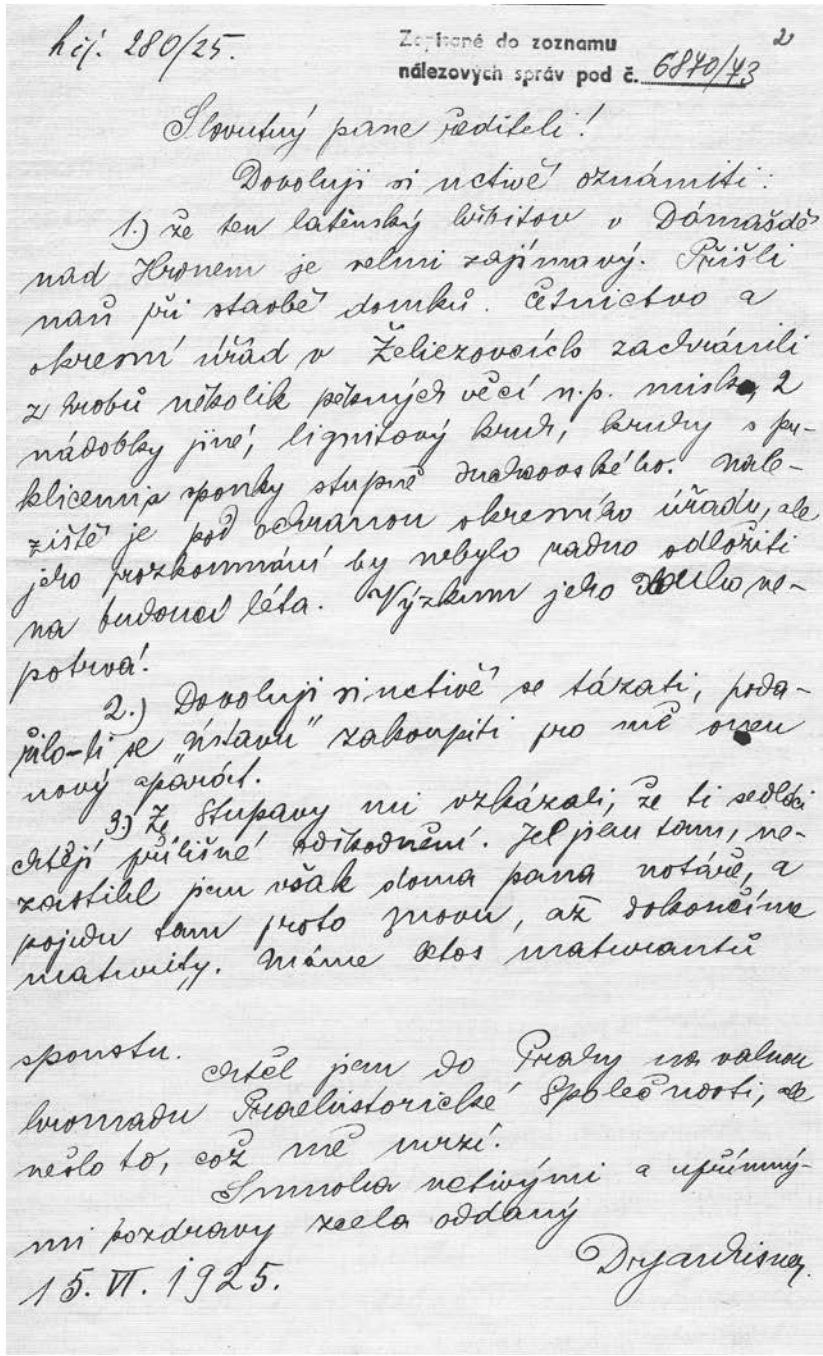
[5] Karel Buchtela bol riaditeľom Štátneho archeologického ústavu v rokoch 1924–1939. Pred rokom 1918 pracoval v Prahe na vrchnom finančnom riaditeľstve, ktoré bolo akousi obdobou dnešného ministerstva financií. V období pôsobenia v Štátnom archeologickom ústave bol už vo výslužbe, avšak naďalej používal titul Vrchní rada.

[6] V čase výskumu i písania nálezovej správy nemali domy v tejto lokalite ešte úradné čísla.

[7] Tento kamenný kríž je tam dodnes.

[8] Majiteľom domu č. 1 bol Dezider Parák, domu č. 2 Štefan Juhász a domu č. 3 Ľudovít Csernák (*Eisner 1927*, 344, 347, 348).

[9] Pozri vyššie (15. jún 1925) a obr. 5.

Čj. 280/25. Zapsané do zoznamu nálezových správ pod č. 6870/43 2

Slovutný pane řediteli!

Dovoluji si uctivě oznámiti:

1.) že ten latěnský hřbitov v Dámašdě nad Hronem je velmi zajímavý. Přišli naň při stavbě domků. Četnictvo a okresní úřad v Želiezovciech zachránili z hrobů několik pěkných věcí n.p. misku, 2 nádobky jiné, lignitový knoflík, kruhy s příslušenstvím zponky stupně druhoosobého. Naleziště je pod dozorem okresního úřadu, ale jeho prozkoumání by nebylo radno odložiti na budoucí léta. Bez výzkumu jeho [illegible] potrvá.

2.) Dovoluji si uctivě se tázati, podařilo-li se „ústavu" zakoupiti pro mě onen nový exemplář.

3.) Že Slupany mi vzkázali, že ti sedlci chtějí přičiněné odškodnění. Jelikož jsem tomu nezastával jsem však slovo pana notáře, a pojedu tam proto znova, až dokončíme matriky. Máme okres mnohonárodní

spoustu. Odtěl jsem do Prahy na valnou hromadu Praehistorické společnosti, ale nešlo to, což mě mrzí.

Srdečně uctivými a upřímnými pozdravy zcela oddaný

Dr. Eisner.

15. VI. 1925.

Obr. 5. List J. Eisnera adresovaný riaditeľovi Štátneho archeologického ústavu v Prahe.

ochraňovať náčelník želiezovského četnictva pán Patzek, ktorý z neho zachránil džbán s uchom. *J. Eisnera* (*1927*, 343) informoval, že na pohrebisku bol nájdený aj železný meč, ale ten bol zničený.

Grófka Ernestína Coudenhove je známa predovšetkým ako majiteľka rozsiahlej súkromnej archeologickej zbierky, v odbornej literatúre uvádzanej ako *želiezovská zbierka*. Počiatky tejto zbierky súvisia so zbierkou archeologických nálezov manželky správcu želiezovského veľkostatku, pani Kherndlovej, spomínanej v kapitole o Tekove v Encyklopédii žúp a miest z roku 1903 (*Pichlerová/Tomčíková 1993*, 53). Po roku 1903 sa zbierka pani Kherndlovej rozdelila. Časť z nej zachránila grófka Coudenhove, rozšírila ju a umožnila ju aj vedecky spracovať. V zbierke prevládali archeologické nálezy z neolitu, eneolitu a z doby bronzovej z vyše 20 lokalít v okolí Želiezoviec. Jej podrobný súpis vypracovali a vyhodnotili ju rakúski archeológovia *H. Mitscha-Märheim* a *R. Pittioni* (*1934*, 147 nn.). Želiezovská zbierka bola uložená

v kaštieli v Želiezovciach, ktorý sa po odchode poslednej majiteľky, grófky Coudenhove, dostal nakrátko do prenájmu Pohronskému cukrovaru. Po 2. svetovej vojne bol však kaštieľ skonfiškovaný prostredníctvom Národnej kultúrnej komisie pri Povereníctve kultúry v Bratislave a v dôsledku toho sa želiezovská zbierka dostala do Archeologického oddelenia Slovenského národného múzea v Bratislave (*Pichlerová/Tomčíková 1993*, 89).

7. júla 1925

J. Eisner opäť píše Karlovi Buchtelovi neoficiálny list, v ktorom mu okrem iného oznamuje, že s archeologickým výskumom v Damašdě začne pravdepodobne v pondelok (13. júla) a náklady na jeho realizáciu by predstavovali 2000 korún (NS AÚ 6870/73).

12. júla 1925

J. Eisner znovu píše Karlovi Buchtelovi, že v pondelok (13. júla), kedy predpokladal začatie výskumu v Domaši, ho čaká komisia v Dvoroch nad Žitavou a v utorok komisia v Devínskej Novej Vsi, ale v stredu by už mohol s výskumom v Damašdě nad Hronem začať. Sľúbil oznámenie adresy svojho pobytu v Domaši (NS AÚ 6870/73).

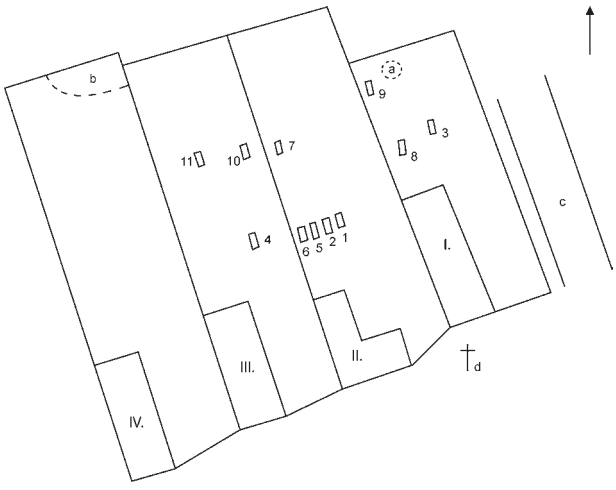
14. júla 1925

J. Eisner oznamuje Štátnemu archeologickému ústavu v Prahe svoju adresu počas pobytu v Domaši („*Dámašd, okres Želiezovce*“). Tiež v liste potvrdzuje príjem dotácie 2 000 korún na tento výskum (NS AÚ 6870/73).

Tento oznam bol Štátnemu archeologickému ústavu v Prahe doručený 16. júla 1925. Štátny archeologický ústav v Prahe 28. júla 1925 odoslal J. Eisnerovi list, v ktorom mu oznámil, že jeho adresu v Domaši berie na vedomie, a súčasne ho žiadal, aby dotáciu na výskum v Domaši kvitoval na zvláštnej kvitancii, ktorú by mohli použiť ako doklad k vyúčtovaniu (NS AÚ 6870/73).

15. júla 1925 – 25. júla 1925

J. Eisner, Štátny konzervátor pre Slovensko, realizuje archeologický výskum pohrebiska v Domaši (obr. 6).

Obr. 6. Plán laténskeho pohrebiska v Domaši podľa J. Eisnera (1927, 342). Domy č. I až IV.; hroby č. 1 až 11; a – stredoveká odpadová jama, b – nálezisko bronzových zlomkov, c – cesta, d – kríž s letopočtom 1774. Poloha hrobov č. 7 až 10 je iba približná.

Ide o prvú odborne preskúmanú keltskú nekropolu na Slovensku. Priebeh, metóda i výsledky výskumu boli podrobne publikované v článku *Latènské hroby v Hronském Damašdě (okr. Želiezovce) na Slovensku* (*Eisner 1927*, 341 nn.). Preto tu uvádzame len stručné údaje o výskume:

Počas výskumu odkryl J. Eisner 4 hroby, ktoré označil ako hroby č. 1 až 4. Kostrový hrob 1 a žiarový hrob 2 boli preskúmané na dvore domu č. 2.

V hrobe 1 (tab. I) bola pochovaná mladá žena, ktorej výbava pozostávala z plechových tzv. bradavkovitých nánožníkov, otvoreného náramku členeného masívnymi vývalkami (tzv. Knotenarmring) na ľavej ruke, železnej zápony v oblasti panvy a bronzovej spony včasnolaténskej schémy s plasticky zdobenou guľovitou pätkou.[10] V hrobe sa nachádzali dve misky, zvieracie kosti a pri nich drobný železný krúžok. V zásype hrobu 1 objavil *J. Eisner* (*1927*, 345) malú železnú sponu.

[10] Táto spona je spomínaná len v monografii *Slovensko v pravěku* pri opise hrobu 1 v Domaši (*Eisner 1933*, 170), v článku o výskume tohto pohrebiska (*Eisner 1927*) nie je o nej zmienka.

V žiarovom hrobe 2 (tab. II) bol pochovaný bojovník s bohatou výzbrojou. Tvorili ju železný meč, štítová tzv. loďkovitá puklica, fragmenty pravdepodobne okrajového kovania štítu, železná kopija a fragmenty železného opaska. Keramický inventár pozostával z dvoch nádob, z misky a vázy. V hrobe sa našli zvieracie kosti, malý bronzový krúžok, kus bronzového drôtu[11], fragment bronzového kruhu a črepy, ktorými bolo dno hrobu čiastočne vyložené.

Pred príchodom J. Eisnera boli na dvore domu č. 2 zničené tri hroby[12], z ktorých sa dva nachádzali v bezprostrednej blízkosti hrobov 1 a 2, ďalší hrob bol od nich vzdialený niekoľko metrov severným smerom (*Eisner 1927*, 342).

Hrob 3 (tab. III: A) bol preskúmaný na dvore domu č. 1 (*Eisner 1927*, 347). Ide o žiarový hrob, ktorého inventár pozostával zo zlomkov plechových tzv. húsenicových kruhov, bronzového krúžku, zlomku železnej spony, fragmentov stavených bronzov a z vázy prikrytej miskou. V hrobe boli aj zvieracie kosti. Prítomnosť plechových, priečne rebrovaných kruhov, ktoré sa vyskytujú na plochých keltských pohrebiskách juhozápadného Slovenska výlučne vo funkcii nánožníkov, dovoľuje predpokladať, že šlo o ženský hrob.

Na dvore domu č. 1 boli pred príchodom *J. Eisnera* (*1927*, 347) zničené dva hroby, ktoré spomenutý bádateľ označil ako hroby 8 a 9. Podľa informácií miestnych obyvateľov boli na dvore domu č. 3 pred výskumom pohrebiska zničené tri alebo štyri hroby, avšak Eisner našiel stopy len po dvoch hroboch, ktoré označil ako hroby 10 a 11.

Žiarový hrob 4 (tab. III: B) bol preskúmaný na dvore domu č. 3. Okrem kremácie obsahoval aj vázu, bronzovú zliatinu a železný opasok z dvakrát pretočených článkov s háčikom i očkom. Na opasku bola zavesená bronzová náramenica. Dno tohto hrobu bolo vyložené črepmi.

Činnosť J. Eisnera v Domaši sledovalo s veľkým záujmom miestne obyvateľstvo.

1. augusta 1925

J. Eisner písomne oznámil Štátnemu archeologickému ústavu dobu trvania výskumu v Domaši a tiež skutočnosť, že nálezy, ktoré počas neho získal, uložil dočasne do dejepisného kabinetu reálneho gymnázia v Bratislave (NS AÚ 6870/73).

14. februára 1926

J. Eisner píše list Župnému úradu vo Zvolene, v ktorom navrhuje, aby pamiatky z jedného zo štyroch ním preskúmaných hrobov v Domaši boli uložené v zbierkach Vlastivedného múzea v Bratislave (NS AÚ 220/56).

26. marca 1926

Župný úrad vo Zvolene píše odpoveď J. Eisnerovi na jeho list zo 14. februára 1926, v ktorej uvádza, že návrh J. Eisnera nie je v súlade so zásadným stanoviskom č. 40 775–59.60/1925. Župné zastupiteľstvo sa na ňom „v tejto veci" uznieslo dňa 29. decembra 1925, a preto musí Župný úrad Eisnerov návrh predložiť župnému zastupiteľstvu, ktoré sa malo zísť koncom júna budúceho roku. Župný úrad vo Zvolene v tomto liste zároveň J. Eisnera žiada, aby k úhrade za konzervačné práce na nálezoch z Domaše, zrealizované Vlastivedným múzeom v Bratislave, predložil poistenku v znení „*Potvrdzujem, že v poistenke označené práce správne boly prevedené a že konzervované nálezy čo majetok župy XVIII. som prevzal, primeranosť narátaného honoráru dokazujem*" (NS AÚ 220/56). Župný úrad vo Zvolene ďalej J. Eisnera oboznamuje s tým, že grófka Coudenhove si po zastavení trestného konania voči nej nárokuje na archeologické nálezy, ktoré získala v lete 1925 v Domaši. Právny zástupca grófky Coudenhove, Dr. Pavel Hubert, sa Župnému úradu vo Zvolene dokonca ústne vyhrážal pravotou, pokiaľ nebudú tieto nálezy grófke vrátené. V tomto obsiahlom liste žiada Župný úrad vo Zvolene J. Eisnera, aby zaujal k celej veci stanovisko a tiež, aby vyžiadal od Štátneho referátu na ochranu pamiatok v Bratislave vyjadrenie k danej situácii. Vyjadrenie uvedenej inštitúcie mal J. Eisner poslať so svojim stanoviskom, ako aj s vrátenými spismi.

J. Eisner poskytol uvedený list i spisy zo Župného úradu vo Zvolene Štátnemu referátu na ochranu pamiatok na Slovensku dňa 8. mája 1926.

[11] Na základe fotografického snímku publikovaného v článku o výskume nie je vylúčené, že šlo o fragment bronzovej náramenice (*Eisner 1927*, obr. 9).

[12] J. Eisner ich označil ako hroby č. 5, 6 a 7.

Z listu vyplýva, že do konca marca 1926[13] sa odohralo trestné konanie voči grófke Coudenhove, ktorá ešte pred Eisnerovým výskumom získala kúpou a vlastnými vykopávkami z laténskych hrobov v Domaši niekoľko nálezov. Tieto nálezy jej boli zhabané ako majetok XVIII. župy[14], pretože neboli riadne nahlásené do 8 dní príslušnému úradu. Dochovala sa zápisnica z verejného pojednávania pre prečin podľa § 366 Trestného zákona proti grófke Ernestíne Coudenhove, v ktorej bol uvedený zoznam nálezov, ktoré jej boli zhabané:

– dva hrnce,
– jedna miska,
– jedna bronzová okrasa rozbitá na niekoľko kúskov,
– jedna náušnica,
– jeden krúžok,
– jeden malý, zlatý krúžok,
– jedna retiazka s piatimi plieškami,
– jeden krúžok z „ebenového dreva“ (sapropelitový kruh, pozn. aut.),
– dve bronzové spony,
– rôzne kúsky z neznámej hmoty.

Grófka sa spomenutého verejného pojednávania osobne nezúčastnila, zastupoval ju jej právny zástupca Dr. P. Hubert. Povereník štátneho zástupcu vzhľadom k tomu, že hodnota nálezov bola určená ako nízka (menej ako 300 korún), trestné zakročovanie podľa § 323 Trestného poriadku zastavil. Verejné pojednávanie sa odohralo na okresnom súde v Leviciach, avšak na zápisnici chýba dátum (NS AÚ 220/56).

28. marca 1926

J. Eisner predložil Štátnemu archeologickému ústavu v Prahe nálezovú správu z výskumu laténskeho pohrebiska v Domaši (pozri NS AÚ 6870/73).

3. mája 1926

Okresný úrad v Želiezovciach spísal súpis nálezov z porušených hrobov z pohrebiska v Domaši. Šlo zrejme o nálezy, ktoré boli na uvedenom úrade dočasne deponované:

1. tri hlinené hrnce,
2. jeden hlinený tanier,
3. jeden veľký bronzový náramok v 5 kusoch,
4. jeden náramok v dvoch kusoch,
5. jeden bronzový náramok v 11 kusoch,
6. jeden detský bronzový náramok,
7. jeden zlatý krúžok,
8. jeden bronzový prsteň,
9. jeden bronzový gombík,
10. tri bronzové fibulky,
11. jeden reťazový bronzový náhrdelník.

Zdá sa, že minimálne niektoré z nich boli predmety, ktoré nálezcovia odovzdali priamo Okresnému úradu v Želiezovciach ešte pred príchodom J. Eisnera do Domaše.

[13] Trestné konanie sa však pravdepodobne uskutočnilo v jeseni alebo v zime 1925. Na zápisnici, ktorá sa dochovala z verejného pojednávania v rámci tohto konania, nie je uvedený dátum, avšak číslo zápisnice T. III.287/25 nasvedčuje, že predmetné verejné pojednávanie sa odohralo ešte v roku 1925.

[14] 1. januára 1923 došlo na Slovensku k zreorganizovaniu správy krajiny. Pôvodných 16 žúp, ktoré sa po zániku Rakúsko-Uhorska výraznejšie nemenili, zaniklo a vzniklo 6 nových žúp, nazývaných veľžupy: Bratislavská (XV. župa); Nitrianska (XVI. župa); Považská (XVII. župa); Zvolenská (XVIII. župa); Podtatranská (XIX. župa); Košická (XX. župa). Dôvodom vysokých poradových čísel žúp na Slovensku bola skutočnosť, že pôvodne sa počítalo s vytvorením žúp aj v Čechách, avšak tam nakoniec nevznikli. Župy definitívne zanikli 1. júla 1928, kedy bolo zavedené krajinské zriadenie Československa. Takže pokiaľ sa v príspevku spracovávaných úradných listinách spomína XVIII. župa, ide o Zvolenskú župu.

6. mája 1926

Riaditeľ Mestského múzea v Banskej Štiavnici Vojtech Baker písomne na súpise z dňa 3. mája 1926 potvrdil prevzatie nálezov.

Máj 1926

Štátny referát pre ochranu pamiatok na Slovensku píše svoje vyjadrenie k listu Župného úradu zo dňa 26. marca 1926. Vo vyjadrení sa uvádza, že nálezy z Hronskej Domaše sa musia z právneho hľadiska rozlišovať na 4 skupiny:

I. *„Predmety, ktoré našiel robotník Horvát*[15] *a ktoré kúpila p. Coudenhovová. Tieto predmety sú vo smysle zákona trestného uherského z r. 1878 čl. V. § 366 pokladom. Tento poklad nebol do 8 dní oznámený a preto patrí štátu. Pokiaľ menovaná sberatelka zadovážila si tieto predmety od nálezcu, bude možné, aby trovy resp. cenu, vyplatenú nálezcovi, múzeum alebo iné verejné medzítko* (inštitúcia, pozn. aut.) *nahradilo. Preto tieto predmety majú byť vyhlásené ako zhabané dľa cit. zákona a ponechané na tamojšom* (okresnom, pozn. aut.) *úrade.*

II. *Predmety, ktoré priamo odovzdali nálezcovia tamojšiemu úradu okresnému. Tieto veci tiež neboly v patričnej lehote úradu oznámené a preto tiež pripadajú štátu podľa citovaného zákona. Následkom toho tiež tieto veci majú sa vyhlásiť ako zhabané.*

III. *Predmety, ktoré boly vykopané od vyše menované sberatelky (*grófkou Coudenhove, pozn. aut.). *Otázne vykopávky staly sa bez súhlasu štátneho archeologického ústavu a iných úradných medzietok a tým spôsobom bolo narušené nariadenie plnom. min. č. 7739/23 a ďalej nariadenie min. škol. a nár. osvety č. 34 494/24-V z 1. apríla 1924. Na narušenie otáznych nariadení prislúchajú tresty dľa § 14–16. zákona XXXIX zo 24. mája 1881. Okrem toho tiež nález týchto predmetov nebol v predpísanej lehote ohlásený a dodatočná zpráva sa stala až toho istého dňa, kedy bola spísaná zápisnica* (v) *četníckej stanici v Želiezovciach. Preto tiež na tieto predmety vzťahuje sa predpis o zhabaní objektov, žiada sa za vyhlásenie tohto zhabania.*

IV. *Predmety, vykopané od konservátora štátneho archeologického ústavu doteraz uložená v laboratóriu Vlastivedného múzea v Bratislave, sú právoplatným majetkom štátu, ktorý výkop previedol. O týchto predmetoch konservátor archeologického ústavu ustanovil, že môžu byť odovzdané múzeu v Ban. Štiavnici, kde by celý nález bol sústredený.*“ (NS AÚ 220/56)

Vo vyjadrení ďalej Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku nepovažuje nároky grófky Coudenhove na nálezy v takejto právnej situácii za odôvodnené. Nárokované nálezy sa nachádzajú v opatere Okresného úradu v Želiezovciach. Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku žiada, aby tieto predmety boli po vyhlásení zhabania vydané na riadnu poistenku a vydané ako deponovaný štátny majetok správe múzea v Banskej Štiavnici. Štátny referát predpokladal, že grófka Coudenhove uzná, že z vedeckého hľadiska je snaha sústrediť všetky nálezy z pohrebiska v Domaši v múzeu logická a vyjadril nádej, že túto vec bude možné vybaviť na ústnom pojednávaní s grófkou. Odporučil spísať z neho zápisnicu, v ktorej by bol uvedený súhlas grófky i Okresného úradu v Želiezovciach s vyššie uvedeným riešením.

30. júna 1926

Okresný úrad v Želiezovciach oznamuje Župnému úradu vo Zvolene, že grófka naďalej trvá na svojej pôvodnej žiadosti (na nárokovaní si na nálezy) a zmierne riešenie veci sa tak nepodarilo. Okresný úrad v Želiezovciach žiada Župný úrad vo Zvolene o usmernenie v ďalšom postupe riešenia veci, pretože podľa § 366 trestného zákona tunajší úrad nie je oprávnený na to, aby otázne starožitnosti vyhlásil za zhabané. Upozorňuje, že priestupkové pokračovanie voči grófke Coudenhove napriek názoru Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku nie je možné zahájiť, keďže podľa § 31 priestupkového zákona je vec premlčaná. Tiež Okresný úrad v Želiezovciach oznamuje, že nariadenie plnom. min. č. 7739/23 a nariadenie min. škol. a nár. osvety č. 34 494/24-V z 1. apríla 1924, ktoré Štátny referát vo svojom vyjadrení cituje, nemá k dispozícii (NS AÚ 220/56).

[15] V spomínanej zápisnici z verejného pojednávania na okresnom súde v Leviciach č. T. III.287/25 je okrem grófky Coudenhove ako obvinený uvedený aj istý František Horváth, ktorý sa dostavil na pojednávanie osobne. Je možné, že tento Horvát/Horváth bol majiteľom domu č. 4 v Domaši. Na dvore tohto domu *J. Eisner (1927,* 350) objavil len nálezy z doby bronzovej, keltské hroby tu neodkryl.

14. augusta 1926

J. Eisner píše list, v ktorom úctivo žiada grófku, veľkostatkárku Coudenhove, aby láskavo deponovala pamiatky z laténskeho pohrebiska Domaša v múzeu v Banskej Štiavnici. Apeluje na jej podporu vede a odporúča láskavé podporovanie menovaného múzea (NS AÚ 220/56).

30. septembra 1926

Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku píše Župnému úradu vo Zvolene list, v ktorom uvádza, že sa pokúsi žiadosťou získať od grófky Coudenhove nálezy z Domaše pre múzeum v Banskej Štiavnici (NS AÚ 220/56).

23. októbra 1926

Do Mestského múzea v Banskej Štiavnici sa dostali nálezy z hrobov 1 až 4 v Domaši, ktoré v júli 1925 preskúmal J. Eisner. Dovtedy boli pravdepodobne uložené v laboratóriu Vlastivedného múzea v Bratislave. Podľa záznamov v inventárnej knihe Mestského múzea v Banskej Štiavnici sa zdá, že spolu s nimi boli v uvedený deň prijaté aj ďalšie nálezy z Domaše. Niektoré z nich mohli byť do toho času súčasťou zbierky grófky Coudenhove.[16] Mestské múzeum prebralo tiež sapropelitový kruh (tab. IV: 2) patriaci do súboru starožitností, na ktoré si grófka nárokovala po zastavení vyššie spomínaného trestného konania[17]. Do uvedeného múzea sa dostal aj džbán (tab. IV: 1) pochádzajúci z niektorého z porušených hrobov na dvore domu č. 3 v Domaši, ktorý bol ešte pred príchodom J. Eisnera zachránený Okresným úradom v Želiezovciach.

O preberaní uvedených nálezov Mestským múzeom sa zmieňuje zápis Mestskej rady Banskej Štiavnice č. 15 128/1926.

Na základe vyššie uvedeného môžeme usudzovať, že odovzdaniu predmetov z porušených hrobov z Domaše do Mestského múzea v Banskej Štiavnici predchádzalo nasledovné: Okresný úrad v Želiezovciach odovzdal v jeseni 1926 grófke Coudenhove len časť nálezov z Domaše, na ktoré si po zastavení trestného konania nárokovala[18] a časť z nich poslal Mestskému múzeu v Banskej Štiavnici[19]. Z navrátených nálezov mohla grófka Coudenhove, snáď na nátlak J. Eisnera, odovzdať Mestskému múzeu v Banskej Štiavnici aj súbor nálezov spojených koróziou a zlomky puklicových kruhov (tab. IV: 5; V: 1–3)[20] a zvyšné predmety si ponechala.

25. novembra 1926

Právny zástupca grófky Coudenhove Dr. P. Hubert píše list Štátnemu referátu na ochranu pamiatok na Slovensku, že grófka súhlasí s vydaním nálezov z pohrebiska v Domaši múzeu v Banskej Štiavnici, avšak chce mať za tieto nálezy zaplatené (NS AÚ 220/56).

Hoci obsah tohto listu naznačuje, že grófka Coudenhove uvažovala o odovzdaní ďalších svojich nálezov z Domaše Mestskému múzeu v Banskej Štiavnici, z nasledujúceho listu J. Eisnera vyplýva, že od tohto zámeru nakoniec upustila.

---

[16] Šlo by o šperky v súčasnosti v SBM v Banskej Štiavnici evidované pod evidenčnými číslami A 73 a A 74 – pozri nižšie. Tieto nálezy však nefigurujú v úradnom zozname starožitností zhabaných grófke, iba ak by sa skrývali za položkou: „1 bronzová okrasa rozbitá na niekoľko kúskov". Každopádne však šperky evidované pod evidenčnými číslami A 73 a A 74 sú spomínané v monografii Slovensko v praveku (*Eisner 1933*, 176).

[17] Tento nález je zaznamenaný v úradnom zozname starožitností zhabaných grófke.

[18] Napríklad retiazku s plieškami figurujúcu v úradnom zozname starožitností zhabaných grófke, a následne spomenutú v štúdii z roku 1934 rakúskymi bádateľmi H. Mitschom-Märheimom a R. Pittionim ako súčasť tzv. želiezovskej zbierky; pozri nižšie výbavu hypotetického hrobu I.

[19] Sapropelitový kruh.

[20] Pozri v katalógu nálezy evidované ako A 73 a A 74.

8. decembra 1926

J. Eisner píše Župnému úradu vo Zvolene, že žiadosť adresovaná grófke Coudenhove, aby vydala nálezy z Domaše múzeu v Banskej Štiavnici, ostala bez výsledku. Vyjadruje ľútosť, že zostanú v súkromnej zbierke. Žiada, aby okresným úradom boli rozposlané nariadenie plnom. min. č. 7739/23 a nariadenie min. škol. a nár. osvety č. 34 494/24-V z 1. apríla 1924, ktoré by ich usmernili, ako postupovať v podobných prípadoch v budúcnosti (NS AÚ 220/56).

Z listu vyplýva, že napriek snahe J. Eisnera, aby grófka Coudenhove odovzdala všetky nálezy z Domaše Mestskému múzeu v Banskej Štiavnici, si táto dáma viaceré z nich ponechala vo svojej zbierke. Na to, že s týmito nálezmi sa J. Eisner zrejme nemal možnosť oboznámiť, upozornili už *M. Pichlerová* a *K. Tomčíková* (*1994*, 88). J. Eisner ich totiž nespomína ani v článku o výskume v Domaši (*1927*), ani v nálezovej správe (NS AÚ 6870/73) a ani v monografii *Slovensko v pravěku* (*1933*). Zdá sa, že medzi oboma aktérmi príbehu o keltskom pohrebisku v Domaši nevládli veľmi priateľské vzťahy. O nálezoch, ktoré grófka Coudenhove neodovzdala do múzea v Banskej Štiavnici, sa mohla odborná verejnosť dozvedieť až o niekoľko rokov neskôr, po publikovaní vyššie spomenutej štúdie rakúskych archeológov *H. Mitscha-Märheima* a *R. Pittioniho* (*1934*, 147 nn.).

19. apríla 1928

Grófka Coudenhove písomne potvrdila vlastníctvo nálezov Mestskému múzeu v Banskej Štiavnici, ktoré sú uvedené v jeho inventárnej knihe pod č. I 128–129.

Pod č. I 128 je v spomenutej inventárnej knihe zapísaný zoznam nálezov prijatých Mestským múzeom v Banskej Štiavnici dňa 6. mája 1926 a pod č. I. 129 nálezy prevzaté múzeom dňa 23. októbra 1926.[21]

1934

Vychádza štúdia o železiezovskej archeologickej zbierke od *H. Mitscha-Märheima* a *R. Pittioniho*. V prípade laténskych nálezov z Domaše títo bádatelia uvádzajú výbavy troch hrobov dodatočne zostavené na základe výpovedí nálezcov, pričom grófka k nim spomenula aj ďalšie k nim spolupatriace nálezy, ktoré nemala vo svojej zbierke (*Pichlerová/Tomčíková 1994*, 90). Šlo o jeden kostrový hrob a dva žiarové hroby:

V kostrovom hrobe, v literatúre označovaný ako hrob I, bolo pochované dieťa a údajne sa v ňom nachádzali:

- miska s ostrou profiláciou, silnejším hrdlom a vyhrnutým ústím. Výška 68 mm; Ø okraja nádoby 169 mm,
- bronzová retiazka pozostávajúca zo 62 jemných ohniviek so šiestimi plechovými záveskami lichobežníkového tvaru zdobenými puncovaním,
- malý zlatý drôtený krúžok.

Jeden zo žiarových hrobov – hrob II obsahoval údajne tento inventár:

- dvojkónickú vázu s ostrou profiláciou s max. výduťou takmer v strede, úzkym hrdlom s plastickou lištou a zosilneným silno vyhrnutým ústím. Tesne nad výduťou výzdoba pozostávajúca z dvoch jemných rýh. Výška 296 mm; Ø okraja nádoby 130 mm,
- nízku baňatú dvojkónickú vázu s výrazne ostrou profiláciou a strednou výduťou, širokým krátkym hrdlom a zosilneným vyhrnutým ústim. Výzdoba z jemných rýh nad výduťou a na hrdle. Výška 85 mm; Ø okraja nádoby 110 mm.

Výbava druhého žiarového hrobu – hrobu III pozostávala z:

- dvojkónickej nádoby s ostrou profiláciou a výduťou tesne pod stredom nádoby, krátkym širokým hrdlom s plastickou lištou a zosilneným vyhrnutým okrajom. Výška 85 mm; Ø okraja nádoby 85 mm,
- fľašovitej nádoby s ostrou profiláciou, nízkym hrdlom a širokým vyhrnutým ústím. Na pleciach i pod výduťou zdobená jemnými ryhami (túto nádobu grófka Coudenhove pravdepodobne v zbierke nemala),
- zlomkov dvoch železných spôn, z ktorých jedna mala pätku členenú guľôčkou,

[21] Pozri vyššie.

– bronzového drôteného(?) nákrčníka s pečatidlovými koncami oddelenými od tela vývalkami. Konce zdobené plastickou výzdobou. Telo nákrčníka členené dvoma vývalkami s plastickou výzdobou v podobe hlavičky vodného vtáka.

H. Mitscha-Märheim a *R. Pittioni* (*1934*, 154) opisujú ďalšie laténske nálezy z Domaše, v prípade ktorých uvádzajú, že ich nálezové okolnosti nie sú známe, avšak pravdepodobne pochádzajú z hrobov. Ide o:

– nízku dvojkónickú vázu s plynulou výraznou profiláciou, krátkym širokým hrdlom a zosilneným vyhrnutým ústím; nad výdutím zdobená dvojicou jemných rýh; výška 190 mm; Ø okraja nádoby 166 mm,
– nízku dvojkónickú vázu s výraznou esovitou profiláciou, užším hrdlom a výrazne vyhrnutým okrajom; na pleciach zdobenú plastickou lištou, výška 180 mm; Ø okraja nádoby 153 mm,
– zlomky dvoch bronzových kruhov s pečatidlovými koncami; telo jedného z nich je členené vývalkami, telo druhého kruhu je vrúbkované,
– malú bronzovú sponu včasnolaténskej schémy s rámovito-oblúkovo klenutým vrúbkovaným lučíkom a jemne profilovanou pätkou; krátke vinutie (2 + 2 špirály) s vonkajšou tetivou,
– drôtený bronzový špirálový prsteň,
– črepy misky.

Fotografie všetkých uvedených nálezov s výnimkou jednej z nádob z hypotetického hrobu III boli v štúdii publikované (*Mitscha-Märheim/Pittioni 1934*, Taf. IV: 11–14; Taf. V).

Popis inventárov hypotetických hrobov I až III a nálezov bez známych nálezových okolností od uvedených rakúskych bádateľov, ako aj popis inventárov hrobov 1 až 4 od J. Eisnera prebral neskôr pri opise pohrebiska v Domaši *J. Filip* (*1956*, 413, 414).

V súvislosti s jemnou bronzovou retiazkou s lichobežníkovými plechovými záveskami s puncovanou výzdobou už *M. Pichlerová* a *K. Tomčíková* (*1994*, 90) vyjadrili pochybnosť, žeby mohla tvoriť súčasť hrobovej výbavy keltského hrobu, a datovali ju do doby halštatskej.

1947

Po konfiškácii kaštieľa v Želiezovciach sa želiezovská zbierka dostala do Archeologického oddelenia Slovenského národného múzea v Bratislave (*Pichlerová/Tomčíková 1993*, 89).

1964

Vzniká SBM v Banskej Štiavnici zlúčením Mestského múzea v Banskej Štiavnici a Štátneho banského múzea Dionýza Štúra. Laténske nálezy z Domaše sa stávajú súčasťou zbierkového fondu SBM v Banskej Štiavnici.

1993–1996

Vychádzajú štúdie M. Pichlerovej a K. Tomčíkovej, spracujúce dochované nálezy želiezovskej zbierky uloženej v Archeologickom múzeu v Bratislave. Zo spracovania je zrejmé, že niekoľko pamiatok z pohrebiska v Domaši sa stratilo (*Pichlerová/Tomčíková 1994*, 90, obr. 4). Konkrétne jemná bronzová retiazka s plechovými lichobežníkovými záväzkami z hypotetického hrobu I, honosný bronzový nákrčník z hypotetického hrobu III, malá bronzová spona a zlomok bronzového kruhu členeným vývalkami, ktorých nálezové kontexty neboli známe ani *H. Mitscha-Märheimovi* a *R. Pittionimu* (*1934*, 154) a teda ani grófke Coudenhove.

Súpis dochovaných predmetov

Súpisná časť príspevku obsahuje opis každého dodnes dochovaného laténskeho nálezu z keltských plochých pohrebísk, ktorý je deponovaný v SBM v Banskej Štiavnici. Za opisom nálezu nasleduje údaj o spôsobe jeho nadobudnutia múzeom (získaný z evidenčnej karty nálezu), eventuálne aj doplňujúce informácie o jeho nálezových okolnostiach, ďalej jeho evidenčné číslo, pod ktorým je zaevidovaný v SBM

v Banskej Štiavnici a odkazy na odbornú literatúru. V prípade kruhového šperku je uvedené aj jeho typologické zaradenie podľa klasifikácie *J. Bujnu* (*2005*).

Laténske nálezy v zbierkach SBM v Banskej Štiavnici majú evidenčné čísla A 53 až A 91.[22]

1. DOMAŠA (dnes miestna časť Hronoviec)

Hrob 1 preskúmaný J. Eisnerom

1. Bronzový náramok členený 17 masívnymi vývalkami a ukončený masívnymi pečatidlovými koncami. Vnútorný Ø kruhu 60 x 42 mm (tab. I: 1).
   Dar z 23. októbra 1926. Evid. č. A 55.
   Typ BR-D3 (podľa *Bujnu 2005*, 41).
   Eisner 1927, obr. 4; *Eisner 1933*, tab. LVI: 4.
2. Bronzový plechový priečne rebrovaný nánožný kruh zdobený trojicami profilovaných bradaviek a so zasunutými koncami. Vnútorný Ø 62 mm (tab. I: 2).
   Dar z 23. októbra 1926. Evid. č. A 56. Pôvodne pod evid. č. A 56 zapísané dva identické nánožníky, avšak dochoval sa len jeden exemplár z páru.
   Typ BR-C4a (podľa *Bujnu 2005*, 35).
   Eisner 1927, obr. 2, 3; *Eisner 1933*, tab. LVI: 2, 3.
3. Dvojkónická miska sivej farby s výraznou ostrou lomenou profiláciou. Max. výduť v strednej časti tela. Hrdlo lievikovité, okraj kyjovitý, ústie okrúhle. Dno rovné. Výška 65 mm; Ø vonkajšieho okraja 137 mm; Ø max. výdute 155 mm; Ø dna 66 mm (tab. I: 3).
   Dar z 23. októbra 1926. Evid. č. A 58.
   Eisner 1927, obr. 6; *Eisner 1933*, tab. LV: 6.
4. Malá železná spona včasnolaténskej schémy s oblúkovo klenutým lučíkom a pätkou členenou guľôčkou (tab. I: 4).
   Zásyp hrobu 1 preskúmaného J. Eisnerom. Bez evid. čísla.

Hrob 2 preskúmaný J. Eisnerom

1. Železný meč s tŕňom pre rukoväť v pošve so širším nákončím tvaru „V“. V súčasnosti rozlámaný na niekoľko častí. Dĺžka meča cca 730 mm[23]; max. šírka pošvy 70 mm; dĺžka pútka na pošve 85 mm (tab. II: 1).
   Dar z 23. októbra 1926. Evid. č. A 60.
   Eisner 1927, obr. 10; *Eisner 1933*, tab. LV: 10.
2. Bronzový hladký krúžok tmavožltej farby a polkruhového prierezu. Nachádza sa na ňom pozostatok korózie. Vnútorný Ø 23 mm; Ø tyčinky 5 mm (tab. II: 2).
   Dar z 23. októbra 1926. Evid. č. A 62.
   Eisner 1927, obr. 11; *Eisner 1933*, tab. LVI: 11
3. Dvojkónická miska čiernej farby. Časť hrdla a okraja chýba. Výrazná ostrá lomená profilácia, max. výduť v hornej časti tela. Hrdlo nízke, lievikovité, okraj zvonka zľahka zosilnený. Dno rovné. Povrch hladký a tuhovaný. Výška 50 mm; Ø vonkajšieho okraja 151 mm; Ø max. výdute 157 mm; Ø dna 87 mm (tab. II: 3).
   Dar z 23. októbra 1926. Evid. č. A 53.
   Eisner 1927, obr. 8; *Eisner 1933*, tab. LIV: 8.
4. Dvojkónická váza tmavosivej farby s výraznou ostro esovitou profiláciou. Malá časť okraja chýba. Max. výduť v strednej časti tela nádoby. Prehnuté lievikovité hrdlo s vyhnutým okrajom z vonkajšej strany zosilneným. Pod hrdlom jedna výrazná lišta. Nad max. výduťou dve rovnobežné ryhy. Spodok vyklenutý. Dno rovné. Výška 232 mm; Ø vonkajšieho okraja 129 mm; Ø max. výdute 190 mm; Ø dna 98 mm (tab. II: 4).
   Dar z 23. októbra 1926. Evid. č. A 64.
   Eisner 1927, obr. 12; *Eisner 1933*, tab. LV: 12.

Hrob 3 preskúmaný J. Eisnerom

1. Malá železná spona, neúplne dochovaná. Dĺžka 40 mm (tab. III A: 1).
   Dar z 23. októbra 1926. Evid. č. A 65.
   Eisner 1927, obr. 26.

[22] V priebehu rokov sa však niektoré predmety stratili: A 79 – neúplná váza zo Šiah s neznámymi nálezovými okolnosťami, odovzdaná múzeu v Šahách v roku 1913; A 85 – váza z neznámej lokality; A 88 a A 89 – misa a črep z misy objavené v Ipeľskom Sokolci J. Kojanom. K evidenčným číslam A 54, A 57, A 66, A 76, A 78, A 86, A 91 v súčasnosti chýbajú evidenčné karty a teda nevieme, o aké predmety ide.

[23] *J. Eisner* (*1927*, 346) uvádza dĺžku 780 mm.

2. Fragmenty bronzových plechových tzv. húsenicových nánožníkov s bielou ílovitou výplňou (tab. III A: 2).
   Bez evid. čísla.
3. Stavené zlomky bronzu (tab. III A: 3).
   Bez evid. čísla.
4. Zlomok z ukončenia bronzového kruhu členeného masívnymi vývalkami a s pečatidlovými koncami, z tzv. Knotenarmringu. Zlomok pozostáva z troch vývalkov a pečatidlového ukončenia[24] (tab. III A: 4).
   Dar z 23. októbra 1926. Evid. č. A 61.
   Zo zásypu hrobu 3 preskúmaného J. Eisnerom. Objavený v hĺbke 60 cm.
   Eisner 1927, obr. 21.

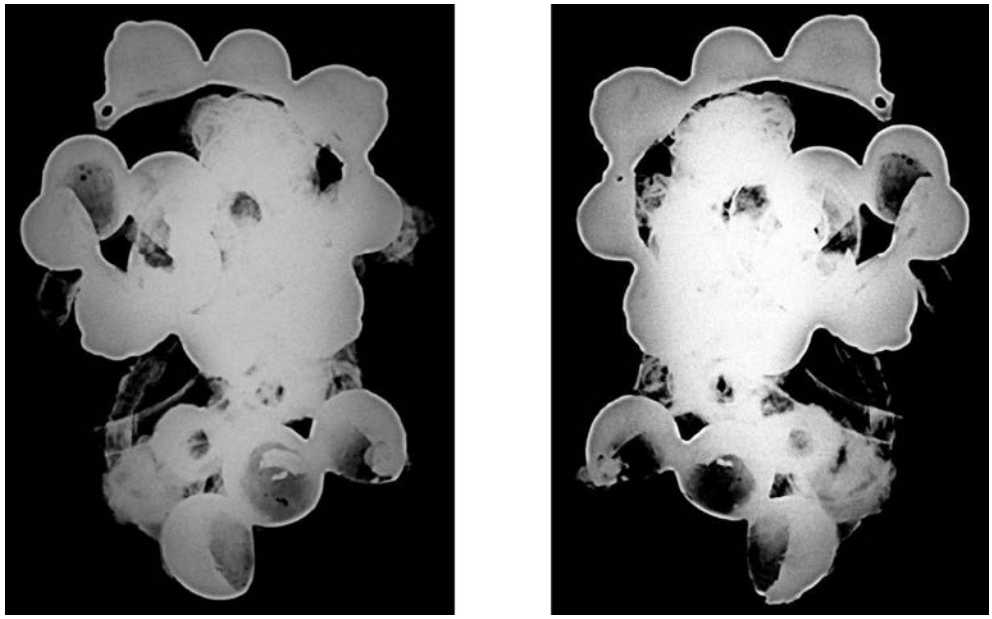
Hrob 4 preskúmaný J. Eisnerom

1. Železný opasok z dvakrát pretočených článkov a s háčikom i očkom. Dĺžka opasku cca 50 cm. Z opasku visí jednoduchá hladká bronzová náramenica. Vnútorný Ø náramenice 80 mm; Ø tyčinky 3,5 mm (tab. III B: 8).
   Dar z 23. októbra 1926. Evid. Č. A 70.
   Náramenica – typ BR-L1-A (podľa *Bujnu 2005*, 84).
   Eisner 1927, obr. 30; *Eisner 1933*, tab. LII: 9.
2. Dvojkónická miska tehlovej farby zrekonštruovaná z črepov, ktorými bolo vyložené dno hrobu 4 preskúmaného J. Eisnerom. Výrazná profilácia, podhrdlie trochu odsadené. Hrdlo lievikovité, okraj kyjovitý, nezosilnený. Hrdlo od podhrdlia oddelené nevýraznou lištou. Medzi max. výduťou a podhrdlím nevýrazná lišta. Max. výduť v strednej časti nádoby. Spodok lievikovitý. Dno s výrazne vypuklým omfalom. Výška 68 mm; Ø vonkajšieho okraja 108 mm; Ø max. výdute 121 mm; Ø dna 54 mm; Ø omfala 24 mm (tab. III B: 9).
   Dar z 23. októbra 1926. Evid. č. A 63.
3. Dva črepy z okraja a tela vázy (tab. III B: 10).
   Dar z 23. októbra 1926. Evid. č. A 68.

Nálezy z porušených hrobov v Domaši

1. Sapropelitový hladký kruh. Vnútorný Ø 65 mm (tab. IV: 2).
   Dar z 23. októbra 1926. Pochádza z jedného z dvoch hrobov (č. 8 a 9), ktoré boli porušené na dvore domu č. 1 pred príchodom J. Eisnera. Kruh získala grófka E. Coudenhove, avšak následne jej bol zhabaný četníkmi zo Želiezoviec.
   Evid. č. A 71.
2. Džbán vyhotovený na hrnčiarskom kruhu s výraznou profiláciou. Valcovité hrdlo, kruhové ústie s vyhnutým okrajom, dvojkónické telo s max. výduťou v strednej časti tela a s lievikovitým spodkom. Masívne ucho obdĺžnikového prierezu, zdobené po oboch bočných stenách kolkovanou výzdobou – 14 kolkami umiestnenými tesne vedľa seba. Výzdoba z pod sebou zoradených kolkov aj na vrchnej stene ucha. Pri jeho napojení na okraj nádoby súbor šiestich kolkov koncentrovaných okolo jedného kolku. Hrdlo oddelené od tela nevýrazne profilovanou lištou. Na podhrdlí kolková výzdoba – striedanie dvoch motívov – tri kolky umiestnené vedľa seba v troch radoch a dve trojice kolkov usporiadaných do trojuholníka a prepojených vypichovanou líniou. Súbor deviatich kolkov usporiadaných do 3 x 3 štvorca sa opakuje štyrikrát (aj po oboch stranách ucha), dvojice troch kolkov usporiadaných do trojuholníka sa opakujú trikrát. Výška džbánu 144 mm; Ø vonkajšieho okraja 115 mm; Ø max. výdute 158 mm; Ø dna 80 mm, výška ucha 78 mm (tab. IV: 1).
   Dar z 23. októbra 1926. Džbán pochádza z jedného z porušených hrobov na dvore domu č. 3 pred príchodom J. Eisnera. Zachránený Okresným úradom Želiezovce. Evid. č. A 77.
   Eisner 1933, tab. LVII: 1.
3. Tri zlomky z bronzového hladkého tyčinkového kruhu. Jeden zo zlomkov je z ukončenia tohto kruhu, ktoré je jemne profilované (tab. IV: 3, 4).
   Zlomky pochádzajú z jedného z porušených hrobov na dvore domu č. 3 pred príchodom J. Eisnera. Zachránené dodatočne J. Eisnerom. Bez evid. č.
   Podľa dochovaného ukončenia pravdepodobne kruh patriaci do skupiny BR-A1 (podľa *Bujnu 2005*, 13).
   Eisner 1927, obr. 27–29; *Eisner 1933*, tab. LVI: 27–29.
4. Železnou koróziu zlepený nasledovný súbor kovových ozdôb (obr. 7; tab. IV: 5).
   - Bronzový kruh pozostávajúci zo striedajúcich sa plasticky esovito zdobených masívnych puklíc a hladkých subtílnych puklíc. Kruh má šarnierový uzáver a pozostáva z dvoch nerovnako veľkých častí: 3 + 5. Na vnútornej strane je kruh zosilnený prstencom. Puklice vyplnené ílovitou hmotou. Vnútorný Ø kruhu 63 mm; Ø plasticky zdobenej puklice 28 mm; Ø hladkej puklice 25 mm.
   - Časť bronzového kruhu pozostávajúca z troch dutých hladkých puklíc bez vnútorného prstenca a ílovitej výplne. Ø puklíc 27 x 20 mm. Na jednej puklici malý obdĺžnikový otvor pre šarnierový uzáver.

[24] Pôvodne mal tento kruh zrejme menší priemer ako podobný náramok z hrobu č. 1. a teda mal aj menej vývalkov.

Obr. 7. Röntgenový snímok obidvoch strán koróziou zlepeného súboru bronzových a železných predmetov.

- Druhá časť bronzového kruhu pozostávajúca z troch hladkých puklíc bez vnútorného prstenca a ílovitej výplne. Ø puklíc 25 x 19 mm. Je veľmi pravdepodobné, že obidve časti patria k sebe a tvoria jeden kruh.
- Fragment železného opasku pravdepodobne z dvakrát pretočených článkov a s háčikom i s koncovým ohnivkom.
- Zlomok veľkej železnej spony pravdepodobne stredolaténskej schémy. Dochovaný kúsok ihly, vinutie 2 + ? s vnútornou tetivou. Dĺžka dochovaného zlomku spony 45 mm; Ø vinutia 8 mm.
- Tri zlomky azda jedného dutého železného kruhu. Či bol kruh pôvodne zdobený, je dnes nejasné.

Dar z 23. októbra 1926. Evid. č. A 73.

Je zrejmé, že všetky predmety patria jednému hrobovému celku. Súčasťou tejto skupiny predmetov sú s najväčšou pravdepodobnosťou aj odnímateľná časť puklicového kruhu so striedaním plasticky zdobenej a hladkej puklice (tab. V: 1) a zlomok plasticky zdobenej puklice (tab. V: 2). Usudzujeme to na základe rovnakého technologického spracovania plasticky zdobených puklíc, prítomnosti vnútorného prstenca a systému šarnierového uzáveru: 3 + 5. Či k súboru uvedených predmetov prináležali aj ďalšie artefakty, už nie je možné zistiť, keďže pochádzajú z jedného z porušených hrobov v Domaši.

V súvislosti s určovaním predmetov bol zhluk predmetov z obidvoch strán zröntgenovaný (obr. 7). Snímok preukázal, že ide o železnou koróziou zlepený súbor predmetov.

5. Časť bronzového kruhu, pozostávajúca z troch puklíc zosilnených vnútorným prstencom a so šarnierovým uzáverom. Ide o odnímateľnú časť pôvodne rovnakého typu puklicového kruhu so striedaním plasticky zdobenej a hladkej puklice ako v železnou koróziou zlepenom súbore predmetov. Ø plasticky zdobených puklíc 20 x 29 mm; Ø hladkej puklice 16 x 23 mm; Ø pôvodného kruhu cca 100 mm (tab. V: 1).
   Dar z 23. októbra 1926. Evid. č. A 74.
   Z jedného z porušených hrobov v Domaši.
6. Plasticky zdobená puklica s vnútorným prstencom rovnakého typu ako na časti dochovaného kruhu č. 5 (pozri tab. V: 1) a kruhu zo súboru nálezov zlepených železnou koróziou (pozri tab. IV: 5). Ø puklice 20 x 29 mm (tab. V: 2).
   Dar z 23. októbra 1926. Evid. č. A 74.
   Z jedného z porušených hrobov v Domaši.
7. Zlomok z bronzového puklicového kruhu pozostávajúceho z jednej hladkej dutej puklice z vnútornej strany zosilnenej. Na puklici dochovaný jeden drobný otvor pre šarnierový uzáver. Ø puklice 18 x 24 mm (tab. V: 3).
   Dar z 23. októbra 1926. Evid. č. A 74.
   Z jedného z porušených hrobov v Domaši.
8. Nízka dvojkónická váza krémovej farby. Výrazná lomená profilácia. Hrdlo prehnuté lievikovité, podhrdlie kužeľovité prehnuté. Okraj vyhnutý, jednoduchý bez zosilnenia. Na podhrdlí žliabková línia. Max. výduť v strednej

časti nádoby. Spodok lievikovitý, dno odsadené, rovné. Výška 134 mm; Ø vonkajšieho okraja 124 mm; Ø max. výdute 182 mm, Ø dna 79 mm (tab. V: 4).
Dar z 23. októbra 1926. Evid. č. A 67.
Pravdepodobne z Domaše.

9. Zlomky pravdepodobne z dvoch bronzových puklicových kruhov. Všetky puklice hladké (tab. V: 5).
Bez evid. č.
Pravdepodobne z Domaše.

2. BANSKÁ ŠTIAVNICA(?)

1. Váza čiernej farby s nevýrazne ostrou profiláciou. Časť hrdla s okrajom nedochovaná.
Lievikovité hrdlo, okrúhle ústie s kyjovitým okrajom. Kužeľovité rovné podhrdlie, konkávnokonvexné telo s hornou oblo lomenou výduťou a s vyklenutým spodkom. Dno s omfalom. Výška 245 mm; Ø vonkajšieho okraja 169 mm; Ø max. výdute 254 mm; Ø dna 105 mm (tab. VI: 1).
Spôsob nadobudnutia neznámy, podobne aj nálezové okolnosti. Evid. č. A 80.
V inventárnej knihe SBM v Banskej Štiavnici ako náleziskо uvedená Banská Štiavnica. Zápis je z roku 1968.

3. ZALABA

1. Svetlosivá dvojkónická váza výraznej plynulej esovitej profilácie, pôvodne neúplne dochovaná (časť tela a spodku domodelované). Hrdlo výrazne prehnuté lievikovité, kyjovitý okraj nezosilnený. Hrdlo od podhrdlia oddelené plastickou lištou. Podhrdlie kužeľovité. Max. výduť v strednej časti nádoby. Medzi výduťou a podhrdlím dve rovnobežné jemné línie. Spodok lievikovitý. Dno rovné. Výška 165 mm; Ø vonkajšieho okraja 97 mm; Ø max. výdute 155 mm; Ø dna 82 mm (tab. VI: 2).
Túto nádobu daroval Mestskému múzeu v Banskej Štiavnici v roku 1936 A. Szobi, ktorý ju rok predtým získal pri zbere v Zalabe, okres Levice. Evid. č. A 81.

4. DOMADICE

1. Železná kopija s dlhým štíhlym listom a dlhou tuľajkou. Hrot kopije odlomený. Dĺžka kopije 341 mm; dĺžka tuľajky 98 mm; max. šírka listu 50 mm v jeho spodnej tretine dĺžky (tab. VI: 3).
Mestskému múzeu v Banskej Štiavnici ju daroval Ján Petrek v roku 1937. V roku 1934 ju našiel roľník Frant Brza na polohe *Dolné pole* pri obci Domadice, okres Levice. Evid. č. A 84.

5. IPEĽSKÝ SOKOLEC

1. Tmavošedá váza nevýraznej plynulej profilácie so strednou výduťou. Okraj nádoby chýba. Rovno kužeľovité hrdlo, vajcovité telo, lievikovitý spodok. Dno rovné. Na podhrdlí – tesne nad výduťou dve rovnobežné jemné línie vzdialené od seba približne 10 mm. Výška 254 mm; Ø max. výdute 215 mm; Ø dna 114 mm (tab. VI: 4).
Do Mestského múzea v Banskej Štiavnici sa dostala v roku 1925 prevzatím zbierok z Hontianskeho múzea v Šahách[25]. Získal ju J. Kojan pri zbere v Ipeľskom Sokolci, okres Levice. Evid. č. A 87.
2. Tmavosivá dvojkónická váza s výraznou ostrou profiláciou. Časť hrdla nedochovaná. Lievikovité hrdlo, kruhové ústie s kyjovitým okrajom. Kužeľovité prehnuté podhrdlie, stredná výduť, lievikovitý spodok. Výška 250 mm; Ø max. výdute 226 mm; Ø dna 77 mm (tab. VI: 5).
V roku 1925 prevzatá z Hontianskeho múzea v Šahách. Získal ju J. Kojan pri zbere v Ipeľskom Sokolci, okres Levice. Evid. č. A 90.

6. NEZNÁMA LOKALITA

1. Svetlosivá dvojkónická nízka váza výraznej plynulej profilácie. Časť hrdla s okrajom chýba. Hrdlo slabo prehnuté, lievikovité. Okraj kyjovitý, zvonku zosilnený. Max. výduť v strednej časti nádoby, od podhrdlia výrazne odsadená. Na podhrdlí dve jemné rovnobežné línie. Ostro odsadené dno s omfalom. Výška 105 mm; Ø vonkajšieho okraja 107 mm; Ø max. výdute 130 mm; Ø dna 61 mm; Ø omfala 31 mm (tab. VI: 6).
Náleziskо neznáme. Evid. č. A 92.

[25] Hontianske múzeum v Šahách zaniklo v roku 1923 v dôsledku administratívnych zmien Slovenska. Vtedy bolo zrušené župné a okresné centrum v Šahách. Zbierky Hontianskeho múzea v Šahách boli 4. júla 1925 a v roku 1926 prenesené do Mestského múzea v Banskej Štiavnici.

ZÁVER

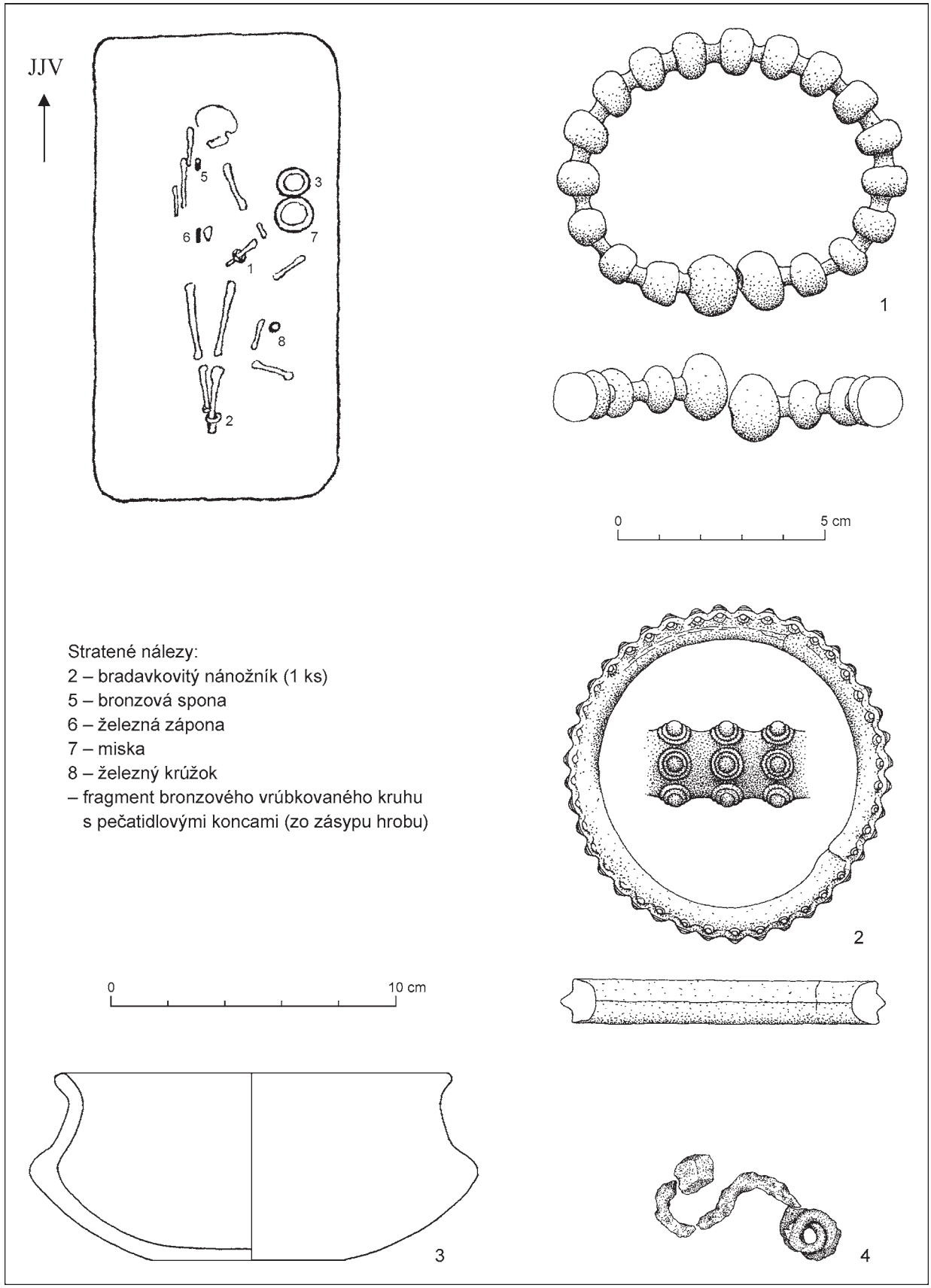
Po revízii súboru laténskych nálezov uložených v SBM v Banskej Štiavnici sa ukázalo, že dodnes sa dochovali predovšetkým nálezy z Domaše, ktoré boli do Mestského múzea v Banskej Štiavnici odovzdané 23. októbra 1926. Starožitnosti, ktoré Mestské múzeum prebralo od Okresného úradu v Želiezovciach 6. mája 1926, sa v priebehu desaťročí pravdepodobne stratili. Tieto nálezy nie sú v SBM evidované, čo vedie k domnienke, že sa stratili ešte pred jeho vznikom. Kolekciu laténskych nálezov v SBM v súčasnosti dopĺňa niekoľko keramických nádob, ktoré v polovici 20. rokov minulého storočia prevzalo Mestské múzeum v Banskej Štiavnici spolu s ostatnými zbierkovými predmetmi od zaniknutého Hontianskeho múzea v Šahách. Dochovali sa aj laténske nálezy (keramika a kopija), ktoré v priebehu 30. rokov 20. storočia vtedajšiemu Mestskému múzeu v Banskej Štiavnici odovzdávali obyvatelia z viacerých obcí v širšom okolí Levíc a Želiezoviec.

Ako bolo vyššie uvedené, jadro zbierky laténskych nálezov v SBM v Banskej Štiavnici tvoria artefakty z hrobových výbav z pohrebiska v Domaši. Na základe informácií, ktoré máme dnes o tomto pohrebisku, šlo pravdepodobne o stredne veľké birituálne keltské pohrebisko (pozri *Bujna 1994*, 10). Podľa dochovaných nálezov z danej nekropoly je zjavné, že v Domaši sa začalo pochovávať už v priebehu stupňa LT B1, zrejme už v jeho staršej, prípadnej strednej fáze. Svedčia o tom nálezy – tyčinkový kruh s jemne profilovaným ukončením dochovaný v zlomkoch z porušeného hrobu na dvore domu č. 3 (tab. IV: 3, 4) a dnes už stratený bronzový torques s pečatidlovými koncami (*Pichlerová/Tomčíková 1994*, obr. 4). Spomenutý kruh náleží do skupiny tyčinkových náramkov BR-A1, ktoré sa vyskytovali v najstarších hrobových výbavách na keltských plochých pohrebiskách na juhozápadnom Slovensku, podobne ako aj nákrčníky, ktoré už v inventároch keltských hrobov v stupni LT B2 nevystupujú (pozri *Bujna 2005*, 13, 16). Na pohrebisku v Domaši sa pomerne včasne, už na prelome stupňov LT B1/LT B2, objavujú žiarové hroby s výzbrojou (*Bujna 2004*, 325). Zaujímavý je hrob 1 s pochovanou ženou, ktorej garnitúra kruhového šperku pozostávala z dvoch plechových priečne rebrovaných nánožníkov zdobených trojicami profilovaných bradaviek typu BR-C4a a z náramku tzv. Knotenarmring typu BR-D3 na ľavej ruke (podľa *Bujnu 2005*, 35, 41). Identické kruhové garnitúry, čo sa týka typologickej skladby i polohy kruhov, sú doložené aj na pohrebiskách v Mani – hrob 118 (*Benadik 1983*, 53, Pl. XLII: 8–12; *Bujna 2005*, Fig. 25) a v Palárikove – hrob 21 (*Bujna 2005*, Fig. 26). Zdá sa, že táto kruhová garnitúra vystupuje na pohrebiskách juhozápadného Slovenska niekedy v staršej fáze stupňa LT B2. K ďalším šperkom, ktoré dopĺňali výbavu ženy v hrobe 1 v Domaši, patrí bronzová včasnolaténska spona s plasticky zdobenou guľovitou pätkou a dlhým vinutím (5 + 5 špirál) typu BF-C1-B (podľa *Bujnu 2003*, 50). *J. Bujna* (*2003*, 49, obr. 9) tento typ spôn datuje na začiatok stupňa LT B2. Do tohto časového horizontu zaraďuje hrob 4 bronzová náramenica typu BR-L1-A (podľa *Bujnu 2005*, 84). Pochovávanie v Domaši však pretrvávalo minimálne do prelomu staršej a strednej doby laténskej. Dokladom toho sú nálezy rôznych typov bronzových puklicových kruhov, ktoré však nepochádzajú z nálezových celkov, ako aj väčšia železná spona stredolaténskej schémy zo súboru nálezov spojených koróziou (tab. IV: 5; V: 1–3, 5). K ojedinelým nálezom, a na území Slovenska doposiaľ v súčasnosti jediným tohto druhu, patrí puklicový kruh so striedaním hladkej a plasticky zdobenej puklice z porušeného hrobu, ktorý je bližšie opísaný v súpise nálezov (tab. IV: 5; V: 1, 2). Motív tzv. sovích očí na puklicových kruhoch vyskytujúcich sa vo funkcii náramkov a nánožníkov je pomerne častý predovšetkým v západokeltskom priestore, na území Čiech (napr. Praha, Kšely, Nový Bydžov, Okoř a i.). Podobný typ kruhu so striedaním plasticky zdobených puklíc z tzv. sovím motívom a masívnych rebier s uzáverom na šarnier pochádza z kostrového hrobu 97 z Jenišovho Újezdu (*Waldhauser 1978*, Taf. 28: 9138). Kruh vo funkcii náramku osadený na ľavej ruke spolu s ostatným hrobovým inventárom *J. Waldhauser* (*1978*, 82) datuje do stupňa LT C1a. Súbor koróziou zlepených nálezov, ktorých súčasťou je ak ojedinelý typ puklicového kruhu, patrí zrejme k artefaktom datujúcim najmladšiu fázu pochovávania na pohrebisku v Domaši.

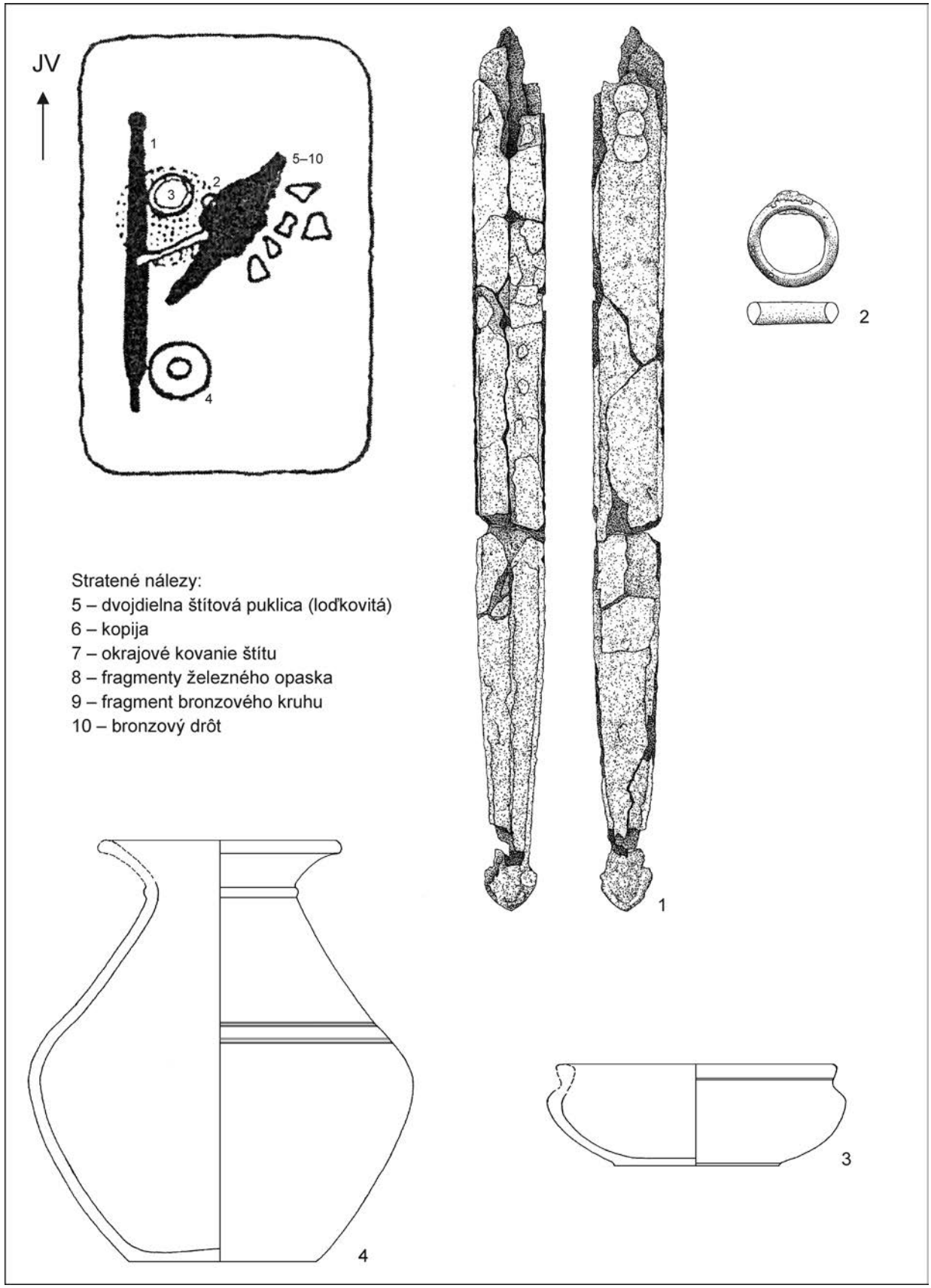
Poďakovanie

patrí predovšetkým dvom inštitúciám. SBM v Banskej Štiavnici za sprístupnenie všetkých laténskych nálezov, ktoré sú v ňom uložené, ako aj za možnosť ich graficky zdokumentovať. Úprimné poďakovanie patrí tiež Archeologickému ústavu SAV v Nitre za možnosť spracovať výskumné dokumentácie vrátane dobovej korešpondencie z pera J. Eisnera.

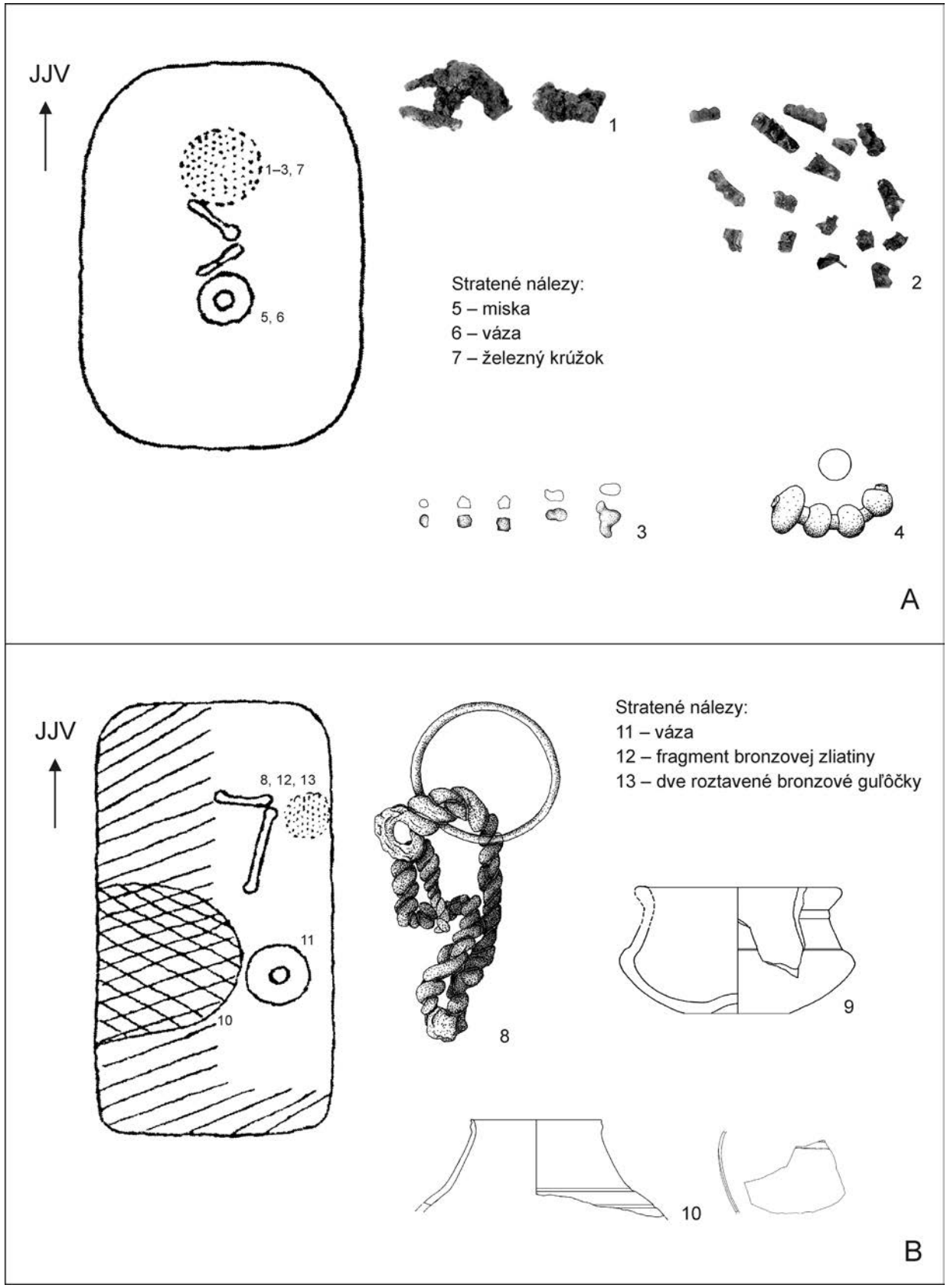
Autori príspevku ďakujú taktiež spoločnosti ŽILPO, s. r. o., osobitne MUDr. Róbertovi Skácelovi, ktorý s veľkým záujmom sprostredkoval vyhotovenie röntgenových snímok koróziu zlepeného súboru kovových ozdôb z Domaše, prof. J. Bujnovi, CSc. a Mgr. M. Hlavovi, PhD. za usmernenia pri tvorbe príspevku a Hubertovi Michelčíkovi za kresby predmetov.

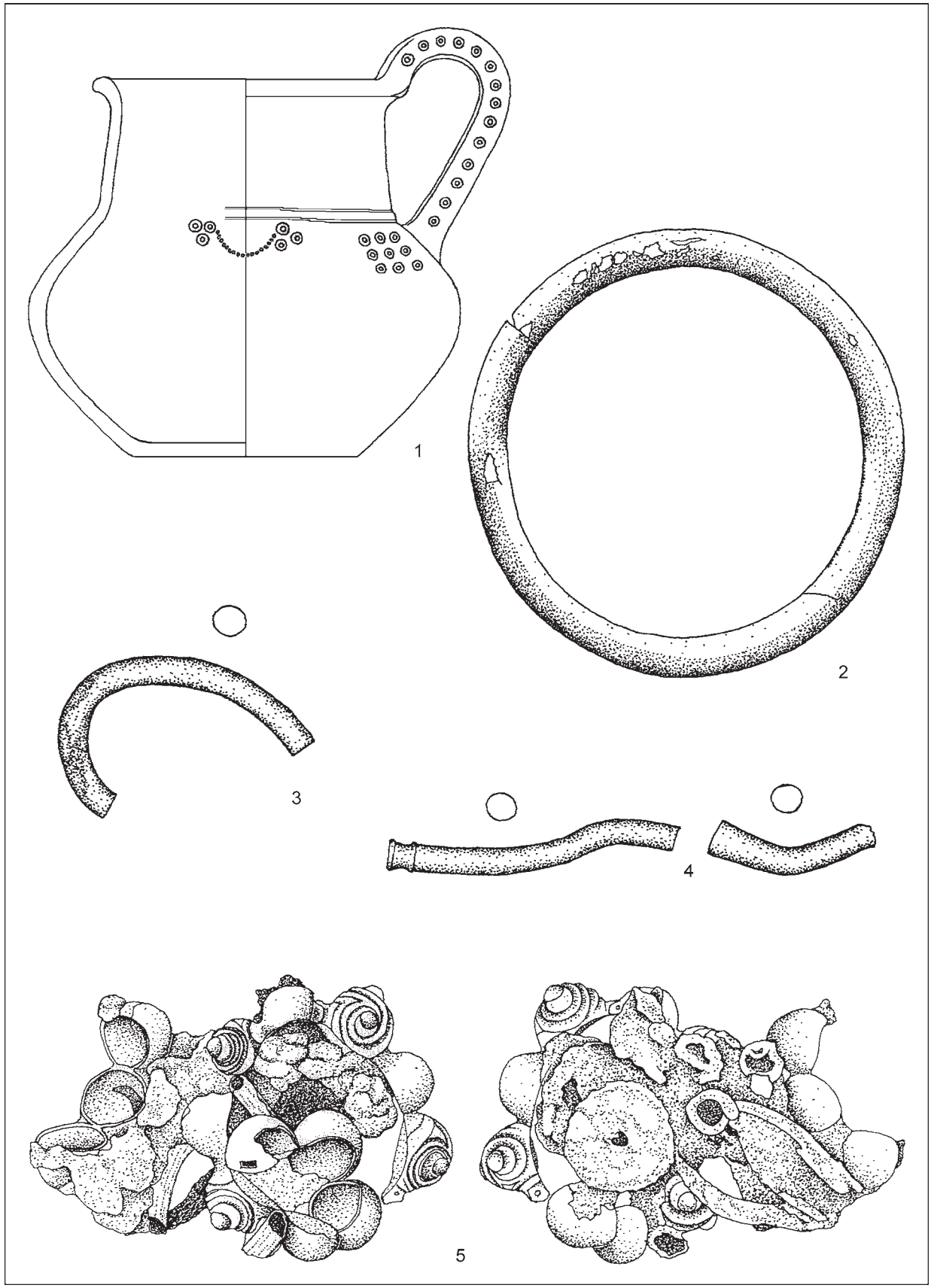
Pl. I. Domaša. Dochované nálezy a zoznam stratených nálezov z výbavy hrobu 1 preskúmaného J. Eisnerom. 4 – železná spona zo zásypu hrobu 1. Uložené v SBM v Banskej Štiavnici. (Plán hrobu podľa Eisnera 1927, 343).

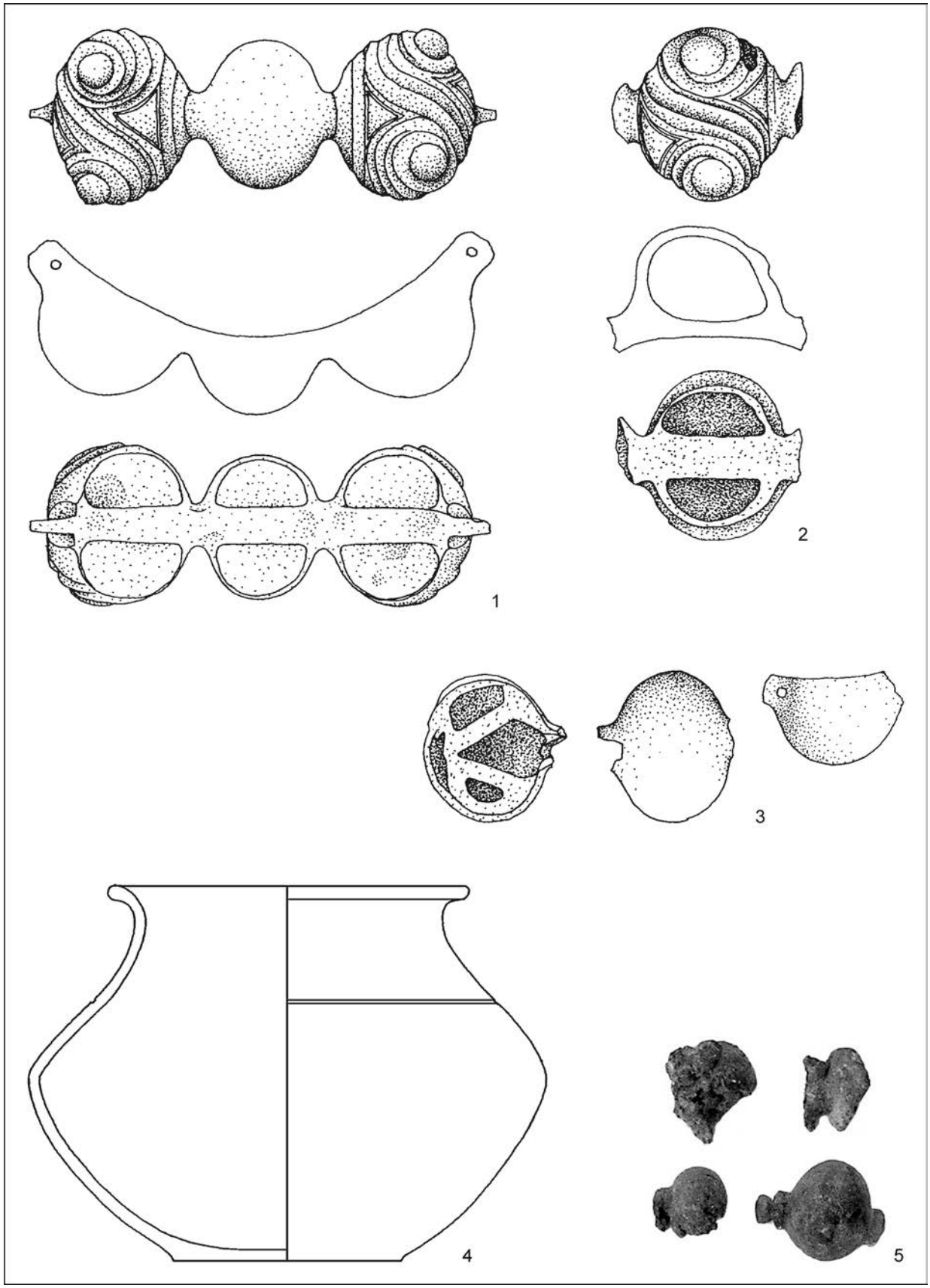
Pl. II. Domaša. Dochované nálezy a zoznam stratených nálezov z hrobu 2 preskúmaného J. Eisnerom. Uložené v SBM v Banskej Štiavnici. (Plán hrobu podľa Eisnera 1927, 343). Mierka: 1 – 1 : 5; 2 – 1 : 2; 3, 4 – 1 : 3.

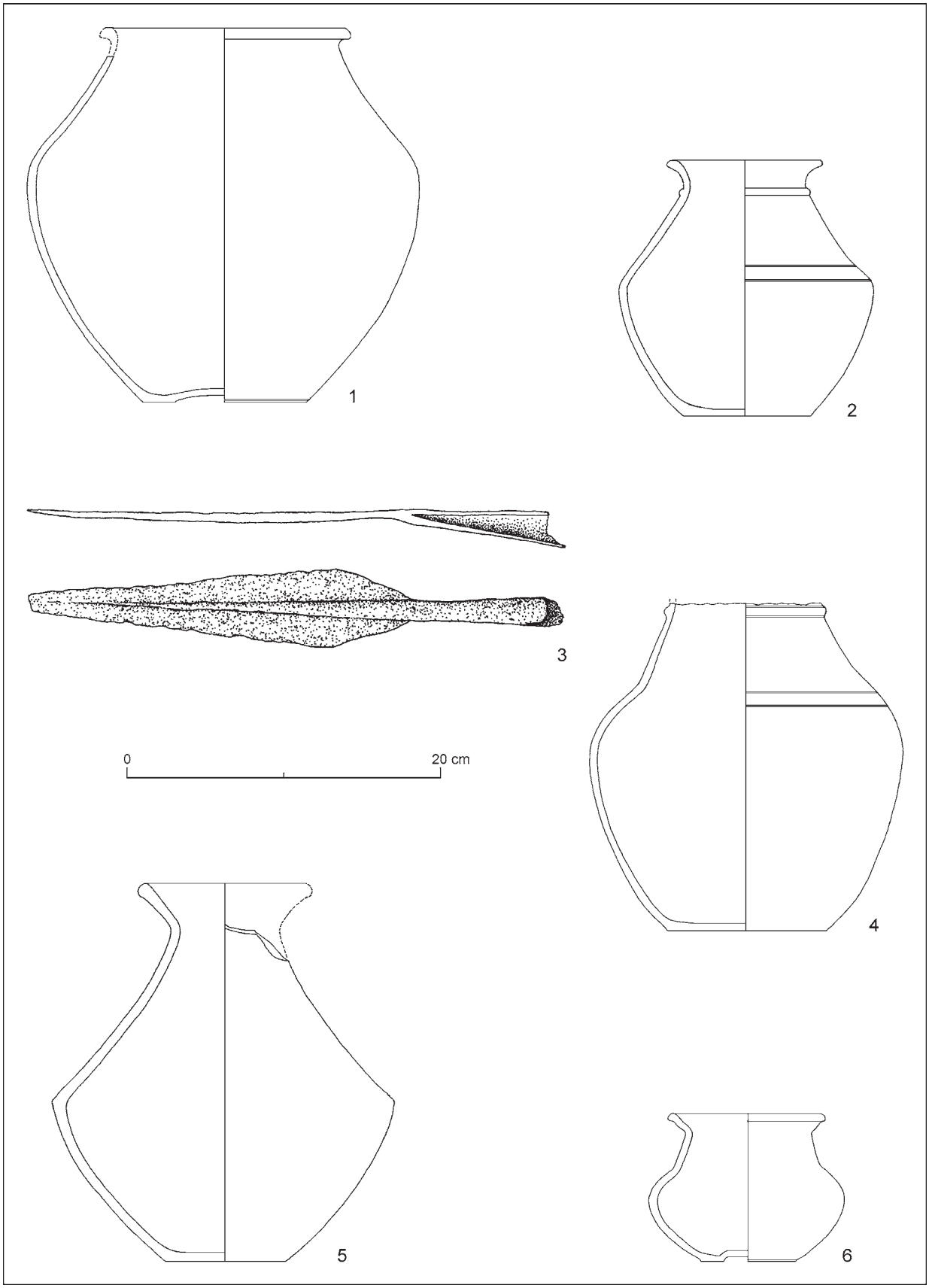
Pl. III. Domaša. A – hrob 3; B – hrob 4. Dochované nálezy a zoznam stratených nálezov z výbav týchto hrobov preskúmaných J. Eisnerom. 4 – fragment náramku zo zásypu hrobu 3; 9 – nádoba zrekonštruovaná z črepov uložených pôvodne na dne hrobu 4. Uložené v SBM v Banskej Štiavnici. (Plán hrobov podľa Eisnera 1927, 343). Mierka: 1, 4 – 1 : 2; 8–10 – 1 : 3; 2, 3 – bez mierky.

Pl. IV. Domaša. 1, 3, 4 – nálezy z porušených hrobov na dvore domu č. 3; 2 – nález z porušeného hrobu na dvore domu č. 1; 5 – nález z porušeného hrobu. Uložené v SBM v Banskej Štiavnici. Mierka: 1, 5 – 1:2; 2–4 – 1:1.

Pl. V. Domaša. Nálezy z hrobov porušených pred príchodom J. Eisnera. Uložené v SBM v Banskej Štiavnici. Mierka: 1–3 – 1 : 1; 4 – 1 : 2; 5 – bez mierky.

Pl. VI. 1 – Banská Štiavnica(?); 2 – Zalaba; 3 – Domadice; 4, 5 – Ipeľský Sokolec; 6 – neznáma lokalita. Uložené v SBM v Banskej Štiavnici.

LITERATÚRA

Benadik 1983 B. Benadik: Maňa. Keltisches Gräberfeld. Fundkatalog. Nitra 1983.

Bujna 1994 J. Bujna: Mladšia doba železná – laténska na Slovensku. Stud. Hist. Nitriensia 2, 1994, 7–39.

Bujna 2003 J. Bujna: Spony z keltských hrobov bez výzbroje z územia Slovenska. Typovo-chronologické triedenie LT B a C1 spôn. Slov. Arch. 51, 2003, 39–108.

Bujna 2004 J. Bujna: K problematike birituality u Keltov. Štud. Zvesti AÚ SAV 36, 2004, 321–338.

Bujna 2005 J. Bujna: Kruhový šperk z laténskych ženských hrobov na Slovensku. Nitra 2005.

Eisner 1926–1927 J. Eisner: Nové nálezy na Slovensku a v Podkarpatské Rusi (r. 1925). Obzor Praehist. V–VI, 1926–1927, 60–68.

Eisner 1927 J. Eisner: Latènské hroby v Hronském Damašdě (okr. Želiezovce) na Slovensku. Časopis Učené Společnosti Šafáříkovy I., 3, 1927, 341–350.

Eisner 1933 J. Eisner: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.

Filip 1956 J. Filip: Keltové ve střední Europě. Praha 1956.

Mitscha-Märheim/Pittioni 1934 H. Mitcha-Märheim/R. Pittioni: Zur Besiedlungsgeschichte des unteren Grantales. Mitt. Anthr. Ges. Wien 64, 1934, 147–173.

Pichlerová/Tomčíková 1993 M. Pichlerová/K. Tomčíková: Archeologická zbierka zo Želiezoviec I. Zbor. SNM. Arch. 87, 1993, 53–90.

Pichlerová/Tomčíková 1994 M. Pichlerová/K. Tomčíková: Archeologická zbierka zo Želiezoviec II. Zbor. SNM. Arch. 88, 1994, 85–128.

Pichlerová/Tomčíková 1995 M. Pichlerová/K. Tomčíková: Archeologická zbierka zo Želiezoviec III. Zbor. SNM. Arch. 89, 1995, 91–128.

Pichlerová/Tomčíková 1996 M. Pichlerová/K. Tomčíková: Archeologická zbierka zo Želiezoviec IV. Zbor. SNM. Arch. 90, 1996, 149–182.

Waldhauser 1978 J. Waldhauser: Das keltische Gräberfeld bei Jenišův Újezd in Böhmen. Teplice 1978.

http://zeliezovcemuzeum.webnode.sk/
http://www.pamiatky.sk/

LA TÉNE FINDS IN COLLECTIONS OF THE SLOVAK MINING MUSEUM IN BANSKÁ ŠTIAVNICA

Gabriela Brezňanová – Martin Furman

Summary

A collection of 31 La Téne artefacts found at several Celtic burial grounds at the central Ipeľ river basin is deposited at the Slovak Mining Museum in Banská Štiavnica (further only the SMM in Banská Štiavnica). Almost all of the artefacts were acquired at the second half of the 1920s. They mostly came from a biritual necropolis at Domaša, the present-day part of Hronovce village. The burial site was discovered at the first half of 1925 probably by local inhabitants during mining works to produce clay for manufacturing unbaked bricks to build houses at the present-day

Železničná street. Part of finds found in several damaged graves were handed in to the County Authority at Želiezovce and the other part was sold to countess Ernestína Coudenhove, the castle and estate owner who was known as archaeological artefacts collector. In the incipient summer of 1925 Jan Eisner, the contemporary State conservator of Slovakia and Transcarpathian Russia and employee of the State Archaeological Institute in Prague, heard about the damaged Celtic graves and he decided to explore the necropolis. Jan Eisner and Ernestína Coudenhove took main parts in the story concerning the finds from the burial ground at Domaša, in which beginnings of endeavours to protect archaeological monuments in Slovakia are reflected. The authors of this article took pains to reconstruct the story in its chronology according to the contemporary correspondence. They were Jan Eisner´s letters to the State Archaeological Institute in Prague, to the Zhupa Authority in Zvolen, to the countess Coudenhove, responses from the State Archaeological Institute in Prague, from the Zhupa Authority in Zvolen, as well as letters from the State Section for Protection of Monuments in Slovakia and from the County Authority in Želiezovce. In July, 15th–25th, 1925 J. Eisner run archaeological research in the necropolis at Domaša, during which four graves were excavated and documented. In 1926 finds from these graves were deposited in the City Museum of Banská Štiavnica; the story of the finds excavated before J. Eisner´s arrival to Domaša was more complicated. In spite of enormous effort of J. Eisner, the State Section for Protection of Monuments in Slovakia, the Zhupa Authority in Zvolen and the County Authority in Želiezovce, only some of these finds were acquired to the City Museum of Banská Štiavnica during the year 1926 and the other artefacts remained in the countess Coudenhove´s private collection (known as "the Želiezovce collection"). The professional public learned about what finds the countess had kept in her ownership in *1934*, when Austrian archaeologists *H. Mitsch-Märheim* and *R. Pittioni* published their study describing artefacts deposited in this private collection.

The article is also presenting a list of La Téne finds that are deposited in the SMM in Banská Štiavnica collections and their graphic documentation. In the end, the archaeological finds from the above mentioned necropolis at Domaša is evaluated there. The authors of this article are very grateful to the SMM in Banská Štiavnica for giving access to all the la Téne finds and allowing their graphic documentation as well as to the Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences for providing them with the above mentioned correspondence.

Fig. 1. Section of map with marked out the necropolis position.

Fig. 2. Sight of family houses at the present-day Železničná street.

Fig. 3. Ernestína Coudenhove.

Fig. 4. Ján Eisner.

Fig. 5. J. Eisner´s letter addressed to the State Archaeological Institute in Prague director.

Fig. 6. The La Téne necropolis at Domaša ground plan according to *J. Eisner* (*1927*, 342). Huts no. I–IV; graves no. 1–11; a – medieval waste pit, b – bronze fragments finding place, c – road, d – cross with the year 1774. Position of graves no. 7–10 is only approximate.

Fig. 7. X-ray picture of the both sides of bronze and iron artefacts stuck together by corrosion.

Pl. I. Domaša. Preserved finds and list of lost artefacts of the grave no. 1 goods excavated by J. Eisner. 4 – iron brooch from the grave no. 1 filling. Deposited in the SMM in Banská Štiavnica. (The grave ground plan according to *Eisner 1927*, 343).

Pl. II. Domaša. Preserved finds and list of lost artefacts of the grave no. 2 excavated by J. Eisner. Deposited in the SMM in Banská Štiavnica. (The grave ground plan according to *Eisner 1927*, 343). Scale: 1 – 1 : 5; 2 – 1 : 2; 3, 4 – 1 : 3.

Pl. III. Domaša. A – gave 3; B – grave 4. Preserved finds and list of lost artefacts of the grave no. 1 goods excavated by J. Eisner. 4 – bracelet fragment from the grave 3 filling; 9 – vessel reconstructed from fragments deposited originally at the grave 4 bottom. Deposited in the SMM in Banská Štiavnica. (The grave ground plan according to *Eisner 1927*, 343). Scale: 1, 4 – 1 : 2; 8–10 – 1 : 3; 2, 3 – without any scale.

Pl. IV. Domaša. 1, 3, 4 – finds from damaged graves at the house no. 3 yard; 2 – find from damaged grave at the house no. 1 yard; 5 – find from damaged grave. Deposited in the SMM in Banská Štiavnica. Scale: 1, 5 – 1 : 2; 2–4 – 1 : 1.

Pl. V. Domaša. Finds from graves damaged before J. Eisner´s arrival. Deposited in the SMM in Banská Štiavnica. Scale: 1–3 – 1 : 1; 4 – 1 : 2; 5 – without any scale.

PL. VI. 1 – Banská Štiavnica(?); 2 – Zalaba; 3 – Domadice; 4, 5 – Ipeľský Sokolec; 6 – unknown locality. Deposited in the SMM in Banská Štiavnica.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 83–93.

KELTI V TOPOĽČANOCH A PRIĽAHLOM POVODÍ RIEKY NITRY [1]

GERTRÚDA BŘEZINOVÁ – EGON WIEDERMANN

Napriek tomu, že Topoľčany patria k mestám s bohatou históriou, ktorých osídlenie je doložené už od staršej doby kamennej, archeologických výskumov tu bolo realizovaných veľmi málo. Väčšina nálezov pochádza iba z ojedinelých záchranných akcií a zo zberov, ktoré však už aj v minulosti naznačovali, že územie severnej časti stredného Ponitria zohralo významnú úlohu v prehistorickom až dejinnom období Slovenska. Aj z toho dôvodu má každý archeologický výskum v tomto regióne veľký význam. Skúmané lokality sa nachádzajú v časti s najväčšou koncentráciou nálezov na území dnešných Topoľčian. Známe sú tu lokality „Vlečka do pivovaru", „Krušovská cesta", „Tehelňa" a hlavne „Hrad". Na všetkých uvedených polohách bolo potvrdené osídlenie od doby kamennej až po súčasnosť (*Wiedermann 2010*).

Územie patrí do Nitrianskej pahorkatiny a je situované medzi dve horstvá Považský Inovec a Tribeč. V mladšej dobe železnej predpokladáme intenzívnejšie osídlenie v povodí rieky Nitry a jej prítokov. Potvrdzujú to zatiaľ predovšetkým zberové nálezy, kde napr. v úseku medzi Nitrou a Bánovcami nad Bebravou bolo zistených 69 polôh z mladšej doby železnej (*Vangľová 2008*). Podobná situácia je aj na južných prítokoch rieky Nitry (*Kopčeková et al. 2007).*

S výrazným prienikom Keltov počítame až v priebehu 2. stor. pred Kr. Úplne absentujú pohrebiská. Sídlisková štruktúra sa nelíši od južnejšie situovaného územia v okolí mesta Nitra. Dominujú nížinné agrárne sídliská, niekedy aj s dokladom remeselnej činnosti (kovolejárstvo, hrnčiarstvo). Z dôvodu, že väčšinou ide o menšie počty preskúmaných objektov, je problematické vyjadriť sa k veľkosti sídliska. Predpokladáme, že skôr ide o menšie zoskupenia objektov obytného a hospodárskeho charakteru. Tie boli súčasťou siete sídlisk situovaných na terasách rieky Nitry a jej prítokoch. Archeologicky skúmané bolo sídlisko vo Výčapoch-Opatovciach (posledne prehodnotené v *Březinová 2006*), v Jelšovciach (*Kudláček 1954; Bátora 1988*), v Mýtnej Novej Vsi (*Bátora 1983),* v Topoľčanoch (*Wiedermann 1991*), v Hajnej Novej Vsi (*Wiedermann 1991*) a hrnčiarska pec v Horných Obdokovciach *(Hrmová 1959*). Nálezy z uvedených lokalít sú na základe keramiky i drobných nálezov (hlavne zlomkov sklených náramkov a spôn) datované do LT C1 až LT C2/D1. Žiaľ, okrem Výčap-Opatoviec ide zatiaľ o nespracovaný a nepublikovaný materiál. Zberom a zisťovacím výskumom je potvrdené osídlenie aj výšinných polôh v Krnči, Klátovej Novej Vsi (pohorie Tribeč), na Úhrade, Marháte, Bojnej, Nitrianskej Blatnici a Radošinej (pohorie Považský Inovec). Práve ojedinelé nálezy z Marhátu (*Jakubčinová 2008*) naznačujú, že s existenciou obchodných kontaktov a obchodných ciest možno počítať už vo včasnolaténskom období.

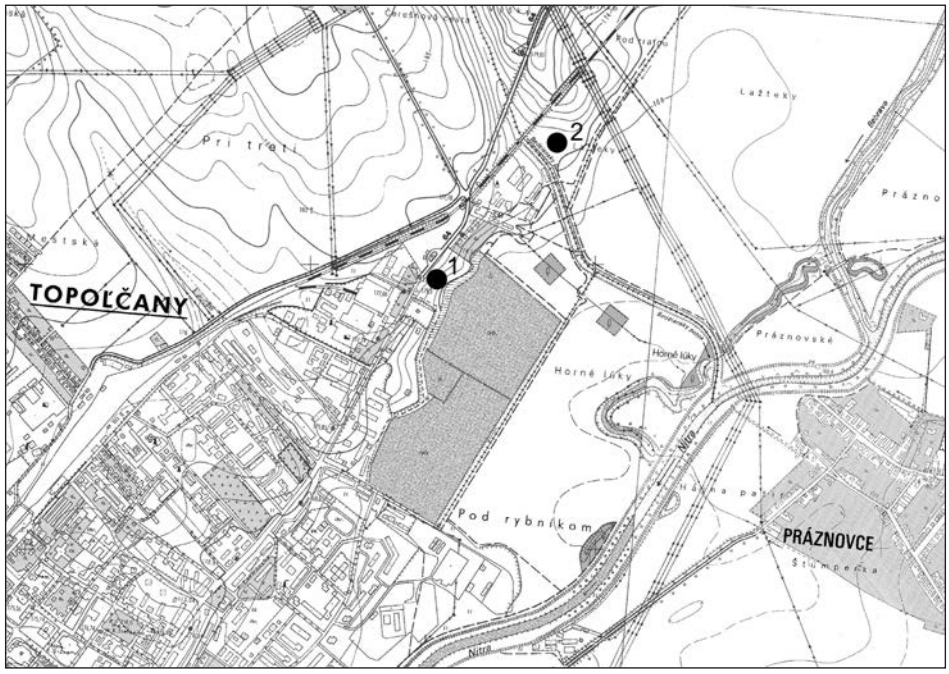
Cieľom nášho príspevku je predovšetkým prezentácia nálezov získaných z dvoch archeologických výskumov priamo v Topoľčanoch (obr. 1). Výsledky oboch sú veľmi okliešťené. Je to dané možnosťami priamo v teréne, kde sa preskúmali iba časti ohrozené stavebnou činnosťou. Systematickým výskumom by sa iste potvrdilo intenzívnejšie osídlenie a väčší rozsah sídliska (sídlisk) v dobe laténskej.

Topoľčany, poloha Hrad

Výskum v r. 1991, Nálezová správa č. 620-6-91. Uloženie nálezov: Tribečské múzeum Topoľčany. Vedúci výskumu: E. Wiedermann.

Nálezisko v polohe Hrad (obr. 1: 1) je známe od počiatkov archeologického bádania v regióne (*Wiedermann 1985*). Toponymom hrad sa označovalo miesto refugiálneho charakteru, ktoré sa však doteraz

[1] Práca vznikla v rámci riešenia projektov VEGA 61/10 a 02/0117/12.

Obr. 1. Geografická poloha skúmaných lokalít. 1 – Topoľčany-Hrad; 2 – Topoľčany-Krušovská cesta.

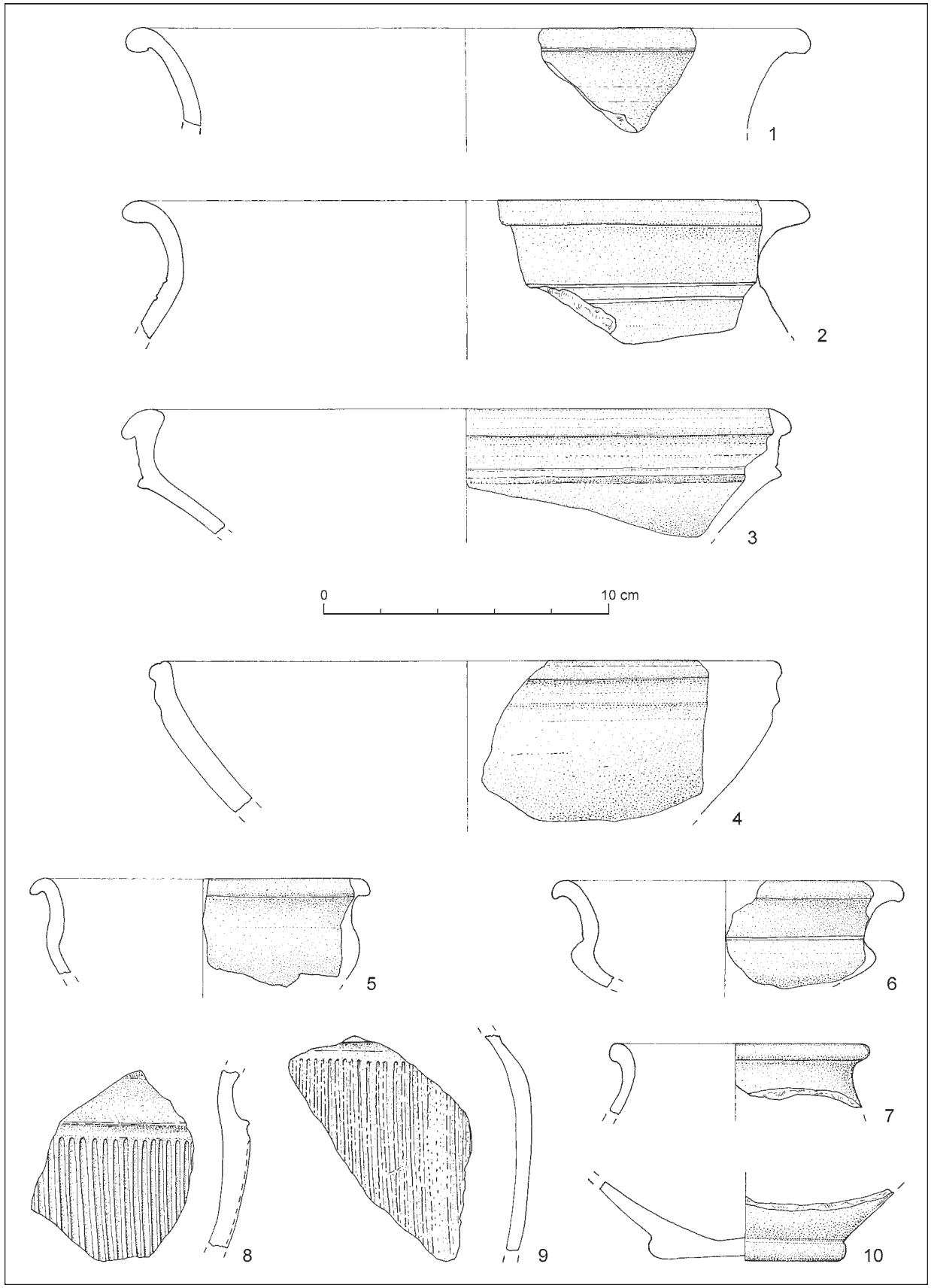
nepodarilo fakticky preukázať. Len na základe morfologického prieskumu a konfigurácie terénu možno uvažovať o menšom hradisku (veľkomoravské?), ktoré využíva prírodnú ekologickú bariéru krajiny (močariny, mŕtve rameno Nitry, vysokú pravobrežnú terasu). Topografické jadro polohy Hrad je zastavané objektmi, len jeho juhovýchodná časť, ktorá predstavuje dobre zachovanú nivu rieky Nitry bola predmetom výskumu v r. 1991 vynúteného rozsiahlymi zemnými prácami. Investor Západoslovenské pivovary a sladovne. Ťažobné práce na lokalite boli zistené náhodne. Takmer celé nálezisko bolo v tom čase odhumusované a pripravené na ťažbu zeminy. Z toho dôvodu bolo treba urýchlene realizovať záchranný archeologický výskum. Napriek rôznym ťažkostiam (*Wiedermann 1991*) sa podarilo lokalitu preskúmať. Zistilo sa polykultúrne sídlisko z neskorej doby kamennej, bronzovej, laténskej a stredoveku. Zároveň bol preskúmaný aj hrob z obdobia sťahovania národov. Celkovo bolo preskúmaných 29 objektov. Do doby laténskej sú datované dva objekty.

Objekt 2

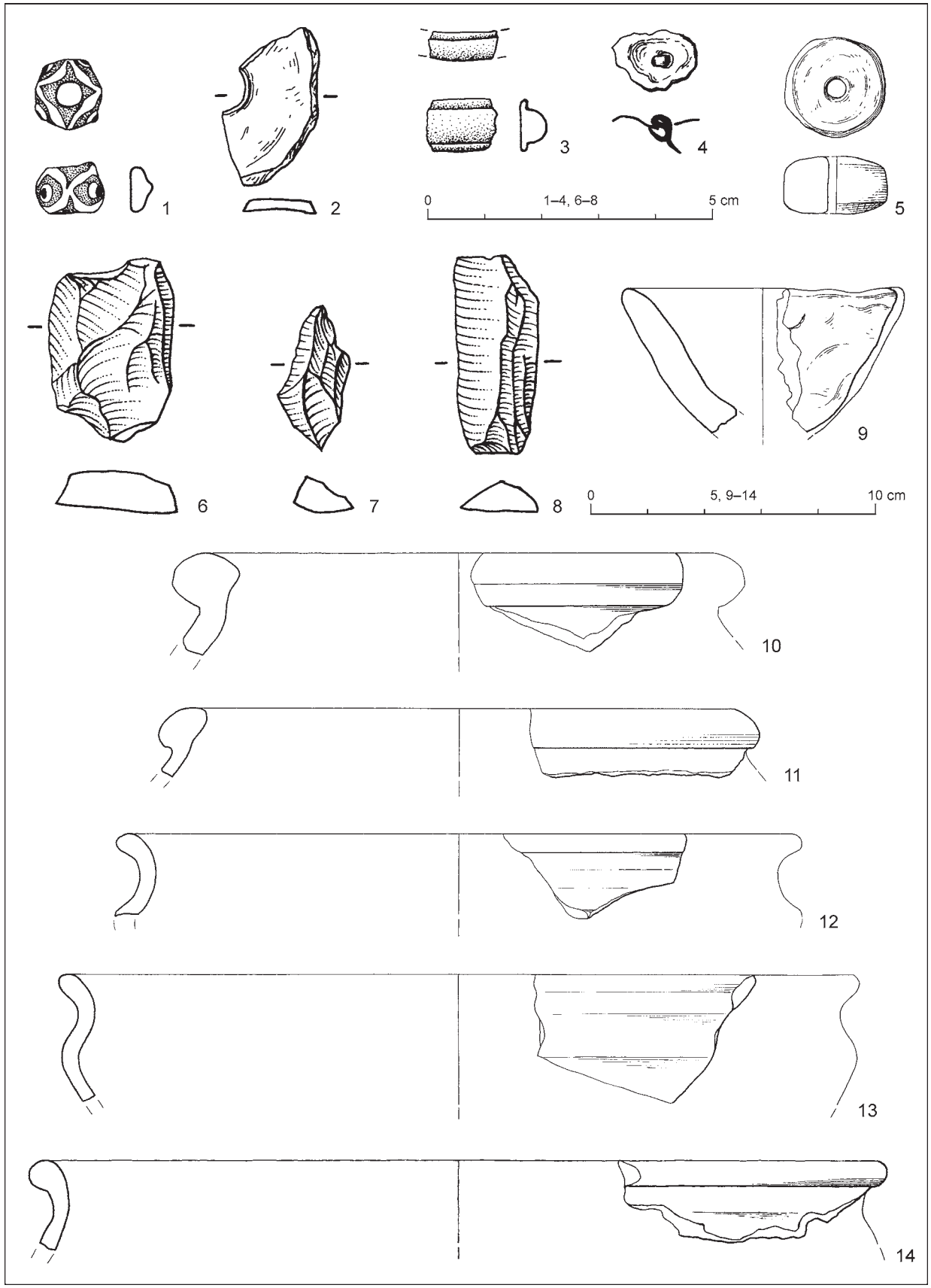
V pôdoryse sa črtal ako popolovitý útvar bez akejkoľvek pravidelnosti. Po začistení sa jasne vyrysovala chata obdĺžnikového tvaru (SZ-JV), ktorá na juhovýchodnej strane porušila ďalšie dva sídliskové objekty lužickej kultúry. Terén, na ktorom bola situovaná chata sa mierne zvažoval východným smerom, dno objektu však zachovávalo vodorovnú niveletu. Dlhšie steny sa v strede nevýrazne zužovali. Rohy boli výrazne zaoblené. Dno objektu bolo nerovné, pokryté rôznymi drobnými ale aj väčšími jamkami. Bezpečne bola zistená kolová jama v jednej tretine juhovýchodnej steny (priemer 30 cm, hĺbka 22 cm), jama v opačnej stene deštruovaná norou po hlodavcoch. Steny chaty v juhovýchodnej polovici plytšie a kolmé. V severozápadnej časti vyššie a šikmé. Z výplne sú črepy, zvieracie kosti. Rozmery 460 x 350 cm.

Objekt 22

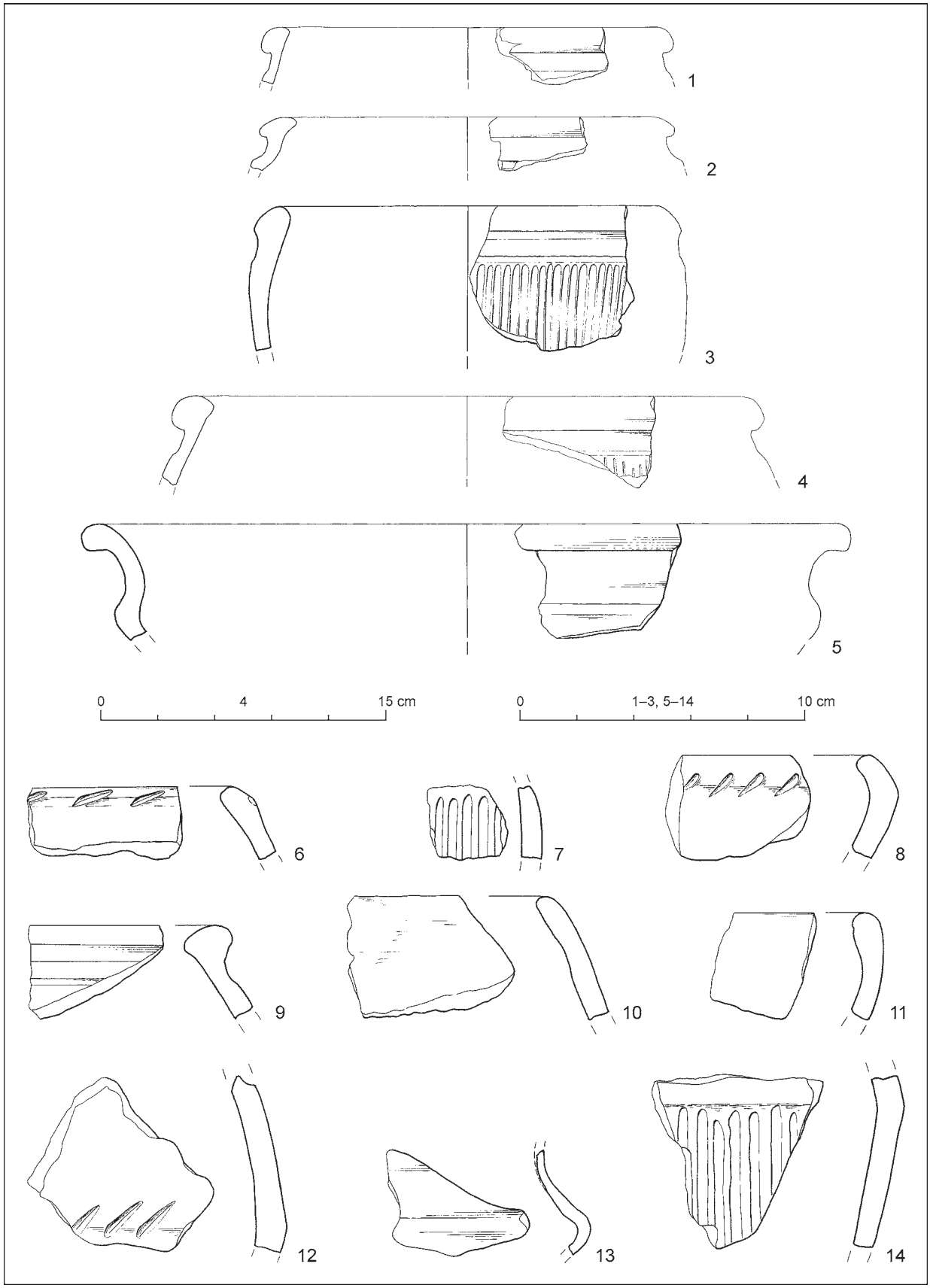
Na povrchu sa črtal ako oblúkovitý útvar sfarbený do červena. Po vybratí sa vyrysovala plytká zahĺbená piecka, výplň ktorej tvorila deštruovaná mazania a malé množstvo fragmentov nádob (obr. 2: 1). Severozápadná časť piecky bola zahĺbená do svahu a juhovýchodná bola na úrovni podložia. Priemer objektu bol 120 cm.

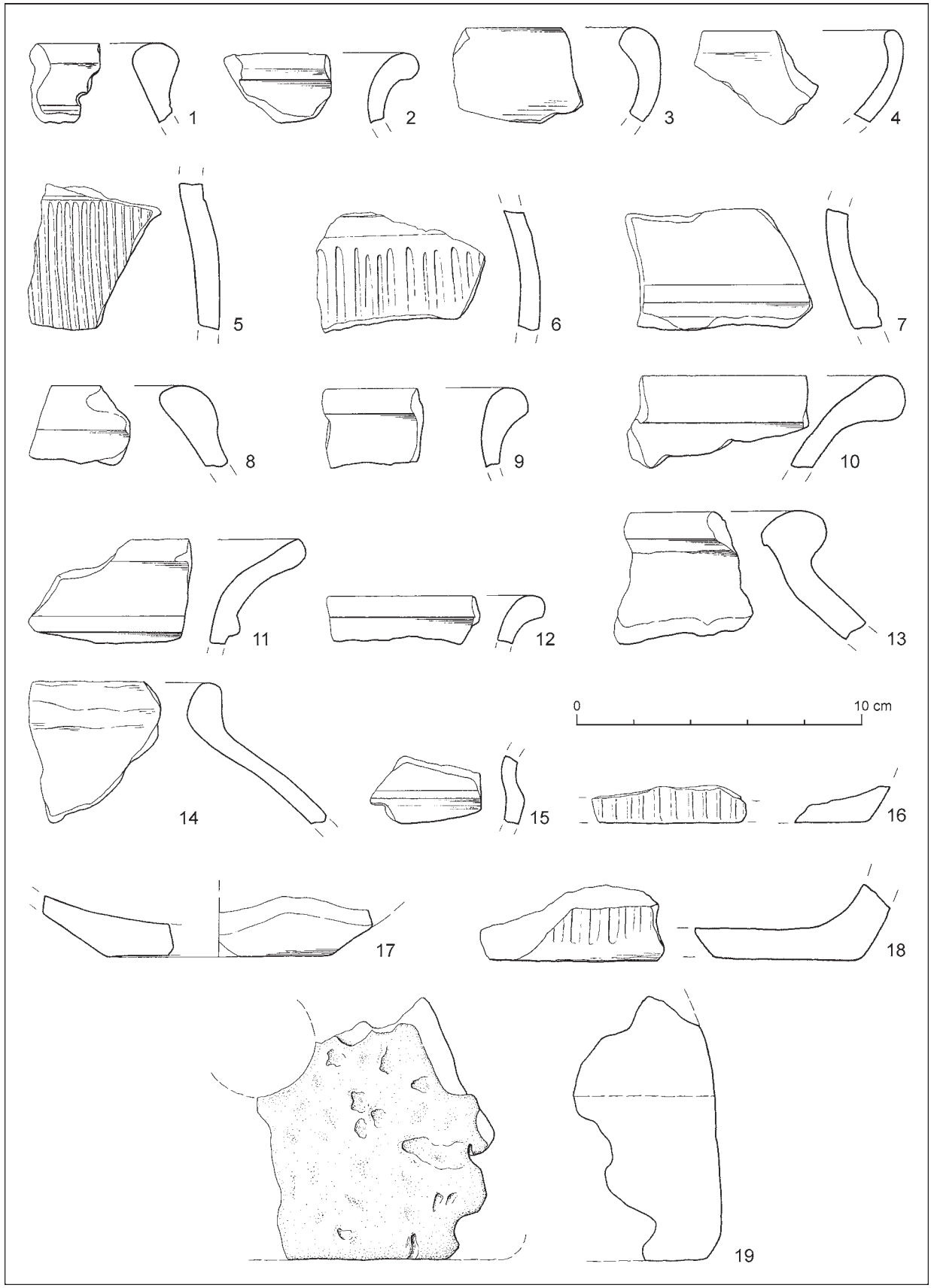
Obr. 2. Topoľčany-Hrad. Výber keramiky. 1 – objekt 22; 2–9 – objekt 2.

Obr. 3. Topoľčany-Krušovská cesta. Objekt 2. Výber nálezov.

Obr. 4. Topoľčany-Krušovská cesta. Objekt 2. Výber nálezov.

Obr. 5. Topoľčany-Krušovská cesta. Objekt 2. Výber nálezov.

Topoľčany, Krušovská cesta

Výskum v roku 2009 realizoval Archeologický ústav SAV v Nitre pod vedením G. Březinovej. Nálezová správa č. 16 875. Uloženie nálezov a dokumentácie: Archeologický ústav SAV Nitra.

Sledované územie sa nachádza v extraviláne Topoľčian, medzi Topoľčanmi a Krušovcami. Ide o mierne stúpajúci terén smerom od sútoku riek Bebravy a Nitry k polohe Pri kaplnke. Nami sledovaný priestor bol súčasťou výstavby cestného obchvatu Topoľčian, I/64. Terén bol využívaný ako poľnohospodárska pôda. Číslo výskumu 62/09, niveleta objektu z doby laténskej 169–170 m n. m.

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre sledoval výstavbu obchvatu mesta v smere na Krušovce. V rámci postupnej výstavby tejto komunikácie došlo k zisteniu, že v úseku medzi Topoľčanmi a Krušovcami sa pri zemných úpravách narušili archeologické objekty. V tomto úseku sa v mesiacoch máj až august uskutočnil záchranný predstihový výskum. Celkove bola preskúmaná plocha vyše 1000 m^2 s objektmi datovanými do doby kamennej, doby železnej a do stredoveku. Doteraz ide o pozostatky sídlisk z uvedených období. Samotné objekty možno označiť ako príbytky, hospodárske objekty, zásobnicové jamy a k výrobným objektom patrí sústava pecí na vypaľovanie keramiky. Najpočetnejšie sú objekty, ktoré časovo patria do stredoveku.

Objekt 2/09

V severnej časti sondy po znížení terénu o 80–100 cm sa objavila asi 20 cm mocná tmavosivá vrstva silno premiešaná s mazanicou a črepovým materiálom. V tejto časti boli výrazné dve koncentrácie. Táto 20 cm kultúrna vrstva bola do značnej miery premiešaná a obsahovala materiál s datovaním do doby laténskej a do neolitu. Až po jej odstránení bolo možné zachytiť spodné obrysy objektu 1 (neolitický zemní) a 2 (laténska chata).

Chata sa v premiešanom prostredí črtala veľmi nejasne. Jej obrysy sa zachytili až na úrovni dna. Drobný pliešok, korálik i náramok sa našli v profile objektu. Z výplne je keramika, mazanica a zvieracie kosti, ako aj drobné predmety. Rozmiestnenie kolových jám je skoro v rohoch zaoblených stien. Rozmery: 240 x 220cm, zaoblené rohy, po obvode v rohoch (vo vzdialenosti 20 cm od okraja objektu) zvyšky po koloch o priemere 35–40 cm. Dno bez úpravy. Funkcia: skôr výrobný objekt, ako obytný. Naznačujú to aj zlomky taviacich téglikov a zlomky surového grafitu. Okrem keramiky, mazanice, zvieracích kostí boli odobraté aj archeobotanické vzorky, ktoré pochádzajú z listnatých drevín a to jaseň, brest, javor a hrab obyčajný (*Mihályiová 2009*)

VYHODNOTENIE NÁLEZOV Z OBOCH POLÔH

Blízkosť polôh, kde boli preskúmané objekty, nám dáva možnosť uvažovať o tom, že ide o časovo súčasné sídliská. S najväčšou pravdepodobnosťou tu stáli samostatné skupiny objektov, ktoré vytvárali dve sídelné jednotky (dvorce), ktorých súčasťou boli tak obytné, ako aj hospodárske stavby, možno s ohradou. Žiaľ, ide iba o úvahy, ku ktorým chýbajú ďalšie preskúmané objekty.

Keramika

Najpočetnejší je keramický materiál. Okrem kvalitnej na kruhu točenej keramiky sa v malom množstve nachádzajú aj nádoby v ruke robené. Ide predovšetkým o rôzne misovité tvary, ktoré sú často zdobené vhĺbenými vrypmi (obr. 4: 7–9, 12, 13). Z nádob na kruhu točených sú to fľaše (obr. 2: 1, 2, 7), misy s rôznou profiláciou stien a okraja (obr. 2: 3–6; 3: 12, 13; 4: 6; 5: 4, 5). Z ďalších tvarov sú to hrnce a situle (obr. 3: 10, 11; 4: 1–4; 5: 14). Ide o bežnú kuchynskú keramiku. Z výzdobných motívov sa vyskytuje iba hrebeňovanie stien situlovitých nádob, ktorých keramická hmota sa vyznačuje vysokým obsahom grafitu (obr. 2: 8, 9; 4: 3, 8, 15; 5: 5, 6, 16, 18).

Drobné predmety

Korálik (obr. 3: 1), ktorého telo je zhotovené z keramickej hmoty a na povrchu má sklenú polevu. Základ je červenotehlová farba. Plocha tela je rozdelená ohraničenými štyrmi kruhmi žltej farby. V každom

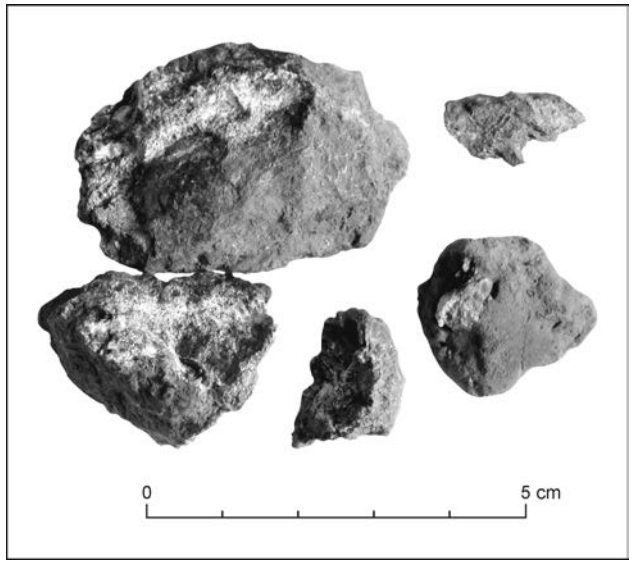
kruhu je vsunuté biele očko so zelenomodrou priehľadnou guľkou v strede. Korálik sa našiel v stene objektu.Analógie k nemu nepoznáme.

Zlomok skleného náramku (obr. 3: 3). Priehľadné kobaltovomodré sklo. Trojrebrový, pravdepodobne bez výzdoby. Typ Haevernick 6b/1 (Venclová 1990). Uvedený typ patrí k bežným náramkom s rozšírením predovšetkým na juhozápadnom Slovensku, Morave a priľahlom Rakúsku *(Karwowski 2004*) s datovaním do LT C1–C2.

Koliesko zhotovené z črepu nádoby (obr. 3: 2). Ide o tenkostenný fragment sivej farby.

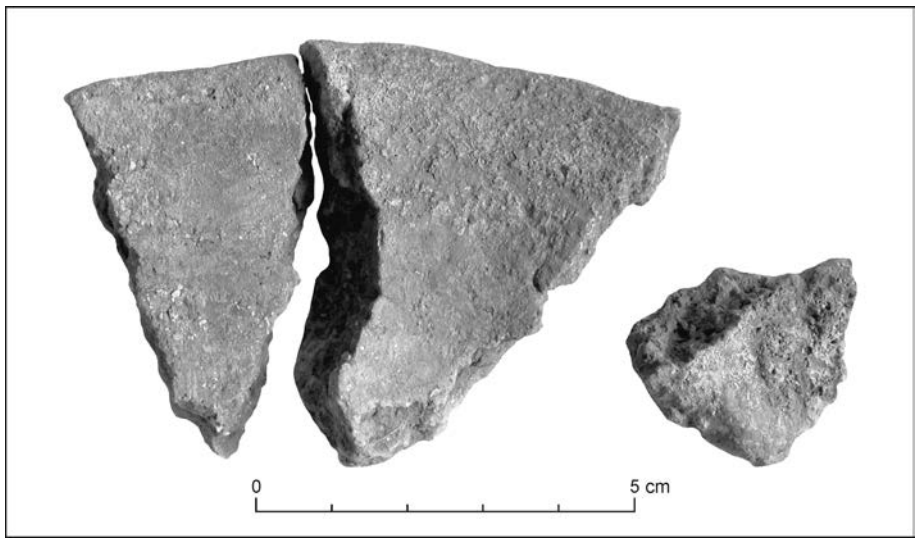
Malý bronzový pliešok neznámeho účelu (obr. 3: 4). Otázne určiť z akého predmetu pochádza.

Hlinený praslen (obr. 3: 5) so zaoblenými rohmi. Tvar súdkovitý, farba hnedá.

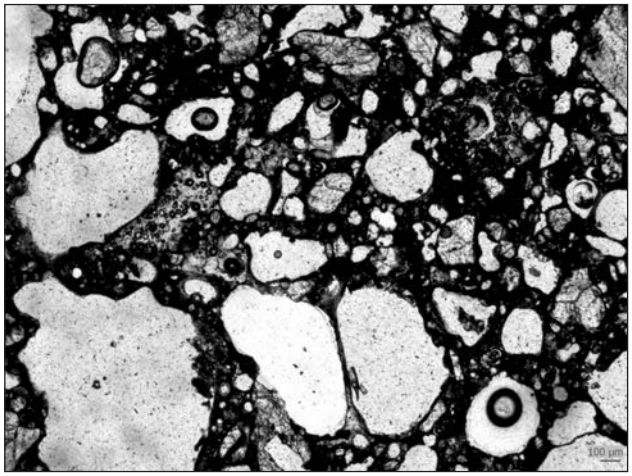

Obr. 6. Topoľčany-Krušovská cesta. Objekt 2. Hrudky surového grafitu.

Zlomky hlineného téglika (obr. 3: 9), kónického tvaru., z ktorého bola urobená aj mikroskopická analýza (*Gregor 2010).* Na základe mineralogicko – petrografického zloženia bolo možné stanoviť teplotu termálnej alterácie, ktorej boli tégliky vystavené. Matrix je v prípade analyzovaných téglikov sklovitá a obsahuje množstvo oválnych pórov. Ostrivo je tvorené predovšetkým kryštáloklastami kremeňa a v menšej miere aj živcov. Grafit v prípade analyzovaných téglikov nebol identifikovaný. Kryštáloklasty kremeňa sú výrazne rozpraskané a živce sú miestami natavené. Prítomnosť sklovitej matrix, ktorá vykazuje izotropný optický charakter, natavovanie živcov a prítomnosť oválnych pórov vznikajúcich po úniku plynov, zodpovedá teplotám pohybujúcim sa v intervale 1000–1100 °C. Identifikovaný teplotný interval je v dobrej zhode s teplotou tavenia medi (Tm = 1084,62 °C), pričom využitie téglikov na tavenie medi bolo potvrdené na základe prítomnosti sekundárnych oxi – hydroxidov medi. Keďže v zložení analyzovaného téglika chýbal grafit, ako ostrivo zabezpečujúce žiaruvzdornosť bol využitý piesok s prevahou kremenných zŕn. Opakovaným zahrievaním téglika na vysoké teploty a vplyvom rýchleho chladnutie nedokáže kremenné zrno reagovať na zmeny objemu pri prechode α-kremeňa na β-kremeň a β-cristobalit a opačne. Kremenné zrno je vystavené termálnemu šoku a popraská, čo môže viesť k postupnému znehodnoteniu téglika.

Obr. 7. Topoľčany-Krušovská cesta. Objekt 2. Zlomky z taviaceho téglika.

Obr. 8. Detail sklovitej (vitrifikovanej) matrix s prítomnosťou oválnych pórov vznikajúcich po úniku plynov. Sklovitá matrix a identifikované póry zodpovedajú teplotám nad 1000 °C (foto M. Gregor).

Kamenné úštepy (obr. 3: 6–8), ktoré považujeme za intrúziu z neolitického zemníka.

Hlinené závažie (obr. 5: 19), ihlanový tvar s otvorom v strede závažia.

Hrudky surového grafitu (obr. 6). Týmto nálezom sa posledne venoval *M. Hlava (2008).* Ich výskyt je podrobne spracovaný pre územie Moravy a doplnený o publikované nálezy zo strednej Európy. Z Moravy je 20 lokalít, kde bol takýto nález v zahĺbenom objekte a 8 lokalít s nejasným datovaním. Z územia Európy sú na oppidách a výšinných i nížinných sídliskách a tiež v hroboch. Počet takýchto lokalít na Slovensku prevyšuje desať. Analyzované boli z nížinných sídlisk v Čataji (*Ožďáni/Hečková 1987; Molák/Illášová 1987*). Grafit z objektu 158/75 z Nitry-Šindolky, analyzovaný ako pokus 5 (*Spišiak/Kotulová 2000*, 340) a zo Šurian, Nitrianskeho Hrádku, poloha Zámeček (*Březinová 2010; Hložek/Gregerová 2004*). Analýzy potvrdili český pôvod grafitu.

ZÁVER

Z rozboru nálezov je zrejmé, že ide o objekty sídliskové, kde v prípade objektu 2/09 nemožno vylúčiť ani výrobný charakter (hrudka grafitu, taviaci téglik). Z dôvodu presného vymedzenia plochy výskumu nebolo možné preskúmať okolie objektov. Predpokladáme, že chaty nestáli osamotene, ale boli súčasťou menšej, či väčšej sídelnej jednotky (dvorca). Úrodná pôda pri sútoku dvoch väčších riek Nitry a Bebravy umožňovala dostatok zdrojov na obživu. Na základe rozboru drobných predmetov a keramiky možno celý súbor datovať do LT C1–C2. V keramike sa nevyskytujú tvary, ktoré by datovanie posúvali k LT D (ako prítomnosť maľovanej, či dáckej keramiky). Postupným preverovaním starších nálezových celkov, ako aj získavaním nových poznatkov z prieskumov a výskumov sa zdá, že Dáci neprenikli severnejšie od Nitry. Doteraz známe nálezy to nepotvrdzujú.

Priestor východnej strany Považského Inovca zohral v minulosti významnú úlohu ako komunikačná línia medzi Ponitrím a Považím, čo dokladajú aj staršie archeologické nálezy. Význam tejto oblasti zvýšil aj výskyt železnej rudy a zlata. Železná ruda sa nachádza predovšetkým v južnej časti Považského Inovca, v okolí Marhátu (Nitrianska Blatnica – Jurko, Vozokany) a Bojnej III – Žihľavníka (*Ruttkay 2007,* 195, 196). Zlatonosné rozsypy sa koncentrujú na severovýchodnom okraji Považského Inovca, v okolí obcí Zlatníky, Dubodiel, Cimenná, kde bola zistená prehistorická ťažba (*Grežďová/Kvasnicová a kol. 2006*, 8).

V tomto regióne však zostáva ešte veľa otázok otvorených. Týka sa to tak výšinných polôh a ich vzťahu k nížinným sídliskám, metalurgie kovov a ich ložísk v Považskom Inovci, obchodných trás a kontaktov s územím ležiacim západne od Považského Inovca (*Pieta/Ruttkay/Ruttkay 2006).* Aj z tohto pohľadu je zaujímavý práve hromadný nález mincí, ktorý sa našiel v roku 1998 v obci Podhradie, poloha Úhrad. Nález bol získaný v r. 1998 Národnou bankou v Kremnici (*Kamhalová/Kolníková 1998*). Pôvodne súbor obsahoval asi 50 drobných strieborných mincí a nezistený počet zlatých razieb. Do múzea sa podarilo zachrániť 10 strieborných a jednu zlatú mincu. Podľa vyjadrení autoriek ide o pozoruhodný súbor, aký sa na území Slovenska dosiaľ nezaznamenal. Ich pôvod označili za bójsky. Možno ich datovať do pol. 1. stor. pred Kr. Na hradisko sa dostal v rámci obchodnej činnosti (*Kamhalová/Kolníková 1998*, 219).

LITERATÚRA

Bátora 1983 J. Bátora: Zisťovací záchranný výskum v Ludaniciach-Mýtnej Novej Vsi. In: AVANS 1982, 1983, 44–46.

Bátora 1988 J. Bátora: Jelšovce, Nálezová správa č. 12 161/88 (Dokumentácia AÚ SAV).

Březinová 2006 G. Březinová: Laténske sídlisko vo Výčapoch-Opatovciach. Pravěk (N. Ř.) 16, Brno 2006, 309–324.

Březinová 2010 G. Březinová: Sídlisko z neskorolaténskej polohy Zámeček v Šuranoch, Nitrianskom Hrádku. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (Eds.): Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek. Nitra, 2010, 113–130.

Gregor 2010 M. Gregor: Predbežné výsledky z mineralogicko – petrografickej charakterizácie laténskych téglikov z Topoľčian (nepublikový rukopis).

Grežďová/Kvasnicová a kol. 2006 H. Grežďová/O. Kvasnicová a kol.: Zlatníky. Prírodopis – história – súčasnosť. Bratislava 2006.

Hlava 2008 M. Hlava: Grafit v době laténské na Moravě. In: Pam. Arch. 2008, roč. 99, 189–258.

Hložek/Gregerová 2004 M. Hložek/M. Gregerová: Mikroskopické posouzení nálezu surového grafitu z Nitrianského Hrádku (SR). Brno (rukopis).

Hrmová 1959 M. Hrmová: Horné Obdokovce. NS 97/59.

Jakubčinová 2008 M. Jakubčinová: Ojedinelé nálezy z vrchu Marhát. Štud. Zvesti AÚ SAV 44, 2008, Nitra. 51–62.

Kamhalová/Kolníková 1998 M. Kamhalová/E. Kolníková: Keltské mince z polohy Úhrad v Podhradí. Slov. Num. 15, 1998, 217–220.

Karwowski 2004 M. Karwowski: Latènezeitlicher Glasringschmuck aus Ostösterreich. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission. Band 55. Wien.

Kopčeková et al. 2007 M. Kopčeková/A. Parobková/M. Kožuchová/I. Farárik: Povrchový prieskum dolného povodia Hlavinky. AVANS 2005, 2007, 108–111.

Kudláček 1954 J. Kudláček: Záchranný výskum v Jelšovciach okres Nitra v r. 1952. Arch. Rozhledy 6, 1954, 23–28.

Mihályiová 2009 J. Mihályiová: Nálezová správa Topoľčany – Krušovská cesta č. 16864/09.

Molák/Illášová 1987 B. Molák/Ľ. Illášová: The Provenance of the Graphite Materila from the Archaeological Site of Čataj. Slov. Arch. 35, 413–416.

Ožďáni/Hečková 1987 O. Ožďáni/J. Hečková: The La Téne Period Settlement at Čataj. Slov. Arch. 35, 1987, 391–412.

Pieta/Ruttkay/Ruttkay 2006 K. Pieta/A. Ruttkay/M. Ruttkay: Bojná. Hospodárske a politické centrum nitrianskeho kniežatstva. Nitra.

Ruttkay 2007 A. Ruttkay: Významné archeologické lokality z včasného stredoveku v oblasti Považského Inovca. In: K. Pieta/A. Ruttkay/M. Ruttkay: Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Nitra 2007, 191–201.

Vangľová 2008 T. Vangľová: Osídlenie severnej časti Nitrianskej pahorkatiny a priľahlých svahov Považského Inovca a Tribeča. Štud. Zvesti AÚ SAV 44, 2008, Nitra. 203–216.

Venclová 1990 N. Venclová: Prehistoric Glass in Bohemia. Praha.

Wiedermann 1985 E. Wiedermann: Archeologické pamiatky Topoľčianskeho múzea. Mat. Arch. Slovaca 7. Nitra 1985.

Wiedermann 1991 E. Wiedermann: Záchranný výskum v Topoľčanoch. AVANS 1991, 1992, 128–129.

Wiedermann 2010 E. Wiedermann (Ed.): Topoľčany vo vrstvách vekov: dejiny mesta do polovice 20. stor. Bratislava: [s. n.], 1997.

THE CELTS IN TOPOĽČANY AND ADJACENT THE NITRA RIVER BASIN

Gertrúda Březinová – Egon Wiedermann

Summary

The contribution is aimed in presentation of finds from two archaeological excavations in Topoľčany (Fig. 1) in the main. The both outcomes are very limited. Systematic excavations would surely confirm intensive settlement and more extensive site (sites). The positions under study are the Hrad position, excavated in 1991, and the Krušovská cesta position, excavated in 2009. The adjacent sites, where three La Téne objects (two huts and an oven) were excavated, make us presume the settlements sites were parallel in their chronology. The analysed objects were obviously settlement features and the object 2/09 could be a production spot (a small graphite lump, melting crucible) as well. Their vicinity could not be searched as the area under excavation was strictly defined. The huts are presupposed not to be the only ones there but they could be a part of a smaller or bigger dwelling area (a courtyard). Small artefacts and pottery have dated the whole assemblage into the LT C1–C2. The eastern side of Považský Inovec mountain range played a big part in the past as a communication line between Nitra and Váh river basins as it was proved also by older archaeological finds. In this region, however, many questions are still unanswered, concerning highland fortified settlements and their relation to lowland ones; metallurgy of metals and their deposits in the Považský Inovec mountain range; trade routes and contacts with the regions westward of the hills. From this point of view, a hoard of coins found in 1998 at the village of Podhradie, Úhrad position, is interesting. The find has been acquired by the National Bank in Kremnica. Originally the hoard consisted of approximately 50 small silver coins and unknown number of golden coins. The Museum succeeded in retrieving one golden and ten silver coins. The assemblage is remarkable and having no parallel on the territory of Slovakia up to now. Their origin was defined to be that of the Boii. They can be dated to the first half of the 1st cent. BC and they get to the hillfort by trade activities (*Kamhalová/Kolníková 1998*, 219).

Fig. 1. Geographic positions of the sites under research. 1 – Topoľčany-Hrad; 2 – Topoľčany-Krušovská cesta.

Fig. 2. Topoľčany-Hrad. Pottery selection. 1 – object 22; 2–9 – object 2.

Fig. 3. Topoľčany-Krušovská cesta. Object 2. Selection of finds.

Fig. 4. Topoľčany-Krušovská cesta. Object 2. Selection of finds.

Fig. 5. Topoľčany-Krušovská cesta. Object 2. Selection of finds.

Fig. 6. Topoľčany-Krušovská cesta. Object 2. Small lumps of raw graphite.

Fig. 7. Topoľčany-Krušovská cesta. Object 2. Fragments of melting crucible.

Fig. 8. Detail of a glassy (vitrified) matrix with presence of oval pores that arose after gas leakage. The glassy matrix and identified pores correspond with temperatures over 1000 °C (Photo by M. Gregor).

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 95–108.

POHREBY ŽENSKEJ ELITY ZO STUPŇA LT B1

JOZEF BUJNA

Horizont bohatých hrobov žien z druhej polovice 4. storočia pred Kr. charakterizoval už v roku 1964 K. Ludikovský na moravských keltských pohrebiskách. V tejto súvislosti zároveň upozornil, že výbava týchto hrobov sa vyznačuje ako importom zo západu tak aj množstvom juhovýchodných prvkov: „Zdá se, že uvedený horizont předchází onen mocný proud charakterizovaný amforovitými perlami a duchcovskými sponami jihovýchodních variant, jehož tlak se zaráží na západní bariéře keltského panství někde poblíže Ostřihomě[1]; pouze ojedinělými výběžky se s ním setkáváme na jižní i střední Moravě, Slovensku[2] a pod.“ (*Ludikovský 1964*, 322).

Z hľadiska pojednávanej témy majú význam aj prvé dva z troch vývojových stupňov ženského kroja („Trachtstufe“), ktoré *S. Martin-Kilcherová* (*1973*) definovala na pohrebisku v Münsingene-Raine. Prvý z nich (Trachtstufe I), datovaný do stupňa LT A a na začiatok stupňa LT B1, charakterizovala nákrčníkom, dvojicou náramkov (1 + 1), nosených na ľavej a pravej hornej končatine, 1 + 1 až 2 + 2 nánožníkmi a maximálne 5 sponami. Druhý stupeň ženského kroja (Trachtstufe II), datovaný do stupňov LT B1 a B2, tvorí podľa *Martin-Kilcherovej* (*1973*, 26, 27, 34, Abb. 2) jeden náramok na pravej hornej končatine (niekedy v kombinácii s náramkom aj na ľavej hornej končatine), 2 + 2 nánožníky, častejší výskyt prsteňov z drahých kovov a prevažne pár bronzových spôn. Symetrický párový spôsob nosenia kruhových ozdôb hodnotí teda Martin-Kilcherová ako včasnejší, než asymetrický, či symetrický nepárový model. Prechod od vývojového stupňa I ku stupňu II je podľa Martin-Kilcherovej zreteľne výrazný a ľahko zistiteľný, zatiaľ čo prechod od kroja II ku kroju III, typickému pre stupeň LT C bol plynulý.

O niečo neskôr *P. Sankot* (*1980*, 21 n.) vyčlenil na pohrebisku Münsingen-Rain v stupni LT Ia (*Hodson 1968*: horizonty A–D) hroby dospelých žien s nákrčníkmi („Halsringgräber der erwachsenen Frauen“), charakterizované výskytom bronzového nákrčníka, symetrickým párovým spôsobom nosenia dvojice bronzových náramkov, 1 + 1 (výnimočne 2 + 2) nánožníkmi, 2 alebo 4 sponami a 1–2 bronzovými prsteňmi (Münsingen-Rain, hroby 8a, 6, 51, 40). Výskyt nákrčníkov na tomto pohrebisku je obmedzený iba na uvedený stupeň LT Ia. Následný stupeň LT Ib (*Hodson 1968*: horizonty E–H), ktorý na pohrebisku Münsingen-Rain vykazuje prechodný charakter, *Sankot* (*1980*, 22 n.) charakterizoval hrobmi s nánožníkmi („Fußringgräber“). Mladšia skupina týchto hrobov zo stupňa LT Ib vykazuje podobnú výbavu ako bohato vybavené hroby žien s nánožníkmi z nasledujúceho stupňa LT Ic, t. j. 2 + 2 bronzové nánožníky, 1 bronzový náramok na pravej hornej končatine (výnimočne na ľavej hornej končatine), bronzové a strieborné prstene na pravej hornej končatine a vysoký počet bronzových spôn. Túto skupinu bohato vybavených hrobov žien s nánožníkmi zo stupňa LT Ib kladie Sankot na úroveň bohato vybavených hrobov žien s nákrčníkmi zo stupňa LT Ia. Staršiu skupinu hrobov žien s nánožníkmi v rámci stupňa LT Ic (*Hodson 1968*: horizonty I–M) charakterizoval *Sankot* (*1980*, 23) symetrickým spôsobom nosenia náramkov, korálikmi a náhrdelníkmi z bronzovej retiazky a početnými prsteňmi; spony buď chýbajú, alebo sú zastúpené iba v malom počte.

Z hľadiska sociálnej štruktúry podrobil analýze pohrebisko Münsingen-Rain aj *P. Jud* (*1998*). Signifikantné rozdiely v krojovej výbave mohol konštatovať iba v prípade ženských hrobov. Normované zaradenie do rangov bolo možné najvýraznejšie rozpoznať na základe prsteňov, pričom 5 žien pochovaných so zlatým prsteňom stálo na vrchole ženskej hierarchie s obzvlášť nezávislým postavením. Vysoké

[1] *K. Ludikovský* (*1964*, 322, poznámka 17) sa tu odvoláva na vtedy nepublikovaný rukopis N. Fetticha o pohrebisku Pilismarót-Basaharc (pozri Fettich 1965), kde okrem hrobov z obdobia avarského kaganátu boli odkryté aj keltské hroby, z nich iba užší výber neskôr publikovala *I. Bognár-Kutziánová* (*1975*).

[2] Z územia Slovenska *Ludikovský* (*1964*, 322, poznámka 20) uvádza nepublikovaný hrob zo Svätého Michala, odvolávajúc sa na informáciu od B. Benadika a na svoju zmienku o výbave tohto hrobu (pozri *Ludikovský 1962*, 82). O čiastočne zničenom kostrovom hrobe s bohatou výbavou zo Svätého Michala sa zmieňuje *B. Benadik* (*1962*, 351 n., poznámka 70) iba v poznámke v rámci štúdie ku chronologickým vzťahom keltských pohrebísk na Slovensku (pozri tiež *Bujna 1991*, 231).

postavenie v rámci tejto hierarchie bolo dosiahnuté už v dievčenskom veku a zakladalo sa zrejme na rodinnej príslušnosti. Podľa *Juda* (*1998*, 142 n.) štruktúra pohrebiska Münsingen-Rain vykazuje výrazne hierarchické znaky, keď zoskupenia hrobov pripomínajú halštatské mohyly s ich centrálnymi pohrebmi a príslušnými dodatočnými hrobmi a tak koniec „kniežacích hrobov" podľa neho znamenal markantnú zmenu v pohrebných zvykoch, ale nie v spoločenskej štruktúre.

Predmet našej analýzy tvoria bohato vybavené kostrové hroby bez zbraní, teda prevažne pohreby žien, datované do včasného úseku staršej laténskej doby – stupeň LT B1, z pohrebísk na území juhozápadného Slovenska. Výsledky analýzy tak poskytujú obraz iba o časti ženskej populácie keltskej spoločnosti vo včasnom horizonte pochovávania na plochých pohrebiskách tzv. historických Keltov z prvej až tretej štvrtiny 4. storočia pred Kr.

Za kritérium bohatosti krojovej garnitúry pochovaných žien na keltských pohrebiskách okrem výskytu ozdôb z drahých kovov, predmetov s pripísanou symbolickou hodnotou sociálneho statusu, predmetov cudzej proveniencie (importy), artefaktov vyhotovených vo vyššej kvalite, či náročnejšou technológiou a z menej dostupných surovín, možno považovať tiež celkový počet druhov (nie kusov) ozdôb a súčastí odevu. V prípade bohato vybavených hrobov bez výzbroje celkový počet druhov ozdôb a súčastí odevu (∑) sa pohybuje v hodnote 5–6(7?).Vyššiu hodnotu 10–11(?) vykazuje iba hrobová výbava s tzv. nadpočetnými predmetmi, t. j. s ozdobami a súčasťami odevu uloženými spravidla separátne na kôpke, teda nie na tele zomrelej (tabela 1: ∑).

Krojové garnitúry podľa vyššie uvedených kritérií boli klasifikované do tried (kód vytvorený kombináciou označenia časového stupňa a triedy, t. j. B1Q1 a B1Q2), do skupín (napríklad B1Q1.1, B1Q1.2 atď.) a do typov (napríklad B1Q1.1A, B1Q1.1B atď.). Analýza bohato vybavených ženských hrobov je teda zacielená predovšetkým na ozdoby a súčasti odevu, t. j. na kruhový šperk – nákrčníky, náramky, náramenice, nánožníky a prstene, ďalej na náhrdelníky, spony a opasky. Ostatné znaky, ako špecifické predmety v hrobovej výbave (Varia), keramický servis, mäsité prídavky, či úprava/ konštrukcia hrobovej jamy a jej priestorové vymedzenie na pohrebisku, sú iba okrajovo zohľadnené.

Skupina B1Q1.1 je charakterizovaná spoločným výskytom strieborného šperku a nákrčníka a/alebo náhrdelníka. V rámci prvej skupiny triedy Q1 boli rozlíšené tri typy.

Diagnostické znaky typu **B1Q1.1A**:
- nákrčník z bronzovej tyčinky (tabela 1: Nr; pozri *Bujna 2005*, 15 n.: skupina BR-A3),
- náramok alebo prsteň zo striebra (tabela 1: Br-Ag/Fr-Ag; pozri *Bujna 2005*, 65–68: skupina AR-H1 a 80: skupina AR-K2),
- dvojica nánožných kruhov (tabela 1: An 1 + 1; pozri *Bujna 2005*, 15: skupina BR-A2 a 21, 24: skupina BR-B2).

Krojová garnitúra typu B1Q1.1A je doložená dvoma hrobmi – Hurbanovo-Bacherov majer, hrob 10 (HBM 10) a Maňa, hrob 39 (MN 39), ktoré chronologicky patria do včasnej fázy stupňa LT B1. Keďže oba hrobové celky boli porušené, charakteristika ďalších znakov – dvojica bronzových spôn v kombinácii s troma železnými exemplármi (tabela 1: 2 F-Bz + 3 F-Fe) a pásová zápona (tabela 1: BtH; pozri *Bujna 2011*, 22 n. skupina Gs-A2) – ako diagnostické nie je dostatočne podložená.

Garnitúra veľkého kruhového šperku ženy pochovanej v hrobe HBM 10 predstavuje asymetrický model pozostávajúci z nákrčníka, dvojice nánožníkov a náramku. Garnitúra veľkého kruhového šperku ženy pochovanej v hrobe MN 39 odpovedá symetrickému nepárovému modelu, tvorenému nákrčníkom, dvojicou nánožníkov a dvoma náramkami odlišného typu.

Diagnostické znaky typu **B1Q1.1B**:
- nákrčník z bronzového drôtu (tabela 1: Nr; pozri *Bujna 2005*, 69: skupina BR-H2),
- prsteň zo striebra (tabela 1: Fr-Ag; pozri *Bujna 2005*, 71: skupina AR-J1),
- dvojica náramkov (tabela 1: Br 1 + 1; pozri *Bujna 2005*, 21, 24: skupina BR-B2),
- dvojica nánožných kruhov (tabela 1: An 1 + 1; pozri *Bujna 2005*, 21, 24: skupina BR-B2),
- vyšší počet(?) spôn, pričom prevládajú bronzové exempláre (tabela 1: 8? F-Bz + 1 F-Fe).

Takáto kombinácia je doložená iba v hrobe 13 z Mane (MN 13), ktorý časovo patrí do neskorej fázy stupňa LT B1. Garnitúra veľkého kruhového šperku ženy pochovanej v tomto hrobe predstavuje symetrický párový model, tvorený nákrčníkom, dvojicou náramkov a dvojicou nánožníkov.

Diagnostické znaky typu **B1Q1.1C**:
- náhrdelník z jemnej bronzovej retiazky so strieborným a jantárovým kruhovým záveskom (tabela 1: N-Bz + P-Ag + P-Am),

Tabela 1. Kostrové hroby bez výzbroje s výbavou tried 1 a 2 zo stupňa LT B1.

Pohrebisko Hrob	LT	D	♀ vek	↑	Σ	Nákrčník	Prívesok – jantárový + bronzová retiazka	Korálik – jantárový – sklený – korálový	Náramok R L	Prsteň R L	Náramenica L	Nánožník R L	Spona Bz+Fe	Opasok	Rôzne	GPA	Litratúra
B1Q1.1A (Nr + Br-**Ag** / Fr-**Ag** + Br +An 1+1)																	
HBM 10	B1b	•	♀ 20–40	S N	6?	BR-A3 -A	–	–	BR-B3-Bb	**AR**-K2 BR-J3-A 2 BR?	–	BR-B2-A 1 + 1	? + 3	–	–	?	*Benadik 1957*, 65, 66, tab. XXIII: 4-7, 10, 13, 16, 17; *Vlček 1957*, 237, 238.
MN 39	B1a	•	♀?		7?	BR-A3 -B	–	–	**AR**-H1 BR-D1	–	–	BR-A2 1 + 1	2 + 3	Gs-A2	–	CHC	*Benadik 1983*, 29, Abb. 6, Taf. XVII.
B1Q1.1B (Nr + Fr-**Ag** + Br 1+1 + An 1+1)																	
MN 13	B1c	–	♀ 30–40	SE NW	11?	BR-H2 -B*	P-Am*	–	BR-B2-C BR-B2-C	**AR**-J1 BR*	BR-L1A?*	BR-B2-C 1 + 1	8* + 1	Gs-A2-F?		CHC?	*Benadik 1983*, 17, Abb. 4, Taf. VI, VII; *Dacík 1983*, 150, 151.
B1Q1.1C (N-Bz+P-**Ag**+P-Am + Br-**Ag** + Fr-**Ag** + Br-Bz + An 1+1)																	
KA 12	B1b	–	♀?	?	10	–	P-**Ag** + Am + N-Bz	–	**AR**-H1 BR-B3-A	2 **AR**-J1	–	BR-B2-A 1 + 1	5 + 3	BtH? 3 VBGr-E2	–	?	*Benadik 1957*, 106-108, tab. XL: 4-20, 22.
B1Q1.2 (Fr-**Au** + Br-**Ag** / Br-Bz / Fr-**Ag** + An 1+1)																	
GAN 5	B1c	–	♀	SSE NNW	5	–	–	–	BR-I1	**AR**-K2	–	BR-C1 1 + 1	5 + 2	–	–	CHC?	*Chropovský 1958*, 123-125, obr. 3, tab. III.
HBM 11	B1b	•	♀ 40–60	?	6?	–	–	–	**AR-H1**	**AR**-J1	–	BR-C1 1 + 1	2 + 3	Gs-B2 3 HEGr-C3-a	EWS 5 BM	?	*Benadik 1957*, 53 n., tab.XLII: 14-17; *Vlček 1957*, 238, 239.
PA 75	B1c	–	Inf.	SE NW	6	–	–	–	BR-A4-B BR-K1-B	**AR**-J1 **AR**-J1 BR?	–	BR-C1 1 + 1	–	2 HEGr-C2-B	A	O	*Benadik 1975*, 98, Abb. 7, 8.
B2Q1.2 (FR-Au/Ag + BR-Bz/Sp + An 1+1)																	
MN 119	B2a?	•	♀	–	–	–	–	–	–	**AR**-J1	–	BR-C4 1 + 1	? + 1?	–	–	–	*Benadik 1983*, 17, Abb. 4, Taf. VI, VII; *Dacík 1983*, 159.
NZ 9/70	B2a?	–	♀	–	–	–	–	–	SR-1 2 BR-B4-Aa	**AR**-J1 **AR**-K2	–	BR-C4 1 + 1	–	–	–	–	*Pieta 1992*, 55, Abb. 3.

Tabela 1. Pokračovanie.

Pohrebisko Hrob	LT	D	♀ vek	↑	Σ	Nákrčník	Prívesok – jantárový + bronzová retiazka	Korálik – jantárový – sklený – korálový	Náramok R L	Prsteň R L	Náramenica L	Nánožník R L	Spona Bz+Fe	Opasok	Rôzne	GPA	Litratúra
B1Q2.A (Nr + Br 1+1 + An 1+1)																	
HBM 12	B1b	_	♀	S N	7?	BR-A3 -A	–	–	BR-A4-A BR-A4-A	–	ER-B1-A	BR-B2-A 1 + 1	2 + 2	Gs-A2	–	–	*Benadik 1957*, 24 n., tab. IV: 1-5, 18; *Vlček 1957*, 237, 238
PA 36	B1b	–	♀	–	–	BR-A3 -Ca	–	–	BR-B1-Aa BR-B1-Aa	–	–	BR-C1 1 + 1	2 + 1	VEGr-F-b	–	–	AÚ ER 6968/74
TNV 234	B1b	–	♀	NW SE	–	BR-A3 -Cb	–	–	BR-B1-Ab BR-B1-Ab	–	–	BR-C1 1 + 1	?	–	–	SP 1	*Benadik 1957*, 71, 72, tab. XXVI: 1-10, 12, 16; *Vlček 1957*, 221
B1Q2.B (P-Am + B-Am+B-Gl + Br-Bz + Ar + An 1+1)																	
MN 100	B1c	–	♀ 20–50	SE NW	10?	–	P-Am*	1 B-Am 4 B-Gl*	BR-B3-A BR-E2	BR-K3A 2 BR?*	ER-B1-A	BR-C1 1 + 1	2 + ?	–	b*, 1 c	SP 1	*Benadik 1983*, 46, 47, Taf. XXXV. *Dacík 1983*, 157.
B1Q1.3A (B-Am+B-Gl+B-Cl + Br + F-Fe)																	
DU 21	B1a	–	♀ 50–60 + Inf.I	SSW NNE	5	–	–	1 B-Am 71 B-Gl 96 B- Cl	BR-A1-Aa	–	–	–	0 + 4	–	3 c	CHC	*Bujna 1989*, 270, 271, Abb. 26, Taf. XXIV, XXVA. *Jakab/Vondráková 1989*, 359.
B1Q1.3B (B-Gl + 2 Br)																	
GB 1/57	B1a	•	♀ + DJ	?	5?	–	–	29 B-Gl	BR-D1? BR-A1-Aa?	–	–	?	2 + ?	2 BtR?	–	?	*Benadik 1961*, 183, 184, obr. 10.
B1Q1.3C (Nr + B-Gl + Br + An 1+1)																	
SM 1a/58	B1c	•	♀	?	7?	BR-H2 -A	–	21 B-Gl	BR-H3-Aa	BR-J1	–	BR-C1 1 + 1	2 + 1	–	–	?	*Benadik 1962*, 351, 352, 391, pozn. 70.

Vysvetlivky:

AÚ – Archeologický ústav SAV Nitra
ER – výskumná správa
pohrebisko
hrob
D – porušený
♀ – žena
vek
AS – dospelý jedinec ležiaci dolu bruchom v superpozícii
Inf. – dieťa
↑ – orientácia kostry, prvý údaj orientácia lebky
N – sever
S – juh
E – východ
W – západ
∑ – celkový počet druhov (nie kusov) ozdôb a súčastí odevu
An – nánožník
Ar – náramenica
Br – náramok
Fr – prsteň
Nr – nákrčník
N-Bz – náhrdelník-retiazka
B – korálik
P – závesok
Am – jantár
Gl – sklo
Cl – koral
F – spona
Bt – opasok
BtH – pásová zápona
BtR – krúžok – súčasť opasku
Ag – striebro
Au – zlato
Bz – bronz
Fe – železo
Sp – sapropelit

Poloha na pochovanom tele:

* – na kôpke pri pravej ruke, pravdepodobne vo vrecúšku
L – ľavá končatina
R – pravá končatina

Úprava a/alebo ohraničenie hrobovej jamy:

CHC – komorová konštrukcia, výdreva
• – štvoruholníkový žľab
O – okrúhly žľab

Rôzne:

a – hlinený kahanec v tvare topánky
b – bronzové drôtené špirálky
c – šálka s uškom (2–3 kusy)
BM – hovädzie mäso
EWS – servis hlineného riadu (5 kusov)
SP – zvláštna poloha
1 – kostra nachýlená na ľavý bok, dolné končatiny mierne pokrčené naľavo
2 – dolné končatiny skrčené napravo

Explanatory notes:

AÚ – Slovak Academy of Science, Institute of Archaeology Nitra
ER – excavation reports
Cemetery
Grave
D – disturbed
♀ – Woman
Age
AS – adult individual lying prone in superposition
Inf. – Child
↑ – Skeleton orientation, first datum skull orientation
N – North
S – South
E – East
W – West
∑ – total number of kinds (not pieces) of personal ornaments and cloth fittings
An – Anklet
Ar – Armlet
Br – Bracelet
Fr – Finger-ring
Nr – Neck-ring/torc
N-Bz – Necklace-bronze chain
B – Bead
P – Pendant
Am – Amber
Gl – Glass
Cl – Coral
F – Fibula/brooch
Bt – Belt
BtH – Belt hook
BtR – Belt ring
Ag – Silver
Au – Gold
Bz – Bronze
Fe – Iron
Sp – Sapropelite

Position to the buried body:

* – piled at the right hand, probably in a small pocket
L – left limb
R – right limb

GPA – Grave pit arrangement and/or delineation:

CHC – Chamber construction, timbering
• – tetragonal enclosure
O – circular enclosure

Varia:

a – earthen shoe-shaped lamp
b – bronze wire spirals
c – handled cup (2–3 pieces)
BM – Beef
EWS – Earthenware set (5 pieces)
SP – specific position
1 – Skeleton tilted to the left side, lower limbs slightly crooked to the left
2 – lower limbs crooked to the right

Kódové označenie typologickej klasifikácie kruhových ozdôb (nákrčník, náramok, náramenica, nánožník, prsteň) a súčastí opasku (zápona, krúžok) pozri *Bujna* (*2005* a *2011*).

Code mark of typological classification of circular personal ornaments (neck-ring, bracelet, armlet, anklet, ring) and belt fittings (belt hook, belt ring) see *Bujna* (*2005* and *2011*).

– náramok a prsteň zo striebra (tabela 1: Br-Ag + Fr-Ag; pozri *Bujna 2005*, 65: skupina AR-H1; 71: skupina AR-J1),
– dvojica nánožných kruhov (tabela 1: An 1 + 1; pozri *Bujna 2005*, 21, 24: skupina BR-B2),
– vyšší počet spôn, pričom prevládajú bronzové exempláre (tabela 1: 5 F-Bz + 3 F-Fe).

Uvedená kombinácia ozdôb a súčastí odevu je doložená tiež iba v jednom hrobovom celku – Kamenín, hrob 12 (KA 12). Garnitúra veľkého kruhového šperku z hrobu KA 12 predstavuje symetrický nepárový model, tvorený nákrčníkom, dvojicou nánožníkov a dvoma náramkami odlišného typu.

Skupina B1Q1.2 je determinovaná predovšetkým výskytom zlatého prsteňa.

Diagnostické znaky skupiny **B1Q1.2**:
– zlatý prsteň (tabela 1: Fr-Au; pozri *Bujna 2005*, 71: skupina AR-J1; 80: skupina AR-K2),
– niekedy v kombinácii so strieborným náramkom alebo strieborným prsteňom (tabela 1: Fr-Ag/Br-Ag; pozri *Bujna 2005*, 65–68: skupina AR-H1; 71: skupina AR-J1),
– jeden alebo dva bronzové náramky (tabela 1: Br-Bz; pozri *Bujna 2005*, 18: skupina BR-A4; 43–45: skupina AR-I1; 77–79: skupina BR-K1),
– dvojica nánožných kruhov (tabela 1: An 1 + 1; pozri *Bujna 2005*, 30: skupina BR-C1 alebo 35 n.: skupina BR-C4),
– vyšší počet spôn (tabela 1: 2-5 F-Bz + 2-3 F-Fe).

Druhá skupina triedy B1Q1 je zastúpená troma hrobovými celkami, z toho dvoma ženskými pohrebmi a tretí hrob, vykazujúci určité odlišnosti, je detský. Všetky tri hroby – Galanta-Nebojsa, hrob 5 (GAN 5), Hurbanovo-Bacherov majer, hrob 11 (HBM 11) a Palárikovo, hrob 75 (PA 75) – časovo patria do neskorej fázy stupňa LT B1. Charakteristika tejto skupiny krojovej garnitúry nie je dostatočne preukázateľná, keďže jeden hrob (HBM 11) je porušený a druhý (PA 75) je pohreb nedospelého jedinca. Pritom v hrobe HBM 11, ako v jedinom v rámci hodnoteného súboru, je doložená kombinácia náramku zo strieborného drôtu a zlatého prsteňa. Ani z jedného z týchto hrobov však nepochádza ozdoba hrdla či hrude, t. j. nákrčník alebo náhrdelník, ktoré sú charakteristické pre bohato vybavené hroby žien v stupni LT B1.

Hrob 119 z Mane (MN 119) a hrob 9/70 z Nových Zámkov (NZ 9/70) dokladajú výskyt prsteňov z drahých kovov až do včasnej fázy stupňa LT B2 (tabela 1: skupina B2Q1.2).

Z včasnej fázy stupňa LT B1 sú doložené aj hroby žien, ktorých osobná výbava druhovou skladbou je síce obdobná triede Q1, ibaže v nej nie je zastúpený kruhový šperk z drahých kovov a bronzové náramky sa vyskytujú po dvoch kusoch, buď ako pár zhodných exemplárov alebo dva rozdielne tvary. V rámci triedy B1Q2 možno rozlíšiť dva typy krojových garnitúr.

Diagnostické znaky typu **B1Q2.A**:
– nákrčník z bronzovej tyčinky (tabela 1: Nr; pozri *Bujna 2005*, 15 n.: skupina BR-A3),
– dvojica bronzových náramkov (tabela 1: Br 1 + 1; pozri *Bujna 2005*, 17 n.: skupina BR-A4 a 18, 21: skupina B1),
– železná náramenica(?) (tabela 1: Ar; pozri *Bujna 2005*, 98: skupina ER-B1),
– dvojica nánožných kruhov (tabela 1: An 1 + 1; pozri *Bujna 2005*, 21, 24: skupina BR-B2; 30: skupina BR-C1),
– nižší počet spôn (tabela 1: 2 F-Bz + 1-2 F-Fe).

Všetky tri hrobové celky – Hurbanovo-Bacherov majer, hrob 12 (HBM 12), Palárikovo, hrob 36 (PA 36) a Trnovec nad Váhom-Horný Jatov (TNV 234) – časovo patria do strednej fázy stupňa LT B1 a obsahovali nákrčník z bronzovej tyčinky. Garnitúra tzv. veľkého kruhového šperku vo všetkých troch hrobových výbavách odpovedá symetrickému párovému kroju, tvorenému nákrčníkom, dvojicou náramkov a dvojicou nánožníkov.

Diagnostické znaky typu **B1Q2.B**:
– jantárový kruhový závesok, nižší počet(?) sklených korálikov a jantárový korálik (tabela 1: P-Am + B-Am + B-Gl),
– dva bronzové náramky (tabela 1: Br; pozri *Bujna 2005*, 24: skupina BR-B3 a 43 n.: skupina BR-E2),
– železná náramenica (tabela 1: Ar; pozri *Bujna 2005*, 98: skupina ER-B1),
– dvojica nánožných kruhov (tabela 1: An 1 + 1; pozri *Bujna 2005*, 30: skupina BR-C1),
– nižší počet spôn (tabela 1: 2 F-Bz + ? F-Fe).

Druhý typ krojovej garnitúry skupiny B1Q2 reprezentuje hrobový celok – Maňa, hrob 100 (MN 100). Ide o pohreb dospelej ženy vo zvláštnej polohe – s dolnými končatinami skrčenými napravo (*Benadik 1983*, 46, 47, Abb. 10: 100, Taf. XXXV). Časť inventára – jantárový kruhový závesok, ktorý v krojovej garnitúre typu B1Q1.1B tvorí súčasť náhrdelníka-retiazky, štyri sklené koráliky a drobný jantárový korálik, ktoré

v garnitúre typu B1Q1.3 tvoria zase súčasť náhrdelníka z korálikov, ako aj tri bronzové prstene a bronzové drôtené špirálky – bola uložená na kôpke z vnútornej strany ľavej hornej končatiny pochovanej (*Benadik 1983*, Abb. 10: hrob 100). Ide teda o analogický spôsob uloženia „nadpočetných" kusov osobnej výbavy, pravdepodobne vo vrecúšku z organického materiálu, ako v prípade hrobu MN 13. Podľa druhovo kvantitatívnej skladby ozdôb a súčastí odevu, ktoré sa nachádzali na tele pochovanej, teda iba podľa krojovej garnitúry, bez „nadpočetných" kusov, hrobový celok patrí do triedy Q2, pre ktorú je charakteristický výskyt dvoch bronzových náramkov, ojedinele v kombinácii so železnou náramenicou a pár nánožných kruhov. Stojí za povšimnutie, že spolu s 3 nádobami (fľaša, hrniec a misa), ktoré tvoria tzv. malý keramický servis (pozri *Bujna 1991*, 236: Gefäße, Gruppe III) sa v hrobe MN 100 vyskytli aj dve menšie v ruke vyhotovené nádobky pri ľavom pleci pochovanej (porovnaj keramické prídavky v hrobe 21 z Dubníka).

Skupina B1Q1.3 je diagnostifikovaná náhrdelníkom tvoreným vyšším počtom korálikov. V skupine boli rozlíšené tri typy garnitúr. Bližšia charakteristika skladby ďalších druhov ozdôb a súčastí odevu je však problematická, keďže každý typ reprezentuje iba jeden hrobový celok, pričom v dvoch prípadoch ide o porušené hroby.

Diagnostické znaky typu **B1Q1.3.A**:
- náhrdelník pozostávajúci z vyššieho počtu sklených korálikov v kombinácii s jantárovým korálikom/ jantárovými korálikmi(?) a niekedy s prevŕtanými kúskami morského koralu (tabela 1: B-Am + B-Gl + B-Cl),
- bronzový náramok (tabela 1: Br; pozri *Bujna 2005*, 13: skupina BR-A1),
- vyšší počet železných spôn (tabela 1: 4 F-Fe).

Tento typ krojovej garnitúry reprezentuje celok – Dubník, hrob 21 (DU 21), ktorého výbava pozostáva z tzv. ľahkej kruhovej garnitúry (pozri *Bujna 2005*, 156: model AL). Ide o pohreb ženy vyššieho veku pochovanej s novorodencom (*Jakab/Vondráková 1989*, 359). Osobná výbava pochovanej (*Bujna 1989*, Taf. XXIV, XXVA) sa druhovou i tvarovou skladbou odlišuje od štandardného inventára triedy Q1. Vo výbave totiž absentujú nánožné kruhy, zastúpené sú iba železné spony a v keramickom servise sú tri nádobky v domácom keltskom prostredí ojedinelého tvaru – hrubo modelované šálky s uškom (tabela 1: Varia c 3). S podpriemernou druhovou skladbou kovových ozdôb a súčastí odevu, zastúpených „iba" bronzovým sólo náramkom „atypického" tvaru a 4 železnými sponami, podľa ktorých hrobový celok časovo možno datovať do včasnej fázy stupňa LT B1, kontrastuje honosný náhrdelník pozostávajúci z 51 sklených korálikov rôznej farby i rôzneho tvaru, ďalej z viac ako 90 prevŕtaných kúskov morského koralu a z jedného zachovaného jantárového koráliku.

Diagnostické znaky typu **B1Q1.3.B**:
- náhrdelník pozostávajúci z vyššieho počtu sklených korálikov (tabela 1: B-Gl),
- dva bronzové náramky (tabela 1: 2 Br, pozri *Bujna 2005*, 13: skupina BR-A1; 38 n.: skupina BR-D1),
- nižší počet spôn (tabela 1: 2 F-Bz + ?).

Tento typ krojovej garnitúry predstavuje hrob 1/57 z lokality Gbelce (GB 1/57), ktorý časovo patrí do včasnej fázy stupňa LT B1. Ide o pohreb dvoch dospelých osôb uložených v superpozícii. Keďže hrob bol porušený a jeho inventár bol vyzdvihnutý bez prítomnosti odborníka, nemožno ho využiť pre bližšiu charakteristiku. Výbava tohto hrobu pozostáva taktiež z tzv. ľahkej kruhovej garnitúry ženského kroja (pozri *Bujna 2005*, 156: model AL).

Diagnostické znaky typu **B1Q1.3.C**:
- nákrčník splietaný z bronzových drôtov (tabela 1: NR; pozri *Bujna 2005*, 69: skupina BR-H2),
- náhrdelník z korálikov (pozri typ B1Q1.3A; tabela 1: B-Gl),
- bronzový náramok (tabela 1: Br; pozri *Bujna 2005*, 69, 71: skupina BR-H3),
- dvojica nánožných kruhov (tabela 1: An 1 + 1; pozri *Bujna 2005*, 30: skupina BR-C1),
- nižší počet spôn (tabela 1: 2 F-Bz + 1 F-Fe).

Kombinácia vyššieho počtu sklených korálikov a nákrčníka je doložená iba v hrobe 1a/58 zo Svätého Michala (SM 1a/58). Z uvedeného hrobu okrem náramku splietaného z dvoch bronzových drôtov s uzáverom z plochých očiek pochádza tiež analogický nákrčník (*Benadik 1962*, 350). Ide o ojedinelý nález zo Slovenska, ktorý podľa triedenia M. Guština (*1991*, 48–51, Fig. 25 a 27) typologicky patrí do I. skupiny splietaných náramkov/ nákrčníkov bez uzlíkov. Z hrobového celku má pochádzať tiež 21 kusov sklených korálikov rôznej farby i formy. Nálezové okolnosti však neumožňujú zistiť, či hrdlo pochovanej zdobili oba druhy ozdôb, t. j. drôtený nákrčník i náhrdelník zo sklených korálikov.

Výsledný obraz poskytnutý analýzou je okrem iných faktorov skreslený aj skutočnosťou, že temer tretina zo 14 hodnotených hrobov datovaných do stupňa LT B1 bola v minulosti porušená. Tento nega-

tívny faktor je čiastočne eliminovaný kritikou prameňa a v niektorých prípadoch pokusom o modelovú kompletizáciu archeologických dát. V stupni LT B1 možno v rámci hrobov žien pochovaných s bohatou výbavou podľa kvalitatívnej a kvantitatívnej skladby ako aj podľa kombinácii kruhových ozdôb rozlíšiť tri skupiny krojovej garnitúry.

Prvá skupina (B1Q1.1) krojovej garnitúry kruhových ozdôb je charakterizovaná spoločným výskytom strieborného šperku a nákrčníka alebo náhrdelníka. Prvé dva typy tejto skupiny, charakterizované výskytom nákrčníka: typ B1Q1.1A s tyčinkovým nákrčníkom a typ B1Q1.1B s drôteným nákrčníkom, ako aj tretí typ – B1Q1.1C s jemnou bronzovou retiazkou so strieborným a jantárovým kruhovým záveskom predstavujú zrejme časovo rozdielne fázy. Náhrdelník z jemnej bronzovej retiazky s jantárovým kruhovým záveskom z hrobu 12 z Kamenína je obohatený ešte o strieborný krúžok (*Benadik 1957*, 106–108, tab. XL: 13), tým sa odlišuje od náhrdelníkov pozostávajúcich z bronzovej retiazky a „iba" jantárového závesku, ktoré sú signifikantným atribútom krojovej garnitúry skupiny 2 z triedy Q1 v nasledujúcom stupni LT B2 (skupina B2Q1.2). V krojovej garnitúre ženy pochovanej v hrobe 12 v Kameníne sa teda objavuje na konci stupňa LT B1 nový módny trend – zdobiť si hruď retiazkou so záveskom, ktorý sa potom naplno presadzuje v stupni LT B2. V typologickej skladbe tzv. veľkého kruhového šperku v skupine B1Q1.1 sú vo funkcii nákrčníkov, náramkov i nánožníkov zastúpené predovšetkým tyčinkové kruhy s profilovanými koncami, buď hladké, alebo s vrúbkovaným telom, ktoré prevažujú (pozri *Bujna 2005*, 18 nn.: rad BR-B a 156: model kroja B).

Nákrčník ako jeden z charakteristických atribútov prvého stupňa ženského kroja (Trachtstufe I) na pohrebisku v Münsingene-Raine, datovanom do stupňa LT A a na začiatok stupňa LT B1, uvádza *S. Martin-Kilcherová* (*1973*). Taktiež *P. Sankot* (*1980*, 29) potvrdzuje, že nákrčníky sú symbolom statusu skupiny bohato vybavených hrobov dospelých žien, a to na pohrebisku Münsingen-Rain iba v stupni LT Ia (*Hodson 1968*: horizonty A–D), zatiaľ čo v Andelfingene aj v stupňoch LT Ib-Ic (*Hodson 1968*: horizonty E–H a I–M). Náhrdelníky z bronzovej retiazky spolu so symetrickým spôsobom nosenia náramkov a početnými prsteňmi ako charakteristické znaky pre skupinu hrobov žien s nánožníkmi uvádza P. Sankot (*1980*, 23) na pohrebisku v Münsingene-Raine tiež až pre stupeň LT Ic (*Hodson 1968*: horizonty I–M).

Druhá skupina (B1Q1.2) krojovej garnitúry kruhových ozdôb má za determinujúci znak zlatý prsteň. Ani jeden z hrobov s výskytom zlatého prsteňa, datovaných do stupňa LT B1 (Galanta, hrob 5; Hurbanovo-Bacherov majer, hrob 11 a Palárikovo, hrob 75), neobsahoval vo výbave ozdobu hrdla či hrude, t. j. nákrčník alebo náhrdelník, ktoré sú charakteristické pre bohato vybavené hroby žien z tohto obdobia. Otázne je, či je to podmienené stavom prameňa – jeden z troch hrobov bol porušený a druhý je pohreb dieťaťa, alebo časovým faktorom, keďže uvedené hroby patria do mladšej až neskorej fázy stupňa LT B1, keď výskyt nákrčníkov je už na ústupe a nový módny trend – jemná bronzová retiazka so záveskom – sa ešte naplno nepresadil. V tomto kontexte sa žiada upozorniť na vysokú koreláciu skupiny B1Q1.1 s včasnými typmi tyčinkových nánožných kruhov a skupiny B1Q1.2 zase s včasným typom plechových priečne rebrovaných kruhov zdobených trojicami bradaviek (*Bujna 2005*, 15: skupina BR-A2, 21, 24: skupina BR-B2 a 30: skupina BR-C1), ktorá vypovedá v prospech časovej sekvencie.

Prstene z drahých kovov ako charakteristický znak druhého stupňa ženského kroja (Trachtstufe II), datovaného do stupňov LT B1 a B2, uvádza aj *Martin-Kilcherová* (*1973*, 26, 27, 34, Abb. 2). Podobne tiež *Sankot* (*1980*, 31) konštatuje výskyt prsteňa z drahého kovu, noseného vždy na pravej ruke, takmer v každom bohato vybavenom ženskom hrobe na švajčiarskych pohrebiskách taktiež v mladšej fáze stupňa LT Ib.

Zlaté prstene predstavovali v staršej dobe laténskej skutočne vzácny šperk. Nálezom zlatých prsteňov z pohrebiska Münsingen-Rain a im podobným exemplárom z plochých pohrebísk na území medzi Švajčiarskou náhornou plošinou a Karpatskou kotlinou venoval pozornosť *J. Waldhauser* (*1998*), ktorý na tomto priestore zaznamenal výskyt 75 exemplárov na 38 náleziskách zhruba z obdobia stupňov LT B a C.

Z územia Čiech *Waldhauser* (*1998*, 118) uvádza iba jeden ženský hrob so zlatým prsteňom – kostrový hrob VII/67 z Hostomic (*Budinský 1974*, 363 n., Abb. 11). Na základe kolekcie 8 bronzových spôn možno tento hrobový celok datovať už do včasnej fázy stupňa LT B1 (B1a), takže predstavuje jeden z najvčasnejších výskytov zlatého prsteňa v rámci plochých keltských pohrebísk vôbec.

Z územia Moravy ako jediný keltský zlatý šperk uvádza *J. Čižmářová* (*2004*, 95: prsteny) prsteň z vlnovite prehýbaného zlatého drôtu z lokality Sobotovice. Ide o nález z bohatého ženského hrobu, ktorého výbava svojou skladbou – bronzový tyčinkový nákrčník, dva bronzové náramky, dvojica bronzových nánožných kruhov, 2 hladké bronzové prstene, zlatý prsteň a 6 bronzových spôn (*Ludikovský 1964*, 335, 341-342) – odpovedá našej triede Q1. Krojová garnitúra z tohto hrobu predstavuje symetrický nepárový

model, tvorený nákrčníkom, dvojicou nánožníkov a dvoma náramkami odlišného typu, ku ktorému z územia juhozápadného Slovenska najbližšie stojí výbava hrobu 39 z Mane. V hrobe 39 na pohrebisku v Mani sa však nenašiel zlatý prsteň.

Na pohrebisku v Münsingene-Raine sú podľa *Juda* (*1998*, 131) prstene zastúpené v hrobovej výbave počas celej doby pochovávania. Zlatý prsteň obsahovalo 5 hrobov žien, z toho v troch prípadoch kombinovaný so strieborným prsteňom.

Z 96 hrobov odkrytých na pohrebisku v Mannersdorfe am Leithagebirge, datovanom od rozhrania LT A2/B1 po koniec stupňa LT C1, pochádzajú zlaté prstene zo 6 hrobov (*Ramsl 2011*, 237 n.). Vo všetkých 6 výskytoch (Mannersdorf, hroby 10/II, 13, 22, 56, 86 a 115) ide o pohreby žien, ktoré možno datovať do mladšej až neskorej fázy stupňa LT B1 (B1b-c), respektíve na rozhranie stupňov LT B1/B2. Z počtu 33 hrobov datovaných do stupňa LT B1 to tvorí cca 15%. Pritom iba v jednom prípade, a to v najmladšom z uvedených 6 hrobových celkov – v hrobe 56 – je doložená kombinácia bronzového nákrčníka a zlatého prsteňa. Dva z uvedených hrobov radí *Ramsl* (*2011*, 199 n.; 245) medzi tzv. B1-Spitzengräber. Výbava hrobu 13 (*Ramsl 2011*, 41 nn.: Grab 13, Taf. 49–54) obsahovala okrem honosnej bohato plasticky zdobenej münsingenskej spony a ďalších 4 bronzových spôn, náhrdelník zo sklených a jantárových korálikov, dva zlaté prstene, dva strieborné náramky, pár nánožných kruhov na oboch nohách, pravdepodobne včasnú formu opasku z krúžkov (pozri *Bujna 2011*, 37 n.: skupina VBGr-E2) a bronzovú situlu – import zo severného Talianska. Obdobnú krojovú garnitúru vykazuje aj hrob 22 (*Ramsl 2011*, 43 nn.: Grab 22, Taf. 55–59).

V typologickej skladbe ako tzv. veľkého kruhového šperku tak aj bronzových spôn v krojovej garnitúre skupín B1Q1.1 a B1Q1.2 prevažujú tvary západnej proveniencie. Očividnými importmi zo západného prostredia sú bronzové spony münsingenského typu z hrobov MN 13 a 39 (*Benadik 1983*, Taf. VI: 1–3, 5 a XVII: 1, 6; pozri k tomu *Bujna 1998*, 188). Vo výbave hrobu MN 13 sa vyskytli ďalšie štyri bronzové exempláre, z ktorých tri majú priečne vrúbkovaný lúčik, a podľa priestorovej analýzy *G. Brezňanovej* (*2008*, 21, 47, tabela 4 a 51, tab. 1: 14 – variant S III F) sú doložené taktiež predovšetkým v západnom prostredí. Tieto spony boli spolu s bronzovým drôteným nákrčníkom, jantárovým kruhovým záveskom, bronzovým zdobeným prsteňom a hladkým bronzovým kruhom, azda náramenicou, uložené separátne na kôpke, pôvodne pravdepodobne vo vrecúšku z organického materiálu. Analogický spôsob uloženia časti osobnej výbavy, najmä nadpočetných spôn, je doložený v bohato vybavených ženských hroboch na švajčiarskych pohrebiskách. Taktiež dve malé spony s jemne profilovanou pätkou a priečne vrúbkovaným lúčikom ako aj ďalšie dve s priečne orientovanou slučkou/osmičkou na lučíku a masívnu sponu s bohato plasticky zdobeným lučíkom z hrobu GAN 5 (*Chropovský 1958*, tab. III: 5–7, 9) možno považovať za importy západného pôvodu (pozri k tomu *Bujna 2003*, 47, 48: skupina BF-A2). Bronzové spony z hrobov GB 1/1957 a KA 12 (pozri *Bujna 2003*, 46 n.: typ BF-A1-A) stoja blízko sponám typu Berru (*Möller 2000*, 411, 420).

Podobne aj pre viaceré typy kruhových ozdôb nachádzame analógie práve v oblasti Švajčiarskej náhornej plošiny a v hornorýnskom regióne. Ako západolaténsky vplyv, azda z oblasti stredného a horného Rýna, hodnotí *M. Furman* (*v tlači*) niektoré tvarové a výzdobné prvky na tyčinkových kruhoch, ako napríklad rytú výzdobu v tvare „V" pri pečatidlových koncoch a ich odsadenie vývalkami. Podobne tiež *P. Ramsl* (*2002*, 146: „Die Kombination von Arm- und Fußreifen aus verschiedenartigen Materialien stellt eine Trachtkombination dar, die… Vergleiche auch zum Beispiel in der Schweiz hat") hľadá predlohu pre krojovú garnitúru ženy pochovanej v hrobe 574 na pohrebisku v Pottenrunne na švajčiarskych keltských pohrebiskách.

Tretia skupina (B1Q1.3) krojovej garnitúry kruhových ozdôb je charakterizovaná náhrdelníkom tvoreným vyšším počtom korálikov. Prvé dva typy v rámci tejto skupiny predstavujú tzv. ľahkú garnitúru kruhových ozdôb, t. j. bez nánožných kruhov, buď ako asymetrický model s jedným náramkom alebo ako symetrický nepárový s dvoma rozdielnymi typmi náramkov. S touto jednoduchšou garnitúrou kruhových ozdôb kontrastuje honosný náhrdelník, pozostávajúci z väčšieho množstva sklených korálikov, doplnených prevŕtanými kúskami morského koralu a jantárovým korálikom/ jantárovými korálikmi. Pôvod sklených korálikov amforovitého tvaru a korálikov z morského koralu možno hľadať v poriečí strednej a dolnej Sávy, teda v keltsko-ilýrskej kontaktnej zóne (*Bujna 1991*, 231 n.).

Podľa výsledkov analýzy pohrebiska Münsingen-Rain, uskutočnenej *Judom* (*1998*, 131), náhrdelníky zo sklených a jantárových korálikov boli tu nosené dospelými ženami až od stupňa LT B2. Jantárové koráliky sú v najstaršej časti pohrebiska (LT A-B1) doložené iba v hroboch dievčat. Náhrdelníky zostavené zo sklených a jantárových korálikov z hrobov na pohrebisku Münsingen-Rain ako aj z hrobov 13 a 22 na pohrebisku v Mannersdorfe (*Ramsl 2011*, 41 n.: Grab 13, Fnr. 9, 10 a 44: Grab 22, Fnr. 13–15; Taf. 51: 9, 52: 10, 57: 13, 58: 14, 59: 15) však vykazujú odlišnú druhovú a typovú skladbu korálikov ako v prípade náhrdelníkov zo skupiny B1Q1.3.

Závery. V porovnaní s výrazne diferencovanou spoločnosťou neskorej halštatskej až včasnej laténskej doby na čele s aristokratickou špičkou, pochovanou v západokeltskom prostredí v nákladných a bohato vybavených komorových hroboch pod mohylami, pôsobia keltské ploché pohrebiská ako miesta odpočinku sociálne málo diferencovanej spoločnosti. Na základe analýzy pohrebiska Münsingen-Rain dospel však *P. Jud* (*1998*, 142) k záveru, že štruktúra aj tohto pohrebiska vykazuje výrazné hierarchické rozdiely, pričom na vrchole ženskej hierarchie malo stáť 5 žien pochovaných so zlatým prsteňom. Výsledky komparatívnej analýzy krojovej garnitúry žien pochovaných s bohatou výbavou na keltských pohrebiskách z územia juhozápadného Slovenska takúto predstavu hierarchicky stratifikovanej elitnej vrstvy ženskej populácie plne podporujú.

Ako tradíciu z aristokratického prostredia možno v ženskom kroji z včasného úseku staršej laténskej doby (stupeň LT B1) hodnotiť prežívajúci kruhový šperk z drahého kovu a nákrčník. Táto tradícia nesie v sebe výraznú orientáciu na západokeltské prostredie. Vplyv z tohto prostredia môžeme sledovať už od stupňa LT A vo výskyte jednak dvojdielnych pásových zápon s puzdrom, jednak hladkých plechových kruhov, ojedinele s nepravidelnou puncovanou výzdobou na tele či manžete, napríklad v hrobe 24 z pohrebiska Bučany (*Bujna/Romsauer 1983*, 287, Abb. 12, Taf. VIII: 1, 4). Výskyt hladkých plechových kruhov v stupni LT B1 v stredodunajskom priestore je však ojedinelý (*Furman, v tlači*). Podľa kultúrno-priestorovej analýzy dvojdielnej formy pásovej zápony s puzdrom v Európe, uskutočnenej T. Stöllnerom (*2002*, 96–98, Abb. 39), začína jej výskyt už vo včasnej fáze stupňa LT A vo švajčiarskom a východofrancúzskom priestore a pokračuje od vyvinutej a neskorej fázy stupňa LT A s prežívaním až do stupňa LT B1 v priestore od Innu a Salzachu až po juhozápadné Slovensko. Výrazné zastúpenie včasnej formy dvojdielnej zápony s puzdrom na území juhozápadného Slovenska dokladajú jednak nálezy z hrobov z Bučian (pozri *Bujna 2011*, 21: skupiny Gs-A1 a -A2), jednak novšie početné nálezy z hradiska na Slepom vrchu pri Horných Orešanoch (*Pieta 2007*, 307).

Garnitúry ženského kroja z najstaršieho horizontu pochovávania na keltských plochých pohrebiskách na juhozápadnom Slovensku (*Bujna 2003*, 98: zoskupenia 1–2; *Bujna 2005*, 139 nn.: zoskupenia 1 a 2 – LT B1a, B1b) obsahujú kruhy z bronzovej tyčinky ukončenej profilovanými koncami, buď s hladkým telom, alebo s telom zdobeným vrúbkovaním (*Bujna 2005*, 13–18: rad BR-A a 18–24: skupiny BR-B1 – BR-B3). Podľa seriačnej sekvencie hrobov z pohrebiska v Mani predstavujú tieto dva typologické rady ozdobných kruhov pravdepodobne dve po sebe nasledujúce časové fázy. Značná variabilita v jednotlivých typových skupinách kruhových ozdôb je príznačná pre včasné fázy stupňa LT B1, keď viaceré exempláre kruhového šperku predstavujú na území Slovenska zrejme import.

V rámci prvej skupiny (B1Q1.1), diagnostikovanej spoločným výskytom strieborného kruhového šperku a nákrčníka alebo náhrdelníka, sú zastúpené tri modely garnitúr tzv. veľkého kruhového šperku – asymetrický model pozostávajúci z nákrčníka, dvojice nánožníkov a náramku, – symetrický párový model, tvorený nákrčníkom, dvojicou náramkov a dvojicou nánožníkov a – symetrický nepárový model, tvorený nákrčníkom, dvojicou nánožníkov a dvoma náramkami odlišného typu (*Furman 2009*: vzory 5–2, 5–3 a 5–4). Podľa M. Furmana (*v tlači*) asymetrický model, v ktorom sa preferuje jedna, zväčša ľavá ruka, na nosenie náramku a ktorý dopĺňa nákrčník a nánožnné kruhy je osobitým javom na území Moravy a juhozápadného Slovenska.

Zo stupňa LT B1 sú doložené aj hroby žien, ktorých osobná výbava druhovou skladbou je síce obdobná triede Q1, ibaže v nej nie je zastúpený kruhový šperk z drahých kovov a bronzové náramky sa vyskytujú po dvoch kusoch, buď ako pár zhodných exemplárov – symetrický párový model – alebo ako dva rozdielne tvary – symetrický nepárový model. Táto skupina hrobov reprezentuje druhú triedu krojovej garnitúry ozdobných kruhov (tabela 1: skupina B1Q2.A). Obe triedy ženskej krojovej garnitúry sú zastúpené v staršom úseku stupňa LT B1 na pohrebisku v Hurbanove-Bacherovom majeri (hroby 10, 11 a 12), kde môžu reprezentovať pohreby žien s rozdielnym statusom v rámci ženskej vrcholovej sociálnej hierarchie.

Druhá skupina prvej triedy (B1Q1.2), diagnostikovaná predovšetkým výskytom zlatého prsteňa, sa javí byť v rámci stupňa LT B1 o niečo mladšia. V typologickej skladbe kruhových ozdôb ja naviazaná na včasný typ plechových priečne rebrovaných kruhov zdobených trojicami bradaviek, ktorý predstavuje prvý typ nánožných kruhov signalizujúci domácu krojovú garnitúru v prostredí severne od dunajského ohybu. Ak ide o plnohodnotný typ krojovej garnitúry, čo vzhľadom na stav prameňa v rámci hodnoteného súboru sa nedá jednoznačne preukázať, potom je na mieste otázka jej interpretácie v rámci hierarchickej sociálnej štruktúry: rovnocenná so skupinou B1Q1.1 a odrážajúca iba časový rozdiel(?).

Tretia skupina (B1Q1.3), diagnostikovaná náhrdelníkom, zostaveným z vyššieho počtu korálikov zo skla a z morského koralu, doplneného jantárovým korálikom/jantárovými korálikmi, je reprezentovaná tzv. ľahkou krojovou garnitúrou, t. j. bez nánožných kruhov. S touto jednoduchšou garnitúrou kruhových

ozdôb kontrastuje honosný náhrdelník. Celkový počet druhov ozdôb a súčastí odevu ($\sum = 5$) je však relatívne nízky a tak zaradenie tejto skupiny v rámci hierarchie (prvá alebo druhá trieda?) ženskej krojovej garnitúry je diskutabilné.

Z komparatívnej analýzy však jednoznačne vyplýva, že kruhový šperk z drahých kovov a honosné náhrdelníky z korálikov zo skla, koralu a jantáru sa v osobnej výbave pochovaných žien v stupni LT B1 navzájom vylučujú. Tento fakt pravdepodobne súvisí s rozdielnou provenienciou uvedených surovín ako aj z nich vyhotovených ozdôb. V prípade šperkov z drahých kovov môžeme totiž predpokladať západný pôvod, čo napríklad dokladajú náramky zo strieborného drôtu (*Guštin 1991*, 49, Abb. 26 – na mape rozšírenia rôznych typov náramkov splietaných prevažne z dvoch drôtov nie je zohľadnená surovina). Zatiaľ čo pôvod morského koralu a azda tiež sklených korálikov, aspoň niektorých typov, možno hľadať v poriečí strednej a dolnej Sávy, teda v keltsko-ilýrskej kontaktnej zóne (*Bujna 1991*, 231 n.). Do akej miery tento rozdielny pôvod surovín a z nich vyhotovených honosných ozdôb odráža rozdielny etnický pôvod niektorých rodín spoločenskej elity a/alebo ich rozdielne hospodársko-obchodné kontakty, zostáva na posúdenie pre budúci výskum.

LITERATÚRA

Benadik 1957 — B. Benadik: Archeologický materiál a jeho hodnotenie (Das archäologische Material und seine Auswertung). In: B. Benadik/E. Vlček/C. Ambros: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku (Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei). Bratislava 1957, 1–200.

Benadik 1961 — B. Benadik: Grafitová keramika v laténskych hroboch na Slovensku (Die Graphitkeramik in latènezeitlichen Gräbern in der Slowakei). Slov. Arch. 9, 1961, 175–208.

Benadik 1962 — B. Benadik: Chronologické vzťahy keltských pohrebísk na Slovensku (Chronologische Beziehungen der keltischen Gräberfelder in der Slowakei). Slov. Arch. 10, 1962, 341–396.

Benadik 1975 — B. Benadik: Besonders angelegte Gräber auf keltischen Gräberfeldern der Slowakei und ihre gesellschaftliche Bedeutung. Ausgrabung des Gräberfeldes in Palárikovo und sein Charakter. Alba Regia 14, 1975, 97–106.

Benadik 1983 — B. Benadik: Maňa. Keltisches Gräberfeld. Fundkatalog. Materialia Archaeologica Slovaca tomus 5, Nitra 1983.

Bognár-Kutzián 1975 — I. Bognár-Kutzián: Some new early La Tène finds in the Northern Danube Basin. AlbaRegia 14, 1975, 35–46.

Brezňanová 2008 — G. Brezňanová: Príspevok k problematike najstaršieho horizontu pochovávania na keltských plochých pohrebiskách na Slovensku (Contribution to the problems of the oldest horizons of the burying on the Celtic flat burial sites in Slovakia). Studia Historica Nitriensia14, 2008, 43–58.

Brezňanová 2009 — G. Brezňanová: Priestorová analýza vybraných typov laténskych spôn na území Karpatskej kotliny. Dizertačná práca. UKF, Nitra 2009 (nepublikované).

Budinský 1974 — P. Budinský: Výskum v západnej časti hostomickej tehelni v r. 1967–1969 (Die Ausgrabung im Westteil der Ziegelei in Hostomice 1967–1969). Arch. Rozhledy 26, 1974, 348–385.

Bujna 1989 — Das latènezeitliche Gräberfeld bei Dubník, I. Slov. Arch. 37, 1989, 245–354.

Bujna 1991 — Das latènezeitliche Gräberfeld bei Dubník, II. Analyse und Auswertung. Slov. Arch. 39, 1991, 221–255.

Bujna 1998 — J. Bujna: Münsingen-Rain und die keltischen Gräberfelder im mittleren Donaugebiet. Kontakte im Spiegel des frühlatènezeitlichen Fundmaterials. In: F. Müller (Ed.): Münsingen-Rain, ein Markstein der keltischen Archäologie. Funde, Befunde und Methoden im Vergleich. Akten Internationales Kolloquium „Das keltische Gräberfeld von Münsingen-Rain 1906–1996". Münsingen/Bern, 9.–12. Oktober 1996. Schriften des Bernischen Historischen Museums 2, Bern 1998, 171–203.

Bujna 2003 — J. Bujna: Spony z keltských hrobov bez výzbroje z územia Slovenska. Typovo-chronologické triedenie LT B- a C1 spôn (Fibeln aus keltischen

waffenlosen Gräbern aus dem Gebiet der Slowakei. Typo-chronologische Gliederung der LTB- und C1-Fibeln). Slov. Arch. 51, 2003, 39–108.

Bujna 2005 J. Bujna: Kruhový šperk z laténskych ženských hrobov na Slovensku (Ringschmuck aus latènezeitlichen Frauengräbern in der Slowakei). Nitra 2005.

Bujna 2011 J. Bujna: Opasky ženského odevu z doby laténskej (Die Gürtel der Frauentracht aus der Latènezeit). Humanitnovedné štúdie FF UKF, Nitra 2011.

Bujna/Romsauer 1983 J. Bujna/P. Romsauer: Späthallstatt- und frühlatènezeitliches Gräberfeld in Bučany. Slov. Arch. 31, 1983, 277–322.

Čižmářová 2004 J. Čižmářová: Encyklopedie Keltů na Moravě a ve Slezsku. Praha 2004.

Dacík 1983 T. Dacík: Anthropologische Analyse der Skelette aus dem keltischen Gräberfeld in Maňa. In: B. Benadik: Maňa. Keltisches Gräberfeld. Fundkatalog. Materialia Archaeologica Slovaca tomus 5, Nitra 1983, 149–166.

Fetich 1965 N. Fettich: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. Budapest 1965.

Furman 2009 M. Furman: Kruhový šperk ako prameň archeologicky postihnuteľného kroja, distribučných aktivít a mobility keltských komunít v stredodunajskom priestore. Dizertačná práca. UKF, Nitra 2009 (nepublikované).

Furman, v tlači M. Furman: The interpretative value of annular ornaments for the study of early celtic populations in the Middle Danube Area. Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin, Targu Mures 2011 (v tlači).

Guštin 1991 M. Guštin: Posočje. Posočje in der jüngeren Eisenzeit. Catalogi et monographiae 27. Narodnimuzej, Ljubljana 1991.

Hodson 1968 F. R. Hodosn: The La Tène Cemetery at Münsingen-Rain. Acta Bernensia 5. Bern 1968.

Chropovský 1958 B. Chropovský: Laténske pohrebisko v Nebojsi, okr. Galanta (Das latènezeitliche Gräberfeld in Nebojsa, Bez. Galanta). Slov. Arch. 6, 1958, 120–130.

Jakab/Vondráková 1989 J. Jakab/M. Vondráková: Ergebnisse der anthropologischen Analyse des latènezeitlichen Gräberfeldes in Dubník. Slov. Arch. 37, 1989, 355–370.

Jud 1998 P. Jud: Untersuchungen zur Struktur des Gräberfeldes von Münsingen-Rain. In: F. Müller (Ed.): Münsingen-Rain, ein Markstein der keltischen Archäologie. Funde, Befunde und methoden im Vergleich. Akten Internationales Kolloquium „Das keltische Gräberfeld von Münsingen-Rain 1906–1996". Münsingen/Bern, 9.–12. Oktober 1996. Schriften des Bernischen Historischen Museums 2, Bern 1998, 123–144.

Ludikovský 1962 K. Ludikovský: Žárový laténský hrob v Přítlukách na Moravě (Ein Brandgrab aus der Latenèzeit in Přítluky, Mähren). Památky Arch. 53, 1962, 77–86.

Ludikovský 1964 K. Ludikovský: Akeramický horizont bohatých hrobů žen na Moravě (Akeramischer Hotizont reicher Frauengräber in Mähren). Památky Arch. 55, 1964, 321–349.

Martin-Kilcher 1973 S. Martin-Kilcher: Zur Tracht und Beigabensitte im keltischen Gräberfeld von Münsingen-Rain (Kt. Bern). ZAK 30, 1973, 26–39.

Möller 2000 Chr. Möller: Das Grab 13 von Leimersheim, Kr. Gemersheim (Pfalz). Ein Beitrag zur Chronologie der Frühlatènezeit. Arch. Korrbl. 30, 2000, 409–428.

Pieta 1992 K. Pieta: K Keltische Textilreste mit Stickerei aus Nové Zámky, Südslowakei. In: L. B. Jørgensen/E. Munksgaard (Eds.): Archaeological textiles in northern Europe. Report from the 4th NESAT Symposium 1.–5. May 1990 Copenhagen. Fidens Tand, 5, Copenhagen 1992, 52–65.

Pieta 2007 K. Pieta: Der frühlatènezeitliche Burgwall in Horné Orešany, Westslowakei. Slov. Arch. 55, 2007, 295–310.

Ramsl 2002 P. C. Ramsl: Das eisenzeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn. Fundberichte aus Österreich Materialhefte A 11. Wien 2002.

Ramsl 2011 P. C. Ramsl: Das latènezeitliche Gräberfeld von Mannersdorf am Leithagebirge, Flur Reinthal Süd, Niederösterreich. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission Band 74. Wien 2011.

Sankot 1980 P. Sankot: Studie zur Sozialstruktur der nordalpinen Flachgräberfelder der La Tène-Zeit im Gebiet der Schweiz. ZAK 37, 1980, 19–71.

Stölner 2002 T. Stölner: Die Hallstattzeit und der Beginn der Latènezeit im Inn-Salzach-Raum. Auswertung. Arch. Salzburg, Band 3/I. Salzburg 2002.

Vlček 1957 E. Vlček: Antropológia Keltov na juhozápadnom Slovensku (Anthropologie der Kelten in der Südwestslowakei). In: B. Benadik/E. Vlček/C. Ambros: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku (Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei). Bratislava 1957, 201–289.

Waldhauser 1998 J. Waldhauser: Die Goldfingerringe von Münsingen-Rain und ihre Vergleichsstücke aus Flachgräberfeldern im Gebiet zwischen dem schweizerischen Mittelland und dem Karpatenbecken. In: F. Müller (Ed.): Münsingen-Rain, ein Markstein der keltischen Archäologie. Funde, Befunde und Methoden im Vergleich. Akten Internationales Kolloquium „Das keltische Gräberfeld von Münsingen-Rain 1906–1996". Münsingen/Bern, 9.–12. Oktober 1996. Schriften des Bernischen Historischen Museums 2, Bern 1998, 85–121.

BURIALS OF WOMEN-ELITE FROM THE STAGE LT B1

Jozef Bujna

Summary

Richly equipped inhumation graves without weapons, i. e. women burials, dated to the LT B1 stage from burial sites on the territory of south-western Slovakia were the objects of analyses. The outcomes of the analyses provide us only with a picture of the part of Celtic female population in the early horizon of burying at flat burial grounds of the so-called historical Celts of the first up to the third quarter of the 4th cent. BC.

Apart from occurrence of personal ornaments made of precious metals, artefacts with ascribed symbolic value of social status, artefacts of foreign provenience (imports), artefacts of the highest quality or made by using of more advanced technology and of less available raw materials, the total number of kinds (not pieces) of personal ornaments and clothing fittings can be considered a criterion of costume richness belonging to women buried at Celtic necropolises. In the case of richly equipped graves without weapons the total number of kinds of personal ornaments and clothing fittings (∑) ranges between 5–6 (7?). A higher value of 10–11(?) occurs only in burial equipment with the so-called redundant artefacts, i.e. with personal ornaments and clothing fittings put separately aside, not on a deceased woman body (Table 1: ∑).

The analyses of richly equipped female burials is then aimed mainly in personal ornaments and clothing fittings, i.e. at round jewellery – neck-rings, bracelets, armlets, anklets, rings, necklaces, brooches and belts. Other elements like specific artefacts at grave equipment (Varia), pottery, meaty additions or arrangement/construction of grave pit and its spatial delineation at the necropolis are only marginally factored.

In comparison with a markedly differentiated society of the Late Hallstatt to the Early La Téne periods led by aristocratic elite that in the west Celtic milieu used to be buried in richly equipped chamber graves under tumulus, Celtic flat burial grounds seem to be places of eternal rest of socially less differentiated community. Analysing the necropolis at Münsingen-Rain, *P. Jud* (*1998*, 142) came to the conclusion that the structure of this burial ground presents remarkable differences in hierarchy as well with five female burials including golden rings to be the top. Outcomes of comparative analysis of costume sets belonging to women buried in richly equipped graves at Celtic necropolises on the territory of south-western Slovakia are fully proving this picture of hierarchically stratified elite of female population.

Surviving circular jewellery made of precious metal and neck-rings can be considered a tradition from the aristocratic milieu in women's costumes of the LT B1 stage. This tradition bears a noticeable orientation on the west Celtic environment. Influence of this environment can be seen from the LT A stage already in occurrence both of

two-piece sleeved belt hooks and plain sheet circles e.g. in grave 24 at the necropolis in Bučany (*Bujna/Romsauer 1983*, 287, Abb. 12, Taf. VIII: 1, 4). The occurrence of plain sheet circles in the LT B1 stage in the central Danubian area is rare (*Furman, forthcoming*). According to T. Stöllner´s cultural and spatial analysis of two-piece sleeved belt hooks in Europe (*Stöllner 2002*, 96–98, Abb. 39), its occurrence begins in the early phase of the LT A stage in the Swiss and east-French room, continues from the advanced and late phase of the LT A stage and then survives up to the LT B1 stage in the area from Inn and Salzach to south-western Slovakia. Noticeable presentation of the two-piece sleeved belt hook early form on the territory of present-day Slovakia is proved both by finds from graves in Bučany (see *Bujna 2011*, 21: groups Gs-A1 and -A2), and by numerous newer finds from a hillfort on the Slepý vrch hill near Horné Orešany (*Pieta 2007*, 307).

Regarding quality and quantity of goods and combinations of circular personal ornaments, three groups of costume sets can be differentiated in the women's graves with rich equipment in the LT B1 stage.

The first group is defined by common occurrence of silver circular jewel and neck-ring or necklace (Table 1: B1Q1.1). First two types of this group, which are characterised with neck-ring occurrence (the B1Q1.1A type with rod neck-ring and the B1Q1.1B type with wire neck-ring), occur in the older and middle phase of the LT B1 stage. New trend occurs in the end of the LT B1 stage – breast decoration with chain with pendant (the B1Q1.1C type with fine bronze chain with silver or amber circular pendant), which is fully working in the LT B2 stage. In the B1Q1.1 group, neck-rings, bracelets and anklets are mostly rod circles with moulded terminals, plain or ribbed, which are predominating (see *Bujna 2005*, 13–18: series A; 18–24: early groups of the line BR-B). Considering the seriation sequence of graves at the necropolis in Maňa, these two typological lines of ornamental circles represent probably two successive chronological phases.

Graves of women, personal equipment of which is similar in typology to the Q1 class, but with no circular jewellery made of precious metal, are present in the LT B1 stage as well. This group of graves represents the second class of costume set of ornamental circles (Table 1: the B1Q2.A group). The both classes of women's costume sets occur in the older phase of the LT B1 stage in Hurbanovo-Bacherov majer burial ground (graves 10, 11 and 12), where they can be presenting burials of women with different social status within female social top hierarchy.

The other group of the first class, determined by occurrence of golden ring first of all (Table 1: B1Q1.2), seems to be younger within the LT B1 stage. In typology of circular personal ornaments is connected with early type of tubular transversely ribbed circles with moulded decoration of triple protuberances (*Bujna 2005*, 30: the BR-C1 group), which represents a first type of anklets and indicates local costume set in the milieu northward of the Danubian bend. None of the graves with golden ring, which are dated to the LT B1 stage (Galanta, grave 5; Hurbanovo-Bacherov majer, grave 11 and Palárikovo, grave 75) included neck ornament or breast ornament, i.e. neck-ring or necklace, which are characteristic of the richly equipped female graves of this period. The question is, whether it was determined by the grave condition – one of the three graves was disturbed and the other was an infant burial, or by time factor as the above mentioned graves are dated to the younger up to late phase of the LT B1 stage when neck-rings were receding. If we consider this type of costume set full-valued, what cannot be proved regarding the conditions, then there is a question of interpretation of this costume set within the hierarchical social structure: equal to the B1Q1.1 group and reflecting the time span only(?).

Shapes of western provenience are predominant in typology of both the so-called big circle jewellery and bronze brooches in costume sets of the B1Q1.1 and B1Q1.2 groups.

The third group, which is identified by necklace made of numerous glass and sea-coral beads completed with amber bead/beads (Table 1: B1Q1.3), is represented by the so-called light costume set, i.e. with no anklets. This simpler set of circular personal ornaments is in contrast with opulent necklace. Total number of kinds of personal ornaments and cloth fittings ($\sum = 5$) is rather low, however, and so including of this group into the hierarchy (the first or second class?) of women's costume set is disputable.

As follows from the comparative analysis, circular jewellery made of precious metals and opulent necklaces of glass- coral- and amber beads in personal equipment in female burials of the LT B1 stage are mutually incompatible. This fact is probably connected with different provenience of the given raw materials and ornaments made of them. In the jewellery made of precious metals the western origin can be assumed as it is proven by bracelets made of silver wire (*Guštin 1991*, 49, Abb. 26), while sea coral and glass beads, or at least some of their types, can originate in the central and lower Sava river basin, i.e. in the Celtic-Illyrian contact zone (*Bujna 1991*, 231 f.). The question to which extent the different origin of the raw materials and personal ornament made of them is reflecting distinct ethnic origin of some families of social elite and/or their different economic and trade contacts, remains to be answered by future research.

Table 1. Inhumation graves without weapons, groups 1 and 2 dated to the LT B1.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 109–115.

DROBNÁ PLASTIKA EGYPTSKÉHO BOHA USIRA Z TRENČIANSKYCH BOHUSLAVÍC

RADOSLAV ČAMBAL – ZDENĚK FARKAŠ – DUŠAN MAGDOLEN

ÚVOD

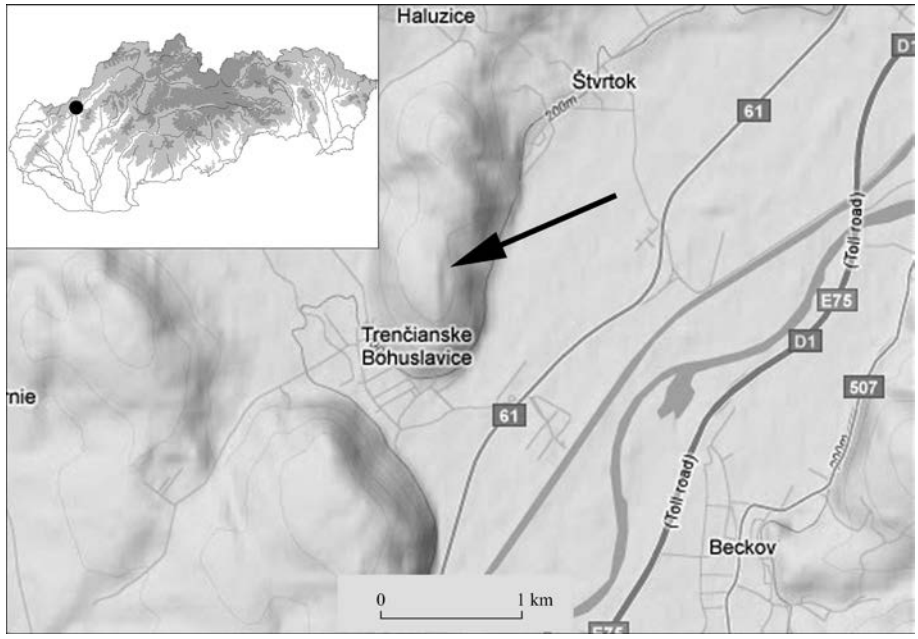
V Slovenskom národnom múzeu – Archeologickom múzeu v Bratislave (ďalej SNM – AM) sa nachádza drobná medená, resp. bronzová plastika egyptského božstva Usira (obr. 2), ktorá sa dostala do jeho zbierok v závere 1. dekády 21. storočia darom ako fragment barokového krížika s výrazne poškodeným korpusom.[1] Súčasťou menšieho darovaného súboru, ktorý údajne zozbierali na ťažbou dreva a kameňa porušenom povrchu výšinného opevneného sídliska v polohe Malovecko pri Trenčianskych Bohuslaviciach (okr. Nové Mesto nad Váhom), boli predovšetkým fragmenty drobných predmetov z doby laténskej (obr. 1). Skutočný význam daru bol rozpoznaný až po jeho laboratórnom vyčistení a konzervovaní.

Opis bronzovej plastiky egyptského boha Usira

Plastiku možno na základe fyzických vlastností a vonkajších ikonografických znakov jednoznačne identifikovať ako kovovú sošku stvárňujúcu staroegyptského boha Usira (staroeg. , gr. Οσιρις), ktorého v staroegyptskom umení zobrazovali v antropomorfnej podobe (*Wilkinson 2003*, 118–123). Plastika je pravdepodobne vyhotovená z bronzu (*Nicholson/Shaw 2000*, 149–161; zatiaľ bez analýzy a určenia pomeru jednotlivých zložiek v zliatine) so zachovanými stopami pôvodného pozlátenia (porovnaj napr. *Seipel 2001*, 123; *Brunner-Traut/Brunner/Zick-Nissen 1984*, 45, 46). Povrch výtvarného dielka je zdrsnený vplyvom korózie a jeho jednotlivé miesta vykazujú hnedastookrovú (poukazuje na nízky obsah cínu [Sn] v zliatine) a zelenkastú farbu. Rozmery: výška 4,5 cm, šírka pier koruny 0,9 cm, šírka ramien 0,9 cm, šírka trupu 0,5 cm, max. hrúbka 0,5 cm; hmotnosť: 4,62 g.

Pokrývku hlavy tvorí tzv. koruna *atef*, ktorá je vzhľadom k vertikálnej osi mierne zaklonená dozadu. Tá môže mať na vyobrazeniach rozličné podoby. Hlavná časť koruny *atef* svojím tvarom pripomína tzv. bielu korunu (), po stranách ju však zdobí dvojica pštrosích pier (). Niekedy býva v najspodnejšej časti doplnená o zatočené baranie rohy (), prevažne v horizontálnom prevedení, prípadne ešte býčie rohy umiestnené uprostred a smerujúce nahor (). Súčasťou jej vyobrazenia môžu byť aj ďalšie doplnky, ako napríklad vztýčené kobry situované na baraních rohoch, či slnečný kotúč umiestnený uprostred v spodnej časti medzi rohami (), alebo naopak na hornom zakončení koruny (). Uprostred koruny,

[1] Predmet je uložený v zbierkach SNM – AM v Bratislave pod evidenčným číslom AP 84 590.

Obr. 1. Trenčianske Bohuslavice, poloha Malovecko.

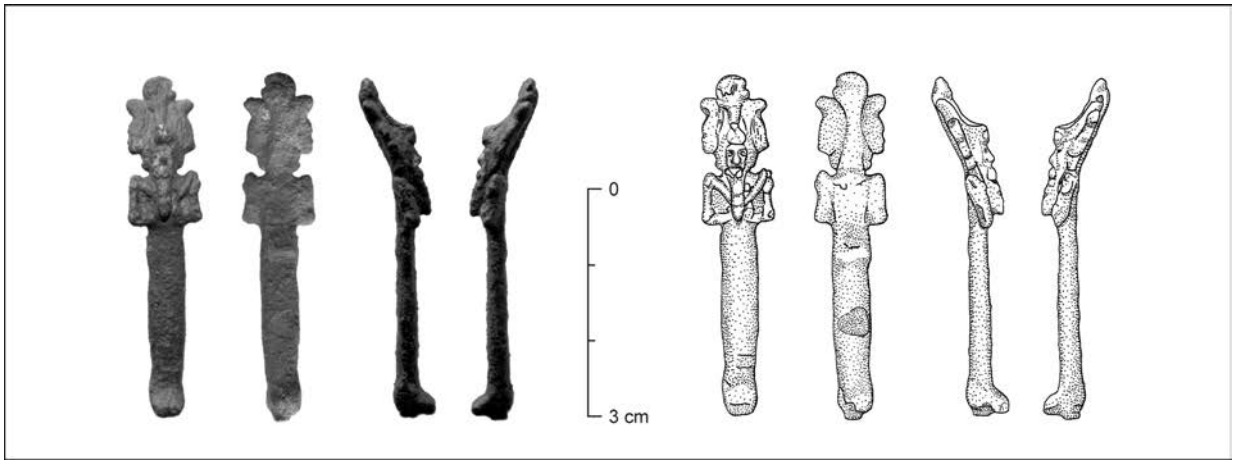
v jej spodnej časti, býva zobrazený *ureus* v podobe vztýčenej posvätnej kobry. Uvedenú variabilitu koruny *atef* možno pozorovať aj na bronzových plastikách boha Usira, ktoré sa nachádzajú v Lyceálnej zbierke uloženej v SNM – AM v Bratislave. Spomedzi staroegyptských božstiev sa koruna *atef* spájala predovšetkým s bohom Usirom. Na plastike Usira z Trenčianskych Bohuslavíc možno pozorovať nápadné ploché kruhové zväčšenie v hornej časti koruny *atef*. Možno to vysvetliť znázornením slnečného kotúča, k čomu sú známe početné analógie (*von Droste zu Hülshoff et al. 1991*, 253–255, 261, 266, 267, 274–276; *Wuttmann et al. 1996*, 432, Fig. 68B-D, 434; 69A-B; *Berlev/Hodjash 1998*, Pl. 97: VI.126, VI.135; 100: VI.176). Po jej stranách je zreteľná dvojica pštrosích pier. Otázkou zostáva, či súčasťou koruny boli v jej spodnej časti aj baranie rohy. Tieto rohy zvyčajne vyčnievajú po stranách koruny, keďže bývajú dlhšie ako je šírka pštrosích pier v spodnej časti. Bronzová plastika je skorodovaná a pomerne malá, preto sa mohlo stať, že prečnievajúce časti baraních rohov sa v minulosti odlomili. Skorodovaný povrch sťažuje aj identifikáciu prípadných stôp po umeleckom stvárnení baraních rohov v dolnej časti koruny. Možnosť, že boli pôvodne znázornené ako súčasť koruny však nemožno celkom vylúčiť.

Vo vertikálnej osi koruny je vpredu zreteľný výčnelok, ktorý má znázorňovať posvätnú kobru (*ureus*), na ktorej sa zachovali stopy pozlátenia. Telo hada v podobe širšieho pásu sa vinie po povrchu koruny smerom nahor.[2]

Na hlave a tvári plastiky Usira možno aj napriek skorodovanému povrchu rozlíšiť v hrubých rysoch uši, oči, obočie, nos, ústa a tzv. nepravú bradu, ktorá je však nezvyčajne dlhá a siaha až na úroveň hrude. Nepravá brada sa smerom dolu postupne mierne zužuje. Aj na tvári sošky možno pozorovať dochované stopy pozlátenia.

Časť sošky Usira od hlavy po pás zachytáva ruky božstva s insígniami moci v štandardnom vyobrazení. Obidve horné končatiny pokračujú od ramien pozdĺž tela zvislo nadol a sú pokrčené v lakťoch.

[2] Podobné stvárnenie sa nachádza na soške Usira v Lýceálnej zbierke uloženej v SNM – AM v Bratislave (evid. č. L 13 332).

Obr. 2. Plastika egyptského boha Usira z Trenčianskych Bohuslavíc, polohy Malovecko (foto a kresba R. Čambal).

Predlaktia priložené k hrudi smerujú proti sebe a ruky sú ukončené päsťami, z ktorých každá zviera jeden z typických odznakov moci. V tejto súvislosti stojí za pozornosť a krátku diskusiu aj poloha rúk a identifikácia odznakov moci. Ako užitočný komparatívny materiál môžu poslúžiť existujúce doklady vrátane plastík z Lyceálnej zbierky umiestnenej v SNM – AM. Aj v tomto prípade totiž situáciu sťažujú malé rozmery plastiky a jej skorodovaný povrch, ktoré bránia jednoznačnému opisu tejto časti sošky. Detailnejší pohľad naznačuje, že spodný okraj predlaktia ľavej ruky má horizontálny priebeh. Predlaktie pravej ruky smeruje doľava tiež horizontálne, avšak to akoby približne v prostrednej časti začalo smerovať nahor k spodnému okraju nepravej brady. V ľavej polovici hrude, naľavo od spodného okraja nepravej brady, vidno malý hrbolček so stopami pozlátenia. Tento hrbolček by bolo možné považovať za päsť pravej ruky, čo by znamenalo, že časť pravej ruky akoby ležala pod nepravou bradou. Existuje aj možnosť, že hrbolček naľavo od nepravej brady nie je päsť pravej ruky, ale deformita spôsobená koróziou. Eventualitu, že by tento hrbolček tvoril časť ľavej ruky možno s vysokou pravdepodobnosťou vylúčiť, nakoľko horizontálny priebeh spodnej časti ľavého predlaktia je evidentný a medzi jeho horným okrajom smerujúcim nadol a hrbolčekom nad ním nie je viditeľné žiadne kontinuálne prepojenie. Z uvedeného vyplýva, že pravdepodobne by mohlo ísť o vymodelovanie rúk v polohe, keď sa päsť pravej ruky nenachádza presne nad ľavou päsťou, ale je posunutá miere doľava od ľavej päste vzhľadom k vertikálnej osi tela (porovnaj *Schoske/Wildung 1993*, 123). Plastickosť päste ľavej ruky nie je výrazná, čo pravdepodobne možno pripísať vplyvu korózie. Jej umiestnenie by mohlo byť uprostred tela, alebo pod nepravou bradou. Na existujúcich analógiách možno pozorovať, že predlaktia Usira bývajú zobrazené v niekoľkých podobách: a) horizontálne oproti sebe (*von Droste zu Hülshoff et al. 1991*, 250, 256, 260–268, 272, 273 vyššie, 274 vyššie, 276 vyššie; b) pravé predlaktie je vyššie ako ľavé (*von Droste zu Hülshoff et al. 1991*, 252, 254, 255, 257–259, 274 nižšie, 275, 276 nižšie; c) obidve predlaktia smerujú nahor s päsťami v polohe oproti sebe (*von Droste zu Hülshoff et al. 1991*, 269–271, 273 nižšie, 277); d) obidve predlaktia smerujúce nahor sú prekrížené na hrudi tak, že pravé je preložené cez ľavé (*von Droste zu Hülshoff et al. 1991*, 247–249). Takéto variácie, ktoré možno považovať za najfrekventovanejšie, vykazujú aj plastiky Usira v SNM – AM v Bratislave. Menej sú zastúpené vyobrazenia, kde ľavé predlaktie je vyššie ako pravé (pozri napríklad www.globalegyptianmuseum.org/detail.aspx?id=9665). Existujúce analógie dokladajú, že Usir v podobe bronzovej plastiky drží v rukách

tradičné odznaky moci, a to žezlá *nechacha* () a *heka* (). Prvé z uvedenej dvojice sa interpretuje ako korbáč, cep alebo metlička na odháňanie múch, zatiaľ čo druhé predstavuje vladársku palicu (*Lurker 1991*, 43, 44, 52). Na bronzových plastikách Usira opäť možno pozorovať určité variácie pokiaľ ide o umiestnenie a polohu obidvoch insignií. Tieto môžu byť zobrazené takým spôsobom, že žezlo *nechacha* sa nachádza vľavo a žezlo *heka* vpravo a naopak. Okrem toho žezlo *heka* môže byť svojou hornou časťou v podobe háku otočené tak, že jeho koniec smeruje dovnútra (; – *Brunner-Traut/Brunner/Zick-Nissen 1984*, 11, 15 vpravo dole) alebo von (; – *Brunner-Traut/Brunner/Zick-Nissen 1984*, 46; *Berlev/Hodjash 1998*, Pl. 100: VI.151). Na plastike Usira z Trenčianskych Bohuslavíc sa žezlo *nechacha* nachádza pravdepodobne na pravej strane. Spodnú časť rúčky by bolo možné identifikovať v pravej časti hrude a v polovici nepravej brady. Ďalej pokračuje smerom hore k pravému plecu. Visiaca časť žezla by prebiehala zvislo od pleca k lakťu a túto časť ruky by prekrývala. Zhruba od úrovne pravého podpazušia smerom k lakťu možno totiž pozorovať mierne rozšírenie. To by mohlo zodpovedať tvaru visiacej časti žezla *nechacha*, ktoré by končilo na úrovni lakťa. Žezlo *heka* by sa nachádzalo v ľavej časti hrude. Jeho dlhá časť smeruje šikmo smerom k ľavému ramenu. V jeho najvyššej časti možno pozorovať krátku ryhu prebiehajúcu takmer zvislo smerom dole, ktorá by štylisticky predstavovala oddelenie kratšej hákovite zatočenej časti smerujúcej von od dlhšej časti vychádzajúcej pravdepodobne z ľavej ruky. Pod miestom, na ktorom možno očakávať päsť ľavej ruky zvierajúcu rúčku žezla *heka* (mierne naľavo od spodného okraja nepravej brady), sa nachádza krátky výstupok. Tento výstupok by mohol patriť k žezlu *heka* a predstavovať jeho najspodnejšiu časť (*von Droste zu Hülshoff et al. 1991*, 254, 255, 258–261, 264, 265, 267–269, 273, 275, 277). Podobne je to aj na všetkých plastikách Usira v SNM – AM v Bratislave, keďže vyobrazenia, keď žezlo *heka* (ale niekedy aj *nechaha*) prechádza ďalej smerom dole pod ruku, ktorá ho drží, nie sú nijako zriedkavé.

Spodná časť tela bronzovej plastiky od pása po chodidlá je neproporčne predĺžená a nie sú na nej badateľné žiadne detaily.

Na spodnej časti chodidiel je zachovaný zvyšok skorodovaného hranatého čapu alebo tŕňa, ktorý pôvodne slúžil na osadenie plastiky do podstavca vyrobeného väčšinou z dreva (*von Droste zu Hülshoff et al. 1991*, 250, 252–256, 258–260, 262, 263, 265–274, 276, 277).

ZÁVER

Za predpokladu, že plastika Usira z Trenčianskych Bohuslavíc má staroegyptský pôvod, bolo by ju možné v rámci relatívnej chronológie starovekého Egypta datovať do obdobia medzi začiatok tretieho prechodného obdobia (asi 1069 pred Kr.) až po rímske obdobie (30 pred Kr. až 395 po Kr. – *Shaw 2000*, 481–483).

Predovšetkým v neskorom a ptolemaiovskom období (7. až 1. storočie pred Kr.) sa najviac rozvinul zvyk, keď sa drobné bronzové plastiky božstiev vyrábali a používali ako votívne predmety. Ľudia ich darovali chrámom zrejme za účelom zabezpečenia večného života po smrti. Takéto plastiky sa našli na viacerých lokalitách Egypta. Ich väčšie koncentrácie na náleziskách zaznamenali napríklad francúzski archeológovia počas výskumu chrámového areálu na lokalite Ain Manawir v oáze Chárga (*Wuttmann/Coulon/Gombert 2007*, 167–173) či britskí archeológovia počas výskumu pohrebiska posvätných zvierat v Sakkáre (*Davies 2007*, 174–187).

V súvislosti s prítomnosťou staroegyptských pamiatok v európskom kontexte je dôležité zdôrazniť šírenie vplyvu staroegyptskej civilizácie v starovekom svete, ktorá sa stala predmetom obdivu u starovekých Grékov a neskôr aj Rimanov (Homér, Pytagoras, Herodotos, Platón, Diodóros Sicílsky, Strabón – *Curl 2005*). O ich zvedavosti a záujme o Egypt svedčí okrem iného aj množstvo tzv. návštevníckych graffitov, ktoré po sebe na egyptských lokalitách zanechali antickí cestovatelia. V antickom období sa napríklad kult bohyne Eset (gr. Isis) udomácnil v Grécku (Pireus) aj v Taliansku (Ostia) a po pričlenení Egypta k Rímskej ríši nastal masívny odliv staroegyptských pamiatok do Ríma.

Osada na vyvýšenine Malovecko (okolie kóty 303,8, súčasť masívu Hájnice), chránená dvoma líniami opevnenia, zaberá plochu približne 9 ha (*Bazovský 2003*, 119–132; *Pieta 2008*, 114). Leží na strategickom mieste na výbežku Bielych Karpát pri vyústení Bošáckej doliny do údolia Váhu, na križovatke významných diaľkových ciest spájajúcich dnešnú Moravu so západným Slovenskom a Podunajsko so severom Európy, prípadne až Pobaltím. Podľa archeologických nálezov (vrátane hromadného nálezu mincí – *Kolníková 1998*), získavaných prevažne nelegálnymi amatérskymi výkopmi, možno počiatky laténskeho osídlenia doložiť už v stupni LT C2, ťažisko rozkvetu opevnenej polohy zodpovedá stupňu LT D1 a postupne doznieva v LT D2. V súčasnosti sú Trenčianske Bohuslavice spolu s Bratislavou, hradným návrším v Devíne, Plaveckým Podhradím a Smolenicami považované za oppidálne štruktúry *(Pieta 2008*, 120). Na široké obchodné i hospodárske kontakty tohto centra poukazujú importy rozličného pôvodu a predovšetkým mince razené od stredných Čiech, Moravy a púchovskej kultúrnej oblasti až po Panóniu, južné Nemecko, južné Alpy, severné a stredné Taliansko či územie dnešného Albánska *(Kolníková 1998*, 12–44; *Pieta 2008*, 244, 245, tab. 120.A). Medzi predmety cudzokrajného pôvodu tak dobre zapadá aj na Slovensku zatiaľ v mlado- a neskorolaténskom prostredí ojedinelá plastika egyptského božstva. Na sever sa mohla dostať mnohými, dnes už len ťažko identifikovateľnými spôsobmi (dar, korisť, amulet, artefakt získaný v Stredomorí počas obchodných alebo iných aktivít, majetok cudzieho obchodníka a pod.). Zo zreteľa však celkom nemožno vylúčiť ani priame kontakty so severnou Afrikou, pretože keltskí žoldnieri sa v službách egyptských Ptolemaiovcov spomínajú ako v priebehu 3., tak aj v 2. stor. pred Kr. *(Filip 1963*, 58). Mobilita istej časti spoločnosti (obchodníci, žoldnieri, potulní remeselníci či rôzni dobrodruhovia) bola vtedy zrejme väčšia, ako by sme boli donedávna ochotní pripustiť. V našom prostredí zaujímavý, hoci v Egypte bežný predmet mohol byť aj cenený ako vzácny amulet, predovšetkým ak sa pozabudlo na pôvodnú funkciu Usira – záhrobného božstva.

Zatiaľ čo miesto nálezu – vzhľadom na spôsob získania a prvotné nerozpoznanie pôvodného významu predmetu darcami – je vysoko pravdepodobné, o dobe jeho prinesenia na Považie azda možno diskutovať, pretože z vyvýšeniny Malovecko sú známe aj nálezy z mladšej doby rímskej a zo včasného i vrcholného stredoveku až takmer po súčasnosť. Sú však zastúpené nepomerne menším počtom než predmety z doby laténskej (*Bazovský 2003*, 130).

Keďže plastika Usira z Trenčianskych Bohuslavíc nebola nájdená v uzavretom kontexte, možností ako sa mohla dostať na lokalitu zostáva mnoho. V každom prípade však ide o jedinečný a raritný nález, ktorý zaraďuje Slovensko medzi najsevernejšie krajiny Európy, v ktorých sa nález staroegyptskej pamiatky zaznamenal priamo v teréne.

LITERATÚRA

Bazovský 2003 — I. Bazovský: Nálezy z keltského oppida v Trenčianskych Bohuslaviciach. Zbor. SNM 97, Arch. 13, 2003, 119–132.

Berlev/Hodjash 1998 — O. Berlev/S. Hodjash: Catalogue of the Monuments of Ancient Egypt From the Museums of the Russian Federation, Ukraine, Bielorussia, Caucasus, Middle Asia and the Baltic States. Orbis Biblicus et Orientalis, Series Arch. 17. Fribourg 1998.

Brunner-Traut/Brunner/Zick-Nissen 1984 — E. Brunner-Traut/H. Brunner/J. Zick-Nissen: Osiris, Kreuz und Halbmond. Die drei Religionen Ägyptens. Mainz am Rhein 1984.

Curl 2005 — J. S. Curl: The Egyptian Revival. Ancient Egypt as the Inspiration for Design Motifs in the West. Abingdon – New York 2005.

Davies 2007 — S. Davies: Bronzes from the Sacred Animal Necropolis at North Saqqara. In: M. Hill (Ed.): Gifts for the Gods: Images From Egyptian Temples. New York 2007, 174–187.

von Droste zu Hülshoff et al. 1991 — V. von Droste zu Hülshoff/E. Hofmann/B. Schlick-Nolte/S. Seidlmeyer: Liebieghaus – Museum alter Plastik. Ägyptische Bildwerke. Band II. Statuetten, Gefässe und Geräte. Melsungen 1991.

Filip 1963 — J. Filip: Keltská civilizace a její dědictví. Praha 1963.

Kolníková 1998 — E. Kolníková: Výpoveď mincí o keltskom hradisku v Trenčianskych Bohuslaviciach. Slov. Num. 15, 1998, 11–44.

Lurker 1991 — M. Lurker: The Gods and Symbols of Ancient Egypt. London 1991.

Nicholson/Shaw 2000 — P. T. Nicholson/I. Shaw: Ancient Egyptian Materials and Technology. Cambridge 2000.

Pieta 2008 — K. Pieta: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Arch. Slovaca Monogr. Stud. 11. Nitra 2008.

Seipel 2001 — W. Seipel (Hrsg.): Gold der Pharaonen. Wien 2001.

Schoske/Wildung 1993 — S. Schoske/D. Wildung: Gott und Götter im alten Ägypten. Mainz am Rhein 1993.

Shaw 2000 — I. Shaw: The Oxford History of Ancient Egypt. Oxford 2000.

Wilkinson 2003 — R. H. Wilkinson: The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt. Cairo 2003.

Wuttmann et al. 1996 — M. Wuttmann/B. Bousquet/M. Chauveau/P. Dils/S. Marchand/A. Schweitzer/L. Volay: Premier rapport préliminaire des travaux sur le site de ᶜAyn Manāwīr. Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale 96, 1996, 385–451.

Wuttmann/Coulon/Gombert 2007 — M. Wuttmann/L. Coulon/F. Gombert: An Assamblage of Bronze Statuettes In a Cult Context: The Temple of ᶜAyn Manâwir. In: M. Hill (Ed.): Gifts for the Gods. Images from Egyptian Temples. New York 2007, 167–173.

Internetový zdroj — http://www.globalegyptianmuseum.org/detail.aspx?id=9665

STATUETTE OF THE EGYPTIAN GOD OSIRIS FROM TRENČIANSKE BOHUSLAVICE

Radoslav Čambal – Zdeněk Farkaš – Dušan Magdolen

Summary

A tiny copper or bronze statuette of the Ancient Egyptian god Osiris (Ancient Egyptian , Greek Οσιρις) was donated to The Slovak National Museum – Archaeological Museum in Bratislava (Fig. 2), included in a small gift collection that came from a highland fortified settlement at the site of Malovecko nearby Trenčianske Bohuslavice (Fig. 1). The assemblage consisted mostly of fragments of small artefacts dated to the La Tène period. The fortified settlement is situated in a strategic position at the Malovecko mound on the White Carpathians promontory, where Bošácka valley leads to the Váh river basin and where important distance roads are crossing and connecting present-day Moravia with western Slovakia and Transdanubia and with northern Europe up to the Baltic.

The head is covered with the so-called *atef* crown. In the middle of the crown in its lower part uraeus is depicted as an erected sacred cobra, which was originally gilded. The upper part of the Osiris sculpture from his head to the waist presents the deity's hands with power insignia depicted in standard way. His forearms are set to his chest opposite each other and every fist is holding one characteristic symbol of power, sceptres called *nekhakha* () – that is a whip, flail or fly-expelling whisk – and *heka* () – pharaoh's monarchical staff. Presuming the Osiris statuette from Trenčianske Bohuslavice is of Ancient Egyptian origin, it can be dated within the relative chronology of the Ancient Egypt into the time interval between the incipient Third Intermediate Period (approx. 1069 BC) and the Roman Period (30 BC till 395 AD). Tiny bronze statuettes of deities were made and used as votive objects donated to temples to secure eternal life after death predominantly in the Late and Ptolemaic Periods (the 7th till 1st centuries BC). In those times Egyptian culture became an object of great admiration of both the ancient Greeks and then also Romans.

Regarding the La Tène period, the site of Malovecko was settled in the LT C2 stages. It was flowering during the LT D1 stage and terminated in the LT D2. Wide trade and economic contacts of this centre are proved by imports of varied origins, mainly coins that were minted from central Bohemia, Moravia and Púchov cultural region up to Pannonia, southern Germany, southern Alps, northern and central Italy or the territory of present-day Albania. The rare tiny statuette of Egyptian deity belongs to them probably and it could get northward by now only hardly identifiable ways (a gift, loot, amulet, personal property obtained in the Mediterranean by trade or other activities, property of foreign merchant, etc.). We have to regard also direct contacts with northern Africa as Celtic mercenaries in Ptolemaic service are mentioned in the 3rd and 2nd centuries BC and mobility of some strata in contemporary society was presumably bigger than we could admit. The artefact, that was attractive in our milieu though quite common in Egypt, could be esteemed as precious amulet. At the site far less finds of the Late Roman period and High Middle Age almost up to the modern times found there.

Though the Osiris statuette from Trenčianske Bohuslavice was not found in closed context, in any case it is rare and unique finding that brings Slovakia among the most northward countries with an Ancient Egyptian artefacts found directly in field.

Fig. 1. Trenčianske Bohuslavice, site Malovecko.

Fig. 2. Statuette of the Egyptian god Osiris found at Trenčianske Bohuslavice, site Malovecko (photo and drawing by R. Čambal).

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 117–136.

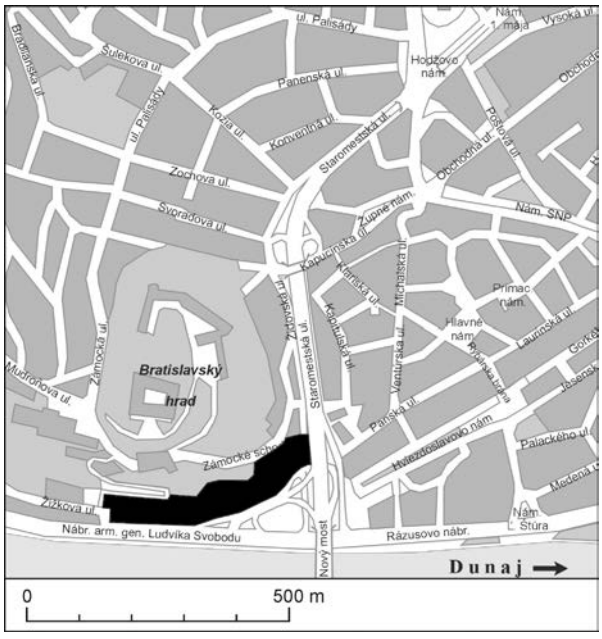
TYPOLÓGIA NESKOROLATÉNSKEJ KERAMIKY Z BRATISLAVY-VYDRICE

Predbežné výsledky

RADOSLAV ČAMBAL – BRANISLAV KOVÁR – MARTIN HANUŠ

ÚVOD

V rokoch 2007–2008 uskutočnil Slovenský archeologický a historický inštitút záchranný výskum na lokalite Podhradie-Vydrica v Bratislave (obr. 1). Počas archeologických prác sa objavili viaceré zaujímavé artefakty a situácie. Podarilo sa doložiť stopy osídlenia od eneolitu, cez dobu halštatskú až po novovek (*Štefanovičová et al. 2008a*). Najdôležitejšie nálezy sú však z obdobia mladšej doby železnej a zo stredoveku. Výsledky výskumu sa postupne analyzujú a sprístupňujú odbornej a laickej verejnosti. Zatiaľ bol publikovaný len formou stručnej predbežnej správy (*Štefanovičová et al. 2008b*, 249–256). Výnimkou je zverejnenie niektorých zaujímavých artefaktov a skutočností z doby laténskej (*Kolníková/Kovár 2010*, 69–73; *Jelínek/Kovár/Benuš 2010*, 25–31; *Kvetánová/Kovár 2010*, 389–399; *Kovár/Hanuš, v tlači*).

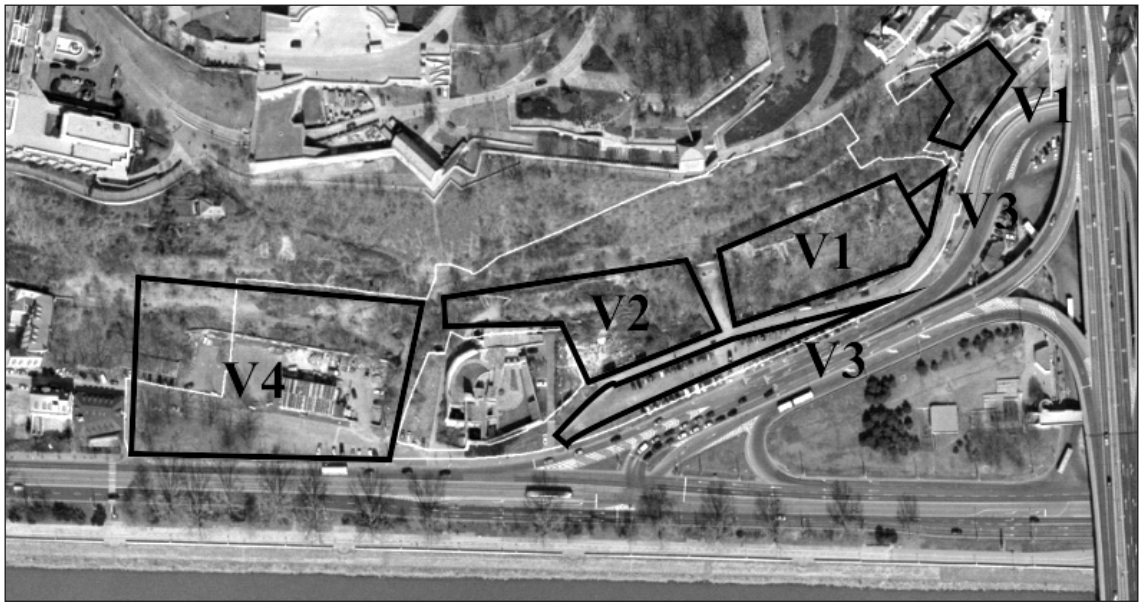
Obr. 1. Bratislava, mestská časť Staré mesto. Čiernou je vyznačená skúmaná plocha Podhradie-Vydrica.

CHARAKTERISTIKA VÝSKUMU

Lokalita sa nachádza pod hradným bralom, neďaleko toku Dunaja. Výskumnú plochu sme rozdelili na štyri časti označené ako Vydrica 1, 2, 3 a 4 (obr. 2).

Vydrica 1 sa rozprestierala vo východnej časti lokality. Priliehala k južnému svahu hradného brala. Zo západu ju ohraničovala prístupová cesta k bývalému krytu civilnej obrany, z juhu a východu cesta. Vydrica 2 bola medzi bývalým krytom a stredovekou Vodnou vežou. Južne od Vydrice 1 a 2 ležala plocha 3, ktorá sa nachádzala v priestore bývalého parkoviska. Plocha 4 zahŕňala územie na západ od objektu tzv. Vodnej veže a na západe ju ohraničovala historická zástavba Žižkovej ulice (obr. 2; *Štefanovičová et al. 2008b*, 249).

V predloženom príspevku sa budeme zaoberať hlavne analýzou keramiky z Vydrice 2. Vedú nás k tomu viaceré objektívne dôvody. Keďže výsledky výskumu sa ešte stále analyzujú, budeme na tomto mieste publikovať len isté predbežné závery. Ďalší dôvod súvisí s lokalizáciou plochy. Archeologické sondy sme v tejto časti umiestnili v bezprostrednom susedstve starších výskumov (obr. 3). Naše výsledky preto môžu napomôcť pri interpretácii zatiaľ len čiastočne publikovaných výskumov z minulosti (*Baxa et al. 1990*, 38; *Baxa/Kolníková 1992*, 139; *Pieta/Zachar 1993*, 143–209).

Obr. 2. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Satelitný snímok s vyznačenými sektormi výskumu (sektory V1, V2, V3, V4).

Na celej ploche výskumu sa našlo niekoľko archeologických kultúrnych vrstiev (Vydrica 1, 3–2 vrstvy, Vydrica 2–3 vrstvy), ktoré jednoznačne patria do doby laténskej. Vrstvy s laténskym materiálom niekde dosahovali mocnosť až 1 metra. S istou opatrnosťou ich datujeme do neskorej doby laténskej (*Kovár/Hanuš, v tlači*). Jedna z nich mohla predstavovať spálenú zánikovú vrstvu, stratigraficky totožnú s katastrofickým horizontom z predchádzajúcich výskumov (*Baxa et al. 1990*; *Baxa/Kolníková 1992*).

Medzi preskúmané objekty patria pece a ohniská. V jednom z ohnísk sa našiel kúsok omietky a malty. Okrem keramiky, ktorá je predmetom tejto štúdie, sa našli aj ďalšie dôležité artefakty. Doklady poľnohospodárstva reprezentuje nález žarnova a kosy. Piecky zapustené do svahu mohli slúžiť na sušenie obilia (*Kovár/Hanuš, v tlači*).

O ekonomickom význame Podhradia svedčia keltské mince a zlomky dávkovacích mincových platničiek. Zlaté alebo strieborné mince typu Biatec sa nepodarilo nájsť, objavili sa len drobnejšie razby. Medzi domáce razby zaraďujeme strieborné mince simmerinského typu. Norického pôvodu sú mince typu Karlstein, aj keď ich razili i bratislavskí Bójovia. Numizmatické nálezy potvrdzujú datovanie do neskorej doby laténskej (*Kolníková/Kovár 2010*, 69–73). Množstvo zlomkov dávkovacích platničiek sa našlo po celej ploche výskumu. Na základe toho môžeme uvažovať o existencii keltskej mincovne na lokalite (*Štefanovičová et al. 2008b*, 251–256).

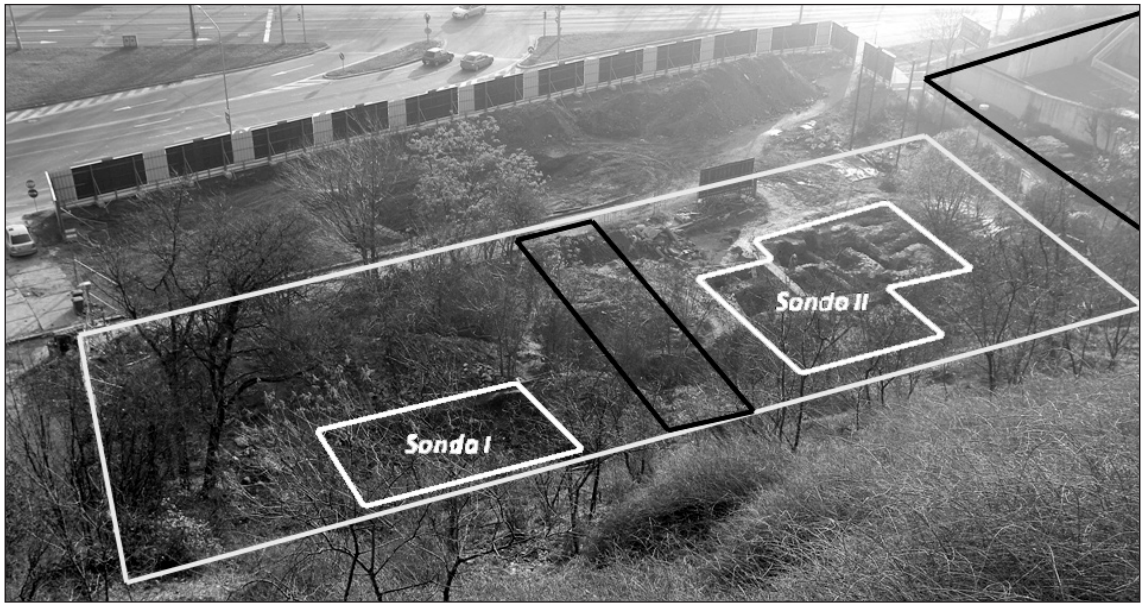
Do kategórie drobných predmetov patria nálezy praslenov, bronzové jazykovité nákončie opaska, fragmenty spôn a sklených náramkov. Tieto predmety taktiež datujeme do neskorej doby laténskej. Diaľkový obchod s Baltom reprezentuje výskyt jantárových korálikov (*Kovár/Hanuš, v tlači*).

Medzi importy z Rímskej ríše zrejme zaraďujeme bronzový predmet v tvare viničného listu. Mohol byť súčasťou bronzového kahanca, aj keď úplne nevylučujeme aj iné možnosti. Nález spadá zrejme do obdobia 1. storočia pred Kr. až 1. storočia po Kr. Nevieme s určitosťou povedať, či sa predmet na územie Bratislavy dostal vcelku, alebo ide len o fragment k ďalšej recyklácií kovu (*Kvetánová/Kovár 2010*, 389–399).

Katastrofický horizont na lokalite pravdepodobne dokladajú pohodené kostry štyroch jedincov (*Jelínek/Kovár/Benuš 2010*, 25–31).

VYDRICA 2

Ako sme už uviedli vyššie, predmetom analýzy bude hlavne keramika z časti Vydrica 2. Plochu sme skúmali pomocou rezov a sond. Prostredníctvom rezov sme zisťovali a overovali archeologický potenciál územia. Tri sondy sme umiestnili v miestach pozitívneho výsledku. Slúžili na preskúmanie väčšej plochy

Obr. 3. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Pohľad na skúmanú plochu Vydrica 2 so schematicky zobrazenými sondami I a II (sonda III ešte nebola otvorená). Medzi nimi je parcela č. 554 preskúmaná v roku 1988.

a zodpovedali charakteru systematického výskumu. Povrchovú vrstvu tvorili zväčša recentné navážky pochádzajúce z asanácie Vydrice. Od úrovne včasného novoveku získaval priestor už jednoznačne obytnú funkciu (Vydrická ulica, tzv. Brauneckerov palác ap.). Z obdobia novoveku pochádzalo aj niekoľko súborov keramiky a skla (*Hanuš 2008*).

Osídlenie z vrcholného a neskorého stredoveku sa podarilo preskúmať vo všetkých sondách. Stratigrafiu výrazne porušila novoveká zástavba. Okrem nálezov keramiky sme získali aj rôzne kovové predmety: železné nože, stavebné kovania či mince. O stredovekom osídlení viac prezrádzala odkrytá murovaná architektúra. Zaujímavým objavom bol polygonálne zalomený gotický múr vyúsťujúci do hlboko založeného piliera.

Vydrica 2 mala osídlenie aj v predchádzajúcom období včasného stredoveku. Jeho dokladom sú archeologické objekty – jamy a ohniská poukazujúce na sídliskový charakter priestoru. Medzi nálezmi je opäť keramika, žarnov, ale aj niektoré výnimočnejšie nálezy, ako sú napr. avarské liate kovanie či železné strelky. Vo včasnostredovekých vrstvách sa nachádzalo veľké množstvo laténskych črepov (*Hanuš 2008*).

Osídlenie v období praveku je na ploche doložené len ojedinelými črepmi v sekundárnych polohách. Najstaršie artefakty predstavujú keramické fragmenty pravdepodobne badenskej kultúry. Ide o niekoľko kusov, ktoré sa vyskytli v mladších laténskych či včasnostredovekých vrstvách. Taktiež sa podarilo objaviť jeden halštatský črep (*Hanuš 2008*).

Z doby laténskej sme zatiaľ identifikovali tri vrstvy, tieto závery definitívne potvrdíme až po ukončení analýz. Najstaršia vrstva sa nachádzala na sterilnom podloží. Počas predchádzajúceho výskumu sa v susedstve sondy našli kostrové pozostatky desiatich ľudí a dvoch zvierat. Skelety ležali na spálenej konštrukcii nadzemného objektu (*Pieta/Zachar 1993*, 185). Pravdepodobne sme zachytili obdobnú katastrofickú spálenú vrstvu. Jednotlivé vrstvy oddeľovali splachové časti, ale samotná stratigrafia je ešte predmetom štúdia. Medzi objekty patria pece, ohniská a skelet psa. Okrem keramiky sa vyskytovali mince, dávkovacie platničky na mincový kov, kosa, žarnov, kúsky jantáru a terry sigillaty (*Hanuš 2008*).

Prekvapivým objavom na Vydrici 2 je nález architektúry vybudovanej z nasucho kladených kameňov. Murivo pozostávalo z dvoch úsekov širokých 1,2 m, ktoré vytvárali nárožie. Zachytili sme ich v dĺžke 3,5 m. Ďalší priebeh múrov narušovala mladšia zástavba. Základovú časť tvorili menšie kamene naukladané v riadkoch v zužujúcej sa základovej jame (hĺbka 1,5 m). Nadzemné partie sa zachovali do výšky 0,6 m a vymurovali ich z väčších kameňov (do 0,4 m). Južne od muriva sa nachádzala kamenná deštrukcia, predstavujúca jeho spadnutú stenu. Zatiaľ stavbu datujeme do neskorej doby laténskej (*Kovár/Hanuš, v tlači*).

Vyhodnotenie keramického materiálu

Prevažujúcu zložku keramického materiálu z výskumu Vydrice v bratislavskom Podhradí tvorí charakteristická na kruhu vyrobená oppidálna keramika.[1] Objavujú sa však aj fragmenty rímskych nádob (terra sigillata, črepy z nádob potiahnutých kovovo lesklou engobou s jemnými trhlinkami).

Hrnce

V najväčšej miere sú z polohy Vydrice 2 zastúpené – podobne ako aj v ďalších polohách bratislavského oppida – situlovité hrnce so zosilneným okrajom rôznych tvarov skupiny I, s povrchom zdobeným typickým zvislým a šikmým „hrebeňovaním" (tab. II: 1–9; III: 1a–1b; IV: 1–4). Objavujú sa jednak s prímesou grafitu v hline, ale aj bez neho, resp. iba s tuhovaným povrchom. Do tejto skupiny nádob patria aj tvary veľkých zásobnicových hrncov sivej farby typu VII/2 a VII/3 s rôzne tvarovaným zosilneným okrajom (tab. I: 4–7), ktoré sú známe aj z náplne deštrukcie hrnčiarskej pece na Námestí slobody (*Janšák 1955*, 195–221). V pomerne veľkom počte sa vyskytujú aj esovito profilované hrnce typu I/4 (tab. VI: 1–10). K častým tvarom patria aj tenkostenné vázovité nádoby (tab. I: 1–3).

K typickým a frekventovaným tvarom keramiky v priestore bratislavského oppida a jeho zázemia zo záveru neskorolaténskeho osídlenia (LT D2) sú nádoby označované ako hrnce s tzv. kyjovito zosilneným alebo triangulárne formovaným okrajom skupiny I/2 (tab. V: 1–4). Nachádzajú sa v záverečnom horizonte osídlenia bratislavského oppida (*Zachar 1981*; *Zachar 1982*; *Zachar/Rexa 1988*; *Pieta/Zachar 1993*; *Musilová/Lesák 1996*; *Čambal 2004*; *Resutík 2007*).

Typ hrnca s tzv. kyjovito zosilneným, resp. trojuholníkovito formovaným okrajom sa objavuje predovšetkým v priestore bratislavského oppida a v jeho okolí do 25 km na východ a juhovýchod. Vyskytol sa v objekte 3/78 v Senci-Svätom Martine (*Čambal/Mináč/Zachar 2010*, 131–150, tab. I: 20, 21, 23; IV: 12, 13; V: 1). Z povrchových zberov pochádza niekoľko exemplárov z Blatného (poloha Čihákovský mlyn), z Bernolákova a objekt 3/79 z polohy Probstové v Bratislave-Vajnoroch (*Studeníková/Zachar 1980*, obr. 112: 4; *Zachar 1982*, obr. 5: 1), ako aj zo zadunajského priestoru v Bratislave-Rusovciach (*Bazovský 2004*, 95–108, obr. 4: 6; 6: 1–3; 9: 4, 7) a v Bratislave-Jarovciach (informácia: *I. Bazovský*). V Dolnom Rakúsku sa analogické nálezy vyskytli v Oberleiserbergu (informácia: *M. Karwowski*) a vo Viedni (informácia: *P. Ramsl*). Podľa najnovších vedomostí sa výrazný výskyt takejto keramiky objavuje v Štajersku. V súčasnosti je známych už niekoľko nálezísk s týmto typom nádob. Išlo o oblasť, ktorá súvisela s kmeňom Norikov a Tauriskov. Patria sem lokality Södingberg (*Groh et al. 2008*, 348, Abb. 24: 8; 1–3, 5; *Tiefengraber 2009*, 269, Abb. 14: 1–5; 20: 1, 2) alebo Lebing (*Tiefengraber 2009*, Abb. 23: 1).

V rámci vyhodnotenia lokality Frauenberg bei Leibnitz uvádza W. Artner tento tvar hrnca ako typ 205 a označuje ho taktiež za jednu z vedúcich foriem stupňa LT D2 (*Artner 1998/1999*, 234, Taf. 16: 205; 19: 248; 50: 633; 62: 770). Podobná keramika sa objavuje spolu s dáckou keramikou (*Musilová/Lesák 1996*, 98), ktorá sa však v rámci doposiaľ spracovaného nálezového materiálu z Vydrice nevyskytla. Jeho pôvod v Dácii je však na základe najnovších poznatkov vylúčený, keďže v rámci dáckej keramiky nemá tento tvar obdobu (*Crişan 1969*; *ten istý 1970*, 83–106; *Pieta 1982b*, 35–46; *Čambal et al. 2009*, 77–94). Preto je veľmi zaujímavé, že sa táto keramika okrem územia bratislavského oppida a jeho zázemia koncentruje na území súčasného Rakúska, predovšetkým v Štajersku – ktoré bolo súčasťou Norika – a v Dolnom Rakúsku s centrom na Oberleiserbergu. Nie je preto vylúčený súvis s mocensko-politickým zásahom Norického kráľovstva v poslednej tretine 1. storočia pred Kr. Stalo sa tak po úpadku moci Bójov, ktorý na strednom Dunaji okolo polovice 1. storočia pred Kr. spôsobili Dákovia pod vedením Burebistu (*Dobiáš 1964*, 30; *Dobesch 1995*, 18).

Misy

Najpočetnejšou skupinou popri situlovitých hrncoch sú kónické misy typu V/2 s dovnútra vtiahnutým okrajom (tab. VIII: 1–8; IX: 1, 2, 5). Nepatria však k chronologicky citlivým tvarom. Do tejto skupiny spadajú aj esovito profilované misy (tab. IX: 4, 10) a pre neskorolaténsky stupeň LT D2 typické ostro esovito formované misy typu V/4 Békásmegyer (tab. IX: 11, 12). V prípade esovito profilovaných mís (tab. IX: 4, 10) sa vývoj ich profilácie smerom k mladším stupňom strednej a neskorej doby laténskej zostruje a vyúsťuje

[1] Typológia neskorolaténskeho keramického materiálu z lokality vychádza z prác L. Zachara na základe nálezov z Partizánskej ulice (*Zachar 1981*, 41–48) a Nálepkovej ulice č. 19–21, dnes Panská (*Zachar/Rexa 1988*, 45–56) v Bratislave – Starom Meste, neskôr doplnenej o typológiu keramiky z bratislavského hradného vrchu (*Čambal 2004*, 15–30).

do ostrej esovitej profilácie typu Békásmegyer (tab. IX: 11, 12). Zdá sa, že túto možnosť potvrdzuje aj triedenie s datovaním, ktoré vo svojej práci prezentuje P. Trebsche (*Trebsche 2010*, 85–96, Tabelle 5).

Kónické misy typu V/6 (tab. IX: 6) s odsadeným hrdlom, so zosilneným, mierne von vykloneným okrajom a s výzdobou jednoduchou vlešťovanou vlnovkou sa vyskytli na Bratislavskom hrade (*Čambal 2004*, tab. LXII: 3, 4) a v Gellérthegy-Tabáne v jame 35/1935 (*Bónis 1969*, 23; Abb. 7: 10), v chatách 1/1950 (*Bónis 1969*, 89, Abb. 47: 24) a 16/1947 (*Bónis 1969*, 144, Abb. 101: 7–10) spolu s typom Békásmegyer a s maľovanou keramikou. Ako sme už spomenuli vyššie, misy typu Békásmegyer patria k nosnému materiálu stupňa LT D2 v priestore bratislavského oppida (*Urban 1996*, 199; *Zachar/Rexa 1988; Čambal 2004*), spolu s hrncami typu I/2 s kyjovito formovaným okrajom a s trojnožkami.

Poháre súdkovitého tvaru s rovným nezosilneným okrajom typu IV/1 sa na lokalite doposiaľ vyskytli iba v jednom prípade (tab. VII: 8). Pravdepodobne išlo o tvar, ktorý stál na kalichovitej kruhovej nôžke. Poháre súdkovitého tvaru s von vyhnutým okrajom a kalichovitou kruhovou nôžkou typu IV/2 (tab. VII: 9–11) patria k typickej náplni neskorolaténskeho obdobia. V bratislavskom oppide sa často vyskytujú ako súčasť jemnej stolovej keramiky (*Musilová/Lesák 1996*, 94–98). K tomuto typu priraďujeme aj súdkovité/vázovité nádoby s odsadeným hrdlom a von vyhnutým okrajom, stojace na kalichovitej kruhovej nôžke typu III/3 (tab. VII: 13, 16, 18, 19). Sú vyrábané – podobne ako poháre patriace k stolovému servisu – zásadne z jemne plaveného materiálu s lešteným povrchom. L. Zachar priraďuje túto jemnú keramiku k mladšej sídliskovej fáze oppida (*Zachar/Rexa 1988*, 60, Abb. 19; *Pieta/Zachar 1993*, obr. 108).

Výzdoba na keramike

Najcharakteristickejším výzdobným prvkom na keltskej keramike, predovšetkým situlách, je tzv. zvislé hrebeňovanie. Na keramike z Vydrice sa nachádza v rôznych formách a prevedení. Doložené je zvislé plošné (tab. V: 4; VI: 7), šikmé (tab. II: 6, 7; IV: 3a; VI: 8), kombinované (tab. II: 9; III: 1a; V: 1, 2), nepravidelné (tab. VI: 6), ako aj metópovité hrebeňovanie (tab. IV: 1, 2). Kombinácia zvislého a šikmého hrebeňovania (tab. II: 9; III: 1a; V: 1, 2) sa považuje za mladý prvok vo výzdobe keramiky (*Hlava/Vích 2007*, 37). Objavuje sa predovšetkým v neskorej dobe laténskej na oppidálnej keramike (*Čambal 2004*, *Pieta 2008*). Podobne mladým výzdobným elementom je metópovité hrebeňovanie (tab. IV: 1, 2). V neskorej dobe laténskej od stupňa LT D1 sa taktiež objavuje prekrývanie zvislého hrebeňovania pomocou vlešťovaných línií alebo žliabkov (*Trebsche 2011*, 462).

Ostatné črepy zo sitúl v nálezovom materiáli z Vydrice sú zdobené rovnomerným plošným zvislým hrebeňovaním bez bližšej výpovednej hodnoty.

Relatívne mladý výzdobný prvok na keltskej keramike predstavuje vlešťovaná resp. vhladzovaná výzdoba na vnútornej a vonkajšej strane nádob (*Hlava/Vích 2007*, 37). Podľa G. Březinovej je motív vlešťovanej vlnovky typický už pre keramiku do záveru LT C1 a z priebehu stupňa LT C2 (*Březinová 2007*, 313). Podľa J. Medunu sa motív vlešťovaných horizontálnych línií na vnútornej strane mís objavuje v mladšej fáze stupňa LT B a motív vlešťovanej/vhladzovanej vlnovky na území Moravy vystupuje od stupňa LT C2 (*Meduna 1980*, 104).

V nálezoch z Vydrice je vlešťovanie zastúpené v niekoľkých prípadoch. Sú to motívy jednoduchých vlešťovaných vlnoviek na vonkajšej časti hrdla nádob (tab. IX: 6, 7) a na vnútornej stene nádob (tab. IX: 10). V prípade vlešťovania/vhladzovania ide o typ výzdoby, ktorý je veľmi častý na vnútorných stenách mís rôznej esovitej profilácie, prípadne na vnútornej časti hrdiel nádob (tab. I: 2; VIII: 5, 6; IX: 2).

V našom súbore sa objavuje aj pre neskorolaténske obdobie charakteristické vlešťovanie s vetvičkovitým vzorom (tab. VII: 17), motívom mriežky (tab. VII: 15), resp. mriežky s vlnovkou (tab. VII: 14) na pleciach vázovitých nádob sivej farby. Zriedkavejší je motív ostro lomenej vlnovky – „cik-cak" motív (tab. VI: 5).

Maľovaná keramika

Samostatnou skupinou keramického inventára z Vydrice je neskorolaténska maľovaná keramika. V nálezovom materiáli sa objavuje v menšom množstve a v zlomkovitom stave. Fľašovité nádoby typu II/1 a II/3 sú typickou súčasťou materiálnej náplne hmotnej kultúry oppida. Vyskytujú sa maľované aj nemaľované exempláre. V rámci neskorolaténskeho obdobia sa ich výroba sústredila v strediskách ako Manching, Stradonice, Třísov, Staré Hradisko (*Cumberpatch 1993*, 59–81) alebo Liptovská Mara (*Pieta 1982a*, 119). Ich produkciu predpokladáme aj v priestore bratislavského oppida, kde sa vyskytujú v pomerne veľkom množstve (*Pieta 1982a*, 118; *Zachar 1987*, 46; *Cumberpatsch 1993*, 60; *Čambal 2004*, 23–27). Na Vydrici bolo maľovanie zastúpené

na okrajoch fliaš (tab. VII: 1–4), na črepoch z tiel pravdepodobne fľašovitých nádob typu II/1 alebo II/3 s výzdobou vo forme horizontálnych pásov v oranžovočervenej a bielej kombinácii (tab. VII: 6, 7, 12) a v podobe motívu mriežky v odtieni hnedočervenej sépie na oranžovočervenom podklade (tab. VII: 5).

Na základe analýz neskorolaténskej maľovanej keramiky z bratislavského oppida pomocou Ramanovej spektroskopie (*Čambal et al. 2006*, 123–160; *Čambal/Gregor 2008*, 96–106) môžeme konštatovať, že aj v prípade engob, ktoré sa použili na maľovanie nádob z Vydrice, bude ich zloženie identické. Ide totiž o jeden výrobný okruh.

Červený pigment pozostáva z hematitu, hnedočervený pigment obsahuje hematit a magnetit a oxidy mangánu – pyroluzitu. Biela engoba je zložená z pigmentov oxidu vápenatého, resp. vylúčená nie je možnosť ani kaolinitu, kalcitu, apatitu alebo bauxitu. Rovnako ako v prípade hnedočervenej keramiky boli nádoby s čiernym pigmentom vypaľované v redukčnej atmosfére, nakoľko pri teplote vyššej ako 600 °C v oxidačných podmienkach by prišlo k vyhorievaniu uhlíka (*Čambal/Gregor 2008*, 103–106).

Okrem identifikácie mineralogického zloženia pigmentov pomocou Ramanovej spektroskopie môže táto metóda priniesť aj zaujímavé informácie týkajúce sa technológie výpalu keramiky, ako je teplota alebo atmosféra výpalu. V prípade, ak je pomocou tejto metódy identifikovaný kalcit, tak teplota výpalu nepresiahla 850 °C. Ak teplota výpalu presiahla túto teplotu, tak termálnym rozkladom kalcitu vzniká oxid vápenatý, ktorý patrí medzi Raman inaktívne látky (zlúčenina neposkytuje žiadne informácie v Ramanovom spektre). Ak je identifikovaný hematit, možno predpokladať, že keramika bola vypaľovaná v oxidačnej atmosfére (*Čambal/Gregor 2008*, 101, 106).

Značky na dnách sitúl

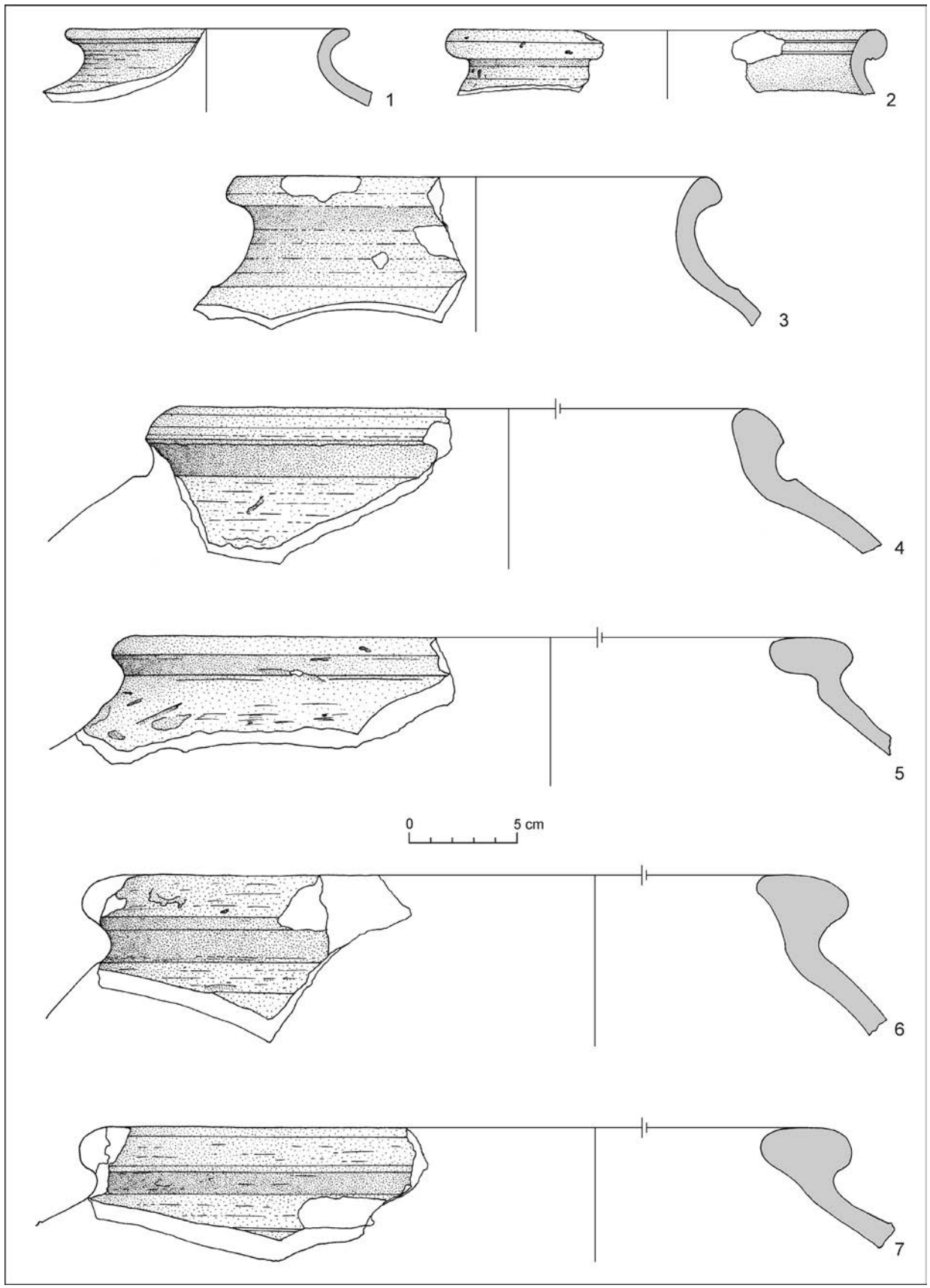
V závere strednej a predovšetkým v priebehu neskorej doby laténskej sa objavuje fenomén značiek na dnách nádob. Vyskytujú sa predovšetkým na grafitovej keramike, hlavne na zvislo hrebeňovaných situlách skupiny I. Z Vydrice 2 pochádzajú tri exemplár takto označených nádob. Znázorňujú tri rôzne typy značiek, každá vyrobená inou technikou. Jednu vytvorili pomocou systému niekoľkých plytkých širokých žliabkov (tab. III: 1a, 1b), druhú zhotovili rytím (tab. IV: 3a, 3b) a tretia vznikla pomocou hlbšieho žliabkovania (tab. IV: 4a, 4b). Typológiu značiek na dnách nádob v celoeurópskom rámci vypracovala I. Kappelová (*Kappel 1969*, Abb. 52). Územie Moravy doplnili M. Čižmář s J. Medunom (*Čižmář/Meduna 1985*, Abb. 3: 1–5) a naposledy M. Hlava (*Hlava 2008*, obr. 3).

V prípade značiek z Vydrice ide o jednu takmer kompletne a jednu čiastočne zachovanú značku v podobe „vtáčej stopy" (tab. IV: 3b, 4b) typu Kappel 1 (*Kappel 1969*, Abb. 52; *Hlava 2008*, obr. 3). Podobné značky sa objavujú v priestore Záhoria na lokalite v Kútoch, poloha Čepangát (*Zachar 1976*, 31–53, obr. 4: 6, 7) a v Plaveckom Podhradí-Pohanskej (*Paulík 1976*, tab. XIII: 8). Z priestoru bratislavského oppida ich taktiež niekoľko poznáme (*Pieta/Zachar 1993*, 165, obr. 88: 2, 4), podobne aj na Morave z lokalít Staré Hradisko a Polešovice (*Čižmář/Meduna 1985*, Abb. 1, 2). Známy je aj exemplár z lokality Thunau am Kamp (*Karwowski 2006*, Taf. 19). K exemplárom zo Slovenska patria aj značky na dnách nádob z Nitry-Šindolky (*Březinová 2000*, tab. 140: 4, 6, 7, 10) a z Nitrianskeho Hrádku, poloha Zámeček (*Březinová 2010*, tab. 5: 14). Jedna značka z Vydrice na nedá presne typologicky zaradiť (tab. III: 1b).

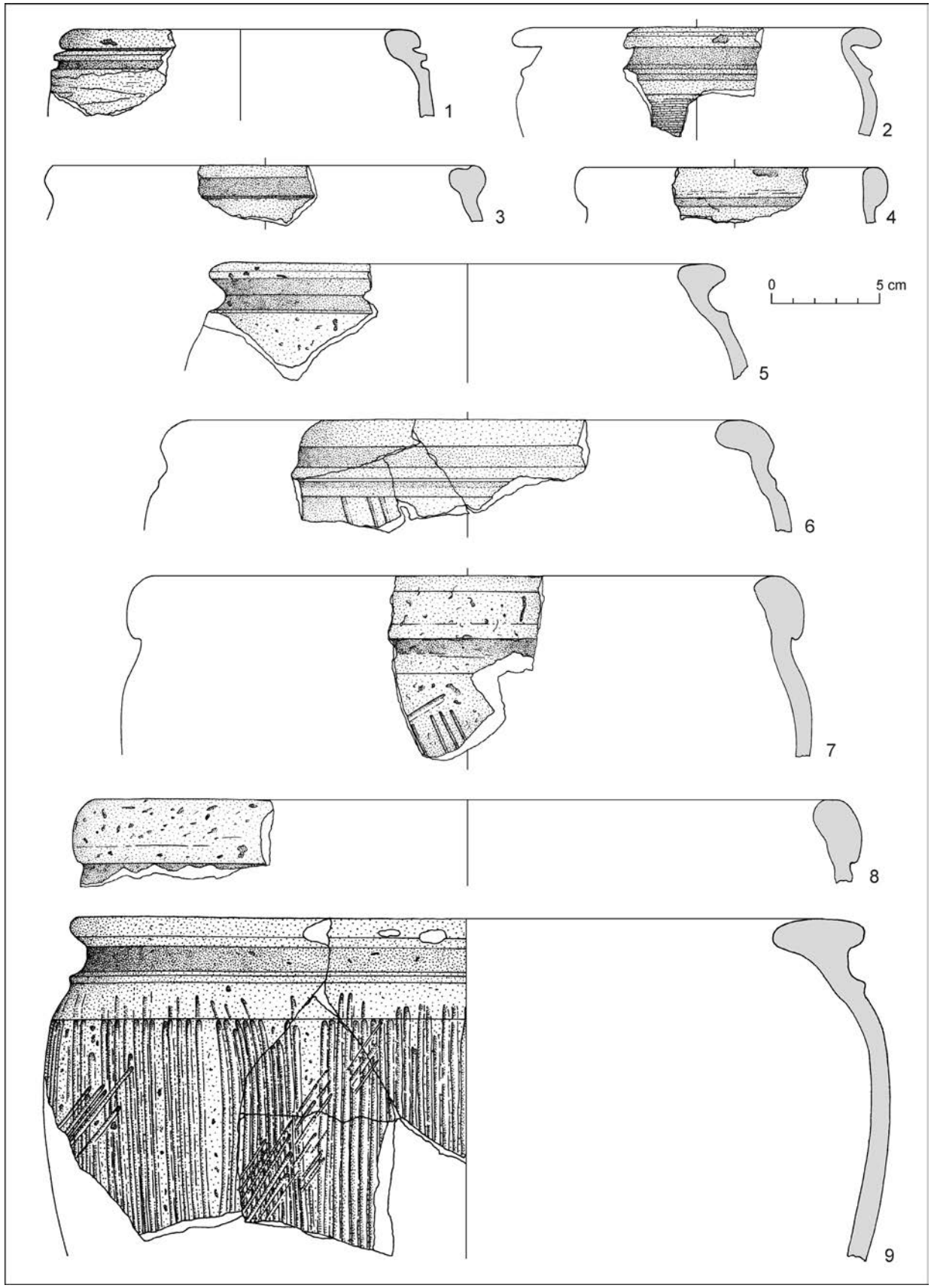
Možno predpokladať, že značky na dnách nádob z bratislavského oppida spadajú už do neskorolaténskeho stupňa. Najväčší výskyt značiek na dnách zvislo hrebeňovaných sitúl s prímesou grafitu je predovšetkým v stupni LT D1 (*Čižmář/Meduna 1985*, 92). Nemôžeme vylúčiť možnosť, že priestor bratislavského oppida mal pevné väzby a obchodné styky s územím južnej Moravy, ako aj s oblasťou pod vplyvom oppida Staré Hradisko. Práve tam sa predpokladá jedno z výrobných centier aplikujúcich spomínané značky na dná (*Hlava 2008*, 216). Datovanie značiek z Vydrice spadá podľa nálezových situácií do neskorolaténskych stupňov LT D1/LT D2.

ZÁVER

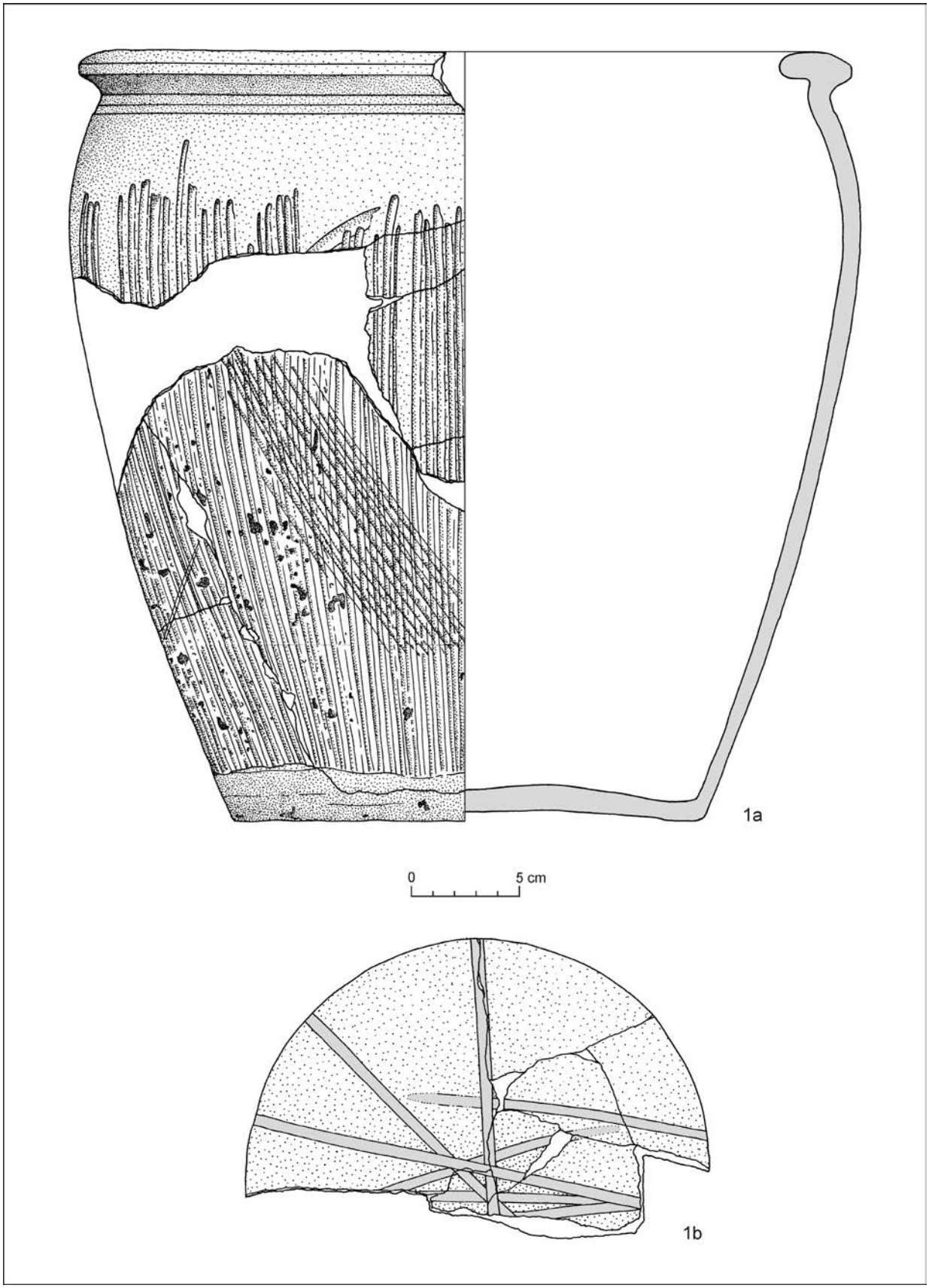
Celkové vyhodnotenie archeologického výskumu bratislavského Podhradia na Vydrici bude možné až po analýze kompletného nálezového materiálu a po jeho komparácii s kontextom terénnych situácií. Rámcovo možno keltskú keramiku z Vydrice datovať do neskorolaténskych stupňov LT D1 a LT D2 vďaka niektorým charakteristickým typom hrnčiarskeho riadu. Dácka keramika sa v rámci doposiaľ spracovaného materiálu nevyskytla. Pre presnejšie časové zaradenie bude dôležité zhodnotenie rímskych keramických importov (terra sigillata, črepy z nádob s lesklou engobou) a drobných chronologicky citlivých predmetov.

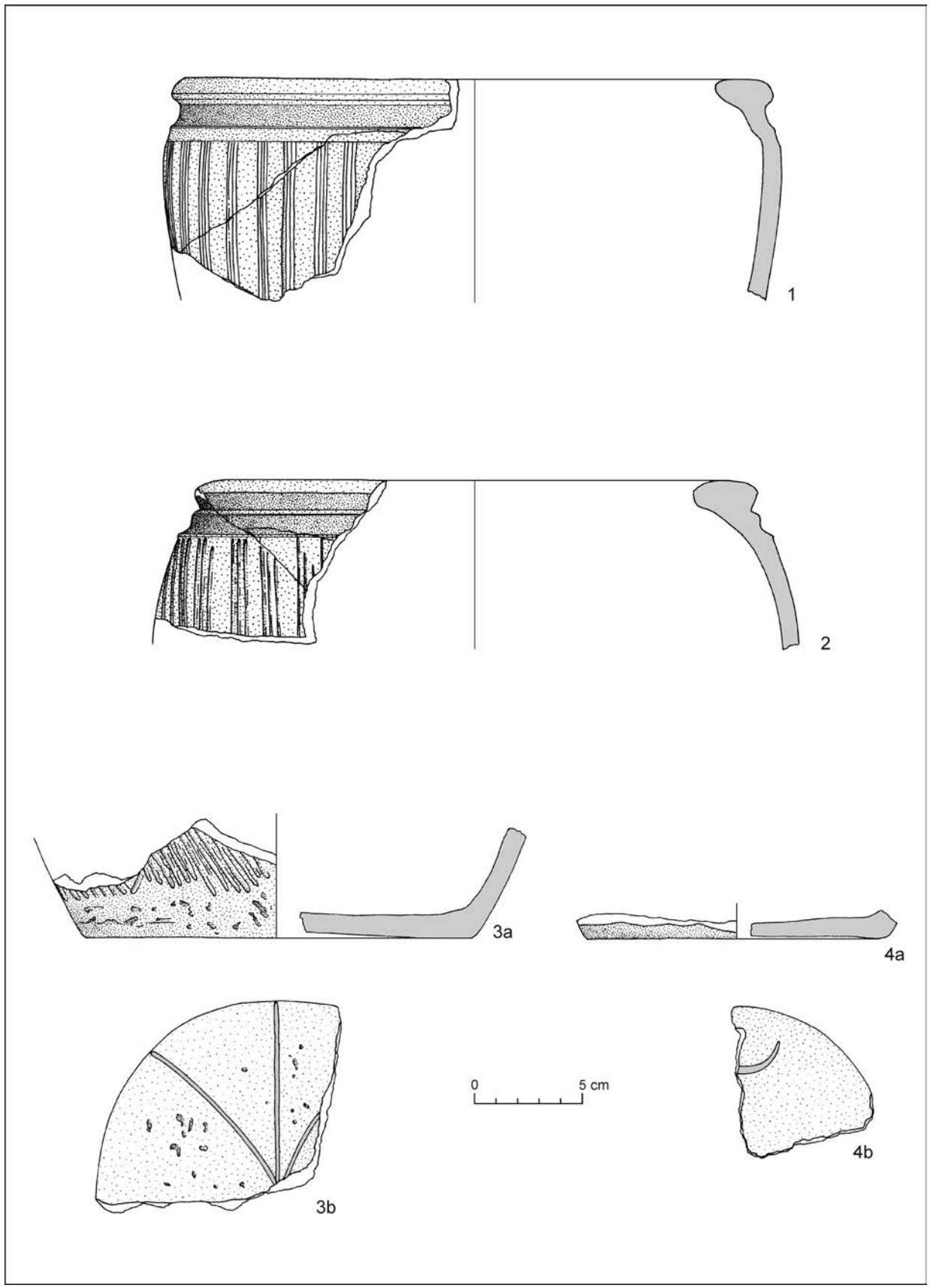
Tab. I. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Výber vázovitých (1–3) a zásobnicových tvarov nádob (4–7) z Vydrice 2. Všetky kresby vyhotovila Mgr. Lucia Pilková.

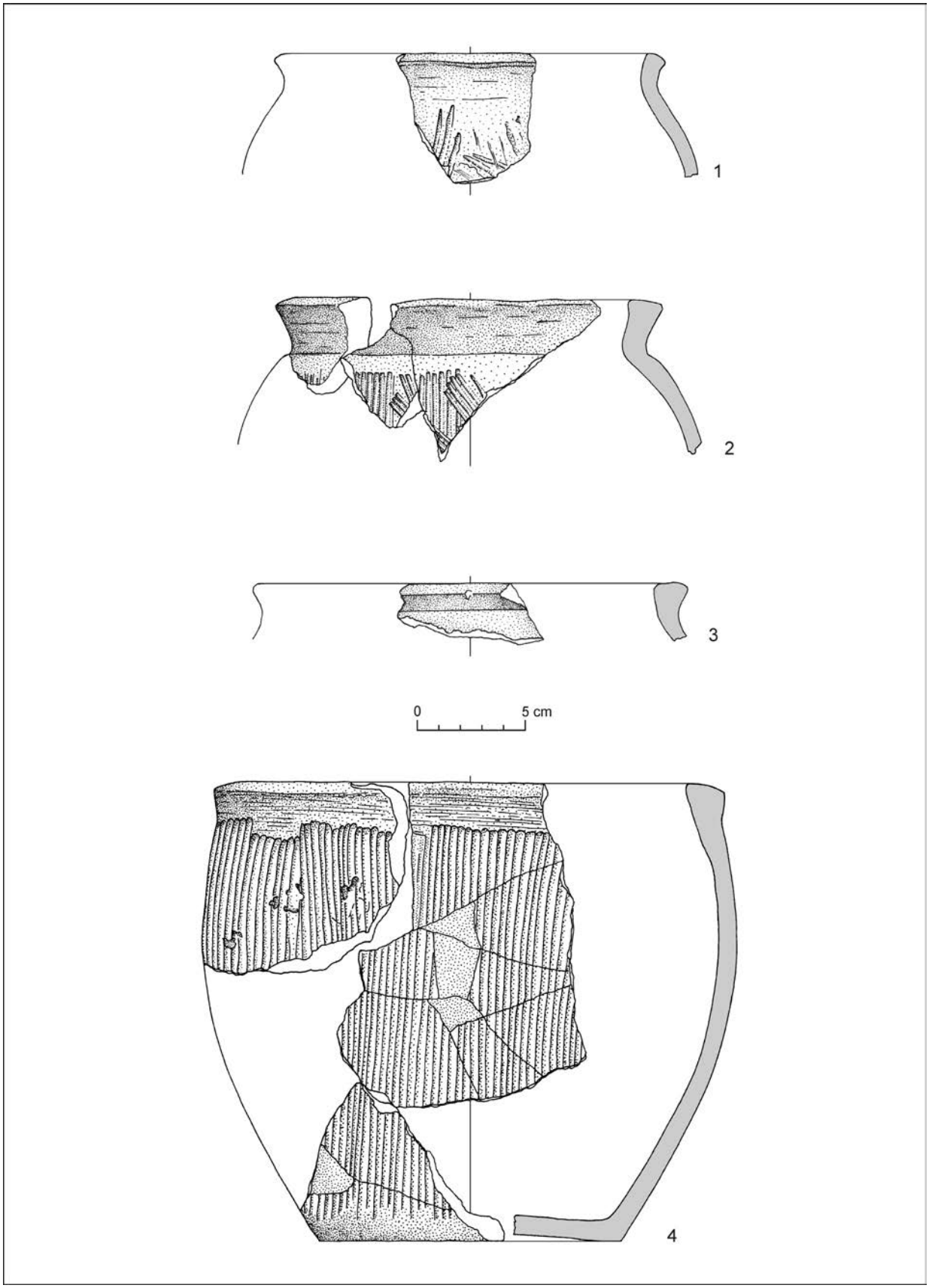
Tab. II. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Výber hrncov (1–5) a sitúl so zvislo hrebeňovaným povrchom (6–9) z Vydrice 2.

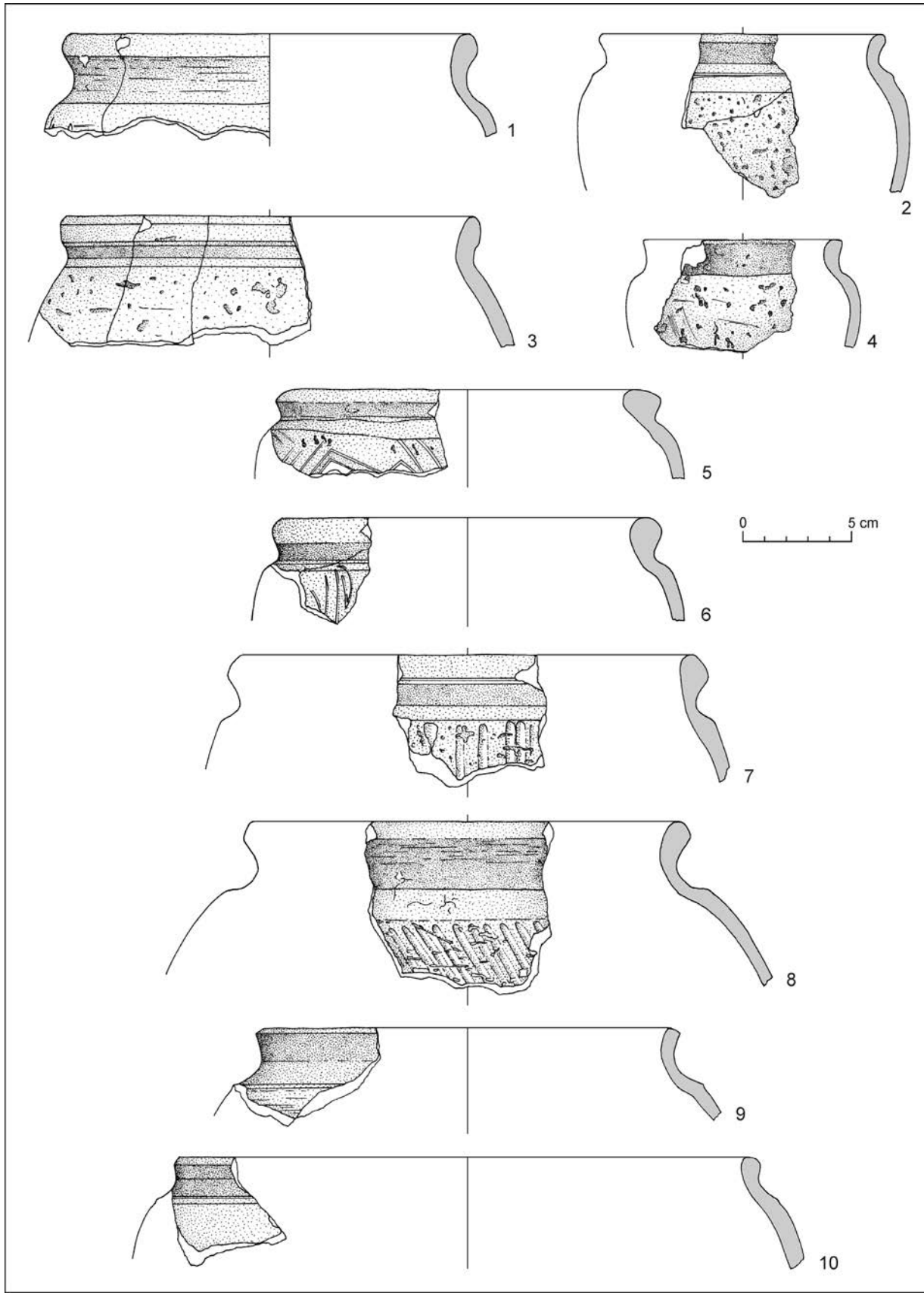
Tab. III. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Situla so zvislo hrebeňovaným povrchom (1a) a značkou na dne (1b) z Vydrice 2.

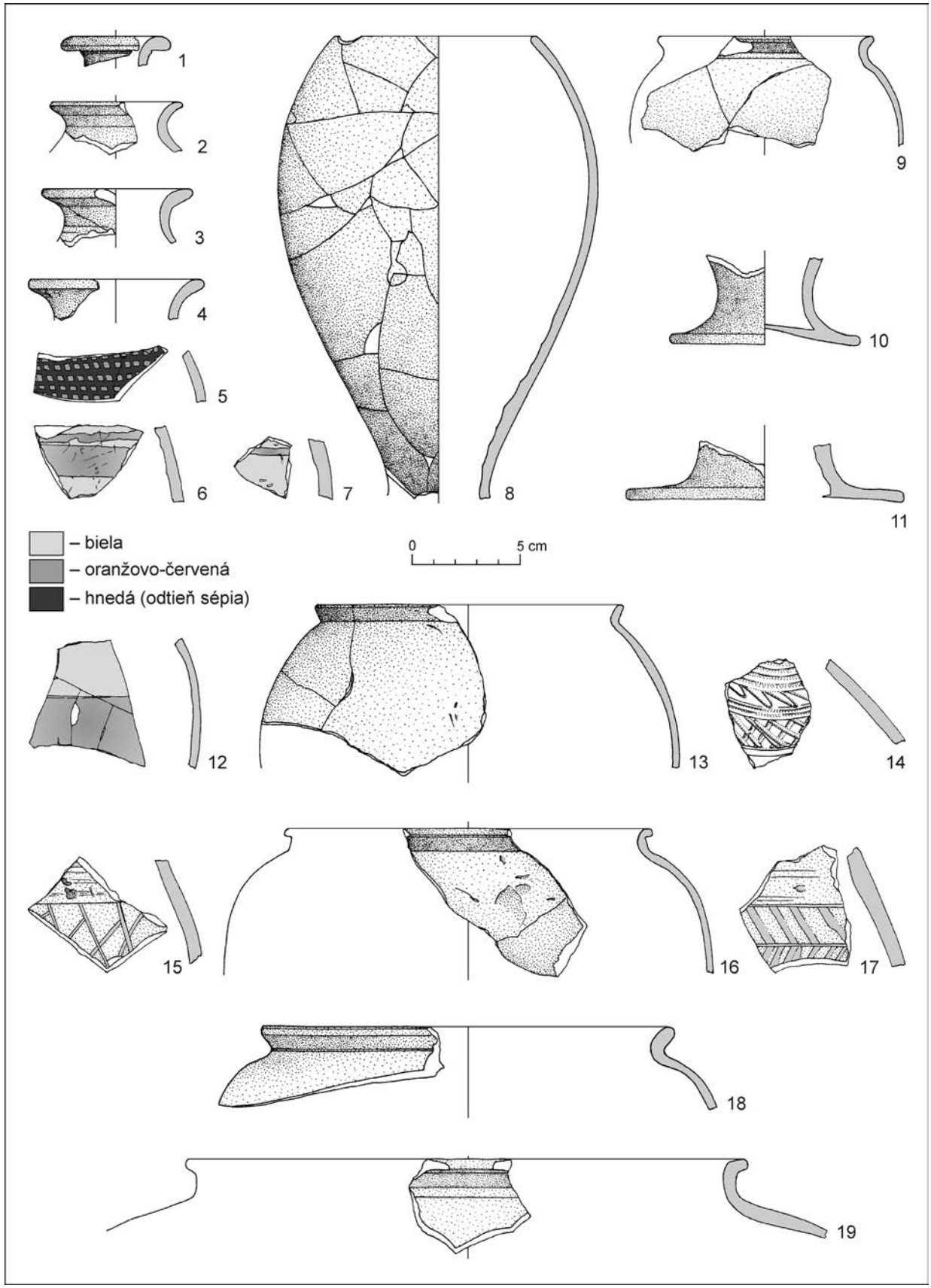
Tab. IV. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Výber sitúl s metópovitým zvislo hrebeňovaným povrchom (1, 2) a dve dná so značkami (3a, 3b, 4a, 4b) z Vydrice 2.

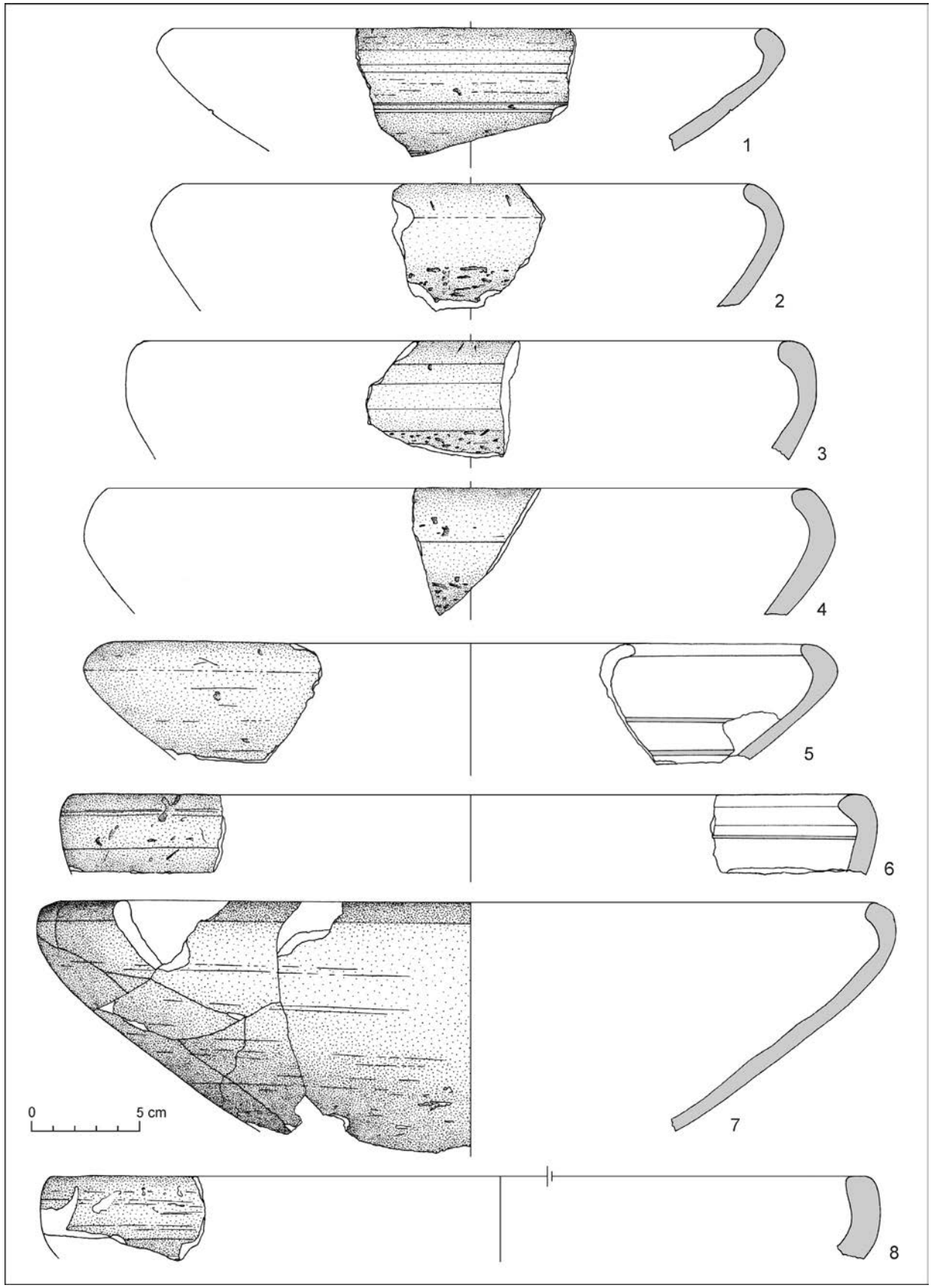
Tab. V. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Výber hrncov typu I/2 s tzv. kyjovito, resp. trojuholníkovito formovaným okrajom (1–4) z Vydrice 2.

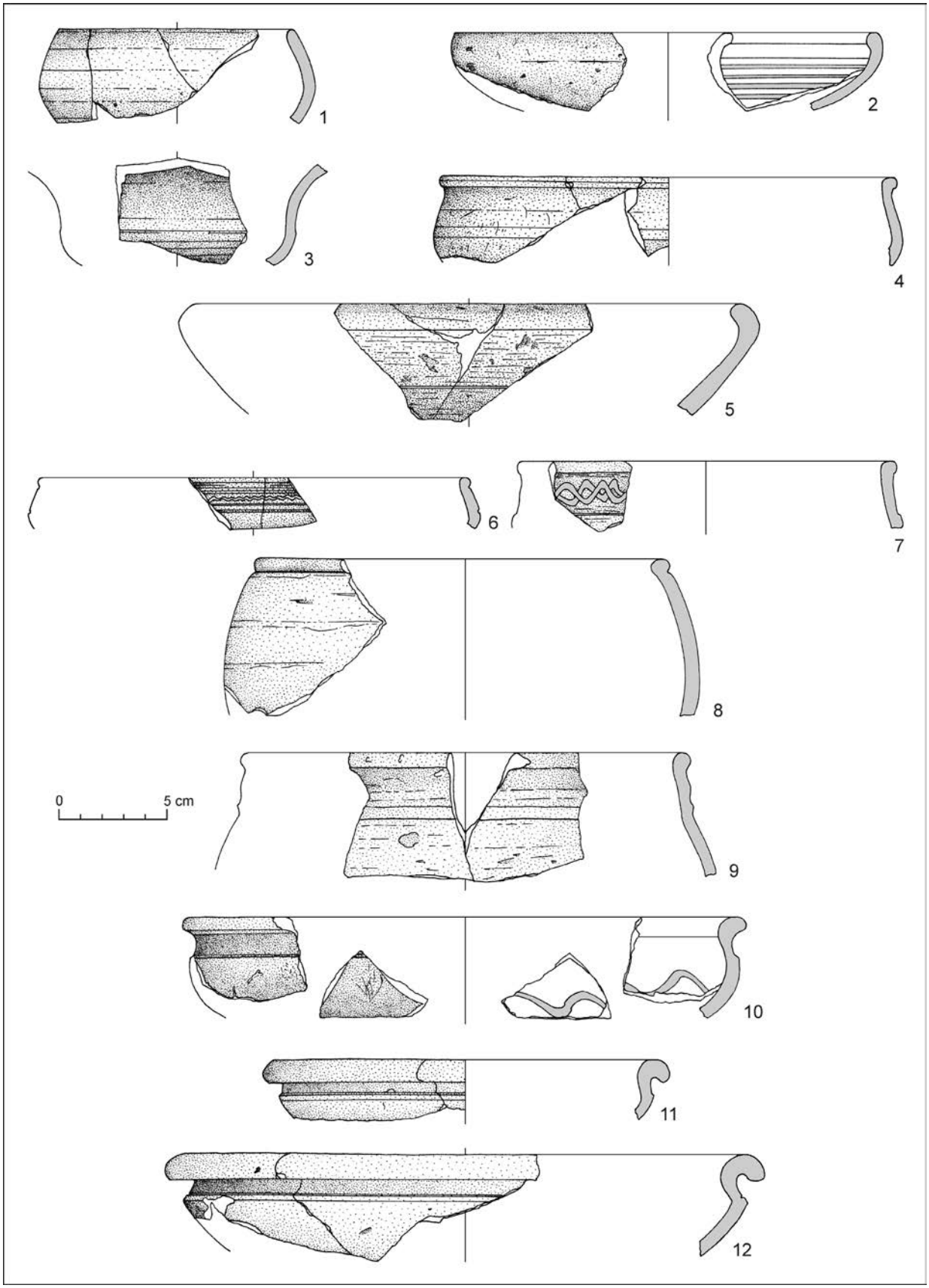
Tab. VI. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Výber situlovitých hrncov (5) a hrncov s esovitou profiláciou (1–4, 6–10) z Vydrice 2.

Tab. VII. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Výber okrajov fliaš (1–4), pohárov na kalichovitej nôžke (8–11), vázovitých nádob na kalichovitej nôžke (13, 16, 18, 19), črepov zdobených vlešťovaním (14, 15, 17) a maľovanej keramiky (5–7, 12) z Vydrice 2.

Tab. VIII. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Výber kónických mís s dovnútra vtiahnutým okrajom (1–8) z Vydrice 2.

Tab. IX. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Výber rôznych tvarov kónických mís (1, 2, 5, 6), misovitých tvarov (7, 8, 9), esovito profilovaných mís (3, 4, 10) a mís typu Békásmegyer (11, 12) z Vydrice 2.

LITERATÚRA

Artner 1998/1999 — W. Artner: Der Frauenberg bei Leibnitz, Steiermark, in der Spälatènezeit und in der vorclaudischen Kaiserzeit. Arch. Austriaca 82–83, 1998–1999, 221–341.

Bazovský 2004 — I. Bazovský: Sídlisko z neskorej doby laténskej v Bratislave-Rusovciach. Zbor. SNM 98. Arch. 14, 2004, 95–108.

Baxa et al. 1990 — P. Baxa/L. Zachar/M. Thurzo/A. Šefčáková: Záchranný výskum na Vydrici v Bratislave. AVANS 1988, 1990, 38.

Baxa/Kolníková 1992 — P. Baxa/E. Kolníková: Keltské mince z Bratislavy-Vydrice. Slov. Num 10, 1992, 139.

Bónis 1969 — E. B. Bónis: Die spätkeltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest. Budapest 1969.

Březinová 2000 — G. Březinová: Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog. Arch. Slovaca Monogr. Cat. 8. Nitra 2000.

Březinová 2007 — G. Březinová: Laténske sídlisko vo Výčapoch-Opatovciach. Pravěk (N. Ř.) 16/2006, 2007, 309–324.

Březinová 2010 — G. Březinová: Sídlisko z neskorolaténskej polohy Zámeček v Šuranoch, Nitrianskom Hrádku. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (Ed.): Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov, sídliskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek. Arch. Slovaca Monogr. Comm. 10. Nitra 2010, 113–130.

Crişan 1969 — I. H. Crişan: Ceramica Daco-Getică. Cu specială priviere la Transilvania. Bucureşti 1969.

Crişan 1970 — I. H. Crişan: Zur Frage der dako-getischen Besiedlung auf dem Gebiet der Slowakei. Štud. Zvesti AÚ SAV 18, 1970, 83–106.

Cumberpatch 1993 — C. G. Cumberpatch: The Circulation of Late La Tène Slip Decorated Pottery in Slovakia, Southern Poland and Transdanubian Hungary. Slov. Arch. 41, 1993, 59–81.

Čambal 2004 — R. Čambal: Bratislavský hradný vrch – akropola neskorolaténskeho oppida. Zbor. SNM Arch. Suppl. 1. Bratislava 2004.

Čambal et al. 2006 — R. Čambal/M. Gregor/T. Krampl/P. Nagy: Neskorolaténske objekty v Bratislave na Čajkovského ulici č. 9. Zbor. SNM 100. Arch. 16, 2006, 123–160.

Čambal et al. 2009 — R. Čambal/M. Gregor/K. Harmadyová/N. Hlavatá-Hudáčková/E. Halásová: Dácka keramika z bratislavského oppida a Devína. In: M. Karwowski/E. Droberjar (Eds): Powiazania i kontakty w świecie barbarzyńskim. Archeologia Barbarzyńców 2008. Rzeszów 2009, 77–99.

Čambal/Gregor 2008 — R. Čambal/M. Gregor: Engoby a pigmenty neskorolaténskej keramiky z bratislavského oppida. Zbor. SNM 102. Arch. 18, 2008, 95–110.

Čambal/Mináč/Zachar 2010 — R. Čambal/V. Mináč/L. Zachar: Laténske objekty 3/78 a 7/78 zo Senca-Svätého Martina. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (Ed.): Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov, sídliskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek. Arch. Slovaca Monogr. Comm. 10. Nitra 2010, 131–154.

Čižmář/Meduna 1985 — M. Čižmář/J. Meduna: Bodenzeichen auf latènezeitlicher Keramik in Mähren. Pam. Arch. 76, 1985, 78–100.

Dobesch 1995 — G. Dobesch: Die Boier und Burebista. In: J. Tejral/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.): Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonaugebiet vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert im Mitteldonaugebiet. Materialien des VII. Internationalen Symposiums Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonaugebiet. Brno-Nitra 1995, 15–19.

Dobiáš 1964 J. Dobiáš: Dějiny československého území před vystoupením Slovanů. Praha 1964.

Groh et al. 2008 S. Groh/V. Lindinger/H. Sedlmayer/G. Tiefengraber: Siedlungsarchälogie am Beispiel der Fundpläze Södingberg und Rannersdorf in der Steiermark. Schild von Steier 21/2008, 2009, 315–371.

Hanuš 2008 M. Hanuš: Vydrica 2. In: T. Štefanovičová/P. Jelínek/B. Kovár/M. Hanuš/J. Stehlíková/P. Spišák: Nálezová správa zo záchranného archeologického výskumu. Vydrica-Podhradie. Nepublikovaná nálezová správa.

Hlava 2008 M. Hlava: Grafit v době laténské na Moravě. Pam. Arch. 99, 2008, 189–258.

Hlava/Vích 2007 M. Hlava/D. Vích: Laténské osídlení Boskovicka. Pravěk. Supplementum 17, 2007, 11–86.

Janšák 1955 Š. Janšák: Hrnčiarska dielňa z neskorého laténu v Bratislave. Slov. Arch. 3, 1955, 195–221.

Jelínek/Kovár/Benuš 2010 P. Jelínek/B. Kovár/R. Benuš: Sídliskové nálezy ľudských kostier z lokality Vydrica (Bratislava, Slovensko). In: R. Tichý (Eds.): Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích. Archeologické studie Univerzity Hradec Králové 2. Hradec Králové 2010, 25–31.

Kappel 1969 I. Kappel: Die Graphittonkeramik von Manching. Wiesbaden 1969.

Kolníková/Kovár 2010 E. Kolníková/B. Kovár: Nálezy mincí z doby laténskej z bratislavského Podhradia. Zbor. SNM 104, Arch. 20, 2010, 69–73.

Karwowski 2006 M. Karwowski: Thunau am Kamp. Eine befestigte Höhensiedlung (Grabung 1965–1990). Die latènezeitlichen Siedlungsfunde. Mitt. Prähist. Komm. Österr. Akad. 61. Wien 2006.

Kovár/Hanuš, v tlači B. Kovár/M. Hanuš: Kelti na Vydrici. In: T. Štefanovičová/J. Šedivý (Eds.): Dejiny Bratislavy I. Brezalauspurc – na križovatke kultúr. Bratislava, v tlači.

Kvetánová/Kovár 2010 I. Kvetánová/B. Kovár: A Bronze Grapevine Leaf From Bratislava. Arch. Korrbl. 40, 2010, 389–399.

Meduna 1980 J. Meduna: Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren. Praha 1980.

Musilová/Lesák 1996 M. Musilová/B. Lesák: Neskorolaténske osídlenie na Hlavnom námestí č. 7 (Kutscherfeldov palác) v Bratislave. Zbor. SNM. 90, Arch. 6, 1996, 87–105.

Paulík 1976 J. Paulík: Keltské hradisko Pohanská v Plaveckom Podhradí. Martin 1976.

Pieta 1982a K. Pieta: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982.

Pieta 1982b K. Pieta: Probleme der Erforschung der dakischen Besiedlung in der Slowakei. Thraco-Dacica 3, 1982, 35–46.

Pieta 2008 K. Pieta: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Arch. Slovaca Monogr. Studia 9. Nitra 2008.

Pieta/Zachar 1993 K. Pieta/L. Zachar: Neskorolaténske oppidum v historickom jadre mesta. In: T. Štefanovičová a kol.: Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava 1993, 148–209.

Resutík 2007 B. Resutík: Východné suburbium bratislavského oppida – archeologický výskum na Hlavnom námestí 8. Zbor. SNM 101, Arch. 17, 2007, 97–120.

Studeníková/Zachar 1980 E. Studeníková/L. Zachar: Pokračovanie záchranného výskumu v Bratislave-Vajnoroch. AVANS 1979, 1980, 198–199.

Štefanovičová et al. 2008a T. Štefanovičová/P. Jelínek/B. Kovár/M. Hanuš/J. Stehlíková/P. Spišák/L. Nováková/D. Hulínek/P. Valent: Nálezová správa zo záchranného

archeologického výskumu Vydrica-Podhradie. Nepublikovaná nálezová správa.

Štefanovičová et al. 2008b T. Štefanovičová/P. Jelínek/B. Kovár/M. Hanuš/J. Stehlíková/P. Spišák: Predbežná správa z archeologického výskumu bratislavského Podhradia-Vydrice. Zbor. SNM 102, Arch. 18, 2008, 249–256.

Tiefengraber 2009 G. Tiefengraber: Befestigte mittel- und spätlatènezeitliche Flachlandsiedlungen im Südostalpenraum. In: G. Tiefengraber/B. Kavur/A. Gaspari (Eds.): Keltskije študije II. Studies in Celtic Archaeology. Papers in honour of Mitja Guštin. Montagnac 2009, 259–281.

Trebsche 2010 P. Trebsche: Auswertung der latènezeitlichen Befunde und Funde von Michelstetten. In: E. Lauermenn (Hrsg.): Die latènezeitliche Siedlung von Michelstetten. Die Ausgrabungen des Niederösterreichischen Museums für Urgeschichte in den Jahren 1994–1999. Arch. Forschungen in Niederösterreich 7. St. Pölten 2010, 15–115.

Trebsche 2011 P. Trebsche: Eisenzeitliche Graphittonkeramik im mittleren Donauraum. In: K. Schmotz (Hrsg.): Vorträge des 29. Niederbayerischen Archäologentages. Rahden/Westf. 2011, 449–481.

Urban 1996 O. H. Urban: Zur Chronologie der jüngeren Latènezeit in Ostösterreich. Arh. Vestnik 47, 1996, 197–207.

Zachar 1976 L. Zachar: Neskorolaténske sídlisko pri Kútoch. Zbor. SNM 70, Hist. 16, 1976, 31–53.

Zachar 1981 L. Zachar: Neskorolaténske vrstvy na Partizánskej ulici v Bratislave. Zbor. SNM 75, Hist. 21, 1981, 35–54.

Zachar 1982 L. Zachar: Príspevok k problematike bratislavského oppida. Zbor. SNM 76, Hist. 22, 1982, 31–49.

Zachar 1987 L. Zachar: Keltské umenie na Slovensku. Bratislava 1987.

Zachar/Rexa 1988 L. Zachar/D. Rexa: Beitrag zur Problematik der spätlatènezeitlichen Siedlungshorizonte innerhalb des Bratislavaer Oppidums. Zbor. SNM 82, Hist. 28, 1988, 27–72.

TYPOLOGY OF LA TÈNE POTTERY FROM BRATISLAVA-VYDRICA

Preliminary results

Radoslav Čambal – Branislav Kovár – Martin Hanuš

Summary

In the years 2007–2008 the Slovak Archaeological and Historical Institute led a rescue excavation at the site Vydrica-Podhradie in Bratislava (Fig. 1). The most relevant finds that were found here are dated to the Late La Tène period and to the Middle Ages.

The site is situated under the castle rock not far from the Danube river flow. The excavated area has been divided into four sections marked as Vydrica 1, 2, 3 and 4 (Fig. 2). Our article is presenting analysis of the Late La Tène pottery found at Vydrica 2, that adjoins the allotment 554, on which excavations were led in past that brought relevant information concerning the Bratislava oppidum (Fig. 3). Across the whole area even three Late La Tène cultural layers were found there at some places (Vydrica 1, 3–2 layers; Vydrica 2–3 layers). One of them is assumed to be a burnt extinction layer and its stratigraphy is coincident with the catastrophic horizon that was revealed on the allotment 554. The catastrophic horizon at the site could be proved by four thrown skeletons that were found during the excavation. The objects discovered were hearths and ovens. A piece of plaster and mortar were found in one hearth. Economic importance of the site at Podhradie is evidenced by Celtic coins and fragments of coin batch plates that were found across the whole excavated area and that led us to presume a Celtic mint here. No golden or silver coin of the Biatec type was found; smaller coins of the Simmering type were discovered together with Norican coins of the Karlstein type that were mint in Bratislava the most probably. Whorls, bronze tongue-shaped belt-ends, fragments of fibulas and glass bracelets dated to the Late La Tène period were found there as well. Imports from the Roman Empire include a bronze artefact of vine-leaf shape dated to the time period between the 1st century BC till the 1st cent. AD. It could be a part of a bronze lamp or of another bronze vessel. Foundations of architecture built by the dry stack stones technique at Vydrica 2 were surprising find. The masonry consisted of two walls 1,2 m wide that were revealed in 3,5 m length and formed a corner. Its fundamental part was made of smaller stones stacked in lines in narrowing foundational pit (1,5 m deep). The part above the ground was preserved 0,6 m high and were made of bigger stones (to 0,4 m). To the south of the masonry a stone destruction of its fallen down wall lied. The architecture was tentatively dated to the Late La Tène period.

Among the finds from the excavation at Vydrica-Podhradie in Bratislava, typical wheel-made oppidal pottery is prevailing. Fragments of Roman vessels (e.g. terra sigillata) occur as well. At the Vydrica 2 site, situla-like pots of the group I with their surfaces decorated with characteristic vertical and oblique "combing" (Pl. II: 1–9; III: 1a–1b; IV: 1–4) are predominant together with big storage pots of grey colour of the VII/2 and VII/3 types with differently shaped thickened rim (Pl. I: 4–7). S-profiled pots of the I/4 type (Pl. VI: 1–10) and vase-shaped vessels (Pl. I: 1–3) occur as well. Pots with the so-called club-like thickened or triangular-shaped rims of the I/2 group appear mainly at Bratislava oppidum and its facilities within 25 km to the east and southeast with terminating Late La Tène settlement (LT D2). One of them was found at the feature 3/78 at the Senec-Svätý Martin site. Some of them came from field walking at Blatné-Čihákovský mlyn site, Bernolákovo, Bratislava-Vajnory, the Probstové site (feature 3/79), as well as in Bratislava-Rusovce and Bratislava-Jarovce. Analogical finds were also found in Oberleiserberg in Lower Austria (information *M. Karwowski*) and in Vienna (information *P. Ramsl*). According to the latest knowledge, pottery of this type is frequent in Styria, where several sites with vessels of this type are presently known in the region that was connected with Norici and Taurisci tribes. The sites Södingberg and Lebing count here as well. At the site of Frauenberg bei Leibnitz W. Artner classifies this type of pot as type 205 and presents it to be one of leading shapes of the LT D2. This pottery occurs together with Dacian ceramics that has not been found among the analysed finds from Vydrica until now. Dacian origin of this pot type can be excluded, however, as this shape has no analogy in Dacia. It is therefore very noteworthy that besides the area of Bratislava oppidum and its hinterland, these pot types are concentrated on the territory of present-day Austria, in Styria predominantly, which was a part of Noricum. It cannot be ruled out that this influence was related to power-political intervention of the Norican kingdom (in the last third of the 1st cent. BC).

Together with situlae, conical bowls of the V/2 type with rim inwardly drawn in (Pl. VIII: 1–8; IX: 1, 2, 5), S-profiled bowls (Pl. IX: 4, 10) and sharply S-shaped bowls of the V/4 Békásmegyer type (Pl. IX: 11, 12), which are characteristic to the LT D2, were the most numerous. Conical bowls of the V/6 type (Pl. IX: 6) with indented neck and thickened

slightly inward rim and decorated with smoothed simple wave, which have analogies at Bratislava castle and in Gellérthegy-Tabán occur there too. In the LT D2 stage the Békásmegyer type together with the I/2 pot type and tripods are predominant in the Bratislava oppidum space. A barrel-shaped goblet of the IV/1 type (Pl. VII: 8) was also found at the site. Barrel-shaped goblets with outward rim and chalice-like round leg of the IV/2 type (Pl. VII: 9–11) are characteristic to the Late La Tène period. L. Zachar classifies this fine ceramics to the later oppidum settlement phase.

The most characteristic decoration motif on Celtic pottery and on situlae first of all is the so-called vertical combing imprints. On the pottery from Vydrica following comb imprints are present: vertical flat (Pl. V: 4; VI: 7), oblique (Pl. II: 6, 7; IV: 3a; VI: 8), combined (Pl. II: 9; III: 1a; V: 1, 2), uneven (Pl. VI: 6) as well as metope-like ones (Pl. IV: 1, 2). Combination of vertical and oblique comb imprints (Pl. II: 9; III: 1a; V:1, 2) is believed to be a late element in the pottery decoration. It occurs mainly with oppidum ceramics of the Late La Tène period. The finds from Vydrica are decorated also with smoothed-in wavy lines on outer part of vessel necks (Pl. IX: 6, 7) or on their inner sides (Pl. IX: 10). Smoothing-in is very typical mainly on inner walls of bowls of various S-shapes or on inner side of necks (Pl. I: 2; VIII: 5, 6; IX: 2). Characteristic smoothing-in with palmette pattern (Pl. VII: 17), grid/lattice pattern (Pl. VII: 15) or lattice with wavy lines (Pl. VII: 14) are encountered as well. Zigzag motif (Pl. VI: 5) is less frequent. Independent part of ceramic inventory from Vydrica is represented by Late La Tène painted pottery – bottle rims (Pl. VII: 1–4), fragments of bottle-shaped vessels of the II/1 or II/3 types with decoration of horizontal lines of orange-red and white colour (Pl. VII: 6, 7, 12) and lattice motif in brown-reddish sepia on orange-red undercoat (Pl. VII: 5). At Vydrica 2, three bottoms of graphite situlae with marks were found. One of them was almost complete and the other was partially preserved (Pl. IV: 3, 4b), both of the Kappel 1 type. The third mark could not be classified (Pl. III: 1b). According to the finding situation, they can be dated to the Late Las Tène LT D1/LT D2 stages.

Complete outcomes of the archaeological research will be available after evaluation of all finds and their comparison in the context of finding situations, which are processed at the present moment. The Celtic pottery from Vydrica can be dated generally to the Late La Tène LT D1 and LT D2 stages.

Fig. 1. Bratislava, city district of Staré mesto. The area under research Podhradie-Vydrica is marked with black.

Fig. 2. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Satellite photo with marked research sections (sections V1, V2, V3, V4).

Fig. 3. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Sight at the research area Vydrica 2 with research areas I and II. The allotment no. 554 between them was explored in 1988.

Pl. I. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Vase-shaped (1–3) and storage (4–7) vessels from Vydrica 2. All drawings by Mgr. Lucia Pilková.

Pl. II. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Pots (1–5) and situlae with vertical comb imprints (6–9) from Vydrica 2.

Pl. III. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Situla with vertical comb imprints (1a) and mark at the bottom (1b) from Vydrica 2.

Pl. IV. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Situlae with metope-like vertical comb imprints (1, 2) and two bottoms with marks (3a, 3b, 4a, 4b) from Vydrica 2.

Pl. V. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Pots of the I/2 type with the so-called club-like or triangular-shaped rim (1–4) from Vydrica 2.

Pl. VI. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Situla-shaped (5) and S-shaped pots (1–4, 6–10) from Vydrica 2.

Pl. VII. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Rims of bottles (1–4), goblets on chalice-like leg (8–11), vase-shaped vessels on chalice-like leg (13, 16, 18, 19), decorated smoothed fragments (14, 15, 17) and painted pottery (5–7, 12) from Vydrica 2.

Pl. VIII. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Conical bowls with inwardly drawn rim (1–8) from Vydrica 2.

Pl. IX. Bratislava, Podhradie-Vydrica. Conical bowls of various shapes (1, 2, 5, 6), bowl-shaped pottery (7, 8, 9), S-shaped bowls (3, 4, 10) and bowls of the Békásmegyer type (11, 12) from Vydrica 2.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 137–143.

ŽELEZNÝ DEPOT Z PŘÍLEP

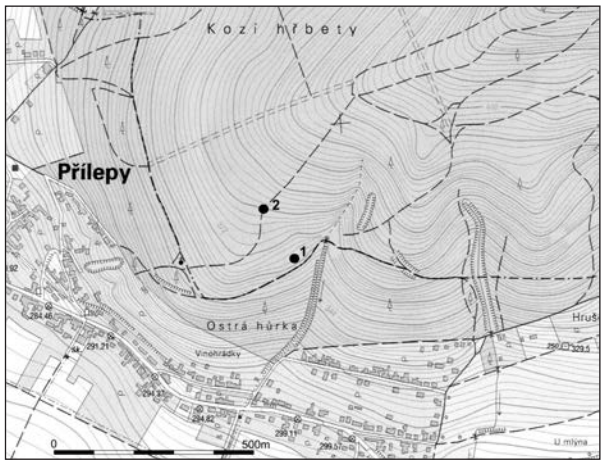
IVAN ČIŽMÁŘ

NÁLEZOVÉ OKOLNOSTI

Na podzim roku 2007 objevil M. Ručka pomocí detektoru kovů depot železných předmětů. K místu nálezu nebyl přivolán archeolog a depot tak byl vyzdvižen bez náležité nálezové dokumentace. Předměty byly nakonec samotným výkopcem nakonzervovány a předány do sbírek Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, jejich kresebná dokumentace pak byla vyhotovena na ÚAPP Brno. Později bylo nálezcem místo objevu vyznačeno na mapě a zjištěny další nálezové okolnosti. Zájmový prostor se nachází na jihovýchodním úbočí Hostýnských vrchů ve svahu nad obcí Přílepy u Holešova (okr. Kroměříž). Od vrcholu „Hrádek" (kde se nachází středověké sídlo) s kótou 502 m n. m. klesá VVJ směrem ne příliš prudký svah, kde se podařilo najít depot v nadmořské výšce 365 m. Přesně lze místo nálezu lokalizovat na mapě ZM ČR 1 : 10 000 25-31-10 koordináty 184/250 od Z/J s. č. Celá poloha je zalesněna, nadložní vrstva humusu zde tedy není příliš mocná (jen cca 15 cm). Při odkryvu depotu byly předměty naskládány na sobě a uloženy v hloubce 25–40 cm. Kromě několika dalších náhodných nálezů železných předmětů neurčitelného charakteru a především recentního či středověkého stáří nebyly již v okolí depotu nalezeny žádné další artefakty.

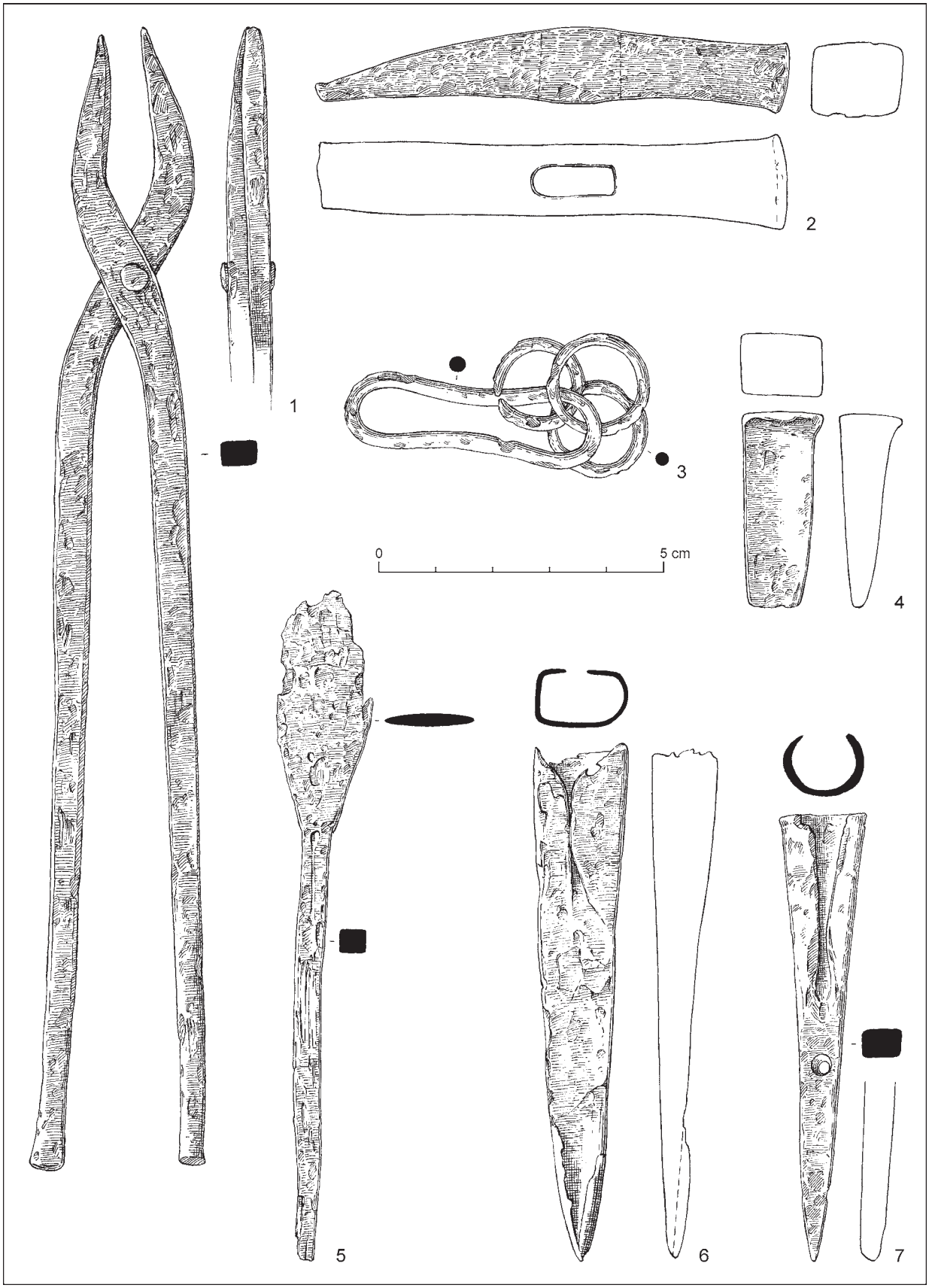
POPIS NÁLEZŮ

1. Kleště ze dvou částí spojené železným nýtem jsou opatřeny rukojetí s obdélným profilem zvětšujícím se od konce kleští k středovému spojovacímu nýtu. Čelisti jsou mírně zahnuté, ke konci zahrocené, na vnitřní straně opatřené 8 mm širokou pracovní plochou. Délka 40 cm, z toho 31 cm délka rukojeti, průměr spojovacího nýtu 10 mm. Obr. 2: 1.
2. Část výhňové lopatky je opatřena rukojetí čtverhranného průřezu bez náznaků tordování, od konce se mírně rozšiřující. Vlastní plocha lopatky má podlouhlý oválný tvar a z každé strany je mírně vypouklá. Na konci plochy jsou patrné známky opotřebení, případně následků pokročilé koroze. Celková délka 23,5 cm, průřez rukojeti cca 1 cm, vlastní plocha lopatky 8 x max. 3 cm. Obr. 2: 5.

Obr. 1. Přílepy, okr. Kroměříž. 1 – vyznačení polohy místa nálezu samotného depotu; 2 – místo nálezu stop pravěkého osídlení podle D. Kolbingera (Kolbinger 2008, 143).

3. Kladivo je opatřeno středovým otvorem pro násadu obdélného půdorysu s obloukem na kratší straně směrem ke špici kladiva. Zúžení ve špici, která je zakončena tupou plochou o šířce 8 mm, začíná u středového otvoru, kde má kladivo čtverhranný průřez o straně 2,5 cm. Druhou stranu kladiva tvoří „zatloukací" část o průřezu 2,5 x 3 cm. Délka kladiva 16,5 cm. Obr. 2: 2.
4. Kovadlinka je na jedné straně svrchu mírně rozklepána. Na vrchním konci je obdélníkového průřezu, poté se z jedné strany postupně zužuje a na svém dolním konci tvoří zahrocenou plochu. Výška 6,8 cm, průřez horní části 2,2 x 2,8 cm. Obr. 2: 4.
5. Předmět má zvolna se zužující pracovní stranu a je zakončen hrotem. Pro nasazení dřevěné rukojeti je nástroj opatřen polouzavřenou tulejkou kruhového profilu a zhruba v polovině délky předmětu je provrtán kruhový otvor. Délka 15,5 cm, největší průměr tulejky 2,8 cm, průměr vrtaného otvoru 4–6 mm. Obr. 2: 7.

Obr. 2. Přílepy, okr. Kroměříž. Depot železných předmětů. Kresba A. Krechlerová.

6. Kus řetězu tvoří osmičkovitě tvarovaná tyčinka kruhového profilu. Na předmětu jsou přivěšeny tři kruhy, z nichž je jeden přerušen. Délka článku 9 cm, šířka od 2,2 do 2,8 cm. Průměr tyčinky 5 mm. Průměry přivěšených kruhů 32, 34, 36 mm. Průměr tyčinky tvořící kruhy shodně 4 mm. Obr. 2: 3.

7. Úzká dlouhá radlice je opatřena na své horní části téměř uzavřenou tulejkou obdélného průřezu. Směrem dolů se postupně zužuje a u hrotu je opatřena náznakem další tulejky. Délka 18 cm, rozměry průřezu v nejširší části horní tulejky 3 x 2 cm. Obr. 2: 6.

Všechny nálezy jsou uloženy v Muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně, přírůstkové číslo 551/09.

VYHODNOCENÍ NÁLEZŮ

Všechny předměty mají své analogie v keltském prostředí, především na oppidech a dále také na území osídleném púchovskou kulturou.

Velké dvojdílné kleště spojené železným nýtem jsou v současnosti druhým známým nálezem na Moravě; kleště podobných rozměrů pocházejí z Pravčic (*Čižmář 1993*, obr. 274: 2). Ze Slovenska známe exemplář z lokalit jako je Plavecké Podhradí nebo Udiča (*Pieta 2008*, obr. 65: 2; 67: 5). Další analogické nálezy již pocházejí především ze vzdálenějších oppid, např. ze Stradonic (*Píč 1903*, Tab. XXXV: 30) a z bavorského Manchingu (*Jacobi 1974*, Taf. 2), téměř totožné kleště jako součást výbavy kovolitce pocházejí také z mužského hrobu ve St. Georgen am Steinfeld v Dolním Rakousku; součástí tohoto souboru je i zlomek spony datované do stupně LT C2 (*Urban 2002*, Abb. 2).

Kladiva byla v keltském prostředí poměrně běžnou záležitostí, ačkoliv jejich nálezů z Moravy prozatím neznáme příliš mnoho. Výše uvedený typový rozměr se často nachází ve spojitosti s dalšími nástroji souvisejícími s kovářským řemeslem, a proto se také většinou uvažuje o jeho použití při výrobě či při úpravě kovových předmětů. Analogie lze na Moravě bez problémů najít na Starém Hradisku (*Čižmář 2002*, Abb. 9) či Manchingu (*Jacobi 1974*, Taf. 1), z púchovského prostředí lze uvést zatím nepublikovaný exemplář naprosto stejných rozměrů z hradiska Rýsov u Provodova (za laskavé a ochotné sdělení děkuji J. Langové a M. Čižmářovi, uloženo v muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně) a nález pocházející z depotu na lokalitě Liptovské Tomášovce-Čingov (*Pieta 2000*, Abb. 13: 4).

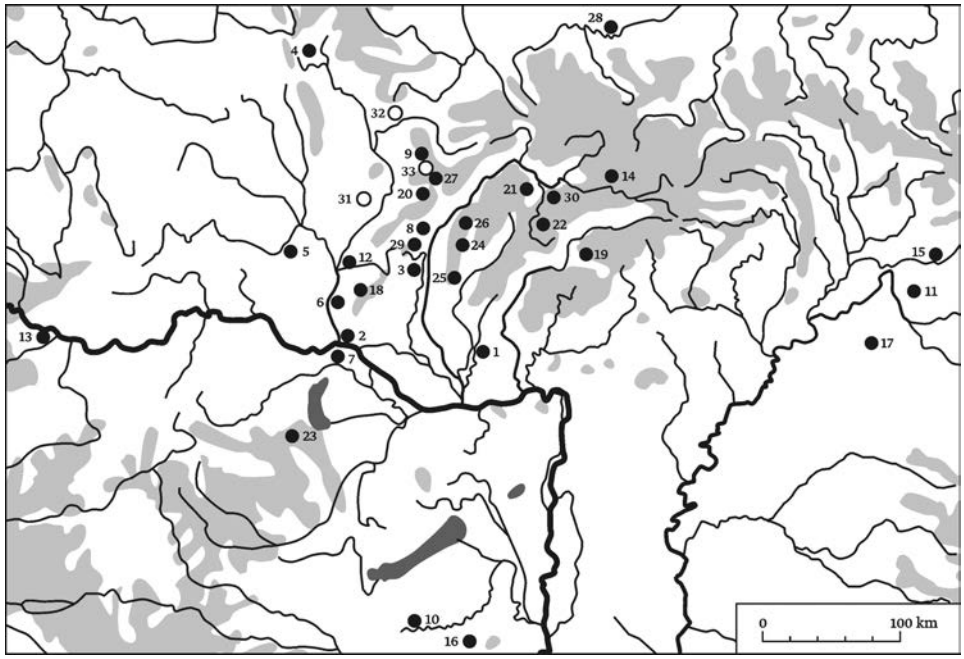
Nálezy výhňových lopatek jsou na Moravě známy ve větším počtu ze Starého Hradiska (*Meduna 1961*, Taf. 32: 3–5), postupně se však začínají objevovat i na keltských nížinných sídlištích. Známe je v ojedinělých případech z Držovic, Křenovic a Klentnice (*Meduna 1980*, 132, Taf. 31: 6; 56: 8), zlomek je znám i z Bořitova (*Čižmář 2003*, 46, tab. 47: 1), zachovalá lopatka pochází z výzkumu sídliště v Tlumačově (za laskavé sdělení děkuji J. Langové, uloženo v muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně) a při výzkumu ve Ptení byl vykopán exemplář s tordovanou rukojetí (*Čižmářová 1993*, 83; *Čižmář 2008*, tab. 71: 3). Opět se s nimi lze setkat také v prostředí púchovské kultury, a to na hradisku u Všeminy (*Čižmář 1993*, obr. 274) a zmínit lze také nález z depotu na Liptovské Maře (*Pieta 2000*, Abb. 13: 12).

Malé předměty označované jako kovadlinky sloužily jako pomůcka kovotepců pro výrobu/tvarování menších kovových předmětů. Většinou je najdeme na lokalitách, kde se kovotepectví provozovalo nejčastěji, tedy na oppidech. Předměty podobného charakteru známe ze Starého Hradiska (*Meduna 1961*, Taf. 21: 6; *Čižmář 2002*, Abb. 3; 9), z prostředí púchovské kultury pak z Liptovské Mary (*Pieta 2000*, Abb. 13: 1).

Předmět vzdáleně připomínající tvarem i velikostí tulejovité dláto má zahrocený konec a je opatřen provrtem. Nálezy podobných předmětů, avšak bez provrtu, jsou známy na Moravě zatím ze Starého Hradiska (*Meduna 1961*, Taf. 22: 3, 7, 8; *Čižmář 2002*, Abb. 3) a Hostýna (*Ludikovský 1984*, Taf. 9: 4). Další analogie je nutné hledat až v Čechách např. na Stradonicích (*Píč 1903*, Tab. XXXVIII: 27) či na bavorském Manchingu (*Jacobi 1974*, Taf. 28: 497–499). Na Moravě zatím není jednoznačně určena funkce těchto předmětů, uvažuje se např. o funkci průbojníku či dokonce hrotu oštěpu (*Meduna 1961*, 36). Nejvíce pravděpodobná je ale interpretace uvedená v katalogu nálezů z lokality Zihl ve Švýcarsku, kde jsou podobné předměty popisovány jako radlice (*Wysse/Rey/Müller 2002*, 77, Taf. 53: 200–202). Tomu nasvědčuje i délka okolo 16 cm srovnatelná s některými typy radlic pocházejících z laténského období.

Osmičkovité články řetězu jsou rozšířeny v zásadě po celé keltské Evropě. V dřívějších pracích byly tyto předměty uváděny do literatury především jako osmičkovité články řetězů (*Meduna 1970* nebo *Jacobi 1974*), novější nálezy společně s koňskými udidly však ukazují na skutečnost, že se jedná o součásti koňského postroje (*Schönfelder 2002*, 260, 261). Analogické příklady lze najít běžně na oppidech, např. na Starém Hradisku (*Meduna 1970*, Taf. 21: 2, 3) či Manchingu (*Jacobi 1974*, Taf. 57: 857, 858).

Úzké radlice s dvěmi tulejkami jsou typické hlavně pro karpatskou a středodunajskou oblast (*Pieta 2008*, 215). Podle K. Piety, který publikoval mapu jejich rozšíření (*Pieta 2008*, obr. 105A), jich nejvíce pochází

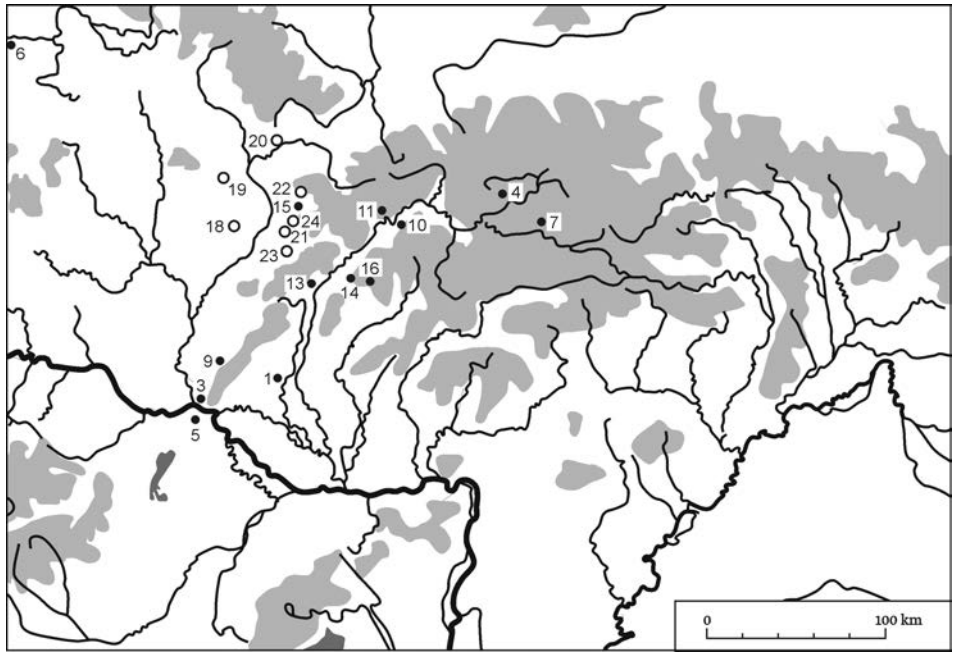
Obr. 3. Hromadné nálezy laténských železných předmětů (podle K. Piety 2008, obr. 101). Doplněno o depoty z Buchlovic (31), Loučky (32) a Přílep (33).

přímo z prostředí púchovské kultury na severozápadním Slovensku (Liptovská Mara, Dolný Kubín-Veľký Bysterec, Púchov, Plevník-Drienové, Dolná Súča, Veľký Kolačín, Trenčianské Bohuslavice, Trenčianské Teplice) a na Moravě (Všemina). Jejich rozšíření lze sledovat i v přilehlé oblasti jihozápadního Slovenska (Plavecké Podhradie, Abrahám, Bratislava-Devín) a části Dolního Rakouska (Hainburg a.d. Donau). Tento typ radlic lze dále najít západním směrem ještě v Čechách v hromadném nálezu z Kolína, na hradišti u Stradonic a v Německu z lokalit Berching-Pollanten a Oberursel (*Pieta 2000*, Abb. 14). Na Moravě se nově podařilo získat tento typ radlice z depotů nalezených na „Barborce" u Buchlovic, „Hrádku" u Všeminy a „Obírce" u Loučky. Další nálezy pak pocházejí ze „Spleteného vrchu" u Vizovic a zatím blíže neznámé lokality u Rudic na Slavičínsku. Ojedinělý nález radlice pochází také z mocenského centra Němčice nad Hanou (za sdělení děkuji M. Čižmářovi).

ZÁVĚR

Jak je vidět z výše popsaného rozboru nálezů, předměty srovnatelné s inventářem depotu se vyskytují jak v keltském, tak i púchovském prostředí. Nelze však ponechat bez povšimnutí, že zatímco nálezy v keltském prostředí jsou známy především z oppid, ojediněle i sídlišť a jsou nacházeny jako předměty zapomenuté, ztracené či poškozené, v oblasti rozšíření púchovské kultury je známe především z objevů hromadných nálezů – depotů, většinou v prostoru či bezprostřední blízkosti výšinných sídlišť či hradišť, kde byly ukládány cíleně, nejčastěji patrně se záměrem uschování předmětů po dobu průběhu nějakého válečného konfliktu. Přiložená mapka ukazuje (obr. 3), že se pozdně laténské depoty objevují ve velkém počtu přímo v prostoru nebo poblíž výšinných sídlišť a hradišť, na kterých byl zjištěn násilný zánikový horizont púchovské kultury či keltského osídlení, nebo ho alespoň lze důvodně předpokládat.

Nálezy depotů železných předmětů nejsou v prostoru východní Moravy ojedinělé. Jmenujme například depoty ze Všeminy (*Čižmář/Kohoutek/Langová 1995*, 163, obr. 3), Provodova (za sdělení děkuji M. Čižmářovi a J. Langové) či Loučky (*Čižmář/Salaš 2009*, 63–76). Větší část nálezů se tedy vyskytuje na hradištích v oblasti púchovské kultury nebo jejím pomezí s doloženým keltským osídlením a početné analogie můžeme nalézt hlavně ve slovenském púchovském prostředí. Výjimku tvoří hradiště „Barborka" u Buchlovic (za sdělení děkuji M. Čižmářovi) a několik železných nálezů označovaných jako depot z Dubicka (*Červinka 1941*, 134–137, Abb. 4). Zde je však sporné, zda se o depot skutečně jedná, nálezy byly totiž postupně získávány při orbě a společně s dalšími keramickými a kamennými artefakty neodpovídají skladbě la-

Obr. 4. Rozšíření radlic se dvěmi tulejkami podle K. Piety (Pieta 2000, Abb. 14). Doplněno o nové nálezy z Dolní Súče (17), Buchlovic (18), Loučky (19), Němčic na Hané (20), Provodova (21), Přílep (22), Rudic (23) a Vizovic (24).

ténských železných depotů – je dost dobře možné, že jde o poměrně bohatý povrchový sběr z laténské sídlištní lokality. Další hromadné nálezy železných předmětů nejsou v moravském keltském prostředí zatím známy. Depot z Přílep leží na rozhraní keltského osídlení a púchovské kultury, charakter většiny nálezů se však jeví spíše jako púchovský.

Všechny výše popisované předměty se vyskytují na lokalitách datovaných do oppidálního laténu či púchovské kultury (tedy LT C2–D1), bez citlivějšího chronologického zařazení. Některé předměty mohou pocházet již ze stupně LT C2. Jedná se o kleště, počátek jejichž využívání se klade díky analogii z dolnorakouského St. Georgen am Steinfeld do stupně C2 díky zlomku spony spojené konstrukce (*Urban 2002*, Abb. 2). Dataci nepopírá ani nález kleští z hradiště u Plaveckého Podhradí, které je datované hlavně do stupně LT C2 a zaniká pravděpodobně již na začátku stupně LT D1 (*Pieta 2008*, 194). Pomoci může také chronologické zařazení úzkých radlic s dvěmi tulejkami, jejichž hojný počet opět pochází z Plaveckého Podhradí, je tedy nutné uvažovat o začátku jejich výskytu opět někde hluboko ve stupni LT C2. Tento fakt navíc podporuje nález dvojtulejovité radlice z mocenského centra u Němčic na Hané, jehož zánik lze klást do závěru stupně LT C2. Na přelomu stupňů LT D1–D2 došlo k hromadnému zániku opevněných sídel v prostoru púchovské kultury a právě do tohoto období se klade uložení většiny depotů. Je velmi pravděpodobné, že většina předmětů nalezených v přílepském depotu byla vyrobena již dříve (ve stupni LT C2) a nadále hojně používána, čemuž nasvědčují především právě nálezy radlic s dvěmi tulejkami. Jejich nálezy zmapoval naposledy K. Pieta (*Pieta 2000*, Abb. 14), níže je uvedena jeho mapka doplněná o nové nálezy z Moravy (obr. 4). Nálezy z Provodova pocházejí z púchovského hradiště, v případě Vizovic se zatím další nálezy dokládající púchovské osídlení získat nepodařilo. Hradiště u Loučky také zatím neposkytlo žádné nálezy, které by byly jednoznačně púchovské, ačkoliv lokalita leží na pomezí této kultury a keltského osídlení. Na kopci „Barborka" u Buchlovic doklady púchovské kultury zjištěny nebyly a ani geograficky lokalita do púchovské oblasti nespadá.

Valná většina depotů pocházejících z púchovského prostředí je známa především z hradišť či jejich bezprostředního okolí. Je však otázkou, zda mezi tyto nálezy můžeme zařadit i přílepský depot. Pomoci zde může odkaz na zmínku D. Kolbingera, který uvádí, že v roce 1986 při výstupu na „Hrádek" asi 220–250 m nad přílepskou kapličkou zaznamenal zlomky keramiky, uhlíků a mazanice (*Kolbinger 2008*, 143). Vzhledem k tomu, že se jedná o totožnou polohu s místem nálezu depotu, je možné zde odůvodněně předpokládat přítomnost doposud neobjeveného hradiště či výšinného sídliště, které bude možné ověřit pouze dalšími nálezy a prospekcí v terénu.

LITERATURA

Červinka 1941 I. L. Červinka: Nálezy na Dubicku, ZMLM NF 1, 1941, 125–138.

Čižmář 2008 I. Čižmář: Zázemí keltského oppida Staré Hradisko. Nepublikovaná diplomová práce uložená na FF MU Brno. Brno 2008.

Čižmář 1993 M. Čižmář: Keltská okupace Moravy (doba laténská). In: V. Podborský (Ed.): Pravěké dějiny Moravy. Brno 1993, 233–238.

Čižmář 2002 M. Čižmář: Ökonomische Struktur des Oppidums Staré Hradisko. In: C. Dobiat/S. Sievers/T. Stöllner (Hrsg.): Dürnberg und Manching. Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum. Bonn 2002, 297–313.

Čižmář 2003 M. Čižmář: Laténské sídliště v Bořitově, Pravěk. Supplementum 10. Brno 2003.

Čižmář/Kohoutek/Langová 1995 M. Čižmář/J. Kohoutek/J. Langová: Hradisko púchovské kultury u Všeminy, okr. Zlín, Pravěk NŘ 3, 1993, 161–175.

Čižmář/Salaš 2009 M. Čižmář/M. Salaš: Nové hradiště v Moravské bráně, Arch. Rozhledy 61, 2009, 63–76.

Jacobi 1974 G. Jacobi: Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching. Wiesbaden 1974.

Kolbinger 2008 D. Kolbinger: Dávnověké osídlení Hostýnských vrchů V. Pravěké osídlení povodí říčky Rusavy. In: Archeologie Moravy a Slezska. Kopřivnice – Hulín – Frýdek-Místek. 2008, 60–187.

Ludikovský 1984 K. Ludikovský: Hostýn. Katalog nálezů z moravských muzeí. FAM 17. Brno 1984.

Meduna 1961 J. Meduna: Staré Hradisko. Katalog der Funde im Museum der Stadt Boskovice. FAM II. Brno 1961.

Meduna 1980 J. Meduna: Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren. Praha 1980.

Píč 1903 J. L. Píč: Starožitnosti země České. Dil II. Čechy na úsvitě dějin. Svazek 2. Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum. Praha 1903.

Pieta 2000 K. Pieta: Ein Depot latènezeitlicher Eisengegenstände aus Liptovská Mara. In: Metallgewinnung und Verarbeitung in der Antike (Schwerpunkt Eisen). Nitra 2000, 135–160.

Pieta 2008 K. Pieta: Keltské osidlenie Slovenska. Mladšia doba laténská. Nitra 2008.

Schönfelder 2002 M. Schönfelder: Das spätkeltische Wagengrab von Boé (Dép. Lot-et-Garonne). Studien zu Wagen und Wagengräbern der jüngeren Latènezeit. Mainz 2002.

Urban 2002 H. O. Urban: Gedanken zu einer Wirtschaftsarchäologie. In: C. Dobiat/S. Sievers/T. Stöllner (Hrsg.): Dürnberg und Manching. Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum. Bonn 2002, 27–32.

Wyss/Rey/Müller 2002 R. Wyss/T. Rey/F. Müller: Gewässerfunde aus Port und Umgebung. Katalog der latène- und römerzeitlichen Funde aus der Zihl. Bern 2002.

EISENDEPOT AUS PŘÍLEPY

Ivan Čižmář

Resume

Im Jahre 2007 wurde unweit der Gemeinde Přílepy (Bez. Kroměříž) ein Depot entdeckt, das in die Latènezeit datiert wurde. Es handelt sich um 7 Eisengegenstände (Zange, Hammer, Esseschaufel, Amboss, Tüllendurchtreiber, Teil des Pferdegeschirrs und Pflugschar mit zwei Tüllen), die aufeinander gestapelt waren (Abb. 2). Der Fundort liegt an der Grenze des Bereichs der Púchov-Kultur und der keltischen Besiedlung. Im Vergleich mit weiteren Sammelfunden, die Gegenstände ähnlichen Charakters enthalten, ist das Depot eher der Púchov-Kultur zuzuschreiben. Am interessantesten ist der Fund einer schmalen Schar mit zwei Tüllen, die die stets wachsende Zahl von Scharen dieses Typs in Mähren erweitert (Abb. 4). Aus der Fundanalyse geht hervor, dass die obengenannten Gegenstände sowohl im keltischen, als auch Púchover Milieu vorkommen. Es ist jedoch zu bemerken, dass während Funde im keltischen Milieu vor allem aus Oppiden, vereinzelt auch aus Siedlungen stammen und als vergessene, verlorene oder beschädigte Gegenstände vorkommen, werden sie im Bereich der Púchov-Kultur vor allem in Sammelfunden – Depots freigelegt, die absichtlich, wohl zwecks des Versteckens der Gegenstände während der Kriegskonflikte niedergelegt wurden. Diese spätlatènezeitlichen Depots kommen meistens direkt im Raum von Höhensiedlungen und Burgwällen oder in deren Nähe vor, wo ein gewaltsamer Untergang der Púchov-Kultur oder der keltischen Besiedlung festgestellt wurde oder wo er mindestens mit Recht anzunehmen ist (Abb. 3). Eine solche Situation ist auch im Fall von Přílepy anzunehmen.

Abb. 1. Přílepy, Bez. Kroměříž. 1 – Lage des Fundorts des eigenen Depots; 2 – Fundort von Spuren urzeitlicher Besiedlung nach D. Kolbinger (*Kolbinger 2008*, 143).

Abb. 2. Přílepy, Bez. Kroměříž. Zeichnerische Dokumentation einzelner Funde. Zeichnung A. Krechlerová.

Abb. 3. Sammelfunde latènezeitlicher Eisengegenstände (nach *K. Pieta 2008*, Abb. 101). Ergänzt um Depots aus Buchlovice (31), Loučka (32) und Přílepy (33).

Abb. 4. Verbreitung von Pflugscharen mit zwei Tüllen nach K. Pieta (*Pieta 2000*, Abb. 14). Ergänzt um neue Funde aus Dolní Súča (17), Buchlovice (18), Loučka (19), Němčice na Hané (20), Provodov (21), Přílepy (22), Rudice (23) und Vizovice (24).

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 145–173.

NÁLEZY DROBNÉ LIDSKÉ A ZVÍŘECÍ PLASTIKY Z MORAVY [1]

MILOŠ ČIŽMÁŘ

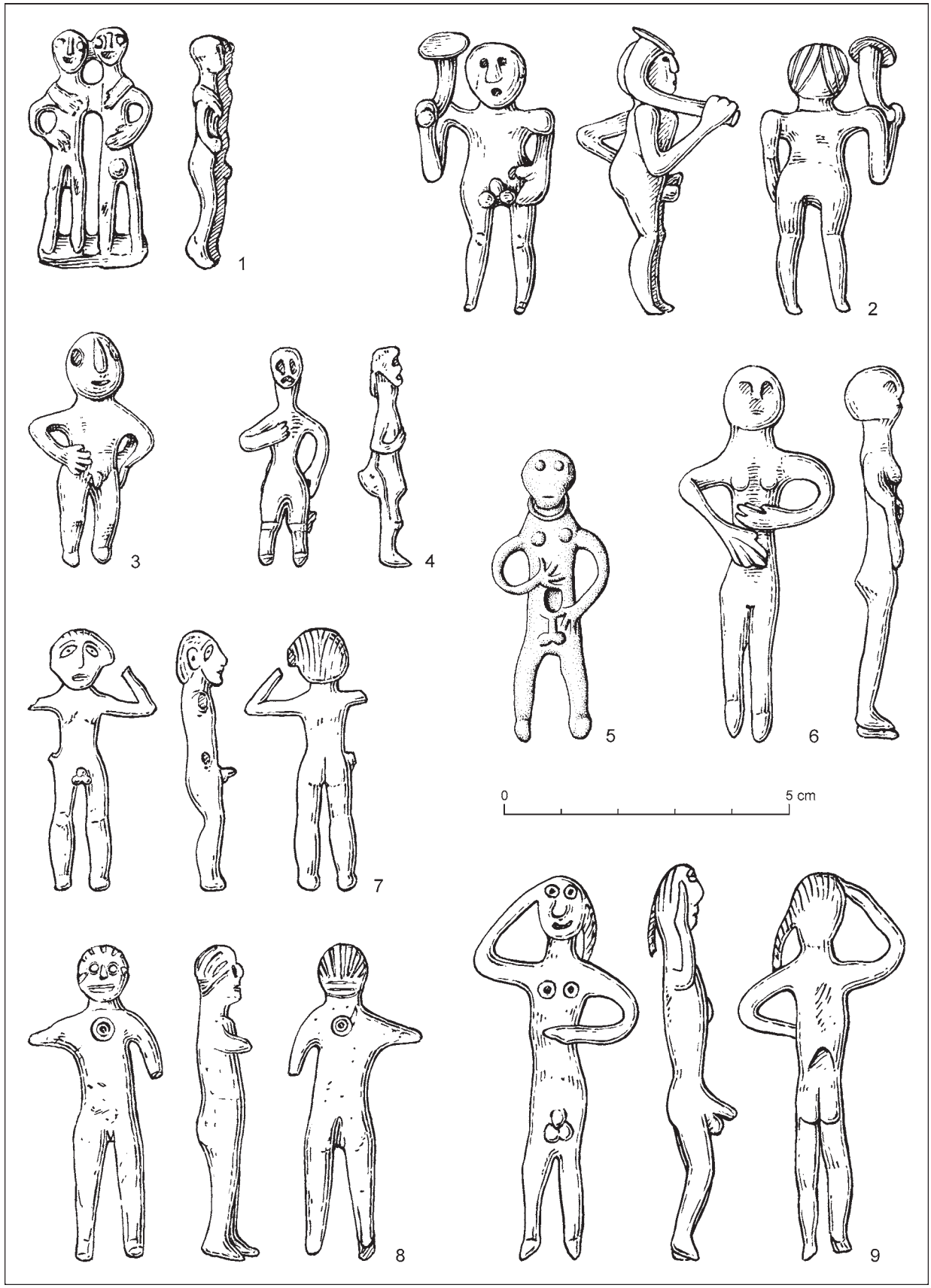
ÚVOD

V posledních několika letech jsou získávány nové početné nálezy z výšinného sídliště v Němčicích na střední Moravě, které mělo svůj počátek ve stupni LT B2 a rozkvět v období stupňů LT C1–C2, kdy osídlení na něm končí. Nálezy ukazují, že jde o důležité výrobní a obchodní centrum nadregionálního významu, srovnatelné s nedalekým oppidem Staré Hradisko, které na ně ovšem časově navazuje. Na rozdíl od Starého Hradiska se silnými vazbami především na českou bójskou oblast lokalita Němčice vykazuje výrazný vztah k střednímu Podunají a dokonce i kontakty se slovinským a severoitalským územím. Důvod časově následné existence obou mocenských center s výrazně odlišnými nadregionálními vazbami lze spatřovat s největší pravděpodobností v závažných historických změnách v závěru 2. století př. n. l., spojených s pohyby germánských kmenů na našem území.

První nálezy byly sice získány již na přelomu 19. a 20. století, lokalita rozkládající se na katastrech dvou obcí (Němčice nad Hanou, Víceměřice) byla však pokládána za běžná nížinná sídliště (*Meduna 1980b*). „Znovuobjevena" byla díky dvěma místním občanům, získávajícím zde od roku 2002 povrchovým sběrem, mimo jiné za pomocí detektorů kovů, početné nálezy, které postupně předali do sbírek MZM v Brně. V letech 2003–2005 byla na většině sídlištní plochy provedena systematická prospekce, sestávající z lokalizovaného povrchového sběru kovových i nekovových nálezů a z geofyzikálního měření. Lokalizovanými sběry a geofyzikální prospekcí bylo možno stanovit rozsah osídleného areálu na cca 35 ha, a to ve vyvýšené, pravděpodobně neopevněné poloze, situované na strategickém místě středního Pomoraví. Bližší informace o lokalitě byly již publikovány v několika dílčích pracích (*Čižmář 2005; Čižmář 2006a; Čižmář 2006b; Čižmář/Kolníková 2006a; Čižmář/Kolníková 2006b; Kolníková 2006; Čižmář/Kolníková/Noeske 2008; Venclová 2009; Venclová et al. 2009; Čižmář/Kruta 2011*).

Z lokality bylo již získáno značné množství různorodého archeologického materiálu, mimo jiné více než 800 keltských, řeckých, římských a ptolemaiovských mincí, více než 600 zlomků skleněných náramků a téměř 300 bronzových a železných spon. Nálezy dokládají místní výrobu mincí, skleněných korálků, různých bronzových předmětů a tuhové keramiky. Na němčické lokalitě byl získán také poměrně rozsáhlý soubor bronzové lidské a zvířecí plastiky, který výrazně rozšiřuje počet dosavadních středoevropských nálezů. V této studii předkládám nálezy této plastiky, a to nejenom z Němčic, nýbrž i z ostatních moravských lokalit. Středem pozornosti jsou na tomto místě samostatné lidské a zvířecí figurky, lidské hlavičky, závěsky v podobě lidských údů a kroužky se zoomorfními hlavičkami, tedy předměty s možnou funkcí amuletů. Odhlédnouce od časně laténských figurálních, převážně zoomorfních a výjimečně i antropomorfních spon, ponechávám stranou bronzové křídlo snad Eróta ze Starého Hradiska, mající nepochybně antický původ (*Svobodová 1985*, 656, obr. 1: 8), podobně jako velmi početná zvířecí vyobrazení na bronzových záponách, případně i na ramínkách bronzových vážek ze Starého Hradiska (*Meduna 1961*, 12, Taf. 5: 14).

[1] Tato práce byla vypracována v rámci projektu GAČR P405/10/1209. Za poskytnutí řady moravských nálezů ke zpracování děkuji několika soukromým osobám z Brna, Otaslavic, Otrokovic, Prahy a Uherského Hradiště a kolegům P. Kubínovi a K. Pietovi. Za poskytnutí nálezů z NM Praha k dokumentaci jsem zavázán M. Hlavovi, P. Sankotovi a J. Valentové.

Obr. 1. Lidské figurky ze středoevropského prostoru. 1 – Jaroměř; 2, 8 – Stradonice; 3 – Nitra; 4 – Rezi; 5 – Prašník; 6 – Sarkad; 7 – Bernhardstahl; 9 – Malaja Begin.

LIDSKÁ PLASTIKA

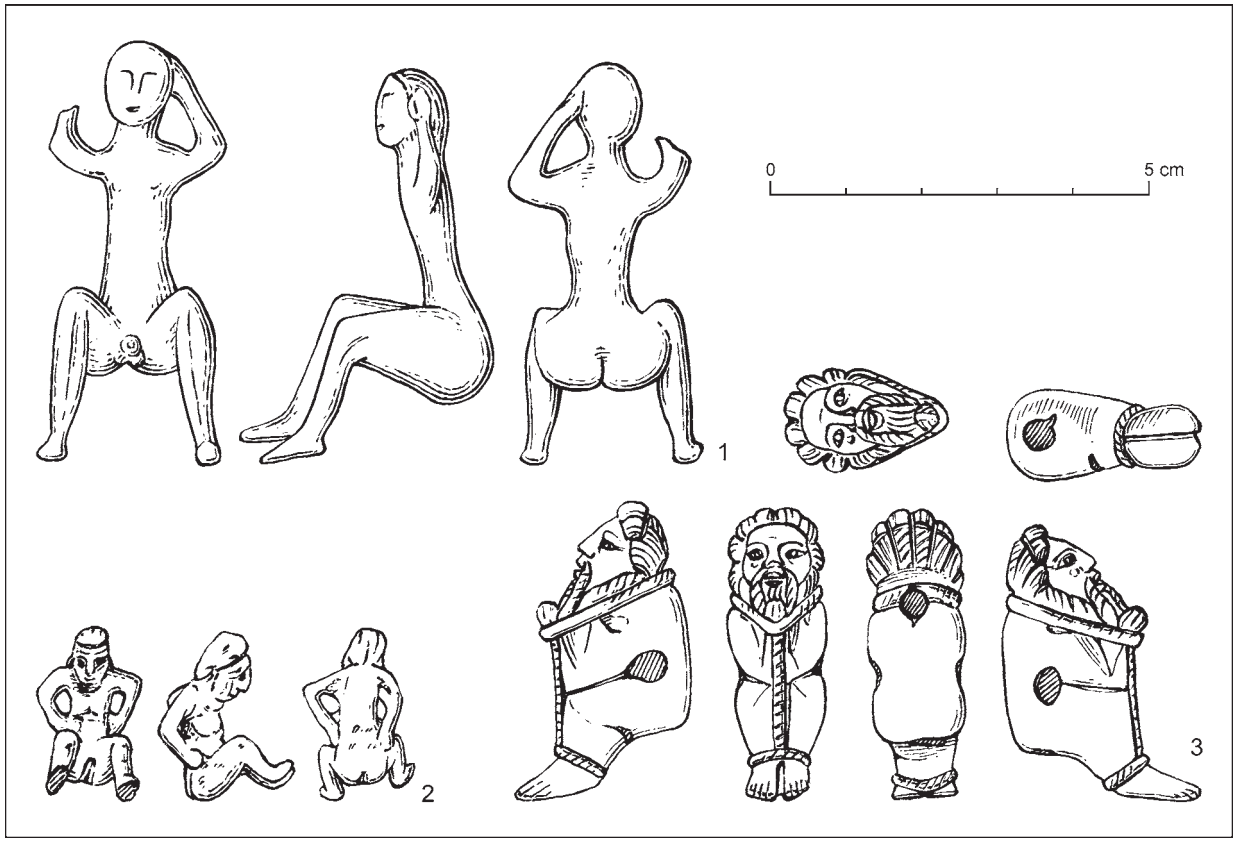
Ze sídliště v Němčicích je dosud známo pět bronzových lidských figurek, z nichž čtyři celé představují mužské postavy a jedna pouze torzo, u kterého nelze určit pohlaví. Dále byly nalezeny čtyři vyobrazení lidských obličejů. Všechny plastiky byly získány povrchovým sběrem za pomoci detektorů kovů a jsou uloženy ve sbírkách MZM Brno kromě jedné, jež je uložena v soukromé sbírce a získal ji pouze k fotografické dokumentaci K. Pieta. Další čtyři lidské figurky pocházejí z nížinných sídlišť z Biskupic, Čejče, Přítluk a Podivína, plastika lidského obličeje byla získána z Brna-Brněnských Ivanovic a zveřejňuji i známou lidskou hlavičku ze Starého Hradiska. K tomuto souboru lidských figurek a obličejů připojuji i závěsky v podobě lidských údů – rukou, nohou a falu.

Plastiky celých postav
(soupis 1, 2)

Jedna celá figurka a torzo další mají ruce založené v bok, další celá figurka má v bok založenou pouze levou ruku a pravou ruku má položenou na prsou. Také u zbývajících dvou figurek s částečně odlomenýma rukama je pravděpodobné, že byly založeny v bok. Se stejným zalomením rukou se setkáváme již u závěsných figurek doby halštatské z italského území (*Lippert 1993–1994*). Pouze jedna figurka má naturalističtější znázornění obličeje a vlasů na hlavě. Tři další figurky mají obličeje silně stylizované, přičemž u jedné jsou místo očí a úst důlky, snad původně vyplněné emailem. U dvou figurek je také po jednom větším důlku na středu prsou, u torza figurky jsou na prsou důlky dva; u všech lze opět předpokládat, že v nich byly původně emailové vložky. Čtyři figurky jsou jednoznačně mužské s výrazně znázorněným falem, pátá figurka je v místě ohanbí odlomena, a proto není vyloučeno, zvláště s ohledem na dva důlky na hrudi, které mohou znázorňovat prsa, že by se mohlo jednat i o figurku ženy. Znázornění prsou nese ovšem i bronzová figurka muže z Prašníku (obr. 1: 5) s nákrčníkem, důlkem pro email a charakteristickým provedením rukou (*Pieta 2008*, obr. 130: 3).

Stanovit původ bronzových figurek z Němčic je velmi obtížné. Porovnáme-li je ovšem s početnými plastikami z etruského a italského prostředí, musíme již na první pohled konstatovat jejich značnou odlišnost, která spočívá mimo jiné především v jejich poměrně hrubém provedení. Ukazuje se, že analogie k nim je možno sledovat spíše v keltském prostředí v oblastech severně Alp. Setkáváme se s nimi v řadě nálezů, od figurky z Mont Lassois (*Chaume 2001*, pl. 38: 686) na francouzském území na západě až po figurku z lokality Malaja Began v Zakarpatí (*Sova-Gmitrov 1958*, 134, obr. 3: 1, 2; *Kobal 1996*, 159, Abb. 12: 2) na východě. Obdobnými bronzovými figurkami z prostoru severně Alp se zabýval při rozboru knížecího hrobu z Reinheimu *R. Echt* (*1999*, 84–89). K oběma závěsným figurkám s adoračním gestem rukou z tohoto hrobu shromáždil početné analogické nálezy, náležející době halštatské i laténské. Pokud jsou datovány, lze je podle autora zařadit do rozmezí od Ha D3 až LT B2, přičemž většina jich náleží stupni LT B1. Řadu ojedinělých nálezů není ovšem možno blíže datovat a mezi nimi se nacházejí i figurky bez závěsného očka z Bernhardstahlu (*Echt 1999*, 85, Abb. 25: 3), ze Stradonic (*Píč 1903*, tab. XXV: 9) a blíže neurčené lokality v komitátu Temes (*Hunyady 1942–1944*, 246, Taf. XXXVII: 11). Lze ovšem uvést i další obdobné figurky ze slovinské Stičny (*Gabrovec 1994*, 168, Taf. 13: 15) a z Rezi-Rezicseri (*Horváth et al. 1987,* 113, Pl. XXIV: 1), z Tápiófarmosu (*Kemenczei 1990*, 34, 35, Abb. 3) a Sarkadu *(Kemenczei 1990*, 29, Abb. 1) z maďarského území. U posledně jmenované figurky ze Sarkadu (obr. 1: 6) jsou ruce umístěny podobně jako u jedné němčické plastiky. Z českého území by mohla k této skupině plastik náležet figurka muže s rozevřenýma rukama ze Stradonic (obr. 1: 8) a snad i plastika z Jaroměře (obr. 1: 1), znázorňující mužskou a ženskou postavu. Tento ojedinělý nález plastiky byl při své první publikaci datován do mladší doby laténské (*Kruta/Lička 2004*, 155), v současné době je však řazen do doby halštatské (*Venclová a kol. 2008*, 93, příl. 7: 5), a to na základě severoitalských analogií datovaných do 7.–6. století př. n. l. Tyto italské figurky, jejichž reprezentativní výběr podal *A. Lippert* (*1993/1994*), mají ovšem odlišný charakter a především mají na hlavách očka k zavěšení; soudím tedy, že jaroměřický exemplář lze datovat spíše do doby laténské. Všechny námi výše zmiňované, většinou středoevropské figurky spojuje celkové provedení, u mužských zvláště markantní vyznačení genitálií a také důlky na těle pro emailové vložky. Ty byly zjištěny nejenom u tří němčických plastik, nýbrž jejich dvojice se patrně nacházela snad i u mužské figurky z lokality Malaja Began (obr. 1: 9) a soustředné kroužky jsou umístěny i na prsou a zádech figurky ze Stradonic (obr. 1: 8).

Z území Moravy ovšem pocházejí i další tři bronzové figurky mužů z Čejče, Podivína a Přítluk s výrazně znázorněnými faly, dvě z nich s pokrčenýma rukama, první z nich však se skříženýma rukama a nezvykle

Obr. 2. Sedící lidské figurky. 1 – Stradonice; 2 – Marina u Surduku; 3 – Mušov.

prohnutým tělem. Čtvrtá bronzová figurka z Biskupic je ovšem značně odlišná od němčických. Jde o figurku sedícího člověka s oběma rukama zvednutýma před obličej; na hlavě dobře znázorněn účes. Ten je podobný účesům u dvou figurek ze Stradonic (obr. 1: 2, 8), u figurky z Bernhardstahlu (obr. 1: 7) a u dvou níže uvedených lidských hlaviček z Němčic (obr. 5: 1, 3). Obdobný pečlivý účes na bronzové hlavičce ze Štýrska je považován za znak obzvláštního společenského postavení vyobrazeného, snad kněze (*Kramer 1994*, 334, Abb. 2: 1, 3). Uprostřed zad probíhá v místě páteře biskupické plastiky výrazná rýha. Figurka, u níž nejsou znázorněny pohlavní znaky, je svým provedením zcela jistě keltským výrobkem, má však od všech dosud známých moravských figurek naprosto odlišnou pozici. Lze se s největší pravděpodobností domnívat, že jde o vyobrazení zajatce, jehož tělo bylo svázáno přes záda do kozelce včetně rukou. Svázání do kozelce bylo prováděno různým způsobem a ukazuje nám ho jak figurka z Umbrie (*Green 2005*, Fig. 5), tak především figurky zajatých Germánů z doby římské. S takovými figurkami, u nichž je velmi dobře znázorněna technika spoutání, se setkáváme v oblasti podunajského limitu v Brigetiu (*Petényi 1993; Krierer 2002*, 374, Taf. 30) a u nově detektorem kovů objevené bronzové figurky germánského muže z jihomoravské lokality Mušov – „Písky" (obr. 2: 3), nacházející se v soukromé sbírce. Podobná sedící figurka muže s rukama zvednutýma k hlavě byla publikována z českého oppida Stradonice (obr. 2: 1 – *Waldhauser 2001*, 448, obr. 10). Ženská figurka ženy ve stejné poloze pochází z území Banátu ze sídliště Marina u Surduku (obr. 2: 2) datovaného do počátku 2. století (*Stojić 2006*, 22, sl. 13, 14); autor ji ovšem považuje za znázornění ženy v poloze při porodu.

Plastiky lidských hlav
(soupis 3, 4)

Tři bronzové plastiky lidských hlav z Němčic jsou uzpůsobeny k přiletování na rovný podklad a navzájem se odlišují jak charakterem výrazu obličeje, tak znázorněním účesu. Porovnat je můžeme s keltskými plastikami hlaviček, publikovaných v několika středoevropských pracích (*Peschel 1988–1989; Karasová 2002*).

Nejpodobnější nejen výrazem, ale i aplikací na rovný podklad jsou bronzové hlavičky z okolí Křivoklátu a ze Stradonic (*Píč 1903*, 64, obr. 9, tab. XX: 13; *Karasová 2002*, 107, Fig. 3). První z nich tvoří ozdobnou hlavici železného hřebu a ukazuje tak názorně na pravděpodobný způsob původního použití němčických exemplářů. Čtvrtá drobná bronzová hlavička z Němčic se znázorněným účesem a výraznýma očima a ušima je patrně ozdobným zakončením nýtu. Naprosto ojedinělým nálezem je větší olověná hlavička z Brna-Brněnských Ivanovic, která je povrchovým nálezem z prostoru známého středolaténského sídliště. Má rovnou základnu a v oblasti vlasů je zdobena esovitou výzdobou. Podle ústního posouzení V. Kruty a K. Piety není vyloučeno laténské stáří plastiky, druhý z odborníků dokonce zná nepublikovaný analogický nález ze sbírek Národního muzea v Budapešti. Provedení hlavičky z olova by naznačovalo, že by se mohlo jednat o model pro tvorbu forem.

Dutá hlavička ze Starého Hradiska pochází jednoznačně z ukončení rukojeti antropomorfního meče a má nejbližší analogii v nálezech ze Stradonic (*Píč 1903*, tab. XX: 8) a dále i v keltském evropském, převážně francouzském prostředí (soupis viz *Megaw 2002*, 408). Její účes se však výrazně liší od účesů na dvou hlavičkách z Němčic, sedící postavy z Biskupic i výše uvedených plastik ze středoevropského prostředí. Přes nepochybné keltské znaky je na těchto hlavičkách z antropomorfních mečů znát zřetelné napodobení antických předloh (*Frey 1984*, 23).

Závěsky ve tvaru ruky a falu
(soupis 5)

Z moravského území v současné době pochází pět bronzových závěsků v podobě ruky, z nichž čtyři jsem nedávno publikoval (*Čižmář 2008*). Tři závěsky jsou známy z oppida Starého Hradiska, další z nížinného sídliště v Bořitově; z této lokality jsme povrchovým sběrem získali ještě jeden další exemplář. Dobová kresebná dokumentace dokládá i jeden závěsek v podobě ruky z depotu ve Ptení. Ze Starého Hradiska pochází dosud jediný moravský závěsek v podobě oboustranného falu.

Bronzové závěsky ve tvaru lidské pravé ruky s gestem „fica", nalezené na moravském území dosud pouze na oppidu Staré Hradisko a na nížinném sídlišti v Bořitově, lze typologicky rozdělit do dvou skupin. Dva závěsky z první lokality představují zaťatou ruku i s částí předloktí, z druhé lokality závěsek zpodobňuje pouze zaťatou ruku; dva zlomky nelze zařadit. Z keltského prostředí nejsou k těmto závěskům dosud známy analogie, z germánského prostoru jsou publikovány podobné závěsky z pozdně laténského hrobu z Neu-Plötzin v Braniborsku (*Hundt 1935*, 241, Taf. 33: 7) a z časně římského hrobu ze slovenského Devína (*Kolník 1991*, 83, Abb. 5: 7) a lze uvést také blíže nedatovatelné exempláře ze sbírky muzea v Bonnu (*Menzel 1986*, Taf. 140: 450, 449). Kombinace znázornění ruky s gestem „fica" společně s falem je však velmi dobře známa z typických amuletů časně římských kastelů (*Stupperich 1991*, 177) a *K. Ritterling* (*1901*, 120) datoval tento typ amuletu pouze do augustovského období.

Původ středoevropských závěsků v podobě ruky s gestem „fica" je zřejmě nutno hledat v římském republikánském prostředí, přičemž ovšem i u nich je velmi pravděpodobná jejich místní keltská výroba. Oblibu našich Keltů v amuletech s erotickým významem dokládá bronzový závěsek s oboustranným falem ze Starého Hradiska. Obdobné dva závěsky z hrobu z Dobré Vody ve východních Čechách (*Waldhauser 1987*, 85, Taf. 7: 9, 10) jsou podle *V. Kruty* (*1982*, 221, Anm. 59) pravděpodobně italského původu a mohly by ukazovat i na možnost časnějších kontaktů našeho území s římským prostředím, a to již v průběhu třetího století před n. l. Je možné, že stejnou symboliku lze spatřovat i u některých z kuželkovitých závěsků, které v posledních letech byly zvlášť početně na Moravě zjištěny z lokality Němčice a jejichž časové těžiště lze klást do období stupně LT C.

Závěsky v podobě nohy
(soupis 6, 7)

Z moravského území v současné době pochází devatenáct bronzových závěsků v podobě nohy nebo boty, z nichž devět jsem nedávno publikoval (*Čižmář 2008*). U některých jsou znázorněny prsty, většina však patrně zpodobňuje nohy obuté. Pět nálezů pochází z industriálního a obchodního centra u Němčic, další dva z depotu ve Ptení a povrchovými sběry byly tyto závěsky získány také z oppida Staré Hradisko a z devíti moravských nížinných sídlišť.

Výskyt závěsků ve tvaru nohy se sklánějícím se nártem je oproti předchozímu typu závěsků podstatně větší a byla jim proto také věnována poměrně značná pozornost (*Pauli 1971*, 56, 57, Liste 11, Karte 10;

Moosleitner/Pauli/Penninger 1974, 467, Abb. 52; *Pauli 1978*, 630, 631; *Lunz 1974*, 136, tav. 85 B; *de Marinis 1981*, 229; *Casini 1994*, 187–197). Lze konstatovat, že tyto závěsky jsou rozšířeny hlavně v oblasti kultury Golasecca (v stupni III A) a v jižním Tyrolsku; severně Alp především na území jihozápadního Německa. V širší oblasti Středomoří se však vyskytují i exempláře zhotovené ze slonoviny, např. z hrobu 1082 na fénickém pohřebišti z 6.–3. stol. z Villaricosu jsou známy tři závěsky v podobě nohy z tohoto materiálu (*Astruc 1951*). Poslední podrobné shrnutí této problematiky podali nezávisle na sobě ve svých pracích z roku 1999 *T. F. Warneke* (*1999*, 135–139) a *R. Echt* (*1999*, 96–103). Závěsky v podobě nohy mají původ v Itálii; severně Alp poprvé vystupují ve stupni HD3 a jsou datovány nejčastěji do pozdního halštatu a časného laténu. Typologicky je lze rozdělit do tří skupin, přičemž moravské exempláře náležejí ke skupině B – nohou s botami s rovnou špicí a prohnutým chodidlem, i když jsou mezi nimi značné typologické rozdíly; dva závěsky, ze Starého Hradiska a ze Ptení, s výrazně znázorněnými prsty, ovšem představují bosou nohu.

Všechny moravské exempláře mají závěsné ouško, pouze nález z Dobročkovic je opatřen jen vodorovným otvorem. Dva závěsky z Němčic jsou provedeny poměrně hrubě a lze je pravděpodobně považovat za polotovary. Naproti tomu další dva závěsky z této lokality mají dokonalý tvar s výraznými výzdobnými prvky a jsou zcela shodné; další přesnou analogii k nim je možno uvést z dolnorakouského Bernhardstahlu (*Adler 1992*, 478, Abb. 646). Tyto tři exempláře zcela jistě pocházejí z jedné dílny a vzhledem k tomu, že mezi ostatními evropskými nálezy další přesnou analogii k nim dosud postrádáme, není vyloučeno, že snad mohly být vyráběny právě v oblasti středního Podunají.

Moravské závěsky v podobě nohy svým datováním do střední a pozdní doby laténské nejsou ovšem ojedinělé. Kromě nálezů pozdně halštatského a časně laténského stáří se totiž na území severně Alp setkáváme i se závěsky, datovanými do mladších úseků doby laténské. Jde přitom nejenom o tři starší nálezy ze Stradonic, z nichž pouze dva byly dosud publikovány (*Píč 1903*, tab. XXV: 7, 11), a dva závěsky z pohřebiště ve Wederath-Belginum – z hrobů 1493 a 1673 (*Haffner 1989*, Abb.35, 45), nýbrž i o poměrně početné nálezy z území Francie (*Feugère 1998; Giganon 1999*).

Na moravských lokalitách stupně LT C a LT D se objevují poměrně často nálezy se vztahem k jižním oblastem, nacházejícím se na území Slovinska a severní Itálie. Na vzájemné vazby s územím Slovinska upozornil již *D. Božič* (*1993; 1998*) a v souvislosti s publikací depotu ze Ptení byly jejich doklady rozšířeny, včetně nálezů, jejichž původ lze spatřovat v severoitalském prostoru (*Čižmář 2002*). Jejich počet podstatně rozhojnil nedávný objev významného výrobního a obchodního centra Němčice na střední Moravě (*Čižmář 2005; Čižmář 2007; Čižmář/Kolníková 2006a*). Společným rysem těchto středoevropských nálezů jižní provenience je skutečnost, že v místech svého původu se vyskytují již v pozdně halštatském a časně laténském prostředí, tedy výrazně časněji než na lokalitách severně Alp. Tam totiž tyto předměty vystupují až podstatně později, většinou v pozdně laténském období; ze středoevropského prostoru je lze uvést ovšem nejenom ze Stradonic, Starého Hradiska a z Ptení, nýbrž i z poněkud staršího prostředí z Němčic a z maďarského Velem St. Vidu. Je možné, že se na území severně Alp mohlo užívání těchto předmětů, mimo jiné závěsků v podobě nohy, dostat prostřednictvím severoitalských Keltů. V každém případě je však zřejmé, že středoevropští Keltové měli tyto předměty v oblibě a dokonce je pravděpodobně znovu i vyráběli.

ZVÍŘECÍ PLASTIKA
(soupis 8, 9)

Bronzové zvířecí figurky jsou v dokumentovaném souboru z Němčic zastoupeny celkem 67 exempláři, z nichž většina byla získána dvěma výše zmíněnými soukromými sběrateli a následně předána do sbírek MZM (31), menší soubory jsou umístěny v soukromých sbírkách v Praze (13), Otrokovicích (11), Brně (5), v Uherském Hradišti (4) a Prostějově (3) a byly zpřístupněny pro dokumentaci. Z moravských nížinných sídlišť registruji celkem 9 zvířecích figurek, a to kromě již dávno známé ptačí figurky z Mistřína také figurky z Biskupic, Břeclavi, Čejče, Hulína, Klenovic na Hané, Pohořelic, Polkovic a Střelic. Z oppida Staré Hradisko, přes rozsáhlé výzkumy na něm provedené, bylo získáno dosud pouze šest zvířecích figurek.

V souboru 67 zvířecích plastik z Němčic jsou v největším počtu zastoupeny vyobrazení ptáků (53 ks), a to většinou s rovnou základnou, z nich sedm má tuto základnu vydutou; pouze ve třech případech stojí na nohou; v každém případě jsou všechny uzpůsobené s největší pravděpodobností k přiletování na kovový podklad. Určité analogie a snad i ideové vzory můžeme spatřovat v bronzových plastikách vodních

ptáků, přiletovaných k etruským svícnům, bronzové kachničky přiletované k podkladu jsou známy i z picenské oblasti (*Die Picener 1999*, 279: 617). Pouze v třinácti případech jde o figurky savců a v jednom případě o figurku obojživelníka; tři z nich mají rovnou základnu, ostatní stojí na nohou.

Nálezy zvířecích figurek posoudili ze zoologického hlediska M. Anděra (v soupise uvedeno – A) a L. Peške (v soupise uvedeno – P) a jejich určení jsou uvedena u popisu jednotlivých nálezů; mnohdy však vzhledem ke značné stylizaci figurek nedošli ke shodnému závěru. Jako příklad značně rozdílného hodnocení lze uvést figurku, kterou M. Anděra klasifikoval jako egyptskou promyku a L. Peške jako středoevropského jezevce.

Mezi ptačími figurkami jsou nejpočetněji zastoupeni vodní ptáci (28 ks), a to jak středoevropského původu – labuť, kachny, husy, bukač, kulík, lyska, lýskoroh a potáplice, tak i ptáci mořští – kormorán, kajka a alka a snad i kladivoun vyskytující se v Africe a na Arabském poloostrově. V několika případech jsou zastoupeny figurky holuba, hrdličky, bažanta, kura domácího a sovy, ve třech případech jde o znázornění dravců, a to jestřába, orla a snad havrana.

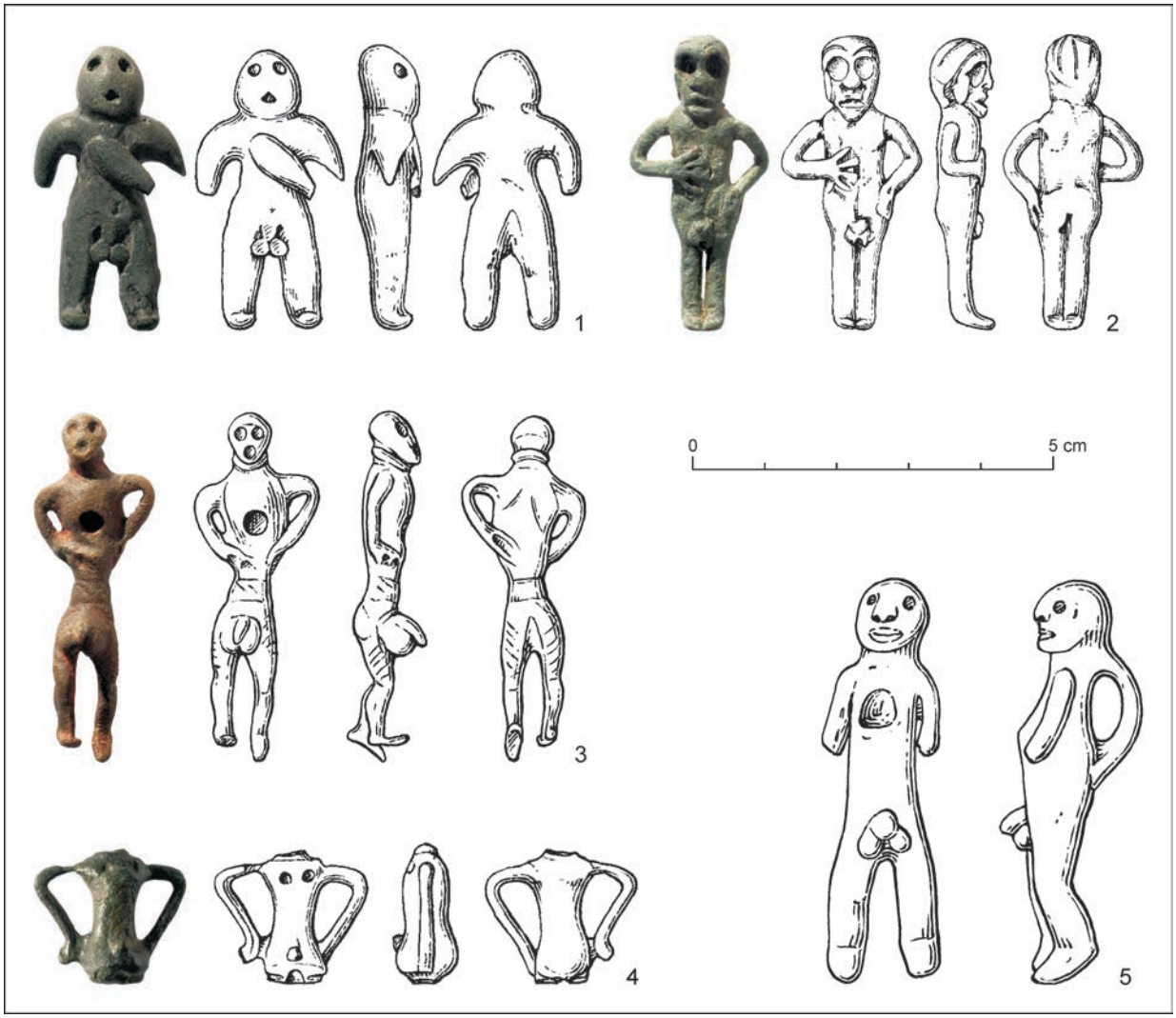
Mezi dalšími figurkami živočichů z rodu savců lze identifikovat ve třech případech psa, v dalších krávu, promyku či jezevce, prase, snad medvěda, kopytníka či blíže neurčenou šelmu, myš a v jedné figurce lze snad spatřovat osla. K obojživelníkům lze přiřadit pouze figurku žáby.

Ke zvířecím plastikám z laténského centra v Němčicích jsou dosud známy analogie pouze ze středoevropského prostředí. Z Moravy byl již dříve publikovány nálezy figurky snad kapustňáka či dugonga ze sídliště v Mistříně (*Meduna 1980a*, Taf. 80: 8), figurky psa z Čejkovic (*Čižmářová 2004*, 162) a kance z Přísnotic (*Čižmářová 2004*, 290), nověji byly detektorovými nálezy z nížinných sídlišť získány ptačí figurky dravců, a to havrana a snad supa, dále holuba, snad kavky a kura domácího z Biskupic, Břeclavi, Čejče, Klenovic, Polkovic a Střelic a dále figurky medvěda z Čejče, osla z Hulína, kozorožce nebo kozla z Klenovic a snad lišky z Pohořelic. Figurka psa z Čejkovic stejně jako figurky z Němčic se svými proporcemi řadí ke skupině malých psů (*Polenz 1974*, 284), naproti tomu figurky psů ze Starého Hradiska lze přiřadit k větší lovecké rase a mají odpovídající analogie v bronzových plastikách ze Stradonic (*Píč 1903*, tab. XX: 26; XXV: 2, 3). Figurka z Přísnotic, podle výrazného anatomického utváření rypáku prasete domácího, ale podle ocasu kočkovité šelmy či celkového vzhledu snad i medvěda, byla již v literatuře uvedena jako figurka kance (*Filip 1956*, 317, obr. 92: 2; *Gerlach 1990*, 434) a v typologickém třídění *S. Gerlacha* (*1990*, 428) náleží do jeho první skupiny. Pro úplnost je ovšem nutno také uvést, že *I. L. Červinka* (*rkp.*) měl proti laténskému stáří přísnotické figurky výhrady a považoval ji za recentní „závěsek k řeznickému řetízku".

Z oppida Staré Hradisko jsou známy figurky srnky či mládě jelena, osla nebo laně, psa, šelmy, snad lva a kachny nebo vrány či havrana nebo krkavce. Izolovaná hlavička srnky či laně má oči s výrazně hlubokými důlky, což může navozovat domněnku, zda nebyly původně vyplněny emailem. Technickými detaily se s ní shoduje pozdně laténská bronzová hlavička z Frankfurtu a. M., jejíž oči byly také původně opatřeny vložkami z organické hmoty nebo emailu a která štěrbinou ve spodní části krku byla pravděpodobně připevněna na jinou část, možná na tělo z organického materiálu (*Polenz 1974*, 260, Abb. 4: 1, 15).

L. Peške zařadil zvířecí figurky ve své většině k druhům, které se na našem území běžně vyskytují, s jedinou výjimkou osla, jehož přítomnost je na našem území ovšem v osteologickém materiálu doby laténské doložena rovněž. Na druhé straně M. Anděra, patrně nezatížen archeologickou predikcí, v řadě figurek spatřoval zvířata ze vzdáleného, především jižního prostředí. Ze savců jde o lva ze Starého Hradiska a egyptskou promyku z Němčic, z téže lokality pak o ptačí druhy mořské kachny kajky, kormorána, severskou alku a snad pitu z jižní Afriky a jižní Asie. Figurku z Mistřína určil M. Anděra jako mořského savce, a to kapustňáka, žijícího při pobřeží Guinejského zálivu od Senegalu na jih nebo spíše za dungoga vyskytujícího se při západním pobřeží Přední Indie a v Rudém moři včetně Egypta.

Z okolních území jsou známy ze solnohradského Dürrnbergu (nepublikováno; informace S. Mosera) a hornoslezské Nowé Cerekwe (nepublikováno; informace M. Bednarka a M. Rudnického) a z dolnorakouských sídlišť v Roseldorfu (*Wallner 1990*, 217, Abb. 632), Michelstettenu (*Lauermann 2010*, 211, Abb. 24, Taf. 77) a především z blíže neuvedených lokalit severně (Roseldorf?) a jižně Dunaje (Erzersdorf?). Z nich pochází z detektorových nálezů kolekce 22 obdobných bronzových zvířecích, převážně ptačích plastik, publikovaná *H. Jandrasitsem* (*2003*), který jim, podle mého názoru ovšem chybně, přisuzoval souvislost s mincovními závažími. Jde o soubor zvířecích plastik, většinou opět znázorňujících ptáky, velmi srovnatelných s exempláři němčického souboru. Je mezi nimi řada artefaktů téměř naprosto shodných

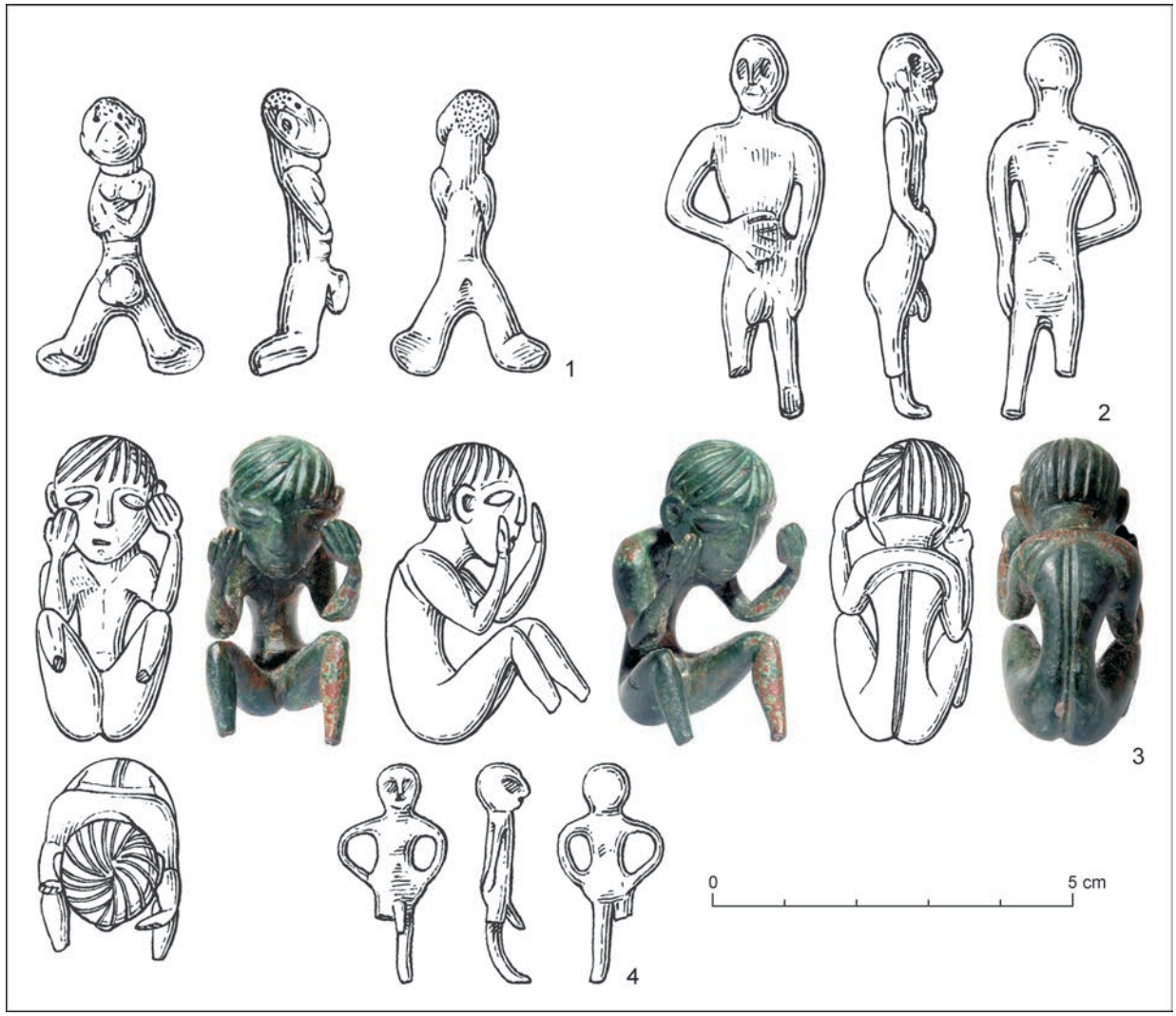
Obr. 3. Lidské figurky z Němčic.

s němčickými plastikami, které pravděpodobně ukazují na jejich výrobu pokud ne ve stejné dílně, tedy alespoň v jednom výrobním okruhu. Dokládají to nejenom shodné figurky vodních ptáků, nýbrž i téměř shodné plastiky sovy (*Jandrasits 2003*, 83: 30) nebo osla (*Jandrasits 2003*, 84: 38).

Zatímco zvířecí plastiky různých savců se běžně vyskytují na širokém teritoriu keltské Evropy a jsou známy i z moravských lokalit, nálezy drobných figurek ptáků se zatím koncentrují ve středoevropském prostoru. Dosud zcela ojedinělé je zastoupení obojživelníka v podobě figurky žáby. Na území střední Evropy je také nepochybně nutno hledat jejich původ a podle počtu nálezů bychom mohli spekulovat i o tom, že mohly být vyráběny v areálu mocenského centra v Němčicích. Přesné místo výroby zvířecích plastik ovšem zatím spolehlivě neznáme a podobně nejasná je dosud i jejich funkce.

Kroužky a průvlečka s beraními hlavičkami
(soupis 10)

Z Moravy je známo dosud pět bronzových kroužků s beraními hlavičkami, jejichž obdoby ze středoevropského území již před více než 30 lety shrnuli *H. Dannheimer* (*1975*) a později *C. Tappert* (*1998*); z českých nálezů lze k nim dále přiřadit kroužek z Třísova (*Hlava 2009*, 119, obr. 1: 15). Je nutno zmínit dosavadní jejich absenci z mocenského centra z Němčic, naopak nálezy z ptenského depotu a pozdně laténského sídliště v Jaroměřicích nad Rokytnou naznačují pozdně laténské datování těchto kroužků. K rozdělovači s beraními hlavičkami z Klenovic neznám dosud žádnou analogii.

Obr. 4. Lidské figurky z jiných moravských lokalit. 1 – Čejč; 2 – Podivín; 3 – Biskupice; 4 – Přítluky.

ZÁVĚR

Po dlouhá léta byla z moravského území známa kromě několika plastik ze Starého Hradiska pouze jediná zvířecí figurka z Mistřína. S narůstající detektorovou prospekcí se ovšem počet nálezů figurální plastiky rozrostl nebývalou měrou, takže k datu 31. 12. 2011 je možno z Moravy registrovat 88 nálezů zvířecích figurek či jejich částí a k tomu 5 kroužků a 1 rozdělovač s beraními hlavičkami a 41 nálezů lidských figurek či jejich částí.

Naprostá většina lidských a zvířecích plastik zde prezentovaná pochází z povrchových sběrů na sídlištích, takže je lze pouze nesnadno blíže datovat. Určitým vodítkem nám ovšem může být největší soubor z Němčic a menší soubor z oppida Staré Hradisko. Chronologické postavení němčického sídliště je již vcelku jasně vymezeno do období stupňů LT B2 – LT C2, s tím, že osídlení lokality do pozdně laténského období již nepokračuje. Naopak počátek Starého Hradiska začíná až na konci stupně LT C2 a těžiště jeho osídlení náleží stupni LT D. Z tohoto rámcového chronologického rozpětí obou klíčových lokalit tedy vyplývá, že zvířecí plastika s plochou základnou uzpůsobená k přiletování náleží s největší pravděpodobností stupni LT C a naopak pozdně laténského stáří jsou s největší pravděpodobností figurky s očky sloužící jako závěsky. Také nálezy celých lidských figurek se vyskytují převážně v Němčicích a lze je tedy časově zařadit do středolaténského období. Ze Starého Hradiska je známa pouze lidská hlavička, která je ovšem součástí (zakončením jílce) antropomorfního meče. Do stupně LT C jsou nepochybně datovány i závěsky v podobě nohy, které se v pozdně laténských nálezech ze Starého Hradiska vyskytly pouze v jednom exempláři. Naopak závěsky v podobě ruky a snad i falu a kroužky s beraními hlavičkami jsou pravděpodobně pozdně laténského stáří.

Stanovit původ lidské i zvířecí figurální plastiky je dosud velmi nesnadné. Zvířecí plastika, zvláště různých ptáků, se hojně vyskytuje ve středodunajském prostoru a soudě podle početných nálezů lze uvažovat i o tom, že mohly být vyráběny i na němčickém sídlišti. Na něm byly podle nalezených polotovarů vyráběny závěsky v podobě nohy. Dosavadní nálezy lidské plastiky jsou také hojné především na moravském území, je ovšem otázkou, zda a do jaké míry neodráží jejich výskyt pouze dosavadní stav poznání.

Předložený katalog lidské a zvířecí plastiky je vkladem do bližšího poznání dosud v tomto měřítku na Moravě neznámého druhu nálezů a současně i důležitým příspěvkem pro osvětlení duchovních a uměleckých představ středoevropských Keltů v průběhu 3.–1. století př. Kr.

SOUPIS 1

Nálezy lidských figurek z Němčic

1. Bronzová plastika muže s rozkročenýma nohama; pravá ruka v lokti odlomena, levá rovněž, dochovaná část položena na hruď; výrazné genitálie; v obličeji naznačeny oči a ústa. V. 39 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.272. Obr. 3: 1.
2. Bronzová plastika muže s rukama ohnutýma v bok. V. 40 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.271. Obr. 3: 2.
3. Bronzová mužská plastika s rukama ohnutýma v bok. Na prsou důlek. V. 49 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.789. Obr. 3: 3.
4. Část bronzové lidské plastiky s odlomenýma nohama a hlavou. V. 19 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 177.194. Obr. 3: 4.
5. Bronzová mužská plastika s odlomenýma rukama a závěsným poutkem na zádech. Na prsou důlek. R.: v. 55 mm. Soukromá sbírka Slovensko. Obr. 3: 5.

SOUPIS 2

Nálezy lidských figurek z jiných moravských lokalit

1. Biskupice, okr. Prostějov. Bronzová lidská plastika v sedící poloze, s pokrčenýma nohama a rukama před obličejem. Na hlavě je znázorněn účes, na zádech uprostřed je svislá rýha. V. 43 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178. 788. Obr. 4: 3.
2. Čejč, okr. Hodonín. Bronzová plastika muže s prohnutým tělem. V. 40 mm. Soukromá sbírka Brno. Obr. 4: 1.
3. Přítluky, okr. Břeclav. Bronzová plastika muže s rukama ohnutýma v bok, jedna noha je odlomena. R.: v. 31 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 179. 474. Obr. 4: 4.
4. Podivín, okr. Břeclav. Bronzová plastika muže s rukama ohnutýma v bok, jedna noha je odlomena. R.: v. 54 mm. Dep. M Mikulov, pr. č. Pa 17/08. Obr. 4: 2.

SOUPIS 3

Nálezy lidských hlav z Němčic

1. Němčice, okr. Prostějov. Bronzová lidská hlavička s rovnou základnou. D. 18 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.273. Obr. 5: 4.
2. Němčice, okr. Prostějov. Bronzová lidská hlavička s rovnou základnou. D. 15 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.274. Obr. 5: 2.
3. Němčice, okr. Prostějov. Bronzová lidská hlavička se znázorněnými vlasy a s výraznýma ušima. D. 9 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 179.595. Obr. 5: 3.
4. Němčice, okr. Prostějov. Bronzová lidská hlavička se znázorněnými vlasy a s rovnou základnou. D. 12 mm. Dep. MZM Brno, pr. č. 178.275. Obr. 5: 1.

SOUPIS 4

Nálezy lidských hlav z jiných moravských lokalit

1. Brno – Brněnské Ivanovice, okr. Brno-město. Olověná hlavička s rovnou základnou a výzdobou v místech vlasů. D. 57 mm. Soukromá sbírka Brno. Obr. 5: 6.
2. Staré Hradisko, obec Malé Hradisko, okr. Prostějov Bronzová dutá lidská hlavička se znázorněnými vlasy. D. 27 mm. Dep. M Boskovice, inv. č. 602-3161. Obr. 5: 5.

SOUPIS 5

Nálezy závěsků ve tvaru lidské ruky

1. Bořitov, okr. Blansko. Bronzový závěsek ve tvaru lidské ruky. D. 33 mm. Dep. MZM Brno, pr. č. Pa 20/2002. Obr. 6: 1.
2. Bořitov, okr. Blansko. Bronzový závěsek ve tvaru lidské ruky D. 24 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.976. Obr. 6: 6.
3. Ptení, okr. Prostějov. Bronzový závěsek ve tvaru lidské ruky. D. 35 mm. Dep. NM Praha(?). Obr. 6: 2.

4. Staré Hradisko, obec Malé Hradisko, okr. Prostějov. Bronzový závěsek ve tvaru lidské ruky D. 31 mm. Dep. M Prostějov, inv. č. M 126/12. Obr. 6: 4.
5. Staré Hradisko, obec Malé Hradisko, okr. Prostějov. Bronzový závěsek ve tvaru lidské ruky D. 45 mm. Dep. MZM Brno, pr. č. 3/2002. Obr. 6: 3.
6. Staré Hradisko, obec Malé Hradisko, okr. Prostějov. Bronzový závěsek ve tvaru lidské ruky D. 24 mm. Dep. MZM Brno, bez inv. č. Obr. 6: 5.
7. Staré Hradisko, obec Malé Hradisko, okr. Prostějov. Bronzový závěsek v podobě oboustranného falu. D. 32 mm. Dep. MZM Brno, bez inv. č. Obr. 6: 7.

SOUPIS 6

Nálezy závěsků v podobě boty z Němčic

1. Bronzový závěsek v podobě boty s příčným závěsným očkem. D. 16 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 176.418. Obr. 7: 1.
2. Bronzový závěsek v podobě boty s příčným závěsným očkem. D. 16 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 176.431. Obr. 7: 2.
3. Bronzový závěsek v podobě boty s podélným závěsným očkem. Závěsek je částečně dutý. D. 22 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 179.594. Obr. 7: 3.
4. Bronzový závěsek v podobě boty s podélným závěsným očkem, hrubý odlitek. Závěsek je částečně dutý. D. 20 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 177.194. Obr. 7: 4.
5. Bronzový závěsek v podobě boty s příčným závěsným očkem, hrubý odlitek. Závěsek je částečně dutý. D. 18 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 177.195. Obr. 7: 5.

SOUPIS 7

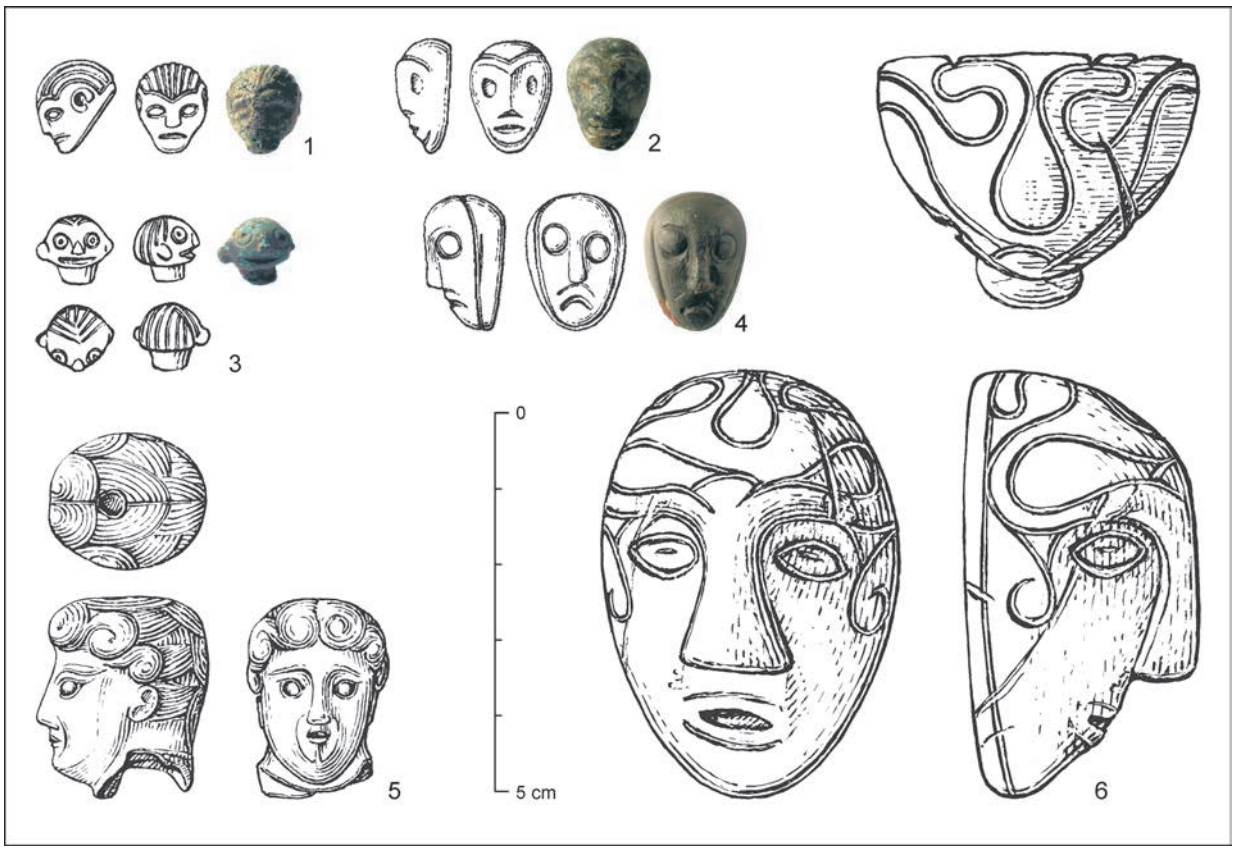
Nálezy závěsků v podobě boty z jiných moravských lokalit

1. Bedihošť, okr. Prostějov. Bronzový závěsek v podobě boty s příčným závěsným očkem na patě. D. 33 mm. Soukromá sbírka Uherské Hradiště. Obr. 8: 14.
2. Dobročkovice, okr. Vyškov. Bronzový závěsek v podobě boty s provrtem. D. 23 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 67.891. Obr. 8: 13.
3. Dolní Bojanovice, okr. Hodonín. Bronzový závěsek v podobě boty s podélným závěsným očkem. D. 16 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 179.622. Obr. 8: 11.
4. Dyjákovice, okr. Znojmo. Bronzový závěsek v podobě boty s příčným závěsným očkem. D. 17 mm. Soukromá sbírka Brno. Obr. 8: 1.
5. Hrabětice, okr. Znojmo. Bronzový závěsek v podobě boty s příčným závěsným očkem. D. 13 mm. Soukromá sbírka Brno. Obr. 8: 4.
6. Klenovice na Hané, okr. Prostějov. Část bronzového závěsku v podobě boty. Závěsek je částečně dutý. D. 21 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 179.623. Obr. 8: 9.
7. Moravský Žižkov, okr. Břeclav. Bronzový závěsek v podobě boty s příčným závěsným očkem. D. 16 mm. Soukromá sbírka Brno. Obr. 8: 3.
8. Moravský Žižkov, okr. Břeclav. Bronzový závěsek v podobě boty s příčným závěsným očkem. D. 16 mm. Soukromá sbírka Brno. Obr. 8: 10.
9. Mikulov, okr. Břeclav. Bronzový závěsek v podobě boty s příčným závěsným očkem. D. 15 mm. Soukromá sbírka Brno. Obr. 8: 2.
10. Ptení, okr. Prostějov. Bronzový závěsek v podobě boty s podélným závěsným očkem. D. 28 mm. Dep. NHM Wien, inv. č. 71.082. Obr. 8: 6.
11. Ptení, okr. Prostějov. Bronzový závěsek v podobě boty s podélným závěsným poutkem. Závěsek je částečně dutý a má znázorněny prsty. D. 32 mm. Dep. NHM Wien, inv. č. 12.647. Obr. 8: 5.
12. Polkovice, okr. Přerov. Bronzový závěsek v podobě boty s podélným závěsným poutkem. D. 16 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 177.796. Obr. 8: 8.
13. Přítluky, okr. Břeclav. Bronzový závěsek v podobě boty s provrtem. D. 33 mm. Soukromá sbírka Otrokovice. Obr. 8: 12.
14. Staré Hradisko, okr. Prostějov. Bronzový závěsek v podobě boty s příčným závěsným očkem. D. 20 mm. Dep. MZM Brno, bez inv. č. Obr. 8: 7.

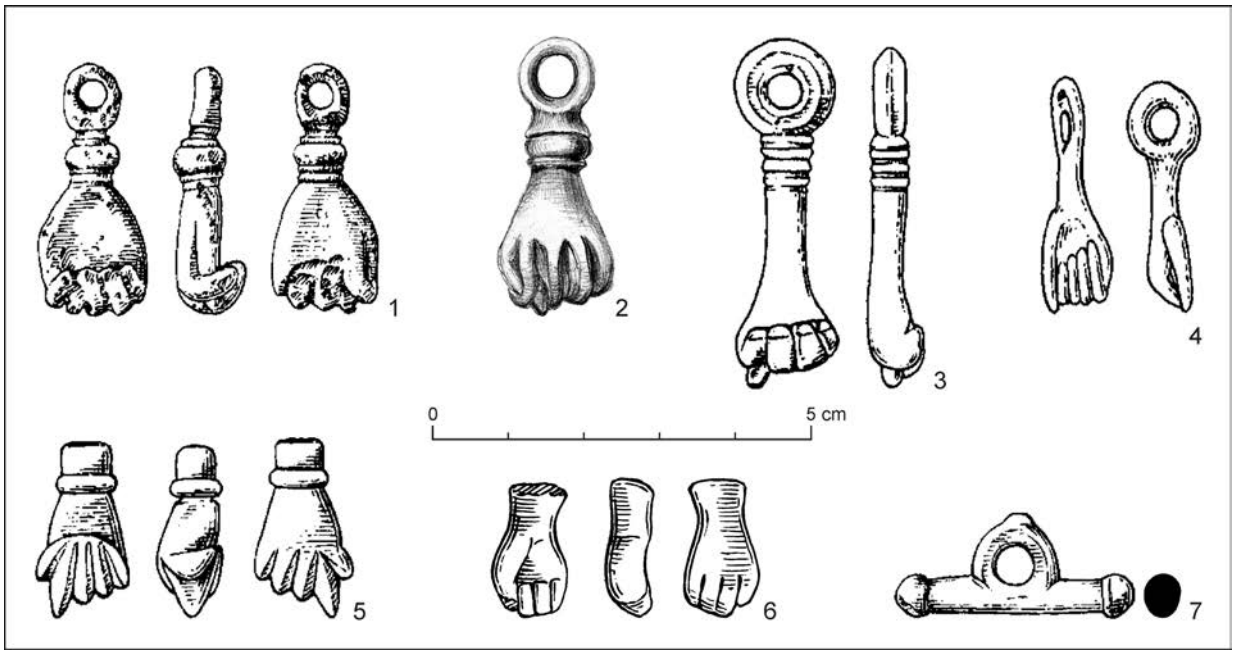
SOUPIS 8

Nálezy zvířecí plastiky z Němčic

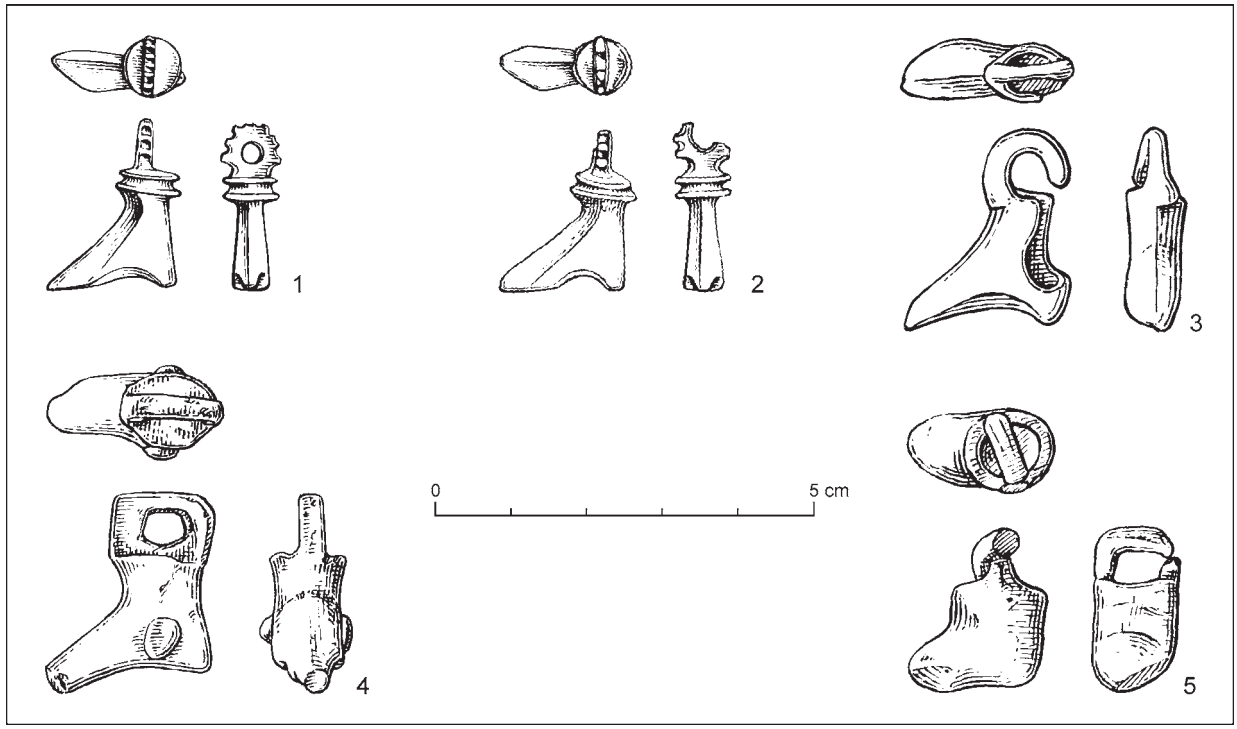
1. Bronzová drobná ptačí plastika s vydutou základnou. Labuť (A), labuť (P). D. 19 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.292. Obr. 10: 1.
2. Bronzová drobná ptačí plastika s vydutou základnou. Potápka roháč (A), ? (P). D. 21 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.280. Obr. 10: 2.
3. Bronzová drobná ptačí plastika s odlomenou hlavou a s vydutou základnou. Pták (A), ? (P). D. 13 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 177. 981. Obr. 10: 3.

Obr. 5. Lidské hlavy. 1–4 – Němčice; 5 – Staré Hradisko, 6 – Brno-Brněnské Ivanovice.

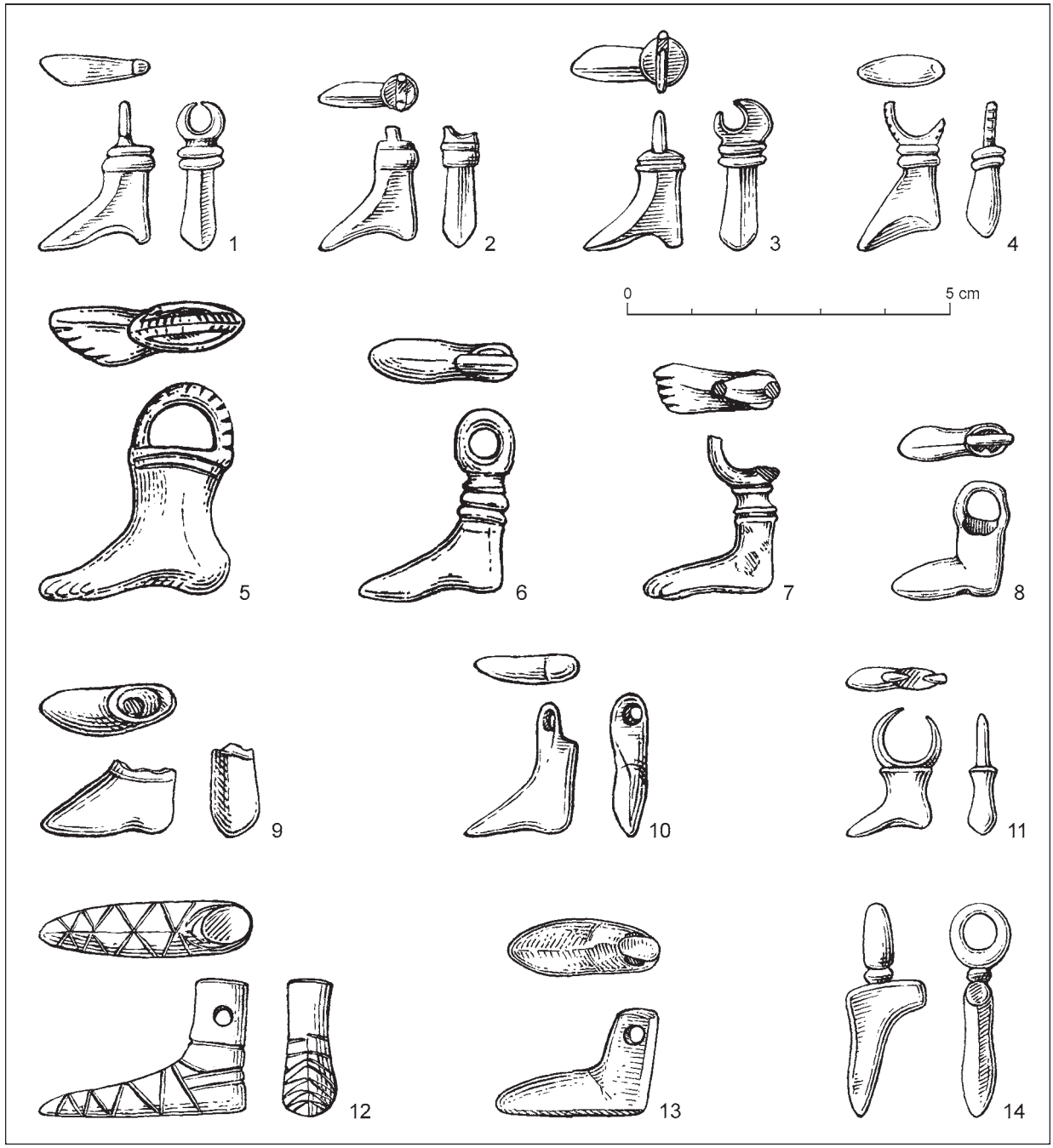

Obr. 6. Závěsky v podobě ruky a falu. 1, 6 – Bořitov; 2 – Ptení; 3–5, 7 – Staré Hradisko.

Obr. 7. Závěsky v podobě nohy z Němčic.

4. Bronzová drobná ptačí plastika stojící na dvou nohou a s vydutou základnou. Sova – dlask? (A), ? (P). D. 25 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178. 291. Obr. 10: 4.
5. Bronzová drobná ptačí plastika s vydutou základnou. Kormorán (A), kachna (P). D. 25 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.295. Obr. 10: 5.
6. Bronzová drobná ptačí plastika s vydutou základnou. Kajka (A), holub (P). D. 23 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.293. Obr. 10: 6.
7. Bronzová drobná ptačí plastika s otvory v očích a s rovnou základnou. Kachna – kajka (A), holub (P). D. 19 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.288. Obr. 10: 7.
8. Bronzová drobná ptačí plastika s otočenou hlavou a s rovnou základnou. Holub (A), holub (P). D. 20 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.290. Obr. 10: 8.
9. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Lyska (A), holub (P). D. 20 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.282. Obr. 10: 9.
10. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Husa? (A), holub (P). D. 19 mm. Soukromá sbírka Brno. Obr. 10: 10.
11. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Alka (A), kachna (P). D. 19 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.289. Obr. 10: 11.
12. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Kachna (A), kachna (P). D. 15 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.281. Obr. 10: 12.
13. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Lýskonoh (A), kachna? (P). D. 15 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.284. Obr. 10: 13.
14. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. ? (A), kachna? (P). D. 9 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.285. Obr. 10: 14.
15. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Kachna lžičák (A), kachna (P). D. 20 mm. Soukromá sbírka Praha. Obr. 10: 15.
16. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Kachna – lžičák? (A), kormorán nebo kachna (P). D. 18 mm. Soukromá sbírka Praha. Obr. 10: 16.
17. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Pták (A), pták (P). D. 19 mm. Soukromá sbírka Uherské Hradiště. Obr. 10: 17.
18. Bronzová drobná ptačí plastika. Slepice (A), pták krkavcovitý (P). D. 17 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.283. Obr. 10: 18.
19. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Orel? (A), dravec (P). D. 12 mm. Soukromá sbírka Praha. Obr. 10: 19.

Obr. 8. Závěsky v podobě nohy z jiných moravských lokalit. 1 – Dyjákovice; 2 – Mikulov; 3, 10 – Moravský Žižkov; 4 – Hrabětice; 5, 6 – Ptení; 7 – Staré Hradisko; 8 – Polkovice; 9 – Klenovice na Hané; 11 – Dolní Bojanovice; 12 – Přítluky; 13 – Dobročkovice; 14 – Bedihošť.

20. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Drobný kur – koroptev, křepelka (A), ? (P). D. 11 mm. Soukromá sbírka Brno. Obr. 10: 20.
21. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Dravec – orel? (A). havran? (P). D. 22 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.279. Obr. 10: 21.
22. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou a odlomenou hlavou. ? (A). ? (P). D. 19 mm. Dep. MZM Brno, bez inv. č. Ručka. Obr. 10: 22.
23. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Bahňák – sluka? (A), sluka (P). D. 23 mm. Soukromá sbírka Praha. Obr. 10: 23.
24. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Kachna – kavka (A), pták (P). D. 16 mm. Soukromá sbírka Praha. Obr. 10: 24.

25. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Husa – kachna (A), krkavcovitý pták (P). D. 20 mm. Soukromá sbírka Praha. Obr. 10: 25.
26. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Potáplice (A), pták krkavcovitý (P). D. 21 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.278. Obr. 10: 26.
27. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Pták (A), ? (P). D. 13 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 177.982. Obr. 10: 27.
28. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Kladivouš? (A), kachna chocholačka (P). D. 22 mm. Soukromá sbírka Uherské Hradiště. Obr. 11: 1.
29. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Kur domácí – kohout? (A), kohout (P). D. 18 mm. Soukromá sbírka Praha. Obr. 11: 2.
30. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. ? (A), sova (P). D. 20 mm. Soukromá sbírka Praha. Obr. 11: 3.
31. Bronzová drobná ptačí plastika s vydutou základnou. Sova? (A), sova (P). D. 19 mm. Soukromá sbírka Praha. Obr. 11: 4.
32. Bronzová drobná ptačí plastika s rozevřenými křídly stojící na trojúhelníkové základně. Sokolovitý pták (A), jestřáb (P). D. 23 mm. Soukromá sbírka Brno. Obr. 11: 5.
33. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Kormorán? (A), husa nebo labuť (P). D. 28 mm. Soukromá sbírka Praha. Obr. 11: 6.
34. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Bukač (A), bukač, potáplice, volavka (P). D. 36 mm. Soukromá sbírka Praha. Obr. 11: 7.
35. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. ? (P). D. 14 mm. Soukromá sbírka Brno. Obr. 11: 8.
36. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. ? (A), pták (P). D. 14 mm. Soukromá sbírka Praha. Obr. 11: 9.
37. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Bažant (A), chocholka (P). D. 20 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.294. Obr. 11: 10.
38. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Husa (A), potápka (P). D. 20 mm. Soukromá sbírka Praha. Obr. 11: 11.
39. Bronzová drobná zvířecí plastika s rovnou základnou. Myš (A), pták (P). D. 19 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 167.282. Obr. 11: 12.
40. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Kulík (A), pták vodní (P). D. 23 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.287. Obr. 11: 13.
41. Bronzová drobná ptačí plastika s odlomenou hlavou a s rovnou základnou. D. 18 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 177.254. Obr. 11: 14.
42. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Bahňák? (A), pták – labuť? (P). D. 22 mm. Soukromá sbírka Prostějov. Obr. 11: 15.
43. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Sova? (A), sova (P). D. 20 mm. Soukromá sbírka Otrokovice. Obr. 11: 16.
44. Bronzová drobná ptačí plastika s rozevřenými křídly a rovnou základnou. Stepokur (A), hrdlička (P). D. 21 mm. Soukromá sbírka Otrokovice. Obr. 11: 17.
45. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Větší druh potápky – potápka roháč? (A), holub (P). D. 23 mm. Soukromá sbírka Otrokovice. Obr. 11: 18.
46. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Potápka malá (A), kuře nebo mladá kachna (P). D. 10 mm. Soukromá sbírka Otrokovice. Obr. 11: 19.
47. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Kachna – hohol? (A), pták (P). D. 14 mm. Soukromá sbírka Prostějov. Obr. 11: 20.
48. Bronzová drobná ptačí plastika s vydutou základnou. Kachna? (A), kachna (P). D. 26 mm. Soukromá sbírka Otrokovice. Obr. 11: 21.
49. Bronzová drobná ptačí plastika s vydutou základnou. Chřástal? (A), holub (P). D. 17 mm. Soukromá sbírka Otrokovice. Obr. 11: 22.
50. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Koliha či jiný bahňák (A), pták – koliha? (P). D. 17 mm. Soukromá sbírka Otrokovice. Obr. 11: 23.
51. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. ? (A), ? (P). D. 15 mm. Soukromá sbírka Brno. Obr. 11: 24.
52. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Morčák (A), kachna (P). D. 23 mm. Soukromá sbírka Otrokovice. Obr. 11: 25.
53. Bronzová drobná ptačí plastika stojící na dvou nohou. Pita nebo snad ledňáček (A), pták (P). D. 20 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 179.596. Obr. 11: 26.
54. Bronzová drobná zvířecí plastika s vydutou základnou. Promyka (A), jezevec (P). D. 26 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.286. Obr. 12: 1.
55. Bronzová drobná zvířecí plastika se čtyřma nohama. Prase (A), medvěd (P). D. 21 mm Dep. MZM Brno, inv. č. 178.276. Obr. 12: 2.
56. Bronzová drobná zvířecí plastika se čtyřma nohama. Pes (A), pes (P). D. 30 mm. Soukromá sbírka Uherské Hradiště. Obr. 12: 3.
57. Bronzová drobná plastika ležícího zvířete. Pes (A), pes (P). D. 21 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178.277. Obr. 12: 4.

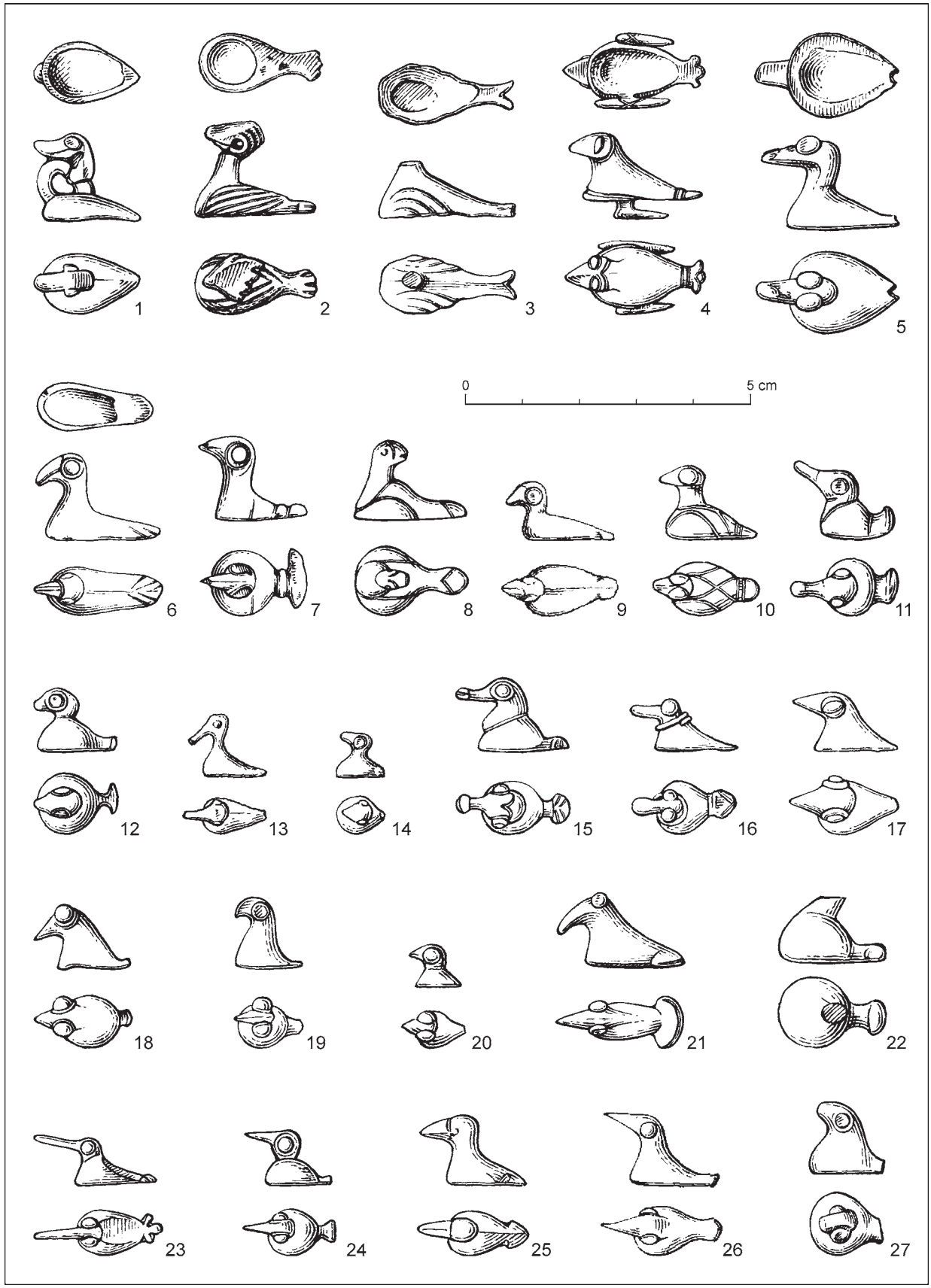
Obr. 9. Zvířecí plastika z Němčic.

58. Bronzová drobná zvířecí plastika s rovnou základnou. Kopytník (A), šelma (P). D. 18 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 178. 296. Obr. 12: 5.
59. Bronzová drobná zvířecí plastika se čtyřma nohama a jezdcem?. Kůň s jezdcem (A), kůň s jezdcem (P). D. 25 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 179.593. Obr. 12: 6.
60. Bronzová drobná zvířecí plastika se čtyřma nohama. Kráva (A), ovce (P). D. 26 mm. Soukromá sbírka Uherské Hradiště. Obr. 12: 7.
61. Bronzová drobná zvířecí plastika se čtyřma nohama. Prase (A), prase – sele (P). D. 18 mm. Soukromá sbírka Otrokovice. Obr. 12: 8.
62. Bronzová drobná zvířecí plastika se čtyřma nohama. Pes (A), pes (P). D. 27 mm. Soukromá sbírka Otrokovice. Obr. 12: 9.
63. Bronzová drobná zvířecí hlavička s rovnou základnou. ? (A), savec – liška? (P). D. 14 mm. Soukromá sbírka Prostějov. Obr. 12: 10.
64. Bronzová drobná zvířecí plastika s rovnou základnou. Žába (A), žába – skokan (P). D. 16 mm. Soukromá sbírka Otrokovice. Obr. 12: 11.
65. Bronzová drobná zvířecí plastika s nohama. Ovce nebo muflon (A), čtyřnohý savec (P). D. 15 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 179.597. Obr. 12: 12.
66. Bronzová drobná zvířecí plastika podlouhlé hlavy s dlouhým uchem a s rovnou základnou. ? (A), osel (P). D. 19 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 177.983. Obr. 12: 13.
67. Bronzová větší zvířecí plastika se čtyřma nohama a ocasem, hlava je odlomena. Medvěd (P). D. 42 mm. Soukromá sbírka Brno. Obr. 12: 14.

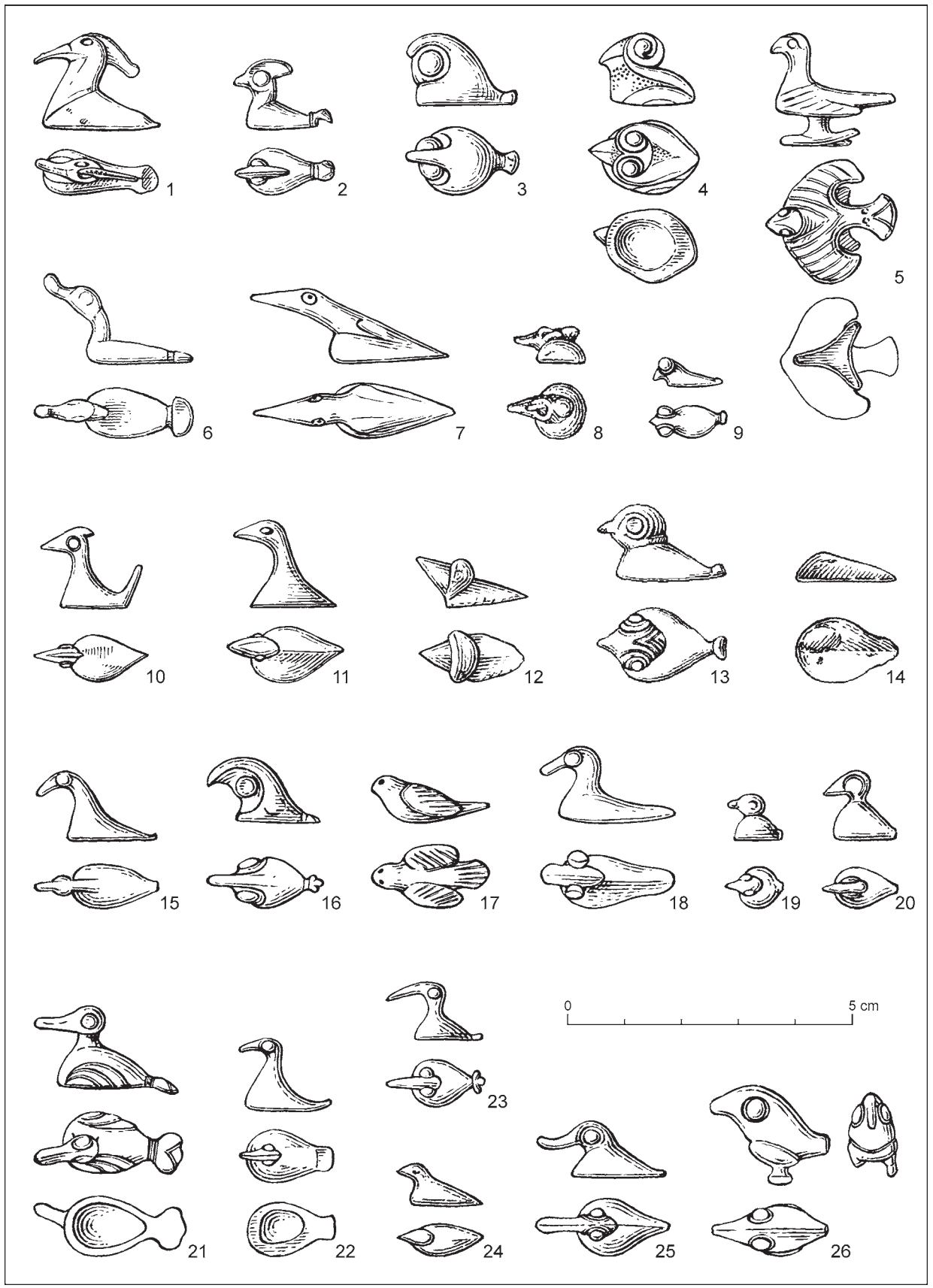
SOUPIS 9

Nálezy zvířecí plastiky z jiných moravských lokalit

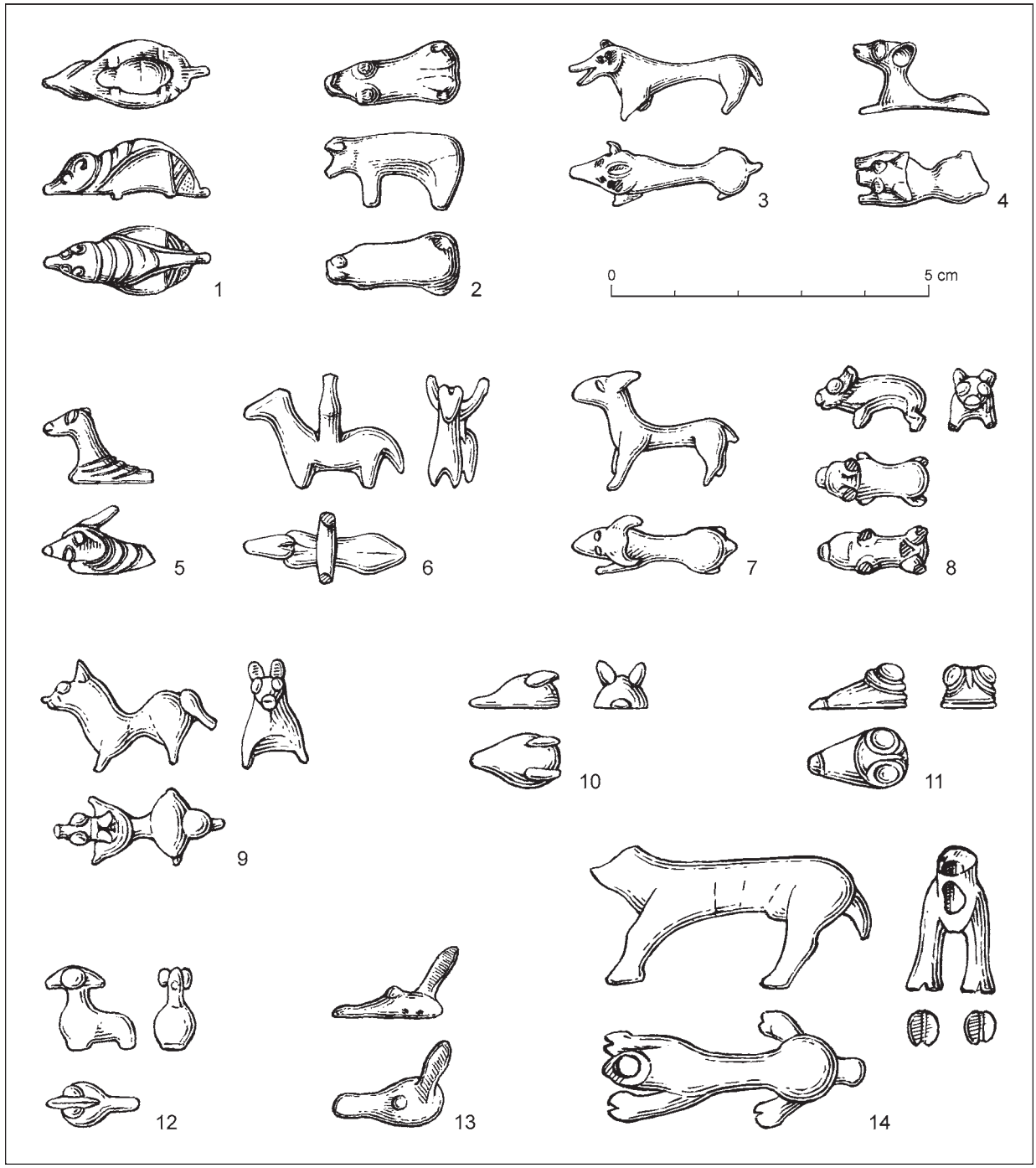
1. Biskupice, okr. Břeclav. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Havranovitý pták (A), krkavcovitý pták? (P) . D. 26 mm. Soukromá sbírka Brno. Obr. 13: 5.
2. Břeclav, okr. Břeclav. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Sup? (A), pták – dravec. (P). D. 15 mm. Soukromá sbírka Otrokovice. Obr. 13: 7.
3. Čejč, okr. Hodonín. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Tetřev? (A), holub (P). D. 15 mm. Soukromá sbírka Brno. Obr. 13: 6.
4. Čejč, okr. Hodonín. Bronzová drobná zvířecí plastika se čtyřma nohama. Medvěd? – prase? (P). D. 28 mm. Soukromá sbírka Brno. Obr. 13: 10.
5. Čejč, okr. Hodonín. Bronzová drobná zvířecí plastika s rovnou základnou. D. 35 mm. Soukromá sbírka Brno. Obr. 13: 12.
6. Čejkovice, okr. Hodonín. Bronzová plastika psa. D. 50 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 107.251. Obr. 13: 15.
7. Hulín, okr. Kroměříž. Bronzová zvířecí hlavička s rovnou základnou. Osel (A), osel (P). D. 30 mm. Soukromá sbírka Otrokovice. Obr. 13: 11.

Obr. 10. Zvířecí plastika z Němčic.

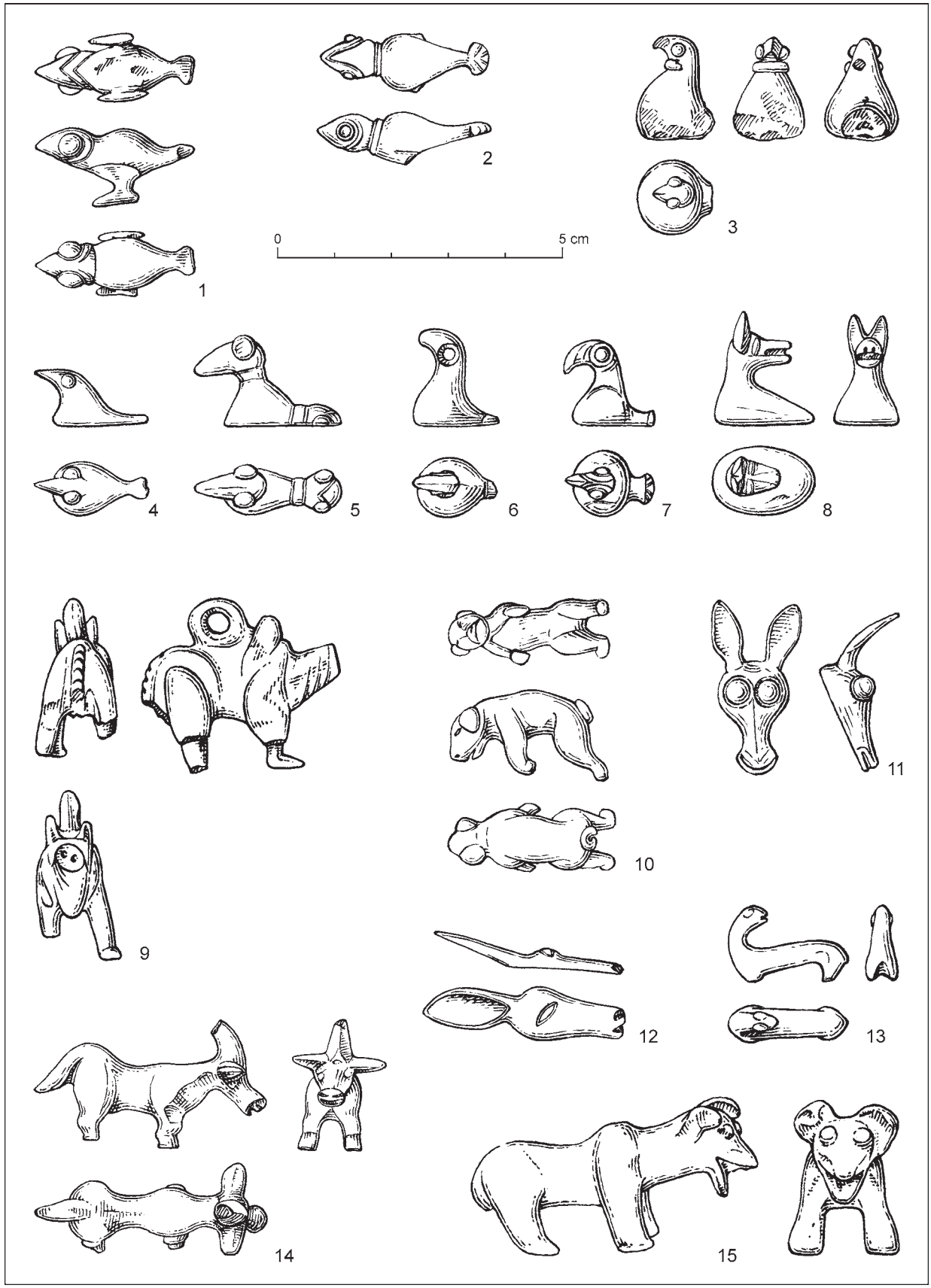

Obr. 11. Zvířecí plastika z Němčic.

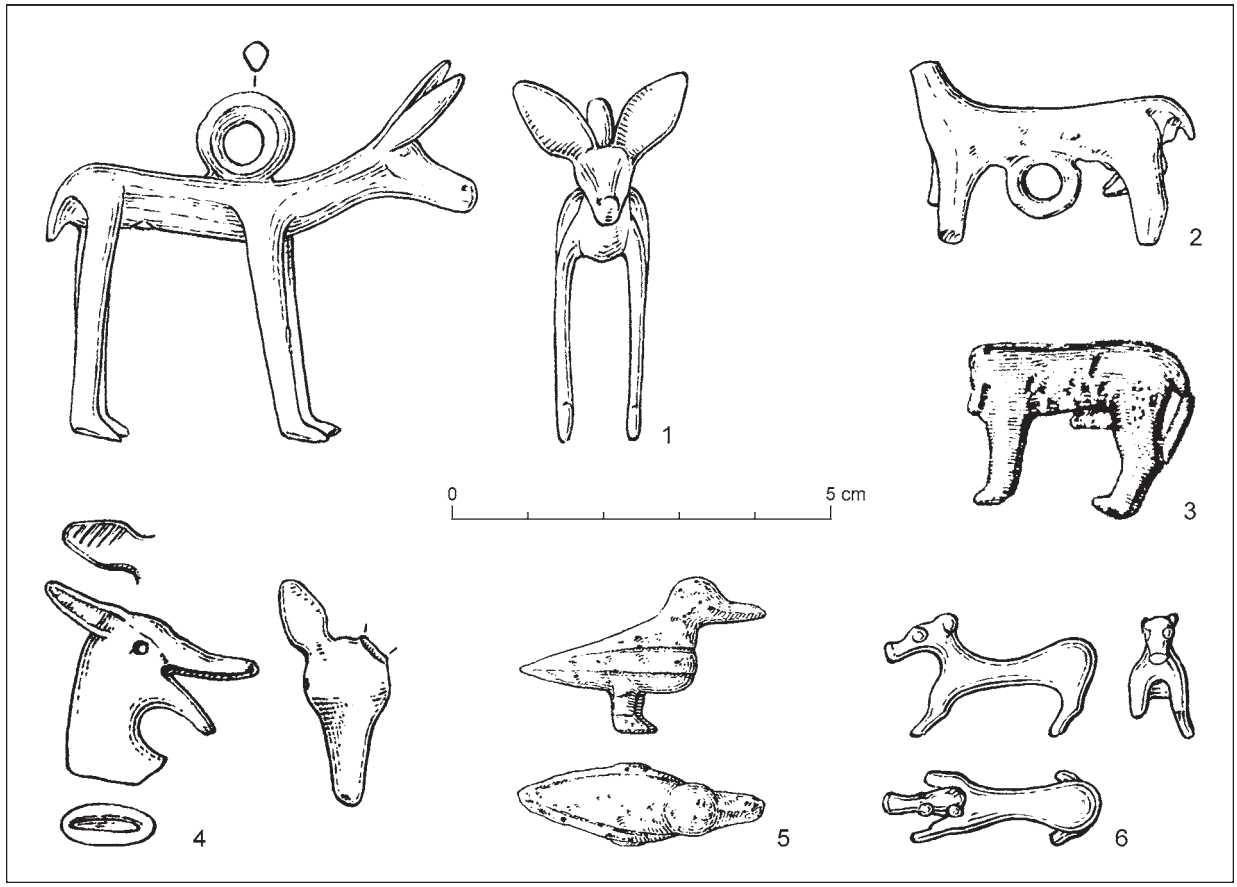

Obr. 12. Zvířecí plastika z Němčic.

8. Klenovice na Hané, okr. Prostějov. Bronzová drobná ptačí plastika stojící na dvou nohou. Orlovec říční (A), pták (P). D. 28 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 177.660. Obr. 13: 1.
9. Klenovice na Hané, okr. Prostějov. Bronzová drobná zvířecí plastika se čtyřmi nohama. Kozorožec (A), kozel (P). D. 40 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 177.661. Obr. 13: 14.
10. Mistřín, okr. Hodonín. Bronzová drobná zvířecí plastika s odlomenýma nohama. Kapustňák nebo dugong (A). D. 30 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 65.410. Obr. 13: 2.
11. Pohořelice, okr. Břeclav. Bronzová drobná zvířecí plastika s otočenou hlavou a s rovnou základnou. Liška (A), šelma – liška? (P). D. 18 mm. Soukromá sbírka Brno. Obr. 13: 8.
12. Polkovice, okr. Přerov. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Dravec (A), kur domácí (P). D. 14 mm. inv. č. 179.634. Obr. 13: 3.

Obr. 13. Zvířecí plastika z jiných moravských lokalit. 1 – Klenovice na Hané; 2 – Mistřín; 3, 13 – Polkovice; 4 – Střelice; 5 – Biskupice; 6, 10, 12 – Čejč; 7 – Břeclav; 8 – Pohořelice; 9 – Přísnotice; 11 – Hulín; 14 – Klenovice na Hané; 15 – Čejkovice.

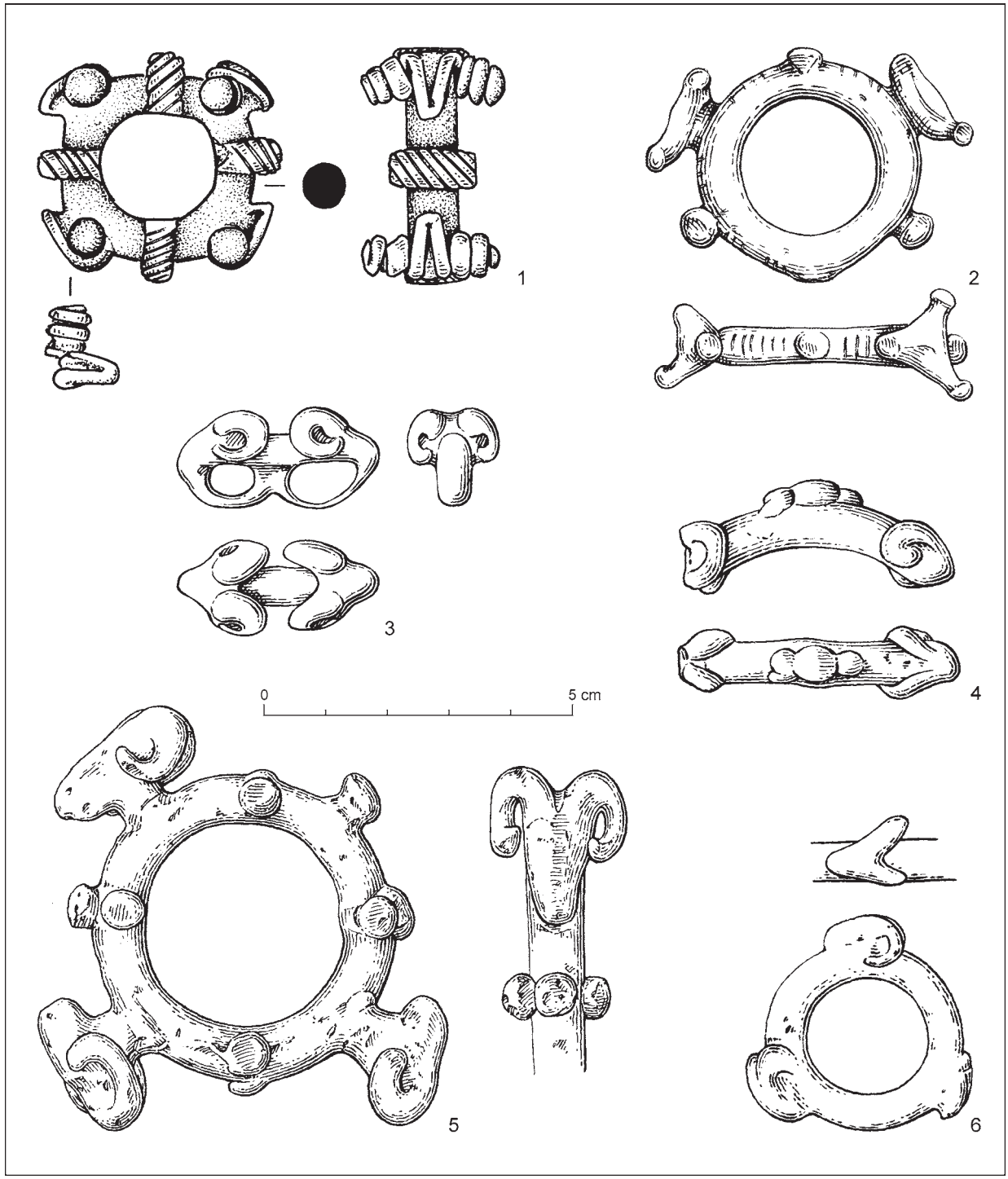
Obr. 14. Zvířecí plastika ze Starého Hradiska.

13. Polkovice, okr. Přerov. Bronzová drobná zvířecí plastika s otočenou hlavou stojící na nohou. D. 21 mm. Soukromá sbírka Otrokovice. Obr. 13: 13.
14. Přísnotice, okr. Brno-venkov. Bronzová plastika zvířete se závěsným kroužkem na hřbetě. Prase domácí? (podle hlavy), kočkovitá šelma? (podle ocasu), medvěd? (podle celkového vzhledu) – (P). D. 35 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 65.126. Obr. 13: 9.
15. Staré Hradisko, obec Malé Hradisko, okr. Prostějov. Bronzová drobná zvířecí plastika se čtyřma nohama a závěsným kroužkem na hřbetě. Mládě losa nebo jelena (A), srnka (P). D. 57 mm. Dep. M Boskovice, inv. č. 602-41. Obr. 14: 1.
16. Staré Hradisko, obec Malé Hradisko, okr. Prostějov. Bronzová zvířecí hlava. Osel/mula (P). D. 24 mm. Dep. M Boskovice, inv. č. 602-43. Obr. 14: 4.
17. Staré Hradisko, obec Malé Hradisko, okr. Prostějov. Bronzová drobná zvířecí plastika s odlomenou hlavou a čtyřma nohama. Lev? (A), šelma (P). D. 39 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 79.290. Obr. 14: 3.
18. Staré Hradisko, obec Malé Hradisko, okr. Prostějov Bronzová drobná ptačí plastika se dvěma nohama. Vrána – havran – krkavec (A), kachna (P). D. 33 mm. Dep. MZM Brno, pr. č. Pa 35/2002. Obr. 14: 5.
19. Staré Hradisko, obec Malé Hradisko, okr. Prostějov Bronzová drobná zvířecí plastika s odlomenou hlavou a čtyřma nohama. Na spodní části těla závěsný kroužek. Pes? (P). D. 15 mm. Dep. MZM Brno, pr. č. Pa 35/2002. Obr. 14: 2.
20. Staré Hradisko, obec Malé Hradisko, okr. Prostějov Bronzová drobná zvířecí plastika se čtyřma nohama. Pes? (A), pes (P). D. 28 mm. Soukromá sbírka Otrokovice. Obr. 14: 6.
21. Střelice, okr. Brno-venkov. Bronzová drobná ptačí plastika s rovnou základnou. Kavka (A), ? (P). D. 20 mm. Soukromá sbírka Brno. Obr. 13: 4.

SOUPIS 10

Nálezy kroužků a průvlečky s beraními hlavičkami

1. Jaroměřice nad Rokytnou, okr. Třebíč. Část bronzového kroužku s beraními hlavičkami. D. 45 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 70.452. Obr. 15: 4.
2. Klenovice na Hané, okr. Prostějov. Bronzový kroužek s beraními hlavičkami. Pr. 36 mm. Dep. MZM Brno, inv. č. 177.662. Obr. 15: 2.

Obr. 15. Kroužky a průvlečka s beraními hlavičkami. 1 – Ptení; 2, 3 – Klenovice na Hané; 4 – Jaroměřice nad Rokytnou; 5 – Malhostovice; 6 – Němčice nad Hanou. Všechny kresby A. Krechlerová.

3. Malhostovice, okr. Brno-město. Bronzový kroužek s beraními hlavičkami. Pr. 49 mm. Dep. MZM Brno, př. č. Pa 16/90. Obr. 15: 5.
4. Němčice nad Hanou, okr. Prostějov, poloha „Na loukách". Bronzový kroužek s beraními hlavičkami. Pr. 32 mm. Dep. M Přerov, inv. č. 5237. Obr. 15: 6.
5. Ptení, okr. Prostějov. Bronzový kroužek s beraními hlavičkami. Pr. 32 mm. Dep. NM Praha, inv. č. 81666. Obr. 15: 1.
6. Klenovice, okr. Prostějov. Bronzový rozdělovač s beraními hlavičkami. D. 32 mm. Soukromá sbírka Brno. Obr. 15: 3.

LITERATURA

Adler 1992 H. Adler: Fundchronik. Römische Kaiserzeit. Bernhardsthal, Fund. Österreich 31, 478.

Astruc 1951 M. Astruc: La necropolis de Villaricos. Madrid.

Božič 1993 D. Božič: Slovenija in srednja Evropa v poznolatenskem obdobju, Arh. Vestnik 44, 137–152.

Božič 1998 D. Božič: Neues über die Kontakte längs der Bernsteinstraße während der Spätlatènezeit, Arh. Vestnik 49, 141–156.

Casini 1994 S. Casini: Gli amuleti nella cultura di Golasecca tra il V ed il IV sec. a. C., Notizie Arch. Bergomensi 2, 187–197.

Červinka rkp. I. L. Červinka: Recenze na práci A. Procházky Gallská kultura na Vyškovsku. Slavkov u Brna 1937. Rkp. uložen v archivu MZM Brno.

Čižmář 2002 M. Čižmář: Laténský depot ze Ptení. K poznání kontaktů našeho území s jihem, Pam. Arch. 49, 194–225.

Čižmář 2005 M. Čižmář: Nové doklady jižních vlivů v době laténské na Moravě. In: Južné vplyvy a ich odraz v kultúrnom vývoji mladšieho praveku na strednom Dunaji. SAM 7, Bratislava, 99–105.

Čižmář 2006a M. Čižmář: Detektor ano, nebo ne? Archeologie a detektory kovů, Arch. Rozhledy 58, 284–290.

Čižmář 2006b M. Čižmář: Un nouveau centre industriel et commercial d´époque laténienne. In: Les Celtes en Bohême, en Moravie et dans le Nord de la Gaule, Dossiers archeologie et sciences des origines 313, 42–49.

Čižmář 2007 M. Čižmář: Contatti della Moravia con il territorio altoadriatico, Aquileia nostra 78, 233–240.

Čižmář 2008 M. Čižmář: Latènezeitliche bronzene Hand- und Fussanhänger aus Mähren, Arch. Korrbl. 38, 81–85.

Čižmář/Kolníková 2006a M. Čižmář/E. Kolníková: Němčice – obchodní a industriální centrum doby laténské na Moravě, Arch. Rozhledy 58, 261–283.

Čižmář/Kolníková 2006b M. Čižmář/E. Kolníková: Němčice nad Hanou – Víceměřice, site stratégique sur la voie de l´ambre. In: Celtes, Belges, Boïens, Rèmes, Volques..., Mariemont, 174–178.

Čižmář/Kolníková/Noeske 2008 M. Čižmář/ E. Kolníková/ H-Ch. Noeske: Němčice-Víceměřice – ein neuese Handels- und Industriezentrum der Latènezeit in Mähren, Germania 86, 2008, 655–700.

Čižmář/Kruta 2011 M. Čižmář/V. Kruta: Un manche de coutelas exceptionnel de Němčice en Moravie, Arch. Rozhledy 63, 425–442.

Čižmářová 2004 J. Čižmářová: Encyklopedie Keltů na Moravě a ve Slezsku. Praha.

Dannheimer 1975 H. Dannheimer: Zu zwei älteren keltischen Fundstücken aus der Münchner Schotterebene, Arch. Korrbl. 5, 59–67.

Echt 1999 R. Echt: Das Fürstinnengrab von Reinheim. Studien zur Kulturgeschichte der Früh-La-Tène-Zeit. Bonn, 96–103.

Feugère 1998 M. Feugere: Amulettes en forme de pied, Instrumentum 8, 23.

Filip 1956 J. Filip: Keltové ve střední Evropě. Praha.

Frey 1984 O.-H. Frey: Die Bedeutung der Gallia Cisalpina für die Entstehung der Oppida-Kultur. In: Studien zu Siedlungsfragen der Latènezeit. Marburg, 1–38.

Gabrovec 1994 S. Gabrovec: Stična I. Naselbinska izkopavanja. Ljubljana.

Gerlach 1990 S. Gerlach: Eine spätkeltische Eberplastik aus Karlstadt am Main, Lkr. Main-Spessart, Unterfranken, Arch. Korrbl. 20, 427–437.

Giganon 1999 D. Giganon: Une amulette de Mérouville (Este-et Loir), Instrumentum 9, 25.

Green 2005 M. A. Green: Ritual bondage, violence, slavery and sacrifice in later European prehistory. In: Warfare, Violence and Slavery in Prehistory. BAR International Series 1374, 155–163.

Haffner 1989 A. Haffner: Gräber – Spiegel des Lebens. Zum Totenbrauchtum der Kelten und Römer am Beispiel des Treverer – Gräberfeldes Wederath-Belginum. Mainz am Rhein.

Hellebrandt 1999 M. Hellebrandt: Corpus of Celtic Finds in Hungary III, Celtic Finds from Northern Hungary. Budapest.

Hlava 2009 M. Hlava: „Amulety" z oppida Třísov (okr. Český Krumlov), Archeologické výzkumy v jižních Čechách 22, 115–123.

Horváth et al. 1987 L. Horváth/M. Kelemen/A. Uzsoki/É. Vadász: Corpus of Celtic Finds in Hungary I, Transdanubia 1. Budapest.

Hundt 1935 H.-J. Hundt: Spätlatèneimport in Grabfunden von Neu-Plötzin, Mark Brandenburg, Germania 19, 239–248.

Hunyady 1942–1944 I. Hunyady: Die Kelten im Karpatenbecken. Budapest.

Chaume 2001 B. Chaume: Vix et son territoire a l´Age du fer. Montagnac.

Jandrasits 2003 H. Jandrasits: Keltische Münzgewichte und Tierfiguren mit möglicher Gewichtsfunktion aus Österreich, Römisches Österreich 26, 75–84.

Karasová 2002 Z. Karasová: Les têtes humaines en bronze de Stradonice, Sbor. Nár. Muz. Praha, řada A, 56, 107–110.

Kemenczei 1990 T. Kemenczei: A sarkadi bronz szobrocska, Folia Arch. 41, 29–42.

Kobal 1996 J. V. Kobal: Manche Probleme der La Tène Kultur des oberen Theissgebietes (Karpatoukraine), Acta archaeologica Carpatica 33, 1995–1996, 139–184.

Kolník 1991 T. Kolník: Zu den ersten Römern und Germanen an der mittleren Donau im Zusammenhang mit den geplanten römischen Angriffen gegen Marbod 6 n. Chr. Die römische Okupation nördlich der Alpen zur Zeit des Augustus. Aschendorff – Münster, 71–84.

Kolníková 2006 E. Kolníková: Les monnaies. Témoins de la prospérité et des contacts lointains de l´habitat celtique de Nemcice-Vícemerice. In: Les Celtes en Bohême, en Moravie et dans le Nord de la Gaule, Dossiers archeologie et sciences des origines 313, 56–61.

Kramer 1994 M. Kramer: Ein keltischer Kopf von der Riegersburg, BH Feldbach, Steiermark, Marburger Studien 16, 331–338.

Krierer 2002 K. R. Krierer: Germanenbüsten auf dem Kessel. Die Henkelattaschen des Bronzekessels. In: Peška/Tejral (Eds.): Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren. Mainz, 367–385.

Kruta 1982 V. Kruta: L´ Italie et l´Europe intérieure du Ve siècle au début du IIe siècle av. n.e., Savaria 16, 203–221.

Kruta/Lička 2004 V. Kruta/M. Lička: Celti di Bohemia e di Moravia. Paris.

Lauermann 2010 E. Lauermann (Hrsg.): Die latènezeitliche Siedlung von Michelstetten. St. Pölten.

Lippert 1993–1994 A. Lippert: Amulettschmuck der frühen Eisenzeit aus Italien, MAGW 123/124, 151–174.

Lunz 1974 R. Lunz: Studien zur End-Bronzezeit und älteren Eisenzeit in Südalpenraum. Firenze.

Marinis 1981 R. de Marinis: Il periodo Golasecca III A in Lombardia, Studi archeologici I, Bergamo, 41–299.

Meduna 1961 J. Meduna: Staré Hradisko. Katalog nálezů uložených v muzeu města Boskovic. FAM II. Brno.

Meduna 1980a J. Meduna: Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren. Praha.

Meduna 1980b J. Meduna: Die latènezeitlichen Siedlungen und Gräberfelder in Mähren. FAM 9. Brno.

Megaw 2002 V. J. Megaw: A late La Tène anthropoid griped sword in New York. In: Zwischen Rom und dem Barbaricum. Nitra, 407–418.

Menzel 1986 H. Menzel: Die römischen Bronzen aus Deutschland III. Mainz.

Moosleitner/Pauli/Penninger 1974 F. Moosleitner/L. Pauli/E. Penninger: Der Dürrnberg bei Hallein II. München.

Pauli 1971 L. Pauli: Die Golasecca Kultur und Mitteleuropa, Hamburger Beiträge zur Archäologie I.

Pauli 1978 L. Pauli: Der Dürrnberg bei Hallein III. München.

Peschel 1988–1989 K. Peschel: Ein keltisches Bronzeköpfchen aus Thüringen, Mitt. Anthr. Ges. Wien 118/119, 81–90.

Petényi 1993 S. Petényi: Neuere germanische Statuen aus Brigetio, Comm. Arch. Hungariae, 57–62.

Píč 1903 J. L. Píč: Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum. Starožitnosti země české II. 2. Praha.

Pieta 2008 K. Pieta: Keltské osídlenie Slovenska. Nitra.

Polenz 1974 H. Polenz: Latènezeitliche Hundeplastiken aus Süd- und Rheinhessen, Fundber. Hessen 14, 255–307.

Ritterling 1901 E. Ritterling: Die römische Niederlassung bei Haltern, Mitteilungen der Altertums-Kommission für Westfalen 2, 107–174.

Sova-Gmitrov 1958 P. Sova-Gmitrov: Nové laténske nálezy na Zakarpatskej Ukrajine, Slov. Arch. 6, 131–137.

Stojić 2006 M. Stojić: Nekoliko novih arheoloških nalaza iz Srema i Banata, Rad muzeja Vojvodine 47/48, 21–28.

Stupperich 1991 R. Stupperich: Frühkaiserzeitliche figürliche Bronzen im nordwestlichen Germanien. Ein Überblick. Die römische Okupation nördlich der Alpen zur Zeit des Augustus. Aschendorff – Münster, 167–184.

Svobodová 1985 H. Svobodová: Antické importy z keltských oppid v Čechách a na Moravě, Arch. Rozhledy 37, 653–668.

Tappert 1998 C. Tappert: Ein keltischer Widderkopfring aus Straubing und verwandte Tierprotomringe, Jahresbericht des Historischen Vereins für Straubing und Umgebung 100, 173–217.

Venclová 2009 N. Venclová: Habitat, économie et environnement en Bohême et en Moravie, LT B–C (IVe–IIe s. avant notre ère). In: Habitats et paysages ruraux en Gaule et regards sur d´autres régions du monde celtique. Chauvigny, 281–297.

Venclová a kol. 2008 N. Venclová a kol.: Doba halštatská. Archeologie pravěkých Čech 6. Praha.

Venclová et al. 2009 N. Venclová/V. Hulínský/J. Frána/M. Fikrle: Němčice a zpracování skla v laténské Evropě. Arch. Rozhledy 61, 383–426.

Waldhauser 1987 J. Waldhauser: Keltische Gräberfelder in Böhmen. Dobrá Voda und Letky sowie Radovesice, Stránce und Tuchomyšl, Ber. RGK 68, 28–181.

Waldhauser 2001 J. Waldhauser: Keltské nálezy z Čech získané v letech 1900–2000 detektory kovů, Arch. Střední Čechy 5, 441–458.

Wallner 1990 E. Wallner: Roseldorf, MG Sitzendorf an der Schmida, VB Hollabrunn. Fundchronik, Latènezeit. Fundber. Österreich 29, 1990, 217.

Warneke 1999 T. F. Warneke: Hallstatt- und frühlatènezeitlicher Anhängerschmuck, Internationale Archäologie 50. Rahden/Westf., 135–139.

KLEINPLASTIKEN VON MENSCHEN UND TIEREN AUS MÄHREN

Miloš Čižmář

Zusammenfassung

Aus dem Machtzentrum in Němčice stammen zahlreiche verschiedenartige Funde, u.a. eine umfangreiche Kollektion bronzener Figürchen von Menschen und Tieren, die die bisherigen mitteleuropäischen Funde deutlich vermehren. In dieser Studie werden Menschen- und Tierfigürchen, Menschenköpfchen, Anhänger in Form menschlicher Gliedmaßen und Ringe mit zoomorphen Köpfchen vorgestellt, also Gegenstände, die potentiell als Amulette dienten und ebenfalls aus anderen mährischen Fundstätten stammen. Jahrelang waren neben ein paar Plastiken aus Staré Hradisko nur drei Tierfigürchen bekannt. Zum 31. 12. 2011 werden in Mähren 88 Tierfigürchen oder deren Teile registriert und dazu 5 Ringe und ein Verteiler mit Widderköpfchen und 41 menschliche Figürchen oder Teile menschlicher Körpers.

MENSCHENPLASTIK

Ganze Gestalten (Verzeichnis 1, 2). Menschliche Figürchen haben beide Arme, eventuell eine Hand in die Hüften gestemmt. Nur eine Statuette aus Němčice weist eine naturalistische Gesichts- und Haartrachtgestaltung auf, drei weitere haben stark stilisierte Gesichter, wobei eine anstatt von Augen und Mund Grübchen hat, die wohl mit Email gefüllt waren. Zwei Figürchen haben ein tieferes Grübchen inmitten der Brust, bei der torsenhaften Statuette gibt es in der Brust zwei Grübchen. In allen Fällen ist wieder anzunehmen, dass sie ursprünglich Emaileinlagen enthielten. Vier Figürchen sind eindeutig männlich mit deutlich gestaltetem Phallus, das fünfte Figürchen ist im Schambereich abgebrochen und daher kann man nicht ausschließen – besonders mit Rücksicht auf zwei Grübchen in der Brust, die Brüste darstellen könnten – dass es sich um eine weibliche Figur handeln könnte. Die Brustdarstellung erscheint jedoch auch auf dem männlichen Figürchen aus Prašník (Abb. 1: 5) mit einem Grübchen für Email und charakteristischer Gestaltung der Hände.

Es ist schwierig, die Herkunft der Bronzefigürchen aus Němčice festzulegen. Vergleicht man sie aber mit zahlreichen Plastiken aus dem etruskischen und italienischen Milieu, muss man schon auf den ersten Blick ihre große Unterschiedlichkeit feststellen, die u.a. in ihrer relativ groben Ausführung beruht. Dem gleichen Knick der Arme begegnet man zwar schon bei hallstattzeitlichen Hängefigürchen aus dem italienischen Gebiet, es zeigt sich aber, dass Analogien zu unseren Statuetten eher im keltischen Milieu nördlich der Alpen vorkommen. Man findet sie in zahlreichen Funden von dem französischen Gebiet im Westen bis zum transkarpatischen Gebiet im Osten. Mit ähnlichen Bronzefigürchen beschäftigte sich R. Echt; zu den Hängefigürchen aus Rheinheim trug er zahlreiche analoge Funde aus der Hallstatt- und Latènezeit aus der Zeitspanne Ha D3 – LT B2 zusammen. Darunter führte er auch Figürchen ohne Hängeöse aus Bernhardsthal, Stradonice und einer näher unbestimmten Fundstelle im Komitat Temes an. Man kann aber auch weitere ähnliche Figürchen aus dem slowenischen Stična und aus drei Fundstellen auf ungarischem Gebiet anführen. Bei der Statuette aus Sarkad (Abb. 1: 6) sind die Hände ähnlich situiert wie bei einer der Plastiken aus Němčice. Aus dem böhmischen Gebiet könnte zu dieser Gruppe das männliche Figürchen mit ausgestreckten Armen aus Stradonice (Abb. 1: 8) und wohl auch die Plastik aus Jaroměř (Abb. 1: 1) gehören, die eine männliche und eine weibliche Figur darstellen. Dieser Einzelfund wurde bei seiner ersten Publikation in die jüngere Latènezeit datiert, gegenwärtig wird er aber in die Hallstattzeit gereiht, und zwar anhand norditalienischer Analogien, die in das 7.–6. Jahrhundert v.u.Z. datiert sind. Diese italienischen Figürchen weisen jedoch einen anderen Charakter auf und haben vor allem Hängeösen auf dem Kopf; daher bin ich der Meinung, dass das Exemplar aus Jaroměř eher in die Latènezeit zu datieren ist. Alle oben erwähnten Figürchen haben die gleiche Gesamtausführung, bei männlichen ist besonders die Darstellung von Genitalien ausgeprägt sowie Grübchen für Emaileinlagen. Die letztgenannten wurden nicht nur bei drei Plastiken aus Němčice festgestellt, sondern deren Paare kamen wohl auch bei dem männlichen Figürchen aus Malaja Began vor (Abb. 1: 9); konzentrische Ringe sind auch auf der Brust und dem Rücken des Figürchens aus Stradonice platziert (Abb. 1: 8).

Aus dem Gebiet Mährens stammen weitere vier männliche Bronzefigürchen, drei davon mit deutlich dargestelltem Phallus, zwei mit gebeugten Armen. Das vierte Bronzefigürchen aus Biskupice stellt einen sitzenden Menschen mit den beiden Händen vor dem Kopf dar, auf welchem die Haartracht gut zu sehen ist. Dieses Figürchen unterscheidet sich stark von den restlichen. Die Haartracht ist ähnlich wie bei den zwei Figürchen aus Stradonice (Abb. 1: 2, 8), dem Figürchen aus Bernhardsthal (Abb. 1: 7) und zwei unten angeführten Menschenköpfchen aus Němčice (Abb. 5: 1, 3).

Die gleiche gepflegte Haartracht auf dem Bronzeköpfchen aus der Steiermark wird für das Merkmal einer besonderen Gesellschaftsstellung des Abgebildeten, wohl eines Priesters gehalten (*Kramer 1994*, 334; Abb. 2: 1, 3). Inmitten des Rückens der Plastik aus Biskupice verläuft an der Stelle des Rückgrats eine deutliche Rille. Das Figürchen, das keine Geschlechtsmerkmale aufweist, ist seiner Ausführung nach sicherlich ein keltisches Erzeugnis, seine Position ist jedoch ganz anders. Es ist anzunehmen, dass es sich um die Abbildung eines Gefangenen handelt, dessen Körper krummgeschlossen wurde. Eine ähnliche Position zeigt sowohl das Figürchen aus Umbrien, als auch Statuetten gefangener Germanen aus der Römerzeit, z.B. aus Brigetium, wie auch die neuerlich mithilfe des Metalldetektors entdeckte Bronzestatuette eines germanischen Mannes aus der südmährischen Fundstelle Mušov-„Písky" (Abb. 2: 3). Eine ähnliche sitzende Männerfigur mit zum Kopf erhobenen Händen stammt aus Stradonice (Abb. 2: 1), die Frauenstatuette in der gleichen Position stammt aus dem Gebiet von Banat, Siedlung Marina bei Surduk (Abb. 2: 2); der Autor hält sie jedoch für die Darstellung einer gebärenden Frau.

Menschliche Köpfe (Verzeichnis 3, 4). Drei Bronzeplastiken sind zum Annieten auf eine gerade Unterlage hergerichtet und man kann sie mit weiteren bekannten keltischen Köpfchenplastiken vergleichen. Am ähnlichsten, nicht nur durch den Ausdruck, sondern auch durch die Applikation auf eine gerade Unterlage, sind die Bronzeköpfchen aus der Umgebung von Křivoklát und Stradonice. Das erstere bildet den Zierkopf eines Eisennagels und zeigt anschaulich die wahrscheinliche ursprüngliche Anwendung der Exemplare aus Němčice. Das vierte Bronzeköpfchen aus Němčice mit Haartracht und ausgeprägten Augen und Ohren stellt wohl den Zierabschluss eines Niets dar. Ganz unikat ist der Fund eines Bleiköpfchens aus Brno-Brněnské Ivanovice, das eine gerade Basis hat und im Haarbereich mit einer S-förmigen Zierde versehen ist. Nach der Ansicht von V. Kruta und K. Pieta ist eine latènezeitliche Datierung nicht ausgeschlossen; K. Pieta kennt einen analogischen Fund aus den Sammlungen des Nationalmuseums Budapest. Die Ausführung des Köpfchens aus Blei könnte bedeuten, dass es sich um ein Modell für die Herstellung von Formen gehandelt haben kann. Das hohle Köpfchen aus Staré Hradisko stammt eindeutig vom Griff eines anthropomorphen Schwerts und besitzt die nächsten Analogien in Stradonice und weiter im keltisch-europäischen, überwiegend französischen Milieu. Trotz den unbestritten keltischen Merkmalen ist auf diesen Köpfchen die Nachahmung antiker Vorlagen deutlich zu sehen.

Anhänger in Faust- und Phallusform (Verzeichnis 5). Aus dem mährischen Gebiet sind gegenwärtig fünf bronzene Anhänger in Handform und einer in Form des beidseitigen Phallus bekannt. Mit Bronzeanhängern in Form der menschlichen rechten Hand in der Geste „fica" beschäftigte ich mich schon früher und führte mehrere Analogien an. Die Darstellung dieser Geste gemeinsam mit dem Phallus ist auch aus typischen frührömerzeitlichen Amuletten bekannt und daher ist die Provenienz mitteleuropäischer Anhänger wohl im römisch-republikanischen Milieu zu suchen. Die Vorliebe der Kelten für Amulette mit erotischer Bedeutung belegt der Phallusanhänger aus Staré Hradisko.

Anhänger in Fußform (Verzeichnis 6, 7). Aus dem mährischen Gebiet stammen gegenwärtig 19 Bronzeanhänger in Fuß- oder Schuhform; auf einigen sind Zehen dargestellt, die meisten zeigen wohl beschuhte Füße. Fünf Funde stammen aus dem Produktions- und Handelszentrum bei Němčice, weitere zwei aus dem Depot in Ptení und bei Oberflächenaufsammlungen wurden die Anhänger im Oppidum Staré Hradisko und auf neun mährischen Flachlandsiedlungen geborgen. Sie haben eine Hängeöse, nur zwei davon sind mit einer waagerechten Öffnung versehen. Zwei Anhänger aus Němčice sind wohl für Halbprodukte zu halten. Dagegen weisen zwei weitere Anhänger aus dieser Fundstelle weisen eine perfekte Form mit ausgeprägten Zierelementen auf und sind mit dem Exemplar aus dem niederösterreichischen Bernhardsthal identisch. Diese drei Exemplare stammen ganz sicherlich aus ein und derselben Werkstatt und wurden vielleicht gerade im Mitteldonauraum hergestellt.

Das Vorkommen von Anhängern in Fußform mit sinkendem Fußrücken ist im Vergleich mit dem vorherigen Typ wesentlich höher und daher wurde ihnen eine relativ große Aufmerksamkeit gewidmet. Es ist festzustellen, dass diese Anhänger vor allem im Bereich der Golasecca-Kultur und in Südtirol verbreitet waren, nördlich der Alpen hauptsächlich auf dem Gebiet Südwestdeutschlands. Im breiteren Mittelmeerraum kommen jedoch auch Exemplare aus Elfenbein vor. Die letzte detailierte Zusammenfassung dieser Problematik brachten unabhängig voneinander in ihren Arbeiten im Jahre 1999 T. F. Warneke und R. Echt in ihren Arbeiten. Anhänger in Fußform stammen aus Italien; nördlich der Alpen erscheinen sie zum ersten mal in der Stufe HD3 und werden meistens in die späte Hallstattzeit und die frühe Latènezeit datiert. Mährische Anhänger in Fußform mit der Datierung in die mittlere und späte Latènezeit sind jedoch nicht vereinzelt. Auf dem Gebiet nördlich der Alpen begegnet man auch anderen Anhängern gleichen Alters (Stradonice, Wederath-Belginum und zahlreiche Fundstellen auf dem Gebiet Frankreichs).

Auf mährischen Fundstellen der Stufen LT C und LT D erscheinen relativ häufig Funde mit Beziehung zu südlichen Gebieten auf dem Territorium Sloweniens und Norditaliens. Auf gegenseitige Beziehungen mit dem Gebiet Sloweniens machte schon D. Božič aufmerksam und im Zusammenhang mit der Publikation des Depots aus Ptení und der Entdeckung des Machtzentrums in Němčice wurden ihre Belege ergänzt, einschließlich der Funde, deren Herkunft im norditalienischen Raum zu suchen ist. Das gemeinsame Merkmal dieser mitteleuropäischen Funde südlicher Provenienz ist die Tatsache, dass sie im Raum ihres ursprünglichen Vorkommens bereits im späthallstattzeitlichen und frühlatènezeitlichen Milieu erscheinen, also deutlich früher als auf den Fundstellen nördlich der Alpen. Dort treten diese Gegenstände erst wesentlich später auf, meistens in der späten Latènezeit; aus dem mitteleuropäischen

Raum kann man sie jedoch nicht nur aus Stradonice, Staré Hradisko und Ptení anführen, sondern auch aus dem leicht älteren Milieu in Němčice und dem ungarischen Velem St. Vid. Es ist möglich, dass nördlich der Alpen die Anwendung dieser Gegenstände, u.a. der Anhänger in Fußform, mittels norditalienischer Kelten verbreitet worden sein könnte. Jedenfalls ist aber offensichtlich, dass mitteleuropäische Kelten diese Gegenstände mochten und sie wahrscheinlich auch herstellten.

TIERPLASTIK (Verzeichnis 8, 9). Bronzene Tierfigürchen sind in der dokumentierten Kollektion aus Němčice durch insgesamt 67 Exemplare vertreten, aus Flachlandsiedlungen stammen 9 Tierfigürchen, aus dem Oppidum Staré Hradisko wurden bisher nur sechs Tierfigürchen gewonnen.

In der Kollektion der Tierplastiken aus Němčice sind Vogeldarstellungen am stärksten vertreten (53 Stk), meistens mit der geraden Basis, nur in drei Fällen stehen sie auf Beinen; sie sind zum Anlöten auf eine metallene Unterlage hergerichtet. Gewisse Analogien und wohl auch ideelle Vorlagen sind in Bronzeplastiken von Wasservögeln zu sehen, die auf etruskischen Leuchtern angelötet sind; kleine, an die Unterlage gelötete Bronzeenten sind auch aus der Picenum-Region bekannt. Nur in 13 Fällen handelt es sich um Figürchen von Säugetieren und in einem Fall um einen Lurch; drei davon haben eine gerade Basis, die restlichen stehen auf Beinen.

Funde von Tierfigürchen beurteilten aus zoologischem Gesichtspunkt M. Anděra (A) und L. Peške (P); manchmal gelangten sie wegen der starken Stilisierung der Figürchen zu keinem gemeinsamen Schluss. Als Beispiel sehr unterschiedlicher Interpretation ist das Figürchen anzuführen, das M. Anděra als ägyptisches Herpestes ichneumon und L. Peške als mitteleuropäischen Dachs klassifizierte.

Unter Vogelfigürchen sind Wasservögel am stärksten vertreten (28 Stk), seien sie mitteleuropäisch – Schwan, Enten, Gänse, Rohrdommel, Regenpfeifer, Wasserhuhn, Sumpfvogel und Taucher, oder Meeresvögel – Kormoran, Eiderente, Alk und wohl auch Hammerkopf, der in Afrika und auf der Arabischen Halbinsel lebt. In einigen Fällen kommen Figürchen der Taube, der Turteltaube, des Fasans, des Huhns und der Eule vor, in drei Fällen dann Raubvögel – Habicht, Adler und Rabe.

Unter weiteren Tierfigürchen aus der Gattung der Säugetiere ist in drei Fällen ein Hund zu identifizieren, in weiteren Kuh, Herpestes oder Dachs, Schwein, vielleich Bär, Huftier oder ein näher unbestimmbares Raubtier, eine Maus und in einem Figürchen ist wohl ein Esel zu sehen. Zu den Amphibien ist nur der Frosch zu reihen.

Zu den Tierplastiken aus dem latènezeitlichen Zentrum in Němčice sind bisher Analogien nur aus dem mitteleuropäischen Raum bekannt. Aus Mähren wurden schon früher Figürchen einer Seekuh oder Dugong aus der Siedlung in Mistřín, eines Hunds aus Čejkovice und eines Wildschweins aus Přínostice publiziert, neuerlich wurden mithilfe von Metalldetektoren in Flachlandsiedlungen Figürchen von Raubvögeln gewonnen, nämlich die eines Raben und eines Geiers, weiters einer Taube, vielleicht einer Dohle und eines Huhns. Weiters gibt es Figürchen des Bären, des Esels, eines Steinbocks oder Ziegenbocks und wohl eines Fuchses. Einige Hundefigürchen reihen sich durch ihre Proportionen zur Gruppe kleiner Hunde, dagegen gehören jene aus Staré Hradisko einer größeren Jagdrasse an und besitzen entsprechende Analogien in Bronzeplastiken aus Stradonice. Das Figürchen aus Přínostice, der ausgeprägten anatomischen Form der Schnauze nach die eines Schweins, aber dem Schwanz nach eines katzenartigen Raubtiers oder dem Gesamtaussehen nach eines Bären, wurde in der Literatur als Wildschwein angeführt.

Aus dem Oppidum Staré Hradisko sind Figürchen eines Rehs oder eines Hirschkalbs, eines Esels oder einer Hirschkuh, eines Hunds, eines Raubtiers, wohl eines Löwen, und einer Ente oder Krähe/eines Raben oder Kolkraben bekannt. Das isolierte Köpfchen eines Rehs oder einer Hirschkuh hat Augen mit tiefen Grübchen, was die Annahme veranlasst, dass sie ursprünglich mit Email gefüllt sein dürften. In technischen Details stimmt damit das spätlatènezeitliche Köpfchen aus Frankfurt/Main überein, dessen Augen ebenfalls ursprünglich mit Einlagen aus organischem Material oder Email versehen waren.

L. Peške reihte die meisten Figürchen zu den Arten, die auf unserem Gebiet geläufig vorkommen, bis auf den Esel, dessen Anwesenheit aber auf unserem Territorium im osteologischen Material belegt ist. Andererseits sah M. Anděra, der durch archäologische Prädiktion nicht beeiflusst war, sah in zahlreichen Figürchen Tiere aus fernem, vor allem südlichem Milieu. Bei den Säugetieren geht es um Löwen und das ägyptische Herpestes ichneumon, unter Vögeln um Meeresenten, Eiderenten, Kormorane, Alk und wohl auch Pitta aus Südafrika und Südasien. Ein Figürchen bestimmte M. Anděra als Meeressäuger, nämlich die Seekuh, die an der Küste der Guinea-Bucht südlich von Senegal lebt oder eher als Dugong, der an der Westküste Vorderasiens und im Roten Meer einschließlich Ägypten vorkommt.

In den Nachbarländern sind ähnliche Bronzefigürchen aus dem salzburgischen Dürrnberg und dem oberschlesischen Nowa Cerekwa, den niederösterreichischen Siedlungen in Roseldorf, Michelstetten und vor allem aus den näher nicht präzisierten Fundstellen nördlich und südlich der Donau bekannt. Von dort stammt die mithilfe von Metalldetektoren zusammengetragene Kollektion von 22 ähnlichen Bronzefigürchen, meisten Vogelplastiken, die durch H. Jandrasits publiziert wurde, der ihnen – m.E. fehlerhaft – den Zusammenhang mit Münzgewichten zuschrieb. Darunter gibt es zahlreiche Exemplare, die mit Plastiken aus Němčice ganz identisch sind und auf die Herstellung, wenn nicht in ein und derselben Werkstatt, dann mindestens in einem Produktionsbereich hinweisen. Während Säugerplastiken geläufig auf einem breiteren Territorium des keltischen Europas vorkommen und auch aus mährischen Fundstellen bekannt sind, konzentrieren sich kleine Vogelfigürchen bisher im mitteleuropäischen

Raum. Hier ist ohne Zweifel ihre Herkunft zu suchen und anhand der Zahl der Funde konnte man sogar annehmen, dass sie im Areal des Machtzentrums in Němčice hergestellt wurden.

Ringe und Durchzug mit Widderköpfchen (Verzeichnis 10). Aus Mähren sind bisher fünf Bronzeringe mit Widderköpfchen bekannt, die Analogien aus dem mitteleuropäischen Gebiet besitzen. Erwähnenswert ist ihre bisherige Abwesenheit im Machtzentrum in Němčice, dagegen deuten zwei Funde die Datierung in die späte Latènezeit an. Zum Verteiler mit Widderköpfchen aus Klenovice kenne ich bisher keine Analogie.

Die absolute Mehrheit der hier vorgestellten menschlichen und tierischen Plastiken stammt aus Oberflächenaufsammlungen ohne nähere Datierung. Als ein gewisser Anhaltspunkt kann die größte Kollektion aus Němčice und die kleinere Kollektion aus dem Oppidum Staré Hradisko dienen. Die chronologische Stellung der Siedlung von Němčice ist schon klar in Stufen LT B2 – LT C2 festgelegt, dagegen ist der Anfang von Staré Hradisko an das Ende der Stufe LT C2 zu datieren, der Schwerpunkt der Besiedlung fällt in Stufe LT D. Daraus ergibt sich also, dass die Tierplastik mit flacher Basis der Stufe LT C angehört und Figürchen mit Hängeösen spätlatènezeitlichen Alters sind. Auch Funde ganzer menschlicher Figürchen stammen überwiegend aus Němčice und sind also in die mittlere Latènezeit zu datieren. In der Stufe LT C fallen unbestritten auch Anhänger in Fußform, die auf Staré Hradisko nur in einem Exemplar vorkamen. Dagegen sind Anhänger in Hand- und Phallusform und Ringe mit Widderköpfchen wahrscheinlich spätlatènezeitlich.

Es ist sehr schwierig, die Provenienz der menschlichen und tierischen Figuralplastik festzustellen. Die Tierplastik, besonders Vogelfigürchen, kommen häufig im mitteldonauländischen Raum vor und den zahlreichen Funden nach ist es durchaus möglich, dass sie auch auf der Siedlung in Němčice hergestellt wurden. Dort wurden – den gefundenen Halbprodukten nach – Anhänger in Fußform gefertigt. Bisherige Funde menschlicher Plastiken sind vor allem auf dem mährischen Gebiet häufig, es ist jedoch fraglich, inwieweit der bisherige Erkenntnisstand ihr Vorkommen widerspiegelt.

Der vorliegende Katalog der menschlichen und Tierplastik stellt einen Beitrag zur näheren Erkenntnis der in Mähren bisher wenig bekannten Fundart dar und gleichzeitig ist er ein wichtiger Schritt zur Erklärung geistiger und künstlerischer Vorstellungen mitteleuropäischer Kelten im 3.–1. Jahrhundert v. Chr.

Abb. 1. Menschliche Figürchen aus mitteleuropäischem Raum. 1 – Jaroměř; 2, 8 – Stradonice; 3 – Nitra; 4 – Rezi; 5 – Prašník; 6 – Sarkad; 7 – Bernhardstahl; 9 – Malaja Begin.

Abb. 2. Sitzende menschliche Figürchen. 1 – Stradonice; 2 – Marina u Surduku; 3 – Mušov.

Abb. 3. Menschliche Figürchen aus Němčice.

Abb. 4. Menschliche Figürchen aus anderen mährischen Fundstellen. 1 – Čejč; 2 – Podivín; 3 – Biskupice; 4 – Přítluky.

Abb. 5. Menschenköpfe. 1–4 – Němčice; 5 – Staré Hradisko, 6 – Brno-Brněnské Ivanovice.

Abb. 6. Anhänger in Hand- und Phallusform. 1, 6 – Bořitov; 2 – Ptení; 3–5, 7 – Staré Hradisko.

Abb. 7. Anhänger in Fuß/Beinform aus Němčice.

Abb. 8. Anhänger in Fuß/Beinform aus anderen mährischen Fundstellen. 1 – Dyjákovice; 2 – Mikulov; 3, 10 – Moravský Žižkov; 4 – Hrabětice; 5, 6 – Ptení; 7 – Staré Hradisko; 8 – Polkovice; 9 – Klenovice na Hané; 11 – Dolní Bojanovice; 12 – Přítluky; 13 – Dobročkovice; 14 – Bedihošť.

Abb. 9. Tierplastik aus Němčice.

Abb. 10. Tierplastik aus Němčice.

Abb. 11. Tierplastik aus Němčice.

Abb. 12. Tierplastik aus Němčice.

Abb. 13. Tierplastik aus anderen mährischen Fundestellen. 1 – Klenovice na Hané; 2 – Mistřín; 3, 13 – Polkovice; 4 – Střelice; 5 – Biskupice; 6, 10, 12 – Čejč; 7 – Břeclav; 8 – Pohořelice; 9 – Přísnotice; 11 – Hulín; 14 – Klenovice na Hané; 15 – Čejkovice.

Abb. 14. Tierplastik aus Staré Hradisko.

Abb. 15. Ringe und Durchzug mit Widderköpfen. 1 – Ptení; 2, 3 – Klenovice na Hané; 4 – Jaroměřice nad Rokytnou; 5 – Malhostovice; 6 – Němčice nad Hanou. Alles Zeichnung A. Krechlerová.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 175–184.

LA TÈNE GLASS SPACERS IN THE MIDDLE DANUBE REGION [1]

MILOŠ ČIŽMÁŘ – NATALIE VENCLOVÁ

INTRODUCTION

The earliest finds of La Tène glass spacers were recovered from the cemetery of Manching-Steinbichel and were published at the end of the 19th cent. and in the beginning of 20th cent. Flat objects made of blue glass with two perforations and decorated by yellow wavy-lines with colourless, yellow or blue prunts along one side serving as a division for two strings of beads, were found in Manching graves 1 and 12. They were associated with a large number of small glass beads (*Krämer 1985*, 75–78, Taf. 1: 6; 5: 2; 123; 124: 2; with refs.). In addition to spacers made of glass two amber spacers were found in grave 1. It was to be almost a century before researchers were to study glass spacers again.

Gebhard (*1989*, 52) listed finds of spacers from five sites and labelled their distribution as 'eastern'. The same finds were known to *Zepezauer* (*1993*, 89, 90, Taf. 13: 1–10, Karte 20) and *Karwowski* (*2004b*) added to the list another four sites, documenting the distribution of spacers from Bavaria to eastern Austria. Further finds from Germany were published by *Bick* (*2007*, 186, 187, Abb. 75). *Schäfer* (*2010*, 64, 65, Abb. 45) paid attention to these artefacts during his study of the large assemblage of finds from Berching-Pollanten. Just one atypical corroded spacer fragment has been previously identified so far in Bohemia. This, originally identified as a glass vessel handle, comes from Lovosice feature 7/81 (*Venclová/Salač 1990*, 641, 642, obr. 2: 7; tab. 1: 7). The collection of spacers has been substantially enriched by spacers from Moravia, which are the focus of this article. These have been found in recent decades by surface survey within the unenclosed settlement and production site at Němčice (Němčice nad Hanou – Víceměřice) and on four other sites.

GLASS SPACERS FROM MORAVIA (Fig. 1)

(Dimensions in mm; L. – length; w – width.)

1. Hulín (okr. Kroměříž). Site 15. La Tène settlement, LT B–D. Surface find of D. Kolbinger in the 1980s. Coll. D. Kolbinger, Hulín.
   Spacer with three perforations, and five prunts (ordered 2-1-2) on one side. Cobalt blue translucent glass, blue prunts decorated by white opaque spots. L. 24, w. 11. Fig. 1: 1.

2. Hulín (okr. Kroměříž). Site 17, Chmelence, cad. no. 3377. La Tène settlement, LT B–D. Surface find of D. Kolbinger in the 1980s. Coll. D. Kolbinger, Hulín.
   Spacer with three perforations and five prunts (ordered 2-1-2) on one side. Cobalt blue translucent glass, blue prunts decorated by very light yellow opaque spots. L. 19, w. 11. Fig. 1: 2.

3. Kuřim (okr. Brno-venkov). Site „Za špihlíkem". La Tène settlement, LT C. Surface find. Private collection, Brno.
   Spacer with two perforations, and five prunts (ordered 2-1-2) on one side; one larger prunt or globule in the middle missing but its negative preserved. Cobalt blue translucent glass, prunts made of translucent colourless glass with traces of yellow. L. 18, w. 11. Fig. 1: 3.

4. Němčice nad Hanou (okr. Prostějov). Site Zadní dlátka. Surface finds made by Z. Černý and Z. Smrž 2000–2007. Moravské zemské muzeum, Brno.
   168.238: Spacer with three perforations, and five prunts (ordered 2-1-2) on one side. Cobalt blue translucent glass, blue prunts decorated by white opaque spots. L. 26, w. 8. Fig. 1: 4.

[1] This paper has been made possible by the financial support of Research Projects reg. no. P405/10/1209 of the Grant Agency of the Czech Republic and reg. no. IAA800020903 of the Grant Agency of the Academy of Sciences of the Czech Republic. Our thanks are due to Č. Čišecký and E. Čepeláková for maps and illustrations and to J. V. S. Megaw for the revision of the English text.

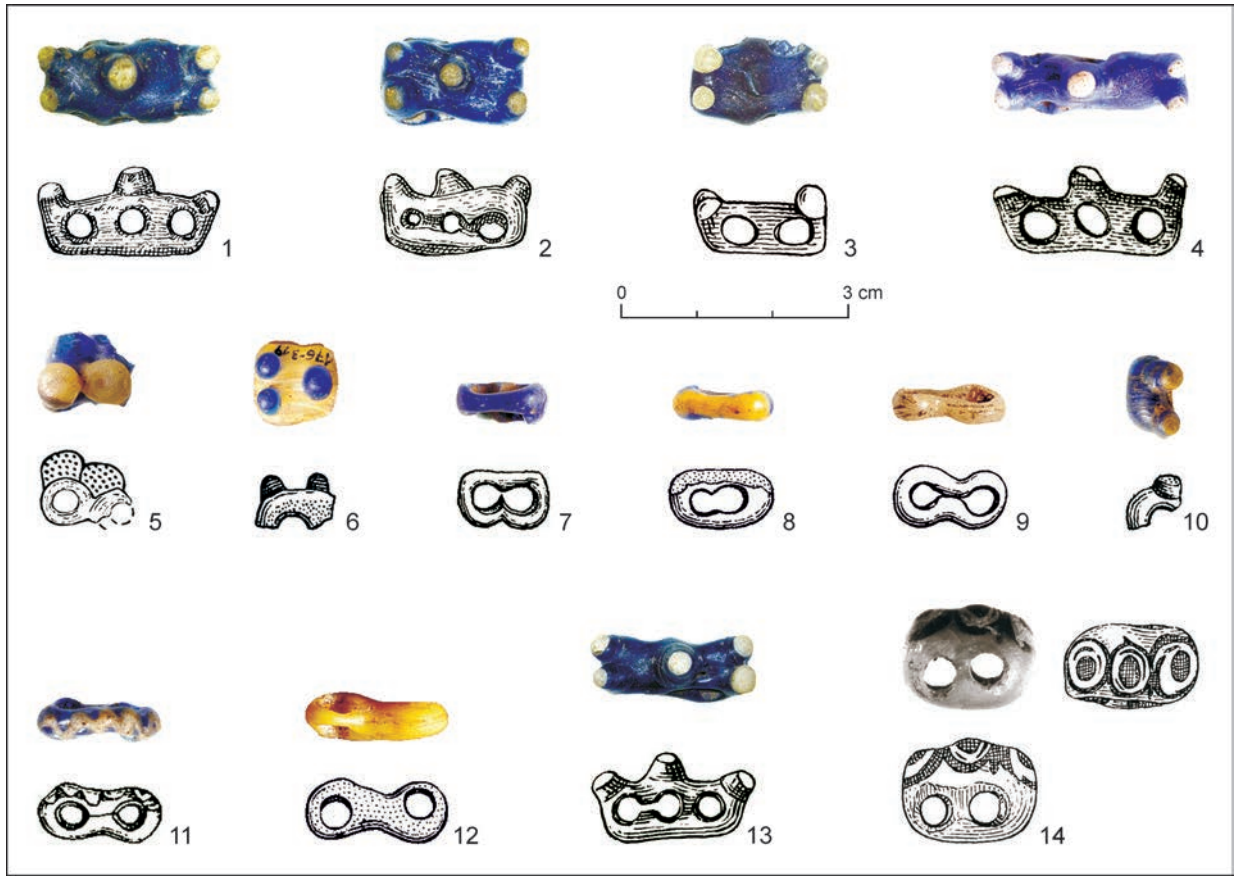

Fig. 1. La Tène glass spacers from Moravia. Drawing A. Krechlerová, photo H. Toušková.

176.314: Fragment of a spacer with two or three perforations and unknown number of large prunts (two perforations and one pair of prunts preserved) on one side. Cobalt blue translucent glass, light yellowish prunts made of translucent colourless glass with traces of yellow. Max. preserved dimension 14, prunt diam. 5. Fig. 1: 5.
176.319: Fragment of a spacer apparently with three perforations and five prunts (two perforations and 2 + 1 prunts preserved) on one side. Light yellow non-homogeneous glass, cobalt blue prunts. Max. preserved l.11, w. 11. Fig. 1: 6.
176.324: Flat spacer with two perforations, wall between perforations broken. Very irregularly made. Cobalt blue translucent glass. L. 11, w. 7.5. Fig. 1: 7.
176.325: Flat spacer with two perforations, wall between perforations broken. Cobalt blue translucent glass, yellow opaque wavy line on one side. L. 12.5, w. 7.5. Fig. 1: 8.
176.326: Flat spacer with two perforations. Very irregularly made, perhaps half-finished or a reject. Colourless translucent glass with traces of yellow. L. 14, w. 7.5. Fig. 1: 9.
176.349: Fragment of a spacer with three(?) perforations and probably originally five prunts (one perforation and one pair of prunts preserved) on one side. Cobalt blue translucent glass, blue prunts decorated by light yellow spots. Preserved l. 6, w. 10. Fig. 1: 10.
179.607: Flat spacer with two perforations. Width variable. Cobalt blue glass, wavy line on one side of translucent colourless glass with traces of yellow. L. 15.5, max. w. 5. Fig. 1: 11.
179.608: Flat spacer with two perforations. Very irregularly made, perhaps half-finished or a reject. Light yellow non-homogeneous glass with numerous yellow streaks. L. 19, w 7. Fig. 1: 12.

5. Němčice nad Hanou (okr. Prostějov). Site 'Pastviska'. La Tène settlement, LT B2–C2. Surface survey, Ústav archeologické památkové péče Brno 2006. Moravské zemské muzeum inv. no. 177.787.
Spacer with three perforations, and five prunts (ordered 2-1-2) on one side. Cobalt blue translucent glass, blue prunts decorated by white opaque spots. L. 21, w. 8. Fig. 1: 13.

6. Tasov (okr. Uherské Hradiště). Site 'Pod Zaječí'. La Tène settlement. Surface find made by J. Nekarda, 1942. Slovácké muzeum, Uherské Hradiště inv. no. 3493 (not available).
Spacer with two perforations, and three bosses or eyes on one side. Light yellow non-homogeneous glass, eyes of blue-white-blue glass (applied as spirals or possibly layers?). L. 18, w. 11. Fig. 1: 14.

CLASSIFICATION OF SPACERS

Up to now, there have been two attempts to classify spacers: *Karwowski* (*2004b*, 124) divided them into two types according to decoration, whilst *Schäfer* (*2010*, 64) into three groups based on their width. Considering the finds currently known, it seems best to classify spacers according to their decoration into at least three groups. Width or dimensions are secondary characteristics and depend on the intended richness of decoration (the number of prunts).

Group 1 – spacers with prunts

Description: more or less rectangular, oblong to square upper side (i.e. the decorated side which would be visible on the necklace as worn), decorated by prunts, with two to three perforations. Prunts organised 1-1-1 (three in one row – an exceptional variant), more often 2-1-2, or even 3-3-3 (three in three rows – another exceptional variant). Colours of matrix: translucent cobalt blue or non-homogeneous light yellow glass; prunts: similar glass colours, or colourless glass with yellow streaks; blue prunts can be decorated by spots of non-homogeneous light yellow or opaque white glass. The spacer surface may be decorated by irregular thick yellow wavy lines or yellow layer under the prunts. Regional differences can be identified within Group 1 in which western and eastern subgroups can be distinguished.

Group 1 – East: Moravia. Matrix made either of cobalt blue glass, or light yellow or colourless with yellow streaks. The prunts are most often blue, typically decorated by a spot in a contrasting colour – white or light yellow. Their number is five (2-1-2). There is no yellow layer under the prunts. Spacers of the eastern group usually have three perforations. Finds: Němčice 168.238, 176.349, Němčice-Pastviska, Hulín 15, Hulín 17. One spacer from Berching-Pollanten in Bavaria also belongs to this group (*Schäfer 2010*, 437, no. 5454). Exceptional fragmented spacers from Němčice 176.314 and 176.319 have no decoration on prunts, but they could have beeen unfinished.

Group 1 – West: Bavaria, Upper Palatinate, Upper Austria, possibly Bohemia. Cobalt blue matrix, yellow decoration under the prunts. The prunts made of colourless and blue glass, perhaps also white and yellow, are not decorated by spots of different colours. Complete spacers of the western group have two perforations. Sites: Manching-Steinbichel graves 1 and 12 (*Krämer 1985*, Taf. 123, 124; *Zepezauer 1993*, no. 1249, 1250, 1253, 1254, 1255), Dürrnberg (*Zepezauer 1993*, no. 1256, Taf. 13: 9), Berching-Pollanten (*Schäfer 2010*, 64, no. 923, 2226, 3460), Reichenhall-Kirchberg (*Krämer 1985*, Taf. 38: 4), Egglfing (*Uenze 2000*, Abb. 12: 40). An exception is the easterly located Etzersdorf in east Lower Austria (*Karwowski 2004b*, 124, Abb. 2b). The widest spacer with nine prunts appears in this group, from Manching-Steinbichel (grave 1: *Krämer 1985*, Taf. 1: 6, 123; *Zepezauer 1993*, no. 1249) and Dürrnberg (*Zepezauer 1993*, no. 1256, Taf. 13: 9). A narrow spacer with only one row of three prunts also belongs to this group (Manching-Steinbichel grave 12: *Krämer 1985*, 78, Taf. 5: 2, 124: 2; *Zepezauer 1993*, no. 1255). Another exception – a spacer decorated with a very large prunt or rather a globule between four small prunts – comes again from Manching-Steinbichel (grave 12: *Krämer 1985*, Taf. 124: 2; *Zepezauer 1993*, no. 1254), followed by the spacer from Kuřim in Moravia. The Kuřim spacer differs by the missing yellow layer under the prunts. The spacer from Lovosice in Bohemia (*Venclová/Salač 1990*, 641–642, obr. 2: 7, tab. 1: 7) possibly belongs to the western group due to its large width of 16.5–18.5 mm (intended for three rows of prunts?) and traces of yellow layer.

Group 2 – simple flat spacers

Description: narrow oblong upper side, in most cases decorated by an irregular thick wavy line; two perforations. Colours of matrix: translucent cobalt blue, colourless with yellow streaks, non-homogeneous light yellow. Colours of decoration: opaque yellow glass or colourless glass with yellow streaks.

Regional differences are not as marked in Group 2 as is the case with Group 1. There is a preference for a cobalt blue matrix (perhaps also to be included is a light blue example: Harburg-Heroldingen according to *Bick 2007*, 186, Taf. 73: 4) and an opaque yellow wavy line, almost unvariably present in the western zone, whilst there is only one example in the east at Němčice (176.325). The variant of a blue matrix with a white(?) wavy line is only represented by two examples: a doubtful spacer from Berching-Pollanten (*Schäfer 2010*, no. 1503) and another one from Němčice (179.607) where however the decoration is made of translucent colourless glass with yellow streaks at first sight appearing as white. Spacers of Group 2 are much more common and uniform in the western zone, where they outnumber the Group 1 spacers.

It is questionable whether the spacers of Group 2 with no decoration at all were really intended as undecorated. Both undecorated spacers from Berching-Pollanten (*Schäfer 2010*, no. 1209, 1210) are preserved in small fragments only and one of them is doubtful and need not be a spacer at all. The three examples from Němčice – blue spacer 176.324, colourless with yellow streaks 176.326 and light yellow 179.608 are so irregularly made that they could be semi-products or rejects. It should be remembered that both find places are production sites, with probably on site glassworking as it may be the case with Berching-Pollanten and is certainly evidenced at Němčice.

Group 3 – spacers with 'eyes'

The group is very variable and includes so far only two to four examples.

Tasov (Moravia): spacer with oval upper side decorated with three large bichrome bosses – 'eyes' in a row; two perforations. Light yellow matrix, blue-white-blue eyes (layered eyes, or spiral decorated bosses? Spacer unavailable at present.

Harburg-Heroldingen (Upper Palatinate): two similar fragmentary examples, possibly spacers: oblong upper side with two – or maybe three – bichrome bosses or eyes in one row; two(?) perforations. Blue matrix, eyes with yellow centres encircled by white (*Bick 2007*, 186–187, 352, Taf. 83: 2).

Haselbach (Lower Austria): spacer with oval upper side decorated by one circular groove; two perforations. Light yellow matrix (*Karwowski 2004b*, 123, Abb. 1: a; 2: a). The circular groove could be a negative for a glass thread of a colour different to that of the matrix, so that the resulting ring with a light yellow centre would appear as an 'eye'. It is questionable whether this spacer can be considered as a variant of Group 3 or whether it represents another specific type or group.

Group 3 is still little known and under-represented. It may perhaps be split into further groups or sub-groups.

TECHNICAL COMMENTS

Some spacers, namely in Group 2, show traces of the manufacturing technique: a wound ring was pressed in the middle so that it formed a figure-of-eight shape with two holes. These traces are very prominent on the spacer 176.326 from Němčice. Very irregularly made spacers of Group 2 can be considered as semi-products or rejects as already noted. The wall between perforations is sometimes broken or even totally missing; this could have happened either during manufacture (when the holes were too near each to other) or as a result of wearing. The perforations are then transformed into one larger oval opening, as can be demonstrated by several examples (Němčice 176.324, 176.325; Lovosice: *Venclová/Salač 1990*, obr. 2: 7; Berching-Pollanten: *Schäfer 2010*, 64, Abb. 45).

In the case of the cobalt blue glass spacers, there is neither visual difference compared to other La Tène glasses nor difference in chemical composition (*Venclová et al. 2009*, sample 23: matrix glass of the spacer 176.314 from Němčice). Only the spacer from Lovosice slightly differs from other blue La Tène glasses from the site (*Frána/Maštalka 1990*, sample 68); it is a question how far the analyses were influenced by the marked corrosion of the object.

Attention may be drawn to glass which we have termed here light yellow. This is a mixture of colourless translucent with yellow opaque glass. Depending on the higher or lower content of yellow (or colourless) glass the result appears visually either as non-homogeneous (light) yellow glass (or perhaps yellow with colourless streaks), or colourless translucent with yellow streaks. Variants of such glass occurred in Group 1 – East at Němčice (matrix in three cases; prunts: 176.314, spots on prunts: 176.349) and in Group 3 at Tasov (matrix). Prunts on the Kuřim spacer (exceptional item within Group 1 – West) were also made of such glass. The glass of the Haselbach spacer is described in precisely the same way (*Karwowski 2004b*, 123).

In the Němčice assemblage, other types of objects were also made of the same glass: bead Type 124, 150 and 403 (following the classification of Venclová 1990), a globule (this could, judging from its size – diam. 9 mm – even come from a spacer, such as the so far exceptional items from Kuřim and Manching-Steinbichel grave 12: *Krämer 1985*, Taf. 124: 2) and one Type 8a (Haevernick) bracelet. Glass of similar optical properties has been described from other sites as well. One yellow bead from Manching was identified by *R. Gebhard* (*1989*, 171, Taf. 45: 629) as being made from yellow glass similar to that of the opaque yellow foil often applied to the inner side of translucent colourless bracelets. A few similar beads were found at Berching-Pollanten and glass of another bead has been described as yellow foil fused into a colourless

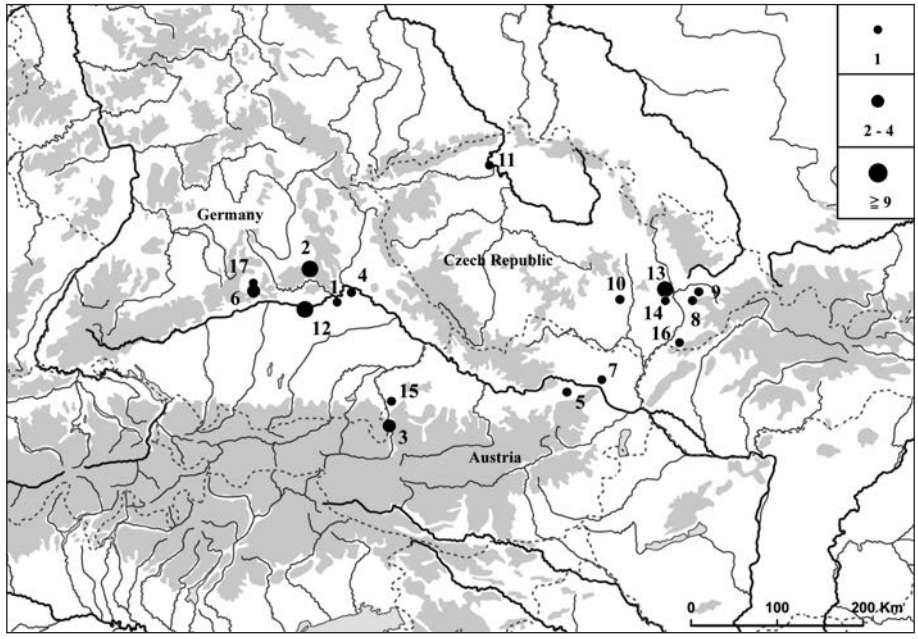

Fig. 2. La Tène glass spacers. 1 – Alkofen; 2 – Berching-Pollanten; 3 – Dürrnberg; 4 – Egglfing; 5 – Etzersdorf; 6 – Harburg-Heroldingen; 7 – Haselbach; 8 – Hulín 15; 9 – Hulín 17; 10 – Kuřim; 11 – Lovosice; 12 – Manching-Steinbichel; 13 – Němčice; 14 – Němčice-Pastviska; 15 – Reichenhall-Kirchberg; 16 – Tasov; 17 – Wechingen. After: Bick 2007; Karwowski 2004b; Krämer 1985; Schäfer 2010; Uenze 2000; Venclová/Salač 1990; Zepezauer 1993.

matrix; also one globule (possibly from a spacer) had spirally fused yellow glass (*Schäfer 2010*, 63–65, no. 2328, 2976, 4170, 1801). Glass of the Type 8a bracelet from Germering in Bavaria has been described as consisting of thin layers of colourless and yellow glass (*Uenze 2009*, 14, Abb. 2: 15).

The light yellow glass of spacers 176.314 (prunt) and 176.319 (matrix) from Němčice has been chemically analysed (*Venclová et al. 2009*, samples 24 and 27). It did not differ significantly from other La Tène glasses from the Němčice assemblage but there were some differences in the colourants compared to the yellow inner foil of colourless bracelets (*Venclová et al. 2009*, samples 4 and 6); nevertheless, the number of samples in question was small.

Light yellow glass with the described optical properties may perhaps be considered as a not very successful attempt or experiment to create visually yellow (or light yellow) artefacts by mixing translucent colourless and opaque yellow glass which were normally used for making translucent bracelets with inner yellow foil. If this was really the intention, then it could have been incited, from the technical point of view, by the effort to make yellow glass of better working properties than the original opaque yellow glass which was mainly suitable for decoration of glass artefacts (*Venclová et al. 2009*, 402). However, an accidental contamination of colourless and yellow glass cannot be exluded, the resulting glass being then used for the manufacture of different types of ornaments. The manufacture of light yellow glass in the glass workshop at Němčice is a possibility but other sites can be considered as well although the number of objects made from that glass outside Němčice is very low.

DISTRIBUTION AND PROVENANCE

Up to the present, 51 spacers (including some doubtful items) are known from seventeen sites. Their distribution reaches from Moravia and Lower Austria to Bohemia, the Upper Palatinate and eastern Bavaria (Fig. 2). The richest collection of 11 to 15 items comes from Berching-Pollanten (*Schäffer 2010*, 64, 262) whilst Manching-Steinbichel and Němčice have produced nine spacers each, Harburg-Heroldingen four, Dürrnberg two and other sites one spacer each. Small number of spacers from burial contexts (only represented by the cemetery of Manching-Steinbichel and probably Reichenhall-Kirchberg) possibly coincides with the popularity of glass spacers not before the last phase of inhumation burials in Central Europe (see below for chronology).

Two zones can be observed according to the cummulation of finds. Firstly, one zone covers Moravia and eastern Lower Austria (seven sites with a total of 15 spacers). The second one is located in eastern Bavaria, the Upper Palatinate, upper Austria and Bohemia (nine sites with 31to 35 spacers). These zones can be associated in general with the typologically specified Group 1 – East and Group 1 – West. This picture certainly will be modified by future finds.

Production of spacers can be considered in the two zones indicated both by the cummulation of finds and typological differences. In the eastern zone, the glass workshop of Němčice is the most prominent site located in the unenclosed settlement and production agglomeration (*Čižmář/Kolníková 2006*; *Čižmář/Kolníková/Noeske 2008*; *Venclová et al. 2009*). This workshop had been also using, apart from blue and light green glass, light yellow glass; certainly the attempted manufacture of light yellow spacers was taking place on the site. In the western zone, a workshop may also have existed, for instance, at the unenclosed settlement of Berching-Pollanten (*Schäfer 2010*, 190–196), even if evidence for local glass-working is hinted at rather than confirmed on the site.

CHRONOLOGY

Glass spacers have been dated by *Karwowski* (*2004b*, 128–131) and Schäfer (2010, 64) to the time period from LT C1b to LT C2. Graves 1 and 12 from Manching-Steinbichel belong to LT C1b or to the turn of LT C1b/C2 according to the evidence of glass bracelets (*Gebhard 1989*, 128–134; *Zepezauer 1993*, 90). The beginning of yellow and white decoration on glass bracelets, and also of colourless bracelets with yellow foil inside, falls into LT C1b according to *Gebhard* (*1989*, 128); both were popular until LT C2. The settlement of Lovosice has been dated to LT C2–D1 (*Salač 1990*). In the case of feature 7/81 which contained a glass spacer the dating to LT C2 seems probable. The original dating was based on the latest glass artefact in the assemblage – a blue bracelet of Type 3a (Haevernick) which is commonly atributed to LT D1. However, today it is known that one sub-group of Type 3a appears in the Middle Danube region (SW Slovakia) already in the late LT C1 period (*Venclová 1990*, 116–117); at Němčice it is present in the LT C1–C2 assemblage of glass bracelets. The Němčice settlement in general is dated to LT B2–C2 and this also applies to the Němčice-Pastviska settlement. The Kuřim settlement dates to LT C. Most of spacers from Berching-Pollanten were found in Zone 2, which was settled in LT C (*Schäfer 2010*, 64). Other assemblages containing glass spacers have been dated from LT (B2)C1 to LT D, examples are Hulín, Manching (*Gebhard 1989*), Etzersdorf (*Karwowski 2004a*), Dürrnberg (*Brand 1995*, 56–58), Harburg-Heroldingen (*Bick 2007*, 157–163) and Egglfing (*Uenze 2000*; *2005*).

The dating of spacers can also be supported by the light yellow glass described above which it can be assumed has a limited distribution. Artefacts made of this glass include Type 8a bracelets typical for the Middle Danube region and produced from LT C1a to LT C1b, while colourless items may have been used up to LT C2 (*Venclová 1990*, 123–124; *Karwowski 2004a*, 77, Abb. 25). Small rounded and annular beads of Types 124 and 150 and four-horned bead with blue bosses of Type 403 were also made of light yellow glass and typologicaly belong to LT B2–C2. Small globules appear in general in LT C–D. While all those artefacts seem to support the present dating of spacers to LT C1b–C2, as yet a more precise chronology is not possible.

At Manching-Steinbichel, 195 small annular blue and also some yellow beads (and amber beads) accompanied the spacers in grave 1, and 75 similar beads in grave 12. These small beads belonging to Types 150 (light yellow) and 155 (cobalt blue) in *Venclová's* (*1990*) classification are dated in general to the LT B–C1 period (LT B, e.g. Mannersdorf: *Ramsl 2011*, 131), but were in use for longer time. The assemblages from Němčice and Berching-Pollanten included a large number of such beads each and in Němčice their semi-products and rejects attest their local production (*Venclová 2009*; *Venclová et al. 2009*). In both collections these beads can be dated to the LT (B2)C1–C2 period, yellow examples to LT C1b–C2.

CONCLUSIONS

Spacers represent a specific product of La Tène glass-working. They were made of glass of characteristic optical and chemical properties, namely of blue and yellow, white and colourless glass. Also their elements of decoration, that is wavy lines and prunts, belong with no doubt to the range of La Tène glass. For the manufacturing of spacers and their decoration, the light yellow heterogeneous glass was also used. This could be the result of mixing of opaque yellow and translucent colourless glass, intentional or not. Both the workshops assumed to have been making spacers, Němčice and – possibly – Berching-Pollanten, were working

and distributing their products in the Middle Danube region. This area had substantial significance for the economical development of La Tène culture in the LT B2 to C2 period, as reflected, among other factors, by the existence of the exceptional unenclosed settlement at Němčice since LT B2 with rich evidence of local production activities including bronze metallurgy and coinage. The Middle Danube region is characterised by a number of specific products which, besides coins and bronze ornaments, also comprise glass objects. Apart from glass finger-rings and some types of bracelets and beads glass spacers also belong to these regional products. The eastern and western zone, defined here on the basis of the distribution of spacers, indicate the existence of smaller regional identities within the Middle Danube region.

The tradition of wearing bead necklaces consisting of multiple rows divided by spacers spans a long period of time with spacers made of amber or black materials. Amber spacers were also used in the La Tène period (*Čižmář 1994*, 604 with refs.), although their finds are relatively scarce. Glass spacers, though, do not appear beyond the La Tène period. It should be noted that wearing of multiple rows of beads, with strings of beads separated one from the other, or mutually interconnected, could have been practised in some periods even without classic spacers: early medieval necklaces used for the same purpose large beads with wide perforation, as it has been demonstrated by strings of beads reconstructed according to the position of beads in graves (*Müller 2010*). However, there is absolutely no evidence in support of the theory that large ring beads (*Ringperlen*) could have had the same rôle in the later part of the La Tène period.

REFERENCES

Bick 2007 — A. Blick: Die Latènezeit im Nördlinger Ries. Kallmünz/Opf. (Verlag Michael Lassleben).

Brand 1995 — C. Brand: Zur eisenzeitlichen Besiedlung des Dürrnberges bei Hallein. Internationale Archäologie 19. Espelkamp (Leidorf).

Čižmář 1994 — M. Čižmář: Pozdně laténské sídliště v Dolních Břežanech (okres Praha-západ). Arch. Rozhledy 46, 594–606.

Čižmář/Kolníková 2006 — M. Čižmář/E. Kolníková: Němčice – obchodní a industriální centrum doby laténské na Moravě (Němčice – a La Tène trading and industrial centre in Moravia). Arch. Rozhledy 58, 261–283.

Čižmář/Kolníková/Noeske 2008 — M. Čižmář/E. Kolníková/H. Ch. Noeske: Němčice-Víceměřice – ein neues Handels- und Industriezentrum der Latènezeit in Mähren. Germania 86, 655–700.

Frána/Maštalka 1990 — J. Frána/A. Maštalka: Neutronová aktivační analýza laténských skel z Lovosic (Neutron activation analysis of glass finds from the site of Lovosice). Arch. Rozhledy 42, 657–660.

Gebhard 1989 — R. Gebhard: Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching. Stuttgart (Steiner Verlag).

Karwowski 2004a — M. Karwowski: Latènezeitlicher Glasringschmuck aus Ostösterreich. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission Bd. 55. Wien (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften).

Karwowski 2004b — M. Karwowski: Latènezeitliche Glasschieber aus Niederösterreich. Acta Arch. Carpathica 39, 123–133.

Krämer 1985 — W. Krämer: Die Grabfunde von Manching und die latènezeitlichen Flachgräber in Südbayern. Die Ausgrabungen in Manching 9. Stuttgart (Franz Steiner Verlag).

Müller 2010 — K. Müller: Gräber, Gaben, Generationen. Der frühmittelalterliche Friedhof (7. Jahrhundert) von der Früebergstrasse in Baar (Kanton Zug). Antiqua 48. Basel (Amt für Denkmalpflege und Archäologie des Kantons Zug).

Ramsl 2011 — P. Ramsl: Das latènezeitliche Gräberfeld von Mannersdorf am Leithagebirge, Flur Reinthal Süd, Niederösterreich. Wien (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften).

Salač 1990 — V. Salač: K poznání laténského (LT C2–D1) výrobního a distribučního centra v Lovosicích. Arch. Rozhledy 42, 609–639.

Schäfer 2010 A. Schäfer: Die Kleinfunde der jüngerlatènezeitlichen Siedlung von Berching-Pollanten, Lkr. Neumarkt i.d. Oberpfalz. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 24. Rahden/Westf. (Verlag Marie Leidorf).

Uenze 2009 H.-P. Uenze: Die jüngerlatènezeitlichen Glasfunde von Germering, Lkr. Fürstenfeldbruck (Oberbayern). Bayerische Vorgeschichtsblätter 74, 5–26.

Venclová 1990 N. Venclová: Prehistoric glass in Bohemia. Praha (Institute of Archaeology).

Venclová 2009 N. Venclová: Iron Age glass-working: the evidence from Němčice in Moravia. In: G. Cooney/K. Becker/J. Coles/M. Ryan/S. Sievers (Eds.): Relics of old decency: archaeological studies in later prehistory. Festschrift for Barry Raftery, Dublin (Worldwell), 211–218.

Venclová et al. 2009 N. Venclová/V. Hulínský/J. Frána/M. Fikrle: Němčice a zpracování skla v laténské Evropě. Arch. Rozhledy 61, 383–426.

Venclová/Salač 1990 N. Venclová/V. Salač: Laténské sklo ze sídliště v Lovosicích. Arch. Rozhledy 42, 640–657.

Zepezauer 1993 M.-A. Zepezauer: Mittel- und spätlatènezeitliche Perlen. Glasperlen der vorrömischen Eisenzeit III mit Unterlagen von Th. E. Haevernick. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 15. Marburg (Hitzeroth).

LATÉNSKÉ SKLENĚNÉ ROZDĚLOVAČE VE STŘEDNÍM PODUNAJÍ

Souhrn

Miloš Čižmář – Natalie Venclová

Prvé nálezy laténských skleněných rozdělovačů pocházejí z pohřebiště Manching-Steinbichel a byly publikovány na konci 19. a počátku 20. stol. V hrobech 1 a 12 byly doprovázeny desítkami drobných jednobarevných korálků (*Krämer 1985*, 75–78, Taf. 1: 6, 5: 2, 123, 124: 2, s lit.). Nové pozornosti se jim dostalo až téměř po sto letech, kdy si nálezů z Německa a Rakouska povšimli *R. Gebhard* (*1989*, 52), *M. A. Zepezauer* (*1993*, 89–90, Taf. 13: 1–10, Karte 20), *M. Karwowski* (*2004b*), *A. Bick* (*2007*, 186–187, Abb. 75) a *A. Schäfer* (*2010*, 64–65, Abb. 45). V Čechách byl dosud identifikován jediný atypicky korodovaný rozdělovač z Lovosic, původně považovaný za ucho nádoby (*Venclová/Salač 1990*, 641–642, obr. 2: 7, tab. 1: 7). Kolekci rozdělovačů podstatně obohatily exempláře z Moravy, které jsou prezentovány v tomto článku. Byly získány v posledních desetiletích povrchovými průzkumy nehrazené sídelní a výrobní aglomerace v Němčicích nad Hanou a na dalších čtyřech lokalitách.

Soupis skleněných rozdělovačů z Moravy

Soupis obsahuje 14 rozdělovačů z 6 lokalit, z toho devět exemplářů pochází z Němčic (obr. 1).

Klasifikace rozdělovačů

Dosud byly učiněny dva pokusy o třídění rozdělovačů. *M. Karwowski* (*2004b*, 124) je rozdělil do dvou typů podle výzdoby, zatímco *A. Schäfer* (*2010*, 64) do tří skupin podle šířky. Podle dnešních nálezů se jako nejvhodnější jeví třídění podle výzdoby, a to do nejméně tří skupin.

Skupina 1

Rozdělovače s pupíčky

Popis: víceméně pravoúhlá obdélníkovitá až čtvercová horní strana (tj. strana viditelná v náhrdelníku) zdobená pupíčky; 2–3 otvory. Pupíčky řazeny nejčastěji 2-1-2, výjimečně 1-1-1 nebo 3-3-3. Barvy matrice: sklo průsvitné kobaltově modré nebo nehomogenní světle žluté; pupíčky: stejné barvy, navíc ještě bezbarvé sklo (se žlutými šlíry). Povrch rozdělovače pod pupíčky mohou nést vrstvu nebo nepravidelné vlnice z opakního žlutého skla. V této skupině lze rozlišit západní a východní podskupinu.

Východní podskupina

Morava. Matrice kobaltově modrá, světle žlutá nebo bezbarvá se žlutými šlíry, absence žluté vrstvy nebo vlnice pod pupíčky, 5 pupíčků v uspořádání 2-1-2, tři otvory. Pupíčky jsou zpravidla modré, s typickou výzdobou – skvrnkou v kontrastní barvě, tj. bílou nebo bezbarvou se žlutými šlíry, i když dva (nedokončené?) exempláře z Němčic výzdobu na pupíčcích postrádají. Do této podskupiny patří také jeden rozdělovač z Berching-Pollanten v Bavorsku (*Schäfer 2010*, 437, č. 5454).

Západní podskupina

Bavorsko, Horní Falc, západní dolní Rakousko, Čechy. Kobaltově modrá matrice, žlutá výzdoba pod pupíčky, které nenesou žádnou výzdobu, dva otvory: Manching-Steinbichel hr. 1 a 12 (*Krämer 1985*, Taf. 123, 124; *Zepezauer 1993*, č. 1249, 1250, 1253, 1254, 1255), Dürrnberg (*Zepezauer 1993*, č. 1256, Taf. 13: 9), Berching-Pollanten (*Schäfer 2010*, 64, č. 923, 2226, 3460), Reichenhall-Kirchberg (*Krämer 1985*, Taf. 38: 4), Egglfing (*Uenze 2000*, Abb. 12: 40); výjimku představuje Etzersdorf ve východním dolním Rakousku (*Karwowski 2004b*, 124, Abb. 2b). Výjimečné exempláře s 9 pupíčky pocházejí z Manchingu-Steinbichelu (hr. 1: *Krämer 1985*, Taf. 1: 6, 123; *Zepezauer 1993*, č. 1249) a Dürrnbergu (*Zepezauer 1993*, č. 1256, Taf. 13: 9) a podle šířky a stopy žluté výzdoby sem patrně patří také rozdělovač z Lovosic. Řadí se sem i výjimečné exemplář – s velkou kuličkou mezi 4 pupíčky a úzký exemplář se 3 pupíčky z hr. 12 v Manchingu-Steinbichelu (*Krämer 1985*, 78, Taf. 5: 2, 124: 2; *Zepezauer 1993*, č. 1255, 1254). Do této skupiny patří také rozdělovač z Kuřimi, a to svými jednobarevnými nezdobenými pupíčky a velkou kuličkou mezi nimi; je však ve skupině výjimečný absencí žluté výzdoby pod pupíčky.

Skupina 2

Hladké ploché rozdělovače

Popis: úzká obdélníkovitá horní strana, zpravidla zdobená nepravidelnou silnou vlnicí; dva otvory. Barvy matrice: sklo průsvitné kobaltově modré, bezbarvé se žlutými šlíry nebo nehomogenní světle žluté. Výzdoba: opakní žluté sklo nebo bezbarvé se žlutými šlíry. Regionální rozdíly nejsou tak výrazné jako v případě skupiny 1. V západní zóně je patrná preference modré matrice a žluté vlnice, která se ve východní zóně vyskytla jen na jednom exempláři v Němčicích. Rozdělovače skupiny 2 jsou běžnější a také uniformnější v západní zóně, kde převažují nad exempláři skupiny 1. Je otázkou, zda rozdělovače skupiny 2, které nemají výzdobu, byly skutečně míněny jako nezdobené. Oba nezdobené exempláře z Berching-Pollanten (*Schäfer 2010*, č. 1209, 1210) se zachovaly jen v malých zlomcích, a tři rozdělovače z Němčic (176.324, 176.326, C24) jsou tak nepravidelně provedené, že by to mohly být polotovary nebo zmetky.

Skupina 3

Rozdělovače s „očky"

Tato skupina je velmi variabilní a zahrnuje jen 3–4 exempláře: Tasov – světle žlutý rozdělovač se 3 modro-bílo-modrými plastickými „očky" (vrstvenými nebo spirálovými?), 2 otvory (dnes nedostupný); Harburg-Heroldingen (Horní Falc): dva identické modré rozdělovače(?) se 2–3 plastickými žlutobílými očky, 2(?) otvory (*Bick 2007*, 186, 187, 352, Taf. 83: 2); Haselbach (Dolní Rakousko): světle žlutý rozdělovač s kruhovou rýhou, 2 otvory (*Karwowski 2004b*, 123, Abb. 1: a; 2: a). Kruhová rýha může být negativem výzdoby jinobarevnou linií, kde by žlutý střed olemovaný jinou barvou vypadal jako očko. Není jasné, zda tento poslední rozdělovač je variantou skupiny 3 nebo představuje jinou skupinu. Musíme konstatovat, že skupina 3 je dosud příliš málo známa a může se rozpadnout do více skupin či podskupin.

Technické poznámky

Některé rozdělovače, zejména ve skupině 2, vykazují výrobní stopy: kroužek zhotovený technikou navíjení byl uprostřed stisknut tak, že vznikl osmičkovitý tvar se dvěma otvory (např. Němčice 186.326). Některé velmi nepravidelné exempláře skupiny 2 mohly být nedodělané nebo nepovedené, jak jsme již uvedli. Stěna mezi otvory je někdy přerušená nebo zcela chybí, což může být způsobeno nedbalostí při výrobě (když se otvory ocitly příliš blízko sebe) nebo nošením. V případě kobaltově modrého skla rozdělovačů se neprojevuje žádný rozdíl oproti jiným laténským sklům, vizuální ani chemický (*Venclová et al. 2009*, vzorek 23 – matrice rozdělovače 176.314 z Němčic). Pouze rozdělovač z Lovosic se poněkud lišil od dalších modrých skel z lokality (*Frána/Maštalka 1990*, vzorek 68); je otázkou, do jaké míry to mohla způsobit koroze. Pozornost je třeba věnovat sklům, označeným jako světle žlutá. Ve skutečnosti je to směs bezbarvého průsvitného skla se žlutým opakním sklem, a v závislosti na poměru obsahu obou skel se výsledek vizuálně jeví jako nehomogenní (světle) žluté sklo (případně žluté s bezbarvými šlíry) nebo jako bezbarvé sklo se žlutými šlíry (srov. Němčice 176.314, skvrnky na pupíčcích: 176.349, a Tasov). Zcela shodně je popsáno sklo rozdělovače z Haselbachu (*Karwowski 2004b*, 123). Také jiné předměty z Němčic byly zhotoveny z podobného skla: korálky typů 124, 150 a 403 (typy podle *Venclová 1990*), kulička (podle rozměrů by mohla pocházet i z rozdělovače) a jeden náramek typu 8a. Další příklady se uvádějí z Manchingu (*Gebhard 1989*, 171, Taf. 45: 629), Berching-Pollanten (*Schäfer 2010*, 63–65, č. 2328, 2976, 4170, 1801) a Germeringu v Bavorsku (*Uenze 2009*, 14, Abb. 2: 15). Světle žlutá skla rozdělovačů z Němčic 176.314 a 176.319 se chemicky příliš neliší od dalších tamních laténských skel, i když určité rozdíly barvících příměsí oproti žluté fólii náramků byly patrné (*Venclová et al. 2009*, vzorky 24 a 27, 4 a 6). Počet vzorků byl však velmi malý. Světle žluté sklo popsaných vlastností může snad být považováno za nepříliš úspěšný

pokus o vytvoření žlutého skla smíšením bezbarvého a opakního žlutého skla, jaké bylo používáno zejména k výrobě bezbarvých náramků či jiných artefaktů se žlutou fólií na vnitřní straně. Ani náhodná vzájemná kontaminace obou skel však není vyloučena. Původ světle žlutého skla v němčické dílně je možný, ale v úvahu přicházejí i další lokality, kde je ovšem dosud počet výrobků z takového skla daleko nižší.

Rozšíření a původ rozdělovačů

Dnes je známo 50 rozdělovačů (včetně několika sporných kusů) ze 16 lokalit. Jsou rozšířeny od Moravy a dolního Rakouska po Čechy, Horní Falc a východní Bavorsko (obr. 2). Největší soubory pocházejí z Berching-Pollanten – 12–15 kusů (*Schäffer 2010*, 64, 262), Manchingu-Steinbichelu a Němčic (po 9 kusech), v Harburg-Heroldingen byly nalezeny 4, na Dürrnbergu 2 a na ostatních po jednom rozdělovači. Nízký počet rozdělovačů z hrobového kontextu (pouze Manching-Steinbichel a Reichenhall-Kirchberg) zřejmě souvisí s jejich oblibou až v nejmladší fázi pohřbívání ve střední Evropě (chronologii viz níže). Podle kumulace nálezů se rýsují dvě zóny: jedna na Moravě a ve východním dolním Rakousku (7 lokalit s 15 rozdělovači) a druhá zahrnující východní Bavorsko, Horní Falc, západní dolní Rakousko a Čechy (9 lokalit s 31–35 rozdělovači). Tyto zóny lze víceméně ztotožnit s typologicky specifickými podskupinami skupiny 1 – východní a západní. O výrobě rozdělovačů lze uvažovat v obou naznačených zónách. Ve východní zóně je pravděpodobná jejich výroba v doložené sklářské dílně v Němčicích (*Venclová et al. 2009*), pracující v tamější sídelní a výrobní aglomeraci (*Čižmář/Kolníková 2006*; *Čižmář/Kolníková/Noeske 2008*). V západní zóně mohla sklozpracující dílna existovat např. na sídlišti v Berching-Pollanten (*Schäfer 2010*, 190–196), i když dílna tam byla zatím spíše indikována než doložena.

Chronologie

Karwowski (*2004b*, 128–131) a *Schäfer* (*2010*, 64) datovali skleněné rozdělovače do LT C1b až LT C2, a do téhož období patří také žlutá a bílá výzdoba na náramcích i bezbarvé kruhy se žlutou fólií (*Gebhard 1989*, 128). Přijatelné je i datování objektu 7/81 s rozdělovačem z Lovosic do LT C2, protože podle dnešních zjištění patří hladký úzký skleněný náramek odtud ke starší variantě typu 3a s výskytem v LT C1(*Venclová 1990*, 116–117), která je přítomna také v německé kolekci skleněných náramků LT C1–C2. Sídliště v Němčicích je obecně datováno do LT B2–C2, a současné je i sídliště Němčice-Pastviska. V Berching-Pollanten byla většina rozdělovačů nalezena v zóně 2, kde byly aktivity doloženy v LT C (Schäfer 2010, 64). Jiné soubory s rozdělovači byly datovány do časového úseku od LT (B2)C1 to LT D, např. Manching (*Gebhard 1989*), Etzersdorf (*Karwowski 2004a*), Dürrnberg (*Brand 1995*, 56–58), Heroldingen (*Bick 2007*, 157–163) a Egglfing (*Uenze 2000*; *2005*). Chronologickou pozici rozdělovačů podporuje také světle žluté sklo. Artefakty z něho vyrobené patří typologicky do rozmezí LT C1ab – C2 (náramky), LT B–C2 (korálky) a LT C–D (kuličky). Neprotiřečí tak datování rozdělovačů do LT C1b–C2, ale nijak je neupřesňují. V hrobech v Manchingu-Steinbichelu doprovázely rozdělovače šňůry drobných modrých, občas žlutých korálků. Ty patří typologicky do LT B–C1, ale používaly se i déle. Desítky takových korálků obsahovala kolekce z Berching-Pollanten a podobně tomu bylo v Němčicích, kde byly nalezeny také jejich polotovary a zmetky.

Rozdělovače představují specifický produkt laténského sklářství. Ukazuje to jejich sklo charakteristických optických a chemických vlastností, včetně unikátního skla světle žlutého, a také použité výzdobné prvky. Obě sklářské dílny (doložená v Němčicích a předpokládaná v Berching-Pollanten) pracovaly a distribuovaly své výrobky na území středního Podunají. Toto území mělo podstatný význam pro ekonomický rozvoj laténské kultury v období LT B2–C2, jak to mj. předvádí rozsáhlá sídelní a výrobní aglomerace v Němčicích, poskytující bohaté doklady výroby včetně bronzové metalurgie a mincovnictví. Území středního Podunají charakterizuje řada specifických produktů, které zahrnují také skleněné ozdoby. K těmto regionálním výrobkům patří kromě skleněných prstenů a některých typů náramků také rozdělovače. Východní a západní zóna, jaká byla na tomto místě vymezena pomocí skleněných rozdělovačů, naznačuje existenci menších regionálních kulturních identit v rámci středního Podunají. Tradice používání rozdělovačů a nošení víceřadých korálkových náhrdelníků s rozdělovači z jantaru a černých materiálů je dlouhá. Jantarové rozdělovače byly používány i v mladší době laténské, LT C2 (*Čižmář 1994*, 604 s lit.). Skleněné rozdělovače se však objevují pouze v době laténské. Stojí za zmínku, že nošení korálků ve více řadách se v některých obdobích obešlo i bez klasických rozdělovačů: v raně středověkých náhrdelnících byly k tomuto účelu používány velké korále se širokým otvorem, jak to lze rekonstruovat podle polohy korálů v hrobech (srov. např. *Müller 2010*). To vede k úvaze, že velké prstencové korále (*Ringperlen*) mohly mít v LT C2–D stejnou úlohu, i když doklady pro to zcela chybějí.

Obr. 1. Laténské skleněné rozdělovače z Moravy. Kresba A. Krechlerová, foto H. Toušková.

Obr. 2. Laténské skleněné rozdělovače. 1 – Alkofen; 2 – Berching-Pollanten; 3 – Dürrnberg; 4 – Egglfing; 5 – Etzersdorf; 6 – Harburg-Heroldingen; 7 – Haselbach; 8 – Hulín 15; 9 – Hulín 17; 10 – Kuřim; 11 – Lovosice; 12 – Manching-Steinbichel; 13 – Němčice; 14 – Němčice-Pastviska; 15 – Reichenhall-Kirchberg; 16 – Tasov; 17 – Wechingen. Podle: *Bick 2007*; *Karwowski 2004b*; *Krämer 1985*; *Schäfer 2010*; *Uenze 2000*; *Venclová/Salač 1990*; *Zepezauer 1993*.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 185–199.

LATÉNSKÉ NÁLEZY Z LOKALITY BRNO-LÍŠEŇ, POLOHA „STARÉ ZÁMKY“

HANA ČIŽMÁŘOVÁ

ÚVOD

Cílem předloženého příspěvku je představení laténských nálezů pocházejících ze známé polykulturní lokality „Staré Zámky“ u Líšně. Doposud nezpracovaný soubor materiálu z lokality je tvořen jak artefakty získanými staršími i poměrně nedávnými povrchovými sběry, tak především nálezy ze systematických výzkumů AÚ ČSAV v Brně v 50.–60. letech minulého století. Dostupné archeologické nálezy jsou uloženy v depozitářích Národního muzea v Praze, Moravského zemského muzea v Brně a Archeologického ústavu AV ČR v Brně. Pro lepší orientaci přikládám soupis inventovaných nálezů, příp. předmětů opatřených alespoň nálezovým číslem. Kromě publikovaných zdrojů uvedených v soupisu literatury byla pro kompletaci laténského materiálu použita také dokumentace z pozůstalosti K. Ludikovského.

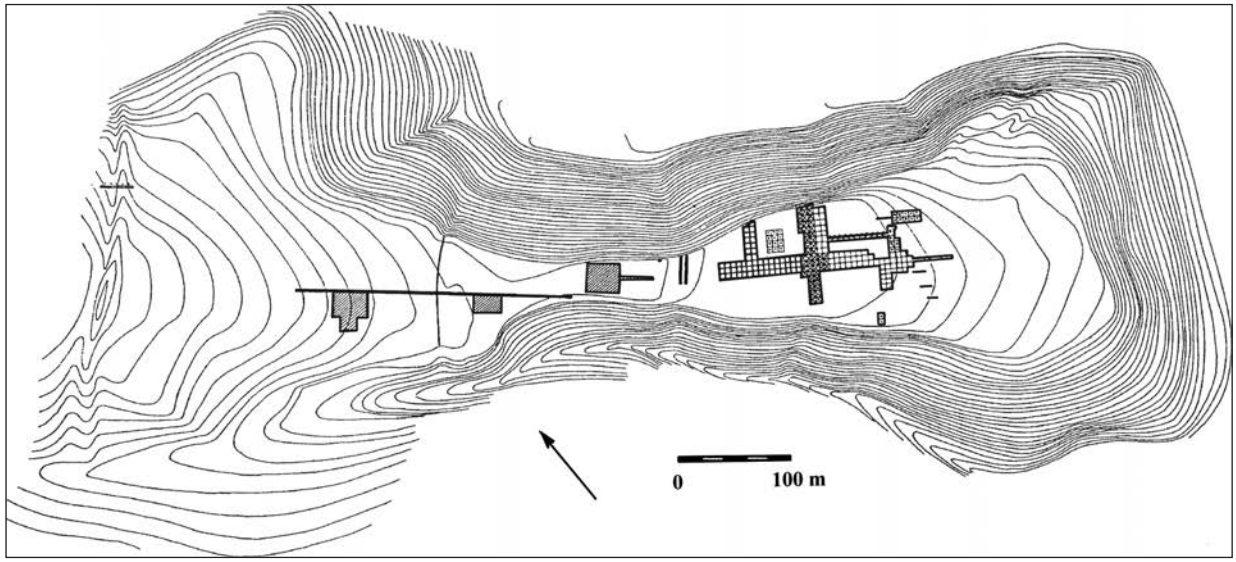
Poloha lokality a přírodní prostředí

Lokalita „Staré Zámky“ u Líšně leží na samém jižním okraji Drahanské vrchoviny, konkrétně na rozhraní Hornoříčecké pahorkatiny a Ochozské plošiny, jež tvoří jižní část Moravského krasu. Členitá vrchovina se střední nadmořskou výškou 463 m n. m. je tvořena ve východní části spodnokarbonskými drobami, břidlicemi a slepenci, ve střední části devonskými vápenci a na západě granitoidy brněnského masivu. Její zalesněné okraje jsou tektonicky rozlámány a rozřezány hlubokými údolími (*Demek 1987*, 169, 202, 203, 383). Hradiště o celkové rozloze cca 13 ha se nachází zhruba 1,5 km SV od centra dnešní městské části Brno-Líšeň a zaujímá vyvýšenou ostrožnu nad údolím Říčky. Lokalita je orientovaná ve směru severozápad – jihovýchod, přičemž nejvýše položená část hradiště (SV) dosahuje nadmořské výšky 325 metrů a směřuje přes úzkou šíji k nižšímu temeni kopce. Svahy ostrožny jsou velmi příkré, místy až skalnaté s převýšením kolem 60 metrů.

Historie výzkumů

První zmínky o lokalitě jsou známy již z konce 19. století, kdy zde po odlesnění E. Belcredi a po něm J. Knies učinili první nálezy. Na počátku 90. let otevřel na hradišti rozsáhlé sondy M. Kříž (*Čižmář 2004*, 92–93). Dále nalezl na „Starých Zámcích“ „*roku 1936 Červinka keltské střepy svisle rýhované*“ (*Šimek 1958*, 206) a „*M. Chleborád bronzový náramek se ztluštělými konci a gallské střepy*“ (*Procházka 1937*, 59). V následujícím roce provedl povrchový sběr na lokalitě J. Simon, který materiál odevzdal H. Freisingovi. J. Meduna uvádí, že nálezy, které H. Freising popisuje ve své práci z roku 1937, v jeho sbírce později nalezeny nebyly (*Meduna 1979*). Zachovaný materiál ze starších sběrů a sond je uložen v Národním muzeu v Praze a Moravském zemském muzeu v Brně.

Důležitou etapu znamenaly pro hradiště výzkumy AÚ ČSAV v Brně, které probíhaly v letech 1953–1965 pod vedením J. Poulíka, A. Medunové a Č. Stani. Doloženo bylo osídlení kultury s moravskou malovanou keramikou, jevišovické kultury, podolské fáze kultury středodunajských popelnicových polí, z doby laténské, z počátku doby stěhování národů a ze slovanského období (střední a mladší doba hradištní). Příkop ve vnitřní části lokality náleží eneolitu, obvodová hradba byla vybudována již v pozdní době bronzové a poté ve slovanském období (*Čižmář 2004*, 93; *Meduna 1979*, *Staňa 1960*, 108–112). Přestože

Obr. 1. Brno-Líšeň, „Staré Zámky". Plán výzkumů v letech 1948/9 – 1965 (Staňa 1996, Abb. 4).

nebyl v průběhu prací prozkoumán žádný jednoznačně laténský objekt, byla nalezena keramika a drobné kovové i skleněné předměty náležející právě do tohoto období. Nálezy ze systematických výzkumů jsou uložené v depozitářích AÚ AV ČR v Brně.

Nověji prováděl na „Starých Zámcích" povrchové sběry A. Romanovský, kterému se v letech 2006 – 2007 podařilo mimo jiné nalézt střep ze situly s ovaleným okrajem, bronzový závěsek a množství fragmentů skleněných náramků, vše datované do mladší doby železné. Náhodným nálezem objeveným za pomoci detektoru kovu byla mince získaná v roce 2006.

Soubor laténských nálezů

Na lokalitě bylo nalezeno cca 70 známých fragmentů keramiky, které dokládají zdejší osídlení v době laténské. Největší procentuální zastoupení má keramika grafitová, která představuje 64 % z celkového počtu zlomků, poměrně vyrovnaný je potom počet fragmentů zhotovených z hrubé a jemně plavené hlíny (méně než 20 %). Hrubý a tuhový materiál vykazuje velmi často příměs jemných či hrubších kamínků. Jemnou keramiku představují především mísy, a to mísy esovité profilace s jemně zesílenými okraji nebo miska se zataženým okrajem. Více než třetina nalezených nádob zhotovených z hrubého materiálu byla opatřena svislým rýhováním, které bylo často provedeno hustě a pravidelně. Dalším typem úpravy povrchu nádob bylo leštění, výjimečně drsnění, které se objevilo v podhrdlí nádoby s kyjovitým okrajem (tab. IV: 3), k níž lze uvést analogie např. z Jaroměřic nad Rokytnou (*Meduna 1980*, 42: 6, 47: 4). Několik zlomků je zdobeno plastickými lištami a rýhami, ve třech případech se objevilo vhlazování. Fragment výduti tuhové situly nesl pod okrajem výzdobu v podobě pásu „C" kolků (tab. VI: 4), jež představují typickou (středo) moravskou keramiku stupňů LT B2–C1 vyskytující se převážně v oblasti Hané (*Hlava 2008*, 218). Z typologického hlediska jsou v souboru kromě mís zastoupeny hrncovité nádoby s plastickými žebry v podhrdlí, běžné svisle rýhované situly s mírně ovalenými okraji, za zmínku stojí okraj vázovité nádoby zdobené plastickou lištou (tab. IV: 4) a okraj nádoby se dvěma nad sebou umístěnými plastickými žebírky (tab. VI: 8). Popsaný keramický soubor nevykazuje výrazně starší či naopak pozdní znaky a lze jej až na výjimky rámcově zařadit do stupně LT C.

Z kovového inventáře byla na „Starých Zámcích" nalezena téměř kompletní bronzová spona s 2 + 2 vinutím a vnější tětivou (tab. I: 1). Jedná se o starší variantu duchcovské spony s volnou patkou zdobenou vývalkem a drobnými rýžkami, jejíž výskyt je kladen na počátek stupně LT B1 (*Čižmář 1975*, 420). Její parabolický lučík je plochý, svrchu opatřený nepravidelnými příčnými rytými čárkami a zboku jej zdobí několik trojic proti sobě jdoucích zářezů.

Druhý exemplář představuje zlomek železné spony středolaténské spojené konstrukce, z níž je dochován lučík se zbytkem připojení patky a dva závity vinutí (tab. I: 5). Spona by snad mohla náležet ke skupině

18 nebo 19 podle třídění R. Gebharda, avšak přesné určení není v důsledku stavu zachování předmětu možné (*Gebhard 1991*, 18–20, 81, 82).

Na lokalitě byl nalezen kompletní exemplář bronzového náramku s mírně zesílenými konci (tab. I: 7). Povrch předmětu je hladký, jeho průměr se pohybuje mezi 7,1–6,6 cm a silný je 0,4 cm. Podobné artefakty jsou známé z moravských laténských pohřebišť datovaných do stupně LT B.

Jediná keltská mince, nalezená na hradišti (tab. I: 4), je opatřena z jedné strany koníkem, druhou tvoří pukličkа (pukličkа/lyra). Tento typ je možné zařadit do skupiny Roseldorf/Němčice, typ B, který je datován do 1. pol. 2. stol. př. n. l. Do uvedené skupiny patří drobné stříbrné mince s hmotností od 0,5 do 1 g, které byly v hojném počtu nalezeny v Němčicích (přes 350 ks) a v poslední době se s nimi můžeme setkat na mnoha moravských lokalitách (*Kolníková 2007*, 437, 446, tab. II, obr. 1: 2).

Z drobných bronzových nálezů lze dále zmínit dva závěsky, které tvořily ozdobnou součást laténských opasků stupně LT C (tab. I: 2, 3). Jednoduchý kuželkovitý závěsek, který pochází ze „Starých Zámků“, známe na Moravě např. ze Ptení (*Čižmář 2008*, tab. 73: 4), Mistřína (*Meduna 1980*, Taf. 80: 9) nebo Tvarožné (*Hlava 2002*, obr. 26: 5). Pozoruhodný soubor kuželkovitých závěsků nejrůznějších tvarů byl v posledních letech shromážděn v Němčicích, kde se v průběhu jejího trvání v době LT B2 – LT C2 díky přítomnosti slitků a polotovarů předpokládá také jejich výroba (*Čižmář/Kolníková 2006*, 264–266, obr. 5: 13–20).

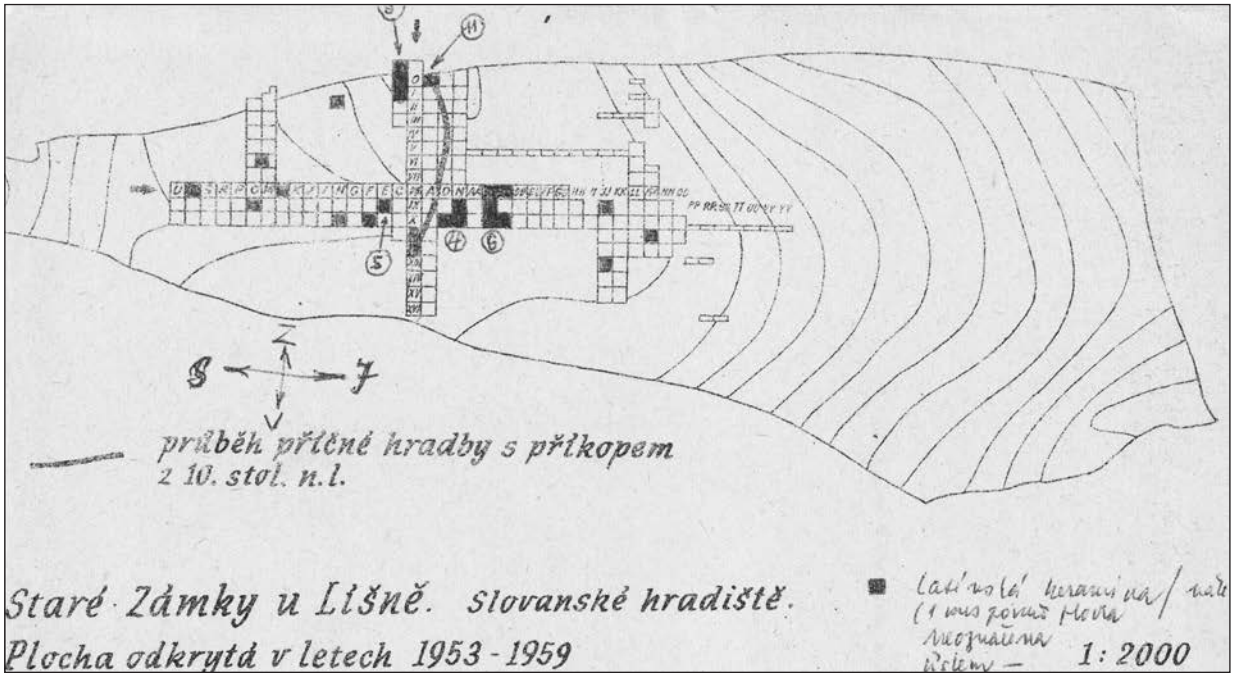
Další závěsek má odlomené závěsné očko oddělené lištou od segmentovitě protáhlé destičky, která je zdobena rytými, vějířovitě se rozbíhajícími paprsky. Ukončení předmětu tvoří čtvercová plocha zdobená rytím, z níž vybíhají na volných stranách vývalky. Závěsky tohoto typu jsou zatím málo známé, jeden exemplář byl objeven v Dolních Věstonicích v kontextu hrobu 364/55 z doby hradištní (*Ungerman 2007*, 223), dosud nepublikované jsou potom závěsky a jejich fragmenty ze sídlišť v Pravicích, Josefově nebo v Němčicích, z nichž některé byly pravděpodobně také zdobeny emailem (informace M. Čižmáře).

Na hradisku „Staré Zámky“ byla získána poměrně početná kolekce skleněných artefaktů, především fragmentů náramků, z nichž většinu tvoří nálezy z povrchových sběrů A. Romanovského (tab. II). V posledních letech počet nálezů z moravských sídlišť poměrně vzrostl, a to především díky systematickým povrchovým sběrům prováděným v Němčicích, kde bylo dodnes nalezeno přes 2000 skleněných předmětů. Největší podíl zde zaujímají náramky (přes 500 ks) a korálky (přes 700 ks) (*Venclová 2009*, 384–387). V Brně-Líšni bylo zaznamenáno celkem 26 zlomků náramků, což představuje po již zmíněných Němčicích a Mikulčicích (35 ks) kromě souboru ze Starého Hradiska třetí největší soubor na Moravě (*Meduna 1997*).

Všechny náramky ze „Starých Zámků“ jsou vyrobeny z tmavě modrého skla, přičemž nejvíce zlomků patří k náramkům typu 8 podle T. E. Haevernickové (11 ks). Varianta 8a, zastoupená 5 fragmenty, se vyznačuje třemi podélnými žebry, z nichž širší středové je více či méně šikmo přesekáváno, takže tvoří šikmé oblé vývalky (tab. I: 6, 14; II: 7, 15). Typ 8b je totožný s předchozím a liší se pouze přítomností výzdoby v podobě bílé (tab. II: 13) nebo žluté (tab. I: 12; II: 3, 4) vlnice, tzv. „cikcaku“, u dvou zlomků je původní barva dekorace nejasná (tab. II: 8, 14). Těžiště výskytu těchto náramků je ve stupeni LT C1, nalézají se však též v kontextu LT C1–C2/D, a to po celé Evropě s koncentrací v její střední části. Z našeho území lze uvést analogie např. ze Stradonic, Mistřína, Mikulova nebo Hrubčic (*Haevernick 1960*, 53–55; *Venclová 1980*, 69; *1990*, 123, 124).

Do pozdějšího časového horizontu náleží 3 zlomky méně rozšířeného náramku typu 11, který je znám ze stupně LT C1 a dlouho přežívá též ve stupni LT C2 (tab. II: 5, 9, 10). Náramek má čtyři žebra, z nichž dvě středová jsou přesekána v protichůdném směru a mohou nést ozdobnou vlnici (1 ks bílá, 1 ks žlutá, 1 ks nezdoben). Nálezy z našeho prostředí pochází např. z lokalit Mšec, Stradonice, Kobeřice nebo Staré Hradisko (*Venclová 1990*, 126). Stejným počtem zlomků jako předchozí je zastoupen typ 6b (podle N. Venclové 6b/2), který se objevuje v závěru stupně LT C1 a jehož výskyt se váže především na stupně LT C2–C2/D (tab. I: 13; II: 1). Náramek je složen ze tří hladkých podélných žeber, z nichž zaoblené středové je širší a opatřené výzdobnou zvlněnou linií (1 ks bílá, 1 ks žlutá). Třetí fragment patří zřejmě do totožné skupiny, avšak vzhledem ke stavu dochování výzdoby bílé barvy není její původní podoba jasně definovatelná (tab. II: 6). Nálezy tohoto typu známe např. ze Stradonic, Lovosic, Mistřína či Horních Heršpic (*Haevernick 1960*, 49; *Venclová 1990*, 120–122). Dva fragmenty patří bradavkovitým náramkům typu 14, jež jsou charakteristické hladkým tělem, z něhož vystupují kapkovité pupíčky v 1–3 řadách vedle sebe (tab. I: 10; II: 2). Jedná se o jeden z nejstarších typů, které byly hojně nalézány v hrobech LT C1 (příp. C1/C2) od Švýcarska, Bavorska až po Karpatskou kotlinu a u nás jsou známé např. ze žárových hrobů v Libčevsi nebo z lokalit Mšec či Mšecké Žehrovice.

Zbylé typy náramků jsou již mladší a jejich výskyt je vázán na stupně LT C2–C2/D. Dva zlomky typu 13 patří perličkovanému náramku se čtyřmi žebry, z nichž střední dvě jsou přesekáváním rozdělena do

Obr. 2. Brno-Líšeň, „Staré Zámky". Výzkum v letech 1953 – 1959, vyznačení čtverců s nálezy z doby laténské (čísla u čtverců znamenají počet artefaktů).

perličkovaných pásů (tab. I: 9, 11). Ačkoli je prototyp těchto náramků známý již z období keltských plochých pohřebišť, jeho mladší varianta v kobaltově modré barvě s pravidelným plochým reliéfem u nás vytváří jednu z největších koncentrací v Evropě. Obecně lze říci, že náramky uvedeného typu patřily k nejmladším, které se na našem území vyráběly a známe je v hojném počtu z celé řady lokalit, jako např. ze Stradonic, Českých Lhotic, Starého Hradiska nebo Němčic (*Čižmář/Kolníková 2006*, 264, obr. 3: 10; *Haevernick 1960*, 59–61; *Venclová 1990*, 127–128).

Poměrně početně se na „Starých Zámcích" vyskytly náramky typu 7, resp. jednotlivé jeho podtypy. Variantu 7a představuje exemplář s pěti podélnými žebry, jehož počátek je kladen ke stupni LT C2 a největší výskyt zaznamenáváme v oppidálním období LT C2/D (tab. II: 11). Náramky tohoto typu nejsou příliš početné a setkáváme se s nimi ve větší míře spíše v prostředí Švýcarska, jižního Německa nebo Slovinska. Dva zlomky náležející typu 7b se odlišují pouze nanesenou bílou vlnicí, přičemž oba typy jsou známé z lokalit Stradonice, Lovosice či Staré Hradisko. Zdobený typ je patrně starší a jeho počátek je kladen na přelom stupňů LT C1/C2, hlavní rozšíření však již spadá do průběhu stupně LT C2 s přežíváním do LT D (tab. I: 15; II: 12). Málo rozšířené jsou v Evropě typy se čtyřmi podélnými žebry, z nichž dvě středová jsou širší než okrajová a mohou být také zdobena. V Brně-Líšni byl nalezen jeden fragment tohoto náramku typu 7c dekorovaný bílou/žlutou? vlnicí (tab. I: 8). Náramky daného typu jsou rámcově zařazeny do období LT C2–D a známe je např. ze Stradonic, Pasohlávek nebo Starého Hradiska (*Haevernick 1960*, 51–53; *Venclová 1990*, 122, 123). Poslední skleněný zlomek patří zcela hladkému náramku s profilem tvaru písmene „D" (tab. II: 16). Jedná se o typ 3a, který bývá nejčastěji vyroben z fialového, modrého či hnědého skla a je znám z lokalit pozdní doby laténské, např. z Lovosic, Stradonic nebo Starého Hradiska (*Venclová 1990*, 116, 117).

Na lokalitě bylo nalezeno celkem 6 korálků nebo jejich zlomků vyrobených ze skla tmavě modré barvy a jeden úzký zlomek skla kruhového průřezu (tab. II: 17–23). Vnější průměr kroužků se pohybuje mezi 5–10 mm, jsou rozličných tvarů i výšky a nemají chronologickou hodnotu (*Venclová et al. 2009*, 386). Dále se zde podařilo objevit modrou kroužkovou perlu, jejíž výskyt je typický pro období pozdního laténu (tab. I: 16). Menší neúplný exemplář by se dal přiřadit ke skupině 21 podle T. E. Haevernickové, k níž patří monochromní perly s „D" profilem.

Mezi staršími nálezy pocházejícími z lokality se nachází zlomek hraněného brousku o dochované délce 7 cm. Jeho tvar lze považovat za jehlancovitý a byl vyroben z pískovce.

ZÁVĚR

Hradiště „Staré Zámky“ u Líšně se nachází v geograficky výrazné poloze, díky níž bylo střídavě osídleno od neolitu až po raný středověk. Otázka rozsahu a způsobu využití této výšinné lokality Kelty není zcela jasná, neboť přes četné nálezy laténského materiálu se zde nepodařilo odkrýt žádný sídlištní či jiný objekt jednoznačně náležející do mladší doby železné. Všechny zaznamenané nálezy pocházejí přímo z vnitřního areálu této výšinné lokality a z výzkumu šíjového opevnění a západního předhradí žádné laténské artefakty doložené nemáme. Mezi nálezy převažuje keramický materiál, avšak zarážející je vysoký počet drobných předmětů, ať už bronzových či skleněných. Mezi nejstaršími datovanými předměty jsou duchcovská spona typická pro stupeň LT B1 a bronzový náramek s rozšířenými konci, avšak převážnou část archeologických artefaktů lze zařadit do stupně LT C. Pozdní dobu laténskou na lokalitě reprezentují především některé typy skleněných náramků a kroužková perla.

Hojný výskyt drobných nálezů naznačuje možnou spojitost se sběratelskou činností pozdějších obyvatel hradiště, kteří mohli podobné předměty uchovávat jako esteticky hodnotné či dokonce magické. Jak uvádí J. Poláček, moravští Slované byli činorodými sběrateli kuriozit, amuletů a ozdob a na řadě slovanských lokalit se objevují starší drobné předměty, které tam byly z různých důvodů doneseny (*Poláček 2008*, 579). Mezi artefakty z doby laténské převažují většinou právě zlomky skleněných náramků, které známe např. ze slovanských lokalit jako jsou Mikulčice, Dolní Věstonice, Litenčice, Staré Město nebo Uherské Hradiště (*Ungerman 2009*, 230–231). Také na Pohansku u Břeclavi se setkáváme s nálezy skel, zde jsou však doprovázeny také keramikou, která svědčí přímo o místním pobytu Keltů (*Čižmář 2001*, 295).

Využívání výšinných poloh Kelty bývá na našem území často spojováno převážně s časně laténským obdobím a později s oppidy, přesto se počet takových lokalit datovaných do průběhu celé mladší doby železné postupně rozrůstá. „Staré Zámky“ představují jednu z mála výšinných lokalit s doloženým osídlením stupně LT C, mladší nálezy pak pocházejí např. z Brna-Obřan, pol. „Hradisko“ a „Skály“, „Horky“ u Prštic, Buchlovic, Lulče, Jevišovic, Kramolína, Zelené Hory (*Čižmář 1998*, 322) nebo „Ostrohu“ u Lukova (*Čižmář et al. 2008*, 128–129). Středo- a pozdně laténské osídlení bylo v nedávné době doloženo také v rámci povrchové prospekce detektory kovů na nově objeveném hradisku „Obírka“ u Loučky (*Čižmář/ Salaš 2009*, 64–72) a řada dalších moravských lokalit prozatím nebyla publikována.

Navzdory tomu, že se na „Starých Zámcích“ nalezly četné zlomky skleněných náramků, které sem mohly být alespoň z části doneseny slovanským obyvatelstvem, další, podstatně méně esteticky atraktivní artefakty sídlištního rázu (např. zlomky keramiky) zajisté dokládají sídelní aktivity Keltů přímo ve vnitřním prostoru hradiště.

Soupis nálezů z lokality Brno-Líšeň, „Staré Zámky“

Keramika z výzkumu AÚ ČSAV v Brně v letech 1953–1958:

105.0-12/57: situla: zlomek stěny. Povrch tuhově černý, vnější velmi mělce hřebenován, vnitřní nerovný, tuhový materiál, obsahuje jemný písek, Ø – 23 cm (K. BB-X, n. č. 773);

105.0-13/59: miska: Zlomek kapkovitě zesíleného okraje (esovitá profilace). Povrch černý, hlazen kostkou, matný. Jemný materiál dosti dobře vypálen, Ø – 27 cm (n. č. ?);

105.0-14/59 + **105.0-19/58:** miska: dva zlomky okrajů, Ø – 27 cm (K. A-0, n. č. 453/59);

105.0-15/59: situla: zlomek vně zesíleného okraje. Povrch tuhově šedý až černý, leštěn kostkou, vnitřní kroužen prsty. Tuhový materiál s obsahem písku, Ø – 17 cm (K. A-0, n. č. 459);

105.0-19/58: miska: zlomek kapkovitě zesíleného okraje (esovitá profilace). Povrch leštěn kostkou, vnější černý, vnitřní hnědý se dvěma výzdobnými rýhami. Plavený materiál dobře vypálen, Ø – 22 cm (K. A-0, n. č. 46/58);

105.0-20/58: situla: zlomek stěny. Povrch tuhově černý, vnější hřebenován, vnitřní drsný. Tuhový materiál s příměsí písku (K. A-0, n. č. 343);

105.0-21/58: situla: zlomek stěny s vně zesíleným okrajem a od těla odsazeným podhrdlím se dvěma provrty. Vnější povrch hnědošedý, leštěn kostkou (náznak hřebenování), vnitřní tuhově černý, matný, Ø – 19 cm (K. A-0, n. č. 599);

105.0-22/58: Nádoba: část stěny z max. baňatosti, při horním okraji část lišty. Povrch šedý, upraven špachtlí, plynulý. Silně tuhový materiál (K. A-0, n. č. 625);

105.0-23/58: situla: část stěny ode dna. Povrch šedý, mělce hřebenován, vnitřní matný, kroužen prsty; Tuhový materiál obsahující písek, značně tvrdý (K. A-0, n. č. 625);

105.0-24/58: situla: zlomek stěny. Povrch tuhově černý, vnější mělce hřebenován, vnitřní matný, plynulý. Silně tuhový materiál s obsahem písku (K. A-0, n. č. 625);

105.0-25/58: situla: zlomek stěny. Povrch tuhově šedý, mělce hřebenován, vnitřní kroužen prsty. Silně tuhový materiál s příměsí písku (K. A-0, n. č. 766);

105.0-26/58: situla: zlomek stěny. Povrch tmavě šedý, hustě hřebenován, vnitřní kroužen prsty. Silně tuhový materiál s příměsí písku (K. A-0, n. č. 766);

105.0-27/58: situla: zlomek vně zesíleného okraje. Povrch tmavě šedý, hlazen kostkou, matný. Tuhový materiál s příměsí písku, Ø – 16 cm (K. MM-XI, n. č. 701);

105.0-24/55: situla: zlomek vně zesíleného okraje. Povrch šedý, hlazen kostkou, matný. Tuhový materiál s příměsí písku, Ø – cca 28 cm (K. J-IX, 60–65 cm, n. č. 557);
105.0-25/55: situla: zlomek kruhovitě zesíleného okraje s částí stěny zdobené úzkou, plastickou lištou. Povrch tuhově šedý, hlazen kostkou. Tuhový, písčitý materiál, Ø – cca 25 cm (K. M/O-VI, n. č. 145);
105.0-26/55: situla: zlomek stěny z max. výdutě. Vnější povrch šedý, široce, velmi mělce hřebenovaný; vnitřní povrch hnědý, kroužen prsty. Písčitý materiál obsahující svor, velmi dobře vypálen (K. BB-IX, n. č. 1398);
105.0-59/54: dvojkónická nádoba: zlomek kapkovitě zesíleného okraje. Povrch okrově oranžový, hlazen kostkou, matný. Jemný materiál dobře vypálen, Ø – 24 cm (K. E-IX-a, n. č. 97);
105.0-59a/54: situla(?): zlomek stěny. Povrch tuhově černý, otlučen, vnitřní nerovný. Silně písčitý tuhový materiál, KR (K. E-IX-a, n. č. 97/54);
105.0-59b/54: situla(?): zlomek stěny. Povrchy otřelé, tuhově černé. Silně tuhový materiál (K. E-IX-b, n. č. 97);
105.0-60/54: nádoba: část stěny a dna. Povrch černý, vnější hlazen kostkou, vnitřní kroužen prsty. Materiál s obsahem jemného písku a svoru, velmi dobře vypálen, Ø – 11,5 cm (K.E-IX-b, n. č. 10; 15.54);
105.0-61/54: situla: zlomek stěny a dna. Povrch tuhově šedý, vnější mělce hřebenován, do výše 2,5 cm nade dno hlazen špachtlí, vnitřní drsný, plynulý. Tuhový materiál s příměsí písku (K. E-IX-c, n. č. 15);
105.0-62/54: situla: část římsovitě zesíleného, horizontálně zarovnaného okraje (-T) s nízkou lištou pod podhrdlím. Vnější povrch šedý, drsný, vnitřní kroužen prsty. Vnější povrch záměrně zdrsněn. Písčitý materiál velmi dobře vypálen, Ø – 26 cm (K. F-x-01, n. č. ?);
105.0-62a/54: situla: zlomek stěny. Povrch tuhově černý, hlazen špachtlí. Tuhový písčitý materiál (K. I-VIII-b, n. č. 48);
105.0-62b/54: situla: zlomek stěny. Povrch tuhově černý, hlazen kostkou. Silně tuhový materiál (K. 0-IX-b, n. č. 174);
105.0-63/54: situlka: zlomek vně zesíleného okraje a podhrdlí (lišta?). Povrch černý, hlazen kostkou. Silně tuhový materiál (K. BB-IX-b, n. č. 259);
105.0-64/54: situla: zlomek stěny. Povrch šedý, vnější jemně hřebenován, vnitřní hlazen kostkou. Tuhový, jemně písčitý materiál (K. CC-IX, n. č. 158);
105.0-65/56: situla: zlomek vně zesíleného okraje s částí stěny s úzkou lištou na podhrdlí. Povrch okrově hnědý, hlazen kostkou. Písčitý tuhový materiál, Ø – 24 cm (K. C-I, n. č. 2174);
105.0-66/56: situlka: zlomek stěny. Povrchy tuhově černé, vnější velmi jemně hřebenován. Tuhový materiál s příměsí jemného písku (K. C-I, n. č. 2217);
105.0-67/56 + 105.0-68/56: situla (velký tvar): zlomek kruhově vně zesíleného okraje. Povrch šedohnědý, hlazen kostkou, vnitřní kroužen prsty. Tuhový materiál s příměsí písku, Ø – 40–45 cm (K. D-X – N-X, n. č. 746 + 466);
105.0-69/56: miska: esovitě profilovaná část s mírně zesíleným okrajem. Povrch světle okrový, hlazen kostkou. Plavený materiál dobře vypálen, Ø – 27 cm (K. N-X, n. č. 466);
105.0-70/56: situla: zlomek stěny. Povrch tuhově černý, vnější zčásti jemně hřebenován, vnitřní matný. Silně tuhový materiál s příměsí písku (K. H-X, n. č. 754);
105.0-71/56: situla: zlomek stěny. Povrch šedý, vnější mělce hřebenován, výzdoba přeťata čtyřmi horizontálními rýhami, vnitřní plynulý, drsný. Tuhový materiál s obsahem jemného písku (K. BB-IX, n. č. 81);
105.0-73/56: dvojkónická nádoba: část kapkovitě zesíleného vyhnutého okraje. Povrch hnědošedý, hlazen kostkou, matný. Materiál s obsahem jemného písku, velmi dobře vypálen, Ø – 23 cm (K. KK-XIII, n. č. 2119);
105.0-94, 94a/53: situla, dva zlomky stěny. Vnější povrch jemně hřebenován, tuhově hnědošedý, vnitřní plynulý, drsný, tuhově černošedý. Písčitý, tuhový materiál (K. C-0, n. č. 984);
105.0-96/53: situla: zlomek rozhraní podhrdlí a těla. Zdoben dvěma rýhami vyčleněným pásem s otisky nehtů (obrácených CCC), tělo velmi jemně hřebenováno. Povrch tuhově černý, vnitřní plynulý, nerovný. Silně tuhový materiál (K. C-I-g, n. č. 741);
105.0-97/53: nádoba: zlomek stěny s částí dna. Povrch tuhově šedý, vnější zahlazen kostkou, vnitřní tuhově šedý, plynulý. Silně tuhový materiál, RK, Ø – 9 cm (K. C-I-g, n. č. 741.53b);
105.0-98/53: nádoba (situla?): zlomek stěny. Vnější povrch okrově hnědý (nátěr?), hlazen kostkou; vnitřní tuhově šedý, plynulý. Silně tuhový materiál (K. C-I-g, n. č. 741);
105.0-99/53: miska, zlomek zesíleného okraje (trojúhelná kapka). Povrch světle okrový, hlazen až zaleštěn kostkou. Jemný materiál dobře vypálen, K, Ø – kolem 25 cm (K. B-IX, n. č. 334);
105.0-100,100a/53: situla: dva zlomky stěny. Vnější povrch tuhově šedý, místy se stopami vertikálního hlazení; vnitřní šedý, kroužen prsty. Silně tuhový materiál (K. B-XII-a, n. č. 159);
105.0-101/53: situla (?): zlomek stěny. Povrch tuhově šedý, vnější nerovný (otřelé hřebenování?), vnitřní hlazen. Silně tuhový materiál (K. D-X, n. č. 627);
105.0-102/53: mísa? (kalich?): zlomek zesíleného okraje s jemně vyznačeným podhrdlím. Povrch hnědošedý, hlazen kostkou. Jemný materiál dobře vypálen, Ø – cca 38 cm (K. M-II-b-f, n. č. 806); 1966 (bez i.č.): Situla: zlomek stěny. Povrch šedý, vnější jemně hřebenován. Tuhový, písčitý materiál (K. BB-X z profilů, n. č. 44); 1966 (bez i.č.): Lahvovitý tvar?: zlomek stěny. Povrch tuhově černý, matný, vnější otlučen. Silně tuhový materiál, Ø výdutě stěny 11 cm, síla stěny 1,6 cm (K. T-VIII, n. č. 975).

Ztraceno (1953?, 1954):

n. č. 335: miska; zlomek esovitě profilovaného okraje. Povrch světlehnědý, upraven kostkou. Plavený materiál se stopou jemného svoru (přirozená příměs) dobře vypálen. Zhotovena na kruhu, Ø – 23 cm;
n. č. 425: zlomek zesíleného okraje situlky. Povrch velmi jemně hřebenován, tuhově černý. Zhotovena na kruhu, z tuhového materiálu, Ø – 12 cm;
n. č. 624: situla; zlomek horní části. Zesílený okraj s podhrdlím oddělen vhlazovanou rýhou od mělce hřebenovaného těla. Povrch černý, matný. Zhotovena na kruhu; jemný písčitý materiál velmi dobře vypálen, Ø – 16 cm;
n. č. 625: nádoba; zlomek horní části. Okraj zesílen, pod podhrdlím dvojice úzkých plastických lišt. Povrch tmavohnědý, leštěn kostkou, vnitřní kroužen prsty. Zhotovena na kruhu; jemný materiál dobře vypálen, Ø – 20 cm;

n. č. 627: situla; zlomek zesíleného okraje. Povrch tuhově černý, vnější hlazen kostkou, vnitřní kroužen prsty. Zhotovena na kruhu, z tuhového materiálu, Ø – 18 cm;
n. č. 655: miska; zlomek středové části. Povrch tmavošedý, hlazen kostkou. Zhotovena na kruhu; jemný materiál dobře vypálen, max. Ø – 24 cm;
n. č. 663: situla; zlomek zesíleného okraje. Povrch kroužen prsty, plynulý. Zhotovena na kruhu, z tuhového materiálu s příměsí písku, Ø – 28 cm;
n. č. 685: miska; zlomek kapkovitě zesíleného vytaženého okraje (esovité profilace). Povrch černošedý, hlazen kostkou. Zhotovena na kruhu, z plaveného materiálu, dobře vypálena, Ø – 26 cm;
n. č. 715: situla; zlomek horní části. Okraj zesílen, podhrdlí odděleno rýhou od ostře, velmi řídce hřebenovaného těla. Povrch tuhově šedočerný, kroužen prsty (?). Zhotovena na kruhu z tuhového, písčitého materiálu, Ø – 26 cm;
n. č. 859: situla; zlomek stěny. Povrch tuhově černý, vnější hřebenován, vnitřek kroužen prsty. Zhotovena na kruhu; tuhový materiál s příměsí písku;
n. č. 924: situla (větší tvar), zlomek stěny. Povrch tuhově černý, s poněkud širším hřebenováním přeťatým horizontálně vhlazovaným pruhem; vnitřní povrch kroužen prsty. Zhotovena na kruhu z tuhového materiálu.

Drobné nálezy z výzkumu AÚ ČSAV v Brně v letech 1953 – 1958:

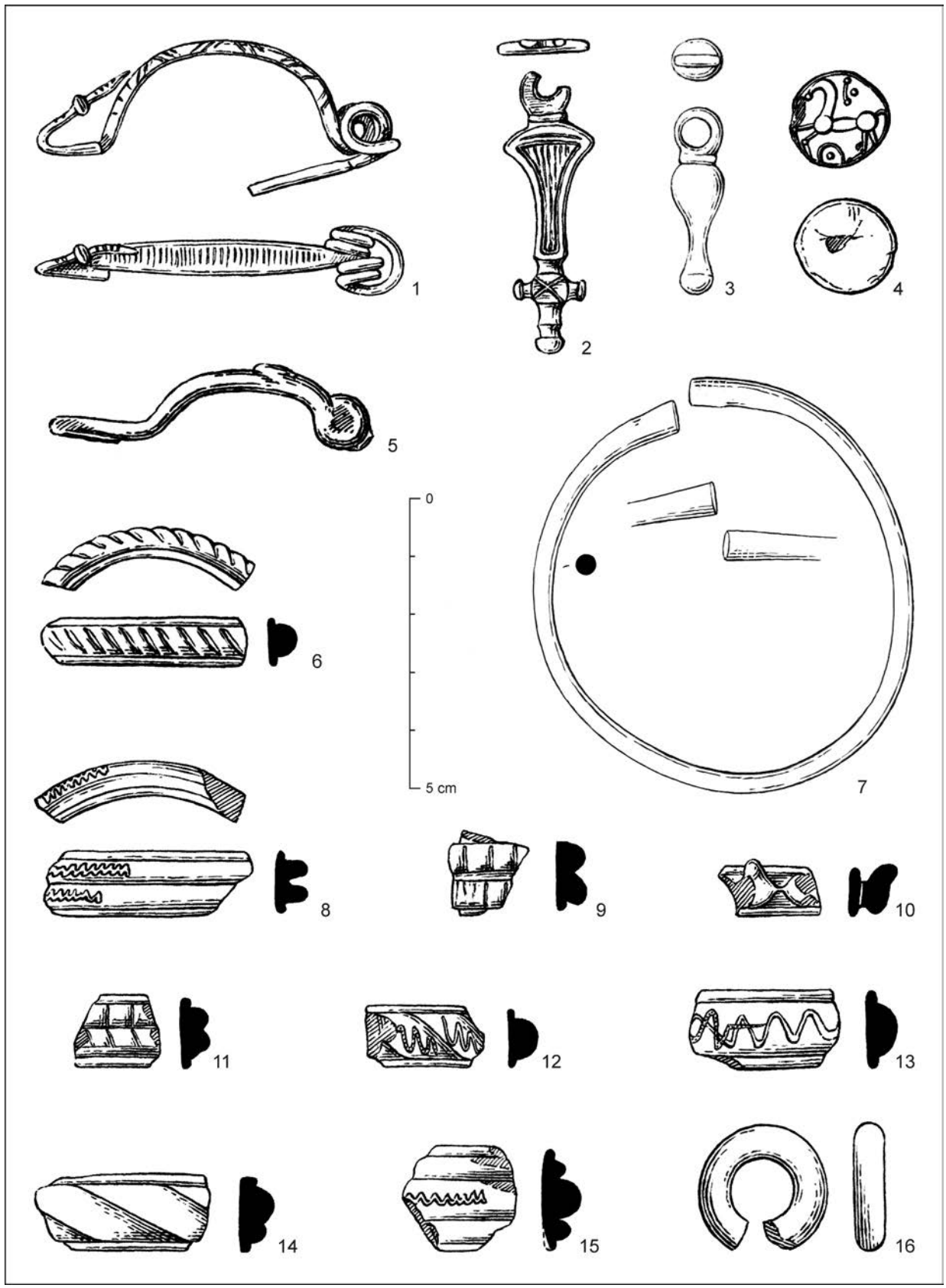
105.0-67/54: náramek z kobaltově modrého skla zdobený bílou vlnicí, fragment. Na ploché základně dvěma úzkými lištami oddělena široká středová oblá lišta zdobená bílou vlnicí. D – 2,5 cm, Š – 1,3 cm, V – 0, 55 cm, vnitřní Ø – cca 7,0 cm (n. č. 498/54);
105.0-76/56: náramek z kobaltově modrého skla s špinavě bílou vlnicí (bílá/žlutá vlnice), zlomek. Na ploché základně dvě souběžné lišty, zdobené špinavě bílou vlnicí (z části). D – 3,6 cm, V – 0,6 cm, Š – 1,15 cm, vnitřní Ø – 5,5 cm (n. č. 1084/56);
105.0-104/53: kobaltově modrý náramek, zlomek. Na ploché základně oblá, šikmo přesekávaná lišta. D – 3,6 cm, Š – 0,85 cm, V – 0,6 cm, vnitřní Ø – 4,0 cm (n. č. 630);
105.0-105/53: skleněný neúplný kroužek, kobaltově modrý, Ø – 2,2 cm, mater. Ø – 0,55 cm (564/53);
105.0-30/55: spona se střechovitým lučíkem, parabolická varianta. Plochý, na horní straně mírně konkávní lučík zdoben podél hran souběžnými rytými liniemi: středová plocha vyplněna nepravidelnými příčnými rytými čárkami. Boky zdobeny trojicemi protitaktně šikmo umístěných záseků. Patka zdobena dvěma drobnými vývalky, drobnou kuličkou a čtyřmi záseky na zobáčku. Vinutí 2+2 závity s vnější tětivou. Tmavá trávová patina. D – 6,2 cm, V – 2,0 cm, Š – lučíku 0,5 cm, vinutí 1,1 cm (n. č. 55);
105.0-66/54: závěsek: bronz, očko odlomeno. Závěsné očko odděleno lištou od segmentovité protáhlé destičky ryté vějířovitě se rozbíhajícími paprsky. Ukončení provedeno čtvercovou plochou, úhlopříčně rytou a zdobenou na volných bocích vývalky. V – 4,85 cm, Š – 1,6 cm (n. č. 113/54);
n. č. 572: spona Fe, 1954, obj. 1, LVIII, vrstva d-e, středolaténské konstrukce, neúplná – dochován lučík se zbytkem připojení patky a 2 závity vinutí, D – 5,5 cm, V – 1,5 cm (neinv., nedochováno). Kromě toho byly nalezeny střepy svisle šrafované, tuhové, na kruhu točené a sekyrka se čtyřhrannou tulejkou.

Národní muzeum v Praze (sběry):

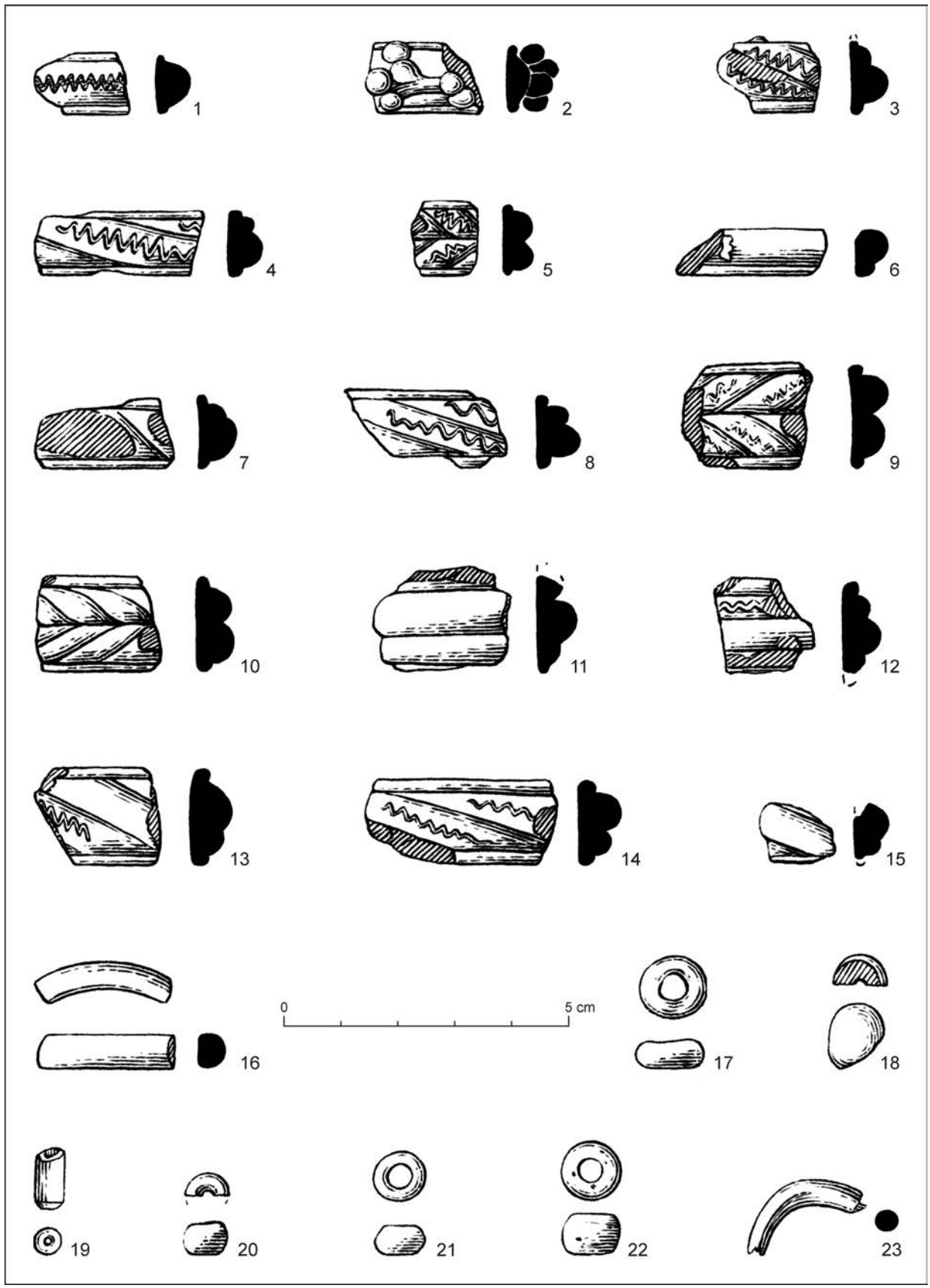
59436: ovalený okraj situly, šikmé záseky v podhrdlí, tuha, tvrdě vypáleno, černošedá barva, Ø – 24 cm;
59437: okraj malé misky se zataženým okrajem, Ø – cca 15 cm, zrnitá hlína, hnědá barva;
59438: výduť svisle rýhované situly, G, tvrdě vypáleno, černohnědá;
59439: dno svisle rýhované situly, rýhy končí 2,3 cm nade dnem, tuha, Ø – 17 cm, tvrdě vypáleno, barva hnědošedá, na povrchu vrstvička jemně plavené hlíny;
59440: zlomek hraněného pískovcového brousku „jehlancovitého“ tvaru, D – 7 cm;
59459: bronzový náramek hladký s mírně zesílenými konci, Ø – 7,1 cm x 6,6 cm, síla 0,4 cm (Chleborád);
59446: provrtané kolečko ze střepu ze stěny rýhované situly, tuha, Ø – 3,3 cm;
59447-59449: 3 provrtaná kolečka ze střepů, tuha, Ø – 2,1; 2; 1,8 cm;
59460: zlomek kobaltového náramku s 5 podélnými žebry, na středovém žebru bílá vlnovka, Haevernick 7a, D – 2,1 cm.

Moravské zemské muzeum (sběry):

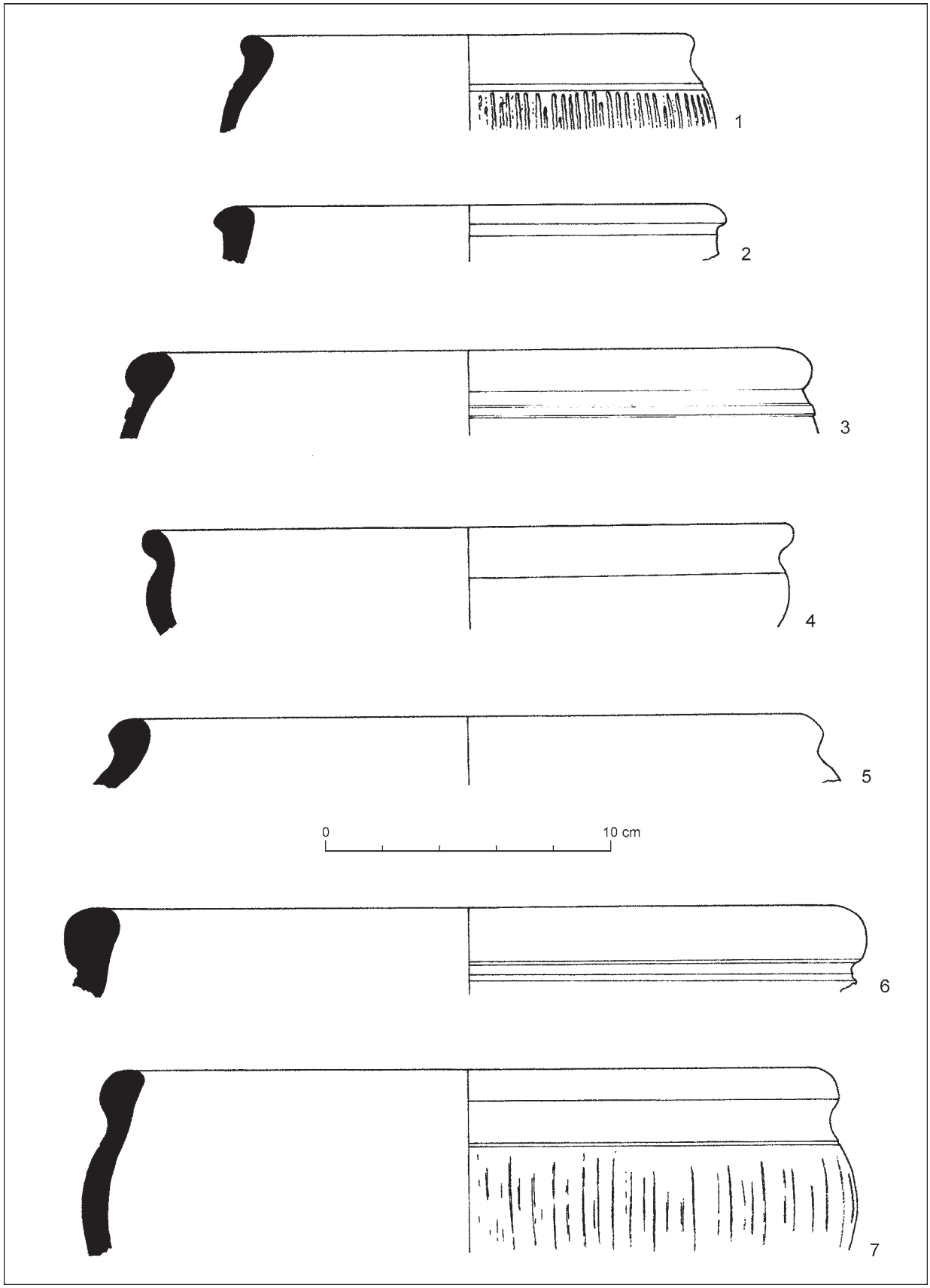
78166/1-4: 4 zlomky výduti grafitové situly se svislým rýhováním, přeťaté třemi horizontálními rýhami, šedohnědá barva, tuha, dobře vypálená, kruh;
78167/1-2: hlazený okraj vázy (?), horizontální žebro mezi hrdlem a tělem nádoby, barva hnědošedá, natřené černohnědou hmotou na okraji hrdla, dobře plavená hlína, tvrdě vypáleno, Ø – 24 cm;
78168: okraj hrnce, stěny lehce zdrsněné, ale okraj a hrdlo hlazené, barva hnědá – černá, materiál drsný písčitý, tvrdě vypáleno, Ø – 20 cm;
78169: část esovitě profilované mísy, barva šedohnědá, jemně zrnitý materiál, tvrdě vypálený, horní Ø – cca 22 cm, spodní Ø 8 cm, V – 8,8 cm, kruh;
78170: okraj situly se žebrem pod hrdlem, plavená hlína s pískovými zrny, dobře vypálená, drsný nerovný materiál, barva černá – hnědá, s hlazeným hrdlem, Ø – 27 cm;
78171: střep z výduti, jemně plavená hlína, dobře vypálená, hlazený povrch, kruh;
78172: dno, plavená hlína s písčitými zrnky, tvrdě vypálená, hnědošedá barva, Ø – 8 cm;
86610: náramek kobaltově modrý, Haevernick 8a, D – 3 cm;
86611: kobaltově modrý náramek s bradavkovitými výčnělky, D – 1,8 cm;
101.550: kobaltově modrý náramek, patrně původně se žlutou vlnicí;
101.551: kobaltově modrý náramek;
101.552: kobaltově modrý náramek.

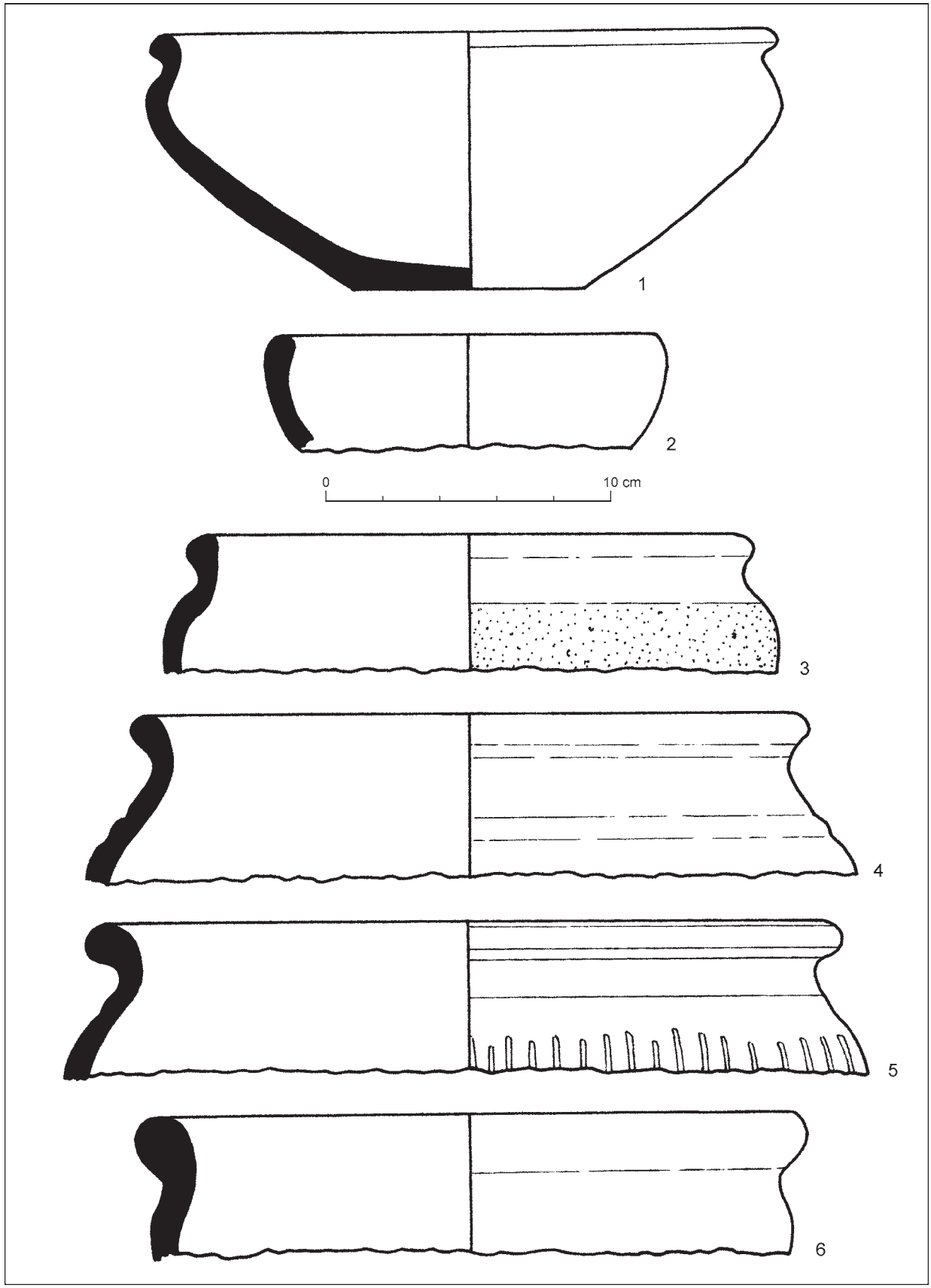
Tab. I. Brno-Líšeň, „Staré Zámky". Drobné nálezy. 1 –105.0-30/55 (55);2 –105.0-66/54 (113); 3, 4 – nicht inventarisiert; 5 – 572/1954; 6 – 105.0-104/53 (630); 7 – 59459; 8 – 105.0-76/56 (1084); 9 – 101552; 10 – 86611; 11 – 101551; 12 – 101.550; 13 – 105.0-67/54 (498); 14 – 86610; 15 – 59460; 16 – 105.0-105/53 (564).

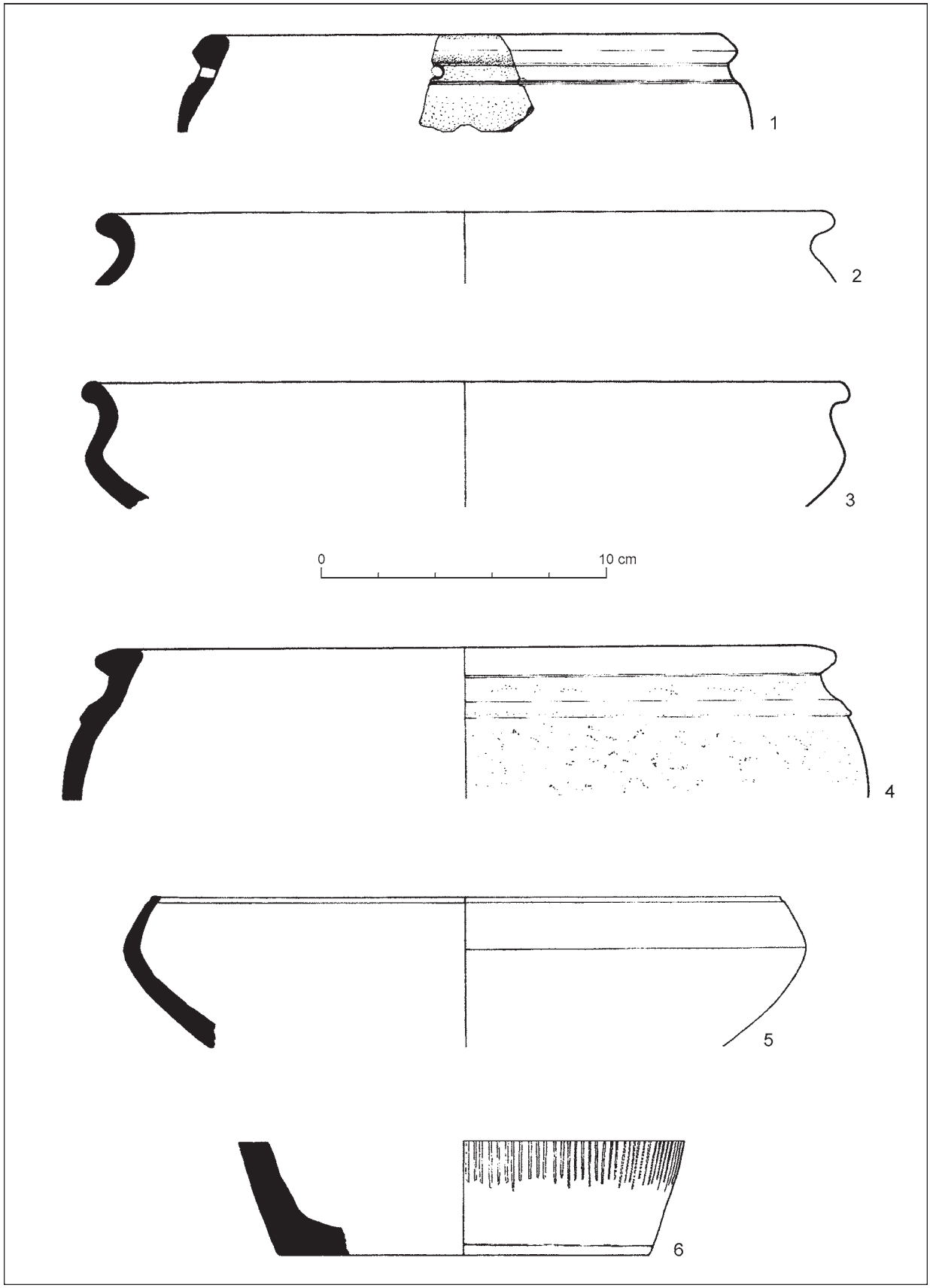
Tab. II. Brno-Líšeň, „Staré Zámky“. Drobné nálezy – sklo. Bez inventárního čísla.

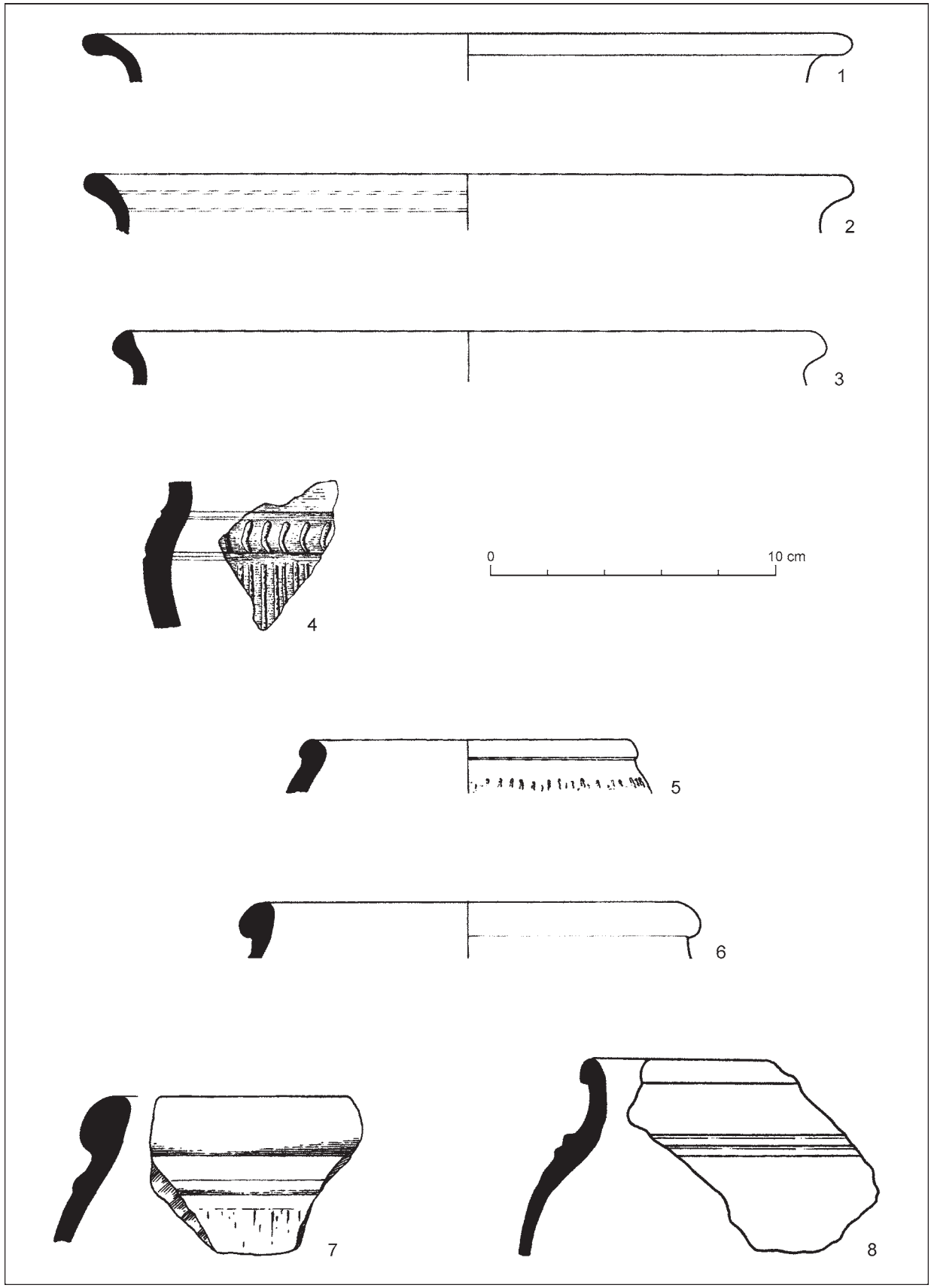
Tab. III. Brno-Líšeň, „Staré Zámky". Keramika z výzkumu v letech 1953 – 1958. 1 – 624; 2 – 627; 3 – 105.0-65/56; 4 – 335; 5 – 105.0-25/55; 6 – 663, 7 – 715.

Tab. IV. Brno-Líšeň, „Staré Zámky“. Keramika z povrchových sběrů. 1 – 78169; 2 – 59437; 3 – 78168; 4 – 78167; 5 – 78170; 6 – 59436.

Tab. V. Brno-Líšeň, „Staré Zámky". Keramika z výzkumu v letech 1953 – 1958. 1 – 105.0-21/58; 2 – 685; 3 – 105.0-69/56; 4 – 105.0-62/54; 5 – 655; 6 – 105.0-61/54.

Tab. VI. Brno-Líšeň, „Staré Zámky“. Keramika z výzkumu v letech 1953 – 1958; 2006. 1 – 105.0-13/59; 2 – 105.0-19+14/58; 3 – 105.0-98/53; 4 – 105.0-96/53; 5 – 425; 6 – 105.0-27/58; 7 – bez čísla; 8 – 625.

LITERATURA

Čižmář 2008 I. Čižmář: Zázemí oppida Staré Hradisko (rkp. magisterské diplomové práce), Brno 2008.

Čižmář 1975 M. Čižmář: Relativní chronologie keltských pohřebišť na Moravě, Pam. Arch. 66, 1975, 417–437.

Čižmář 1998 M. Čižmář: Pravěké hradisko „Horka" u Prštic, okr. Brno-venkov, Pravěk (N. Ř.) 7/1997, 1998, 319–331.

Čižmář 2001 M. Čižmář: K laténskému osídlení Pohanska u Břeclavi. In: V. Podborský (Ed.): 50 let archeologických výzkumů Masarykovy univerzity na Znojemsku, Brno 2001, 295–299.

Čižmář 2004 M. Čižmář: Encyklopedie hradišť na Moravě a ve Slezsku, Praha 2004.

Čižmář et al. 2008 M. Čižmář/J. Čižmářová/M. Kejzlar/E. Kolníková: Detektorová prospekce lokalit z doby laténské na Moravě, Přehled výzkumů 49, 2008, 125–131.

Čižmář/Kolníková 2006 M. Čižmář/E. Kolníková: Němčice – obchodní a industriální centrum doby laténské na Moravě, Arch. Rozhledy 58, 2006, 261–283.

Čižmář/Salaš 2009 M. Čižmář/M. Salaš: Nové hradiště v Moravské bráně, Arch. Rozhledy 61, 2009, 63–72.

Demek 1987 J. Demek a kol.: Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny. Praha 1987.

Gebhard 1991 R. Gebhard: Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching. Ausgrabungen in Manching 14, Stuttgart 1991.

Haevernick 1960 T. E. Haevernick: Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem Europäischen Festland, Bonn 1960.

Hlava 2002 M. Hlava: Laténské sídliště u Tvarožné (okr. Brno-venkov). Pokus o rekonstrukci výzkumu z roku 1943. Pravěk (N.Ř.) 11/2001, 2002, 301–354.

Hlava 2008 M. Hlava: Grafit v době laténské na Moravě, Pam. Arch. 99, 189–258.

Kolníková 2007 E. Kolníková: Nové nálezy mincí – príspevok k obrazu doby laténskej na Morave, Pravěk (N. Ř.) 16/2006, 2007, 437–462.

Meduna 1997 J. Meduna: Latènezeit. In: Studien zum Burgwall von Mikulčice, Band 2, Brno 1997, 249–275.

Meduna 1979 J. Meduna: Brno-Líšeň (okr. Brno-město), NZ č. j. 1786179, AÚ ČSAV Brno, 1979.

Meduna 1980 J. Meduna: Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren, Praha 1980.

Poláček 2008 L. Poláček: Mikulčice und Awaren. Zur Interpretation „awarischen" Funde von Mikulčice. In: Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen, Bonn 2008, 579–589.

Procházka 1937 A. Procházka: Gallská kultura na Vyškovsku, Slavkov u Brna 1937.

Staňa 1960 Č. Staňa: Výzkum na Starých Zámcích u Líšně v roce 1959, Přehled Výzkumů 1959, Brno 1960.

Staňa 1996 Č. Staňa: Archäeologische Erforschung mährischer Höhenburgwälle. In: Staňa/Poláček (Eds.): Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – Mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung, Spisy Arch. Ústavu AVČR 6, Brno 1996, 267–281.

Šimek 1958 E. Šimek: Poslední Keltové na Moravě, Brno 1958.

Ungerman 2007 Š. Ungerman: Amulety v dětských hrobech na raně středověkém pohřebišti v Dolních Věstonicích – Na pískách, Štud. Zvesti AÚ SAV 42, 2007, 221–237.

Ungerman 2009 Š. Ungerman: Archaika in den frühmittelalterlichen Gräbern in Mähren. In: P. Maříková-Vlčková/J. Mynářová/M. Tomášek (Eds.): My Things chan-

ged Things, Social Development and Cultural Exchange in Prehistory, Antiquity, and the Middle Ages, Praha 2009, 224–256.

Venclová 1980 N. Venclová: Nástin chronologie laténských skleněných náramků v Čechách, Pam. Arch. 71, 1980, 61–92.

Venclová 1990 N. Venclová: Prehistoric Glass in Bohemia, Praha 1990.

Venclová et al. 2009 N. Venclová/V. Hulínský/J. Frána/M. Fikrle: Němčice a zpracování skla v laténské Evropě, Arch. Rozhledy 61, 2009, 383–426.

LATÈNEZEITLICHE FUNDE AUS DER HÖHENSIEDLUNG „STARÉ ZÁMKY“ IN BRNO-LÍŠEŇ

Hana Čižmářová

Zusammenfassung

Der Burgwall „Staré Zámky“ bei Líšeň liegt in einer geographisch ausgeprägten Lage, dank welcher er mit Unterbrechungen vom Neolithikum bis zum Frühmittelalter besiedelt wurde. Die Frage des Umfangs und der Nutzung dieser Höhenlage durch die Kelten ist nicht ganz klar, denn trotz zahlreichen Funden latènezeitlichen Materials wurde dort kein Siedlungs- oder anderes Objekt entdeckt, das eindeutig der jüngeren Eisenzeit zuzuschreiben wäre. Die gefundenen Artefakte werden in die ältere bis späte Latènezeit datiert, wobei Stufe LT C am stärksten vertreten ist. Das häufige Vorkommen von Kleinfunden, vor allem Fragmenten von Glasarmringen, deutet einen möglichen Zusammenhang mit der Sammeltätigkeit in der slawischen Periode an, wenn ähnliche Gegenstände als ästherisch geschätzte oder sogar magische Objekte haben aufbewahrt werden können. Die Besiedlung befestigter Höhenlagen durch die Kelten wird auf unserem Gebiet vorwiegend mit der frühlatènezeitlichen Periode und später mit Oppiden in Zusammenhang gestellt, trotzdem wächst die Zahl der Höhensiedlungen aus der mittleren und späten Latènezeit allmählich an.

Abb. 1. Brno-Líšeň, „Staré Zámky“. Plan der Grabungen in den Jahren 1948/9–1965 (Staňa 1996, Abb. 4).
Abb. 2. Brno-Líšeň, „Staré Zámky“. Grabungen in den Jahren 1953–1959 mit bezeichneten Quadraten mit latènezeitlichen Funden (Nummern neben den Quadraten geben die Zahl der Artefakte an).

Tab. I. Brno-Líšeň, „Staré Zámky“. Kleinfunde. 1 –105.0-30/55 (55);2 –105.0-66/54 (113);3, 4 – nicht inventarisiert; 5 –572/1954; 6 – 105.0-104/53 (630); 7 – 59459; 8 – 105.0-76/56 (1084); 9 – 101552; 10 – 86611; 11 – 101551; 12 – 101.550; 13 – 105.0-67/54 (498); 14 – 86610; 15 – 59460; 16 – 105.0-105/53 (564).
Tab. II. Brno-Líšeň, „Staré Zámky“. Kleinfunde – Glas. Nicht inventarisiert.
Tab. III. Brno-Líšeň, „Staré Zámky“. Keramik aus Grabungen in den Jahren 1953–1958. 1 – 624; 2 – 627; 3 – 105.0-65/56; 4 – 335; 5 – 105.0-25/55; 6 – 663; 7 – 715.
Tab. IV. Brno-Líšeň, „Staré Zámky“. Keramik aus Oberflächenlesen. 1 – 78169; 2 – 59437; 3 – 78168; 4 – 78167; 5 – 78170; 6 – 59436.
Tab. V. Brno-Líšeň, „Staré Zámky“. Keramik aus Grabungen in den Jahren 1953–1958. 1 – 105.0-21/58; 2 – 685; 3 – 105.0-69/56; 4 – 105.0-62/54; 5 – 655; 6 – 105.0-61/54.
Tab. VI. Brno-Líšeň, „Staré Zámky“. Keramik aus Grabungen in den Jahren 1953–1958; 2006. 1 – 105.0-13/59; 2 – 105.0-19+14/58; 3 – 105.0-98/53; 4 – 105.0-96/53; 5 – 425; 6 – 105.0-27/58; 7 – ohne Nummer; 8 – 625.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 201–234.

FILIGRÁNOVÝ ŠPERK DOBY LATÉNSKÉ NA MORAVĚ [1]

JANA ČIŽMÁŘOVÁ

ÚVOD

Součástí širokého spektra laténského bronzového šperku na Moravě jsou i předměty opatřené plastickou výzdobou napodobující filigrán. Sebraný materiál pocházející především z pohřebišť a ojedinělých nálezů získaných detektorem kovů pravděpodobně na sídlištích ukazuje značnou hojnost výskytu tohoto druhu výzdoby. V posledních letech se počet takto zdobených pře,dmětů výrazně rozrostl (především o nálezy z povrchových sběrů), a proto jsem přistoupila k jejich shromáždění; získaným souborem (67 artefaktů z 36 lokalit) se zabývá předkládaný příspěvek.

CHARAKTER VÝZDOBY

Filigrán je technika výroby šperků, kdy je výzdoba prováděna z jemných kovových vláken, a to především z drahých kovů – zlata a stříbra, která jsou připájena na povrch šperku v různých vzorech. Objevuje se již v 2. tisíciletí v Mezopotámii, v Egyptě je uváděna z období 12. dynastie, zjištěna byla v Tróji II. – III. V Evropě se pak tato šperkařská technika dostala na vysokou úroveň ve dvou centrech – v Etrurii a v řeckých, především černomořských dílnách, jež pak následně ovlivňovaly ostatní oblasti Evropy (*Filip 1941*, 103, 104).

J. Filip rozlišuje několik druhů filigránu:
- pravý filigrán, vytvořený z perličkovaného drátu,
- nitkový hladký filigrán, provedený z hladkých vláken,
- řetízkový filigrán, kdy vlákna (nejčastěji dvě) jsou předem spletena a pak teprve je z nich proveden ornament,
- filigrán „à jour" na způsob krajkoviny, kdy jsou předměty vytvořeny ze samostatných pospojovaných drátků bez použití podkladu.

J. Filip jen okrajově zmiňuje techniku, kdy výzdoba je provedena nikoli pomocí drátku, ale již při odlévání; pro tento způsob výzdoby se vžilo označení pseudofiligrán či nepravý filigrán. Je zjevné, že na laténských bronzových špercích s výzdobou filigránu bylo většinou používáno právě této techniky, kdežto výzdoba technikou pravého filigránu byla spíše ojedinělá; v řadě případů ovšem nelze bez detailní mikroskopické analýzy techniku přesně stanovit. Pro účely této práce však není rozhodující technika výzdoby, ale její charakter, tj. ornament provedený pomocí drátků připájených na povrch šperku nebo (a to většinou) odlitý tak, že tuto výzdobu napodobuje.

Problematice pseudofiligránu v rámci doby laténské se vícekrát věnoval M. Szabó, který opakovaně upozornil, že aplikování výzdoby pseudofiligránu při výrobě šperků bylo v oblasti Karpatské kotliny jedním z důsledků styku Keltů s illyrskou a thráckou kulturní sférou. Tato výzdobná technika byla v illyrském a thráckém kulturním okruhu používána již někdy koncem 6. stol. př. n. l. pod vlivem severořeckých šperkařských dílen (*Szabó 1975*, 155; naposledy *Szabó 2008*, 85). S touto jihobalkánskou zónou přišli Keltové do bezprostředního kontaktu nejpozději od poslední třetiny 4. století př. n. l., a to především v důsledku svého

[1] Práce byla vypracována v rámci plnění institucionálního záměru Moravského zemského muzea MK00009486202 „Výzkum vývoje lidské společnosti ve vztahu k Moravě a ideje českého národa ve středoevropském kontextu".

velkého vojenského tažení, které zasáhlo illyrské a thrácké prostředí a vyvrcholilo vypleněním svatyně v řeckých Delfách roku 279 př. n. l. Tuto vojenskou expanzi a události s ní spjaté lze z hlediska chronologického systému doby laténské synchronizovat přibližně s fázemi LT B2b-c *(Brezňanová 2008*, 12).

Pro moravské území lze v zásadě říci, že výzdoba, již můžeme označit za pseudofiligránovou, je zaznamenána na všech druzích bronzového šperku s výjimkou nánožníků. Nejčastěji pak se výzdoba provedená touto technikou objevuje na šperku kruhovém.

KRUHOVÝ ŠPERK

Pseudofiligránová výzdoba se vyskytuje na téměř všech druzích kruhového šperku: nákrčnících, náramcích či nápažnících a prstenech. Nelze s jistotou říci, zda byl pseudofiligrán aplikován i na nánožnících; rozměry některých kruhů či jejich fragmentů nalezených jako ojedinělé nálezy by sice mohly odpovídat rozměrům nánožníků, ani v jednom případě však tato výzdoba nebyla zjištěna na nánožnících pocházejících z uzavřených hrobových celků a nalezených v původním uložení; totéž platí i o nápažnících.

Náramky

V celém shromážděném souboru pseudofiligránového kruhového šperku lze vydělit v zásadě tři skupiny náramků či nápažníků: masivní dvojdílné duté náramky, náramky s výzdobnými prvky ve skupinách po obvodu těla a náramky s výzdobou po celém obvodu těla.

Dvojdílné duté náramky

K nejnápadnějším předmětům, které nesou pseudofiligránovou výzdobu, náleží masivní dvojdílné duté náramky. U moravských Keltů lze konstatovat oblibu tohoto honosného šperku jak s plastickou (Brno-Maloměřice, hroby 9, 31 – *Čižmářová 2005*, 78, 83, obr. 61: 11, 68: 3; Branišovice – *Čižmářová 2004*, 140) a vybíjenou (Blučina, hrob 13 – *Čižmářová 2011*, 103, tab. 25: 6) výzdobou, tak i v nezdobeném provedení (Holubice, hroby 4, 28 – *Čižmářová 2009*, 60, 66, 67, tab. 2: 4, 13: 7,8), celkem je z Moravy známo sedm takovýchto exemplářů. Stejný počet těchto masivních dvojdílných dutých náramků je pak opatřen výzdobou za použití pseudofiligránu, z toho pět pochází z uzavřených hrobových celků a dva zlomky byly získány sběrem za pomoci detektoru kovů (Blučina – tab. II: 2, Čejč – tab. III: 2, Křenovice – tab. IV: 2, Mikulčice – tab. III: 3, Moravský Krumlov – tab. IV: 1, Ondratice – tab. II: 3, Vracov – tab. III: 1). Pět z nich je opatřeno dvěma protilehlými puklicemi (z nichž jedna je na krátké části náramku), dva jsou nečleněné prosté kruhy. Ani ve dvou případech výzdoba není identická, přece však lze najít shodné či jednotící prvky. Na prvním místě je to motiv v podobě písmene „S“, který se vyskytuje na všech exemplářích vyjma náramku z Ondratic, tento motiv však je i zde do jisté míry přítomen, suplován dvojicemi plastických pukliček v podobě osmičky.

Celkovým provedením nejjednodušší je náramek z kostrového hrobu z Vracova (tab. III: 1). Jde o prostý kruh bez protilehlých puklic, po obvodu zdobený podélným středovým žebrem lemovaným po obou stranách střídavě ležatými a stojatými „S“. Jeho výzdoba má velmi blízkou paralelu v náramku z hrobu 1 z Langengeislingu v Bavorsku, který je ovšem užší a plný (*Krämer 1985*, 105, Taf. 42: 7). Je podobně jako náramek z Vracova doprovázen sponou s velkou kuličkou na patce a švartnovým kruhem.

Protilehlé puklice nemá ani náramek z Mikulčic (tab. III: 3), jeho výzdoba však je již komplikovanější: povrch je rozdělen na menší a větší pole oddělená příčnými liniemi ze tří drátků spletených do „copánku“, menší pole pak jsou rozdělená diagonálně na čtyři části, v každé z nichž je kroužek se kroužky uvnitř, větší pole jsou rozdělena dvěma kruhovými úsečemi rovněž na čtyři části, vyplněné většími kroužky se třemi kroužky uvnitř, jež jsou lemovány ležatými „S“. Podobného charakteru je výzdoba na ojedinělém nálezu kratší části náramku z Čejče (tab. III: 2), jehož povrch je rozdělen diagonální linií ze tří šikmo přesekávaných drátků, vzniklé trojúhelníkové plošky pak vyplňují vždy kroužek a dvě „S“. Celkovým charakterem výzdoby je těmto dvěma nálezům blízký náramek se dvěma protilehlými puklicemi z kostrového hrobu z Ondratic (tab. II: 3). Puklice jsou od ostatního těla odděleny příčně rýhovanými žebry. Tělo náramku je opět rozděleno podélnou linií ze tří drátků spletených do „copánku“, na obou polovinách pak probíhá stejně provedená vlnice; takto vzniklá pole vyplňují střídavě „S“ a větší kroužky se čtyřmi menšími

kroužky uvnitř. Oba okraje náramku lemuje jemně šikmo přesekávaný drátek. Stejným způsobem pak jsou zdobeny i obě protilehlé puklice.

Odlišného charakteru je výzdoba náramků z hrobu 1 z Křenovic (tab. IV: 2) a z Moravského Krumlova (tab. IV: 1). Pseudofiligránová výzdoba obou je relativně jednoduchá a ve srovnání s ostatními působí až rustikálním dojmem. Oba mají protilehlé puklice, jež jsou odděleny od ostatního těla v případě křenovického náramku málo výraznými vývalky, v případě náramku z Moravského Krumlova výraznými vývalky puklicového vzhledu. Tělo obou je podélně rozděleno nezdobeným drátkem. U náramku z Moravského Krumlova obě takto vzniklé poloviny jsou vyplněny úhlopříčnými liniemi zakončenými spirálami. U náramku z Křenovic je vyplňuje výzdoba v podobě pravých „S"; na koncích u uzávěru pak polovinami pravého a obráceného „S", tedy v ve tvaru „6" a „9". Obdobně jsou zdobeny i obě puklice. Zajímavý je detail uzávěru tohoto náramku, u nějž se dochovala závlačka šarnýru v podobě krátkého bronzového hřebíčku s hlavicí v podobě kuličky s profilovaným zakončením, zdobené pseudofiligránovými ležatými „S". Náramek z Křenovic je oproti všem ostatním výrazně gracilnější – jeho šířka je pouhých 12 mm oproti 17–22 mm u ostatních náramků. Jemu do jisté míry podobný kruh uvádí N. Majnarić Pandžić z rozrušeného ženského hrobu z neznámé lokality ve Vukovaru (*Majnarić Pandžić 2007*, 803, tab. 1: 4, Slika 2), tento exemplář ovšem má tři menší plasticky zdobené puklice na každé straně a tímto neobvyklým spojením plastické a pseudofiligránové výdoby je (vedle náramku z bavorského München-Mosachu s podobně kombinovanou výzdobou – *Krämer 1985*, 120, Taf. 57: 11) zcela výjimečným předmětem.

Zcela odlišného charakteru je kratší část náramku získaného detektorovým sběrem v Blučině (tab. II: 2). Výzdobu tvoří hustě vedle sebe ve dvojicích kladená obrácená i pravá „S". Tvoří výplň šířeji koncipovaného ornamentu, sestávajícího z takto zdobených ploch, oddělených hladkými vlnicovitými liniemi, malý rozměr fragmentu však nedovoluje podobu tohoto celkového dekoru rekonstruovat. Svým charakterem odkazuje k masivnímu bohatě zdobenému náramku z Libčevsi v SZ Čechách (*Sankot 1991,* Fig 20: 4).

V této souvislosti považuji za nutné zmínit i nález obdobného masivního dvojdílného náramku z hrobu č. 13 z Blučiny (*Čižmářová 2011*, 103, tab. 25: 6). Jde o tvarově jednodušší variantu bez protilehlých puklic, avšak s mimořádně bohatou plastickou výzdobou ve waldalgesheimském stylu, kde plochy vytvořené ornamentem jsou vyplněny vybíjenými kroužky. Výzdoba není sice provedena pseudofiligránovou technikou, svým charakterem se však tento exemplář, k němuž neznám analogie, zcela jednoznačně řadí k souboru výše uvedených masivních bohatě zdobených pseudofiligránových náramků.

Dvojdílné masivní náramky obecně jsou datovány do stupně LT B2. Jsou ne sice běžným, ale také ne neobvyklým druhem nálezů v nálezovém prostředí keltských pohřebišť tohoto období jak v Čechách, tak na Moravě. Pokud byly zaznamenány nálezové okolnosti, jsou moravské hrobové exempláře součástí inventáře bohatě vybavených ženských hrobů s nánožníky (v hrobě z Moravského Krumlova i s nákrčníkem); pouze v jediném případě byl tento náramek nalezen v mužském bojovnickém hrobě (hrob č. 13 z Blučiny), a to jako druhý náramek v nestandardním umístění na zápěstí pravé ruky kromě běžně se vyskytujícího železného kruhu na levé paži. Analogická nálezová situace byla ovšem zjištěna i v bojovnickém hrobě 14/71 v Chotíně, odkud pochází jeden z mála podobných nálezů na Slovensku – *Ratimorská 1981*, 33, tab. XI: 8); snad by tedy bylo na místě zvažovat význam těchto předmětů jako atributů výjimečného postavení a zařazení nositele/nositelky, kteří i podle ostatních složek garnitury jednoznačně náleželi k vrstvě keltské nobility

Již J. Filip poukázal na to, že tento typ pseudofiligránového šperku má nápadně četný výskyt na jižní Moravě.(*Filip 1956,* 140) i na to, že v jiných regionech jsou tyto náramky vzácné. Vyskytují se sice jak na jihovýchod (např. Chotín, Palárikovo – *Szabó 1974*, Pl. V: 1–3), tak za západ (např. Křemýž, Křinec, Ledvice v Čechách – *Kruta 1975,* Pl. XVI, či např. Aisne v severní Francii – *Duval 1977*, 41) od moravského území, avšak koncentrace zaznamenaná na Moravě je ojedinělá a dovoluje vyslovit názor, že tyto masivní duté dvojdílné náramky s pseudofiligránovou výzdobou jsou buď přímo výrobkem jihomoravských kovolitců, nebo přinejmenším šperkem požadovaným komunitou obývající jižní Moravu.

Náramky s výzdobnými prvky po obvodu těla

Náramky se třemi pravidelně rozmístěnými výzdobnými prvky

Z moravských pohřebišť lze uvést pouze tři takovéto náramky. Neúplný kruh z žárového hrobu z Pasohlávek (tab. VIII: 4) a o něco větší kruh bez přesných nálezových okolností ze Sobůlek (tab. VII: 2) jsou oba v třetinách obvodu členěny skupinami tří příčných žeber (středové vždy výraznější), na těle mezi nimi je nataven po obvodu drátek; kruh ze Sobůlek navíc nese výzdobu drobnými filigránovými kroužky na středových žebrech a vedle žebérek postranních.

Poněkud odlišnou výzdobu má část (cca 1/3) kruhu z Mistřína (tab. XI: 1), kde nálitky soustředěné do skupin jsou lemovány drátkem, jenž na každou stranu skupiny vybíhá v jazykovitou přihrádku. Podobně utvářená výzdoba byla zaznamenána na drobných fragmentech kruhů z Hrubčic (tab. XI: 2), Josefova (tab. XI: 4), Lanžhota (tab. XI: 3) a Rokytnice (tab. XI: 5).

Kruh ze Sobůlek je uzavřený, což u neúplných kruhů z Pasohlávek a Mistřína nelze s jistotou říci, tím spíše pak u drobných fragmentů z dalších lokalit. Podle rozměrů úplných (Sobůlky) či alespoň z větší části dochovaných (Mistřín, Pasohlávky) kruhů lze předpokládat, že šlo o nápažníky; jejich původní poloha nemohla být zjištěna, neboť šlo o ojedinělý nález (Sobůlky) nebo o předměty z žárových hrobů (Mistřín, Pasohlávky). Fragmenty ostatních kruhů jsou příliš malé, než aby jejich průměr mohl být stanoven. Nálezový kontext kruhů z Mistřína a Pasohlávek dovoluje jejich přesnější datování, a to do stupně LT C1, ve shodě s analogickými nálezy ze Slovenska (Ižkovce, hroby 13, 14, 27; Hurbanovo, hrob 71; Tlmače, ojedinělý nález – *Bujna 2005*, 93, 94, obr. 77); náramek z Rokytnice pochází ze souboru datovaného do stupně LT B2/C1.

Kruhy zdobené v pravidelných vzdálenostech na třech místech obvodu těla jsou jak v moravském materiálu, tak v materiálu z okolních regionů málo četné oproti jejich větší oblibě v západní Evropě.

Náramky se čtyřmi pravidelně rozmístěnými výzdobnými prvky

Stejně tak i kruhy s výzdobou na čtyřech místech obvodu jsou na Moravě vzácné. Z největšího moravského pohřebiště v Brně-Maloměřicích nepochází ani jeden takový kruh, z pohřebiště z Křenovic drobný oválný náramek z hrobu 2 (*Čižmářová 2009*, 80, tab. 35: 1), v Holubicích pak dva zcela ojedinělé nánožníky z hrobu 28 (*Čižmářová 2009*, 67, tab. 13: 9, 10) a snad by se k nim svým členěním mohl přiřadit i náramek se čtyřmi prolamovanými rosetami z hrobu 64 (*Čižmářová 2009*, 74, tab. 25: 13). Další dva (resp. tři, pokud bychom k nim přiřadili i nákrčník z hrobu 70 z Holubic – tab. VIII: 6, viz níže) exempláře pak nesou pseudofiligránovou výzdobu. Je to především jako náhodný ojedinělý nález získaný kruh z Pavlova (tab. VIII: 2), po obvodu se čtyřmi medailony, jež jsou v místě připojení lemovány ležatými „S" a po obvodu zdobeny stojatými „S" (*Čižmářová 2006*), ke kterému lze jako ne zcela přesnou analogii uvést ojedinělý nález náramku z Mani na jihozápadním Slovensku (*Benadik 1983*, 67, Taf. 63: 8). Velmi skromnou pseudofiligránovou výzdobu nese dvojnáramek z žárového hrobu z Postoupek (tab. VII: 1), jehož oba kruhy jsou zdobeny po obvodu čtyřmi pravidelně rozmístěnými rýhovanými nálitky, mezi kterými jsou jako výzdobný prvek táhlé oblouky z nataveného drátku. Ani k tomuto náramku neznám analogii, na tomto místě je však třeba zdůraznit, že dvojnáramky jsou druhem nálezu typickým pro Moravu: kromě dvojnáramku z Postoupek lze uvést další z hrobu 15 z Holubic (*Čižmářová 2009*, 63, tab. 7: 4), na němž je rovněž provedena výzdoba táhlými oblouky, avšak rytými. Dvojnáramek z hrobu 14 z Maref (*Chleborád 1930*, 14; *Čižmářová 2004*, 158) pak je bohatě zdoben filigránem po celém obvodu obou kruhů (viz níže). Všechny tyto dvojnáramky byly nalezeny v nálezových kontextech s materiálem stupně LT B2.

Náramky s esovitou výzdobou u konců a na těle proti nim

Výraznou skupinu nálezů v kruhovém šperku na keltských pohřebištích představují neuzavřené náramky většinou oválného tvaru s výzdobou esovitými motivy u zesílených konců a na těle proti nim. Jejich výzdoba je většinou plastická (např. Brno – neznámé naleziště – *Čižmářová 2011*, tab. 2: 5; Brno-Brněnské Ivanovice, *Čižmářová 2011*, tab. 4: 13; Marefy, hrob 2 a 20 – *Chleborád 1930*, 8, 18, tab. I: 2, VIII: 4; Mikulčice – *Ludikovský 1962*, 258, obr. 6: 2; Nová Ves – *Čižmářová 2011*, tab. 34: 4; Pustiměřské Prusy, hrob 7 a 16 – *Meduna 1962a*, 170, 172, obr. 3: 9, 5: 1; Sobotovice – *Čižmářová 2011*, tab. 50: 14; a řada dalších), v některých případech však je provedena technikou pseudofiligránu (Blučina, hrob 19 – tab. V: 1; Brno-Maloměřice, hrob 27 – tab. VI: 2; Holubice, hrob 6 – tab. VI: 1; Sobotovice – tab. V: 3). Je to zajímavá skutečnost, neboť většinou má pseudofiligránová výzdoba jiný charakter, než výzdoba plastická; v tomto případě je zjevné, že obliba tohoto typu náramků (výrazná na Moravě – viz výše a v Čechách – *Kruta 1975*, zatímco na Slovensku známy nejsou a z jiných regionů jen řídce) nebyla vázána na způsob provedení jejich výzdoby.

Poněkud odlišný charakter má neuzavřený náramek oválného tvaru z Postoupek (tab. V: 4), jehož těsně k sobě přiložené konce s esovitou pseudofiligránovou výzdobou jsou nezesílené stejně jako obdobně zdobené tělo proti nim.

Náramky s výzdobou po celém obvodu těla

Kruhy, jež nesou pseudofiligránovou výzdobu po celém obvodu těla, jsou až na jediný exemplář dochovány pouze ve zlomcích a byly získány většinou jako ojedinělé nálezy sběrem za pomoci detektoru kovů. Jediným kompletním exemplářem, který je navíc součástí spolehlivého hrobového celku, je dvojnáramek z hrobu 14 z Maref (tab. IX: 9), sestávající ze dvou oválných uzavřených náramků zdobených příčnými žebry tvořenými nálitky střídavě v jednoduché a dvojité řadě a vlnicí po každé straně obvodu; oba kruhy jsou spojeny obdobně zdobenou kloubovou spojkou. Tento exemplář je součástí nálezového celku, dobře datovaného do stupně LT B2 (švartnový kruh, nánožníky z hladkých polokoulí – *Chleborád 1930*, 14). Fragmenty dalších téměř totožně zdobených kruhů pocházejí ve zlomcích z Klenovic (tab. IX: 8), Ladné (tab. XI: 6) a Milovic (tab. VIII: 4); podle jejich rozměrů jde rovněž o náramky; podobný kruh uvádí např. V. Kruta z hrobu VIII z Libkovic (*Kruta 1975*, Fig. 60: 1) a dva kruhy bez obvodové vlnice W. Krämer z Manchingu-Hundsrücken (*Krämer 1985*, 97, Taf. 36: 16, 17). Svým charakterem je jim blízká i část kruhu z Čejkovic (tab. V: 5) (menší díl patrně dvojdílného náramku, na jedné straně s hrotitou západkou, na druhé s plochou destičkou s otvorem pro závlačku): výzdoba na těle kruhového průřezu sestává z trojic nálitků imitujících spirály z drátu, mezi nálitky probíhá vlnice s výčnělky v obloucích. Velmi podobný náramek uvádí B. Benadik z hrobu 124 z Mani (*Benadik 1983*, 56, Taf. XLVI: 6) či J. Bujna z Bajče-Vlkanova (*Bujna 2005*, 91–93, obr. 75, 76) a datuje ho do stupně LT B2/C1; podobná výzdoba – i když bez obvodové vlnice – se objevuje i v Bavorsku (Egglfing – *Krämer 1985*, 135, Taf. 69: 1, 2).

Je zajímavé, že ani v jednom případě nebyl fragment kruhu s touto výzdobou nalezen v areálu mocenského a obchodního centra v Němčicích nad Hanou, těžiště jehož osídlení je ovšem chronologicky mladší a spadá do období stupně LT C1. Ve svém souhrnu představuje soubor pseudofiligránových nálezů z Němčic, mezi nimiž je 16 fragmentů kruhového šperku, značně nehomogenní skupinu předmětů. Společné rysy zde vykazují fragmenty kruhů s většinou hráškovitými nálitky zdobenými kroužky (tab. X: 7, 9–11; podobný kruh pochází i z hrobu 52 z pohřebiště v Brně-Maloměřicích – tab. VIII: 1), v jednom případě s příčnými žebérky zdobenými zdvojenými „S“ (tab. IX: 8). Fragmenty obdobných, ale i jiných pseudofiligránem zdobených kruhů se podle laskavého sdělení dr. Veroniky Holzer vyskytují i na lokalitě v Roseldorfu. Paralely k fragmentům s kroužky zdobenými žebérky (tab. X: 3, 5) uvádí H. P. Uenze ze sídliště stupně LT C1 z Egglfingu (*Uenze 2000,* Abb. 11: 23, 24).

Široká variabilita pseudofiligránového šperku z Němčic zcela zapadá do kontextu nálezového prostředí na lokalitě, kde se zřetelně projevují kontakty především směrem jihovýchodním, výrazně méně pak západním, jak to kromě jiného ilustruje i široké spektrum nálezů mincí (*Čižmář/Kolníková 2006*).

Náramek z filigránu „à jour“

Na Moravě naprosto ojedinělým předmětem je náramek z hrobu 1/1934 ze Šlapanic (tab. VII: 3) – oválný otevřený náramek složený ze tří řad spletených drátků spojených příčnými tyčinkami vně s pukličkami. Jako jediný předmět z Moravy je vyroben technikou pravého filigránu „à jour“ na způsob krajkoviny, kdy jsou předměty vytvořeny ze samostatných pospojovaných drátků bez použití podkladu a kdy výsledkem je nikoli plný, ale prolamovaný předmět. K předmětu samotnému je těžko nalézt paralelu; svým stylem i provedením se liší od prolamovaných filigránových artefaktů českých. V celém hrobovém souboru se však setkávají předměty západní, české provenience (švartnové kruhy) s předměty jihovýchodního původu (jantarový kroužek s řetízkem). Dvě drobné bronzové spony spojené konstrukce datují celek do stupně LT B2/C1 (*Čižmář 2001*, 268, 269).

Náramky ze splétaných drátů

Poslední skupinu tvoří nesourodý soubor kruhů, jež mají společné splétání z několika drátků, doplněných dalšími výzdobnými prvky.

Na Moravě ojedinělým je nález kruhu z žárového hrobu 29 z pohřebiště v Ponětovicích, spleteného ze dvou tyčinek a na povrchu zdobeného hrbolky, napodobujícími granulaci; ve čtvrtinách kruhu jsou kulovitá zesílení, kulovitě zesílené jsou i konce (tab. II: 1). Nálezový celek hrobu 29 i celé ponětovické pohřebiště je datováno do středolaténského stupně LT C1.

Mezi moravskými nálezy ojedinělým je nález zlomku kruhu z Němčic nad Hanou (tab. X: 6), jehož tělo tvoří tři tordovaná žebra, na průřezu tvořící trojlístek, jež jsou prolomena okem v podobě masivního kroužku; v místě spojení kroužku a těla jsou po obou stranách dva ploché terče ze spirálovitě stočeného

drátku. Přesnou analogii k tomuto artefaktu neznám, na Moravě podobný je nález části kruhu z Biskupic (tab. XI: 2), který však nemá spirálovité medailony, ale kroužek je osazen čtyřmi hráškovitými nálitky. Paralely k těmto kruhům by bylo možno spatřovat v náramcích s tělem ze tří tordovaných žeber, prolomených třemi oky, jejichž centrum výskytu je na rumunském území, především v Sedmihradsku. Zde jsou připisovány dáckému osídlení kolem zlomu letopočtu (*Rustoiu 1996*, 96), ojediněle se však vyskytují i ve střední a severní Evropě (*Čižmář 2008*, 232, obr. 3: 1); jejich datování je zde ovšem nejisté a osciluje mezi pozdní dobou laténskou a starší dobou římskou (*Čižmář 2008*, 232). Dalším kruhem obdobného charakteru je dnes již ztracený náramek z oppida na Hostýně, který je však prolomen ne třemi, ale čtyřmi oky (tab. XI: 4); zde jeho nálezové prostředí dovoluje jeho datování do stupně LT D1.

Dalším kruhem, který je vyroben splétáním drátků, je prolamovaný náramek z oppida Staré Hradisko (tab. XI: 3). Tělo kruhu tvoří čtyři deltoidní části, z nichž v každé je na nejširším místě umístěno kruhové oko. A. Rustoiu ho považuje za ojedinělou variantu výše uvedených kruhů prolomených oky s datováním a srovnává ho s náramkem z Popeşti v severozápadním Rumunsku (*Rustoiu 1996*, 96). Přesnou paralelu pak tvoří náramek, jenž je součástí depotu z hornorakouského Schwarzenbachu (*Urban 1998*, 801–803, Abb. 2: 1, 2), který je datován do pozdní doby laténské (*Urban 1998*, 806, 807); náramek ze Starého Hradiska má v rámci svého nálezového kontextu stejné chronologické zařazení.

Stejně datován je i další kruh ze Starého Hradiska, který má tělo ze dvou naplocho „do copánku" spletených drátků, přes ně vně po obvodu středové žebro s drobnými řídkými nálitky (tab. XII: 2), podobně i fragment bronzového kruhu, který má ploché tělo nevýrazně šikmo žebrované a po obou krajích tenká obvodová žebra s drobnými nálitky (tab. XI: 4).

Podle A. Rustoiu lze k této skupině přiřadit i bronzový kroužek se třemi obvodovými žebry z jemně přesekávaného drátku a se čtyřmi protilehlými trojicemi nálitků z pozdně laténského sídliště v Bořitově (tab. XI: 1), který má pouze několik analogií, a to v oblastech jihovýchodně od Moravy (Velem St. Vid, Šmarjeta a Novo Mesto); podle D. Božiče jsou tyto nálezy jedním z dokladů kontaktů slovinské oblasti se střední Evropou (*Čižmář 2003*, 42).

Společným jmenovatelem těchto z drátů splétaných kruhů je jejich pozdně laténské datování (vyjma náramku z Ponětovic, jenž náleží stupni LT C1; artefakty z Němčic a Biskupic jsou ojedinělé nálezy, z nichž kontext v Němčicích umožňuje datování do stupně LT C2 a v Biskupicích opět do pozdně laténského stupně LT D1); dále pak skutečnost, že na Moravě nemají obdob a pokud k nim existují analogie, odkazují na území jižně či jihovýchodně Moravy. Zde se tímto druhem nálezů zabýval A. Rustoiu a pro všechny moravské, výše uvedené exempláře lze najít přesné nebo velmi blízké analogie v nálezech zařazených pod jeho typ 3 (typ Şimleu-Silvaniei – *Rustoiu 1996*, 95–97).

Nákrčníky

Nákrčníky jsou v moravském materiálu horizontu plochých keltských pohřebišť relativně málo hojným druhem nálezů – z registrovaných zhruba 700 hrobů je známo sotva 30 těchto předmětů, fragmenty několika dalších pak pocházejí jako ojedinělé nálezy ze sběrů. Pseudofiligránovou výzdobu nesou pouze dva z nich: nákrčník z hrobu č. 71 z Holubic (tab. VII: 5) a fragment nákrčníku, nalezený při sběru v areálu mocenského centra v Němčicích nad Hanou (tab. X: 1). Nákrčník z Holubic se dochoval jen z poloviny a chybějí mu obě zakončení, mírně deformované tělo zdobí ze čtyř pseudofiligránových kroužků sestavené skupiny, mezi nimiž pak je řídce rozmístěno po třech dvojicích kroužků; z dochovaného fragmentu je zřejmé, že po obvodu nákrčníku byly do kříže rozmístěny tři skupiny kroužků a uzávěr nákrčníku patrně tvořil skupinu čtvrtou. Tento způsob sestavení výzdoby se objevuje v Čechách, třebaže ne na nákrčnících, ale na menších kruzích – náramcích či nápažnících (např. Jenišův Újezd, hrob 82, Kbel, Nový Bydžov, Podlešín, Dřemčice – *Kruta 1975*, Fig. 59: 2A, Fig. 62: 1–4) i v Bavorsku (např. Egglfing – *Krämer 1985*, 135, Taf. 69: 3, 4); zde je výzdoba rovněž kumulována na čtyřech místech po obvodu kruhu.

Z nákrčníku z Němčic je naopak dochován pouze fragment těla s pečetítkovým zakončením; disk je miskovitě prohlouben a vně po obvodu zdoben pseudofiligránovými kroužky, tělo pak je po vnější straně zdobeno obvodovou vlnicí s kroužky v každém vrcholu. Větší průměr kruhu naznačuje, že z nákrčníku by snad mohl pocházet i fragment z Pravic (tab. VII: 1), který nese i podobnou výzdobu příčnými „S" lemovanými kroužky. Je otázka, zda z nákrčníků nepocházejí i některé fragmenty z Němčic, jejichž zakřivení odpovídá většímu průměru; to ovšem může být i důsledkem druhotné deformace.

Prsteny

Jediný prsten na Moravě opatřený pseudofiligránovou výzdobou pochází z povrchového sběru z Němčic nad Hanou (tab. X: 23). Na těle ze dvou podélně spojených kruhů je v jednom místě umístěna výzdoba – příčně posazené „S" lemované po obou stranách opačně orientovanými „S". Nálezové prostředí lokality v Němčicích dovoluje zařadit prsten do stupně LT C1, podobně jako datuje J. Bujna neuzavřený prsten s volutovou výzdobou z kostrového hrobu 71 z Palárikova (*Bujna 2005*, 92, 93, obr. 75, 76). Zlomek prstenu z hrobu 32 z žárového pohřebiště v Ponětovicích (tab. V: 2), který je opatřen granulovanou výzdobou – dvěma řadami drobných nálitků po obvodu, mezi nimiž probíhá tenké žebro z nataveného drátku, má podobné časové zařazení.

SPONY

Na sponách se výzdoba, již můžeme označit za pseudofiligránovou, objevuje v moravském prostředí podstatně méně často než na kruhovém šperku.

Spony s velkou kuličkou na patce

Jediným zástupcem spon tohoto typu s pseudofiligránovou výzdobou na Moravě je exemplář z Dobročkovic, bronzová masivní spona s velkou kuličkou na patce a s rozšířeným lučíkem, jež jsou zdobeny pseudofiligránovými esovitými motivy (tab. I: 1). Jak celkový charakter spony, tak i další předměty v hrobovém celku dovolují jeho datování do stupně LT B2. Podobný exemplář uvádí A. Duval z Récy (dep. Marne) v severovýchodní Francii (*Duval 1977*, 40).

Spony typu Bölcske

Nejvýraznějším dokladem spon s pseudofiligránovou výzdobou na Moravě jsou spony typu Bölcske, a to dokonale zachovaný exemplář z Mistřína (tab. I: 5) a dva fragmenty další spony nalezené v nedaleké (cca 35 km vzdálené) Lednici (tab. I: 2). Zatímco spona z Mistřína je ojedinělý nález, pocházející z prostoru, kde bylo zjištěno jak pohřebiště, tak sídliště, lednický nález pochází ze sice rozoraného, ale dobře rekonstruovatelného nálezového celku žárového hrobu, jejž ostatní předměty datují do stupně LT B2/C1. Problematice těchto spon se podrobně věnoval M. Szabó (*Szabó 1975*, 149, 150; *Szabó 1992*, 164–166). Opakovaně upozornil, že aplikování výzdoby pseudofiligránu na artefakty bylo v oblasti Karpatské kotliny jedním z důsledků styku Keltů s illyrskou a thráckou kulturní sférou, především při jejich velkém vojenském tažení, při němž roku 279 př. n. l. vyplenili řeckou svatyni v Delfách. Tuto vojenskou expanzi lze v rámci periodizace doby laténské zasadit přibližně do období fází LT B2b-c, kam spadá i výskyt spon typu Bölcske v Karpatské kotlině, zaznamenaný převážně z území Zadunají (Bölcske, Rezi-Rezicseri, Székesfehérvár, neznámá lokalita v Z Maďarsku) a z přilehlých území (Dvory nad Žitavou, okolí Komárna na JZ Slovensku); z ostatních regionů Karpatské kotliny a mimo ni jsou spony typu Bölcske doloženy jen výjimečně (Pruniş v Sedmihradsku či nejjižnější lokalita Vukovar v Chorvatsku – *Majnarić Pandžić 2007*, 801, tab. 1: 1). Spona z Mistřína se od těchto spon poněkud liší – má odlišný počet závitů vinutí a poněkud odlišné je i provedení prolamované patky, spona z Lednice je však s nimi zcela shodná.

Pro spony tohoto typu je akceptován názor, že představují produkty zadunajských šperkařských dílen (*Brezňanová 2008*, 12). Mezi nálezy je nejvýznamnější exemplář z hrobu 64 v Rezi-Rezicseri, neboť jako jediný byl nalezen v rámci uzavřeného celku z ženského hrobu a díky tomu bezpečně datován do stupně LT B2/C1 (*Majnarić Pandžić 2007*, 802). Moravské lokality s těmito sponami pak jsou nejzápadnějšími místy jejich výskytu.

Spony středolaténské konstrukce s terčovitou patkou

Na Moravě ojedinělé jsou fragmenty dvou spon středolaténského schématu se zdobenými terči nalezené ve Ptení (tab. I: 4, 6), které lze podle ostatního hrobového inventáře datovat do stupně LT B2/C1. Fragmenty jedné spony s původně přinýtovaným zdobeným terčem jsou kresebně rekonstruovatelné, z druhé je

dochován pouze terč. Tímto typem spon se podrobně zabývala G. Brezňanová (*Brezňanová 2008*), která vydělila tři produkční místa jejich výroby: v Zadunají, v oblasti skordiské a v oblasti tauriské. V jejím typologickém třídění lze obě spony ze Ptení přiřadit k variantě malých spon varianty BF-H1D-K vyskytujících se na území jihozápadního Slovenska v Michale nad Žitavou a v hrobě 425 v Malých Kosihách (*Brezňanová 2008*, 8, 10, obr. 3: 7). Již B. Benadik nevylučoval, že vznik těchto spon patří některé okrajové dílně keltského osídlení (*Benadik 1962*, 363). Ptenské spony mají s nimi shodné malé rozměry, prolamování terče i jeho připevnění k patce pomocí dvou nýtů, třebaže mají terč zdobený pěti kroužky, kdežto spona z Malých Kosih třemi. Tyto spony středolaténského schématu s terči zdobenými pseudofiligránem jsou rozšířené v Karpatské kotlině a ptenský nález je jediným dosud známým místem výskytu mimo tuto oblast *(Brezňanová 2008*, 13).

Analogie dosud schází ke zcela ojedinělému nálezu spony se dvěma pseudofiligránem zdobenými terči z Čejče (tab. I: 3). Spona je neobvyklá jak zdvojením terčů na patce, tak kombinací výzdobných prvků („esíčka" a kroužky) i způsobem upevnění (svar) terčů na patku (nepublikované posouzení G. Brezňanové). Svojí velikostí i způsobem připevnění k patce náleží ovšem jednoznačně k jižním dvěma produkčním centrům: výzdobný motiv trojice do růžice uspořádaných kroužků na větším terči je příznačný pro pseudofiligránové spony na území podél dolního toku Sávy, kdežto výzdobný motiv pseudofiligránových esíček na menším terči se vyskytuje na sponách z oblasti horního toku řeky Sávy. I podle názoru G. Brezňanové se v této výzdobě odrážejí spíše vlivy z Posáví nežli ze Zadunají, jež podle ní mohly být zprostředkovány i regionem jihozápadního Slovenska. M. Čižmář ptenské spony časově zařadil do přechodného stupně LT B2/C1 (*Čižmář 1974*, 426); podle novějších názorů lze tyto spony řadit na počátek stupně LT C1 (*Brezňanová* 2008, 17; *Bujna 2003*, obr. 63).

SOUČÁSTI OPASKŮ

Pasové zápony

Na Moravě ojedinělý je nález pseudofiligránové pasové zápony z hrobu 14 z Kozlan (tab. VII: 4). Zápona má tvar vrchlíku koule, tvořeného obvodovou obručí a šesti terči, zdobenými soustřednými plastickými žebérky a spojenými knoflíkovitým zakončením. Ze zápony vybíhají proti sobě dva háčky v podobě zvířecích hlaviček, do jednoho z nichž je zapojen řetěz z osmičkovitě kroucených železných článků. Zápony tohoto typu jsou řídké i v okolních územích; téměř identická je zápona z Váce (*Szabó 1974*, 150, Fig. 6), kde je i střed esovitě zdoben; zápona z Kosdu pak místo háčků je opatřena očky (*Szabó 1974*, Pl. IV: 1, 2; *Szabó 1992*, 165). Podobný charakter má i artefakt z hrobu 133 z Mani, asi o polovinu menší, než výše uvedené tři zápony, ke kterému náleží další dvě drobná postranní kování; podle B. Benadika jde o součást oděvu (*Benadik 1983*, 62, Taf. LIV: 6).

Spojovací články

Ze sběrů v areálu mocenského a obchodního centra v Němčicích nad Hanou pocházejí čtyři pseudofiligránem zdobené drobné artefakty v podobě objímek, ve dvou případech zdvojených (tab. X: 18–21). Lze je snad považovat za součásti opasku, jak naznačuje nález opaskového řetězu z hrobu 2 v bavorském Sulzbachu a. Inn (*Krämer 1985*, 147, Taf. 80: 8), který datuje skleněný náramek (Haevernick 5) na počátek stupně LT C1. Dvě spojené zploštělé obdélníkové objímky z Němčic (tab. X: 22), jejichž horní strana je zdobena spirálami a nálitky, sloužily zřejmě jako rozřaďovače šňůr korálků, podobně jako rozřaďovače skleněné, jež se vyskytují na soudobých laténských sídlištích. Podobných bronzových předmětů, ovšem bez pseudofiligránové výzdoby, pochází z Němčic i ze satelitních sídlišť celá řada.

RŮZNÉ

Drobný mírně prohnutý předmět v podobě destičky tvořené dvěma „S", z níž vybíhá krátký tordovaný drátek (tab. X: 4), nalezený rovněž v areálu centra v Němčicích nad Hanou, nedokáži identifikovat a zařadit.

ZÁVĚR

Předkládaný příspěvek neměl za cíl problematiku pseudofiligránového šperku zpracovat vyčerpávajícím způsobem. Jeho záměrem bylo bohatý nálezový materiál především shromáždit a soubor předložit odborné veřejnosti.

V souboru pseudofiligránového šperku na Moravě lze vyčlenit několik základních skupin a lze uvést několik závažných pozorování:

- masivní dvojdílné bohatě zdobené náramky, centrum jejichž výskytu je právě na Moravě a lze zřejmě uvažovat o jejich místní provenienci; datovány jsou do stupně LT B2,
- spony typu Bölcske s těžištěm výskytu v Karpatské kotlině – import, jednoznačně dokládající kontakt s touto oblastí; datování do závěru stupně LT B2,
- spony středolaténské konstrukce s pseudofiligránovým terčem/terči na patce, výroba v Posáví a Zadunají – import, dokládající kontakt s těmito oblastmi; datování do stupně LT B2/C1,
- rozsáhlý nehomogenní soubor různorodého kruhového šperku (největší výskyt na mocenském a obchodním centru v Němčicích nad Hanou), s analogiemi v různých oblastech keltské Evropy – podobně jako pestré spektrum mincí z Němčic ukazuje na široké kontakty Moravy v tomto období, především však jihovýchodním směrem; nálezové prostředí obchodního a mocenského centra v Němčicích nad Hanou má těžiště ve stupni LT C1,
- pokud byly pseudofiligránové šperky zjištěny v nálezových celcích, byly v naprosté většině součástí bohatých ženských garnitur, jež zjevně náležely příslušnicím nejvyšší vrstvy keltské společnosti,
- v souboru pseudofiligránového šperku na Moravě se až na výjimky nevyskytují prolamované a proplétané exempláře, jaké známe z prostředí českých keltských pohřebišť, např. z Jenišova Újezda (*Kruta 1975*, Fig. 59: 1G), Ledvic (*Filip 1956*, tab. XXXVII: 3, 4), Libčevsi (*Kruta 1975*, Pl. XVII: 1), Plaňan (*Filip 1956*, tab. XXXVII: 1), z Prahy-Podbaby (*Kruta 1975*, Pl. XVIII) či Stradonic (*Filip 1956*, tab. XXXVII: 2),
- v období pozdního laténu, v závěru stupně LT C2 a ve stupni LT D1, je výskyt pseudofiligránového šperku výjimečný; pokud mají tyto ojedinělé exempláře analogie, odkazují na oblasti jižně a jihovýchodně od Moravy.

I z tohoto pouze stručného a povrchního vyhodnocení nálezů je možno vyvodit, že počátek výskytu pseudofiligránového šperku na Moravě lze datovat do stupně LT B2. Početně se vyskytuje i ve stupni LT C1, v pozdně laténském období pak je již na Moravě zaznamenán jen ojediněle.

Pseudofiligránový šperk na Moravě není homogenní skupinou nálezů, kterou by bylo možno připsat určitému území či populaci. Jeho výskyt zde se zdá být častější než v okolních územích (je ovšem otázkou, nakolik je to způsobeno stavem výzkumu resp. zveřejnění nálezového fondu); tento oproti okolním územím častější výskyt pseudofiligránového šperku na Moravě umožňuje vyslovení názoru nejen o jeho oblibě u moravských Keltů, ale i o původu některých druhů takového šperku v tomto prostoru.

SOUPIS LOKALIT

BISKUPICE, okr. Prostějov – „Ostrovy“

Povrchový sběr detektorem v areálu laténského sídliště (2011).

Část bronzového náramku s tělem kruhového průřezu, lemovaným třemi tordovanými žebry do průřezu trojlístku, přerušeným hladkým kroužkem osazeným pravidelně rozmístěnými hráškovitými nálitky. R.: d. 88 mm, Ø kroužku 17 mm. Inv. č. 179.486. Tab. XI: 2.

Uloženo: MZM Brno.

Literatura: nepubl.

BLUČINA, okr. Brno-venkov – „Konopné zahrádky“

Pohřebiště o 20 hrobech, 1961–1964, K. Ludikovský.

Hrob 19

Kostrový, natažená poloha naznak, orientace SSV-JJZ. U levého spánku drobná bronzová spona, vlevo u brady železná spona, uprostřed levé pažní kosti železná spona s kuličkami, v pravé polovině hrudního koše železná spona, na pravém zápěstí železný náramek, uprostřed vřetenní kosti **bronzový náramek**, nad kotníky jednoduché bronzové nánožníky, nad pravým ramenem těsně vedle hlavy nádoba, vedle pravé holeně zvířecí kosti.

Bronzový náramek se zesíleným středem a konci a pseudofiligránovým esovitým ornamentem, mezi nímž je povrch zdoben důlky. R.: Ø 71 x 65 mm, Ø konců 9 x 10 mm, síla tyčinky 6 mm. Inv. č. 154.309 (55-92/63). Tab. V: 1.

Uloženo: MZM Brno.
Literatura: *Čižmářová 2011*, 106, tab. 28: 2.

BLUČINA, okr. Brno-venkov – „Dolní kolberky“
Povrchový sběr detektorem v areálu laténského sídliště.
Fragment bronzového dvojdílného náramku, náramek z vnitřní strany dutý, z vnější s bohatou pseudofiligránovou výzdobou hustě vedle sebe kladených obrácených i pravých „S“. R.: d. 51 mm, š. 21 mm. Tab. II: 2.
Uloženo: soukromá sbírka Brno.
Literatura: nepubl.

BOŘITOV, okr. Blansko – „Písky“
Výzkum pozdně laténského sídliště v letech 1971–1975 a 1983–1988. V roce 1984 nalezen **bronzový kroužek** zdobený pseudofiligránem.
Bronzový kroužek se třemi obvodovými žebry z jemně přesekávaného drátku se čtyřmi protilehlými trojicemi nálitků. R.: Ø 60 mm. Inv. č. Pa 20/2002 (1411/84). Tab. XI: 1.
Uloženo: MZM Brno.
Literatura: *Čižmář 2003*, 42, tab. 35: 2.

BRNO-MALOMĚŘICE, okr. Brno-město – „Plíže“
Pohřebiště o 76 hrobech prozkoumal J. Poulík v roce 1941.

Hrob 27
Kostrový, natažená poloha naznak, paže podél těla, orientace SSV-JJZ. Vedle pravého lokte v trupové části **bronzový náramek**, na levém zápěstí bronzový náramek a nad kotníky nohou po jednom bronzovém kruhu, po pravé straně lebky fragmenty železné spony.
Bronzový masivní náramek s těsně k sobě přiléhajícími zesílenými konci, bohatě zdobený spirálovitými motivy. R.: Ø 67 x 58 mm. Inv. č. Pa 14.310 (107.503). Tab. VI: 2.

Hrob 52
Kostrový, natažená poloha naznak, orientace SSV-JJZ. U lebky nádoba překrytá miskou, pod krkem fragmenty železné spony, při pravém rameni fragmenty větší železné spony, u pravé klíční kosti bronzová pasová zápona, v trupové části železný řetěz, mezi jehož články byly dva bronzové kroužky a patrně i bronzový závěsek. Na levém zápěstí **bronzový kruh**, nad kotníky nohou po jednom bronzovém kruhu.
Tři zlomky bronzového kruhu, zdobeného skupinami dvou plasticky zdobených vývalků, oddělenými od sebe příčnými žebérky. R.: Ø cca 60 mm. Inv. č. Pa 14.437 (107.567). Tab. VIII: 1.
Uloženo: MZM Brno.
Literatura: *Čižmářová 2005*, 82, 89, tab. 67: 6, 75: 2.

ČEJČ, okr. Hodonín – „Nad dvorem“
Povrchový sběr detektorem kovů.
1. Kratší část bronzového dvojdílného náramku, z vnitřní strany dutého. Povrch vně rozdělen diagonálním perlovcovým pruhem, ve vzniklých ploškách pseudofiligránové kroužky a vzájemně opačná „S“. R.: d. 42 mm, š. 17 mm. Tab. III: 2.
2. Fragment spony – patka se dvěma nestejně velkými kónickými prolamovanými terči s pseudofiligránovou výzdobou. Terč původně bližší ke konci patky je větší, po obvodu jemně přesekávané vlákno, kolem středu do trojlístku sestavené kroužky, ukončené u vrcholu terče drobnou spirálkou. Druhý, menší terč má opět po obvodu jemně přesekávané vlákno a kolem středu čtyři pseudofiligránová „S“ sestavenými do kříže, jež jsou v závitech zdobena drobnými zrníčky. Mezi oběma terči je úzký bikónický vývalek. R.: d. 63 mm, Ø terčů 22 a 27 mm. Tab. I: 3.

Uloženo: soukromá sbírka Brno.
Literatura: nepubl.

ČEJKOVICE, okr. Hodonín
Povrchový sběr detektorem kovů.
Část bronzového kruhu, na jedné straně hrotitá západka, na druhé plochá destička s otvorem pro závlačku (šarnýr). Tělo kruhového průřezu, zdobené trojicemi nálitků imitujících spirály z drátu, mezi nálitky vlnice s výčnělky v obloucích. R.: d. 48 mm. Tab. V: 5.
Uloženo: soukromá sbírka Brno.
Literatura: nepubl.

DOBROČKOVICE, okr. Vyškov – zahrada za obecním hostincem
V roce 1895 byl v zahradě u místní hospody vykopán keltský kostrový hrob s **bronzovou masivní sponou** a švartnovým a bronzovým náramkem.
Bronzová masivní spona s velkou kuličkou na patce a s rozšířeným lučíkem, kulička i lučík s pseudofiligránovou výzdobou v podobě napříč kladených „S“. Vinutí 3 + 3, vnější tětiva. R.: d. 63 mm. Inv. č. 66.216. Tab. I: 1.
Uloženo: MZM Brno.
Literatura: *Procházka 1937*, 68, tab. XII: 8.

HOLUBICE, okr. Vyškov – „Dílce“

Pohřebiště o 77 hrobech, výzkum M. Chleboráda a A. Procházky v roce 1930.

Hrob 6 (vykopali synové A. Černého, srpen 1930)

Bez nálezových okolností získán **bronzový náramek**, spona s osmičkovitě vinutým lučíkem a dva bronzové jehlicovité závěsky.

Bronzový masivní náramek s masivními pečetítkovitými konci, zdobenými esovitými rytými motivy, stejně jako dva masivní vývalky proti nim. R.: Ø 70 mm. Inv. č. 107.219 (Pa 16/35-1). Tab. VI: 1.

Hrob 71 (vykopali synové A. Černého, březen 1931)

U kostry hlavou k severu železný meč se zbytky pochvy, železný list kopí, fragmenty železného opaskového řetězu a část **bronzového drátěného nákrčníku**.

Fragment bronzového nákrčníku z tyčinky kruhového průřezu zdobené hráškovitými nálitky a plastickými spirálami. R.: Ø cca 125 mm. Inv. č. 111.359 (Pa 3572/38). Tab. VIII: 6.

Uloženo: MZM Brno.

Literatura: *Čižmářová 2009*, 61, 76, tab. 3: 13, 27: 4.

HRUBČICE, okr. Prostějov

Povrchový sběr detektorem kovů.

Fragment bronzového kruhu, materiál o průřezu písmene „D“, vnější strana opatřena pseudofiligránovou výzdobou – ovál, v něm ležaté a stojaté „S“. R.: d. 26 mm. Tab. XI: 2.

Uloženo: soukromá sbírka Brno.

Literatura: nepubl.

CHVALČOV, okr. Kroměříž – oppidum „Hostýn“

Z areálu oppida pochází dnes již ztracený **bronzový náramek**.

Bronzový náramek, jehož tělo je prolomeno čtyřmi oky se dvěma nálitky proti sobě. Oka jsou lemována z každé strany skupinou tří nálitků, trojice nálitků jsou umístěny i mezi jednotlivými oky. Po okrajích a středem těla jsou tenká obvodová žebra, patrně z nataveného drátku, mezi těmito žebry obíhají dvě tenké vlnice, patrně rovněž z nataveného drátku. R.: Ø vnější 72 mm, Ø vnitřní 58 mm, Ø ok 17 mm. Tab. XI: 4.

Pozn.: popis a vyobrazení převzaty z publikace A. Makowského. Náramek byl původně uložen na Německé technice v Brně a podle J. Skutila (Skutil 1940, 18) posléze ve sbírkách MZM, kde však již v 60. letech minulého století nebyl dohledatelný.

Uloženo: ?

Literatura: *Makowsky 1896*, 90, Taf. V: 13; *Skutil 1940*, 18; *Ludikovský 1984*, 48, Taf. 4: 2.

JOSEFOV, okr. Hodonín – „Nivky od sv. Anny“

Povrchový sběr detektorem kovů.

Fragment bronzového kruhu, materiál kruhového průřezu, vnější strana opatřena pseudofiligránovou výzdobou esovitými motivy. R.: d. 42 mm. Tab. XI: 4.

Uloženo: soukromá sbírka Brno.

Litaretura: nepubl.

KLENOVICE, okr. Prostějov

Povrchový sběr detektorem kovů.

Fragment bronzového kruhu, materiál kruhového průřezu, na povrchu vně pseudofiligránová výzdoba – dvojice nálitků spojené křížícími se vlnicemi. R.: d. 53 mm. Tab. XI: 8.

Uloženo: soukromá sbírka Brno.

Literatura: nepubl.

KOZLANY, okr. Vyškov – intravilán obce

Hroby v intravilánu obce odkrývány postupně od roku 1912 do poloviny 30. let.

Hrob 14

Odkryt ve sklepě domu č. 3. Kostrový, orientace S-J. Získána **bronzová pasová zápona.**

Bronzová pasová zápona s částí železného řetězu. Zápona ve tvaru vrchlíku koule, tvořeného obvodovou obručí a šesti terči, zdobenými soustřednými plastickými žebérky a spojenými knoflíkovitým zakončením. Ze zápony vybíhají proti sobě dva háčky v podobě zvířecích hlaviček, do jednoho háčku zapojen železný řetěz z osmičkovitě kroucených článků. R.: celková d. 153 mm, d. zápony 60 mm, š. 39 mm, d. řetězu 110 mm. Inv. č. 65.125. Tab. VII: 4.

Uloženo: MZM Brno.

Literatura: *Skutil 1947*, 66, 67, obr. 20; *Filip 1956*, 398, obr. 50: 1, 2.

KŘENOVICE, okr. Vyškov – „Přední díl“
Pohřebiště o 39 hrobech, 1932, A. Procházka.

Hrob 1
Podzim 1931. Zachráněn nánožník ze sedmi plasticky zdobených polokoulí a zlomky druhého, **dvojdílný bronzový náramek,** bronzový náramek s nálitky, bronzová spona, 4 ploché bronzové kroužky.
Bronzový masivní náramek se dvěma protilehlými oválnými puklicemi, puklice i tělo mezi nimi zdobeny pseudofiligránovými esovitými motivy. Dvojdílný ze dvou nestejně velkých částí, spojení na jedné straně na západku, na druhé na šarnýr s bronzovou závlačkou, opatřenou kuličkou rovněž zdobenou esovitými motivy. R.: Ø 69 x 63 mm, š. 12 mm. Inv. č. A 664. Tab. IV: 2.
Uloženo: M Slavkov u Brna.
Literatura: *Čižmářová 2009*, 80, obr. 33: 10.

LADNÁ, okr. Břeclav
Povrchový sběr detektorem kovů.
Fragment bronzového kruhu, na jednom konci hrotitá západka. Tělo kruhového průřezu, na vnější straně pseudofiligránová výzdoba – drobné nálitky lemované kroužky, po obvodu vlnice. R.: d. 42 mm. Tab. XI: 6.
Uloženo: soukromá sbírka Brno.
Literatura: nepubl.

LANŽHOT, okr. Břeclav
Povrchový sběr detektorem kovů.
Fragment bronzového kruhu, materiál o průřezu písmene „D“, vnější strana opatřena pseudofiligránovou výzdobou – ovál, uvnitř něj ležatá a stojaté „S“. R.: d. 18 mm. Tab. XI: 3.
Uloženo: soukromá sbírka Brno.
Litaretura: nepubl.

LEDNICE, okr. Břeclav
Rozoraný žárový hrob, 1899. Mísou překrytá nádoba se zbytky nedokonale spálených kostí, zlomky dvou bronzových nánožníků z dutých polokoulí, částmi opasku z bronzových a železných článků, bronzovou **sponou typu Bölcske** a bronzovou sponou s osmičkovitě vinutým lučíkem; vše se stopami žáru, nicméně nedeformované.
Fragmenty bronzové spony typu Bölcske – fragmenty terče z patky, část lučíku a vinutí 5 + 5 závitů s vnější tětivou. Terč, lučík, tětiva a krajní závity opatřeny pseudofiligránovou výzdobou esovitými motivy. R.: d. lučíku s vinutím 39 mm. Inv. č. 65.038. Tab. I: 2.
Uloženo: MZM Brno.
Literatura: *Filip 1956*, 399; *Meduna 1962b*, 114, obr. 21: 5, 6, 9.

MALÉ HRADISKO, okr. Prostějov – oppidum „Staré Hradisko“
Při výzkumu oppida získáno několik artefaktů splétaných z bronzového drátu.
1. Větší část bronzového náramku , tělo ze dvou naplocho „do copánku“ spletených drátků, přes ně vně obvodové středové žebro s drobnými řídkými nálitky. R.: Ø vnitřní 71 mm, vnější 87 mm. Inv. č. Pa 35/2002. Tab. XII: 2.
2. Větší část bronzového náramku ze dvou stočených drátků, tělo kruhu tvoří čtyři deltoidní segmenty, spojené hladkými kruhovými oky, v každém segmentu je na nejširším místě umístěno hladké kruhové oko. R.: Ø 67 x 62 mm. Inv. č. Pa 37/2002 (058073). Tab. XI: 3.
3. Fragment bronzového kruhu, ploché tělo nevýrazně šikmo žebrované, po obou krajích tenká obvodová žebra s drobnými nálitky. R.: d. fragmentu 26 mm, š. 6 mm. Inv. č. Pa 44/93 (602-2778/65). Tab. XII: 1.

Uloženo: MZM Brno.
Literatura: *Čižmář 1989*, Abb. 2: 12 (č. 2).

MAREFY, okr. Vyškov – „U lišek“
Pozn.: lokalita je v literatuře známa pod názvem BUČOVICE, pod kterým ji uvedl A. Procházka (Procházka 1937, 64); leží však na katastru Maref, jak správně uvádí M. Chleborád v první publikaci naleziště. Název publikace („Gallské pohřebiště u Bučovic“) sice jméno Bučovic obsahuje, ovšem jako název nejbližší významnější obce (Chleborád 1930).
Výzkum pohřebiště o 20 hrobech, 1928, M. Chleborád.

Hrob 14
Kostrový, natažená poloha naznak, orientace S-J. Po levé straně lebky v rohu hrobové jámy amforovitá nádoba, pod ní vedle levého ramene miska, za temenem lebky dvě bronzové spony, na prsou bronzové kroužky. Na zápěstí levé ruky sapropelitový náramek, na ukazováku levé ruky bronzový sedlový prsten, na vedlejším prstě dva sedlové prsteny, jeden bronzový, druhý stříbrný. Na zápěstí pravé ruky **bronzový dvojnáramek**, nad kotníky po jednom kruhu z dutých polokoulí. Podél pravé paže tři kusy spodní čelisti ze dvou mladých kanců a kostěná jehlice.
Bronzový dvojnáramek. Složený ze dvou oválných uzavřených náramků s plastickou výzdobou pseudofiligránem – příčná žebra tvořená nálitky střídavě v jednoduché a dvojité řadě, po každé straně obvodu vlnice. Oba kruhy spojeny obdobně zdobenou kloubovou spojkou. R.: Ø 78 x 58 mm. Inv. č. 107.212 (Pa 31/35-197 až 198). Tab. IX: 9.
Uloženo: MZM Brno.
Literatura: *Chleborád 1930*, 14, 16, tab. IV: 14, 15.

MIKULČICE, okr. Hodonín – pískovna poblíž obecního hřbitova

Pohřebiště je známé – kromě dvou hrobů prokopaných I. L. Červinkou v roce 1924 – pouze náhodně zachráněnými předměty, jež nedovolují sestavit nálezové celky; mezi nimi byl i **dvojdílný bronzový náramek** s pseudofiligránovou výzdobou.

Bronzový dvojdílný masivní náramek ze dvou nestejně velkých částí, spojení na jedné stran na západku, na druhé na šarnýr, na vnitřní straně dutý, na vnější straně pseudofiligránová plastická výzdoba: menší a větší pole oddělená perlovcovou linií,menší pole rozdělená diagonálně na čtyři části, v každé z nich kroužek se třemi kroužky uvnitř, větší pole jsou rozdělena dvěma perlovcovými kruhovými úsečemi rovněž na čtyři části, vyplněné většími kroužky se třemi kroužky uvnitř, jež jsou lemovány ležatými obrácenými i pravými „S“. R.: Ø 80 x 65 mm, síla 10 x 22 mm. Inv. č. A 2412. Tab. III: 3.

Pozn.: K. Ludikovský ve své publikaci materiálu z mikulčického pohřebiště (Ludikovský 1962, 258) uvádí duté masivní náramky s pseudofiligránovou výzdobou dva. Jde však o omyl, kdy zřejmě nedopatřením k materiálu z Mikulčic přiřadil náramek z Vracova (viz níže), který publikoval v r. 1956 J. Filip (Filip 1956, 410, tab. LXXIV: 6); z porovnání Filipova vyobrazení i jeho originální dokumentace náramku z Vracova a vyobrazení náramku, který jako mikulčický publikoval K. Ludikovský (Ludikovský 1962, obr. 6: 5, 5a) je zjevné, že jde o jeden a tentýž předmět. Kromě toho se náramek z Vracova ve sbírkách kyjovského muzea, kde měl být uložen, nepodařilo dohledat, zatímco v muzeu v Hodoníně jsou v souboru materiálu z Mikulčic pod jedním inventárním číslem uloženy takové náramky dva. – Tuto mylnou informaci z publikace K. Ludikovského převzali i další autoři (Škojec 1997, 372; Čižmářová 2004, 236).

Uloženo: M Hodonín.

Literatura: *Procházka 1937,* tab. XXV: 2; *Ludikovský 1962,* 258, obr. 5: 4, 6: 5a, b; *Škojec 1997,* 372.

MILOVICE, okr. Břeclav – „Špičák“

Fragment bronzového kruhu, materiál o průřezu písmene „D“, vnější strana opatřena pseudofiligránovou výzdobou – „S“ a proplétané linie. R.: d. 37 mm. Tab. VIII: 4.

Uloženo: soukromá sbírka Brno.

Literatura: nepubl.

MISTŘÍN, obec Svatobořice-Mistřín, okr. Hodonín – „Trávníky“

V letech 1940 až 1967 zde bylo různými badateli (J. Gabriel, V. Šikulová, V. Dohnal, V. Ondruš, K. Ludikovský) zachráněno nebo prozkoumáno 13 kostrových a 23 žárových keltských hrobů.

Ojedinělý nález

Velká bronzová spona typu Bölcske zdobená pseudofiligránovou výzdobou – krátký, vysoce klenutý lučík, velká terčovitá patka, vinutí 3+3 o velkém průměru s vnější tětivou. Patka, lučík, krajní závity vinutí a tětiva opatřeny pseudofiligránovou výzdobou v podobě ležatých „S“. R.: Ø terče 45 mm, d. 76 mm. Inv. č. 107.220. Tab 1: 5.

Hrob 40

Žárový hrob rozrušený v r. 1940 obsahoval vázu na nožce, fragmenty železných spon, část **bronzového kruhu** a nánožníky z plasticky zdobených polokoulí.

Fragment (cca 1/3) bronzového kruhu s pseudofiligránovou výzdobou esovitými motivy rozmístěnou v pravidelných vzdálenostech patrně na třech místech obvodu. R.: Ø cca 85–90 mm. Inv. č. P 337. Tab. IX: 1.

Uloženo: MZM Brno (spona); M Kyjov (náramek).

Literatura: *Filip 1953*, 355, obr. 173: 2; *Filip 1956*, 401, obr. 32: 1, tab. LXXXV: 14.

MORAVSKÝ KRUMLOV, okr. Znojmo – městská jatka

Dva kostrové hroby, 1954, J. Kaufman.

Hrob 1

Kostra ženy, orientace J-S, s bohatou výbavou – bronzový nákrčník s pečetítkovými konci ovinutý bronzovým drátkem, bronzová spona s velkou zdobenou kuličkou na patce, tři náramky – **litý dvoudílný náramek s pseudofiligránovou výzdobou**, švartnový a masivní z lignitové hmoty, potažený bronzovým plechem, dva nánožníky z 10 dutých polokoulí, u nohou kostry vázovitá nádoba.

Bronzový masivní náramek se dvěma protilehlými oválnými puklicemi, puklice i tělo mezi nimi zdobeny pseudofiligránovými esovitými motivy. Dvojdílný ze dvou nestejně velkých částí, spojení na jedné straně na západku, na druhé na šarnýr. R.: Ø 78 x 74 mm, síla 19 x 8 mm. Inv. č. 28. Tab. IV: 1.

Uloženo: M Moravský Krumlov.

Literatura: *Kaufmann 1954,* 52, 53, obr. 11; *Filip 1956*, 402, obr. 47: 8, tab. LXXIII: 10.

NĚMČICE NAD HANOU, okr. Prostějov – „Zadní dlátko“/Víceměřice – „Kratiny“

Povrchový sběr detektorem kovů.

1. Fragment bronzového pečetítkového nákrčníku, tělo kruhového průřezu, vně pseudofiligránová výzdoba – obvodová vlnice, v jejích ohybech kroužky, kroužky jsou i po obvodu pečetítkového konce. R.: d. 38 mm, Ø konce 17 mm. Inv. č. 176.429. Tab. X: 1.
2. Fragment bronzového kruhu – tělo průřezu kruhové úseče rozšířeno na dvou místech ve vývalky, vývalky i tělo zdobeny plastickými kroužky se středy. R.: d. 33 mm. Inv. č. 177.188. Tab. X: 2.
3. Fragment bronzového kruhu ze tří drátů, spojených objímkami. Objímky zdobeny po obvodu kroužky, prostor mezi objímkami zdoben pěti kroužky diagonálně spojenými. R.: d. 33 mm. Inv. č. 176.422. Tab. X: 3.

4. Bronzový drobný ozdobný předmět – čtvercová ploténka tvořená dvě spojenými plastickými S, z ní vybíhá krátký drát. R.: d. 12 mm, š. 8 mm. Inv. č. 178.769. Tab. X: 4.
5. Fragment bronzového kruhu. Na tenkém těle masivní vývalky – mezi dvěma většími jeden menší, všechny zdobeny plastickými spirálami. R.: d. 18 mm. Inv. č. 177.185. Tab. X: 5.
6. Fragment bronzového kruhu s tělem ze tří žeber s tordovaným povrchem, přerušených hladkým kroužkem, mezi tělem a kroužkem po obou stranách terče ze spirálovitě stočeného drátku. R.: d. 45 mm, Ø kroužku 12 mm. Inv. č. 176.423. Tab. X: 6.
7. Fragment tenkého bronzového kruhu, tenké tělo kruhového průřezu zdobeno nálitky sestavenými ze dvou plastických kroužků, mezi nimi jeden větší, sestavený ze čtyř kroužků. R.: d. 25 mm. Inv. č. 168.216. Tab. X: 7.
8. Fragment tenkého bronzového kruhu zdobený nálitky sestavenými ze dvou příčných „S". R.: d. 33 mm. Inv. č. 176.428. Tab. X: 8.
9. Fragment tenkého bronzového kruhu, tělo kruhového průřezu zdobeno nálitky sestavenými ze tří střídavě menších a větších plastických kroužků. R.: d. 33 mm. Inv. č. 167.297. Tab. X: 9.
10. Fragment tenkého bronzového kruhu, tělo kruhového průřezu zdobeno hráškovitými nálitky zdobenými každý čtyřmi kroužky. R.: d. 26 mm. Inv. č. 176.424. Tab. X: 10.
11. Fragment tenkého bronzového kruhu, tělo kruhového průřezu zdobeno menšími nálitky zdobenými každý třemi kroužky, jedna strana ukončena plochým očkem. R.: d. 35 mm. Inv. č. 176.426. Tab. X: 11.
12. Fragment bronzového kruhu, tělo kruhového průřezu, po vnějším obvodě zdobeno dvěma tenkými okrajovými žebry s drobnými nálitky , mezi nimi plastická vlnice, rovněž s nálitky. R.: d. 27 mm, Ø těla 3 mm. Inv. č. 178.136. Tab. X: 12.
13. Bronzový fragment sestávající ze dvou tenkých po délce spojených (zřejmě překrývajících se) tyčinek, z nichž každá je zakončena růžicí tří drobných plasticky provedených soustředných kroužků. R.: d. 27 mm. Inv. č. 167.257. Tab. X: 13.
14. Fragment bronzového kruhu, tělo trojúhelníkového průřezu, vně plastická výzdoba v podobě protáhlých ležatých „S". R.: d. 27 mm. Inv. č. 176.858. Tab. X: 14.
15. Fragment bronzového náramku, tělo čočkovitého průřezu s pseudofiligránovou výzdobou dvou křížících se perlovcových vlnic vně i uvnitř, perlovcové linie i po obvodu. R.: d. 33 mm, síla 3 x 2,5 mm. Inv. č. 178.330. Tab. X: 15.
16. Fragment bronzového kruhu ze dvou spojených zevnitř prožlábnutých žeber, jedno žebro neuzavřené, zakončené drobnými příčnými vývalky, na povrchu obou žeber vně šikmé plastické linie. R.: d. 35 mm. š. 9 mm. Inv. č. 177.187. Tab. X: 16.
17. Fragment bronzového kruhu ze dvou spojených zevnitř prožlábnutých žeber, jedno žebro neuzavřené, zakončené drobnými příčnými vývalky, na povrchu obou žeber vně šikmé plastické linie. R.: d. 25 mm. š. 9 mm. Inv. č. 176.849. Tab. X: 17.
18. Bronzový rozřaďovač – dva duté válečky opatřené každý nálitkem zdobeným ze dvou stran pseudofiligránovým drobným kroužkem. R.: d. 14 mm. Inv. č. 179.613. Tab. X: 18.
19. Drobný bronzový rozřaďovač – dva duté válečky opatřené v místě spojení pseudofiligránovou výzdobou drobnými kroužky. R.: d. 15 mm. Inv. č. 176.687. Tab. X: 19.
20. Drobný bronzový předmět – dutý váleček, na němž je aplikována filigránová ozdoba drobných kroužků. R.: d. 16 mm. Inv. č. 176.685. Tab. X: 20.
21. Drobný bronzový předmět – dutý váleček se třemi pravidelně rozmístěnými nálitky sestavenými ze tří kuliček zdobených plastickými kroužky. R.: d. 23 mm. Uloženo: soukromá sbírka. Tab X: 21.
22. Bronzový rozřaďovač. Na spodní straně dva pásové průvleky, na vnější straně minimálně tři terče zdobené soustřednými kruhy a třemi hráškovými nálitky. R.: d. 27 mm. Inv. č. 176.067. Tab. X: 22.
23. Bronzový prsten, tělo ze dvou podélně spojených kruhů, na jednom místě pseudofiligránová výzdoba – příčně posazené „S" lemované po obou stranách opačně orientovanými „S". R.: Ø 21 x 23 mm. Uloženo: soukromá sbírka. Tab. X: 23.

Uloženo: MZM Brno (není-li uvedeno jinak).
Literatura: Čižmář/Kruta 2011.

ONDRATICE, okr. Prostějov – pískovna

V roce 1934 byl zde rozkopán kostrový hrob s bronzovým náramkem bohatě zdobeným pseudofiligránovým ornamentem.

Bronzový dvojdílný masivní náramek ze dvou nestejně velkých částí, spojení na jedné stran na západku, na druhé na šarnýr, se dvěma oválnými puklicemi proti sobě. Na vnitřní straně dutý, na vnější straně pseudofiligránová plastická výzdoba – středový podélný perlovcový pás lemovaný po obou stranách perlovcovou linií, volná pole vyplněna „S" a kroužky. R.: Ø 75 mm, síla 12 x 22 mm. Inv. č. 179.484. Tab. II: 3.

Uloženo: MZM Brno
Literatura: *Procházka 1937*, 91, tab. XXV: 3; *Filip 1956*, 404, obr. 47: 4.

PASOHLÁVKY, okr. Břeclav – „Nový hřbitov"

1898, rozrušené hroby, z nichž se podařilo zachránit některé předměty bez možnosti sestavit nálezové celky – dvě pohárovité nádoby na nožce, tuhová svisle rýhovaná nádobka, železné fragmenty, **bronzový náramek** a náramek z modrého skla, opracovaná špička jeleního parohu a koňská stolička.

Bronzový neúplný náramek, tělo bochánkovitého průřezu, po obvodu v pravidelných vzdálenostech tři větší vývalky, lemované po stranách menšími, na těle mezi nimi podélné plastické tenké žebro – natavený drát. R.: Ø 75–78 mm. Inv. č. 65.023. Tab. VIII: 3.
Uloženo: MZM Brno.
Literatura: *Filip 1956*, 404.

PAVLOV, okr. Břeclav – intravilán obce
Při úpravách okolí domu v Pavlově č. p. 187, Česká 18, byl nalezen zhruba v polovině 50. let minulého století **bronzový náramek.**
Bronzový náramek kruhového, mírně (zřejmě druhotně) deformovaného tvaru, z materiálu kruhového průřezu, do něhož jsou v pravidelných vzdálenostech vsazeny čtyři kruhové medailony rovněž z materiálu kruhového průřezu, osazené bronzovou destičkovitou výplní. Náramek je opatřen pseudofiligránovou výzdobou – v místech připojení medailonů k tělu náramku je vždy po jednou ležatém "S", po obvodu každého medailonu pak čtyři "S" kolmá. Ve výplních, ale místy i na ostatním povrchu náramku jsou zbytky černé hmoty, podle rozboru organického původu, snad zčernalé pryskyřice. Náramek je přerušený, přičemž není jasné, zda se jedná o dodatečný lom nebo původní záměr. R.: Ø náramku 85 x 75 mm, Ø medailonů cca 15 mm, Ø materiálu náramku 4 mm, Ø materiálu medailonů 3 mm. Tab. VIII: 2.
Uložení: soukromá sbírka Brno.
Literatura: *Čižmářová 2006*, 289–296.

POLKOVICE, okr. Prostějov – „Ostov"
Povrchový sběr detektorem kovů.
Fragment bronzového kruhu, tělo bochánkovitého průřezu, pseudofiligránová výzdoba skupinami „S". R.: d. 17 mm. Inv. č. 177.807. Tab. IX: 7.
Uloženo: MZM Brno.
Literatura: nepubl.

PONĚTOVICE, okr. Brno-venkov – „Podíly"
Pohřebiště s 35 žárovými a 4 kostrovými hroby, 1935, Josef Poulík.

Hrob 29 (žárový)
Hrobová jáma oválná, 200 x 80 x 50 cm, orientace S-J. V hlíně promíšené s popelem nalezeny ve střepech esovitě profilovaná miska na nožce, zlomek **bronzového náramku,** zlomek železné spony, spojené konstrukce, slitek bronzu a dva zlomky železného řetízku.
Zlomek (asi 2/3) bronzového náramku, imitujícího spletení ze dvou tyčinek. Nedovřený, dochovaný konec polokulovitý, ve čtvrtinách kruhu kulovitá zesílení, zachována dvě. Na povrchu výzdoba hrbolky, napodobujícími granulaci. R.: Ø vnější 62 mm, vnitřní 44 mm, síla 5 mm, Ø konce 10 mm, Ø hrbolků 10 x 12 mm. Inv. č. 111.497. Tab. II: 1.

Hrob 32 (žárový)
Hrobová jáma 180 cm dlouhá, hl. 120 cm, orientace S-J. V hrobě nalezen fragment **bronzového prstenu** a neidentifikovatelný zlomek železa, snad zlomek řetízku.
Zlomek (asi ¼) bronzového prstenu, zdobeného dvěma řadami v kroužcích sedících polokuliček napodobujících granulaci. R.: d. zlomku 16 mm, Ø vnější 20 mm, vnitřní 16 mm, š. 5 mm. Inv. č. 111.516. Tab. V: 2.
Uloženo: MZM Brno.
Literatura: *Čižmářová 2011*, 144, tab. 46: 14, 47: 2.

POSTOUPKY, obec Postoupky-Hradisko, okr. Kroměříž
6 kostrových hrobů, 1902, P. L. Ledvina.
1. Bronzový náramek oválného tvaru, tělo kruhového průřezu, konce těsně k sobě přiložené, konce a tělo proti nim opatřeny pseudodofiligránovou výzdobou esovitými motivy. R.: Ø 74 x 59 mm. Inv. č. 65.273. Tab. V: 4.
2. Bronzový dvojnáramek sestávající ze dvou mírně nepravidelných kruhů spojených objímkou. Po jejich obvodu jsou pravidelně rozmístěny čtyři rýhované nálitky (včetně objímky) a mezi nimi pseudofiligránové oblouky. R.: Ø 63 x 54 mm. Inv. č. 65.275. Tab. VII: 1.

Uloženo: MZM Brno.
Literatura: *Filip 1956*, 405.

PRAVICE, okr. Znojmo
Povrchový sběr detektorem kovů.
Fragment bronzového kruhu s pseudofiligránovou výzdobou – příčný vývalek s výzdobou v podobě dvou „S", po jeho obou stranách po pěti kroužcích – dvě dvojice završené samostatným kroužkem. R.: d. 45 mm. Tab. VIII: 5.
Uloženo: soukromá sbírka Brno.
Litaretura: nepubl.

PTENÍ, okr. Prostějov – „Ptinky“

Ženský porušený kostrový hrob (1924). Výbavu tvořily bronzový opaskový řetěz, dva nánožníky z dutých polokoulí, náramek, řetízek, spona spojené konstrukce se dvěma plasticky členěnými vývalky, **fragmenty dvou spon spojené konstrukce s terčovitými patkami**, nádoba (nedochovala se).

1. Fragmenty bronzové spony – gracilní parabolicky klenutý lučík, vinutí 3 + 3, vnitřní tětiva, z patky terč kuželovitého tvaru s koncentrickou pseudofiligránovou výzdobou – po obvodu přesekávané vlákno, kolem středu pět kroužků, na vrcholu pupík. Jehla deformovaná, patka a zachycovač chybí. R.: dochovaná d. 32 mm, Ø terče 17 mm. Inv. č. 686/64. Tab. I: 4.
2. Terč z patky spony, kuželovitý tvar, koncentrická pseudofiligránová výzdoba – po obvodu přesekávané vlákno, kolem středu pět kroužků, na vrcholu pupík. R.: Ø terče 15 mm. Inv. č. 686/64. Tab. I: 6.

Uloženo: M Olomouc.
Litaratura: *Čižmář 1974*, 160.

ROKYTNICE, okr. Přerov – „Za oborou“

Záchranný výzkum na trase plynofikace v roce 2003.

Chata 500

Z profilu chaty narušené výkopem vyzvednut kromě ostatního standardního sídlištního materiálu (keramika včetně fragmentů s C-kolky, kolečka ze střepů, kamenné brousky aj.) fragment **bronzového náramku**.

Fragment bronzového kruhu, materiál o průřezu nevysokého písmene „D“, vnější strana opatřena pseudofiligránovou výzdobou – parabola (nebo ovál – pro neúplnost nelze rozhodnout), uvnitř ní ležatá a stojaté „S“. R.: d. 56 mm, š. 10 mm. Inv. č. A 3418. Tab. IX: 5.

Uloženo: M Přerov.
Litaretura: *Šmíd 2004*, 179.

SOBŮLKY, okr. Hodonín – mezi hřbitovem a cihelnou

V kyjovském muzeu je uložen pod označením Sobůlek **bronzový kruh,** který patrně pochází z keltského hrobu. Nalezen byl roku 1914 při zakládání silnice mezi hřbitovem a cihelnou.

Bronzový kruh, materiál o průřezu bochánkovitého tvaru, po obvodu v pravidelných vzdálenostech na třech místech plastická výzdoba – diskovité zesílení opatřené pseudofiligránovými kroužky, další kroužky po obou stranách zesílení a uprostřed mezi nimi. R.: Ø 85–90 mm. Inv. č. 46. Tab. VII: 2.

Uložen**o**: M Kyjov.
Literatura: nepubl.

ŠLAPANICE, okr. Brno-venkov – Široká pole“

Roku 1934 zde odkryl J. Poulík dva kostrové hroby.

Hrob 1/1934

Orientace S-J, kostra byla úplně ztrávena. U nohou (soudě dle nánožníků) stála amforovitá nádoba, u hlavy miska. Inventář: dva bronzové nánožníky, dva bronzové náramky, dva švartnové náramky, fragmenty několika železných spona, bronzový řetízek s jantarovým závěskem.

Bronzový otevřený pseudofiligránový náramek složený ze tří řad spletených drátků spojených příčnými tyčinkami vně s pukličkami. R.: Ø 72 x 55 mm. Inv. č. 113.487. Tab. VII: 3.

Uloženo: MZM Brno.
Literatura: *Čižmář 2001*, 265, 266, obr. 2: 3.

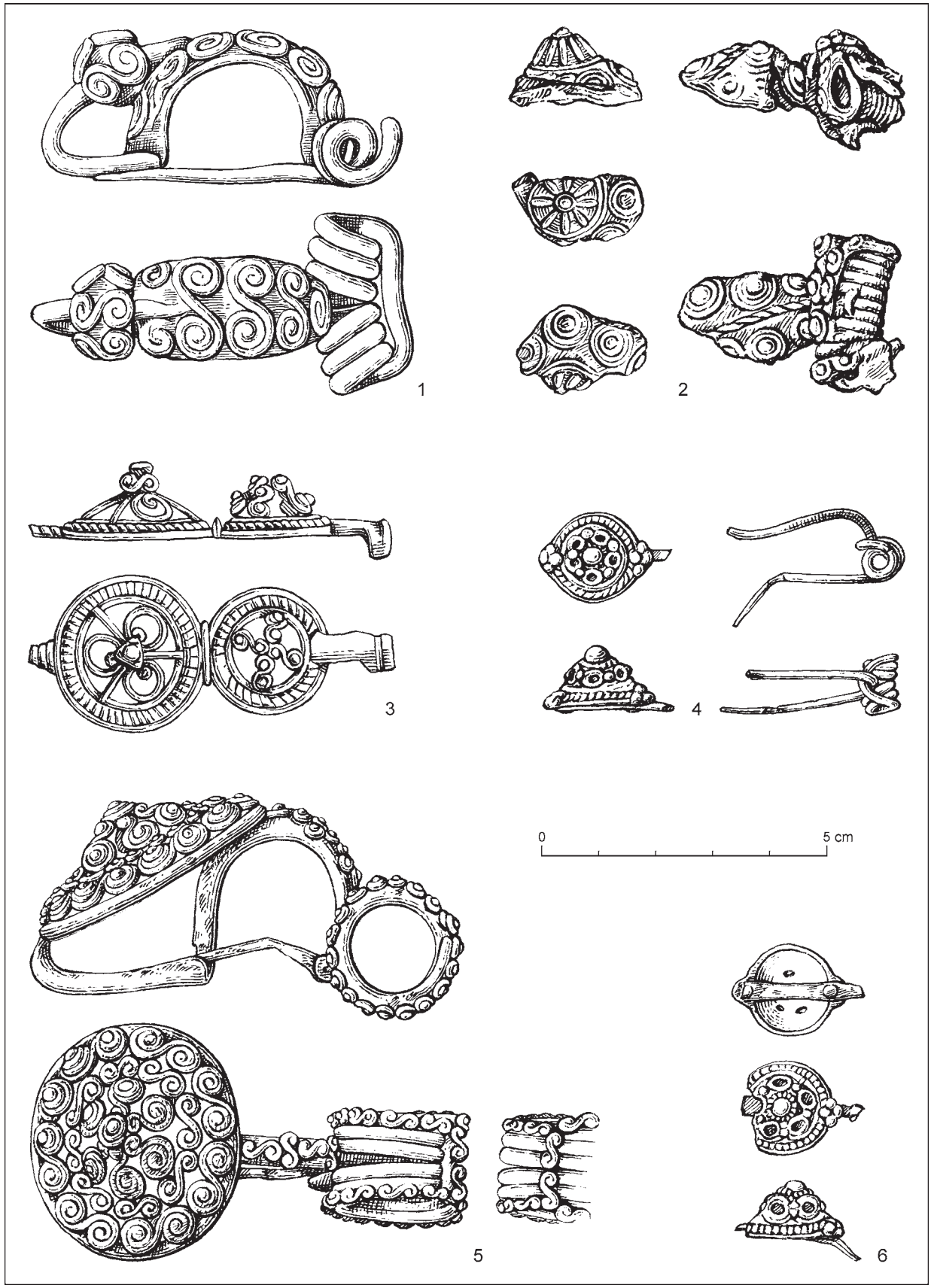
VRACOV, okr. Hodonín – písečník „Na Babí“

V průběhu těžby v písečníku byly v prvé polovině 20. století zachraňovány nálezy z laténských kostrových hrobů; nálezy z ženského kostrového hrobu z r. 1935 (větší bronzová spona s volnou patkou, dvojitý náramek, řetěz z kroužků u pasu, dva nánožníky s vejčitými puklicemi a lahvovitá nádoba u nohou) jsou uloženy v MZM v Brně, nálezy z jiného rozrušeného hrobu (2 švartnové kruhy, **bronzový náramek zdobený imitací filigránu** a další bronzový náramek) získalo muzeum v Kyjově.

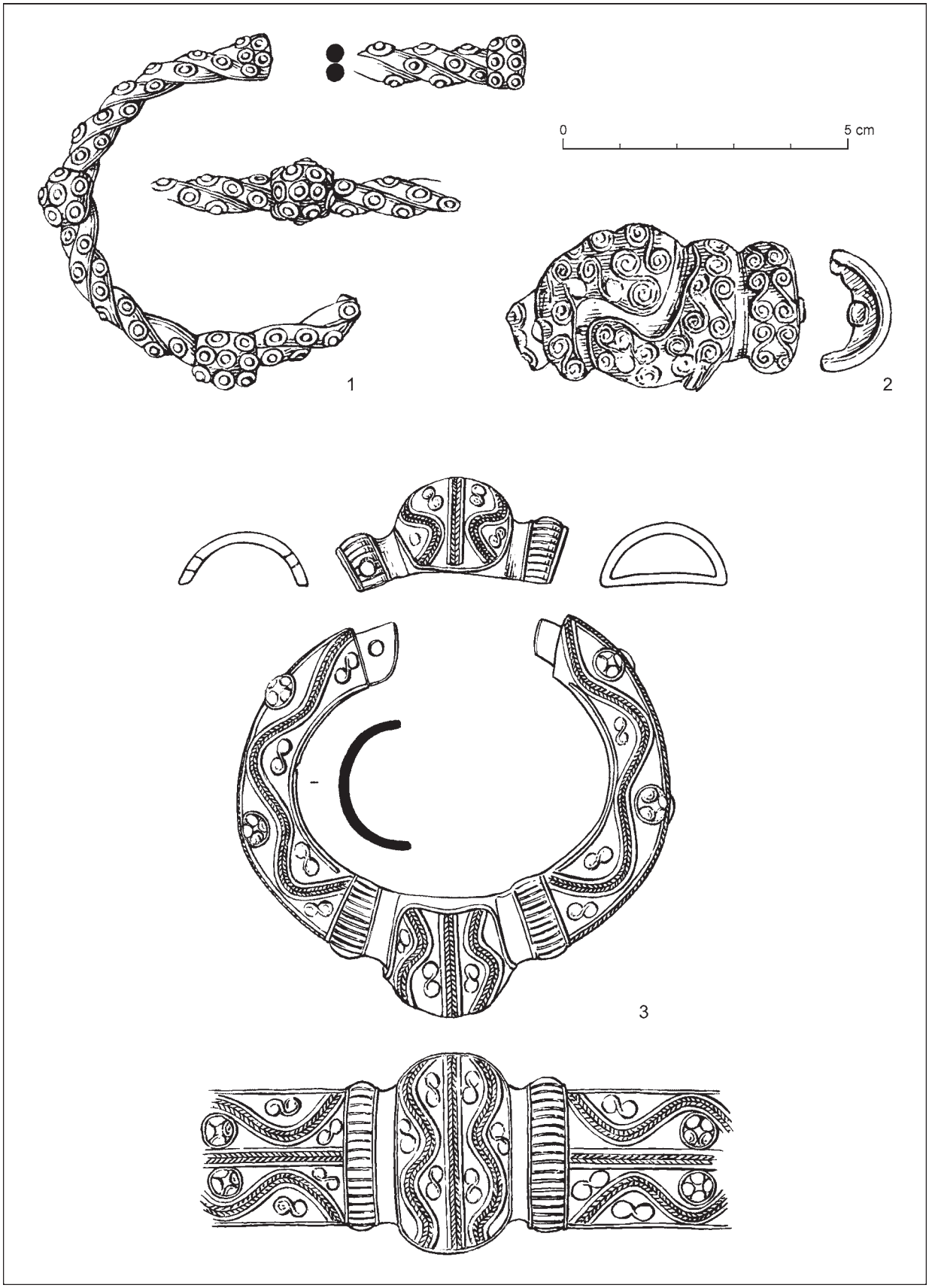
Bronzový dvojdílný masivní náramek ze dvou nestejně velkých částí, spojení na jedné straně na západku, na druhé na šarnýr, na vnitřní straně dutý, na vnější straně pseudofiligránová plastická výzdoba: středová obvodová linie tvořená třemi drátky spletenými do copánku, po stranách střídavě ležatá a stojatá obrácená i pravá „S“. R.: Ø 70 x 62 mm, síla 8 x 20 mm. Inv. č. P 240c. Tab. III: 1.

Pozn.: Náramek se ve sbírkách kyjovského muzea, kde má být uložen, nepodařilo dohledat. V muzeu v Hodoníně však jsou v souboru materiálu z pohřebiště z Mikulčic uloženy pod jedním inventárním číslem dva dvojdílné masivní bronzové náramky zdobené pseudofiligránem místo jednoho, který uvádí jak ve své zprávě I. L. Červinka, tak později J. Filip (Filip 1956, 410, tab. LXXIV: 6). Je zřejmé, že K. Ludikovský ve své publikaci materiálu z mikulčického pohřebiště (Ludikovský 1962, 258) patrně nedopatřením k souboru z Mikulčic přiřadil náramek z Vracova; z porovnání Filipova vyobrazení i jeho originální dokumentace vracovského náramku a vyobrazení náramku, který jako mikulčický publikoval K. Ludikovský (Ludikovský 1962, obr. 6: 5, 5a) je zjevné, že jde o jeden a tentýž předmět. – Tuto mylnou informaci z publikace K. Ludikovského převzali i další autoři (Škojec 1997, 372; Čižmářová 2004, 236).

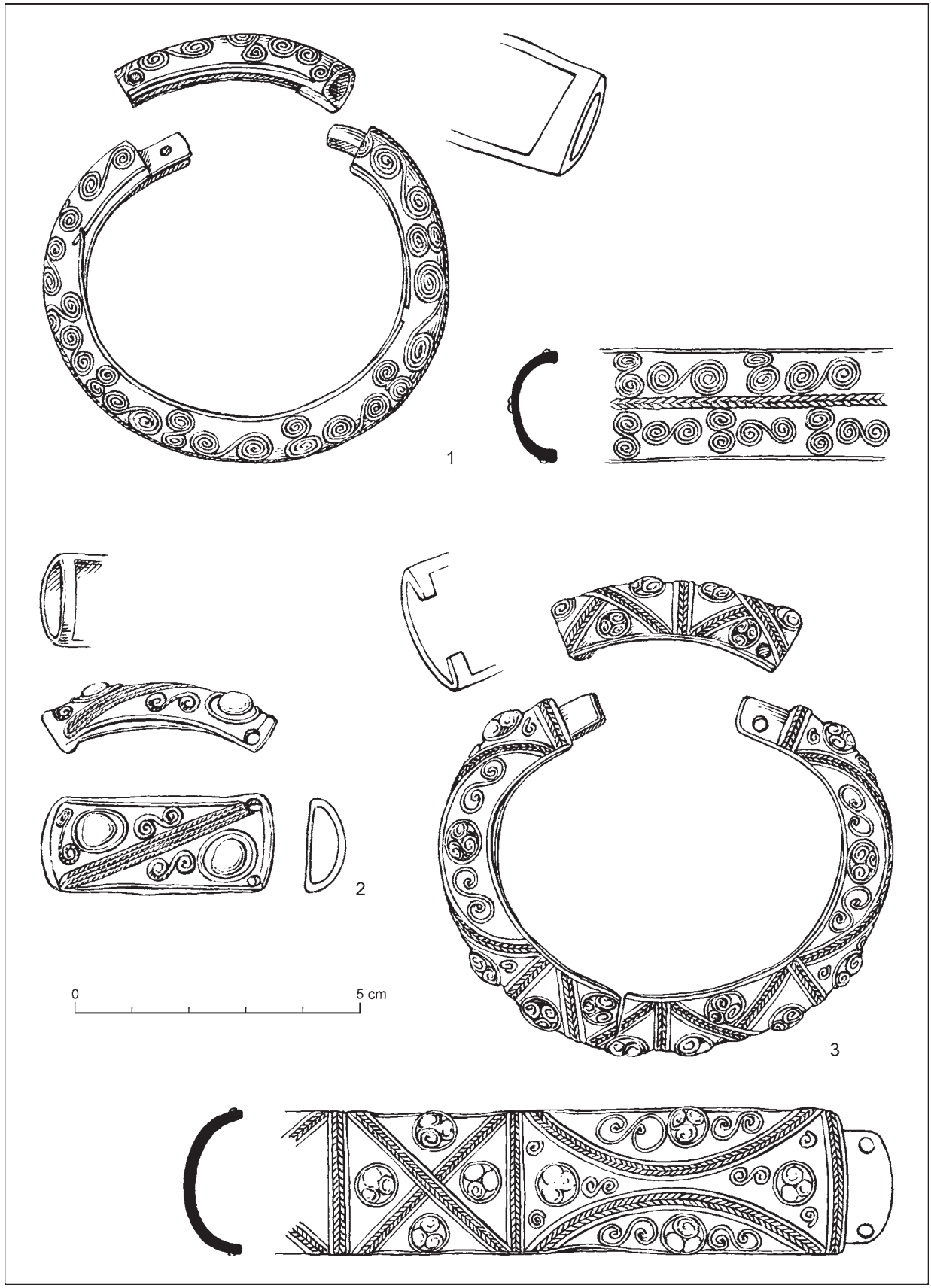
Uloženo: M Kyjov; M Hodonín.
Literatura: *Filip 1956*, 410, tab. LXXIV: 6; *Ludikovský 1962*, obr. 6: 5; *Čižmářová 2004*, 341.

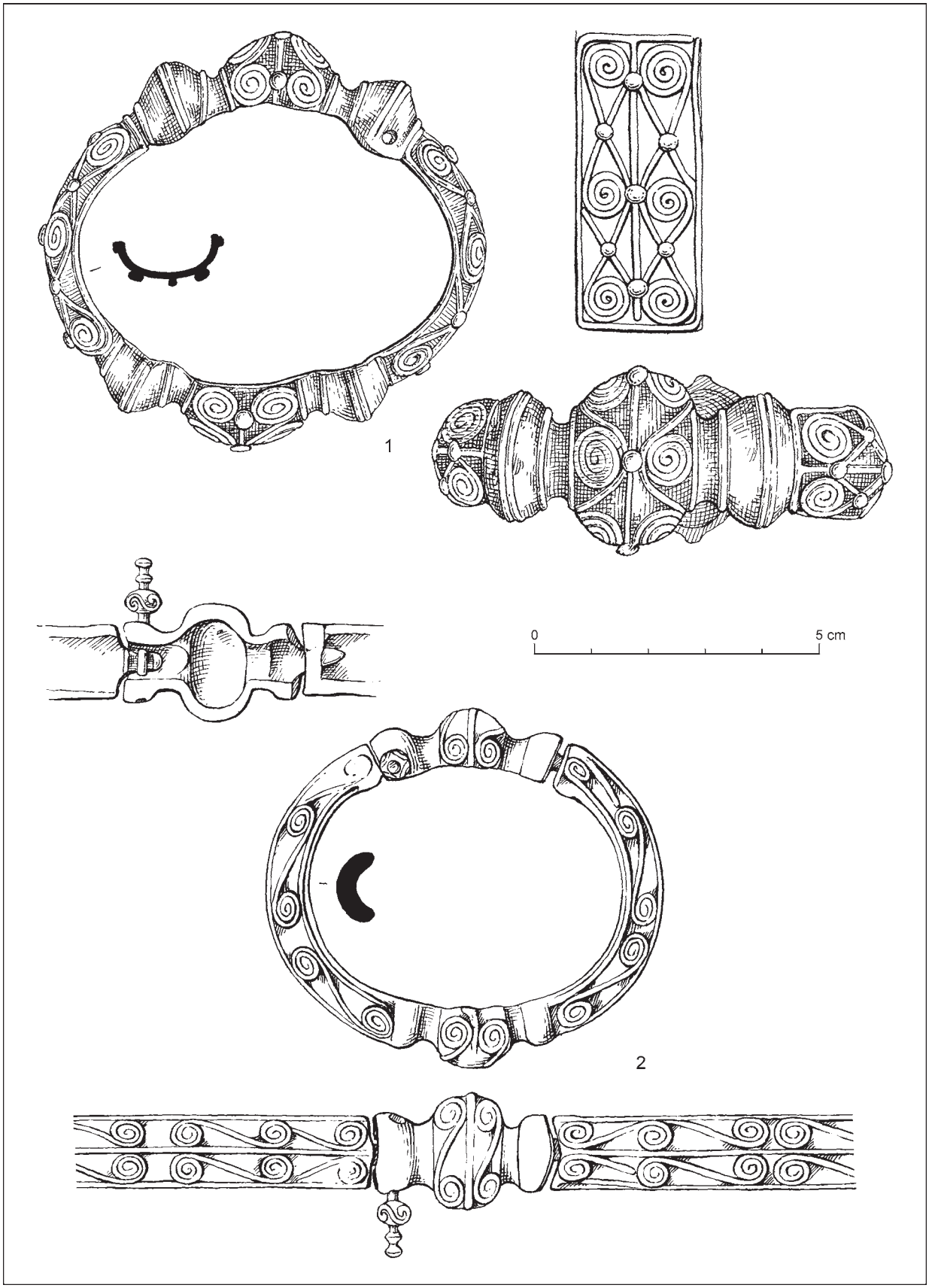
Tab. I. 1 – Dobročkovice; 2 – Lednice; 3 – Čejč; 4, 6 – Ptení; 5 – Mistřín, ojedinělý nález.

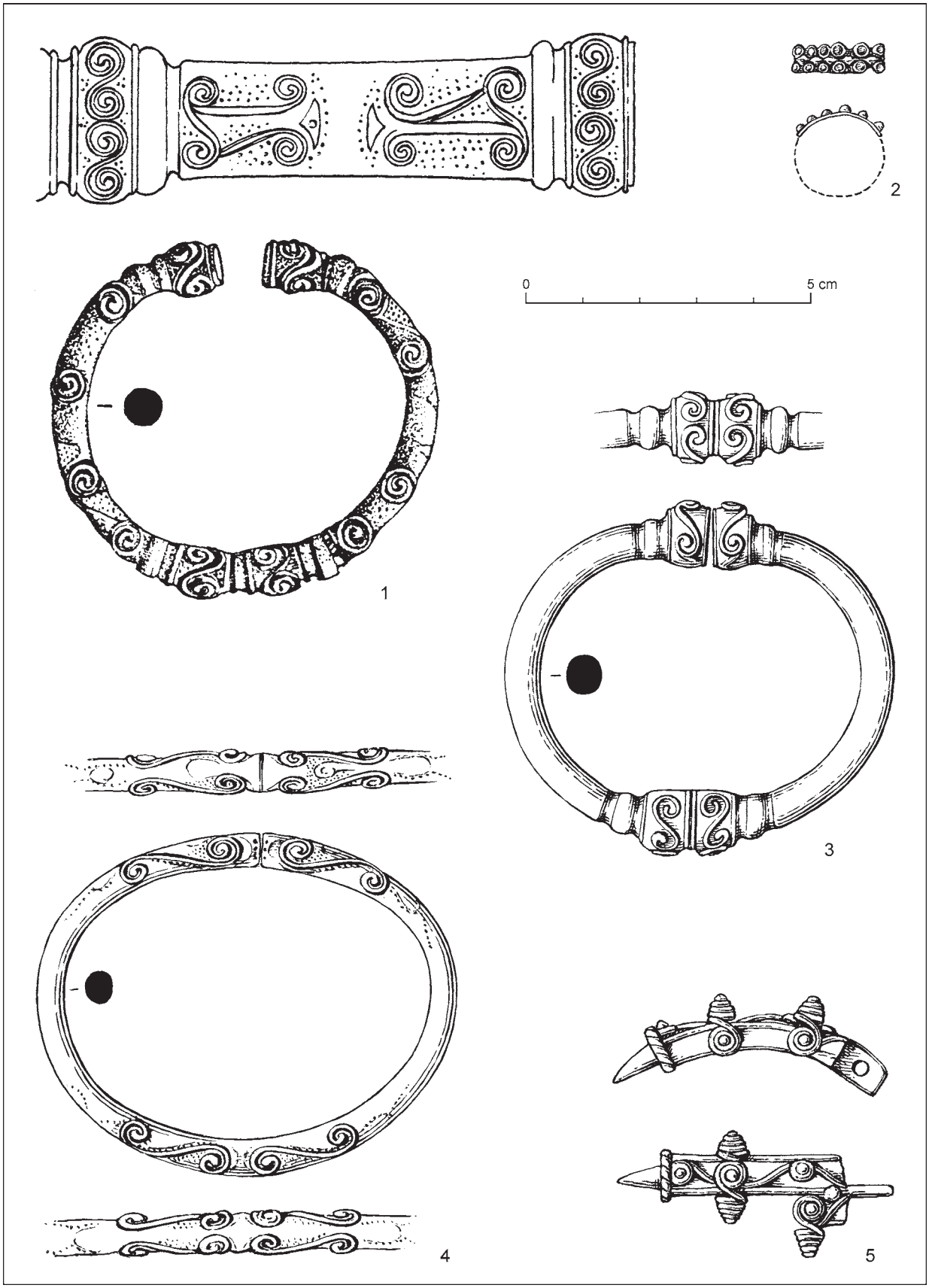
Tab. II. 1 – Ponětovice, hrob 29; 2 – Blučina, povrchový sběr; 3 – Ondratice.

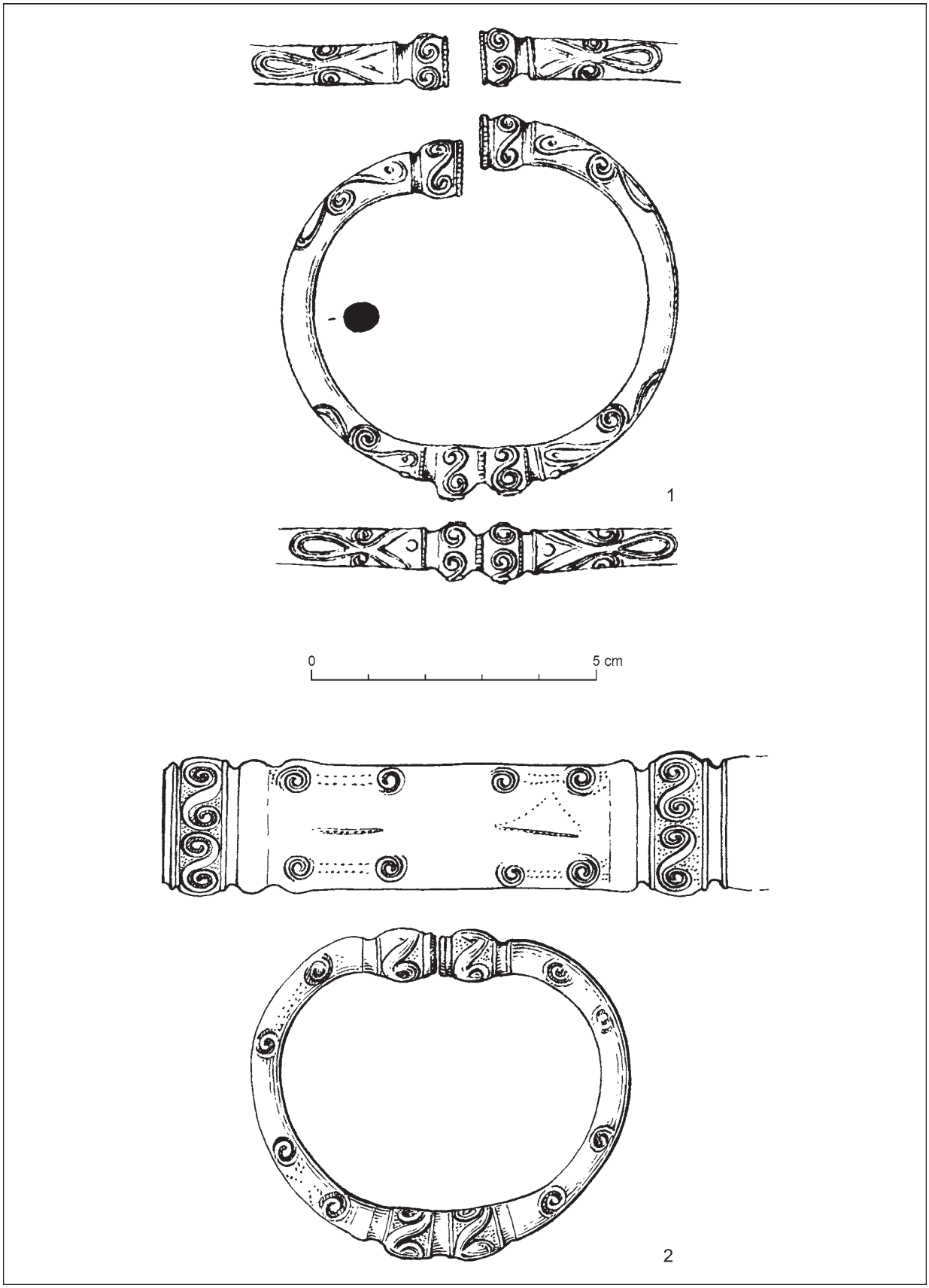
Tab. III. 1 – Vracov; 2 – Čejč; 3 – Mikulčice.

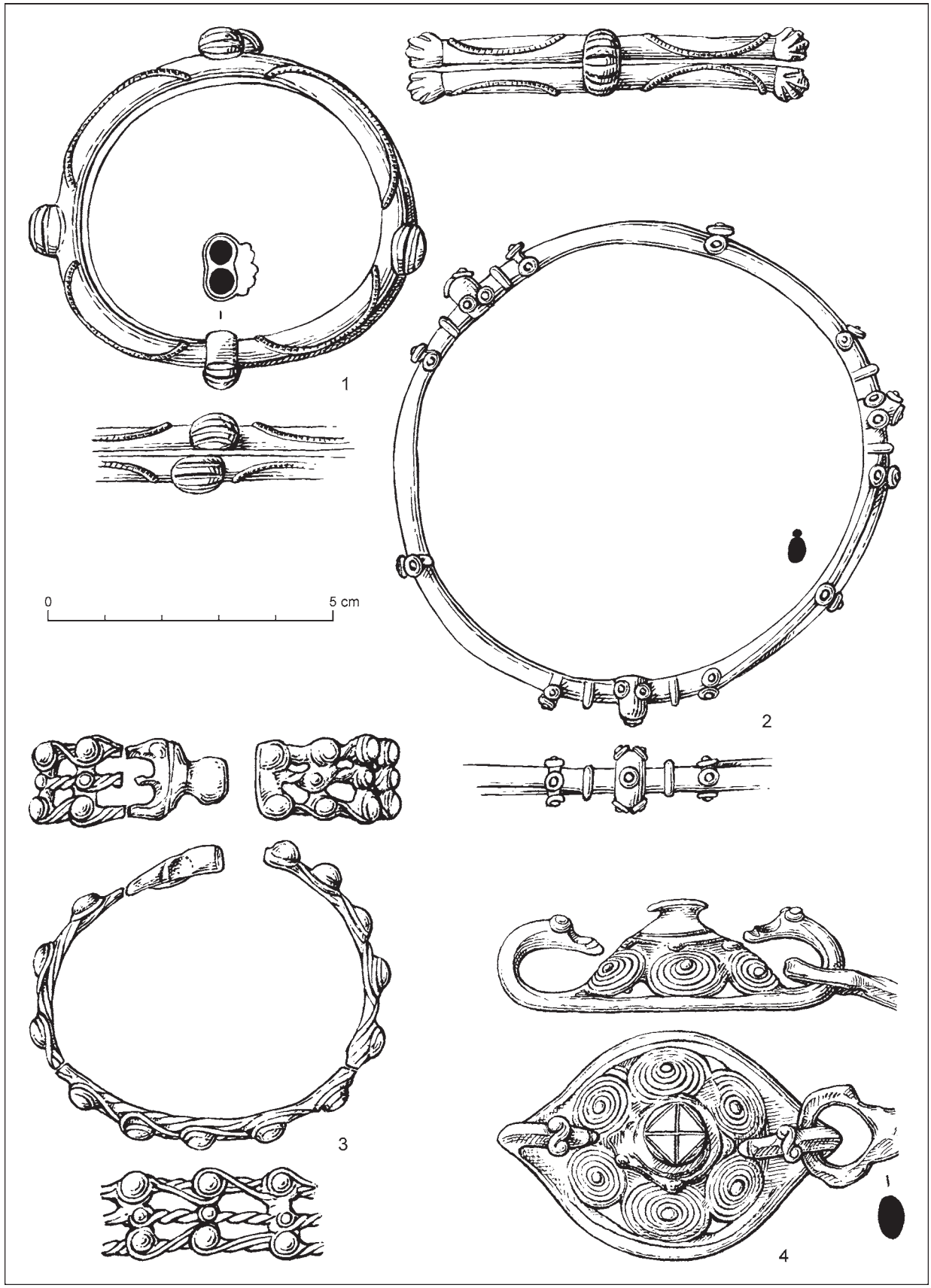
Tab. IV. 1 – Moravský Krumlov; 2 – Křenovice, hrob 1.

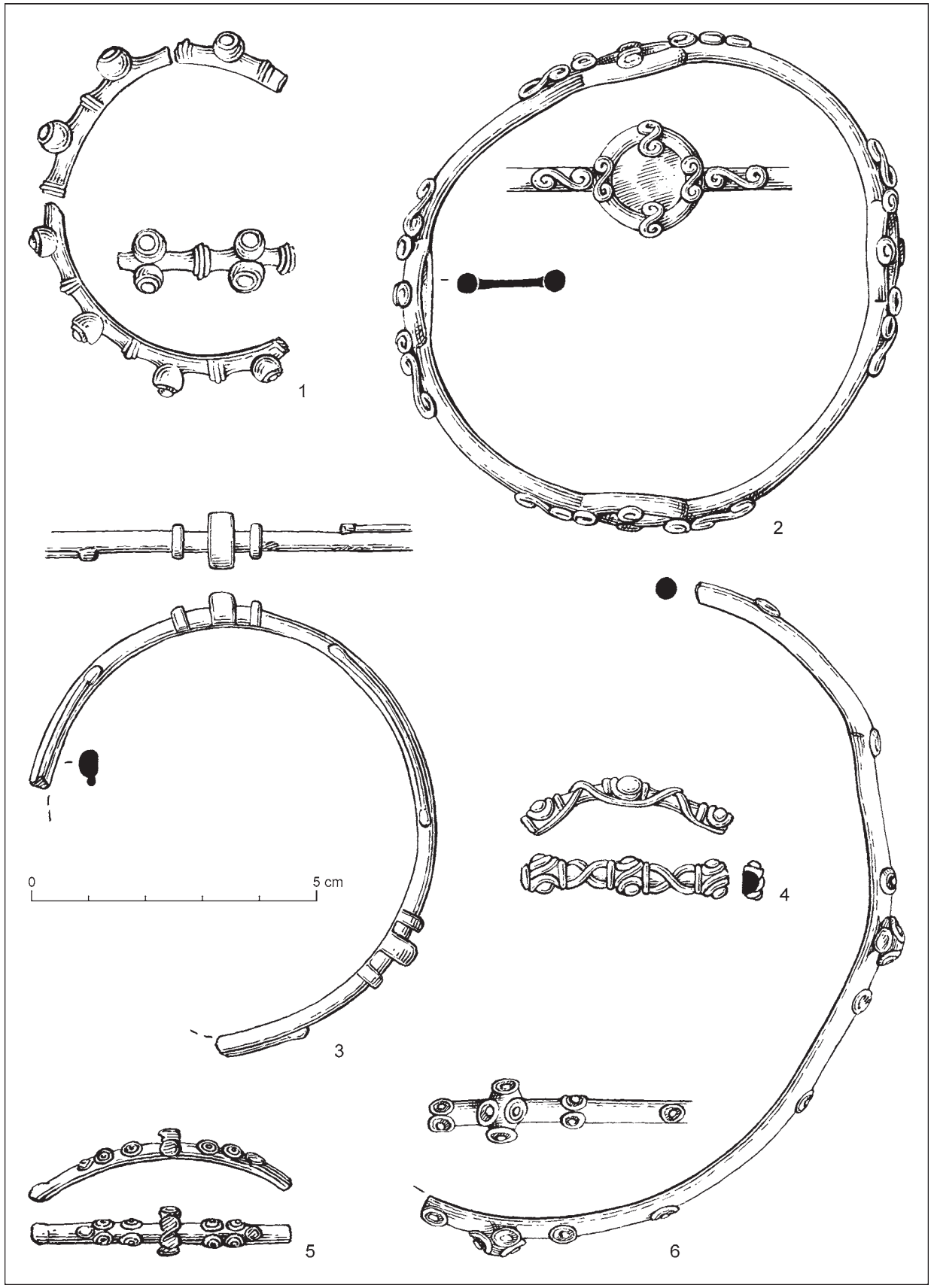
Tab. V. 1 – Blučina, hrob 19; 2 – Ponětovice, hrob 32; 3 – Sobotovice; 4 – Postoupky; 5 – Čejkovice.

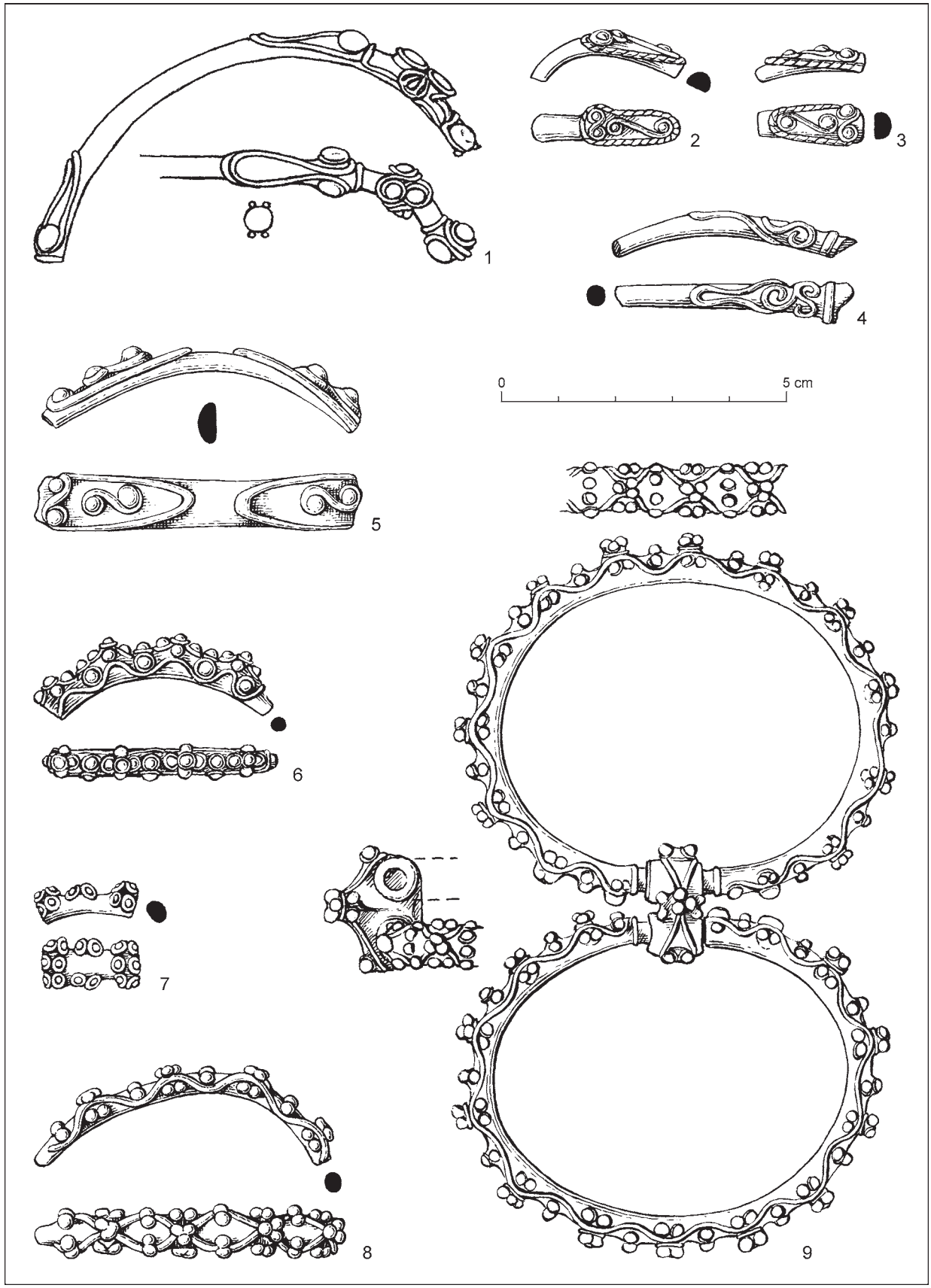
Tab. VI. 1 – Holubice, hrob 6; 2 – Brno-Maloměřice, hrob 27.

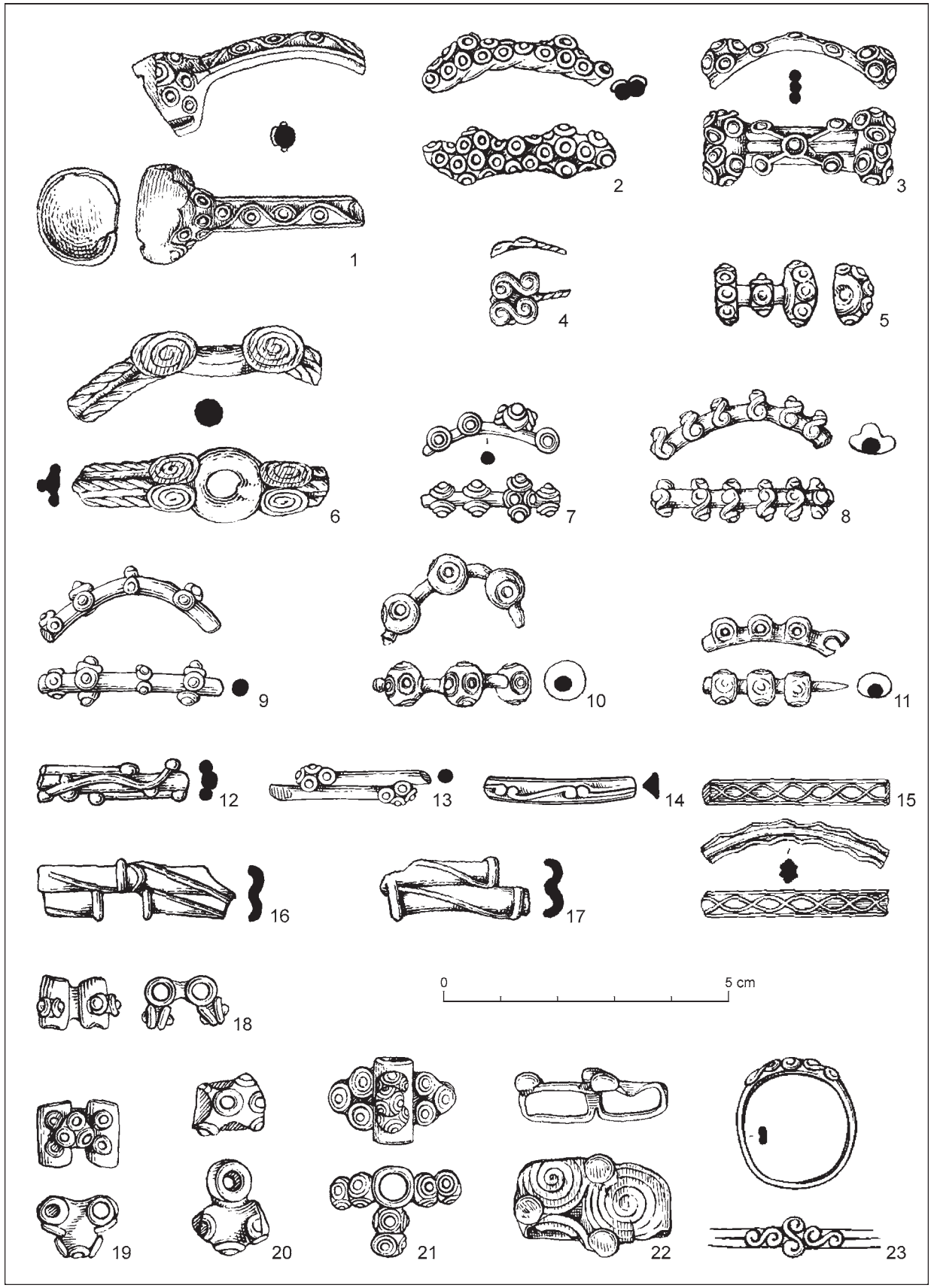
Tab. VII. 1 – Postoupky; 2 – Sobůlky; 3 – Šlapanice; 4 – Kozlany.

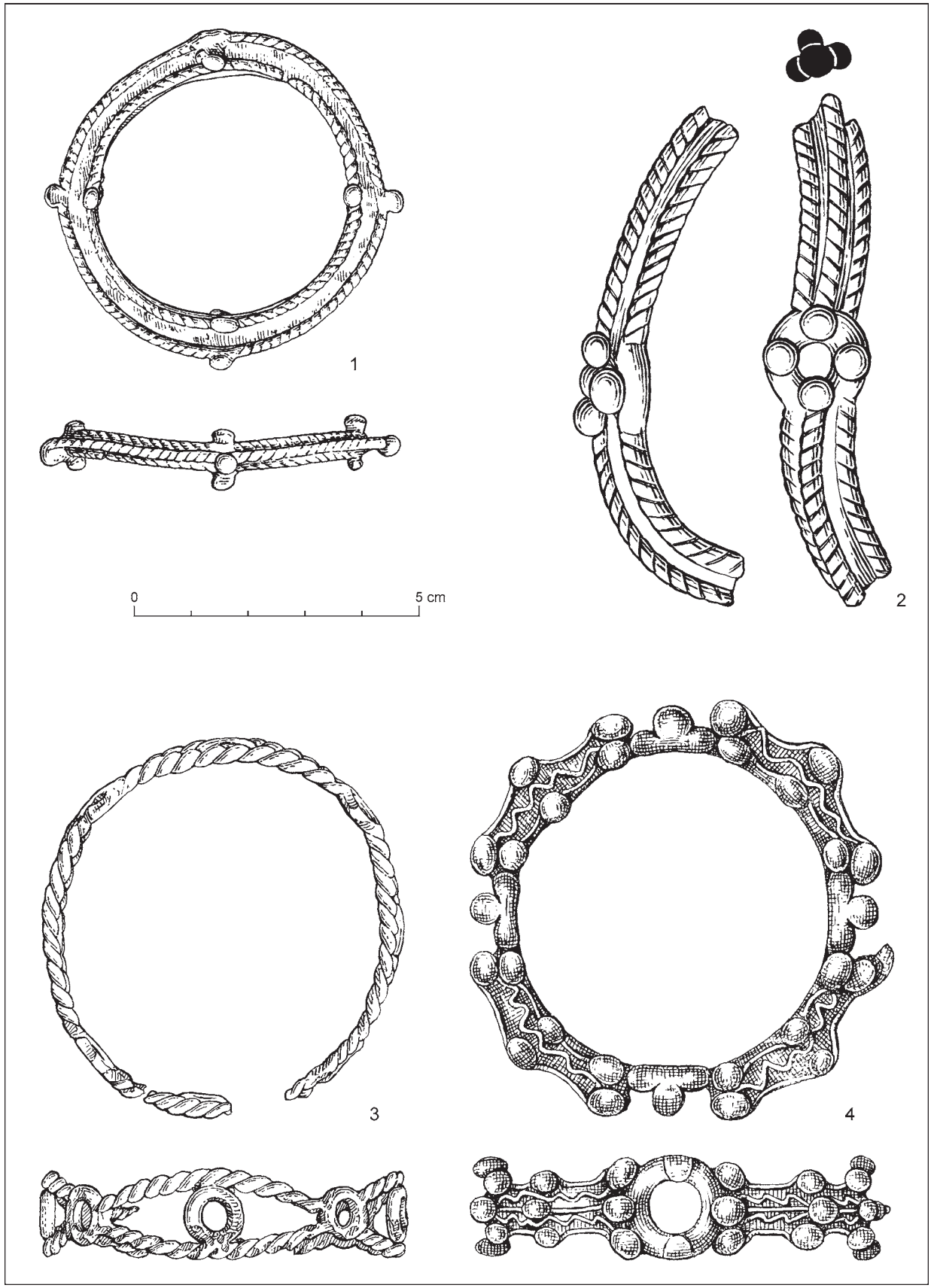
Tab. VIII. 1 – Brno-Maloměřice, hrob 52; 2 – Pavlov; 3 – Pasohlávky; 4 – Milovice; 5 – Pravice; 6 – Holubice, hrob 71.

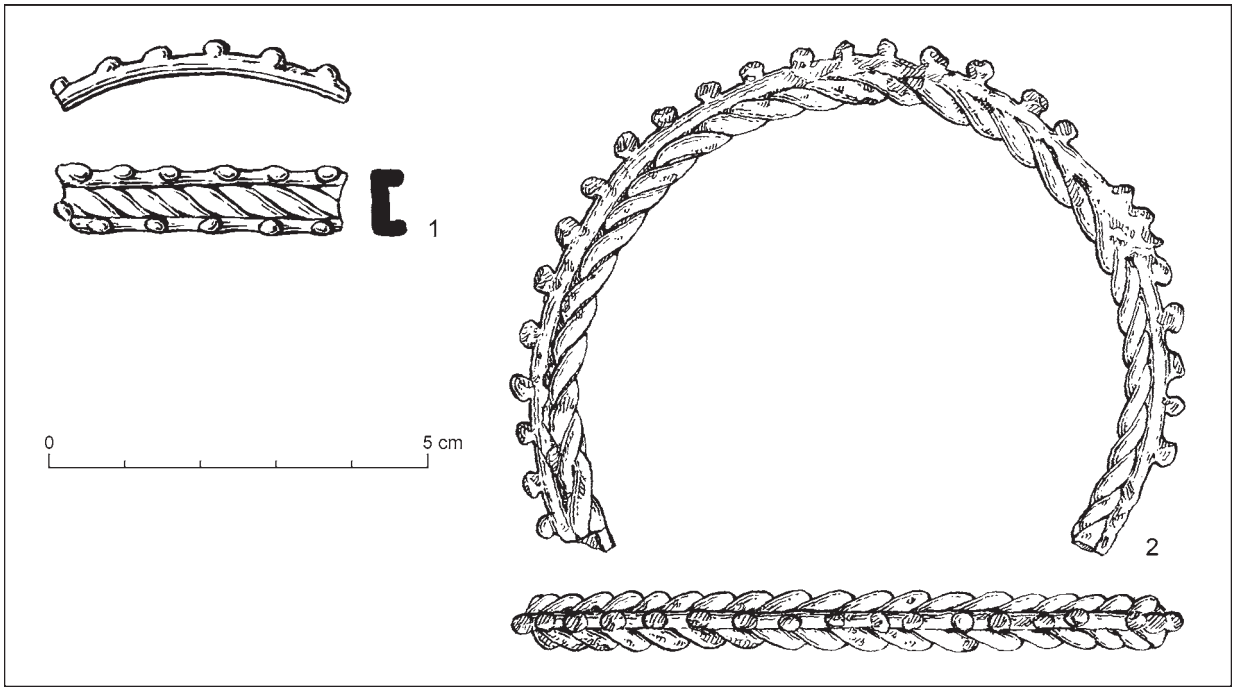
Tab. IX. 1 – Mistřín, hrob 40; 2 – Hrubčice; 3 – Lanžhot; 4 – Josefov; 5 – Rokytnice; 6 – Ladná; 7 – Polkovice; 8 – Klenovice; 9 – Marefy.

Tab. X. Němčice nad Hanou.

Tab. XI. 1 – Bořitov; 2 – Biskupice; 3 – Malé Hradisko – „Staré Hradisko“, 4 – Chvalčov – „Hostýn“.

Tab. XII. Malé Hradisko – „Staré Hradisko".

LITERATURA

Benadik 1962 B. Benadik: Chronologické vzťahy keltských pohrebísk na Slovensku, Slov. Arch. 10, 1962, 341–396.

Benadik 1983 B. Benadik: Maňa. Keltisches Gräberfeld. Fundkatalog. Nitra 1983.

Brezňanová 2008 G. Brezňanová: Príspevok k jednému z typov stredolaténskych spôn, Slov. Arch 58, 2008, 1–20.

Bujna 2005 J. Bujna: Kruhový šperk z laténskych ženských kostrových hrobov na Slovensku. Nitra 2005.

Čižmář 1974 M. Čižmář: Kostrový hrob ze Ptení a otázka stupně LT-B2/C1 na moravských keltských pohřebištích, Arch. Rozhledy 26, 1974, 160–166.

Čižmář 1989 M. Čižmář: Erforschung des keltischen Oppidums Staré Hradisko in den Jahren 1983–1988 (Mähren, ČSSR), Arch. Korrbl. 19, 1989, 265–268.

Čižmář 2001 M. Čižmář: Laténské hroby ze Šlapanic, okr. Brno-venkov, Pravěk (N. Ř.) 11, 2001, 265–279.

Čižmář 2003 M. Čižmář: Laténské sídliště v Bořitově. Pravěk – Supplementum 10. Brno 2003.

Čižmář 2008 M. Čižmář: Příspěvek k otázce spojnice mezi Čechami a Saskem v době železné. In: E. Černá/J. Kuljavceva Hlavová (Eds.): Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 2003–2007. Sborník k životnímu jubileu Zdeňka Smrže, Most 2008, 229–239.

Čižmář/Kolníková 2006 M. Čižmář/E. Kolníková: Němčice – obchodní a industriální centrum doby laténské na Moravě, Arch. Rozhledy 58, 2006, 261–283.

Čižmář/Kruta 2011 M. Čižmář/V. Kruta: Un manche de couteles exceptionnel de Němčice en Moravie, Arch. Rozhledy 63, 2011, 425–442.

Čižmářová 2005 J. Čižmářová: Keltské pohřebiště v Brně-Maloměřicích, Pravěk – Supplementum 14. Brno 2005.

Čižmářová 2006 J. Čižmářová: Laténský náramek z Pavlova (okr. Břeclav), Pravěk (N. Ř.) 16, 2006, 289–296.

Čižmářová 2009 J. Čižmářová: Keltská pohřebiště z Holubic a Křenovic, Pravěk – Supplementum 19. Brno 2009.

Čižmářová 2011 J. Čižmářová: Keltská pohřebiště na Moravě. Okresy Brno-město a Brno-venkov. Brno 2011.

Duval 1977 A. Duval: Deux objets pseudo-filigranés de la Tène, Antiquités Nationales, N° 9, 1977, 40–44.

Filip 1941 J. Filip: Umělecké řemeslo v pravěku. Praha 1941.

Filip 1953 J. Filip: Keltské pohřebiště v Mistříně a žeh u moravských Keltů, Arch. Rozhledy 5, 1953, 332–336, 346–361, 369–372.

Filip 1956 J. Filip: Keltové ve střední Evropě. Praha 1956.

Chleborád 1930 M. Chleborád: Gallské pohřebiště u Bučovic, Ročenka spořitelny města Bučovic, Bučovice 1930, 3–19.

Kaufmann 1954 J. Kaufmann: Laténské nálezy z Moravského Krumlova a okolí, Arch. Rozhledy 6, 1954, 52, 53.

Krämer 1985 W. Krämer: Die Grabfunde von Manching und die latènezeitlichen Flachgräberfelder in Südbayern. Die Ausgrabungen in Manching, Band 9. Stuttgart 1985.

Kruta 1975 V. Kruta: L´art celtique en Bohême. Les parures métalliques du Ve au IIe siècle avant notre ère. Paris 1975.

Ludikovský 1962 K. Ludikovský: Ploché keltské pohřebiště v Mikulčicích u Hodonína, Sborník Čs. Spol. Arch. 2, 1962, 257–278.

Ludikovský 1984 K. Ludikovský: Hostýn. Katalog nálezů z moravských muzeí. Fontes arcaeologiae moravicae 17. Brno 1984.

Majnarić Pandžić 2007 N. Majnarić Pandžić: Brončani srednjolatenski nakit iz Vukovara ukrašen plastičnim i pseudofiligranskim stilom. In: Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan, Ljubljana 2007, 797–811.

Makowsky 1896 A. Makowsky: Beiträge zur Urgeschichte Mährens, Mitt. Anthr. Ges. Wien 26, 1896, 87–90.

Meduna 1962a J. Meduna: Laténské pohřebiště v Pustiměřských Prusích (o. Vyškov), Sbor. Čs. Spol. Arch. 2, 1962, 167–192.

Meduna 1962b J. Meduna: Laténské žárové hroby na Moravě, Pam. Arch. 52, 1962, 275–281.

Procházka 1937 A. Procházka: Gallská kultura na Vyškovsku. La Tène středomoravský. Slavkov u Brna 1937.

Ratimorská 1981 P. Ratimorská: Keltské pohrebisko v Chotíně I, Západné Slovensko 8, 1981, 15–88.

Rustoiu 1996 A. Rustoiu: Metalurgia Bronzului la Daci (sec. II. î Chr. – sec. I. d. Chr.). Tehnici, ateliere şi produse de bronz. Bucureşti 1996.

Sankot 1991 P. Sankot: Motifs zoomorphes dans l´art laténien de la Bohême au IIIe siècle avant J.-C., Études celtiques 18, 1991, 401–433.

Skutil 1940 J. Skutil: Z pravěku Hostýna. Valašské Meziříčí 1940.

Skutil 1947 J. Skutil: Moravské prehistorické výzkumy a nálezy oddělení moravského pravěku Zemského musea 1937–1945, Čas. Moravského Muz. Brno, Vědy Spol. 33, 1947, 45–134.

Szabó 1975 M. Szabó: Sur la question du filigrane dans l´art des Celtes orientaux. In: The Celts in Central Europe. Székesfehérvár 1975, 147–165.

Szabó 1992 M. Szabó: Les Celts de l´Est. Le second âge du Fer dans la cuvette des Karpates. Paris 1992.

Szabó 2008 M. Szabó: La Macédonie hellénistique et le monde celtique. In: D. Vitalli (Ed.): I Celti e il mondo greco. Bologna 2008, 79–87.

Škojec 1997 J. Škojec: Archäologische Fundstätten und Funde im „Hinterland" des Burgwalls von Mikulčice I (Katastralgebiete Hodonín, Lužice, Mikulčice,

Moravská Nová Ves). In: Studien zum Burgwall von Mikulčice II. Brno 1997. 344–397.

Šmíd 2004 M. Šmíd: Rokytnice (okr. Přerov). Přehled výzkumů 45, 2004, 179.

Uenze 2000 H. P. Uenze: Die jungerlatènezeitliche Siedlung von Egglfing, Bayer. Vorgeschichtsbl. 65, 2000, 1–38.

Urban 1998 O. H. Urban: Ein keltisches Bronzedepot mit Amulettring aus Schwarzenbach bei Wiener Neustadt. In: Ch. Tuczay/U. Hirhager/K. Lichtblau (Eds.): Ir sult sprechen willekommen. Grenzlose Mediävistik, 1998, 798–807.

LATÈNEZEITLICHER FILIGRANSCHMUCK IN MÄHREN

Jana Čižmářová

Zusammenfassung

Bestandteil des breiten Spektrums latènezeitlichen Bronzeschmucks in Mähren sind auch Gegenstände, die mit plastischer, filigranähnlicher Verzierung versehen sind. Das zusammengetragene Material, das hauptsächlich aus Nekropolen und aus den mit Hilfe von Metalldetektoren auf Siedlungen geborgenen Einzelfunden stammt, zeugt von einem häufigen Vorkommen dieser Verzierungsart. In den letzten Jahren nahm die Zahl der so verzierten Gegenstände deutlich zu (vor allem Dank der Lesefunde) und daher entschied ich mich, sie zusammenzufassen; die auf diese Weise gewonnene Kollektion (58 Artefakte aus 34 Fundstellen) wird in dem vorliegenden Beitrag vorgestellt.

CHARAKTER DER VERZIERUNG

Filigran ist eine Technik der Schmuckherstellung, bei welcher das Dekor aus dünnen Metallfäden gestaltet wird, die auf die Oberfläche angelötet verschiedene Muster bilden. Diese Technik erscheint ab dem 2. Jahrtausend in Mesopotamien, in Ägypten wird sie zur Zeit der 12. Dynastie erwähnt und sie wurde in Troja II–III festgestellt. In Europa erreichte diese Schmucktechnik in zwei Zentren ein hohes Niveau – in Etrurien und in griechischen Werkstätten, vor allem am Schwarzen Meer – die anschließend weitere Teile Europas beeinflussten (*Filip 1941*, 103, 104).

Latènezeitlicher Bronzeschmuck weist meistens eine Technik auf, bei welcher das Dekor nicht mit Hilfe eines Drähtchens gestaltet wird, sondern bereits beim Guss entsteht; für diese Verzierungsart hat sich die Bezeichnung falsches Filigran oder Pseudofiligran eingebürgert.

Der Problematik des latènezeitlichen Pseudofiligrans widmete sich wiederholt M. Szabó, der darauf aufmerksam machte, dass die Anwendung des Pseudofiligrandekors in der Schmuckproduktion im Bereich des Karpatenbeckens eine der Folgen von Kontakten zwischen den Kelten und dem illyrischen und thrakischen Kulturbereich gewesen war. Diese Ziertechnik wurde im illyrischen und thrakischen Milieu bereits Ende des 6. Jahrhunderts v.u.Z. unter dem Einfluss nordgriechischer Schmuckwerkstätten benutzt (*Szabó 1975*, 155; zuletzt *Szabó 2008*, 85). Mit dieser südbalkanischen Zone kamen die Kelten spätestens ab dem letzten Drittel des 4. Jahrhunderts v.u.Z. in unmittelbaren Kontakt, vor allem infolge ihres großen Militärzugs, der das illyrische und thrakische Milieu betraf und mit der Plünderung des Heiligtums im griechischen Delphi im Jahre 279 v.u.Z. seinen Höhepunkt erreichte. Diese Militärexpansion und die damit verknüpften Ereignisse sind aus dem Gesichtspunkt des chronologischen Systems der Latènezeit ungefähr mit den Phasen LT B2b-c zu synchnonisieren (*Brezňanová 2008,* 12).

Für das mährische Gebiet kann im Prinzip gesagt werden, dass das Pseudofiligrandekor auf fast allen Arten des Bronzeschmucks vorkommt, am häufigsten auf dem Rundschmuck.

RINGSCHMUCK

Das Pseudofiligrandekor erscheint auf fast allen Arten des Ringschmucks: auf Halsringen, Armringen oder Oberarmringen und auf Fingerringen; nie wurde aber diese Verzierung auf Fußringen festgestellt (bzw. auf Ringen, die aus geschlossenen Grabkomplexen stammen und in ursprünglicher Lage als Fußringe gefunden wurden).

Armringe

In der zusammengetragenen Kollektion des Pseudofiligranschmucks sind im Prinzip drei Gruppen von Armringen oder Oberarmringen zu unterscheiden: massive zweiteilige, hohle Armringe, Armringe mit Zierelementen in Gruppen an der Objektoberfläche und Armringe mit dem Dekor an der ganzen Oberfläche.

Zweiteilige hohle Armringe

Zu den auffallendsten Gegenständen, die Pseudofiligrandekor tragen, gehören massive zweiteilige, hohle Armringe. Die Vorliebe mährischer Kelten für diesen Prachtschmuck galt sowohl den Stücken mit plastischem (Brno-Maloměřice, Gräber 9, 31 – *Čižmářová 2005*, 78, 83, Abb. 61: 11, Abb. 68: 3; Branišovice – *Čižmářová 2004*, 140) und getriebenem Dekor (Blučina, Grab 13 – *Čižmářová 2011*, 103, Tab. 25: 6), als auch unverzierten Stücken (Holubice, Gräber 4, 28 – *Čižmářová 2009*, 60, 66, 67, Tab. 2: 4, 13: 7,8), insgesamt sind aus Mähren sieben solche Exemplare bekannt. Die gleiche Zahl dieser massiven zweiteiligen hohlen Armringe ist mit Pseudofiligrandekor versehen, fünf davon stammen aus geschlossenen Grabkomplexen und zwei Fragmente wurden bei Aufsammlungen entdeckt (Blučina – Taf. II: 1; Čejč – Taf. III: 2; Křenovice – Taf. IV: 2; Mikulčice – Taf. III: 3; Moravský Krumlov – Taf. IV: 1; Ondratice – Taf. II: 1; Vracov – Taf. III: 1). Fünf davon weisen zwei gegenüberliegende Buckel auf, zwei sind einfache ungegliederte Ringe. In keinen zwei Fällen ist die Verzierung identisch; unter den gemeinsamen Elementen steht an erster Stelle das Motiv in Form des Buchstaben S.

In diesem Zusammenhang ist auch der Fund eines ähnlichen massiven zweiteiligen Armrings im Grab 13 in Blučina zu erwähnen (*Čižmářová 2011*, 103, Tab. 25: 6). Es handelt sich um eine einfachere Formvariante ohne gegenüberliegende Buckel, aber mit außerordentlich reichem plastischem Dekor im Waldalgesheimer Stil, wo die durch das Ornament gebildeten Flächen mit getriebenen Ringen gefüllt sind. Durch seinen Charakter reiht sich dieses Exemplar, zu welchem keine Analogien bekannt sind, eindeutig zur Gruppe der oben angeführten massiven, reich mit Pseudofiligran verzierten Armringe.

Zweiteilige massive Armringe kommen auf keltischen Nekropolen der Stufe LT B2 sowohl in Böhmen, als auch in Mähren vor. Falls Fundumstände verzeichnet wurden, bilden mährische Grabexemplare einen Bestandteil des Inventars reich ausgestatteter Frauengräber mit Fußringen (im Grab aus Moravský Krumlov auch mit einem Halsring); nur in einem Fall wurde ein solcher Armring in einem männlichen Kämpfergrab gefunden (Grab Nr. 13 in Blučina), und dies als zweiter Armring in nicht üblicher Lage auf der rechten Handwurzel neben dem geläufig vorkommenden Eisenring auf dem linken Arm. Ein analoger Befund wurde aber auch im Männergrab 14/71 in Chotín festgestellt, woher einer der wenigen ähnlichen Funde in der Slowakei stammt (*Ratimorská 1981*, 33); es wäre also wohl angebracht, die Bedeutung dieser Gegenstände als Attribute der Ausnahmestellung ihrer Träger/innen zu erwägen, die auch den anderen Komponenten der Garnitur nach eindeutig der Schicht des keltischen Adels angehörten.

Schon J. Filip wies darauf hin, dass dieser Typ des Pseudofiligranschmucks auffallend häufig in Südmähren vorkommt (*Filip 1956*, 140) und in anderen Regionen diese Armringe selten sind. Sie kommen zwar sowohl südöstlich (z.B. Chotín, Palárikovo – *Ratimorská 1981*, Tab. XI; *Szabó 1974*, Taf. V: 1–3), als auch westlich (z.B. Křemýž, Křinec, Ledvice in Böhmen – *Kruta 1975*, Taf. XVI, oder z.B. Aisne in Nordfrankreich – *Duval 1977*, 41) des mährischen Gebiets vor, aber die in Mähren verzeichnete Konzentration ist einmalig und erlaubt die Ansicht, dass diese massiven hohlen zweiteiligen Armringe mit Pseudofiligrandekor entweder direkte Erzeugnisse südmährischer Metallgießer oder zumindest eine Schmuckart waren, die von der in Südmähren lebenden Kommunität verlangt wurde.

Armringe mit Zierelementen auf der Öberfläche

Armringe mit 3 regelmäßig angebrachten Zierelementen

Ringe, die in regelmäßigen Abständen an drei Stellen der Körperumfassung verziert sind, kommen sowohl im mährischen Material als auch in demjenigen aus den Nachbarregionen selten vor, in Westeuropa waren sie dagegen mehr beliebt. Aus mährischen Nekropolen sind nur drei solche Armringe bekannt, die mit Pseudofiligran verziert sind – ein unvollständiger Ring aus dem Brandgrab bei Pasohlávky (Taf. VII: 4), ein größerer Ring ohne genaue Fundumstände aus Sobůlky (Taf. VI: 2) und ein Teil des Rings aus Mistřín (Taf. VIII: 1); die Verzierung, die an jene auf dem Ring aus Mistřín erinnert, wurde auf kleinen Fragmenten aus Hrubčice (Taf. VIII: 2), Josefov (Taf. VIII: 4), Lanžhot (Taf. VIII: 3) und Rokytnice (Taf. VIII: 5) verzeichnet.

Der Fundkontext der Ringe aus Mistřín und Pasohlávky erlaubt ihre genauere Datierung, und zwar in die Stufe LT C1 in Übereinstimmung mit analogen Funden aus der Slowakei (Ižkovce, Gräber 13, 14, 27; Hurbanovo, Grab 71; Tlmače, Einzelfund – *Bujna 2005*, 93, 94, Abb. 77).

Armringe mit 4 regelmäßig angebrachten Zierelementen

Ringe mit der Verzierung an vier Stellen der Oberfläche sind in Mähren ebenfalls selten und nur zwei Exemplare weisen dann Pseudofiligrandekor auf: der Einzelfund eines Rings aus Pavlov (Taf. VII: 3), zu welchem als eine nicht ganz genaue Analogie der Einzelfund des Armrings aus Maňa in der Südwestslowakei angeführt werden kann (*Benadik 1983*, 67, Taf. 63: 8), und der Doppelarmring aus dem Brandgrab in Postoupky (Taf. VI: 1). Hier ist jedoch zu betonen, dass Doppelarmringe eine für Mähren typische Fundart sind: neben dem Exemplar aus Postoupky ist ein weiterer aus Grab 15 in Holubice zu nennen (*Čižmářová 2009*, 63, Tab. 7: 4), dessen Dekor aus gezogenen, aber gravierten Bögen besteht. Der Doppelarmring aus Grab 15 in Marefy (*Chleborád 1930*, 14, Tab. IV: 14, 15; *Čižmářová 2004*, 158) ist an der ganzen Oberfläche der beiden Ringe reich mit Pseudofiligran verziert (siehe unten). Alle diese Doppelarmringe wurden im Fundkontext mit dem Material der Stufe LT B2 entdeckt.

Armringe mit S-förmiger Verzierung an den Enden und am Körper gegenüber

Eine ausgeprägte Gruppe von Ringschmuck stellen auf keltischen Nekropolen ungeschlossene Armringe meistens ovaler Form dar, die mit S-förmigen Motiven an den verstärkten Enden und am Körper gegenüber verziert sind. Ihr Dekor ist meistens plastisch, in einigen Fällen wurde jedoch die Technik des Pseudofiligrans eingesetzt (Blučina, Grab 19 – Taf. V: 1; Brno-Maloměřice, Grab 27 – Taf. VI: 2; Holubice, Grab 6 – Taf. VI: 1). Dies ist eine interessante Tatsache, denn meistens hat das Pseudofiligrandekor einen anderen Charakter als die plastische Verzierung; in diesem Fall ist offensichtlich, dass die Beliebtheit dieses Armringtyps (deutlich in Mähren – siehe oben, und in Böhmen – *Kruta 1975,* während er aus der Slowakei nicht bekannt ist und aus anderen Regionen nur selten) nicht auf diese Art ihrer Durchführung gebunden war. Einen leicht unterschiedlichen Charakter weist der offene Armring ovaler Form aus Postoupky auf (Taf. V: 3).

Armringe mit dem Dekor an der ganzen Objektoberfläche

Ringe, die das Pseudofiligrandekor am ganzen Körperumfang tragen, sind bis auf ein einziges Exemplar nur fragmentarisch erhalten und wurden meistens als Einzelfunde bei Aufsammeln mit Hilfe von Metalldetektoren geborgen. Das einzige komplette Exemplar ist der Doppelarmring aus Grab 14 in Marefy (Taf. VIII: 9), der Bestandteil eines Fundkomplexes ist, der in die Stufe LT B2 zuverlässig datiert ist. Fragmente weiterer fast identisch verzierter Ringe stammen aus Klenovice (Taf. VIII: 8), Ladná (Taf. VIII: 6) und Milovice (Taf. VII: 2); einen ähnlichen Ring führt z.B. V. Kruta aus Grab VIII in Libkovice (*Kruta 1975*, Abb. 60: 1) und zwei Ringe ohne Umfassungswellenlinie W. Krämer aus Manching-Hundsrücken (*Krämer 1985*, Taf. 36: 16, 17) an. Durch seinen Charakter steht ihnen auch der Ringteil aus Čejkovice nahe (Taf. V: 4). Einen ähnlichen Armring führt J. Bujna aus Bajč-Vlkanovo an (*Bujna 2005*, 91–93, Abb. 75, 76) und datiert ihn in die Stufe LT B2/C1; ein ähnliches Dekor erscheint auch in Bayern (Egglfing – *Krämer 1985*, Taf. 69: 1, 2).

Es ist interessant, dass in keinem einzigen Fall ein Ringfragment mit diesem Dekor im Areal des Macht- und Handelszentrums in Němčice nad Hanou gefunden wurde, dessen Besiedlungsschwerpunkt jedoch chronologisch jünger ist (LT C1). Im Ganzen stellt die Kollektion von Pseudofiligranfunden aus Němčice, unter welchen 16 Ringschmuckfragmente vorkommen, eine stark heterogene Gruppe von Gegenständen dar. Gemeinsame Merkmale weisen Ringfragmente mit erbsenartigen, mit Ringen verzierten Gusszapfen auf (Taf. IX: 7, 9–11), in einem Fall mit Querrippen, die mit verdoppeltem "S" verziert sind (Taf. IX: 8). Fragmente ähnlicher, aber auch anderer mit Pseudofiligran verzierter Ringe kommen laut gefälliger Mitteilung von Dr. Veronika Holzer auch auf der Fundstelle Roseldorf vor. Parallelen zu Fragmenten mit den mit Ringen verzierten Rippen (Taf. IX: 3, 5) führt H. P. Uenze aus der Siedlung der Stufe LT C1 in Egglfing an (*Uenze 2000*, Abb. 11: 23, 24).

Die breite Variabilität des Pseudofiligranschmucks aus Němčice passt in den Kontext des Fundmilieus auf der Fundstelle, wo Kontakte mit südöstlichen, weniger dann westlichen Regionen deutlich zum Ausdruck kommen, wie es u.a. das breite Spektrum von Münzfunden illustriert (*Čižmář/Kolníková 2006*).

Armringe mit Filigran „à jour"

Einen in Mähren ganz vereinzelten Gegenstand stellt der durchbrochene Armring aus Grab 1/1934 in Šlapanice dar (Taf. VI: 3), der mit der Technik des echten Filigrans „à jour" hergestellt ist. Er unterscheidet sich sowohl im Stil als auch in der Durchführung von den böhmischen durchbrochenen Filigranartefakten. In diesem Grabkomplex treffen jedoch Gegenstände westlicher, böhmischer Provenienz (Sapropelitringe) mit Gegenständen südöstlicher Provenienz (Bernsteinring mit Kette) zusammen. Zwei kleine Bronzefibeln verknüpfter Konstruktion datieren das Ganze in die Stufe LT B2/C1 (*Čižmář 2001*, 268, 269).

Ein anderer Ring, der mit der Technik des Filigrans „à jour" verfertigt ist, ist der Armring aus dem Oppidum Staré Hradisko. Seine genaue Parallele bildet der Armring, der Bestandteil des spätlatènezeitlichen Depots aus dem oberösterreichischen Schwarzenbach ist (*Urban 1998*, 801–803, 806, 807, Abb. 2: 1, 2). Im Rahmen seines Fundkontextes ist der Armring aus Staré Hradisko in den gleichen chronologischen Abschnitt zu stellen.

Armringe mit drei tordierten Rippen

Einen in Mähren unikaten Fund stellt das Ringfragment aus Němčice nad Hanou dar (Taf. IX: 4). Ähnlich ist nur der Ringteil aus Biskupice (Taf. IX: 4). Parallelen zu diesen Ringen sind in Armringen mit dem Körper aus drei tordierten Rippen zu sehen, die durch drei Öffnungen durchbrochen sind. Diese Armringe kommen vor allem in Siebenbürgen vor und vereinzelt tauchen sie auch in Mittel- und Nordeuropa auf; ihre Datierung ist unsicher und oszilliert zwischen der späten Latènezeit und der älteren Römerzeit (*Čižmář 2008*, 232, Abb. 3: 1).

Halsringe

Halsringe sind im mährischen Material aus dem Horizont keltischer Flachgräbernekropolen ziemlich selten. Das Pseudofiligrandekor tragen nur zwei davon: der Halsring aus Grab Nr. 71 in Holubice (Taf. VII: 5) und das Halsringfragment, das bei der Aufsammlung im Areal des Machtzentrums in Němčice nad Hanou (Taf. IX: 1) gefunden wurde. Dem Halsring aus Holubice sind durch den Charakter der Verzierung kleinere Ringe aus Böhmen (z.B. Jenišův Újezd, Grab 82, Kbel, Nový Bydžov, Podlešín, Dřemčice – *Kruta 1975*, Abb. 59: 2A, Abb. 62: 1–4) und aus Bayern (z.B. Egglfing – *Krämer 1985*, Taf. 69: 3, 4) ähnlich.

Von dem Halsring aus Němčice ist dagegen nur ein Fragment der Körpers mit Siegelenden erhalten, von einem Halsring könnte auch das Fragment aus Pravice stammen (Taf. VII: 1).

Fingerringe

Der einzige mit Pseudofiligrandekor versehene Fingerring in Mähren stammt aus der Lese in Němčice nad Hanou (Taf. X: 23), aus dem Fundmilieu der Stufe LT C1, ähnlich wie der ungeschlossene Fingerring mit Volutendekor, den J. Bujna aus dem Körpergrab 71 in Palárikovo anführt (*Bujna 2005*, 92, 93, Abb. 75, 76).

FIBELN

Auf Fibeln kommt das Pseudofiligrandekor im mährischen Milieu wesentlich seltener vor als auf dem Rundschmuck.

Fibeln mit großer Kugel als Fußzier

Der einzige Vertreter dieses Fibeltyps mit Pseudofiligrandekor in Mähren ist die massive Bronzefibel aus Dobročkovice (Taf. I: 1) mit einer großen Kugel am Fuß, die in die Stufe LT B2 datiert wird. Ein ähnliches Exemplar führt A. Duval aus Récy (dep. Marne) in Nordostfrankreich an (*Duval 1977,* 40).

Fibeln des Typs Bölcske

Den ausgeprägtesten Beleg von Fibeln mit Pseudofiligrandekor in Mähren stellen Fibeln des Typs Bölcske, nämlich das Exemplar aus Mistřín (Taf. I: 5) und zwei Fragmente einer weiteren Fibel aus dem unweiten Lednice (Taf. I: 2) dar. Während die Fibel aus Mistřín ein Einzelfund ist, der aus dem Raum stammt, wo sowohl eine Nekropole als auch eine Siedlung festgestellt wurde, stammt der Fund aus Lednice aus einem Brandgrab, das durch andere Gegenstände in Stufe LT B2/C1 datiert wird. Für Fibeln dieses Typs gilt die Ansicht, dass sie Erzeugnisse transdanubischer Schmuckwerkstätten sind (*Brezňanová 2008*, 12). Unter den Funden ist das Exemplar aus Grab 64 in Rezi-Rezicseri am bedeutendsten, denn es wurde als das einzige im Rahmen eines geschlossenen Komplexes eines Frauengrabs gefunden und dank dieser Tatsache zuverlässig in die Stufe LT B2/C1 datiert (*Majnarić Pandžić 2007,* 802). Mährische Fundstellen mit diesen Fibeln stellen die westlichsten Orte ihres Vorkommens dar.

Fibeln mittellatènezeitlicher Konstruktion mit scheinbenförmiger Fußzier

In Mähren vereinzelt sind Fragmente zweier Fibeln mittellatènezeitlichen Schemas mit verzierten Scheiben aus Ptení (Taf. I: 4, 6), die mit Hilfe des restlichen Grabinventars in Stufe LT B2/C1 zu datieren sind (*Čižmář 1974*, 426). Mit diesem Fibeltyp beschäftigte sich detailliert G. Brezňanová (*Brezňanová 2008*), die drei Gebiete ihrer Produktion nannte: Transdanubien, die Region von Skordia und Taurus. In ihrer typologischen Klassifikation sind die beiden Fibeln aus Ptení den kleinen Fibeln der Variante BF-H1D-K zuzuordnen, die in Transdanubien vorkommen (auf dem Gebiet der Südwestslowakei mit besten Analogien in Michal nad Žitavou und im Grab 425 in Malé Kosihy – *Brezňanová 2008*, 10, Abb. 3: 7). Diese Fibeln sind im Karpatenbecken verbreitet und der Fund aus Ptení ist der erste bisher bekannte außerhalb dieser Region (*Brezňanová 2008*, 13).

Zur ganz unikaten Fibel mit zwei pseudofiligranverzierten Scheiben aus Čejč (Taf. I: 3) gibt es bisher keine Analogie. Die Größe und die Art und Weise der Befestigung zum Fuß reihen sie zu südlichen Produktionszentren am Fluss Sáva; nach der Meinung G. Brezňanovás spiegeln sich in ihrer Verzierung eher Einflusse aus der Sáva-Region als aus Transdanubien, die auch durch die Region der Südwestslowakei vermittelt werden konnten (*Brezňanová 2008*, 17).

GÜRTELBESTANDTEILE

Gürtelhaken

Der Fund eines Gürtelhakens in Grab 14 von Kozlany (Taf. VI: 4) ist in Mähren ein Einzelstück. Haken dieses Typs sind auch in den Nachbarländern selten; ein fast identischer Gürtelhaken stammt aus Vác (*Szabó 1974*, 150, Abb. 6); der Gürtelhaken aus Kosd ist anstatt von Haken mit Ösen versehen (*Szabó 1974*, Taf. IV: 1, 2; *Szabó 1992*, 165). Einen ähnlichen Charakter hat auch das Artefakt aus Grab 133 in Maňa, nach B. Benadik ein Kleidungszubehör (*Benadik 1983*, 62, Taf. LIV: 6).

Verbindungsglieder

Aus Aufsammlungen im Areal des Macht- und Handelszentrums in Němčice nad Hanou stammen vier mit Pseudofiligran verzierte kleine Artefakte (Taf. X: 18–21), die wohl für Gürtelbestandteile gehalten wurden dürfen, wie es der Fund einer Gürtelkette im Grab 2 im bayerischen Sulzbach a. Inn andeutet (*Krämer 1985*, Taf. 80: 8), der durch einen Glasarmring (Haevernick 5) an den Anfang der Stufe LT C1 datiert ist. Zwei verknüpfte verflachte Fassungen aus Němčice (Taf. X: 22) dienten wohl als Verteiler von Perlenketten, ähnlich wie gläserne Verteiler, die auf zeitgleichen latènezeitlichen Siedlungen vorkommen. Solche Bronzegegenstände, jedoch ohne Pseudofiligrandekor, sind in Němčice und den Umgebungssiedlungen zahlreich.

VERSCHIEDENES

Ein kleiner, mäßig geschwungener Gegenstand in Form einer Platte aus zwei "S" (Taf. X: 4) aus dem Zentrum in Němčice nad Hanou kann nicht identifiziert und klassifiziert werden.

SCHLUSS

Der vorliegende Beitrag stellte sich nicht das Ziel, die Problematik des Pseudofiligranschmucks auf erschöpfende Weise zu bearbeiten. Er sollte vor allem das reiche Fundmaterial zusammentragen und der Fachöffentlichkeit vorstellen.

In der Kategorie des Pseudofiligranschmucks in Mähren kann man mehrere Grundgruppen aussondern und folgende gewichtige Beobachtungen anführen:

- massive zweiteilige, reich verzierte Armringe; das Zentrum ihres Vorkommens liegt gerade in Mähren und ihre lokale Provenienz bietet sich an; Datierung in die Stufe LT B2; wenn Pseudofiligranschmuck in Fundkomplexen vorkam, war er Bestandteil reicher Frauengarnituren, die offensichtlich den Angehörigen der höchsten Schicht der keltischen Gesellschaft gehörten; sein Ausnahmevorkommen in Männergräbern (Blučina, Chotín) erlaubt die Annahme, dass diese Gegenstände Attribute der Ausnahmestellung der Träger/innen waren, die auch anhand der restlichen Komponenten der Garnitur eindeutig dem keltischen Adel angehörten,
- Fibeln des Typs Bölcske mit dem Vorkommensschwerpunkt im Karpatenbecken; Importwaren, die Kontakte mit diesem Gebiet eindeutig belegen; Datierung ans Ende der Stufe LT B2,
- Fibeln mittellatènezeitlicher Konstruktion mit Pseudofiligranscheibe/n auf dem Fuß; Herstellung in Transdanubien und im Sáva-Bereich – Importwaren, die Kontakte mit diesen Regionen belegen; Datierung in die Stufe LT B2/C1,
- umfangreicher heterogener Komplex verschiedenartigen Ringschmucks (das größte Vorkommen in dem Macht- und Handelszentrum in Němčice nad Hanou), mit Analogien in verschiedenen Teilen des keltischen Europa; ähnlich wie das bunte Münzenspektrum aus Němčice zeugt er von breiten Kontakten Mährens in jener Periode; die meisten Funde aus dem Zentrum in Němčice stammen aus Stufe LT C1,
- in der Kollektion des Pseudofiligranschmucks in Mähren kommen bis auf Ausnahmen keine durchbrochenen und verflochtenen Exemplare vor, welche aus keltischen Nekropolen in Böhmen bekannt sind, z.B. aus Jenišův Újezd (*Kruta 1975*, Abb. 59: 1G) oder Ledvice (*Filip l956*, Tab. XXXVII: 3, 4) u.a.,
- in der späten Latènezeit, am Ende der Stufe LT C2 und in Stufe LT D1, kommt der Pseudofiligranschmuck nur ausnahmsweise vor; falls diese vereinzelten Exemplare Analogien besitzen, stammen diese aus Gebieten südlich und südöstlich von Mähren.

Aus dieser bündigen und oberflächlichen Auswertung der Funde kann man darauf schließen, dass der Anfang des Vorkommens des Pseudofiligranschmucks in Mähren in die Stufe LT B2 zu datieren ist. Häufig kommt er auch in der Stufe LT C1 vor, in der spätlatènezeitlichen Periode wird er jedoch in Mähren nur vereinzelt verzeichnet.

Der mährische Pseudofiligranschmuck stellt keine homogene Fundgruppe dar, die einem gewissen Territorium oder einer bestimmten Population zugeschrieben werden könnte. Er scheint hier häufiger vorgekommen zu sein als in den Nachbargebieten (es stellt sich jedoch die Frage, inwieweit es durch den Forschungsstand bzw. die Publikation des Fundfonds gegeben ist). Das im Vergleich mit den Umgebungsgebieten häufige Vorkommen des Pseudofiligranschmucks in Mähren führt zur Ansicht, dass er bei mährischen Kelten beliebt war und dass einige seine Ausführungen in diesem Raum hergestellt wurden.

Tab. I. 1 – Dobročkovice; 2 – Lednice; 3 – Čejč; 4, 6 – Ptení; 5 – Mistřín, Einzelfund.

Tab. II. 1 – Ponětovice, Grab 29; 2 – Blučina, Lesefund; 3 – Ondratice.

Tab. III. 1 – Vracov; 2 – Čejč; 3 – Mikulčice.

Tab. IV. 1 – Moravský Krumlov; 2 – Křenovice, Grab 1.

Tab. V. 1 – Blučina, Grab 19; 2 – Ponětovice, Grab 32; 3 – Sobotovice; 4 – Postoupky; 5 – Čejkovice.

Tab. VI. 1 – Holubice, Grab 6; 2 – Brno-Maloměřice, Grab 27.

Tab. VII. 1 – Postoupky; 2 – Sobůlky; 3 – Šlapanice; 4 – Kozlany.

Tab. VIII. 1 – Brno-Maloměřice, Grab 52; 2 – Pavlov; 3 – Pasohlávky; 4 – Milovice; 5 – Pravice; 6 – Holubice, Grab 71.

Tab. IX. 1 – Mistřín, Grab 40; 2 – Hrubčice; 3 – Lanžhot; 4 – Josefov; 5 – Rokytnice; 6 – Ladná; 7 – Polkovice; 8 – Klenovice; 9 – Marefy.

Tab. X. Němčice nad Hanou.

Tab. XI. 1 – Bořitov; 2 – Biskupice; 3 – Malé Hradisko – „Staré Hradisko"; 4 – Chvalčov – „Hostýn".

Tab. XII. Malé Hradisko – „Staré Hradisko".

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 235–245.

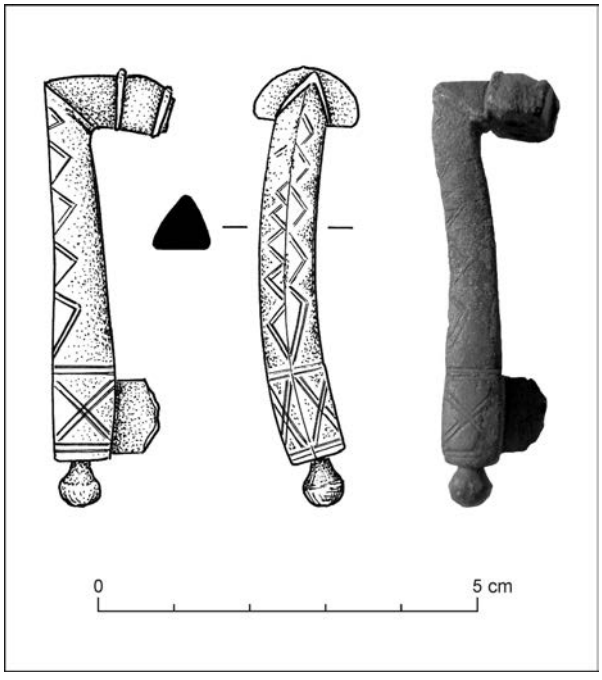
NOVÁ VARIANTA SPONY TYPU ALMGREN 132 Z JEVÍČKA [1]

K přechodným formám Almgrenovy V. skupiny ve stupni B2/C1

EDUARD DROBERJAR

ÚVOD

Pro druhou polovinu 2. století a zejména pro období markomanských válek a dobu bezprostředně následující po tomto válečném konfliktu (B2b a B2/C1) je příznačné vzájemné propojování různorodých kulturních vlivů (římských a germánských). Na komplikovanost této doby upozornil vzácný jubilant Dr. Karol Pieta svojí statí o hrobě z Čáčova, kterou publikoval v Kolníkově sborníku k 70. narozeninám (*Pieta 2002*). Množství nálezů, které od této doby přibylo, umožňuje sledovat a zpřesňovat římsko-germánské a interregionální vztahy v barbariku na sklonku 2. století. Na základě těch artefaktů, které prošly nejsložitějším vývojem – totiž spon – se pokusím váženému a milému Karolovi vzdát hold svým skromným příspěvkem vycházejícím z nových nálezů.

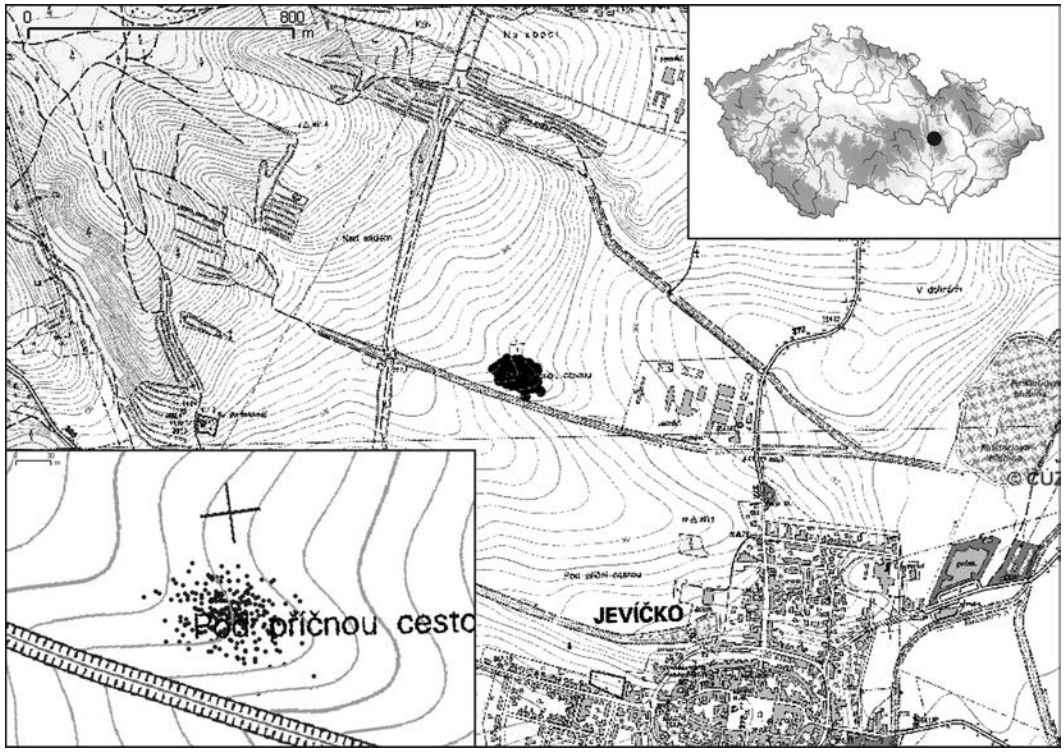

Obr. 1. Jevíčko/CZ. Spona typu Almgren 132c (var. Jevíčko). Kresba: M. Fábiková.

VÝZKUM ŽÁROVÉHO POHŘEBIŠTĚ V JEVÍČKU

Nové poznatky do uvedené problematiky vnášejí předběžné výsledky výzkumu pohřebiště v Jevíčku-Předměstí 6, poloha „Pod Příčnou cestou" (okr. Svitavy, Pardubický kraj, historické území Moravy) na Malé Hané. Během dvou výzkumných sezón (2010–2011)[1] se podařilo prozkoumat malou část patrně většího germánského žárového pohřebiště ze starší doby římské (obr. 2). Celkem 8 hrobů (3 hroby prozkoumané v roce 2010 a 5 hrobů prozkoumaných v roce 2011) a četné kovové artefakty z povrchových vrstev naznačují, že by se mohlo jednat o velmi zajímavou a perspektivní lokalitu pro zkoumání římsko-germánských vztahů a interregionálních kontaktů v barbariku během období markomanských válek. Krom toho výzkum odkryl i část osady z pozdní doby římské až počátku doby stěhování národů (stupeň C3/D1). Kovové nálezy z povrchového průzkumu z let 2005–2010, tj. před zahájením vlastního výzkumu, jsou publikovány ve sborníku Archeologie barbarů 2010 (*Droberjar/Vích 2011*). Výsledky archeologického výzkumu

[1] Výzkum realizovala Katedra archeologie FF Univerzity Hradec Králové a Katedra historie (sekce archeologie) FF Univerzity Palackého v Olomouci pod vedením autora tohoto příspěvku v rámci grantového projektu GA ČR č. 404/09/0351 („Migrace Germánů mezi Labem a Dunajem a význam českomoravského pomezí v protohistorickém vývoji") a ESF („Partnerství ve výzkumu a prezentaci archeologického kulturního dědictví"). Rovněž tento příspěvek vznikl v rámci uvedených projektů.

Obr. 2. Jevíčko na Malé Hané, žárové pohřebiště ze starší doby římské (detektorové nálezy).

z let 2010–2011 (hrobové celky a povrchové nálezy) budou zveřejněny na jiném místě. Lokalita Jevíčko je důležitá tím, že hrobové nálezy pocházejí z poměrně úzkého časového období 2. poloviny 2. století. Převažují fragmenty římských bronzových nádob, dále spony z bronzu, stříbra a železa (římské, labsko- a východogermánské), šperk (stříbrné náramky), kování opasků, nákončí picích rohů, militaria a další artefakty. Hlavně na základě spon můžeme pohřebiště datovat do krátkého časového úseku, na rozdíl od jiných labsko-germánských žárových pohřebišť. Spony rovněž napomáhají ke zkoumání vzájemného ovlivňování římské a germánské produkce drobných kovových artefaktů. Mezi početným souborem z Jevíčka zaujme pozornost jedna bronzová spona nalezená v povrchové vrstvě.

Popis nálezu

Spona typu Almgren 132, varianta Jevíčko (obr. 1)

Bronzová spona s nožkou zakončenou kuličkou, lučík trojúhelníkovitého průřezu je zdoben rytými klikatkami a na nožce překříženými liniemi. Vinutí a jehla chybějí, zachycovač je částečně poškozen, lučík částečně deformován. D. 5,8 cm. Nález pomocí detektoru kovů (1. 9. 2011).

K přechodným formám Almgrenovy V. skupiny mezi sponami východogermánskými s válcovitou hlavicí, labsko-germánskými a římskými kolínkovitými v přechodném stupni B2/C1

O. Almgren (*1923*, 68–70, Fig. 132–137, 150) vyčlenil ve své V. skupině zvláštní variantu ojedinělých spon (tzv. vedlejší sérii). Sem patří různé přechodné formy. Pro čtyři typy spon (Almgren 132, 135, 136 a 137) je příznačná válcovitá hlavice, kolínkovité zalomení lučíku a u spon Almgren 135-137 ještě kruhová destička na nožce. Jak prokázaly pozdější nálezy, také na sponě Almgren 132 může být kruhová destička (Almgren 132b). V souvislosti s hodnocením spony z Jevíčka je třeba se zamyslet i nad řadou dalších obdobných spínadel, které dosud nebyly popsány a zařazeny v kontextu s analogickými nálezy a které zastupují různé přechodné tvary mezi sponami kolínkovitými a s válcovitou hlavicí nebo kolínkovitými vzájemně, tj. římské a germánské provenience.

1) Spony typu Almgren 132 (obr. 3: 1, 2)

Spony typu Almgren 132 nejlépe reprezentují přechodné formy mezi východogermánskými s válcovitou hlavicí a labsko-germánskými kolínkovitými sponami. Mají trojúhelníkovitý průřez lučíku. Byly vyráběny jak z bronzu, tak i ze železa. Jejich výskyt je koncetrován do prostředí przeworské kultury (*Almgren 1923*, 69, 70, 185; *Andrzejowski/Cieśliński 2007*, 287, ryc. 7) a pravděpodobně bychom je mohli považovat za místní przeworské výrobky. Výjimkou je jedna lokalita na území bogaczewské kultury (Tałty). Zmiňovaní polští badatelé rozlišují spony Almgren 132 podle velikosti. Zatímco malé kusy (do 3,3 cm) se vyskytují hlavně v západní části przeworské kultury, ve Slezsku a v jižním Velkopolsku, velké exempláře (3,4–5 cm) se nacházejí především ve středním Polsku, na západním Mazovsku a také v Malopolsku. Podle dvou nových nálezů ze středních Čech lze prokázat jejich rozšíření i za hranice przeworské kultury (u polabských Germánů). Již *K. Godłowski* (*1984*, 336, 337, Abb. 4: 4) je považoval za typická przeworská spínadla pozdní fáze stupně B2 (B2b). K tomuto názoru se přiklánějí i *J. Andrzejowski* a *A. Cieśliński* (*2007*, 286) a potvrzuje to i datace hrobových celků se zbraněmi, např. Nadkole, hr. 43 (*Andrzejowski 1998*, 108, 181, Pl. XXX).

Nálezy:

- Hořátev-Zvěřínek, okr. Nymburk/CZ, sídliště, detektorový nález 2007; d. 3,5 cm (nepubl.), obr. 3: 2,
- Nová Ves, okr. Kolín/CZ, sídliště, detektorový nález 2008; d. 3 cm (nepubl.).

Spony typu Almgren 132a: s vývalkovitou hlavicí (obr. 3: 3)

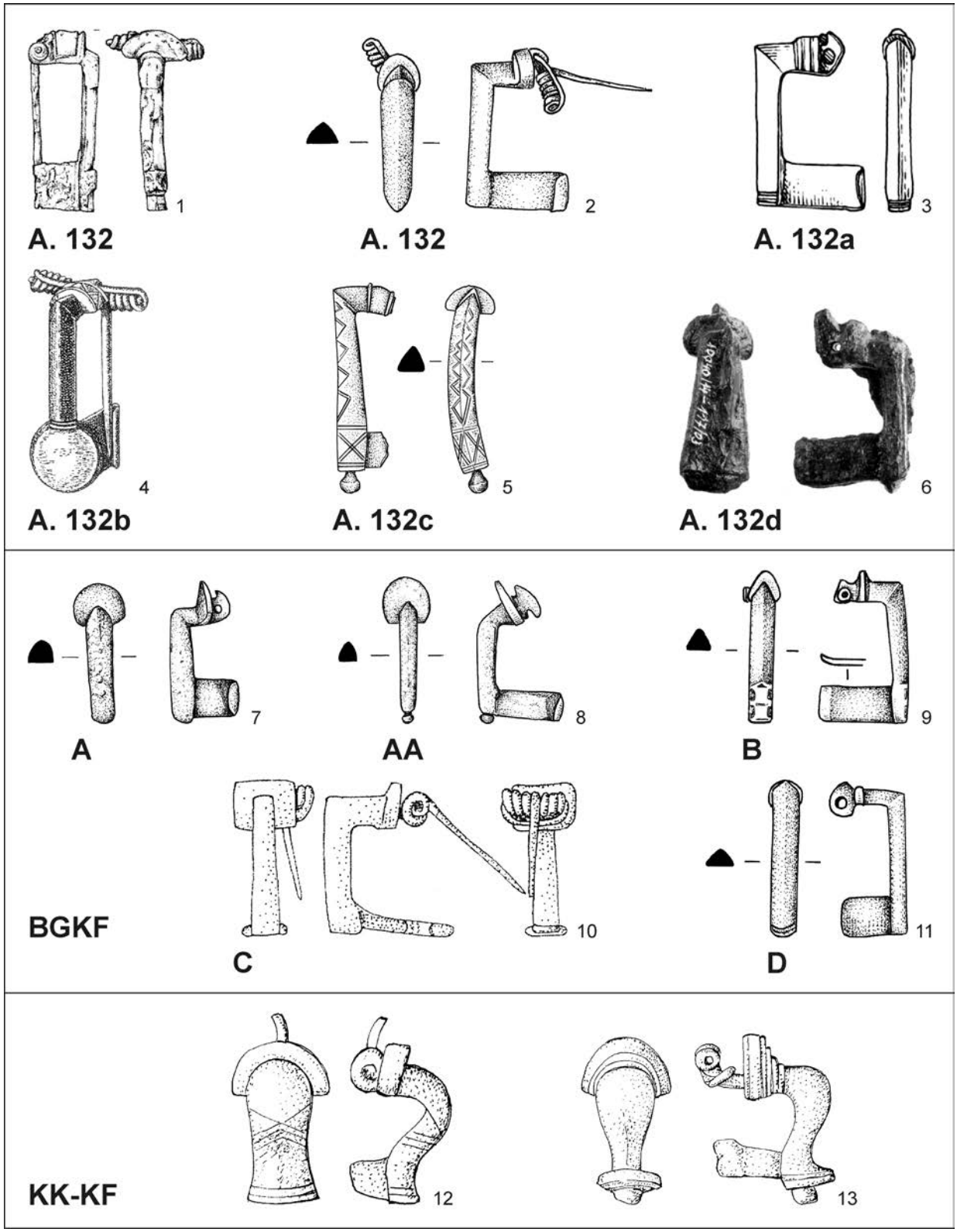
Jsou velmi podobné sponám Almgren 132. Nemají hlavici klasickou válcovitou, ale vývalkovitě profilovanou. Někdy mají nezdobenou nožku, jindy vývalkovitě profilovanou nebo fasetovanou. Pravoúhlé kolínkovité zalomení lučíku a jeho trojúhelníkovitý průřez jsou dalšími charakteristickými znaky pro tyto bronzové spony. Spony jsou poměrně malé (2,8–3,5 cm). Vyskytují se hlavně na teritoriu polabských Germánů, o čemž svědčí nálezy z východních Čech, Moravy, jihozápadního Slovenska a naddunajské části Dolního Rakouska. Ačkoli většina nálezů pochází z povrchových vrstev germánských sídlišť, jedna spona z lokality Cífer-Pác byla zjištěna v objektu, který lze datovat podle středogalské sigillaty a podle římských vojenských kovových artefaktů do období markomanských válek (*Hüssen/Rajtár 1994*, 220; *Tejral 2008*, 79). Je velmi pravděpodobné, že také většina níže uvedených spon patří do stupně B2b a B2/C1.

Nálezy:

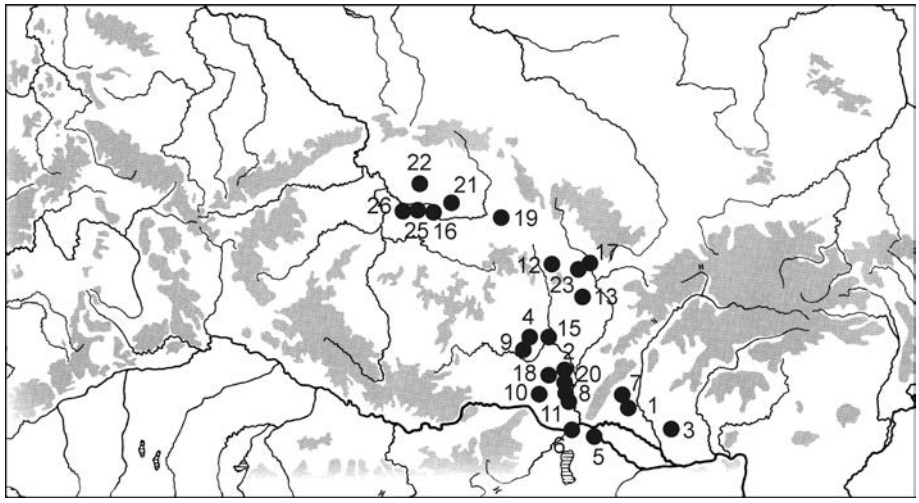
- Dyjákovice, okr. Znojmo/CZ, sídliště; d. 3,5 cm (*Jílek/Klanicová 2009*, 320, 321, 322, obr. 3: 3),
- Medlovice, okr. Vyškov/CZ, sídliště; d. 3,3 cm (*Čižmář et al. 2009*, 144, 145, obr. 5: 19), obr. 3: 3,
- Prachovice, okr. Pardubice/CZ, sídliště; d. 2,9 cm (*Vích 2010*, 718, obr. 3: 2),
- Slatinice, okr. Olomouc/CZ, sídliště; d. 3,3 cm (*Loskotová 2009*, obr. 15),
- Cífer-Pác/SK, sídliště, obj. 6/1993 – chata; d. 3,5 cm (*Hüssen/Rajtár 1994*, 232, Abb. 9: 1; *Tejral 2004*, 363, Abb. 7: 14; *Tejral 2008*, 79, obr. 8: 1),
- Slovensko, neznámá lokalita; uloženo v muzeu v Komárně (*Lamiová-Schmiedlová 1961*, tab. XVI: 11),
- Drösing/A; d. 2,8 cm (*Lauermann 1995*, 699, Abb. 478); d. 3 cm (*Nebehay 1982*, Abb. 825),
- Enzersfeld/A; d. 3,4 cm (*Karl/Karl 1998*, 781, Abb. 619).

Spony typu Almgren 132b: s terčovitou nožkou (obr. 3: 4)

Těmto sponám se věnovali *J. Andrzejowski* a *A. Cieśliński* (*2007*, 288, 289, ryc. 8, 9). Podle jejich soupisu je zřejmé, že uvedené spony jsou poměrně řídce rozšířené. Ani jejich kulturní zařazení není jednoznačné. Známe je v různých kulturách (bogaczewská, Dollkeim-Kovrovo, przeworská a wielbarská), z východního Slovenska a z římského kastela Porolissum na dáckém limitu. Autoři uvádějí i jeden nález železné spony tohoto typu z labsko-germánského okruhu, a to z Bešeňova, hr. 70 (*Kolník 1961*, 232, 233, 291, tab. X: 70c). Z prostředí polabských Germánů můžeme uvést další nález z lokality Olomouc-Slavonín „Horní lán“, obj. 1547 (*Kalábek 2006*, 436, obr. 5: 26; *Tejral 2008*, 69, 72, obr. 1: 5). *T. Kolník* (*1961*, 246), který tento typ poprvé v labsko-germánském prostředí nalezl a popsal, jej považuje za přechodnou formu mezi starší a mladší dobou římskou, která vychází ze spon s válcovitou hlavicí. Podle *J. Tejrala* (*2008*, 69) patří do pozdní fáze stupně B2 (B2b) nebo do stupně B2/C1. To by potvrzoval i společný výskyt spon Almgren 132b a Almgren 84 v hrobě č. 70 v Bešeňově (*Kolník 1961*, tab. X: 70b, c). Spony Almgren 132b jsou podobné sponám typu Almgren 137, považovaných za tzv. východopruskou variantu kolínkovitých spon (*Nowakowski 1998*, 199, Abb. 3, 4).

Obr. 3. Přechodné formy spon V. Almgrenovy skupiny. 1–6 – spony Almgren 132 a varianty; 7–11 – bronzové „germánské" kolínkovité spony; 12, 13 – deriváty mezi sponami s válcovitou hlavicí a římskými kolínkovitými. 1 – Nadkole/PL, hr. 43 (podle Andrzejowski 1998); 2 – Hořátev-Zvěřínek/CZ (nepubl.); 3 – Medlovice/CZ (podle Čižmář et al. 2009); 4 – Povarovka/Kirpehnen/RUS, hr. C7 (podle Andrzejowski/Cieśliński 2007); 5 – Jevíčko/CZ; 6 – Mušov-Burgstall/CZ (podle Komoróczy 2008); 7 – Sány/CZ (nepubl.); 8 – Nová Ves/CZ (nepubl.); 9 – Semčice-Žerčice/CZ (nepubl.); 10 – Porolissum/RO (podle Cociş 2007); 11 – Tatce/CZ (nepubl.); 12 – Jedenspeigen/A (podle Tejral 2006); 13 – Carnuntum/A (podle Farka/Jungwirth 1990). Bez měřítka.

Obr. 4. Přechodné formy spon V. Almgrenovy skupiny: Almgren 132a–d, BGKF A, AA, B, D, KK-KF u polabských Germánů (BGKF: bronzové germánské kolínkovité spony se záhlavní destičkou, KK-KF: přechodné formy mezi sponami s válcovitou hlavicí a římskými kolínkovitými). 1 – Abrahám/SK (Almgren 132d); 2 – Bernhardsthal/A (BGKF A); 3 – Bešeňov/SK (Almgren 132b); 4 – Božice/CZ (BGKF AA a B); 5 – Bratislava-Rusovce/SK (KK-KF); 6 – Carnuntum-Petronell/A (KK-KF); 7 – Cífer-Pác/SK (Almgren 132a); 8 – Drösing/A (Almgren 132a, BGKF A, B a D); 9 – Dyjákovice/CZ (Almgren 132a); 10 – Enzersfeld/A (Almgren 132a); 11 – Jedenspeigen/A (KK-KF); 12 – Jevíčko/CZ (Almgren 132c, KK-KF); 13 – Medlovice/CZ (Almgren 132a); 14 – Morava/CZ (BGKF D); 15 – Mušov-Burgstall/CZ (Almgren 132d); 16 – Nová Ves/CZ (BGKF AA, KK-KF); 17 – Olomouc-Neředín/CZ (Almgren 132b); 18 – Palterndorf/A (BGKF D); 19 – Prachovice/CZ (Almgren 132a); 20 – Ringelsdorf/A (BGKF A, B, a D, KK-KF); 21 – Sány/CZ (BGKF A); 22 – Semčice-Žerčice/CZ (BGKF B); 23 – Slatinice/CZ (Almgren 132a); 24 – Slovensko/SK (Almgren 132a); 25 – Tatce/CZ (BGKF D); 26 – Tuklaty/CZ (KK-KF).

Spony typu Almgren 132c: s kuličkou na nožce, varianta Jevíčko (obr. 3: 5)

K nové variantě spony Almgren 132, objevené při povrchové prospekci žárového pohřebiště v Jevíčku, známe jednu analogii. Z lokality Opoka (*Cieśliński 1999*, tabl. II: 8, 9). Příznačná pro ni je kulička na nožce. Obdobné kuličky se vyskytují také u jiných germánských kolínkovitých (obr. 3: 8, 13) nebo římsko-provinciálních kolínkovitých spon (*Peškař 1972*, Taf. 18: 3; *Jobst 1975*, Taf. 15: 98; 20: 142, 143 ad.). Na sponě zaujme pozornost také bohatá výzdoba v podobě klikatky na lučíku. Kolínkovité spony bývají na lučíku zdobeny méně častěji a pokud, tak zpravidla různými rytými V-motivy (např. obr. 3: 12, 5: 1, 2). Jinou zvláštností je délka spony. Ve srovnání se základním typem Almgren 132, je jevíčská spona velká, a to i ve skupině tzv. velkých spon Almgren 132. Datovat sponu můžeme v rámci celého nálezového souboru z Jevíčka do 2. poloviny 2. století.

Spony typu Almgren 132d: se širším lučíkem, varianta Mušov (obr. 3: 6)

Při výzkumu dílenského okrsku na jihovýchodním svahu římského vojenského areálu z doby markomanských válek na Mušově-Burgstallu byly objeveny polotovary dvou bronzových spon (*Komoróczy 2008*, 413, 414, obr. 18), které je možno považovat za deriváty mezi sponami s válcovitou hlavicí a kolínkovitými. Záhlavní destička je přetvořena na hlavici a lučík je širší než u výše popsaných spon. Z tohoto důvodu je řadím ke zvláštní variantě spon typu Almgren 132 (132d). Nejbližší analogií je železná spona rovněž s pravoúhle zalomeným lučíkem z pohřebiště Abrahám, hr. 16 (*Kolník 1980*, 178, Taf. XV: 16h). Ani v tomto případě nemůžeme hovořit o klasické kolínkovité sponě nebo dokonce o sponě s válcovitou hlavicí, neboť spony s válcovitou hlavicí mají zaoblenou profilaci lučíku (*Almgren 1923*, např. typy 120, nebo 123).

2) BGKF: Bronzové „germánské" kolínkovité spony se záhlavní destičkou (obr. 3: 7–11)
(BGKF: Bronzene „germanische" Kniefibeln mit Kopfplatte)

Přechodné formy mezi labsko-germánskými a římskými kolínkovitými sponami mají výrazně trojúhelníkovitý průřez lučíku a lučík je pravoúhle zalomen. To je odlišuje od klasických římsko-provinciálních spon, přestože i u římských kolínkovitých spínadel se ojediněle objeví pravoúhlé zalomení (obr. 5: 3, 4; *Jobst 1975*, Taf. 21: 147; *Buora 2003*, 530, Taf. I: 1). Rovněž celkové provedení je poněkud hrubší než u římských výrobků. Záhlavní destičky jsou menší. Je tedy velmi pravděpodobné, že většina těchto spon

byla vyráběna na území barbarika, patrně samotnými Germány ve druhé polovině 2. století. U některých exemplářů je přesto obtížné rozhodnout o jejich provenienci. To se týká zejména spon s pravoúhle zalomeným lučíkem s trojúhelníkovitým průřezem, menší záhlavní destičkou a výzdobou na lučíku. Takovým příkladem může být spona z Bernhardsthalu (obr. 5: 1; *Adler 1991*, Abb. 586), kterou lze považovat za barbarskou napodobeninu římské spony z neznámé moravské lokality (obr. 5: 2; *Peškař 1972*, 171, Taf. 17: 11). Od předchozího typu Almgren 132 se tato skupina spon liší přítomností ploché různě tvarované destičky, namísto válcovité hlavice. Právě podle tvarování hlavice lze rozlišit několik typů, resp. variant, označených jako A, AA, B, C, D.

A) Spony s polokruhovitou záhlavní destičkou (obr. 3: 7)

Podle profilace záhlavní destičky nejvíce připomínají římské kolínkovité spony. Známe je ze sídlištních nálezů na území středních Čech a Dolního Rakouska. Ačkoli nálezů zatím nebylo popsáno mnoho, zdá se, že tento typ může být více rozšířen hlavně u polabských Germánů. Můžeme rozlišovat spony s nožkou hladkou nezdobenou (Sány, Drösing), fasetovanou (Ringelsdorf) nebo knoflíkovitě rozšířenou (Bernhardsthal).

Nálezy:

- Sány, okr. Nymburk/CZ, sídliště, detektorový nález 2006–2007: d. 3,6 cm (nepubl.), obr. 3: 7,
- Bernhardsthal/A; d. 3,4 cm (*Adler 1991*, Abb. 586),
- Drösing/A; d. 3 cm (*Stuppner 1992*, 484, Abb. 687),
- Ringelsdorf/A; d. 3,2 cm (*Stuppner 1990*, Abb. 1161).

AA) Varianta s kuličkou na nožce (obr. 3: 8)

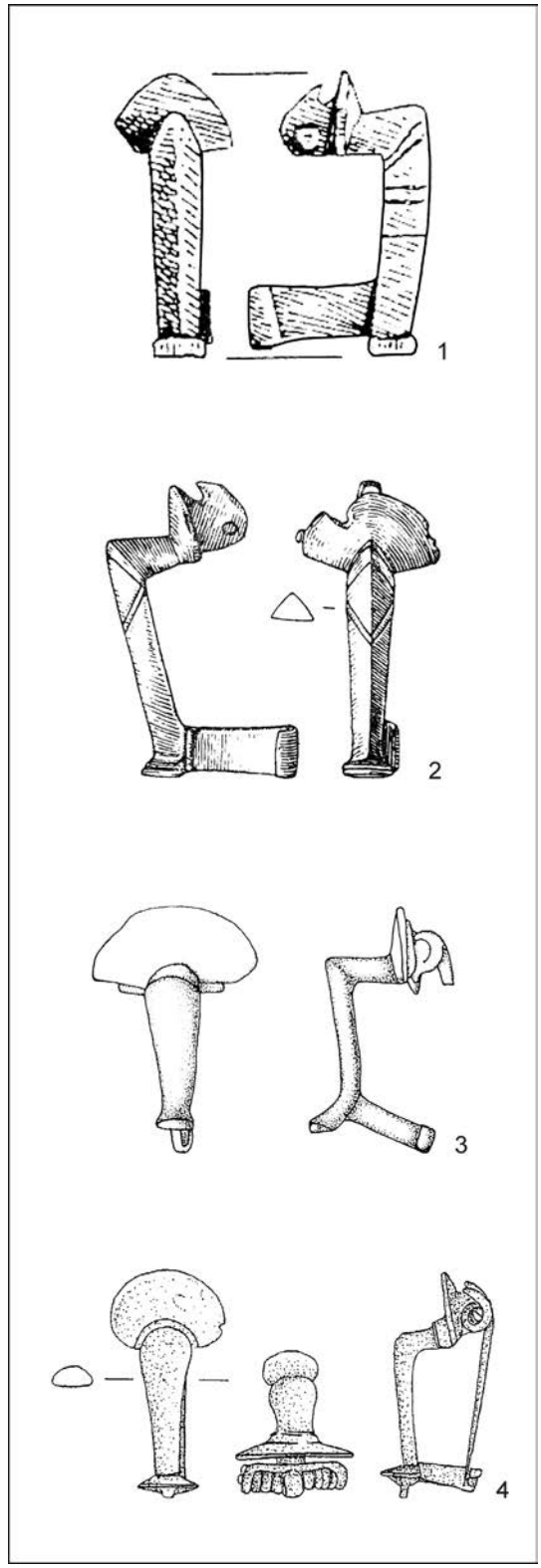
Určitou specifickou variantou výše uvedených spon je přítomnost kuličky na nožce. Zatím pouze dva exempláře byly nalezeny na labsko-germánských sídlištích ve středních Čechách a na jižní Moravě.

Nálezy:

- Božice, okr. Znojmo/CZ, sídliště; d. 3 cm (*Jílek 2008*, 338, obr. 4),
- Nová Ves, okr. Kolín/CZ, sídliště, detektorový nález 2007; d. 3,5 cm (*Droberjar, v tisku*), obr. 3: 8.

B) Spony s trojúhelníkovitou záhlavní destičkou (obr. 3: 9)

Hlavním znakem germánských kolínkovitých spon tohoto typu je přítomnost malé trojúhelníkovitě tvarované záhlavní destičky. Také tyto spony byly dosud nalézány na labsko-germánských sídlištích v Čechách, na Moravě a v Dolním Rakousku. Některé mají hladkou nezdobenou nožku (Božice), jiné nožku zdobenou fasetováním (Semčice-Žerčice a Drösing) nebo dvojitým filigránovým vývalkem (Ringelsdorf).

Obr. 5. Kolínkovité spony s pravoúhle zalomeným lučíkem (1 – germánská; 2–4 – římské). 1 – Bernhardsthal/A (podle Adler 1991); 2 – Morava/CZ (podle Peškař 1972); 3 – Lauriacum/A (podle Jobst 1975); 4 – San Giorgio di Nogaro/I (podle Buora 2003). Bez měřítka.

Nálezy:

- Božice, okr. Znojmo/CZ, sídliště; d. 2,5 cm (*Jílek 2008*, 338, obr. 5),
- Semčice-Žerčice, okr. Mladá Boleslav/CZ, sídliště, detektorový nález; d. 3 cm (*Droberjar, v tisku*), obr. 3: 9,
- Drösing/A; d. 3,4 cm (*Jedlicka/Schmidt 1994*, 565, Abb. 693),
- Ringelsdorf/A; d. 3 cm (*Nebehay/Stuppner 1989a*, Abb. 1294).

C) Spony s pravoúhlou záhlavní destičkou, typ Cociş 19b8 (obr. 3: 10)

Bronzové kolínkovité spony s pravoúhlou záhlavní destičkou a s tzv. háčkovitým zachycovačem (*Cociş 2007*, 403, 404, Pl. 7: 109–115) jsou příznačné pro oblast provincie Dacie, zejména pro severní část kolem limitu. Jde o určitou lokální variantu, jejíž technika výroby je podobná germánským kolínkovitým sponám. S. Cociş tyto spony považuje za římské (*Cociş 2004*, 101, 102, Pl. LXXIX: 1208–1216; *Cociş 2007*, 403, 404, 412, Pl. 109–115), i když je možné uvažovat o barbarizované produkci.

D) Spony s malou nevýraznou a úzkou záhlavní destičkou (obr. 3: 11)

Zvláštní variantou kolínkovitých spon jsou formy s nevýraznou záhlavní destičkou, která má spíše charekter uzlíku. Tyto spony mají hladkou nezdobenou nebo zdobenou nožku pomocí fasetování. Nacházíme je rovněž u polabských Germánů na území středních Čech, Moravy a Dolního Rakouska. Jsou velmi podobné sponám typu Almgren 132a s vývalkovitou hlavicí.

Nálezy:

- Tatce, okr. Kolín/CZ, sídliště, detektorový nález 2007; d. 3 cm (nepubl.), obr. 3: 11,
- Morava/CZ, bližší lokalizace neznámá; d. 3,5 cm (*Peškař 1972*, 57, 169, Taf. 15: 2),
- Drösing/A; d. 3,2 cm (*Stuppner 1984*, Abb. 465),
- Palterndorf/A; d. 3,2 cm (*Adler/Schuppler 1990*, Abb. 1061),
- Ringelsdorf/A; d. 3 cm (*Nebehay/Stuppner 1989b*, Abb. 1317).

3) KK-KF: Přechodné formy mezi sponami s válcovitou hlavicí a římskými kolínkovitými sponami (obr. 3: 12, 13)
(KK-KF: Übergangsformen zwischen Kopfkammfibeln und provinzialrömischen Kniefibeln)

Na tuto skupinu spon upozornil *J. Tejral* (*2006*, 150, Abb. 21). Profilací lučíku jsou blízké římským kolínkovitým sponám a tvarem hlavice východogermánským s válcovitou hlavicí. Některé jsou zkrášlené rytou výzdobou na lučíku (Jedenspeigen, Jevíčko), jiné výzdobu nemají. Tyto spony byly nepochybně zhotovovány v barbariku nebo v režii Germánů. Existují i spony, které mají nožku zakončenou kuličkou (obr. 3: 13). Ty mají blíže k římským kolínkovitým sponám, nicméně jejich hrubší provedení a prvek hlavice místo záhlavní destičky svědčí o silném barbarském ovlivnění. Vyskytují se v prostředí polabských Germánů (střední Čechy, Morava, Dolní Rakousko), ale také na území římské provincie Panonie (Carnuntum, Bratislava-Rusovce). Podle *J. Tejrala* (*2006*, 150) jejich rozšíření lze dát do souvislosti s dobou markomanských válek.

Nálezy:

- Jevíčko, okr. Svitavy/CZ (*Droberjar/Vích 2011*, 468, obr. 5: 16),
- Nová Ves, okr. Kolín/CZ (sídliště, detektorový nález 2009); d. 2.8 cm (nepubl.),
- Tuklaty, okr. Kolín/CZ (sídliště, detektorový nález 2007); d. 3,5 cm (nepubl.),
- Jedenspeigen/A (*Tejral 2006*, 150, Abb. 21: 2), obr. 3: 12,
- Ringelsdorf/A (*Stuppner 1983*, Abb. 760).

Nálezy (varianta s knoflíkem na nožce):

- Carnuntum-Petronell/A (*Farka/Jungwirth 1989*, Abb. 1193), obr. 3: 13,
- Bratislava-Rusovce/SK (*Schmidtová/Varsik 1996*, obr. 137: 2; *Tejral 2006*, 150, Abb. 21: 5),
- Jedenspeigen/A (*Tejral 2006*, 150, Abb. 21: 6).

ZHODNOCENÍ A ZÁVĚR

Všechny popsané přechodné typy spon V. Almgrenovy skupiny (kromě BGKF C) se koncentrují u polabských Germánů, hlavně severně středního Podunají (střední Čechy, Malá Haná a střední Morava-Haná, jižní Morava, Dolní Rakousko a jihozápadní Slovensko). Lze je datovat především do pozdní fáze stupně B2 (fáze B2b) a do přechodného stupně B2/C1, tedy hlavně do období markomanských válek. Mezi přechodnými formami spon, které byly dosud málo prozkoumané, lze rozpoznat tři hlavní skupiny: různé varianty spon typu Almgren 132, bronzové „germánské" kolínkovité spony se záhlavní destičkou (BGKF) a přechodné formy mezi sponami s válcovitou hlavicí a římskými kolínkovitými sponami (KK-KF). Ačkoli právě ve středodunajském prostoru docházelo k největšímu prolínání římsko-germánských a interregionálních germánských prvků, ani oblasti stojící zdánlivě na okraji (Malá Haná, východní a střední Čechy a střední Morava, resp. oblast Hané) nezůstaly stranou složitému vývoji 2. poloviny 2. století. Nové detektorové nálezy z Čech a výzkum žárového pohřebiště v Jevíčku potvrzují, že pronikání východogermánských skupin (przeworská a wielbarská kultura) do labsko-germánského okruhu bylo daleko intenzivnější. Totéž platí o průniku římsko-provinciální kultury do labsko- a východogermánského teritoria v období markomanských válek (*Tejral 2006*).

Výzkum koncentrovaný na region Malé Hané také prokazuje, jak význačnou roli tato rozlohou malá, ale významem neobyčejně důležitá oblast měla. Byl to nejen komunikační koridor od jihu (římské provincie a svébské osídlení na jihu Moravy) na sever (k východním Germánům), ale rovněž ze středního Podunají do východních a dále středních Čech. Silná koncentrace labsko-germánského osídlení s četnými východogermánskými a římsko-provinciálními elementy z mladšího stupně starší doby římské (hlavně B2 a B2/C1) a úzké vazby ve svébské keramice na jižní Moravu umocňují zájem o tento prostor (*Droberjar/Vích 2010*; *Vích 2007*; *Vích 2008*; *Vích 2010*).

Na celém teritoriu Markomanů a Kvádů pak docházelo k prolínání různých technologických a stylových prvků, které lze velmi dobře sledovat na přechodných formách spon (obr. 3). Je pravděpodobné, že řada nových přechodných forem se ještě objeví a rozšíří tak dosud málo poznanou kategorii tzv. vedlejších řad V. Almgrenovy skupiny.

LITERATURA

Adler 1991 — H. Adler: KG Bernhardsthal, MG Bernhardsthal, VB Mistelbach. Fundber. Österreich 30, 1991 (1992) 279.

Adler/Schuppler 1990 — H. Adler/W. Schuppler: KG Palterndorf, OG Palterndorf-Dobermannsdorf, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 29, 1990 (1991) 245, 246.

Almgren 1923 — O. Almgren: Studien über nordeuropäischen Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen. Mannus-Bibliothek 32. Leipzig 1923.

Andrzejowski 1998 — J. Andrzejowski: Nadkole 2. A Cemetery of the Przeworsk Culture in Eastern Poland. Monumenta Arch. Barbarica 5. Kraków 1998.

Andrzejowski/Cieśliński 2007 — J. Andrzejowski/A. Cieśliński: Germanie i Bałtowie u schyłku starożytności. Przyjazne związki czy wrogie sąsiedztwo? In: A. Bittner-Wróblewska (Ed.): Kultura bogaczewska w 20 lat później. Materiały z konferencji, Warszawa 26.–27. marca 2003. Seminarium Bałtyjskie I. Warszawa 2007, 279–319.

Buora 2003 — M. Buora: Fibule a ginocchio dal Friuli Venezia Giulia. Aquileia Nostra 74, 2003, 498–550.

Cieśliński 1999 — A. Cieśliński: Fibule kolankowate typu A, 132 i formy pokrewne w środkowoeuropejskim Barbaricum. Praca magisterska (rkp.), IA UW Warszawa.

Cociş 2004 — S. Cociş: Fibulele din Dacia Romană (The Brooches from Roman Dacia). Bibliotheca Ephemeris Napocensis 3. Cluj-Napoca 2004.

Cociş 2007 S. Cociş: Un nou atelier de fibule din Dacia Porolissensis. In: Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata. Cluj-Napoca 2007, 402–413.

Čižmář et al. 2009 M. Čižmář/J. Čižmářová/M. Kejzlar/E. Kolníková: Detektorová prospekce archeologických lokalit na Moravě v roce 2008. Přehled Výzkumů 50, 2009, 139–152.

Droberjar, v tisku E. Droberjar: Römische Fibeln aus Gräbern und Siedlungen des 1.–3. Jahrhunderts in Böhmen – eine Übersicht. In: Archäologie zwischen Römern und Barbaren. Frankfurt/M.

Droberjar/Vích 2011 E. Droberjar/D. Vích: Nové žárové pohřebiště z doby římské v Jevíčku-Předměstí, okr. Svitavy. In: E. Droberjar (Ed.): Archeologie barbarů 2010. Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem. Studia Arch. Suebica 1. Olomouc 2011, 23–38.

Farka/Jungwirth 1990 Chr. Farka/J. Jungwirth: KG Petronell, MG Petronell-Carnuntum, VB Bruck an der Leitha. Fundber. Österreich 28, 1989 (1990) 234, 235.

Godłowski 1984 K. Godłowski: „Superiores barbari" und die Markomannenkriege im Lichte archäologischer Quellen. Slov. Arch. 32, 1984, 327–350.

Hüssen/Rajtár 1994 C.-M. Hüssen/J. Rajtár: Zur Frage archäologischer Zeugnisse der Markomannenkriege in der Slowakei. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Eds.): Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 1. Brno 1994, 217–232.

Jedlicka/Schmidt 1994 F. Jedlicka/F. Schmidt: KG Drösing, MG Drösing, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 33, 1994 (1995) 564.

Jílek 2008 J. Jílek: Božice (okr. Znojmo). Přehled Výzkumů 49, 2008, 337–341.

Jílek/Klanicová 2009 J. Jílek/S. Klanicová: Dyjákovice (okr. Znojmo). Přehled Výzkumů 50, 2009, 320–324.

Jobst 1975 W. Jobst: Die römischen Fibeln aus Lauriacum. Forsch. in Lauriacum 10. Linz 1975.

Kalábek 2006 M. Kalábek: Germánské osídlení Olomouce. In: E. Droberjar/M. Lutovský (Eds.): Archeologie barbarů 2005. Praha 2006, 431–450.

Karl/Karl 1998 A. Karl/V. Karl: KG Enzersfeld, OG Enzersfeld, VB Korneuburg. Fundber. Österreich 37, 1998 (1999) 779, 781.

Kolník 1961 T. Kolník: Pohrebisko v Bešeňove. Slov. Arch. 9, 1961, 219–300.

Kolník 1980 T. Kolník: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei I. Bratislava 1980.

Komoróczy 2008 B. Komoróczy: Hradisko (Burgstall) u Mušova ve světle výzkumů v letech 1994–2007. In: E. Droberjar/B. Komoróczy/D. Vachůtová (Eds.): Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů (Archeologie barbarů 2007). Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 37. Brno 2008, 391–438.

Lamiová-Schmiedlová 1961 M. Lamiová-Schmiedlová: Spony z doby rímskej na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 5, 1961.

Lauermann 1995 E. Lauermann: KG Drösing, MG Drösing, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 34, 1995 (1996) 698.

Loskotová 2009 Z. Loskotová: Slatinice (k.ú. Slatinice na Hané, okr. Olomouc). Přehled Výzkumů 50, 2009, 337, 338.

Nebehay 1982 S. Nebehay: KG Drösing, MG Drösing, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 21, 1982 (1983) 284.

Nebehay/Stuppner 1989a S. Nebehay/A. Stuppner: KG Ringelsdorf, MG Ringelsdorf-Niederabsdorf, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 28, 1989 (1990) 238, 239.

Nebehay/Stuppner 1989b S. Nebehay/A. Stuppner: KG Ringelsdorf, MG Ringelsdorf-Niederabsdorf, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 28, 1989 (1990) 239, 240.

Nowakowski 1998 W. Nowakowski: Die Nebenformen Almgren 133 und 137 aus heutiger Sicht. In: J. Kunow (Ed.): 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Forsch. zur Arch. im Land Brandenburg 5. Wünsdorf 1998, 197–201.

Peškař 1972 I. Peškař: Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren. Praha 1972.

Pieta 2002 K. Pieta: Anmerkungen zum Grab aus Čáčov. In: K. Kuzmová/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.): Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für T. Kolník zum 70. Geburtstag. Arch. Slovana Monogr. Comm. 5. Nitra 2002, 343–354.

Schmidtová/Varsik 1996 J. Schmidtová/V. Varsik: Výskum v civilnej časti Gerulaty. AVANS 1994, 1996, 163–166.

Stuppner 1983 A. Stuppner: KG Ringelsdorf, OG Ringelsdorf-Niederabsdorf, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 22, 1983 (1984) 302.

Stuppner 1984 A. Stuppner: KG Drösing, MG Drösing, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 1984 (1986) 286.

Stuppner 1990 A. Stuppner: KG Ringelsdorf, MG Ringelsdorf-Niederabsdorf, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 29, 1990 (1991) 249.

Stuppner 1992 A. Stuppner: KG Drösing, MG Drösing, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 31, 1992 (1993) 480–486.

Tejral 2004 J. Tejral: Mušov und Czarnówko – Bemerkungen zu weiträumigen Verbindungen zwischen germanischen Herrschaftszentren. In: H. Friesinger/A. Stuppner (Eds.): Zentrum und Peripherie – Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte. Mitt. Prähist. Komm. 57. Wien 2004, 327–384.

Tejral 2006 J. Tejral: Die germanische Gießereiwerkstatt in Pasohlávky (Bez. Břeclav). Ein Beitrag zur Frage der Fernhandels- und Kulturbeziehungen nach den Markomannenkriege. Pam. Arch. 97, 2006, 133–170.

Tejral 2008 J. Tejral: Ke zvláštnostem sídlištního vývoje v době římské na území severně od středního Dunaje. In: E. Droberjar/B. Komoróczy/D. Vachůtová (Eds.): Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů (Archeologie barbarů 2007). Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 37. Brno 2008, 67–98.

Vích 2007 D. Vích: Českomoravské pomezí v době římské. Pravěk NŘ Suppl. 17, 2007, 173–229.

Vích 2008 D. Vích: Nálezy doby římské v jižní části Malé Hané. In: E. Droberjar/B. Komoróczy/D. Vachůtová (Eds.): Barabarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů (Archeologie barbarů 2007). Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 37. Brno 2008, 147–160.

Vích 2010 D. Vích: Nálezy doby římské na středním toku řeky Loučné. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (Eds.): Archeológia barbarov 2009: Hospodárstvo Germánov. Sídliskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek. Arch. Slovana Monogr. Comm. 10. Nitra 2010, 713–727.

EINE NEUE VARIANTE DER FIBEL VOM TYP ALMGREN 132 AUS JEVÍČKO

Zu den Übergangsformen von Almgrens V. Gruppe in der Stufe B2/C1

Eduard Droberjar

Zusammenfassung

Der vorliegende Beitrag ist mit den Übergangsformen der Fibel von Almgrens V. Gruppe befasst. Der neue Fund einer Fibel Almgren 132, bezeichnet als Variante Jevíčko, der in der Grabungssaisson 2011 auf dem Brandgräberfeld aus der älteren römischen Kaiserzeit in Jevíčko-Předměstí 6 getätigt wurde (Ausgrabungsleiter ist der Autor dieses Beitrags), gehört zu den Derivaten der Kniefibeln und solchen mit zylindrischem Kopf. Es handelt sich um eine bisher unbekannte Variante dieses Fibeltyps mit Kugelfuß. Das Gräberfeld von Jevíčko gehört in einen sehr schmalen Zeithorizont in der 2. Hälfte des 2. Jh. (vor allem B2/C1). Vertreten sind hier sowohl elbgermanische als auch ostgermanische und römische Fibeln. Der angeführte Fibelfund deutet auf eine große Variabilität der V. Gruppe. Der Autor hat versucht drei Gruppen bei Elbgermanen abzugrenzen, die in die 2. Hälfte des 2. Jh. gesetzt werden können: 1) Übergangsformen zwischen Kopfkammfibeln und Kniefibeln: Almgren 132 und seine Varianten (Almgren 132a mit Wulstkopf, Almgren 132b mit Scheibenfuß, Almgren 132c mit Kugelfuß – Variante Jevíčko, Almgren 132d mit breiterem Bügel – Variante Mušov); 2) BGKF: Bronzene „germanische" Kniefibeln mit Kopfplatte und einem dreikantigen stabförmigen Bügel (Derivate aus der Kombination von Kniefibeln römischer und germanischer Provenienz): mit halbkreisförmiger Kopfplatte (A), mit halbkreisförmiger Kopfplatte und mit Kugelfuß (AA), mit dreieckiger Kopfplatte (B), mit rechteckiger Kopfplatte (C) und mit kleiner Kopfplatte oder Wulstkopf (D); 3) KK-KF: Übergangsformen zwischen Kopfkammfibeln und provinzialrömischen Kniefibeln. Die Kombination verschiedener Fibeltypen in der Übergangsstufe B2/C1 und der Zeit um die Markomannenkriege weist deutlich auf ein Überschneiden von elbgermanischen, ostgermanischen und römischen Elementen hin. Funde aus dem bisher noch nicht erforschten Raum von Malá Haná in Mähren zeugt von einer bedeutenden Stellung dieser Region in der Zeit der Markomannenkriege und weist gleichzeitig auch auf eine nahe Verwandtschaft zu den Funden aus Südmähren hin.

Abb. 1. Jevíčko/CZ. Fibel vom Typ Almgren 132c (Var. Jevíčko). Zeichnung M. Fábiková.

Abb. 2. Jevíčko (Raum von Malé Hané), Brandgräberfeld aus der älteren römischen Kaiserzeit (Detektorfunde).

Abb. 3. Übergangsformen von Almgrens V. Gruppe. 1–6 – Fibeln Almgren 132 und seine Varianten; 7–11 – bronzene „germanische" Kniefibeln; 12, 13 – Übergangsformen zwischen Kopfkammfibeln und provinzialrömischen Kniefibeln. 1 – Nadkole/PL, Grab 43 (nach *Andrzejowski 1998*); 2 – Hořátev-Zvěřínek/CZ (unpubl.); 3 – Medlovice/CZ (nach *Čižmář et al. 2009*); 4 – Povarovka/Kirpehnen/RUS, Grab C7 (nach *Andrzejowski/Cieśliński 2007*); 5 – Jevíčko/CZ; 6 – Mušov-Burgstall/CZ (nach *Komoróczy 2008*); 7 – Sány/CZ (nepubl.); 8 – Nová Ves/CZ (unpubl.); 9 – Semčice-Žerčice/CZ (unpubl.); 10 – Porolissum/RO (podle *Cociş 2007*); 11 – Tatce/CZ (unpubl.); 12 – Jedenspeigen/A (nach *Tejral 2006*); 13 – Carnuntum/A (podle *Farka/Jungwirth 1990*). Ohne Maßstab.

Abb. 4. Übergangsformen von Almgrens V. Gruppe: Fibeln Almgren 132a–d, BGKF A, AA, B, D, KK-KF bei Elbgermanen (BGKF: Bronzene „germanische" Kniefibeln mit Kopfplatte, KK-KF: Übergangsformen zwischen Kopfkammfibeln und provinzialrömischen Kniefibeln). 1 – Abrahám/SK (Almgren 132d); 2 – Bernhardsthal/A (BGKF A); 3 – Bešeňov/SK (Almgren 132b); 4 – Božice/CZ (BGKF AA a B); 5 – Bratislava-Rusovce/SK (KK-KF); 6 – Carnuntum-Petronell/A (KK-KF); 7 – Cífer-Pác/SK (Almgren 132a); 8 – Drösing/A (Almgren 132a, BGKF A, B a D); 9 – Dyjákovice/CZ (Almgren 132a); 10 – Enzersfeld/A (Almgren 132a); 11 – Jedenspeigen/A (KK-KF); 12 – Jevíčko/CZ (Almgren 132c, KK-KF); 13 – Medlovice/CZ (Almgren 132a); 14 – Mähren/CZ (BGKF D); 15 – Mušov-Burgstall/CZ (Almgren 132d); 16 – Nová Ves/CZ (BGKF AA, KK-KF); 17 – Olomouc-Neředín/CZ (Almgren 132b); 18 – Palterndorf/A (BGKF D); 19 – Prachovice/CZ (Almgren 132a); 20 – Ringelsdorf/A (BGKF A, B, a D, KK-KF); 21 – Sány/CZ (BGKF A); 22 – Semčice-Žerčice/CZ (BGKF B); 23 – Slatinice/CZ (Almgren 132a); 24 – Slowakei/SK (Almgren 132a); 25 – Tatce/CZ (BGKF D); 26 – Tuklaty/CZ (KK-KF).

Abb. 5. Kniefibeln mit rechtwinkelig gebogenem Bügel (1 – germanische; 2–4 – römische Fibeln). 1 – Bernhardsthal/A (podle *Adler 1991*); 2 – Mähren/CZ (nach *Peškař 1972*); 3 – Lauriacum/A (nach *Jobst 1975*); 4 – San Giorgio di Nogaro/I (nach *Buora 2003*). Ohne Maßstab.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 247–262.

SÍDLISKO PÚCHOVSKEJ KULTÚRY V SPIŠSKOM HRHOVE NA SPIŠI

PETER FECKO – MARIÁN SOJÁK

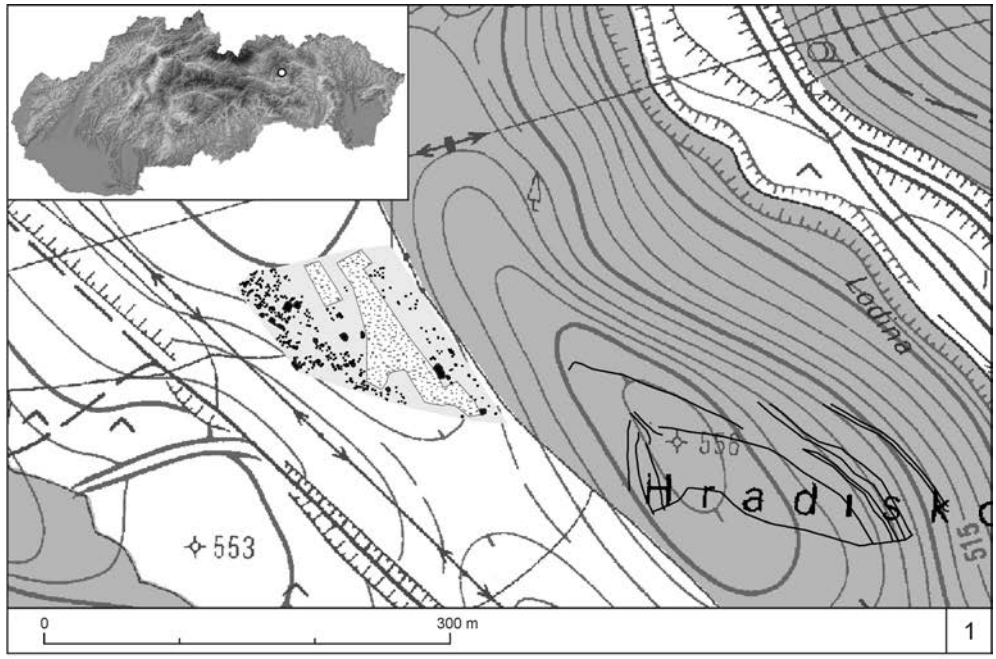
ÚVOD

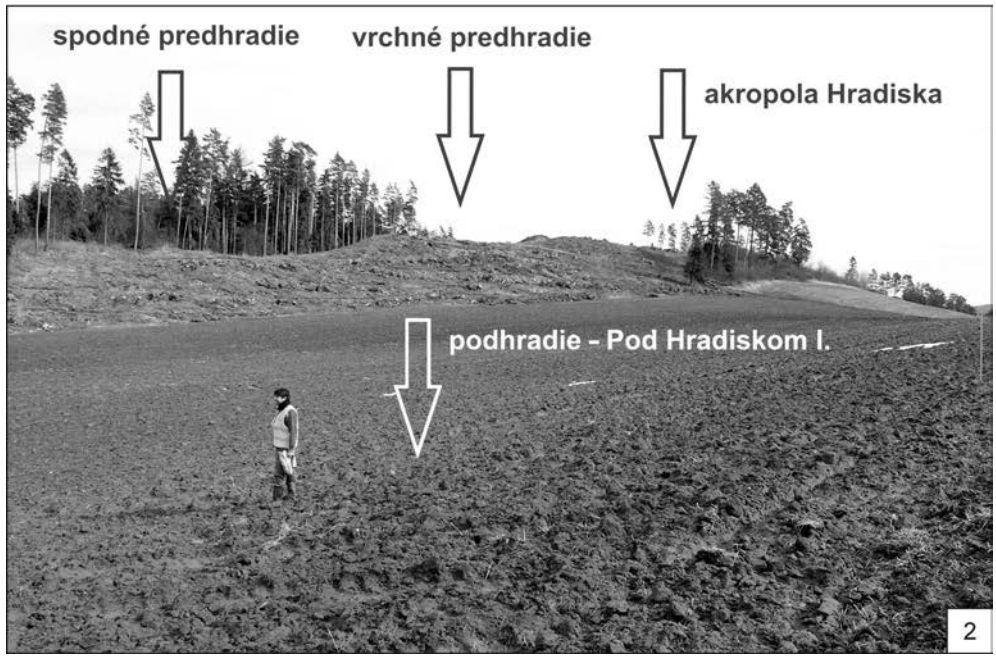
V r. 2010 realizovalo pracovisko AÚ SAV Nitra v Spišskej Novej Vsi archeologický výskum na diaľnici D1, v úseku Jánovce – Jablonov. Uskutočnil sa v zmysle vydaného rozhodnutia PÚ SR Bratislava (č. spisu PÚ-04/20-10/1171/Gla zo dňa 10. 02. 2004), pričom Zmluvu o dielo uzavrel AÚ SAV s francúzskou stavebnou spoločnosťou Bouygues Travaux Publics SA. Stavbu v rámci tzv. PPP projektov realizovala firma DTP TERRASSEMENT (Guyancourt, Francúzsko). Pozornosť v podobe systematického terénneho odkryvu sa upriamila na lokality ležiace výhradne v telese uvedenej diaľnice, a to na rozmedzí katastrálnych území obce Spišský Hrhov (okr. Levoča) s mestom Levoča. Výsledky tohto výskumu sú predmetom základných informácií v periodiku AVANS (*Soják/Fecko, v tlači a*), v pripravovanom zborníku z konferencie konanej v poľskom Krosne r. 2010 (*Soják/Fecko, v tlači b*) či v pripravovanom monografickom spracovaní dejín Spišského Hrhova (*Soják, v tlači*). V predloženom príspevku sa okrem stručného zhodnotenia výskumu zameriavame na analýzu nálezového materiálu pochádzajúceho z jedného zo zachytených početných objektov na lokalite – č. 50/2010, interpretovaného ako príbytok.

POLOHA LOKALITY A HISTÓRIA VÝSKUMU

Sídlisková aglomerácia pozostáva z výšinnej opevnenej polohy Hradisko (s dvoma stupňovitými predhradiami) a z nížinného podhradia bez náznakov fortifikácie a s označením Pod Hradiskom I. Lokalita sa nachádza nad severozápadným okrajom obce Spišský Hrhov, nad cestou Levoča – Klčov a nad pravým brehom potoka Lodina. Hradisko je na výraznom a pôvodne celoplošne zalesnenom kopci s orientáciou SZ-JV, v SZ časti s dvoma spomenutými predhradiami – vrchným (pod akropolou) a spodným. Centrálna časť hradiska leží v nadmorskej výške 550–570 m. Rozsiahle podhradie Pod Hradiskom I leží západne od terénnej dominanty (obr. 1).

Hradisko (Hradzisko) je známe oddávna. Miestni obyvatelia ho spájajú s obľúbeným výletným miestom národného buditeľa Ľ. Štúra. Poloha je ako Hradiszko označené na mape z 2. vojenského mapovania. Béla Majláth, priekopník archeológie Liptova v druhej polovici 19. stor., lokalitu v súvislosti s dvojitým opevnením spomenul vo svojej syntetizujúcej štúdii o predhistorických osadách na Liptove (*Majláth 1873*, 43). Nemožno vylúčiť, že s predmetným náleziskom súvisí nález spred r. 1914, reprezentovaný depotom keltských strieborných mincí, ktorých bližšie nálezové okolnosti nepoznáme (*Eisner 1933*, 189; *Ondrouch 1964*, 30 – č. 7; *Soják 2008*, 34, obr. 1). V r. 1974 uskutočnil obhliadku Hradiska M. Slivka, ktorý na jeho severnej a severozápadnej strane zistil dvojitý val; našiel tu zlomok novovekej hlinenej fajky a atypický črep, s výhradami považovaný za slovanský. Preto sa predpokladalo, že opevnenie výšiny súvisí najskôr so slovanským horizontom. Prvé rukolapné nálezy v podobe ojedinelých grafitových črepov z doby laténskej získal z Hradiska G. Lukáč. Komplexnejšie sa archeológiou chotára Spišského Hrhova zaoberal až F. Javorský, ktorý formou prieskumov skúmal od r. 1977 až do r. 1997 viaceré polohy v obci. Okrem spomínaných zreteľných viacerých pásiem opevnenia sa tu však nenašli žiadne výraznejšie nálezy. V r. 2003 sa pozornosť AÚ SAV sústredila na zistenie charakteru osídlenia v polohe Pod Hradiskom I, pričom kvôli hustej lesnej vegetácii na Hradisku (poškodenom nelegálnymi výkopmi) sa výskum nerobil (*Soják 2004*, 175, 176). Následný archeologický výskum sa v obidvoch polohách lokality (Hradisko, Pod Hradiskom I) uskutočnil až v súvise s pripravovanou výstavbou diaľnice D1 v r. 2010.

Obr. 1. Levoča a Spišský Hrhov, poloha Hradisko a Pod Hradiskom I. 1 – situovanie sídliskového areálu na výseku mapy v mierke 1:10 000 a rozsah preskúmanej plochy v podhradí sídliska z predpúchovského horizontu; 2 – pozícia opevneného Hradiska s vrchným a spodným predhradím voči podhradiu v polohe Pod Hradiskom I (prieskum pred výskumom v roku 2010).

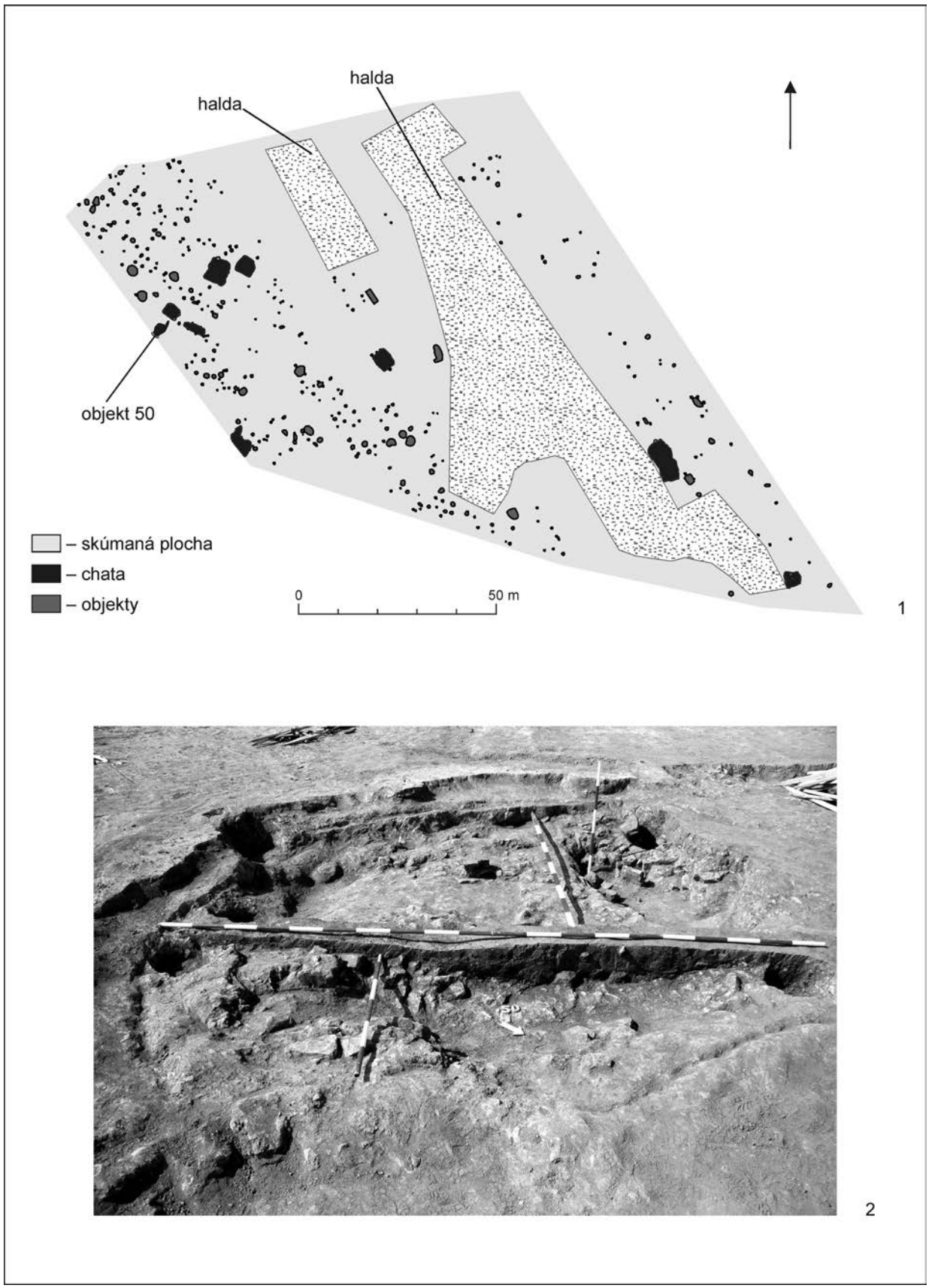
STRUČNÉ VÝSLEDKY VÝSKUMU V ROKU 2010

Výskum na Hradisku mal dve etapy. V prvej sa uskutočnil podrobný prieskum formou sledovania zemných prác pri odstraňovaní pňov zo zrezaných stromov. Lokalita sa podrobne geodeticky zamerala a vyhotovil celkový plán s akropolou, vrchným predhradím a s polohou preskúmaných sond a oboch rezov vrchným valom. V druhej etape sa prikročilo k sondovaniu na akropole. Vytýčilo a preskúmalo sa 5 sond (I–V/10), začistili a zdokumentovali sa dva rezy valom, obopínajúcim akropolu Hradiska. Centrálnou bola sonda I/10 o dĺžke 125 m, od ktorej takmer kolmo viedli ďalšie sondy – II (dĺ. 22,5 m), III (dĺ. 29 m), IV (dĺ. 34 m) a V/10 (dĺ. 24 m). Najvýraznejší bol priebeh valu, preseknutého stavebníkom prístupovou cestou na akropolu (rez valom 1). Postavili ho na pôvodnom geologickom podloží, zreteľnom najmä v západnej časti profilu. Pozostával z hlineného násypu, čiastočne spevneného kameňmi z jemných a stredne hrubých pieskovcov, ojedinele z granitu (obliaky rôznej veľkosti). Na viacerých miestach bolo zreteľné intenzívne prepálenie valu, najmä na jeho východnom okraji smerom do vnútra hradiska. Charakter pravouhlého prepálenia indikuje možné jestvovanie pôvodnej ochodze. Z prepálenej výplne valu pochádzajú uhlíky, výrazná spečenina, o ktorej pred metalografickou analýzou zatiaľ nemožno rozhodnúť, či ide o doklad intenzívneho prepálenia hliny a kameňov, resp. o ľahkú železnú trosku. Okrem nej sa vo výplni našli drobné nezdobené hrubozrnné črepy (7 ks) z 3.–2. stor. pred Kr. V sonde II nebol priebeh valu už tak viditeľný. Zistilo sa tu prepálenie sedimentov a sporadické využitie kameňov. Ďalší priebeh tohto valu v sonde V naznačovala len terénna vlna. Na SV svahu Hradiska sú pod vrchným valom obopínajúcim akropolu zreteľné ďalšie tri pásy opevnenia, ktoré pokračujú lesným terénom smerom k obci. Východné i južné ukončenie hradiska valmi je slabo viditeľné, resp. sa stráca úplne. Detailný prieskum v týchto častiach znemožňuje hustá kríková a stromová vegetácia.

Vo všetkých sondách sa hneď pod lesným humusom vyskytovalo pôvodné sterilné podložie s početnými blokmi kameňov z geologického podložia. Ani v jednej sonde sa neidentifikovala kultúrna vrstva, prípadne zahĺbené objekty. Jedine pri západnom okraji sondy I sa tesne pod trávnikom našli tri drobné črepy predpúchovskej/púchovskej kultúry.

Z nálezového materiálu sa na akropole zozbierali zriedkavé črepy predpúchovskej/púchovskej kultúry, vrátane grafitovej keramiky zo situlových tvarov nádob. Časť keramiky pochádza tiež z areálu vrchného predhradia. Charakterom materiálu sa keramika ničím neodlišuje od výrazných tvarov nádob z podhradia. Z ostatných nálezov možno spomenúť viaceré železné predmety a zlomky, ktorých datovanie je vzhľadom k prítomnosti novovekého osídlenia (polia, ťažba a zvážanie dreva a i.) problematická. Početné sú klince rozličných foriem, pásové kovanie, oká z reťazí, zlomky podkov, kľúčik, hák s tuľajkou, háčik na ryby, troska a zliatky. Najmladšími sú artefakty z 2. sv. vojny – šrapnely, nábojnice, projektily i celé náboje. Na SZ svahu pod vrchným valom sa na prístupovej ceste našiel ojedinelý štiepaný kamenný artefakt z volynského pazúrika – čepeľ z kraja jednopodstavového jadra (eneolit). Ojedinelými nálezmi sú novoveké črepy a z predhradia dve novoveké mince – kremnický 15-grajciar Leopolda I. (1657–1740), typ Huszár č. 1427 (*Huszár 1979*) a medený 3-grajciar Františka II. (1792–1835) z r. 1800 (s nečitateľnou značkou mincovne).

Výskum polohy Pod Hradiskom I sa v prvej etape uskutočnil formou prieskumu zoraných polí. Získali sa početné nálezy črepov a drobných predmetov. Až na skromné doklady pravekého (eneolitického?) osídlenia prevažovali nálezy (črepy, hlinený praslen) z 3.–2. stor. pred Kr., ktoré patria do predpúchovského horizontu, resp. staršej (laténskej) fázy púchovskej kultúry. Keďže sa na lokalite získali početné nálezy, výskum pokračoval v druhej etape. V telese diaľnice sa uskutočnil plošný odkryv SV, JZ, sčasti aj JV časti sídliska, pričom kvôli výrazným navážkam hliny z odhumusovanej ornice zostala nepreskúmaná centrálna časť náleziska s haldami ornice. Celková plocha skúmanej časti podhradia má rozlohu 14 262 m^2. Nepreskúmaná zostala plocha o rozlohe 3901 m^2 (v strede polohy s haldami hliny;obr. 2: 1). Spolu sa doložilo 382 zahĺbených objektov (príbytky, kolové, zásobnicové jamy, objekty bližšie neznámeho účelu). Až na jeden novoveký objekt vyhĺbený lyžicou bagra (obj. 375) je väčšina preskúmaných objektov z prelomu 3./2. stor. pred Kr. Časť môže patriť do eneolitického obdobia, čo dokladajú prevažne zberové nálezy štiepanej kamennej industrie a dvoch sekeriek. Z nálezov púchovskej kultúry prevažuje keramika zachovaná v zlomkoch. Príznačné sú najmä grafitové fragmenty zo situlových tvarov nádob so zosilneným okrajom, zlomky misiek či džbánov so zoomorfnou aplikáciou býčích hláv na ohybe pásikových úch. Z drobných hlinených výrobkov sa našli hlinené prasleny, grafitové koliesko z črepu nádoby so stredovým otvorom, torzá hlinených ihlancovitých závaží z tkáčskych krosien. Početné sú kovové predmety, z ktorých väčšina sa toho času reštauruje a konzervuje. Spomenúť možno výrobky

Obr. 2. Levoča a Spišský Hrhov, poloha Pod Hradiskom I. 1 – celkový rozsah preskúmanej plochy s doloženými objektmi a situovanie obj. 50/2010 pri západnom okraji skúmaného telesa diaľnice; 2 – pohľad od severovýchodu na polozemnicu z predpúchovského stupňa.

zo železa – sekeru s tuľajkou, dva bodce, štyri zberové nože, ihlu z masívnej spony so stredolaténskou konštrukciou, hrot kopije s tuľajkou a dláto s tuľajkou. Spomedzi bronzových predmetov sa vynímajú zlomky záveskov, náramkov a prevažne spony. Výrazná je dvojdielna emailom zdobená spona so štvorcovým rámikom na lúčiku, aká sa na súvekých predpúchovských lokalitách vyskytuje v priebehu stupňov LTC1 – LTC2, prevažne na konci stupňa LTC1 (Belušské Slatiny, Blatnica, Obišovce). Podľa *K. Pietu* (*2008*, 29–31, obr. 8: 4–6; 72: 8; F2: 2, 3) poukazuje na väzby s juhopanónskym prostredím. Zaujímavý je tiež nález drobnej bronzovej prevliečky – gombíka a strieborného závesku v podobe zvončeka. Jeden z bronzových náramkov(?) zdobí hrubá jednoduchá vlnovka. Zo sklených výrobkov sa našli zlomky korálikov a rebrovaný náramok typu 7b zo stupňa LTC1/LTC2.

Charakteristika obj. č. 50/2010 a opis nálezov

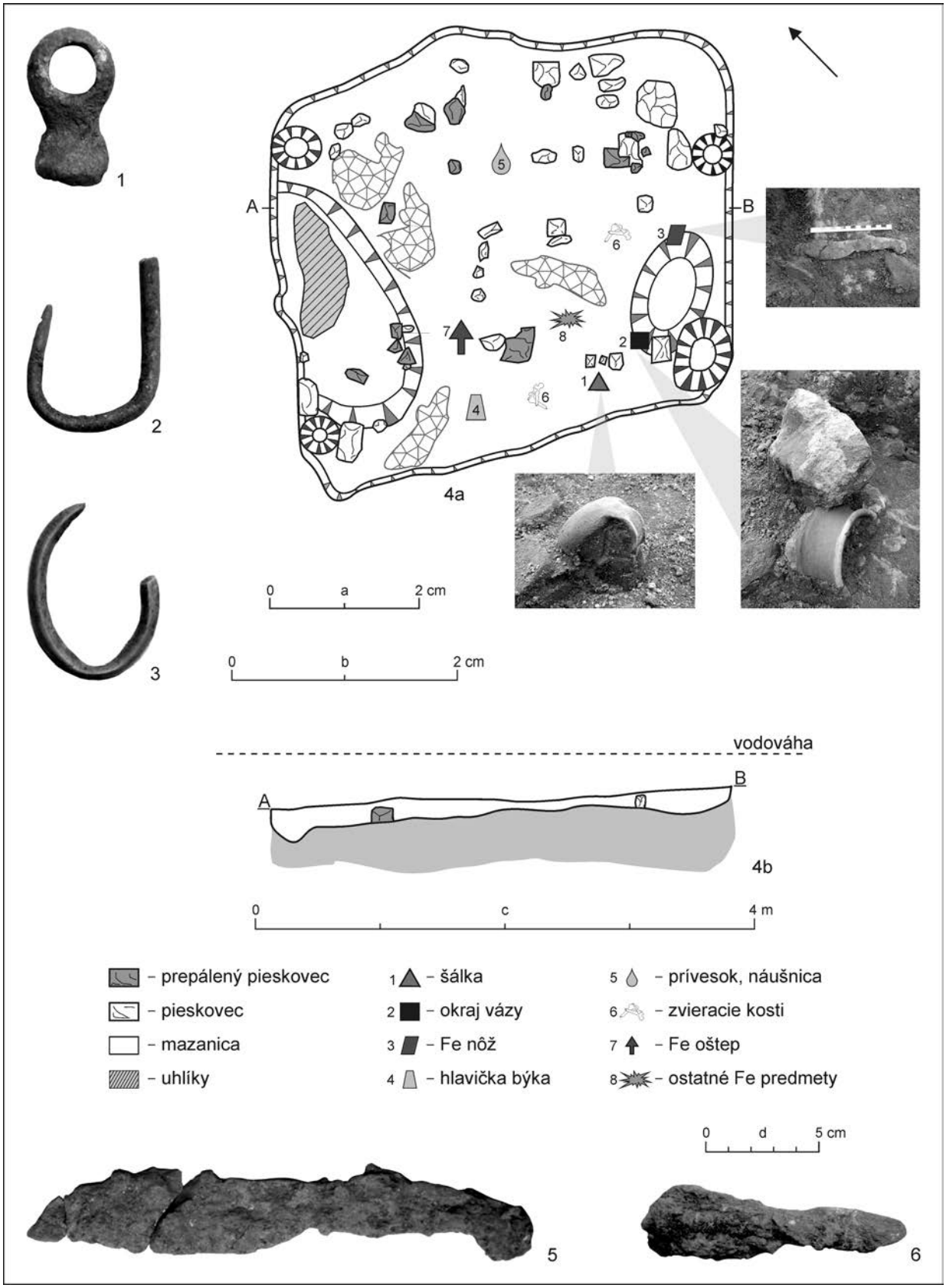
V podhradí sídliskovej aglomerácie v Spišskom Hrhove sa odkrylo niekoľko čiastočne do zeme zahĺbených objektov, ktorých nadzemná časť bola pravdepodobne zrubovej konštrukcie. Jediným zvyškom po konštrukcii stien a krovu sú stopy po pôvodne vertikálne osadených stĺpoch – kolových jám. Charakter pôdorysu a celková nálezová situácia týchto objektov dokladá, že mali obytnú funkciu. Jedným z nich je aj obj. č. 50, ktorý sa odkryl pri západnom okraji skúmanej plochy (obr. 2: 1, 2).

Opis obj. 50/2010

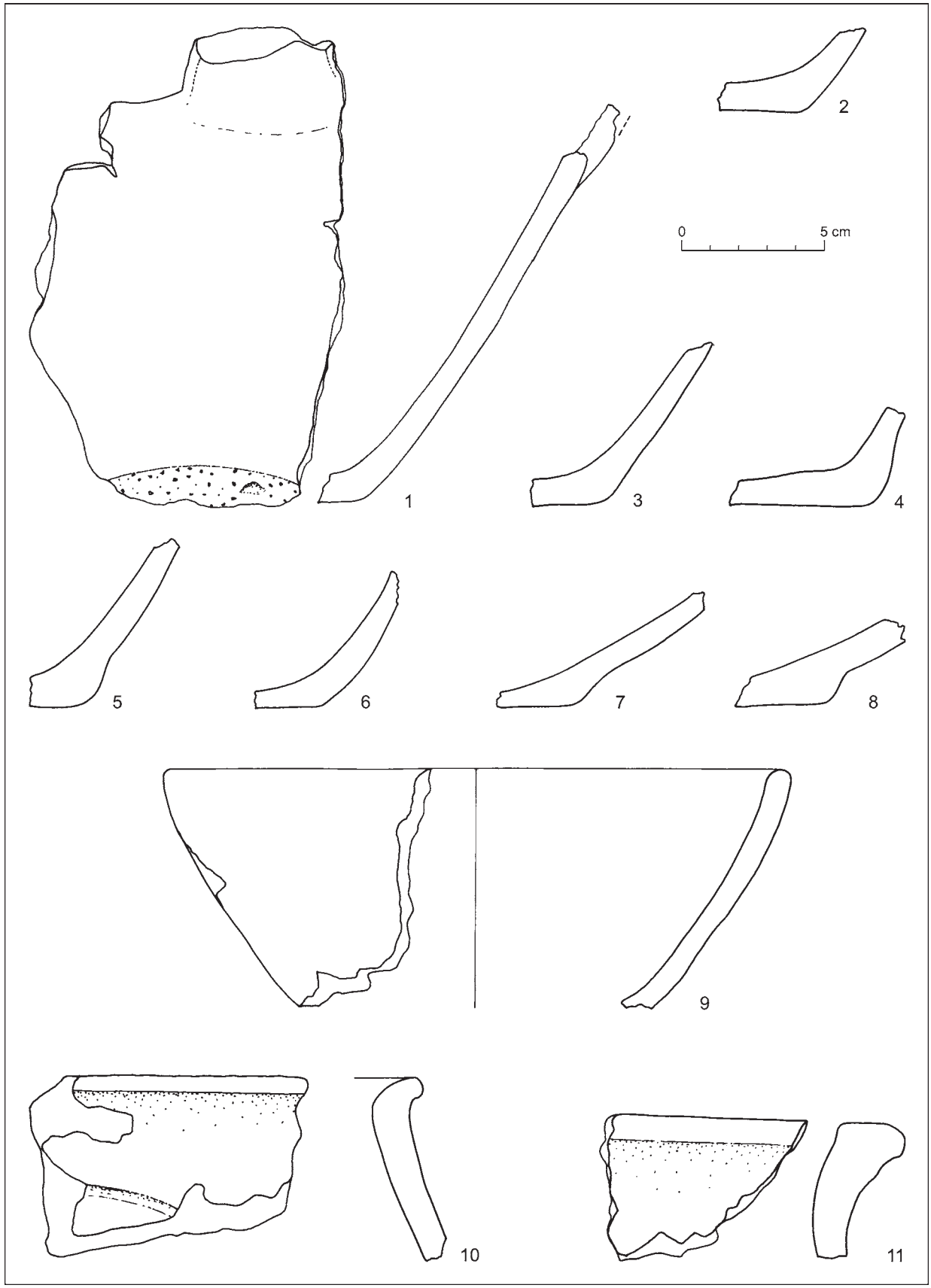
– pôdorysne nepravidelne štvorcová jama so zaoblenými rohmi, v blízkosti rohov sa vnútri objektu zachytili kolové jamy (časť s kamenným obložením), nesúce pôvodnú konštrukciu stien a krovu. Pri západnej a juhovýchodnej stene boli oválne priehlbiny, v zásype objektu, najmä v jeho SV časti, deštrukcia kameňov (dominujú pieskovce) z pôvodného ohniska či piecky (časť prepálená). Rozmery: 3,7 x 3,7 m, hĺ. 15–84 cm – dno kolovej jamy (obr. 3: 4a, b).

Nálezy z obj. 50/2010

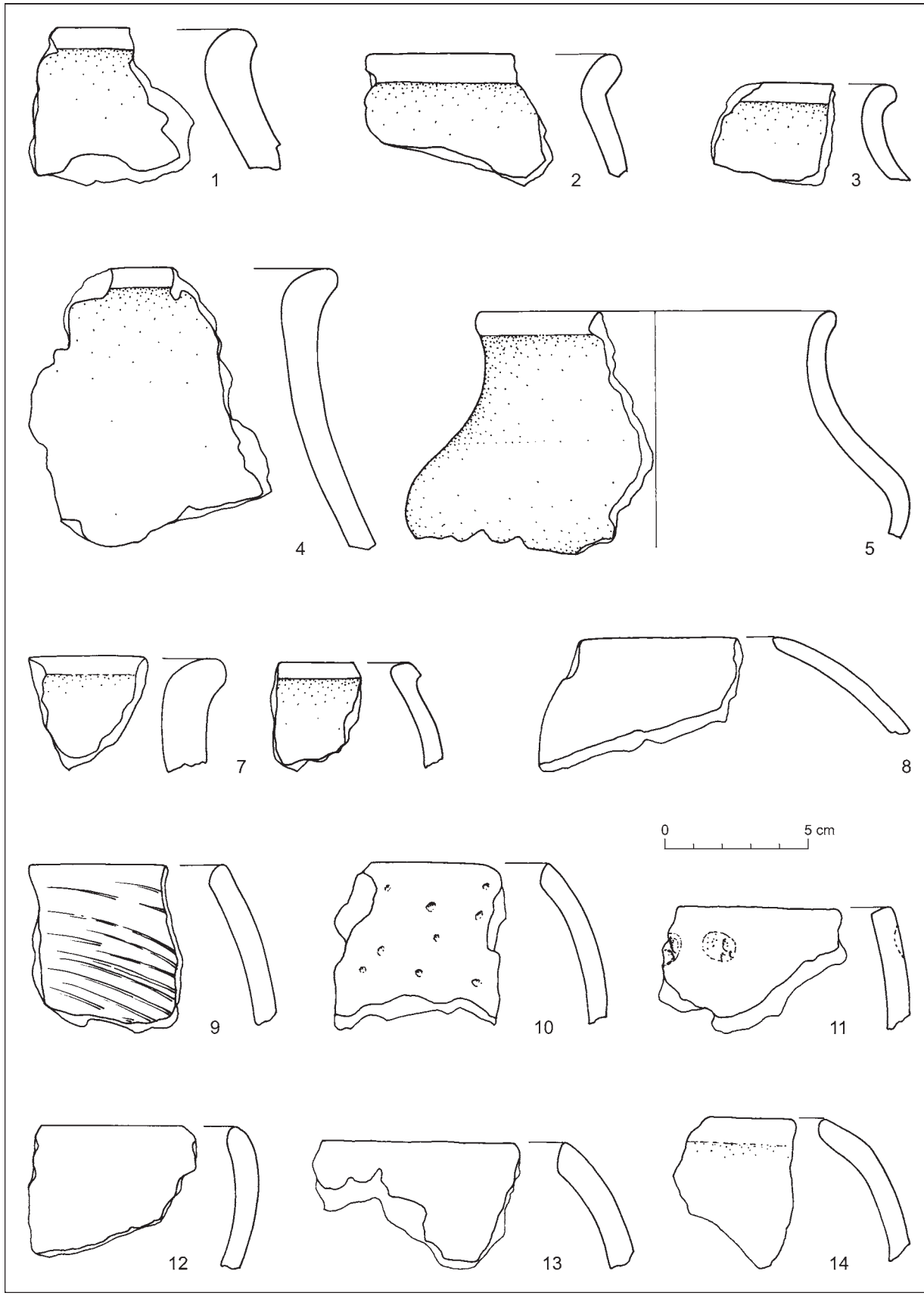
– črepy:
  a) okrajové (107 ks), prevažne s dovnútra zatiahnutým ústím, nechýbajú zlomky z viacerých typov nádob, niektoré s torzami úch (obr. 4: 9–11; 5; 6: 1–5; 7: 2–4);
  b) z tela nádob (697 ks);
  c) z rozhrania tela a dna, príp. dna nádob (38 ks; obr. 4: 1–8);
  d) uchá (15 ks), z nich sú výrazné najmä 4 fragmenty z pásikových úch s aplikáciou býčích hláv/rohatých výčnelkov (obr. 6: 6, 8, 9; 7: 1; 8: 4a, b, 5a, b);
  e) nádoby, čiastočne rekonštruované (5 ks) – vyššia šálka s odrazeným uchom (obr. 7: 3), vázovitá nádoba na pleci s dvoma pásmi obežných žliabkov (obr. 7: 4), hlboká misa s odrazeným uchom ponad pôvodný okraj nádoby (obr. 4: 1), kónická misa (obr. 4: 9) a menšia esovitá šálka s prežliabnutým pásikovým uchom (obr. 7: 2).
– závažie tkáčske, hlinené, pôvodne ihlanovité, viaceré fragmenty;
– brúsiky, kamenné (3 ks); a) obdĺžnikového pôdorysu i priečneho prierezu, jeden koniec zaoblený, druhý zlomený, slabo prepálený jemnozrnný muskovitický pieskovec, dĺ. 7,7 cm, v. 4 cm, hr. 2,7 cm (obr. 8: 1a–c); b) lichobežníkového tvaru (2 ks) – menšie zlomky (obr. 8: 2, 3);
– ihla, bronzová, ohnutá do háčika, koniec zahrotený, dĺ. v ohnutom stave 2,4 cm, š. 1,8 cm (obr. 3: 2);
– krúžok z bronzovej tyčinky, oválny, koniec zahrotený (náušnica?), dĺ. 1,6 cm, š. 1,2 cm (obr. 3: 3);
– závesok, bronzový s kruhovým očkom, dĺ. 2,1 cm, š. 1,2 cm, vnútorný priemer otvoru 0,6 cm (obr. 3: 1);
– nôž, zachovaný v 2 fragmentoch, rukoväť ukončená krúžkom, presné rozmery pred konzerváciou neudávame (obr. 3: 5);
– kopija (oštep), s krátkym listovitým hrotom, malý list vychádza symetricky z tuľaje, presné rozmery pred konzerváciou neudávame (obr. 3: 6);
– viaceré železné zlomky neurčenej funkcie (pred konzerváciou; 10 ks), časť môže predstavovať zliatky, v jednom prípade ide azda o čepeľ noža so zvyškom nitu;
– mazanica (217 ks), zväčša amorfné kusy, časť s negatívnymi odtlačkami prútia a tyčoviny;
– kosti zvieracie, drobné zlomky zo zuba (prežúvavec) a z dutej masívnej kosti;
– uhlíky (analyzuje J. Mihályiová, AÚ SAV Nitra).

Obr. 3. Levoča a Spišský Hrhov, poloha Pod Hradiskom I. Pôdorys a profil obj. 50/2010 – polozemnice s rozmiestnením a ukážkou nálezov. 1 – závesok; 2 – ihla z ihlice či spony; 3 – drôtený krúžok; 4a, b – pôdorys a rez objektu; 5 – nôž s krúžkovou rukoväťou; 6 – oštep s tuľajkou. 1–3 – bronz; 5, 6 – železo. Mierka: a – 1, 2; b – 3; c – 4a, b; d – 5, 6.

Obr. 4. Levoča a Spišský Hrhov, poloha Pod Hradiskom I, obj. 50/2010. Ukážka keramiky predpúchovského stupňa.

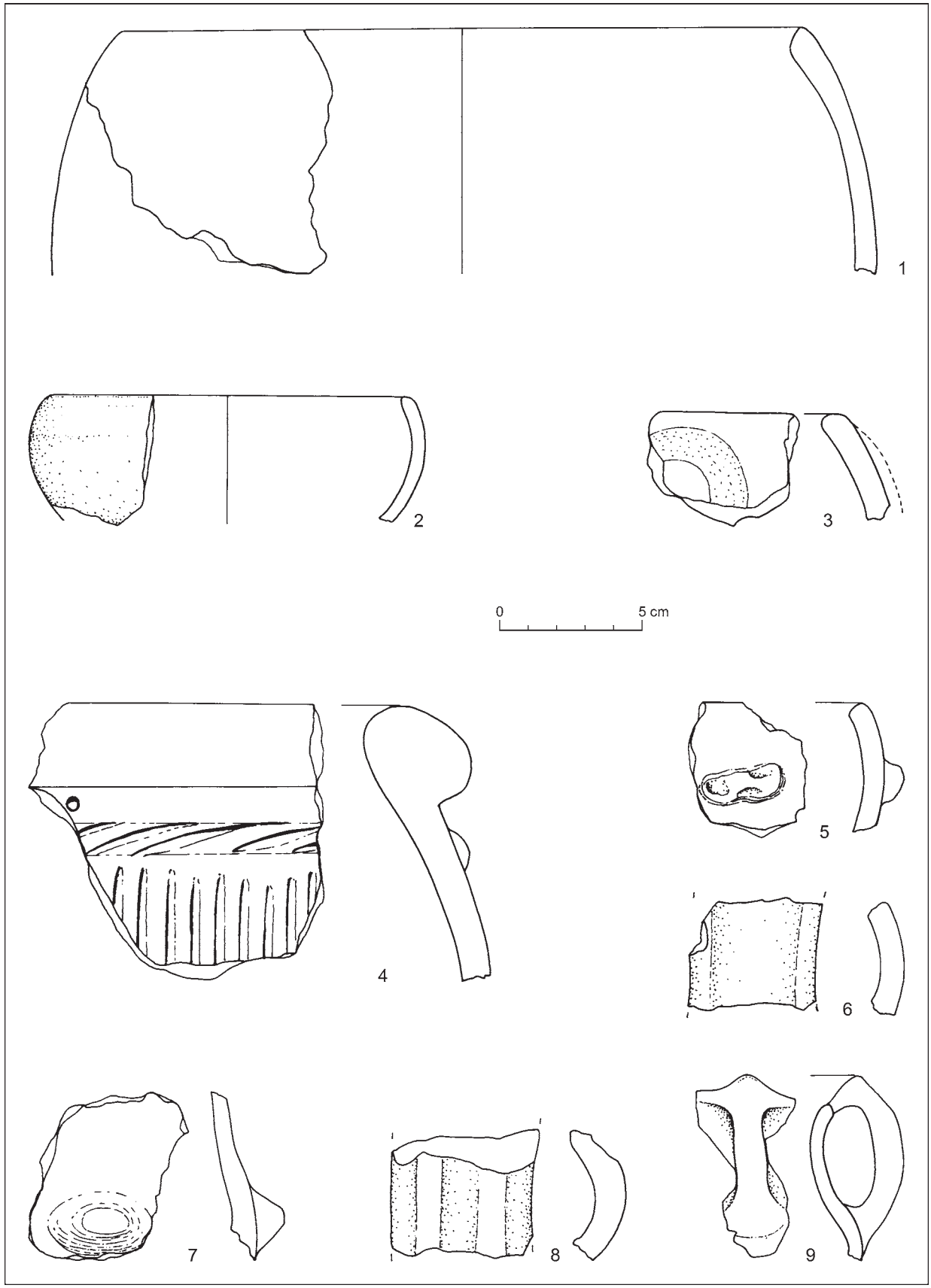

Obr. 5. Levoča a Spišský Hrhov, poloha Pod Hradiskom I, obj. 50/2010. Ukážka keramiky predpúchovského stupňa.

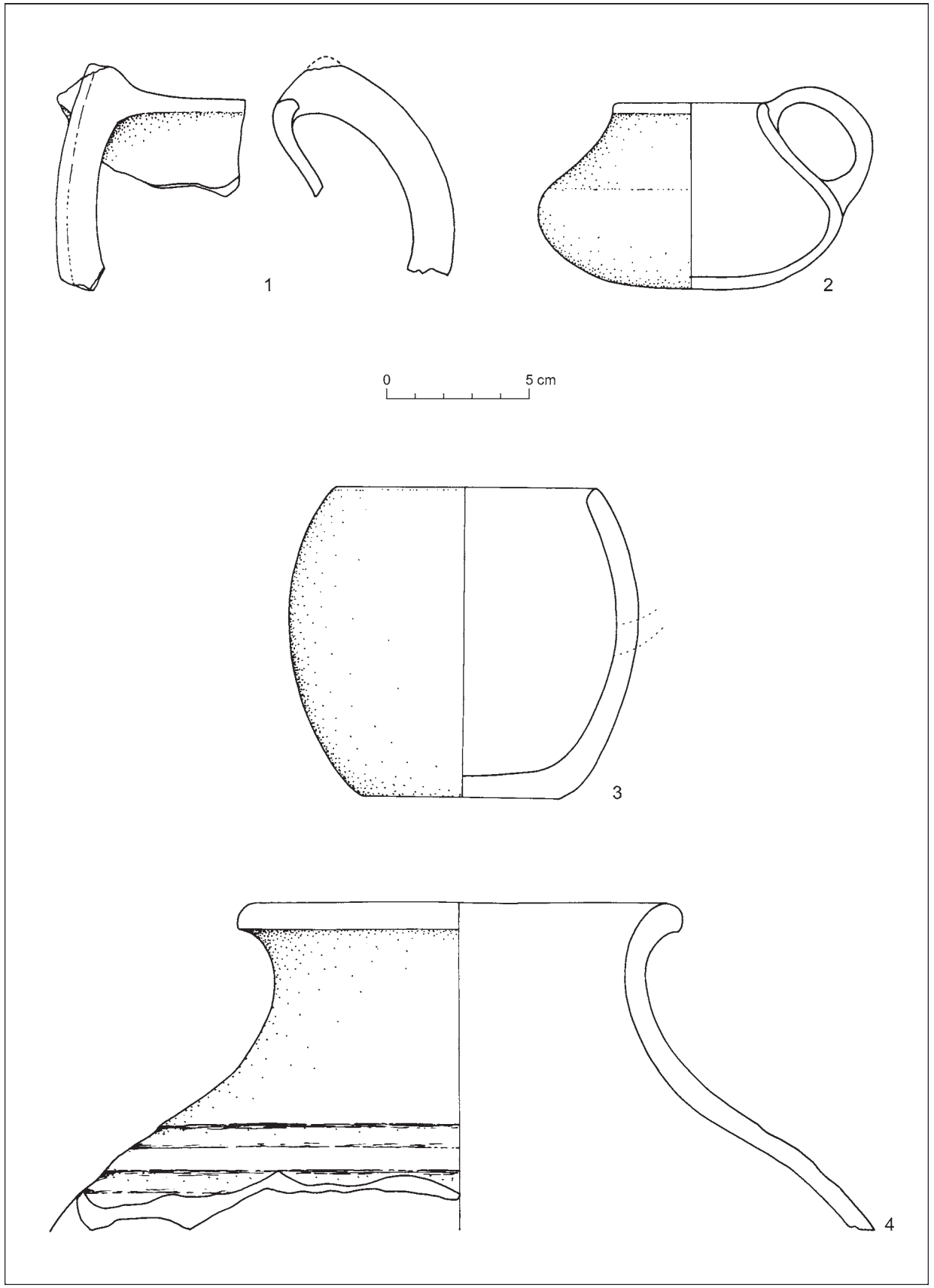
Interpretácia objektu a zhodnotenie nálezov

Dotknutý objekt možno spoľahlivo považovať za obydlie so štyrmi vnútornými kolovými jamami po zvislo osadených stĺpoch, pôvodne so zrubovou alebo rámovou konštrukciou. Po vnútornom zariadení polozemnice sa zachovalo len málo stôp. V dlážke sa zistili neveľké priehlbne, pravdepodobne pivničné odkladacie priestory. Súčasťou chaty bolo ohnisko, prípadne kupolová pec, z ktorej veľa nezvýšilo. O prítomnosti tepelného zariadenia svedčí kamenná deštrukcia a viaceré pieskovcové kamene so stopami prepálenia, kumulujúce sa v strede a v blízkosti východného zaobleného nárožia stavby (obr. 2: 2; III: 4a, b). Výskumy lokalít z doby laténskej – vrátane púchovského kultúrneho prostredia – ukazujú, že polozemnicové príbytky boli zastúpené na všetkých vidieckych sídliskách, pričom prevažujú obdĺžnikové stavby s dvoma nosnými stĺpmi sedlovej strechy, umiestnenými obvykle v strede jej kratších strán. Viažu sa tak na otvorené sídliská, ako aj na oppidálne sídla, pričom niekedy majú hospodársky význam. V oblasti púchovskej kultúry sa tento typ jednoduchej polozemnice udržal aj v staršej dobe rímskej (*Pieta 2008*, 91 nn., tu odkazy na ďalšiu lit.). Vtedy sa na Spiši i Liptove objavil podobný typ chaty, avšak so šesťkolovou konštrukciou, ako ukazujú príbytky v Spišských Tomášovciach-Čingove (*Pieta 1982*, 127, 129, Abb. 15; *2008*, 101, obr. 46) a v Liptovskej Mare II (*Pieta 2000*, 322).

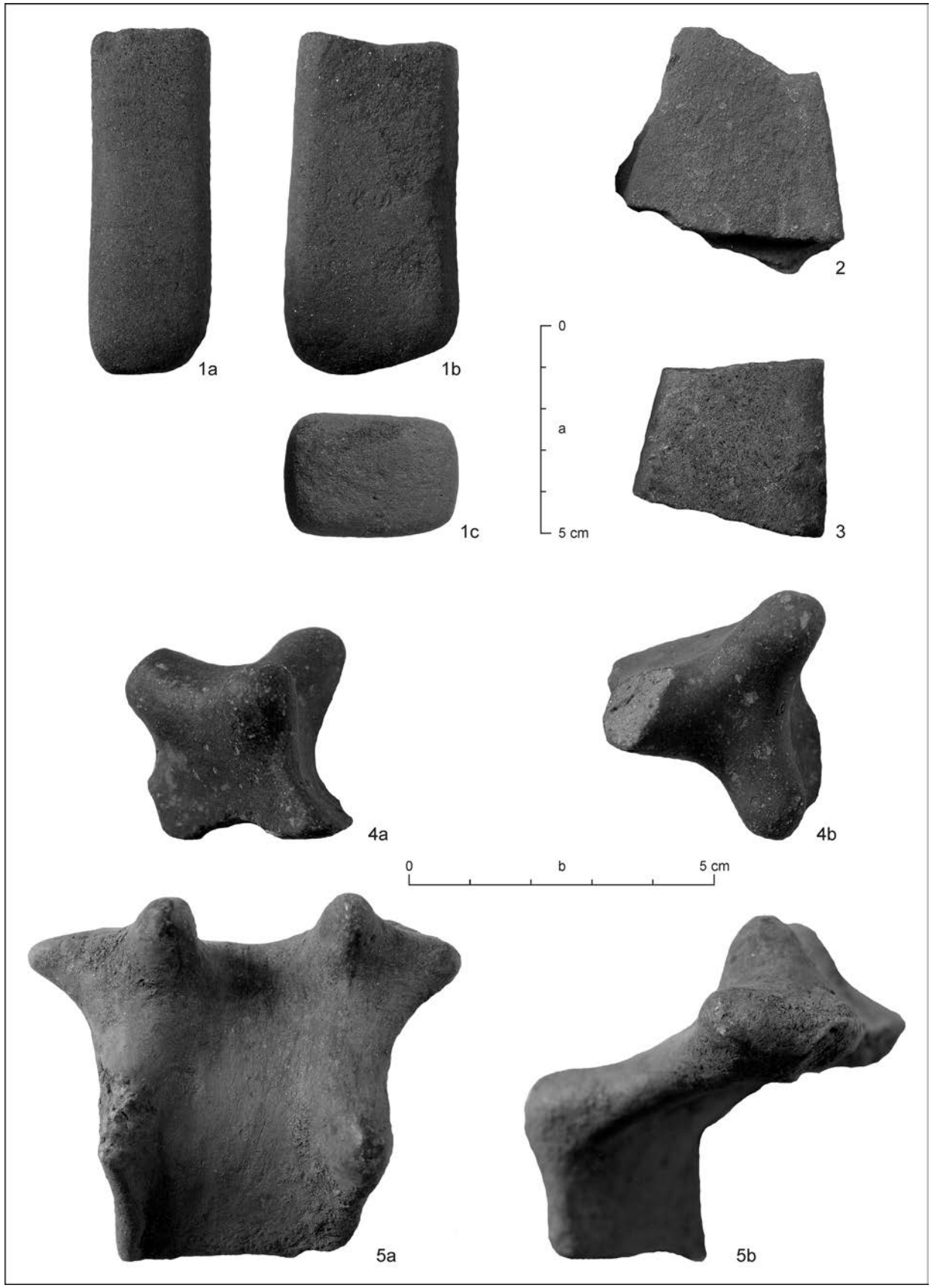
Keramika z obj. 50 je zachovaná v zlomkoch. Napriek tomu možno pomerne spoľahlivo rekonštruovať viaceré typy nádob, vyrobených prevažne v ruke a v redukčnom prostredí. Úžitkové nádoby boli zhotovené z hliny s prímesou piesku a ostrohranných kamienkov a relatívne kvalitne vypaľované najmä do sivého odtieňa. Jedine stolová keramika je z jemnejšej plavenej hliny, niekedy s leštеným povrchom. Prítomné sú misovité tvary s kónickými stenami (obr. 4: 9), avšak objavujú sa i pologuľovité misky s dovnútra zatiahnutým okrajom (obr. 4: 2). Skôr atypickou misovitou formou je fragment hlbokého kónicky sa rozširujúceho exemplára misovitej nádoby s torzom širokého pásikového ucha prečnievajúceho ponad pôvodný okraj nádoby (obr. 4: 1). Podobne ako pri väčšine dien z úžitkových foriem, aj v tomto prípade možno sledovať anorganickú podsýpku v podobe rozlične veľkých kamienkov – prevažne kremeňa, menej granitu a sľudy. Dná, resp. črepy z rozhrania tela a dna nádob poukazujú na dominanciu plynulého prechodu spodnej časti tela na takmer rovné dno (obr. 4: 1–3, 6). Pomerne časté je tiež menšie i väčšie odsadenie dna (obr. 4: 4, 5, 7, 8). Pri mnohých menších okrajových zlomkoch z polo- i guľovitých tvarov nádob nevedno rozhodnúť, či ide o misy, príp. šálky, ktoré v skupine identifikovaných typov nádob prevažujú (obr. 5: 7–14). Z lepšie zachovaných črepov možno vyčleniť šálku esovitej profilácie s pásikovým uškom nevýrazne prečnievajúcim nad zaoblený okraj tenkostennej nádobky (obr. 7: 2) či vyššiu súdkovitú formu šálky s odrazeným uchom (obr. 7: 3). Zo šálky akiste pochádza aj exemplár esovitej profilácie so zlomeným uchom trojuholníkového priečneho prierezu, pôvodne ukončeným tupým hrotom (obr. 7: 1), rovnako ako ďalší analogický fragment z útlejšej nádobky (obr. 6: 9). Zo šálky, resp. hrncovitej súdkovitej nádoby pochádza okrajový črep s odlomeným visiacim plastickým poloblúkom (obr. 6: 3). Mnohé okrajové zlomky a najmä nezdobené úžitkové črepy z tiel nádob sú z hrncov. Len malá časť z nich je zdobená plastickým ornamentom (obr. 6: 5), prstovými jamkami (obr. 5: 11) a plytkými ryhami na spôsob slamovania (obr. 5: 9). Do tejto skupiny nádob zhotovených na hrnčiarskom kruhu patria súdkovité/situlovité tvary grafitovej keramiky (spolu 13 ks), reprezentované prevažne črepmi z tiel nádob (11 ks), po jednom kuse sú zastúpené črep z rozhrania tela a dna nádoby a okrajový fragment (1 ks). Na dvoch črepoch vidno prevŕtanie pôvodných nádob malým kruhovým otvorom, ako doklad reparácie poškodenej a nie bežne dostupnej nádoby. Takýmto otvorom je opatrený aj posledne spomenutý zosilnený okraj situly, pod šikmo ryhovaným plastickým rebrom zdobený hustým zvislým hrebeňovaním (obr. 6: 4). Zvislým ryhovaním sú ozdobené takmer všetky objavené tuhové črepy, z ktorých časť nemusí patriť len hrncom, ale aj miskám. Pôvodnou technikou napodobňované importované, na kruhu zhotovené keltské grafitové nádoby sa objavujú na lokalitách púchovskej kultúry už od začiatku strednej doby laténskej, pričom vo všeobecnosti v neskorej dobe laténskej sa nádoby s prímesou tuhy síce objavujú, ale ich množstvo sa oproti predošlému obdobiu výrazne znížilo (*Pieta 2008*, 172, 185). Aj tento fenomén, spolu s ďalšími typologickými znakmi keramiky, je označujúci pre charakteristiku predpúchovskej keramiky zo študovaného objektu. Ďalším výrazným znakom je prítomnosť keramiky s aplikáciou býčích hláv či rohatých výčnelkov na ohybe širokých pásikových úch. V študovanej kolekcii uzavretého objektu pochádzajú minimálne z dvoch nádob, pravdepodobne z nízkych džbánkov či zo šálok. Ide o jeden väčší exemplár, ďalší menší a dva drobné fragmenty (obr. 8: 4a, b, 5a, b). Posledné tri kusy môžu pochádzať z jednej nádoby. Aplikácie dvojíc zvieracích hlavičiek nad uchami nádob sú cudzím, jednoznačne južným prvkom. Ich pôvod sa hľadá v motívoch býčích hláv na bronzových a hlinených džbánoch východoalpského a etruského pôvodu. Na Slovensku sa tieto cudzie (ilýrske?) vplyvy objavujú v neskorej dobe halštatskej, v staršom

Obr. 6. Levoča a Spišský Hrhov, poloha Pod Hradiskom I, obj. 50/2010. Ukážka keramiky predpúchovského stupňa.

Obr. 7. Levoča a Spišský Hrhov, poloha Pod Hradiskom I, obj. 50/2010. Ukážka keramiky predpúchovského stupňa.

Obr. 8. Levoča a Spišský Hrhov, poloha Pod Hradiskom I, obj. 50/2010. Ukážka nálezov predpúchovského stupňa. 1–3 – pieskovcové brúsiky; 4, 5 – zlomky úch s aplikáciou rohatých výčnelkov. Mierka: a – 1–3; b – 4, 5.

i nasledujúcom predpúchovskom stupni na Liptove i Spiši (*Novotný/Novotná/Kovalčík 1991*, 41, obr. 29; *Soják 2003*, 138), a to vo viacerých variantoch (*Pieta 1982*, 93 nn.; *2000*, 339, Abb. 14: 8, 9; *2003*, 150, obr. 1: 5). Poslednú skupinu rozlíšených typov nádob reprezentujú nádoby esovitej profilácie s hrdlom a baňatým telom. Nakoľko sa nezachovali exempláre s uškami, nevedno spoľahlivo rozhodnúť, či ide o vázy, alebo amfory. Najvýraznejším je masívny fragment s vyhladeným povrchom, na pleci zdobený dvoma obežnými žliabkami (obr. 7: 4). Skôr do kategórie váz patrí iný zlomok s esovitou profiláciou z menšej nádoby (obr. 5: 5). Viaceré črepy podobnej profilácie sú drobné a nemožno ich jednoznačne prisúdiť či už k amforám, alebo k vázam príp. džbánom (obr. 5: 1–4).

Z kovových výrobkov si zasluhujú pozornosť viaceré artefakty. Z bronzu je zhotovený zlomok s kruhovým očkom na zavesenie, pôvodne nesúci neznámy typ závesku (obr. 3: 1). Nemožno vylúčiť, že pochádza zo súčasti konského postroja, podobne ako drobný strieborný prívesok v tvare zvončeka, objavený mimo prezentovaného objektu. Interpretácia ďalších dvoch bronzových predmetov zo zahroteného drôtu zostáva neobjasnená. Kým pri prvom väčšom výrobku môže ísť o zlomok ihlice či ihly spony (obr. 3: 2), pri menšom exemplári nemožno vylúčiť náušnicu alebo súčasť závesku (obr. 3: 3). Podobné výrobky sa objavujú na sídliskách púchovskej kultúry bežne, najbližšie od sledovaného náleziska v Jánovciach-Machalovciach, kde na jednom bronzovom krúžku bol navlečený sklený korálik (*Pieta/Soják 2004*, 165, obr. 1: 13, 17). Z viacerých železných predmetov možno pred konzerváciou rozpoznať 2 až 3 výrobky. Prvým je nôž s takmer rovným chrbtom čepele (zachovanej v dvoch fragmentoch) a s mierne prehnutou krúžkovou rukoväťou (obr. 3: 5). Takéto typy nožov s všestranným použitím boli najrozšírenejšie v mladšej dobe laténskej, ako aj v staršej dobe rímskej (*Pieta 2008*, 152, 153, obr. 69). Hoci opísaný predmet je pred konzerváciou, zaraďujeme ho do tejto kategórie nožov (vzhľadom k viac-menej rovnému chrbtu čepele), a nie do skupiny kosákovitých zberových nožov, známych z iných súvekých lokalít (*Pieta 2008*, 223, obr. 108), vrátane pertraktovaného sídliska (napr. z chát č. 130, 163). Pravdepodobne do opísaného typu nástroja patrí tiež pásikový predmet so zvyškom nitu, zrejme čepeľ noža. Medzi zbrane možno začleniť kopiju, resp. skôr oštep s malým listom a tuľajkou. Keďže je výrazne skorodovaný, nevedno, či má list stredové plastické rebro, prípadne tuľajka otvor na zaistenie drevenej rukoväte (obr. 3: 6). Vo výrobnom procese a pri ostrení náradia sa využívali kamenné brúsiky. Hojné sú na všetkých lokalitách z doby laténskej. V Spišskom Hrhove sú tiež pomerne bežné. V opísanom objekte spočívali tri neúplné brúsiky zhotovené zo suroviny lokálnej proveniencie (z paleogénnej výplne Hornádskej kotliny či okolia Levočských vrchov) – z jemnozrnného muskovitického pieskovca. Najvýraznejší je exemplár obdĺžnikového tvaru i priečneho prierezu, s jedným zlomeným koncom (obr. 8: 1a–c). Červenkastý povrch naznačuje styk s ohňom, podobne ako viaceré kamene ležiace na dlážke a indikujúce prítomnosť tepelného zariadenia v chate.

ZÁVER

Skúmané archeologické nálezisko nie je v katastrálnom území Spišského Hrhova izolované. Okrem viacerých lokalít v chotári obce sú zo širšieho priestoru katastrálneho územia doložené ojedinelé pamiatky hmotnej kultúry z viacerých polôh. Datované sú do epipaleolitu, neolitu, eneolitu, doby bronzovej, ako aj do stredoveku (9.–10., 12.–15. stor.) a novoveku (*Soják, v tlači*). Okrem Spišského Hrhova sa výraznejšie osídlenie púchovskou kultúrou (vo všetkých jej fázach) našlo prevažne v Kežmarku (Jeruzalemský vrch), v blízkej Žehre (Spišský hrad – hradný vrch a svahy), ďalej v Hrabušiciach (Zelená hora), Jánovciach-Machalovciach (Hradisko, Pod Hradiskom), Novej Lesnej (Pieskovisko) a vo Veľkom Slavkove (Burich, Pod Burichom). Na všetkých lokalitách je výrazne zastúpená laténska zložka. Keltská materiálna kultúra je na spišských lokalitách preukazná, avšak v mnohom aj zvláštna (*Pieta/Soják 2004*).

Význam lokality v Spišskom Hrhove (predovšetkým polohy Pod Hradiskom I) tkvie, aspoň tak sa zdá pred súborným spracovaním nálezov, v monokultúrnom osídlení (odhliadnuc od nepočetných nálezov z eneolitu a novoveku, najmä z prieskumov). Ide o prvú lokalitu zo Spiša z 3.–2. stor. pred Kr., ktorá sa skúmala plošným archeologickým výskumom. Značný dosah má odkryv viacerých zahĺbených objektov, ktoré možno interpretovať ako príbytky či hospodárske stavby (objekty č. 50, 120, 130, 163, 240, 325, 327, 350) s pôvodnou nadzemnou zrubovou časťou. V neopevnenom podhradí sa teda rozkladali remeselnícke dielne a iné hospodárske stavby, príbytky nositeľov predpúchovského stupňa doby laténskej, a neďaleko sa azda rozkladali pasienky i polia. Výskum v r. 2003 vo východnej časti podhradia ukázal, že práve v tejto časti – na okraji dediny (bližšie k súčasnej obci) – sa vyvíjala železiarska činnosť. Doložili to viaceré zachytené zahĺbené objekty s intenzívnymi dokladmi prepálenia a so železnou troskou (*Soják 2004*).

Juhozápadne od skúmanej lokality prebieha „stará hrhovská cesta“, niekdajšia stredoveká a novoveká komunikácia, ktorá nepochybne fungovala už v praveku. Samotný priestor pre výstavbu diaľnice bol v polohe Pod Hradiskom I situovaný na jej juhozápadnom a severovýchodnom svahu a viedol približne jej stredom. Lokalita pokračuje ďalej tak juhovýchodným smerom (k obci), ako aj severozápadným smerom do polohy Pod starou hrhovskou cestou, ležiacou už v chotári mesta Levoča, t. j. po oboch stranách diaľničného telesa. Prieskumom juhozápadne od skúmanej plochy (nad „starou hrhovskou cestou“, Spišský Hrhov – juhovýchodne od kóty 553, lokalita označená Pod Hradiskom II) sa doložili sporadické stopy pravdepodobne súvekého osídlenia. V prípade potrebného komplexného preskúmania celého podhradia sa ukazuje možnosť získania nových poznatkov o urbanistickej zástavbe viachektárového sídliska. Možno predpokladať, že v priebehu r. 2012 sa v telese diaľnice preskúma aj zvyšná (nedoskúmaná) časť tejto dôležitej lokality.

Opísaný nálezový inventár nachádza analógie na viacerých lokalitách púchovskej kultúry na Spiši i Liptove a datovaných do mladšej fázy predpúchovského horizontu. Vidno to prevažne na typológii nádob a zachovanom ornamente, so zreteľným prejavom staršieho neskorohalštatského vývoja a s pribúdajúcimi prvkami rozvinutej fázy púchovskej kultúry. Napokon k datovaniu nálezov zo sledovanej chaty nepriamo prispievajú početné ďalšie nálezy zo Spišského Hrhova, okrem iného skromné sklené výrobky a najmä vyššie uvedená bronzová stredolaténska emailová spona (*Soják 2010*, 17, obr. 5; *v tlači*). Po aktuálne prebiehajúcom konzervovaní a laboratórnom spracovaní nálezov (vrátane antrakotomických rozborov a datovania C14) sa výsledky výskumu tejto pozoruhodnej lokality budú komplexne publikovať.

LITERATÚRA

Eisner 1933 J. Eisner: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.

Huszár 1979 L. Huszár: Münzkatalog Ungarn (von 1000 bis Heute). Budapest – München 1979.

Majláth 1873 B. Majláth: Liptómegyei östelepek, I. A liptói pogány várak. Archaeologiai közlemények 9, 1873, 37–57.

Novotný/Novotná/Kovalčík 1991 B. Novotný/M. Novotná/R. M. Kovalčík: Popradská kotlina v dávnej minulosti. Košice 1991.

Ondrouch 1964 V. Ondrouch: Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku. Bratislava 1964.

Pieta 1982 K. Pieta: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982.

Pieta 2000 K. Pieta: Die Siedlung Liptovská Mara II und die Anfänge der Einflüsse der Latène-Kultur im Westkarpatenraum. Slov. Arch. 48, 2000, 315–346.

Pieta 2003 K. Pieta: Spiš vo včasnej dobe dejinnej. In: R. Gładkiewicz/M. Homza/M. Pułaski/M. Slivka (Eds.): Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša. Levoča – Wrocław 2003, 149–159.

Pieta 2008 K. Pieta: Keltské osídlenie Slovenska. Nitra 2008.

Pieta/Soják 2004 K. Pieta/M. Soják: Kontakty Spiša s okolitými územiami vo včasnej dobe dejinnej. In: J. Gancarski (Ed.): Okres lateński i rzymski w Karpatach polskich. Krosno 2004, 163–179.

Soják 2003 M. Soják: Stručné dejiny Spiša od najstarších čias po rozhranie letopočtov. In: R. Gładkiewicz/M. Homza/M. Pułaski/M. Slivka (Eds.): Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša. Levoča – Wrocław 2003, 115–144.

Soják 2004 M. Soják: Výskum na D1 Spiš v roku 2003. AVANS 2003, 2004, 174–176.

Soják 2008 M. Soják: Výpoveď nálezov antických mincí zo Spiša. Zborník SNM C – História 46, 2008, 31–44.

Soják 2010 M. Soják: Doklady obchodných kontaktov na Spiši od praveku do včasnej doby dejinnej. In: I. Chalupecký (Ed.): Z minulosti Spiša, roč. XVIII. Levoča 2010, 7–24.

Soják, v tlači M. Soják: Dejiny Spišského Hrhova pod nánosmi hliny. In: Spišský Hrhov. Monografia obce. Spišský Hrhov, v tlači.

Soják/Fecko, v tlači a M. Soják/P. Fecko: Výskum na D1 v Spišskom Hrhove. AVANS 2010. Nitra, v tlači.

Soják/Fecko, v tlači b M. Soják/P. Fecko: Výskum lokality z doby laténskej v Spišskom Hrhove v roku 2010 (predbežné výsledky). In: J. Gancarski (Ed.): Transkarpackie kontakty kulturowe w okresie lateńskim, rzymskim i wczesny, średniowieczu. Krosno, v tlači.

SETTLEMENT OF THE PÚCHOV CULTURE IN SPIŠSKÝ HRHOV, REGION SPIŠ

Peter Fecko – Marián Soják

Summary

In 2010 an archaeological research was carried out on the highway D1, section Jánovce – Jablonov, on the archaeological sites Levoča and Spišský Hrhov (distr. of Levoča) – location Hradisko and Pod Hradiskom I (Fig. 1). Artifacts that were found during the archaeological excavations are dated to the Eneolith and Modern Age but the dominant settlement is dated to the younger stage of the pre-Púchov horizon around the turn of the 3rd and 2nd century BC. This contribution briefly describes the results of archaeological excavations on the fortified settlement (Hradisko) and its extensive extramural settlement (Pod Hradiskom I.) dated to the pre-Púchov stage. It focuses on detailed analysis of the object no. 50/2010 and its accompanying findings. The finding situation points at the residential character of the object (Fig. 2). We interpret it as a half-earth-house with four vertical interior poles on four sides. They initially carried the beam construction of the roof. In the cottage were found destructed stones from the original heat source and two excavated holes located close to the wall that probably served as storage cellars (Fig. 3). In the object there was found mainly pottery, from which we can reconstruct various types of vessels – cups, pots and a few bowls and vases (Fig. 4–7). Unique findings include rare vessels (cups or mugs) from foreign (Ilyrian?) environment – with bull head (or horned protrusions) situated on the bend of the handle (Fig. 8: 4, 5). There was also found graphite pottery with reinforced edges and vertical combing (Fig. 6: 4). Accompanying findings include metal objects. The findings made of bronze include a pendant with eye (Fig. 3: 1), a bent spike of a needle or clip (Fig. 3: 2) and an irregular ring made of a thin rod (Fig. 3: 3). A socket spear (Fig. 3: 6) and a knife with a circle shaped handle (Fig. 3: 5) can be distinguished before preservation of the iron findings. In the cottage were also found three incomplete whetstones made of sandstone (Fig. 8: 1–3), daub, sporadic animal bones and a large number of charcoal. The aforementioned half-earth-house is situated among other residential and farm buildings. Based on archaeological findings the cottage is dated to the younger stage of the pre-Púchov horizon, like most of the objects examined on the extramural settlement. It is the first comprehensively presented cottage with a relatively rich inventory from the aforementioned chronological and cultural horizon in the Spiš region. The archaeological site Pod Hradiskom I is situated right in the body of the highway. Is has been examined to about one-third and the archaeological research is planned to continue.

Fig. 1. Levoča and Spišský Hrhov, archaeological sites Hradisko and Pod Hradiskom I. 1 –location of the settlement area on the map at a scale 1: 10 000 and the extent of the examined extramural settlement dated to the pre-Púchov horizon; 2 – position of the fortified settlement (Hradisko) with the upper and lower bailey and the position of the extramural settlement Pod Hradiskom I (archaeological survey before excavation in 2010).

Fig. 2. Levoča and Spišský Hrhov, archaeological site Pod Hradiskom I. 1 – total extent of the examined area with documented objects and the position of the cottage no. 50/2010 situated on the western edge of the examined body of the highway; 2 – view from the northeast on half-earth-house dated to the pre-Púchov horizon.

Fig. 3. Levoča and Spišský Hrhov, archaeological site Pod Hradiskom I. Ground plan and side view of the object no. 50/2010 – half-earth-house with arrangement and demonstration of findings. 1 – pendant with eye; 2 – bent spike of needle or clip; 3 – wire ring; 4 – ground plan and side view of the object; 5 – knife with circle shaped handle; 6 – socket spear. 1–3 – bronze; 5, 6 – iron. Scale: a – 1, 2; b – 3; c – 4a, b; d – 5, 6.

Fig. 4. Levoča and Spišský Hrhov, archaeological site Pod Hradiskom I, object no. 50/2010. Sample of the pottery dated to the pre-Púchov horizon.

Fig. 5. Levoča and Spišský Hrhov, archaeological site Pod Hradiskom I, object no. 50/2010. Sample of the pottery dated to the pre-Púchov horizon.

Fig. 6. Levoča and Spišský Hrhov, archaeological site Pod Hradiskom I, object no. 50/2010. Sample of the pottery dated to the pre-Púchov horizon.

Fig. 7. Levoča and Spišský Hrhov, archaeological site Pod Hradiskom I, object 50/2010. Sample of the pottery dated to the pre-Púchov horizon.

Fig. 8. Levoča and Spišský Hrhov, archaeological site Pod Hradiskom I, object no. 50/2010. Sample of the findings dated to the pre-Púchov horizon. 1–3 – whetstones made of sandstone; 4, 5 – fractions of handles with bull head (or horned protrusions) situated on the bend of the handle. Scale: a – 1–3; b – 4, 5.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 263–270.

DVA NEZNÁMÉ HALŠTATSKÉ NÁLEZY ZE STŘEDNÍCH ČECH

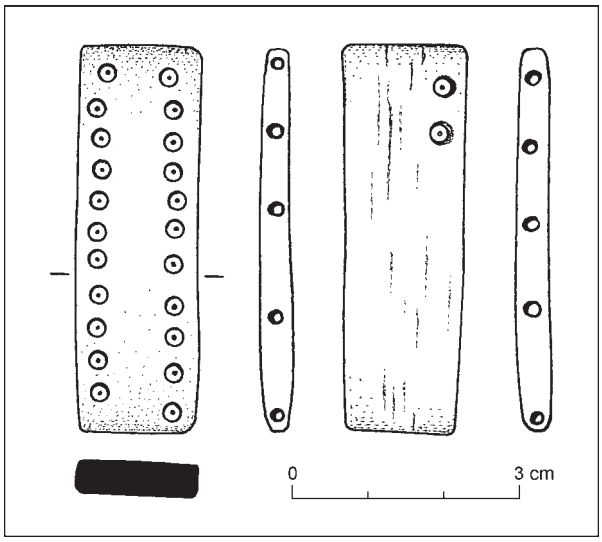
MILOŠ HLAVA

ÚVOD

Takřka v každé muzejní archeologické sbírce se doposud nacházejí zcela neznámé/nepublikované a zároveň pozoruhodné předměty, jež jsou zpravidla součástí tzv. starých muzejních fondů. Dva charakteristické (namátkou vybrané) příklady právě tohoto druhu jsou představeny v tomto příspěvku. Oba byly původně součástí sbírky Josefa Antonína Jíry (1868–1930), významné postavy (nejen) pražské archeologie závěru 19. a prvních desetiletí 20. století. Do dnešních dnů se z nich v Muzeu hlavního města Prahy, v němž je v současné době někdejší Jírova sbírka uložena, dochoval jen jeden, přesná podoba druhého je ovšem známa díky dobové fotografii. Důležitá je okolnost, že díky dochovaným Jírovým záznamům je možné u obou artefaktů bezpečně zjistit okolnosti, za nichž byly získány (k Jírově sbírce, způsobu její evidence a jejím osudům srv. blíže *Hlava 2010*).[1]

Kostěný/parohový rozřaďovač z Prahy-Dejvic
(obr. 1)

Ve dnech 13.–14. října 1902 získal Jíra od dělníků z cihelny Nová Juliska v Dejvicích kromě jiných nálezů také *„destičku koštěnou z náhrdelníku“* (tzv. A-inventář; archiv OAS MMP – fond J. A. Jíra, sv. 1/XX). V inventáři tzv. vedlejší evidenční řady P, v níž byl rozřaďovač následně evidován, Jíra sice uvedl, že pochází z jámy, tj. ze zahloubeného objektu (tzv. P-inventář; archiv OAS MMP – fond J. A. Jíra, sv. 2/III), avšak podle prvotního záznamu ve výše citovaném tzv. A-inventáři byl artefakt nalezen v kulturní vrstvě. Vzhledem ke způsobu získání (Jíra dostal rozřaďovač teprve dodatečně od dělníků) jsou ovšem nálezové okolnosti v podstatě na úrovni pouhého (povrchového) sběru, lokalizace do cihelny Nová Juliska je ale nepochybná. Ze zápisů v obou uvedených inventářích také vyplývá, že Jíra rozřaďovač správně zařadil do bylanské kultury. Následně jej ovšem – nepochybně kvůli názorné představě o funkci předmětu – připevnil na karton s nálezy z doby římské (obr. 2, 3), který byl vystaven v jeho soukromé archeologické expozici (*Kostka 2010*).

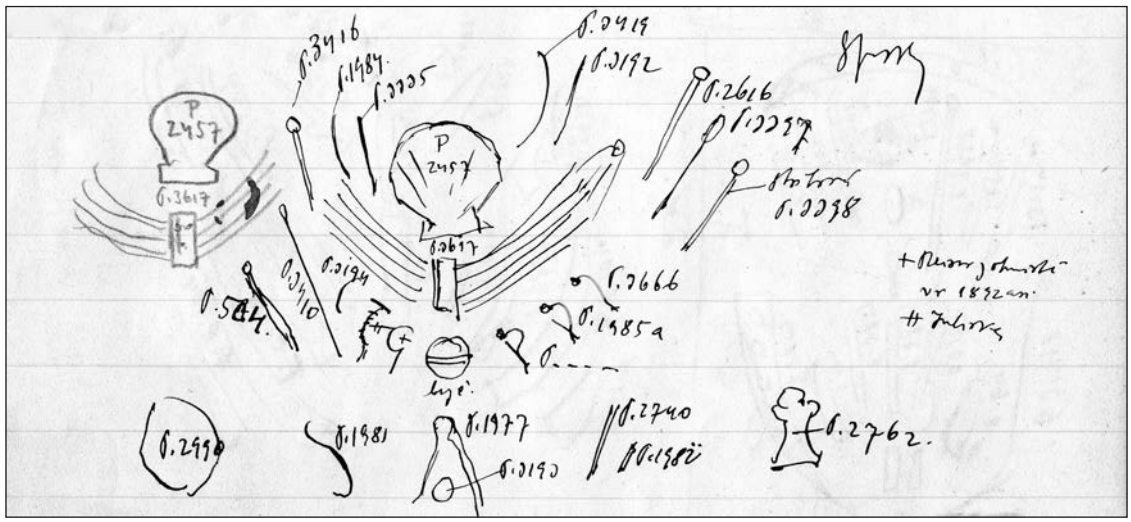

Obr. 1. Praha-Dejvice – cihelna Nová Juliska. Kostěný/parohový rozřaďovač z doby halštatské. Kresba M. Fábiková.

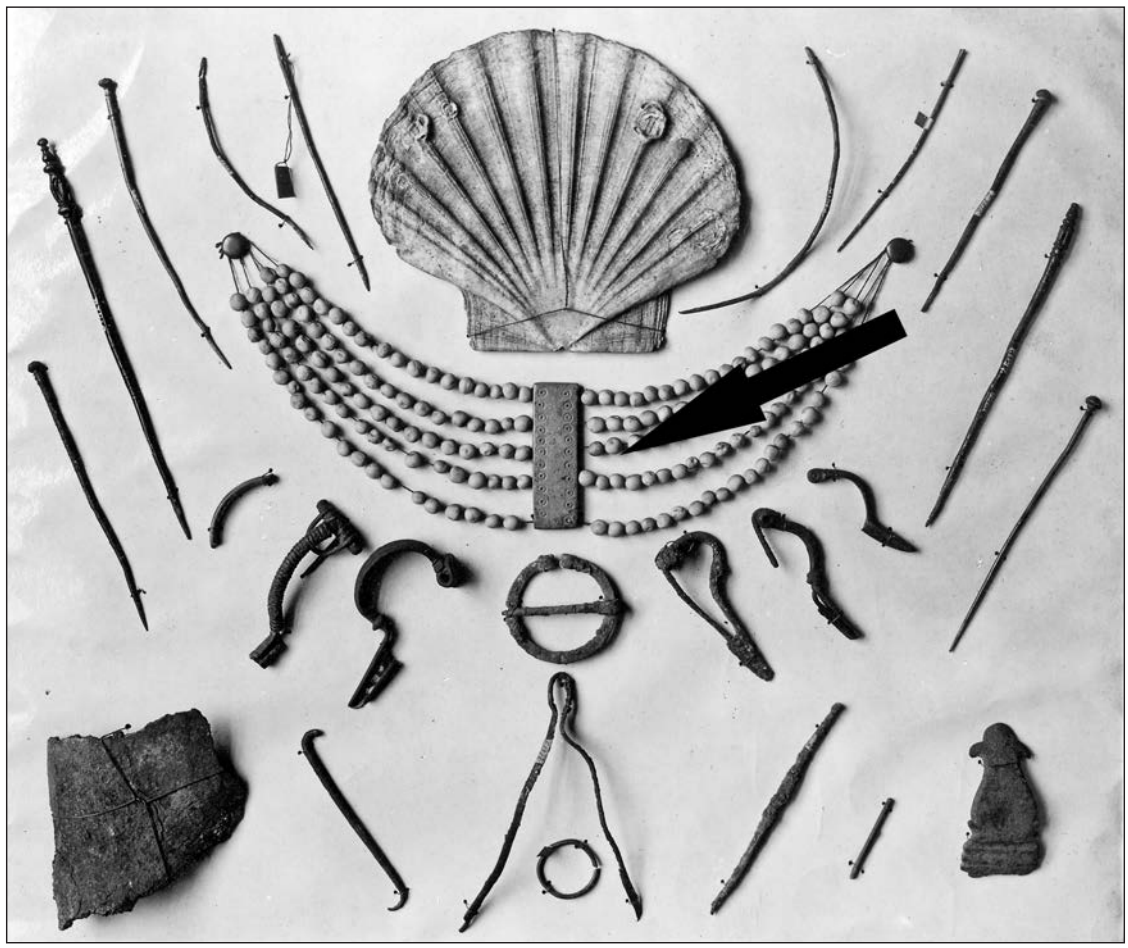
Popis předmětu (obr. 1):

Kostěný/parohový rozřaďovač s pěti otvory a výzdobou: na jedné straně se nacházejí dvě řady jedenácti rytých kroužků se středovou prohlubní, na druhé straně jsou dochovány pouze dva ryté kroužky téhož typu; rozměry: d. 51,1 mm, š. 15,8 mm, v. 5,0 mm. Uložení: Muzeum hlavního města Prahy, neinventováno (st. č. P 3611 = Jíra A 1506).

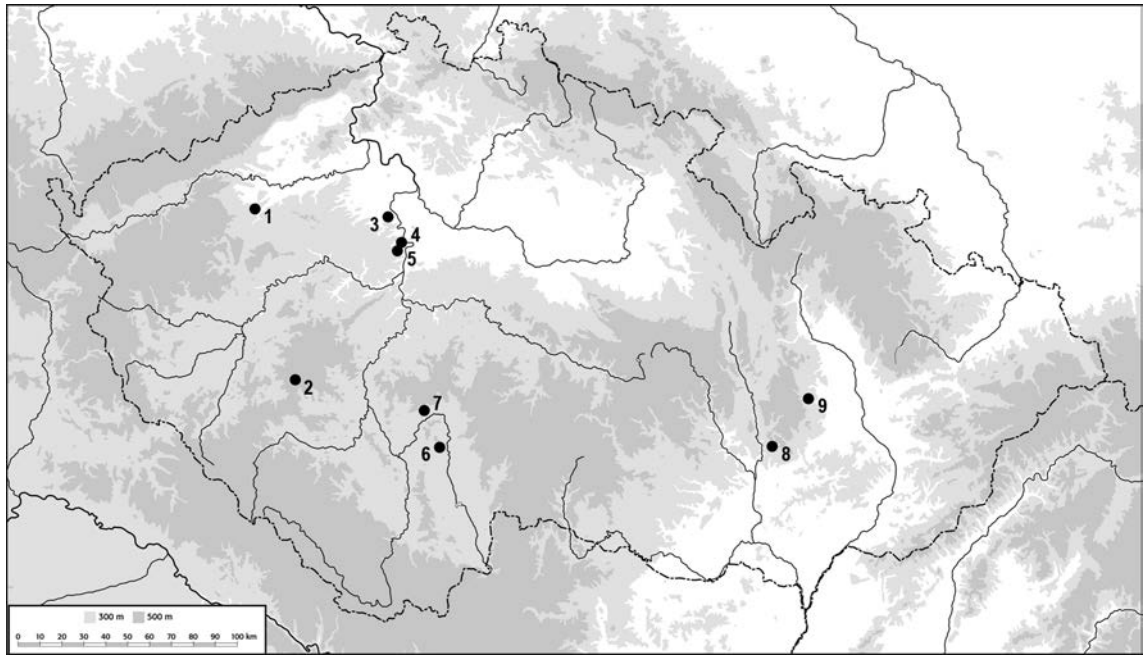
[1] Použité zkratky: OAS MMP – Oddělení archeologických sbírek Muzea hlavního města Prahy; st. č. – staré (původní) evidenční číslo; d. – délka; š. – šířka; v. – výška.

Obr. 2. Jírův nákres výstavního kartonu se zaznamenanými evidenčními čísly. U rozřaďovače z Prahy-Dejvic (zhruba uprostřed) je uvedeno nepřesné evidenční číslo P 3617 (archiv OAS MMP – fond J. A. Jíra, sv. 29/II).

Obr. 3. Dobová fotografie výstavního kartonu s rozřaďovačem z Prahy-Dejvic, k němuž míří šipka (fotoarchiv OAS MMP – fond Společnost; upravil I. Kyncl).

Obr. 4. Nálezy rozřaďovačů z doby halštatské z České republiky. 1 – Dolánky/Pšov – Rubín; 2 – Hradiště; 3 – Kralupy nad Vltavou-Minice; 4 – Praha-Dejvice – cihelna Nová Juliska; 5 – Praha-Střešovice – cihelna Na Hubálce; 6 – Rybova Lhota; 7 – Řepeč; 8 – Habrůvka – jeskyně Býčí skála; 9 – Plumlov.

Rozřaďovače náhrdelníků se ve střední Evropě objevují ve větším počtu ve střední době bronzové (*von Merhart 1940*; *Hachmann 1957*; *Kimmig 1979*, 69–73), nejstarší pocházejí snad již ze starší doby bronzové (srv. Únětice: *Ryzner 1878-81*, 295, 306, tab. XIII: 1; srv. též *Hachmann 1957*, 36). V tomto období jsou takřka bez výjimky vyrobeny z jantaru, relativně uniformní je také jejich tvar. Po takřka naprosté absenci v mladší a pozdní době bronzové se objevují až v době halštatské, kdy je pro ně naopak charakteristická značná tvarová i materiálová variabilita. Rozřaďovače se tehdy zhotovovaly především z jantaru a parohu/kosti, řídce se k jejich výrobě používal bronz, popř. (vzácně) též gagát (*Kurz 2000*, 82, Tabelle 1). Přehledy nálezů halštatských rozřaďovačů z osmdesátých a devadesátých let minulého století *(Sievers 1984*, 16, 253, Abb. 9; *Parzinger/Nekvasil/Barth 1995*, 55) vzbuzovaly dojem, že tento typ artefaktu byl relativně vzácný, ovšem jejich nedávný soupis sestavený pro jižní část Německa a přilehlé území Rakouska (*Kurz 2000*, 167, 168, Abb. 36) naznačil, že byly v tehdejší době poměrně obvyklé. Rozřaďovače se následně objevují také v době laténské, kdy mají ovšem výrazně odlišnou podobu. Tehdy se objevují jantarové exempláře ve tvaru kotouče, jež jsou typické pro stupeň Lt C2 (*Čižmář 1994*, 604, obr. 2: 2), velmi charakteristické pro dobu laténskou (s výskytem v LT C1b–C2) jsou však především skleněné rozřaďovače (*Karwowski 2004*; *Bick 2007*, 186, 187, 435, Abb. 75; *Venclová et al. 2009*, 386, obr. 3: 23, 24, 27).

V Čechách byly halštatské rozřaďovače náhrdelníků doposud známy z šesti lokalit, bubenečský exemplář tento počet rozmnožuje o sedmé naleziště (obr. 4). Vyskytují se ve výšinných areálech/hradištích, nížinných sídlištích i hrobech. Osm rozřaďovačů (z toho dva polotovary) pochází z Rubína u Podbořan (nepřesně *Sankot 2009a*, 50, 51, Abb. 3: 16–19, 6: 3)[2], tři exempláře jsou zmiňovány z Minic u Kralup nad Vltavou (*Fridrichová/Koutecký/Slabina 1999*, 393). Jeden poškozený rozřaďovač byl nalezen při výkopech na pohřebišti v Hradišti poblíž Kasejovic (*Siblík 1906-08*, 354, obr. 12: 34; *Soudská 1994*, Abb. C4: 9), další pochází z jednoho z hrobů v Rybově Lhotě (*Švehla 1906*, *11*, *obr.* 4), jiný zlomek byl nepochybně původně součástí druhotného halštatského žárového pohřbu ve středobronzové mohyle u Řepče (*Píč 1898-99*, 4,

[2] Ve vítaném zveřejnění vybraných (povýtce ovšem pouze badatelsky vděčných) nálezů z Rubína u Podbořan je vhodné upřesnit typové určení dvou spon (*Sankot 2009a*, 39, 40, Abb. 1: 5, 6), jež zřejmě náležejí ke sponám s ozdobnou patkou (srv. *Michálek 2011*, 318, 320, obr. 3: 2, 3; srv. též obdobnou výzdobu lučíků některých moravských exemplářů – *Čižmář 2004*, obr. 1: 5, 8, 9), ovšem v úvahu přicházejí také jiné možnosti (*Trefný 2010*, 321, obr. 2: 4, 5). Kromě toho se domnívám, že jedna z bronzových pinzet (*Sankot 2009a*, 51, Abb. 2: 4, 7: 3) nepochází z doby halštatské (event. časné doby laténské), ale ze střední doby bronzové (srv. např. *Jiráň 2008*, 112, obr. 66: 16–18). Omyl zřejmě vznikl mechanickým převzetím údaje o datování z muzejního inventáře (srv. *Černá/Ondráčková 1996*, 62).

tab. II: 16). Rovněž jeden poškozený kostěný exemplář, zlomek jantarového rozřaďovače a další zlomek kostěného exempláře z Prahy-Střešovic (*Fridrichová/Koutecký/Slabina 1999*, 323, Abb. 2: 3–5) je možné zařadit do doby halštatské.[3] V souvislosti s tvarovou uniformitou dosud známých halštatských rozřaďovačů z Čech je vhodné upozornit také na některé typy keramických předmětů z Burkováku u Nemějic, jež na rozřaďovače vzdáleně upomínají (např. *Chytráček et al. 2009*, obr. 9: 1).

K přehledu českých nálezů je vhodné doplnit dvě moravská naleziště (obr. 4). Typově poměrně různorodý soubor pochází z jeskyně Býčí skála (*Parzinger/Nekvasil/Barth 1995*, 55, Taf. 22: 250a–h, 251–255), k němuž nově přistupuje pravděpodobný polotovar z Plumlova (*Fojtík 2010*, 375, obr. 15: 2).

Pomineme-li dosud blíže nezveřejněné nálezy z Minic u Kralup nad Vltavou, náležejí všechny ostatní české i moravské kostěné/parohové exempláře k totožnému typu s identickým stylem výzdoby. U rozřaďovačů z Rubína u Podbořan naposledy P. Sankot naznačil jejich datování do stupně Ha D1, a to v závislosti na zařazení analogicky zdobeného exempláře z Heuneburgu do tamější periody IV (*Sankot 2009a*, 51; srv. *Kimmig/Gersbach 1971*, 60, Taf. 8: 3), a toto datování je v podstatě přijímáno obecně (srv. např. *Sievers 1984*, 16; *Parzinger/Nekvasil/Barth 1995*, 55; *Parzinger 1998*, 371). České a moravské nálezy k této diskusi nepřispívají, neboť pocházejí buď z tzv. starých muzejních fondů (Rubín u Podbořan, Praha-Dejvice, Býčí skála), nebo z nálezových celků nejistého (Hradiště u Kasejovic, Řepeč), popř. chronologicky nevýrazného (Praha-Střešovice, Rybova Lhota) složení; event. jejich přesný nálezový kontext nebyl (dosud) zveřejněn (Minice u Kralup nad Vltavou, Plumlov).

Bronzová loďkovitá spona z okolí Berouna
(obr. 5)

Obr. 5. Bronzová loďkovitá spona z okolí Berouna (fotoarchiv OAS MMP – fond I. Kiekebuschová, foto A 656).

Jírova sbírka, jež byla od roku 1912 instalována v rokokovém zámečku Hanspaulka v Dejvicích (*Kostka 2010*), byla v roce 1941 připojena jako samostatné archeologické oddělení k pražskému Městskému muzeu (dnešní Muzeum hlavního města Prahy). Správou a zpracováním sbírky byla pověřena Ingeborg Kiekebuschová, tehdy studentka Německé Karlovy univerzity. Její zásluhou byla v letech 1941-45 podstatná část někdejší Jírovy sbírky fotograficky zdokumentována. Na jedné z fotografií je zachycena mohutná bronzová loďkovitá spona se zdobeným lučíkem a odlomenou jehlou s částí vinutí, jejíž délku je možné podle měřítka stanovit zhruba na 18,5 cm; spona postrádá pouze patku (obr. 5). V příslušném inventáři fotoarchivu k ní ovšem chybí odkaz na evidenční číslo Jírovy sbírky (Platteninventar; archiv OAS MMP – fond I. Kiekebuschová, sv. 9).[4] Klíč k znovunalezení této vazby – a tudíž také k lokalizaci spony – tvoří srovnání veškerých Jírových záznamů o loďkovitých sponách s exemplářem zachyceným na zmíněné fotografii. V Jírově sbírce se původně nacházelo pět loďkovitých spon, popř. jejich částí, z nichž se však do dnešních dnů žádná nedochovala. Všechny jsou představeny v následujícím přehledu.

1. Evidenční číslo Jírovy sbírky: P 77. Loďkovitou sponu, jež pocházela z německého Trevíru, získal Jíra v dobách svých středoškolských studií v Litomyšli, tj. zřejmě někdy v letech 1879-87. Tato spona byla při fotodokumentaci v letech 1941-45 zachycena na jiné fotografii (fotoarchiv OAS MMP – fond I. Kiekebuschová, foto A 633), a proto ji můžeme při dalších úvahách pominout.

[3] Hrob, z něhož střešovické rozřaďovače pocházejí (*Fridrichová/Koutecký/Slabina 1999*, 323, Abb. 2: 1–8), není sice z chronologického hlediska příliš výrazný (*Sankot 2009*, 51), ovšem do doby halštatské jej spolehlivě zařazuje zdobený kostěný exemplář (*Fridrichová/Koutecký/Slabina 1999*, 323, Abb. 2: 3). Nejistá je interpretace jantarové destičky s otvory z mohyl u Břas na Rokycansku z výkopů v šedesátých letech 19. století, kterou známe jen z dobových archiválií (*Sklenář 1984*, 9, 15, obr. 7: 19h, 9: uprostřed vpravo).

[4] Záznam zní „*o. Nr.*“ (tj. ohne Nummer – bez čísla), což znamená, že vazba na Jírovu evidenci byla již v době fotodokumentace ztracena.

2. Evidenční číslo Jírovy sbírky: P 103. Někdy v letech 1897-98 získal Jíra od obchodníka se starožitnostmi a příležitostného dodavatele předmětů do své sbírky W. Trinkse bronzovou loďkovitou sponu, jež snad pocházela z Itálie. V Jírově inventáři je spona zapsána poněkud neurčitě jako „*spona (hallst (?) lodičkovitá*" (tzv. P-inventář; archiv OAS MMP – fond J. A. Jíra, sv. 2/I).

3. Evidenční číslo Jírovy sbírky: P 1455. Ve středu 6. července 1898 daroval Jírovi Karel Buchtela[5] bronzovou sekerku s laloky a bronzovou loďkovitou sponu, které údajně pocházely odkudsi z okolí Berouna. Zatímco sekerka se v muzejní sbírce dochovala do dnešních dnů, spona takové štěstí neměla. Stručný zápis v jednom z inventářů, který sehrává klíčovou roli při jejím ztotožnění se sponou na fotografii (obr. 5), ji charakterizuje následujícími slovy: „*loďkovitá spona veliká, bronzová ornam.*" (tzv. P-inventář; archiv OAS MMP – fond J. A. Jíra, sv. 2/II).

4. Evidenční číslo Jírovy sbírky: P 4098. Ze žárového hrobu č. 3 s čtyřkolovým vozem, jenž byl objeven v roce 1907 na pohřebišti poblíž hostince Modrá růže v Praze-Bubenči (srv. *Fridrichová/Koutecký/Slabina 1996*, 106, 107, Abb. 2–6, 7: 63–70), pocházela „*rozmačkaná dutá sponka loďkovitá*" (tzv. P-inventář; archiv OAS MMP – fond J. A. Jíra, sv. 2/III). Zmínka o poškození tuto sponu tudíž z jakýchkoliv dalších úvah jednoznačně vylučuje.

5. Evidenční číslo Jírovy sbírky: P 4100. Ve stejném hrobě jako předchozí spona byl nalezen ještě „*zlomek snad jiné spony loďkovité*" (tzv. P-inventář; archiv OAS MMP – fond J. A. Jíra, sv. 2/III), kterou tudíž rovněž můžeme ponechat při dalších úvahách stranou.[6]

Z uvedených faktů je zřejmé, že sponu zachycenou na fotografii (obr. 5) je možné ztotožnit se sponou, jež údajně pocházela odkudsi z okolí Berouna a Jírovi ji daroval v roce 1898 Karel Buchtela.[7] Loďkovité spony jsou v publikovaných českých nálezech doposud velmi vzácné. Deformovaný exemplář pochází z Jenštejna (*Dreslerová 1995*, 23, Fig. 12: 238), část další loďkovité spony je známa z Rubína u Podbořan (srv. např. *Sankot 1999*, 34, Abb. 1: 1; *Trefný 2010*, 317, 320, 321, obr. 2: 3), další dva exempláře – ovšem s problematickou lokalizací – byly původně součástí tzv. Kejkrtovy sbírky (*Slabina 2006*, 429, 430, obr. 1: 1,4) a nejasný je rovněž původ loďkovité spony, jež byla údajně nalezena v Bohosudově na Teplicku (*Venclová 2002*, 272, obr. 1: 3, 4; srv. *Sankot 2009*, 320, Fig. 1: 3).[8] Právě s výjimkou spony (údajně) z Bohosudova se od ostatních uvedených nálezů spona z Jírovy sbírky odlišuje extrémními rozměry, jimž se neblíží ani jedna ze spon z tzv. Kejkrtovy sbírky (*Slabina 2006*, 428, obr. 1: 1), a také stylem výzdoby lučíku. Loďkovité spony extrémních rozměrů (kolem 18 cm) jsou známy ze severní Itálie (např. *von Eles-Masi 1986*, tav. 51: 734, 52: 735, 83: 1042, 84: 1043, 1044, 87: 1056,1060), event. též ze Slovinska (*Teržan/Lo Schiavo/Trampuž-Orel 1984*, t. 9C: 1, 2, 53E: 1, 120E: 3). Zato k dekoru lučíku – jakkoliv je na fotografii jen částečně patrný – nalezneme jen vzdálené paralely (např. *von Eles-Masi 1986*, tav. 89: 1073A). Z chronologického hlediska je možné sponu z okolí Berouna datovat jen velmi obecně do 8.–7. století, tj. zhruba do stupně Ha C2–D2, její jižní původ je podle mého soudu nepochybný.

Absence přesných analogií (nejen) ze středoevropského prostoru může vzbuzovat pochybnosti o věrohodnosti lokalizace. V této souvislosti je možná vhodné uvést, že kromě exempláře (údajně) z Bohosudova jsou mohutné loďkovité spony jsou z českých sbírek známy pouze jako sbírkové předměty původem z ciziny. To platí např. o loďkovité sponě z někdejší sbírky továrníka Willnera (*Weinzierl 1899*, 30, 32, Taf. 1: 9), popř. též o sponě ze sbírky bývalého Waldesova muzea (*Kaván/Svobodová 1998*, 20, Fig. 5: 5; k tzv. Waldesovu muzeu srv. *Svobodová 2006*). Jírův záznam o okolnostech, za nichž sponu získal, je ovšem zcela jistě věrohodný a úmyslný podvod ze strany K. Buchtely lze vyloučit. Otázkou ale zůstává, zda se terčem cílené mystifikace nestal právě Karel Buchtela.

---

[5] Karel Buchtela (v letech 1924-39 zastupující ředitel Státního archeologického ústavu) se již tehdy – stejně jako Jíra – věnoval archeologii a byl jedním z vůdčích představitelů tzv. univerzitní školy, jež v opozici vůči koncepci pravěkého vývoje J. L. Píče formulovala jeho odlišné pojetí. K němu v protikladu ke sbírce tehdejšího Musea království Českého (dnešního Národního muzea), spravované a doplňované J. L. Píčem, využívala soukromé sbírky, v prvé řadě však právě sbírku J. A. Jíry. Buchtela se v Jírových záznamech objevuje jako jeho častý společník při výpravách za archeologickou kořistí, občas Jírovi také některé své vlastní nálezy daroval. Jejich vzájemný vztah byl ovšem značně ambivalentní (blíže *Sklenář 2010*).

[6] Hrob č. 3 z pohřebiště u hostince Modrá růže v Praze-Bubenči byl sice podrobně publikován, ovšem část nálezů byla opomenuta. To platí kromě jiných artefaktů také o obou uvedených exemplářích spon (srv. *Fridrichová/Koutecký/Slabina 1996*, 106, 107, Abb. 1–6, 7: 63–70).

[7] Jen ryze teoreticky je možné připustit, že sponu z fotografie (obr. 5) by bylo možné ztotožnit se sponou pocházející snad(?) z Itálie. Ovšem nálezy z ciziny v Jírově sbírce nebyly – s naprosto ojedinělými výjimkami – v letech 1941-45 vůbec dokumentovány, navíc „popis" spony pocházející z okolí Berouna přesně odpovídá sponě z fotografie.

[8] Spona z Hradce u Němětic (*Michálek/Lutovský 2000*, 162, fototab. 64: 1, tab. 77: 3), jež byla řazena k obloukovým (*o. c.*, 162), popř. loďkovitým sponám (*Dreslerová 1995*, 23), náleží k typu sanguisuga (*Trefný 2010*, 320).

LITERATURA

Bick 2007 — A. Bick: Die Latènezeit im Nördlinger Ries. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte, Reihe A – Band 91. Kallmünz/Opf 2007.

Černá/Ondráčková 1996 — E. Černá/L. Ondráčková: Archeologická sbírka Okresního muzea v Chomutově. Archeologický výzkum v severních Čechách – svazek 26. Teplice – Chomutov 1996.

Čižmář 1994 — M. Čižmář: Pozdně laténské sídliště v Dolních Břežanech (okres Praha-západ), Arch. Rozhledy 46, 1994, 594–606.

Čižmář 2004 — M. Čižmář: K jednomu typu pozdně halštatské spony na Moravě, Pravěk (N. Ř.) 14, 2004, 365–372.

Dreslerová 1995 — D. Dreslerová: A late Halstatt settlement in Bohemia. Excavation at Jenštejn, 1984. Praha 1995.

von Eles-Masi 1986 — P. von Eles-Masi: Le fibule dell' Italia settentrionale. Prähistorische Bronzefunde – Abteilung XIV, Band 5. München 1986.

Fojtík 2010 — P. Fojtík: Plumlov – Nad Přehradou, Přehled Výzkumů 51, 2010, 374, 375.

Fridrichová/Koutecký/Slabina 1996 — M. Fridrichová/D. Koutecký/M. Slabina: Die Gräberfelder der Bylaner Kultur in Praha, Pam. Arch. 87, 1996, 104–178.

Fridrichová/Koutecký/Slabina 1999 — M. Fridrichová/D. Koutecký/M. Slabina: Die Gräberfelder der Bylaner Kultur in Praha – III. Teil, Pam. Arch. 90, 1999, 319–397.

Hachmann 1957 — R. Hachmann: Bronzezeitliche Bernsteinschieber, Bayerische Vorgeschichtsblätter 22, 1957, 1–36.

Hlava 2010 — M. Hlava: Archeologická sbírka J. A. Jíry a její osudy, Archaeologica Pragensia 20, 2010, 155–220.

Chytráček et al. 2009 — M. Chytráček/O. Chvojka/J. John/J. Michálek: Halštatský kultovní areál na vrchu Burkovák u Nemějic, Arch. Rozhledy 61, 2009, 183–217.

Jiráň 2008 — L. Jiráň (Ed.): Archeologie pravěkých Čech 5. Doba bronzová. Praha 2008.

Karwowski 2004 — M. Karwowski: Latènezeitliche Glasschieber aus Niederösterreich, Acta Arch. Carpathica 39, 2004, 123–133.

Kaván/Svobodová 1998 — J. Kaván/H. Svobodová: The collection of brooches in the Museum of Glass and Bijouterie, Jablonec nad Nisou (with an introduction by Jan Bouzek), Studia Hercynia 2, 1998, 15–80.

Kimmig 1979 — W. Kimmig: Les tertres funéraires préhistoriques dans la forêt de Haguenau. Rück- und Ausblick, Praehist. Zeitschr. 54, 1979, 47–176.

Kimmig/Gersbach 1971 — W. Kimmig/E. Gersbach: Die Grabungen auf der Heuneburg 1966–1969, Germania 49, 1971, 21–91.

Kostka 2010 — M. Kostka: Archeologické muzeum J. A. Jíry v Dejvicích, Arch. Pragensia 20, 2010, 221–246.

Kurz 2000 — S. Kurz: Die Heuneburg-Außensiedlung. Befunde und Funde. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg – Band 72. Stuttgart 2000.

von Merhart 1940 — G. von Merhart: Die Bernsteinschieber von Kakovatos, Germania 24, 1940, 99–102.

Michálek 2011 — J. Michálek: K nálezům halštatských spon se zdobenou patkou (Fußzierfibeln) v jižních Čechách, Arch. Střední Čechy 15, 2011, 313–321.

Michálek/Lutovský 2000 — J. Michálek/M. Lutovský: Hradec u Němětic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru I–III. Strakonice – Praha 2000.

Parzinger 1998 H. Parzinger: Der Goldberg. Die metallzeitliche Besiedlung. Römisch-Germanische Forschungen – Band 57. Mainz am Rhein 1998.

Parzinger/Nekvasil/Barth 1995 H. Parzinger/J. Nekvasil/F. E. Barth: Die Býčí skála-Höhle. Ein hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren. Römisch-Germanische Forschungen – Band 54. Mainz am Rhein 1995.

Píč 1898-99 J. L. Píč: Mohyly Bechyňské II., Pam. Arch. Místopisné 18, 1898-99, 1–14.

Ryzner 1878-81 Č. Ryzner: Řadové hroby blíž Únětic, Pam. Arch. Místopisné 11, 1878-81, 289–308, 353–368.

Sankot 2009a P. Sankot: Zum Fundstoff vom Berg Rubín (Nordwestböhmen) und der Bedeutung des Fundorts in der Hallstatt- und Frühlatènezeit, Arch. Rozhledy 61, 2009, 31–62.

Sankot 2009b P. Sankot: The oldest Italian brooches in Bohemia. In: G. Cooney/K. Becker/J. Coles/M. Ryan/S. Sievers (Eds.): Relics of Old Decency: archaeological studies in later prehistory. Festschrift for Barry Raftery. Dublin 2009, 317–321.

Siblík 1906-08 J. Siblík: Žárové hroby u Hradiště, Pam. Arch. Místopisné 22, 1906-08, 343–366.

Sievers 1984 S. Sievers: Die Kleinfunde der Heuneburg. Die Funde aus den Grabungen von 1950–1979. Römisch-Germanische Forschungen – Band 42. Heuneburgstudien V. Mainz am Rhein 1984.

Sklenář 1984 K. Sklenář: Mohylové pohřebiště ze starší doby železné u Břas na Rokycansku, Časopis Nár. Mus. – řada historická 156, 1987, 1–24.

Sklenář 2010 K. Sklenář: Josef Antonín Jíra a „třetí proud" v české archeologii přelomového období, Arch. Pragensia 20, 2010, 17–27.

Slabina 2006 M. Slabina: Několik šperků z doby halštatské z Kejkrtovy sbírky, Arch. Střední Čechy 10, 2006, 429–432.

Soudská 1994 E. Soudská: Die Anfänge der keltischen Zivilisation in Böhmen. Das Gräberfeld Manětín-Hrádek. Praha 1994.

Svobodová 2006 H. Svobodová: Jindřich Waldes – knoflíkový král. In: M. Dufková/I. Ondřejová (Eds.): Historie sběratelství antických památek v českých zemích. Praha 2006, 102–110.

Švehla 1906 J. Švehla: Archaeologický výzkum v okolí Soběslavském. (Rybova Lhota, Skalice.). In: Zpráva o městském museu a veřejné městské knihovně v Táboře za rok 1905, Tábor 1906, 3–18.

Teržan/Lo Schiavo/Trampuž-Orel 1984 B. Teržan/F. Lo Schiavo/N. Trampuž-Orel: Most na Soči II. Table. Ljubljana 1984.

Trefný 2010 M. Trefný: K několika sponám z výšinné polohy Rubín v severozápadních Čechách. In: V. Furmánek/E. Miroššayová (Eds.): Popolnicové polia a doba halštatská. Zborník referátov z X. medzinárodnej konferencie „Popolnicové polia a doba halštatská", Košice, 16.–19. septembra 2008. Nitra 2010, 317–328.

Venclová 2002 N. Venclová: Bronzy z Bohosudova. In: P. Čech/Z. Smrž (Eds.): Sborník Drahomíru Kouteckému. Most 2002, 271–277.

Venclová et al. 2009 N. Venclová/V. Hulínský/J. Frána/M. Fikrle: Němčice a zpracování skla v laténské Evropě, Arch. Rozhledy 61, 2009, 383–426.

von Weinzierl 1899 R. von Weinzierl: Die im Teplitzer Museum vertretenen urgeschichtlichen Fundorte, Thätigkeits-Bericht der Teplitzer Museums-Gesellschaft im Verwaltungsjahr 1898 erstattet in der General-Versammlung vom 6. Mai 1899, 1899, 15–32.

ZWEI UNBEKANNTE HALLSTATTZEITLICHE FUNDE AUS MITTELBÖHMEN

Miloš Hlava

Zusammenfassung

In fast jeder Museumssammlung befinden sich bisher unbekannte/unpublizierte Funde, die doch sehr bemerkenswert sind. Zwei solche Funde sind in diesem kurzen Beitrag vorgestellt. Beide hängen mit der Sammlung der bedeutenden Persönlichkeit der (nicht nur) Prager Archäologie am Ende des 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts Josef Antonín Jíra (*1868–1930*) zusammen, die heute im Museum der Hauptstadt Prag aufbewahrt ist (zur sog. Jíra-Sammlung ausführlich *Hlava 2010*).

Im Jahre 1902 erwarb J. A. Jíra von den Arbeitern in der Ziegelei Nová Juliska in Prag-Dejvice einen Bein-/Geweihschieber mit charakteristischer Verzierung (Abb. 1). Er befand sich wahrscheinlich in der Kulturschicht, doch seine näheren Fundumstände sind nicht bekannt. Jíra datierte den Schieber (richtig) in die hallstattzeitlichen Bylaner Kultur. In seiner archäologischen Exposition (*Kostka 2010*) wurde er doch zusammen mit den römerzeitlichen Funden ausgestellt (Abb. 2, 3). Die hallstattzeitlichen Schieber waren aus Böhmen bisher von sechs Lokalitäten bekannt (Abb. 4), der Schieber aus Praha-Dejvice stellt also die siebente böhmische Fundstelle dar. Aus Mähren sind nur zwei Fundstellen mit den Bein-/Geweihschiebern bekannt (Abb. 4).

Jíra-Sammlung wurde in den Jahren 1941-45 fast komplett photographisch dokumentiert. Auf einem Photo sieht man eine große (mehr als 18 cm lange) Kahnfibel (Abb. 5), die heute verschollen ist. In dem Photoinventar befindet sich leider keine Inventarnummer. Doch aus dem Vergleich aller Jíras Eintragungen über alle Kahnfibel, die sich in seiner Sammlung befunden haben, geht hervor, daß wir diese Kahnfibel (Abb. 5) nur mit der Kahnfibel, die in der Umgebung von Beroun gefunden wurde, identifizieren können. Jíra erwarb diese Fibel im Jahre 1898 von Karel Buchtela. Doch weil diese Fibel (nicht nur) in Böhmen bisher ohne jedwede Analogie ist, kann man ja fragen, ob sie wirklich in Böhmen (in der Umgebung von Beroun) gefunden wurde.

Abb. 1. Praha-Dejvice – Ziegelei Nová Juliska. Bein-/Geweihschieber aus der Hallstattzeit. Zeichnung M. Fábiková.

Abb. 2. Jíras Zeichnung der Ausstellungsplatte mit eingetretenen Evidenznummern. Bei dem Schieber aus Praha-Dejvice (inmitten) ist falsche Evidenznummer P 3617 erwähnt.

Abb. 3. Photographie der Ausstellungsplatte mit dem Schieber aus Praha-Dejvice, zu dem der Pfeil zielt.

Abb. 4. Funde der hallstattzeitlichen Schieber aus der Tschechischen Republik. 1 – Dolánky/Pšov – Rubín; 2 – Hradiště; 3 – Kralupy nad Vltavou-Minice; 4 – Praha-Dejvice – Ziegelei Nová Juliska; 5 – Praha-Střešovice – Ziegelei Na Hubálce; 6 – Rybova Lhota; 7 – Řepeč; 8 – Habrůvka – Býčí skála-Höhle; 9 – Plumlov.

Abb. 5. Bronzene Kahnfibel aus der Beroun-Umgebung.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 271–288.

METALOGRAFICKÁ ANALÝZA ŽELEZNÝCH DŘEVOOBRÁBĚCÍCH NÁSTROJŮ Z OBDOBÍ MARKOMANSKÝCH VÁLEK V OBLASTI MUŠOVA [1]

JIŘÍ HOŠEK – BALÁZS KOMORÓCZY – VÍT BERAN

Protohistorické železářství-kovářství jako řemeslné odvětví a železné nástroje jako jeho produkty jsou v bohaté dlouholeté vědecké činnosti jubilanta trvale zastoupeným tématem (např. *Pieta 2002*). S jeho jménem je taktéž spojen objev nejvýraznější archeologické evidence zpracování dřeva ve středním Podunají, doposud ve fázi náročné konzervace se nacházející knížecí hrobky v Popradu-Matejovcích (*Pieta/Roth 2008*). S tématem zpracovávání železa a s problematikou železných nástrojů se v různé formě zabývají také autoři tohoto příspěvku, kteří předloženou práci připisují Karolu Pietovi k jeho významnému životnímu jubileu.

Archeologická pramenná báze k tématu kovářství, ale i samotných železných předmětů, je pro dobu římskou ve středním Podunají značně chudá. Obecně byl opakovaně konstatován nápadný jev malého počtu a úzkého spektra železných nástrojů a také samotných železářských dílen (např. *Salač 2008,* 62). Tento jev v české kotlině ostře kontrastuje s bohatou evidencí hutnění železa (např. *Kuna/Waldhauser/Zavřel 1986*; *Motyková/Pleiner 1987*; *Salač 1999*; *Venclová 2008*), na území dnešní Moravy a jihozápadního Slovenska jsou ovšem i doklady hutnictví značně fragmentární a chronologicky nerovnoměrně rozložené (např. *Trňáčková 1956*; *Peškař 1962*; *Ludikovský-Souchopová 1978*; *Elschek 2000*; *Roth 2010*). Na rozdíl od českého prostředí zde také stálo kovářství dlouho dobu mimo hlavní badatelský zájem archeologické obce (*Pieta 2002,* 61). Až v nedávné době se přistoupilo k rozsáhlejším metalografickým výzkumům nálezů ze sídlištního i hrobového kontextu, majícím za cíl blíže osvětlit technologickou úroveň výroby různých druhů železných výrobků (např. *Pleiner 1982a; Pleiner 1982b*; *Mihok 1991*; *Mihok/Pribulová 2002*; obecné shrnutí viz *Pleiner 2006*). Nálezy z doby římské, učiněné na germánských lokalitách na území jižní Moravy, zůstávaly doposud zcela stranou těchto rozborů. Probíhající zpracovávání mimořádně bohatého nálezového fondu z území dnešní obce Pasohlávky v Jihomoravském kraji nabídlo autorům tohoto textu příležitost k provedení některých metalografických analýz, které mohou po zevrubném hodnocení významně přispět k obohacení našich znalostí o dané problematice. Toto hodnocení bude předmětem obsáhlejší studie v blízkém budoucnu, nyní si dovolujeme předložit jen dílčí výstupy analýz šesti předmětů, jejichž původní funkce je řadí mezi nástroje primárně určené ke zpracovávání dřeva.

METODA ZKOUMÁNÍ

V rámci zpracovávání germánského sídliště v Pasohlávkách (U vodárny) byla provedena série metalografických analýz celkem 19 železných předmětů. Nástroje nepocházely pouze z předmětné germánské osady, nýbrž byly jako referenční vybrány též některé předměty nalezené v prostoru nedaleké římské opevněné báze na Hradisku u Mušova. Analyzované předměty byly vybírány tak, aby byly mezi nimi zastoupeny především ty formy, u nichž lze předpokládat, že jejich pracovní části musely vykazovat dostatečné kvalitativní parametry (měly být zpracovány na vysokou tvrdost a odolnost proti opotřebení). Potenciál takových předmětů pro výpověď o kovářském výrobním postupu a o kvalitativní úrovni kovářské práce je nepochybný. Výběr obou souborů, sestávajících z často nepříliš kulturně typických nástrojů, byl podřízen i snaze ověřit naše možnosti v rozlišení produktů římského kovářství od výrobků germánských řemeslníků pomocí zjistitelných technologických parametrů resp. jejich variací.

[1] Tento příspěvek vznikl v rámci řešení grantového projektu GAČR č. 404/09/1054 a v rámci výzkumného záměru Archeologického ústavu AV ČR Brno č. Z80010507.

Hlavní otázky, na které byly pomocí metalografických analýz hledány odpovědi, byly následující:

- Jakým způsobem byly analyzované nástroje vyrobeny?
- Jaké druhy materiálů byly na výrobu nástrojů použity?
- Jaké postupy tepelného zpracování byly využity při výrobě nástrojů?
- Byly nástroje v době své depozice prakticky využitelné nebo už představovaly „jen" opotřebený materiál určený k sekundární reutilizaci?
- Lze na základě odlišností při výrobě nástrojů od sebe odlišit římské importy od germánských výrobků?

NÁLEZOVÉ KONTEXTY ANALYZOVANÝCH PŘEDMĚTŮ

V rámci systematických a záchranných výzkumů Archeologického ústavu AV ČR Brno v oblasti již zaniklé obce Mušova resp. v širším regionu středního toku řeky Dyje, dnes dominantě reprezentovaném soustavou vodních nádrží Nové Mlýny, jsou archeologické struktury místní germánské populace a v období markomanských válek pronikajícího římského vojska dlouhodobě předmětem zkoumání (srov. např. *Tejral 2002*). Dnes již je díky této skutečnosti k dispozici pramenná báze, která umožňuje velmi detailní zkoumání historických procesů 2. poloviny 2. století ve středním Podunají vůbec.

Nejvýznamnější a nejlépe prozkoumanou lokalitou, bezprostředně související s prezencí římského vojska někdy v letech 172–180 ve sledovaném regionu, je Hradisko (Burgstall) u Mušova (obr. 1: 1). Podle současného stavu výzkumů se zde, zhruba 80 km severně od římských hranic na Dunaji, nacházela opevněná vojenská báze centrální povahy z období markomanských válek (*Gnirs 1976*; *Tejral 1986*, *Tejral 1999*; *Komoróczy 2008*, *Komoróczy/Vlach 2010*). Její fortifikace, tvořená hliněným valem obloženým plentou z nepálených cihel a hlubokými příkopy ve tvaru písmene V, byla doposud objevena a částečně prozkoumána v délce cca 2,6 km. Součásti opevnění byly též opakovaně zjištěné brány a věže dřevěné konstrukce. Fortifikace obepíná plochu o rozsahu zhruba 33,2 hektarů, v níž byla vnitřní zástavba prozkoumána jen v omezené míře (podrobně *Komoróczy 2009*).

K nejlépe poznaným prvkům zástavby patří např. komplex obytné a lázeňské budovy na temeni návrší, dále pak obytná budova a vojenská nemocnice, obě vybudované ze dřeva. V letech 1994 až 2001 se uskutečnil výzkum části vnitřní zástavby na východním svahu Hradiska, tzv. dílenského okrsku. Na terasovitě upraveném mírném východním svahu se nacházely jednoduché domy dřevo-hlinité konstrukce, postavené bez použití cihel či kamene. V různém stupni dochování se podařilo objevit pozůstatky nejméně 6 staveb (budovy č. 1–6) obdélníkového půdorysu. V budově č. 2 se nalezl depot železných a bronzových předmětů. Celkově se jednalo o 45 železných a 4 bronzové předměty, které byly umístěny v prostoru 1 x 1 m. Na základě stop požáru a zbytků uhlíků na jílovité podlaze budovy č. 2 se zdá, že celý soubor byl původně deponován v dřevěné(?) bedně uvnitř stavby. Tato skupina kovových předmětů je svou skladbou a umístěním na této lokalitě ojedinělá (*Komoróczy 1999*, 71–73; *Komoróczy 2008*, 412–415).

Jednou z nejreprezentativnějších složek nálezového fondu z Hradiska obecně jsou kovové předměty, mezi nimiž vyniká mimořádně pestré spektrum zbraní, součástí výstroje a výzbroje a také nástrojů a nářadí z období 2. pol. 2. století. Na základě výpovědi chronologicky citlivých nálezových kategorií keramiky terra sigillata a mincí, konfrontované s historickými údaji o průběhu markomanských válek, se existence římské vojenské báze na Hradisku klade mezi léta 172 až 180 (podrobně *Komoróczy 2008*). Podle svědectví movitých a nemovitých archeologických památek lze konstatovat, že se na Hradisku nacházelo nejvýznamnější římské opevnění z období markomanských válek v hloubi středodunajského barbarika. Jak již jeho samotný půdorys prozrazuje, nebylo koncipováno jako klasický tábor pro ubytování velkých vojenských kontingentů, ale spíš se zdá, že sehrálo klíčovou roli ve velení a logistice všech vojenských operací v oblasti západně od Malých Karpat.

Záchranný archeologický výzkum polykulturní lokality v Pasohlávkách, v trati U Vodárny (obr. 1: 2) se uskutečnil pod vedením B. Komoróczyho v dubnu až srpnu 2006. Lokalita se nachází bezprostředně na okraji intravilánu obce Pasohlávky, na uměle upraveném břehu vodní nádrže Nové Mlýny I, ve vzdálenosti cca 1,1 km od výše popsaného Hradiska u Mušova. V rámci záchranného výzkumu bylo na ploše 4,7 hektarů celkově odkryto 1102 objektů a z jednotlivých uloženin získáno přes 9500 nálezů či skupin nálezů. Mezi zastoupenými časovými úseky lze jednoznačně vyčlenit objekty pravěké, nejpočetněji je ovšem přítomna složka germánského sídliště z doby římské. Nejvýrazněji germánskou osadu reprezentují polozemnice (celkem 11), dále pak tzv. sídlištní jámy a početné příklady nadzemních staveb kůlové konstrukce. Podle předběžných výsledků materiálových analýz lze předpokládat, že germánští obyvatelé osady zde počali své stavební a řemeslné aktivity někdy kolem roku 170/180 a jejich vesnice přetrvala zhruba do prvních dekád

3. století (zhruba tedy sídlištní horizont C1a podle *Tejral 1998*; *Tejral 2008*). Důležité je přitom zjištění, že se na lokalitě nenacházejí superpozice objektů z doby římské, což může svědčit o jednofázovosti sídliště.

Mimořádný význam osady pro poznání pravěkého vývoje nejen u nás, ale i v celoevropském kontextu, spočívá ve skutečnosti, že se nachází v těsné blízkosti římské opevněné báze na Hradisku u Mušova. Zdá se, že k založení vesnice v Pasohlávkách došlo právě v režii římského vojska a že ekonomickou bázi osady tvořily řemeslné aktivity – především kovodělná výroba. K těmto aktivitám mohli dát podnět samotní Římané, ale zřejmě největšího rozmachu dosáhly po odchodu římského vojska z našeho území (tj. po roce 180). Obyvatelé osady v Pasohlávkách poté systematicky shromažďovali kovové předměty, zanechané na Hradisku Římany (ale např. i stavební materiál, cihly, střešní krytiny) a ve svých výrobních zařízeních (odkryty byly tavící pece i slévačský objekt na bronzové spony) z nich vyráběly kovové předměty pro vlastní potřebu i pro směnečný obchod (viz *Tejral 2006*).

METALOGRAFICKÁ ANALÝZA NÁSTROJŮ NALEZENÝCH NA HRADISKU U MUŠOVA[2]

Lžícovitý vrták (obr. 2)

Kompletně zachovaný exemplář lžícového vrtáku s pyramidálním nástavcem byl nalezený v depotu v budově č. 2 v dílenském okrsku (*Komoróczy 1999*, 76, Abb. 4: 2). Celková délka vrtáku je 145 mm.

Metalografický popis: Oblast I je perliticko-feritická s cca 0,4 % C; převažuje hrubozrnnost 7 ASTM, tvrdost 166 ± 9 HV0,2. Oblast II je feritická, místy se stopami perlitu v okolí struskovitých vměstků; hranice zrn jsou nezřetelné, tvrdost dosahuje 122 ± 10 HV0,2. Feritickou fází prostupují laťky precipitátu. Mezi oběma oblastmi je dobře viditelný svar, vměstkovitost odpovídá stupni 2 až 3 Jernkontoret.

Hodnocení: Tělo vrtáku bylo ze železa, břitová část byla opatřena navařenou ocelovou lamelou. Ocelová lamela měla střední obsah uhlíku, její případné původní zakalení nelze prokázat.

Břit hoblíku (obr. 3)

Délka břitu hoblíku, nalezeného v dílenském okrsku, je 157 mm, šířka řezu 37 mm a maximální tloušťka břitu 3 mm (*Komoróczy 1999*, 73, Abb. 2: 2).

Metalografický popis: V oblasti I je perlitická, místy pak perliticko-feritická, struktura o velikosti zrn 6 ASTM a tvrdosti 159 ± 8 HV0,2. Cementit přítomen v hrubé lamelární i globulární formě. Oblast II tvoří feritická zrna velikosti 5 ASTM a tvrdosti 117 ± 37 HV0,2; maximální tvrdost feritu byla naměřena v dochované hraně ostří (177 HV0,2). Leptání Oberhofferovým roztokem zviditelňuje ve feritu jemné jehličkovité precipitáty (nitridy?). Svarová linie mezi oblastmi I a II je nezřetelná, patrný je ale rozdíl ve vměstkovitosti; oblast I odpovídá stupni 1, oblast II odpovídá stupni 4 dle Jernkontoret.

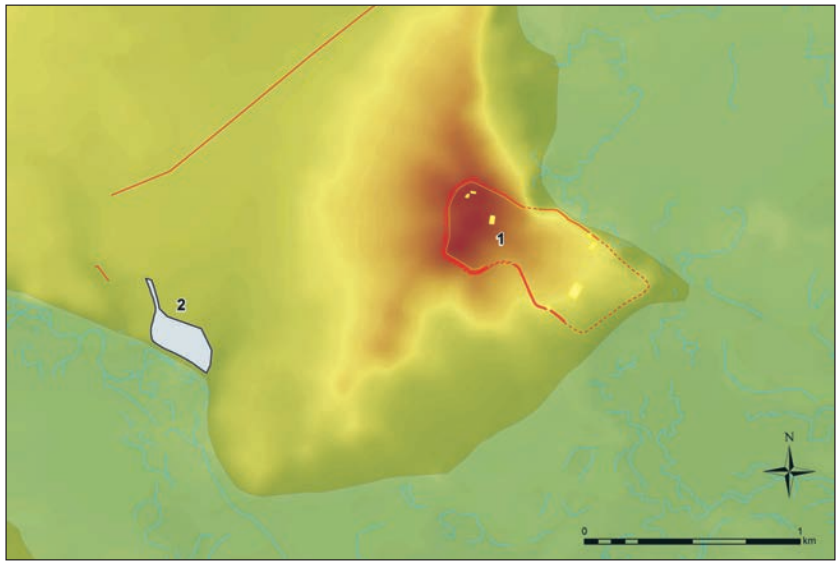
Hodnocení: Zkoumaná část ostří vykazuje známky podélného svaření železa a oceli, což lze interpretovat jako navaření ocelové boční lamely na železný korpus břitu. Struktura ocelové části nasvědčuje původnímu kalení a následnému, nejspíše druhotnému, vyžíhání. Předmět mohl být mimovolně vystaven vysokým teplotám, např. v hořícím objektu.

Břit hoblíku (obr. 4)

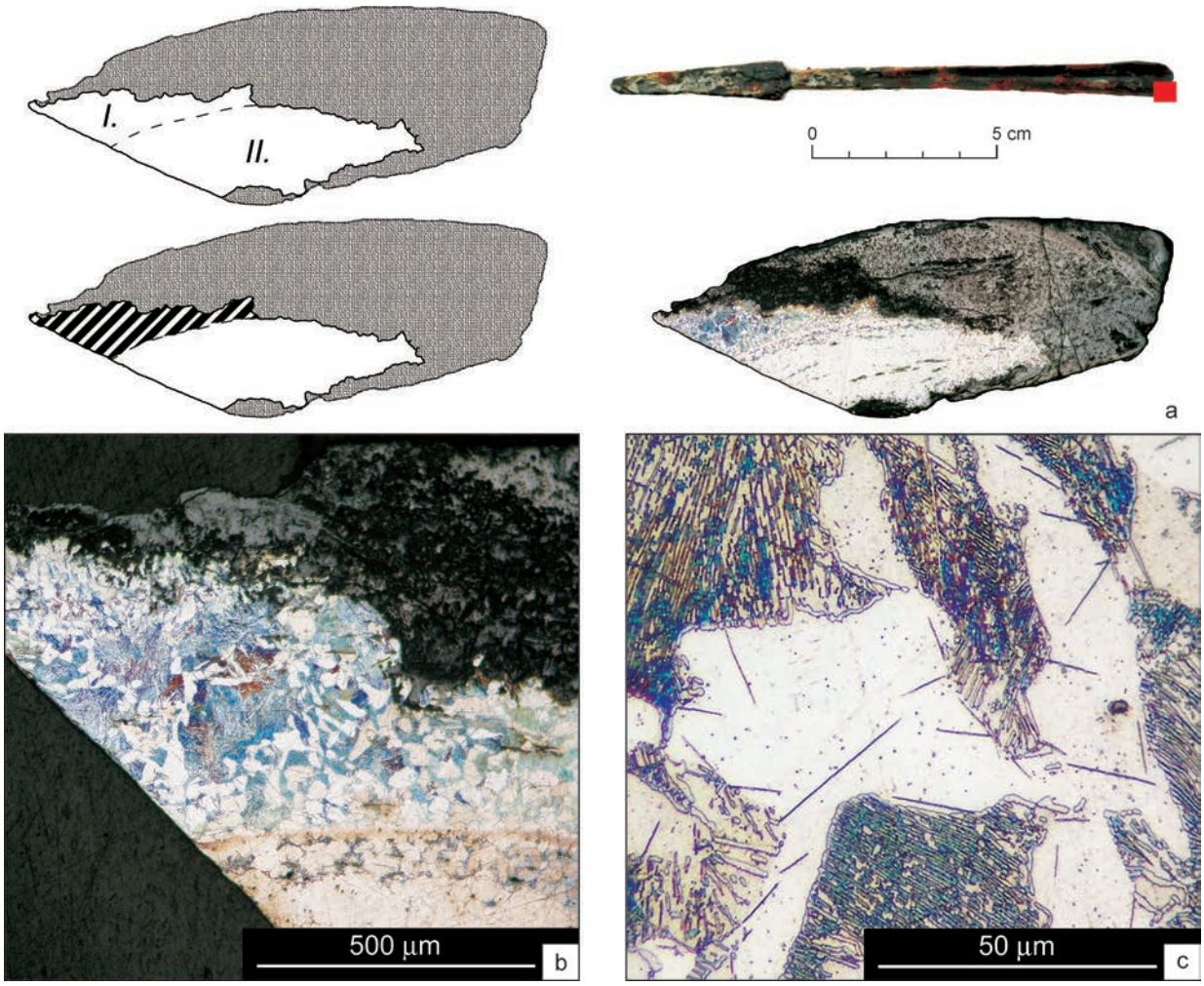
Délka břitu hoblíku, nalezeného v dílenském okrsku, je 155 mm, šířka řezu 37 mm a maximální tloušťka břitu 4 mm (*Komoróczy 1999*, 73, Abb. 2: 1).

Metalografický popis: Oblasti I a II jsou perlitické. V oblasti I je hrubý globulární perlit, místy částice cementitu slinují a dávají perlitu tzv. abnormální formu; tvrdost 170 ± 8 HV0,2. V oblasti II je perlit lamelární, o tvrdosti 195 ± 14 HV0,2. Oblast III je charakterizována postupným úbytkem uhlíku od perlitické až po feritickou strukturu. Oblast IV je feritická, o tvrdosti 124 ± 18 HV0,2 a velikosti zrn 7 ASTM. Ferickou fází,

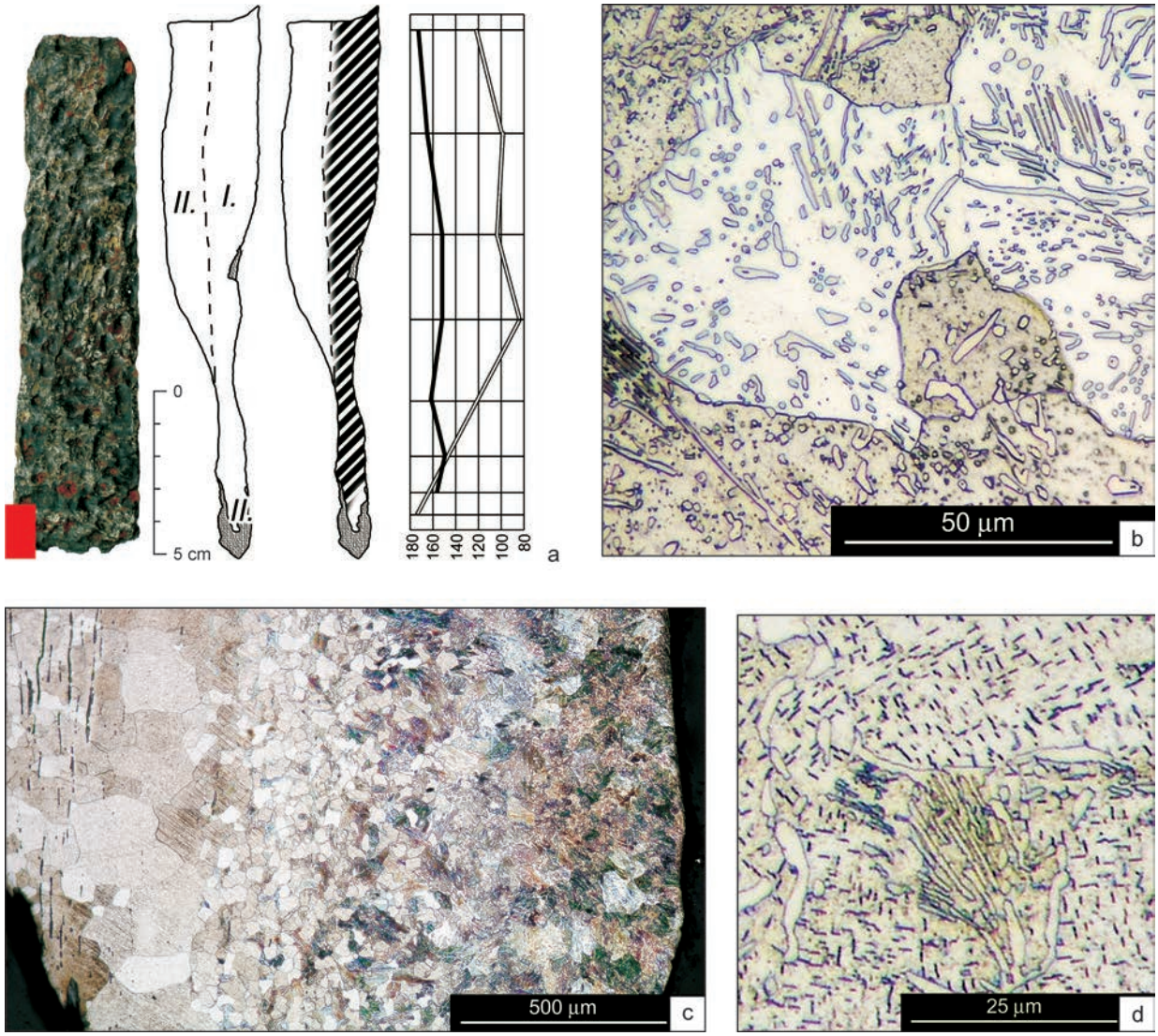
[2] Metalografické vzorky byly za mokra vybroušeny na sadě brusných papírů a doleštěny pomocí diamantových past. Struktura byla pozorována a dokumentována na mikroskopu Olympus BX 60 s digitálním záznamem obrazu pomocí digitálního fotoaparátu Olympus Camedia 5050ZOOM, jednak po naleptání 3% nitalem jednak Oberhofferovým roztokem. Tvrdost byla měřena Vickersovou metodou na tvrdoměru Wilson Wolpert 401MVD při zatížení 0,2 kg. Čistota kovu (vměstkovitost) byla podle zvyklostí laboratoře hodnocena s využitím normy Jernkontoret.

Obr. 1. Prostorová dispozice kontextů analyzovaných předmětů. 1 – Hradisko u Mušova; 2 – Pasohlávky (U vodárny).

Obr. 2. Lžícovitý vrták z Hradiska u Mušova. a – předmět s vyznačením odběru vzorku, foto a nákresy vzorku (foto po naleptání nitalem; vymezení analyzovaných oblastí; rozložení železa a oceli); b – napojení ocelové a železné části (oblasti I a II); c – perlitico-feritická struktura oblasti I; leptáno nitalem.

Obr. 3. Břit hoblíku z Hradiska u Mušova. a – předmět s vyznačením odběru vzorku, nákresy vzorku (vymezení analyzovaných oblastí; rozložení železa a oceli) a průběh tvrdosti (HV0,2); b – pohled na průřez vzorkem (vlevo oblast II, vpravo oblast I); c – perlitická struktura vzorku; d – jemné precipitáty ve feritu; leptáno: b, c – nitalem, d – Oberhofferem.

zejména v oblasti I, místy prostupují jemné jehlicovité precipitáty. Svary lze spolehlivěji rozpoznat jen mezi oblastmi II a III. Výraznější vměstkovitostí, stupně 3 až 4 dle Jernkontoret, je postižena pouze oblast III.

Hodnocení: Rozložení struktur a svarů lze interpretovat jako boční navaření ocelové lamely na železný až železo-ocelový základ. Struktura oceli ostří odpovídá stavu po kalení a následném vyžíhání. Lze předpokládat, že předmět byl druhotně vystaven vysokým teplotám, např. v hořícím objektu. Bližší vymezení konstrukce, užitých materiálů a užitého tepelného zpracování není možné.

METALOGRAFICKÁ ANALÝZA NÁSTROJŮ NALEZENÝCH NA SÍDLIŠTI PASOHLÁVKY (U VODÁRNY)

Lžícovitý vrták (obr. 5)

Vrták byl nalezen ve výplni sídlištní jámy č. K5710. Jeho celková délka činí 130 mm, délka jeho pyramidálního nástavce je 50 mm.

Metalografický popis: V oblasti I je feriticko-perlitická struktura s cca 0,25 % uhlíku, o tvrdosti 111 ± 6 HV0,2 a velikosti zrn 8 ASTM. Druhá oblast je feritická, tvrdost dosahuje 89 ± 7 HV0,2, velikost zrn 8 až 7 ASTM.

Hodnocení: Tělo nástroje bylo patrně vykováno ze železa. Břitová část je z velmi měkké nízkouhlíkové oceli beze stop kalení. Není ale zřejmé, jakým způsobem bylo lžícovité ostří ocelí opatřeno. Patrně půjde o případ řízeného nauhličení nebo o přirozenou heterogenitu užitého materiálu, neboť ve zkoumaném vzorku nelze vzájemné svaření železné a ocelové části prokázat.

Pilník (obr. 6)

Kompletně zachovaný pilník čtvercového průřezu s přímými záseky byl nalezen ve výplni sídlištní jámy č. K5972. Jeho délka je 210 mm, šířka 8 mm.

Metalografický popis: Oblast I sestává z jemně lamelárního perlitu, který je místy prostoupen drobnými zrny feritu; tvrdost 243 ± 22 HV0,2. V oblasti II je jemnozrnná (10 ASTM) perliticko-feritická struktura s 0,5 až 0,6 % C, tvrdost dosahuje 211 ± 7 HV0,2. V oblasti III je perliticko-feritická struktura o tvrdosti 161 ± 10 HV0,2 s obsahem uhlíku do 0,5 %. Ferit do perlitických zrn zasahuje ve formě šipek a latí a struktura místy dostává typický Widm. vzhled. V oblasti IV je feriticko-perlitická struktura o tvrdosti 114 ± 9 HV0,2, obsahující max. 0,15 % C. Svarové linie mezi jednotlivými oblastmi nebyly rozpoznány, vměstkovitost dosahuje stupně 2 až 3 Jernkontoret.

Hodnocení: Pilník byl na straně činné plochy ocelový, protilehlá strana bez záseků byla z heterogenního železo-ocelového materiálu. Způsob opatření činné plochy ocelí není z odebraných vzorků určitelný, struktura kovu nevykazuje známky kalení. Šlo o dobře vykovaný nástroj, který by ale v nekaleném stavu dobře vyhověl jen hrubšímu opracování měkčích materiálů.

Pořízek (obr. 7)

Pořízek s obloukovitou čepelí, na obou stranách s pravoúhle vybíhajícími trnovitými řapy s výrazně ohnutými konci pro nasazení dřevěných rukojetí. Čepel pořízku má délku 190 mm a šířku 37 mm, délka ramen je 125 mm. Ostří pořízku se nachází na vnitřní hraně břitu (je orientováno směrem k pracovníkovi).

Metalografický popis: Téměř v celé ploše vzorku, vymezené v nákresu jako oblast I, je martenzitická struktura o tvrdosti 849 ± 40 HV0,2. Ve směru týlní části čepele byla v oblastech II až IV zachycena struktura přechodného perlitu o tvrdosti 324 ± 1 HV0,2. V oblasti II převládá martenzitická struktura, v oblasti III je podíl přechodného perlitu i martenzitu stejný, oblast IV sestává pouze z přechodného perlitu.

Hodnocení: Břitová část pořízku je z vysokouhlíkové oceli, která byla zakalena na vysokou tvrdost. Nevíme ale, jestli se jedná o mohutný navařený břit nebo jestli byla čepel celoocelová. V každém případě jde o nástroj vysoké kvality.

VYHODNOCENÍ

Vrtáky

Lžícovitý vrták (lat. *terebra*) se používal jako nástroj k vyvrtávání otvorů do dřeva. Skládal se ze čtyř částí: z břitu vrtáku (lžícový vrtací žlábek), z těla vrtáku (se čtvercovým nebo kulatým průřezem), z pyramidálního nástavce (pro nasazení dřevěné násady) a z příčné dřevěné násady (např. *Drescher 1978*, Abb. 51: b, f). Nejdůležitější funkční částí vrtáku je vrtný žlábek, který má na obou hranách břity. Vzdálenost těchto břitů určuje průměr vrtného otvoru (*Gaitzsch 1980*, 29; *Pietsch 1983*, 42; *Manning 1985*, 26, Fig. 5). Na základě šířky vrtného otvoru (9,3 mm) a vrtné délky (90 mm) patří exemplář z Hradiska k vrtákům 0,5 digitus (*Gaitzsch 1984*, 387, 388) odpovídajícím Pietschově typu B. Jde o obvyklou velikost z doby raného a středního císařství, která nepřekračuje 1,5 digitus, pro pozdně antickou dobu jsou charakterističtější širší lžícové vrtáky (*Pietzsch 1983*, 43, Abb. 26). Vzhledem k tomu, že vrták z Pasohlávek byl doposud k dispozici jen v nekonzervovaném stavu, nebylo možné přesně určit parametry vrtného žlábku. Při makroskopickém posouzení a porovnání s vrtákem z Hradiska lze ovšem konstatovat, že se jedná o shodný typ nástroje.

Lžícovitý vrták představuje nejpočetnější typ mezi římskými vrtáky (*Gaitzsch 1980*, 28), který je ovšem obecně rozšířenou formou již od mladší doby železné (např. *Drescher 1978*, 201; *Pieta 2008*, 165, 166, obr. 76: 5, 8). Analogie ke zkoumaným exemplářům najdeme ve velkém počtu jak ve vojenské, tak i v civilní oblasti římské říše, např. v Halternu (*Harnecker 1997*, 9, Taf. 11: 82–87), v Carnuntu (*Kladnik/Kladnik 1993*,

753, Abb. 760), v Saalburgu (*Saalburg Jahrbuch VII 1930*, 27, Taf. III, Abb. 18), v Halbturnu (*Nowak/Roth 1999*, 813, Abb. 405), v depotu z Neupotzu (*Künzl 1993*, 350, H94–103, Taf. 594–597), v Hod Hill (*Manning 1985*, 27, Fig. 12: B57), v kastelu Niederbieber (*Gaitzsch 1980*, 369, 370, Taf. 47), v Königsforstu (*Gaitzsch 1980*, 376, Taf. 55, 275, 276, Taf. 56, 277), atd. V Aquincu byly např. nalezeny v depotu ze závěru 2. resp. z první poloviny 3. století, který se interpretuje jako výbava vojenské tesařské dílny (*Nagy 1937*, 162, Abb. 4: 31–35). Ve dvou depotech z Mannersdorfu am Leithagebirge (z 3. resp. 4–5. století) bylo nalezeno celkem 16 lžícovitých vrtáků (*Pollak 2006*, 19, 20, 25, 26, Taf. 34–36; 54: 26; 55; 56: 32).

Výrazně méně početné jsou nálezy tohoto typu nástroje vně hranic římské říše, přesto, že se jejich užívání obecně předpokládá (např. *Droberjar 2002*, 370). Ve středním Podunají lze zmínit sběrový nález z Enzersfeldu v Dolním Rakousku (*Karl/Karl 1996*, 497, Abb. 526), kde ovšem s ohledem na početný výskyt dalších římských kovových předmětů vojenské povahy nelze vyloučit ani přímou prezenci římské armády v době markomanských válek (např. *Tejral 1999*, 135–147). Kromě vrtáku ze sídliště v Pasohlávkách je z území ČR znám pouze nález lžícovitého vrtáku z Opolan, který je datován do pozdní doby římské (*Lička 1969*, 681–684, obr. 2: 4). Další příklad byl objeven v polozemnici č. 45 na kvádském sídlišti Bratislava-Trnávka, poloha Zadné (*Varsik 2011*, 123, 179, obr. 61: 16, Tab. 38), která časově spadá do relativněchronologických stupňů C2 a C3.

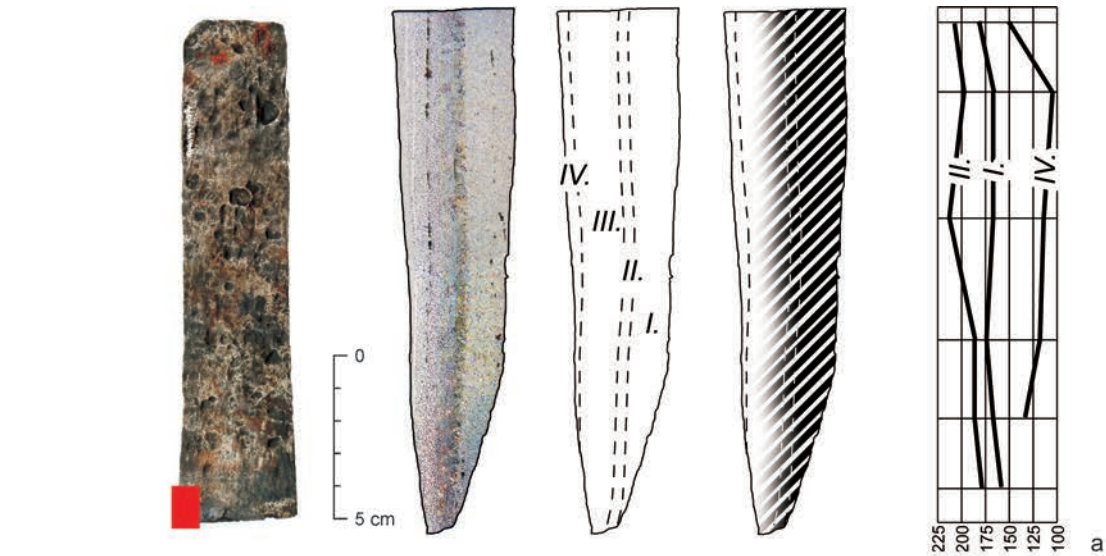
U lžícovitých vrtáků byly nejvíce namáhány hrany lžícovitých částí, proto právě ony byly podrobeny bližšímu zkoumání. Bylo zjištěno, že vrták z Hradiska měl lžícovité ostří opatřené navařenou ocelovou lamelou. Obdobným způsobem byl např. vyroben římský lžícovitý vrták vytažený z řeky Ivel poblíž Letchsworthu (*Tylecote/Gilmour 1986*, 93, Fig. 39), nebo vrták Fn96 pocházející z depotu železných nástrojů v Mannersdorfu am Leithagebirge (*Kastowsky/Mehofer 2006*, 57, 58, Taf. 34/96, Taf. 82, 83; *Kastowsky 2009*, 246, Fig. 5). V obou případech bylo navařené ocelové ostří zakaleno. Na základě zjištěného výrobního postupu lze tedy předpokládat, že lžícovitý vrták byl – ve shodě s celkovým nálezovým kontextem – římským výrobkem.

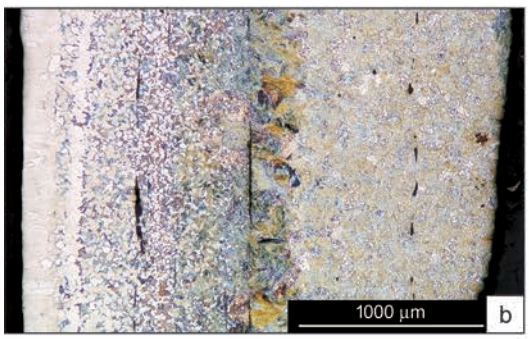
V případě vrtáku z Pasohlávek je posouzení výroby a úpravy ostří komplikováno nedostatkem spolehlivých stop po technologickém zpracování. S ohledem na rozsáhlou korozi zkoumaného vzorku nelze ani vyloučit, že původního ostří odkorodovalo, nebo bylo nadměrně opotřebeno. V dochovaném stavu se navaření ocelové lamely jeví jako daleko méně pravděpodobné než cílené nauhličení nebo přirozená heterogenita materiálu (v tom případě by ostří nebylo upravováno vůbec). Pokud byl vrták z Pasohlávek nauhličen, dobrou analogií by byl v břitu povrchově nauhličený a následně zakalený vrták Fn 31 z Mannersdorfu am Leithagebirge (*Kastowsky/Mehofer 2006*, 59, Taf. 55/31, Taf. 96, 97; *Kastowsky 2009*, 248). Pokud vrták nebyl v ostří upravován vůbec, odpovídal by nástroji Fn 94 z Mannersdorfu, který byl vyroben z běžného, málo kvalitního železa bez jakéhokoliv kvalitativního vylepšení (*Kastowsky/Mehofer 2006*, 57, Taf. 34/94, Taf. 80–81; *Kastowsky 2009*, 246). Vrták byl tedy nejspíše vyroben způsobem, který lze pozorovat u některých výše zmiňovaných provinciálních předmětů, ale který by odpovídal rovněž časté praxi germánského kovářství, v níž nebylo běžné opatřovat pracovní části nástrojů ocelovými navářkami (*Pleiner 2006*, 234).[3]

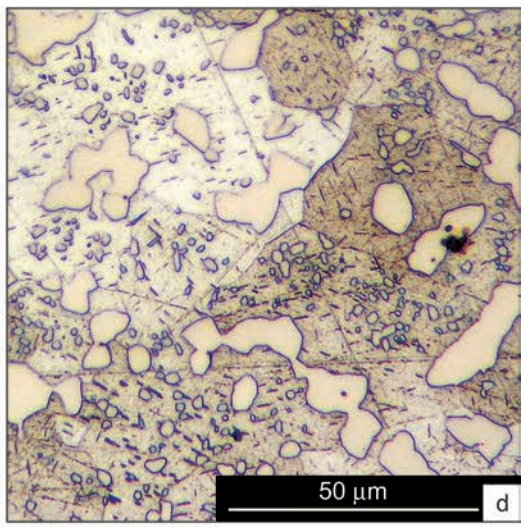
Hoblíky

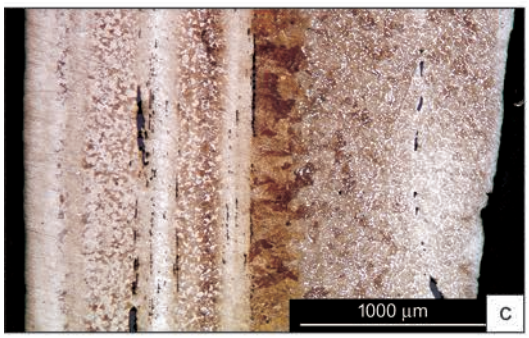
Hoblíky (lat. *runcina*) se obecně považují za římskou invenci ve vývoji nástrojů, jejichž rozšíření v kontinentálně Evropě se klade do souvislosti s pronikáním římského vojska a jeho řemeslníků (*Henning 2000*, 1). Postupně se ovšem objevují v nemenším počtu i v kontextu civilní římsko-provinciální sféry (*Gaitzsch 1980*, 112–114, Taf. 46: 225–228, Taf. 52: 256–257, Taf. 57: 283, 284; *Pietsch 1983*, 45–47). O analogických nálezech břitů hoblíků (lat. *planum*) jsme informováni z celé řady lokalit, např. Regensburg-Kumpfmühl (*Fischer 1984*, Abb. 6: 26), Heilbronn-Böckingen (*Schönberger 1967*, Abb. 8: 7), Straubing (*Walke 1965*, Taf. 128: 12), Xanten (*Schalles/Schreiter 1993*, Taf.69: 20) nebo Augst (*Mutz 1968*, 161, Abb. 8). Břity hoblíků byly též

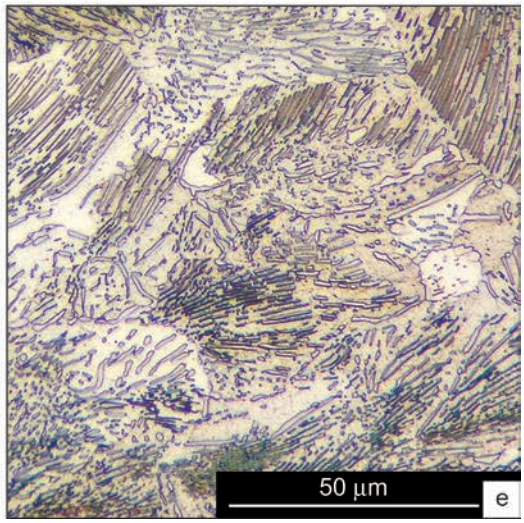
[3] Výroba nástrojů a zbraní ze železa nebo z heterogenně nauhličeného železa/oceli, doprovázená nauhličováním pracovních částí, je obecně typická pro kovářství těch kultur, které neměly žádné nebo jen omezené mechanismy distribuce cíleně vyrobené nebo vytříděné oceli. Kováři vyrábějící nástroje a odkázaní převážně na vlastní nebo místní surovinu, mohli mít přechodně nebo i trvale sníženou dostupnost kvalitní oceli (tzn. dostatečně homogenní a bohaté na uhlík). Nauhličování v tom případě bývalo nejspolehlivějším způsobem jak obsah uhlíku ve funkčních částech výkovků zvýšit. Pokud byla ocel kovářům k dispozici, bylo výhodnější svařování ocelových a železných částí v konstrukčních systémech. Nauhličování je sice technika nenáročná na technické vybavení kovárny, vyžaduje ale dlouhodobou empirii kováře a ve srovnání se svařováním je časově a tím i energeticky náročnější. Výhodou nauhličování, která mohla i ve vztahu Pasohlávky – Hradisko sehrávat určitou roli, byla možnost opětovného vytvoření povrchové nauhličené vrstvy např. u výkovků opotřebených nebo tam, kde předchozí pokusy opatřit břity ocelí selhaly.

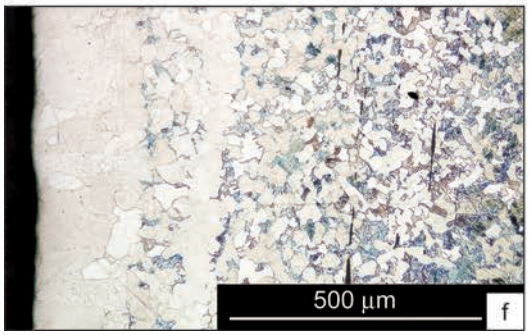

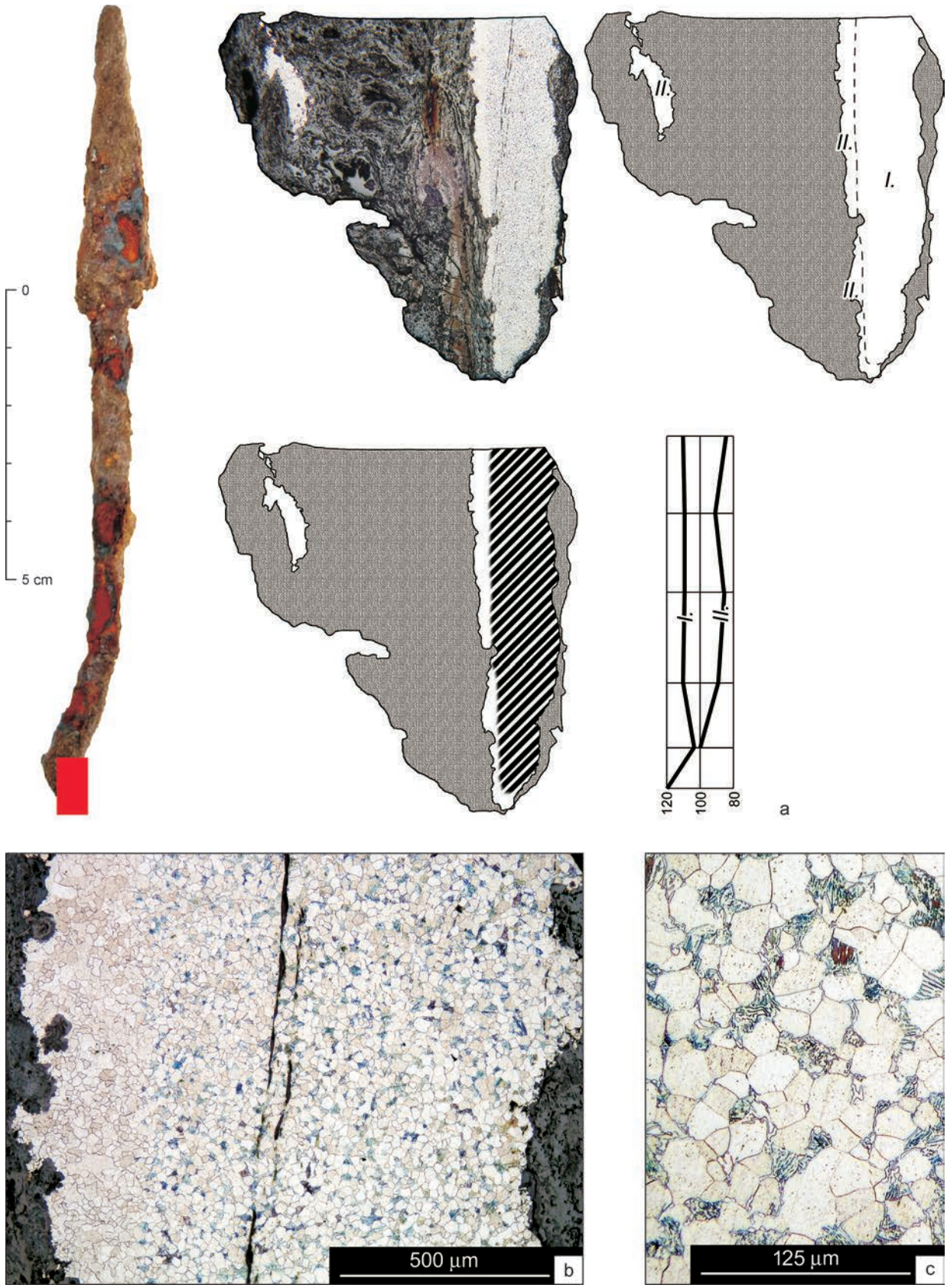

Obr. 4. Břit hoblíku z Hradiska u Mušova. a – předmět s vyznačením odběru vzorku, foto a nákresy vzorku (foto po naleptání nitalem; vymezení analyzovaných oblastí; rozložení železa a oceli) a průběh tvrdosti (HV0,2); b, c – pohled na průřez vzorkem; d – perlitická struktura oblasti I; d – perlitická struktura oblasti II; e – perlitická struktura oblasti II; f – pohled na oblasti III a IV; leptáno: b, d–f – nitalem, c – Oberhofferem.

Obr. 5. Lžícovitý vrták ze sídliště Pasohlávky (U vodárny). a – předmět s vyznačením odběru vzorku, foto a nákresy vzorku (foto po naleptání nitalem; vymezení analyzovaných oblastí; rozložení železa a oceli) a průběh tvrdosti (HV0,2); b – feritická (vlevo) a feriticko-perlitická (vpravo) struktura vzorku; c – feriticko-perlitická struktura oblasti I; leptáno nitalem.

součástí již zmiňované výbavy vojenské tesařské dílny v Aquincu (*Nagy 1937*, 164, Abb. 4: 40, 41). Přesto, že se známost hoblíků předpokládá též u Germánů doby římského císařství, jejich nálezy na barbarském území jsou ojedinělé (*Henning 2000*, 1–2). V nedávné době byl jeden s mušovskými exempláři shodný železný břit hoblíku B. Komoróczym zdokumentován mezi povrchovými nálezy z prostoru germánského sídliště z 2.–4. století ve Vážanech nad Litavou (nepublikovaný nález, k lokalitě viz *Šedo 1997*).

Analyzované břity hoblíků z Hradiska u Mušova patří mezi nejčastěji se vyskytující širší formy. U obou bylo ostří opatřeno boční ocelovou lamelou a následně zakaleno. Dokládá to vysokou řemeslnou úroveň zabezpečující kvalitu ostří, na které byly u těchto specializovaných nástrojů kladeny vysoké nároky. Pro archeologickou interpretaci je důležité, že břity byly nalezeny ve stavu druhotného vyžíhání (tzn., že nejpozději v době, kdy započal proces jejich archeologizace, nebyly funkční). Břity musely být v minulosti vystaveny vysoké teplotě a přijatelným vysvětlením této skutečnosti by byl např. požár objektu, ve kterém byly nalezeny.

Bohužel, pro potřeby srovnání není z Evropy k dispozici jediný metalograficky zkoumaný břit hoblíku z římského období. Nedostatek referenčního materiálu lze částečně překlenout srovnáním s metalografickými analýzami tesařských dlát, jichž bylo nalezeno a zkoumáno podstatně více (např. *Mutz 1968*, 162; *Manning 1985*, 21–25; *Maddin/Hauptmann/Baatz 1991*, 13, 15), a které vyžadovaly srovnatelné technologické zpracování. Dláto z Liptovského Jána bylo v ostří lokálně nauhličeno a následně zakaleno (*Mihok/Pribulová 2002*, 103, obr. 15), dláta z Wanborough, z Caerleon a Ware (Velká Británie) měly do železných těl ostří vevařeny ocelové vložky, přičemž břit dláta z Ware byl následně ještě zakalen (*Tylecote/Gilmour 1986*, 69, Fig. 31, 32).

Pilník

Čtvercový pilník s přímými záseky, nalezený na germánském sídlišti v Pasohlávkách, má 4 funkční záseky na 1 cm, a to pouze na jedné pracovní hraně. Jde o typ nástroje, který od svého vzniku v laténském období až do středověku prošel jen minimálními tvarovými a technologickými změnami (např. *Pleiner 1982b*, 92). Také v tomto případě je k dispozici celá řada analogických nálezů z římsko-provinciální sféry, např. z Waltham Abbey Hoard a z Londýna (*Manning 1985*, 11, Pl. 6), z tábora Niederbieber (*Gaitzsch 1980*, 57, Taf. 44: 205, 206), z Rheingönheimu (*Gaitzsch 1980*, 57, Abb. 4), ze Saalburgu (*Jacobi 1897*, 237, Abb. 33). V depotech z Mannersdorfu am Leithagebirge bylo objeveno celkem 14 pilníků (*Pollak 2006*, 21, 22, 26, 27, Taf. 40–42, 57, 58). Z území Slovenska je znám pilník z Nitry-Párovských Hájů (*Mihok/Pribulová 2002*, 107/P20, obr. 19). Z České republiky je dosud znám pouze pilník nalezený při výzkumu sídliště z časné doby římské v Horoměřicích (*Šulová 2006*, 325, obr. 7b).

Pilníky (lat. *lima* nebo *scobina*) patří do kategorie nástrojů třískového obrábění za studena. Slouží zejména k opracování kovů, dřeva, kamene, kostí a kůže (*Gaitzsch 1980*, 48–60). Pilník se skládá z těla a trnovitého řapu, na němž byla obvykle uchycena rukojeť z organické hmoty. Římské pilníky mohou mít obdélníkový, čtvercový, trojhranný, kulatý a půlkulatý průřez (*Fell 1997*, 84). Hloubka vysekaných zubů určuje jak kvalitu nástroje, tak i jeho pracovního využití (*Gaitzsch 1980*, 49, Taf. 44). Tyto záseky mohou být přímé, šikmé, nebo křížové (*Fell 1997*, 79, Fig. 1; *Gaitzsch 1980*, 50, Abb. 5). Šikmé seky umožňují lehčí odvod třísky při pilování a tím zvyšují účinek nástroje. Pilníky se šikmým sekem se v římsko-provinciálním prostředí objevují poprvé v 1. století. Oproti daleko více rozšířenému pilníku s přímým sekem je pilník se šikmým sekem důležitým technickým pokrokem a základem pro pozdější pilník s křížovým sekem (*Gaitzsch 1980*, 52). Kritériem, podle kterého se dají pilníky funkčně rozlišit, je hustota zubů (záseků) na 1 cm. Podle hustoty zubů se pilníky rozdělují do 4 technologických skupin (*Fell 1997*, 85): hrubé s méně než 6 zubů na 1 cm, určené pouze pro hrubé obrábění organických materiálů a neželezných kovů; střední se 6 až 9 zuby na 1 cm; jemné s 9 a více zubů na 1 cm; velmi jemné s 20 a více zubů na 1 cm pro jemné obrábění kvalitních ocelí a dokončovací práce. Podle tohoto třídění náleží pilník z Pasohlávek do kategorie hrubých pilníků.

Námi zkoumaný exemplář byl nalezen v prostoru germánského sídliště, a tudíž se automaticky nabízí otázka, zda byl nejen používán ale i vyroben germánským řemeslníkem. Spolehlivěji však lze pomocí materiálových analýz posuzovat možnosti jeho konkrétní použití. Z metalografického rozboru vyplývá, že pilník měl pracovní část ocelovou, hřbetní část sestávala z heterogenního železného až ocelového materiálu. Přestože ocel funkční části je homogenní a bohatá na uhlík, není v zakaleném stavu. Nástroj by z pohledu tvrdosti činné plochy nejlépe vyhovoval pro práci s organickými materiály, jako je dřevo a rohovina, případně pro obrábění neželezných kovů. Tomu by odpovídal i počet 4 seků na 1 cm. Pro pilování železných výkovků vhodný nebyl.

Analyzovaných pilníků z doby římské, které bychom mohli využít k porovnání, není mnoho. Z našeho území je časově nejbližší nález z Horoměřic, který byl svařen z několika kusů železa a oceli, přičemž ocelová část byla povrchově zakalena (*Šulová 2006*, 325, obr. 7b). Svařením dvou kusů oceli o různé kvalitě a tvrdosti byl vyroben pilník ze švýcarského Augstu (Augustodunum), kde byl nalezen celý soubor těchto nástrojů (*Mutz 1968*, 153). Nález z Gussage All Saints byl vykován ze středně uhlíkaté oceli a následně zakalen. Svým počtem 7–15 zubů na 1 cm se řadí do skupiny středních až jemných pilníků (*Fell 1997*, 86). Nález z vojenské pevnosti ve Feldbergu byl vykován z homogenní oceli a dodatečně na povrchu nauhličen a zakalen (*Maddin/Hauptmann/Baatz 1991*, 9, 10). Pilník z Nitry-Párovských Hájů mohl být vykován ze železa dodatečně nauhličeného, mohl ale být vyroben i z nerovnoměrně nauhličené oceli (*Mihok/Pribulová 2002*, 107, obr. 19). Pilník z depotu z Mannersdorfu am Leithagebirge byl nejspíše vyroben z jednoho výchozího kusu železa, nauhličeného a zakaleného na vysokou tvrdost až po vysekání zubů (*Kastowsky/Mehofer 2006*, 58, Taf. 41/120, Taf. 86, 87; *Kastowsky* 2009, 245). Jak uvedené příklady naznačují, nauhličování činné plochy ze železa nebo nízkouhlíkové oceli až po jejím nasekání je technologicky výhodné a jistě bylo používáno i ve vyspělých římských dílnách. Znamená to, že odlišit germánské pilníky od římských na základě technologie výroby může být prakticky nemožné.

U pilníku z Pasohlávek nejsme výrobní postup schopni spolehlivě stanovit. Je ale jisté, že přestože svým materiálovým složením koresponduje s kvalitními římskými výrobky, v nekaleném stavu nedosahuje jejich funkční kvality.

Pořízek

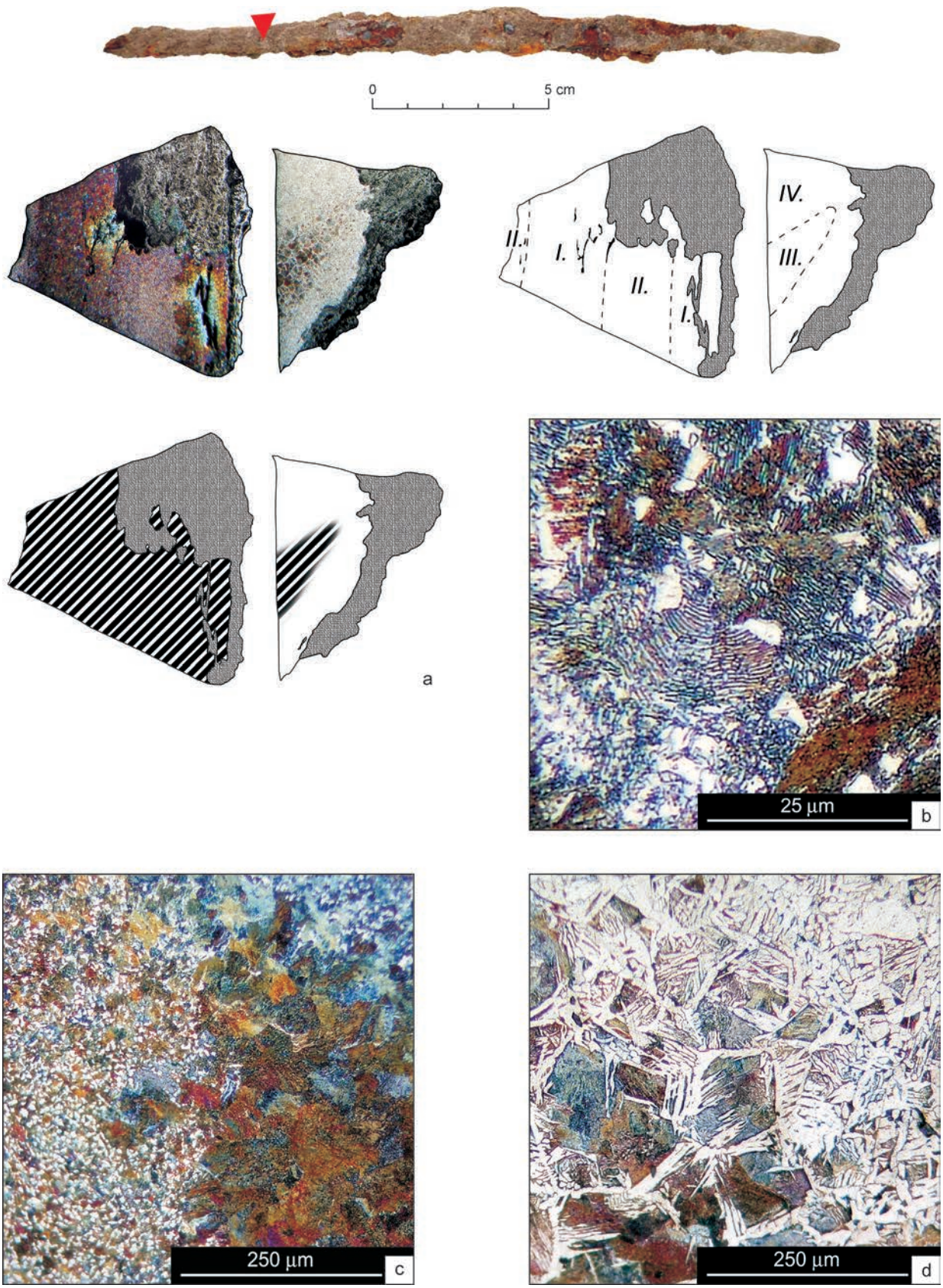
Představuje nástroj určený k hrubšímu obrábění dřeva, proto jsou na jeho ostří kladeny podobně vysoké nároky jako např. na ostří břitů hoblíků. Analogické nálezy pocházejí např. ze Saalburgu (*Saalburg Jahrbuch VII 1930*, 26, 27, Taf. III, Abb. 3), z Königsforstu (*Gaitzsch 1980*, 66, 376, Taf. 56: 280), z Hod Hill z doby po pol. 1. století (*Manning 1985*, 18, Pl. 9: B18), nebo z limitních táborů Saalburg a Zugmantel, pro jejichž nálezy je *terminus ante quem* pád limitu v roce 260 po Kr. (*Pietsch 1983*, 74, Taf. 26: 565, 566). Ohnutý břit tohoto typu byl určen pro opracování oblých tvarů, např. kulatiny, resp. pro hloubení oblých rýh do dřeva. V tom se liší od častějšího rovného tvaru (např. *Pietsch 1983*, Taf. 26: 561, 562), který se vyskytuje též v germánském kontextu doby římské na našem území, např. na pohřebišti v Dobřichově-Pičhoře (*Droberjar 1999*, 120, 121, Taf. 13: 7, 9; 64: 102; 98: 2; 122: 5, 6) nebo na sídlišti ve Vlčnově – Dolním Němčí (*Zeman 1999*, 161, Tab. 82: 8). Typologické zařazení tohoto nástroje je s ohledem na nízký počet nálezů a absenci tvarové variability poněkud nejednoznačné. W. Gaitzsch nástroje s obloukovitě ohnutým břitem považuje za tvarovou variantu koželužských nožů, které se podle jeho názoru mohly používat mimo jiné také na obrábění dřeva (*Gaitzsch 1980*, 66. Taf. 56: 280). Tuto alternativu zmiňuje též M. Pietsch (*Pietsch 1983*, 59, 60, 74), přičemž formálně s nástrojem shodné exempláře odlišuje od koželužských nástrojů a řadí je jednoznačně mezi dřevoobráběcí (tak též *Manning 1985*, 18).

Metalografické šetření ukázalo, že břitová část čepele pořízu z Pasohlávek byla z oceli, a že byla zakalena na vysokou tvrdost. Bližší vymezení konstrukce není možné, neboť týl čepele se neanalyzoval a odebraný vzorek břitu byl shledán celý z oceli. Mohlo tedy jít o čepel celoocelovou nebo čepel s navařeným ocelovým ostřím. Bez ohledu na konstrukci musí být podíl oceli v čepeli vysoký. Pořízek z Pasohlávek byl nástrojem vysokých kvalit, který mohl vzejít z římských dílen (prokázat římský původ však není možné). Metalografická analýza pořízku z dalších lokalit není známa, stejně tak zatím nebyly takové rozbory provedeny ani na nástrojích interpretovaných jako koželužské.

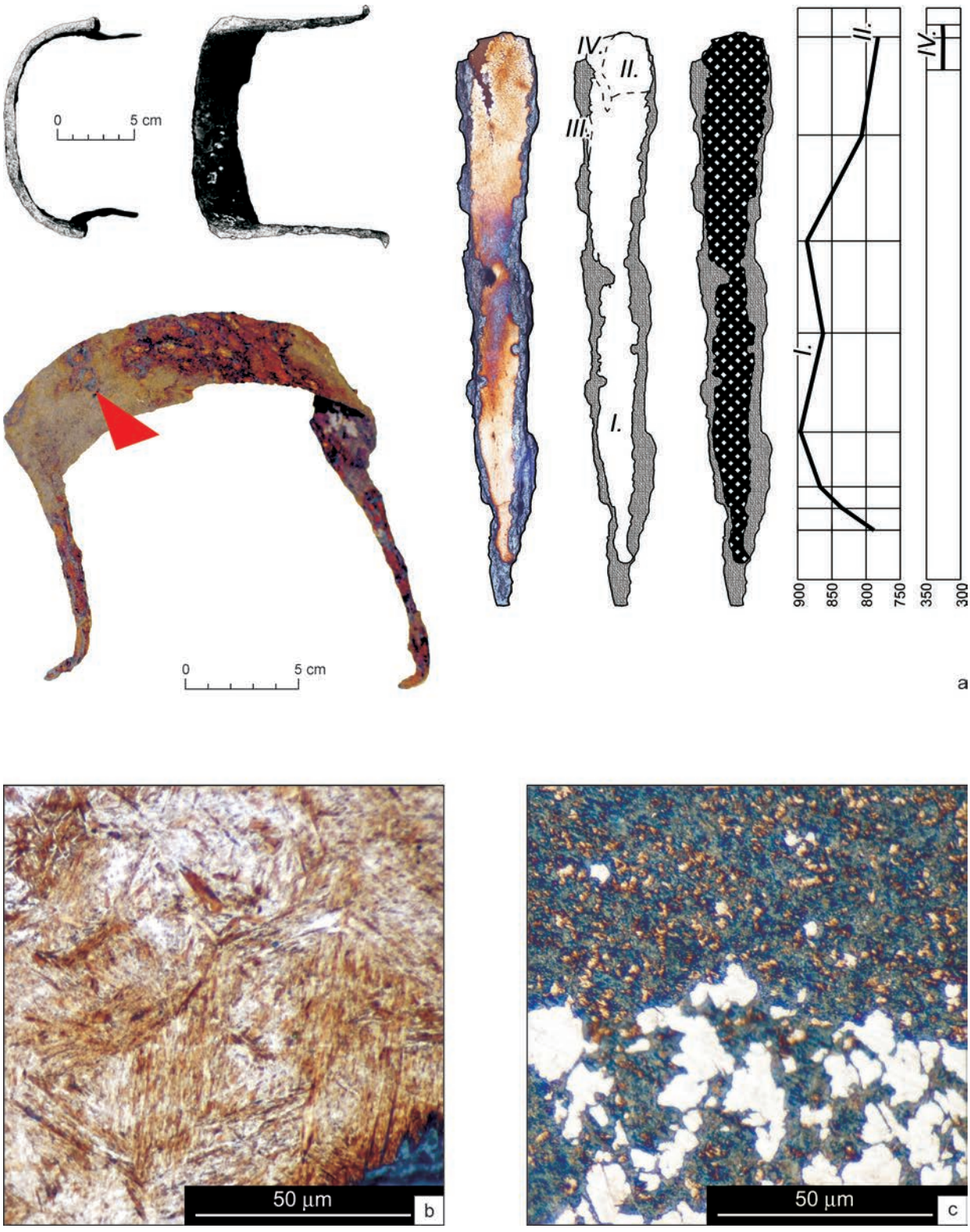
SHRNUTÍ

V práci byly analyzovány a popsány způsoby výroby dřevoobráběcích nástrojů, které pocházejí z římské opevněné báze na Hradisku u Mušova a z nedalekého germánského sídliště v Pasohlávkách (U vodárny). Analýze bylo podrobeno 6 předmětů, jejichž nálezové okolnosti je datují zhruba do období markomanských válek. Jak metalografické rozbory prokázaly, u pěti ze šesti studovaných nástrojů byla břitová část cíleně opatřena ocelí, u šestého to nelze bezpečně doložit. Původní kalení nástrojů lze prokázat jen ve třech případech.

Nástroje z Hradiska u Mušova, pocházející z depotu kovových předmětů uloženého uvnitř jedné ze staveb v tzv. dílenském okrsku, měly na ostří bočně navařené ocelové lamely (nesly boční ocelovou navářku). Všechny tři byly nalezeny v nekaleném stavu, u želízek hoblíků prokazatelně v důsledku vysokého popuštění

Obr. 6. Pilník ze sídliště Pasohlávky (U vodárny). a – předmět s vyznačením odběru vzorku, foto a nákresy vzorku (foto po naleptání nitalem; vymezení analyzovaných oblastí; rozložení železa a oceli); b – perliticko-feritická struktura oblasti I; c – pohled na přechod oblastí I a II (perlit a ferit); d – pohled na přechod oblastí III a IV (perlit a ferit); leptáno nitalem.

Obr. 7. Poříz ze sídliště Pasohlávky (U Vodárny). a – předmět s vyznačením odběru vzorku, foto a nákresy vzorku (foto po naleptání nitalem; vymezení analyzovaných oblastí; rozložení železa a oceli) a průběh tvrdosti (HV0,2); b – martenzitická struktura břitu (oblast I); c – přechodný perlit, v dolní části snímku společně se zrny martenzitu (oblast IV); leptáno nitalem.

až vyžíhání původně kalené struktury (u vrtáku původní kalení nelze vyloučit ani prokázat). Lze z toho soudit, že nástroje byly kdysi zasaženy požárem. Tento předpoklad je v souladu s nálezovou situací (stopy po požáru, zbytky uhlíků na jílovité podlaze budovy, v níž byly předměty deponovány). Z pohledu interpretace depotu je podstatné, že vedle zlomkovitého železa a předmětů velmi opotřebovaných, a tudíž nejspíše určených k druhotnému zpracování (*Komoróczy 1999*, 85–87), obsahoval i funkční nástroje.

U nástrojů nalezených na germánském sídlišti v Pasohlávkách je přesné stanovení výrobního postupu bohužel nemožné. Lžícovitý vrták mohl být podroben nauhličování, nevylučujeme však ani přirozenou heterogenitu materiálu nebo nadměrné opotřebení příp. odkorodování původní funkční plochy, která mohla nést i ocelovou navářku. Ačkoli kalením by bylo možné tento nástroj zlepšit, v dochovaném stavu je jeho kvalita nízká. Pilník mohl být vyroben nauhličením činné plochy nebo navařením ocelového prutu na budoucí funkční stranu. Plocha se záseky ale nebyla kalena a nástroj měl proto jen omezené použití. Pořízměl mohutný ocelový kalený břit, nevíme ale, jestli jde o navářku nebo jestli byla čepel celoocelová. Jde však o nástroj dochovaný ve vysoké kvalitě.

Rozlišení římských a germánských výrobků na základě výsledků metalografického výzkumu je obecně komplikované. Pro zásadní diferenciaci nemáme prozatím dostatek podkladů a není možné s určitostí říci, zda existují pro germánské nebo římské kovářství technologicky typizující prvky, a které to jsou. Rozvinuté železářství římské říše běžně umožňovalo svařování železných a ocelových prvků v konstrukčních systémech, které bylo daleko méně časté v praxi germánských kovářů. Identifikaci cíleného svařování železa a oceli, nejčastěji formou navařování nebo vevařování oceli do břitových částí nástrojů a zbraní, lze ale použít jen jako pomocné rozlišovací kritérium. Některé zbraně a nástroje, u kterých předpokládáme římský původ, jsou opatřeny navařenými břity z oceli nesoucí stopy intenzivní homogenizace formou opakovaného překládání a svařování materiálu (tzv. paketováním; *Hošek/Beran/Komoróczy 2011*, 100; *Mihok 1991*, 146). Ocel se pak jeví jako vrstevnatá. Bohužel jde o jev, který nemusí být vždy metalografem zpozorován anebo zaznamenán. Opět je tedy těžké rozhodnout, do jaké míry lze případnou vrstevnatost ocelí spojovat s římskou a do jaké i s germánskou kovářskou praxí.

V předloženém souboru, zdá se, převažují jak metalografické tak i archeologicko-typologické shody s předměty z římsko-provinciální sféry. Lžícovitý vrták a břity hoblíků z Hradiska byly vyrobeny plně v souladu s možnostmi římsko-provinciálního kovářství. Je nepochybné, že stavba mohutné opevněné báze, v níž se převážně uplatnila dřevěná architektura, vyžádala přítomnost početných řemeslníků včetně nástrojového vybavení (srov. např. *Pietsch 1983*, 7, 82–84). Také pilník a pořízz Pasohlávek se technologicky a formálně (to platí též u vrtáku) mohou řadit k provinciálním produktům. Obecně je v materiálovém souboru z této osady mimořádně vysoký podíl kovových předmětů římského původu, který lze vysvětlit bezprostřední vazbou na prostředí římské okupační armády na nedalekém Hradisku. Malý a nereprezentativní počet metalograficky zkoumaných předmětů z jiných lokalit germánského barbarika bohužel zatím neumožňuje posoudit, zda lze výsledky z Pasohlávek interpretovat jako identifikaci římsko-provinciální složky, nebo zda je třeba počítat s výraznější variabilitou nástrojařských technik a kvality výkovků v germánském prostředí doby římské ve středním Podunají. Proto by se měly stát i námi zde předložené výsledy imperativem do budoucna pro pokračování resp. rozšíření systematicky prováděných metalografických analýz protohistorických kovových nástrojů.

LITERATURA

Drescher 1978 — H. Drescher: §Bohrer. In: H. Beck/H. Jankuhn/K. Ranke/R. Wenskus (Hrsg.): Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 3. Berlin-New York 1978, 189–203.

Droberjar 1999 — E. Droberjar: Dobřichov-Pičhora. Ein Brandgräberfeld der älteren römichen Kaiserzeit in Böhmen (Ein Beitrag zur Kenntnis des Marbod-Reichs). Fontes Arch. Pragenses 23. Praha 1999.

Droberjar 2002 — E. Droberjar: Encyklopedie římské a germánské archeologie v Čechách a na Moravě. Praha 2002.

Elschek 2000 — K. Elschek: Eine Eisenverhüttungswerkstatt der älteren römischen Kaiserzeit aus Bratislava-Dúbravka. In: H. Friesinger/K. Pieta/ J. Rajtár (Hrsg.): Metallgewinnung und -verarbeitung in der Antike. Nitra 2000, 33–46.

Fell 1997 — V. Fell: Iron Age iron files from England. Oxford Journal Arch. 16, 79–98.

Fischer 1984 Th. Fischer: Ein Keller mit Brandschutt aus der Zeit der Markomannenkriege (170/175 n. Chr.) aus dem Lagerdof des Kastells Regensburg-Kumpfmühl. Ber. Bayer. Bodendenkmalpfl. 24/25, 1983/1984, 24–63.

Gaitzsch 1980 W. Gaitzsch: Eiserne römische Werkzeuge. Studien zur römischen Werkzeugkunde in Italien und den nördlichen Provinzen des Imperium Romanum. BAR Int. Ser. 78. Oxford 1980.

Gaitzsch 1984 W. Gaitzsch: Ergologische Bemerkungen zum Hortfund im Königsforst verwandten römischen Metalldepots. Bonner Jahrb. 184, 1984, 379–400.

Gnirs 1976 A. Gnirs: Beiträge zur Geschichte und Geographie Böhmens und Mährens in der Zeit des Imperium Romanum. Bonn – Bad Godesberg 1976.

Harnecker 1997 J. Harnecker: Katalog der römischen Eisenfunde von Haltern. Bodenaltertümer Westfalens 35. Mainz 1997.

Henning 2000 J. Henning: §Hobel. In: H. Beck/D. Geuenich/H. Steuer (Hrsg.): Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 15. Berlin – New York 2000, 1, 2.

Hošek/Beran/ Komoróczy 2011 J. Hošek/V. Beran/B. Komoróczy: The metallography of two Roman swords from Mušov, Czech Republic. In: A. Hauptmann/D. Moderressi-Tehrani/M. Prange (Eds.): Archaeometallurgy in Europe III – Abstracts. Bochum 2011, 100.

Jacobi 1897 L. Jacobi: Das Römerkastell Saalburg. Hamburg 1897.

Karl/Karl 1996 A. Karl/V. Karl: KG Enzersfeld, OG Enzersfeld, VB Korneuburg. Fundber. Österreich 35, 1996, 496–499.

Kastowsky/Mehofer 2006 K. Kastowsky/M. Mehofer: Metallografische Analysen an den kaiserzeitlichen Depots aus Mannersdorf am Leithagebirge. In: Pollak 2006, 55–75.

Kastowsky 2009 K. Kastowsky: Two iron tool depots of the 3rd and 4th century in Mannersdorf/Leithagebirge in Lower Austria. In: Archaeometallurgy in Europe 2007: Selected papers. Milano-AIM 2009, 241–249.

Kladnik/Kladnik 1993 O. Kladnik/S. Kladnik: KG Petronell, MG Petronell-Carnuntum, VB Bruck an der Leitha. Fundber. Österreich 32, 1993, 753.

Komoróczy 1999 B. Komoróczy: Ein bemerkenswerter Eisenfund im Areal der römischen Anlage am Burgstall bei Mušov (Bez. Břeclav, Südmähren). In: J. Tejral (Hrsg.): Das mitteleuropäische Barbaricum und die Krise des römischen Weltreiches. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 12. Brno 1999, 71–90.

Komoróczy 2008 B. Komoróczy: Hradisko (Burgstall) u Mušova ve světle výzkumů v letech 1994–2007. In: E. Droberjar/B. Komoróczy/D. Vachůtová (Eds.): Barbarská sídliště 2007. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 37. Brno 2008, 391–438.

Komoróczy 2009 B. Komoróczy: The character of the internal buildings of the Roman military base on Burgstall at Mušov (South Moravia, Czech Republic). In: A. Morillo/N. Hanel/E. Martín (Eds.): Limes XX. 20th International Congress of Roman Frontier Studies. Anejos des Gladius 13, Vol. 3. Madrid 2009, 1421–1436.

Komoróczy/Vlach 2010 B. Komoróczy/M. Vlach: Využití GIS pro výzkum římského vojenského zásahu na barbarské území ve střední Evropě v době markomanských válek – úvod do problematiky a perspektivy. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (Eds.): Archeológia barbarov 2009. Arch. Slovaca Monogr. Comm. 10. Nitra 2010, 247–289.

Kuna/Waldhauser/Zavřel 1989 M. Kuna/J. Waldhauser/J. Zavřel: Říčany 1986. Záchranný archeologický výzkum sídliště doby laténské a železářského areálu starší doby římské. Studie a zprávy Okresního muzea Praha-východ. Suppl. 1. Praha 1989.

Künzl 1993 E. Künzl: Die Alamannenbeute aus dem Rhein bei Neupotz. Plünderungsgut aus dem römischen Gallien. Mainz 1993.

Lička 1969 M. Lička: Sklad železných předmětů z pozdní doby římské z Opolan (o. Nymburk). Arch. Rozhledy 21, 1969, 681–684.

Ludikovský/Souchupová 1978 K. Ludikovský/V. Souchopová: Extensivní hutnické centrum v Sudicích na Malé Hané. Sborník Okresního muzea v Blansku 10, 1978, 23–46.

Maddin/Hauptmann/Baatz 1991 R. Maddin/A. Hauptmann/D. Baatz: A Metallographic Examination of Some Iron Tools from the Saalburgmuseum. Saalburg-Jahrb. 46, 1991, 5–23.

Manning 1985 W. H. Manning: Catalogue of the Romano-British iron tools, fittings and weapons in the British Museum. London 1985.

Mihok 1991 Ľ. Mihok: Metalografický rozbor železných predmetov staršej doby rímskej z Kvakoviec, okr. Vranov nad Topľou. Vsl. pravek 3, 1991, 145–156.

Mihok/Pribulová 2002 Ľ. Mihok/A. Pribulová: Metalografický výzkum železných výrobkov z mladšej doby rímskej a sťahovania národov na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 35, 2002, 83–111.

Motyková/Pleiner 1987 K. Motyková/R. Pleiner: Die römische Siedlung mit Eisenhütten in Ořech bei Prag. Pam. Arch. 78, 1987, 371–448.

Mutz 1968 A. Mutz: Römische Eisenwerkzeuge aus Augst. Technologische Untersuchungen und Vergleiche mit modernen Parallelen. In: Festschrift R. Laur-Belart. Basel – Stuttgart 1968, 151–169.

Nagy 1937 L. Nagy: Ácsszerszámokból álló tömeglelet az aquincumi múzeumban. Budapest Régiségei 12, 1937, 155–178.

Nowak/Roth 1999 H. Nowak/H. Roth: KG Halbturn, OG Halbturn, VB Neusiedl am See. Fundber. Österreich 38, 1999, 813.

Peškař 1962 L. Peškař: Objev železářské dílny z doby římské na sídlišti u Křepic, okr. Břeclav. Entdeckung einer Eisenwerkstätte aus der römischen Kaiserzeit auf der Siedlung bei Křepice. Přehled Výzkumů 1961, 1962, 74–78.

Pieta 2002 K. Pieta: Kováčstvo v dobe rímskej a v dobe sťahovania národov na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 35, 2002, 61–76.

Pieta 2008 K. Pieta: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Arch. Slovaca Monogr. Stud. 11. Nitra 2008.

Pieta/Roth 2008 K. Pieta/P. Roth: Výskum kniežacej hrobky v Poprade-Matejovciach. AVANS 2006, 2008, 122.

Pietsch 1983 M. Pietsch: Die römischen Eisenwerkzeuge von Saalburg, Feldberg und Zugntantel. Saalburg-Jahrb. 39, 1983, 5–132.

Pleiner 1962 R. Pleiner: Staré evropské kovářství. Praha 1962.

Pleiner 1982a R. Pleiner: Die Herstellungstechnologie der germanischen Eisenwerkzeuge und Waffen aus den Brandgräberfeldern der Südslowakei. Slov. Arch. 30, 1982, 78–121.

Pleiner 1982b R. Pleiner: Untersuchungen zur Schmiedetechnik auf den keltischen Oppida. Pam. Arch. 73, 1982, 86–173.

Pleiner 2006 R. Pleiner: Iron in Archaeology – Early European Blacksmiths. Praha 2006.

Pollak 2006 M. Pollak: Stellmacherei und Landwirtschaft: Zwei römische Materialhorte aus Mannersdorf am Leithagebirge. Niederösterreich, Fundber. Österreich, Materialhefte A 16. Wien 2006.

Roth 2010 P. Roth: Metalurgia železa Keltov a Germánov. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (Eds.): Archeológia barbarov 2009. Arch. Slovaca Monogr. Comm. 10. Nitra 2010, 341–350.

Salač 1999 V. Salač: O železářství v době laténské a římské v Čechách. In: P. Čech (Ed.): Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997. Most 1999, 103–121.

Salač 2008 V. Salač: Starší doba římská. In: L. Jiráň/N. Venclová (Eds.): Archeologie pravěkých Čech 8 (Doba římská a stěhování národů). Praha 2008, 17–126.

Saalburg Jahrbuch VII 1930 Saalburg Jahrbuch VII, 1930, 26–27.

Schalles/Schreiter 1993 H.-J. Schalles/C. Schreiter: Geschichte aus dem Kies. Neue Funde aus dem Alten Rhein bei Xanten. Xantener Ber. 3. Köln 1993.

Schönberger 1967 H. Schönberger: Ein Eisendepot, römische Floßfesseln und andere Funde im Bereich des Kastells Heilbronn – Böckingen. Fundber. Schwaben NF 18, 1967, 131–151.

Šedo 1997 O. Šedo: Pohřeb v sídlištním objektu 21/92 z doby římské ve Vážanech nad Litavou. Pravěk (N. Ř.) 7, 1997, 359–371.

Šulová 2006 L. Šulová: Osídlení z časné doby římské na katastru Horoměřic, okr. Praha-západ. In: E. Droberjar/M. Lutovský (Eds.): Archeologie Barbarů 2005. Praha 2006, 319–336.

Tejral 1986 J. Tejral: Neue Erkentnisse zum römischen Stützpunkt am Burgstall bei Mušov in Südmähren. Arch. Rozhledy 38, 1986, 395–410, 463–476.

Tejral 1998 J. Tejral: Die Besonderheiten der germanischen Siedlungsentwicklung während der Kaiserzeit und der frühen Völkerungszeit in Mähren und ihr Niederschlag im archäologischen Befund. Haus und Hof im östlichen Germanien In: A. Leube (Hrsg.): Haus und Hof im östlichen Germanien. Tagung Berlin 4. bis 8. Oktober 1994. Universitätsforsch. zur prähist. Arch. Bd. 50. Schr. zur Arch. der germanischen und slawischen Frühgesch. Bd. 2. Bonn 1998, 181–207.

Tejral 1999 J. Tejral: Zum Stand der archäologischen Forschung über den römischen militärischen Eingriff in Gebieten nördlich der Donau. Přehled Výzkumů 39, 1999, 81–164.

Tejral 2002 J. Tejral: Doba římská v oblasti vodního díla. In: S. Stuchlík (Ed.): Oblast vodního díla Nové Mlýny od pravěku do středověku. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 20. Brno 2002, 291–328.

Tejral 2006 J. Tejral: Die germanische Gießereiwerkstatt in Pasohlávky (Bez. Břeclav). Pam. Arch. 97, 2006, 133–170.

Tejral 2008 J. Tejral: Ke zvláštnostem sídlištního vývoje v době římské na území severně od středního Dunaje. In: E. Droberjar/B. Komoróczy/D. Vachůtová (Eds.): Barbarská sídliště 2007. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 37. Brno 2008, 67–98.

Trňáčková 1956 Z. Trňáčková: Železářské pece z římského období v Přítlukách na Moravě. Arch. Rozhledy 8, 1956, 515–518.

Tylecote/Gilmour 1986 R. F. Tylecote/B. GiImour: The metallography of early ferrous edge tools and edged weapons. BAR Brit. Ser. 155. London 1986.

Varsik 2011 V. Varsik: Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Sídliská z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a v okolí. Arch. Slovaca Monogr. Fontes 18. Nitra 2011.

Venclová 2008 N. Venclová: Hutnický areál Říčansko. Praha 2008.

Walke 1965 N. Walke: Das römische Donaukastell Straubing-Sorviodurum. Limesforsch. 3. Berlin 1965.

Zeman 1999 T. Zeman: Jihovýchodní Morava v době římské I.–II. Rukopis diplomové práce, FF MU Brno. Brno 1999.

METALLOGRAPHIC EXAMINATIONS OF IRON WOODWORKING TOOLS FROM THE MUŠOV REGION IN THE MARCOMANNIC WARS

Jiří Hošek – Balázs Komoróczy – Vít Beran

Summary

Amongst the wide array of analyses, conducted within the processing of Germanic settlement in Pasohlávky (U Vodárny), a series of metallographic examinations of selected 19 iron woodworking tools was performed. The examined objects originated not only from the Germanic settlement, but also as a reference samples from proximate Roman military base at Mušov-Burgstall. The selection contained those types of tools, of which working parts should reflect higher demands on quality parameters (improved hardness and wear resistance). The choice of selected tools – despite being without higher culturally distinguishable features – was also motivated by efforts of verification and validation of our possibilities in discernment of products of Roman and Germanic origin using measurable technological parameters and their variations.

This paper introduces results of examination of six woodworking iron tools. As metallography shows, 5 of 6 cutting edge parts of studied items were provided with steel. In one case it was not possible to discern used technology. Hardening of tools by quenching was proven only in 3 cases.

The tools coming from a hoard found in one of buildings belonging to the workshop quarters at Mušov-Burgstall had steel lamellas welded on the side of their cutting edges. All of these 3 woodworking tools were found in unhardened state. In case of plane blades, high-temperature tempering/annealing of previously quenched structures was evidenced (in case of drill original quenching cannot be proven). This implies the tools were in past affected by structure fire.

The woodworking tools from the Germanic settlement in Pasohlávky (U vodárny) however provided insufficient amount of information required for reconstruction of main features of production processes of this type of products. A spoon-shaped drill could be carburized, but also role of natural heterogeneity of material, higher wearing or corrosion processes in functional parts, which could have been provided with welded-on steel, should be considered. Although quenching would have improved the tool significantly, state of preservation of the artefact shows only lower quality parameters. A file was made using case-hardening of the functional part or welding of steel on the intended functional part. The working plane with a cut was not quenched which could be reason for limited utilization of the tool. A drawknife was provided with a quenched steel cutting edge, but it was not possible to find out whether the whole blade was made of steel or the cutting edge of steel was welded onto a blade back of iron.

Discernment of tools of Germanic and Roman origin on the basis of metallographic examinations is generally complicated issue. For elementary differentiation of Germanic and Roman provenance there is not sufficient amount of information and it is not possible to determine technological features typical for Germanic and Roman smith production. The examined set of woodworking tools shows from both metallographic and archaeological-technological perspective no significant differences comparing with the tools of Roman-provincial origin. The spoon-shaped drill and blades of spokeshaves from Mušov-Burgstall were made according to accessible possibilities of Roman-provincial blacksmith technologies. It is highly probable the construction of bulky fortified base, where mostly wooden architecture was used, required presence of number of specialized craftsmen including their tools. Also the file and the drawknife from Pasohlávky both formally and technologically comply with the provincial products. In general, we can find larger amount of metal finds of Roman-provincial origin on the settlement of Pasohlávky, which can be explained by proximity of the Roman military base at Mušov-Burgstall. The limited and unrepresentative number of metalographically examined woodworking tools from other Germanic sites so far doesn't allow deciding if the tools from Pasohlávky could be interpreted as expression of Roman-provincial influences or if it is necessary to expect higher variability of tool-producing techniques and quality of smith products coming from Germanic territories within the Central Danubian Region.

Fig. 1. Spatial distribution of archaeological contexts containing examined woodworking tools. 1 – Mušov-Burgstall, 2 – Pasohlávky (U vodárny).

Fig. 2. The spoon-shaped drill from Mušov-Burgstall. a – the tool and position of sampling, photography and layout of the sample (in unetched state, after etching with nital; demarcation of areas described; distribution of iron and steel); b – connection of the steel and iron parts (areas I and II); c – pearlitic-ferritic structure in area I; etching with nital.

Fig. 3. The blade of plane from Mušov-Burgstall. a – the tool and position of sampling, layout of the sample (demarcation of areas described; distribution of iron and steel) and hardness (HV0.2); b – section of the sample (on the left area II; on the right area I); c – pearlitic structure of the sample; d – fine precipitates in ferrite; etched with: b, c – nital, d – Oberhoffer.

Fig. 4. The blade of plane from Mušov-Burgstall. a – the tool and position of sampling, photography and layout of the sample (after etching with nital; demarcation of areas described; distribution of iron and steel) and hardness (HV0.2); b, c – view of the cross-section of the specimen; d – pearlitic structure in the area I; e – pearlitic structure in the area II; f – view of areas III and IV; etched with: b, d–f – nital, c – Oberhoffer.

Fig. 5. The spoon-shaped drill from the settlement of Pasohlávky (U vodárny). a – the tool and position of sampling, photography and layout of the sample (after etching with nital; demarcation of analysed areas; distribution of iron and steel) and hardness (HV0.2); b – ferritic (on the left) and ferritic-pearlitic (on the right) structure of the sample; c – ferritic-pearlitic structure in the area I; etched with nital.

Fig. 6. The file from the settlement of Pasohlávky (U vodárny). a – the tool and position of sampling, photography and layout of the sample (after etching with nital; demarcation of areas described; distribution of iron and steel); b – pearlitic-ferritic structure in the area I; c – detail of change-over in the areas I and II (pearlite and ferrite); d – detail of change-over in the areas III and IV (pearlite and ferrite); etched with nital.

Fig. 7. The drawknife from the settlement of Pasohlávky (U vodárny). a – the tool and position of sampling, photography and layout of the sample (after etching with nital; demarcation of areas decribed; distribution of iron and steel) and hardness (HV0.2); b – martensitic structure of the blade (area I); c – fine pearlite, in the lower part of the microphotograph with grains of martensite (area IV); etched with nital.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 289–298.

ZAHĹBENÉ CHATY Z DOBY LATÉNSKEJ V CÍFERI [1]

IVAN CHEBEN – MATEJ RUTTKAY – JAROSLAVA RUTTKAYOVÁ

Preložka ropovodu si počas svojho budovania vyžiadala realizovať výskumy na viacerých, zväčša novo objavených lokalitách. Odkrytím časti sídliska, v polohe Pilišské, vekerzugskej skupiny a dvoch chát zo strednej doby laténskej (*Cheben/Ruttkayová/Ruttkay 1994*), ako i časti germánskeho žiarového pohrebiska a osady zo 7.–8. stor. v polohe Jakubské vo Veľkom Cetíne (*Cheben/Ruttkay/Ruttkayová 1993*; *Cheben/Ruttkayová/Ruttkay 1994*) sa ukončila prvá etapa výskumných prác. Začiatkom roka 1992 pokračovali terénne práce aj v Branči, časť Veľká Ves, kde sa osídlenie z viacerých časových období zachytilo v polohe Arkuš na troch samostatných miestach situovaných v neveľkej vzdialenosti od seba (*Cheben/Ruttkay/Ruttkayová 1993*). V nasledujúcom období sa výskumné práce sústredili na odkrytie a zdokumentovanie časti, pravdepodobne opevnenej osady maďarovskej kultúry vo Veľkom Záluží (*Cheben/Ruttkay/Ruttkayová 1993*) a niekoľkých objektov v Bučanoch (*Novosedlík 1993*). V okrese Trnava sa preskúmali sídliskové objekty v Bohdanovciach nad Trnavou a v Trnave, časti Biely Kostol (*Bartík et al. 1993*).

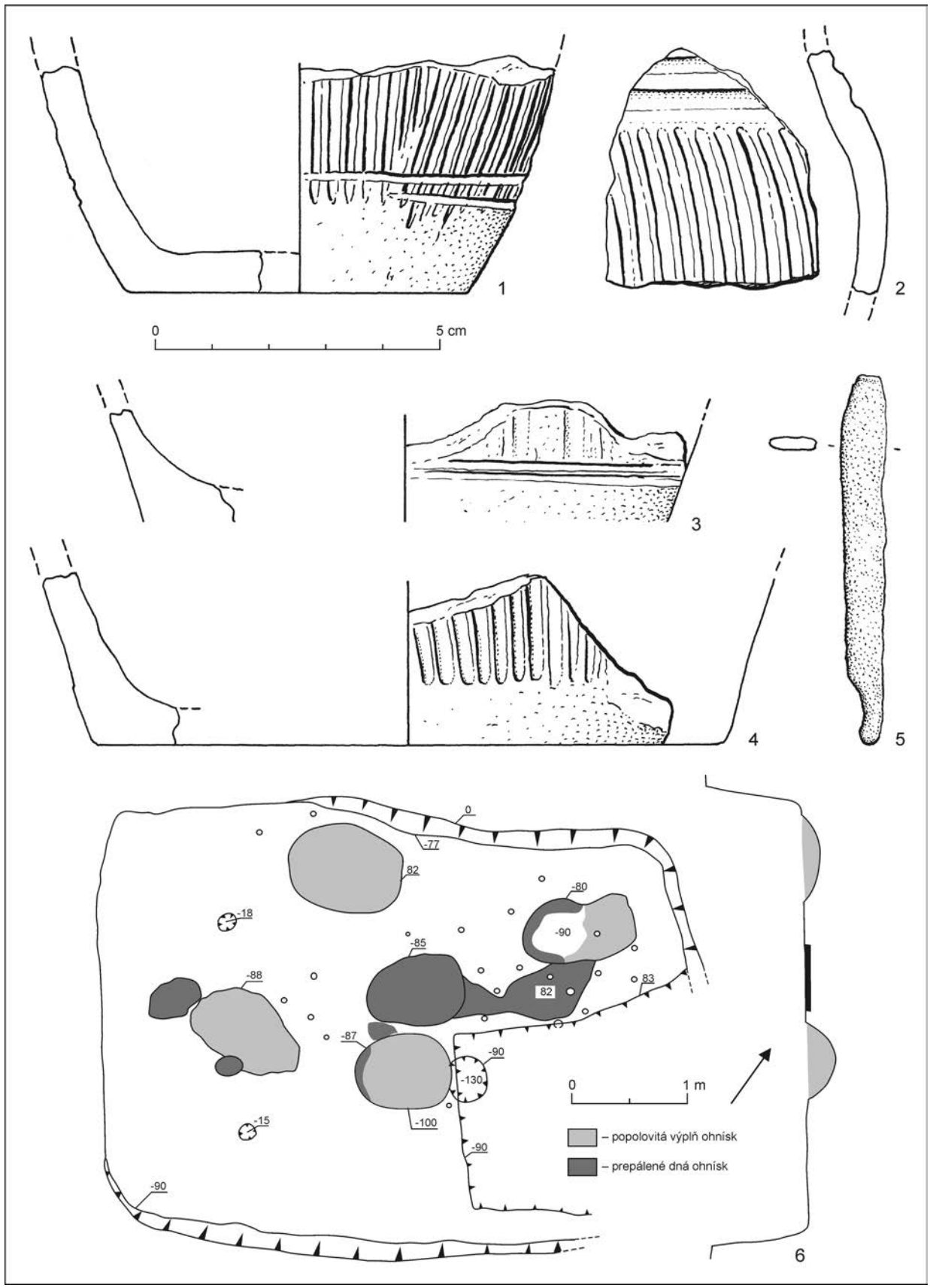
V priebehu ďalšej etapy sledovania zemných prác boli začiatkom roka 1993 realizované dva výskumy v Čataji, kde sa v polohe Zemanské gejzové (*Cheben/Ruttkay 1995*) doložilo neolitické a eneolitické osídlenie (*Cheben/Ruttkay/Ruttkayová 2010*) a v polohe Nad potokom (*Šalkovský 1995*) bola odkrytá časť osady s príbytkami z 11.–12. stor. V katastri obce Cífer sa v polohe Záhumenice – miestne Za kostolom (*Cheben/Ruttkay 1995*) preskúmalo jedenásť sídliskových objektov zo štyroch časových horizontov. V príspevku je venovaná pozornosť práve inventáru z posledne menovanej lokality. Ide o tri sídliskové objekty z doby laténskej, ktoré, na rozdiel od ostatných nálezových celkov z tejto polohy (*Cheben/Ruttkay 1997; Cheben/Ruttkay 2010*), neboli doteraz súborne spracované.

Nálezisko sa nachádza na miernej vyvýšenine, ktorej severný zaoblený okraj sa pozvoľna zvažuje do inundácie tiahnucej sa pozdĺž ľavého brehu potoka Gidra. Prípadná výraznejšia koncentrácia sídliskových nálezov sa povrchovým prieskumom nedoložila – zo širšieho priestoru zachyteného náleziska sa získalo iba niekoľko nevýrazných zlomkov nádob. Podľa rozloženia preskúmaných sídliskových objektov vo výkope ryhy nie je možné stanoviť hustotu osídlenej plochy, resp. štruktúru objektov sídliska, a to najmä v časovom úseku, do ktorého patria hodnotené objekty.

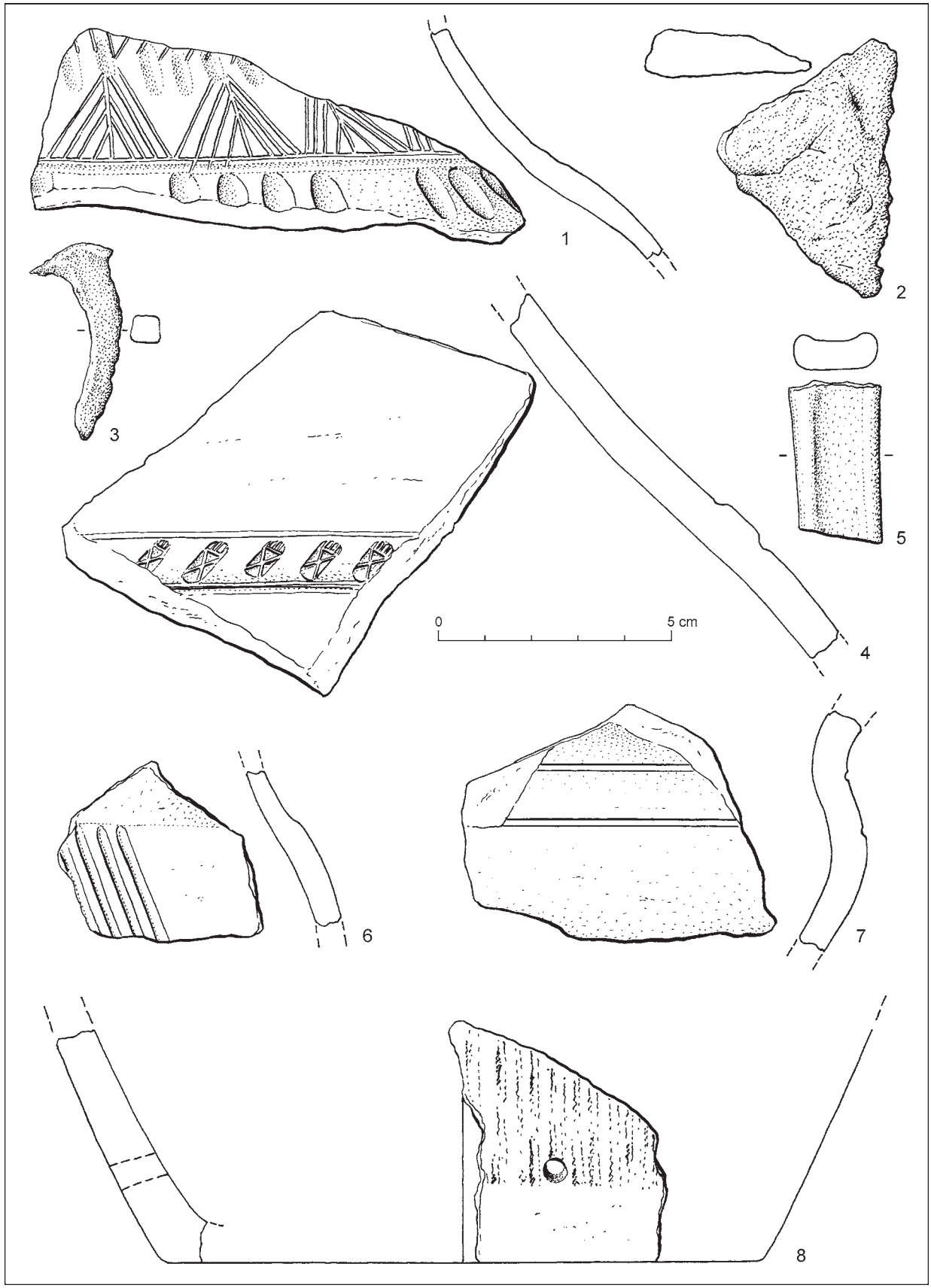
Odkrývanie objektov sa uskutočnilo až po vykopaní ryhy, čo malo vplyv najmä na zachovalosť pôdorysnej dispozície samotných objektov. V minimálnej miere sa však táto skutočnosť odrazila pri získaní podrobnejších informácií o niektorých sídliskových objektoch, archeologickom materiáli, resp. na jeho celkovej skladbe. Napriek danej terénnej situácii priniesol výskum nálezový inventár, ktorý vo viacerých smeroch rozširuje doterajšie poznatky, a to či už o samotnej lokalite, alebo i vzhľadom na predchádzajúce výskumy v katastri tejto obce. Ako najdôležitejší sa javí nálezový súbor z objektu 6 (*Cheben/Ruttkay 2010*), z ktorého bola získaná keramika spolu s časťou misy terry siggilaty a súčasťami vojenskej výzbroje datovaná do konca druhého storočia nášho letopočtu.

Ako už bolo vyššie uvedené, do sledovaného obdobia sú zaradené tri sídliskové objekty, zastúpené dvomi zemnicami a odpadovou jamou. V prvom prípade, objekt 1, ide o chatu, ktorá mala svoju severovýchodnú časť čiastočne zničenú vykopanou ryhou (obr. 1: 6). V pôdoryse ide o objekt obdĺžnikového tvaru s rozmermi 500/540 x 380 cm, orientovaný pozdĺžnou osou v smere JZ-SV. Steny boli na väčšej časti obvodu šikmo zapustené. Dno chaty, v hĺbke 85–90 cm, nenieslo stopy po zámernej úprave. Celkove sa na ňom nachádzalo päť ohnísk nerovnomerne rozložených v rôznych častiach zemnice. Jedno, oválneho tvaru s rozmermi 70 x 50 cm, ktoré bolo situované pri severnom rohu, malo misovité zahĺbenie a jamu

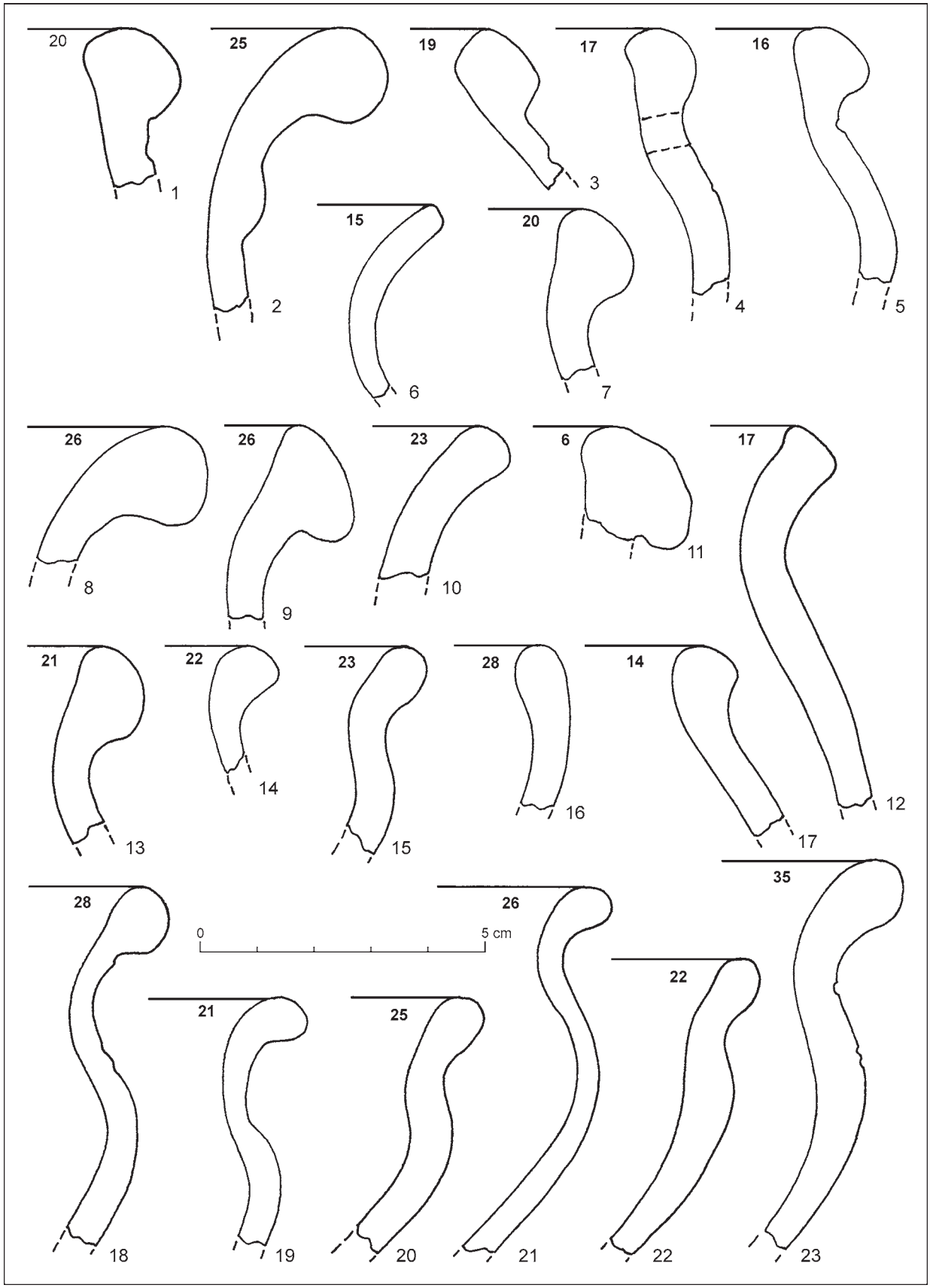
[1] Príspevok vznikol ako súčasť grantového projektu VEGA 02/0164/10.

Obr. 1. Cífer (Záhumenice). Objekt 1. 1–4 – keramika; 5 – železný predmet; 6 – pôdorys chaty.

Obr. 2. Cífer (Záhumenice). Objekt 1. 1, 4–8 – keramika; 2, 3 – železné predmety.

Obr. 3. Cífer (Záhumenice). Objekt 1. Výber profilov keramických tvarov.

na popol pri okraji. Južne sa nachádzalo ďalšie ohnisko, z ktorého sa zachovala spodná 5 cm hrubá, do červena prepálená časť dna. Približne v strede objektu sa vedľa seba zistili ďalšie dve ohniská, z ktorých jedno malo oválny tvar s rozmermi 80 x 60 cm, a bolo vybudované na úrovni dna, a druhé, tak isto oválneho tvaru s rozmermi 80 x 65 cm, bolo misovito zahĺbené. V juhozápadnej časti sa zistilo do červena prepálené miesto s rozmermi 100 x 65 cm nepravidelného tvaru. Posledné ohnisko oválneho tvaru s rozmermi 100 x 70 cm, s misovito zahĺbeným dnom, sa nachádzalo aj pri juhozápadnej dlhšej stene. Pri jednom z ohnísk, v severovýchodnej časti, sa zachytila kolová jama zapustená 40 cm pod úroveň dna chaty. Pri južnom i juhozápadnom rohu sa zistili, pozdĺž kratšej steny, dve kolové jamy s priemerom 20 a 25 cm, zapustené 15 a 18 cm pod úroveň podlahy. Malé kolové jamky, s priemerom okolo 5 cm, sa nachádzali v priestore od prepáleného miesta v juhozápadnej časti stavby až po jeho severný roh. Výplňou objektu bola tmavohnedo sfarbená zemina, ktorá vo vrstve 75–90 cm bola v niektorých úsekoch silne premiešaná s popolom. Inventár tvorila početne zastúpená keramika, železné predmety (obr. 1: 5; 2: 2, 3), mazanica, troska, kameň so stopami po úprave, drevené uhlíky a zvieracie kosti.

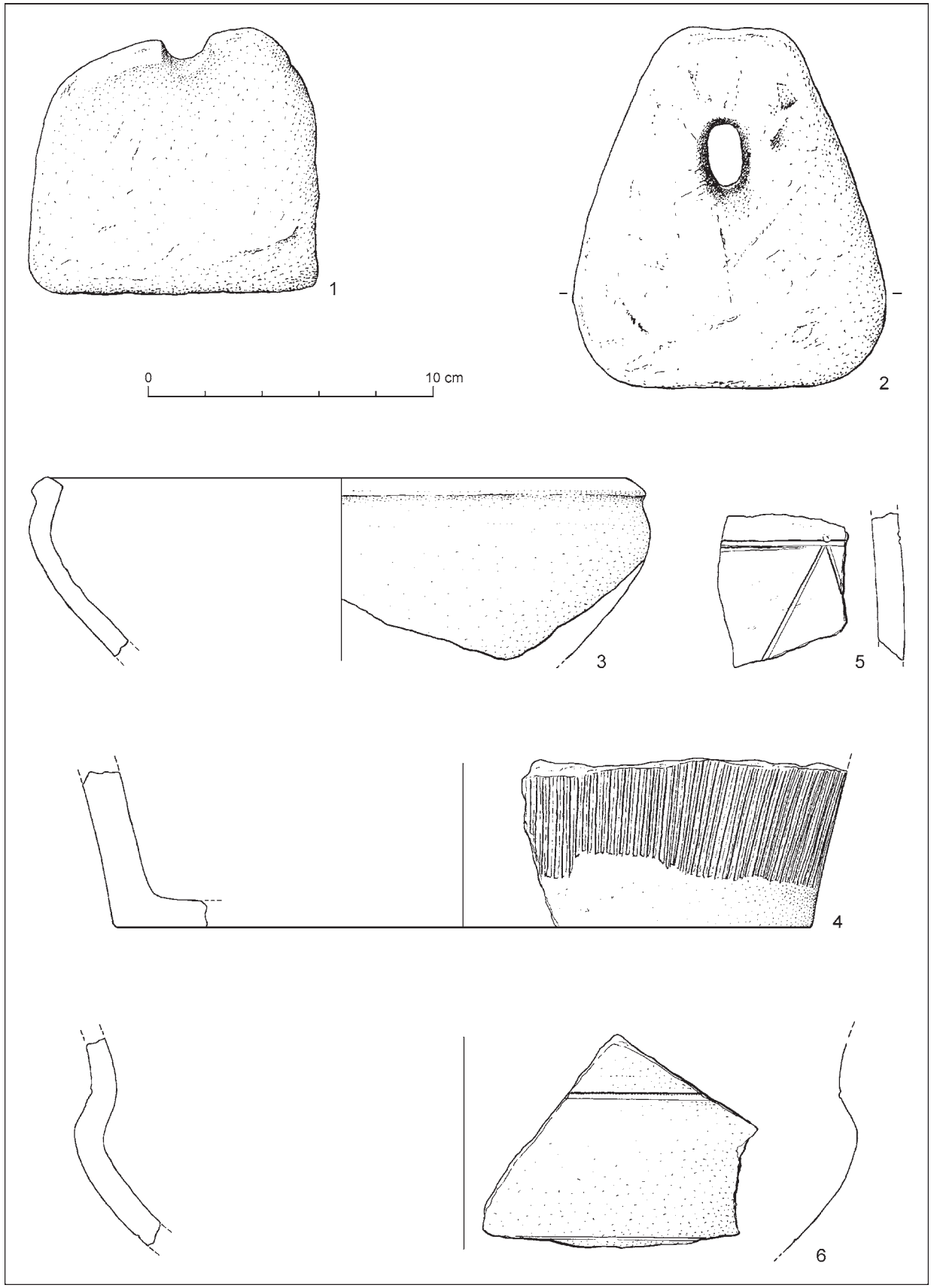
Druhá zemnica, objekt 4, mala iba v malom rozsahu výkopom ryhy zničený východný roh. Pozdĺžnou osou bola orientovaná v smere Z-V. V pôdoryse ide o obdĺžnikový tvar s rozmermi 460 x 260 cm. Steny boli šikmo, resp. zvislo zapustené do podložia. Podlaha bola rovná a veľmi tvrdá po prepálení alebo po zhorení výdrevy stien, príp. celej stavby, pretože nad dnom bola 5–7 cm hrubá súvislá popolová vrstva premiešaná s uhlíkmi. Pozdĺž dlhšej, juhovýchodnej steny sa zachytila náznakovite lavica, ktorá bola široká 25 cm. Pri strede západnej, kratšej steny sa nachádzala kolová jama zapustená 52 cm pod úroveň podlahy. V západnom rohu stavby bola umiestnená oválna, misovito zahĺbená jama s rozmermi 110 x 70 cm zachádzajúca svojou časťou do boku steny. V blízkosti kolovej jamy sa zistil menší oválny, do červena prepálený fľak s rozmermi 30 x 20 cm. Obdobný, s rozmermi 50 x 40 cm, sa zachytil aj pri severnom rohu chaty. Približne v strede severozápadnej, dlhšej steny sa zistil oválny výklenok s plochým dnom a zvislými bočnými stenami. Výplň objektu, pod vrstvou humusu, tvorila hnedočierna homogénna zemina. Vo východnej časti objektu sa zachytila súvislá, 10 cm hrubá vrstva mazanice, ktorá sa v poloblúku tiahla od rozhrania podložia a ornice až temer po dno. Na podlahe ležala 5–7 cm hrubá prepálená vrstva, silne pripomínajúca zvyšky po zhorení drevenej stavby. Inventár dopĺňajú nálezy hlinených závaží (obr. 4: 1, 2), hlineného praslenu vyhotoveného z tela situly (obr. 5: 17), fragment bronzovej ihly, pravdepodobne zo spony (obr. 5: 18), zlomky neurčiteľných železných predmetov, železný krúžok (obr. 5: 12), mazanica, troska, drevené uhlíky a zvieracie kosti.

V prípade objektu 7, ktorý bol z väčšej časti zničený výkopom ryhy, sa podľa zachovanej terénnej situácie dá predpokladať, že ide o jamu kruhového tvaru pôdorysu s priemerom 110 cm a s kotlovite zahĺbenými stenami. Dno bolo vodorovné a ploché. Zásypom bola sypkejšia hnedo sfarbená zemina. Okrem keramického materiálu pochádzajú z výplne aj zlomky mazanice a zvieracie kosti.

Na základe zachytenej pôdorysnej dispozície objektov 1 a 4 sa dá konštatovať, že v obidvoch prípadoch ide o zahĺbené stavby podobného tvaru. Spoločným znakom je ich obdĺžnikový tvar a spôsob zahĺbenia, ale aj to, že v ani jednej z nich sa nezachytila hlinená lavica. Najvýraznejšia odlišnosť sa ukazuje hlavne pri kolovej konštrukcii – umiestnení nosných kolov. V objekte 1 sa v strede kratších stien kolová jama nezistila, i keď treba zdôrazniť, že priestor s možným výskytom kolovej jamy pri severovýchodnej kratšej stene bol zničený. Kolová jama nosného stĺpu sa nachádzala excentricky umiestnená v strednej časti chaty, a ďalšie dve menšie kolové jamy tvorili líniu popri juhozápadnej kratšej stene. Ich konštrukčnú funkciu nie je možné bližšie stanoviť. V druhom prípade, objekt 4, sa kolová jama vyskytla iba v strede kratšej severovýchodnej steny, protiľahlá jama pre kôl sa nezistila. Pri podrobnejšom štúdiu pôdorysov chát z juhozápadného Slovenska z doby laténskej jednoznačne vyplýva, že pri ich budovaní dochádzalo k veľkej variabilite. Poukazuje na to v štúdii aj *G. Březinová* (*2006*, 16), ktorá z tejto oblasti celkovo eviduje 212 chát, z toho z lokality Šindolka v Nitre spracovala 32 chát. Typologickou odlišnosťou neskorolaténskych zemníc z nížinných sídlisk sa zaoberala aj *K. Kuzmová* (*1980*), ktorá si všímala viaceré hľadiská, medzi iným aj rozmiestnenie a počet kolov v rámci stavby.

V chate 1 v Cíferi sa v strede a v západnej polovici zachovanej časti podlahy nachádzalo 23 zahrotených jamiek s priemerom 5–7 cm, ktoré sa zistili aj v severozápadnej časti pod ohniskami. Táto skutočnosť by malo nasvedčovať tomu, že jednotlivé ohniská boli v priestore chaty budované postupne a neboli funkčné všetky naraz. I keď sa v rozložení jamiek nedá stanoviť vzájomná súvislosť, je veľmi pravdepodobné, že slúžili k upevneniu, resp. ukotveniu technického zariadenia, ktoré mohlo byť, aj vzhľadom na počet ohnísk v chate 1, v priebehu používania premiestňované. Takéto vysvetlenie, aj keď sa názory na túto problematiku odlišujú (*Březinová 2006*, 17), sa javí ako najlogickejšie.

I keď v Cíferi boli objekty z doby laténskej zachytené v rámci líniovej stavby, je možné v hrubých rysoch naznačiť hypotetickú interpretáciu, resp. postavenie nielen v rámci sídliskovej štruktúry, ale aj pokiaľ ide o ich charakter. Obe stavby boli situované v rade s temer rovnakou orientáciou, pričom dištanc medzi se-

Obr. 4. Cífer (Záhumenice). Objekt 4. 1, 2 – hlinené závažia; 3, 4 – keramika. Objekt 1. 5, 6 – keramika.

verovýchodnou kratšou stenou chaty 1 a juhozápadnou kratšou stenou chaty 2 bol 26 metrov. Nie je možné jednoznačne potvrdiť, či stavby tvorili dvorec alebo komplex chát rovnakého zamerania. Podľa zachytenej situácie, počtu ohnísk pravdepodobne postupne budovaných v rôznych častiach zemnice, išlo v prípade chaty 1 o výrobný objekt, ktorý svojou vnútornou plochou 19,76 m^2 spĺňal aj isté bezpečnostné požiadavky na druh práce (s ohňom?), ktorá sa v ňom diala. Vo všeobecnosti platí, že v prevažnej väčšine sa v zemniciach ohnisko alebo pec vyskytuje skôr výnimočne, čo dokumentuje aj situácia na skúmanom sídlisku z doby laténskej Šindolka v Nitre, kde stopy po ohni sa doložili iba v dvoch prípadoch z 32 chát, pričom v chate 128/76 bolo viac prepálených miest (*Březinová 2006*, 17). Aj v druhom prípade sa dá predpokladať, že chata s najväčšou pravdepodobnosťou slúžila ako výrobný objekt, resp. aj ako príbytok (s plochou 11,96 m^2), v ktorom bolo zariadenie na tkanie, na čo naznačuje výskyt hlinených závaží (obr. 4: 1, 2), i keď nie v takom počte, ako tomu bolo v prípade zemnice vo Veľkom Cetíne (*Cheben/Ruttkayová/Ruttkay 1994*, obr. 19: 4). Na základe už vyššie opísanej terénnej situácie, došlo z neopatrnosti alebo nedbanlivosti k zhoreniu stavby.

Vo všetkých troch sídliskových objektoch sa nachádzali zlomky nádob, ktoré je možné začleniť do základných tvarov keramiky doby laténskej. Inventár bol zachovaný iba vo fragmentoch, takže nebolo možné zrekonštruovať celý keramický tvar. K základným typom, nerovnomerne zastúpeným v jednotlivých objektoch, patrí situla, hrniec, miska, vázovitá alebo fľašovitá nádoba. K ojedinelým tvarom možno zaradiť dno pohárovitej alebo valcovitej nádoby (obr. 5: 19) z chaty 4 a časť pásikového ucha pravdepodobne z kantarosu (obr. 2: 5) z výplne chaty 1.

Pokiaľ ide o situly a hrnce vyskytujú sa nádoby tak s obsahom grafitu (obr. 1: 3; 3: 1, 3, 4, 11; 5: 4–6), ako i bez neho (obr. 1: 1, 2, 4; 2: 8; 3: 5, 7, 9), pričom vykazujú tú istú variabilitu tvarových znakov – viac alebo menej zosilnený okraj a hrebeňovanie na tele nádoby. V inventári možno sledovať viacero variantov, pokiaľ ide o okraj alebo spôsob urobenia zvislých žliabkov na tele sitúl. I keď nie je predmetom podrobne ich rozčleniť, treba spomenúť, že mladší ráz majú situly s hrebeňovaním, ktoré je v spodnej časti prerušené, resp. doplnené jednou alebo viacerými vodorovnými ryhami (obr. 1: 1, 3). Pomerne často sa na tomto type nádob vyskytovali reparačné otvory (obr. 2: 8; 3: 4). Ojedinelo sa hrncovité nádoby vyskytli iba v chate 1 (obr. 3: 12, 17). Na zastúpenie rozmernejšej zásobnej nádoby poukazuje dno nájdené v spodnej vrstve zemnice 1.

V nálezových celkoch oboch chát sa vyskytla aj sivá a sivohnedá keramika, ktorá bola zhotovená na hrnčiarskom kruhu, a na jej výrobu bola použitá jemne plavená hrnčina. Ide o nádoby dobre vypálené, s povrchom vyhladeným až vyleštěným. Do tejto kategória patria pomerne početne zastúpené misovité tvary s viacerými typmi okrajov a profilácie tela (obr. obr. 3: 15, 18–23; 5: 13–16), medzi ktorými sa iba ojedinelo vyskytli exempláre s výzdobou v podobe vodorovných obežných rýh (obr. 2: 7; 3: 23; 4: 6).

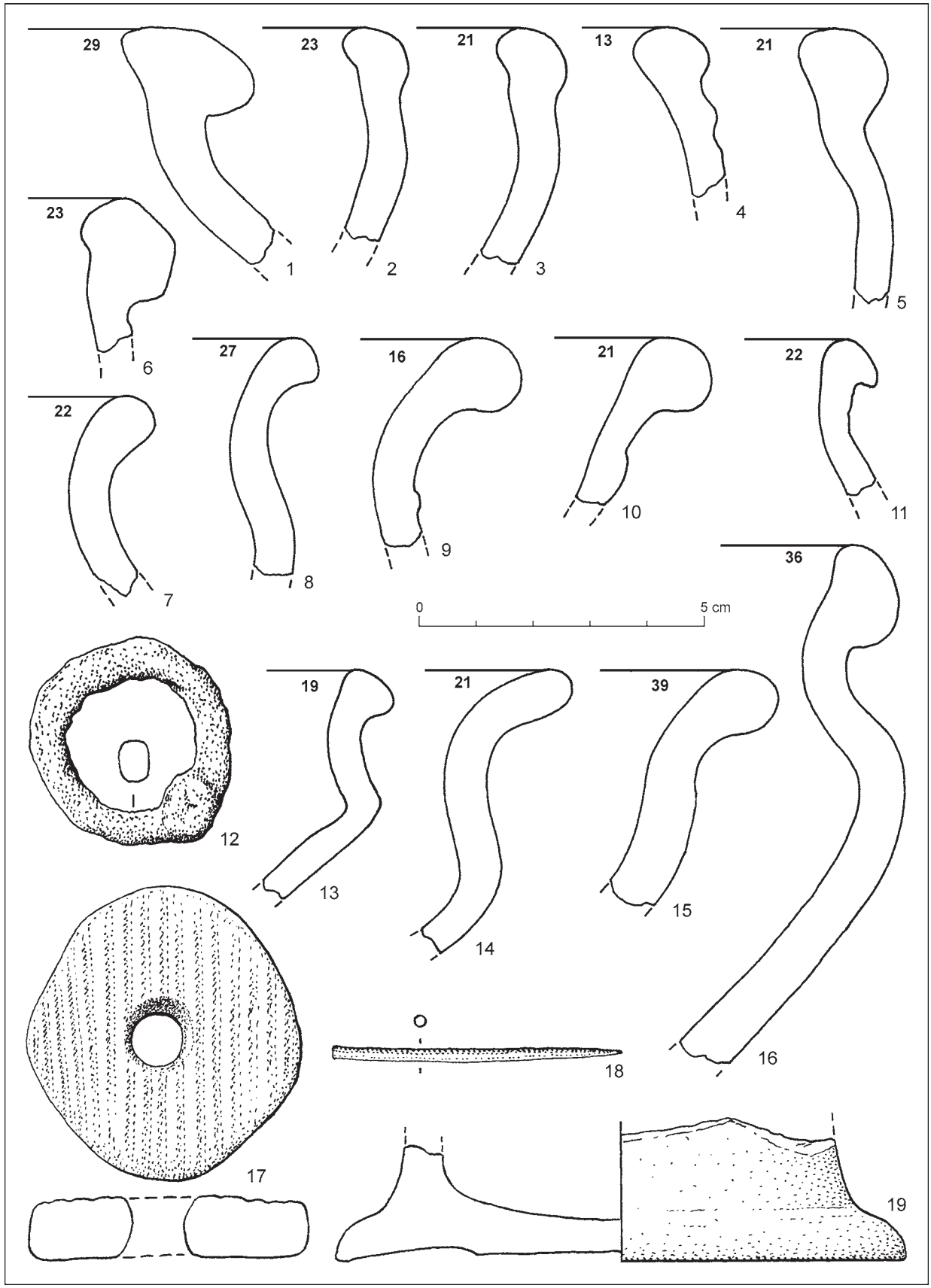
Amforovité alebo fľašovité nádoby sa v nálezovom celku chát objavili v menšom zastúpení. Z pravidla ide o okraje nádob s roztvoreným ústím (obr. 3: 6, 10; 5: 7, 8). Pri niektorých exemplároch býva nad plecami obvodová nezdobená plastická lišta (obr. 3: 2; 5: 9). Do tejto skupiny radíme i niekoľko zlomkov z tiel amforovitých alebo fľašovitých nádob zdobených zväzkom šikmých žliabkov (obr. 2: 6) alebo šikmými ryhami zavesenými na vodorovnej obežnej línii (obr. 4: 5). Najvýraznejším je črep z rozhrania hrdla a tela nádoby s leštěným povrchom, ktorého výzdoba pozostáva zo zväzkov rytých línií usporiadaných do trojuholníkov ohraničených radom oválnych jamiek a obežným žliabkom, pod ktorým sú v línii radené oválne jamky (obr. 2: 1) z objektu 1. Takýto druh výzdoby je v keramickom inventári z tohto stupňa na juhozápadnom Slovensku ojedinelý.

Preukazným prvkom na datovanie keramiky do stupňa LT C je kolkovaná výzdoba, ktorá bola najviac rozšírená na Morave (*Kuzmová 1980*, 325). Z objektu 1 v Cíferi sa vyskytol črep z rozhrania hrdla a tela amforovitej alebo fľašovitej nádoby zdobenej kolkom, pozostávajúci zo štyroch trojuholníkov vytvárajúcich písmeno X, nad ktorým sú štyri krátke vrypy, šikmo radeným na plastickej lište (obr. 2: 4). Paralelu k takémuto typu kolku v nálezových súboroch z juhozápadného Slovenska nenachádzame. Veľmi vzdialenou analógiou môže byť fragment nádoby opatrený kolkom, v ktorom sú tak isto štyri, ale inak usporiadané trojuholníky z Laa an der Thaya (*Kuzmová 1980*, obr. 7: 14).

V inventári chaty 1 sa vyskytol zlomok pásikového ucha (obr. 2: 5), ktorý pravdepodobne pochádza z kantarosu. Z chaty 4 sa získalo dno valcovitej?, resp. pohárovitej nádoby s prstencovou nôžkou (obr. 5: 19), ktorá môže byť v hodnotenom súbore aj importom.

V objekte 7 sa vyskytli zvyšky nádob tvarovaných v ruke. K najvýraznejším patrí črep s leštěným povrchom a rovno zrezaným okrajom polguľovitej misy a fragment z tela situly, ktorej materiál obsahoval grafit.

Rozbor keramického inventára oboch chát umožňuje časovo ich zaradiť do stupňa LT C, resp. na samý začiatok stupňa LT D1. Publikovanie nálezových celkov z oboch chát treba považovať v zmysle konštatovania *G. Březinovej* (*2006*, 9), a zároveň ako príspevok k poznaniu keramiky zo záveru stupňa LT C

Obr. 5. Cífer (Záhumenice). Objekt 4. 1–11, 13–16 – výber profilov keramických tvarov; 12 – železný krúžok; 17 – praslen; 18 – hrot ihly; 19 – dno nádoby.

(*Březinová 2006*, mapa 5) v kontexte sídliskových nálezov z lokalít Budmerice (*Cheben/Farkaš/Kuzma 1980*), Trnava, časť Biely Kostol (*Bartík/Březinová 1996*), Čataj (*Ožďáni/Hečková 1987*) a Cífer, kde snáď sa dá hovoriť o dvoch samostatných sídliskových areáloch (tzv. dvorcoch), a to v polohách Nad mlynom (*Kolník 1980*) a Záhumenice (*Cheben/Ruttkay 1995*), na ktorých boli objekty odkryté archeologickým výskumom.

LITERATÚRA

Bartík/Březinová 1996 J. Bartík/G. Březinová: Laténske osídlenie v polohe Trnava-Horné pole. Zbor. SNM 90. Arch. 6, 1996, 57–86.

Bartík et al. 1993 J. Bartík/Z. Farkaš/K. Prášek/V. Turčan: Výsledky priekumu a záchranných výskumov Archeologického múzea SNM na trase ropovodu. AVANS 1992, 1993, 20, 21.

Březinová 2006 G. Březinová: Sídliská a sídliskové nálezy z laténskej doby na juhozápadnom Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV, 40, 2006, 9–50.

Cheben/Farkaš/Kuzma 1980 I. Cheben/Z. Farkaš/I. Kuzma: Nové nálezy z Budmeríc. Arch. Rozhledy 32, 1980, 491–499.

Cheben/Ruttkay 1995 I. Cheben/M. Ruttkay: Záchranné výskumy v Cíferi-Páci a v Čataji. AVANS 1993, 1995, 67–69.

Cheben/Ruttkay 1997 I. Cheben/M. Ruttkay: Objekt aus der Völkerwanderungszeit in Cífer-Pác. In: Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum. Brno 1997, 89–98.

Cheben/Ruttkay 2010 I. Cheben/M. Ruttkay: Militärausrüstungsgegenstände aus dem germanischen Grubenhaus in Cífer. Slov. Arch. 58, 2010, 309–336.

Cheben/Ruttkay/Ruttkayová 1993 I. Cheben/M. Ruttkay/J. Ruttkayová: Záchranné výskumy na trase výstavby ropovodu v okrese Nitra. AVANS 1992, 1993, 61, 62.

Cheben/Ruttkay/Ruttkayová 2010 I. Cheben/M. Ruttkay/J. Ruttkayová: Sídliskové nálezy z Čataja. Studia Archeologica Brunensia M 14–15, 2009–2010, 213–219, Brno 2011.

Cheben/Ruttkayová/Ruttkay 1994 I. Cheben/J. Ruttkayová/M. Ruttkay: Výskumy na trase ropovodu vo Veľkom Cetíne. Štud. Zvesti AÚ SAV 30, 1994, 177–242.

Kolník 1980 T. Kolník: Výskum v Cíferi-Páci v r. 1978. AVANS 1978, 1980, 142–155.

Kuzmová 1980 K. Kuzmová: Nížinné sídliská z neskorej doby laténskej v strednom Podunajsku. Slov. Arch. 28, 1980, 313–340.

Novosedlík 1993 P. Novosedlík: Záchranný výskum v Bučanoch. AVANS 1992, 1993, 104, 105.

Ožďáni/Hečková 1987 O. Ožďáni/J. Hečková: The La Tène Period Settlement at Čataj. Slov. Arch. 35, 1987, 391–412.

Šalkovský 1995 P. Šalkovský: Záchranný výskum eneolitického a včasnostredovekého sídliska v Čataji. AVANS 1993, 1995, 125, 126.

SUNKEN-FLOOR HUTS FROM THE LA TÈNE PERIOD IN CÍFER

Ivan Cheben – Matej Ruttkay – Jaroslava Ruttkayová

Summary

During its construction the shifting of oil pipeline required research to be done in several sites. At the beginning of 1993 eleven settlement objects were explored from four horizons in the cadastre of the village of Cífer, in the position Záhumenice (Za kostolom) (*Cheben/Ruttkay 1995*), situated on a slight elevation stretching along the left bank of the Gidra creek. The unearthing included, among other things, three settlement objects (two huts and a waste pit) from the La Tène period which have not yet been completely processed. Object no. 1 is a hut partially destroyed by a furrow (Fig. 1: 6). It was of a rectangular shape with the size of 500/540 x 380 cm, oriented with its longitudinal axis in the SW-NE direction. The hut´s

bottom did not display any traces of a purposeful adjustment, but contained five irregularly situated fire places. At one of them a pole pit, sunken at 40 cm under the hut´s bottom level, was captured. Small pole pits with approx. 5 cm diameter were situated in the area spreading from the burnt place in the south-western part of the building up to its northern corner. The second earth-house, object no. 4, was oriented, by its longitudinal axis, in the W-E direction. Its ground plan was of a rectangular shape reaching the size of 460 x 260 cm. The floor was smooth and very hard, after it had been over burnt, or after the burning down of the walls´ timbering, or of the whole building, since above the bottom there was a 5–7 cm thick continuous ash layer mixed with coals. Approximately in the centre of the north-western, longer wall, an oval recess with flat bottom and lateral walls was detected. In the object´s eastern part a continuous, 10 cm thick, layer of daub was captured. Object no. 7 was a pit of a circular-shaped ground plan.

A common feature of objects 1 and 4 is their rectangular shape and the way of their sinking, as well as the fact that in neither of them a clay bench was captured. The most distinctive difference seems to be manifested especially in the poles construction – the placement of supporting poles. A more detailed study of the ground plans of huts from south-western Slovakia from the La Tène period positively proves that there was a great variability in their construction. This is also pointed out in *G. Březinová´s* study (*2006*, 16) recording a total of 212 huts from this area, 32 of them processed in the Nitra´s Šindolka site. Typological distinctions of earth-houses from lowland settlements was also dealt by *K. Kuzmová* (*1980*) who mentioned several aspects, including the arrangement and number of poles within the building. In hut no. 1, in the centre and in the western half of the preserved part of the floor, there were 23 pointed little pits with 5–7 cm diameter, which were also detected in the north-western part under the fire places. This fact should prove that individual fire places were built gradually in the area of the hut, and were not functional all at once. Even though no mutual relationship could be detected in the little pits´ arrangement, it is very probable that their purpose was to fix, or to anchor technical equipment, which could have been, also with regard to the number of fire places in hut 1, moved several times during its use. Such explanation seems to be most logical, even though there are different views of the problem (*Březinová 2006*, 17).

Based on the captured situation, the number of fire places, hut no. 1 was a production object whose inner area of 19.76 m^2 also fulfilled certain safety requirements for the kind of works (with fire?) occurring in it. In general it holds true that in most cases a fire place or a stove occur rather rarely in earth-houses or, which is also shown by the situation in the investigated settlement of Šindolka in Nitra coming from the La Tène period, where the evidence of fire traces was detected only in two cases from among 32 huts (*Březinová 2006*, 17). Even in the second case it can be expected that the hut most probably served as a production object, or potentially also as a dwelling (with an area of 11.96 m^2), in which there was equipment for weaving, which is suggested by the occurrence of clay weights (Fig. 4: 1, 2).

The basic types of pottery included situla, pot, bowl, the vase-shaped or bottle-shaped vessel. As part of unique shapes one could classify the bottom of a glass-shaped or tube-shaped vessel (Fig. 5: 19) from hut no. 4, which can also be an import, and part of stripped ear from cantaros (Fig. 2: 5) from hut no. 1. As far as situlae are concerned, there occur vessels both with a content of graphite (Fig. 1: 3; 3: 1, 3, 4, 11; 5: 4–6), and without it (Fig. 1: 1, 2, 4; 2: 8; 3: 5, 7, 9), showing the same variability of formal signs. Of younger nature are situlae with ridging, which is interrupted in the lower part, or complemented by one or several horizontal furrows (Fig. 1: 1, 3). There was a rare occurrence of pots just in hut no. 1 (Fig. 3: 12, 17). The excavation sets of both huts contained a grey and grey-brown pottery as well. This category includes relatively frequently occurring bowl-like shapes with several types of edges and body design (Fig. 3: 15, 18–23; 5: 13–16), containing rare occurrences of artefacts with decoration in the form of horizontal circular furrows (Fig. 2: 7; 3: 23; 4: 6). The amphora-shaped or bottle-shaped vessels were detected in fewer occurrences (Fig. 3: 6, 10; 5: 7, 8). In some artefacts there is a peripheral undecorated plastic moulding above shoulders (Fig. 3: 2; 5: 9). There also occurred decoration made of bundles of slanted flutes (Fig. 2: 6) or slanted furrows hanging on horizontal circular line (Fig. 4: 5). The most distinctive is a fragment from the boundary of the throat and body of a vessel with polished surface whose decoration consists of bundles of engraved lines arranged into triangles bounded by a set of little oval pits with a circular furrow, under which there are little oval pits arranged into a line (Fig. 2: 1) from object no. 1. In the pottery inventory of this level such kind of decoration is rare in south-western Slovakia. An element of evidence for the dating of pottery into the LT C level is stamped decoration (*Kuzmová 1980*, 325). From object no. 1 comes a fragment from the boundary of the throat and body of amphora-shaped or bottle-shaped vessel decorated by a stamp, consisting of four triangles making up the letter X, above which there are four short cuts, slanted on the plastic moulding (Fig. 2: 4). There is no parallel to such type of stamp in the excavation sets from south-western Slovakia. As a very distant analogy can serve the fragment of a vessel with a stamp in which there are also four, but differently arranged, triangles from Laa an der Thaya (*Kuzmová 1980*, Fig. 7: 14).

The analysis of pottery inventory from both huts allows their temporal classification into the close of LT C2 level, or at the very beginning of LT D1 level. Publication of the set of finds from both huts must be considered with regard to *G. Březinová´s* claim (*2006*, 9), and, at the same time, as a contribution to the understanding of pottery from the close of LT C level (*Březinová 2006*, map 5) in the context of settlement finds from the sites of Budmerice (*Cheben/Farkaš/Kuzma 1980*), Trnava, part Biely Kostol (*Bartík/Březinová 1996*), Čataj (*Ožďáni/Hečková 1987*) and Cífer, where it is perhaps possible to speak about two independent settlement areas, i.e. in the positions Nad mlynom (*Kolník 1980*) and Záhumenice (*Cheben/Ruttkay 1995*), in which there were objects unearthed by archaeological research.

Fig. 1. Cífer (Záhumenice). Object 1. 1–4 – pottery; 5 – iron object; 6 – ground plan of the hut.

Fig. 2. Cífer (Záhumenice). Object 1. 1, 4–8 – pottery; 2, 3 – iron objects.

Fig. 3. Cífer (Záhumenice). Object 1. Selection of pottery shapes profiles.

Fig. 4. Cífer (Záhumenice). Object 4. 1, 2 – clay weights; 3, 4 – pottery. Object 1. 5, 6 – pottery.

Fig. 5. Cífer (Záhumenice). Object 4. 1–11; 13–16 – selection of pottery shapes profiles; 12 – iron ring; 17 – spike; 18 – needle head; 19 – vessel bottom.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 299–302.

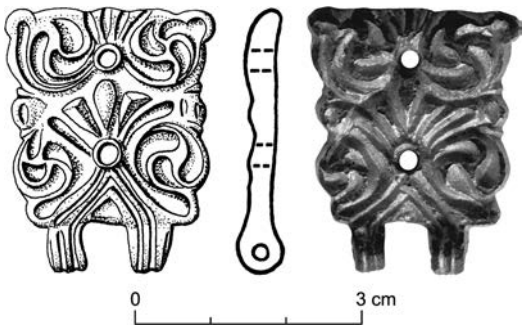
KOVANIE Z HRADISKA BOJNÁ I-VALY [1]

MIRIAM JAKUBČINOVÁ

Hradisko Bojná I-Valy sa len v nedávnej dobe zaradilo medzi najznámejšie a najvýznamnejšie archeologické náleziská na Slovensku. Systematický výskum sa na ňom realizuje od roku 2007 a prostredníctvom neho sa podarilo získať a zdokumentovať množstvo cenných informácií o tejto lokalite. Terénnemu výskumu predchádzalo niekoľko menších prieskumov, ako aj získanie väčšieho počtu predmetov zo súkromného vlastníctva, ktoré sa stali súčasťou nálezového fondu Archeologického ústavu SAV v Nitre (*Pieta/Ruttkay 2007*). Medzi nálezmi z tohto súboru sa nachádza aj bronzové pozlátené kovanie so šarnierovými uškami (obr. 1).

OPIS KOVANIA

Pozlátené kovanie s dvoma uškami pre šarnier (celková dĺ. aj s uškami šarniera 3,5 cm, dĺ. kovania 2,8 cm, š. 2,5 cm, hr. 0,35 cm, pr. otvoru uška šarnieru 0,3 cm, pr. otvoru pre nit 0,3 cm, hmotnosť po konzervovaní 14 g). Kovanie má mierne lichobežníkovitý tvar. Ušká šarnieru sú nepravidelne odsadené od okraja a boli odliate spolu s kovaním. Nie sú symetrické, jedno je o niečo väčšie ako druhé. Kovanie má v strede dva vertikálne otvory pre nit.

Obr. 1. Bojná. Pozlátené bronzové kovanie.

Kovanie je zdobené zložitým rastlinným motívom. V strede sú zobrazené palmetovité lístky, ktoré vychádzajú z otvoru pre nit, kde je ich najužšie miesto. Lúčovito sa roztvárajú na všetky strany a pokračujú ako zárezy k rohom kovania a k uškám šarnieru. Po bokoch otvoru pre nit sa tým vytvoril priestor, v ktorom sú umiestnené motívy (trojité alebo štvorité), resp. štylizované rozetky. Podobné vírivé motívy sú zobrazené aj v širšej časti kovania po bokoch druhého otvoru pre nit. Nad otvorom pre nit sa nachádzajú štyri zárezy, ktoré sa lúčovito rozchádzajú a prechádzajú aj na zaoblenú bočnú stranu kovania. V strednej časti kovania sa na oboch stranách nachádzajú polkruhovité výčnelky. Tieto výčnelky plasticky prechádzajú na bočnú stranu kovania, kde sú odsadené dvoma ryhami a vytvárajú plastický ornament. Rovnaké výčnelky sa nachádzajú aj v hornej časti kovania. Z jednej strany sa dotýkajú vírivého motívu a z druhej strany prechádzajú do ryhy, ktorá ohraničuje tento horný motív. Keď kovaním vedieme vertikálnu os zistíme, že celá výzdoba nie je symetricky vyvážená. Pravá polovica bola zrejme viac prepracovaná ako ľavá. Výrobca si možno v prvotnej fáze zle rozvrhol predlohu. Ak kovanie otočíme uškami nahor, v negatíve možno pozorovať akoby motív ľalie. Jej stred tvorí dolný otvor pre nit. Ide o efekt hry svetla a tieňov, ktorý teraz ešte znásobuje poškodené zlátenie na vystupujúcich ornamentoch.

Zadná strana kovania je hladká, bez výzdoby, pričom okraje kovania sú mierne odsadené. Pozlátenie kovania sa zachovalo vo veľmi dobrom stave. Poškodené je len na niektorých vystupujúcich ornamentoch a čiastočne aj na zadnej strane ušiek šarnieru. Na röntgenovej snímke sa objavili aj ďalšie štyri pravidelne rozmiestnené otvory o priemere približne 0,1–0,2 cm, ktoré však voľným okom nie sú viditeľné. Vznikli zrejme pri upevnení kovania v procese jeho výroby liatím. Na snímke je možné tiež vidieť, že otvory na šarnierových uškách neboli odliate vodorovne, ale sú trochu zošikmené.

[1] Príspevok vznikol ako súčasť grantového projektu VEGA 02/0117/12 a s podporou projektu APVV-0553-10.

Klinový vruborez patrí medzi staršie a náročnejšie remeselné postupy. Pomerne často sa používal aj v karolínskom období. Ide o techniku, kde sa uplatňuje výzdoba prehlbovania hladkých plôch s pomocou efektu svetla a tieňa umocneného ešte pozlátením. Vystupujúci plastický pozitív je základom výzdoby. Vo včasnom stredoveku sa používal ako staršie dedičstvo, buď na importoch z karolínskeho prostredia alebo na domácich produktoch ovplyvnených zo západu (*Bača/Turčan 2007,* 168, 169; *Bialeková/Pieta 1964*, 456; *Filip 1941,* 95–97).

ANALÝZA KOVANIA

Tvarom aj výzdobou sa tento exemplár odlišuje od ostatných kovaní nájdených na lokalite Bojná I-Valy, rovnako ako od predmetov zo širšieho okolia. Najviac sa mu približuje kovanie z Kanína alebo kovanie z Libice nad Cidlinou. Kanínske kovanie je liate, bronzové, pozlátené, obdĺžnikovitého tvaru s dvoma uškami na zavesenie odsadenými od okraja a troma otvormi pre upevnenie nitom (dĺ. 3,1 cm, š. 2,25 cm, hr. 0,25–0,4 cm). Je zdobené zložitou výzdobou rastlinných motívov, ktoré rozdeľujú kovanie do štyroch výzdobných plôch. V spodnej časti sú znázornené rastlinné úponky stáčajúce sa do kruhu po oboch stranách, v strede ich spája prstenec, resp. stužka. Vo vrchnej časti dvojice úponiek vytvárajú srdcovitý tvar (*Justová 1977,* 496). N. Profantová uvádza, že zrejme ide o napodobenie výzdoby nádob z lokality Nagyszentmiklós a artefakt datuje do neskoroavarského kultúrneho okruhu (*Profantová 1997,* 91). M. Lennartsson predpokladá, že je to imitácia karolínskeho umenia s rastlinnou výzdobou (*Lennartsson 1997/98*, 582). Kovanie sa našlo ako súčasť náhrdelníka v ženskom hrobe (*Justová 1977,* 496), ide však o jeho sekundárne použitie. *N. Profantová* (*1997,* 91) ho radí ku garnitúre meča typu I.2 (podľa *Wachovského 1992*, 16, 17, obr. 4).

Š. Ungerman (*2011,* 510, 511) ho pričleňuje ku garnitúre typu Závada, ktorá pozostáva z troch kovaní a to šarnierového kovania, nákončia a prevliečka s dlhým oválnym pútkom a upevňovacou platničkou. K tejto skupine zaraďuje aj kovanie z Bojnej. Ďalším podobným exemplárom je kovanie z Libice nad Cidlinou. Predstavuje strieborné pozlátené kovanie obdĺžnikovitého tvaru s jedným uškom na zavesenie (dĺ. bez uška 3,1–3,2 cm, š. 2,4–2,55 cm, hr. 0,2–0,36 cm). Je zdobené motívom troch dvojíc rastlinných palmiet umiestnených v medailónikoch v tvare srdca. Kovanie je perforované dvoma otvormi slúžiacimi na upevnenie pre nit, ktoré trochu porušujú výzdobu (*Justová 1985*, 27, 28). M. Lennartsson spája toto kovanie s karolínskymi prácami a datuje ho medzi roky 800–850 (*Lennartsson 1997/98,* 578, obr. 81).

Exemplár z Bojnej svojím tvarom pripomína kovania konského postroja z avarského obdobia. Tieto mávajú lichobežníkovitý tvar a dva otvory pre nity na upevnenie k postroju, ale namiesto šarniera majú uško na zavesenie. Na ušku boli pravdepodobne zavesené ozdoby organického pôvodu (rekonštrukciu podobných kovaní urobil *Kiss 1984/85*, obr. 9). Zdobené bývajú zväčša rastlinným motívom. Takéto kovania sa našli napr. na pohrebisku v Komárne-Lodeniciach (*Trugly 1987,* 284, hr. 36, tab. VIII: 15; hr. 72, tab. XVI: 18–21), ako aj v Radvani nad Dunajom, časť Žitava (*Budinský-Krička 1956*, 60, tab. IX: 1).

Motív palmetky je častým výzdobným motívom, ktorý vo výzdobe na kovaniach nebol zriedkavý. Bol obľúbený v avarskom období aj na karolínskych kovaniach. Zaujímavým výzdobným elementom sú vírivé motívy, resp. štylizované rozetky. Takéto vzory sa nachádzajú aj na kovaní z Ježkovíc pri Černove. V strede kovania je umiestnená palmeta v najužšom mieste previazaná stužkou, okolo ktorej sa nachádzajú štyri kvety s kosákovitými lístkami, zrejme rozetky. Kovanie nemá šarnierové uška, ale len tri otvory pre nit na upevnenie. Kovanie z Ježkovíc je časovo zaradené do neskoroavarského obdobia – NS IIIb (*Profantová 1992*, 671, tab. 12: 13). Podobné kovanie sa našlo aj na lokalite Kaisersteinbruch-Ödes Kloster. H. Winter tieto kovania uvádza ako ozdobné súčasti konského postroja a datuje ich rovnako do neskoroavarského obdobia (*Winter 1997,* 62, tab. 35: 6). *A. Csuthy* (*v tlači*) usudzuje, že tento typ kovaní (ako je kovanie z Ježkovíc) vychádza z typu so štyrmi alebo piatimi ozdobnými kotúčmi. Ide o neskoršiu verziu kovových ozdôb, ktorá je akoby ich prežívaním, resp. napodobovaním, pričom kotúče sú vyzdobené. K tejto skupine priraďuje aj pozlátené kovanie so šarnierovými uškami z Bojnej (*Csuthy*, *v tlači*).

Príbuzný vírivý motív sa vyskytol aj na výzdobe kovania z Arkony v Nemecku. Ide o hromadný nález zväčša železných predmetov, medzi ktorými boli objavené aj tri bronzové kovania. Na fragmente jedného z nich sú vírivé motívy z oboch strán otvoru pre nit. Tento výzdobný prvok sa ešte raz opakuje, hoci je čiastočne porušený. Ide o fragment plechového kovania, ktoré bolo identifikované ako ozdoba noža a datované do neskoršieho obdobia. Podobné formy ornamentov sa spájajú s územím severozápadnej Európy, pričom sa uvádza, že slnečný vírivý motív (*Sonnenradwirbel*) bol obľúbený v Írsku (*Berlekamp 1974,*

249, obr. 22c; *Herrmann 1982*, 311, obr. 335). Podobný motív možno nájsť aj na Evanjeliári z Kells („Book of Kells" – *Meehan 2003*), ako aj na kovaniach zo severnej Európy, ktoré však v severských krajinách boli importmi (*Wamers 1985*, 30, tab. 1: 8; 10: 2; 31: 2; 32: 1e). Ide však skôr o akýsi špirálový motív tradične typický pre Írsko.

Analyzovaný exemplár sa tvarom aj výzdobou vyníma medzi ostatnými kovaniami nájdenými na hradisku Bojná I-Valy, ako aj v rámci širšieho regionálneho okruhu. Šarnierové kovania pochádzajúce z tejto lokality sa vyznačujú variabilitou a líšia sa tvarom, ako aj ornamentikou a pravdaže aj materiálom, keďže sú väčšinou vyrobené zo železa ako imitácia žiadaného bronzu. Podľa spôsobu výzdoby tvoria určité súpravy. Z hradiska Bojná pochádzajú aj ďalšie bronzové súčasti opasku. Ide predovšetkým o bronzové nákončie s rastlinnou úponkovou výzdobou s malým krížom v strede (*Bača/Turčan 2006*, obr. 2), bronzové nákončie so štylizovanou ľaliovou výzdobou (*Janošík/Pieta 2007,* obr. 14: 3), ako aj bronzovú pozlátenú prevliečku s dlhým oválnym pútkom a upevňovacou platničkou. Jej platnička sa však nezachovala celá a preto sa nedajú rozpoznať detaily výzdoby (nepublikované). Všetky tieto predmety sú zhotovené podobnou výrobnou technikou. Opisované bronzové kovanie je ojedinelé a so žiadnymi predmetmi z bojnianskej kolekcie netvorí súpravu. Pri určení funkcie analyzovaného artefaktu spôsobujú ťažkosti nejasné nálezové okolnosti. Na základe analógií sa navyše javí, že kovanie sa nezachovalo celé. Mohlo by ísť o ozdobnú súčasť konského postroja, ale rovnako mohlo byť aj súčasťou garnitúry pásu meča. Kovanie so šarnierom z Bojnej bolo pravdepodobne ovplyvnené umením karolínskym, ako aj neskoroavarským, a dokladá prítomnosť vznešenej vrstvy na tejto lokalite. Analyzované kovanie je možné na základe analógií a techniky výzdoby datovať do prvej polovice 9. storočia.

Na záver by som chcela poďakovať všetkým, ktorí mi poradili pri riešení tohto problému.

LITERATÚRA

Bača/Turčan 2006 — R. Bača/V. Turčan: Bronzové pozlátené nákončie z Bojnej I. In: K. Pieta/A. Ruttkay/M. Ruttkay (Eds.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Arch. Slovaca Monogr. Studia 9. Nitra 2006, 167–172.

Berlekamp 1974 — H. Berlekamp: Funde der Grabungen in Arkona. Zeitschr. Arch. 8, 1974, 211–254.

Bialeková/Pieta 1964 — D. Bialeková/K. Pieta: Zisťovací výskum v Hradci, okres Prievidza. Slov. Arch. 12, 1964, 447–466.

Budinský-Krička 1956 — V. Budinský-Krička: Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tôni na Slovensku. Slov. Arch. 4, 1956, 5–131.

Csuthy, v tlači — A. Csuthy: A késő avar kori füles lószerszámveretek. In: Hadak Útján 20, v tlači.

Filip 1941 — J. Filip: Umělecké řemeslo v pravěku. Praha 1941.

Herrmann 1982 — J. Herrmann: Wikinger und Slawen. Berlin 1982.

Jánošík/Pieta 2007 — J. Jánošík/K. Pieta: Nález zvona na hradisku z 9. storočia v Bojnej. In: K. Pieta/A. Ruttkay/M. Ruttkay (Eds.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Arch. Slovaca Monogr. Studia 9. Nitra 2006, 121–158.

Justová 1977 — J. Justová: Nálezy blatnicko-mikulčického stylu na území zlického kmenového knížectví. Arch. Rozhledy 29, 1977, 492–504.

Justová 1985 — J. Justová: Kontakty zlické Libice s avarsko-slovanským, karolinským a velkomoravským kulturním okruhem. Sborník Národ. Muz. Praha, Řada A, Historie 39, 1985, 23–31.

Kiss 1984/85 — G. Kiss: A Szombathely-Kőszegi úti avar lovassír (A késő avar karéjos övveretek). Móra Ferenc Múz. Évk. 1984/85, 2, 431–462.

Lennartsson 1997/98 — M. Lennartsson: Karolingische Metallarbeiten mit Pflanzenornamentik. Offa 54/55, 1997/98, 431–619.

Meehan 2003 B. Meehan: The Book of Kells. London 2003.

Pieta/Ruttkay 2007 K. Pieta/A. Ruttkay: Bojná – mocenské a christianizačné centrum Nitrianskeho kniežatstva. In: K. Pieta/A. Ruttkay/M. Ruttkay (Eds.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Arch. Slovaca Monogr. Studia 9. Nitra 2006, 21–70.

Profantová 1992 N. Profantová: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In: F. Daim (Hrsg.): Awarenforschungen II. Wien 1992, 605–778.

Profantová 1997 N. Profantová: Blatnicko-mikulčický horizont v Čechách – současný stav a problémy. In: Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska. Wrocław 1997, 85–94.

Trugly 1987 A. Trugly: Gräberfelder aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno. Slov. Arch. 35, 1987, 251–344.

Ungerman 2011 Š. Ungerman: Schwertgurte des 9. bis 10. Jahrhunderts in West- und Mitteleuropa. In: J. Macháček/Š. Ungerman (Hrsg.): Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Studien zur Archäologie Europas 14. Bonn 2011, 575–608.

Wachowski 1992 K. Wachowski: Kultura karolinska a Słowiańszczyzna zachodnia. Wrocław 1992.

Wamers 1985 E. Wamers: Insularer Metallschmuck in wikingerzeitlichen Gräbern Nordeuropas. Neumünster 1985.

Winter 1997 H. Winter: Awarische Grab- und Streufunde aus Ostösterreich. Innsbruck 1997.

FITTING FROM THE HILLFORT BOJNÁ I-VALY

Miriam Jakubčinová

Summary

In 2005 the collections of Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences in Nitra were enriched by bronze fitting, which brought even more variation to an already remarkable set of artefacts from Bojná I-Valy. It is bronze gilded fitting of a slightly trapezoidal shape, on one side ended by a hinge. It is decorated by a complicated motif. In the middle there are leaves forming a palmetto. They come out from the opening for a clench and radiate open. The clench opening is their narrowest place. Under the opening they continue radiating in the form of cuts towards the fitting's corners and to hinge's loops. This way of decoration created space on the both sides of clench opening, in which some sorts of whirling elements, or stylised rosettes, are situated. This whirling motif is depicted also in the wider part of the fitting, on the sides of the second clench opening, however with somewhat wider motifs, since there is more space. On this upper opening there are four cuts, radiating out and extending to the other part of the fitting as well. The decoration is plastically depicted also on the three lateral parts of the fitting. The determining of the fitting's function is made difficult by the fact that it has not been preserved in its entirety, as well as by unknown find circumstances. It could have been part of sword-belt set, or it could serve as part of horse harness for decorative purposes. The fitting from Bojná was probably influenced by Carolingian as well as Late Avar art, proving the presence of noble stratum in the site.

Fig. 1. Bojná. Bronze gilded fitting.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 303–330.

PRAVOUHLÉ JAMOVÉ ŽIAROVISKÁ Z DOBY RÍMSKEJ

K výskytu a funkcii v kontexte výskumu v Pobedime

TITUS KOLNÍK – PETER ROTH

Veľkoplošné odkryvy osád z doby rímskej na Slovensku v druhej polovici 20. storočia priniesli okrem zistenia značného počtu pôdorysov príbytkov, zásobných, materiálových a odpadových jám aj sporadické doklady o existencii rôznych výrobno-hospodárskych objektov (napr. hrnčiarske pece, ohniská a pod.), ako aj jedného špecifického druhu kvadratických objektov s prepálenými stenami. Tieto sme navrhli označovať termínom „pravouhlé jamové žiaroviská" (*Kolník/Roth 2011*, 184). Najprv sme zaznamenali iba ich ojedinelý výskyt v Ponitrí – v Ondrochove-Lipovej (*Kolník 1962*, 533, obr. 109) a v Branči (*Kolník/Varsik/Vladár 2007*, 143, tab. 175: 4, 14; IX: 6) – a na východnom Slovensku – v Pederi (*Lamiová-Schmiedlová 1969*, 412–424, 488, Abb. 3: 4–6; 4–7) a v Medzanoch (*Lamiová-Schmiedlová 1984*, 147; *1987*, 27–40). Neskôr sa podarilo objaviť na lokalitách Pobedim (*Kolník/Roth 1985*; *Roth/Kolník 1992*), Ostrovany (*Lamiová-Schmiedlová 1990*; *1992*; *Lamiová-Schmiedlová/Luštíková/Tomášová 2011*, 187–189) a Zohor (*Elschek 2011*, 175–182) väčšie zoskupenia takýchto pravouhlých jamových žiarovísk.

Obr. 1. Pobedim. Celkový pohľad na žiaroviská odkryté v roku 1984 v trase diaľnice D1.

ŽIAROVISKÁ V POBEDIME

V počiatočnej fáze výstavby diaľnice D1 Bratislava – Trenčín v úseku Piešťany – Horná Streda (77 400–77 600 m) na jeseň 1984 a na jar 1985 boli narušené archeologické objekty. Pracovníci Doprastavu Zvolen na trase budúcej diaľnice mechanicky odstránili asi 30–40 cm hrubú vrstvu ornice a zaregistrovali prítomnosť archeologických sídliskových objektov z doby rímskej. Následne sa na lokalite realizoval záchranný výskum (P. Roth, T. Kolník).

Po začistení odhumusovanej plochy sa zreteľne črtali početné pravouhlé pôdorysy objektov s prepálenými stenami. Ich rozmery oscilovali na úrovni zistenia v rozpätí 90–120 x 120–140 cm. Ako sa ukázalo pri ich odkryve, išlo o pravouhlé jamové žiaroviská (obr. 1). Okrem nich sa podarilo v susedstve žiarovísk odkryť aj niekoľko objektov z doby rímskej (dve zahĺbené chaty, studňu, niekoľko jám exploatačného a odpadového charakteru).

Lokalita sa nachádza v južnej okrajovej časti sídliskovej aglomerácie z mladšej doby rímskej (*Kolník 1962*) tiahnucej sa po oboch brehoch zaniknutého meandrujúceho ramena Váhu. To sa v starších prameňoch uvádza ako „Malaka" (*Bialeková 1990*, 119, obr. 1) a názov je dodnes zachovaného v názve „Mláky". Uvedené osady sú doložené nálezmi z povrchových prieskumov od Brunoviec, cez pomedzie chotárov Pobedim (polohy Horné a Dolné pole) a Horná Streda až po Bašovce.

Pôdne pomery

Žiaroviská sa pôvodne vyskytovali na mierne zvýšenej terase – na brehoch zaniknutého ramena Váhu. Terasu tvorili jemné riečne sedimenty. V sledovanom úseku bola 40–80 cm mocná vrstva hnedočiernej ornice. Pod ňou sa nachádzala asi 90–120 cm hrubá vrstva svetložltej ílovitej hliny. Táto tvorila podložie väčšiny žiarovísk. Hlbšie sa sporadicky vyskytovala štrkovitá vrstva nezistenej hrúbky.

Tvar a rozmery žiarovísk

Všetky žiaroviská mali pravouhlý, teda štvorcový alebo obdĺžnikový pôdorys. Pri viacerých neporušených objektoch (č. 5/84, 9/84, 10/84, 45/85, 48/85, 55/85, 72/85) jeden roh výklenkovite vyčnieval z pravouhlého pôdorysu (obr. 3: 8; 6: 6; 7: 1, 2). Rozmery žiarovísk na úrovni zistenia oscilujú v rozpätí 90–120 x 120–140 cm. Spolu bolo odkrytých 26 žiarovísk; základné údaje k nim sú uvedené v pripojenom prehľade (tabela 1).

Hĺbka žiarovísk od dnešného povrchu sa nedala presne zistiť, nakoľko ornica bola mechanicky odhrnutá v rámci terénnych úprav po vytýčení trasy diaľnice. Jej hrúbka kolísala medzi 20–30 cm, málokedy presahovala 40 cm. Pôdorysy žiarovísk sa črtali už po prvom začistení odhumusovanej plochy. Od úrovne zistenia hĺbka žiarovísk dosahovala 13–70 cm. Steny žiarovísk boli prepálené v hrúbke 2–3 cm, výnimočne len 1 cm so stopami vymazávania. Boli zvislé, iba v niekoľkých prípadoch (obj. 4, 8–11, 13/84) ku dnu mierne kónicky zošikmené (obr. 5: 1–3). Dno žiarovísk bolo rovné bez zvláštnej úpravy ílovitého podložia. Len v dvoch objektoch (obj. 2/84 a 3/84) bolo dno slabo nesúvisle prepálené (obr. 3: 4). Vo východnej časti žiaroviska 46/85 dno tvoril svetložltý podložný íl. V íle žiaroviska č. 40/84 sa vyskytlo väčšie množstvo vápencových konkrécií.

Výplň žiarovísk

Pod hornou vrstvou zeminy, ktorú tvorila prevažne ílovitá hlina tmavohnedej farby, sa nachádzala vo väčšine objektov vrstva prepálených kameňov. Boli to prevažne okruhliaky z kryštalických a metamorfovaných granitických hornín, donesené pravdepodobne z nánosov Váhu. V objekte č. 56/85 a 57/85 sa našli medzi kameňmi aj vápence a v objekte č. 40/84 bol jeden vápencový kameň pripražený ku kameňu kryštalickej horniny. Pozoruhodný v tomto smere bol aj nález hrudy nehaseného vápna v objekte č. 57/85, ktorý akoby ležal na kamennom rošte a nebol jeho súčasťou. Kamene mali v priemere rôznu veľkosť, ktorá kolísala od 20 cm (napr. obj. č. 72/85 – obr. 7: 2) až k hrubozrnnému štrku (obj. č. 44/85). Na mnohých kameňoch boli stopy po ohni a nechýbali ani výrazne prepálené obliaky. Na kameňoch, ale i medzi nimi sa rozptýlene vyskytovali drobné uhlíky. Takmer súvislá 3–4 cm hrubá vrstva uhlíkov a popola bola pod kameňmi na dne objektu 11/84 (obr. 3: 6). Na nich sa nachádzali väčšie či menšie zhluky uhlíkov (obj. č. 9/84, 45/85, 55/85, 46/85, 39/84, 2/84, 8/84). Pozoruhodný je v tomto smere nález väčšieho kusa zuhoľnateného dreva (trámu) v obj. č. 10/84, ktorý bol prelomený cez jeden z okruhliakov (obr. 6: 4). Pravdepodobne pochádzal z nadzemnej časti konštrukcie. Podľa zachovaného kusa sa môžeme domnievať, že išlo o trám približne štvorcového profilu o hrúbke 8–10 cm. Pod vrstvou kameňov na dne sa nachádzala nesúvislá vrstva uhlíkov, ktoré vytvárali vo viacerých žiaroviskách zhluky (obj. č. 3/84, 5/84, 13/84, 40/84, 55/85, 58/85 – obr. 6: 1, 5, 10–12). Zdá sa, že ide o zvyšky drevenej trámovej konštrukcie. Z pomerne dobre zachovaných zvyškov v obj. č. 5/84, 40/84, 58/84 možno vyvodzovať, že to boli hranoly dlhé cca. 50–70 cm, približne štvorcového profilu o hrúbke 8–10 cm. Pochádzali predovšetkým z duba, javora, hrabu obyčajného, brezy, trnky a slivky, najčastejšie bol zastúpený dub (podľa určenia E. Hajnalovej).

Presnosť archeobotanických analýz limituje skutočnosť, že na rozbor boli vybraté iba reprezentatívne vzorky, všetky však neboli analyzované. Zlomkovitosť a zlá zachovalosť zvyškov dolnej drevenej konštrukcie neumožňuje určiť jej pôvodnú podobu. Zo zachovaných zvyškov v obj. č. 5/84 sa dá usudzovať, že okrajové trámy mali zrubovú pravouhlú konštrukciu.

Zvyšky z obj. č. 40/84 a 58/85, prípadne aj 13/84, vzhľadom na nepravidelné rozloženie trámov na dne objektu naznačujú sekundárny zásah pri zániku žiaroviska.

Nálezy

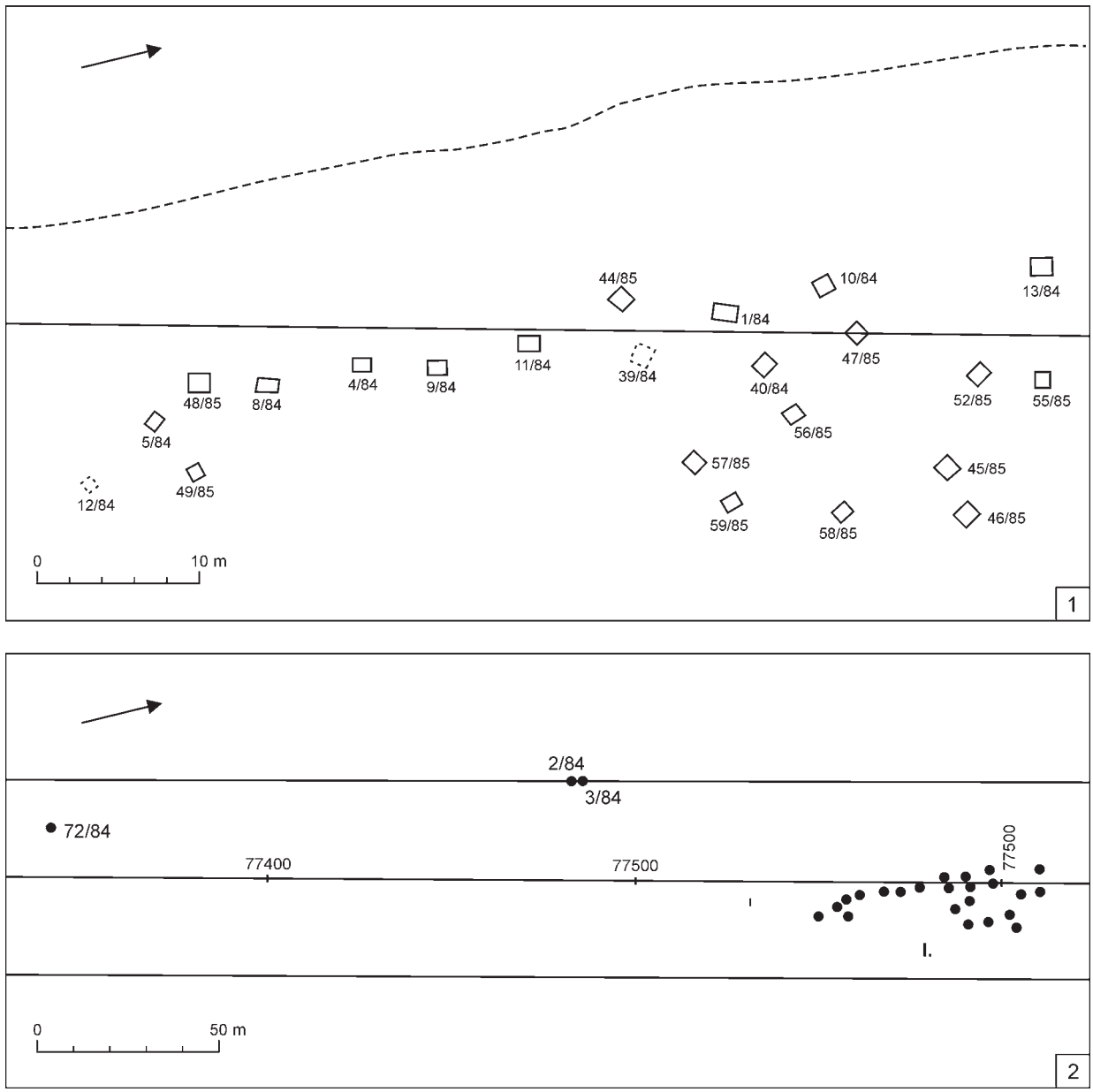
Väčšina žiarovísk v Pobedime neobsahovala žiadne archeologické artefakty. Sporadické keramické zlomky, až na malé výnimky, boli typologicky a chronologicky nevýrazné. Iba v objekte č. 2/84 sa vyskytol črep misky

Tabela 1. Pobedim, prehľad žiarovísk.

Číslo objektu	Pôdorys (tvar)	Steny	Dno	Rozmery [cm]	Hĺbka [cm]	Výplň	Uhlíky (určené)	Kamene (určené)	Nálezy	Poznámka + vyobrazenie
1/84	štvorec	zvislé, prepálené	rovné	120 x 120	10	popolovitá, kamene, uhlíky	väčšie množstvo	väčšie okruhliaky	–	odkrytý buldozérom
2/84	štvorec	zvislé, prepálené v hrúbke 3–4 cm	rovné, nesúvisle prepálené	130 x 130	13	tmavšia zemina, hrudky prepálenej zeminy	zhluky pri stenách	kryštalické a metamorfované horniny vo vrstve	črepy keramiky	obr. 3: 5
3/84	obdĺžnik	zvislé, prepálené	rovné, prepálené, hrúbka 1–2 cm	120 x 140	50	kamene, uhlíky	časti zuhoľnatenej drev. dosky, dĺ. 40 cm, š. 12 cm a dĺ. 20 cm, š. 13 cm, dub (*Quercus spec.*) 11 x	SZ roh – vo vrstve okruhliaky	zlomok kostenej ihlice črepy keramiky	obr. 3: 3–4; 7: 4–7
4/84	obdĺžnik, zaoblené rohy	kónicky ku dnu zošikmené, prepálené	rovné, neprepálené	130 x 95	50	kamene, uhlíky	hrab (*Caprinus betulus*) + dub	okruhliaky	bez nálezov	obr. 3: 7; 5: 3
5/84	štvorec, zaoblené rohy, výklenky v SZ a JV rohu	kónicky ku dnu zošikmené, prepálené	rovné, neprepálené	110 x 105	50	kamene, uhlíky	vrstva hrubá 4–5 cm (pod kameňmi), dub (*Quercus spec.*) 6 x	okruhliaky	bez nálezov	obr. 3: 8; 6: 1
8/84	nepravidelný obdĺžnik	kónicky ku dnu rozšírené, prepálené	rovné	130 x 90	50	kamene, uhlíky	dub (*Quercus spec.*) 9 x	–	bez nálezov	obr. 5: 1
9/84	nepravidelný obdĺžnik, zaoblené rohy, v JV rohu výklenok	zvislé, prepálené	rovné	140 x 90	50	kamene, uhlíky	–	–	bez nálezov	obr. 3: 1, 2; 5: 2
10/84	nepravidelný obdĺžnik	zvislé, prepálené	rovné	130 x 110	50	kamene, uhlíky	dub (*Quercus spec.*) 23 x	–	črep laténskej nádoby	obr. 6: 4
11/84	obdĺžnik, zaoblené rohy	zvislé, prepálené	rovné	140 x 100	?	–	na dne zvyšky konštrukcie	–	bez nálezov	obr. 3: 6; 4: 2; 6: 3
12/84	nezreteľný, porušený už v dobe rímskej?	–	–	–	–	zlomky prepálenej mazanice, zhluky kameňov, železná troska	–	–	črepy keramiky, železitá troska	–
13/84	obdĺžnik nepravidelný	prepálené, ku dnu kónicky rozšírené	rovné	140 x 120	70	na dne pod kameňmi zvyšky drevenej konštrukcie	javor (*Acer spec.*) 7 x, breza (*Betula spec.*) 14 x, trnka, slivka (*Prunus spec.*) 4 x	okruhliaky	črepy keramiky	obr. 6: 2, 5
39/84	rozrušený pravdepodobne štvorec	zvislé?	rovné?	120 x 120	–	–	zuhoľnatené	okruhliaky	–	obr. 5: 10
40/84	porušený, pravdepodobne štvorec	zvislé?	rovné?	120 x 120	–	kusy uhlíkov, akoby zvyšky jedného trámu	–	okruhliaky, pod nimi zvyšky zuhoľnatených driev v rôznych smeroch	šedý vápenec, na povrchu stopa páleného vápna	obr. 6: 8, 11

Tabela 1. Pokračovanie.

Číslo objektu	Pôdorys (tvar)	Steny	Dno	Rozmery [cm]	Hĺbka [cm]	Výplň	Uhlíky (určené)	Kamene (určené)	Nálezy	Poznámka + vyobrazenie
44/85	obdĺžnik	zvislé?	rovné?	120 x 135	–	–	–	veľké okruhliaky (pr.10–20 cm, menšie 4–6 cm)	–	obr. 4: 3; 5: 9
45/85	obdĺžnik, zaoblené rohy, SZ roh – výklenok	zvislé, nerovné, vymazávané?	rovné	130 x 100	–	–	–	–	–	obr. 4: 1; 6: 6
46/85	štvorec, zaoblené rohy	zvislé, nerovné, ako v obj. 45	rovné	110 x 100	–	v JV rohu zhluky prepálenej mazanice a zvyšky zuhoľnateného dreva	–	–	črep keramiky, omletý vodou	–
47/85	štvorec	zvislé, porušené, asi už v dobe zániku	rovné	150 x 140	–	zlomky prepálenej mazanice, uhlíky, kamene	–	–	6 atyp. vodou omletých črepov, zvieracie kosti	obr. 7: 3
48/85	obdĺžnik, zaoblené rohy, výklenok v SZ rohu	zvislé, prepálené	rovné	140 x 100	?	ako v predošlom	–	–	bez nálezov	obr. 7: 1
49/85	štvorec, zaoblené rohy	zvislé, prepálené	rovné	100 x 100	–	zlomky prepálenej mazanice, uhlíky	–	porušená vrstva kameňov	zvieracie kosti	obr. 5: 6
52/85	štvorec	zvislé, prepálené	rovné	120 x 120	–	–	–	–	–	–
55/85	štvorec, porušený	prepálené, zvislé?	rovné?	asi 100 x 100	–	vrstva kameňov, sekundárne porušená	–	porušená vrstva kameňov	–	obr.4: 4; 6: 7, 10
56/85	obdĺžnik	zvislé? prepálené	rovné?	110 x 90	–	ílovitá zemina, pod kameňmi zhluky uhlíkov	–	prepálený vápenec (4 ks)	črepy keramiky atypické, omleté vodou	obr. 5: 11
57/85	obdĺžnik	zvislé? prepálené	rovné?	130 x 110	–	medzi kameňmi väčšia hruda nehaseného vápna	–	vápenec (6 ks) so stopou páleného vápna	atypický črep	obr. 5: 12
58/85	štvorec	zvislé, prepálené	rovné	120 x 115	–	pod vrstvou kameňov zachované zvyšky zuhoľnateného dreva až v dĺžke 80 cm	–	okruhliaky a lomové kamene	–	obr. 6: 9, 12
59/85	obdĺžnik	zvislé, prepálené	rovné	130 x 115	–	zlomky prepálenej mazanice, uhlíky	–	–	–	obr.:5: 7
72/85	obdĺžnik, zaoblené rohy, výklenok v SZ rohu	zvislé, prepálené	rovné	120 x 90	–	kamene a rozptýlené uhlíky	–	nesúvislá vrstva	–	obr. 7: 2

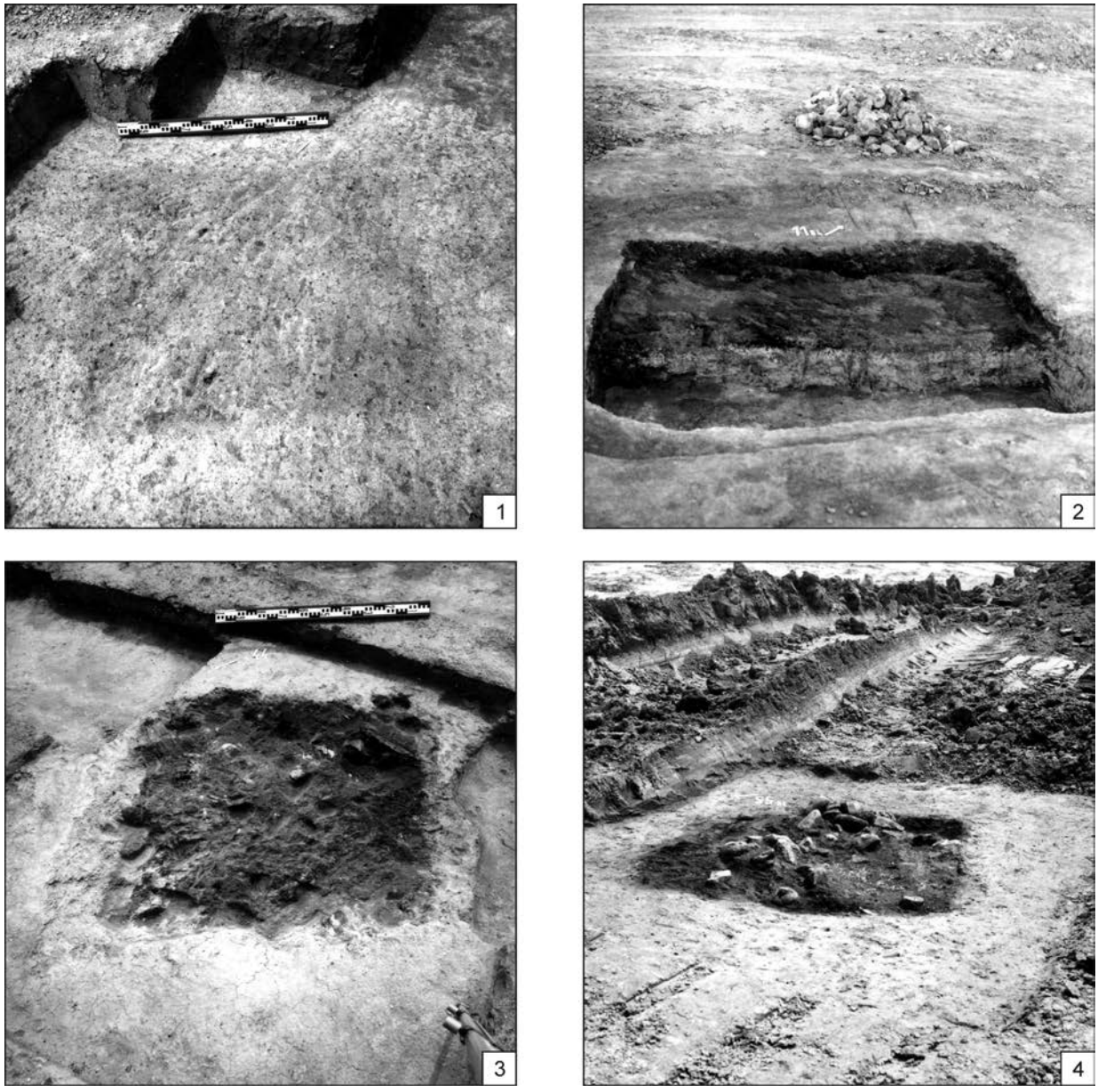
Obr. 2. Pobedim. 1 – plán žiarovísk odkrytých v rokoch 1984 a 1985. Na pláne sa nenachádza lokalizácia objektov 2/84, 3/84 (110–115 m) a 72/82 (258 m) vzdialených od zoskupenia žiarovísk pri km 77,600. 2 – celkové rozloženie žiarovísk medzi 77,300–77,600 km.

vytočenej na kruhu z jemného materiálu a okrajový črep z hrncovitej v rukách robenej nádoby z mladšej doby rímskej. V objekte č. 3/84 sa našiel zlomok kostenej ihlice (obr. 7: 5), zlomky rímskoprovinciálnej sivej prstencovitej misky so stopami čierneho poťahu a výzdoby radielkom (rad zvislých rýh – obr. 7: 4). V rukách robená keramika je zastúpená okrajovým zlomkom z misovitej nádoby s dovnútra zatiahnutým ústím a s vetvičkovitým dekórom na pleciach (obr. 7: 6) a okrajovým črepom esovite profilovaného hrnca so šikmo presekávaným ústím a dlhšími zásekmi na pleciach (obr. 7: 7). V objekte č. 10/84 sa našiel tuhovaný črep pravdepodobne z laténskej situly.

Sporadické keramické nálezy sa priraďujú jednoznačne k spektru keramiky z mladšej doby rímskej (*Varsik 2011*, 170, obr. 92: 3, 4). V niekoľkých prípadoch sa vo výplni žiarovísk v Pobedime vyskytli rozptýlené nevýrazné zlomky zvieracích kostí (obj. č. 2/84, 5/84, 49/85; neboli zatiaľ bližšie analyzované). Železitá troska sa našla v malom množstve v dvoch žiaroviskách (obj. č. 12/84; 45/85).

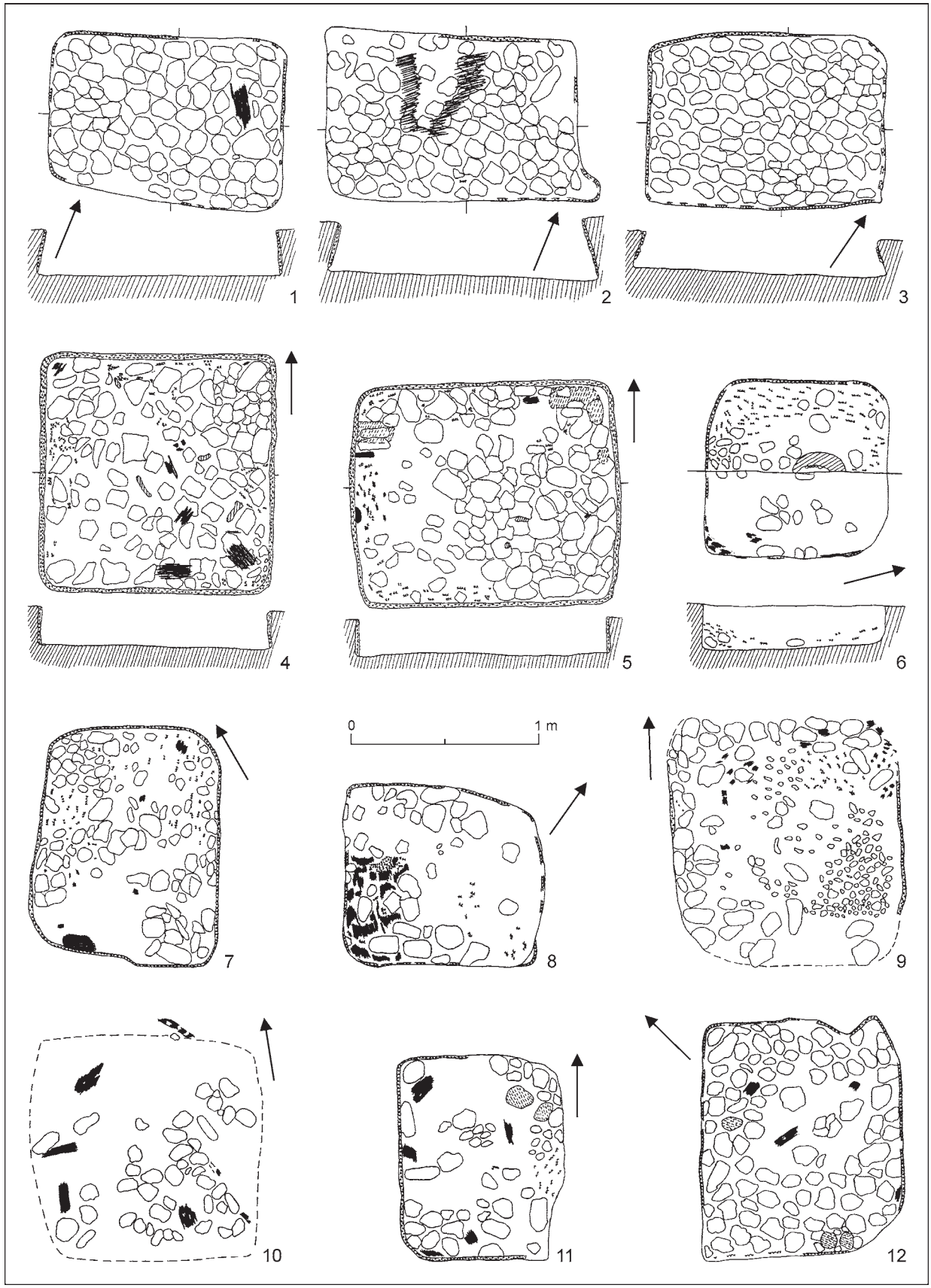
Obr. 3. Pobedim. Žiaroviská v rôznych štádiách odkryvu. 1–2 – objekt 9/84; 3–4 – objekt 3/84; 5 – objekt 2/84; 6 – objekt 11/84; 7 – objekt 4/84; 8 – objekt 5/84.

Obr. 4. Pobedim. Žiaroviská v rôznych fázach odkryvu. 1 – obj. 45/85 na úrovni zistenia; 2 – čiastočne odkrytý obj. 11/84; 3 – obj. 44/85 po odkrytí vrchnej vrstvy; 4 – obj. 55 po odkrytí vrchnej vrstvy.

Datovanie

K presnejšiemu datovaniu žiarovísk z Pobedima máme k dispozícii relatívne málo jednoznačne určiteľných keramických nálezov. Na základe zlomkov provinciálnej i barbarskej keramiky z objektu 3/84 môžeme však v žiaroviská spoľahlivo priradiť k objektom z mladšej doby rímskej. Pre takéto datovanie hovorí aj susedstvo ďalších objektov (chata, studňa) germánskej osady a skutočnosť, že na odkrývanej ploche sa objekty z iných období nevyskytovali. Pre absolútne datovanie máme ale k dispozícii na východnom Slovensku rádiokarbónovú analýzu C^{14} podobného objektu odkrytého S. Šiškom v Zemplínskych Kopčanoch (archív AÚ SAV, nálezová správa č. 7496/76). Analýza vzorky uhlíkov z tohto objektu realizovaná v Berlíne (Zentralinstitut für Frühgeschichte Akademie der Wissenschaften der DDR) poskytla datovanie B_{1n}–1400: 1765 ± 65 B. P. (A.D. 185). Datovanie do mladšej doby rímskej dovoľuje tu aj výskyt črepov ručne zhotoveného hrnca s esovitou profiláciou, ku ktorému poznáme paralely aj zo sídlisk v Pobedime (*Roth/Kolník 1986*, 203). Tieto však patria do neskorého úseku mladšej doby rímskej.

Obr. 5. Pobedim. Žiarovišká. 1 – obj. 8/84; 2 – obj. 9/84; 3 – obj. 4/84; 4 – obj. 2/84; 5 – obj. 3/84; 6 – obj. 49/85; 7 – obj. 59/85; 8 – obj. 46/85; 9 – obj. 44/85; 10 – obj. 39/84; 11 – obj. 56/85; 12 – obj. 57/85.

Podobné datovanie do mladšej či neskorej doby rímskej prichádza do úvahy na základe skromných keramických nálezov aj pre absolútnu väčšinu pravouhlých jamových žiarovísk v Ostrovanoch (*Lamiová 2010*), v przeworskej kultúre v Poľsku (naposledy *Skowron 2010*, 423, 424), na Morave (*Šedo 2011*, 207–208), v hornom Potisí na území Maďarska (*Istvánovits 1993*, 133), Rumunska (*Matei/Stanciu 2000*, 14, 58; *Gindele 2010*, 151) i Zakarpatskej Ukrajiny (*Kotigoroško 1995*, 116), ako aj v Škandinávii (*Fors 2008*, Appendix 21, 22, Tabell 11–3, Fig. 10).

V starších obdobiach je v strednej Európe výskyt pravouhlých žiarovísk výnimočný a súvisí evidentne s produkciou železa. Je pozoruhodné, že sa viaže iba ku zakarpatskému regiónu. V halštatskom nálezovom prostredí na lokalite Irshava (Iršava, maď. Ilosva) registruje I. Popovich pravouhlé žiaroviská (rozmery 1,3 x 1,7 m, hĺbka 0,37 cm) so zvislými, v hrúbke 2,5 cm dobre prepálenými stenami a predpokladá priamy súvis s metalurgiou železa (*Popovich 1999*, 143, 144, Fig. 5, 6). V kontexte s významným industriálnym železiarskym laténskym komplexom v Novo-Klinove (maď. Újakli) objavil podobné pravouhlé žiarovisko rozmerov zhruba 2 x 2 m s dobre prepálenými (2–3 cm) stenami I. V. Bidzilja. Považuje ho za zariadenie na ukladanie dreveného uhlia potrebného pre činnosť metalurgického železiarskeho centra (*Bidzilja 1971*, 29, ris. 8). Vo výplni uvedených objektov sa nevyskytovali kamene.

Výskyt pravouhlých žiarovísk

Pravouhlé jamové žiaroviská sú charakteristické najmä pre osady przeworskej kultúry (naposledy *Skowron 2010*, 423–424). Početne sú zastúpené v mladšej dobe rímskej i v hornom Potisí, kam expandovali nositelia tejto kultúry. Vyskytujú sa najmä na Zakarpatskej Ukrajine (*Kotigoroško 1995*, 212, Fig. 69, 70, 93), v Maďarsku (*Istvánovits 1993*) a Rumunsku (*Gindele/Istvánovits 2009*, 15, 16, 94, 95, Taf. 206–212; *Gindele 2010*, 151; *Matei/Stanciu 2000*, 95–97, Fig. 38, 39). Na východnom Slovensku boli vo väčšom počte odkryté v Ostrovanoch (naposledy *Lamiová-Schmiedlová/Luštíková/Tomášová 2011*, 187–189). Nie je vylúčené, že v kontexte prieniku elementov przeworskej kultúry pozdĺž Jantárovej cesty bude možné posudzovať aj výskyt pravouhlých jamových žiarovísk na západnom Slovensku (Zohor, Pobedim). S przeworskou kultúrou priamo súvisí výskyt žiarovísk na Opavsku (*Šedo 2011*, 208, 209).

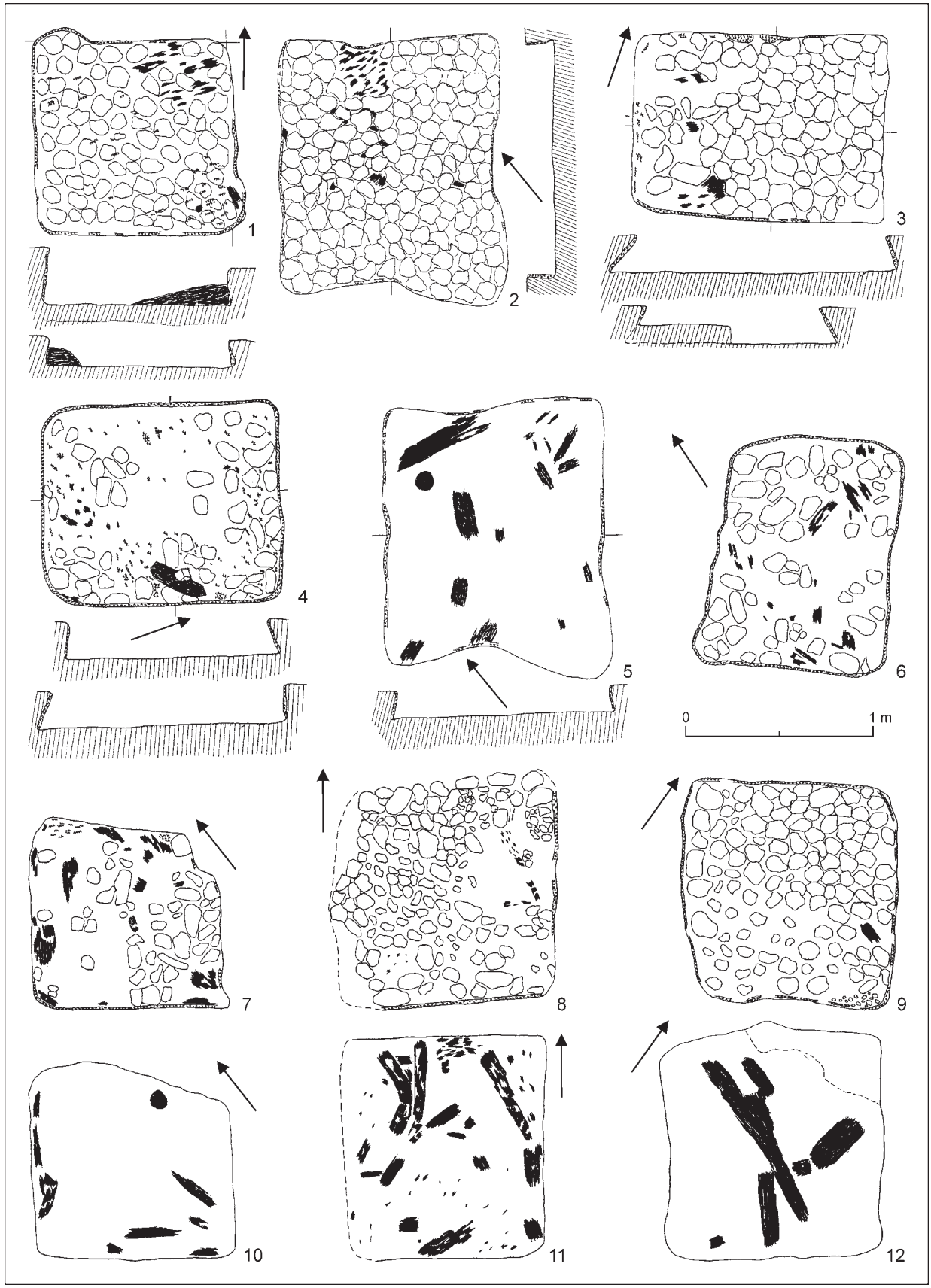
V prehľadnej štúdii o staviteľstve a príbytkoch v przeworskej kultúre na území Poľska sa I. Jadczykowa detailne zaoberala ohniskami vo vnútornom priestore obydlia (*Jadczykowa 1981*, 217). Konštatovala, že z 233 evidovaných ohnísk tieto mali iba v 21 prípadoch pravouhlý pôdorys. Často boli vymedzené kameňmi (*Jadczykowa 1981*, 217–222). Žiaľ, jamové žiaroviská mimo domov neevidovala a neanalyzovala.

Lokalizácia v rámci osád

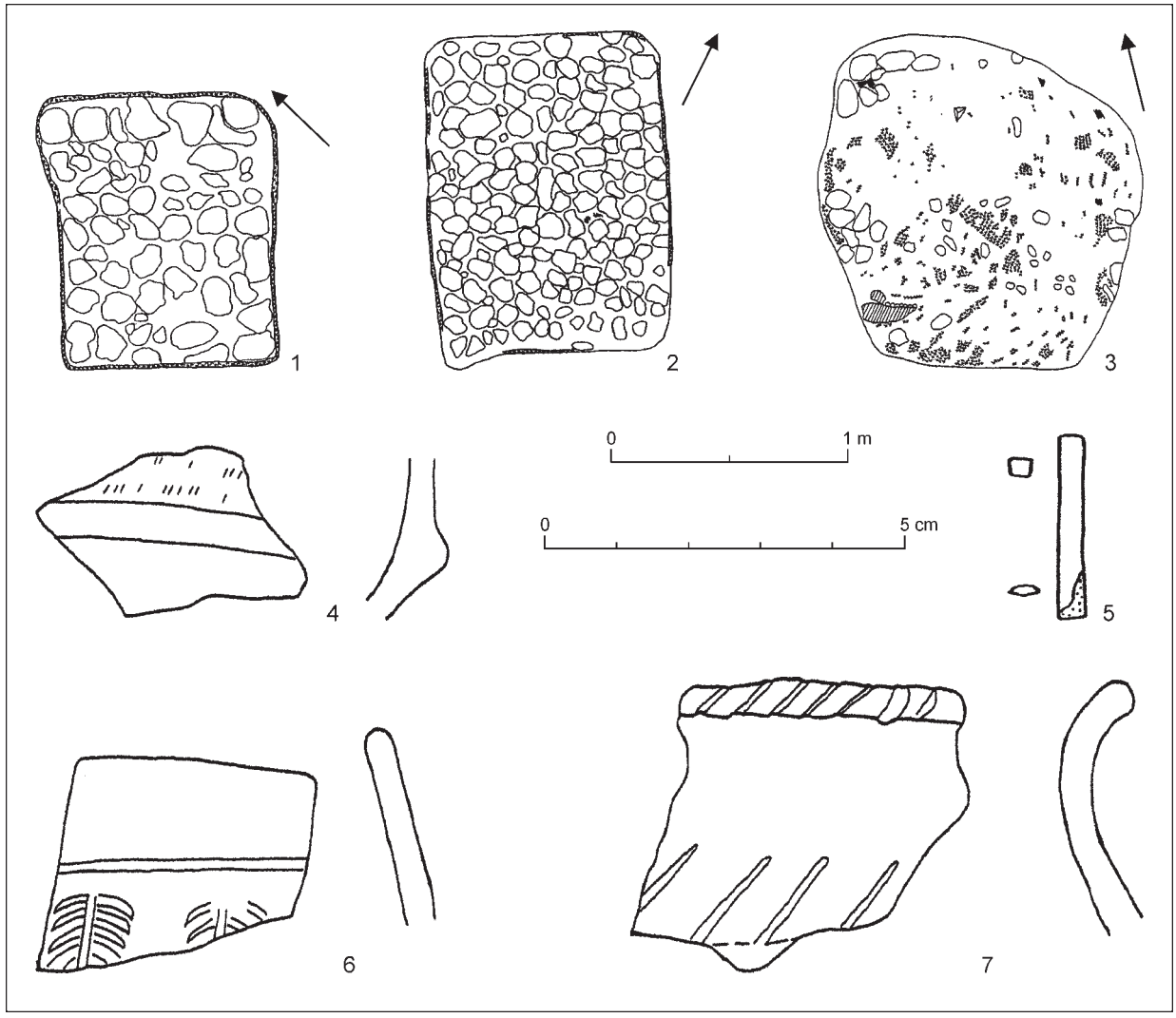
Absolútna väčšina jamových žiarovísk sa nachádzala v okrajových alebo periférnych zónach sídelných areálov a v blízkosti výdatných vodných zdrojov (potokov, riek, močiarov). Na sídliskách przeworskej kultúry, napríklad v Opatówe to bolo vo vzdialenosti okolo 240 m od obytnej zóny (*Mączyńska 1973*, 110), podobne aj v osade Wólka Łasiecka na jej periférii (*Bender/Balke 1964*, 88; *Bender/Barankiewicz 1962*, 35). Rovnakú skutočnosť zisťujeme aj na sídliskách v Pobedime, v Zohori (*Elschek 2011*, 175) a na východnom Slovensku v Pederi (*Lamiová-Schmiedlová 1969*) a v Ostrovanoch (*Lamiová-Schmiedlová/Luštíková/Tomášová 2011*, 189). Podobná lokalizácia žiarovísk je doložená aj pri sídliskových aglomeráciách v hornom Potisí: Tarpa-Almatároló (*Istvánovits 1993*, 132, 139), Csengersima-Petea (*Gindele/Istvánovits 2009*, 15, 16, 94, 95), Beregsurány (*Istvánovits/Vaday 1983*, 54). Situovanie na okraji osád v blízkosti vodného zdroja je charakteristické aj pre žiaroviská objavené na Opavsku (*Šedo 2011*, 207).

Na nálezisku Beregovo VI boli žiaroviská v okolí hrnčiarskych pecí (*Kotigoroško 1995*, 116, obr. 69, 70, 93), podobne aj na sídlisku Beregsurány (*Istvánovits/Vaday 1983*). Umiestnenie žiarovísk na periférii osád, resp. v ich výrobno-hospodárskej zóne je charakteristickou črtou prevažnej väčšiny všetkých pyrotechnických zariadení v dobe rímskej (*Thér et al. 2010*, 326).

Ďalším spoločným znakom pre umiestnenie jamových žiarovísk je blízkosť vodného toku alebo aspoň výdatnejšieho zdroja vody. Voda bola potrebná pravdepodobne k prevádzke väčšiny žiarovísk. Zároveň blízkosť vodného zdroja zohľadňovala aj bezpečnostné hľadisko v prípade požiaru. Je zaujímavé, že táto zákonitosť platí aj pre územne a časovo vzdialené žiaroviská z neskorej doby bronzovej v severnom Meklenbursku, Dolnom Sasku a v južnej Škandinávii (*Schmidt/Forler 2004*, 23, 18; *Honeck 2009*, 16; *Hüser 2011*, 116, 117).

Obr. 6. Pobedim. Žiarovіská. 1 – obj. 5/84; 2, 5 – obj. 13/84; 3 – obj. 11/84; 4 – obj. 10/84; 6 – obj. 45/85; 7, 10 – obj. 55/85; 8, 11 – obj. 40/84; 9, 12 – obj. 58/85.

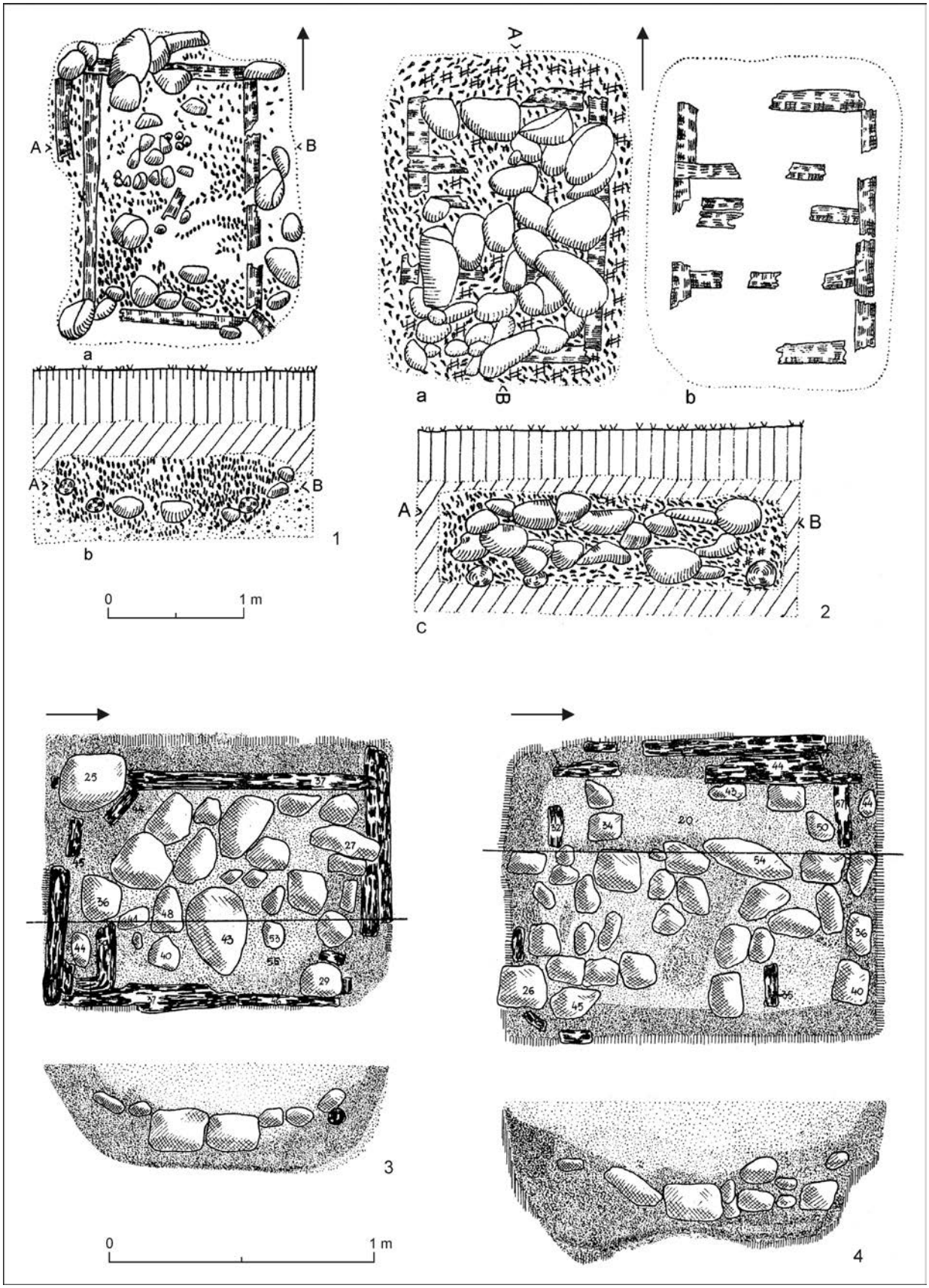
Obr. 7. Pobedim. Žiaroviská. 1 – obj. 48/85; 2 – obj. 72/85; 3 – obj. 47/85; 4–7 – keramické nálezy a zlomok kostenej ihlice z obj. 3/84.

Pravouhlé žiaroviská v Pobedime sa kumulujú na južnom okraji sídelnej aglomerácie v jednej línii v rozpätí takmer 300 m v severojužnom smere. Na väčšine lokalít przeworskej kultúry sa vyskytujú v susedstve iných pyrotechnických zariadení, teda žiarovísk kruhového, oválneho alebo nepravidelného pôdorysu. Mnohé majú podobné rozmery, sú plytko zahĺbené, s prepálenými stenami a s podobnou výplňou (*Urbaniak 2008*, 80). Líniová dislokácia žiarovísk s rovnakou štruktúrou výplne je výrazne doložená aj na dolnosaských pravekých lokalitách (*Hüser 2011*, 98, Abb. 5, 6, 14).

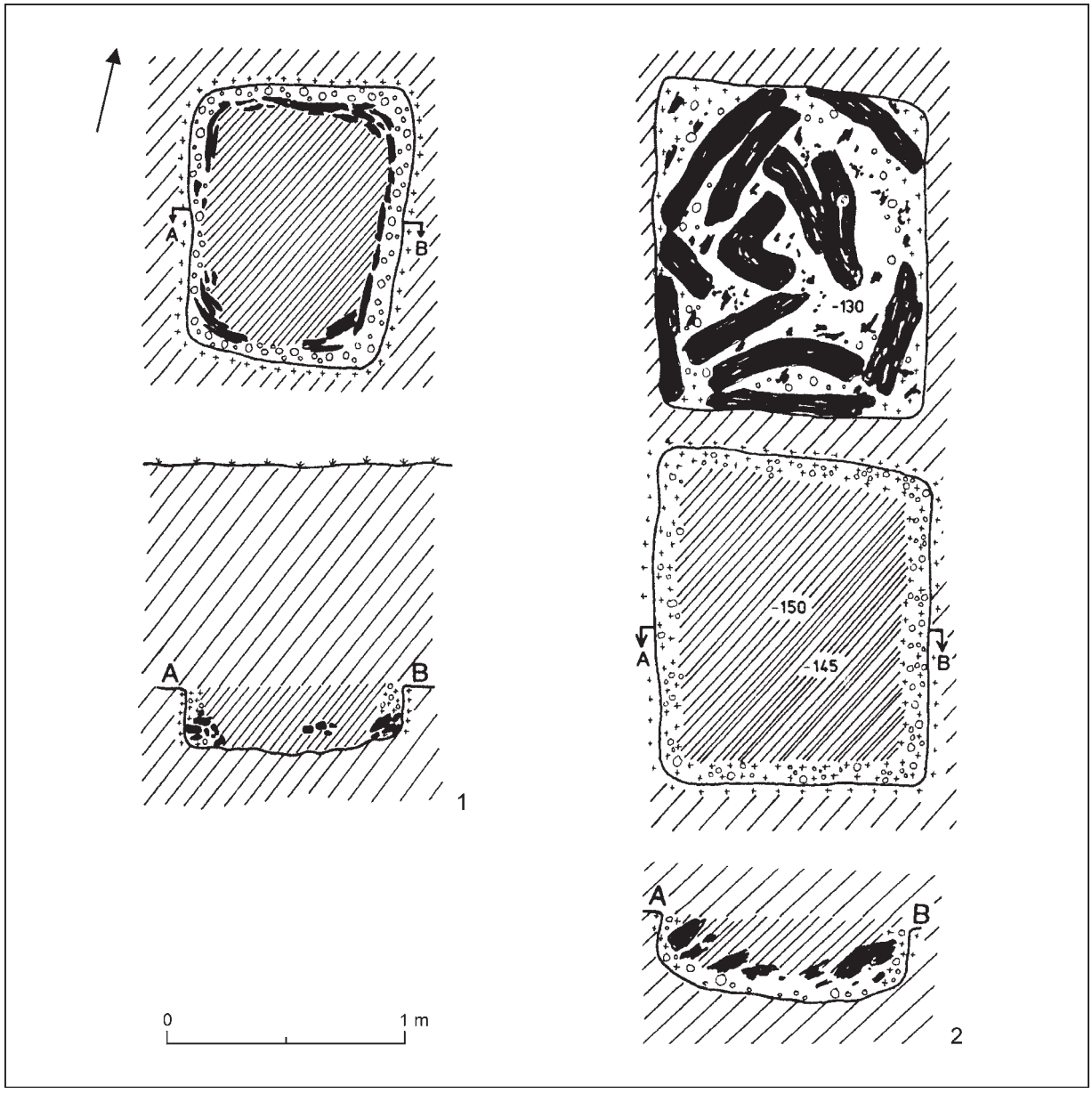
V súčasnosti sa nedá odpovedať na otázku, či žiaroviská boli používané krátkodobo, alebo či išlo o viacnásobné, resp. dlhodobé využívanie ich funkcie. Superpozícia pravouhlých jamových žiarovísk, doložená v Złote (*Urbaniak 2008*, obr. 34) a v Zalău (*Matei/Stanciu 2000*, Fig. 38; 39: 2a; 40), by mohla nasvedčovať skôr pre prvú alternatívu.

Počet a veľkosť žiarovísk

Zastúpenie jamových žiarovísk v jednotlivých osadách značne kolíše. Pravdepodobne závisí nielen od výnimočnosti danej usadlosti, ale predovšetkým od veľkosti skúmanej plochy náleziska, resp. od odkryvov jeho okrajových zón. Kým vo viacerých osadách evidujeme iba sporadicky výskyt žiarovísk (napr. Branč – 2x, Ondrochov-Lipová – 1x, Peder – 4x), v iných osadách sa vyskytujú zoskupenia desiatok žiarovísk (Pobedim – 25x, Ostrovany – 28x, Tarnowiec – 128x, Wiktorów – 29x, Wólka Łasiecka – okolo 100x,

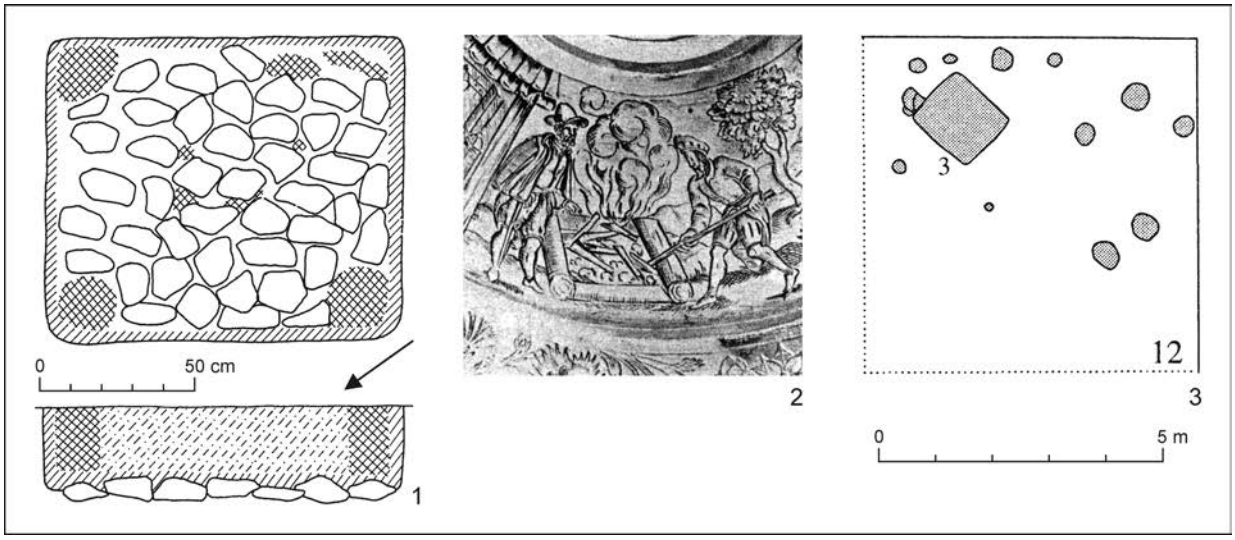
Obr. 8. Žiaroviská so zvyškami pravouhlej zuhoľnatenej konštrukcie. 1–2 – Stobnica-Trzymorgi 2 (podľa Wiklak 1984; Skowron 2010, tabl. III); 3–4 – Opatów (podľa Mączyńska 1973, rys. 5, 6).

Obr. 9. Žiaroviská s veľkými kusmi zuhoľnatenej pravouhlej(?) konštrukcie. 1, 2 – Tarpa-Almatároló (podľa Istvánovits 1993, Fig. 4, 5).

Stobnica-Trzymorgi – 35x, Złota – 113x, Csengersima-Petea – 63x). Dominantné sú menšie žiaroviská so štvorcovým alebo obdĺžnikovým pôdorysom, ktorých rozmery oscilujú v rozpätí 80/100 x 100/150 cm. Majú absolútnu prevahu vo všetkých oblastiach výskytu. Rozmernejšie žiaroviská so stranami nad 200 cm sú zriedkavé (*Bidzilja 1971*, 21; *Szpunar/Okoński 2004*, 477–478). Možno predpokladať, že veľkosť žiarovísk súvisí predovšetkým s ich funkciou. Väčšie žiaroviská pravdepodobne možno spájať s produkciou železa, vápna, dreveného uhlia a podobne (*Bidzilja 1971*, 21; *Baran 1981*, 41–43).

Pri rozrôznení a interpretácii funkcie žiarovísk sa ako dôležitý ukazovateľ javí aj hĺbka týchto objektov. Všeobecne možno konštatovať, že pyrotechnické objekty málokedy boli zapustené do väčších hĺbok. Od úrovne zistenia sa ich hĺbka väčšinou pohybuje medzi 20–50 cm. Maximálna hĺbka 80 cm sa objavuje pri žiaroviskách v Opatówe (*Mączyńska 1973*, 97, 98, rys. 5). Obrysy žiarovísk sa niekedy začali črtať už v hĺbke 20 cm. Možno dedukovať, že hĺbka žiarovísk iba výnimočne presahovala 100 cm od dnešného povrchu. Prepálené steny žiarovísk nasvedčujú, že v nich došlo k pôsobeniu značne vysokej teploty spôsobenej ohňom. Nemožno jednoznačne rozhodnúť, či k prvému výpalu stien niektorých objektov nedošlo

Obr. 10. 1 – žiarovisko v Medzanoch s koncentráciou uhlíkov v rohoch a s kameňmi na dne; 2 – praženie rudy na baníckom kalichu z Bernu zo 17. storočia (podľa Pittioni 1972, Taf. XXXIV); 3 – žiarovisko v kontexte kolových jám v Lazuri-Lubi tag (podľa Matei/Stanciu 2000, Anex 4).

už pred ich uvedením do prevádzky. K prepáleniu dna žiarovísk dochádzalo iba výnimočne. Účinok žiaru zmenšoval popol, prípadne kamenný alebo drevený rošt. Pre rozlíšenie funkcie objektov sú dôležité pozorovania, či vrstva kameňov bola na dne alebo vyššie nad vrstvou popola.

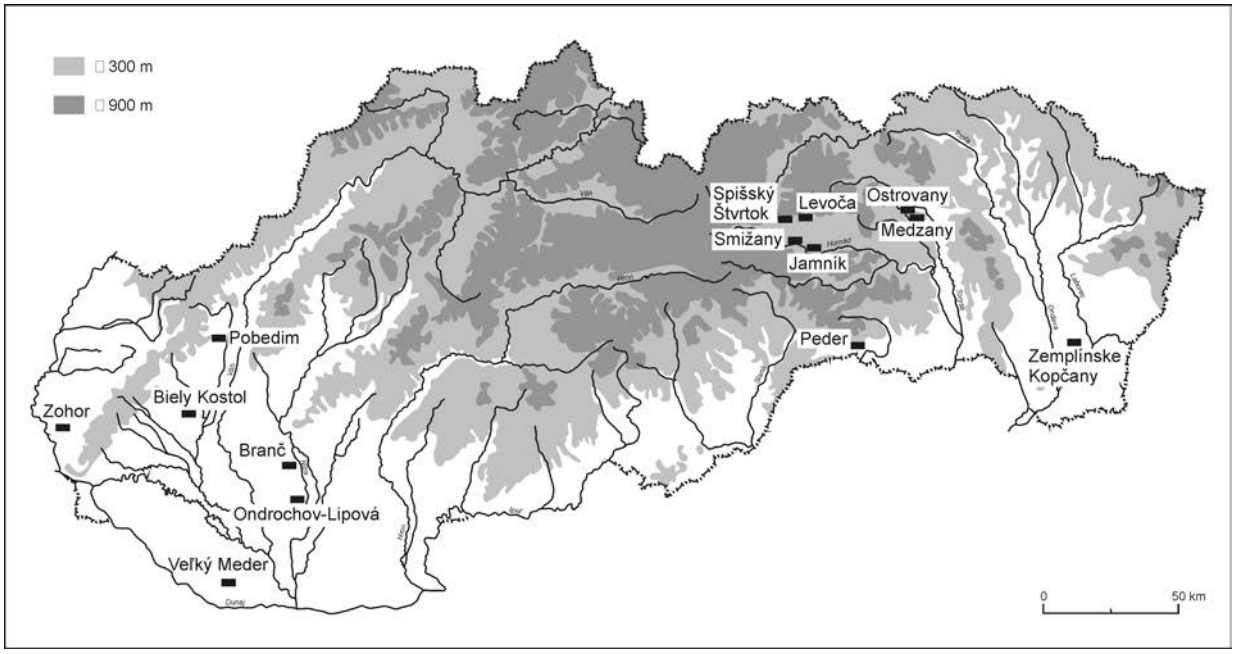
Otázky interpretácie – multifunkčnosť žiarovísk

Funkcia pravouhlých jamových žiarovísk a žiarovísk vôbec nie je dosiaľ jednoznačne a uspokojivo vyriešená. Typologická príbuznosť jamových žiarovísk (pôdorys, rozmery, prepálené steny, kamene, uhlíky, prípadne zvyšky zuhoľnatených trámov a dosiek vo výplni a na dne) môže zvádzať k domnienke, že žiaroviská v rámci jednej osady slúžili rovnakému účelu. Ukazuje sa ale, že formálne takmer totožné žiaroviská mohli plniť úplne rozdielne funkcie. Sériový výskyt batérií jamových žiarovísk na okraji väčších sídliskových aglomerácií priamo indikuje potrebu ich funkčného rozrôznenia.

Pri prvej interpretácii funkcie žiarovísk z Pobedima sme predpokladali, že boli používané najmä na primárnu úpravu bahenných železitých rúd. Stopové doklady výskytu týchto rúd sa v Pobedime vyskytujú na dne koryta bývalého ramena Váhu (*Kolník/Roth 1985*, 130–131). Vyslovili sme názor, že žiaroviská mohli slúžiť ako tzv. jednoduché sádzačky, v ktorých dochádzalo pomocou vody ku gravitačnému rozdružovaniu sedimentačných hornín bohatých na železo od ílovitých zložiek riečneho bahna. Pri tomto procese z bahna obsahujúceho železnú rudu sa vyplavujú ľahšie ílovité zložky zeminy a na rošte zostanú ťažšie zrná železnej rudy (*Žabka 1972*, 108). Pri následnej úprave rudy pražením sa voda odparila a ruda sa tavila. Túto eventualitu podporuje okolnosť, že mnohé žiaroviská na území przeworskej kultúry sú situované v blízkosti močiarov, kde sa vyskytuje bahenná ruda.

Súvis funkcie žiarovísk s metalurgiou železa potvrdzuje aj objekt z Medzian (obr. 10: 1 – *Lamiová-Schmiedlová 1984*, 147; *1987*). Uvedená autorka poukázala aj na novoveký ikonografický doklad podobnej technológie, zobrazený na baníckom kalichu z Bernu (obr. 10: 2). Za objekty súvisiace s výrobnou metalurgickou činnosťou považoval F. Javorský aj jamové žiaroviská zistené na Spiši, v Smižanoch a v Spišskom Štvrtku (*Javorský 1977*, 142, 148). Podobne sú interpretované aj žiaroviská z Jamníka, v ktorých sa našla aj železná troska. Uvedené predpoklady plne zodpovedajú zisteniu E. Miroššayovej o výskyte a spracovávaní železnej rudy na východnom Slovensku (*Miroššayová 1995*). S metalurgickou činnosťou pravdepodobne možno spájať aj výskyt niektorých žiarovísk na územiach przeworskej kultúry (*Wiklak 1984*; *Skowron 2010*, 424), najmä v oblasti Sliezska (*Pawlowski 1979*, 198; *Tomczak 2002*, 73).

Žiaroviská mohli slúžiť aj ako pece na pálenie vápna milierovým spôsobom. Takéto objekty patrili k najjednoduchším zariadeniam na výrobu vápna, známym už od praveku. Podobným spôsobom sa pálilo vápno dlho, ešte aj cez celý stredovek (*Merta 1980*, 32). Na dno vyhĺbenej jamy obdĺžnikovitého

Obr. 11. Výskyt pravouhlých jamových žiarovísk na Slovensku.

alebo štvorcového pôdorysu sa položilo niekoľko drevených trámov pomerne husto vedľa seba tak, aby sa dal na ne položiť rošt z kameňov neobsahujúcich vápenec. Na tento rošt sa potom nakladali striedavo palivo (drevené brvná) a hrubý vápenec (dolomit) v niekoľkých vrstvách nad sebou. Potom sa takto vytvorený milier prekryl vrstvou drnov, aby po zapálení paliva prebehla exotermická reakcia. Táto reakcia musela prebiehať najmenej 24 hodín, ak sa malo dosiahnuť kvalitné vypálenie vápna (*Merta 1980*, 37). V jednom rohu bolo potrebné nechať otvor, ktorým sa mohol celý milier zapáliť. Mal tvar akéhosi tunela vedúceho k drevu nad kamenným roštom. Oproti tomuto tunelu sa musel na hornej (už zasypanej) časti miliera urobiť druhý otvor slúžiaci ako komín. Prúdenie vzduchu medzi oboma otvormi zabezpečovalo lepšie horenie zasypaného dreva. Spodný rošt z dreva a kameňov nevápencového zloženia zabezpečoval prúdenie vzduchu aj po prehorení drevených trámov (paliva), ich prepadnutí a pomiešaní s vápencom. Mohol by o tom svedčiť výklenok v rohu niektorých objektov (č. 5/84; 9/84; 45/85; 48/85; 72/85). Nálezy pripražených vápencov na nevápencových kameňoch v objekte 40/84, ako i nález hrudy nehaseného vápna v objekte 57/85 by mohli nasvedčovať, že niektoré žiaroviská v Pobedime boli využité na tento účel. Nemožno však vylúčiť ani eventualitu, že vápno vzniklo náhodne, ak sa do kamenného roštu dostali aj vápencové kamene.

K produkcii vápna boli ale vhodnejšie rozmernejšie žiaroviská kruhovitého alebo oválneho pôdorysu a kotlovitého zahĺbenia (*Ernst 1967*; *Leube 1967*, Abb. 159, 160; *Schuster 2000*; *ten istý 2004*, 69–71; *Jurkiewicz/Machajewski 2006*, 148; *Tyszler 2008*; *Uschmann 2006*; *Skowron 2010*, 424–426).

J. Herrmann (ústne v roku 1985) vyslovil myšlienku, že objekty v Pobedime mohli slúžiť ako garbiarske jamy pri prvotnej úprave kože pred ich ďalším spracovaním (*Kolník/Roth 1985*, 131). Stočené kože sa ukladali na rošt a boli zalievané tekutinou, v ktorej sa vylúhovali (*Šedo 2011*, 211).

Skutočnosť, že objekty majú vždy prepálené steny, ale iba vo výnimočných prípadoch dno, ktoré by malo zabrániť úniku vody do podložia, svedčí skôr proti tejto interpretácii. Na druhej strane ale nemožno zabúdať, že vrstva popola na dne jamy spomaľuje, alebo niekedy úplne znemožňuje prepálenie podložia. (Je to poznatok známy a overený chalupármi, že aj pri opakovanom kladení ohňa na tom istom ohnisku nedochádza k prepáleniu podložia). Podľa pozorovaní získaných počas vykopávok v Pobedime je pravdepodobné, že v tamojšej štruktúre pôdneho podložia by dochádzalo k rýchlemu presakovaniu vody nadol, preto sa domnievame, že tak isto by rýchlo unikala aj koželužná tekutina. Ale úvahu, že niektoré jamové žiaroviská mohli plniť funkciu garbiarskych jám, netreba zatiaľ celkom vylučovať. Rovnako ani hypotézu, že žiaroviská s neprepálenými kameňmi mohli slúžiť ako jamy na máčanie ľanu a konôp (*Honeck 2009*, 22). Viac svetla do interpretácie funkcie žiarovísk môžu priniesť iba analýzy zloženia jednotlivých vrstiev ich výplne.

Pozoruhodnú hypotézu o možnej funkcii niektorých žiarovísk uvádza J. Moszczyński. Značný výskyt prepálených kameňov so značnou drobivosťou vo výplni žiarovísk by podľa neho mohol nasvedčovať, že niektoré žiaroviská slúžili na získavanie „ostriva" pridávaného do hliny určenej k výrobe keramiky (*Moszczyński 2010*, 73, 74). Uvedený autor zastáva názor, že v zoskupení typologicky takmer totožných žiarovísk môžu byť diferencie v ich funkčnom určení.

Situovanie vyše 80 žiarovísk na okraji sídliskovej aglomerácie vo Wólke Łasieckej v Poľsku viedlo autorov výskumu (*Bender/Barankiewicz 1962*, 32, 33) k pozoruhodnej, no dosť bizarnej úvahe, že išlo o hospodársko-kuchynské zariadenia pre návštevníkov prichádzajúcich do osady na trhy za účelom výmeny výrobkov a obchodu. Neskôr na základe okolnosti, že žiaroviská sa kumulovali okolo väčšej kolovej stavby, pripustili možnosť, že mohli slúžiť aj pri kultových či náboženských slávnostiach (*Bender/Balke 1964*, 89, 90). Nad možnosťou kultovej funkcie žiarovísk, realizáciou rôznych rituálnych náboženských praktík, sa zamýšľajú aj ďalší autori (*Godłowski 1969*, 325; *Mączyńska 1973*, 110; *Dumitraşcu 1979*, 162, 163, Fig. 3, 4; *Wiklak 1984*, 196; *Kotigoroško 1995*, 116; *Gindele/Istvánovits 2009*, 16; *Gindele 2010*, 151). Možná súvislosť s vykonávaním kultovo-náboženských rituálov (vrátane pečenia a prípravy špeciálnych jedál) sa predpokladá aj pri interpretácii funkcie žiarovísk z neskorej doby bronzovej až z predrímskej doby železnej v severonemeckom priestore a v južnej Škandinávii (*Schmidt/Forler 2003*, 36–39; *Honeck 2009*, 26–29; *Hüser 2011*, 115–119).

Predpoklad nadzemnej drevenej konštrukcie

Pravouhlý pôdorys žiarovísk priam indikuje rámovú zrubovú konštrukciu v základovej časti žiaroviska. Zvyšky takéhoto rámu boli odkryté na viacerých osadách przeworskej kultúry, napr. na lokalite Opatów (obr. 8: 3, 4 – *Mączyńska 1973*, 97, rys. 5, 6), Stobnica-Trzymorgi 2 (obr. 8: 1, 2 – *Wiklak 1984*, 181, rys. 17, 19; *Skowron 2010*, 424, tab. III: 1, 2), Konopnica 6 (*Tyszler 2008*, 423; *Skowron 2010*, 424), ale aj na sídlisku Tarpa Almatároló (obr. 9: 1, 2 – *Istvánovits 1993*, 132, 133; Fig. 3–5; tab. VII: 1–3, 8, 9) v hornom Potisí. Aj v Pobedime zistené väčšie kusy zuhoľnateného dreva na kameňoch alebo medzi nimi (napr. obj. 10/84, 13/84) nasvedčujú na rámovú základovú konštrukciu, ale i drevenú nadzemnú stavbu. Možno ju predpokladať aj na základe pravouhlého pôdorysu. Na lokalite Lazuri-Lubi-tag sa vyskytlo žiarovisko v kontexte systému kolových jám poukazujúcich na širšie prestrešenie (obr. 10: 3 – *Gindele/Istvánovits 2009*, 15; *Matei/Stanciu 2000*, Anhang 4, Befund 3, Oberfläche 12). Aj pri iných žiaroviskách možno uvažovať o nejakej forme strešnej ochrany. Stopy zhorených drevených konštrukcií sa vyskytli aj v pravekých dolnosaských žiaroviskách (*Hüser 2011*, 115, Abb. 15).

Zistenie a zachovanie zvyškov drevených konštrukcií žiarovísk je zrejme závislé od pôdnych podmienok a pravdepodobne do značnej miery aj od techniky odkryvu. Archeologický výskum nemá šancu zistiť formu nadzemnej konštrukcie, ale možno dedukovať, že v niektorých prípadoch išlo o drevenú stavbu búdkového typu. Zostáva nám veriť, že budúce výskumy poskytnú nové poznatky aj k riešeniu problému foriem nadzemných konštrukcií žiarovísk. Dôležité bude odlíšiť, ktoré uhlíky a zuhoľnatené drevá sú pozostatkami prevádzky žiaroviska a ktoré sú zvyškami deštruovanej drevenej nadzemnej konštrukcie.

Striktná pravouhlá dispozícia jamových žiarovísk, ale aj časté zvyšky zuhoľnatených trámov v ich výplni jednoznačne vypovedajú o existencii zrubovej drevenej konštrukcie v zahĺbenej časti objektu a o búdkovitej stavbe prečnievajúcej nad terén. Toto zistenie predstavuje rovnako dôležitý faktor pri pátraní po ďalšej možnej funkcii jamových žiarovísk. Napokon sa domnievame, že niektoré žiaroviská mohli plniť funkciu akýchsi sanitárnych a hygienických zariadení. Častý výskyt značne prepálených kameňov v žiaroviskách nad popolovitou vrstvou (nad dnom) nás oprávňuje uvažovať aj o ich možnej sanitárnej funkcii, prípadne o zariadení na hygienickú očistu na spôsob fínskej sauny alebo ruskej „banji" (*Honeck 2009*, 23, 25). Možno pripustiť, že v horúcej pare sa mohla konať sanitárna dezinfekcia odevov od drobných parazitov (napr. odvšivavenie), ale aj hygienická telesná očista.

Z dostupnej literatúry nám nie je známe, či si niektorí archeológovia už položili otázku, akú podobu mali v praveku a vo včasnej dobe dejinnej objekty, ktoré dnes označujeme ako toalety. Nevieme sa zmieriť s predstavou, že napríklad príslušníci spoločenskej elity doby bronzovej alebo kniežacej vrstvy doby rímskej, ktorí mali možnosť zoznámiť sa s existenciou hygienických zariadení a latrín v rímskych provinciách, vykonávali telesnú potrebu len kdesi v poli medzi kríkmi alebo burinou, či haldami odpadkov.

Treba uvažovať – budúce analýzy výplne žiarovísk k tomu azda prinesú argumenty – že niektoré z nich mohli plniť aj funkciu toaletných objektov. Pravda tu treba zvážiť, aké boli dôvody prepálenia stien

žiarovísk, ako možno interpretovať prítomnosť uhlíkov, popola a prepálených kameňov v ich výplni. Domnievame sa, že vysvetlenie možno hľadať v prevencii, v snahách znížiť riziko infekcií (vypálenie jamy, sypanie popola do jamy s uhlíkmi) s jasným dezinfekčným zámerom. V zánikovej fáze týchto žiarovísk zasa mohlo ísť o likvidáciu drevenej konštrukcie intencionálnym zapálením. Dôležitú úlohu mohli pritom zohrať aj preventívne dôvody – zábrana šíreniu epidémií.

Na záver úvah o používaní pravouhlých jamových žiarovísk možno konštatovať, že nepochybne mohli plniť rôzne, niekedy diametrálne odlišné funkcie. Niektoré boli výrobnými zariadeniami (čistenie železnej rudy, získavanie vápna, ostriva pre keramickú produkciu, miliere, garbiarske jamy a podobne). Iné žiaroviská mohli slúžiť ako udiarne, sušiarne (*Fors 2008*, 44) a niektoré snáď mohli byť používané ako hygienické a sanitárne zariadenia. Skutočnosť, že k prevádzke žiarovísk bola nevyhnutne potrebná aj voda (pravdepodobne nielen z dôvodu nebezpečenstva požiaru), ako aj ich umiestnenie na okraji osád (kvôli zápachu z činnosti žiarovísk?) naznačuje, že úvahy o viacfunkčnom využívaní jamových žiarovísk sú oprávnené.

Etnografické paralely ku žiaroviskám s výskytom prepálených kameňov vo výplni, doložené nielen z európskych krajín, ale aj z Prednej a Centrálnej Ázie, Afriky, z Oceánie, Austrálie, zo Severnej, Strednej i Južnej Ameriky, zozbierané M. Honeckom naznačujú výrazný funkčný rozptyl (*Honeck 2009*, 31–41). Vykazujú ako profánny, tak i kultový kontext uvedeného fenoménu.

Perspektívy a úlohy budúceho výskumu

Nadregionálny a historický pohľad na výskyt pravouhlých jamových žiarovísk s prepálenými stenami otvára viaceré nové otázky. Nastoľuje najmä potrebu precíznejšieho terénneho výskumu, detailnejšieho typologického triedenia jednotlivých variantov žiarovísk (najmä na základe sledovania rozdielov vo výplni, rozmerov, zvyškov drevenej konštrukcie a podobne). Budúce výskumy žiarovísk sa musia zamerať na dôkladnejšie sledovanie ich konštrukčných detailov, ale najmä na analýzu výplne z týchto objektov. Technologické a chemické rozbory vzoriek z rôznych vrstiev výplne nepochybne prispejú k typologickému a funkčnému rozrôzneniu jednotlivých variantov žiarovísk a k významnému posunu v interpretácii ich funkcie. Definitívne triedenie a objasnenie účelu jednotlivých variantov žiarovísk teda zostáva úlohou budúceho výskumu. V tomto kontexte sa otvára široký priestor pre komplexný medziodborový výskum zahrňujúci aj petrografickú, sedimentologickú, mineralogickú, geochemickú a xylotomárnu analýzu, ako aj rozbory makrozvyškov a odtlačkov rastlín. Nasledovaniahodný príklad takéhoto prístupu k výskumu pyrotechnických objektov z doby rímskej už zaznamenávame v českej archeológii (*Thér et al. 2010*, 326–347). Domnievame sa, že v konečnom dôsledku k definitívnemu riešeniu funkcie jednotlivých variantov pravouhlých jamových žiarovísk z doby rímskej môže prispieť aj experimentálna archeológia (*Lindemann 2008*).

Je nevyhnutné hľadať odpoveď aj na otázku, či fenomén jamových pravouhlých žiarovísk je javom všeobecnejším, alebo sa obmedzuje iba na určité regióny a kultúry, a či jeho výskyt je limitovaný chronologicky. Pokiaľ nám je známe, v dobe rímskej je charakteristický pre jej mladší úsek. Územne sa viaže predovšetkým k regiónom przeworskej kultúry a k oblastiam horného Potisia. Problém možného súvisu formou a výplňou príbuzných, ale nie celkom identických žiarovísk z neskorej doby bronzovej až mladšej doby železnej v severonemeckom a juhoškandinávskom priestore (*Schmidt/Forler 2003*, 22–31, Abb. 5–7; *Heliksen 1997*, 67, 89, 90; *Fors 2008*, 21, 22, 47, Fig. 52–54; *Honeck 2009*; *Hüser 2011*) s pravouhlými jamovými žiaroviskami doby rímskej zostáva otvorený, ale značne pravdepodobný. Výskyt žiaroviska tohto typu vo Švajčiarsku v kantone Bern (*Glauser 1999*, 63) sa zdá byť ojedinelý. Predbežne sa ukazuje, že šírenie žiarovísk rovnakého typu naznačuje chronologickú postupnosť od juhoškandinávskeho a severonemeckého priestoru na východ, ďalej k juhovýchodu strednej Európy a odtiaľ smerom na západ. Domnievame sa, že pri sledovaní výskytu a šírenia pravouhlých žiarovísk s prepálenými stenami apriorne nemožno vylúčiť ani etnický kontext (Vandali?).

Je pozoruhodné, že ojedinelý výskyt pravouhlého žiaroviska sme registrovali v Groß Strömkendorfe v severozápadnom Meklenbursku vo včasnostredovekom prímorskom obchodnom centre (*Tummuscheit 2011*, 127, 128, 260, 288, Taf. 68: 1).

Na archeológii je fascinujúce, že každá ďalšia generácia výskumníkov má šancu dosiahnuť kvalitatívne nové poznatky a tiež možnosť priblížiť sa k reálnejším predstavám o živote v dávnominulých dobách. O toto sa vždy usiloval aj jubilant Karol Pieta.

PRÍLOHA

Evidované jamové pravouhlé žiaroviská z doby rímskej.

ÅMÅL – Nannerstadt, N
Asi 40 pravouhlých žiarovísk.
Lit: *Heliksen 1997*, 67, 89, 90.

ATTISWIL, CH
Ojedinelý objekt, žiarovisko 2 x 1,5 m, hĺ. 10–15 cm.
Lit: *Glauser 1999*.

BEREGOVO VI, UA
Skupina pravouhlých žiarovísk v susedstve hrnčiarskych pecí.
Lit: *Kotigoroško 1995*, 116, obr. 69, 70, 93.

BEREGSURÁNY, H
Dve kvadratické žiaroviská v susedstve hrnčiarskych pecí.
Lit: *Istvánovits/Vaday 1983*, 54.

BIELY KOSTOL, SK
Viaceré(?) pravouhlé žiaroviská.
Nepublikované, informácia V. Turčan.

BRANČ, SK
Dve pravouhlé žiaroviská.
Lit.: *Kolník/Varsik/Vladár 2007*, 143, tab. 175: 4, 14: IX: 6.

CIEŚLE, PL
Rôzne žiaroviská, oválne.
Lit: *Żychliński 2008*, 355–356, rys. 20.

CIONCAŞ, RO
Sedem pravouhlých žiarovísk v jednej línii.
Lit: *Kotigoroško 1995*, 116, obr. 70; *Gindele/Istvánovits 2009*, 15.

CSENGERSIMA-PETEA, pomedzie H a RO
Zoskupenia 63 pravouhlých žiarovísk.
Lit: *Gindele/Istvánovits 2009*, 15, 16, 94, 95, Taf. 121; *Gindele 2010*.

DĄKRÓW, PL
Šesť jamových žiarovísk.
Lit. *Hadamczik 2007*.

DANKÓW, PL
Skupina pravouhlých žiarovísk na okraji osady blízko toku Prosny.
Lit: *Godłowski 1969*, 324; *Mączyńska 1973*, 110; *Wiklak 1984*, 182.

DOBRŻEŃ MAŁY, PL
Žiaroviská – „praželnice".
Lit: *Tomczak 2002*, 73, tab. 8; *Skowron 2010*, 424.

GIECZ, PL
Spolu 50 rôznych žiarovísk
Lit: *Żychliński 2008*, 348, rys. 6.

HERECLEAN-DÂMBUL IAZULUI, RO
Skupina pravouhlých žiarovísk.
Lit: *Matei/Stanciu 2000*, 51, Fig. 17: 1a, 2a, 4.

HERZSPRUNG, D
Rôzne žiaroviská.
Lit: *Schuster 2004*, 69–71, Taf. 41.

HULÍN, CZ
Pravouhlé jamové žiarovisko
Lit.: *Kalábek/Kalábková/Peška 2009*, 325; *Šedo 2011*, 208.

CHABIELICE, stan. 12, PL
Spolu 127 jamových žiarovísk, poznáme len z citácie.
Lit: *Skowron 2010*, 423.

IRSHAVA (Iršava), UA
Pravouhlé žiarovisko 1,3 x 1,7 m. Datovanie problematické, súvis s produkciou železa.
Lit: *Popovich 1999*, 143–145, Fig. 5; 6.

JAMNÍK, SK
Šesť pravouhlých žiarovísk s intrúziou črepov pilinskej kultúry.
Lit: *Javorský 1978*, 105, obr. 46.

JANKÓW, PL
Pravouhlé žiaroviská (40x) – poznáme iba z citácie.
Lit: *Jurkiewicz/Machajewski 2006*, 148; *Skowron 2010*, 243.

JOACHYMÓW-MOGIŁY, PL
Dve jamové žiaroviská s dvomi vrstvami silne prepálených kameňov.
Lit: *Skowron 2010*, 423, tab. III: 3.

KAMIEŃ, stan 2, PL
Osem žiarovísk súvisiacich pravdepodobne s produkciou vápna, 22 rôznych žiarovísk, z toho 6 pravouhlých.
Lit: *Wójcik 2008*, 493, 494; *Pajor 2010*, 18, 19.

KLONÓWKA, PL
Spolu 46 pravouhlých jamových žiarovísk v osade wielbarskej kultúry.
Lit.: *Kalka 2005*, 445.

KONARZEWO, stan. 5, PL
Spolu 33 žiarovísk rôzneho typu, väčšinou pravouhlé (19 v zoskupení).
Lit: *Makiewicz et al. 2008*, 301, tab. II.

KONOPNICA, stan. 6, PL
Pravouhlé žiaroviská so zvyškami drevených konštrukcií, bez ďalších informácií.
Lit: *Tyszler 2008*, 243; *Skowron 2010*, 423.

KOSCIELISKA, PL
Bližšie neurčené žiaroviská, podobné ako v Opatówe a Dankowe.
Lit: *Trudzik 1960*, 23; *Godłowski 1969*, 324; *Mączyńska 1973*, 110.

KOSZYCE WIELKIE, PL
Tri žiaroviská s prepálenými kameňmi.
Lit: *Szpunar/Szpunar 2004*, 553, 554, 561, rys. 3, tabl. 3; 9.

KRAVAŘE, CZ
Pravouhlé jamové žiaroviská na sídlisku.
Lit.: *Šedo 2011*, 209.

LĂPUSEL-CIURGĂU, RO
Skupina pravouhlých žiarovísk.
Lit: *Matei/Stanciu 2000*, 62, Pl. 349: 6, 7, Anexa 7: 1–4.

LAZURI-LUBI TAG, RO
Skupina pravouhlých žiarovísk, jedno žiarovisko v okolí s kolovými jamami.
Lit: *Matei/Stanciu 2000*, 53, 57, 58; Fig. 23: 1–3; 24: 1a, 1b; 25: 2; Pl. 349: 1–49, Anhang 4, Befund 3; *Istvánovits/Gindele 2009*, 15–16; *Gindele 2010*, 151.

LEVOČA, SK
Viaceré narušené pravouhlé žiaroviská, nedatované, niektoré s väčšími vápencovými a zlepencovými kameňmi vo výplni, rozmery 100 x 100 cm.
Lit: *Javorský 1978*, 127.

MAGNICE, stan. 8, PL
Spolu 33 žiarovísk, z toho 14 pravouhlých.
Lit: *Baron et al. 2011*, 34–38, rys. 28–35.

MALYE GEEVCY, UA
V susedstve hrnčiarskych pecí sústava pravouhlých žiarovísk, v jednom prípade v superpozícii.
Lit: *Kotigoroško 1995*, 116, obr. 69, 93.

MEDZANY, SK
Dve žiaroviská súvisiace s produkciou železa.
Lit: *Lamiová-Schmiedlová 1984*, 147; *1987*, 24–70, Fig. 1: 3; Pl. I: 1, 2.

MIROSLAV, CZ
Porušené pravouhlé jamové žiarovisko.
Lit.: *Jelínková/Šedo 2007*, 346.

MIŞCA, RO
Pravouhlé žiarovisko rozmerov 120 x 90 cm s popolovitou výplňou (v kontexte kultového objektu ?).
Lit: *Dumitraşcu 1979*, 162, 163, Fig. 4; *1993*, 132, Fig. 5; *Kotigoroško 1995*, 116.

MYSŁOWICE-IMIELIŃ, PL
Sústava žiarovísk v hospodárskom sektore osady považovaných za pece na praženie dolomitických kameňov.
Lit: *Tomczak 1990*, 197, rys. 2

NOVOKLINOVE (maď. Újakli), UA
Žiarovisko štvorcového pôdorysu rozmerov 2 x 2 m, interpretované ako milierska jama v súvislosti s produkčným železiarskym okrskom.
Lit: *Bidzilja 1971*, 21, obr. 8; *Kobaľ 1996*, 173.

OLDŘIŠOV, CZ
Dve pravouhlé jamové žiaroviská.
Lit.: *Krasnokutská 2007*, 398–399.

ONDROCHOV-LIPOVÁ, SK
Ojedinelé pravouhlé žiarovisko rozmerov 130 x 106 cm.
Lit: *Kolník 1962*, 355, 357, obr. 107.

OPATÓW, stan. 4, PL
Žiaroviská so zvyškami drevenej konštrukcie.
Lit: *Mączyńska 1973*, 97–100, 110; rys. 5, 6, 9.

OPAVA-KATEŘINKY, CZ
Pravouhlé jamové žiaroviská na sídlisku.
Lit.: *Šikulová 1964*, 17; *Loskotová 2009*, 61.

OPAVA-KYLEŠOVICE, CZ
Skupina pravouhlých jamových žiarovísk.
Lit.: *Stabrava 2008*, 346; *Stabrava/Kováčik 2009*, 331; *Šedo 2011*, 210.

OSTROVANY, SK
Sústava 28 žiarovísk obdĺžnikového a štvorcového pôdorysu.
Lit: *Lamiová-Schmiedlová 1990*, 105, 106; *Lamiová-Schmiedlová/Luštíková/Tomášová 2011*; *Lamiová-Schmiedlová/Tomášová 1992*, 68, 69.

PEDER, SK
Štyri pravouhlé žiaroviská.
Lit: *Lamiová-Schmiedlová 1969*, 417, 418, 488, Abb. 3: 4–6; 4–7.

PETEA, RO – pozri Csengersima-Petea

PIWONICE, PL
Zhluky žiarovísk rôznych pôdorysov.
Lit: *Dąbrowski 1958*, 16–19, 40–44, rys. 19; *Dąbrowski/Kozłowska 1959*, 288, 294, 295, 303–305, 308–310, 314, 315; rys. 15.

POBEDIM, SK
Väčší počet (26 objektov) pravouhlých žiarovísk na periférii sídelnej aglomerácie.
Lit: *Kolník/Roth 2011*, 183–186, obr. 1, 2.

RAWA MAZOWIECKA, PL
Tri pravouhlé žiaroviská.
Lit: *Skowron 2010*, 423.

RIPNIV II, UA
Extrémne hlboké a rozmerné žiaroviská s prepálenými stenami.
Lit: *Baran 1981*, 41–43, ris. 34.

ROGATKA (ČERNIVCI), UA
Dve oválne a jedno pravouhlé žiarovisko rozmerov 1,3 x 1,0 m s prepálenými stenami a s dlažbou z pieskovcových platní, vo výplni 63 hlinených závaží pyramidálnej a kónickej formy.
Lit: *Vakulenko 1977*, 18, 99, 100.

ROGÓW, PL
Skupina pravouhlých žiarovísk.
Lit: *Godłowski 1969*, 324.

SIEMIECHÓW, PL
Pravouhlé žiaroviská na okraji osady.
Lit: *Jażdżewska 1980*, 57.

SŁOPANOWO, PL
Pravouhlé žiarovisko rozmerov 134 x 92 cm, vo výplni rozptýlený výskyt kameňov.
Lit: *Przewożna 1955*, 65–67.

SMIŽANY, SK
Bližšie nešpecifikované žiaroviská.
Lit: *Javorský 1977*, 142, obr. 63.

SPIŠSKÝ ŠTVRTOK, SK
Zvyšky troch bližšie nešpecifikovaných žiarovísk.
Lit: *Javorský 1977*, 148.

STOBNICA-TRZYMORGI, stan. 2, PL
Skupina 42 pravouhlých žiarovísk so zvyškami zuhoľnatenej drevenej konštrukcie; predpoklad spracovávania železnej rudy.
Lit: *Wiklak 1984*, 179–182, obr. 2; 17; 19; *Skowron 2010*, 424, tab. III: 2.

STROBIN, stan. 3, PL
Skupina pravouhlých žiarovísk s „dlažbou" z prepálených kameňov; predpoklad rôznych funkcií.
Lit: *Abramek 1982*, 66, 67; *Wiklak 1984*, 182.

SZTUMIE, PL
Pravouhlé jamové žiaroviská so zvyškami zuhoľnatených driev pod vrstvou prepálených kameňov.
Lit.: *Przewoźna 1971*, 190.

TARNOWIEC, PL
Dve početné skupiny žiarovísk
Lit: *Szpunar/Okoński 2004*, 477, 478, rys. 3, 4; tab. 36, 37.

TARPA-ALMATÁROLÓ, H
Dve žiaroviská so zvyškami zuhoľnatenej drevenej konštrukcie.
Lit: *Istvánovits 1993*, 132, 133, Fig. 3–5, tab. VII: 1–3, 8, 9.

TĂŞNAD-SERE, RO
Skupina pravouhlých žiarovísk.
Lit: *Gindele 2007*, 43–61; *ten istý 2010*, Taf. 107, 108.

URZICENI-VAMĂ, RO
Pravouhlé žiarovisko so zvyškami zuhoľnateného dreva.
Lit: *Gindele 2010*, Taf. 113: 1.

VÁVROVICE, CZ
Skupiny 25 a 8 pravouhlých jamových žiarovísk.
Lit.: *Zezulová/Šedo 2004*, 22–31; *Šedo 2011*, 209, 210.

VELKÉ HOŠTICE, CZ
Pravouhlé jamové žiaroviská.
Lit.: *Juchelka 2004*, 99.

VEĽKÝ MEDER, SK
Pravouhlé žiarovisko bez prepálených kameňov.
Lit.: *Varsik 2004*, 258.

VINOGRADIV, UA
Pravouhlé žiarovisko s prepálenými stenami i dnom.
Lit: *Vakulenko 1977*, 18, rys. 1: 1.

VYŠKOV, CZ
Dve pravouhlé jamové žiaroviská.
Lit.: *Šedo 2011*, 207.

VITTENE, S
Skupiny asi 40 pravouhlých žiarovísk na brehu jazera.
Lit: *Fors 2008*, 44–47; Fig. 52–54; Appendix 21, 22; Tabell 11–13.

VRCHOSLAVICE, CZ
Údajne 120 pravouhlých jamových žiarovísk.
Lit.: *Tajer 2007*; *Šedo 2011*, 207.

WALTERSDORF, D
Skupiny jamových žiarovísk na okraji sídliska.
Lit.: *Leube 1992*, 115–118.

WIKTORÓW, PL
Zoskupenia rôznych druhov žiarovísk (29 objektov, z toho 8 s pravouhlým pôdorysom), predpoklad rôznych funkcií.
Lit: *Moszczyński 2010*, 71–74.

WÓLKA ŁASIECKA, PL
Okolo 100 žiarovísk rôzneho druhu (pravouhlé, nepravidelné, oválne) vo viacerých zoskupeniach na periférii osady.
Lit: *Bender/Balke 1964*, 88–91; *Bender/Barankiewicz 1962*, 31–33, rys. 30.

ZALĂU, RO
Skupina pravouhlých žiarovísk, dvakrát superpozícia.
Lit: *Matei/Stanciu 2000*, 95–97, Fig. 38–40; Pl. 349: 8, Anexa 12.

ZEMPLÍNSKE KOPČANY, SK
Pravouhlé žiarovisko datované C_{14} (A. D. 185).
Lit: Nálezová správa S. Šišku č, 7496/76 – Archív AÚ SAV; *Roth/Kolník 1986*, 203.

ZŁOTA, PL
Spolu 113 žiarovísk, z nich viac ako polovica mala pravouhlý pôdorys. Rozmery oscilujú medzi 100–120 x 0,80–0,90 m, hĺbka okolo 0,30 m.
Lit: *Marciniak 1948*, 235–258; *Urbaniak 2008*, 80, 81, 127, 272–282.

ZOHOR, SK
Skupina 10 pravouhlých a oválnych žiarovísk.
Lit: *Elschek 2011*, 175–192.

ŻIRAKÓW, stan. 5, PL
Skupina pravouhlých žiarovísk.
Lit: *Okoński/Szpunar 1999*, 125–140.

LITERATÚRA

Abramek 1982 B. Abramek: Osada kultury przeworskiej w Strobinie na stan. 3. Spraw. Arch. 34, 1982, 153–169.

Baran 1981 V. D. Baran: Černjachivska kuľtura. Za materialami Verchnjogo Dnistra i Zachidnogo Bugu. Kijiv 1981.

Baron et al. 2011 J. Baron/P. Czyż/K. Ibragimow/E. Sikora/T. Stolarczyk: Wyniki ratowniczych badań archeologicznych wielokulturnego stanowiska nr 8 w Magnicach, gmina Kobierzyce. Arch. zeszyty autostradowe Instytutu archeologii i etnografii PAN 11. Wrocław 2011, 7–144.

Bender/Balke 1964 W. Bender/B. Balke: Wyniki badań osady z okresu rzymskiego w Wółce Lasieckej, pow. Łowicz w 1961 roku. Arch. Polski, 9, 1964, 72–124.

Bender/Barankiewicz 1962 W. Bender/B. Barankiewicz: Osada z okresu rzymskiego w Wółce Lasieckej, pow. Łowicz. Arch. Polski, 7, 1962, 7–98.

Bialeková 1990 D. Bialeková: Hydrologické pomery v hornej časti dolného Považia vo včasnom stredoveku. Štud. Zvesti AÚ SAV 26, 1990, 115–121.

Bidzilja 1971 V. I. Bidzilja: Istorija kuľtury Zakarpatja na rubeži našoji ery. Kijiv 1971.

Budinský-Krička 1963 V. Budinský-Krička: Sídlisko z doby rímskej a zo začiatkov sťahovania národov v Prešove. Slov. Arch. 11, 1963, 5–58.

Dąbrowski 1958 K. Dąbrowski: Osadnictwo z okresów późnolateńskiego i rzymskiego na stanovisku 1 w Piwonicach, pow. Kalisz. Mat. Starożytne 4, 1958, 7–89.

Dąbrowski/Kozłowska 1959 K. Dąbrowski/R. Kozłowska: Dwie osady z okresów późnolateńskiego i rzymskiego we wsi Piwonice, pow. Kalisz. Mat. Starożytne 5, 1959, 283–329.

Dumitraşcu 1979 S. Dumitraşcu: Raport asupra cercetărilor arheologice de la Mişca (Judeţul Bihor). Mat. şi Cerc. Arh. 13, 1979, 161–166.

Dumitraşcu 1993 S. Dumitraşcu: Dacia apuseana. Oradea 1993.

Elschek 2011 K. Elschek: Produktionsobjekte der älteren römischen Kaiserzeit aus Zohor. Zborník SNM 105, Arch. 21, 2011, 175–192.

Ernst 1967 F. J. Ernst: Einige Anmerkungen zu den in die Erde eingetieften Brennöfen. Bodendenkmalpfl. in Mecklenburg Jahrb. 1967, 271–274.

Fors 2008 T. Fors: Vittene – en hantverks-verkstadsplats från järnålder. Göteborgs Universitet. Institutionen för arkeologi och antikens kultur. Gotare serie C, Arkeologiska skrifter No. 68. Göteborg 2008.

Gindele 2007 R. Gindele: Asezarea din epoca romană de la Tăşnad-Sere. In: Relaţii româno-ucrainiene. Istorie şi contemporaneitate. Satu Mare 2007, 43–61.

Gindele 2010 R. Gindele: Die Entwicklung der kaiserzeitlichen Siedlungen im Barbaricum im nordwestlichen Gebiet Rumäniens. Satu Mare 2010.

Gindele/Istvánovits 2009 R. Gindele/E. Istvánovits: Die römerzeitliche Siedlung von Csengersima-Petea. Satu Mare 2009.

Glauser 1999 K. Glauser: Attiswil, Wybrunne/Jurastrasse Keimernstrasse. Dokumentation 1995: Römische Siedlungsreste. Archäologie im Kanton Bern 4. Fundber. und Aufsätze 1999, 63, Abb. 56.

Godłowski 1969 K. Godłowski: Budownictvo, rozplanowanie i wielkość osad kultury przeworskiej na Górnym Śląsku. Wiadomości Arch. 34, 1969, 305–331.

Hadamczik 2007 Cz. Hadamczik: Sprawozdania z ratowniczych badań wykopaliskowych na wielokulturowym stanowisku 10/11 z okresu rzymskiego i wczesnego średniowieczy w Dąkrowie, woj. Śląskie. In: Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2005–2006. Katowice 2007, 69, 70.

Heliksen 1997 W. Heliksen: Gård og utmark på Romerike 1100 f. Kr. – 1400 e. Kr. Varia 45. Universitetets Oldsaksamlimg. Oslo 1997.

Honeck 2009 M. Honeck: Nichts als Heißesteine? Zur Deutung der Brenngruben der späten Bronzezeit und frühen Eisenzeit in Deutschland. Universitätsforsch. Prähist. Arch. 166. Bonn 2009.

Hüser 2011 A. Hüser: Kultische Feuer? Gar- oder Herdgruben im Grossraum Hamburg. Hammaburg N. F. 16, 2011, 95–121.

Istvánovits 1993 E. Istvánovits: Some Data on the History of the Upper Tisza Region in the Roman Age. In: M. Lamiová-Schmiedlová/P. Mačala (Ed.): Zborník k nedožitým 90. narodeninám univ. prof. PhDr. Vojtecha Budinského-Kričku, DrSc. (= Východoslovenský pravek IV). Košice 1993, 127–142.

Istvánovits/Vaday 1983 E. Istvánovits/ A. H. Vaday: Római kori barbár Beregsurány, Baratság-kert. Rég. Füzetek Ser. I. No. 36, 1982. Budapest 1983, 54.

Jadczykowa 1981 I. Jadczykowa: Budownictwo mieszkalne ludności kultury przeworskiej na obszarze Polski. Prace i Mat. Muz. Łódź. Ser. Arch. 28, 1981, 109–247.

Javorský 1977 F. Javorský: Výsledky archeologického prieskumu v okrese Spišská Nová Ves. AVANS 1976, 1977, 138–152.

Javorský 1978 F. Javorský: Výskumy a prieskumy Výskumnej expedície Spiš v okrese Spišská Nová Ves. AVANS 1977, 1978, 103–117.

Javorský 1980 F. Javorský: Výskumy a prieskumy Výskumnej expedície Archeologického ústavu SAV na Spiši. AVANS 1978, 1980, 123–129.

Jażdżewska 1980 M. Jażdżewska: Osada ludności wenedzkiej w Siemiechowie, woj. Sieradz. In: Przemiany kulturowe nad górną Wartą w czasie od III okresu epoki brązu do V w. n. e. Konferencia archeologiczna w Konopnicy 12–13 lipca 1980 r. Wieluń 1980, 54–62.

Jelínková/Šedo 2007 D. Jelínková/O. Šedo: Miroslav (okr. Znojmo). Přehled Výzkumů 48, 2007, 346.

Juchelka 2004 J. Juchelka: Sídliště z období lužické kultury a z mladší doby římské ve Velkých Hošticích, okres Opava. In: Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2001–2002. Katowice 2004, 99–101.

Jurkiewicz/Machajewski 2006 B. Jurkiewicz/H. Machajewski: Osadnictwo kultury przeworskiej z przełomu er oraz z późnego okresu rzymskiego i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów. In: L. Czerniak/J. Gąssowski (Eds.): Via Archaeologica Pultuskiensis 1: Osada wielokulturowa w Jankowie, gm. Piątek, woj. Łodzkie. Pultusk 2006, 109–218.

Kalábek/Kalábková/Peška 2009 M. Kalábek/P. Kalábková/J. Peška: Hulín (okr. Kroměříž). Přehled Výzkumů 50, 2009, 325.

Kalka 2005 P. Kalka: Osada ludności kultury wielbarskiej v Klonówce, gm. Starograd Gdański. Stan. 47 (na trasie autostrady A1 nummer 140). Badania v latach 2000–2003. In: M. Fudziński/H. Paner (Red.): 14. Sesja Pomorzoznawcza, vol. 1. Od epoki kamienia do okresu rzymskiego. Gdańsk, 2005, 441–470.

Kobaľ 1996 J. V. Kobaľ: Manche Probleme der La Tène-Kultur des oberen Theissgebietes, Karpatoukraine (Z problematyki kultury lateńskiej górnego dorzecza Cisy – Zakarpacie). Acta Arch. Carpathica 33, 1995–1996, 1996, 139–184.

Kolník 1962 T. Kolník: Nové sídliskové nálezy z doby rímskej na Slovensku. Arch. Rozhledy 14, 1962, 344–368, 371–380, 385–397.

Kolník 1998 T. Kolník: Haus und Hof im quadischen Limesvorland. In: A. Leube (Hrsg.): Haus und Hof im östlichen Germanien. Tagung Berlin 4. bis 8. Oktober 1994. Universitätsforsch. zur prähist. Arch. Bd. 50. Schr. zur Arch. der germanischen und slawischen Frühgesch. Bd. 2. Bonn 1998, 144–159.

Kolník/Roth 1985 T. Kolník/P. Roth: Záchranný výskum na diaľnici v Pobedime, okr. Trenčín. In: AVANS 1984, 1985, 130–132.

Kolník/Roth 2011 T. Kolník/P. Roth: Pravouhlé jamové žiaroviská s prepálenými stenami z neskorej doby rímskej v Pobedime. Zbor. SNM 105, Arch. 21, 2011, 183–186.

Kolník/Varsik/Vladár 2007 T. Kolník/V. Varsik/J. Vladár: Branč. Germánska osada z 2. až 4. storočia. Eine germanische Siedlung vom 2. bis zum 4. Jahrhundert. Arch. Slovaca Monogr. Cat. 10. Nitra 2007.

Kotigoroško 1991 V. G. Kotigoroško: Kuľtury rimskogo vremeni. In: Drevnjaja istoria Verchnego Potisja. Lvov 1991, 147–178.

Kotigoroško 1995 V. Kotigoroško: Ţinuturile Tisci-Superioare în veacurile III î. e. n. – IV. e. n. (Perioadele La Tène şi romană). Bucureşti 1995.

Krasnokutská 2007 T. Krasnokutská: Oldřišov (okr. Opava). Přehled Výzkumů 48, 2007, 398–399.

Lamiová-Schmiedlová 1962 M. Lamiová-Schmiedlová: Hrnčiarska dielňa z doby rímskej v Šebastovciach. Arch. Rozhledy 14, 1962, 800, 806, 807, 809–814.

Lamiová-Schmiedlová 1963 M. Lamiová-Schmiedlová: Dve sídliská z doby rímskej na východnom Slovensku. Slov. Arch. 9, 1963, 59–86.

Lamiová-Schmiedlová 1969 M. Lamiová-Schmiedlová: Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südostslowakei. Slov. Arch. 17, 403–501.

Lamiová-Schmiedlová 1984 M. Lamiová-Schmiedlová: Výskum sídliska z doby rímskej v Medzanoch. AVANS 1983, 1984, 147.

Lamiová-Schmiedlová 1987 M. Lamiová-Schmiedlová: Evidence of Iron-Working during the Roman Period in Medzany. Slov. Arch. 35, 1987, 27–40.

Lamiová-Schmiedlová 1990 M. Lamiová-Schmiedlová: Pokračovanie výskumu v Ostrovanoch. AVANS 1988, 1990, 105, 106.

Lamiová-Schmiedlová/Luštíková/Tomášová 2011 M. Lamiová-Schmiedlová/L. Luštíková/B. Tomášová: Štvorhranné pece na sídliskách z doby rímskej na východnom Slovensku. Zbor. SNM. 105, Arch. 21, 2011, 187–190.

Lamiová-Schmiedlová/Tomášová 1992 M. Lamiová-Schmiedlová/B. Tomášová: Štvrtá etapa výskumu v Ostrovanoch. AVANS 1990, 1992, 68, 69.

Leube 1967 A. Leube: Kaiserzeitliche Kalkbrennöfen von Klein Kedingshagen, Kreis Straalsund. Bodendenkmalpfl. in Mecklenburg Jahrb. 1967, 245–266.

Leube 1992 A. Leube: Siedlungs- und Grabfunde des 3. bis 5. Jahrhunderts von Waltersdorf, Kr. Königs Wusterhausen. Zeitschr. Arch. 26, 1992, 113–130.

Lindemann 2008 M. Lindemann: Gargruben, eine Erklärung von eingetieften Feuerstellen? Experimentelle Archäologie in Europa, Bilanz 2008, Heft 7. Oldenburg 2008, 49–65.

Loskotová 2009 Z. Loskotová: Hrnčířské pece z doby římské ze Slezska. Neplachovice, Holasovice a Opava-Kateřinky. Acta Arch. Opaviensia – Suppl. 1. Opava 2009.

Mączyńska 1973 M. Mączyńska: Osada ludności łużyckiej i kultury przeworskiej w Opatowie, pow. Kłobuck, stan 4. Fontes Arch. Posnanienses 23, 1973, 95–111.

Makiewicz et al. 2008 T. Makiewicz/W. Kaczor/M. Krąpiec/D. Makowiecki/E. Milosz/M. Polcyn: Studnia – cmentarzysko z okresu wędrówek ludów w obrębie komplexu osadniczego v Konarzewie (stan. 5), pow. Poznań Ziemski. Nowy typ cmentarzyska kultury przeworskiej. In: J. Skowron/M. Olędzki (Red.): Kultura przeworska, odkrycia – interpretacja – hipotezy. Tom II. Łódż 2008, 299–355.

Marciniak 1948 J. Marciniak: Przyczynki do zagadnenia ciągłości osadnictwa na ziemiach polskich w świetle badań wykopaliskowych w Złotej w pow. Sandomierskim. Wiadomości Arch. 16, 1948, 233–258.

Matei/Stanciu 2000 V. A. Matei/J. Stanciu: Vestigii din epoca romană (sec. II.–IV. p. Chr.) în spatiul nord-vestic al României. Zalău – Cluj-Napoca 2000.

Merta 1980 J. Merta: Výskum vápenických pecí. In: Zkoumaní výrobních objektů a technologii archeologickými metodami. Brno 1980, 27–55.

Miroššayová 1995 E. Miroššayová: K počiatkom výroby a spracovania železa na východnom Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 31, 1995, 9–21.

Moszczyński 2010 J. Moszczyński: Zespół osadniczy kultury przeworskiej na stanowisku 1–4 w Wiktorowie, pow. Zgierz, woj. Łódzkie, Łódź 2010.

Okoński/Szpunar 1999 J. Okoński/A. Szpunar: Osada w Tarnowcu, gm. Tarnów – chaty datowane zapinkami A. 43, A. 83, A. 158. In: S. Czopek/A. Kokowski (Eds.): Na granicach antycznego świata. Rzeszów 1999, 125–140.

Pajor 2010 M. Pajor: Osada kultury przeworskiej na stanowisku 2 v Kamieniu, gm. Kleszczów, woj. Łódkie. In: Badania archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców" Kopalni Węgla Brunatnego „Belchatów" S. A. Poznań 2010, 7–110.

Pawlowski 1979 A. Pawlowski: Piecowisko dymarskie i żelazne. Narzedzia hutnicze z okresu wpływów rzymskich na stan. B w Dobrzeniu Małym, gm. Dobrzeń Wielki, woj. Opole. Spraw. Arch. 31, 1979, 193–204.

Pittioni 1972 R. Pittioni: Der Berner Steiger-Becher. Studien zur Industrie-Archäologie 4. Wien 1972.

Popovich 1999 I. Popovich: Study of the Early Iron Age Sites in the Transcarpatian Region. Nyíregyházi Jósa András Múz. Évk. 41, 1999, 137–147.

Przewożna 1955 K. Przewożna: Osada i cmentarzysko z okresu rzymskiego w Słopanowie, pow. Szamotuły. Fontes Arch. Posnanienses 5, 1954, 1955, 60–140.

Przewoźna 1971 K. Przewożna: Osiedla z okresów późnolateńskiego i wplywów rzymskich na Pomorzu Wschodnim. Pomorania Antiqua 3, 1971, 163–277.

Roth/Kolník 1986 P. Roth/T. Kolník: Pokračovanie výskumu na diaľnici v Pobedime. AVANS 1985, 1986, 203–205.

Schmidt/Forler 2004 J.-P. Schmidt/D. Forler: Ergenisse der archäologischen Untersuchungen in Jarmen, Lkr. Demmin. Die Problematik der Feuerstellenplätze in Norddeutschland und im südlichen Skandinavien. Jahrb. Bodendenkmalpfl. Mecklenburg-Vorpommern 51, 2003, 2004, 7–79.

Schuster 2000 J. Schuster: Rundbauten und Kalkofenhäuser. Sonderformen des Hausbaues bei den Germanen in der römischen Kaiserzeit. Prähist. Zeitschr. 75, 2000, 93–123.

Schuster 2004 J. Schuster: Herzsprung. Eine kaiserzeitliche bis völkerwanderungszeitliche Siedlung in der Uckermark. Berliner Arch. Forsch. 1. Berlin 2004.

Skowron 2010 J. Skowron: Obiekty produkcyjne z osad ludności kultury przeworskiej w Polsce środkowej. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (Ed.): Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek. Arch. Slovaca Monogr. Comm. 10. Nitra 2010, 419–448.

Stabrava 2008 P. Stabrava: Opava (k. ú. Kylešovice, okr. Opava). Přehled Výzkumů 49, 2008, 345, 346.

Stabrava/Kováčik 2009 P. Stabrava/P. Kováčik: Opava (k. ú. Kylešovice, okr. Opava). Přehled Výzkumů 50, 2009, 331.

Szpunar/Okoński 2004 A. Szpunar/J. Okoński: Tarnowiec, gm. Tarnów, woj. małopolskie. Osada z okresu rzymskiego. In: Okres lateński i rzymski w Karpatach Polskich. Materiały z konferencji. Krosno 2004, 471–541.

Szpunar/Szpunar 2004 A. Szpunar/B. Szpunar: Osada z okresu rzymskiego w Koszycach Wielkich, gm. Tanrów, stan. 5. In: Okres lateński i rzymski w Karpatach polskich. Materiały z konferencji. Krosno 2004, 543–571.

Šedo 2001 O. Šedo: Poznámky k nálezům kvadratických pecí na barbarských sídlištích doby římské. Zborník SNM 105, Arch. 21, 2011, 207–214.

Šikulová 1964 V. Šikulová: Výzkumy pravěkého oddělení Slezského muzea v roce 1963. Opavsko 10, 1964, 16–18.

Tajer 2007 A. Tajer: Vrchoslavice (okr. Prostějov). „Na dílech". Sídliště(?). Záchranný výzkum. Přehled Výzkumů 48, 2007, 403.

Thér et al. 2010 R. Thér/E. Droberjar/M. Gregor/ L. Lisá/ P. Kočár/ R. Kočárová: Vápenické pece z doby římské v lokalitě Tuněchody (okr. Chrudim). Arch. Rozhledy 62, 2010, 326–347.

Tomczak 1990 E. Tomczak: Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na osadzie z późnego okresu wpływow rzymskich (stan. 16) w Mysłowicach Imielinie, woj. Katowickie. Spraw. Arch. 41, 1990, 195–209.

Tomczak 1993 E. Tomczak: Materialy z późnego okresu rzymskiego w Mysłowicach-Imielinie, woj. Katowice, stanowisko 16. Rocznik Muz. Górnośląskiego w Bytomiu 13, 1993, 7–132.

Tomczak 2002 E. Tomczak: Starożytne hutnictwo żelaza na Górnym Śląsku. In: S. Orzechowski (Ed.): Hutnictwo świętokrzyskie oraz inne centra i ośrodki starożytnej metalurgii żelaza na ziemiach polskich. Kielce, 2002, 71–82.

Trudzik 1960 Z. Trudzik: Z prac wykopaliskowych na terenie osad z okresu późnorzymskiego w Kościeliskach, pow, Oleśno. Śląskie Spraw. Arch. 3, 1960, 23.

Tummuscheit 2011 A. Tummuscheit: Die Baubefande des frühmittelalterlichen Seehandelsplatzes von Groß Strömkendorf, Ldkr. Nordwestmecklenburg. Frühmittelalterliche Archäologie zwischen Ostsee und Mittelmeer. Bd. 2, Wiesbaden 2011.

Turčan 1991 V. Turčan: Germánske hrnčiarske pece v Skalici. Vlast. Čas. 3, 1991, 118–120.

Tyszler 2008 L. Tyszler: Z badań nad produkcją wapienniczą w Konopnicy, pow. Wieluń, woj. Łódzkie. In: A. Błażejewski (Ed.): Labor et patientia. Studia Archaeologica Stanislao Pazda dedicata. Wrocław, 2008, 243–252.

Urbaniak 2008 A. Urbaniak: Osada kultury przeworskiej i kultury wczesnoslowiańskiej na stanowisku 3 w Złotej, powiat Sandomierz. Monogr. Inst. Arch. Universytetu Łódźkiego. Łódź 2008.

Uschmann 2006 K.-U. Uschmann: Kalkbrennöfen der Eisen- und römischen Kaiserzeit zwischen Weser und Weichsel. Befunde – Analysen – Experimente. Berliner Arch. Forsch. 3. Rahden/Westf. 2006.

Vakulenko 1977 L. V. Vakulenko: Pamjatky Pidgir'ja ukrajinskych Karpat peršoji polovyny I tysjačolittja n. e. Kyjiv 1977.

Varsik 2004 V. Varsik: Zur Entwicklung der quadischen Siedlung von Veľký Meder (SW – Slowakei). Štud. Zvesti AÚ SAV 36, 2004, 257–276.

Varsik 2011 V. Varsik: Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Sídliská z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a okolí. Arch. Slovaca Monogr. Fontes 18. Nitra 2011.

Wiklak 1984 H. Wiklak: Osada kultury przeworskiej z prełomu okresu lateńskiego i rzymskiego w Stobnicy-Trzymorgach, stan. 2, woj. Piotrków Tryb. Spraw. Arch. 35, 1983, 161–208.

Wójcik 2008 A. Wójcik: Próba odtworzenia pradziejowej techniky wypalania wapna na podstawie odkryć na osadzie ludności kultury przeworskiej w miejscowości Kamień stan. 2, pow. Bełchatowski, woj. Łodzkie. In: J. Skowron/M. Olędzki (Red.): Kultura przeworska. Odkrycia – interpretacie – hipotezy. Tom. II. Łódź 2008, 493–505.

Zezulová/Šedo 2004 M. Zezulová/O. Šedo: Výsledky záchranného archeologického výzkumu ve Vávrovicích, okres Opava. In: Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2001–2002. Katowice 2004, 22–31.

Žabka 1972 M. Žabka: Separácia minerálov a prehľad úpravníctva. Bratislava 1972.

Żychliński 2008 D. Żychliński: Giecz i Cieśle – osady ludności kultury przeworskiej z okresu wędrowek ludów w Wielkopolsce. In: E. Droberjar/B. Komoróczy/ D. Vachůtová (Ed.): Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů. Brno 2008, 345–388.

SPÄTKAISERZEITLICHE RECHTECKIGE BRENNGRUBEN

Zum Vorkommen und Deutung im Licht der Grabung in Pobedim, Slowakei

Titus Kolník – Peter Roth

Zusammenfassung

Bei einer Rettungsgrabung an der Autobahn D1 im Abschnitt Piešťany – Horná Streda südöstlich der Gemeinde Pobedim wurde in den Winter- und Frühjahrsmonaten 1984–1985 eine Gruppierung von 26 Grubenfeuerstätten freigelegt.

Die Fundstelle befindet sich im südlichen Randteil einer ausgedehnten Siedlungsagglomeration Pobedim – Horná Streda aus der jüngeren römischen Kaiserzeit, an beiden Ufern des untergegangenen Arms des Flusses Váh. Es wurden insgesamt 26 Brenngruben freigelegt, von denen alle einen rechteckigen Grundriss hatten. Die Ausmaße schwanken zwischen 90–120 x 120–140 cm, die Tiefe vom Feststellungsniveau erreichte 13–70 cm. Die senkrechten Wände waren in einer Stärke von 2–3 cm durchgebrannt, mit Spuren von Lehmverputz. In einigen Fällen waren sie in Richtung zur Sohle konisch abgeschrägt. Die Sohle war gerade, ohne besondere Aufbereitung des lehmigen Untergrunds. Die Verfüllung der Brenngruben bildete unter der Ackerkrume lehmiger dunkelbrauner Ton und aschige Erde. In der Mehrheit der Objekte befanden sich über der Sohle Steine mit Spuren von Feuerwirkung – überwiegend Geröll aus kristallischen und metamorphierten granitischen Gesteinen, wahrscheinlich aus den Anschwemmungen des Flusses Váh. Die Steine hatten unterschiedliche Größen, von 20 cm bis zu grobkörnigem Kies. Unter der Steinschicht auf der Sohle befand sich eine nicht kontinuierliche, 3–4 cm dicke Schicht von Kohlenstückchen und Asche. Die Holzkohlenreste lassen teilweise geordnete Strukturen erkennen, die auf hölzerne Einbauten (Kisten oder Ähnliches) hinweisen (ca 50–70 cm lange Balken quadratischen Profils mit einer Dicke von 8–10 cm). Verkohlte Reste von Balken waren aus Eiche, Ahorn, Hainbuche, die Holzkohlenstückchen waren aus Birke, Dornschlehe, Pflaumenbaum, meistens aus Eiche.

Die meisten Brenngruben in Pobedim enthielten keine archäologischen Artefakte. Die sporadischen Keramikfunde gehören zur Keramik aus der römischen Kaiserzeit. In der Verfüllung von einigen Brenngruben kamen unausgeprägte Bruchstücke von Tierknochen vor. Eisenschlacke wurde in kleinen Mengen in zwei Brenngruben gefunden.

Zur absoluten Datierung steht uns das Ergebnis der Radiokarbonanalyse C^{14} der Holzkohlenstückchen aus dem gleichen Objekt aus der Fundstelle Zemplínske Kopčany (Ostslowakei) zur Verfügung: B1n – 1400: 1765 ± 65 B. P. (A.D.185). Eine ähnliche Datierung liefern bescheidene Keramikfunde aus der Mehrheit von rechteckigen Brenngruben in der Slowakei, in der Przeworsk-Kultur in Polen, am oberen Theiß-Gebiet in Ungarn, Rumänien und der Westkarpaten-Ukraine.

Rechteckige Brenngruben sind für die Siedlungen der Przeworsk-Kultur besonders charakteristisch. Sie sind in der jüngeren Kaiserzeit auch am oberen Theißgebiet zahlreich vertreten, wohin die Träger dieser Kultur expandierten. In der Ostslowakei wurden sie im größeren Anzahl in Ostrovany freigelegt. Im Kontext des Durchdringens von Elementen der Przeworsk-Kultur wird es wahrscheinlich möglich sein, das Vorkommen von rechteckigen Brenngruben in der Westslowakei zu beurteilen.

Die Mehrheit der Brenngruben befand sich in den peripheren Zonen der Siedlungsareale und in der Nähe von reichhaltigen Wasserquellen. Wasser war für ihren Betrieb notwendig und hatte auch eine Sicherheitsfunktion. Diese Gesetzmäßigkeit gilt auch für die räumlich und zeitlich entfernten Brenngruben aus der Spätbronzezeit im nördlichen Mecklenburg, in Niedersachsen und in Südskandinavien.

Rechteckige Brenngruben in Pobedim häufen sich am südlichen Rand der Siedlungsagglomeration in einer Linie im Ausmaß von fast 300 m ungefähr in nordsüdlicher Richtung. Eine ähnliche Liniendislokation von Brenngruben mit der gleichen Struktur der Verfüllung ist auch in den niedersächsischen vorgeschichtlichen Fundstellen ziemlich stark belegt.

Heute kann die Frage nicht beantwortet werden, ob die Brenngruben kurzfristig genutzt wurden oder ob es sich um eine mehrfache bzw. längerfristige Nutzung ihrer Funktion handelt. Die Superposition von rechteckigen Brenngruben, die in Złota und in Zalău belegt wurden, könnte eher auf die erste Alternative hindeuten. Die Anzahl der Brenngruben in den einzelnen Siedlungen schwankt ziemlich stark. Es hängt wahrscheinlich nicht nur von der Außergewöhnlichkeit der gegebenen Ansiedlung ab, sondern besonders von der Größe der untersuchten Fläche der Fundstelle, bzw. von den Freilegungen ihrer Randzonen. Es überwiegen kleinere Brenngruben mit quadratischem oder rechteckigem Grundriss, deren Ausmaße zwischen 80/100 x 100/150 cm oszillieren. Die-

se Ausmaße überwiegen in allen Gebieten des Vorkommens. Bei unterschiedlichen Arten und Deutungen der Brenngruben scheint auch die Tiefe von diesen Objekten ein wichtiger Parameter zu sein. Es kann im Allgemeinen konstatiert werden, dass pyrotechnische Objekte nur sehr selten in größere Tiefen eingelassen wurden. Von dem Feststellungsniveau schwankt ihre Tiefe meistens zwischen 20–50 cm, nur selten überschreitet sie 100 cm von der heutigen Oberfläche. Die durchgebrannten Wände der Brenngruben deuten an, dass im Inneren der Brenngruben ziemlich hohe Temperaturen wirkten. Es kann nicht eindeutig entschieden werden, ob es zum ersten Ausbrennen der Wände einiger Objekte schon vor ihrer Inbetriebnahme kam. Die Brenngrubensohlen brannten nur selten durch. Die Wirkung des Brandes dämmte die Asche, bzw. ein steinerner oder hölzerner Rost. Zur Unterscheidung der Funktion der Objekte sind Beobachtungen wichtig, ob sich die Steinschicht auf der Sohle oder höher über der Aschenschicht befand.

Die Funktion von rechteckigen Brenngruben ist bis jetzt nicht eindeutig und befriedigend geklärt. Die typologische Verwandtschaft von Brenngruben (Grundrisse, Ausmaße, durchgebrannte Wände, Steine, Holzkohlenstückchen, bzw. Reste von verkohlten Balken und Brettern in der Verfüllung und auf der Sohle) könnte uns dazu irreleiten, dass die Brenngruben im Rahmen einer Siedlung dem gleichen Zweck dienten. Es zeigt sich, dass die formal fast gleichen Brenngruben ganz unterschiedliche Funktionen hätten erfüllen können. Das serienmäßige Vorkommen von Brenngruben am Rande von größeren Siedlungsagglomerationen indiziert direkt die Notwendigkeit ihrer funktionellen Unterscheidung.

Eine strikte rechteckige Disposition von Brenngruben, wie auch die häufigen Reste von verkohlten Balken in deren Verfüllung zeugen eindeutig von der Existenz einer hölzernen Blockhütten-Konstruktion in dem eingetieften Teil des Objekts und wahrscheinlich auch von einem budenförmigen Bauwerk, das das Gelände überragt. Die Autoren lassen auch die Möglichkeit zu, dass einige Brenngruben auch die Funktion von sanitären und hygienischen saunaähnlichen Einrichtungen hätten erfüllen können. Im heißen Dampf hätte die Desinfektion der Kleider von kleinen Parasiten oder auch die hygienische Körperreinigung stattfinden können. Einige hätten auch als Toiletten dienen können. Rechteckige Brenngruben hätten somit unterschiedliche Funktionen erfüllen können, manchmal auch diametral entfernt: Reinigung von Eisenerz, Gewinnung von Kalk oder Magerungsmittel für die Keramikproduktion, Meiler, Gerbgruben, Räucherkammer, Trockenkammer, Hygiene- und Sanitäranlagen. Um sie in Betrieb setzen zu können, war auch Wasser notwendig (wahrscheinlich nicht nur aus dem Grund der Brandgefahr). Die Situierung am Rande der Siedlungen (auch wegen des Gestanks vom Betrieb der Brenngruben?) deutet an, dass die Überlegungen über die mehrfunktionelle Nutzung der Brenngruben berechtigt sind. Ethnographische Parallelen von mehreren Kontinenten weisen profanen und auch Kultkontext des angeführten Phänomens aus.

Durch die überregionale und geschichtliche Ansicht über das Vorkommen von rechteckigen Brenngruben mit durchgebrannten Wänden taucht die Notwendigkeit auf, eine präzisere Grabung, eine detailliertere Gliederung der einzelnen Varianten der Brenngruben durchzuführen, die Unterschiede in der Verfüllung, Ausmaße, Reste und Details der Holzkonstruktion zu analysieren. Die technologischen und chemischen Analysen von Proben aus verschiedenen Schichten der Verfüllung werden ohne Zweifel zur typologischen und funktionellen Unterscheidung der einzelnen Varianten der Brenngruben beitragen. Die Gliederung und Aufklärung des Zwecks der einzelnen Varianten der Brenngruben stellt eine Aufgabe der künftigen Forschung dar. Es eröffnet sich ein breiter Raum für eine komplexe interdisziplinäre Untersuchung, die eine petrographische, sedimentologische, mineralogische, geochemische und xylotomische Analyse umfasst. Zur definitiven Klärung der Funktion der einzelnen Varianten von rechteckigen römerzeitlichen Brenngruben kann auch die experimentelle Archäologie beitragen.

Das Phänomen von rechteckigen Brenngruben in der römischen Kaiserzeit ist für ihren jüngeren Abschnitt charakteristisch. Das Phänomen bindet sich räumlich besonders an die Regionen der Przeworsk-Kultur und an die Gebiete des oberen Theiß-Gebiets. Das Problem eines möglichen Zusammenhangs durch Form und Verfüllung der verwandten aber nicht ganz identischen Brenngruben aus der Spätbronzezeit bis Jungeisenzeit im norddeutschen und südskandinavischen Raum mit rechteckigen kaiserzeitlichen Brenngruben bleibt offen, aber sehr wahrscheinlich. Im Moment zeigt sich die Tatsache, dass die Verbreitung von Brenngruben ähnlichen Typs eine chronologische Abfolge von dem südskandinavischen und norddeutschen Raum in östlicher Richtung und weiter in den Südosten von Mitteleuropa und von dort in westlicher Richtung andeutet. Die Autoren nehmen an, dass bei der Nachforschung des Vorkommens und der Verbreitung von rechteckigen Brenngruben mit durchgebrannten Wänden nicht einmal der ethnische Kontext (Wandalen?) dieses Phänomens a priori ausgeschlossen werden kann.

Abb. 1. Pobedim, Gesamtansicht auf die im Jahr 1984 freigelegten Brenngruben auf der Trasse der Autobahn D1.

Abb. 2. Pobedim. 1 – Plan der in den Jahren 1984 und 1985 freigelegten Brenngruben. Auf dem Plan ist keine Lokalisierung der Objekte 2/84, 3/84 (110–115 m) und 72/82 (258 m), die von der Gruppierung der Brenngruben bei km 77 600 m entfernt sind. 2 – Gesamtverteilung von Brenngruben zwischen dem 77 300–77 600 km.

Abb. 3. Pobedim, Brenngruben in unterschiedlichen Phasen der Freilegung. 1, 2 – Objekt 9/84; 3, 4 – Objekt 3/84; 5 – Objekt 2/84; 6 – Objekt 11/84; 7 – Objekt 4/84; 8 – Objekt 5/84.

Abb. 4. Pobedim, Brenngruben in unterschiedlichen Phasen der Freilegung. 1 – Obj. 45/85 auf dem Feststellungsniveau; 2 – teilweise freigelegtes Obj. 11/84; 3 – Obj. 44/85 nach der Freilegung der oberen Schicht; 4 – Obj. 55 nach der Freilegung der oberen Schicht.

Abb. 5. Pobedim, Brenngruben. 1 – Obj. 8/84; 2 – Obj. 9/84; 3 – Obj. 4/84; 4 – Obj. 2/84; 5 – Obj. 3/84; 6 – Obj. 49/85; 7 – Obj. 59/85; 8 – Obj. 46/85; 9 – Obj. 44/85; 10 – Obj. 39/84; 11 – Obj. 56/85; 12 – Obj. 57/85.

Abb. 6. Pobedim, Brenngruben. 1 – Obj. 5/84; 2, 5 – Obj. 13/84; 3 – Obj. 11/84; 4 – Obj. 10/84; 6 – Obj. 45/85; 7, 10 – Obj. 55/85; 8, 11 – Obj. 40/84; 9, 12 – Obj. 58/85.

Abb. 7. Pobedim. 1 – Obj. 48/85; 2 – Obj. 72/85; 3 – Obj. 47/85; 4–7 – Keramikfunde und das Bruchstück einer Beinnadel aus dem Obj. 3/84.

Abb. 8. Brenngruben mit Resten einer rechteckigen verkohlten Konstruktion: 1, 2 – Stobnica – Trzymorgi 2 (nach *Wiklak 1984*, auch *Skowron 2010*, Tab. III); 3, 4 – Opatów (nach Mączyńska 1973, rys. 5, 6).

Abb. 9. Brenngruben mit großen Stücken einer verkohlten rechteckigen(?) Konstruktion: 1, 2 – Tarpa-Almatároló (nach *Istvánovits 1993*, Fig. 4, 5).

Abb. 10. 1 – Brenngrube in Medzany mit der Konzentration von Holzkohlenstückchen in den Ecken mit Steinen auf der Sohle; 2 – Rösten von Erz am Grubenkelch aus Bern, 17. Jh. (nach *Pittioni 1972*, Taf. XXXIV; 3 – Brenngrube im Kontext von Pfostengruben in Lazuri-Lubi tag (nach *Matei/Stanciu 2000*, Anex 4).

Abb. 11. Das Vorkommen von rechteckigen Brenngruben in der Slowakei.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 331–338.

TERRA SIGILLATA Z GERMÁNSKYCH SÍDLISK V MIKROREGIÓNE MESTA NITRA [1]

KLÁRA KUZMOVÁ

ÚVOD

Osídleniu mesta Nitra v dobe rímskej venovali v ostatných rokoch pozornosť najmä traja autori (*Pieta 1993*; *Hečková 1998*; *Ruttkayová 2005*). Ako je zrejmé, jedným z nich bol aj jubilant Karol Pieta, ktorý vo svojom príspevku k najstarším dejinám mesta, pri náčrte vývoja osídlenia v 1.–4. storočí po Kr., využil okrem spôn a mincí aj nálezy terry sigillaty ako dobre datovateľnej importovanej keramiky a zároveň aj významného dokladu kontaktov medzi germánskym a rímskoprovinciálnym prostredím. Archeologické bádanie prinieslo v uplynulom období nové poznatky, ktoré umožňujú výskyt terry sigillaty v mikroregióne Nitry zhrnúť a vyhodnotiť zo súčasného uhla pohľadu.

Na základe doterajších výskumov možno konštatovať, že osídlenie tohto územia sa v dobe rímskej sústreďovalo v jeho východnej časti, na ľavobrežnej terase rieky Nitry. Výnimkou bola iba germánska osada v lokalite Nitra-Párovské Háje (poloha Valy-Dolina) situovaná na jeho západnom okraji, pozdĺž ľavého brehu Cabajského potoka, v značnej vzdialenosti od rieky. Keramika typu terra sigillata je známa zo šiestich archeologicky skúmaných polôh s germánskym osídlením[2]. Patria k nim Nitra-Chrenová (poloha Shell), Nitra-Chrenová (poloha Baumax), Nitra-Chrenová (poloha Záhradníctvo TaRS-Športový areál), Nitra-Chrenová (poloha Sídlisko III), Nitra-Dolné Krškany (poloha Mikov dvor) a spomínané nálezisko Nitra-Párovské háje. Zároveň možno predpokladať, že tri blízke polohy nachádzajúce sa v mestskej časti Nitra-Chrenová, t. j. Shell, Baumax a Záhradníctvo TaRS-Športový areál, boli pôvodne súčasťou jedného sídliskového areálu.

ANALÝZA NÁLEZOV

Z polohy Shell v Nitre-Chrenovej pochádzajú štyri zlomky terry sigillaty. Všetky sa nachádzali v jednom objekte, ktorý bol interpretovaný ako zemník (*Březinová 2003*, 33). Prevažujú medzi nimi výrobky z Rheinzabernu alebo Westerndorfu (3 ks), rámcovo datované do 2. polovice 2. až prvej polovice 3. stor. Jeden z nich je z okraja reliéfne zdobenej misky (Drag. 37), ďalší z okraja hladkej misky (Drag. 18/31) a tretí nie je bližšie určiteľný. Štvrtý fragment (Drag. 37) bol pravdepodobne vyrobený vo westerndorfskej dielni majstra Helenia v prvej tretine 3. stor. (*Kuzmová 2003*, 65, 66).

V polohe Baumax v Nitre-Chrenovej sa našla terra sigillata v dvoch objektoch (zemník/exploatačná jama a chata – *Březinová 2003*, 49–52). Ide o dva zlomky z reliéfne zdobenej misky typu Drag. 37, ktoré rámcovo spadajú do rovnakého obdobia. Jeden z nich bol vyrobený pravdepodobne v Rheinzaberne koncom 2. až začiatkom 3. stor., druhý v Rheinzaberne alebo vo Westerndorfe v 2. polovici 2. až 1. polovici 3. stor. (*Kuzmová 2003*, 65, 66).

Z výskumu lokality Záhradníctvo TaRS-Športový areál v Nitre-Chrenovej pochádza päť zlomkov terry sigillaty. Všetky sú z reliéfne zdobených misiek typu Drag. 37 (jeden prípadne z formy Drag. 30), našli sa v sídliskových vrstvách (*Chropovský/Fusek 1988*, 146). Tri z nich boli určené ako výrobky westerndorfských dielní (v dvoch prípadoch majstra Comitiala) a datované sú do neskoroantoninovského až včasnoseverovského obdobia. Dva zlomky možno spájať s dielňou v Rheinzaberne a so severovským obdobím, pričom

[1] Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č. 1/0058/12.

[2] Do skúmaného súboru nebol zaradený ojedinelý zlomok terry sigillaty z lokality Nitra-Šindolka, kde neboli zistené žiadne stopy germánskeho osídlenia ani ďalšie nálezy z doby rímskej (*Fusek 1997*, 56).

Tabela 1. Kvantitatívne zastúpenie terry sigillaty v mikroregióne mesta Nitra. Legenda: SG – Stredná Galia; Rh – Rheinzabern; Rh/We – Rheinzabern alebo Westerndorf; We – Westerndorf; Pf – Pfaffenhofen; Ar – Argonnen.

Lokalita – germánske sídlisko	Dielňa/Výrobný okruh						
	SG?	Rh	Rh/We	We	Pf	Ar	Spolu (ks)
Nitra-Chrenová (Shell)			3	1			4
Objekt 52/96 – zemník			3	1			4
Nitra-Chrenová (Baumax)		1	1				2
Objekt 6A/99 – zemník/exploatačná jama			1				1
Objekt 9/99 – chata		1					1
Nitra-Chrenová (Záhradníctvo TaRS-Športový areál)		2		3			5
Sonda 1/83		1		3			4
Zber		1					1
Nitra-Chrenová (Sídlisko III)	2	1					3
Objekt 12/73	1						1
Sonda XII/73	1						1
Sonda VI/73		1					1
Nitra-Dolné Krškany (Mikov Dvor)	1	9	7	18	7		42
Objekt 97/80				1			1
Objekt 113/81		2					2
Objekt 119/81		1					1
Objekt 127/81					1		1
Objekt 138/81			1	5			6
Objekt 136/81				1			1
Objekt 193/82 – chata				1			1
Objekt 203/82				1			1
Objekt 204/82 – chata	1	1			1		3
Objekt 209/82				1			1
Objekt 274/84 – chata			4	5	4		13
Objekt 278/84				1			1
Sektor A-B/12		1					1
Sektor B/12				1			1
Sektor D/15		1					1
Sektor K/2					1		1
Sektor L/3		1					1
Sektor L/5-6		1					1
Sektor N/5			1				1
Sektor O/III(3)			1	1			2
Zber		1					1
Nitra-Párovské Háje (Valy-Dolina)	2	3		8	4	1	18
Objekt 5c				1			1
Objekt 10		1					1
Objekt 11				2			2
Objekt 15		1		1			2
Objekt 26a – chata	1			1			2
Objekt 33				1			1
Objekt 160		1					1
Objekt 166				1			1
Objekt 175	1						1
Zber				1	4	1	6
Spolu (ks)	5	16	11	30	11	1	74

Tabela. 2. Prehľad terry sigillaty z germánskej osady v Nitre-Dolných Krškanoch (Mikov dvor). Legenda: SG – Stredná Galia; Rh – Rheinzabern; Rh/We – Rheinzabern alebo Westerndorf; We – Westerndorf; Pf – Pfaffenhofen.

Nálezové súvislosti	Dielne/Výrobné okruhy					
	SG?	Rh	Rh/We	We	Pf	Spolu (ks)
Obj. 97/80				Drag. 37 – 1x (Comitialis)		1
Obj. 113/81		Drag. 32 – 1x Curle 15 – 1x				2
Obj. 119/81		Drag. 37 – 1x				1
Obj. 127/81					Drag. 37 – 1x (Dicanus)	1
Obj. 136/81				Drag. 37 – 1x (Comitialis)		1
Obj. 138/81			Drag. 37 – 1x	Drag. 37 – 5x (Helenius – 3x)		6
Obj. 193/82 (chata)				Drag. 37 – 1x (Helenius)		1
Obj. 203/82				Drag. 37 – 1x (Comitialis, Decminus)		1
Obj. 204/82 (chata)	Drag. 18/31, 31? – 1x	Drag. 37 – 1x (Reginus I – 1x)			Drag. 37 – 1x (Dicanus)	3
Obj. 209/82				Drag. 37 – 1x (Helenius)		1
Obj. 274/84 (chata)			? – 4x	? – 3x Drag. 31 – 1x Drag. 37 – 1x (Comitialis)	Drag. 37 – 4x (Helenius – 3x)	13
Obj. 278/84				Drag. 31 – 1x		1
Sekt. A-B/12		Drag. 37 – 1x (Reginus I)				1
Sekt. B/12				Drag. 37-1x (Comitialis)		1
Sekt. D/15		Drag. 37 – 1x				1
Sekt. K/2					Drag. 37 – 1x (Dicanus)	1
Sekt. L/3		Drag. 37 – 1x (Cerialis, tov. B)				1
Sekt. L/5-6		Drag. 37 – 1x (Reginus II-Virilis)				1
Sekt. N/5			Drag. 18/31 – 1x			1
Sekt. O/III(3)			Drag. 31? – 1x	Drag. 37 – 1x (Helenius)		2
Zber		Drag. 37 – 1x				1
Spolu (ks)	1 (2,4 %)	9 (21,4 %)	7 (6,7 %)	18 (42,8 %)	7 (6,7 %)	42 (100 %)

jeden z nich je produktom majstra menom Verecundus I (skupina Bernhard IIc – *Kuzmová/Roth 1988*, 68; *Kuzmová 1997*, 124).

Predpoklad, že tri vyššie uvedené archeologické lokality boli súčasťou jedného germánskeho sídliska, by potvrdzovala aj skladba neveľkého súboru terry sigillaty (11 ks). V príslušnom areáli sa vyskytli výlučne výrobky z Rheinzabernu a Westerndorfu v približne rovnakom kvantitatívnom zastúpení (tabela 1). Okrem jedného zlomku z hladkej misky (Drag. 18/31), všetky ostatné sú z reliéfne zdobených misiek (formy Drag. 37, v jednom prípade možno Drag. 30). Rámcovo sú datované od 2. polovice 2. do 1. polovice 3. stor., s ťažiskom na období vlády Severovcov.

Z areálu germánskej osady odkrytej v lokalite Nitra-Chrenová (Sídlisko III) sú známe iba tri fragmenty hladkej terry sigillaty. Dva z nich (z misiek typu Drag. 33) sú pravdepodobne stredogalskými výrobkami z 2. polovice 2. stor. Jeden z nich sa našiel v objekte, druhý v sídliskovej vrstve. Dopĺňa ich ďalší nález z vrstvy – zlomok z misky typu Drag. 31 rheinzabernskej proveniencie – rámcovo datovaný od 2. polovice 2. stor. do 1. polovice 3. stor. (*Kuzmová/Roth 1988*, 68).

Tabela 3. Chronologické zaradenie terry sigillaty z germánskeho sídliska v Nitre-Dolných Krškanoch (Mikov dvor). Bledosivá – možný časový rozptyl; tmavosivá – bližšie datovanie.

Nálezové súvislosti	Chronologické zaradenie (2. polovica 2. stor. – 1. polovica 3. stor.)										
	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
Obj. 97/80											
Obj. 113/81											
Obj. 119/81											
Obj. 127/81											
Obj. 136/81											
Obj. 138/81											
Obj. 193/82											
Obj. 203/82											
Obj. 204/82											
Obj. 209/82											
Obj. 274/84											
Obj. 278/84											
Sekt. A-B/12											
Sekt. B/12											
Sekt. D/15											
Sekt. K/2											
Sekt. L/3											
Sekt. L/5-6											
Sekt. N/5											
Sekt. O/III(3)											
Zber											

Najrozsiahlejší súbor nálezov z tohto mikroregiónu sa viaže k lokalite Mikov dvor v Nitre-Dolných Krškanoch (*Kuzmová/Roth 1988*, 68–73; *Kuzmová 1997*, 70). Pozostáva zo 42 exemplárov, ktoré pochádzajú z dvanástich objektov, z toho z troch chát, viacerých sídliskových vrstiev a v jednom prípade zo zberu. Väčším počtom je terra sigillata zastúpená v dvoch objektoch (č. 274/84 – 13 ks a č. 138/81 – 6 ks), u ostatných ide najmä o ojedinelé zlomky (tabela 1, 2). Z hľadiska ich pôvodu možno iba jeden zlomok (Drag. 18/31, 31?) spájať pravdepodobne so stredogalským výrobným okruhom a rámcovo datovať do 2. polovice 2. stor. (tabela 2; *Kuzmová/Roth 1988*, 70, 71). Približne pätina nálezov sa radí k výrobnému centru v Rheinzaberne, čo predstavuje druhú najväčšiu skupinu terry sigillaty na tejto lokalite. Iba po jednom zlomku sú v nej zastúpené hladké misky (Drag. 32, Curle 15), čo znamená výraznú prevahu reliéfne zdobenej keramiky (misky typu Drag. 37). Z nich sú dobre datovateľné výrobky majstra menom Reginus I a z dielenského okruhu Cerialis (tovar B), ktoré spadajú do prvej fázy rheinzabernskej produkcie (skupiny Bernhard Ia-b) a na strednom Dunaji sa vyskytujú v zánikových horizontoch spájaných s markomanskými vojnami (*Kuzmová 1994*, 246, 247). Jeden zlomok z dielne Reginus II-Virilis (skupina Bernhard Ib) sa síce datuje do neskoroantoninovského obdobia (r. 160/170–178), avšak do čias po týchto vojnových udalostiach, keďže nemá paralely v príslušných nálezových súboroch (tabela 2; *Kuzmová/Roth 1988*, 69–73; *Kuzmová 1997*, 22).

Najväčším podielom (42,8 %) je na germánskom sídlisku v Nitre-Dolných Krškanoch (Mikov dvor) zastúpená terra sigillata z Westerndorfu. Okrem troch bližšie neurčiteľných zlomkov a dvoch zlomkov z hladkých misiek (Drag. 31) ide o reliéfne zdobenú keramiku. V rámci desiatich dobre datovateľných exemplárov je pomer výrobkov z dielne majstra Comitiala z poslednej štvrtiny 2. stor. a Helenia z prvej tretiny 3. stor. takmer vyrovnaný (5:6). Na základe výzdobných motívov bol v jednom prípade identifikovaný aj hrnčiar Decminus, ktorý pracoval v Comitialovej dielni. V prípade ďalších siedmich zlomkov (16,7 %) nebolo možné jednoznačne určiť, či ide o rheinzabernské alebo westerndorfské výrobky. Nachádzajú sa medzi nimi zlomky z bližšie neurčiteľných tvarov, z hladkých misiek (Drag. 18/31, 31?) a z jednej reliéfne zdobenej misky typu Drag. 37 (tabela 2; *Kuzmová/Roth 1988*, 69–73). V rovnakom kvantitatívnom zastúpení (16,7 %) je tu doložená aj terra sigillata z Pfaffenhofenu, ktorá predstavuje najmladšiu skupinu

Tabela 4. Rámcové chronologické zaradenie terry sigillaty z germánskych sídlisk v mikroregióne mesta Nitra. Bledosivá – možný časový rozptyl; tmavosivá – predpokladané ťažisko výskytu.

Lokalita – germánske sídlisko	Chronologické zaradenie (2. polovica 2. stor. – 1. polovica 3. stor.)												
	150 – 160	160 – 180	180 – 200	200 – 220	220 – 240	240 – 260	260 – 280	280 – 300	300 – 320	320 – 340	340 – 360	360 – 380	380 – 400
Nitra-Chrenová (Shell)													
Nitra-Chrenová (Baumax)													
Nitra-Chrenová (Záhr. TaRS-šport. areál)													
Nitra-Chrenová (Sídlisko III)													
Nitra-Dol. Krškany (Mikov Dvor)													
Nitra-Pár. Háje (Valy-Dolina)													

nálezov. Pomer produktov dvoch majstrov tejto dielne – Helenia z prvej tretiny 3. stor. a Dicana z druhej štvrtiny 3. stor. – je vyrovnaný (v počte 3 : 3 – tabela 2; *Kuzmová/Roth 1988*, 70–72).

Na základe uvedeného možno výskyt terry sigillaty v Nitre-Dolných Krškanoch (Mikov dvor) rámcovo datovať od polovice 2. stor. do polovice 3. stor. Jeho ťažiskom je však obdobie poslednej štvrtiny 2. až prvej tretiny 3. stor., v ktorom dominujú produkty z Rheinzabernu a Westerndorfu. K bližšej chronologickej špecifikácii tohto súboru prispelo niekoľko dobre datovateľných nálezov (tabela 3). Za najstaršie z nich možno považovať rheinzabernské výrobky (Reginus I, Cerialis, tovar B) z konca vlády Antonina Pia a z čias vlády Marka Aurélia, vrátane obdobia markomanských vojen. Produkciu z čias severovskej dynastie reprezentuje predovšetkým terra sigillata z Westerndorfu, konkrétne z dielní majstrov Comitialis a Comitialis/Decminus (posledná štvrtina 2. stor.) a Helenius (prvá tretina 3. stor.). Najmladšiu skupinu výrobkov, ktorá dopĺňa rheinzabernský a westerndorfský sortiment, predstavuje terra sigillata z Pfaffenhofenu z 1. polovice 3. stor., t. j. zo severovského (Helenius) až postseverovského obdobia (Dicanus).

Súbor terry sigillaty z germánskej osady v lokalite Nitra-Párovské háje (poloha Valy-Dolina) je druhým najväčším v mikroregióne mesta Nitra (18 ks). V deviatich sídliskových objektoch sa našlo po jednom až dvoch zlomkoch, ostatné pochádzajú zo zberu (6 ks; tabela 1). Jeden okrajový črep z misky typu Drag. 18/31 bol určený ako stredogalský výrobok a datovaný do 2. polovice 2. stor. (*Kuzmová 1997*, 124). K uvedenému výrobnému okruhu patrí pravdepodobne aj dosiaľ nepublikovaná časť dna misky rovnakého typu, s bližšie neurčeným kolkom MAR[...]VSVS(?), umiestneným v rytom kruhu na vnútornom dne nádoby. Rheinzabernské dielne sú na lokalite zastúpené prevažne zlomkami z reliéfne zdobených misiek (Drag. 37) zo severovského obdobia. Okrem jedného publikovaného nálezu (*Kuzmová/Roth 1988*, 73, 74) ide o dva ďalšie, doteraz nepublikované zlomky[3]. Na základe výzdobných prvkov a čiastočne zachovaného kolku možno jeden z nich pripísať majstrovi Florentinovi (skupina Bernhard IIa) a datovať do obdobia vlády Commoda až Septimia Severa. Takmer trikrát početnejšia je na tomto sídlisku terra sigillata westerndorfskej proveniencie. S výnimkou ojedinelých zlomov hladkých misiek (Drag. 31 a 32) prevláda reliéfne zdobená keramika (*Kuzmová/Roth 1988*, 73, 74; *Kuzmová 1997*, 124). Dielňu Comitiala zastupujú jeden publikovaný (*Kuzmová/Roth 1988*, 73) a dva nepublikované exempláre z poslednej štvrtiny 2. stor., kým dielňu Helenia dva fragmenty z prvej tretiny 3. stor. (*Kuzmová 1997*, 124). Pfaffenhofenskej produkcii možno pripísať štyri zlomky, z ktorých jeden nie je bližšie určiteľný (*Kuzmová 1997*, 124) a tri ďalšie pochádzajú z guľovitých pohárov typu Drag. 54 (*Kuzmová/Roth 1988*, 74). Tento tvar úplne absentuje na ostatných germánskych sídliskách skúmaného mikroregiónu, je však známy z prostredia iných germánskych sídlisk, ako aj z lokalít s rímskymi stavbami na území juhozápadného Slovenska (*Kuzmová 1997*, 32, 54, 55; Tab. 8, 16; Diagramm 10, 12). Výnimočným nálezom z typologického i chronologického hľadiska, a to nielen v tomto súbore, ale aj medzi nálezmi z príslušnej časti naddunajského barbarika (JZ Slovensko), je fragment misky typu Drag. 37 s radielkovou výzdobou špecifickou pre argonské dielne (tzv. Argonnen sigillata), datovaný do 2. polovice 4. stor. (*Kuzmová/Roth 1988*, 73).

[3] Za poskytnutie materiálu ďakujem autorom výskumu K. Pietovi a M. Ruttkayovi.

Súhrnne možno konštatovať, že na tejto lokalite je dominantná severovská terra sigillata, ktorú predstavujú výrobky z Rheinzabernu, Westerndorfu a Pfaffenhofenu. Ťažiskom ich výskytu je obdobie poslednej štvrtiny 2. a prvej tretiny 3. stor. Ich sortiment iba okrajovo dopĺňajú zlomky pravdepodobne stredogalského pôvodu a identifikovanej argonskej terry sigillaty. Kým prvé z uvedených spadajú do rámca pravidelného prílevu tejto keramiky do oblasti stredného Podunajska v 2. polovici 2. stor., argonský produkt je ojedinelým dokladom kontaktov skúmaného územia so západnou časťou Rímskej ríše v neskororímskom období (2. polovica 4. stor.).

ZHRNUTIE

Z areálu germánskych sídlisk v mikroregióne mesta Nitra je doložená terra sigillata z piatich výrobných centier a okruhov, ktorými sú stredná Galia, Rheinzabern, Westerndorf, Pfaffenhofen a argonská oblasť. Výrobky zo všetkých uvedených dielní sú zastúpené iba v prípade lokality Párovské Háje, ktorá je výnimočná aj výskytom argonskej terry sigillaty. Spektrum produktov na lokalite Nitra-Dolné Krškany (Mikov dvor) je z tohto pohľadu taktiež široké, keďže sa viaže k štyrom dielenským okruhom (stredogalský, rheinzabernský, westerndorfský a pfaffenhofenský). Na rozdiel od týchto dvoch nálezísk, z germánskej osady v Nitre-Chrenovej (Sídlisko III) sú známe iba stredogalské a rheinzabernské produkty a z aglomerácie v priestore Nitry-Chrenovej (Shell, Baumax a Záhradníctvo TaRS-Športový areál) iba výrobky z Rheinzabernu a Westerndorfu. Z uvedeného vyplýva, že terra sigillata z Rheinzabernu sa vyskytla na všetkých šiestich skúmaných lokalitách, pričom z Westerndorfu na piatich, zo strednej Galie na troch a z Pfaffenhofenu iba na dvoch z nich (tabela 1). Na základe kvantitatívnej analýzy možno konštatovať, že v skúmanom mikroregióne výrazne prevažuje westerndorfská terra sigillata (40,5 %), za ňou nasledujú rheinzabernské (21,6 %), rheinzabernské alebo wersterndorfské (14,9 %) a s rovnakým percentuálnym podielom pfaffenhofenské výrobky. Prílev stredogalskej (6,8 %) a argonskej terry sigillaty (1,3 %) mal z tohto hľadiska iba okrajový význam.

Kým zastúpenie výrobkov jednotlivých dielní v mikroregióne mesta Nitry bolo úzko späté s ich distribúciou do oblasti severopanónskeho limitu, výskyt určitých tvarov by mohol vypovedať o ich funkcii na germánskych sídliskách. Keďže ide o rímskoprovinciálu stolovú keramiku spätú s rímskymi stravovacími zvyklosťami, otázka jej využívania v germánskom prostredí je opodstatnená. Súčasný stav bádania ju však nedovoľuje jednoznačne zodpovedať, k jej riešeniu by mohla azda prispieť i podrobná analýza nálezových situácií. Zatiaľ sa možno opierať iba o typologický rozbor, ktorý potvrdil výrazné zastúpenie reliéfnej terry sigillaty (Drag. 37). Na lokalite Nitra-Párovské háje predstavuje 39 %, v Nitre-Dolných Krškanoch (Mikov dvor) 67 % a v Nitre-Chrenovej (Baumax a Záhradníctvo TaRS-Športový areál) až 100% nálezov. To znamená, že hladká terra sigillata na posledných dvoch lokalitách absentuje a na ostatných má nižší percentuálny podiel. Výnimkou sú iba germánske osady v Nitre-Párovských hájoch a v Nitre-Chrenovej (Sídlisko III) s prevahou hladkej terry sigillaty (61 a 100 %). K najčastejším tvarom tohto druhu keramiky patria misky typu Drag. 18/31, 31, menej početné sú misky typu Drag. 32 a 33 a poháre typu Drag. 54, doložené iba v Nitre-Párovských hájoch. Ojedinelým je tvar Curle 15 z Nitry-Dolných Krškán (Mikov dvor).

Predpokladaný časový rozptyl nálezov terry sigillaty v skúmanom mikroregióne je pomerne široký (2. polovica 2. až 1. polovica 3. stor.). Ťažiskom ich výskytu je však na väčšine lokalít obdobie vlády Severovcov (posledné desaťročia 2. až 1. tretina 3. stor.). Výnimku tvorí germánska osada v polohe Nitra-Chrenová (Sídlisko III) s ťažiskom v 2. polovici 2. stor. (tabela 3, 4).

Terra sigillata má svoju nezastupiteľnú úlohu aj pri časovom zaradení príslušných nálezových celkov, sídliskových štruktúr a v konečnom dôsledku pri rámcovom datovaní vývoja osídlenia. Týmito otázkami sa v súvislosti s germánskymi osadami na území mesta Nitry bližšie zaoberal už *K. Pieta* (*1993*). Ako už bolo uvedené, opieral sa najmä o nálezy spôn, terry sigillaty a mincí. Počiatky germánskeho osídlenia datoval na ich základe na koniec 1. stor., prípadne na prelom 1. a 2. stor., a jeho záver na koniec 4. stor., príp. na prelom 4. a 5. stor. (*Pieta 1993*, 77–80). Nálezy terry sigillaty dokladajú tento vývoj iba čiastočne, keďže ťažisko ich výskytu, v závislosti od produkcie a distribúcie tohto hrnčiarskeho tovaru do oblasti severopanónskeho limitu, a zároveň aj od jeho prílevu do naddunajského barbarika, spadá do 2. polovice 2. až 1. polovice 3. stor. (tabela 4).

Napriek tomu, že najstaršie nálezy z doby rímskej, datované do záveru 1. až začiatok 2. stor. pochádzajú z lokalít Nitra-Chrenová (Sídlisko III) a Nitra-Dolné Krškany (Mikov dvor), terra sigillata sa v nich začala objavovať až od polovice 2. stor. V uvedenom období došlo zrejme k celkovému rozvoju týchto osád, o čom svedčí zvýšený počet sídliskových štruktúr v ich areáloch (*Pieta 1993*, 77, 79). Z hľadiska terry

sigillaty ide o stredogalské a rheinzabernské výrobky, ku ktorým na druhej z uvedených lokalít pribudli po markomanských vojnách, a najmä za čias Severovcov, výrobky z Westerndorfu a Pfaffenhofenu (tabela 1–4). Najviac nálezov z doby rímskej vo východnej časti Nitry datoval K. Pieta do 3. stor. (*Pieta 1993*, 79). Do jeho prvej polovice spadajú aj nálezy severovskej terry sigillaty z Rheinzabernu a Westerndorfu, ktoré sú okrem uvedených lokalít známe aj z polôh v Nitre-Chrenovej (Shell, Baumax a Záhradníctvo TaRS-Športový areál). S výskytom rheinzabernských a westerndorfských produktov tu však možno počítať už v 2. polovici 2. stor. (tabela 4).

V prípade germánskej osady v Párovských-Hájoch K. Pieta predpokladal, že vznikla pred polovicou 3. stor. a jej kontinuálne osídlenie dosiahlo svoju najväčšiu intenzitu v 4. stor. (*Pieta 1993*, 80). Z hľadiska prílevu terry sigillaty možno v jej vývoji vyčleniť dva od seba vzdialené a nesúvisiace časové úseky. Prvý z nich spadá do obdobia 2. polovice 2. až 1. polovice 3. stor. (výrobky zo strednej Galie, Rheinzabernu, Westerndorfu a Pfaffenhofenu) a rámcovo korešponduje s výskytom terry sigillaty na ostatných germánskych sídliskách. Druhý je datovaný nálezom argonskej terry sigillaty do 2. polovice 4. stor., čím sa táto lokalita vymyká z rámca ostatných germánskych osád nielen skúmaného mikroregiónu, ale aj juhozápadného Slovenska.

Z hľadiska širšieho kontextu možno uviesť, že výsledky analýzy predmetnej terry sigillaty sú vo veľkej miere v súlade so zisteniami z priľahlej časti Ponitria a Požitavia. Treba však poukázať na absenciu produktov z 1. polovice 2. stor. (juhogalská a včasná stredogalská terra sigillata), ktoré sú v tejto oblasti doložené iba na náleziskách ležiacich južne od mikroregiónu mesta Nitra, bližšie k dunajskej hranici (Komjatice, Branč, Tvrdošovce; *Kuzmová/Roth 1988*, 130, 131; *Kuzmová 1997*, 67–69). Na základe lokalizácie nálezísk, ale aj ďalších skutočností je zrejmé, že rozhodujúcu úlohu pri sprostredkovaní terry sigillaty na toto územie zohrávalo Brigetio ako kľúčový bod na príslušnom úseku severopanónskeho limitu (*Kuzmová 2005*, 980).

LITERATÚRA

Březinová 2003 — G. Březinová a kol.: Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách stavenísk Shell a Baumax. Katalóg. Arch. Slovaca Monogr. Cat. 9. Nitra 2003.

Fusek 1997 — G. Fusek: Záchranný výskum v Nitre v polohe Šindolka. AVANS 1995, 1997, 56.

Hečková 1998 — J. Hečková: Nitra v dobe rímskej a sťahovania národov. In: G. Fusek/M. R. Zemene (Eds.): Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť. Nitra 1998, 72–78.

Chropovský/Fusek 1988 — B. Chropovský/G. Fusek: Výsledky výskumov na stavenisku športového areálu v Nitre. Štud. Zvesti AÚ SAV 24, 1988, 143–166.

Kuzmová 1994 — K. Kuzmová: Die Markomannenkriege und der Terra Sigillata-Import im Vorfeld des nordpannonischen Limes. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 1. Brno 1994, 245–251.

Kuzmová 1997 — K. Kuzmová: Terra Sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes. Arch. Slovaca Monogr. Fontes 16. Nitra 1997.

Kuzmová 2003 — K. Kuzmová: Terra sigillata (1996–2000). In: G. Březinová a kol.: Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách stavenísk Shell a Baumax. Katalóg. Arch. Slovaca Monogr. Cat. 9. Nitra 2003, 65–66.

Kuzmová 2005 — K. Kuzmová: Samian ware on the North-Pannonian frontier and behind it. In: Visy, Zs. (Ed.): Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies. Pécs 2005, 979–986.

Kuzmová/Roth 1988 — K. Kuzmová/P. Roth: Terra sigillata v barbariku. Nálezy z germánskych sídlisk a pohrebísk na území Slovenska. Mat. Arch. Slovaca 9. Nitra 1988.

Pieta 1993 — K. Pieta: Osídlenie z doby rímskej a sťahovania národov v Nitre. In: Nitra. Príspevky k najstarším dejinám. Nitra 1993, 74–90.

Ruttkayová 2005 — J. Ruttkayová: Nitra a okolie v rímskej dobe. In: Dávne dejiny Nitry a okolia. Nitra, 2005, 45–49.

TERRA SIGILLATA FROM GERMANIC SETTLEMENTS IN THE CITY OF NITRA MICROREGION

Klára Kuzmová

Summary

The Germanic settlement of the studied microregion was in the first four centuries AD concentrated in its eastern part, on the left bank of the river Nitra. The only exception was the site in Nitra-Párovské Háje (location Valy-Dolina), situated on its western edge in a considerable distance from the river. Terra sigillata is known from six settlements: Nitra-Chrenová (site Shell), Nitra-Chrenová (site Baumax), Nitra-Chrenová (site Záhradníctvo TaRS-Športový areál), Nitra-Chrenová (site Sídlisko III), Nitra-Dolné Krškany (site Mikov dvor) and Nitra-Párovské háje (site Valy-Dolina). It comes from five production centres: Central Gaule, Rheinzabern, Westerndorf, Pfaffenhofen and Argonne (Table 1, 2).

Quantitative analysis has shown that the most numerous terra sigillata in the microregion was produced in Westerndorf (40.5 %). It is followed by products from Rheinzabern (21.6 %), Rheinzabern or Westerndorf (14.9 %) and from Pfaffenhofen (14.9 %). Influx from the Central Gaule (6.8 %) and Argonnne (1.3 %) was of marginal significance. Typological analysis has confirmed predominance of decorated bowls (Drag. 37), whereas plain ware is represented by the less numerous shapes Drag. 18/31, 31, 32, 33 and 54. The assumed time range of the terra sigillata finds in the microregion is relatively wide (second half of the 2nd century – first half of the 3rd century). However, on most sites they occur mainly during the reign of the Severan dynasty (last decades of the 2nd – first third of the 3rd century). The only exception is the Germanic settlement uncovered on the site Nitra-Chrenová (site Sídlisko III), where the well-datable finds come from the second half of the 2nd century (Table 3, 4).

In wider context, the studied terra sigillata coincides to a large extent with the finds from the related area of the Nitra and Žitava valleys. However, products from the first half of the 2nd century (South Gaulish and early Central Gaulish terra sigillata) are absent from the Nitra microregion, and only occur on sites south of it, closer to the Danubian limes.

The localization of sites as well as other relevant facts clarify that the main role in the distribution of terra sigillata to this area was played by Brigetio as the Romans' key position on the North-Pannonian limes.

Table 1. Quantitative representation of terra sigillata in the city of Nitra microregion. Legend: SG – Central Gaule; Rh – Rheinzabern; Rh/We – Rheinzabern or Westerndorf; We – Westerndorf; Pf – Pfaffenhofen; Ar – Argonne.

Table 2. Overview of terra sigillata from a Germanic settlement in Nitra-Dolné Krškany (Mikov dvor). Legend: SG – Central Gaule; Rh – Rheinzabern; Rh/We – Rheinzabern or Westerndorf; We – Westerndorf; Pf – Pfaffenhofen.

Table 3. Dating of terra sigillata from a Germanic settlement in Nitra-Dolné Krškany (Mikov dvor). Light grey – possible time range; dark grey – closer dating.

Table 4. Approximate dating of terra sigillata from Germanic settlements in the city of Nitra microregion. Light grey – possible time range; dark grey – assumed main occurrence.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 339–348.

DREI NEUE SÜDIMPORTTYPEN AUS DEM OPPIDUM VON STRADONITZ [1]

JAN KYSELA

EINLEITUNG

Die Problematik der Kontakte zwischen dem spätlatènezeitlichen Mitteleuropa und der Mittelmeerwelt wurde eingehend aufgrund zahlreicher Funde und Fundkomplexe untersucht. Der Komplex der Funde von dem Oppidum von Stradonitz in Mittelböhmen nimmt in der Forschungsgeschichte eine ganz besondere Stelle ein: schon die ersten Forscher die sich mit den stradonitzer Funden beschäftigten, haben ganz natürlich ihre Aufmerksamkeit den „römischen" Funden gewidmet und historische Folgerungen aus ihnen gezogen. Die von Píč publizierten Funde haben anschließend den drei oder vier Generationen von Archäologen gedient als musterhaftes Fundensemble eines Oppidums. Was (sicherlich nicht nur) die mediterranen Importe angeht, bilden die stradonitzer Funden das Kern oder eine hochwichtigste Quelle der verschiedene Studien die sich mit den einzelnen Fundkategorien im böhmischen (*Šimek 1923*; *Filip 1952*; *Břeň 1975*; *Svobodová 1983*; *1985*; *Karasová 2004; Droberjar 2006*) oder weiterem transalpinen (*Werner 1954*; *1978*; *Feugère/Rolley 1991; Rieckhoff 1998* etc.) Kontext beschäftigen als auch eine unvermeidbare Referenz für Funde derselben Gattungen in andere Orte Mitteleuropas.

Trotz dieses bereits mehr als hundertjährigen Interesses ist die Problematik der römischen Importe aus Stradonitz nicht als abgeschlossen anzusehen. Nicht nur kann die Neubearbeitung des unpublizierten Materials neue Fundstücke ans Licht bringen (*Valentová/Trefný/Kysela, in Vorbereitung*) aber auch eine Wiederuntersuchung der langbekannten Funde kann viele neue Erkenntnisse erbringen. In diesem Aufsatz möchte ich ein paar Bronzefunde erörtern die angeblich aus dem stradonitzer Oppidum stammen. Diese wurden schon 1903 von Píč publiziert. Obwohl sie bis jetzt niemals in archäologischen Literatur als solche angesprochen wurden, handelt es sich mit einer gewissen Wahrscheinlichkeit um Importe aus dem Mittelmeerraum.

DIE FUNDE

1. Ein Strigiltragring

Ein gebogener bronzener Stab mit kreisförmigem Querschnitt der an einem Ende abgebrochen ist, auf dem andren übergeht er in einen zweiteiligen abgestuften rechteckigen Element der mit eine Reihe eingepuntzten Punkten verziert ist und aus denen ein eckige Haken ausläuft (Abb. 1: 1 Links).

Ausmaße: L. (erh.) ca 52 mm; Fundzusammenhänge: unbekannte; Aufbewahrungsort: NM Prag?; Provenienz: angeblich Stradonitz; Literatur: *Píč 1903*, Tab. XVI: 58.

Dieser einfache bronzene Stab wurde offensichtlich sowohl von Píč als auch von anderen Forschern als entweder ein Art Armring oder eher als Eimergriff angesehen. Dank seine Ähnlichkeit – oder besser zu sagen genaue Übereinstimmung – mit einigen Funden aus Mittel- und Unteritalien kann man aber mit Sicherheit eine andere Interpretation vorschlagen. Es handelt sich bei den genannten Parallelen (Abb. 1: 1 Rechts) um verschließbare Ringe die zum Anhängen und Trägen von Toiletteutensilien – vor allem Strigiles – dienten.

Die Strigilisringe der letzten vorchristlichen Jahrhunderte existieren in mehreren Varianten: es gibt Ringe mit einfach überlappenden Enden mit Verschlußknöpfen[2] (Abb. 1: a); mit Öse-Haken Verschluß bei den die

[1] Dieser Beitrag ist im Rahmen des Projektes der Grantagentur der Karlsuniversität in Prag (GAUK) Nr. 104109 „Česká oppida a Středomoří" entstanden. Für Sprachkorrektion bin ich K. Winger dankbar.

[2] Typ 2 nach Ulbert (s. weiter): Numantia – Renieblas (Soria, Kastilien-León, E; *Luik 2002*, 61–63, 225, Abb. 176 R87), Caceres el Viejo. (Cáceres, Extramadura, E; *Ulbert 1984*, 77, 218, Taf. 12, N° 72, 73).

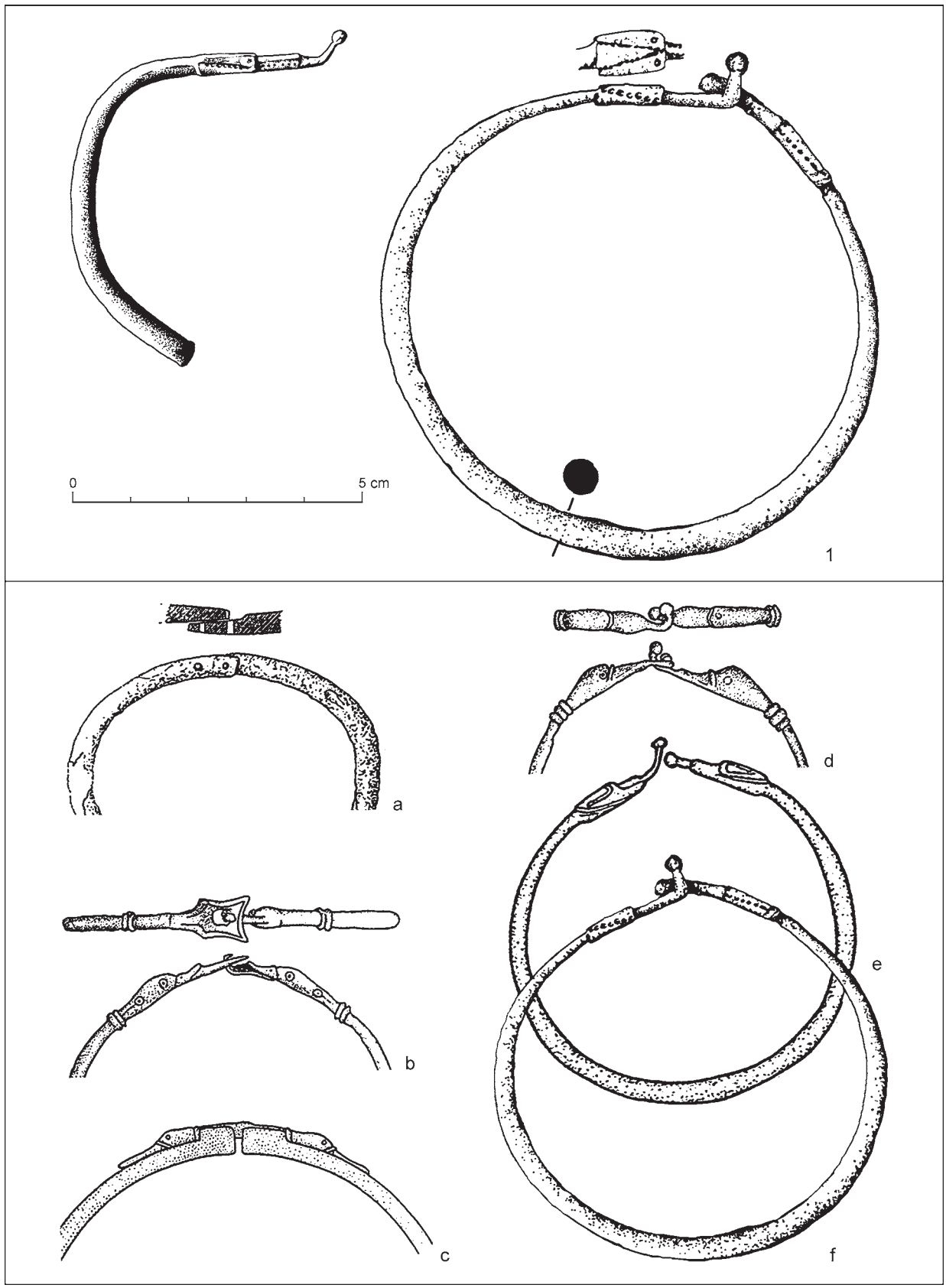

Abb. 1. 1 Links – Strigiltragringfragment aus Stradonitz (Kat. Nr. 1); 1 Rechts – Vergleichstück aus Ancona. a–d – Verschiedene Verschlußlösungen der Strigiltragringe (ohne Maßstab). Zeichnungen P. Kazakova nach Píč 1903 und Colivicchi 2002 (1, f); Ulbert 1984 (a–d); Serra Ridgway 1996 (e).

Öse entweder flach ist[3] (Abb. 1: b); oder beide Elemente Zoomorfisch gestaltet sind[4]; mit einem klappbaren Verschluß[5] (Abb. 1: c); mit zwei sich kreuzenden Haken. Im letztgenannten Typus dem unser Exemplar angehört können weiterhin zwei Varianten unterschieden werden: die Elemente, aus denen die Haken auslaufen, sind entweder in Vogel- (Abb. 1: d) oder Schlangenkopfform (Abb. 1: e) gestaltet[6], oder – wie bei dem stradonitzer Stück – haben die Form einfachen rechteckigen Blöcke, die mit eingepunzten Punkten verziert werden[7] (Abb. 1: f). Die letztgenannte Variante scheint eine Vereinfachung der vorigen zu sein und auch die Chronologie der datierbaren Stücke scheint auf eine Ableitung der zweiten von der ersten hinzuweisen. Der Tragering aus Stradonitz kann deswegen mit großer Wahrscheinlichkeit in die zweite Hälfte des zweiten oder den Beginn des ersten Jahrhunderts datiert werden was auch mit der Chronologie der Fundstelle gut paßt und unterstützt die Hypothese daß es sich tatsächlich um einen authentischen Fund Handelt (die Frage der Authentizität der Funden angeblich „von Stradonitz" muß man nie außer Acht lassen).

Römisches Toilettebesteck[8] bestand grundsätzlich aus einem kleinem Salbgefäß (*Ampulla*) und aus einem oder mehreren sichelförmigen Schabeisen rinnenförmigen Querschnitts (die Strigilis) mit der wurde das Öl zusammen mit Schmutz und Schweiß nach der Übung oder dem Bad aus der Haut entfernt. Die einzigen Bestandteile waren in Griechenland seit dem siebten Jahrhundert im Gebrauch. Die eigentlichen Bestecke, in denen wurde die Strigilis (oder die Strigiles) zusammen mit Ampulla eventuell mit einer Patera und einem Schwamm auf einem gemeinsamen Ring getragen, entwickeln sich jedoch nur in der hellenistischen und römischen Epoche.[9]

Aufgrund seiner Anwendung in der Palästra wurde die Strigilis in Griechenland (oder für die Forscher die das archäologische Bild beobachten) ein Art Symbol der engzusammenhängenden athletischen das heißt auch bürgerlichen Leben, Freiheit und „Bildung" (*Paideia*). Die zahlreichen griechischen Darstellungen und auch Grabbeigaben dieses Geräts hängen deswegen nicht nur mit „Sport" oder „Toilette" zusammen, sondern beinhalten auch eine tiefere Bedeutung. Diese Annahme wird komplizierter in weiter entfernten Gebieten. In Mittelitalien (Etrurien, Südlatium) zum Beispiel sind Strigiles schon seit 4. oder sogar 5. Jh. häufig belegt, doch kann man sich nur schwer vorstellen, daß sie dort vor dem zweiten oder ersten Jahrhundert (wenn überhaupt) dieselbe symbolische Deutung enthalten konnten wie in Griechenland. Schon Überlegungen über ihre Benutzung bei gymnastischen Tätigkeiten finde ich in diesen Gebieten nicht immer gut begründet. Die Rolle, die Strigiles in der Körperpflege spielten, könnte ihnen einen ausreichenden, spezifisch lokalen, symbolischen Sinn liefern[10]. In der späten Republik und mit dem Übergang zur Kaiserzeit wird die Strigilis auf jeden Fall zum einfachen Badeutensil und seine tiefere Deutung (egal ob mit *Kosmesis*, G*ymnasis* oder sogar *Paideia* verbunden) verschwindet.

Anwendung von Strigiles ist natürlich mit ganz bestimmten kulturellen aber auch ökonomischen Bedingungen verbunden: die Sitte den Körper mit Salben zu pflegen ist nicht einfach zu übertragen und – ohne regelmäßigen Zutritt zu Öl – schwierig zu verwurzeln. Deswegen ist es nicht überraschend

---

[3] Typ 1 nach Ulbert (s. weiter): Tarent (Puglia, I; *De Juliis 1984*, 510, N° 5); Volterra (Pisa, Toskana, I; *Cristofani 1975*, 28, Fig. 10, N° 75); Castiglioncello (Livorno, Toskana, I: *Gambogi/Palladino 1999*, 97, 98, Tav. V); Ornavasso (Verbano-Cusio-Ossola, Piemonte, I; *Piana Agostinetti 1972*, 37, Fig. 12: 6); Fornače (Piran, SI: *Stokin 1992*, 83, Abb. 5: 5, Taf. 5: 18) ein Exemplar heute in Frankfurt am Main (*Kotera-Feyer 1993*, Abb. 38); Cáceres el Viejo (Cáceres, Extramadura, E; *Ulbert 1984*, 71–77, 218, Taf. 12, N° 69–71. Der Verf. nennt aus Spanien weitere Funde aus Ibiza und Teruel-Azalia).

[4] Ancona, Marche, I (*Colivicchi 2002*, 228, N° 33.9; 325-326 N° 53.8).

[5] Frauengrab angeblich neben den Trasimäner See heute in Walters Art Gallery, Baltimore (Perugia, Umbrien, I: *Oliver 1981*, 54, Fig. 3); Boissières (Gard, Languedoc-Roussillon, F: *von Ulbert 1984*, 77, Anm. 215 zitiert); Ville-en-Tardenois (Marne, Champagne-Ardenne, F; cit. bei. *Schönfelder 2002*, Anm. 284: als frühlatènezeitliche Torques erläutert. Die Authentizität des Fundes ist sehr fraglich); Antikesammlung Berlin, Fundort unbekannt (*Heilmeyer et al. 1988*, 267, Nr. 6).

[6] Tarquinia, (Viterbo, Lazio, I: *Serra Ridgway 1996*, 181, 296, Tav. LXXXIII, CXCIV; die Autorin zitiert weitere Beispiele in der Toskana und Lazio); Vulci (Viterbo, Lazio, I: *Falconi Amorelli 1987*, 48, N° 29 (7), Fig. 11, Tav. V); Poggio Pinci, Asciano (Siena, Toskana, I: *Mangani 1983*, 49, N° 176, 177). Die ersten zwei Funden angehören mit Sicherheit und der letzte mit gewisse Wahrscheinlichkeit dem dritten oder beginnendem ersten Jahrhundert v. Chr.

[7] Volterra (Pisa, Toskana, I; *Cristofani 1975*, 28, Fig. 22, N° 71); Castiglioncello (Livorno, Toskana, I: *Gambogi/Palladino 1999*, 82, Abb. 24, S. 45); Elba (Livorno, Toskana, I: *Zecchini 1973*, Tav. 75); Perugia (Umbrien, I; *Feruglio 1977*, 113, Fig. 77); Ancona (Marche, I: *Colivicchi 2002*, 192 N° 27: 9 mit weitere Bibliographie; 204, N° 29: 3; 209 N° 30: 6; 256, N° 39: 3; 279, N° 45: 13); Metaponto (Matera, Basilicata, I: *De Siena 2005*, Tav. XLII); Tarent (Puglia, I: *Colivicchi 2001*, 109, N° 9: 18; 144, N° 18: 4; 173, N° 29: 8), Ampurias? (Gerona, Katalanien, E, sowie auch „in verschiedene Orte Spaniens": zit. von *Ulbert 1984*, 75, Anm. 213). Alle zitierten Kontexte werden zwischen der zweiten Hälfte/dritten Viertel des zweiten und der ersten Hälfte des ersten vorchristlichen Jahrhunderts datiert.

[8] Eine komplette, aus Silber hergestellte, Garnitur ist zum Beispiel in Berliner Antikensammlung ausgestellt (*Heilmeyer et al. 1988*, 267, Nr. 6).

[9] Zu Strigiles in allgemeinem aus archäologischen Sicht, sowie zu Literarischen und Bildlichen Quellen s. vor allem *Kotera-Feyer 1993*.

[10] Die Ausbreitung von Strigiles bei den Italienischen Keltenstämmen und die sehr unterschiedlichen Ritualzusammenhänge, in den sie dort auftreten, hat kürzlich *R. Knobloch* (*2007*) untersucht. Die Vielfalt der Sachlage die stellt der Verfasser zum Recht fest, erlaubt aber meiner Meinung nach eine wesentlich größere Polysemie und vielleicht auch eine geringere Schärfe der Interpretationen.

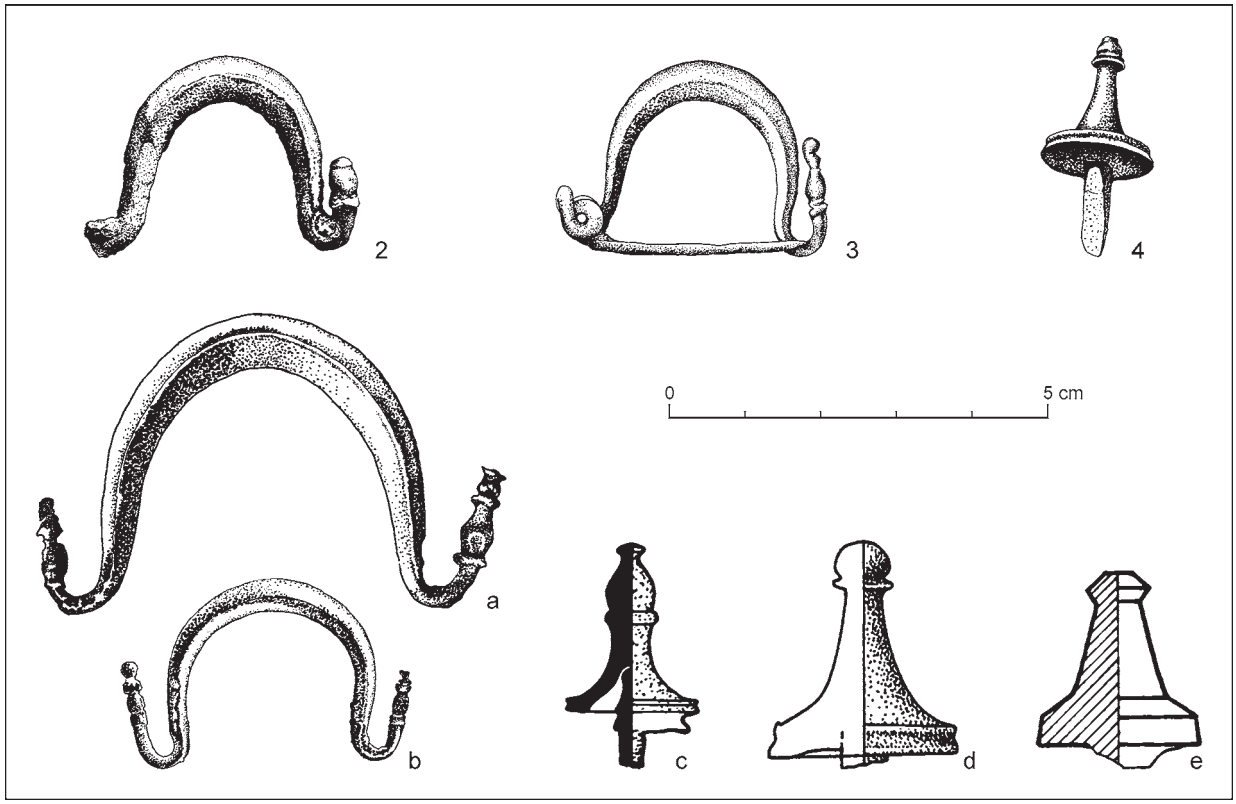

Abb. 2. 2, 3 – Omegahenkel (Kat. Nr. 2–3); 4 – Nagelzierkopf (Kat. Nr. 4.). Stradonitz und Vergleichstücke aus S. Lorenzo in Pegognaga (a); Cacerés el Viejo (b); Tarquinia (c); Numantia (d); Luni (e); Ancona (h); Korinth (i). Zeichnungen P. Kazakova nach Píč 1903 (Nr. 2, 4); Břeň 1964 (Nr. 3); Maggi 1996 (a); Colivicchi 2001 (b); Serra Ridgway 1996 (c); Luik 2002 (d); Frova 1977 (e).

daß bis zur Römischen Kaiserzeit Strigiles jenseits der Alpen fast unbekannt sind. Der einzige sichere Fund eines Strigilis kommt aus dem spätlatènezeitlichen Wagengrab von Boé (dritte Viertel des ersten Jh. v. Chr.; *Schönfelder 2002*). Die einige transalpine Funde von Strigiltragringe, die M. Schönfelder (*Schönfelder 2002*, 88, 89, Anm. 284) sorgfältig aus antiquären Publikationen gesammelt hat, stammen – wie er selbst hinweist – in fast alle Fallen aus chronologisch wenig kohärenten oder anders unglaubwürdigen Kontexte und ihre tatsächliche Herkunft ist demzufolge fraglich. Auch die Erläuterung eines Stücks rinnenförmigen Eisenblechs aus Berching-Pollanten als Strigilis (*Schäfer 2010*, 110) sei – immer laut Schönfelder – abzulehnen wegen der unmäßigen Stärke des Gegenstandes (*Schönfelder 2002*, 88, Anm. 283).

Es bleibt jetzt die Frage – schwer zu beantworten – wie kann der Fund eines Strigiltragringes im spätlatènezeitlichen Stradonitz erklärt werden. Wir haben gesehen, daß es in der mitteleuropäischen Zone keine überzeugenden direkten Hinweise an eine Anwendung der Strigiles in der Körperpflege gibt. Auch einige spärliche Funde der Gefäße die konnten auch Salben behalten (Hrazany, Závist, Třísov; *Kysela 2011*) sind natürlich keine Probe des Eindringens (mit Kind und Kegel) mediterraner hygienischer Sitten über den Alpen. Bei Fehlen der eigentlichen Strigilis kann meiner Meinung nach die Anwesenheit des einzelnen Tragringes in keinem Sinne indikativ sein. Seine Form und sein Ausmaß erlaubt auch andere Anwendungen zum Beispiel als Armband (Tragringe dieses Typs haben normalerwiese ein Durchschnitt von ca 8–10 cm). Es ist nicht auszuschließen daß der Ring schon in dieser Funktion die Alpen überquerte.

2. und 3. Omegaförmige Henkel[11]

2. Eine U-förmige bronzene Stab rhombischer Querschnitt mit einer zurückgebogenen tropfenförmigeren Endung (die andere Endung ist nicht erhalten; Abb. 2: 2).

Ausmaße: L. (erh.) ca 36 mm, H. ca 28 mm; Fundzusammenhänge: unbekannte; Aufbewahrungsort: NM Prag Inv. Nr. 201816; Provenienz: angeblich Stradonitz; Literatur: Píč 1903, Tab. XVI: 65.

[11] Schon nach Abschluß des Beitrages konnte ich die Stradonitzer Sammlung persönlich untersuchen und eine Anwesenheit von fünf anderen derartigen Gegenstände dort feststellen.

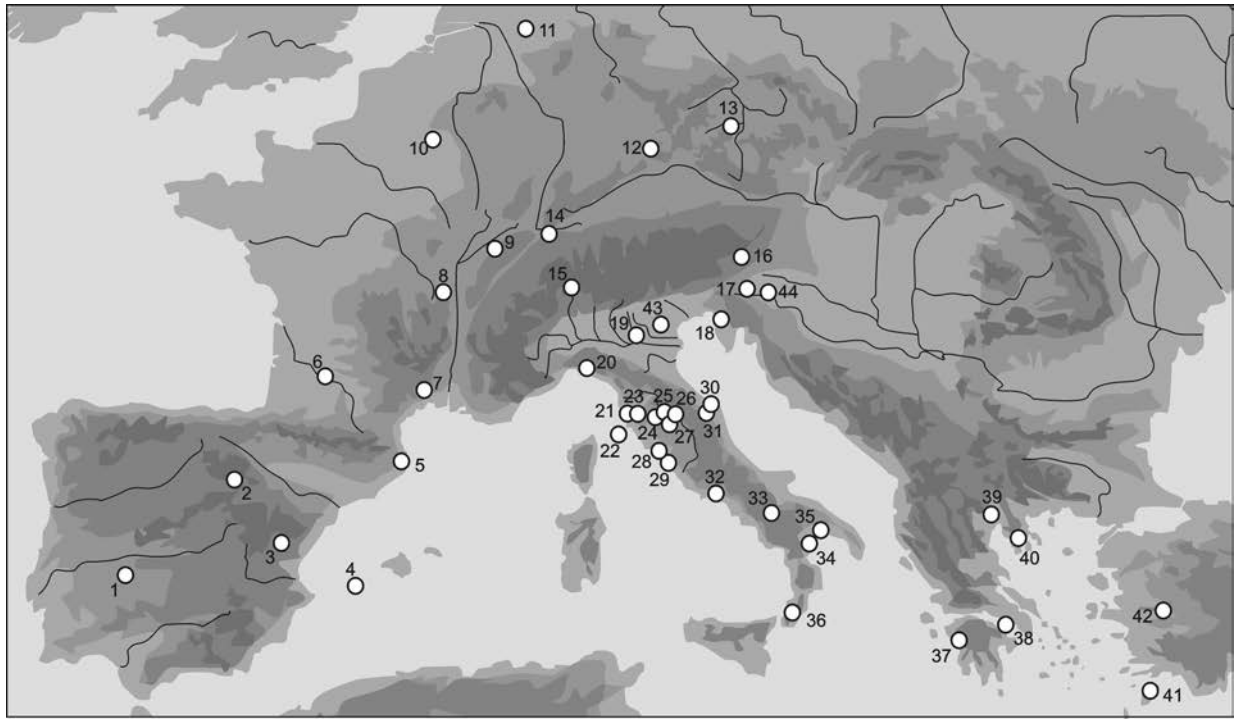

Abb. 3. Die in dem Text erwähnte Orte. 1 – Cáceres el Viejo; 2 – Numantia; 3 – Teruel; 4 – Ibiza; 5 – Ampurias; 6 – Boé; 7 – Boissières; 8 – Bibracte; 9 – Besançon; 10 – Ville-en-Tardenois; 11 – Haltern; 12 – Berching-Pollanten; 13 – Stradonice; 14 – Augst; 15 – Ornavasso; 16 – Magdalensberg; 17 – Emona; 18 – Fornače; 19 – S. Lorenzo; 20 – Luni; 21 – Castiglioncello; 22 – Elba; 23 – Volterra; 24 – Asciano; 25 – Trasimener See; 26 – Perugia; 27 – Chiusi; 28 – Vulci; 29 – Tarquinia; 30 – Ancona; 31 – S. Vittore; 32 – Pompeji; 33 – Flumeri; 34 – Metaponto; 35 – Tarent; 36 – Oppido Mamertino; 37 – Olympia; 38 – Korinth; 39 – Derveni; 40 – Olynthos; 41 – Lindos; 42 – Sardes; 43 – Este; 44 – Vir pri Stični.

3. Bronzene Fibel mit 2 x 3 Windung und obere Sehne, hochgewölbten Bogen rhombischer Querschnitt und hochgebogene profilierte Fuß. Ohne Nadelhalter (SIC!); (Abb. 2: 3).

Ausmaße: L. (erh.) ca 36 mm, H. ca 28 mm; Fundzusammenhänge: unbekannte; Aufbewahrungsort: NM Prag Inv. Nr. 141369; Provenienz: angeblich Stradonitz, Sammlung Berger; Literatur: *Píč 1903*, Tab. III: 3; *Filip 1956*, 119, Tab. CXXVI: 2; *Břeň 1964*, 199, Tab I: 6.

J. L. Píč hat den Gegenstand Nr. 3 ohne weiteres unter den stradonitzer Fibeln publiziert (*Píč 1903*, Tab. III: 3). Nach J. *Filip* (*1956*, 119, Tab. CXXVI: 2), den *J. Břeň* (*1964*, 199, Tab. I: 6) folgt, entspricht die Fibel keinem Typ spätlatènezeitlicher Fibeln. Dennoch klassifizieren beide Forscher die „Fibel" als einen Sondertyp, ohne ihre Authentizität in Frage zu stellen. Trotzdem erweckt die Abwesenheit des Nadelhalters ernste Zweifel ob der Gegenstand überhaupt als Fibel funktionieren konnte. Meiner Meinung nach handelt es sich daher nicht um eine Fibel sondern um einen Pastiche den ein unbekannter „Täter" aus einer Fibelnadel und einem Bruchstück eines Omegahenkels (vgl. Nr. 2) zusammensetzte in einer Art – der ihm sicherlich gut bekannten – Fibel Typus Beltz J. Wir werden nie wissen ob er glaubte, die Fibel zu rekonstruieren oder ob er (eher) hoffte oder wußte daß eine vollständige „Fibel" wird besser bezahlt als zwei Bruchstücke. Auf jedem Fall hat sich die ganze Geschichte noch in 19. Jh. abgespielt: der Gegenstand ist schon als „Fibel" aus der Sammlung Berger nach Nationalmuseum übergegangen. Die bergersche Herkunft weist weiterhin darauf hin, daß der Pastiche tatsächlich von Ausgräber von Stradonitz gekauft wurde und daß deswegen beide seine Teile dort gefunden worden sollten.

4. Zierkopf eines Nagels

Ein bronzener konkaver Kegel mit massivem Trochilus auf Basis und kleine Kugel mit profiliertem Hälschen auf Spitze. Aus der Basis laufen Reste eines (Eisen?) Nagels aus; (Abb. 2: 4).

Ausmaße: L. (ohne Nagelsreste) ca 17 mm, Br. (max.) ca 16 mm; Fundzusammenhänge: unbekannte; Aufbewahrungsort: NHM Wien; Provenienz: angeblich Stradonitz; Literatur: *Píč 1903*, Tab. XXV: 15.

Beide Gattungen – Henkel und Zierköpfe – hängen miteinander zusammen und können hier in einem gemeinsamen Absatz behandelt werden.

Kleine bewegliche omegaförmige Henkel (mit tropfenförmigen oder vogelköpfförmigen Enden) sowie kegelförmige (verschiedentlich profilierte) Nagelzierköpfe kommen in Mittelmeerraum als auch in Nordprovinzen Römerreichs regelmäßig in hellenistischen, spätrepublikanischen und frühkaiserzeitlichen Kontexten vor. Ohne große Mühe kann man zahlreiche Fundstellen zitieren die sich in die Zeitspanne zwischen 4. Jh. v. Chr. und 1. oder 2. Jh. n. Chr. verteilen: Sardes (Manisa, TR); Lindos (GR); Korinth (GR); Olympia (GR); Olynthos (GR); Derveni (GR); Tarent (Puglia, I); Oppido Mamertino (Reggio Calabria, Kalabrien, I); Pompei (Napoli, Kampanien, I); Flumeri (Avellino, Kampanien, I); Tarquinia (Viterbo, Lazio, I); Vulci (Viterbo, Lazio, I); Gioiella – Chiusi (Perugia, Umbrien, I); Ancona (Marken, I); S. Vittore di Cingoli (Macerata, Marken, I); Luni (La Spezia, Ligurien, I), S. Lorenzo in Pegognaga (Mantova, Lombardei, I); Este (Padova, Veneto, I); Cáceres el Viejo (Cáceres, Extramadura,E); Numantia (Soria, Kastilien-León, E); Besançon (Franche Comté, F); Augst (Basel-Landschaft, CH), Haltern (Recklinghausen, Nordrhein-Westfalen, D), Magdalensberg (Klagenfurth-Land, Kärnten, AT), Emona (Leibach, SI).[12] Diese Liste kann problemlos fortgesetzt werden. Als beste Vergleichstücke der Stradonitzer Henkel können z. B. die Funde aus Tarent und S. Lorenzo angesehen während (Abb. 2: a, b) der Zierkopf mit dem Fund aus Numantia fast identisch ist (Abb. 2: d).

Ursprünglich dienten die Henkel zum Halten kleiner Holz- oder Blechkästchen[13] (*pyxides*, *cistae*, *capsae*) die – wie die Ausmäße und sorgfältige Durchführung suggerieren – kostbare Kleinigkeiten (Schmuck, Kosmetik, medizinische Geräte oder sogar Bücher) enthielten[14]. Man kann solche Anwendung zum Beispiel auf erhaltenen Holztruhen aus Derveni (*Themelis/Turatzoglu 1997,* 195, B35, B90) oder auf kaiserzeitliche Arztkästchen (z.B. ein Exemplar aus Nijmegen, NL: *Künzl 1983*, 93, Abb. 76) beobachten. Außer Kästchen kann man bei größeren Exemplaren auch Anwendung an Bronzeplatten ou Becken von Typen entweder Genova/Sant'Arcangelo (*Feugère 2011*) oder Eggers 77-78 (*Eggers 1951*), Balsamarien (*Braun 2001*), sowie Klappspiegeln (z.B. *Hayes 1984*, 190, N° 321. 193, 324) bedenken, die aber generell später als die stradonitzer Oppidum datiert werden.

Die Zierköpfe deckten die Köpfe der Nägel die solche Kästchen oder (bei größeren Exemplaren) auch Möbelstücke zusammenhielten. Auch eine einfach zierliche Funktion oder Anwendung wie eine Art Griff (*Bini/Caramella/Buccioli 1995*, 265, 266, N° 395, Tav. LXXXVIII: 5) ist nicht auszuschließen.

Aus vorrömischer Zeit jenseits der Alpen sind mir keine Zierköpfe bekannt. Was die Henkel angeht, kenne ich außer dem stradonitzeren Stück nur wenige derartige Gegenstände aus Spätlatènezeitlichem Fundkontext. Drei kommen aus dem französischen Oppidum Villeneuve St. Germain (*Debord 1993*, 82, Fig. 16: 24–26), ein anderer aus der Höhensiedlung Cvinger bei Vir pri Stični (Ivančna Gorica, Doljenska, Slowenien: *Gabrovec 1994*, 174 N° 14, Pl. 16: 39).[15] Auch ein S-förmige Bronzestab aus Berching-Pollanten wurde als ein Omegahenkel angesprochen (*Schäfer 2010*, 118, Abb. 77, Nr. 2259) doch kann man wegen seines Zustandes nicht sicher sein ob es sich nicht eher um ein Armband handelt (cf. *van Endert 1991*, Tf. 3, Nrr. 26–43). Ein noch andere, der darüber sehr wahrscheinlich auch lokaler Herstellung ist, wurde kürzlich auf Bibracte entdeckt (*Vitali/Bavay et al. 2011*, 206, Fig. 35: 7). Er gehört zu einem Holzgefäß örtlichen Herkunfts und eine mediterrane Herstellung des Henkels ist deswegen nur damals wahrscheinlich wenn man an seine Wiederbenutzung denken wollte.

---

[12] Henkeln: Sardis (*Waldbaum 1983*, 96, Pl. 36); Lindos (*Blinkenberg 1931*, 746, Pl. 151: 3218, 3219); Korinth (*Davidson 1952*, 131, 132, Pl. 66, N° 897); Olympia (Henkel: *Furtwängler 1890,* 138, Nr. 865); Olynthos (*Robinson 1941*, 207–221; Pl. LVI-LIX); Derveni (*Themelis/Turatzoglu 1997,* 195, B35, B90); Tarent (*De Juliis 1984*, H: 355, N° 318; 365-366, N° 336); Oppido Mamertino (*Costamagna/Visonà 1999*, 363, Fig. 375, N° 793, 794); Pompei (*Guzzo 2006*, 159, N° 201-204); Flumeri (*Johannowsky 1991*, 57-83, Fig. 16 oben); Tarquinia (*Bini/Caramella/Buccioli 1995*, 569-575, Tav. CXIII, N° 321-334; *Serra Ridgway 1996*, Fig 315; 49, Tav. CXXIII: 66; 91, Tav. CXLVI: 65–68; 126, Tav. CLXI: 77; 164, Tav. CLXXXV: 134, 135); Vulci (*Falconi Amorelli 1987,* 53, Fig. 13: 12); Gioiella – Chiusi (*Ponzi Bonomi 1977,* 106, 107, Fig. 77); Ancona (*Colivicchi 2002*, 204, N° 29.4; 228, N° 33.10; 279, N° 45.11; 281, N° 45.18; 312, N° 51.4); S. Vittore di Cingoli (*Mercando 1974*, 103, Fig. 22, 24: g); Luni (*Frova 1977,* 317, 318, Tav. 177: 4, 6; 178: 5, 12); S. Lorenzo in Pegognaga (*Maggi 1996*, 63, Tav. XI. N° 12); Cáceres el Viejo (*Ulbert 1984*, 99, 100, 221, Taf. 17, N° 103-108); Besançon (mittel-spätaugustäische Zeit; *Feugère 1992*, 142, N° 306); Augst (*Riha 2001, passim*); Haltern (*Müller 2002*, 64, 208 Taf. 77, Nr. 833), Magdalensberg (*Deimel 1987,* 99, 100, Tf. 92, 93*)*, Emona (*Feugère 2006*, 241, Fig. 6).
Zierköpfe: Sardis (*Waldbaum 1983*, 64, Pl. 18, N° 258–260); Korinth (*Davidson 1952*, 140–143, Pl. 71, N° 1021–1023); Olympia (*Furtwängler 1890*, 192, Nr. 1218ff); Olynthos (*Robinson 1941*, 271-276, Pl. LXXII–LXXV); Tarent (*De Juliis 1984*, 464, N° 7; 488, N° 14; 497, N° 16, 17; Tarquinia (*Serra Ridgway 1996*, 294, Fig. 321; 55, Tav. CXXVII: 55a; 181, Tav. CXCIV: 119); Ancona (*Colivicchi 2002*, 157, N° 22.19; 173, N° 24.8); Luni (*Frova 1977,* 586, Tav. 311: 13); Este (Casa di Ricovero, Gr. 25/1984*: Bondini 2008*, 189, 190, Tav. 110, N° 46; ich möchte mich den dott-ssa Bondini und dot-ssa Ruta bedanken, die mir erlauben haben den noch unpubliziere Fund hier zitieren); Numantia (*Luik 2002*, 192, Abb. 179: 112); Augst (*Riha 2001, passim*).

[13] Eventuell auch aus anderem Material wie z.B. ein Kosmetikkästchen aus Tarent das aus – mit Bronzeelemente versehene – Muschel hergestellt ist (*De Juliis 1984*, H: 355, N° 318).

[14] Zu Kästchen und Truhen s. z. B. *Riha 2001*; *Feugère 2006*.

[15] Der Gegenstand gehört der der LT D1 oder D2 und ist deswegen älter als die (noch nördlicher liegende) zitierte (eher frühkaiserzeitliche) Funde aus Emona und Magdalensberg. Ich verdanke prof. D. Božič für deisen Hinweis.

Die Henkel aus Stradonitz sind natürlich weder technisch noch formal so anspruchsvolle Erzeugnisse, daß man eine lokale Produktion ausschließen könnte. Der erwähnte Fund von Bibracte zeigt, daß es vielleicht auch Transalpine Omegahenkel gab. Trotzdem glaube ich daß – vergleichen wir die massive Vertretung in Mittelmeer mit der fast absoluten Fundleere jenseits der Alpen – sie sollten an wenigsten als mögliche oder wahrscheinliche Importe angesehen werden. Diese Annahme wird bei dem „Mitfund" eines Nagelzierkopfes unterstützt, der davon bezeugt daß am wenigstens ein Römisches Kästchen hat Stradonitz jemals erlangt.

SCHLUSSWORT

Dank dieser Neuentdeckungen sind nicht nur neue Stücke in die Liste der Südimporte im spätlatènezeitlichen Mitteleuropa hinzufügen, sondern die Liste selbst ist um zwei oder drei neue Kategorien zu erweitern. Auch wenn wir in der Bewertung der Funde, bei dem aktuellen Forschungstand, eher nüchtern zu bleiben bevorzugen (s. den Schlußabsatz der Abhandlung des Strigiltragringes), ändern sich doch nun – wenn auch nur in geringerem Maße – die Fragestellungen.

LITERATUR

Bini/Caramella/Buccioli 1995 M. P. Bini/G. Caramella/S. Buccioli: I bronzi etruschi e romani. Materiali del Museo Archeologico Nazionale di Tarquinia 13. Roma 1995.

Blinkenberg 1931 Chr. Blinkenberg: Lindos. Fouilles de l'Acropole 1902–1914. Vol. I: Les Petits Objets. Berlin 1931.

Bondini 2008 A. Bondini: Il "IV periodo atestino". I corredi funerari tra IV e II secolo a.C. in Veneto. Unveroffentlichte Dissertazion. Bologna 2008.

Břeň 1964 J. Břeň: Význam spon pro datování keltských oppid v Čechách. Sbor. Nár. Muz. Praha, řada A – Historie 18, 5, 1964, 195–289.

Braun 2001 Cl. Braun: Römische Bronzebalsamarien mit Reliefdekor. BAR International Series 917. Oxford 2001.

Břeň 1975 J. Břeň: Pánve tzv. aylesfordského typu v Čechách. Časopis Národního muzea – Historické muzeum 144, 1975, 7–15.

Colivicchi 2001 F. Colivicchi: *Alabastra* tardo-ellenistici e romani dalla necropoli di Taranto. Materiali e contesti. Catalogo del Museo nazionale Archeologico di Taranto III, 2. Taranto 2001.

Colivicchi 2002 F. Colivicchi: La necropoli di Ancona (IV-I sec. a.C.). Una comunità italica fra ellenismo e romanizzazione. Napoli 2002.

Costamagna/Visonà 1999 L. Costamagna/P. Visonà (Hrsg.): Oppido Mamertino, Calabria – Italia. Ricerche archeologiche nel territorio e in contrada Mella. Roma 1999.

Cristofani 1975 M. Cristofani: Volterra (Pisa) – scavi nella necropoli del Portone (1971): Tomba ellenistica. Notizie degli Scavi 29, 1975, 5–35.

Davidson 1952 G. D. Davidson: The Minor Objects. Corinth, Results of Excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens, Vol. 12. Princeton 1952.

Debord 1993 J. Debord: Les artisans gaulois de Villeneuve-Saint-Germain (Aisne). Structures, production, occupation du sol. Revue archéologique de Picardie N° 3–4, 71–110.

Deimel 1987 M. Deimel: Die Bronzekleinfunde vom Magdalensberg. Klagenfurt 1987.

De Juliis 1984 E. M. De Juliis (Hrsg.): Gli ori di Taranto in età ellenistica. Milano 1984.

De Siena 2005 A. De Siena: Tramonto della Magna Grecia: la documentazione archeologica dai territori delle colonie greche di Metaponto ed Herakleia, in Tramonto della Magna Grecia. Atti del 44 Convegno di Studi sulla Magna Grecia", Taranto 2004, Napoli 2005, 433–459.

Droberjar 2006 E. Droberjar: Plaňanská skupina Grossromstedtské kultury. K chronologii germánských nálezů a lokalit v Čechách na sklonku doby laténské a v počátcích doby římské/Die Plaňany-Gruppe der Großromstedter Kultur. Zur Chronologie der Germanischen Funde und Fundstellen in Böhmen am Ende der

Latènezeit und zu Beginn der römischen Kaiserzeit. In: E. Droberjar/M. Lutovský (Hrsg.): Archeologie barbarů 2005. Praha. 2006, 11–90.

Eggers 1951 H. J. Eggers: Der römische Import im freien Germanien. Hamburg 1951.

van Endert 1991 D. van Endert: Die Bronzefunde aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching. Bd. 14. Stuttgart 1991.

Falconi Amorelli 1987 M. T. Falconi Amorelli: Vulci, Scavi Mengarelli (1925–1929). Roma 1987.

Feruglio 1977 A. E. Feruglio: Complessi tombali con urne nel territorio Perugino. In: M. Martelli/M. Cristofani (Hrsg.): Caratteri dell'ellenismo nelle urne etrusche. Atti dell'incontro di studi, Siena 1976. Firenze 1977, 110–117.

Feugère 1992 M. Feugère: Bibelots, quincaillerie et colifichets: le monde des petits objets. In: J.-O. Guilhot/C. Goy (Hrsg): 20 000 m3 d'histoire. Les fouilles du Parking de la Mairie à Besançon. Besançon. 1992, 130–171.

Feugère 2006 M. Feugère: Casae – boîtes à livres. Bayerische Vorgeschichtsblätter 71, 2006, 233–242.

Feugère 2011 M. Feugère: Bassins en bronze du IVe s. av. n. ère. Instrumentum. Bulletin du Groupe de travail européen sur l'artisanat et les productions manufacturées dans l'Antiquité. 34, 25–30.

Feugère/Rolley 1991 M. Feugère/Cl. Rolley (Hrsg.): La vaisselle tardo-républicaine en bronze. Actes de la table-ronde CNRS, Lattes, avril 1990. Dijon 1991.

Filip 1952 J. Filip: Obchodní styky Čech s Římem v době Augustově a problém mocenského střediska tehdejších Čech. Arch. Rozhledy 4, 1952, 143–154.

Filip 1956 J. Filip: Keltové ve střední Evropě. Praha 1956.

Frova 1977 A. Frova (Hrsg.): Scavi di Luni II. Relazione delle campagne di scavo 1972, 1973, 1974. Roma 1977.

Furtwängler 1890 A. Furtwängler: Die Bronzen und die übrigen kleineren Funden von Olympia. Berlin. 1890.

Gabrovec 1994 S. Gabrovec: Stična 1, Naselbinska izkopavanja, Katalogi in monografije 28. Ljubljana 1994.

Gambogi/Palladino 1999 P. Gambogi/S. Palladino (Eds.): Castiglioncello. La necropoli ritrovata. Cento anni di scoperte e scavi (1896–1997). Rosignano Marittimo 1999.

Guzzo 2006 P. G. Guzzo (Hrsg.): Argenti di Pompei. Catalogo della mostra, Napoli 2006. Milano 2006.

Hayes 1984 J. W. Hayes: Greek, Roman and Related Metalware in the Royal Ontario Museum. A Catalogue. Toronto 1984.

Heilmeyer et al. 1988 W.-D. Heilmeyer/L. Giuliani/G. Platz/G. Zimmer: Antikenmuseum Berlin. Die ausgestellten Werke. Berlin 1988.

Johannowsky 1991 W. Johannowsky: In: La romanisation du Samnium aux IIe et Ier siècles av. J.-C. Actes du colloque organisé par le Cenre Jean Bérard, Napoli 1988. Napoli 1991, 53–83.

Karasová 2004 Z. Karasová: Die römischen Bronzegefäße in Böhmen. Fontes Arch. Pragenses. Vol. 22. Praha 2004.

Knobloch 2007 R. Knobloch: Strigilis et ampulla nelle sepolture celtiche d'Italia: un fenomeno di acculturazione, Archeologia Classica 58, 2007, 337–352.

Kotera-Feyer 1993 E. Kotera-Feyer: Die Strigilis. Europäische Hochschulschriften. Rheie 38 Archäologie, Bd. 43. Frankfurt am Main 1993.

Künzl 1983 E. Künz: Medizinische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit. Bonn 1983.

Kysela 2011 J. Kysela: Středomořské importy z oppida Třísov, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 24, 2011, 163–190.

Luik 2002 M. Luik: Die Funde aus den römischen Lagern um Numantia im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Kataloge vor- und frühgeschichtlicher Altertümer, Bd. 31. Mainz 2002.

Maggi 1996 S. Maggi: Oggetti in metallo. In: A. M. Tamassia (Hrsg.): Archeologia di un ambiente padano. S. Lorenzo di Pegognaga (Mantova). Firenze 1996, 55–76.

Mangani 1983 E. Mangani: Museo Civico di Asciano. Materiali di Poggio Pinci. Asciano 1983.

Mercando 1974 L. Mercando: Marche. Rinvenimenti di tombe di età romana. Notizie degli scavi d antichità 28, 1974, 88–141.

Müller 2002 M. Müller: Die römischen Buntmetallfunde von Haltern. Mainz 2002.

Oliver 1981 A. Oliver: L'argeterie d'époque républicaine dans les collections americaines, Dossiers histoire et archéologie, N° 54, 1981, 52–63.

Ponzi Bonomi 1977 L. Ponzi Bonomi: Recenti scoperte nell'agro chiusino. La necropoli di Gioiella. In: M. Martelli/M. Cristofani (Hrsg.): Caratteri dell'ellenismo nelle urne etrusche. Atti dell'incontro di studi, Siena 1976. Firenze 1977, 103–109.

Piana Agostinetti 1972 P. Piana Agostinetti: Materiali per la protostoria della Val d'Ossola. Milano 1972.

Píč 1903 J. L. Píč: Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum: Starožitnosti země České. II. Čechy na úsvitě dějin. 2. Praha 1903.

Rieckhoff 1998 S. Rieckhoff: Ein keltisches Symposion: Spätrepublikanisches Bronzegeschirr vom Mont Beuvray als wirtschaftlicher und gesellschaftlicher Faktor. In: A. Müller-Karpe/H. Brandt/H. Jöns/D. Krausse/A. Wigg (Eds.): Studien zur Archäologie der Kelten, Römer und Germanen in Mittel- und Westeuropa. Rahden 1998, 489–517.

Riha 2001 E. Riha: Kästchen, Truhen, Tische – Möbelteile aus Augusta Raurica. Forschungen in Augst, Bd. 31. Augst 2001.

Robinson 1941 D. M. Robinson: Metal and Minor Miscellaneous Finds. An Original Contribution to Greek Life. Excavations at Olynthus X. Baltimore/London 1941.

Schäfer 2010 A. Schäfer: Die Kleinfunde der jünglatènezeitlichen Siedlung von Berching-Pollanten, Lkr. Neumarkt i.d. Oberpfalz. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte, Bd. 24. Rahden 2010.

Schönfelder 2002 M. Schönfelder: Das spätkeltische Wagengrab von Boé (Dép. Lot-et-Garonne). Studien zu Wagen und Wagengräbern der jüngeren Latènezeit. Monographien RGZM Bd. 54. Mainz 2002.

Serra Ridgway 1996 F. R. Serra Ridgway: I corredi del Fondo Scataglini a Tarquinia. Milano 1996.

Šimek 1923 E. Šimek: Keltové a Germáni v našich zemích. Praha 1923.

Stokin 1992 M.Stokin: Naselbinski ostaniki iz 1. st.pr.n.š. v Fornačah pri Piranu. Arh. Vestnik 43, 1992, 79–92.

Svobodová 1983 H. Svobodová: Bronzové nádoby z keltských oppid v Čechách a na Moravě. Arch. Rozhledy 35, 1983, 656–677.

Svobodová 1985 H. Svobodová: Antické importy z keltských oppid v Čechách a na Moravě, Arch. Rozhledy 37, 1985, 653–677.

Themelis/Turatzoglu 1997 P. G. Themelis/I. P. Turatzoglu: I tafi tu Derveniu. Athina 1997.

Ulbert 1984 Ulbert, G.: Cáceres el Viejo: ein spätrepublikanisches Legionslager in Spanisch-Extremadura. Mainz 1984.

Valentová/Trefný/Kysela, in Vorbereitung J. Valentová/M. Trefný/J. Kysela: Nové středomořské importy a doklady jižních vlivů v keramickém inventáři oppida Stradonice.

Waldbaum 1983 J. C. Waldbaum: Metalwork from Sardis, the Finds through 1974. Cambridge-Massachusetts/London 1983.

Werner 1954 J. Werner: Die Bronzekanne von Kelheim, Bayerische Vorgeschichtsblätter, 20, 1954, 43–73.

Werner 1978 J. Werner: Zur Bonzekanne von Kelheim. Rückblick und Ausblick, Bayerische Vorgeschichtsblätter, 43, 1978, 1–18.

Vitali/Bavay et al. 2011 D. Vitali/L. Bavay/A. Fochesato/R. Roncador/E. Camurri/N. B. Fabry/M. Verhaege/S. Bracci/M. Della Casa/F. Olmert: Le quartier du Parc aux cheavaux – PC 14. In: V. Guichard (Hrsg.), Rapport annuel d'activité du Centre Archéologique européen de Bibracte, Glux-en-Glenne. 2011, 173–240.

Zecchini 1978 M. Zecchini: Gli Etruschi all'isola d'Elba. Portoferraio 1978.

TŘI NOVÉ TYPY JIŽNÍHO IMPORTU Z OPPIDA STRADONICE

Jan Kysela

Souhrn

Nálezový soubor ze stradonického oppida obsahuje mnoho dokladů kontaktu se středomořskou oblastí. Tyto kontakty jsou předmětem dlouholetého studia, přesto je stále možno objevit dosud neznámé předměty středomořského původu i v materiálu publikovaném již více než sto let. Čtyři takové artefakty jsou předmětem tohoto článku.

1. Kruh pro zavěšení strigilu

Jedná se o půlkruhovou tyčinku s profilovaným zakončením na jednom konci, na druhém konci odlomenou (obr. 1: 1 vlevo). Četné nálezy zcela identických předmětů dovolují tyčinku rekostruovat jako kruh a interpretovat jako kroužek určený k zavěšení toaletních potřeb (obr. 1: 1 vpravo; nádobky na olej – *ampulla* – a škrabadla – *strigilis*). Kroužky k zavěšení strigilu se v antickém Středomoří objevují od helénistického období a existují v několika variantách (podrobněji viz zejm. *Ulbert 1984*, 71–77). Kroužky stradonického typu jsou známy z četných pohřebních kontextů datovaných mezi druhou polovinu druhého a druhou polovinu prvého století před Kristem (viz pozn. 5 a 6). Z laténské Evropy dosud není znám žádný spolehlivý doklad užívání římských toaletních předmětů a i na stradonický nález je tak třeba pohlížet v prvé řadě jen jako na kroužek, který v místě svého nálezu zdaleka nemusel plnit svoji prvotní funkci.

2. a 3. Omegovitá ouška (obr. 2: 2, 3)

Předmět č. 3. byl Píčem, Filipem i Břeněm publikován jako „atypická spona". Jelikož však postrádá (a zjevně nikdy neměl) zachycovač, je možné ho pokládat za pastyš „rekonstruovaný" z jehlice spony a z ouška totožného s předmětem č. 2.

4. Ozdobná hlavička hřebu (obr. 2: 4)

Oba typy – omegovitá ouška i ozdobé hlavičky – lze shrnout do jedné kategorie: jednalo se původně o součásti dřevěných či kovových krabiček určených k přechovávání (cenných) drobností. Ačkoliv se nejedná o předměty, který by nemohly být vyrobeny v zaalpské Evropě (jedno omegovité ouško nalezené na Bibracte tvořilo součást dřevěné nádoby místní výroby a i pro ouško samo je tak možno předpokládat místní původ), četné nálezy předmětů obou typů z helénistických, republikánských i raně císařských kontextů z celého Středomoří (viz pozn. 11) však hovoří přesvědčivě ve prospěch jejich jižního původu. Z před-či neřímské zaalpské Evropy nejsou naopak tyto předměty prakticky známy (výjimku tvoří jen několik oušek z Villeneuve St. Germain a jedno z Viru pri Stični ve Slovinsku (*Debord 1993*, 82, Fig. 16: 24–26; *Gabrovec 1994*, 174 N° 14, Pl. 16: 39).

Obr. 1. 1 vlevo – fragment kruhu pro zavěšení strigilu ze Stradonic (kat. č. 1); 1 vpravo – kruh pro zavěšení strigilu z Ancony. a–d – typy uzávěrů kruhů pro zavěšení strigila (bez měřítka). Kresby P. Kazakova podle *Píč 1903* a *Colivicchi 2002* (1, f); *Ulbert 1984* (a–d); *Serra Ridgway 1996* (e).

Obr. 2. 2, 3 – omegovité ouško (č. kat. 2–3); 4 – ozdobná hlavice (č. kat. 4.). Stradonice a S. Lorenzo v Pegognaga (a); Cacerés el Viejo (b); Tarquinie (c); Numantie (d); Luni (e). Kresba P. Kazakova podle *Píč 1903* (Nr. 2, 4); *Břeň 1964* (Nr. 3); *Maggi 1996* (a); *Colivicchi 2001* (b); *Serra Ridgway 1996* (c); *Luik 2002* (d); *Frova 1977* (e).

Obr. 3. Místa zmíněná v textu. 1 – Cáceres el Viejo; 2 – Numantia; 3 – Teruel; 4 – Ibiza; 5 – Ampurias; 6 – Boé; 7 – Boissières; 8 – Bibracte; 9 – Besançon; 10 – Ville-en-Tardenois; 11 – Haltern; 12 – Berching-Pollanten; 13 – Stradonice; 14 – Augst; 15 – Ornavasso; 16 – Magdalensberg; 17 – Emona; 18 – Fornače; 19 – S. Lorenzo; 20 – Luni; 21 – Castiglioncello; 22 – Elba; 23 – Volterra; 24 – Asciano; 25 – Trasimener See; 26 – Perugia; 27 – Chiusi; 28 – Vulci; 29 – Tarquinia; 30 – Ancona; 31 – S. Vittore; 32 – Pompeji; 33 – Flumeri; 34 – Metaponto; 35 – Tarent; 36 – Oppido Mamertino; 37 – Olympia; 38 – Korinth; 39 – Derveni; 40 – Olynthos; 41 – Lindos; 42 – Sardes; 43 – Este; 44 – Vir pri Stični.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 349–361.

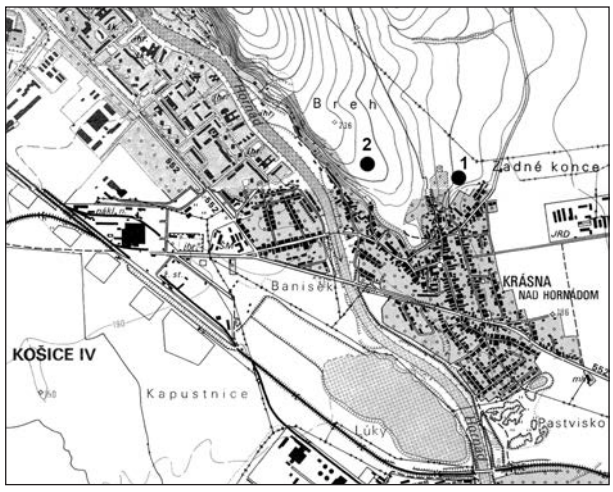
KELTSKÉ ŽIAROVÉ HROBY Z KOŠÍC-KRÁSNEJ [1]

ELENA MIROŠŠAYOVÁ

Archeologická lokalita Krásna leží v južnej časti geografického celku Košická kotlina na juhovýchodnom okraji Košíc.[2] Keltské hroby sa našli v polohe Breh.[3] Ostrohovitý útvar s nadmorskou výškou 213 m a prevýšením 18–20 m nad okolitým terénom sa tiahne severojužným smerom na ľavom brehu Hornádu. Južný výbežok ostrohu je v okolitej krajine dôležitým strategickým bodom, z ktorého je možné smerom na juh kontrolovať rozsiahle územie (obr. 1).

V odbornej archeologickej a historickej literatúre je poloha Breh známa ako miesto zaniknutého komplexu kláštora založeného benediktínskym rádom v 1. polovici 12. storočia (obr. 1: 2). V 16. storočí bol kláštor zničený a opustený. Na mieste zaniknutého kláštora sa opakovane vykonával povrchový prieskum a v roku 1968 zisťovací výskum pod vedením Vojtecha Budinského-Kričku v spolupráci s Jurajom Macákom. Systematický výskum pozoruhodnej pamiatky sa pod vedením Bela Pollu realizoval rokoch 1971 až 1986. Zameral sa na odkrytie jednotlivých kláštorných stavieb a interpretáciu ich stavebného vývoja v chronologicko-historickom kontexte existencie kláštora. Okrem stredovekých pamiatok v priestore kláštorného komplexu zachytil sporadické stopy po osídlení polohy v eneolite a v dobe bronzovej. Na severozápadnom nároží kláštora odkryl slovanské sídlisko z 9.–11. storočia, na východnej strane opevnené valom a priekopou (*Polla 1986*, 36–38).

Od roku 2005 sledujú polohu Breh pracovníci Archeologického ústavu SAV v Košiciach v súvislosti výstavbou obytnej zóny rodinných domov, ktorá je situovaná severne a severovýchodne od zaniknutého kláštorného areálu. Na základe poznatkov nadobudnutých z predchádzajúcich prieskumov a výskumov sa predpokladalo, že pri zemných prácach sa môžu objaviť pamiatky, ktoré budú časovo súvisieť s pravekými nálezmi zistenými v areáli kláštorného komplexu, s existenciou opevnenej slovanskej osady z 9. – 11. storočia alebo samotného kláštora. Pri povrchovom prieskume realizovanom v roku 2005 pred začiatkom I. etapy výstavby sa okrem mladopaleolitickej čepele z patinovaného limnokvarcitu a úštepovej industrie z eneolitu nenašli výraznejšie stopy po pravekom osídlení. Na celej ploche plánovanej výstavby sa archeologické objekty nečrtali ani po skrývke ornice. S pokračujúcimi stavebnými prácami sa priebežne vykonávajú sondážne práce na všetkých úsekoch rýh pre inžinierske siete a na trasách cestných komunikácií. Väčšia koncentrácia objektov sa ukázala severne od kláštorného areálu. Objekty patrili k hospodárskemu zázemiu kláštora a sú datované do časového rozpätia jeho existencie (*Luštíková 2008*).

Obr. 1. Košice-Krásna, poloha Breh.1 – poloha hrobov; 2 – zaniknutý kláštorný komplex.

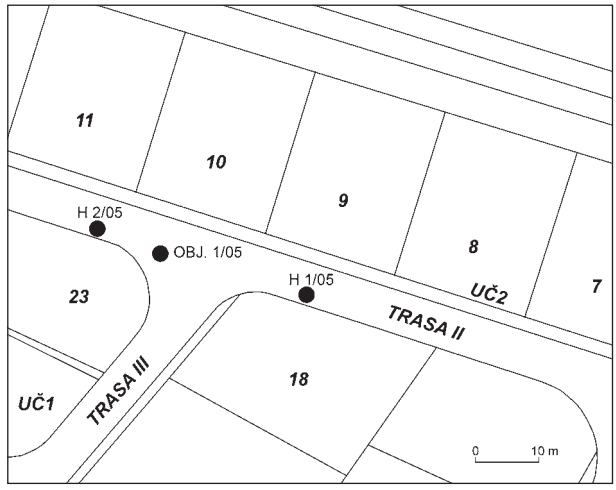
Predložený príspevok je venovaný vyhodnoteniu dvoch keltských žiarových hrobov nájdených v roku 2005 v hornej časti východného svahu Brehu (obr. 1: 1). Objavili sa náhodne pri hĺbení ryhy pre kanalizáciu na cestnej trase II, keď boli porušené a čiastočne zničené (*Hreha/Miroššayová 2007*).

[1] Príspevok vznikol v rámci grantového projektu č. 2/0047/12 agentúry VEGA.

[2] Do roku 1978 samostatná obec, v súčastnosti mestská časť Košíc.

[3] V kanonických vizitáciách z roku 1751 sa poloha uvádza ako Kláštorisko alebo Kláštorná hora.

Pri povrchovom prieskume vykonávanom na ploche stavebných parciel po odstránení ornice neboli hroby rozpoznané, pretože sa hrobové jamy v hlinitom prostredí podorničia nečrtali. S prihliadnutím na rozsah porušenia hrobov sa následný záchranný výskum obmedzil na dokumentáciu nálezovej situácie a záchranu pamiatok, ktoré zostali in situ alebo ležali v sekundárnej polohe v hline výkopu vedľa hrobov.

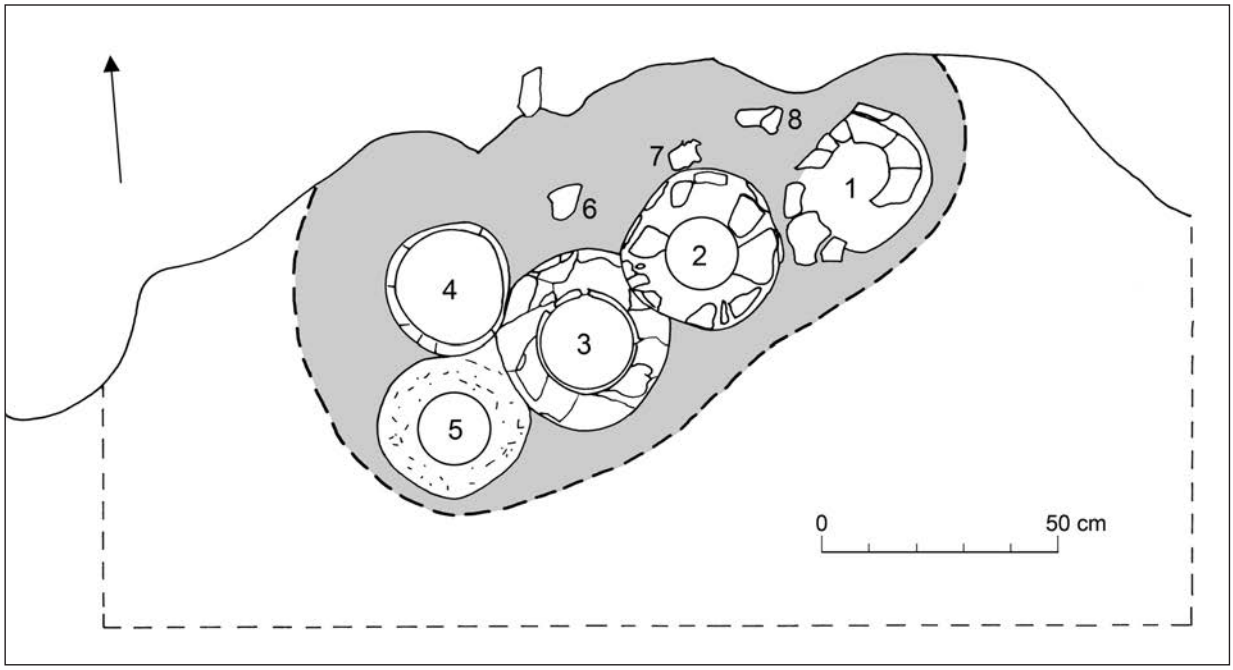

Obr. 2. Košice-Krásna. Poloha hrobov a objektu 1/05.

POPIS HROBOV A NÁLEZOV

Hroby boli uložené plytko pod povrchom vo vzdialenosti približne 35 m (obr. 2).

Žiarový hrob 1/05 bol situovaný na severnom okraji pozemku č. 18 mal rovné dno v hĺbke 0,60 – 0,75 m. Výplň hrobovej jamy farebne splývala s okolitou pôdou a jej obrysy sa nedali spoľahlivo rozpoznať. Hrob zasahoval do línie kanalizácie práve tou časťou, v ktorej boli uložené spopolnené pozostatky pochovaného. Pri hĺbení ryhy boli zničené. Z pôvodnej keramickej výbavy hrobu zostalo v neporušenej časti päť celých a zvyšky z troch nádob (obr. 3, 4). V hline vykopanej ryhy pod úrovňou dna hrobu ležali v sekundárnej polohe črepy misky. Nádoby boli roztlačené a dve sa pri vyberaní úplne rozpadli (obr. 3: 5, 8). Nad rozpadnutými zlomkami jednej z nádob na okraji neporušenej časti hrobu boli v hline stopy popola a drobné úlomky kalcinovaných kostí (obr. 3: 8). Ďalšie boli rozptýlené vedľa misky (obr. 3: 4). Z ostatnej hrobovej výbavy sa v halde hliny nad ryhou podarilo nájsť kopiju, zlomky čepele meča, sekáčovitého noža, kovania štítu, závesného uška pošvy, zlomok náramku a neurčiteľné zlomky. Všetky predmety sú železné a poškodené koróziou a mechanicky. Zachránený súbor je iba torzom z pôvodného kompletu výstroja a výzbroje.

Obr. 3. Košice-Krásna. Hrob 1/05 – neporušená plocha.

Keramika

1. Váza (13/05) – zachovaná spodná časť, rekonštruovaná, na dne plochý prstenec. F. hnedá, lom so sivým jadrom, pr. dna 110 mm (obr. 3: 1; tab. I: 6).
2. Váza (14/05) – zachovaná, zrekonštruovaná, na pleciach zdobená kolkom s S- motívom. Kolky sú usporiadané v dvoch okružných líniách. Prvá má konce preložené cez seba, druhá je súvislá. F. svetlohnedá, pôvodný tmavý povlak zachovaný iba na dolnej časti vydutia, pr. ústia 195 mm, pr. dna 121 mm, v. 280 mm, v. kolku 15 mm (obr. 3: 2; tab. II).
3. Váza (15/05) – zachovaná, zrekonštruovaná, na prechode hrdla a tela málo plastické okružné rebro. F. tmavohnedý povlak, miestami odlúpnutý, lom svetlohnedý, pr. ústia 234 mm, pr. dna 110 mm, v. 218 mm (obr. 3: 3; tab. I: 3).
4. Miska (16/05) – zachovaná, rekonštruovaná, vyhnutý okraj, nízke valcovité hrdlo,dno slabo pretlačené. F. tmavohnedá, vnútro sivohnedé, pr. ústia 262 mm, pr. dna 85 mm, v. 72 mm (obr. 3: 4; tab. I: 5).
5. Váza (17/05) –nerekonštruovateľné zlomky, nekvalitne vypálená. Pri vyberaní sa črepy celkom rozpadli, nekreslené (obr. 3: 5).
6. Váza (19/05) – zachovaná časť rekonštruovaná, nízko položené vydutie, na dne úzky prstenec, tenkostenná. F. tmavohnedá, vnútro svetlohnedé, pr. dna 70 mm, pr. max. vydutia 220 mm (obr. 3: 6; tab. I: 4).
7. Miniatúrna váza (18/05) – čiastočne zachovaná, tenkostenná, vybrala sa spolu s hlinou, aby sa nerozpadla. F. hnedá, pr. ústia 35 mm, zachovaná v. cca 60 mm (obr. 3: 7; tab. I: 2).
8. Váza (20/05) – zlomky urny? vtlačené v hline, rozpadnuté, nekreslené (obr. 3: 8).
9. Misa (21/05) – zachovaná, rekonštruovaná, okraj von vyhnutý, hrdlo valcovité, na dne omfalo. F. hnedočierna, vnútro svetlejšie, pr. ústia 300 mm, pr. dna 60 mm, v. 110 mm (tab. I: 1).

Pozn.: Čísla 1 – 8 popisovaných nádob sa zhodujú s polohou nádob na obr. 1; 9 – v sekundárnej polohe v ryhe.

Kovový inventár

1. Železný meč (22/05) – dva zlomky čepele; dĺ. 90 mm, š. 40 mm; dĺ. 20 mm, š. 19 mm (tab. III: 11, 12).
2. Železný sekáč (23/05) – zlomok čepele; dĺ. 75 mm, š. 40 mm (tab. III: 6).
3. Železná kopija (24/05) – tuľajka odlomená, list so stredovým rebrom deformovaný; dĺ. 210 mm, pôvodná š. listu 40 mm (tab. III: 10).
4. Železná tyčinka (25/05) – zlomok náramku?; dĺ. 35 mm (tab. III: 9)
5. Železné závesné uško pošvy (26a/05) – zlomok; dĺ. 32 mm (tab. III : 5).
6. Zlomky železného okrajového kovania štítu (26/05) dĺ. (tab. III: 1–4)
7. Morfologicky neidentifikovateľné železné zlomky (tab. III: 7, 8)

Žiarový hrob 2/05 sa našiel na severnom okraji parcely č. 23 v telese cestnej trasy II cca 35 m západne od hrobu 1/05 (obr. 2). Výkopovými prácami zničený. Neporušený zostal iba okraj hrobovej jamy. Na dne v hĺbke 0,70 m bolo zachované neúplné vydutie vázy (obr. 5; tab. IV: 4). V hline vedľa nej ležalo niekoľko drobných úlomkov kalcinovaných kostí. V tesnej blízkosti okraja hrobovej jamy boli črepy najmenej zo štyroch ďalších nádob (tab. IV: 1–4, 6). Z ostatnej výbavy hrobu sa podarilo zachrániť iba železný sekáč (tab. IV: 5), ktorý sa našiel v hline z výkopu.

Keramika

1. Váza (27/05) – zachovaná časť vydutia, tenkostenná na prechode hrdla a tela okružné rebro. F. sivá, miestami svetlohnedá, na lome sivé jadro, š. max. vydutia cca 325 mm (tab. IV: 4).
2. Váza (32/05) – rekonštruovaná, na hrdle úzke okružné rebro, na prechode tela a hrdla širšia ryha. F. svetlohnedá, miestami čierna, M. prímes šamotu, pr. ústia 178 mm, pr. dna 120 mm, v. 345 mm (tab. IV: 6).
3. Misa (29/05) – nerekonštruovateľné zlomky okraja a dna, F. svetlohnedá až hnedá, povrchový náter odlúpnutý, lom sivý, M. prímes šamotu, pr. ú. 180 mm, v. cca 98 mm (tab. IV: 3).
4. Misa (31/05) – nerekonštruovateľné zlomky okraja a dna, na vnútornej strane dna výrazný prstenec. F. čierna, vnútro hnedočierne, pr. ústia 250 mm, pr. dna 98 mm, v. cca 120 mm. (tab. IV: 1).
5. Váza (30/05) – spodná časť tela, zdobená okružnými ryhami. F. tmavosivá, vnútro svetlé, pr. dna 100 mm (tab. IV: 2).

Kovový inventár

Železný sekáč (37/05) – mierne prehnutý chrbát, koniec rukoväte kolmo ohnutý, deformovaný, skorodovaný; dĺ. čepele 270 mm, dĺ. rukoväte 80 mm, š. čepele 45 mm (tab. IV: 5).

Uloženie nálezov: Depozitár AÚ SAV – OVVS Košice. V zátvorke sú uvedené čísla predmetov v prírastkovom katalógu. Použité skratky: F. farba, M. materiál, dĺ. dĺžka, š. šírka, pr. priemer, v. výška.

V blízkosti žiarových hrobov sa v mieste vyústenia cestnej trasy III do trasy II vo vrstve pod ornicou črtal tmavou výplňou zahĺbený objekt 1 (obr. 3, 6). Obdĺžniková jama so zaoblenými rohmi s orientáciou dlhšej osi SZ-JV mala rovné dno v hĺbke 0,45 m a rozmery 0,65 x 1,68 m. Súvislá tmavá výplň nemala rovnakú hrúbku a smerom ku dnu strácala na intenzite. V výplni objektu sa okrem opticky rozpoznateľných drobných uhlíkov a kúskov mazanice iné nálezy nevyskytli. Funkčná interpretácia objektu 1/05 a jeho možná súvislosť s hrobmi je problematická.

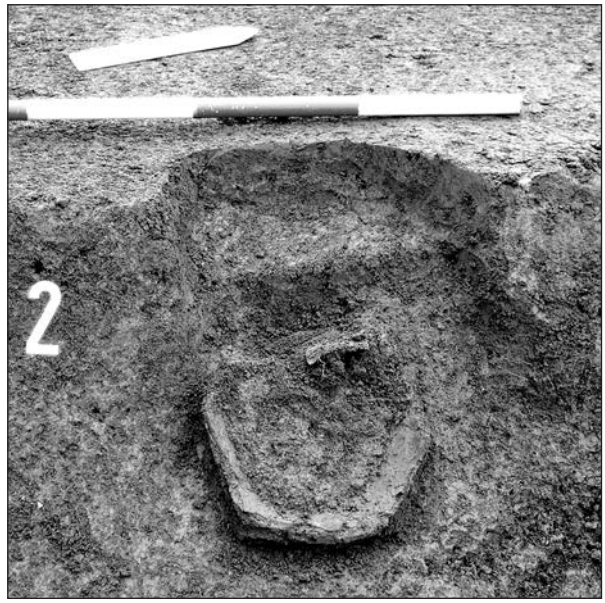
VYHODNOTENIE NÁLEZOV

Keltské hroby v Košiciach-Krásnej boli situované na v hornej časti východného svahu polohy Breh. Rozsah ich porušenia obmedzil informácie o úprave hrobu a výbave pochovaného jedinca. Na základe zachránených zlomkov z čepele meča, sekáča, kopije, závesného uška pošvy a železných zlomkov z okrajového kovania štítu patrí hrob 1/05 do kategórie keltských bojovníckych hrobov. Zo súčastí kroja pochovaného muža sa s výnimkou malého zlomku železnej tyčinky, pravdepodobne z jednoduchého náramku, nezachovalo nič. Keramický inventár hrobu pozostával z deviatich nádob. Zvieracie kosti sa nenašli. Ako boli uložené spopolnené zvyšky mŕtveho sa nedá s istotou určiť. Je otázka, či zlomky nádoby, pri ktorých bola hlina premiešaná s popolom a úlomkami kalcinovaných kostí je možné považovať za zvyšok zničenej urny (obr. 3: 8). Zvyk pochovávania do urien nie je u Keltov častý. Z keltských žiarových hrobov v Košickej kotline je s istotou doložený na pohrebisku Valaliky-Košťany (*Gašaj/Mačalová 1987*, 250).

Klasifikáciu zničeného mužského hrobu 2/05 ako bojovníckeho nechávam otvorenú. Z jeho výbavy sa okrem zlomkov z piatich nádob podarilo zachrániť iba železný sekáč.

Obr. 4. Košice-Krásna. Hrob 1/05 – neporušená plocha.

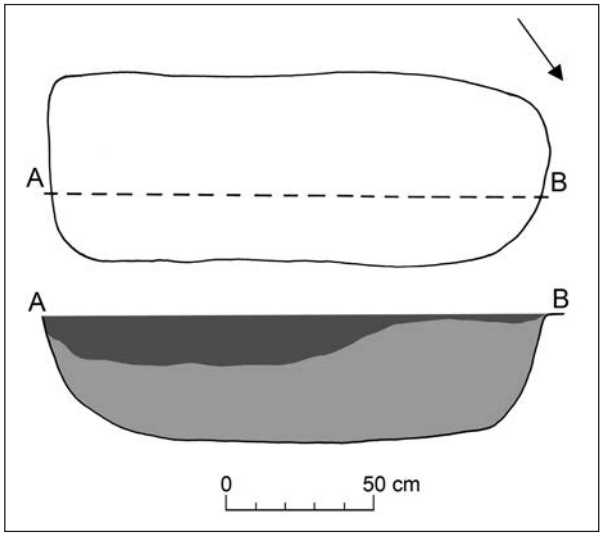
Obr. 5. Košice-Krásna. Hrob 2/05 – okraj hrobovej jamy.

Kovový inventár

Všetky predmety z výbavy porušených hrobov sú železné. Pri zemných prácach boli mechanicky poškodené a ich zlomky sa našli vo vykopanej hline. Zachránený súbor, v ktorom sú zastúpené temer výlučne predmety z výzbroje, je iba zlomkom z pôvodnej výbavy pochovaných jedincov.

Železná kopija z hrobu 1/05 s odlomenou tuľajkou patrí do skupiny kopijí s dlhým štíhlym listom (tab. III: 10). Pre poškodenie listu koróziou sa nedá podľa detailnejších znakov v rámci uvedenej skupiny presnejšie typologicky klasifikovať. Kopije so štíhlym listom sa na keltských pohrebiskách Karpatskej kotliny považujú za mladšie typy a spravidla v kontexte s ďalšími chronologicky signifikantnými nálezmi sa datujú do fázy LT C1b (*Bujna 1982*, 338).

Súčasťou výzbroje bojovníka pochovaného v hrobe 1/05 bol železný meč, z ktorého sú dva zlomky čepele (tab. III: 11, 12). Z pošvy meča sa zachovalo neúplné závesné uško (tab. III: 5). Zlomky železných nedovretých trubičiek sú napriek malému priemeru pravdepodobne z okrajového kovania štítu (tab. III: 1–4). Z výsledkov štúdia keltských štítov v strednej Európe vyplýva, že boli pomerne tenké. V stredovej časti dosahovali hrúbku 11 mm, na okrajoch 3–4 mm (*Filip 1956*, 167).

Obr. 6. Košice-Krásna. Objekt 1/05.

Železné sekáče boli súčasťou výbavy v obidvoch hroboch. Z hrobu 1/05 sa zachoval iba zlomok hrotu masívnej čepele (tab. III: 6). Celý exemplár je z hrobu 2/05 (tab. IV: 5). Sekáč má slabo prehnutý chrbát a kolmo ohnuté ukončenie rukoväti. Pre skorodovaný povrch sa nedá rozpoznať či ukončenie bolo jednoduché alebo gombíkovito tvarované ako na sekáčoch z územne blízkych pohrebísk z Košíc (hrob 2 – *Pástor 1954*, 341, obr. 153) a Valalikov-Košťian (hrob 4 – *Gašaj/Mačalová 1987*, obr. 4: 1). V údolí Hornádu sú sekáču z Košíc-Krásnej tvarom veľmi blízke exempláre z pohrebiska Méra (*Mihalik 1905*, 263, tab. I: 11, 12).

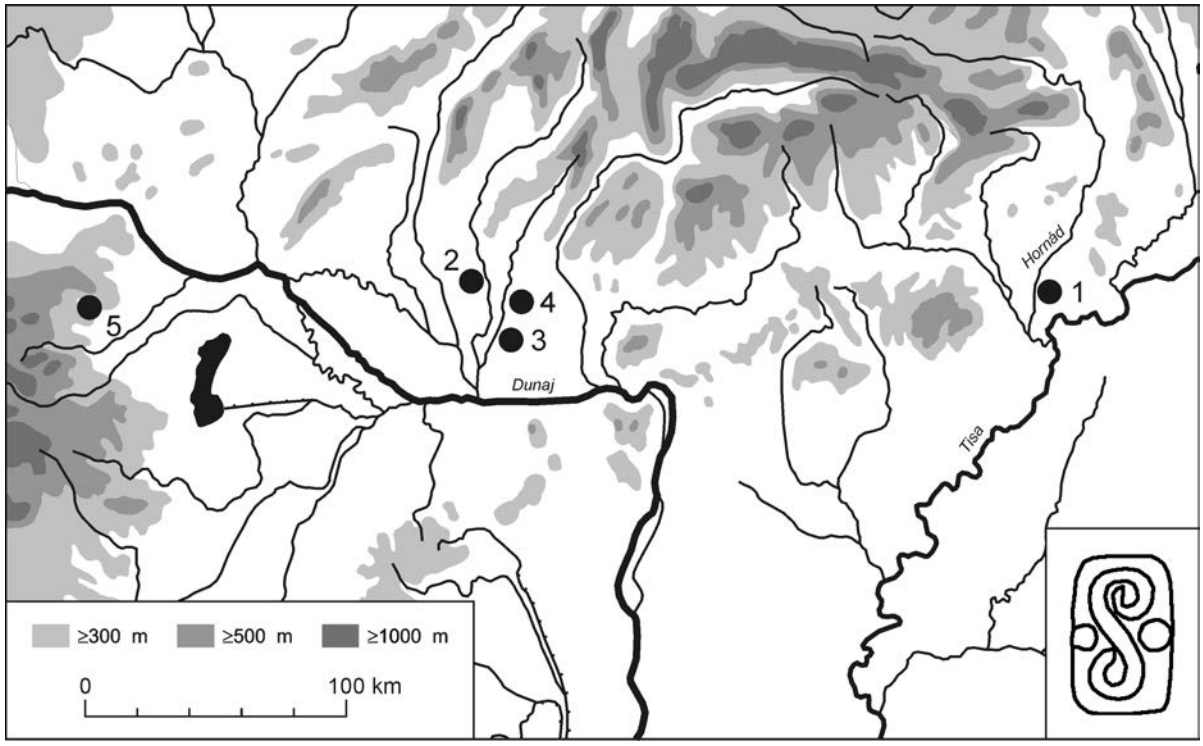
Jediným predmetom z výstroja bojovníka v hrobe 1/05 je malý zlomok železnej tyčinky pravdepodobne z jednoduchého náramku (tab. III: 9). Ostatné železné zlomky sú morfologicky neidentifikovateľné (tab. III: 7, 8)

Keramika

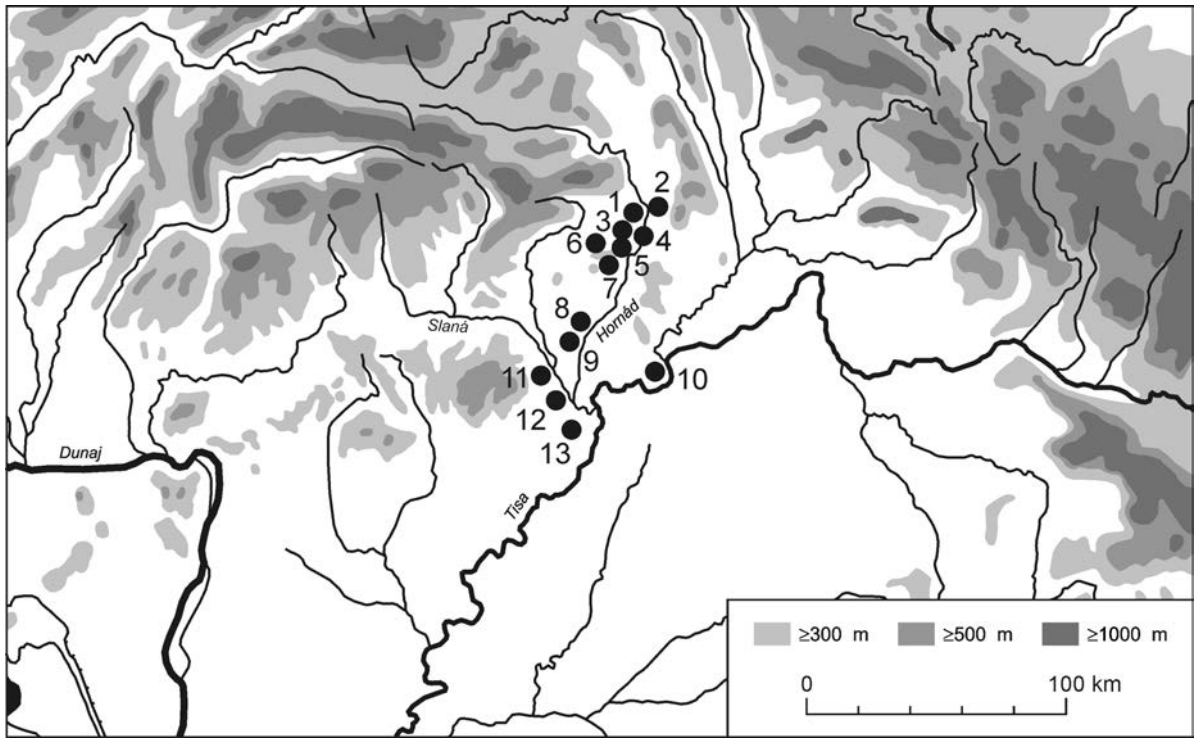
Hroby z Košíc-Krásnej mali bohatú keramickú výbavu. Všetky nájdené nádoby sú vyrobené na hrnčiarskom kruhu. Kvalita vypálenia nie je rovnaká. Časť nádob z hrobu 1/05 bola slabo vypálená a pri vyberaní sa úplne rozpadla. Tvarová náplň keramického inventára hrobov je rozdielna. Súbor keramiky v hrobe 1/05 pozostával z váz s prehnutým hrdlom a vysoko položeným vydutím s nábehom na zalomenie. Plecia váz sú zdobené málo plastickým okružným rebrom (tab. I: 3) alebo kolkom (tab. II). K tomuto typu podľa profilácie vydutia patrí tiež torzo ďalšej vázy (tab. I: 6). Malá nezdobená vázička sa profiláciou tela viac približuje typu váz z hrobu 2/05 (tab. I: 2). Misy z hrobu 1/05 patria do skupiny profilovaných mís s valcovitým hrdlom a výrazne von vyhnutým okrajom (tab. III: 1, 5). Najbližšie analógie k nim sú známe z Košíc (*Pástor 1954*, obr. 147) a Valalikov-Koštian (*Gašaj/Mačalová 1987*, obr. 3: 1). Misy sú frekventované aj na iných keltských pohrebiskách a sídliskách (*Březinová 2000*, Taf. 99: 5; 9: 8; *Bujna 1989*, Taf. II: 15; XXIII: 11; XXXVI: A5; *Benadik 1983*, Taf. XL: 2, 17). Keramický inventár hrobu 1/05 dopĺňa torzo nádoby s nízko položeným vydutím, ktorej tvar sa nedá spoľahlivo určiť (tab. I: 4).

Keramické prílohy v hrobe 2/05 tvoria vázy plynulej profilácie s maximálnym vydutím v približne v polovici tela, zdobené okružnými rebrami (tab. IV: 4, 6) a misy so zatiahnutým zosilneným okrajom (tab. IV: 1, 3). Tvar nádoby, z ktorej sa zachovalo dno a časť tela sa nedá rekonštruovať (tab. IV: 2). Pokiaľ ide o jednotlivé typy nádob, môžeme konštatovať, že nálezy z hrobov v Košiciach-Krásnej zapadajú do sortimentu keltskej keramiky prítomnej v Karpatskej kotline na sídliskách a pohrebiskách včasnej a strednej doby laténskej (*Březinová 2000*; *Zirra 1980*; *Hellebrandt 1989*; *Bujna 1989*). Hroby v Košiciach-Krásnej neobsahovali v ruke vyhotovené nádoby vychádzajúce z halštatského inventáru aké poznáme z viacerých keltských hrobov v údolí Hornádu a dolného toku Slanej (Valaliky-Koštany – *Gašaj/Mačalová 1987*, obr. 5: 1, 2; Hejőkeresztúr – *Hellebrandt 1997*, Fig. 6: 1, 3; Muhi – *Hellebradt 1996–1997*, Abb. 25: 3; Kistokaj – *Hellebrandt 1994*, Kép. 33: 15). Z celého súboru keramiky z Košíc-Krásnej si zaslúži pozornosť váza s vysoko položeným maximálnym vydutím zdobeným kolkom s S-motívom (tab. II). Zvislé odtlačky obdĺžnikového kolku sú usporiadané do dvoch okružných línií. Prvá má konce preložené cez seba, druhá je súvislá. Kolkovaná výzdoba nie je urobená veľmi precízne pravdepodobne z dôvodu, že išlo o hrobovú keramiku.

Obdĺžnikové kolky, ktorých základom je S-motív sa na keltskej keramike objavujú v podobe samostatného S alebo v zrkadlovo umiestnenej dvojici ako lýrovitý motív, prípadne v prekríženej podobe (*Szabó 2007*, Pl. CXVI: 1; CXXXV:1). Teritoriálny výskyt a zhodnotenie symboliky kolkov s S-motívom je zhrnuté v práci autorskej dvojice J. V. S. Megaw a M. R. Megaw. Z mapy rozšírenia nálezov keramiky zdobenej uvedeným motívom je evidentné, že v Karpatskej kotline sa koncentrujú v západnej časti a prevažuje

Obr. 7. Nálezy kolkov s jednoduchým S-motívom v Karpatskej kotline. 1 – Košice-Krásna; 2 – Nitra (Březinová 2000); 3 – Dubník (Bujna 1989); 4 – Maňa (Benadik 1983); 5 – Guntramsdorf (Urban/Teschler-Nikola/Schultz 1985).

Obr. 8. Keltské hroby v údolí Hornádu. 1 – Košice (Pástor 1954); 2 – Košice-Krásna; 3 – Valaliky-Košťany (Gašaj/Mačalová 1987); 4 – Čaňa (Pástor 1978); 5 – Seňa (Hampel 1901); 6 – Sokoľany (nepublikované); 7 – Kechnec (Mihalik 1903); 8 – Novajidrány (Hellebrandt 1997); 9 – Méra (Mihalik 1905); 10 – Csobaj (Hellebrandt 1989); 11 – Kistokaj (Hellebrandt 1994); 12 – Muhi (Hellebrandt 1996–1997); 13 – Hejőkeresztur (Hellebrandt 2006). Doplnené podľa Gašaj/Mačalová 1987, obr. 1.

lýrovitý motív. V severnom Potisí sú ojedinelé (*Megaw/Megaw 2006*, 369, Fig. 2). Ešte výraznejšie sa to javí vo výskyte kolku s jednoduchým S-motívom, ktorého rozšírenie sledujem v súvislosti s nálezom v Košiciach-Krásnej. Objavuje sa na keltských náleziskách juhozápadného Slovenska východne od Váhu a v Dolnom Rakúsku. V severnom Potisí je nález z Košíc-Krásnej zatiaľ ojedinelý (obr. 7). Používanie kolkov s jednoduchým S-motívom nebolo viazané žiadnym pravidlom, pretože sa s ním na nádobách stretávame v rôznych kombináciách a polohe. Na pohrebisku v Dubníku sú vodorovné odtlačky kolku v zoskupení 3 + 1 na pleciach fľašovitej nádoby (kostrový hrob 32 – *Bujna 1989*, Taf. XXXV:11). V Mani sa nádoby s kolkom našli v dvoch hroboch. V hrobe 19 boli kolky s S-motívom na pleciach vázy usporiadané podobne ako na nádobe z Košíc-Krásnej do súvislého pásu. Miska na nôžke mala dvojicu kolkov umiestnenú na dolnej časti vydutia. Vázu z hrobu 62 zdobilo na pleciach zoskupenie 4 kolkov (*Benadik 1983*, Taf. XI: 3, 5; XXVI: 11). Na pohrebisku Guntramsdorf v Dolnom Rakúsku v hrobe 28 mala nádoba na hrdle dva zvislé a dva vodorovné odtlačky usporiadané do kríža (*Urban/Teschler-Nikola/Schultz 1985*, 52n., Abb. 39: 4). Na keramike zo sídliska Nitra-Šindolka je obdĺžnikový kolok s S-motívom použitý na pleciach nádoby v zoskupení 2 + 1 alebo samostatne na dne a hladkom páse medzi dnom a hrebeňovaným telom (*Březinová 2000*, Taf. 25: 5; 70: 10; 89: 4).

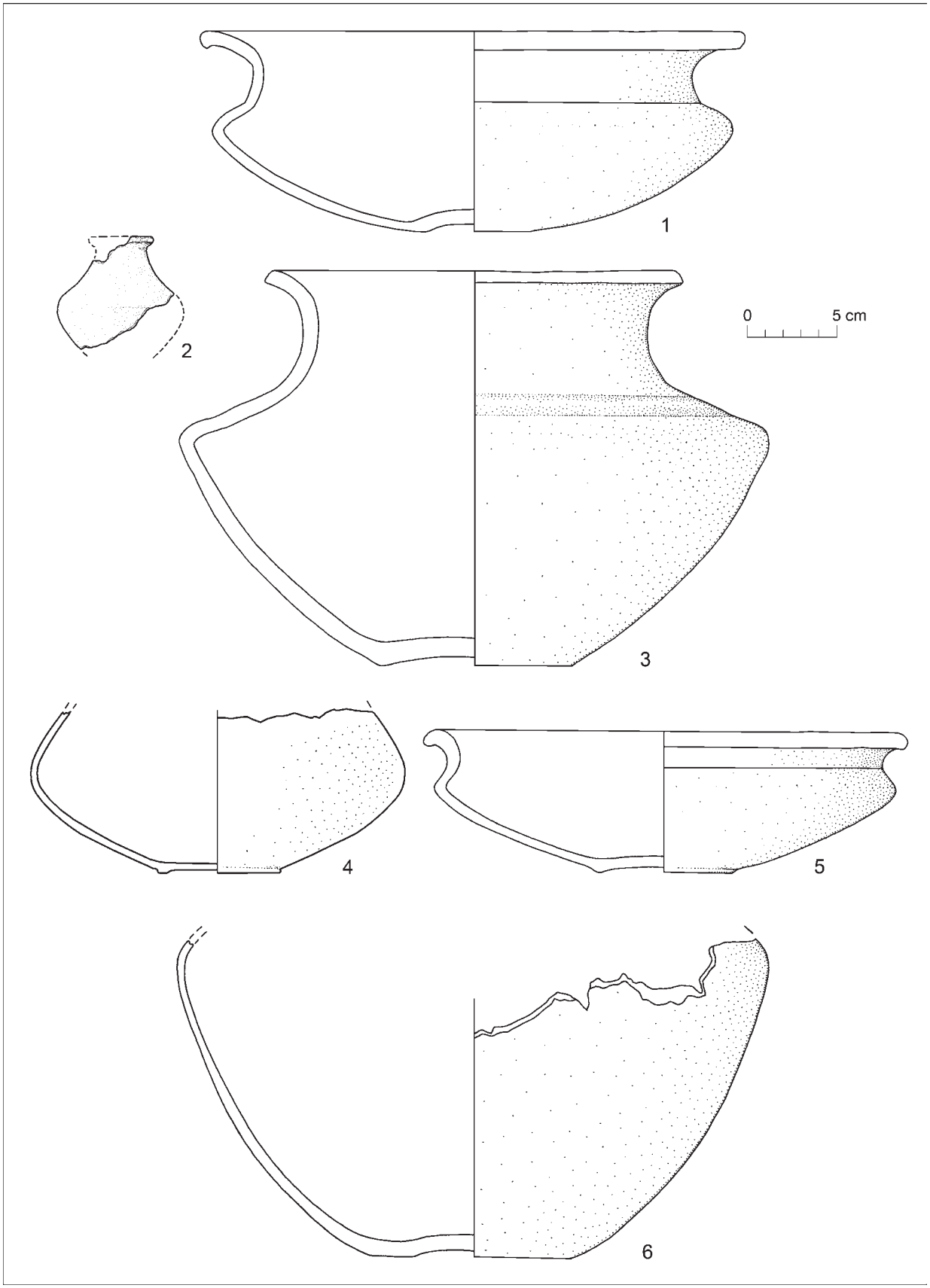
ZÁVER

V Košickej kotline evidujeme v súčasnosti sedem nálezísk keltských hrobov.[4] Koncentrujú sa v južnej časti územia a okrem hrobov z Košíc-Krásnej sa nachádzajú na pravostrannej terase Hornádu. Hroby z Košíc a Košíc-Krásnej reprezentujú v súčasnosti najsevernejšie nálezy keltských hrobov na území Košickej kotliny (obr. 8). Vypovedaciu hodnotu hrobov vo väčšine prípadov obmedzujú nálezové okolnosti. Hroby majú buď neistú lokalizáciu ako v prípade starších nálezov zo Sene (*Hampel 1091*, 187n.), Kechneca (*Mihalik 1903*) a Čane (*Pástor 1978*, 7), alebo boli porušené. Zachránené súbory nie sú úplné a chýbajú spoľahlivé informácie či boli porušené ojedinelé hroby alebo väčšie pohrebisko. Príkladom sú žiarové hroby z Košíc (*Pástor 1954*) a Košíc-Krásnej. Väčšie keltské pohrebisko bolo na pieskovej dune vo Valalikoch-Košťanoch. Zisťovacím výskumom boli odkryté štyri žiarové hroby a ďalšie zachránené nálezy signalizujú, že ich bolo viac (*Pástor 1959*; *Gašaj/Mačalová 1987*, 247, 250). Aký bol skutočný počet hrobov už nezistíme, pretože ťažbou piesku boli zničené.

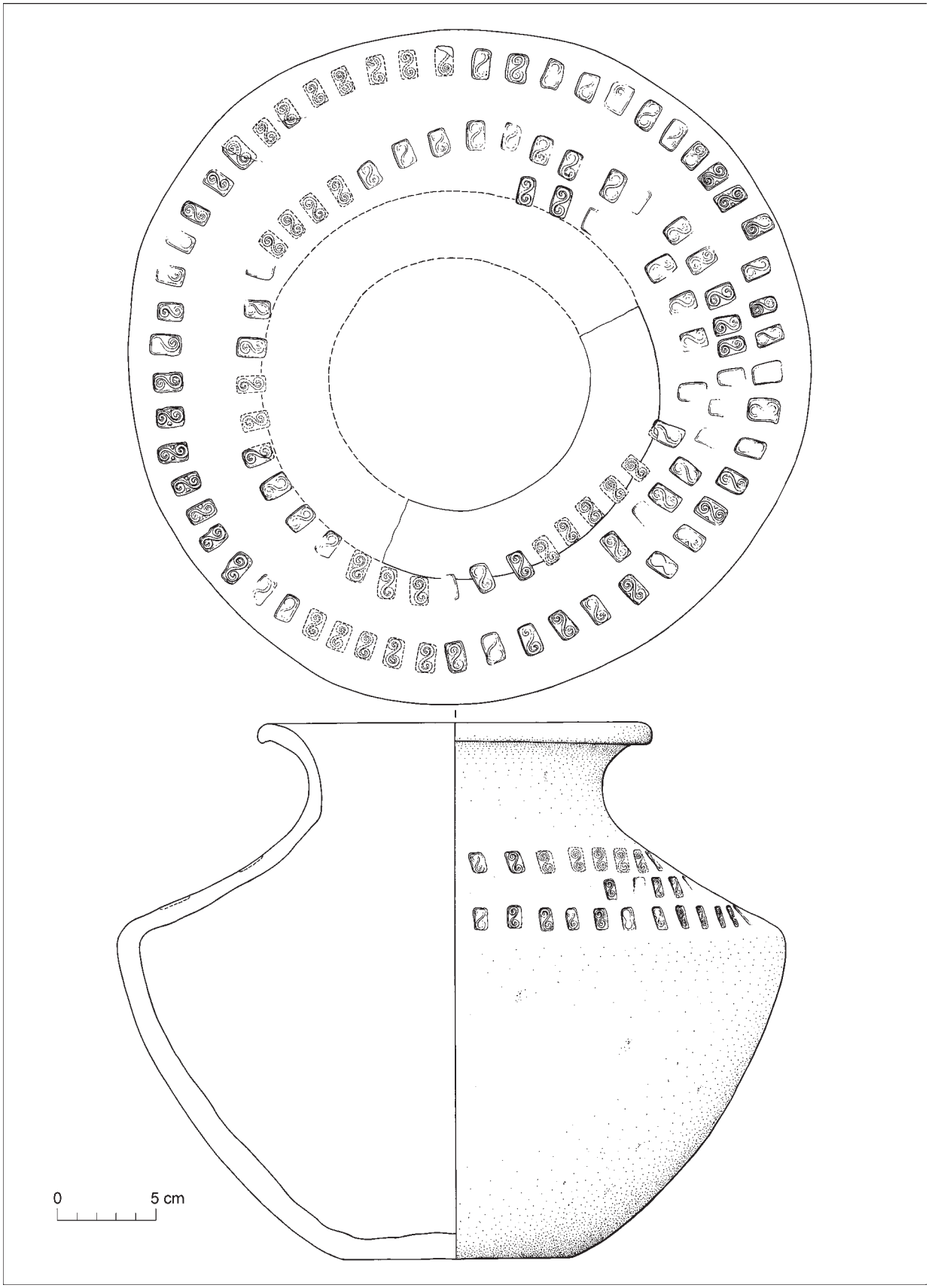
Začiatok prenikania Keltov do Košickej kotliny bol úzko spätý s postupným osídľovaním severného Maďarska. Pre Pohornádie bol dôležitý príchod keltských skupín na územie medzi dolným tokom Slanej, Hornádu a Tisou (obr. 8: 10–13). Prítomnosť prvých keltských imigrantov na uvedenom území už od začiatku stupňa LT B1 signalizujú najstaršie hroby na pohrebiskách Muhi (ženský kostrový hrob 25, fáza LT B1a–b) a Kistokaj (ženský žiarový hrob 20, fáza LT B1c; *Bujna 2004*, 322n.). V stupni LT B2 prenikanie Keltov údolím Hornádu ďalej na sever pokračuje. Dokladom sú pohrebiská Novajidrány (*Hellebrandt 1997*, 71) a Méra (*Mihalik 1905*). V tomto období sa prvé skupiny Keltov dostávajú aj na územie Košickej kotliny (obr. 8: 8, 9). K najstarším hrobom datovaným do stupňa LT B2 patria žiarové hroby z Košíc (*Bujna 2004*, 323) a začiatok pochovávania na pohrebisku Valaliky-Košťany (*Gašaj/Mačalová 1987*, 252). Datovanie porušených žiarových hrobov z Košíc-Krásnej je problematické. V zachránenej výbave pochovaných jedincov chýbajú chronologicky citlivé predmety z výstroja a výzbroje čo obmedzuje presnejšiu chronologickú klasifikáciu hrobov v rámci stupňov LT B2 – LT C1. K datovaniu neprispieva ani nádoba s kolkovanou výzdobou. Kolok s jednoduchým S-motívom je použitý keramike datovanej do širšieho časového rozpätia (Guntramsdorf, hrob 28 /LT B2 – *Urban/Teschler-Nikola/Schultz 1985*, 52n.; Nitra-Šindolka /LT B2/C1 – LT C2/D1 – *Březinová 2000*, 19).

Záverom môžem konštatovať, že aj napriek obmedzenej vypovedacej hodnote rozširujú hroby z Košíc-Krásnej poznatky o osídľovaní Košickej kotliny prvými skupinami Keltov V kontexte s ďalšími nálezmi z nových výskumov sa ukazuje, že hustota keltského osídlenia sledovaného územia bola v závere včasnej a v strednej dobe laténskej väčšia ako to vyplývalo zo starších nálezov.

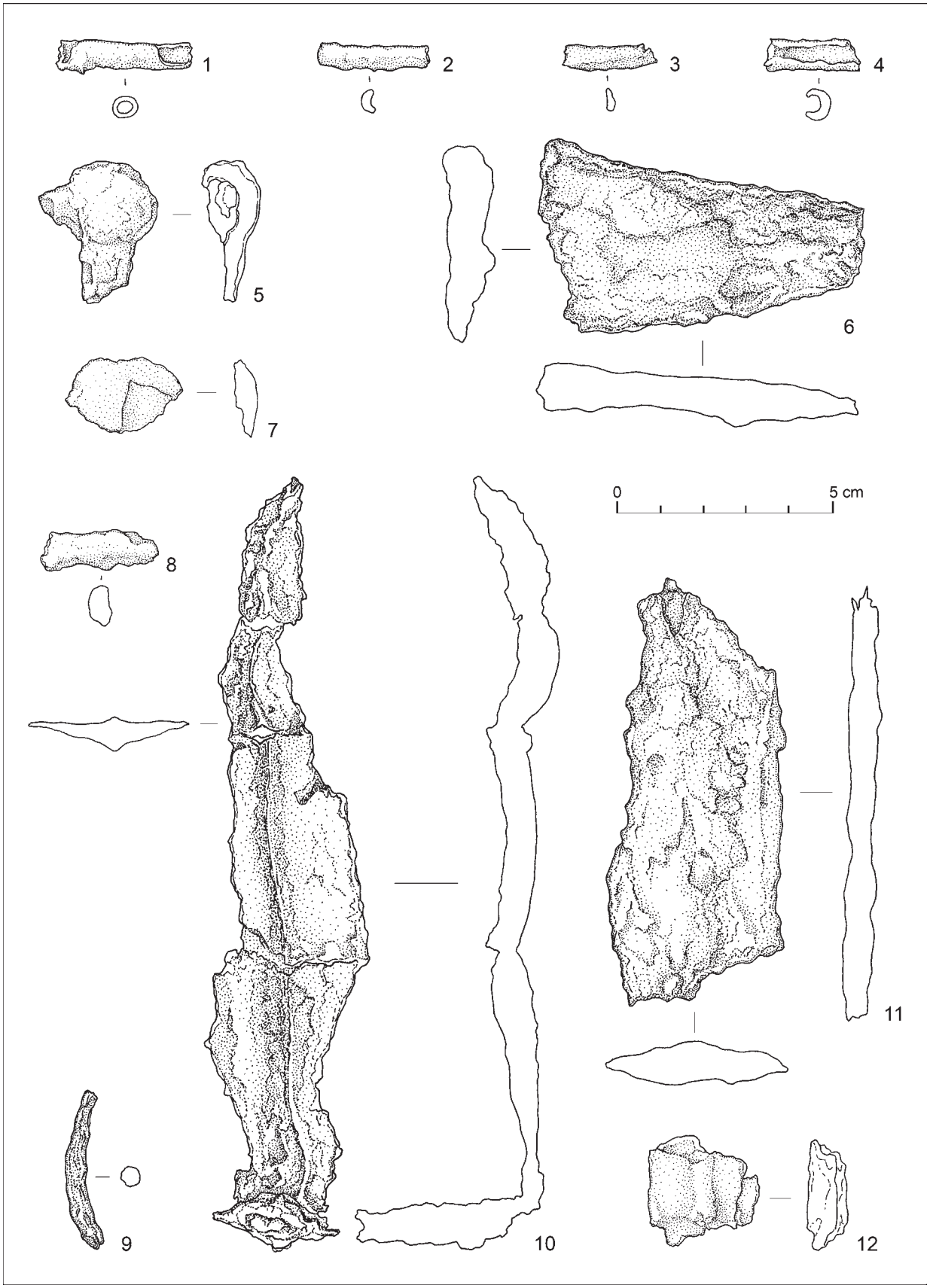
[4] K najnovším objavom z roku 2010 patrí pohrebisko v Sokoľanoch, okr. Košice-okolie. Za informáciu ďakujem PhDr. Lýdii Gačkovej.

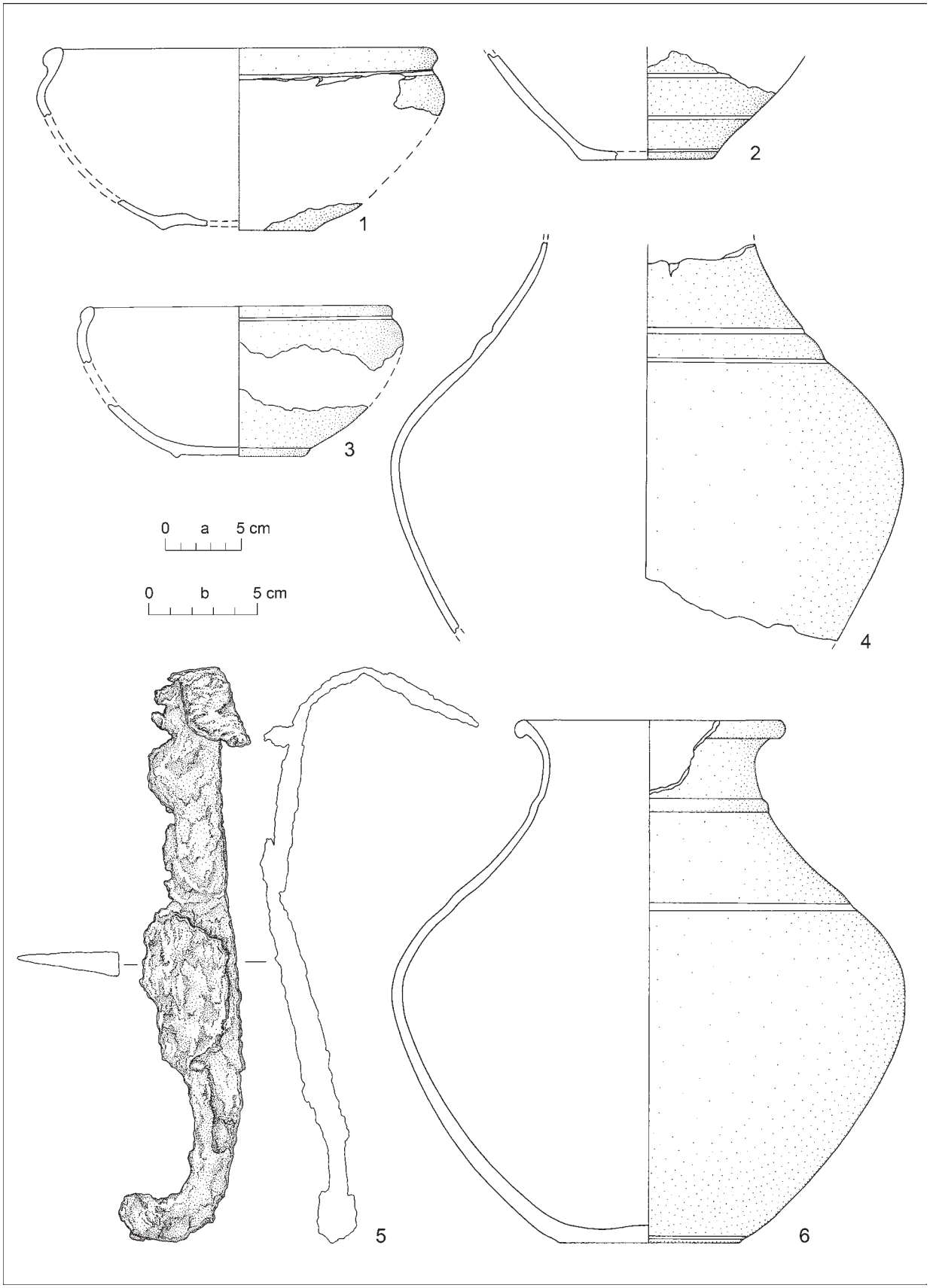
Tab. I. Košice-Krásna. Hrob 1.

Tab. II. Košice-Krásna. Hrob 1.

Tab. III. Košice-Krásna. Hrob 1.

Tab. IV. Košice-Krásna. Hrob 2. Mierka: a – 1–4, 6; b – 5.

LITERATÚRA

Benadik 1983 — B. Benadik: Maňa. Keltisches Gräberfeld. Fundkatalog. Materialia Arch. Slovaca, Nitra 1983.

Březinová 2000 — G. Březinová: Nitra-Šindolka. Siedlug aus der Latènezeit. Katalog. Nitra 2000.

Bujna 1982 — J. Bujna: Spiegelung der Sozialstruktur auf latènezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken. Pam. Arch. 73, 1982, 312–431.

Bujna 1989 — J. Bujna: Das latènezeitliche Gräberfeld bei Dubnik. Slov. Arch. 37, 1989, 245–354.

Bujna 2004 — J. Bujna: K problematike birituality u Keltov. Štud. Zvesti AÚ SAV 36, 2004, 321–338.

Filip 1956 — J. Filip: Keltové ve střední Evropě. Praha 1956.

Gašaj/Mačalová 1987 — D. Gašaj/H. Mačalová: Keltské žiarové hroby z Valalikov-Koštian. Hist. Carpatica 18, 1987, 247–261.

Hampel 1901 — J. Hampel: A nemzeti múzeum régiségosztályának gyarapodása 1900. Arch. Ért. 1901, 186–190.

Hellebrandt 1994 — M. B. Hellebrandt: Kelta leletek Kistokaj-Kültelkek területéről. Herman Ottó Múz. Évk. 32, 1994, 55–94.

Hellebrandt 1996–1997 — M. Hellebrandt: Muhi-Kocsmadomb, szkíta-kelta temető. Arch. Ért. 123–124, 1996–1997 (2000), 125–159.

Hellebrandt 1997 — M. B. Hellebrandt: Keltische Eroberung und Ansiedlung in Nordungarn. Zalai Múz. 8, 1997, 69–72.

Hellebrandt 2006 — M. B. Hellebrandt: Kelta leletek Hejőkeresztur-Berecske-dombról (Borsod-Abaúj-Zemplén megye). Zalai Múz. 15, 2006, 203–216.

Hreha/Miroššayová 2007 — R. Hreha/E. Miroššayová: Výsledky záchranného výskumu v Košiciach-Krásnej. AVANS 2005, 2007, 90–91.

Luštíková 2008 — L. Luštíková: Hospodárske objekty benediktínskeho kláštora v Košiciach-Krásnej. Arch. Hist. 33, 2008, 331–341.

Megaw/Megaw 2006 — J. V. S. Megaw/M. R. Megaw: Strike the lyre: Notes on an easter Celtic motif. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 57, 2006, 367–393.

Mihalik 1903 — J. Mihalik: A kassai múzeum gyűjteményeinek léiró lajstroma. Košice 1903.

Mihalik 1905 — J. Mihalik: A Felsó-mérai La-Tène-kori vasleletről. Arch. Ért. 25, 1905, 261–266.

Pástor 1954 — J. Pástor: Laténsky žiarový hrob v Košiciach. Arch. Rozhledy 6, 1954, 332, 334, 335, 338–341.

Pástor 1959 — J. Pástor: Keltský žiarový hrob v Košťanoch , okres Košice. Arch. Rozhledy 11, 1959, 526–528, 545.

Pástor 1978 — J. Pástor: Čaňa a Valaliky – pohrebiská zo staršej doby bronzovej. Košice 1978.

Polla 1986 — B. Polla: Košice-Krásna. K stredovekým dejinám Krásnej nad Hornádom. Košice 1986.

Szabó 2007 — M. Szabó a kol.: L' habitat de l' époque La Tène à Sajópetri – Hosszú-dűlő. Budapest 2007.

Urban/Teschler-Nikola/Schultz 1985 — O. H. Urban/M. Teschler-Nikola/M. Schultz: Das latènezeitlichen Gräberfelder von Katzelsdorf und Guntramsdorf, Niederösterreich. Arch. Austriaca 69, 1985, 13–104.

Zirra 1980 — Vl. Zirra: Locuiri din a doua epocă a fierului în Nord-vestul României (Aşezarea contemporană cimitirului latène de la Ciumeşti şi habitatul indigen de la Berea, jud. Satu Mare). Stud. şi Comunicări Satu Mare 4, 1980, Pl. V-LVI, 39–84.

CELTIC CREMATION BURIALS FROM KOŠICE-KRÁSNA

Elena Miroššayová

Summary

The contribution evaluates two cremation burials discovered in 2005 in Košice-Krásna, Breh site (Fig. 1). Graves were disturbed and partly damaged at construction of family houses. According to the well-preserved equipment, grave 1/05 belongs to the category of warrrior graves (Pl. III). Typologically, pottery deposited in graves falls within the range of Celtic pottery present in the Carpathian basin, in settlements and burial grounds of early and middle La Tène period (*Březinová 2000*; *Zirra 1980*; *Hellebrandt 1989*; *Bujna 1989*). Graves in Košice-Krásna did not contain hand-made vessel shapes of the Hallstatt character; such vessels were found in several Celtic graves in the Hornád river basin and the lower river Slaná (Valaliky-Košťany – *Gašaj/Mačalová 1987*, Fig. 5: 1, 2; Hejőkeresztúr – *Hellebrandt 1997*, Fig. 6: 1, 3; Muhi – *Hellebrandt 1996–1997*, Abb. 25: 3; Kistokaj – *Hellebrandt 1994*, Kép. 33: 15). A remarkable vase with stamped decoration was found in grave 1/05 (Pl. II). It is a unique example of use of an S-shaped motif in the east of Slovakia. Grave 2/05 was destroyed. Finds form the equipment were found in a secondary position (Pl. IV).

Seven Celtic burial grounds have been recorded in the Košice basin so far. They are concentrated in the southern part of the area (Fig. 8). The beginnings of Celtic penetration in the Košice basin were closely connected with gradual settlement of the northern part of Hungary. Arrival of Celtic groups to the area between the upper Slaná and Hornád rivers and the Tisza river was important for the Hornád river basin (Fig. 8: 10–13). Presence of first Celtic immigrants to the area in the beginning of stage LT B1 is suggested by the oldest graves in Muhi burial ground (female skeleton burial 25, stage LT B1a–b) and Kistokaj burial ground (female cremation burial 20, stage LT B1c; *Bujna 2004*, 322n.). During stage LT B2, the Celts penetrate further to the north in the Hornád: 1 – river basin. In this period, first Celtic groups arrive at the area of the Košice basin (Fig. 8: 1–7). The oldest graves dated back to stage LT B2 include cremation burials from Košice (*Bujna 2004*, 323) and early burials from the burial ground in Valaliky-Košťany (*Gašaj/Mačalová 1987*, 252). Dating of the disturbed cremation burials from Košice-Krásna is questionable. Chronologically sensitive objects from equipment and armament are missing in the saved equipment belonging to the buried individuals, which limits more precise chronological classification of the graves within stages LT B2 – LT C1. The vessel with stamped decoration does not contribute to the dating either. Within the area, the stamp with a simple S-shaped motif is used on the pottery dated within a wider time span (Fig. 7; Guntramsdorf, grave 28/LT B2 – *Urban/Teschler-Nikola/Schulz 1985*, 52n.; Nitra-Šindolka/LT B2/C1 – LT C2/D1 – *Březinová 2000*, 19).

In conclusion, the author states that despite their limited information value, the graves from Košice-Krásna enrich our knowledge of settlement of the Košice basin by the first Celtic groups. In the context with other finds from new researches, the density of the Celtic settlement in the researched area seems to be higher in the Early Middle and Middle La Tène period than it followed from some previous finds.

Fig. 1. Košice-Krásna, Breh site. 1 – position of graves, 2 – disappeared monastery complex.

Fig. 2. Košice-Krásna. Position of graves and object 1/05.

Fig. 3. Košice-Krásna. Grave 1/05 – intact surface.

Fig. 4. Košice-Krásna. Grave 1/05 – intact surface.

Fig. 5. Košic-Krásna. Grave 2/05 – edge of the grave pit.

Fig. 6. Košice-Krásna. Position of graves and object 1/05.

Fig. 7. Finds of stamps with simple S-motif in the Carpathian basin. 1 – Košice-Krásna; 2 – Nitra (*Březinová 2000*); 3 – Dubník (*Bujna 1989*); 4 – Maňa (*Benadik 1983*); 5 – Guntramsdorf (*Urban/Teschler-Nikola/Schultz 1985*).

Fig. 8. Celtic graves in the Hornád river basin. 1 – Košice (*Pástor 1954*); 2 – Košice-Krásna; 3 – Valaliky-Košťany (*Gašaj/Mačalová 1987*); 4 – Čaňa (*Pástor 1978*); 5 – Seňa (*Hampel 1901*); 6 – Sokoľany (nepublikované); 7 – Kechnec (*Mihalik 1903*); 8 – Novajidrány (*Hellebrandt 1997*); 9 – Méra (*Mihalik 1905*); 10 – Csobaj (*Hellebrandt 1989*); 11 – Kistokaj (*Hellebrandt 1994*); 12 – Muhi (*Hellebrandt 1996–1997*); 13 – Hejőkeresztur (*Hellebrandt 2006*). Doplnené podľa Gašaj/Mačalová 1987, obr. 1.

Pl. I. Košice-Krásna. Grave 1.

Pl. II. Košice-Krásna. Grave 1.

Pl. III. Košice-Krásna. Grave 1.

Pl. IV. Košice-Krásna. Grave 2. Scale: a – 1–4, 6; b – 5.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 363–374.

ANTICKÉ SKLO Z BRATISLAVSKÉHO HRADU – ZIMNÁ JAZDIAREŇ [1]

MARGARÉTA MUSILOVÁ

„Toto sa môže považovať za dôkaz bohatstva, toto je pravý triumf luxusu:
vlastniť niečo, čo sa môže v jednom okamihu úplne zničiť."

Plínius, Prírodoveda, 33, 5 (*Cima/Tomei 2012*, 1)

Nálezy antického skla sú všeobecne považované za zriedkavé, za raritu medzi nálezmi. Archeológovia majú zo skla trocha obavy, pretože je to matéria veľmi špecifická a dodnes dá sa povedať nie dostačujúco spracovaná. Etymológia slova „*vitrum*" je diskutabilná: jazykovedci sa zhodujú v jednom, základ slova nie je latinský, ale odvodený z keltštiny (*Tomei 2012*, 43).

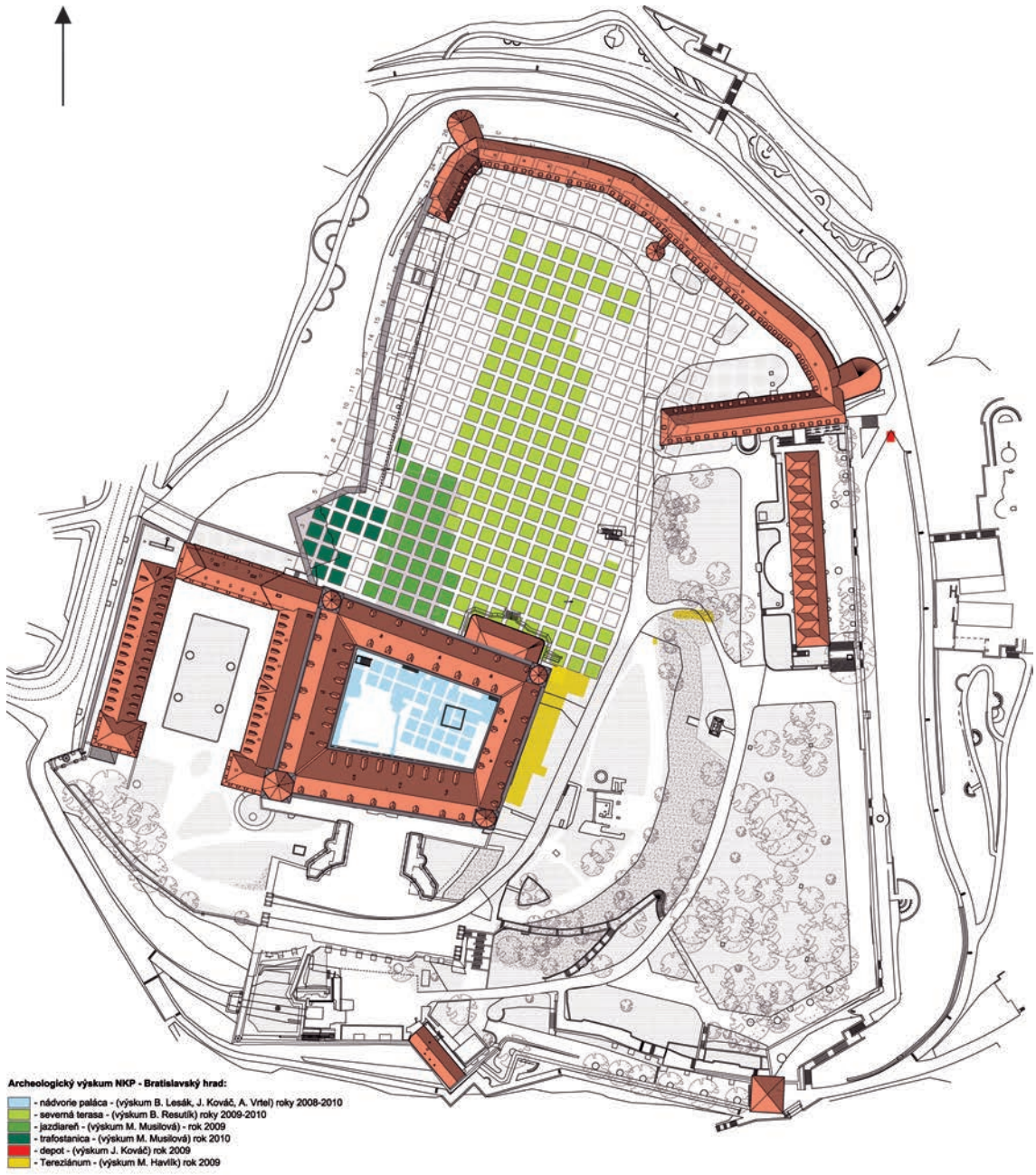
Počas rozsiahleho archeologického výskumu na Bratislavskom hrade v rokoch 2008–2010 (obr. 2; *Musilová et al. 2010*, 2–13) sa uskutočnil významný objav antických kamenných architektúr v neskorolaténskom prostredí. Torzá múrov, dlažieb a omietok boli objavené hlavne v južnej časti tzv. Severnej terasy, ktorá nebola doteraz archeologicky preskúmaná. Stavby boli označené podľa ich charakteru ako Rímske stavby I–VI (obr. 3; *Musilová 2010*; *Resutík 2010*). Na nádvorí samotného hradného paláca, teda na najvyššom bode akropoly keltského oppida, v jeho severovýchodnej časti a vo východnom suteréne, bola tiež objavená stavba rímskeho typu o rozmeroch 23,5 x 9 m. Zachovala sa v hmote negatívov základových žľabov, ako aj v hmote nadzemného muriva (*Lesák 2011*, 24; *Lesák/Kováč/Vrtel 2009*). Pochôdznu úroveň terénu pokrývala kvalitná dlažba typu opus signinum s výzdobou tvoriacou rozetky a meandre (*Lesák 2010*, 9; *2011*, 25). Ako sa vyjadril Karol Pieta v úvode do katalógu najnovších nálezov na Bratislavskom hrade: „Stavba jedinečná v celom priestore na sever od Álp predstavuje nový fenomén v našom poznávaní keltskej Bratislavy, ktorý postavil toto centrum do nového svetla. Zároveň prináša rad zatiaľ nezodpovedaných otázok, pre koho a z akých dôvodov postavili Rimania toto reprezentačné sídlo na Jantárovej ceste v barbariku, ďaleko od jadra svojej ríše. Pre bójskeho vládcu alebo ako vlastné sídlo po zániku oppida?" (*Pieta 2011*, 14).

Obr. 1. Nález fragmentu skla prír. č. 5/09 in situ, Bratislavský hrad – Zimná jazdiareň, Rímska stavba I, Sektor I (foto L. Lovíšková).

Na povrchu dlažby Rímskej stavby I v polohe bývalej barokovej „Zimnej jazdiarne" došlo v auguste 2009 k nečakanému objavu keltského zlatého pokladu – 15 zlatých statérov s nápismi BIATEC a NONNOS a 7 strieborných drachiem a tetradrachiem (*Musilová/Kolníková 2009*, 60, 61; *Musilová 2010*). Mince boli roztrúsené v maltovinovej vrstve, ktorá bola nanesená na kvalitnú terrazzovú dlažbu predsiene domu. Po opatrnom odstránení zánikových vrstiev samotnej stavby sa podarilo identifikovať popolovitú, mazľavú vrstvu, ktorá pokrývala už spomenutú maltovinovú vrstvu. Na jej povrchu sa črtali úlomky skla (obr. 1). Po presnom zdokumentovaní všetkých predmetov nachádzajúcich sa

[1] Tento článok vznikol aj vďaka podpore Mellonovej nadácie Americkej akadémie v Ríme 2012.

Obr. 2. Plán výskumu archeologických plôch na Bratislavskom hrade v rokoch 2008–2010. Podľa autorov výskumu zhotovil M. Šabík.

na povrchu maltovinovej a popolovitej vrstvy (obr. 4) prekvapilo zdanlivo náhodné rozloženie úlomkov skla pomedzi zlaté mince. Kovové mince zapadli hlbšie do malty, ľahšie sklo zostalo na povrchu. Položili sme si hneď niekoľko otázok:

1. Patria úlomky skla k sebe, pochádzajú z jednej a tej istej nádoby?
2. Je toto sklo rímske, resp. antické? Je fúkané, alebo vyrobené vo forme?
3. Boli zlaté mince uložené v sklenej nádobke, ktorá sa nárazom rozbila?

Všetky tieto pochybnosti, resp. neznáme sme sa pokúsili riešiť. Predbežné výsledky analýz sa pokúsime načrtnúť v tomto príspevku.

V Rímskej stavbe I bolo celkovo objavených 9 úlomkov antického skla. 8 fragmentov ležalo priamo v popolovitej mastnej vrstve na úrovni 139,939–139,984 m n. m., ktorá pokrývala povrch maltoviny

Obr. 3. Plán kelto-rímskych stavieb na Bratislavskom hrade. Podľa autorov výskumu zhotovil M. Šabík a B. Gabura.

Obr. 4. Pôdorys predsiene Rímskej stavby I s rozmiestnením nálezov, Bratislavský hrad – Zimná jazdiareň. Podľa M. Musilovej kreslil M. Šabík.

nanesenej na pôvodnú dlažbu predsiene v priestore označenom ako Sektor I. Týchto 8 fragmentov dostalo prírastkové čísla S1-7 /09 a S9/09. Sklené uško prír. č. 8/09 pochádzalo zo zásypovej vrstvy sektoru III, z úrovne 240,58–204,26 m n. m.

V roku 2010 prezentovala autorka výskumu a tohto článku nález skla na 7 kolokviu História skla v Nitre[2]. Následne dostala ponuku všetky objavené sklá podrobiť chemickej analýze v Prahe na VŠCHT.[3] Predmetom záujmu bolo zistiť v prvom rade zloženie skla a ich koróznych vrstiev a následne reštaurovanie a konzervovanie.[4]

ANALÝZY A KONZERVOVANIE

Sklo bolo dodané neočistené v takom stave ako bolo nájdené, čiže pomimo koróznych vrstiev sa na povrchu ošetrovaného skla nachádzali aj nečistoty z úložného prostredia (prach, zemina). Korózne produkty nenarušili sklenené jadro, väčšinou tvorili povrchovú krustu, ktorá odpadávala od iridescentného povrchu (*Součková-Daňková 2011*, 4).

Korózne vrstvy boli podrobne skúmané v priebehu analýz na VŠCHT (*Cílová 2010*, 10) ako po morfologickej, tak aj po chemickej stránke. Vzorky S1⁄09 + S2⁄09 + S5⁄09 patrili k okraju tej istej nádoby, preto bol na analýzu vybratý iba fragment S1/09. Vzorka S7⁄09 pozostávala z 2 zlomených častí. Z hľadiska chemického zloženia skiel možno vzorky S1⁄09 – S7⁄09, S9⁄09 charakterizovať ako sodno-vápenaté sklá s nízkym obsahom oxidu draselného a horečnatého. Úplne odlišný je fragment uška S8⁄09, ktorého chemické zloženie skla je draselno-vápenaté a pochádza z inej nádoby.

[2] Za možnosť prezentácie na konferencii a pomoc pri analýzach ďakujem Dr. Danici-Stašíkovej Štukovskej, PhD.

[3] Ing. Zuzana Cílová, PhD., Vysoká škola Chemickotechnologická, Ústav skla a keramiky, Praha, ČR.

[4] Sklo reštaurovala a konzervovala A. Součková-Daňková, Polabské museum, Poděbrady, s finančným príspevkom MK SR.

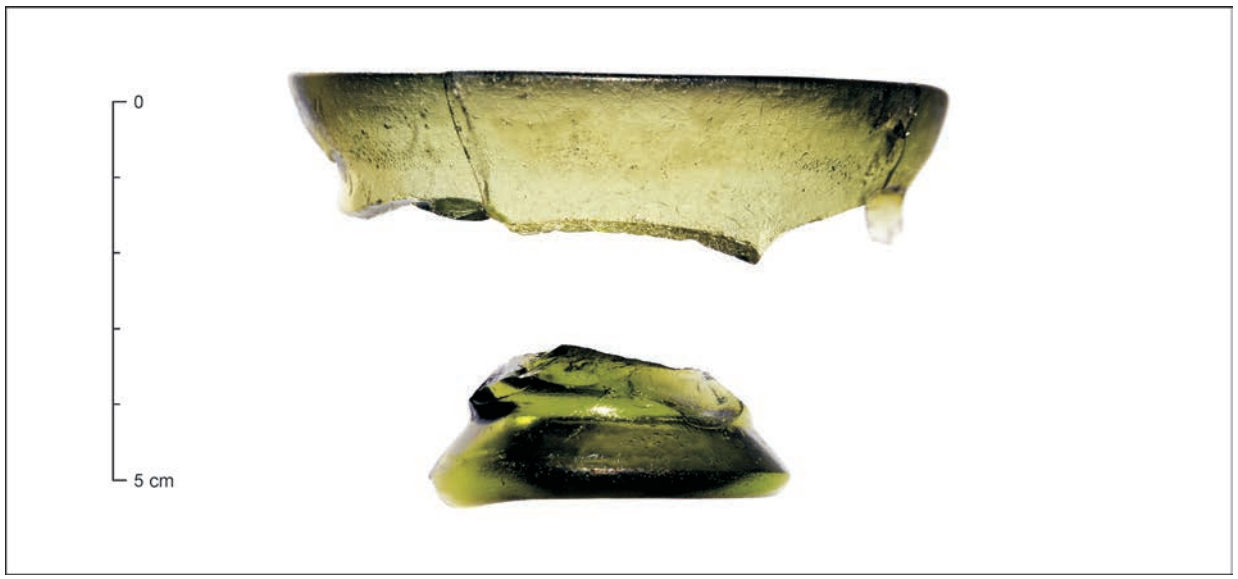

Obr. 5. Sklené fragmenty. Sektor I – Zimná jazdiareň (foto: P. Horanský).

Tabela 1. Chemické zloženie vzoriek skla z Bratislavského hradu; SEM/EDS [hm. %].

Vzorka	S1	S3	S7	S8
SiO_2	67,11	66,29	69,24	61,16
Na_2O	**20,15**	**21,47**	**17,00**	**0,93**
CaO	6,54	6,08	7,51	17,72
K_2O	**0,45**	**0,44**	**0,57**	**13,54**
MgO	0,36	0,35	0,61	2,62
Al_2O_3	2,57	3,18	2,49	1,41
Fe_2O_3	0,46	0,53	0,31	0,11
TiO_2	0,01	0,09	0,07	0,18
MnO	0,59	0,25	0,42	1,05
P_2O_5	0,10	0,05	0,10	0,76
Cl	1,15	0,87	1,05	0,24
SO_3	0,51	0,40	0,63	0,27

Sklené črepy z Bratislavského hradu – jazdiarni sme na základe výsledkov chemických analýz (u črepov S1/09 + S2/09 + S5/09) pochádzajúcich z jednej a tej istej nádoby hypoteticky rekonštruovali, pričom sa podarilo získať formu, ktorá je v literatúre známa ako miskovitá nádoba s kónicky vyhnutým okrajom a prstencovitou nôžkou, tzv. bol. Predpokladáme, že nôžka a okraj vzhľadom na svoju podobnosť farby a zloženia patria k sebe, teda k tej istej nádobe. Vonkajší priemer 8,6 cm, vnútorný 6,8 cm, priemer nôžky 4,7 cm, hrúbka stien 2 mm a predpokladaná výška 8,4 cm (obr. 6). Ostatné tenkostenné črepy z tela nádoby sa nepodarilo zlepiť ani rekonštruovať (obr. 5, 7). Na povrchu skla, na okraji nádoby prír. č. 2/09 a č. 3 /09 sú viditeľné technické stopy buď po formovaní, škrabance alebo ako tvrdí R. Lierke odtlačky keramickej formy, ktorá bola vytáčaná (*Stašíková/Mihályová 2011*; *Lierke 2009*, 56–60). Určite nevznikli tieto ryhy dodatočným opracovaním už stuhnutého skla, ale vznikli ešte v štádiu teplej sklovitej hmoty.

Obr. 6. Okraj a dno sklenej nádoby po reštaurovaní (foto P. Horanský).

Obr. 7. Rekonštrukcia tvaru nádoby. Podľa M. Musilovej zhotovil P. Horanský.

ANALÓGIE

Koncom 2. – začiatkom 1. stor. pred n. l. sa objavuje vo východnom Stredomorí nový tvar sklenej nádoby – odlievanej do formy, miska kónického, ovoidného, alebo poľguľovitého tvaru, tzv. *bol* (*Arveiller-Dulong/Nenna 2000*, 19). Najznámejšie sú nálezy z Tel Anafa (3 000 ks), Délosu (1 030 ks) a Antikythéry, kde sa našli v kargu potopenej lode. Sklený riad zostáva do 2. stor. pred n. l. zriedkavým tovarom, zato nálezy z Délosu (*Arveiller-Dulong/Nenna 2000*) umožňujú tvrdiť, že sklený riad bol koncom 2. stor a začiatkom 1.stor. pred n. l. už súčasťou zariadenia každého obydlia. Do oblasti Stredomoria bolo sklo ako luxusný tovar dovážaný z Blízkeho východu a Egypta. Najbližšie analógie nálezu z Bratislavského hradu pochádzajú z ostrova Délos – 21 ks nádobiek s konkávnym okrajom (*fr. bol profond*) s plytkým, alebo prstencovitým dnom (tab. I; II; *Arveiller-Dulong/Nenna 2000*, 84; *Nenna 1998*, 84, 85, tab. 23). Rozmery týchto nálezov sa pohybujú v rozmedzí: priemer ústia 8–9 cm, celková výška 6–8 cm. Na nádobkách je vidieť stopy po opracovaní nástrojom po odliatí v zúžení hrdla. Najčastejšou výzdobou je ryha zvnútra okraja. Najpodobnejšie sú tvary č. 183 – d. 8 cm, č. 182 – d. 8,5 cm, č. 181, 180, 179 – d. 9 cm (tab. I) a C 269, C270 (tab. II; *Arveiller-Dulong/Nenna 2000*, 85, 86; *Nenna 1998*, 84, 85, tab. 23)[5]. Farebne sa pohybujú analogické tvary z Délosu v škále: modrozelená – 19,7 %, hnedá – 28 %, bezfarebná, z Tel Anafa: zelená – 40 %, hnedá – 16,4 %. Cesare Fiori a Michele Macchiarola sa vo svojej štúdii zaoberajú porovnaním chemického zloženia skla z Délosu z 2.–1. stor. pred n. l. so sklom z Herdonie, Arpi a Ascoli Satriano z 1.–2. stor. n. l. Publikované chemické analýzy monochrómnych helenistických skiel z Délosu vykazujú podobné zloženie ako naše sklo (*Fiori/Macchiarola 1998*, 146), zloženie SiO_2 sa pohybuje v rozmedzí od 63,85–71,71 %; Na_2O – 16,263–20,516 %; CaO – od 6,55–8,988 % ; K_2O od 0,4–0,76 %.

VÝSKYT

Sklené nádoby sa vyskytujú nielen v obydliach (Délos, Morgantina), ale sú aj častým obetným a votívnym darom, ako sa to dozvedáme v klasickom období z inventárov a skladov votívnych depotov (Athény, Délos). Objavujú sa aj v pohrebných kontextoch – v Itálii (Canosa, Volterra, Arpi), na Kréte – D´Aghios Nicolaos,v Jeruzaleme,na Cypre (Salamina) v Sudáne (Kush). V Európe sa okrem Talianska našli nálezy monochrómneho helenistického skla vo Francúzsku (30 ks), okrem významných oppíd ako je Bibracte (Burgundsko) a Lyon (Rhône-Alpes) aj v Corente (Auvergne) (*Colombier/Duchamp 2011*, 231), v Chorvátsku v Splite a v Španielsku (*Arveiller-Dulong/Nenna 2000*, 68, 69, 185–188). Nálezy sú veľmi dobre datovateľné na základe nálezových situácií v uzavretých nálezových celkoch. Sklá z Tel Anafa sú datované do rozmedzia rokov: 125–80 pred n. l., na Délose: 125–69 pred n. l. *Arveiller-Dulong/Nenna 2000*, 19, 20).

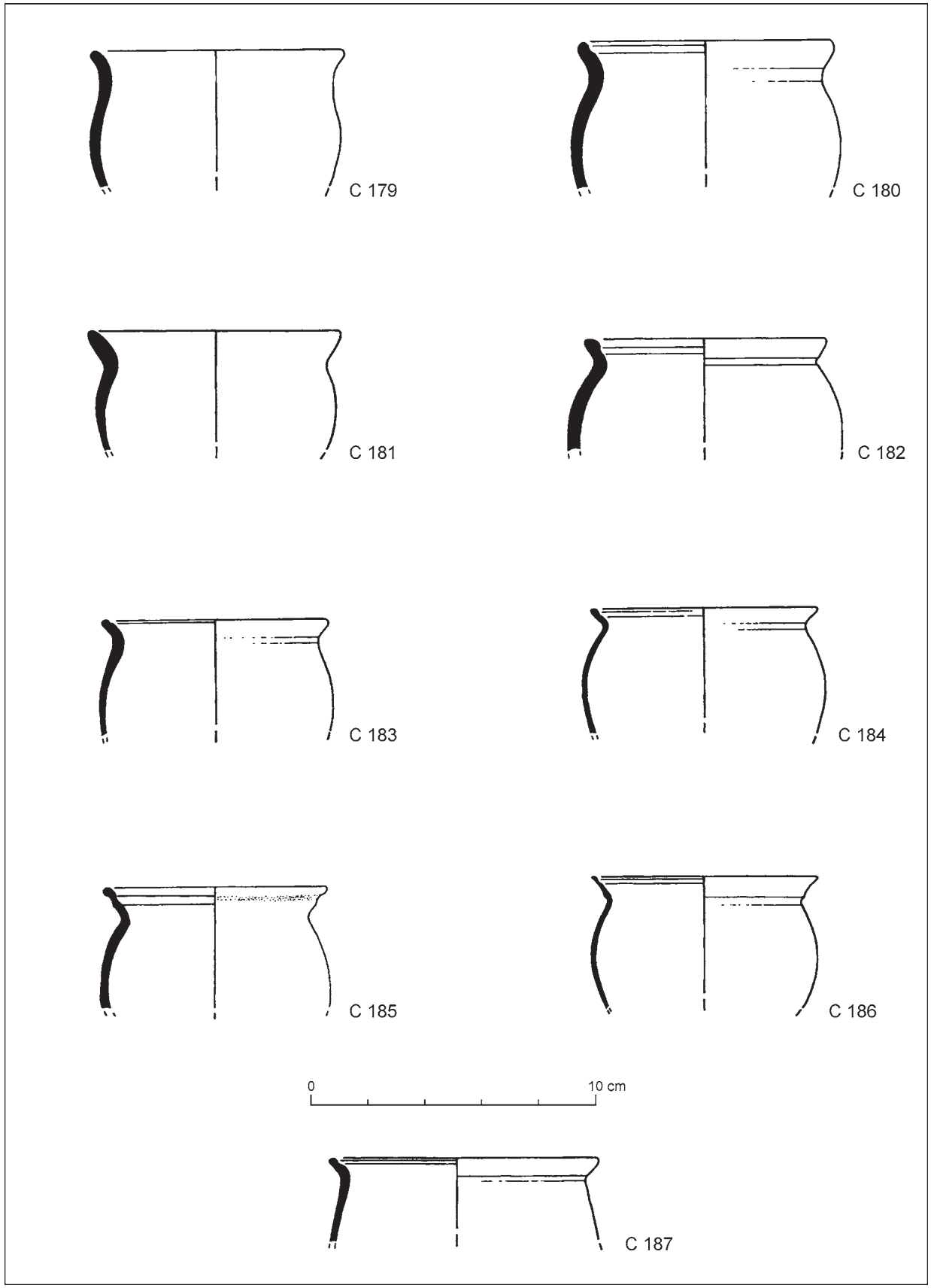
ZÁVER

Na prvé dve otázky sme od objavu skla v roku 2009 našli odpovede. Fragmenty skla patria v prevažnej väčšine k jednej nádobe. Sklo je sodno-vápenatého zloženia, čo dokazuje, že je antického pôvodu. Podarilo sa zistiť, že ide o helenistické sklo, tvarované do formy a nie o fúkané sklo, ktoré sa objavuje až od polovice 1. storočia pred n.l. Vzhľadom na zriedkavý výskyt helenistického skla v archeologických kontextoch, sa zatiaľ na základe doteraz zistených najbližších analógií z ostrova Délos a lokality Tel Anafa v Izraeli, domnievame, že ide o sklo, ktoré bolo vyrobené v rokoch 125–69 pred n. l. a privezené do oblasti stredného Podunajska buď ako luxusný tovar, diplomatický dar, alebo lup v súvislosti s keltskými žoldnierskymi službami v Stredomorí. Hodnota skla – sa rovnala zlatu, alebo striebru (*Arveiller-Dulong/Nenna 2000*, 177, 178).

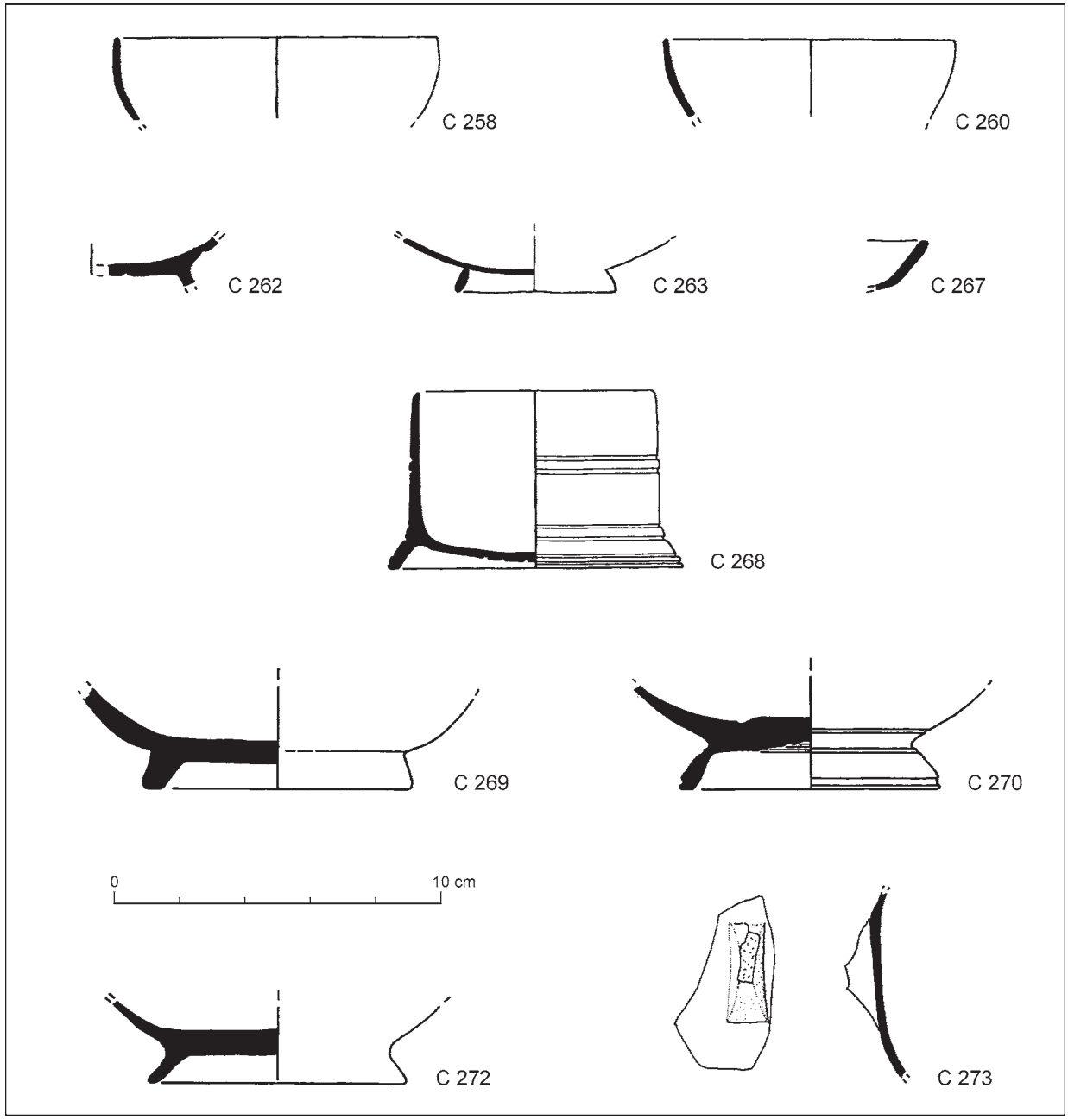
Samotný fakt, že sklo bolo nájdené spolu s keltskými zlatými statérmi, datovanými do 80.–60. rokov 1. storočia pred n. l. (*Musilová/Kolníková 2009*, 58–61) pomáha bližšie datovať zánik murovaných keltských architektúr post quem. Za akým účelom sa sklo a mince do maltovo-popolovej vrstvy dostali nevieme, možno išlo o stavebnú obetu (*Donderer 1984*), súvisiacu so založením novej dlažby, alebo naopak s opustením stavby.[6] Dôležitým faktom je aj skutočnosť, že v zánikovej vrstve sa nachádzali okrem

[5] Vďaka L. Mandruzzato, ktorá ma upozornila na uvedenú literatúru.

[6] Za informáciu ďakujem O.Šeďovi.

Tab. I. Analogické tvary misiek s konkávnym okrajom z Délosu (podľa Arveiller-Dulong/Nenna 2000, tab. 23).

Tab. II. Analogické tvary misiek s konkávnym okrajom z Délosu (podľa Arveiller-Dulong/Nenna 2000, tab. 31).

neskorolaténskej keramiky aj fragmenty rímskych amfor typu Dressel 1C a Lamboglia 2, ktorých výroba končí v 40. rokoch 1. storočia pred n. l. (*Zabehlicky 2009*; *Musilová/Groh/Sedlmayer 2009*).[7] Bližšie informácie snáď prinesú výsledky kalibrovaných dát z popolovitej vrstvy, v ktorej sklo aj mince boli uložené. Spracovaniu týchto údajov sa venujú kolegovia Peter Bárta a Mária Hajnalová, zloženiu mált a kameňa Miloš Gregor a Daniel Pivko (*Gregor/Pivko 2009–2010*). Komplexné výsledky prírodovedných analýz skla, paleobotanických zvyškov, uhlíkov a mált budú publikované v samostatnej štúdii.

[7] Za pomoc pri spracovávaní amfor ďakujem aj J. Kyselovi.

LITERATÚRA

Arveiller-Dulong/Nenna 2000 — V. Arveiller-Dulong/M.-D. Nenna: Louvre. Les verres antiques I. Contenants à parfum en verre moulé sur noyau et vaisselle moulée VIIe siècle avant J.-C. – Ier siècle après J.-C., Paris 2000.

Cílová 2010 — Z. Cílová: Analýza skel z Římske stavby I z AV Bratislavského hradu – Zimnej jazdiarne. VŠCHT Praha, 2010, 10. In: Predbežná výskumná dokumentácia z AV v lokalite PR Bratislava NKP Bratislavský hrad – Zimná jazdiareň, parcela č. 860/1, č. 860/2, 860/5 k návrhu režimu ochrany a prezentácie nálezov mimoriadnej hodnoty, Bratislava 2009–2010 (Archív MÚOP – V. 1637, nepublikované).

Cima/Tomei 2012 — M. Cima/M. A. Tomei: Vetri a Roma, Electa, Roma 2012. Il vetro nei testi latini Aline Colombier, Hélène Duchamp: Bols en verre moulé d´origine syrio-palestinienne. In: Corent: Voayage au coeur d´une ville gauloise. M. Paux e collectif, 2011, 231.

Donderer 1984 — M. Donderer: Münzen als Bauopfer in römischen Privathäusern, Bonner Jahrbücher 184, 1984, 177–187.

Fiori/Macchiarola 1998 — C. Fiori/M. Macchiarolla: Studio e confronti fra la composizione chimica di vetri del secolo II.–I. A.C.provenienti da Delos (Grecia) e vetri provenienti da Capitanata (FG): Herdonia, I–II secolo D. C., Arpi e Ascoli Satriano, II secolo D.C. In: Il vetro dall´antichità all´età contemporanea: aspetti technologici, funzionali e commerciali. Atti 2e giornate nazionali di studio AIHV – Comitato nazionale italiano 14–15 dicembre 1996, Milano, 1998, 139–146.

Gregor/Pivko 2009–2010 — M. Gregor/D. Pivko: Mineralogicko – petrografická charakteristika plniva dlažby z Bratislavského hradu – Zimnej jazdiarne. Predbežná správa z výskumu. In: Predbežná výskumná dokumentácia z AV v lokalite PR Bratislava NKP Bratislavský hrad – Zimná jazdiareň, parcela č. 860/1, č. 860/2, 860/5 k návrhu režimu ochrany a prezentácie nálezov mimoriadnej hodnoty, Bratislava 2009–2010 (Archív MÚOP – V. 1637, nepublikované).

Lierke 2009 — R. Lierke: Die nicht-geblasenen antiken Glasgefäβe, The non-blown ancient glass vessels. Deutsche Glastechnische Gesellschaft, Offenbach/Main 2009.

Lesák/Kováč/Vrtel 2009 — B. Lesák/J. Kováč/A. Vrtel: Predbežná výskumná dokumentácia z archeologického výskumu v lokalite PR Bratislava NKP Bratislavský hrad – nádvorie paláca, východná časť nádvoria, parcela č. 860/1, k návrhu režimu ochrany a prezentácie nálezov mimoriadnej hodnoty, Bratislava 2009 (Archív MÚOP – V. 1628, nepublikované).

Lesák 2010 — B. Lesák: Archeologický výskum nádvoria Bratislavského hradu 2008–2009. In: Zborník prednášok X. seminára o reštaurovaní. Komora reštaurátorov Slovenska, Bratislava 2010, 4–10.

Lesák 2011 — B. Lesák: Archeologický výskum nádvoria Bratislavského hradu. In: P. Bárta/B. Lesák/M. Musilová/B. Resutík: Svedectvo času (Z najnovších a starších nálezov na Bratislavskom hrade). Katalóg výstavy. SNM – Historické múzeum, Bratislava 2011, 15–27.

Musilová 2010 — M. Musilová: Predbežná výskumná dokumentácia z AV v lokalite PR Bratislava NKP Bratislavský hrad – Zimná jazdiareň, parcela č. 860/1, č. 860/2, 860/5 k návrhu režimu ochrany a prezentácie nálezov mimoriadnej hodnoty, Bratislava 2009–2010 (Archív MÚOP – V. 1637, nepublikované).

Musilová/Groh/Sedlmayer 2009 — M. Musilová/S. Groh/H. Sedlmayer: Die Befunde am Burgberg von Bratislava – Erste Recherchen zur Bedeutung der Baustrukturen und Befunde im mitteleuropäischen Kontext. In: Predbežná výskumná dokumentácia z AV v lokalite PR Bratislava NKP Bratislavský hrad – Zimná jazdiareň, parcela č. 860/1, č. 860/2, 860/5 k návrhu režimu ochrany a prezentácie

nálezov mimoriadnej hodnoty, Bratislava 2009–2010 (Archív MÚOP – V. 1637, nepublikované).

Musilová/Kolníková 2009 M. Musilová/E. Kolníková: Bratislavský hrad odkrýva tajomstvá Keltov. In: Historická revue 20, 12, 2009, 58–61.

Musilová et al. 2010 M. Musilová/B. Lesák/J. Kováč/A. Vrtel/B. Resutík: Archeológia Bratislavského hradu. In: Pamiatky a múzea 2, 2010, 2–13.

Nenna 1998 M.-D. Nenna: Les Verres. École francaise d´Athèns 1998, tab. 23, 84, 85.

Pieta 2011 K. Pieta: Chvála archeológie Bratislavského hradu. In: P. Bárta/B. Lesák/M. Musilová/B. Resutík: Svedectvo času (Z najnovších a starších nálezov na Bratislavskom hrade). Katalóg výstavy. SNM – Historické múzeum, Bratislava 2011, 10–14.

Resutík 2010 B. Resutík: Predbežná výskumná dokumentácia z archeologického výskumu v lokalite PR Bratislava NKP Bratislavský hrad – severná terasa, k návrhu režimu ochrany a prezentácie nálezov mimoriadnej hodnoty, Bratislava 2010 (Odd. dokumentácie MÚOP – V. 1636, nepublikované).

Součková-Daňková 2011 A. Součková-Daňková: Reštaurátorská zpráva – Historické sklo získané pomocí archeologického výzkumu Bratislavský hrad 2009, Polabské múzeum, Poděbrady 2011.

Tomei 2012 M. A. Tomei: Il vetro nei testi latini. In: Vetri a Roma, Electa, Roma 2012.

Zabehlicky 2009 Heinrich Zabehlicky: Správa z obhliadky AV Bratislavského hradu, 3. 8. 2009. In: Predbežná výskumná dokumentácia z AV v lokalite PR Bratislava NKP Bratislavský hrad – Zimná jazdiareň, parcela č. 860/1, č. 860/2, 860/5 k návrhu režimu ochrany a prezentácie nálezov mimoriadnej hodnoty, Bratislava, 2009–2010 (Archív MÚOP – V. 1637, nepublikované).

ANTIQUE GLASS FROM THE BRATISLAVA CASTLE – WINTER RIDINGHALL

Margaréta Musilová

Summary

The ongoing research at Bratislava castle is the largest archaeological project of the Municipal Monument Preservation Institute in Bratislava. It was initiated by the reconstruction and renovation of the Castle, where excavation works had begun in 2008, and were interrupted in 2010. The Bratislava castle hill was considered to be the acropolis of a Celtic oppidum on the Amber Road leading from Aquilea towards the Baltic Sea. Our research was the first one to bring the proof that the Bratislava castle site was the seat of the rulers of an enormous territory of Celtic Boi on the territory of nowadays Southwestern Slovakia, East and Low Austria and Western Hungary in the 1st century BC and also that this Celtic nobility maintained intense relationships with the Republican Rome. The Celtic rulers probably played a crucial role in Roman diplomacy and their plans to conquer the Dacians and Illyrians on the Balkan peninsula. For the first time in history were found remains of monumental architecture in this territorry from the 1. century BC: architecture built by Roman architects, stonework masonry with perfectly preserved coatings and mortar floors of the terazzo type, all of which came as a great surprise. A palace with Roman pavement and a mosaic in „opus signinum"; a type of mosaic found in 2nd century BC–1st century AD from Sicily up to Northern Italy. Roman houses – domus built on terraces, with typical roman planning. The quality of these constructions and findings has served to confirm intensive contact between Italy and the Mediterranean area and this has highlighted the significance and wealth of the Bratislava oppidum as a celtic trade center on the Amber Route. Particularly exciting was the discovery of a treasury of golden and silver Celtic coins under the floor of the *domus* in the former Ridinghall.

The golden stater-coins bear the names of the first Celtic rulers BIATEC and NONNOS. Altogether 15 golden staters and 7 silver tetradrachms and drachms were found. Among them spread on the floor were 8 fragments of a glass vessel. The glass object was probably a moulded glass bowl, vessel of green colour with conical rim. The bottom was ringshaped. A chemical analysis and conservation work was performed on the glass samples. The glass was produced either in the Near East, Greece or Egypt. The nearest analogies were found on the Island of Delos, where 21 bowls of similar shape were found and dated between 125–69 BC. There is a hypotesis that the golden staters were originaly put in the glass bowl. The discovery of the Arx Boiorum from the 1st century BC of such an extent and of such political importance has overcome all expectations. It fundamentally alters the view not only of the history of Bratislava and southwestern Slovakia but also with regards to the development of Central Europe during the Late Latèn Period.

This article was written thanks to the support of the Mellon Foundation at the American Academy in Rome 2012.

Table 1. Chemical composition of the glass samples from the Bratislava castle; SEM/EDS [hm. %].

Fig. 1. Glass fragment Nr. 5/09 in situ. Bratislava castle – Winter Ridinghall, Roman domus I, Sector I (photo L. Lovíšková).

Fig. 2. Excavation area on the Bratislava castle during the season 2008–2010. Drawing made by M. Šabík based on results of the researchers.

Fig. 3. Situation plan of the Celto-Roman buildings on the Bratislava castle. Drawing made by M. Šabík and B. Gabura based on results of the researchers.

Fig. 4. Groundplan of the entrance hall of the Roman domus I, Bratislava Castle – Winter Ridinghall. Researched by M. Musilová elaborated by M. Šabík.

Fig. 5. Glass fragments. Sector I – Winter Ridinghall (photo P. Horanský).

Fig. 6. Rim and bottom of the glass vessel after conservation (photo P. Horanský).

Fig. 7. Reconstruction of the bowl shape. Researched by M. Musilová made by P. Horanský.

Pl. I. Analogy forms of bowls with concave rims from Délos (after *Arveiller-Dulong/Nenna 2000*, Pl. 23).

Pl. II. Analogy forms of bowls with concave rims from Délos (after *Arveiller-Dulong/Nenna 2000*, Pl. 31).

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 375–380.

LEDER MIT BLATTVERGOLDUNG

Bemerkungen zu einigen Funden aus dem 3. Jahrhundert n. Chr.

DIETER QUAST

Zu den wichtigsten Entdeckungen Karol Pietas zählt zweifellos das völkerwanderungszeitliche Grab aus Poprad-Matejovce (okr. Poprad, Prešovský kraj, SK) (*Pieta 2009*). Wenngleich die große Holzkammer weitgehend ausgeraubt war, bieten doch Möbel aus Holz sowie die Textil- und Lederreste seltene Einblicke in den normalerweise nicht mehr vorhandenen Bestand organischer Grabbeigaben. Unter den Lederfragmenten werden u.a. solche mit Ziernähten erwähnt, allerdings liegen noch keine Abbildungen vor, da sich die Funde noch in der Restaurierung befinden (*Štolcová/Zink/Pieta 2009*, 270).

Ziernähte sind, neben Prägungen, Durchbruchsarbeiten, Applikationen und Färben, eine der nachgewiesenen Verzierungstechniken an Lederfunden, deren frühgeschichtlicher Bestand vor allem aus Objekten römischer Militärlager und Zivilsiedlungen gebildet wird (*van Driel-Murray 1999*; *Montembault 2000*, 56–58; *Leguilloux 2004*; *2006*). Zu den überraschenden Neuentdeckungen gehörte aber ein Fund aus dem Barbaricum. In dem 1990 entdeckten Grab von Gommern (Lkr. Jerichower Land, D) fand sich zu Füßen des Toten ein zusammengerollter Prunkgürtel in einem Holzkasten. Schon die Breite von ca. 20 cm ist beachtlich, doch die Verzierung ist einmalig. Die oberste Lage ist durchbrochen gearbeitet, und die Durchbrüche sind mit Blattgold hinterlegt, das auf einer weiteren Lederlage aufgebracht ist. Zusätzlich schmücken Ziernähte die Durchbrüche (Abb. 1), in denen Matthias Becker römische Ornamentik erkennt; er meint aber aufgrund der „eindeutig als germanisch zu bestimmenden Elemente" (Riemenschnallen, Riemenzungen, Pressbleche) die „Herstellung durch einen germanischen Handwerker unter Nutzung römischer Stilelemente als sicher annehmen zu können" (*Becker 2010*, 86). Allein die Verwendung von Blattgold zeigt, dass hier zumindest römisches know-how im Spiel war, denn die Herstellung des nur ca. 1–5µm dünnen Materials stellt einen schwierigen technischen Vorgang dar, den Theophilus Presbyter im frühen 12. Jahrhundert ausführlich beschreibt (*Theobald 1933*, 11f., 15; *Brepohl 1999*, 68f. "XXIII. Vom Blattgold"; vgl. auch *Oddy 1981*). Zwar wurde in der Forschung verschiedentlich von Blattvergoldung im Barbaricum gesprochen, doch handelt es sich dabei stets um aufgelegte Goldbleche (*Quast 1993*, 36 mit Anm. 203 und 205; *Becker 2010*, 87). Lediglich zwei Ausnahmen, beide aus der jüngeren Kaiserzeit, waren bislang bekannt, nämlich das Schwertgrab aus Bjergby auf der Insel Mors im Limfjord (Jütland, DK) (*Albrethsen 1974*, 51f.; *Lund Hansen 1987*, 232) und einige Fragmente aus dem Thorsberger Moor (Gem. Süderbrarup, Lkr. Schleswig-Flensburg, D – *Engelhardt 1859*, 297; *Gräf 2008*, 221 mit Abb. 2: 2–9; *Gräf in Druckvorbereitung*, Kat. Nr. L24 und L25)[1]. Eventuell handelt es sich um Teile von Schwertgurten, die in

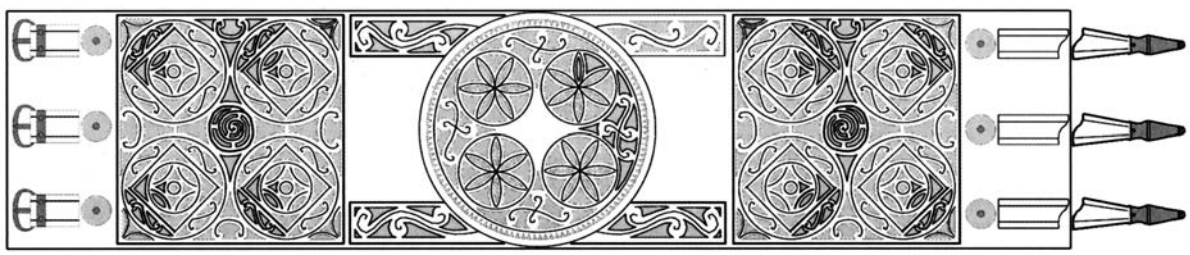

Abb. 1. Rekonstruktion des Prunkgürtels aus Gommern (nach Becker 2010, Taf. 131). Ohne Maßstab.

[1] Ich möchte A. Abegg-Wigg, Schleswig, herzlich für die Kopien der betreffenden Katalogeinträge danken. Für wichtige hilfreiche Hinweise zum folgenden Beitrag möchte ich C. van Driel-Murray, Amsterdam, herzlich danken.

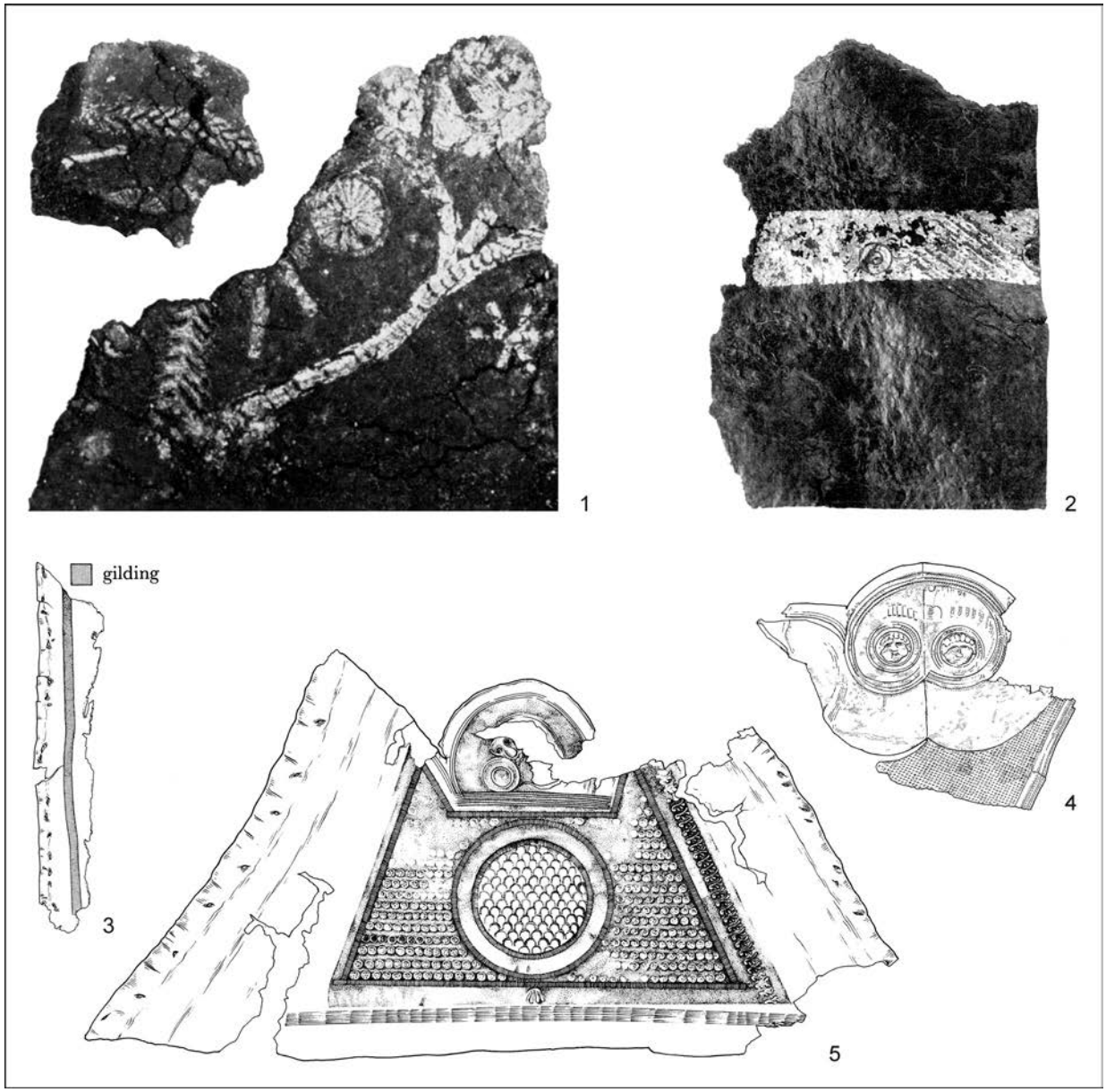

Abb. 2. 1 – Lederfutter eines Holzkästchens mit Blattgoldverzierung aus Bonn, Josefstraße (nach Haberey 1961, 330f. mit Taf. 60: 1); 2–5 – römische Schuhe mit Blattgoldverzierung. 2 – Trier (nach Kat. Rolandseck 1983, 202, Abb. oben rechts); 3–5 – London (nach MacConnoran 1986, 224f. Nr. 8, 27–29). Ohne Maßstab.

Thorsberg mit Palmetten und konzentrischen Kreisen verziert waren. Unklar ist, ob die Blattgoldauflagen dort mit einem durchbrochen gearbeiteten Leder überdeckt waren.

Im Römischen Reich sind beide Arten der Blattvergoldung von Leder nachgewiesen, solche mit durchbrochen gearbeitetem Oberleder und solche ohne. Letztere finden sich beispielsweise am Lederfutter eines Kästchens aus dem Kindergrab des 3. Jahrhunderts, das 1954 in der Bonner Josefstraße entdeckt wurde (Abb. 2: 1 – *Haberey 1961*, 330f. mit Taf. 60: 1). Häufiger sind Blattgoldauflagen allerdings auf Schuhen nachzuweisen. Aus Trier ist ein Fragment mit einem Streifen aus Blattgold überliefert, der zumindest mit einem konzentrischen Kreis verziert ist (Abb. 2: 2 – *Kat. Rolandseck 1983*, 202, Abb. oben rechts). Aufwendigere Auflagen zeigen zwei Fragmente aus dem 3. Jahrhundert vom römischen Quai beim St. Magnus Haus in London (*MacConnoran 1986*, 224f. Nr. 8: 27–29 und Farbabb. auf S. 11). Eines zeigt zwei Gesichter in einem nierenförmigen Feld (Abb. 2: 4), das andere einen Kreis, ausgefüllt mit Schuppenmuster, und umrahmt von konzentrischen Kreisen (Abb. 2: 5). Ein drittes ist hingegen nur mit einem Streifen aus Blattgold verziert (Abb. 2: 3).

Ist die Zahl blattvergoldeten Leders in Europa gering, so liegen aufgrund der günstigeren Erhaltungsbedingungen aus Ägypten mehrere Exemplare vor. Deren genaue Datierung bietet aber zumeist Probleme, und die Grundlagen der Zuweisung sind oft nicht genannt. Aus Antionë (heute Sheikh Ibada) in Mittelägypten sind prächtig verzierte Sandalen bekannt, für die es lediglich den t.p.q. 130 n. Chr. („Neugründung Antinoës durch Hadrian") gibt (*Montembault 2000*, 113 Kat. Nr. 54 mit Farbtaf. auf Seite 21). Die gleiche vage Datierung gilt für weitere Pantoffeln und Schuhe mit Blattgoldverzierung vom selben Fundort und auch für ein Paar aus Giseh (*Montembault 2000*, 120–123, 145, 147–155, 162f., 194f. Kat. Nr. 60–61, 81, 83–84, 86, 88–92, 96, 125; *Wulff 1909*, 159–161 Nr. 702, 708, 709, 711, 712 mit Taf. 30–31). Ebenso undatiert sind Pantoffeln und Schuhe unbekannten ägyptischen Fundortes aus dem Louvre (*Montembault 2000*, 126, 166–170, 197, 232 Kat. Nr. 65, 98–100, 126, 170–171). Sehr schöne blattgoldverzierte Schuhe und Pantoffeln – mehrere aus rot gefärbtem Leder – sind aus Achmim-Panopolis in Oberägypten bekannt, doch auch bei ihnen gilt eine nur sehr allgemeine Datierung von ca. 150 bis ca. 850 n. Chr. (*Frauberger 1896*, 1). Von besonderer Bedeutung sind die Exemplare, die in gleicher Technik gearbeitet sind, wie der Prunkgürtel aus Gommern, nämlich mit einem durchbrochenen Oberleder und Blattgold (*Ibscher 1935*). So zeigt ein Pantoffel (Abb. 3: 2) auf dem Vorderteil zwei Vögel an einem Baum (*Frauberger 1896*, Taf. 9: 32). Robert Forrer datiert das Exemplar in die Spätantike (*Forrer 1942*, 125). Ein gut vergleichbarer Pantoffel (Abb. 3: 1) unbekannten Fundortes befindet sich im Louvre (*Montembault 2000*, 143 Kat. Nr. 80 mit Farbtaf. auf Seite 26). Es gibt weitere Schuhe, die in derselben Technik verziert sind (Abb. 3: 3, 4), deren Datierung aber leider ebenso unsicher ist (*Montembault 2000*, 119 Kat. Nr. 57 [Antionë], 173 Kat. Nr. 103 [Fundort unbekannt]). Prinzipiell ist der Schritt vom durchbrochen gearbeiteten Schuh des 2. Jahrhunderts, der seine Farbigkeit durch die darunter getragenen „Strümpfe" erhält, zum hinterlegten Durchbruch nicht sehr weit. Die letztgenannte Technik dürfte daher im 3. Jahrhundert bereits einsetzen, was ja auch durch den Gommerner Gürtel sicher belegt ist.

Für die europäischen Schuhe mit Blattgoldverzierung hat Carol van Driel-Murray aufgezeigt, dass wohl seit (dem späten) 3. Jahrhundert komplizierte Produkte und Verzierungen nicht mehr hergestellt wurden, was „im krassen Gegensatz zu der wachsenden Vorliebe für Blattgoldauflagen oder Färbung des Leders" steht. „Anscheinend hat oberflächliches Prunkgehabe traditionelle handwerkliche Kenntnisse und Gründlichkeit abgelöst" (*van Driel-Murray 1999*, 41). Bemerkenswerterweise finden sich seit der zweiten Hälfte des 3. Jahrhunderts auch bei anderen, eher schlichten Objekten wie z. B. den Beinnadeln Vergoldungen (*Obmann 1997*, 67, 149 Liste 23). Das Mumienporträt des Offiziers Tyrannos aus Theben-West zeigt sogar einen goldgefassten, rot gefärbten Gürtel, ohne dass allerdings klar wird, ob es sich wirklich um Blattvergoldung handelt (*Paetz gen. Schieck 2011*, 315 mit Abb. 1).

Die ägyptischen Schuhe lassen vermuten, dass blattgoldverzierte Fußbekleidungen auch im nordwestlichen Europa keinesfalls so selten waren, wie es der archäologische Befund erscheinen lässt. Ganz im Gegenteil wird man sie im 3./4. Jahrhundert als luxuriöse, aber durchaus übliche Formen bezeichnen dürfen. So sind sogar im Preisedikt Diokletians zwei Formen vergoldeter Schuhe genannt (9,22 [*socci i*] *nauratae* und 9,24 *taurinae inauratea*), deren Preis pro Paar mit 80 bzw. 75 Denaren veranschlagt wird (*Leguilloux 2004*, 97f., 107f.)[2].

Für den Prunkgürtel aus Gommern verdeutlichen die römischen Schuhe einen Technologietransfer, vermutlich auch ein weiteres Importgut aus dem Römischen Reich, nämlich Blattgold (*Lund Hansen 1987*, 232). Neben den auf dem Gommerner Schild nachgewiesen Ägyptischblau und Zinnober (*Becker 2010*, 105; *Füting 2010*, 214f.) stellt es ein weiteres im Barbaricum ungewöhnliches „Färbemittel" dar.

Die blattvergoldeten Schuhe aus dem Römischen Reich zeigen darüber hinaus, den statusanzeigenden Charakter von Schuhen. „Comme aujourd'hui, la chaussure était dans l'Antiquité un signe de reconnaissance sociale", wie auch Martine Leguillouix betont (*Leguilloux 2004*, 94). Ein etwas jüngerer archäologischer Nachweis für goldverzierte Schuhe fand sich auch im Frauengrab unter dem Kölner Dom, das durch eine Halbsiliqua des Athalarich einen t.p.q. von 526 besitzt. Bei den Füßen lag neben den Schuhschnallen auch der Lederrest eines Schuhes, mit einer eingestickten Goldspirale (*Doppelfeld 1960*, 101f. bes. Nr. 23).

Matthias Becker hat aufgrund einiger Indizien bereits darauf hingewiesen, dass "besonders verzierte Schuhe den Charakter von Ornat besessen haben" und die figürlich verzierten Goldbleche aus Ostrovany als Besätze von derartigen Schuhen rekonstruiert (Abb. 4 – *Becker 2010*, 368 mit Abb. 3). Dem ist vor dem Hintergrund der oben genannten blattgoldverzierten Exemplare aus dem Römischen Reich nur zuzustimmen. Interessanter noch sind zwei Schriftquellen aus dem 6. Jahrhundert, die die Investituren barbarischer Herrscher durch den römischen Kaiser beschreiben. Der oströmische Historiker Agathias (*Historiarum*

[2] Die Erwähnung im Preisedikt zeigt, dass es sich keinesfalls um nur für die Bestattung anfertigte Schuhe handelt.

Abb. 3. Schuhe mit Blattgoldverzierung und durchbrochenem Oberleder. 1 – unbekannter ägyptischer Fundort; 2–4 – Achmim-Panopolis (1 nach Montembault 2000, Titelblatt; 2–4 nach Frauberger 1896, Taf. 9: 32, 33; 21: 89). Ohne Maßstab.

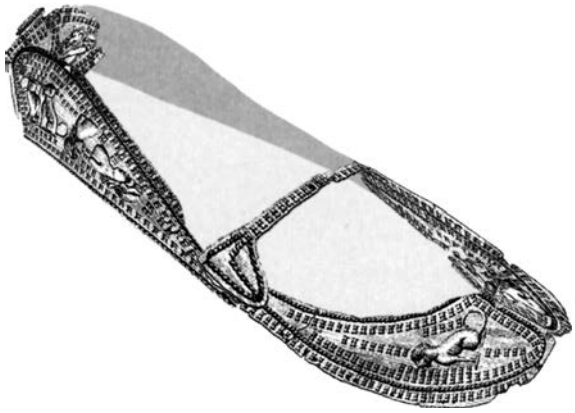

Abb. 4. Rekonstruktion eines Schuhes mit Goldblechbesätzen aus Ostrovany (nach Becker 2010, 368, Abb. 3). Ohne Maßstab.

Libri Quinque III, 15, 2) beschreibt, wie Tzathes, ein Herrscher aus Lazike im Kaukasus, in Konstantinopel aus der Hand des Kaisers Justin I. im Jahre 522 seine Insignien erhielt. Dazu zählte eine mit kostbaren Steinen besetzte Krone, ein golddurchwirktes Gewand, *purpurfarbene Schuhe* (Hervorhebung Verf.), ein mit Gold und Edelsteinen verzierter Turban und eine Fibel". Goldgeschmücktes Schuhwerk zählte – neben einem silbervergoldeten Stab, einer silbernen Stirnbinde, einem weißen Mantel mit goldener Fibel sowie einem weißen, bunt bestickten Unterkleid – auch zu den Herrschaftsinsignien, die eine Gesandtschaft der Herrscher aus Mauretanien, Numidien und Byzacium nach dem Sieg Belisars über die Vandalen vom Kaiser erbaten, wie es alter Brauch war (*Prokop, bell. Vand.* 25).

LITERATUR

Agathias, Historiarum Libri Quinque — Agathias, The Histories. Translated with an introduction and short explanatory notes by J.D. Frendo. Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Vol. II A, Series Berolinensis. Berlin – New York 1975.

Albrethsen 1974 — S. E. Albrethsen: Bjergby – en jernaldergravplads på Mors. Nationalmuseets Arbejdsmark 1974, 48–58.

Becker 2010 — M. Becker: Das Fürstengrab von Gommern. Veröff. Landesamtes für Denkmalpfl. und Arch. Sachsen-Anhalt – Landesmus. für Vorgesch. 63. Halle 2010.

Brepohl 1999 — E. Brepohl: Theophilus Presbyter und das mittelalterliche Kunsthandwerk. Bd. I. Köln – Weimar – Wien 1999.

Diokletians Preisedikt — Diokletians Preisedikt, hrsg. von S. Lauffer. Texte und Kommentare 5. Berlin 1971.

Doppelfeld 1960 — O. Doppelfeld: Das fränkische Frauengrab unter dem Chor des Kölner Domes. Germania 38, 1960, 89–113.

Engelhardt 1859 — C. Engelhardt: Ueber den Alterthumsfund im Taschberger Moor bei Süder-Brarup. Jahrbücher für die Landeskunde der Herzothümer Schleswig, Holstein und Lauenburg 2, 1859, 292–311.

Forrer 1942 — R. Forrer: Archäologisches zur Geschichte des Schuhes aller Zeiten. Schönenwerd 1942.

Frauberger 1896 — H. Frauberger: Antike und frühmittelalterliche Fussbekleidungen aus Achmim-Panopolis. Düsseldorf 1896.

Füting 2010 — M. Füting: Archäometrie an den Funden aus dem Fürstengrab von Gommern. In: M. Becker: Das Fürstengrab von Gommern. Veröff. Landesamtes für Denkmalpfl. und Arch. Sachsen-Anhalt – Landesmus. für Vorgesch. 63. Halle 2010, 197–216.

Gräf 2008 — J. Gräf: Die Lederfunde aus dem Thorsberger Moor. In: A. Abegg-Wigg/A. Rau (Hrsg.): Aktuelle Forschungen zu Kriegsbeuteopfern und Fürstengräbern im Barbaricum. Schr. Arch. Landesmus. Ergänzungsreihe 4. Neumünster 2008, 215–229.

Gräf in Druckvorbereitung — J. Gräf: Die Lederfunde aus dem Thorsberger Moor. Neumünster, in Druckvorbereitung.

Haberey 1961 — W. Haberey: Ein Mädchengrab römischer Zeit aus der Josefstraße in Bonn. Bonner Jahrb. 161, 1961, 319–332.

Ibscher 1935 — H. Ibscher: Koptische Lederpantoffel und Schuhe mit Handvergoldung. Archiv für Buchbinderei 35, 1935, 65–67.

Kat. Rolandseck 1983 — Die Römer an Mosel und Saar. Zeugnisse der Römerzeit in Lothringen, in Luxemburg, im Raum Trier und im Saarland (Ausstellungskat. Rolandseck). Mainz 1983.

Leguilloux 2004 — M. Leguilloux: Le cuir et la pelleterie à l'époque romaine. Paris 2004.

Leguilloux 2006 — M. Leguilloux: Les objets en cuir de Didymoi. Paris 2006.

Lund Hansen 1987 — U. Lund Hansen: Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien. Nordiske Fortidsminder Serie B, 10. København 1987.

MacConnoran 1986 P. MacConnoran: Footwear. In: L. Miller/J. Schofield/M. Rhodes: The Roman quay at St. Magnus house. London and Middlesex Arch. Soc., Special Paper 8. London 1986, 218–226.

Montembault 2000 V. Montembault: Catalogue des chaussures de l'Antiquité Égyptienne. Paris 2000.

Obmann 1997 J. Obmann: Die römischen Funde aus Bein von Nida-Heddernheim. In: Schr. Frankfurter Mus. für Vor- und Frühgesch. 13. Bonn 1997, 41–263.

Oddy 1981 W.A. Oddy: Gilding through the ages. Gold Bulletin 14, 1981, 75–79.

Paetz gen. Schieck 2011 A. Paetz gen. Schieck: Über das Bildnis eines römischen Offiziers aus Ägypten und pfeilförmige Clavi als militärische Rangabzeichen im 3. Jahrhundert n. Chr. In: J. Drauschke/R. Prien/S. Ristow (Hrsg.): Untergang und Neuanfang. Tagungsberichte der Arbeitsgemeinschaft Spätantike und Frühmittelalter. Hamburg 2011, 305–333.

Pieta 2009 K. Pieta: Das germanische Fürstengrab aus Poprad-Matejovce. In: U. von Freeden/H. Friesinger/E. Wamers (Hrsg.): Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomen des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa. Koll. zur Vor- und Frühgesch. 12. Bonn 2009, 107–120.

Prokop, bell. Vand. Procopius, History of the wars, book III and IV, with an English translation by H.B. Dewing. The Loeb Classical Library 81. ²London, Cambridge 1953.

Quast 1993 D. Quast: Die merowingerzeitlichen Grabfunde aus Gültlingen (Stadt Wildberg, Kreis Calw). Forsch. und Ber. zur Vor- und Frühgesch. in Baden-Württemberg 52. Stuttgart 1993.

Štolcová/Zink/Pieta 2009 T. Štolcová/G. Zink/K. Pieta: Textiles from the chieftain's grave in Poprad-Matejovce. Arch. Korrbl. 39, 2009, 263–277.

Theobald 1933 W. Theobald: Technik des Kunsthandwerks im zehnten Jahrhundert. Des Theophilus Presbyters Diversarium Artium Schedula. Berlin 1933.

van Driel-Murray 1999 C. van Driel-Murray: Die römischen Lederfunde. In: Das Ostkastell von Welzheim, Rems-Murr-Kreis. Forsch. und Ber. zur Vor- und Frühgesch. in Baden-Württemberg 42. Stuttgart 1999, 9–114.

Wulff 1909 O. Wulff: Altchristliche und mittelalterliche byzantinische und italienische Bildwerke. Band 3, Teil 1: Altchristliche Bildwerke. ²Berlin 1909.

KOŽA S PLÁTKOVÝM ZLATOM

Poznámky k niekoľkým nálezom z 3. storočia po Kr.

Dieter Quast

Súhrn

Po príklade honosného koženého opasku z kniežacieho hrobu 3. storočia z nemeckého náleziska Gommern sa autor príspevku zaoberá aj ďalšími nálezmi kože zdobenej plátkovým zlatom. Väčšinou ide o obuv, ale vyskytla sa aj vnútorná, textilná výstelka drevenej skrinky. Dokonale zachované papuče poznáme predovšetkým z rímskeho a koptského Egypta. Vyzdobené sú tou istou technikou ako gommernský opasok: kombináciou plátkového zlata pod prelamovanou hornou vrstvou kože. Zmienky v cenovom výnose cisára Diocletiana dokazujú, že podobne stvárnená luxusná obuv bola rozšírená po celom území Rímskej ríše. Pozoruhodná je skutočnosť, že topánky a papuče farbené purpurom a zdobené plátkovým zlatom sa spomínajú aj ako súčasti ornátov, ktoré v 6. storočí dostávali pri investitúre rôzni barbarskí panovníci od byzantského cisára.

Obr. 1. Rekonštrukcia honosného opasku z lokality Gommern (podľa *Becker 2010*, Taf. 131). Bez mierky.

Obr. 2. 1 – kožená podšívka drevenej skrinky s plátkovým zlatom z Bonnu, Josefstraße (podľa *Haberey 1961*, 330f., Taf. 60: 1); 2–5 – rímska obuv s výzdobou plátkového zlata. 2 – Trier (podľa Kat. *Rolandseck 1983*, 202, obr. hore vpravo); 3–5 – Londýn (podľa *MacConnoran 1986*, 224f. Nr. 8, 27–29). Bez mierky.

Obr. 3. Príklady obuvi s kombináciou výzdoby prelamovanej kože a plátkového zlata. 1 – neznáme nálezisko v Egypte; 2–4 – Achmim-Panopolis (1 – podľa *Montembault 2000*, obrázok na titulnej strane; 2–4 – podľa *Frauberger 1896*, Taf. 9: 32, 33; 21: 89). Bez mierky.

Obr. 4. Rekonštrukcia obuvi so zlatým obložením z Ostrovian (podľa *Becker 2010*, 368, Abb. 3). Bez mierky.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 381–388.

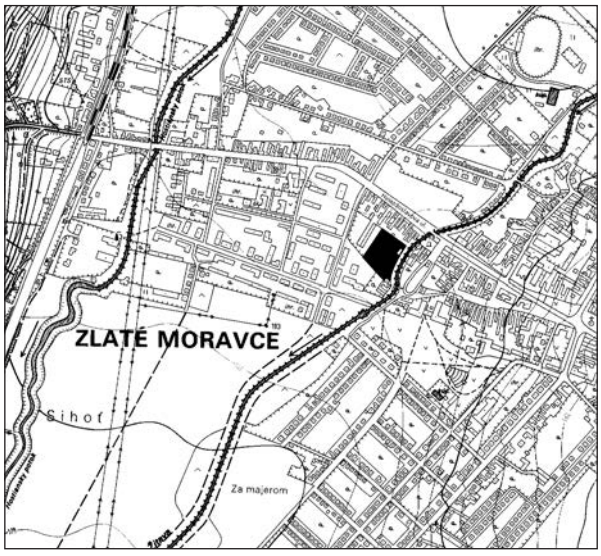
LATÉNSKE SÍDLISKO V ZLATÝCH MORAVCIACH [1]

MATEJ RUTTKAY – PETER ŠIMČÍK – MÁRIO BIELICH

Mesto Zlaté Moravce má výhodnú geografickú polohu v severnej časti horného Požitavia, ktorá od nepamäti lákala ľudí k zakladaniu sídlisk. Na severozápade ho ohraničuje masív Tribeča na severovýchode Pohronský Inovec a na východe Hronská pahorkatina. Juh tohto územia sa otvára do Poddunajskej nížiny. Hlavnú os tvorí rieka Žitava, ktorá má množstvo menších prítokov (Širočina, Drevenica, Čerešňový potok, Zlatianka atď.).

LATÉNSKE OSÍDLENIE ZLATÝCH MORAVIEC A OKOLIA

V katastri mesta Zlaté Moravce evidujeme štyri náleziská z doby laténskej. Vo všetkých prípadoch ide o nálezy sídliskového charakteru (*Bátora/Zaťko a kol. 1998*, 150, 151). Z blízkeho okolia je známa lokalita v Slažanoch, kde bolo preskúmaných 9 sídliskových objektov z doby laténskej (*Ruttkay 1987*, 95, 96). Pohrebisko zatiaľ na hornom Požitaví nebolo skúmané. Pravdepodobne časť rozrušeného hrobu sa zachytila pri výskume v Zlatých Moravciach – Žitavanoch (*Kujovský 1984*, 129, 130). Nálezy z tohto pohrebiska sú evidované už skoršie (*Filip 1956*, 425). Keltské mince pochádzajú z blízkych Vrábel (*Ondrouch 1964*, 55). V zbierke Mestského múzea v Zlatých Moravciach sú uložené aj ďalšie predmety, ktoré patrili Keltom, žiaľ bez bližších nálezových okolností. Je to železný hrot kopije a železný nôž – sekáč (*Ruttkayová/Ruttkay 1991*). V roku 2009 pri výskume rýchlostnej cesty R1 na polohe Tesárska pláň, v katastri Tesárskych Mlyňan sa zachytili intenzívne stopy laténskeho osídlenia (*Ruttkay a kol., v tlači*). Ide rovnako ako v Zlatých Moravciach o pravobrežnú terasu rieky Žitava, preskúmali sa objekty obytného a hospodárskeho charakteru.

Obr. 1. Lokalizácia archeologického výskumu Tesco Zlaté Moravce (vyznačená čiernou farbou).

ARCHEOLOGICKÝ VÝSKUM V ROKU 2008

Na pravej terase rieky Žitava v intraviláne mesta Zlaté Moravce sa v máji 2008 uskutočnil záchranný archeologický výskum, ktorý bol vyvolaný výstavbou nákupného centra Tesco (obr. 1). Plocha bola v minulosti intenzívne využívaná ako stavebný pozemok. Stáli a chátrali tu budovy z konca 19.–20. storočia. Výskum sa v prvej etape sústredil na výkop zisťovacích rezov. Zachytilo sa 19 archeologických objektov, z toho bolo 8 objektov datovaných do doby laténskej a 11 objektov z obdobia stredoveku a novoveku (obr. 2). Objekty z doby laténskej sa koncentrovali v JZ časti odkrytej plochy. Predpokladáme, že boli súčasťou rozsiahlejšieho sídliska, ktoré pokračuje na pozemku blízkej školy.

[1] Príspevok vznikol v rámci grantového projektov VEGA 2/0189/12.

Opis laténskych objektov

Objekt 2, nepravidelného tvaru, ktorý ako keby bol zložený z dvoch častí. Aj z toho dôvodu sa použilo označenie 2A (rozmery: 420 x 240 cm, hĺbka 30 cm) a 2B (220 x 200 cm, hĺbka 30–40 cm). Žiaľ, vzťah jám sa nepodarilo zistiť. Výplň objektou bola tvorená sivastou ílovou hlinou premiešanou s kamienkami a drobnými uhlíkmi. Nálezy: zlomky keramiky (121 kusov), železnej trosky, kamenný úštep, zvieracie kostí a mazanica (obr. 3).

Opis keramiky – výber

Objekt 2A:

Fragment misky robenej v ruke, okraj je vtiahnutý dovnútra, povrch je vyhladený, farba črepu je piesková, lom je jednofarebný, nádoba je oxidačne vypálená (obr. 6: 2).

Okraj situlovitej nádoby, vonkajší povrch je hladený, farba hliny v lome je oranžovo-červená, hlina je jemne plavená, oxidačný výpal (obr. 6: 7).

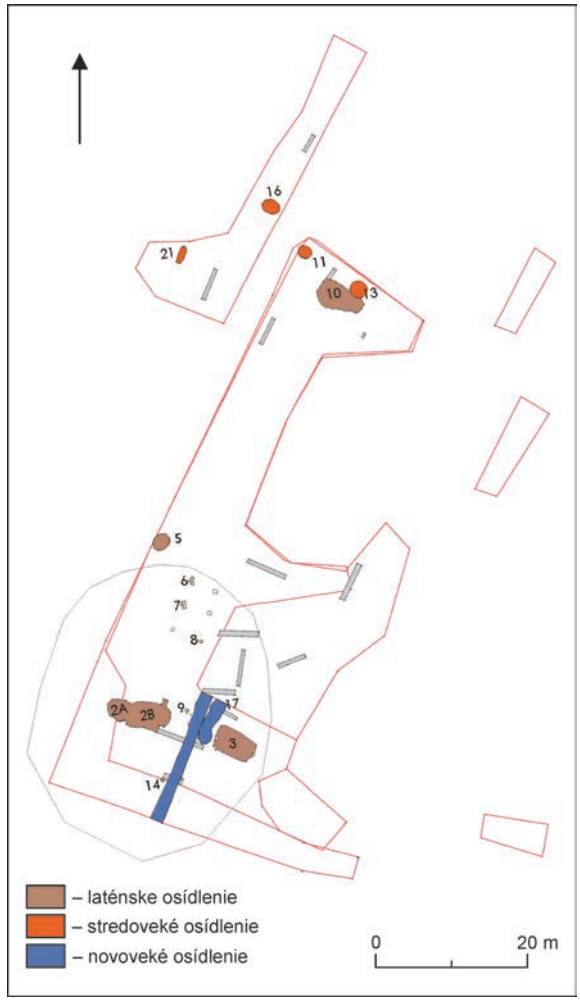
Esovito profilovaná misa, povrch nádoby je vyhladený, farba črepu v lome je sivo-hnedá, lom je jednofarebný, redukčný výpal (obr. 6: 10).

Okraj situlovitej nádoby, povrch tela je drsný, zdobený rytými vertikálnymi líniami, okraj je zaoblený, farba črepu v lome je sivá, hlina obsahuje veľké množstvo grafitu, nádoba je redukčne vypálená (obr. 6: 12).

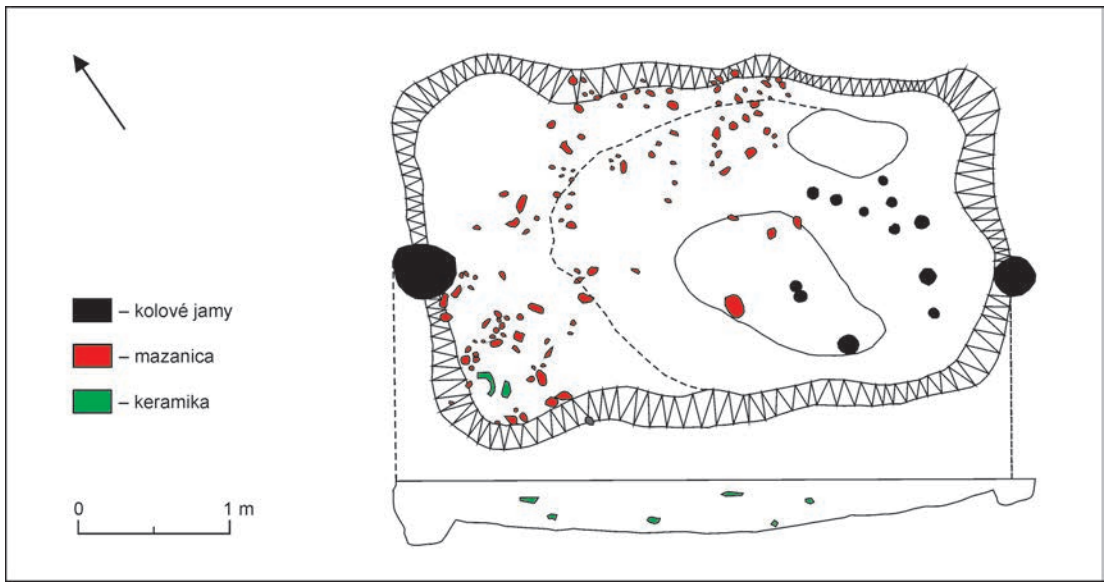
Objekt 2B:

Okraj situlovitej nádoby, povrch tela je drsný, zdobený rytými vertikálnymi líniami, okraj je zaoblený, farba črepu v lome je sivá, hlina obsahuje veľké množstvo grafitu, nádoba je redukčne vypálená (obr. 6: 11).

Misa s esovitou profiláciou, povrch misy je hladený, farba črepu v lome je sivá, nádoba je redukčne vypálená (obr. 6: 16).

Obr. 2. Plán odkrytej JZ časti archeologického výskumu (autori M. Bartík, M. Bielich).

Obr. 3. Kresba objektu 3 (kreslil P. Šimčík).

Obr. 4. Fotografia objektu 3 (foto P. Šimčík).

Obr. 5. Drobné predmety z doby laténskej z objektu 2 a 3 (foto J. Mihályiová, M. Bielich).

Misa s esovitou profiláciou, povrch misy je hladený, farba črepu v lome je sivá, nádoba je redukčne vypálená (obr. 6: 18).
Horná časť fľašovitej nádoby, povrch je hladený, výzdobu tvoria obežné línie v horizontálnom smere vyplnené vetvičkovitým ornamentom. V hornej časti je presekávaná línia. Farba črepu v lome je sivá, hlina je jemne plavená. Nádoba je redukčne vypálená (obr. 6: 20).
Koliesko vyhotovené z hliny, ktorá obsahuje menšie množstvo kremičitých prímesí. Priemer 50 mm (obr. 5: 5).

Objekt 3, obdĺžnikový tvar s kolovou konštrukciou, zahĺbený do ílovitého podložia. Rozmery: 400 x 240 cm, hĺbka 30–40 cm. V strede každej z kratších strán sa zachytili stopy po jednej kolovej jame, ktoré však boli ťažko rozpoznateľné (obr. 3; 4). Výplň objektu: keramika (207 kusov), mazanica, železná troska, zvieracie kosti, prasleny – kolieska z črepu (obr. 5: 4, 6) a fragment sklenéného náramku (obr. 5: 1) a korálika (obr. 5: 2).

Opis keramiky – výber

Fragment zásobnicovej nádoby robenej v ruke, povrch je jemne drsný, farba črepu je oranžová, nádoba je oxidačne vypálená (obr. 6: 1).

Miniatúrna nádobka vyrobená v ruke, povrch je vyhladený, farba v lome je hnedá, nádobka je oxidačne vypálená (obr. 6: 3).

Okraj situlovitej nádoby, povrch tela nádoby je drsný, zdobený zvislým hrebeňovaním povrchu, okraj je zaoblený a vtiahnutý dovnútra, farba črepu v lome je sivá, hlina obsahuje veľké množstvo grafitu, nádoba je redukčne vypálená (obr. 6: 5).

Okraj situlovitej nádoby, povrch tela nádoby je drsný, zdobený zvislým hrebeňovaním povrchu, okraj je zaoblený, farba črepu v lome je sivá, hlina obsahuje veľké množstvo grafitu, nádoba je redukčne vypálená (obr. 6: 6).

Okraj situlovitej nádoby, povrch tela nádoby je drsný, zdobený zvislým hrebeňovaním, okraj je iba mierne zaoblený, farba v lome je sivá, hlina obsahuje veľké množstvo grafitu, nádoba je redukčne vypálená (obr. 6: 9).

Misa s esovitou profiláciou so zosilneným okružím, výzdobu tvoria horizontálne usporiadané nechtové vrypy na pleciach misy, povrch misy je hladený, farba v lome je hnedo-sivá, nádoba je redukčne vypálená (obr. 6: 13).

Misa s esovitou profiláciou, povrch misy je hladený, farba v lome je sivá, nádoba je redukčne vypálená (obr. 6: 14, 15, 17, 19).

Dno vázovitej nádoby vyrobenej na kruhu, povrch nádoby je vyleštený, výzdobu na spodnej časti nádoby tvoria dve obežné vhĺbené obvodové línii, farba hliny v lome je sivo-hnedá, nádoba je redukčne vypálená (obr. 6: 21).

Dno vázovitej nádoby s konkávne vyhnutou spodnou časťou, farba hliny sivo-hnedá (obr. 6: 4).

Ostatné nálezy

Fragment železného nožíka, povrch noža je silne skorodovaný, dĺ. čepele 70 mm, výška 15 mm (obr. 5: 3).

Sklenený náramok, modré sklo, priemer náramku 51 mm, hrúbka 4 mm (obr. 5: 1).

Sklenený korálik, modré sklo, priemer 8 mm (obr. 5: 2).

Dva hlinené prasleny – kolieska z črepu, priemer 40–50 mm, hlina obsahuje minerálne kremičité prímesí (obr. 5: 4, 6).

Tri hlinené kónické závažia v zlomkoch, hlina obsahuje väčšie množstvo rastlinných prímesí.

Úštep z limnosilicitu.

Objekt 5, jama oválneho tvaru. Rozmery: 180 x 150 cm, hĺbka 30–40 cm. Výplň objektu bola bohatá hlavne na mazanicu, ale obsahovala aj menšie množstvo atypických laténskych črepov (15 kusov). Vzhľadom k tomu, že v blízkom okolí sa našli i ďalšie jamy po koloch, možno predpokladať, že objekt 5 bol súčasťou menšej nadzemnej hospodárskej stavby (obr. 2).

Objekt 10, jama oválneho tvaru. Rozmery: 450 x 240 cm, hĺbka 30 cm. Z objektu je početná, ale veľmi atypická keramika (201 kusov), železná troska, úštep z rádiolaritu a mazanica (obr. 2).

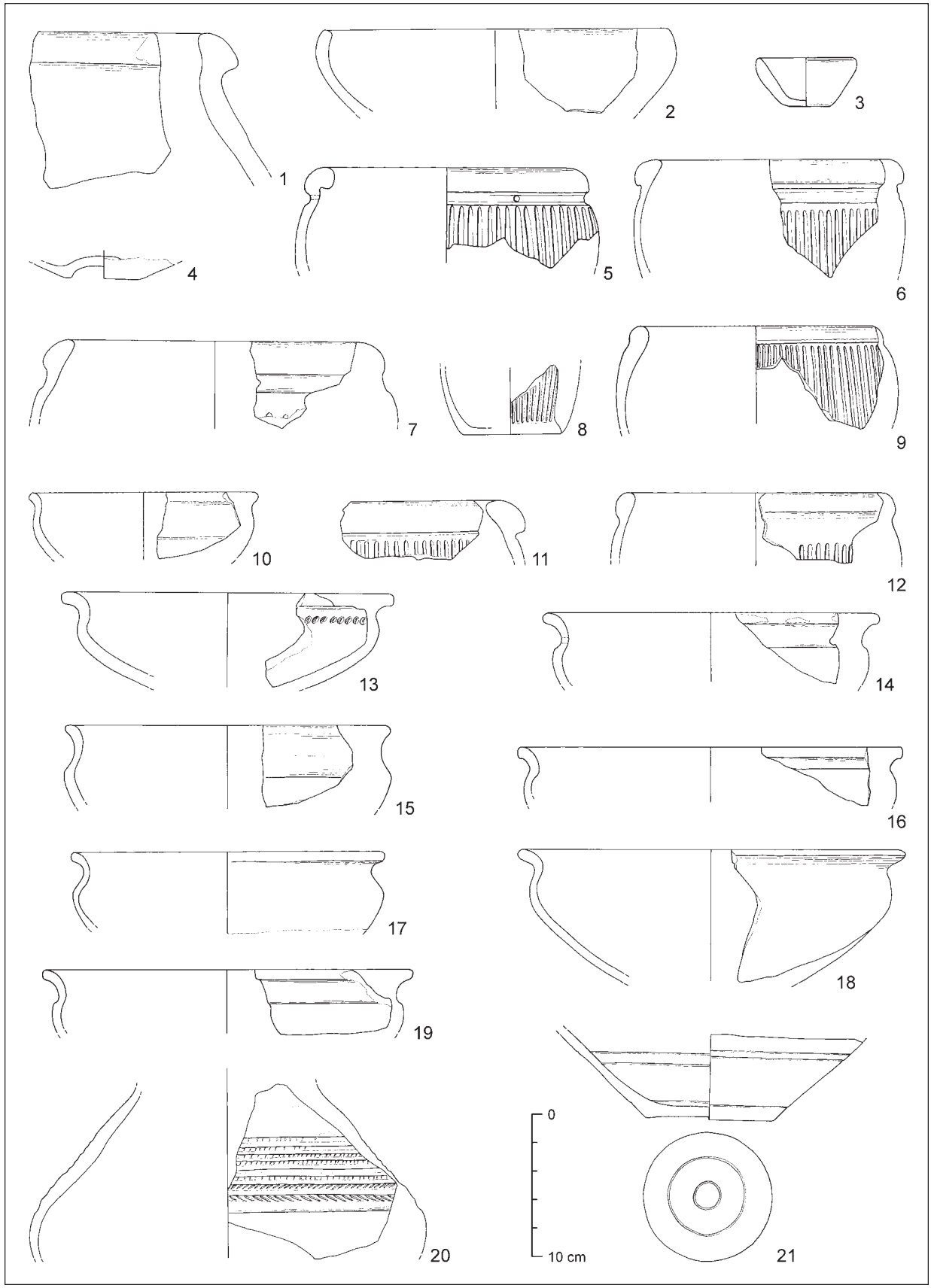
Opis keramiky – výber

Dno situlovitej nádoby, povrch tela nádoby je drsný, zdobený rytými líniami, farba črepu v lome je sivá, hlina obsahuje veľké množstvo grafitu, nádoba je redukčne vypálená (obr. 6: 8).

K objektom, ktoré možno datovať do doby laténskej, pravdepodobne patria kolové jamy č. 6, 7, 8, 9, ktoré s veľkou pravdepodobnosťou súvisia s nadzemnými kolovými stavbami. Vo svetlejšom ílovitom podloží sa prejavili ako tmavé fľaky. Všetky mali kruhový, alebo mierne oválny tvar a tmavošedú hlinito-ílovitú výplň, ktorá neobsahovala (okrem mazanice) žiadne nálezy. Rozmery týchto jám boli: objekt 6 (36 x 34 cm, hĺbka 30 cm); objekt 7 (38 x 38 cm, hĺbka 20 cm), objekt 8 (36 x 38 cm, hĺbka 20 cm); objekt 9 (30 x 30 cm, hĺbka 18 cm).

Rozbor nálezov

Väčšinu nálezov získaných výskumom tvorí keramika (544 kusov). Ďalej sú to drobné predmety, kde sú zastúpené: železné predmety, sklo, drobné hlinené predmety, kamenná industria a mazanica. Z objektu 3 je fragment železného nožíka (obr. 5: 3), sklenený náramok (obr. 5: 1) a sklenený korálik (obr. 5: 2). V laténskych objektoch sa našli aj tri hlinené prasleny – kolieska, ktoré pochádzajú z objektov 2 (obr. 5: 5) a 3 (obr. 5: 4, 6). V objekte 3 boli aj tri hlinené závažia, dve sa nachádzali v zásype objektu a jedno bolo v kolovej jame situovanej v severnej časti objektu. Súvisia s textilnou výrobou na laténskom sídlisku. V dvoch objektoch boli aj zlomky štiepanej industrie, zhotovené z limnosilicitu a rádiolaritu. Súčasťou

Obr. 6. Výber laténskej keramiky (LT C1 – LT C2).

výplne všetkých objektov z doby laténskej bola početná železná troska. Zo zásypu jednotlivých laténskych objektov pochádzajú zvyšky rôzne tvarovanej mazanice, ktoré sú pozostatkom zničených stavebných štruktúr. Mnohé sú s obtlačkami driev a dosák. Bohužiaľ všetky sa našli v sekundárnej až terciálnej polohe, takže o priradení k jednotlivých stavbám sa nedá vôbec uvažovať.

Keramika

Zo štyroch preskúmaných objektov, patriacich do doby laténskej sú početné, aj keď zlomkovité nálezy keramiky. Vyhodnotenie keramiky sa robilo na celom súbore keramických nálezov. Signifikatnými tvarmi sú situlovité i fľašovité nádoby a misy s esovitou profiláciou. Na hrnčiarskom kruhu bolo vyrobených 93 fragmentov keramiky. Škála použitých výzdobných prvkov na keramike zo Zlatých Moraviec je pomerne chudobná. Nedá sa preto veľmi porovnávať napr. s oveľa bohatšou škálou prvkov a motívov z Nitry-Šindolky (*Březinová 2000*, 203), čo do značnej miery sťažuje aj jemnejšie datovanie jednotlivých keramických tvarov a objektov.

Keramika na kruhu točená

Najviac zastúpené sú zlomky tiel zo situlovitých nádob (44 fragmentov) s vysokým obsahom grafitu v keramickej hmote (obr. 6: 5–9, 11, 12). Dva zlomky tohto typu nádob sú zhotovené z hliny bez pridania grafitu, tehlovočervenej farby. Tieto nádoby majú zaoblený okraj, plasticky zvýraznené odsadenia pliec. Telo je zdobené zvislým hrebeňovaním. Na jednom fragmente v objekte 3 sú prevŕtané reparačné otvory (obr. 6: 5). Šírka ústia situlovitých nádob sa pohybuje od 180 do 240 mm. Šírka dna tohto typu nádob sa pohybuje medzi 70–100 mm.

Druhú najpočetnejšiu skupinu tvoria misy a misovité nádoby (26 kusov). Prevahu majú na kruhu točené misy s von vyhnutým okrajom a so zaobleným, alebo rôzne esovite profilovaným telom (obr. 6: 10, 13–19). Výzdoba tela misy bola zachytená len na jednom črepe, kde sa pod plecami nádoby nachádzajú horizontálne usporiadané nechtové vrypy (obr. 6: 13). Misy sú zhotovené z kvalitnej hliny, ktorá je dobre vypálená. Povrch misovitých nádob je vyhladený. Často sa vyskytujú vhĺbené obvodové línie. Priemer ústia sa pohybuje medzi 220–270 mm.

Hrnce a zásobnice sú zastúpené len desiatimi nevýraznými fragmentmi. Nezachovali sa z týchto nádob žiadne výrazné okružia.

Najmenej početnou skupinou sú tzv. fľašovité tvary (2 kusy). Povrch je hladený s plastickou výzdobou (obr. 6: 20). V horizontálnych líniách sa na hrdle nachádzajú vertikálne malé vrypy a na pleciach nádoby šikmé vrypy usporiadané v obvodových líniách.

Keramika v ruke robená

Najpočetnejšiu skupinu tvoria misovité nádoby, ktoré sme zachytili v 30 fragmentoch (obr. 6: 2). Misy majú do vnútra vtiahnutý okraj. Sú vytvorené s hliny, ktorá obsahuje vyšší podiel minerálnych kremičitých prímesí. Farba tohto typu nádoby je hnedočervená až hnedá.

Druhú najpočetnejšiu skupinu nádob tvoria hrncovitové a zásobnicové tvary (29 fragmentov). Hrúbka stien niektorých zásobníc dosahuje až 25 mm (obr. 6: 1).

Datovanie sídliska

Napriek tomu, že v nálezovom materiáli zo sídliska v Zlatých Moravciach absentujú chronologicky citlivé predmety, predovšetkým spony, na základe ostaných nálezov, hlavne keramiky, je možné sídlisko časovo priradiť k sídliskám vo Výčapoch-Opatovciach (*Březinová 2006*, 309–324), v Nitre-Šindolke (*Březinová 1999*) a v Slovenskom Grobe (*Čambal 2011*).

Na základe typológie keramiky vypracovanej *J. Medunom* (*1980*, 62–82) a *P. Trebschem* (*2010*, Tabelle 5) môžeme keramiku zaradiť do stupňov LT C1 – LT C2. Ďalším argumentom pre datovanie sídliska do stupňa LT C1 – LT C2 je úplná absencia maľovanej keramiky. Taktiež výskyt skla naznačuje skôr datovanie do stupňa LT C1–C2. Sklený náramok typu 3a je časovo rozšírený od LT C1 do LT D (*Venclová 1990*; *Karwowski 2004*, 79). Napriek tomu, že hladké sklenené náramky s prierezom v tvare písmena D dáva *R. Gebhard* (*1989*, tab. 40; 41) do rady 38 a datuje ich od stupňa LT C do LT D, ich výskyt na území juhozápadného

Slovenska je potvrdený predovšetkým v nálezových súvislostiach, ktoré sú časovo patria do LT C1–C2 (*Březinová 2004*; *2005*). Ich priemer sa pohybuje od 4,2 do 5,5 cm.

Záchranný archeologický výskum v Zlatých Moravciach aj napriek relatívne malému počtu objektov priniesol výsledky, ktoré obohatili doterajšie poznatky o osídlení tohto územia v dobe laténskej, ako aj v stredoveku až v novoveku. Malý počet známych laténskych sídlisk na tomto území, priamo súvisí s malým počtom realizovaných výskumov.

LITERATÚRA

Bátora/Zaťko a kol. 1998 M. Bátora/M. Zaťko a kol.: Zlaté Moravce. Zlaté Moravce 1998.

Březinová 1999 G. Březinová: Sídlisko z doby laténskej v Nitre-Šindolke a jeho postavenie v rámci regiónu stredného Ponitria. Slov. Arch. 47, 2, 61–74.

Březinová 2000 G. Březinová: Nitra-Šindolka, Siedlung aus der Laténezeit. Arch. Slovaca Monogr. Catalogi 8, Bratislava, Nitra 2000.

Březinová 2004 G. Březinová: Keltské sklo v severnej časti Karpatskej kotliny: územie Slovenska. In: Jan Gancarski (Red.): Okres latenski i rzymski w Karpatach polski: materialy z konferencji. Krosno, Muzeum Podkarpackie, 2004, 137–151.

Březinová 2005 G. Březinová: Doba laténska a predmety zo skla a sapropelitu v regióne Nitry. In: Stud. Hist. Nitriensia 12, Nitra 2005, 17–28.

Březinová 2006 G. Březinová: Laténske sídlisko vo Výčapoch-Opatovciach. Pravěk (N. Ř.) 16, 2006, 309–324.

Čambal 2011 R. Čambal: Sídliskové objekty zo strednej a neskorej doby laténskej v Slovenskom Grobe. Zbor. SNM 105, 2011, 83–114.

Filip 1956 J. Filip: Keltové ve střední Europě. Praha 1956.

Gebhard 1989 R. Gebhard: Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in manching. Band 11. Stuttgart.

Karwowski 2004 M. Karwowski: Laténezeitlicher Glasringschmuck aus Ostösterreich. Mittelungen der Prähistorischen Ko mmission. Band 55. Wien.

Kujovský 1987 R. Kujovský: Lužické pohrebisko a lengyelské sídlisko v Zlatých Moravciach – Kňažiciach. AVANS 1983, 1984, 129, 130.

Meduna 1980 J. Meduna: Die laténzeitlichen Siedlung in Mähren. Praha 1980.

Ondrouch 1964 V. Ondrouch: Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku. Bratislava 1964.

Ruttkay 1987 M. Ruttkay: Záchranný výskum v Slažanoch. AVANS 1986, 1987, 210, 211.

Ruttkay a kol., v tlači M. Ruttkay a kol.: Záchranné výskumy na stavbe rýchlostnej komunikácie R1 – úsek Beladice – Tekovské Nemce, AVANS 2009, v tlači.

Ruttkayová/Ruttkay 1991 J. Ruttkayová/M. Ruttkay: Archeologické nálezy v zbierkach mestského múzea v Zlatých Moravciach. Nitra 1991.

Trebsche 2010 P. Trebsche: Auswertung der latènezeitlichen Befunde und Funde von Michelstetten. In: E. Lauermenn (Hrsg.): Die latènezeitliche Siedlung von Michelstetten. Die Ausgrabungen des Niederösterreichischen Museums für Urgeschichte in den Jahren 1994–1999. Archäologische Forschungen in Niederösterreich, Band 7, St. Pölten 2010, 15–115.

Venclová 1990 N. Venclová: Prehistoric Glass in Bohemia. Praha.

LA TÈNE SETTLEMENT IN ZLATÉ MORAVCE

Matej Ruttkay – Peter Šimčík – Mário Bielich

Summary

In May 2008 was on the right bank of the river Žitava within the territory of the town Zlaté Moravce accomplished rescue archaeology excavation. Excavation was instigated by construction of the Tesco shopping centre and was organized by Archaeological Institute SAV from Nitra. Excavated area was intensively used as a building plot in past. Buildings from 19 th –20th century stood and aged here. The 1st phase of excavation was focused on trial trenching. Gradually were indentified 19 settlement pits out of which 8 objects were from La Tène period and 11 from medieval and modern age. In the western part of excavated area were the objects from the middle La Tène period (grade LT C1 – LT C2) were concentrated was partially uncovered area which was presumably part of the settlement. In all likelihood the greater part of this settlement is situated under the neighboring school. Objects found here had both residential and economic character. These were predominantly clay pits or waste pits. Description of the La Tène objects: Feature 2 is settlement feature which was situated in the superposition with the other settlement pit (feature 2A). The relation between two pits is uncertain. Feature 3 is settlement pit with oval shape. In the middle of the shorter sides were hardly recognizable marks typical for post holes. Feature had presumably residential character. Feature 10 had also oval shape. Fill of the feature was rich on the ceramic material and mud from construction. Features 6, 7, 8, 9 could by hypothetical assigned to the La Tène period. There are post holes related to the above- ground structure of post construction. They appeared in forms of dark spots in clayey subsoil. All of them had circular, slightly oval shape. Founds from archaeological excavation consisted mainly ceramic, whorls, tiny small finds from glass, animal bones and mud. Typical ceramic shape was situla with many graphite structures in mud. Very important for dating were glass fragments, which are typical for middle La Tène period. Although the excavation were minor extent the knowledge acquired with research proved that there were La Tène settlements in Požitavie. In the general, the Celtic settlements were very rare in the area surrounding Zlaté Moravce (located in northern Požitavie).

Fig. 1. Location of archeological excavation Tesco in Zlaté Moravce (marked by black color).
Fig. 2. Plan of SW part of excavated area (by M. Bartik, M. Bielich).
Fig. 3. Feature 3 (drawing by P. Šimčík).
Fig. 4. Feature 3 (photo by P. Šimčík).
Fig. 5. Selection of small finds from feature 2 and 3 (photo by J. Mihályiová, M. Bielich).
Fig. 6. Selection of the La Tène pottery (LT C1 – LT C2).

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 389–398.

SŮL NAD ZLATO [1]

K zásobování Čech solí v době laténské

VLADIMÍR SALAČ

ČECHY A SŮL

Čechy představují v rámci Evropy ojedinělý geografický celek – kotlinu zhruba o rozloze 52 000 km^2, která je od okolního světa oddělena souvislým systémem pohoří, která zůstávala až do vrcholného středověku neosídlena a byla obtížně prostupná. Spojení České kotliny s okolním světem zajišťovalo nejspíše šest až osm stezek protínajících hraniční hory a jediná vodní cesta, Labe směřující z Čech na severozápad do Severního moře (obr. 1).

Pro následující úvahy má zásadní význam skutečnost, že Česká kotlina postrádá využitelné zdroje soli. Veškerá sůl se do Čech vždy musela dovážet.

ČECHY, DOBA LATÉNSKÁ A SŮL

Tím, že Česká kotlina musela v pravěku se svým okolím komunikovat přes pás neosídlených hraničních hor, skýtá mimořádně dobré podmínky pro poznávání dopravy a obchodu v pravěku. Pokusme se nyní této situace využít pro krátkou úvahu o dovozu soli do Čech v pozdní době laténské. Prokazovat obchod se solí pomocí archeologických pramenů je ovšem krajně obtížné (cf. *Stöllner 2002*, s další literaturou),[2] proto se pokusíme zásadní mezery v pramenech vyplnit modelováním určitých situací.

Česká kotlina postrádá zdroje soli, přičemž je všeobecně uznáváno, že tento potravinový doplněk je pro zdravý vývoj člověka nezbytný (např. *Heuberger 1994*). Z toho vyplývá, že dovoz soli byl nutností. Pokud jde o množství importované soli, odvíjí se vše od toho, kolik jí člověk nezbytně potřebuje. Zde ovšem nastává zásadní problém. V tom, že lidské tělo více či méně pravidelný přísun NaCl vyžaduje, se sice lékaři a přírodovědci shodují, stejně jako v tom, že její potřeba závisí na fyzické námaze, klimatu, způsobu stravy atd., avšak pokud jde o množství, které je pro člověka nezbytné, pak se údaje nemálo rozcházejí. Nejčastěji se uvádí hodnota 5–6 g soli denně, tedy okolo 2 kg za rok.[3] Hodnotu 5 g pro vojáka na den uvádí také např. stravovací předpis americké armády jako nezbytné minimum (*U.S. Army 1961*, 11).

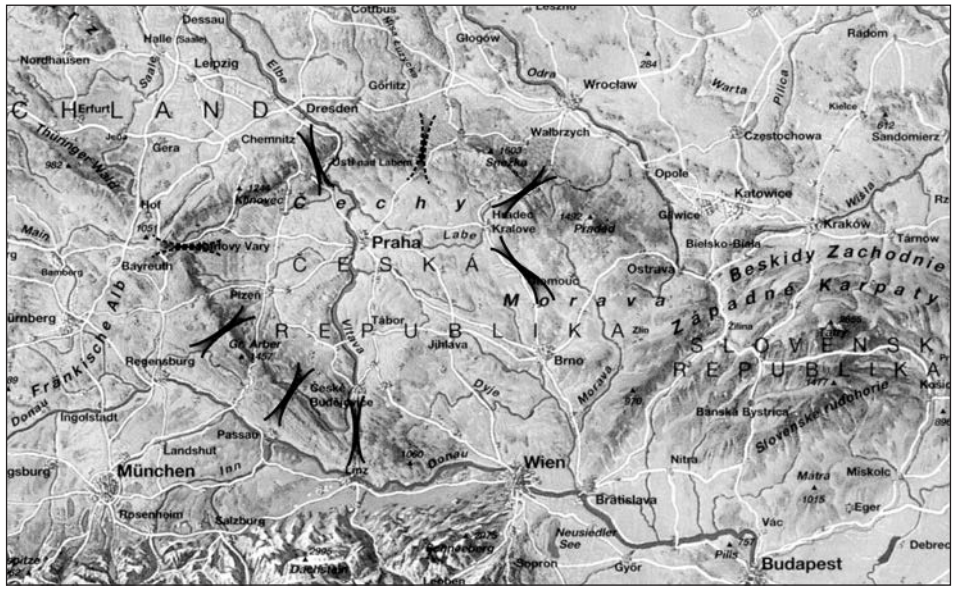
Údaj odpovídající době laténské, byť z odlišného geografického a kulturního prostředí, lze získat u M. P. Cata (234–149 př. Kr), který ve svém spise *Marcus Porcii Catonis de agri cultura liber* (kniha LVIII) doporučuje na otroka a rok jeden modius soli (8,754 l), tj. bezmála 19 kg, což představuje zhruba 52 g denně! Badatelé zabývající se zásobováním římské armády dospěli k závěru, že římský legionář okolo přelomu letopočtu spotřeboval 4 *cochlearea* soli (21 g) denně, tedy 7,7 kg ročně (např. *Davies 1971*; *Roth 1999*, tab. III.).

Lidské tělo ovšem přijímá chlorid sodný nejen v podobě čisté soli, ale i s některým typem potravy (např. masem). Stanovit exaktně nezbytnou potřebu čisté soli na obyvatele Čech v posledních staletích př. Kr. tedy není možné. Kromě toho je zřejmé, že vždy, tedy i v době laténské, panovaly mezi různými kulturami, etniky či jednotlivými (např. sociálními) skupinami obyvatelstva ve spotřebě soli značné rozdíly (např.

[1] Tato práce vznikla v rámci projektu „Čechy a střední Evropa mezi lety 400 př. až 100 po Kr. (Keltové, Germáni a Římská říše) – syntéza a interpretace“ (reg. č. 405/11/0603) podporovaného GA ČR.

[2] Zlomek nerostu ze žárového hrobu v Libochovanech, považovaný *J. Waldhauserem* (*1990*, 98, Abb. 6) za kamennou sůl byl nově určen jako vápenec (sdělení M. Cvrkové, Muzeum v Ústí n. Labem).

[3] Např. *C. O. Carter* (*1975*), *J. F. Bergier* (*1989*, 13), *T. Simon* (*1995*, 35), *B. Heuberger* (*1994*, 65) či *J. Fries-Knoblach* (*2001*, 2) uvádějí 5–6 gramů na den; *H. Machwitz* (*1994*) 8 až 15 g/den; *Bolzano* (*1994*) 9 g/den. Čeští lékaři předpokládají, že denní potřebu kryje 8–10 g soli, zmiňují ovšem, že američtí lékaři připouštějí až 18 g (*Provazník et al. 1995*, 23).

Obr. 1. Česká kotlina s vyznačenými koridory, které ji v pravěku spojovaly s okolním světem.

Bolzano 1994). Spotřeba soli je totiž do značné míry dána rolí, jakou sůl v dané kultuře plní jako koření/potravina, léčebný prostředek, součást výživy dobytka, konzervační či technologický prostředek, nebo jako symbol blahobytu a bohatství atd. Spotřeba soli je tedy dána nejen fyzickými potřebami člověka, ale i kulturními vzorci a jistě i její dostupností, tedy cenou.

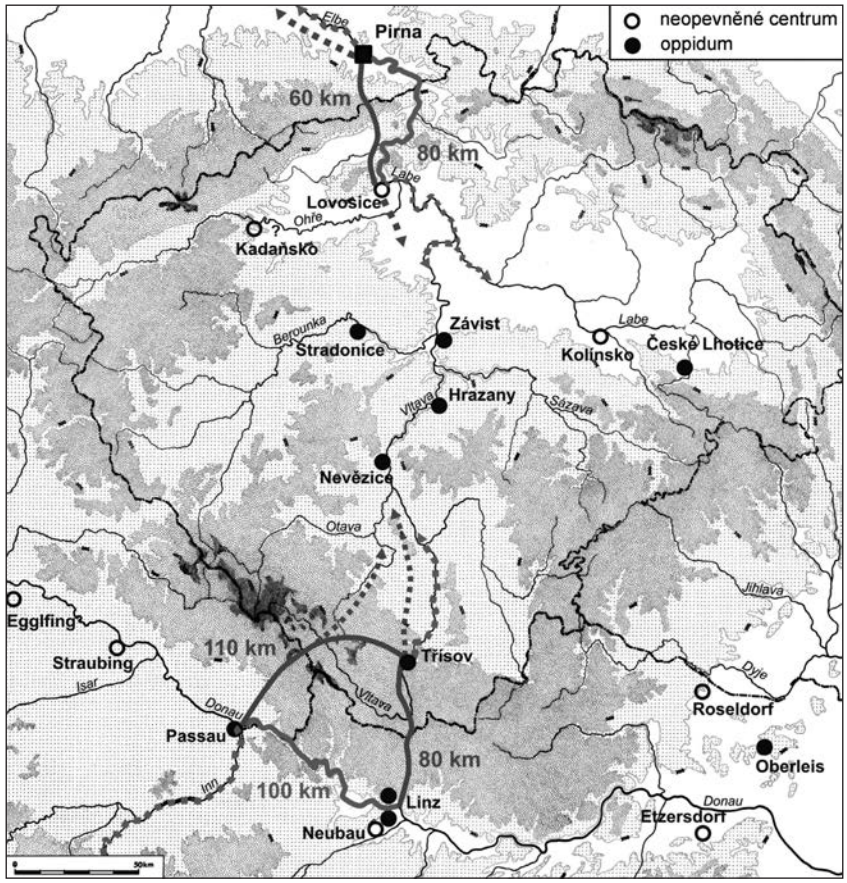
Na význam soli v laténské kultuře můžeme usuzovat pouze nepřímo. Přesto se zdá, že hrála v životě i hospodářství významnou roli, což dokládají rozsáhlá produkční centra zjevně nadregionálního významu: např. Dürrnberg u Halleinu v Alpách (např. *Stöllner 2002*), Bad Nauheim v Hessensku (*Kull 2003*), oblast říčky Seille v Lotrinsku (*Bertaux 1981*; *1987*), Droitwich v Anglii (*Woodiwiss 1992*), ke kterým je nutné přičíst i rozsáhlé získávání soli z mořské vody (*Prilaux 2000*; souhrnně cf. např. *Saile 2000*; *Fries-Knoblach 2001*; *Kull 2003*; *Haid/Stöllner 2004*). Tato centra zjevně produkovala sůl pro rozsáhlá území.

V Čechách můžeme v pozdní době laténské očekávat populaci v řádu několika set tisíc lidí, která přístup ke zdrojům soli neměla. Pro předmět tohoto článku se spokojíme s hrubým odhadem 200 000 obyvatel.[4] Roční spotřebu soli na osobu pak stanovme poněkud svévolně, byť s ohledem na výše uvedené údaje nikoliv nereálně, na 1 kg na osobu a rok, což činí necelé 3 g na den, tedy zhruba polovinu nejčastěji uváděné denní dávky. Připustíme-li právě uvedená čísla, pak musíme nutně dojít k závěru, že se v pozdní době laténské dovážely do Čech desítky až stovky tun soli ročně. A to ještě nepočítáme s využíváním soli např. při výživě dobytka, zpracovávání kůží, metalurgii apod. V případě námi odhadovaného počtu obyvatel České kotliny by se jednalo zhruba o 200 tun soli ročně, tedy 550 kg denně.[5] Odečteme-li ještě dny s nepříznivými povětrnostními poměry, tj. především zimní období a budeme-li reálně počítat s 250 přepravními dny v roce, zvýší se nám denní dovoz na zhruba 800 kg. Což by dle údajů uváděných *J. Kunowem* (*1983*, 51, 52) představovalo denně čtyři vozy, v hraničních pohořích však mnohem pravděpodobněji karavanu nejméně 20 soumarů[6] s lidským doprovodem. Nelze vyloučit, že transport přes hory

[4] Uvedený odhad vychází z výpočtů *P. Holodňáka* (*1987*) pro období LT B a z porovnání rozsahu a hustoty osídlení ve stupni LT B a ve zde sledovaném pozdně laténském období (LT C2–D1). Pro srovnání lze uvést, že *J. Žemlička* (*1997*) předpokládá v polovině 11. stol. v Čechách přibližně 450 000 obyvatel, přičemž rozsah a hustota osídlení resp. archeologických nalezišť v pozdní době laténské se nezdají být zásadně odlišné.

[5] *T. Stöllner* (*2002*, 47) uvádí, že se v 16. stol. do Čech z oblasti Solné komory dováželo jen po tzv. Zlaté stezce ročně 15 000 tun soli. Přičemž se ovšem současně do Čech dovážela sůl ze severu z oblasti Halle a dále např. sůl z Uherska případně jiných zdrojů. Počet obyvatel se tehdy pohyboval v Čechách okolo 2 000 000. Uvést je možné i časnější údaj. V první polovině 14. stol. např. obdrželi na jedné z dovozních tras měšťané Hofkirchenu a v Neufeldenu v rakouském regionu Mühlviertel privilegium odebrat z Pasova a zprostředkovat do Čech 25 tun soli týdně (*Loibl 1995*, 305).

[6] Ať již býval použit jako tažné zvíře nebo soumar hovězí dobytek či kůň, je nutné oproti údajům J. Kunowa, tj. údajům z doby římské a z prostředí římského Impéria vzít do úvahy jednak náročný hornatý terén a především významně menší vzrůst a tedy i sílu a nosnost keltských dopravních zvířat (cf. např. *Peters 1998*).

Obr. 2. Možné cesty soli v době laténské do České kotliny.

obstarávala především lidská síla, tedy nosiči, kteří mohli být spolehlivější a v neposlední řadě i levnější, než zvířata, jak nám naznačují některé etnologické příklady z horských prostředí. Ovšem počet nosičů nutných k zajištění denního přísunu soli do Čech se odhaduje velmi obtížně, spokojme se zde tedy opět s hrubým odhadem okolo 30 osob.

Sůl se mohla do Čech dovážet i po Labi. U vodní dopravy bohužel vzhledem k absolutnímu nedostatku pramenů není možné získat představu o počtu lodí a osob, kterých by pro dovoz soli bylo zapotřebí. V každém případě měly lodě podstatně větší kapacitu než vozy či soumaři, o nosičích nemluvě (*Kunow 1983*, 51, 52). Nesmíme ovšem zapomínat, že se dovoz do Čech po vodě uskutečňoval proti proudu a jeho zajištění tedy rovněž vyžadovalo nemalý počet osob, méně pravděpodobněji zvířat (blíže k problematice vodní dopravy cf. *Salač 1998*; *2007*).

Tuto modelovou situaci můžeme dále rozvíjet. Do Čech se v době laténské dovážela sůl patrně především z jihu, z oblasti Solné komory (Dürrnberg) a s největší pravděpodobností se při tom využívala některá z variant Zlaté stezky (Goldener Steig; *Pauli 1974*; *1995*; *Stöllner 2002*; *Kubů/Zavřel 2007/2009*), spojující Pasov s jižními Čechami. Předpokládejme nyní hypoteticky,[7] že cesta zajišťující v pozdní době laténské přísun soli do Čech směřovala z Pasova na oppidum Třísov a že toto spojení zajišťovalo veškerý český dovoz (obr. 2). Pak by ovšem na Třísov muselo každý „provozní" den dorazit nejméně 20 soumarů a 5 až 10 doprovázejících osob či okolo 30 nosičů.

Vzdálenost mezi Pasovem a Třísovem činí přibližně 110 km. Vzhledem k obtížnému horskému terénu lze předpokládat, že k jejím překonání bylo za příznivých podmínek zapotřebí zhruba 6 dní.[8] To v důsledku

[7] Spojení Pasov – Třísov nepatří k prokázaným, sůl mohla být pochopitelně dovážena po některé známé variantě Zlaté stezky směřující na Prachaticko. Zde vycházím z předpokladu, že opppidum Třísov hrálo významnou roli ve spojení do Podunají, nelze tedy vyloučit, že i v obchodu se solí.

[8] K délkám denních pochodů např. *Kunow 1983*; *Stoffel 1994*; *Junkelmann 1997*; *Roth 1999*; *Kolb 2000*; *Salač/Carnap-Bornheim 2009*; *Bauer, im Druck*.

Obr. 3. Pohled z hory Kleť nad oppidem Třísov směrem k Podunají.

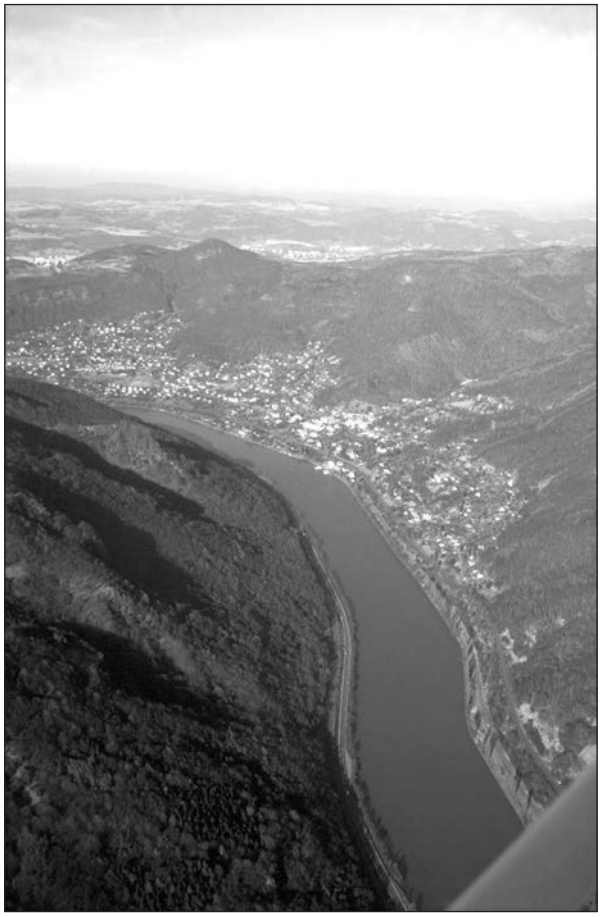
znamená, že v provozní dny by se pohybovalo na cestě oběma směry nejméně 240 soumarů a 60 až 120 lidí doprovodu, nebo také okolo 360 nosičů. Přitom musíme zdůraznit, že se celá trasa nachází v neosídleném horském terénu, kde nebylo možné očekávat podporu místního obyvatelstva (obr. 3). Přepravci tedy byli i z hlediska zásobení potravinami a pící odkázáni sami na sebe, resp. na nesené zásoby. Vzhledem k předpokládané intenzitě přepravy byla totiž možnost získat potraviny a píci na cestě, např. lovem či volnou pastvou soumarů jistě velmi omezená. Jen pro obecnou představu lze uvést, že na základě antických pramenů se uvádí denní spotřeba krmiva pro koně na 2,5 kg zrna a k tomu buď 7 kg sena nebo 14 kg zelené píce; pro vola se udává 7 kg zrna a 11 kg sena nebo 22 kg zeleného krmení (*Roth 1999*, 66, 67).[9] Je zřejmé, že laténští koně či hovězí dobytek byli menšího vzrůstu a nevyžadovali tak vysokou spotřebu, přesto množství píce pro jediného soumara nebylo v nákladech na transport zanedbatelnou položkou. Z tohoto hlediska se zdá být lidská síla ekonomičtější, vždyť předpokládaná hmotnost denní dávky všech potravin na římského vojáka činí 1,6 kg (*Roth 1999*, 43).

Zásoby na cca šestidenní pochod pustými hraničními horami tedy bylo nutné brát s sebou, což ovšem dále zvyšuje uvažované váhy nákladu nebo počty lidí či soumarů a především nároky na organizaci ve výchozích bodech trasy – v oblasti Pasova a Třísova.

Při dovozu soli do Čech z Pasova je myslitelná a snad s ohledem na rozložení laténských nalezišť a konfiguraci terénu i pravděpodobnější trasa vedoucí přes prostor dnešního Lince (oppida Gründberg a Freinberg; *Urban 1994*), kam by se sůl dopravovala relativně snadno po Dunaji vodní cestou (cca 100 km) a odkud by dále putovala po souši opět do Třísova (cca 80 km). S výjimkou okolí Lince se jedná i v tomto případě o prakticky neosídlenou trasu, jejíž překonání by vyžadovalo v souhrnu nemenší počet lidí i soumarů, jako předešlá varianta. Kromě toho je však na této trase nutné počítat se změnou dopravních prostředků i přepravců v prostoru Lince.

Je možné, že se na zásobování Čech solí v mladší době železné podílela i ložiska v okolí Halle/Saale ležící mimo území vlastní laténské kultury (např. *Waldhauser 1990*; *Salač 1998*). Sůl by pak putovala do Čech sice ze severu, ale situace by zůstávala obdobná – také zde bylo potřeba překonat neosídlenou soustavu hraničních hor (Krušné hory či Labské pískovce a České středohoří). Zdá se však pravděpodobné, že by v tomto prostoru byla, vedle tzv. Chlumecké stezky (*Simon/Hauswald 1995*), pro dopravu využívána častěji vodní cesta po Labi. I na řece však existoval zhruba 80 km dlouhý úsek vedoucí úzkým kaňonem v horách s velmi omezeným osídlením (obr. 2, 4), který bylo nadto nutné překonat proti relativně silnému proudu. O vzhledu a kapacitě tehdejších lodí, či organizaci plavby (zvláště proti proudu) si nelze učinit konkrétnější představu, přesto můžeme dobu plavby proti proudu v kaňonu odhadnout na minimálně

[9] Další údaje z různých časových úseků i geografických prostředí přináší *R. Ebersbach* (*2002*).

Obr. 4. Kaňon Labe v Českém středohoří jižně od Ústí n. Labem.

4 dny (blíže *Salač 1997*). V době laténské se právě v labském kaňonu objevuje specifická smíšená kulturní skupina (tzv. podmokelská skupina) obsahující prvky české laténské kultury i pozdní saské kultury billendorfské a kultury jastorfské. Naleziště této skupiny se vyskytují výhradně na březích Labe v obtížně splavných místech. Patrně ne náhodou jsou od sebe vzdálena zhruba jednodenní plavbu proti proudu. Předpokládá se, že tato skupina (počet příslušníků se odhaduje na několik set) zajišťovala dopravu po řece a byla na této činnosti do značné míry existenčně závislá (blíže cf. *Salač 1998*; *2007*; *2009*).

Spojení s jihem, tedy s Podunajím i severní cestu po Labi či tzv. Chlumeckou stezkou, lze v archeologických pramenech doložit. Zda se však na zásobování Čech solí obě tato spojení skutečně podílela, případně v jakém poměru, nevíme. Je možné, že výše uvedená množství soli a počty soumarů a dopravců je nutné rozdělit na dvě části, to ovšem na souhrnných odhadech nic podstatného nemění.

TRANSPORT SOLI A JEHO NEZBYTNÉ ZÁZEMÍ

I když naše výpočty jsou jistě velmi hrubé a mohou být i značně nepřesné, přesto z nich přesvědčivě vyplývá, že doprava a obchod se solí v době laténské vyžadovaly dobrou organizaci. V žádném případě nemohly být uskutečňovány nahodile několika jedinci, zvláště když připustíme, že se sůl dostávala do všech sídlištních jednotek. Obchod se solí musel být značně ustálený a pravidelný, aby mohl zásobit statisíce lidí na reativně rozsáhlém území. Nesmíme rovněž zapomínat, že se v jeho rámci musela vybírat, přepravovat a distribuovat protihodnota, jejíž část bylo nutné dopravit až k ložiskům soli, aby zde mohla rozsáhlá specializovaná produkce vůbec existovat a celý systém mohl fungovat. Na tomto dovozu (zvláště potravin) bylo závislé dobývání soli zvláště pokud se uskutečňovalo v prostředí, kde nelze očekávat běžnou zemědělskou produkci např. v Alpách (blíže cf. *Stöllner 2002*; *2003*). Za zmínku snad stojí, že ve středověku i raném novověku představovalo největší část protihodnoty za sůl dováženou do Čech z jihu obilí (např. *Loibl 1995*; *Praxl 1995*).

Sůl a protihodnota musely kromě toho pokrývat i samotné náklady transportu a obchodu. Zásadní roli při realizaci dopravy a směny jistě hrála motivace lidí, kteří obojí uskutečňovali, organizovali a kontrolovali. Významnou úlohu tedy hrál profit zúčastněných osob v široké škále od pouhého krytí základní obživy až po uspokojování touhy po luxusu a prestiži elitních složek obyvatelstva.

Nesmíme zapomínat ani na samotnou logistiku transportu. Vždyť již jen zajištění každodenní píce pro desítky až stovky soumarů jistě nebylo snadnou záležitostí, přitom koně či hovězí dobytek při namáhavém pochodu vyžadovali náležité zaopatření. Pohrajeme-li si ještě s výše uvedenými hypotetickými údaji, zjistíme, že 240 soumarů v podobě koní spotřebuje 520 kg obilí[10] a 1180 kg sena, v případě volů by se jednalo dokonce o 1180 kg obilí a 2640 kg sena, a to vše denně! Vynásobíme-li tyto udaje 250 přepravními dny, pak bylo na zajištění soumarů/koní zapotřebí 130 t obilí a 295 t sena, v případě volů 295 t obilí a 660 t sena. Samozřejmě, že zvířata svou potřebu kryla z části příležitostnou pastvou. K té sice mohla mít během cesty dostatek času během odpočinku,[11] avšak v okolí stezek musela být zeleň do značné míry spasena.

[10] Vzhledem k menší velikosti koní a dobytka počítáme pouze 70% potřeby vyspělých antických zvířat (*Roth 1999*, 66, 67).

[11] *M. Junkelmann* (*1997*, 62) uvádí, že vůl je schopen pracovat či jít pouhých 5 hodin denně.

Obzvláštní nouze o pastvu v horách byla jistě v jarních a podzimních měsících. A soumaři pochopitelně nepotřebovali píci pouhých 250 dní v roce. Předpokládáme-li, že pauzy v pravidelném obchodě připadaly především na zimní měsíce, pak musíme přepokládat, že ani v době odpočinku nemohla být výživa zvířat pokryta pouze volnou pastvou.

Podívejme se na zaopatření zvířat ještě z jiné stránky. Dle propočtů pro raně novověké armády pokryl 1 ha louky denní pastvu pro 70–130 koní (*Perjés 1970*, 17). Vzhledem k menší velikosti laténských zvířat (voli ovšem vykazují vyšší spotřebu) se spokojme s předpokladem, že pro 240 soumarů by postačily 2 ha. I tak se dopracujeme k úctyhodným 500 ha v provozních dnech, za celý rok by však bylo zapotřebí 730 ha. Na zajištění 130 tun obilí pro koně jen v „pracovní" dny, by při výnosu 1 tuny z hektaru[12] bylo zapotřebí sklidit 130 ha, v případě volů pak takřka 300 ha.

Ve skutečnosti ovšem bylo potřeba soumarů podstatně více, neboť zvířata nebylo možné přetěžovat. Nelze proto očekávat, že by pracovala celých 250 pracovních dní. Kromě toho musíme počítat s nemocemi či zraněními, zvláště se těmi vznikajícími nošením břemen – poškození kůže, svalů apod. Odpočívající a zraněná zvířata bylo nutné samozřejmě nahradit. Vyměňovat se musely i opotřebované, staré a trvale nemocné kusy. Jen pro srovnání: v římském Impériu bývalo zvykem ročně obměnit čtvrtinu dopravních zvířat (*Bender 1978*). To by v našem případě znamenalo odchovat a vycvičit každý rok minimálně 60 soumarů ať již koní či hovězího dobytka. Zajistit každý rok takový počet zvířat, znamená ovšem disponovat náležitým chovem.

V neposlední řadě bylo pro úspěšné zajištění transportu pomocí soumarů zapotřebí značného množství postrojů a řemení, včetně jejich kovových součástí (*Drawer 1959*). Nezbytné byly i obaly a další materiál nutný pro zabezpečení přepravy zboží. V případě nasazení vozů v některých nižších partiích(?) stezek a především při transportu dále do českého vnitrozemí by k tomu přistoupila i potřeba jejich výroby, oprav atd.

Ve srovnání s těmito údaji se zdá být přeprava pomocí nosičů ekonomičtější. Při spotřebě 1 kg obilí na nosiče a den (*Roth 1999*, 43), bychom při odhadu cca 360 potřebných nosičů vystačili při 250 pracovních dnech se 90 tunami obilí, které by pokrylo obdělání zhruba 90 ha polí. Zaopatření lidské síly ovšem samozřejmě komplikuje potřeba zpracování obilí a příprava pokrmů, stejně jako nezbytnost dalších složek stravy – masa, tuků, cukru a v neposlední řadě soli… I tak se zdá být nasazení lidské síly z hlediska ryze hopodářského výhodnější, samozřejmě za předpokladu, že není vyplácena mzda, ať již v jakékoli formě, ale to už jsme u sociálních vztahů, které nemůžeme poznat ani jednoduše modelovat.

K zajištění stabilního transportu patří také udržování průchodnosti cest: odstraňování padlých stromů či jiných překážek, kladení lávek přes vodní toky, zpevňování cest v určitých místech např. na březích potoků, den potoků v místech brodů apod. Jistě nemůžeme počítat s intenzívní péčí či dokonce výstavbou cest, nicméně bez jejich elementární údržby by byly cesty, např. po jarních táních, intenzivních deštích či větrných smrštích, nejspíše zcela neschůdné.

Z uvedených orientačních čísel a úvah vyplývá, že na zajištění dopravy soli do Čech a exportu náležitého ekvivalentu bylo třeba vyvinout značného úsilí relativně velkého množství lidí. Nepochybně se na něm podílely obě strany, tedy v našem případě regiony severně i jižně od Šumavy (případně Krušných hor). Dobré a stabilní fungování obchodu mezi Čechami a Podunajím (či Posálím) představovalo poměrně náročný organizační a ekonomický úkol. Na jeho řešení se musela podílet území mnohem rozsáhlejší než blízká okolí výchozích bodů cest – tedy Pasova a Třísova (popř. Lovosic a Pirny). Zvláště zázemí Třísova se vzhledem k vysoké nadmořské výšce, drsnějšímu klimatu a nepříliš kvalitním půdám zdá být v tomto směru spíše nedostatečné.

V obou výchozích oblastech tak musíme nutně předpokládat úzké propojení dálkového obchodu s obchodem regionálním, který zprostředkovával nezbytnou logistickou podporu z rozsáhlejších oblastí: píci, potraviny, výrobu a opravy výstroje a dopravních prostředků, změnu dopravních prostředků, výměnu zápřahu či soumarů apod. Tato podpora byla zvláště důležitá před vstupem do obtížného neobydleného terénu v hraničních horách.

[12] Jde pouze o orientační údaje, blíže k problematice viz. např. *Hajnalová/Dreslerová 2010.*

NĚKTERÉ SPOLEČENSKÉ ASPEKTY DÁLKOVÉHO OBCHODU (SE SOLÍ)

Povšimněme si alespoň několika společenských vztahů, bez kterých by obchod se solí stejně jako jakýkoliv jiný dálkový obchod nemohl řádně fungovat. Předně museli obchodníci resp. dopravci udržovat dobré kontakty s místními elitami, aby měli zajištěnu ochranu, volný průchod územím, případně i přímou podporu transportu v podobě dopravních prostředků, soumarů, průvodců, nosičů, případně i ozbrojeného doprovodu. Nepochybně byly za tyto služby vybírány různé poplatky či cla, která jsou ostatně pro Kelty doložena i v písemných pramenech (např. *Dobesch 2002*).

Významná je také skutečnost, že příklad obchodu přes české hraniční hory dokládá schopnost dlouhodobě uskutečňovat poměrně rozsáhlé obchodní transakce, i když obě strany nebyly v každodenním kontaktu. Keltská společnost musela být nepochybně natolik vyspělá, že si dokázala vytvořit a hlavně dodržovat pravidla, která zajišťovala trvalé fungování celého procesu. Všechny strany podílející se na obchodu a dopravě musely tato pravidla znát a respektovat je, aby se celý proces udržel v chodu. Např. výrobci a obchodníci se museli spolehnout na dopravce, že zboží skutečně dovezou na místo určení a přivezou protihodnotu. Dopravci a obchodníci si museli být na cestách alespoň relativně jisti svou bezpečností atd.

Ne vždy zřejmě musel být při příchodu dopravce/obchodníka na místě k dispozici ekvivalent za dodané zboží v náležitém množství a kvalitě. Nebo naopak dopravce nemusel být schopen veškeré obdržené zboží přepravit najednou, zvláště směňovala-li se objemově rozdílná zboží (např. sůl za obilí), či docházelo-li k překládání zboží mezi dopravními prostředky s různou přepravní kapacitou (např. mezi soumary a loděmi). Je tedy nutné počítat s přechováváním zboží ve „skladech", s jeho přerozdělováním, ochranou, ale především s tím úzce souvisejícími systémy dluhů a závazků atd., bez kterých by obchod na dálku nemohl fungovat (*Eggert 1991*).

ZÁVĚR

Výše uvedené řádky a v nich uvedené úvahy se nepokoušejí rekonstruovat reálný průběh a rozsah obchodu se solí v Čechách v pozdní době laténské. Je totiž zřejmé, že to archeologické prameny neumožňují a velmi pravděpodobně nikdy neumožní. Nejen proto, že se sůl nedochovává, ale především proto, že obchod jako takový, stejně jako dopravu, nelze nalézt a odkrýt žádnými vykopávkami. To však neznamená, že o těchto činnostech nemůžeme uvažovat.

Příspěvek se snažil ukázat, že dosadíme-li do rozsáhlých mezer v našich archeologických pramenech lidi a zvířata, jejich schopnosti a potřeby, začínají se nám abstraktní pojmy jako doprava či obchod jevit v jiných souvislostech.

LITERATURA

Bauer, im Druck — A. Bauer: Flieh alleine, wenn du kannst. Über die Geschwindigkeit eines Trosses. Archäologie Österreichs (im Druck).

Bender 1978 — H. Berder: Römischer Reiseverkehr. Cursus publicus und Privatreisen. Waiblingen.

Bergier 1989 — J. F. Bergier: Die Geschichte vom Salz. Frankfurt a. M. – New York.

Bertaux 1981 — J. P. Bertaux: L´archeologie du sel en Loraine: „ Le briquetage de la Seille", Moselle. État actuel des recherches. In: Le sel et son histoire. Assotiation interuniversitaire de l´Est 20. 519–538.

Bertaux 1987 — J. P. Bertaux: La fabrication du sel a l´epoque protohistique par la technique du briquetage. In: L´Age du fer en Lorraine. Sarreguemines.

Bolzano 1994 — K. Bolzano: Die Bedeutung von Kochsalz für den Blutdruck des Menschen. In: Salz. Katalog Landesaustellung Hallein 1994. Salzburg, 72–77.

Carter 1975 C. O. Carter: Manś Need of Salt. In: K. W. de Brisay/K. A. Evans (Hrsg.): Salt: the Study of an Ancient Industry. Report on the Salt Weekend Held at the University of Essex, September. Colchester. 13.

Davies 1971 R. W. Davies: The Roman Military Diet, Britannia 2, 122–142.

Drawer 1959 K. Drawer: Anspannung und Beschirrung der Haustiere. Frankfurt.

Dobesch. 2002 G. Dobesh: Handel und Wirtschaft der Kelten in antiken Schriftquellen. In: C. Dobiat/S. Sievers/T. Stöllner (Hrsg.): Dürrnberg und Manching, Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 6. Bonn, 1–25.

Hajnalová/Dreslerová 2010 E. Hajnalová/D. Dreslerová: Ethnobotany of einkorn and emmer in Romania and Slovakia: towards interpretation of archaeological evidence, Pam. Arch. 101, 169–202.

Eggert 1991 M. K. H. Eggert: Prestigegüter und Sozialstruktur in der Späthallstattzeit: Eine kulturanthropologische Perspektive, Saeculum 42, 1–28.

Ebersbach 2002 R. Ebersbach: Von Bauern und Rindern. Eine Ökosystemanalyse zur Bedeutung der Rinderhaltung in bäuerlichen Gesellschaften als Grundlage zur Modellbildung im Neolithikum. Basel.

Fries-Knoblach 2001 J. Fries-Knoblach: Gerätschaften, Verfahren und Bedeutung der eisenzeitlichen Salzsiederei in Mittel- und Nordwesteuropa. Leipziger Forschungen zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie 2. Leipzig.

Haid/Stöllner. 2004 O. Haid/T. Stöllner: Salz, Salzgewinnung, Salzhandel, Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Bd. 26, Berlin – New York, 354–379.

Heuberger 1994 B. Heuberger: Salz und Leben. In: Salz. Katalog Landesaustellung Hallein 1994. Salzburg, 65–71.

Holodňák 1987 P. Holodňák: Methodische Probleme bei der Bestimmung von Populationsgrösse in der Latènezeit, Anthropologie 25, 143–154.

Junkelmann 1997 M. Junkelmann: Panis militaris. Die Ernährung des römischen Soldaten oder der grundstoff der macht. Mainz. (2 Auflage)

Kolb 2000 A. Kolb: Transport und Nachrichtentransfer im Römischen Reich. Berlin.

Kubů/Zavřel 2007/2009 F. Kubů/P. Zavřel: Zlatá stezka. Historický a archeologický výzkum významné středověké obchodní cesty. 1–3. České Budějovice.

Kull 2003 B. Kull (Hrsg.): Sole und Salz. Mainz.

Kunow 1983 J. Kunow: Der römische Import in die Germania libera bis zu den Markomannenkriegen. Studien zu Bronze- und Glasgefäßen. Göttingener Schriften zur Vor- und Frühgeschichte 21. Neumünster.

Loibl 1995 R. Loibl: Passau als Salzhandelstadt. In: M. Treml/W. Jahn/E. Brockhoff (Hrsg.): Salz macht Geschichte, Augsburg, 304–313.

Machwitz 1994 H. Machwitz: Salt im Wandel. In: Salz. Katalog Landesaustellung Hallein 1994. Salzburg, 78–85.

Pauli 1974 L Pauli: Der Goldene Steig. Wirtschaftsgeographisch-archäologische Untersuchungen im östlichen Mitteleuropa. In: G. Kossack, G. Ulbert (Hrsg.): Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie, Festschrift Joachim Werner. München, 115–139.

Pauli 1995 L Pauli: Sazgewinnung und Salzhandel in vor- und frühgeschichtlicher Zeit zwischen Alpen und Mittelgebirge. In: M. Treml/W. Jahn/E. Brockhoff (Hrsg.): Salz macht Geschichte, Augsburg, 204–222.

Perjés 1970 G. Perjés: Army provisioning, logistics and strategy in the Second Half of the 17th century, Acta historica Academiae Scientiarum Hungaricae 16, 1–51.

Peters 1998 J. Peters: Römische Tierhaltung und Tierzucht. Passauer Universitätsschriften zur Archäologie. Rahden/Westfalen.

Praxl 1995 P. Praxl: Der Goldene Steig. Salzwege von Passau nach Böhmen. In: M. Treml/W. Jahn/E. Brockhoff (Hrsg.): Salz macht Geschichte, Augsburg, 332–340.

Prilaux 2000 G. Prilaux: La produktion du sel a l´Age du Fer. Contribution a l'établissement d'une typologie à partir des exemples de l´autoroute A16. Protohistoire Européene 5. Éditions Monique Mergoil. Montagnac.

Provazník et al. 1995 K. Provazník/L. Komárek/J. Janovská/K. Ošancová (Eds.): Manuál prevence v lékařské praxi. II. Výživa. Praha.

Roth 1999 J. P. Roth: The Logistics of the Roman Army at war (264 B.C. – A.D. 235). Leiden – Boston – Köln.

Saile 2000 T. Saile: Salz im ur- und frühgeschichtlichen Mitteleuropa – Eine Bestandaufnahme, Ber. RGK 81, 129–234.

Salač 1998 V. Salač: Die Bedeutung der Elbe für die böhmisch-sächsichen Kontakte in der Latènezeit, Germania 76, 573–617.

Salač 2007 V. Salač: Zum Transport und Handel an der Elbe in der Latènezeit. Raum- und Funktionskontinuität der latènezeitlichen Fundstellen im Elbdurchbruch. In: S. Freund/M. Hardt/P. Weigel (Hrsg.): Flüsse und Flusstäler als Wirtschafts- und Kommunikationswege. Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie 25. Bonn, 75–94.

Salač 2009 V. Salač: Zur Bodenbacher Gruppe und deren namengebende Fundstelle. In: S. Grunwald/J. K. Koch/D. Mölders/U. Sommer/S. Wolfram (Hrsg.): Art e Fact. Festschrift für Sabine Rieckhoff zum 65. Geburtstag, Bonn, 189–213.

Salač/Carnap-Bornheim v. 2009 V. Salač/Carnap-Bornheim, v.: Ritual, Kommunikation un Politik oder: Was geschah mit dem Kopf des Publius Quinctilius Varus? Imperium – Konflikt – Mythos. 2000 Jahre Varusschlacht. Stuttgart, 150–158.

Simon/Hauswald 1995 K. Simon/K. Hauswald: Der Kulmer Steig vor dem Mittelalter, Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege 37, 9–98.

Simon 1995 T. Simon: Salz und Salzgewinnung im nördlichen Baden-Würtemberg. Geologie – Technik – Geschichte. Forschungen Württembergisch-Franken 42. Sigmaringen.

Stoffel 1994 P. Stoffel: Über die Staatspost, die Ochsengespanne und die requirierten Ochsengespanne. Bern.

Stöllner 2002 T. Stöllner: Salz als Fernhandelsgut in Mitteleuropa während der Hallstatt- und Latènezeit. In: A. Lang/V. Salač (Hrsg.): Fernkontakte in der Eisenzeit. Praha, 47–71.

Stöllner 2003 T. Stöllner: Mining and Economy – A Discussion of Spatial Organisations and Structures of Early Raw Material Exploitation. In: Th. Stöllner/G. Körling/G. Steffens/J. Cierny (Hrsg.): Man and Mining – Mensch und Bergbau. Studies in honour of Gerd Weisberger on occasion of his 65th birthday. Der Anschnitt, Beiheft 16. Bochum, 415–446.

Urban 1994 O. H. Urban: Keltische Höhensiedlungen an der mittleren Donau vom Linzer Becken bis zur Porta Hungarica. Linzer archäologische Forschungen 22. Linz.

U.S. Army 1961 U.S. Army: Nutrition (TM 8-501). Washington, D.C.

Waldhauser 1990 J. Waldhauser: Sozioökonomische Modelle zu den nordböhmischen nichtkeltischen Gruppen von Podmokly und Kobyly (Modelle der Latènisierung), Archeologia Polski 35, 87–111.

Woodiwiss 1992 S. Woodiwiss (Ed.): Iron Age and Roman Salt Produktion and the Medieval Town of Droitwich. Council for British Archaeology Research Report No B1. Oxford.

Žemlička 1997 J. Žemlička: Čechy v době knížecí (1034–1198). Praha.

SALZ WICHTIGER DES GOLDES

Zur Versorgung Böhmens mit Salz in der Eisenzeit

Vladimír Salač

Zusammenfassung

Der vorliegende Artikel behandelt den Import von Salz in das Böhmische Becken. Der Verfasser geht vom Fakt aus, dass in Böhmen keine Salzlagerstellen vorkommen. Gleichzeitig setzt er voraus, dass in der Spätlatènezeit etwa 200 000 Einwohner hier lebten, die hypothetisch 1 kg NaCl pro Kopf und Jahr mögen verbraucht haben. Dies stellt ungefähr die Hälfte des in Literatur meistens angeführten Verbrauchs dar. Aus diesen Schätzungen geht hervor, dass es nötig war, jährlich ca. 200 Tonnen Salz nach Böhmen zu importieren, also 550 kg pro Tag. Daraus ergibt sich die theoretisch mögliche Zahl der zur Absicherung eines solchen Imports notwendigen Verkehrsmittel, Tiere oder Träger. Im Beitrag ist gleichzeitig ein wichtiger Fakt hervorgehoben: es mag Salz vom Süden aus den Alpen importiert gewesen sein (mehr wahrscheinlich) oder im Gegenteil vom Norden aus dem Saalegebiet, es mussten jeweils unbesiedelte Gebiete überwunden worden sein. Der Weg durch diese unbesiedelte Gebiete (Böhmerwald, Erzgebirge, Elbsandsteingebirge, Böhmisches Mittelegebirge) musste jeweils mehrere Tage gedauert haben.

Aus den angeführten Orientierungszahlen und Überlegungen geht eindeutig hervor, dass die Versorgung Böhmens mit Salz in der Spätlatènezeit nicht zufällig oder unorganisiert verlaufen konnte. Im Gegenteil war zur Absicherung der Salzeinführung in das Böhmische Becken und des Exportes eines entsprechenden Äquivalents ein beträchtlicher Einsatz einer relativ einer groβen Zahl von Menschen nötig.

Abb. 1. Das Böhmische Becken mit markierten Wegen als Verbindungen mit der umliegenden Welt.

Abb. 2. Mögliche Salzwege in der Latènezeit ins Böhmische Becken.

Abb. 3. Blick in Richtung Donau vom Berg Kleť oberhalb des Oppidums Třísov.

Abb. 4. Der Elbedurchbruch im Böhmischen Mittelgebirge südlich von Ústí n. Labem.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 399–414.

STŘEDOLATÉNSKÝ ŽÁROVÝ HROB Z VELKÉHO ZBOŽÍ [1]

PAVEL SANKOT – ZBYNĚK SEDLÁČEK

ÚVOD

Specifické půdní podmínky rovinaté oblasti Polabí, vyznačující se akumulací mocné vrstvy povrchové černozemě, mnohdy značně znesnadňují jednoznačnou identifikaci pravěkých objektů. Známým příkladem se stal již v roce 1895 nález souboru evidentně kulturně nesourodých předmětů na katastrálním území obce Dlouhé, dnes Velkého Zboží. Byl vyzvednut v těsné blízkosti západní hranice kat. ú. Poděbrady, asi 100 m od dvora Malé Zboží (obr. 1: A). Podle *J. Hellicha* mají nálezy pocházet z „jednoho žárového hrobu" (*Hellich 1916*). Odkrytý soubor obsahoval vedle nádob z výbavy bylanského pohřbu i ojedinělý zlomek náramku z modrého skla mladolaténského období – typ 13 *N. Venclové* (*1990*, 127, 128, 288), a předměty spojené dle *K. Motykové* a *J. Militkého* (*2001*, 472) s osídlením starší době římské prvního století n. l. Proto zajímavým přínosem pro poznání osídlení jednotlivých pravěkých období jsou výsledky záchranného archeologického výzkumu na stavbě bytového domu, prováděného *Z. Sedláčkem* ve Velkém Zboží od prosince roku 2000 (výzkum hrobu) až do jara 2001, souběžně i následně na dalších, jižně až jihozápadně situovaných parcelách do druhé poloviny roku 2002. Archeologické práce probíhaly za velice obtížných podmínek v prostoru vymezeném železniční tratí, odvodňovací strouhou, Poděbradskou ulicí (silnice Poděbrady – Nymburk) a ulicí Na Příkopě (obr. 1: B). Umožnily však podchytit sérii sídlištních objektů eneolitického až mladohradištního období. Osídlení doby laténské zastupuje vedle tří sídlištních objektů pozdní doby laténské i starší žárový hrob – objekt 2 (*Sedláček 2003*; *2004a*; *2004b*).

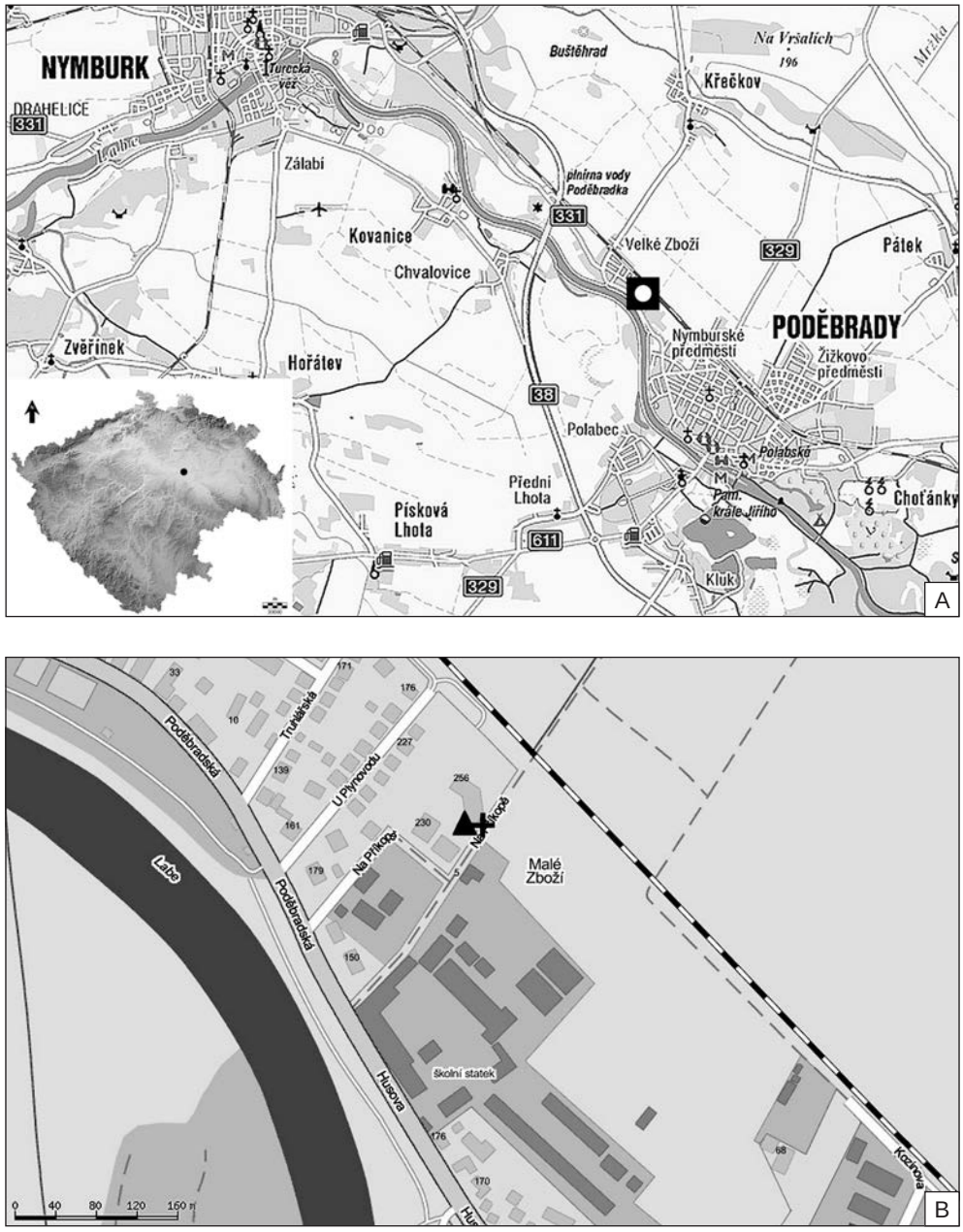
PROSTOROVÁ LOKALIZACE NALEZIŠTĚ A KRAJINNÉ PROSTŘEDÍ

Z hlediska známého rozsahu komplexu plochých laténských pohřebišť (*Filip 1956*, 66, obr. 18), sepisovaných ale již *J. L. Píčem* (*1902*, 161 ff.), jde o novou lokalitu, která propojuje dosud známou koncentraci pohřebišť v prostoru mezi soutokem Labe s Mrlinou s oblastí situovanou západním směrem na soutoku Labe s Cidlinou, jak je zachycuje mapa *J. Waldhausera* (*1987*, Abb. 2). Zjištěná pohřební komponenta se nachází na pravobřežní Labe v nadmořské výšce ±188 m (absolutní nadm. v. 187,59 m).

Vrstva černozemně (A-horizont) dosahuje na parcelách 81/36–39 mocnosti 30–50 cm, zatímco u Poděbradské ulice (parcela 81/18) dosahuje síly 60–110 cm. Pod ní vytvořená světlehnědá písčitá vrstva půdního B-horizontu místy chybí, jinde je maximálně 15 cm mocná. Na prvně uvedených parcelách byly podložní vrstvy různorodé – od až metr mocných spraší, přes zahlíněné hrubé štěrkopísky po písky nezpevněné a jemné. K Poděbradské ulici pak převažují jemné (tekoucí) písky, podchycené do hl. 300 cm. Přitom od hloubky 210–230 cm se objevuje hladina spodní vody (*Sedláček 2006*, 275). Díky abnormálnímu suchu se všechny vrstvy s jílovitým obsahem vyznačovaly kompaktností a tvrdostí.

Značně ztížené podmínky, spolu s nedostatečnými časovými a klimatickými možnostmi, zásadním způsobem nepříznivě ovlivnily možnosti archeologického výzkumu, takže se nepodařilo získat zcela přesné údaje o původním rozmístění inventáře objektu 2. I tak dosažené výsledky vítaným způsobem doplňují údaje o problematice plochých laténských pohřebišť v Čechách.

[1] Vypracováno s podporou grantu MK 00002327202.

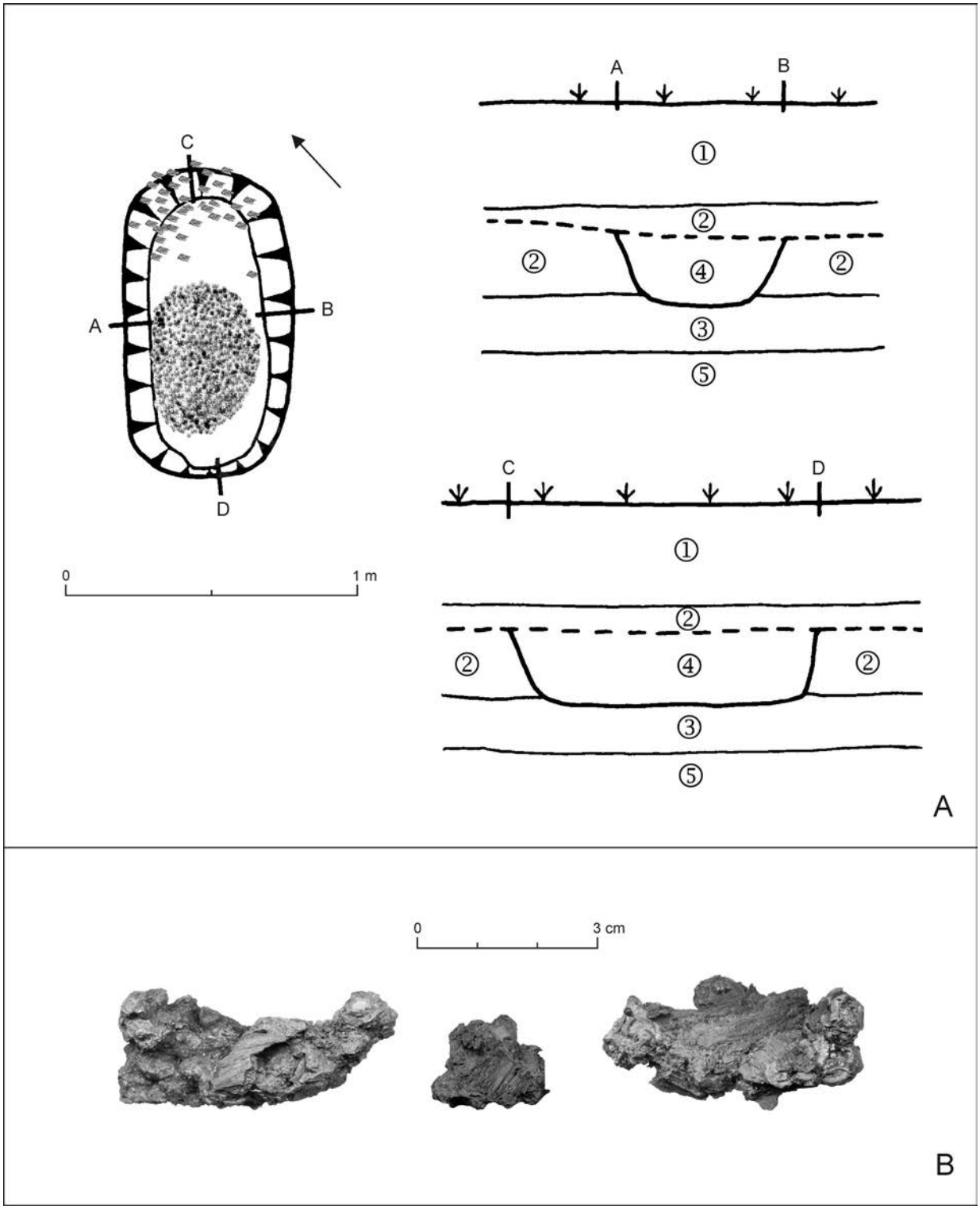
Obr. 1. A – poloha lokality Velké Zboží v okolí Poděbrad na mapě ČR (vlevo dole) a v podobě čtvercového symbolu na výřezu silniční mapy 1:100 000. B – výřez z plánu města s vyznačením polohy nálezu hrobu – objekt 2 (trojúhelník) a místa nálezu J. Hellicha 1895 (křížek).

Popis objektu 2

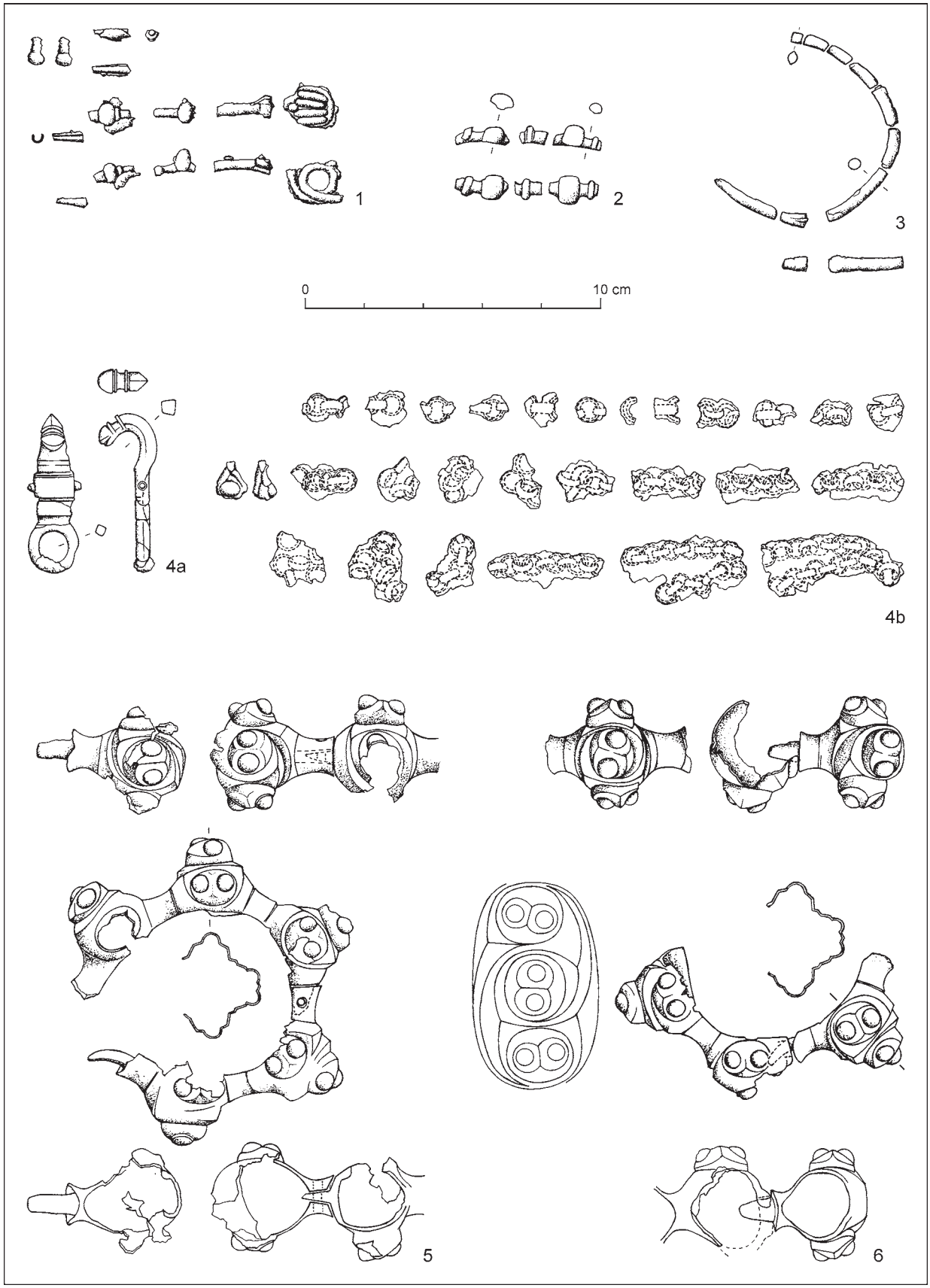
V úrovni skrývky měl objekt 2 podobu oválné skvrny šedočerné barvy o délce 90 cm. Po začištění plochy tvořila svrchní dochovaná část jeho výplně obdélný útvar se zaoblenými rohy o max. délce 110 a max. š. 60 cm, s orientací delší osy SV-JZ. Po vybrání zásypu objektu se ukázalo jeho vanovité zahloubení s téměř plochým dnem, nacházejícím se v hl. 25–30 cm od úrovně skrývky (obr. 2: A).

Výplň objektu tvořila hutná jílovitopísčitá až jílovitá hlína šedočerné barvy, s vysokým obsahem drobných i větších úlomků spáleného či zuhelnatělého dřeva, úlomků přepálených kostí, střepů ze dvou keramických nádob, fragmentů bronzových a železných předmětů.

Pro klimatické a časové podmínky bohužel nešlo vybírat výplň po vrstvách a detailněji rozpoznat způsob uložení hrobové výbavy. Z učiněných pozorování i z poznatků získaných při jejím pozdějším proplavování

Obr. 2. A – objekt 2, půdorys s koncentrací střepů kalichovité nádoby a zbytků kremace v JZ části a rozložení zbytků mísovité nádoby v SV části + objekt 2, profil. Popis vrstev: 1 – hnědá až hnědošedá jílovitopísčitá hlína (původně ornice?); 2 – šedohnědá jílovitopísčitá hlína; 3 – hutná hnědá až světlehnědá jílovitá hlína s okrovým slínem při spodní úrovni; 4 – šedočerná až černá jílovitopísčitá až jílovitá hlína s vysokým obsahem uhlíků a dřevěného popele s rozptýlenými úlomky přepálených kostí, se zlomky keramiky a kovových předmětů; 5 – bělavý a světle žlutý jemný písek; ---- – úroveň skrývky. B – zlomky železných částí opasku s otisky dřeva.

Obr. 3. Objekt 2, nálezy. 1 – zlomky železné spony; 2 – zlomky bronzového vývalkovitého náramku; 3 – zlomky bronzového tyčinkovitého náramku; 4a, 4b – zlomky železného opasku s bronzovou háčkovitovou záponou; 5, 6 – bronzové puklicové nánožníky.

je zřejmé, že uhlíky, úlomky kostí i ostatní nálezy v ní byly vesměs rozptýleny. To svědčí o uložení výbavy hrobu spolu se zbytky kremace. Pouze větší střepy z nádob jakoby vytvářely samostatné skupiny. Střepy z kalichovité nádoby byly kumulovány spíše v JZ části objektu a to do úrovně cca 5 cm nad dnem objektu. Střepy z torza druhé mísovité nádoby se nacházely převážně v horní úrovni SV části hrobové jámy. Mezi zbytky spálených lidských kostí byl identifikován i výskyt zlomku stoličky asi jeden rok starého vepře.

Destrukce výbavy hrobu do podoby 83 zlomků bronzových předmětů, 79 zlomků železných předmětů a 191 střepu keramických nádob a stav zlomků svědčí o poškození výbavy hrobu žárem, na druhé straně chybí jakýkoliv důkaz cíleného deformačního zásahu.

Rozbor nálezů

Dva dvojdílné bronzové šnekovitě zdobené nánožníky

Jejich silné poškození žárem a korozí by na první pohled vedlo k dojmu, že původně sestávaly z 2 + 4 polokoulí (obr. 3: 5, 6). Ty mají výšku 38 mm, šířku 29 mm a hloubku 25 –26 mm. I přes zdeformovaný stav však při rekonstrukci průměru kruhů docházíme k možnému vnějšímu rozměru 110(?) x 100(?) mm, který by naznačoval vnitřní průměr 70(?) x 55(?) mm. Tím by bylo možné uvažovat o původní podobě kruhů z 2 + 5 polokoulí, jak lze pozorovat u konstrukce i nejbližší, níže uvedené analogie v Čechách – puklicového nánožníku z Nových Kopist (*Frána et al. 1997*, Pl. 24: 1), se zachovaným celkovým tvarem.

Duté, v půdorysu elipsovité polokoule, jsou navzájem spojené na vnitřní straně cca 10 mm a na vnější 11 mm dlouhými, 8 mm širokými a 12 mm vysokými plnými propojovacími články. Od těla polokoulí jsou propojovací články na vnější straně opticky odděleny příčnou rýhou. Síla stěn polokoulí kolísá mezi 0,9–2,25 mm.

Menší zachovalý díl nánožníků sestává ze dvou polokoulí a je vybavený na jednom konci spojovacím článkem s prohnutou jazykovitou úchytkou o délce 11 mm a výšce 8 mm, na druhém konci je rozevřen pro vsunutí plochého lichoběžníkovitého výčnělku o délce 9 mm, šířce 5–7 mm a síle 2–3 mm z konce většího dílu. Úchytka i výčnělek byly opatřeny otvorem pro závlačku a opticky odděleny od hladkých ploch propojovacích článků příčnou rýhou.

Plastickou výzdobu polokoulí tvoří silně stylizovaný a ostře hraněný, původně spirálový motiv, umístěný na válcovitých výčnělcích s průměrem 14–16 mm, nacházejících se ve směru delší osy symetricky na koncích a ve středu polokoulí. Na vrcholcích válcovitých výčnělků jsou rozmístěné tři dvojice cca 3 mm vysokých polokulových vydutí o průměru základny 6–7 mm.

Analogie pro páry puklicových kruhů totožného tvaru s identický typem spojení nacházíme u puklicových kruhů s členěním na dvě části o 2 + 5 polokoulích a s variabilním provedením plastické esovité (šnekovité) výzdoby u řady nálezů ze severozápadních, středních i východních Čech (*Frána et al. 1997*, Pl. 24–26). Spojení polokoulí plnými články, opticky oddělenými na vnější straně hladkých propojovacích článků příčnou rýhou, je převažujícím konstrukčním postupem, běžně aplikovaným již od výroby starších sérií puklicových kruhů s větším počtem polokoulí a jejich hladkým povrchem (*Frána et al. 1997*, Pl. 11 ff.). Naproti tomu plastická výzdoba polokoulí s ostře hraněným, původně spirálovým motivem, umístěná na třech válcovitých výčnělcích, situovanými ve směru delší osy polokoulí symetricky na koncích a ve středu, je v Čechách ojedinělá a svoji obdobu má pouze u obdobně zdobeného nánožníku z Nových Kopist (*Frána et al. 1997*, Pl. 24: 1; *Kruta 1975*, 110, Fig. 46: 3 ho mylně uvádí jako nález z Českých Kopist). Průměr zachovalejšího tvaru posledně jmenovaného nálezu je 118 (70) x 118 (69) mm a odpovídá umístění 2 + 5 polokoulí o totožné výšce polokoulí 38 mm a jejich hloubce 25 mm, jak to lze předpokládat i u nálezů z Velkého Zboží před jejich deformací přepálením. Totožné jsou i rozměry hladkých spojovacích článků, opět totožně oddělených od polokoulí příčnou rýhou i identický profil plasticky zdobených polokoulí. Rozdíl je pouze v motivu výzdoby – motivem jing-jangu u nálezu z Nových Kopist oproti prvkům původně spirálového, nyní již rozloženého motivu v podobě dvojic polokulových vydutí u nálezu z Velkého Zboží.

Toto umístění výzdoby na vyvýšené podstavě s „accentuation des volumes (du décor) relativement fréquente sur les exemplaires trouvés à l´extérieue de la Bohême"...", kde „les diverses parties de cette composition ont été completement dissociées par l´accentuation angulaire de leur relief" jsou *V. Krutou* (*1975*, 86–88, pozn. 193) jmenovány u řady analogiích z Moravy (Uhřice, Křepice, Křenovice) a Slovenska (Horný Jatov-Trnovec nad Váhou hrob 398, Bajč-Vlkanovo hrob 40).

Společným prvkem s nálezem z Křepic je vedle analogického stylového provedení i kombinace ve výskytu s kalichovitým pohárem, jak ji uvádí *J. Čižmářová* (*2004*, 214–215) dle rukopisu *I. L. Červinky*. Plasticky zdobený nánožník ve výbavě hrobu Křenovice I je zase dle *A. Procházky* (*1937*, 83, tab. XIV: 1a, 1b; 2; 6, 6a;

XV: 4; XXV: 1, 1a; 24, 24a) a nověji *J. Čižmářové* (*2009*, 80, Tab. 33: 7–10) doprovázen vedle 4 bronzových opaskových kroužků i „zlomenou sponkou bronzovou", náramkem průřezu C s povrchem zdobeným pseudofiligránem, typickým pro oblast Karpatské kotliny a opět bronzovým tyčinkovitým náramkem se střídajícími se většími vývalky, oddělenými hladkými žebírky.

Plasticky zdobený nánožník ve výbavě hrobu 1 v Křenovicích je řazen *R. Gebhardem* (*1989a*, 94, Abb. 32: 8; 34) do jeho 5. horizontu, odpovídajícímu stupni LT B2/C1. Obdobně jsou do přechodného stupně LT B2/C1 datovány *J. Bujnou* (*1982*, 334, 335) oba jmenované slovenské hrobové celky. Přitom na Slovensku je znám princip umístění plastické výzdoby polokoulí na třech válcovitých výčnělcích, situovanými ve směru jejich delší osy symetricky na koncích a ve středu již u bronzových nánožníků s větším počtem puklic závěru stupně LT B2, jak sledujeme ve výzdobě nánožníku z hrobu 2 na pohřebišti Palárikovo II (*Paulík/Zachar 1975*, 312, obr. 24: 2, 3, nověji *Bujna 2005*, 59–61, obr. 46).

Teoretickou možnost původu i dalšího nálezu z oblasti Slovenska – plasticky zdobeného nánožníku, postrádajícího lokalitu a uloženého dle *P. Jacobstahla* (*1969*, 191, Pl. 148: 269) v muzeu v Budapešti, podporuje hodnocení nálezového fondu druhé fáze plastického stylu ze sousední maďarské oblasti. V oblasti Maďarska jsou dle *M. Szabó* (*1992*, 151) nálezy tohoto druhu spíše výjimkami, které do oblasti Karpatské kotliny pronikly právě z moravsko-slovenské oblasti a nemohly zde konkurovat tehdejší módě šperků zdobených technikou pseudofiligránu. Proto ojedinělými analogiemi se jeví nánožník z hrobu 1 z pískovny v Miklósfa (*Horváth et al. 1987*, Pl. XIV: 2, 6; *Szabó 1989*, 29, Pl. 5: 5; *1992*, 151), kde plastická výzdoba je opět umístěna na trojici vývalků, seřazených podél delší osy puklic, stejně jako u nánožníku zobrazovaném *I. Hunyady* (*1942*, tab. XXXIII: 1) z lokality Kicsind v Maďarsku. Také recentní zpracování kruhů z dutých puklic v oblasti Karpatské pánve dokládá okrajové zastoupení plasticky zdobených kruhů vůči kruhům s hladkým povrchem (11 nálezů z 241 zkoumaných kruhů – *Masse/Szabó 2005*, 216) a ve struktuře tehdejších krojů, užívaných v oblasti Karpatské kotliny (*Masse/Szabó 2005*, 220, Fig. 7), se nánožníky s více než 4 polokoulemi vyskytují pouze v kombinaci s řetízkovým náhrdelníkem a ne s náramky a celokovovým opaskem jako v hrobu ve Velkém Zboží.

Nový nález z Velkého Zboží je tedy nejzápadnějším nálezem s výše uvedenou dekompozicí výzdoby a akcentováním jejího reliéfu ve zmíněné sérii nánožníků, známých z moravsko-slovenské oblasti. Izolovaný výskyt v Čechách a početné zastoupení takto zdobených nánožníků v moravsko-slovenské oblasti zdůvodňují předpoklad tamního původu těchto nánožníků, vyslovený již *V. Krutou* (*1975*, 86). V rámci stylistické analýzy je jediný analogický nález nánožníku z hrobu v Nových Kopistech kladen *V. Krutou* (*1975*, 65 ff.) do druhé, tedy vrcholné fáze plastického stylu, kam můžeme řadit i nálezy z Velkého Zboží.

Železná spona

Vzhledem k destruktivnímu žárovému ritu se z ní zachovaly jen zlomky (obr. 3: 1): vinutí s vnější tětivou a 2 x 2 závity o vnějším průměru 12 mm a vnitřním průměru 8 mm, zlomky zachycovače a zlomky lučíku s původní sílou drátu 3 mm. Vedle kuličky o průměru 8 mm je přítomna i další menší kulička o průměru 7 mm a u dalšího zlomku lučíku i náznak manžety.

I přes tyto zlomkovité indicie původního tvaru je jasné, že na rozdíl od vinutí s menším průměrem závitů u mladších variant spon s volnou patkou, se vinutí o tomto větším průměru kolem 12 mm objevuje v prostředí plochých pohřebišť české oblasti nejdříve u tvarů spon s nižším klenutým lučíkem a patkou připevněnou na vrchol lučíku objímkou, zastupujících spony stupně LT C1a v chronologickém systému *J. Waldhausera* (*1987*, Abb. 4). Vedle celé řady uzavřených celků z Jenišova Újezda – hrobů 4, 21, 64, 81, 90, 96 a 105 (Waldhauser *1978*, 33 ff.) lze jako referenci uvést i další hroby ze severozápadních Čech (Lovosice 18 – *Zápotocký 1973*, 148, obr. 10) či Libčeves 1923/II (*Budinský* 2001, 136, 137, tab. LVII: 5–7) obdobného složení součástí kroje pohřbené.

Podobně se zlomky železné spony z Velkého Zboží blíží konstrukčním prvkům některým tvarům spon středolaténské konstrukce z území Slovenska – skupině EF-Lx, vyčleněné *J. Bujnou* (2003, 78 ff., obr. 57) s tendencí k redukci průměru vinutí směrem k mladším tvarům vyvinutého stupně LT C1.

Bronzový náramek s jednotlivými většími vývalky, oddělenými příčnými žebírky

Zlomky bronzového náramku (obr. 3: 2) pochází z tvaru tyčinkovitého kruhu, jehož povrch je členěný jednotlivými plnými vývalky, oddělenými příčnými žebírky. Zachován je ve třech zlomcích. Průměr tyčinky je 4 mm, délka zlomků je 16,75 mm, 18 mm a 9,15 mm, šířka vývalků je 8–9 mm, výška vývalků je 6 mm, rozměr žebírek je 3 x 6 mm.

Jeho chronologické zařazení do fáze LT C1a podporuje složení nově rekonstruované výbavy hrobu z Dolních Chaber (*Hlava/Kostka 2010*, 322–324, obr. 8) s analogickou výbavou šnekovitě zdobenými nánožníky a celokovovým opaskem. Na Moravě je uváděn také mezi chronologicky mladšími tvary, v horizontu spony s velkou kuličkou na patce (*Meduna 1962*, 106, obr. 25: 4). Obdobně jako u puklicových nánožníků lze i u tohoto typu kruhového šperku sledovat v krojové módě počínajícího středolaténského období společný výskyt více variant – výše uvedených náramků s hladkým povrchem s náramky, jejichž výzdoba (*Filip 1956*, 127) buď odráží tradici počátků domácího plastického stylu nebo byla již tehdy značně ovlivněna módními prvky z Karpatské kotliny.

TAk ve výbavě hrobu 1923/II z Libčevsi je se zlomky železné spony s vinutím 2 x 2 a vnější tětivou a zbytky celokovového opasku znám zlomek bronzového tyčinkového náramku, kde příčnými žebírky jsou odděleny jednotlivé větší vývalky s povrchem zdobeným nápodobou granulace (*Budinský* 2001, 136, 137, tab. LVII: 5–7). Stejný tvar náramku s plastickou esovitou výbavou se nachází v obdobně bohatě vybaveném hrobě 105 na pohřebišti v Jenišově Újezdě, zde spolu s bronzovým náramkem s geometrickou výzdobou (*Waldhauser 1978*, 85, 86, Taf. 31). Obdobnou struktury výbavy zde vykazuje další bohatě vybavený ženský hrob 81 s náramky s povrchem pokrytým jednotlivými vývalky, zdobenými nápodobou granulace a s nápažníkem, zdobeným imitací filigránu (*Kruta 1975*, 126, 127, Fig. 58; 59: 1 g–h, *Waldhauser 1978*, 72, Taf. 22). Náramky v posledně jmenovaném hrobě však mají povrch členěný pouze vývalky jedné velikosti bez příčných žebírek, jako náramek z hrobu I v Libkovicích – Kominíkova cihelna (dosud uváděn ve zmínce u *Budinský 1983*, 42) či náramek ve výbavě hrobu z roku 1884 v Lovosicích (*Budinský 1994*, 15, 16, tab. VI). V tomto hrobě je přítomný i v Čechách pouze výjimečně zastoupený hrotitý předmět z kosti a parohu.

Na nápodobu granulace navazuje i výzdoba jednodušeji provedeného tvaru náramku ze střídajících se menších a větších vývalků v hrobu v Libčevsi 1888, obsahujícího zároveň i náramek profilu C s povrchem zdobeným v Čechách exotickou geometrickou výzdobou, hladkými puklicovými nánožníky a „železným řetězem nejjednodušší konstrukce" a opět i i nálezem zvířecí kosti, kterým je v tomto případě „špička z jeleního parohu zhotovená" (*Matiegka 1896*, 276, 278). Tento typ náramku s jednotlivými většími vývalky, oddělenými příčnými žebírky, zdobenými nápodobou granulace, je z Moravy znám v hrobě Brno-Maloměřice 52 (*Čižmářová 2005*, obr. 75: 2), v podobném provedení se nachází i na pohřebištích na Slovensku (*Bujna* 2005, 46, obr. 33) a tam dokonce ve starším období stupně LT B2/C1 (*Bujna* 2005, 149, obr. 55).

Zlomky bronzového náramku z hladké tyčinky

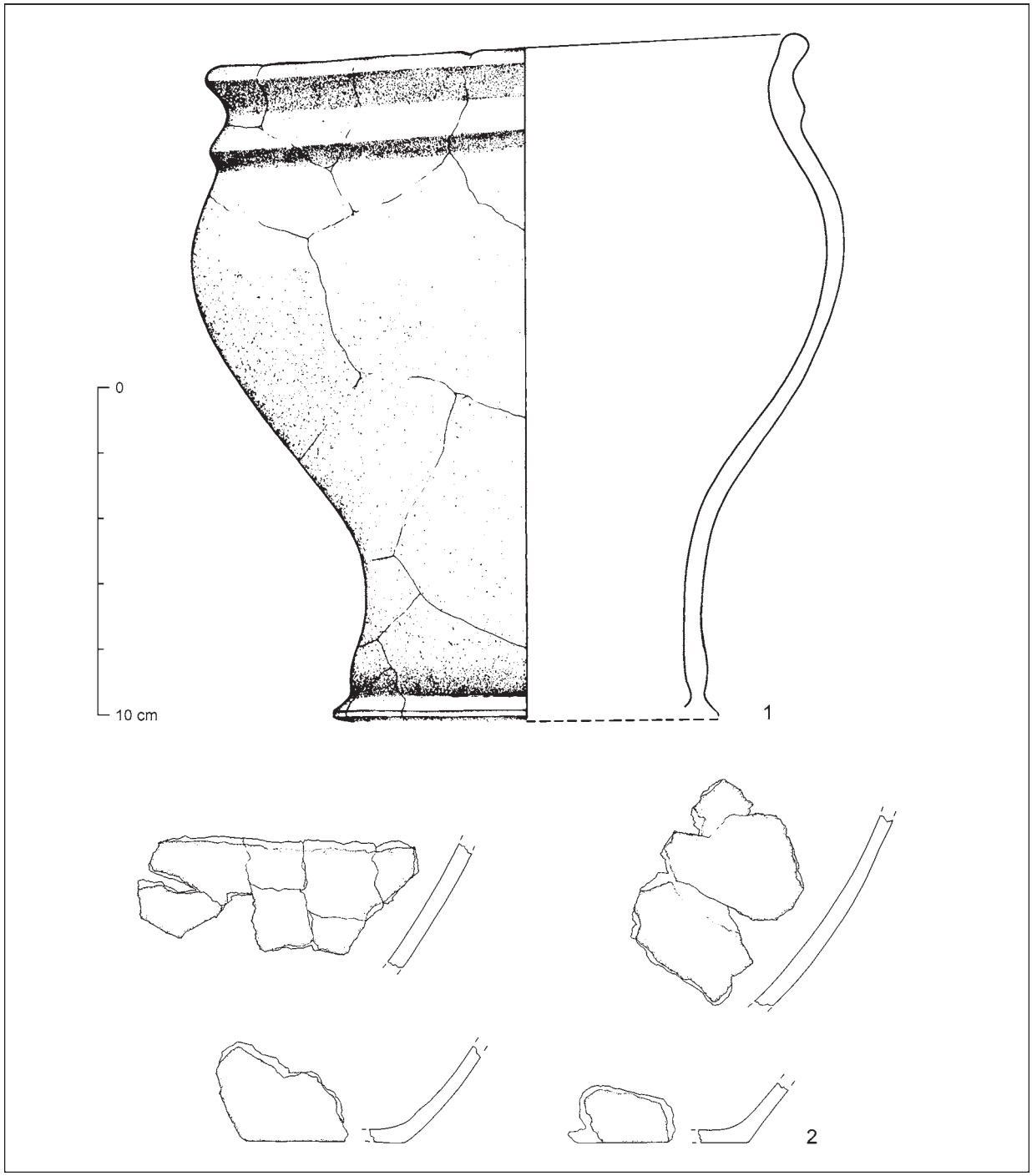
Osm různě velkých, silně zkorodovaných úlomků bronzových „tyčinek" o délce 25 mm, 24 mm, 15 mm, 14,5 mm, 14,25 mm, 11 mm, 7,75 mm a 7,75 mm pravděpodobně představuje fragmenty z dalšího náramku (obr. 3: 3). Průměr tyčinek se pohybuje kolem 4 mm, na dvou místech zjištěn náznak miniaturní klikatky.

V prostředí českých plochých pohřebišť jsou průběžným typem (*Filip 1956*, 127), na Slovensku jsou v období závěru stupně LT B2 uváděny hladké bronzové kruhy uzavřeného tvaru o průměru rámcově kolem 70 mm ve funkci levého nápažníku (*Bujna 2005*, 84).

Části řetězového opasku

Celokovový řetězový opasek se skládal z bronzového háčku zápony o délce 55 mm, ukončené na horním konci zploštělou zoomorfní hlavičkou a očkem na spodním konci, na které navazovaly řetízky ze železných kroužků (obr. 3: 4a, 4b) o průměru 7–8 mm. Středová obdélná část háčku zápony o rozměrech 13 x 7 mm má na každé kratší straně po jednom drobném ozdobném výčnělku. Dle analýzy prvkového složení, provedené RNDr. J. Fránou, CSc. v Ústavu jaderné fyziky AV ČR v Řeži u Prahy, obsahuje bronzová slitina 24,2–26,7 % olova. Takové zastoupení olova je typické pro bronzy středolaténského období, kdy se v domácí produkci zásadním způsobem prosazují nové technologie výzdoby, typické pro oblast Karpatské kotliny a složení bronzové slitiny, již tradičně používané v mediteránní oblasti (*Sankot 2002*, 339 ff.)

V úlomcích opasku o délce od 9,35 mm do 47 mm není doložena přítomnost spojovacího bronzového kroužku, obdobně jako u řady výše uváděných hrobů v severozápadních Čechách ze závěru stupně LT B2b (Libkovice hrob 1 a Lovosice 1884). Zároveň je ale v tomto prostoru zaznamenán i výskyt opaskových bronzových zápon se stylizovanou zvířecí hlavičkou, následovanou čtyřhrannou destičkou, převážně

Obr. 4. Objekt 2, nálezy. 1 – kalichovitá nádoba; 2 – zlomky mísovité nádoby.

s postranními vývalky a pak očkem ve stejné oblasti severozápadních Čech (*Sankot 2002*, 338, Abb. 12: 2). Složením hrobu Lovosice 18/1931, obsahujícího obdobný tvar železné spony, dvojici plasticky zdobených nánožníků z dutých puklic a kalichovitou nádobu (*Zápotocký 1973*, 148, obr. 10: 1–8) je tento tvar opaskových bronzových zápon datován do starší fáze stupně LT C1.

Kalichovitý pohár

Ze 45 střepů byla zrekonstruovaná mírně asymetricky zdeformovaná nádoba tvaru kalichovitého poháru s odsazenou a obvodovou rýhou oddělenou, fyzicky však nedochovanou, podstavou (obr. 4: 1).

Okraj nádoby je ovalený, ven vyhnutý, zhruba 20 mm pod okrajem vytváří ven vydutá stěna nádoby 7–8 mm široké žebro. Nádoba dosahuje výšky 207–216 mm, průměr okraje je 180–189 mm, průměr podstavy po rekonstrukci je 117 x 126 mm, síla střepu je 4,5–7,0 mm. Barva povrchu okrová až hnědočervená s ojedinělými černými skvrnami. Část střepů mohla být sekundárně přepálena.

Její chronologické zařazení do starší fáze stupně LT C1 je možné doložit opět pomocí výše uvedeného referenčního celku z Lovosic 18/1931, kde nádoba typu kalichovitého poháru byla uložena v obdobně vybaveném hrobě (*Zápotocký 1973*). Další chronologickou oporou s datací do stupně LT C1 je výbava hrobu 2/76 z Třtěna, okr. Louny (*Waldhauser/Štauber/Štauberová 1982*), obsahující kalichovitý pohár a dvě železné spony, z toho minimálně jednu železnou sponu spojené konstrukce s vinutím 2 x 2 a vnější tětivou. Nádoby těchto tvarů (typ 300) sice *J. Waldhauser* (*1978*, 174, Abb. 74–76) uvádí jako typické pro severozápadní část Čech, nález z Velkého Zboží ale může představovat spojnici k oblasti Moravy, kde kalichovité poháry jsou. *J. Medunou* (*1962*, 98, 99) a *M. Čižmářem* (*1975*, 428, Abb. 8: 4) uváděny jako jeden z typických prvků stupně LT C1. Názorným příkladem je i výše uvedený soubor nálezů z kostrového hrobu z Křepic s nádobou a dvojicí nánožníků z polokoulí (*Čižmářová 2004*, 214, 215), plasticky zdobených identickým způsobem jako nánožníky z hrobu ve Velkém Zboží. Také neobvyklý, to jest okrový odstín keramické hmoty kalichovitého poháru z Velkého Zboží je blízký odstínu keramické hmoty nádoby ze žárového hrobu 3. století př. Kr. z Úhřetic ve východních Čechách, která opět vykazuje analogie v oblasti Moravy a okolního Podunají (*Sankot 2006*, 243–245).

Zlomky spodní části a dna další keramické nádoby

Pochází ze SV části výplně objektu 2 a to především z její horní úrovně. Získáno bylo kolem 73 zlomků spodní části i dna (obr. 4: 2). Zlomky jsou vně skvrnitého šedo-okrového, částečně zkorodovaného povrchu, s vnitřními stěnami tmavošedými až černými, keramická hmota má velkou příměs křemičitého ostřiva o velikosti zrna kolem 1 mm a vykazuje ojedinělý výskyt drobných šupinek slídy. Průměr podstavy je kolem 150 mm, síla střepů je 7–12 mm.

Dle sklonu zachovaných zlomků spodní kónické části nádoby lze uvažovat buď o míse nebo širší lahvovité nádobě. Dle názoru *N. Venclové* je však nutno považovat tyto zlomky nádoby z Velkého Zboží za chronologicky necitlivé. Výskyt mísovitého i širšího lahvovitého tvaru nádoby sice zaznamenáváme v hrobovém celku 5 z počátku stupně LT C1 ze Staňkovic (*Holodňák 1988*, 55, obr. 7: 16) a v ruce robená mísa kónického tvaru se zataženým okrajem byla použita jako poklička popelnice v hrobě 8/1982 stupně LT B2a v Holohlavech, okr. Hradec Králové (*Mangel 2009*, 15, Tab. 17: 4). Vzhledem k absenci chronologicky jednoznačných prvků a poloze v horní části druhého konce hrobu však nelze vyloučit i mladší dataci, kdy by v úvahu přicházela možnost kontaminace chronologicky mladším nálezem.

POHŘEBNÍ RITUS

Tvar, velikost a uspořádání hrobu

Po začištění plochy tvořila svrchní dochovaná část výplně hrobu obdélný útvar se zaoblenými rohy o maximální délce 110 cm a maximální šířce 60 cm, s orientací delší osy SV-JZ. Dno jámy bylo v hloubce 25–30 cm od úrovně skrývky, která byla provedena do hloubky 40–50 cm (*Sedláček 2005*, 179). Celkově tedy dosahovala 80 cm. Obdobné rozměry hrobových jam nejsou v prostředí českých pohřebišť s jejich výjimečným výskytem žárových hrobů doložené a nedostatek těchto údajů je konstatován i pro oblast Moravy (*Meduna 1962*, 88). Ojedinělým příkladem obdobných rozměrů zůstávají rozměry obdobně k SSV-JJZ orientované jámy žárového hrobu 55 v Brně-Maloměřicích 100 x 80 x 120 cm (*Čižmářová 2005*, 89). Ze sousední podunajské oblasti vykazuje jáma žárového hrobu hrobu 972 stupně LT B2 v Pottenbrunnu rozměry v první a druhé úrovni 135–90 x 90–50 cm (*Ramsl 2002*, 16 ff.).

Hrobové jámy podobných rozměrů jsou naopak zaznamenány ve větším počtu na Slovensku a jejich analogické, na místní poměry menší rozměry jsou vysvětlovány i umístěním minimálního počtu keramických nádob (*Bujna 1989*, 284 ff.). Přitom výsledky nových studií o žárových pohřbech (*Haruštiak 2009*) vyvrátily původní závěr *B. Benadíka* (*1958*, 521) o chronologickém vývoji žárových hrobů s většími hrobovými jámami k hrobovým jamám stále menších rozměrů a naopak je zaznamenána opačná tendence, že „žiarové hroby datované do stupňa LTC1 sú charakteristické výrazne väčšími rozmermi hrobových jám jako v predchádzajúcich stupňoch“ (*Harušiak 2009*, 156).

Úvahu o možné úpravě dna jámy žárového hrobu 2 ve Velkém Zboží vydřevěním naznačují údaje o rozptylu uhlíků, spolu s úlomky kostí i ostatními nálezy „vesměs v celé vrstvě“, plochý směr otisků dřev na spodní straně spálených zlomků železných článků opasku (obr. 2: B), i další pozorování, a sice že střepy z kalichovité nádoby, kumulované spíše v JZ části objektu, se nacházely do úrovně cca 5 cm nad dnem objektu. Také uložení většiny fragmentů bronzových a železných předmětů i větší kumulace fragmentů přepálených kostí a uhlíků je uváděno ve „stejné poloze“, tj. ne přímo na dně.

Dle pozorování rozptýlení uhlíků, úlomků kostí i ostatních nálezů vesměs v celé vrstvě i dle kumulace střepů z kalichovité nádoby spíše na jednom místě v JZ části objektu se můžeme domnívat, že šlo o pohřeb jámový. To by odpovídalo i chronologii forem pohřebního ritu v blízké oblasti Moravy s jámovou podobou hrobů ve středolaténském období (*Čižmář 1993*, 393).

Podle údajů antropologického rozboru (*Kuželka 2001*) bylo „tělo zpopelněno při teplotě kolem 550 °C“, což v rámci praktikování žárového ritu odpovídá poměrně vysoké teplotě spalování (*Ancel et al. 2007*, 172). Antrakotomická analýza uhlíků z plavené výplně hrobu dokládá převážně použití dřeva dubu a javoru, částečně však i buku, jilmu a olše (*Beneš 2001*). Zjištěná škála druhů dřev nesvědčí o záměrném a tedy i zavedeném výběru určitého druhu.

Údaj o výskytu zvířecích kostí

Mezi zbytky spálených kostí byl zaznamenán i výskyt zlomku stoličky asi jeden rok starého vepře. Výskyt zvířecích kostí je v Čechách vázán na hrobové celky, odkryté především dle příkladů *P. Budinského* a *J. Waldhausera* (*2004*, 97) ve východní části země, tedy v sousedství Moravy. Na moravských pohřebištích jsou zvířecí kosti běžným nálezem, „pocházejícím většinou z prasete domácího“ (*Čižmář 1993*, 394). Tento fenomén je jen dalším z prvků ovlivnění Moravy karpatskou oblastí (*Meduna 1961*), kdy již od Rakouska po Slovensko a Maďarsko, je výskyt zvířecích kostí dle *H. Lorenze* (*1978*, 95–97) typickým prvkem pohřebního ritu, zejména u bohatě vybavených pohřbů. Výsledky analýzy zvířecích kostí z laténského pohřebiště Palárikovo – Dolný Kerestúr, okr. Nové Zámky, provedené *C. Ambrosem* (*1985*) ilustrují dominantní převahu kostí vepřů mezi zastoupenými druhy s převažujícím věkem mezi 18–24 měsíci.

Obdobná druhová a věková struktura zvířecích kostí je uváděna i v západní Evropě. Dle P. Méniela je výskyt kostí vepře zaznamenán v laténských hrobech již od 5. století př. Kr. a statisticky je potvrzen jejich nápadný nárůst právě ve 3. století př. Kr. Převaha věkového určení do období 1 – 2 let, tedy do období konce dorůstání, naznačuje pravidla výběru s tím, že tento nejčastěji zastoupený druh může být zastoupen i v podobě „pars pro toto“. V pozdně laténském období jsou kosti vepře bohatě zastoupeny i v tamějších svatyních (*Méniel 1987*; 105 ff.; *1992*, 113; *2006*, 169; *2008*).

V kostrovém hrobě Staňkovice 5 se podařilo identifikovat výskyt těchto zubů vepře na dvou místech: „pod dolní čelistí napravo a nalevo po jedné stoličce (snad z řetízku?)“ (*Holodňák 1988*, 55). Zde je nutno připomenout, že vedle výskytu zvířecích kostí v pohřebním ritu je i výskyt řetízku v kroji dle příkladů *A. Masse* a *M. Szabó* (*2005*, 220, Fig. 7) opět typický pro oblast Karpatské kotliny.

SOCIÁLNÍ POSTAVENÍ, CHRONOLOGICKÉ A PROSTOROVÉ ZAŘAZENÍ

Získání 577 g spálených kostí při výzkumu pohřbu umožnilo *V. Kuželkovi* (*2001*) antropologické určení věku zemřelého individua mezi 20–40 lety. Složením výbavy jde o typický kroj dospělé ženy, který v Čechách patří představitelce tehdejší vedoucí společenské vrstvy (*Sankot 1978*; *2007*, 315; *Waldhauser 1978*; *1979*; *1987*, 60–63). Výše uvedená argumentace, zařazující hrob z Velkého Zboží na základě chronologických kritérií z oblasti Čech, Moravy a Slovenska na začátek stupně LT C1a, zcela odpovídá i náplni sem kladeného tzv. 5. horizontu v pojetí *R. Gebharta* (*1989a*, 99–102, Abb. 36, 38).

Pro kroj dospělých žen tohoto období, pohřbených v bohatě vybavených hrobech, jako představitelek vesnické elity, je charakteristický jak kvalitativní, tak i kvantitativní nárůst doložených kovových částí kroje (*Sankot 1978*; *1993a*), jehož protějškem v sídlištním prostředí je prosazující se hierarchizace sídlišť na základě ekonomického vývoje (*Venclová 2001*, 211 ff.). Řada příkladů obdobných pohřbů z prostředí českých pohřebišť 3. století př. Kr. zároveň vedle tohoto chronologického zařazení umožňuje současně sledovat i prostorové vztahy hrobu z Velkého Zboží.

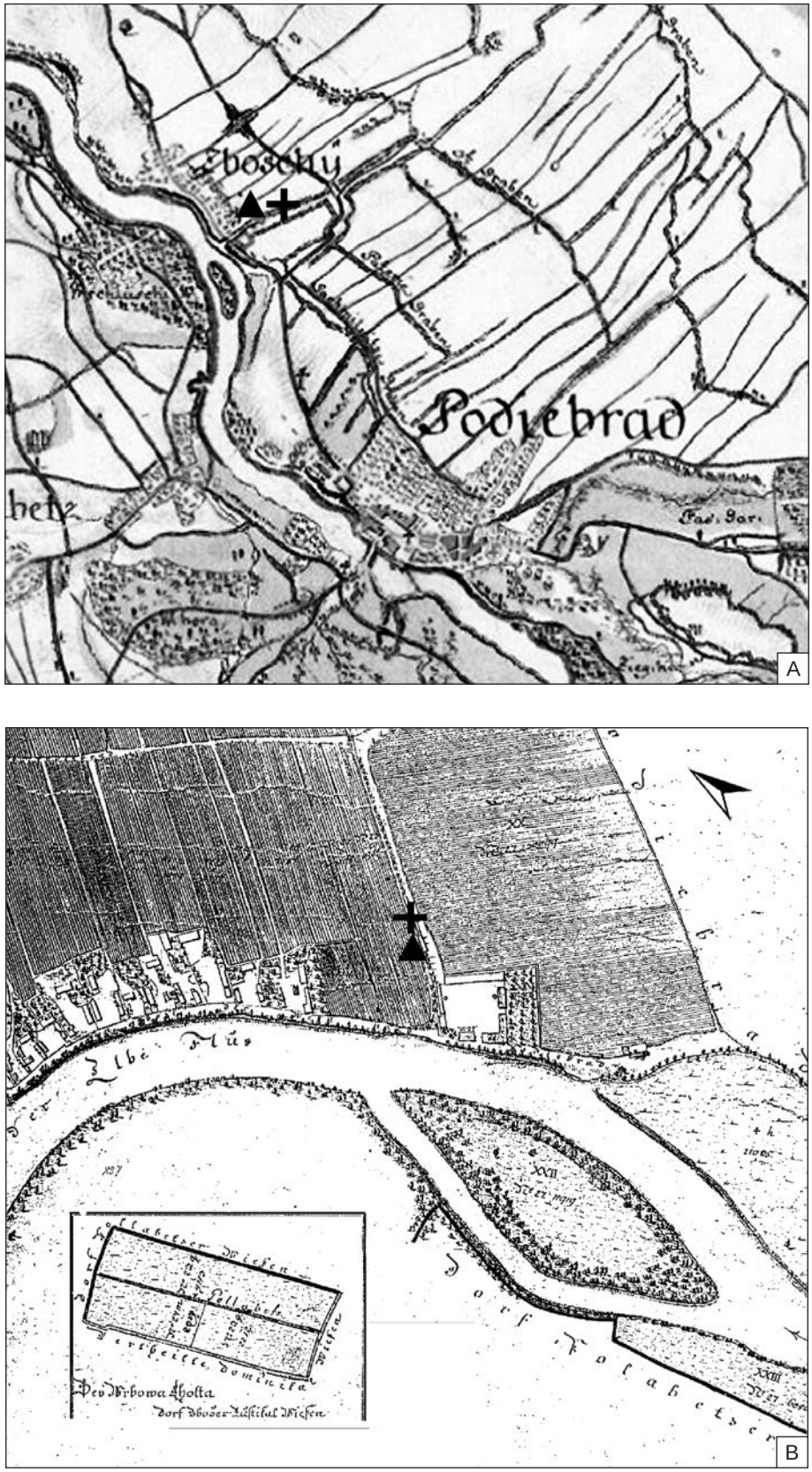
Hrob 5 ze Staňkovic, datovaný již na přechod stupňů LT B2/LT C1, je vedle přítomnosti keramiky – lahvovité nádoby a mísy (*Holodňák 1988*, 55, obr. 7: 11–16; 9: 1–6) v Čechách neobvyklý i uváděnou přítomností řetízku, typického pro Karpatskou kotlinu, dokonce se zavěšenými zvířecími zuby. Také řada dalších celků obsahuje nálezy typické pro Karpatskou kotlinu – nástroje ze zvířecích kostí obsahuje hrob Lovosice 1884 spolu s náramkem s výzdobou imitací granulace, který je zastoupen i ve výbavě analogicky vybavených hrobů Libkovice I a Libčeves 1923/II. Obdobně zdobený bronzový náramek s jednotlivými vývalky je přítomný ve výbavě bohatého ženského hrobu Jenišův Újezd 105 a to spolu s bronzovým náramkem s neobvyklou geometrickou výzdobou. Podobně obsahuje bronzový náramek s jednotlivými vývalky spolu s náramkem s v Čechách neobvyklou geometrickou výzdobou i výbava hrobu Libčeves 1889. Výše zmíněný hrob z Nových Kopist s v Čechách ojedinělým druhem výzdoby nánožníků obsahuje i zcela unikátní tvar celokovového opasku a dvojitý náramek, typický dle *M. Čižmáře* (*1975*, 424, obr. 5: 1) pro oblast Moravy. Jeho filigránem zdobené analogie uvádí *E. B. Vágó* (*1960*, 49, Tab. XXXV: 2) z maďarského pohřebiště v Sárkezsi. Bohatě vybavený ženský hrob Litoměřice 1967 obsahuje bronzovou sponu spojené konstrukce se zoomorfním motivem (*Zápotocký 1973*, 143, obr. 3: 1–7; *Sankot 1993a*, 407, Fig. 6: 1), vycházejícím zřejmě z helénistických vzorů (*Gebhart 1989b*; *Sankot 1993b*, 430).

Příklady analogické struktury výbavy nacházíme v sousední moravské oblasti i v obsahu hrobu Křenovice I, kde dle *A. Procházky* (*1937*, 83, tab. XIV: 1 a, b; 2; 6, 6a; XV: 4, XXV: 1, 1a; 24, 24a) je nánožník s identickou kompozicí výzdoby doprovázen vedle ostatního opět bronzovým tyčinkovitým náramkem s většími vývalky, střídanými hladkými žebírky a náramkem průřezu C s nápodobou filigránu, charakteristickým pro karpatskou oblast. V hrobě 52 v Brně-Maloměřicích s bronzovou opaskovou záponou, zlomkem kovového opasku a dvojicí plasticky zdobených nánožníků je zastoupen stejný typ bronzového náramku s jednotlivými vývalky, střídanými tentokrát rýhovanými žebírky (*Čižmářová 2005*, 115, obr. 75: 1–7, 9–11).

Vzhledem k tomu, že některé z takto vybavených hrobů lze chronologicky řadit již do období přechodu stupňů LT B2–LT C1a, jsou tyto pro české prostředí cizí prvky, jak je sledujeme i ve výbavě hrobu ve Velkém Zboží, součástí již dříve se prosazující praxe, kdy z hlediska prostorových kontaktů nelze přehlédnout fakt, že i u nálezových celků z Čech, použitých jako reference pro chronologické zařazení studovaného hrobu z Velkého Zboží, obsahuje jejich výbava ve všech případech prvky původu v Karpatské kotlině a Podunají. V jejím rámci se v Čechách prosazují doposud cizí prvky jak v duchovní kultuře (v pohřebním ritu uplatňování žehu, ukládání keramiky a zvířecích kostí), tak původně lokální charakter řemeslné produkce je prostoupen nově přebíranými technologiemi (nápodoba technik granulace a filigránu, výroba puklicových kruhů z nového typu slitiny bronzu s vysokým obsahem olova) či přímými „importy" (*Sankot 2002*, 347), za které lze považovat i nánožníky ze žárového hrobu ve Velkém Zboží.

Při interpretaci dokladů dálkových kontaktů osvětluje *A. Lang* (*2002*) celou škálu důvodů výskytu „importů" – obchodem, válečnou kořistí, dárky, mobilitou osob. S ohledem na výše uvedené příklady hrobů nelze v diskusi o charakteru a nositelích těchto exogenních fenoménů v Čechách přehlédnou jejich vazbu na určitý typ kroje jako výrazu identity jeho nositelů (užívatelů) a to i přes určité tvarové modifikace, dané produkcí lokálních dílen. K tomu zároveň přistupuje v této již ideové úrovni i samotný pohřební ritus. Jednoznačně exogenním prvkem je v Čechách žárový ritus, uložení keramiky v hrobu i náznak uložení zvířecích kostí, zaznamenané v Čechách opět pouze v hrobových celcích exogenního charakteru (*Sankot 2010*, 353), zato běžným právě v oblastech, odkud jsou uváděny tvarové analogie nánožníků. Recentní rozbor dříve nedoceňovaného potenciálu údajů o žárovém ritu laténských pohřebišť v oblasti Slovenska a okolních územích (*Bujna 2004*, *Haruštiak 2009*), tedy v oblastech jeho výrazného zastoupení, poskytl dokonce jasně definované opory pro model řady kolonizačních vln nositelů laténské civilizace, osídlujících v průběhu 4. a 3. století př. Kr. území kolem středního Dunaje. Přitom žárovému ritu při jeho dominantním uplatňování je přisuzován i etnický charakter (*Bujna 2004*, 331). Z uvedených důvodů dáváme vysvětlení výskytu těchto v Čechách exogenních prvků do souvislosti se změnami ve východolaténské oblasti, které v případě oblasti Slovenska jsou pro období přechodu stupňů LT B2 a LT C1 spojeny se zakládáním nových pohřebišť i změnami ženského kroje jako odrazu migrace skupin nositelů laténské civilizace (*Bujna 2004*, 331).

V případě hrobu z Velkého Zboží přistupuje k indiciím těchto historických pohybů i jednoznačné propojení s polohou na komunikačním spoji, logicky odpovídajícímu spojení Čech stejným směrem – s moravsko-slovenskou oblastí. Záznam původní podoby starého koryta Labe, jak je zachyceno ještě na prvním vojenském mapování z let 1764 až 1768 a na mapě tereziánské pozemkové reformy (obr. 5), zachycuje uprostřed řeky, meandrující v ploché krajině, polohu ostrova. Ještě před současnými změnami zanesením tak byla šířka koryta řeky přirozeným způsobem rozdělena a tím usnadněno

Obr. 5. A – poloha nálezu hrobu – objektu 2 (trojúhelník) a místa nálezu J. Hellicha 1895 (křížek) na mapě Velkého Zboží na prvním vojenském mapování z let 1764 až 1768 se starým korytem Labe a ostrovem (Státní ústřední archiv Praha). B – poloha těchto nálezů na raabizační mapě z roku 1780 (Státní okresní archiv Benešov, fond Velkostatek Poděbrady).

i její překonávání. Předpokládané využívání těchto optimálních podmínek pro provoz komunikačního spoje rozhodně není v rozporu jak s cizokrajným charakterem jednotlivých součástí kroje pohřbené osoby v hrobě 2 ve Velkém Zboží, tak zde uplatněného a v Čechách jinak marginálně zastoupeného žárového ritu.

LITERATURA

Ambros 1985 C. Ambros: Tierbeigaben in latènezeitlichen Gräbern in Palárikovo-Dolný Kerestúr. Slov. Arch. 33, 1985, 153–163.

Ancel et al. 2007 J. M. Ancel/H. Barrard/F. Loridant: Du bûcher à l´ultime demeure. Le feu dans la nécropole de la „Fache des Près Aulnoys" de Bavay. In: V. Kruta/G. Leman/G. Delerive 2007: Feux des morts, foyers des vivants. Les rites et symboles du feu dans les tombes de l´ Age du fer et de l´époque romaine. Revue du Nord, Art et Archéologie, No. 11, 2007, 171–177.

Benadík 1958 B. Benadík: Dve nové keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Arch. Rozhledy 10, 1958, 508, 520–525, 533, 534.

Beneš 2001 J. Beneš: Poděbrady – Velké Zboží, o. Nymburk. Antrakotomická analýza. Prachatice 2001.

Budinský 1983 P. Budinský: Keltské kostrové hroby z Podkrušnohoří ve sbírce teplického muzea – Die keltischen Skelettgräber aus dem Erzgebirgbecken in der Sammlung des Teplitzer Museums. Teplice 1983.

Budinský 1994 P. Budinský: Keltské kostrové hroby z Litoměřicka a Lounska v archeologické sbírce teplického muzea (fond Teplice). Teplice 1994.

Budinský 2001 P. Budinský: Archeologické prameny k mladší a pozdní době halštatské a k době laténské ve sbírkách bývalých Městských muzeí v Bílině a Duchcově – Archäologische Quellen zur jüngeren und späten Hallstattzeit und zur Latènezeit in der Sammlungen der ehemaligen Stadtmuseen in Bílina und Duchcov. Arch. výzkum v severních Čechách 30. Teplice 2001.

Budinský/Waldhauser 2004 P. Budinský/J. Waldhauser: Druhé keltské pohřebiště z Radovesic (okres Teplice) v severozápadních Čechách – Das zweite keltische Gräberfeld von Radovesice (Kreis Teplice) in Nordwestböhmen. Teplice 2004.

Bujna 1982 J. Bujna: Spiegelung der Sozialstruktur auf latènezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken. Pam. Arch. 78, 1982, 312–431.

Bujna 1989 J. Bujna: Das latènezeitliche Gräberfeld bei Dubník. I. Slov. Arch. 37, 1989, 245–370.

Bujna 2003 J. Bujna: Spony z keltských hrobov bez výzbroje z územia Slovenska (Typovo-chronologické triedenie LTB- a C1-spôn) – Fibeln aus keltischen waffenlosen Gräbern aus dem Gebiet Slowakei (Typo-chronologische Gliederung der LTB- und C1-Fibeln). Slov. Arch 51, 2003, 39–108.

Bujna 2004 J. Bujna: K problematike birituality u Keltov – Zur Problematik der Biritualität bei den Kelten, Štud. Zvesti AÚ SAV 36, 2004, 321–338.

Bujna 2005 J. Bujna: Kruhový šperk z laténskych ženských hrobov na Slovensku – Ringschmuck aus latènezeitlichen Frauengräbern in der Slowakei. Nitra 2005.

Čižmář, M. 1975 M. Čižmář: Relativní chronologie keltských pohřebišť na Moravě – Relative Chronologie der keltischen Gräberfelder in Mähren. Pam. Arch 66, 1975, 417–437.

Čižmář, M. 1993 M. Čižmář: Keltská okupace Moravy (doba laténská) – Keltische Landnahme Mährens. In: Vl. Podborský (Ed.): Pravěké dějiny Moravy. Vlastivěda moravská. Země a lid – Die Vorgeschichte Mährens. Nová řada sv. 3. Brno 1993, 380–423.

Čižmářová 2004 J. Čižmářová: Encyklopedie Keltů na Moravě a ve Slezsku. Praha 2004.

Čižmářová 2005 J. Čižmářová: Keltské pohřebiště v Brně-Maloměřicích – Das keltische Gräberfeld in Brno-Maloměřice. Pravěk. Suppl. 14. Brno 2005.

Čižmářová 2009 J. Čižmářová: Keltská pohřebiště z Holubic a Křenovic – Keltische Gräberfelder in Holubice und Křenovice. Pravěk. Suppl. 19. Brno 2009.

Filip 1956 J. Filip: Keltové ve střední Evropě – Die Kelten in Mitteleuropa. Monumenta archaeologica V. Praha 1956.

Frána et al. 1997 J. Frána/L. Jiráň/V. Moucha/P. Sankot: Artifacts of copper and copper alloys in prehistoric Bohemia from the viewpoint of analyses of element composition II. Pam. Arch. Suppl. 8. Prague 1997.

Gebhard 1989a R. Gebhard: Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching. Stuttgart 1989.

Gebhard 1989b R. Gebhard: Zu einem Beschlag aus Brno-Maloměřice – Hellenistische Vorbilder keltischer Gefässappliken. Germania 67, 1989, 566–571.

Haruštiak 2009 J. Haruštiak: Vývoj pohrebného rítu na keltských pohrebiskách z územia Slovenska – Zur Entwicklung des Bestattungsritus auf den keltischen Gräberfeldern aus dem Gebiet der Slowakei. Slov. Arch. 57, 2009, 117–168.

Hellich 1916 J. Hellich: Nejmladší hrob typu plátenického ze Zboží u Poděbrad. Pam. Arch 28, 1916, 72–75.

Hlava/Kostka 2010 M. Hlava/M. Kostka: Příspěvek k laténských nálezům z Prahy-Dolních Chaber. Archeologie ve středních Čechách 14, 2010, 309–326.

Holodňák 1988 P. Holodňák: Keltská pohřebiště ve středním Poohří – Keltische Gräberfelder im mittleren Egerflussgebiet. Pam. Arch. 79, 1988, 38–105.

Horváth et al. 1987 L. Horváth /M. H. Kelemen/A. Uzsoki/ É. Vadász: Corpus of Celtic Finds in Hungary Vol. I. Transdanubia, Budapest 1987, 1–239.

Hunyady v. 1942 I. v. Hunyady: Die Kelten im Karpatenbecken. Budapest 1942.

Jacobsthal 1969 P. Jacobsthal: Early Celtic Art. Oxford 1969.

Kruta 1975 V. Kruta: L´art celtique en Bohême. Les parures métalliques du Ve au IIe siècle avant notre ère. Paris 1975.

Kuželka 2001 V. Kuželka: Antropologické zhodnocení laténského žárového hrobu z lokality Poděbrady-Velké Zboží, rkp. Antropologické oddělení Národního muzea. Praha 2001.

Lang 2002 A. Lang: Fernkontakte – Voraussetzungen, Interpretationen und Auswirkungen für die Aisenzeit – Dálkové kontakty v době železné – předpoklady, interpretace a význam. In: A. Lang/Vl. Salač (Hrsg.): Fernkontakte in der Eisenzeit – Dálkové kontakty v době železné. Konferenz – Konference Liblice 2000. Praha 2002, 11–19.

Lorenz 1978 H. Lorenz: Totenbrauchtum und Tracht. Untersuchungen zur regionalen Gliederung in der frühen Latènezeit. Ber. RGK 59, 1978, 1–380.

Mangel 2009 T. Mangel: Laténská pohřebiště v horním Polabí – The La Tène burial sites within the region of the upper Labe river. Hradec Králové 2009.

Masse/Szabó 2005 A. Masse/M. Szabó: La parure annulaire en bronze à oves creux de la période latènienne dans le Bassin des Karpates. Communicationes archaeologicae Hungariae 2005, 213–225.

Matiegka 1896 J. Matiegka: Nálezy Latèneské ze severozápadních Čech, Pam. Arch. 17, 1896, 272–284.

Meduna 1961 J. Meduna: Postavení Moravy v rámci středoevropského laténu – Die Stellung Mährens im Rahmen der mitteleuropäischen La Tène-Kultur. Pam. Arch. 52, 1961, 275–281.

Meduna 1962 J. Meduna: Laténské žárové hroby na Moravě – Die Brandgräber aus der Latènezeit in Mähren. Pam. Arch. 53, 1962, 87–136.

Méniel 1987 P. Méniel: Chasse et élévage chez les Gaulois. Paris 1987.

Méniel 1992 P. Méniel: Les sacrifices d´animaux chez les Gaulois. Paris 1992.

Méniel 2006 P. Méniel: Religion et sacrifices d´animaux. In: Chr. Goudineau (Ed.): Religion et société en Gaule, Paris 2006, 165–176.

Méniel 2008 P. Méniel: Manuel d´archéologie funéraire et sacrificielle. Age du fer. Gollion 2008.

Motyková/Militký 2001 K. Motyková/J. Militký: Dva nové nálezy římských mincí ze středních Čech – Zwei neue Funde der römischen Minzen aus Mittelböhmen, Archeologie ve středních Čechách 5/2, 2001, 463–468.

Paulík/Zachar 1975 J. Paulík/L. Zachar: Kultový objekt a hroby z doby laténskej v Palárikove – Kultobjekt und Gräber aus der Latènezeit in Palárikovo. Slov. Arch. 23/2, 1975, 283–332.

Píč 1902 J. L. Píč: Kostrové hroby s kulturou marnskou čili latèneskou a Bojové v Čechách. Starožitnosti země české II/1. Praha 1902.

Procházka 1937 A. Procházka: Gallská kultura na Vyškovsku. La Tène středomoravský. Slavkov u Brna 1937.

Ramsl 2002 P. Ramsl: Das eisenzeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn. Fundberichte aus Österreich, Materialhefte 11. Horn 2002.

Sankot 1978 P. Sankot: Struktur des latènezeitliches Gräberfeldes. In: J. Waldhauser a kol.: Das keltische Gräberfeld bei Jenišův Újezd in Böhmen. II. Auswertung. Archeologický výzkum v severních Čechách 6–7. Teplice 1978, 78–93.

Sankot 1993a P. Sankot: L´équipement personnel et sa signification sociale illustrés par l´exemple des nécropoles celtiques de Bohême. Revue archéolog. Ouest. Suppl. 6, 1993, 311–327.

Sankot 1993b P. Sankot: Motifs zoomorphes dans l´art laténien de la Bohême au IIIe sc. a. J.-C. Etudes celtiques 28, 1993, 401–433.

Sankot 2002 P. Sankot: Zur Problematik des Kunsthandwerkes und der Werkstattbeziehungen in Böhmen während der Früh-bis Mittellatènezeit. In: Cl. Dobiat/S. Sievers/Th. Stöllner (Hrsg.): „Dürrnberg und Manching" – Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum, Akten des internationalen Kolloquiums in Hallein/Bad Dürrnberg 1998. Bonn 2002, 331–348.

Sankot 2006 P. Sankot: New conservation of a La Tène cremation grave from Úhřetice, Chrudim district. In: R. Sedláček/J. Sigl/Sl. Vencl (Hrsg.): Vita archaeologica. Sborník Víta Vokolka. Hradec Králové-Pardubice 2006, 243–254.

Sankot 2007 P. Sankot: Le IVe et IIIe s. av. J.-C- en Bohême, Europe centrale. In: Chr. Mennessier-Jouannet/A.-M. Adam/P.-Y. Milcent (Ed.): La Gaule dans son contexte européen aux IVe et IIIe s.av.n.è. Actes du XXVIIe colloque international de l´AFEAF (Clermont-Ferrand 2003). Lattes 2007, 309–317.

Sankot 2010 P. Sankot: Pratiques funéraires des nécropoles laténiennes en Bohême et en Moravie, République tchèque. In: Ph. Barral et al. (Hrsg.): L´Age du fer en Basse-Normandie. Gestes funéraires en Gaule au Second Age du fer. Actes du XXXIIIe colloque international de l´AFEAF 2009. Caen 2010, 349–354.

Sedláček 2003 Z. Sedláček: Velké Zboží, okr. Nymburk. Výzkumy v Čechách 2001. Praha 2003, 301.

Sedláček 2004a Z. Sedláček, Z. 2004a: Velké Zboží, okr. Nymburk. Výzkumy v Čechách 2002. Praha 2004, 302–303.

Sedláček 2004b Z. Sedláček: Poděbrady-Malé Zboží, okr. Nymburk. Výzkumy v Čechách 2002. Praha 2004, 183.

Sedláček 2005 Z. Sedláček: Dva výjimečné pravěké objekty z Poděbradska. Muzejní a vlastivědná práce – Časopis spol. přátel starožitností 43, 2005, 179–181.

Sedláček 2006 Z. Sedláček: Dvě neznámé lokality na Poděbradsku – Two unknown sites in the Poděbrady region. In: R. Sedláček/J. Sigl/Sl. Vencl (Hrsg.): Vita archaeologica. Sborník Víta Vokolka. Hradec Králové-Pardubice 2006, 269–282.

Szabó 1989 M. Szabó: Contribution au problème du style plastique laténien dans la cuvette des Karpates. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungarica 41, 1989, 17–32.

Szabó 1992 M. Szabó: Les Celtes de l´Est. Paris 1992.

Vágó 1960 E. B. Vágó: Kelten- und Eraviskengräber von Nagyvenyem und Sárkezsi. Alba Regia 1, 1960, 43–62.

Venclová 1990 N. Venclová: Prehistoric glass in Bohemia. Praha 1990.

Venclová 2001 N. Venclová: Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice – Production and settlement. The Loděnice Project, Central Bohemia. Praha 2001.

Waldhauser 1978 J. Waldhauser a kol.: Das keltische Gräberfeld bei Jenišův Újezd in Böhmen. II. Auswertung. Archeologický výzkum v severních Čechách 6–7. Teplice 1978.

Waldhauser 1979 J. Waldhauser: Konfrontation der antropologischen und archäologischen Ermittlung von Männer-, Frauen und Kindergräbern auf keltischen Nekropolen in Böhmen. Antropologie 17, 1979, 55–62.

Waldhauser 1987 J. Walhauser: Keltische Gräberfelder in Böhmen. Ber. RGK Bd. 68, 1987, 25–179.

Waldhauser/Štauber/Štauberová 1982 J. Waldhauser/B. Štauber/J. Štauberová: Keltské kostrové hroby z Třtěna v Poohří – Celtic inhumation graves from Třtěno in the Ohře region. Arch. Rozhledy 34, 302–305.

Zápotocký 1973 M. Zápotocký: Keltská pohřebiště na Litoměřicku – Die keltischen Gräberfelder im Kreis Litoměřice. Arch. Rozhledy 25, 1973, 139–184.

AN INCINERATION MIDDLE LA TÈNE PERIOD GRAVE FROM VELKÉ ZBOŽÍ, CENTRAL BOHEMIA

Pavel Sankot – Zbyněk Sedláček

Summary

The find of a grave during rescue excavations led by Zbyněk Sedláček in the winter of 2000 in the cadastral territory of the community of Velké Zboží, a part of the town of Poděbrady in Central Bohemia, connects the previously known concentration of burial sites at the confluence of the Elbe and Mrlina rivers with the area of burial sites at the confluence of the Elbe and Cidlina rivers. Along with a series of later settlement features (LT C2/LT D1 period), these are the first identified units representing La Tène settlement in the flat Elbe River basin in this area, where the accumulation of a heavy layer of black topsoil often impedes the positive identification of prehistoric features. Even traces of La Tène settlement in the area had only been represented before then in an assemblage of artefacts that apparently were not culturally homogenous.

The identified cremation grave belongs in Bohemia among infrequent burials with the cremation ritual; exogenous elements of these burials include the presence of animal bones, pottery and, especially, bronze jewellery with analogies either to certain burials in Bohemia, the grave goods of which differ from typical domestic burials, or burials in the neighbouring areas of Moravia and Slovakia. As such, the burial from Velké Zboží appears, along with the aforementioned burials of an exogenous character, as a further reflection of the historical events in the 3rd century BC that occurred in the Danube River valley and the Carpathian Basin and extended into Czech territory. The unique location of the specific grave in Velké Zboží at a site where 18th and 19th century maps show that the Elbe riverbed was divided by an island that simplified river crossing, does not conflict with this historical interpretation. Along with the reasons given above, this supports the hypotheses that these optimal conditions were used for a communication logically corresponding to a connection between Bohemia and the Moravia-Slovakia territory.

Fig. 1. A – location of the site Velké Zboží in the surroudings of Poděbrady on the map of CZ (left down) and on the section of the road map of the Czech Republic in scale of 1:100 000. B – Part of the town plan showing the position of finding places: the grave – structure 2 (triangle) and place of discovery by *J. Hellich 1895* (cross).

Fig. 2. A – structure 2, ground plan with a concentration of shards of the goblet vessel and cremation residues in SW part and distribution of shards of the bowl in NE part; structure 2 in profile. Description of layers: 1 – brown to brown-gray clayish-sandy (originally topsoil?); 2 – gray-brown clay clayish-sandy; 3 – dense, brown to light brown clayish loam with ocher marl in the lower level; 4 – black-gray to black clayish-sandy to clayish loam with high content of coals and wood ash with scattered fragments of burned bones, with fragments of pottery and metal objects; 5 – off-white and pale yellow fine sand, ----- – level of overburden. B – fragments of iron parts of the belt with traces of wood.

Fig. 3. Structure 2, findings. 1 – fragments of iron fibula; 2 – fragments of a bronze bracelet; 3 – fragments of a bronze bracelet; 4 – fragments of an iron belt (4b) with a bronze hook (4a); 5, 6 – bronze anklets.

Fig. 4. Structure 2, findings. 1 – goblet vessel; 2 – shards of the bowl.

Fig. 5. A – Location of the structure 2 (triangle) and place of discovery by *J. Hellich 1895* (cross) on the first military mapping from years 1764 to 1768 showing the old channel of the Elbe river and an island (State central archive Prague). B – Position of these finding places on the Raab´s map from the year 1780 (State county archive Benešov, fund Manor farm estate Poděbrady).

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 415–417.

LEGIONÁRSKY DENÁR Z GERULATY

JAROSLAVA SCHMIDTOVÁ – ANTON FIALA

Obsadeniu Bratislavskej brány predchádzali vojenské ťaženia, ktorými boli dobyté územia medzi Sávou a Drávou po roku 35–34 pred Kr. Priestor na severe až k dunajskej hranici Rimania obsadzovali až neskôr v priebehu niekoľkých nasledujúcich desaťročí. Územie južne od Dunaja po Jadranské more sa stalo najskôr súčasťou rímskej provincie Illyricum. V roku 6 po Kr. prišli prvé vojenské jednotky na miesto označované ako Carnuntum. Práve Carnuntum bolo východiskovým bodom vojenského ťaženia pod vedením Tiberia proti Marobudovi, germánskemu kráľovi Markomanov, ktorý sa pokúsil o vytvorenie štátneho útvaru, udržiaval stálu armádu, viedol pomerne nezávislú politiku a stal sa potenciálnym nebezpečenstvom pre Rím. Je možné, že vojsko prekročilo Dunaj brodom pri Devíne a preniklo až k Morave (*Kolník 1991*; *Hulínek/Plachá 2000*, 45). Ťaženie však bolo prerušené Batónovou vzburou v južnej Panónii.

Svoju pozíciu voči Rímu sa snažil Marobud vylepšiť postojom k cheruskému Arminiovi, keď odmietol jeho ponuku zúčastniť sa boja proti rímskym légiám v Teutoburskom lese. V roku 6 po Kr. bolo územie Germánie prakticky spacifikované, avšak situácia sa zmenila po príchode nového miestodržiteľa Publia Quinctilia Vara, ktorý predtým pôsobil v Sýrii a nastúpil po Tiberiovi. Post miestodržiteľa získal Varus skôr konexiami a príbuzenskými zväzkami než skúsenosťami a schopnosťami. Nebol diplomat ani stratég, nepoznal miestne pomery a zvyklosti. Svojimi opatreniami ako zvyšovanie daní, obmedzovanie osobnej slobody, zavádzanie rímskeho právneho systému vyvolával stále väčšiu nespokojnosť medzi Germánmi.

Pri sťahovaní vojska do zimných táborov v roku 9 po Kr. sa Publius Varus rozhodol potlačiť v zárodku nepokoje, ktoré prepukli medzi germánskymi kmeňmi. O jeho bezstarostnosti a podcenení situácie svedčí aj fakt, že dovolil vojakom vziať so sebou aj rodiny. Varovu armádu tvorili tri légie (17., 18. a 19.) a niekoľko auxiliárnych jednotiek, spolu okolo 18 000 až 20 000 osôb. Postup armády sťažoval nerovný terén, hustý les, kolóny naložených vozov a zdá sa, že aj nepriaznivé daždivé počasie. V neschodnom teréne a zlej strategickej pozícii v blízkosti Teutoburského lesa (podľa *Tacita „saltus Teutoburgiensis"*) bola rímska armáda napadnutá rozzúrenými Germánmi a doslova zmasakrovaná. Varus a veliteľský zbor spáchali samovraždu.

Suetonius popisuje ako Augustus bil v zúfalstve hlavou o dvere a volal „*Quinctili Vare, legiones redde!*" (Quinctilius Varus, vráť légie!). Tri légie stratené v Teutoburskom lese už neboli nikdy obnovené. Aj po niekoľkých rokoch boli viditeľné hrozné následky bitky. Tiberiov synovec Germanicus bol návštevou miesta šokovaný. Opis udalosti poznáme z pera Tacita: „Uprostred tábora belejúce sa kosti, rozhádzané alebo na kôpkach, ako utekali, ako sa postavili na odpor. Vedľa ležali úlomky zbraní, hnáty kostí a na kmeňoch stromov pribité lebky" (*Tacitus, Anály I*, 61).

V roku 1987 pátral nadšenec s detektorom kovov v oblasti Kalkriese pri meste Bramsche neďaleko Osnabrücku v Dolnom Sasku. Svedectvo archeologických nálezov v Kalkriese, ako ľudské a zvieracie ostatky, militária, kovania štítov, zvyšky sandálov, časti pancierov, množstvo zlatých, strieborných a bronzových mincí, nástroje, konský postroj, lekárske nástroje, prstene, šatové spony, torzá nádob sú dokladom veľkého vojnového stretu práve v roku 9 po Kr.

Zdecimovanie troch rímskych légií v Teutoburskom lese patrí medzi najväčšie porážky v histórii rímskeho vojenstva. Hranica medzi Rímskou ríšou a Germániou ostala na Rýne. Hlavu Publia Quinctilia Vara Cheruskovia odsekli a priniesli vodcovi Markomanov Marobudovi. Marobud ju následne poslal do Ríma, čo v konečnom dôsledku jeho pozíciu nezlepšilo. Rimania využili proti Marobudovi taktiku intríg a úskokov, keď poštvali proti nemu jeho následníka Katvaldu, ktorý však taktiež upadol do nemilosti svojich krajanov a vyhnal ho hermundúrsky Vibilius. Obaja veľmoži boli internovaní a ich vojenské družiny boli podľa Tacita usídlené na severnom brehu Dunaja, medzi riekami Marus a Cusus a ich kráľom sa stal kvádsky Vannius. Zriadené bolo *regnum Vannianum*, Vanniovo kráľovstvo, ktoré sa rozprestieralo

severne od stredného Dunaja na území juhozápadného Slovenska, južnej Moravy a Dolného Rakúska. Situovanie tohto nárazníkového štátu na juhozápadnom Slovensku medzi rieky Moravu a Váh potvrdili aj pohrebiská v Abraháme, Sládkovičove a Kostolnej pri Dunaji (*Kolník 1980*).

Numizmatický materiál stojí na poprednom mieste v presnosti datovania. V posledných rokoch rímskej republiky sa mincovníctvo stávalo ústredne organizovanou inštitúciou. Za cisára Augusta sa rozvinulo v pevný a prehľadný peňažný systém. Aureus, ktorý začal raziť Caesar, spolu s denárom predstavovali veľkú hodnotu. Razbu mincí z drahých kovov ponechal Augustus v kompetencii panovníka, bronzové mince vydával senát a zástupcovia provincií (*Kolníková 1980*, 14).

Zaujímavú úlohu zohrávajú nálezy legionárskych denárov. Je ich niekoľko typov. Azda najznámejšie sú exempláre, ktoré razil G. I. Caesar pri svojom ťažení v Galii. Mince razili mobilní raziči pri légiách. Tento typ denára poznáme z Bratislavy-Devína. Nie je veľmi zriedkavý a často sa ponúka aj v aukčných katalógoch. Ďalší typ legionárskeho denára poznáme z nálezu v Rusovciach. Pripisuje sa Marcovi Antoniovi (+ 30. pred Kr.), ktorého mobilní raziči pôsobili v Egypte. Známy je tým, že na lícnej strane je vlajková loď Marca Antonia a na rubovej strane sú štandardy s označením légie. Je z kvalitného striebra a preto bol tento denár obľúbený medzi vojakmi. Na naše územie sa mohol dostať aj prostredníctvom obchodníkov.

Obr. 1. Legionársky denár z Gerulaty (Bratislava-Rusovce). Mierka 1:1.

Legionársky denár s razbou 19. légie pochádza z výskumu táborovej osady (*vicus*), ktorá sa rozprestierala pred severozápadnou bránou kastela Gerulata, v priestore dnešnej Irkutskej a Maďarskej ulice (obr. 1). Podľa výsledkov archeologického výskumu sa tu nachádzala najhonosnejšia časť zástavby extravilánu kastela s murovanými stavbami jej najbohatších obyvateľov (*Schmidtová/Jezná 2003*, 19–25). Prvé doklady o kamenných múroch s vápennou dlážkou a množstvom kolkovaných tehál XIV. légie priniesol výskum pri bývalej dievčenskej kláštornej škole. (*Pichlerová 1985*, 199). Ďalšie poznatky sú z výskumov líniových stavieb, kde sme zachytili základy dvoch stavieb (*Schmidtová/Jezná 2003*, 19, 20). Veľké fragmenty vápenno-maltových maľovaných interiérových omietok, prvýkrát aj s florálnymi motívmi, svedčia o výstavnosti osady. Aj sprievodný materiál bol výnimočný. Množstvo fragmentov skla, kahance, tehly s kolkami, mince a podobne. Objavil sa tu aj malý depot, zložený z dvoch bronzových ihlíc s prehnutým ukončením (Beckmann skupina IX, forma 132 – *Beckmann 1966*), z bronzovej výrazne členenej spony a z karneolovej gemy s vyrytou postavou Minervy (*Schmidtová/Jezná 2004*, 5–13; *Schmidtová/Jezná 2005*, 2–4).

Ďalšie prekvapivé nálezy výstavných murovaných objektov táborovej osady priniesol výskum na mieste rodinného domu na Irkutskej ulici (záhrada Klimekovcov), kde sme identifikovali kamennú stavbu s podlahovým vykurovaním, ktorá predstavuje rozsiahlejší komplex. Zatiaľ z neho boli odkryté tri miestnosti s piliermi hypokausta a miestnosti s maltovo-štrkovou dlážkou s tehlovou drvinou bez podlahového vykurovania. V južnej časti sme odkryli kúrenisko (*praefurnium*). Duté tehly *tubuli* s otvormi po bokoch sú dokladom vykurovaných stien. Vznik stavby datujeme do záveru 3. storočia, zánikový horizont na základe mincí na prelom 3. a 4. storočia. Spresniť datovanie vzniku budovy s podlahovým vykurovaním bolo možné po prečítaní zvyšku päťriadkového nápisu na míľniku, ktorý sa našiel v sekundárnej polohe v kúrenisku stavby (*Schmidtová/Jezná 2003*, 23; *Kovács/Schmidtová 2011*, 311–318). Postavenie míľnika v rokoch 252 až 253 znamená, že jeho sekundárne použitie môžeme predpokladať počas III. stavebnej etapy tábora, kedy v dnešných Rusovciach vznikla zmenšená štvorcová kamenná pevnosť s mohutnými obrannými hradbami. Jej vznik datujeme do poslednej tretiny 3. storočia po Kr. alebo na začiatok 4. storočia.

Výnimočnosť nálezov táborovej osady, ktorá sa rozvíjala pozdĺž ciest vychádzajúcich z brán tábora, ešte tesnejšie spájajú naše územie s udalosťami širšieho významu, ktoré prebiehali v tej dobe na území Rímskej ríše. Rímska kanalizácia, stavba s podlahovým vykurovaním, míľnik postavený na ceste Carnuntum – Gerulata, farebné interiérové omietky, depot bronzových ihlíc so sponou a gemou, ako aj nález strieborného denára s razbou 19. légie vypovedajú o dosiaľ neznámej Gerulate a sú iba zlomkami budúcich objavov.

LITERATÚRA

Beckmann 1966 B. Beckmann: Studien über die Metallnadeln der Römischen Kaiserzeit im freien Germanien. Saalburg-Jahrb. 50, 1966, 5–100.

Hulínek/Plachá 2000 D. Hulínek/V. Plachá: Rímske stavby na Devíne vo svetle najnovších archeologických výskumov. Bratislava – Zbor. Múz. mesta Bratislavy 12, 2000, 37–48.

Kolníková 1980 E. Kolníková: Rímske mince na Slovensku. Bratislava 1980.

Kolník 1980 T. Kolník: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Bratislava 1980.

Kolník 1991 T. Kolník: Zu den ersten Römern und Germanen an der mittleren Donau im Zusammenhang mit den geplanten römischen Angriffen gegen Marbod 6 n. Chr. In: B. Trier (Hrsg.): Die römische Okkupation nördlich der Alpen zur Zeit des Augustus (Kolloquium Bergkamen 1989). Bodenaltertümer Westfalens 26. Münster 1991, 71–84.

Kovács/Schmidtová 2011 P. Kovács/J. Schmidtová: Míľnik z Gerulaty. Slov. Arch. 59, 2011, 311–318.

Pichlerová 1985 M. Pichlerová: Výskum v Bratislave-Rusovciach. AVANS 1984, 1985, 198–204.

Schmidtová/Jezná 2003 J. Schmidtová/J. Jezná: Stavba s podlahovým vykurovaním v bohatom vicuse pri Via Carnuntina. Bratislava – Zbor. Múz. mesta Bratislavy 15, 2003, 19–26.

Schmidtová/Jezná 2004 J. Schmidtová/J. Jezná: Gema s Minervou z Gerulaty-Rusoviec. Bratislava – Zbor. Múz. mesta Bratislavy 16, 2004, 5–13.

Schmidtová/Jezná 2005 J. Schmidtová/J. Jezná: Minerva z Gerulaty. Pam. Múz. 1/2005, 2–4.

Tacitus, Anály Publius Cornelius Tacitus: Agricola, Anály, Germánia, História. Bratislava, Tatran 1980.

EIN LEGIONSDENAR AUS GERULATA

Jaroslava Schmidtová – Anton Fiala

Zusammenfassung

Bei der Grabung einer Lagersiedlung (*vicus*) beim Lager Gerulata (heute Bratislava-Rusovce) wurde auch eine Münze mit der Prägung der 19. Legion gefunden, die nach einer erschütternden Niederlage im Teutoburger Wald unterging. Das Münzwesen wurde in den letzten Jahren der römischen Republik zu einer zentral organisierten Institution. Unter der Herrschaft von Augustus entwickelte sich ein starkes und übersichtliches Geldsystem. Legionsdenare stellten die Mehrheit des Umlaufgeldes dar, die von Marcus Antonius in den Jahren 34 bis 31 v. Chr. in den mobilen Münzanstalten geprägt wurde. Die mobilen Münzanstalten begleiteten seine Armee. Im Unterschied zu den Prägungen von Caesar, der das Porträt des Kaisers einführte, enthielten die Münzen das Bild der militärischen Galeere und des Legionsadlers zwischen zwei Standarten. Diese Prägungen, die sich nicht mehr wiederholten, sind durch das Anführen der Zahlen der Legionen von 1 bis 30 gekennzeichnet.

Auf Grund der Ergebnisse der archäologischen Grabung gehörte dieser Teil des Vicus zum prächtigsten Teil in der ganzen Lagersiedlung beim Kastell Gerulata. Es standen hier gemauerte Bauten von seinen reichsten Bewohnern. Große Fragmente von kalk-mörtelartigem gemaltem Innenverputz, zum ersten Mal auch mit floralen Motiven, zeugen vom prächtigen Charakter der Bauwerke. Eine Überraschung brachte die Entdeckung eines Steinbaus mit Fußbodenheizung. Auf Grund des sekundär eingemauerten Meilensteins aus den Jahren 252 bis 253 wird sein Aufbau in das Ende des 3. bis in den Anfang des 4. Jh. datiert.

Abb. 1. Ein Legionsdenar aus Gerulata (Bratislava-Rusovce). Maßstab 1:1.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 419–427.

EIN BAUKOMPLEX AUS DER RÖMISCHEN KAISERZEIT IN STUPAVA

Ein Konzept der Bauentwicklung

VLADIMÍR TURČAN

Die archäologischen Untersuchungen der Fundamente des aus der römischen Zeit stammenden architektonischen Komplexes in Stupava (Flur „Kopec") haben schon eine lange Tradition (*Ondrouch 1945-46; Kraskovská 1982; Hečková 1986*). Die Ergebnisse der Grabungen, welche in den letzten zwei Jahrzehnten stattgefunden haben, ermöglichten die Ausarbeitung eines relativ detaillierten Modells der baulichen Entwicklung dieser Fundstelle. Die folgenden Absätze befassen sich mit der aktuellen Arbeitskonzeption der Entwicklung des Baukomplexes in Stupava mit Rücksicht auf den Grundriss und die Interpretation. Angesichts der Tatsache, dass die Geländeforschung sowie die Auswertung der gewonnenen Artefakte noch im Gange sind, wird das unten dargestellte Entwicklungsmodell im weiteren Ablauf der Auswertung höchstwahrscheinlich noch korrigiert bzw. präzisiert werden.

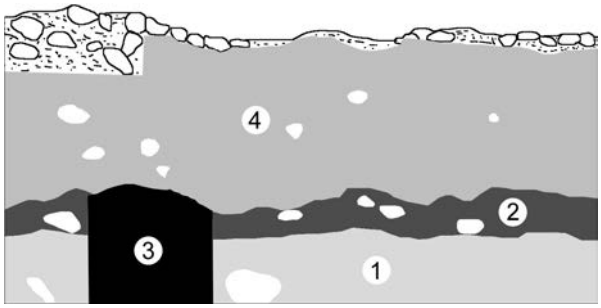

Abb. 1. Stupava. Profil eines germanischen Objekts (die Nordwand des Schnittes). 1 – Untergrund; 2 – Objektfüllung; 3 – Fundament eines Rinnenobjektes; 4 – Nivellierung der II. Phase.

Schon vor der Ankunft der Römer haben an der Fundstelle Kopec mehrere germanische Siedlungsobjekte gestanden, von denen nur einer als Wohnbau interpretiert werden kann. Durch die nachfolgende Bauaktivität der Römer wurden jedoch die unterirdischen Teile dieser Objekte dermaßen zerstört, dass ihre Grundrisse nur teilweise rekonstruierbar sind. Die Funde aus Objektverfüllungen, vor allem germanische Keramik, kann man in die erste Hälfte des 2. Jahrhunderts datieren (*Turčan 2009,* 230, 231). Im Hinblick auf die klare stratigraphische Situation (als Beispiel Abb. 1) kann man also die älteste römische Phase nicht vor die genannte Periode datieren. Dementsprechend kann man auch die ursprüngliche Ansicht von V. Ondrouch korrigieren, der den Aufbau der „römischen Station" zwischen die Jahre 107 und 114 datierte. Dabei stützte er sich auf die Funde von Tegulae mit Stempeln der Legionen X und XV, die an der Mitteldonau ausschließlich zu dieser Zeit gemeinsam stationiert waren (*Ondrouch 1945-46,* 46, 47), und zwar die Legion X in Vindobona und Legion XV in Carnuntum. Der Widerspruch in der Datierung zwischen dem Aufenthalt beider Legionen in der Region und dem Anfang der römischen Bautätigkeit anhand der Geländebeobachtungen kann z.B. damit erklärt werden, dass man zum Aufbau der Station ungenutztes, eine längere Zeit eingelagertes Material oder die Dacheindeckung eines älteren, heute nicht mehr lokalisierbaren Gebäudes benutzte (*Brandl 1999,* 34). Würde man die letztere Alternative bedenken, dann würde die Frage entstehen, ob es sich um ein Bauobjekt in der Nähe der Stupavaer Fundstelle (d. h. auf barbarischem Gebiet) gehandelt hat, oder eher um ein auseinandergenommenes Gebäude in Pannonien (diese Möglichkeit wäre wahrscheinlicher).

Als das älteste Bauobjekt am Fundort Kopec identifizierte man vorerst eine architektonische Anlage von quadratischem Grundriss mit einer Größe von etwa 30 x 30 m (Abb. 2A). Vor dem Beginn der Bauarbeiten war das Gelände planiert worden. Bei einem der dazugehörigen Objekte haben wir eine interessante Situation festgestellt. Den oberen Teil der Verfüllung bildete eine dünne Sandschicht mit eisernen Schuhnägeln von Legionärsandalen.

Von dem ältesten Baukomplex am Südhang der Anhöhe Kopec (diese Stelle wurde auch in den späteren Phasen bevorzugt) blieb nur das Fundament (Breite 45–50 cm) erhalten, bestehend aus einer Trockenmauer aus drei aufeinander gelegten Reihen von Granitsteinen örtlicher Herkunft. Die überirdischen Teile bestanden vermutlich aus einer Holz-Erde-Konstruktion, zusammengesetzt aus Flechtwänden mit Lehmbewurf. Auf die Wandoberfläche wurde eine zusammenhängende geglättete Lehmschicht aufgetragen. Noch im Nasszustand hat man diese Oberfläche – vermutlich durch Fingern – mit dichten, 1 bis 2 cm tiefen, mehrfachen Rillen bedeckt. Die Wandfläche wurde dann schließlich mit einer 7–8 mm starken Kalkputzschicht mit feinen, höchstens 3 mm großen Sandfraktionen, überzogen. Dieses Bauverfahren konnte dank der Tatsache identifiziert werden, dass die Westwand nach Osten umgekippt war, so dass die Negativabdrücke auf dem Kalkputz nach oben gelangten. Auf Grund des erhaltenen Mauerputzblocks erreichte die Höhe des Baus wenigstens 280 cm (*Staník/Turčan 2001*, 211). Die innere Gliederung des Baus konnte man im Gelände nicht erfassen – vielleicht mit Ausnahme eines schwarzen Streifens von nordsüdlicher Richtung im Westteil des von dem Fundamentgraben begrenzten Raums. Anhand der Geländebeobachtungen kann man diesen Streifen eindeutig in die älteste Bauphase datieren, doch es ist nicht völlig klar, ob es sich tatsächlich um Spuren einer inneren Trennwand handelt. Von den aufgefundenen Artefakten konnte man keinen diesem Bau zuordnen, bis auf ein eisernes Kettenhemd (*lorica hamata* – Abb. 3), gefunden im Nordteil unterhalb des verstürzten Wandputzes. Der Erhaltungszustand ermöglichte es nicht mehr, das Hemd auszurollen. Zu dieser Bauphase gehörten auch längliche Gräbchenfragmente einer Baracke, erfasst westlich des oben genannten Bauobjekts und orientiert in derselben Richtung. Die Baracke ist 170 cm breit, die Gesamtlänge konnte man nicht feststellen (*Staník/Turčan 2000*, 127). Unterhalb des verstürzten Wandputzes und in der Verfüllung der Fundamentgräbchen der Baracke fand man unsignierte Bruchstücke von Tegulae, woraus folgt, dass als Dacheindeckung gebrannte Dachziegel verwendet worden waren.

Die freigelegten Fundamentmauern dieser Phase müssen natürlich nicht unbedingt den tatsächlich bebauten Raum abgrenzen. Doch weder die Geländeforschung an der Fundstelle noch die Probegrabungen in der Umgebung haben irgendwelche Erkenntnisse bzw. Fundsituationen gebracht, die man als Belege der umliegenden Besiedlung zu dieser Phase betrachten könnte. Das Ende der ersten und der Anfang der zweiten Bauphase können nicht absolutchronologisch einreihen werden, da

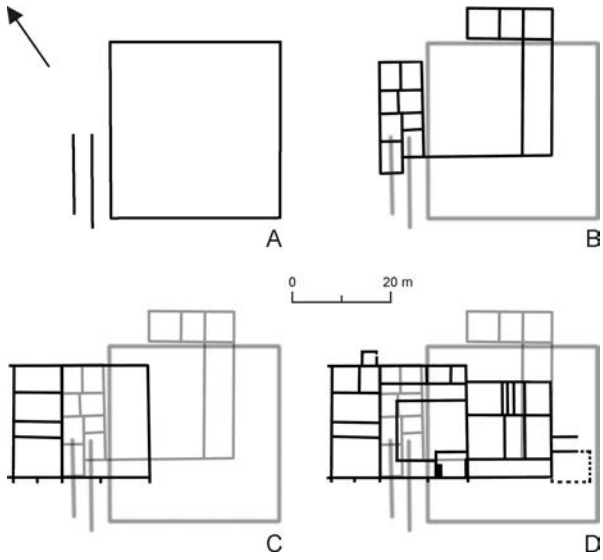
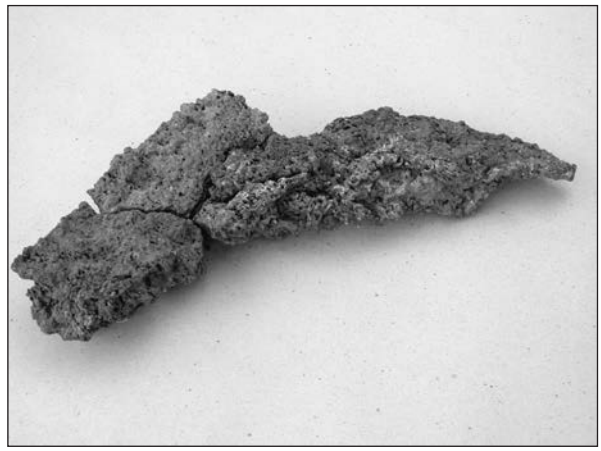

Abb. 2. Stupava. Schematische Darstellung der Bauentwicklung an der Fundstelle (Raum des sog. Kommandantenhauses nach V. Ondrouch).

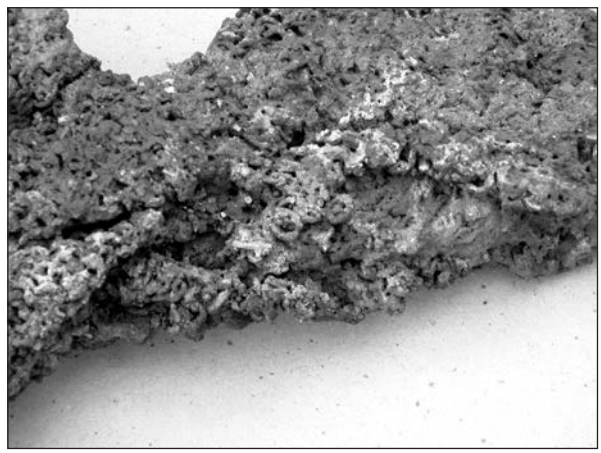

Abb. 3. Stupava. Ein eisernes Kettenhemd (lorica hamata).

die Geländesituationen in dieser Hinsicht keine relevanten Informationen geliefert haben. Den einzigen Hinweis in Form eines *terminus post quem* liefern erwähnte germanische Objekte aus der ersten Hälfte des 2. Jahrhunderts. Auf diesem Grund könnte man die erste „römische" Bauphase nur grob in die zweite Hälfte des 2. Jahrhunderts datieren.

Eine Vorstufe der zweiten Bauetappe war der Abriss des ganzen vorherigen Komplexes und die Realisierung einer völlig abweichenden Konzeption des Grundrisses (Abb. 2B). Im Westteil des Areals baute man ein Gebäude mit der Längsachse in nordsüdlicher Richtung und mit acht flächig ungleichen Räumen aufgeteilt in zwei Trakte. Im weiteren Verlauf hat man an dieses Gebäude von Norden aus noch zwei weitere Räume angebaut. Nordöstlich des Gebäudes konnte dank der Ausgrabungen noch ein weiteres L-förmiges Bauobjekt aus dieser Phase identifiziert werden. In seinem Nordflügel – ebenfalls mit zwei Trakten – wurde die Längsachse in Ost-West Richtung angelegt. Die Fundamentebenen des Ostflügels dieses Gebäudes, dessen Längsachse in nordsüdlicher Richtung verlief, waren mit Rücksicht auf die starken Baueingriffe der nachfolgenden dritten Phase im Grundriss nur teilweise rekonstruierbar. Die innere Gliederung konnte man nicht erfassen. Das westliche längliche Gebäude war mit dem L-förmigen Trakt im Süden durch eine Umfriedung verbunden, so dass ein Innenhof entstand (*Turčan 2007,* 121). Im Nordwestteil konnte man zwischen den beiden Gebäuden des Komplexes keine Spuren der Mauer feststellen. An dieser Stelle befand sich möglicherweise entweder eine einfachere Einfriedung mit Eingangstor (archäologisch nicht nachgewiesen), oder dieser Raum war frei. Die letztere Alternative könnte man in Erwägung ziehen, wenn der untersuchte Baukomplex aus dieser Phase nur Teil eines größeren bebauten Areals wäre, so dass die eigentliche Fortifikation im Außenbezirk und die erfassten Gebäude vermutlich im Kern liegen würden. Diese Annahmen kann man vorerst jedoch mit keinen Geländebeobachtungen unterstützen.

Nur sehr wenig konnte man über die angewandten Bautechniken in der zweiten Phase feststellen. Die Konstruktionen waren meistens bis zur Ebene der Fundamentgräben auseinandergenommen. Nur in einigen Abschnitten, vor allem dort, wo das unterirdische Mauerwerk als Fundament für die Gebäude der jüngsten (dritten) Phase diente, blieb die ursprüngliche, wenn auch ziemlich beschädigte Bausubstanz erhalten. Das Fundament baute man aus Bruchstein von kleineren Ausmaßen und aus Fragmenten von Tegulae, verbunden durch einen nicht gerade hochwertigen Kalkmörtel. Doch wenigstens die erste oberirdische Schicht bestand aus Bruchsteinen örtlicher Herkunft, verbunden durch einen qualitätsvollen weißen Kalkmörtel. Die Schicht war oben abgeflacht und die gewünschte horizontale Ebene erreichte man auch durch einen Mörtelaufguss. Diese Situation war in der Nordmauer des Nordflügels des östlichen Gebäudes deutlich erhalten. Die Frage ist, welche Technik bei den oberirdischen Mauerteilen benutzt wurde. Mann kann nur vermuten, dass es sich, ähnlich wie beim Bau der ersten Phase, um Holz-Erde-Konstruktionen handelte. In Erwägung kommen zwei Möglichkeiten. Zum einen hätten die oberirdischen Teile aus ungebrannten Ziegeln gebaut werden können. Während der Ausgrabungen fand man jedoch nur einen einzigen Lehmziegel, sekundär im Fundament des einfachen Anbaus aus der dritten Phase verwendet. Auch wenn dieses Material nach der Destruktion des Baus natürlich den Wetterbedingungen unterlag, zeigt sich doch die zweite Alternative als wahrscheinlicher, und zwar Wände aus Flechtwerk mit Lehmbewurf. Die Wände waren beidseitig mit Lehm oder Kalkputz bestrichen. Man konnte weder von einer Bodenheizung noch von einem Fußbodenbelag irgendwelche Spuren finden. Als Fußboden dienten also entweder Holzdielen oder gestampfter Lehm.

Das Gesamtbild der II. Bauphase wurde in 3D-Form rekonstruiert (Abb. 4 – die 3D-Rekonstruktion realisierte man im Rahmen des Projekts *Transformation: Die Entstehung einer gemeinsamen Kultur in den Nordprovinzen des römischen Reiches von Britannien bis zum Schwarzen Meer*).

Es ist anzunehmen, dass der Baukomplex nicht zur Unterkunft von Zivilpersonen sondern eher von Mitgliedern einer kleineren Militärbesatzung dienen sollte – vielleicht abkommandierten Legionssoldaten aus Carnuntum. Unklar bleibt der politische Hintergrund ihrer Anwesenheit an diesem Ort. Es bietet sich die Erklärungsmöglichkeit, dass dies die Situation nach den Markomannenkriegen erforderte, als unter Kaiser Commodus der Frieden zwischen den Römern und Germanen geschlossen wurde. Rom hat sich die Kontrolle über die schmale Uferzone auf der nördlichen (d. h. barbarischen) Seite der Mitteldonau beibehalten und vielleicht bot gerade diese Abmachung die Legitimität für die römischen Stützpunkte im Grenzgebiet des mitteleuropäischen Barbarikums. Diese Annahmen sind jedoch rein hypothetisch. Möglich ist auch die Existenz einer Handelsstation (mit Rücksicht auf lokale Verhältnisse wahrscheinlich unter militärischer Kontrolle) mit der Funktion eines Vermittlers im Regionalhandel mit Pannonien und zugleich eines Kontrollpunktes der Verhältnisse auf der Bernsteinstraße, die im 3. Jahrhundert einen erhöhten Verkehr und Handelsaustausch erlebt hat (*Hečková 1982*, 5–77).

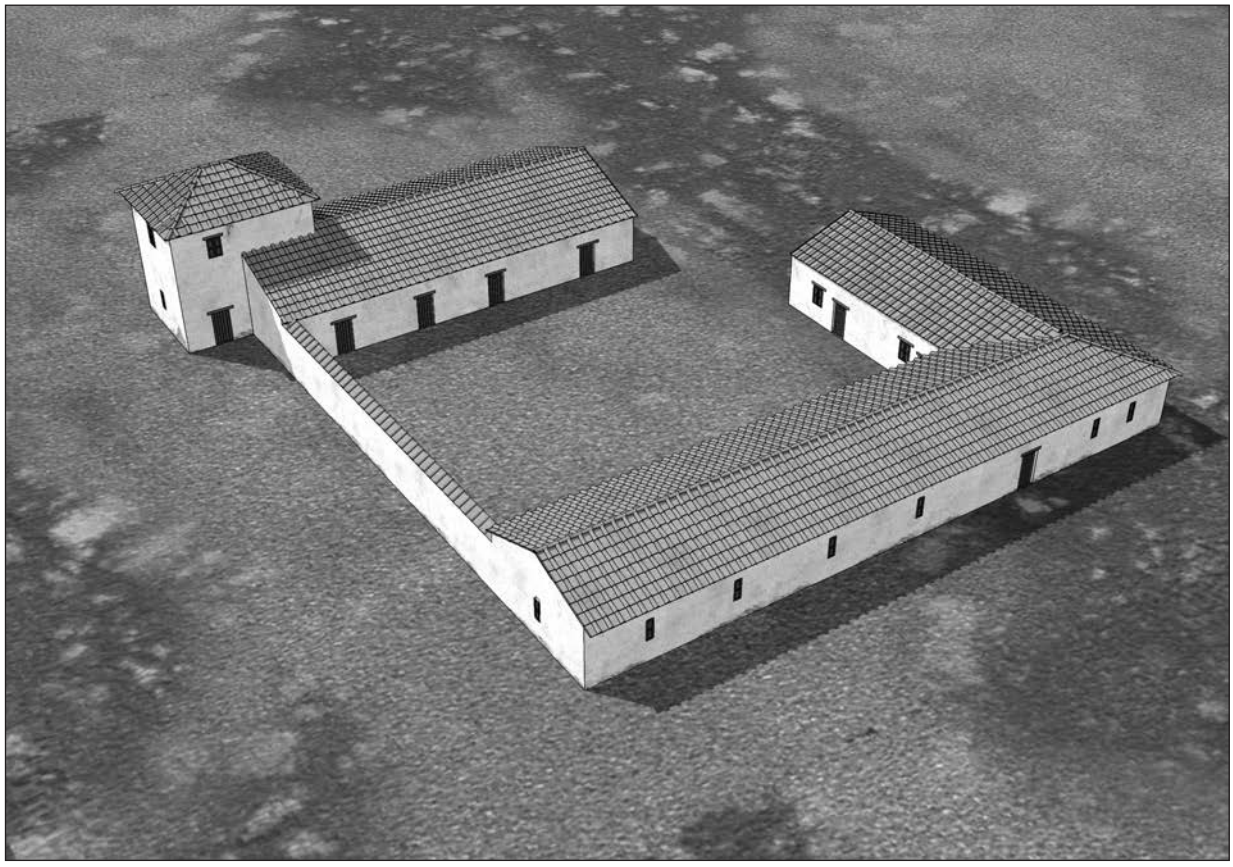

Abb. 4. Stupava. Raumrekonstruktion der II. Phase.

Die dritte und letzte Phase der Bauentwicklung ist durch den größten Umfang an erhaltenen Bauresten belegt. Das betrifft nicht nur die Fundamente sondern in Einzelfällen auch die oberirdischen Mauern, obwohl nur in Trümmern. Dem Aufbau in dieser Phase ist ein umfangreicher Abriss des Großteils der älteren Bebauung vorangegangen. Belassen wurden nur diejenigen Abschnitte, die zu den Fundamentteilen der neuen, von der vorigen Phase völlig abweichenden Baukonzeption werden sollten. Es ist nicht klar, ob auch die ursprünglichen oberirdischen Mauern in einigen Abschnitten innerhalb der neuen Baumasse überdauert haben. Die Fundsituation zeigt an einigen Stellen (Südmauer des Hauptgebäudes), dass die oberirdischen Mauern aus viel hochwertigerem Material erbaut waren. Diese Feststellung muss natürlich nicht für den ganzen Komplex gelten, z. B. für die inneren Trennwände u. ä.

Den Kern des Komplexes der III. Phase, der am Ende äußerst kompliziert war (Abb. 5), stellt ein Dreiraumgebäude von quadratischem Grundriss dar (Abb. 2C). Sein mittlerer, schmalster Raum diente vermutlich als Eingangskorridor zu den Seitenräumen und zu dem im Osten angebauten quadratischen Hof. Der Hof wurde von einer Umfassungsmauer mit äußeren Stützen umgeben. Im weiteren Entwicklungsverlauf wurde der Hof bebaut. Entlang der Nordmauer baute man drei ungleich große Räume und in der Südostecke einen anderen unabhängigen Raum. Der ganze Hof mit der Ausnahme der Ostwand war durch einen U-förmigen Gang verbunden. Die Heizanlage, die im Norden von außen zugebaut war, bediente durch die Bodenheizung drei Räume. Diese entstanden durch die Aufteilung des Nordraumes des ursprünglichen Baukerns. Der ältere Boden aus Lehm wurde durch einen qualitätsvollen gegossenen Mörtelboden ersetzt. Im Osten hat man einen neuen großen Gebäudeteil zugebaut, so dass die Baufläche zweimal so groß wurde. Beide Teile dieses im Grundriss komplizierten Baus (von V. Ondrouch als Kommandantengebäude – *praetorium* – bezeichnet: *Ondrouch 1940-41*, 48–56) waren im Südteil durch einen Gang in der ganzen Baulänge verbunden. Der neu zugebaute Komplex umfasste den Nord- und Ostflügel mit mehreren ungleich großen Räumlichkeiten. In der Mitte befand sich ein Hof. Der Nordflügel, ursprünglich durch drei Trennwände geteilt (Abb. 2D), wurde im Laufe der Gebäudenutzung so umgebaut, dass hier vier Trennwände und in der Mitte ein Ofen entstanden. Von dem Ofen ist nur das Fundament erhalten, so dass seine Funktion unklar bleibt (Backofen?). Zur Ostmauer des jüngeren Komplexes bau-

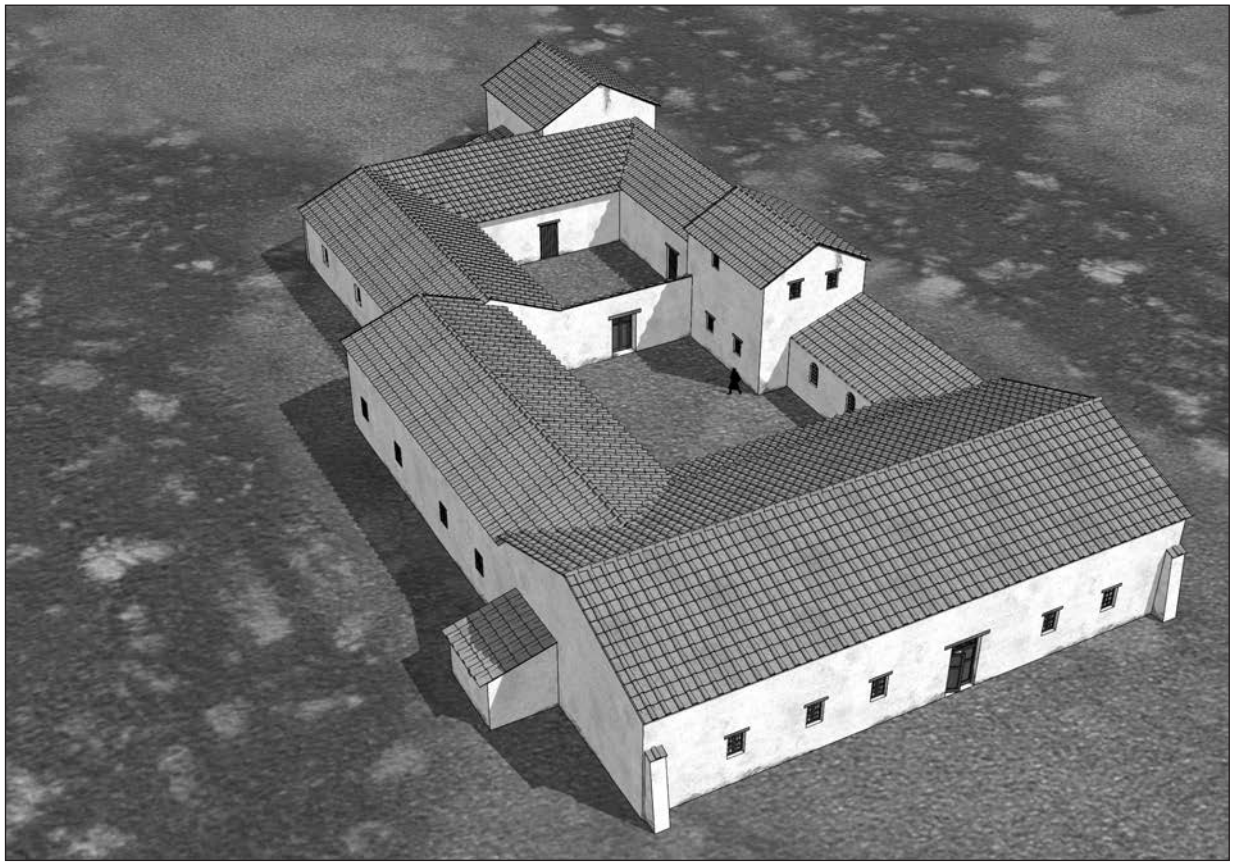

Abb. 5. Stupava. Raumrekonstruktion der III. Phase.

te man eine Heizanlage hinzu und auch einen weiteren anliegenden Raum auf deren Südseite. Dieser Raum, sowie ein anderer im Westen, sind durch Bodenkanälchen beheizt worden. Die meisten Räume waren mit einem qualitätsvollen gegossenen Mörtelboden ausgestattet (*Turčan 2004*, 187, 188). Zu diesem komplizierten doppelten Komplex wurden auf der Südseite des ursprünglichen Gebäudes und auf der Nordseite des östlichen Komplexes weitere Räume zugebaut – anhand der erhaltenen Fundamentebenen von minderwertigem Charakter, vermutlich von einer Holz-Erde-Konstruktion (vielleicht Vorratsräume, Stallungen u. ä).

Zur Zeit der höchsten Blüte war der ganze Komplex mit einer Umfassungsmauer umgeben. Beinahe der ganzen Länge entlang blieben davon die Fundamentteile erhalten, bestehend aus Granitbruchstein verbunden durch hochwertigen Kalkmörtel. Die Eingänge – in der Mitte der Seiten annehmbar – wurden nicht erfasst. Die Maueröffnungen befanden sich vermutlich erst im oberirdischen Bereich.

In der Südwestecke der Umfassungsmauer baute man ein Steinbad mit Hypokaustum (*Ondrouch 1945-46*, 5–11). Das Bad stellt heute das am besten erhaltene Gebäude des ganzen Komplexes dar. In der Südostecke der Befestigung befand sich ein Wasserbehälter, durch die Kanalisation mit dem Bad verbunden.

Außerhalb der umfriedeten Fläche, bei der Südmauer, befand sich an der Stelle eines früheren Gebäudes ein Getreidespeicher (*Hečková 1986*, 386). Die Befundsituation in diesem Abschnitt des Areals ist aber dermaßen zerstört, dass weder der Grundriss noch die Zeitabfolge rekonstruiert werden können – die ursprünglichen Bauten an dieser Stelle haben jedoch vermutlich bereits vor der Erbauung der Umfassungsmauer bestanden.

Den Baukomplex der III. Phase kann man als eine Residenz mit relativ hohem Lebensstandard charakterisieren (Bodenheizungen, komplizierter Grundriss, bemalter Verputz). Die Bauten deuten an, dass sich der vorwiegend militärische Siedlungscharakter in einen zivilen verwandelte. Es handelte sich vermutlich um einen Bau vom Typ *villa rustica*, natürlich mit gewissen Spezifika und Beschränkungen verbunden mit der konkreten Lage der Fundstelle in barbarischem Umfeld.

Das Ende der Besiedlung in Stupava wurde allem Anschein nach von keinem katastrophalen Ereignis begleitet. Es scheint, als wäre der Komplex verlassen und seinem Schicksal überlassen worden. Ähnlich

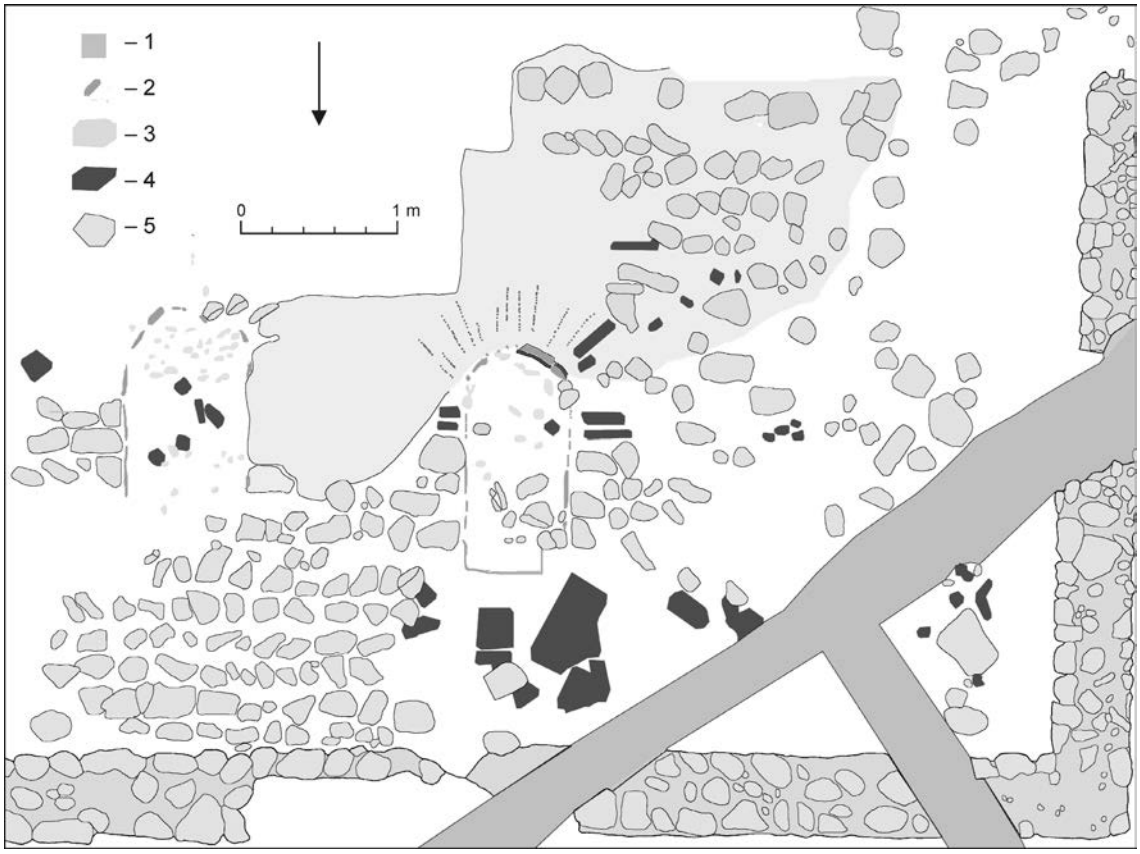

Abb. 6. Stupava. Eine gekippte Atriumwand mit Fensteröffnungen.

wie im Fall der Gründung der Anlage oder deren Umbauten, kann man auch beim Untergang den historischen Hintergrund des Wegzuges der Bewohner nicht identifizieren. Anhand des Fundinventars hat das Areal noch im Laufe des 3. Jahrhunderts seine Funktion erfüllt und war also eine lebendige Siedlungseinheit. Das Ende der Besiedlung kann man vorläufig an die Wende zwischen dem 3. und 4. Jahrhundert datieren.

Durch die Befundsituationen an einigen Stellen sind die Wanddestruktionen belegt. Den wichtigsten Beleg in dieser Hinsicht repräsentiert ein Teil der Nordwand des Hof, der als Ganzes in den Innenraum gekippt war. Erhalten blieb eine relativ kompakte Fläche von ca. 24 m^2 mit der Höhe von 4 m und mit zwei Fensteröffnungen (Abb. 6 – *Turčan 2002*, 325–329). Einen weiteren Befund dieser Art erfasste man südlich des jüngeren (östlichen) Gebäudes der III. Bauphase. Das Mauerwerk war in diesem Fall kompakt nach Norden umgekippt, doch – außer den gut sichtbaren Mauerscharen – ohne weitere architektonische Elemente. Die Untergangssituation des Baukomplexes konnte auch in der Südwestecke des Hof identifiziert werden. Auf der Ebene des Stampflehmbodens befanden sich Fragmente der Dachbedeckung, abgerutscht vom Dach. Die Tatsache, dass die Dachziegel nicht mehr weggeräumt wurden, datiert die festgestellte Fundsituation in den gleichen Horizont wie die umgekippten Mauern. Unter der Baukeramik fand man auch mehrere Imbrices mit dem Stempel LEGXGAN, eingeprägt mit derselbem Prägestempel (*Staník/ Turčan 2001,* 211). Die Legion X bekam in den Jahren 198–222 den Beinamen Antoniniana und im 3. und 4. Jahrhundert beteiligte sie sich auch an den Bauaktivitäten jenseits der Donau (*Weber 1977,* 43–53). In diese Periode kann man auch ihre Bautätigkeit in Stupava datieren.

Die umgekippten Mauern enthielten genug Masse zur Bestimmung des verwendeten Baumaterials. Während das Fundament aus örtlichem Granitbruchstein gebaut war, benutzte man für die oberirdischen Teile einen leichteren porösen Travertin, importiert aus der Umgebung des Zusammenflusses von Donau und March, doch man kann nicht genau bestimmen, von welcher Seite der Donau. Das umgekippte Mauerwerk vom Ostteil des Gebäudes war ebenfalls aus dem obengenannten Travertin in Verbandtechnik gebaut, doch zwischen einzelnen Scharen befand sich je eine dünne Lehmschicht.

Die Ursachen für den Mauerverfall einige Zeit nach dem Wegzug der Einwohner kann man in einem Erdbeben suchen. Dieses betraf die ganze Region am Ende des 4. Jahrhunderts und es ist sowohl durch schriftliche Quellen als auch durch Fundsituationen in Carnuntum belegt (*Kandler 1989,* 313–336; *Kandler/Decker/Gangl 2007,* 116–132; *Stiglitz/Jilek 1997,* 70). Die Gebäudereste sind höchstwahrscheinlich weiterhin auch von den Germanen aus der Umgebung verwüstet worden.

LITERATUR

Brandl 1996 — U. Brandl: Untersuchungen zu den Ziegelstempeln römischer Legionen in den nordwestlichen Provinzen des Imperium Romanum Katalog der Sammlung Julius B. Fritzemeier. Passauer Universitätsschr. z. Arch. 6. Passau 1999.

Hečková 1982 — J. Hečková: Podiel výrobných centier rímskych provincií na spoločensko-ekonomickom vývoji naddunajského barbarika vo svetle rímskych importov. Slov. Arch. 30, 1982, 5–77.

Hečková 1986 — J. Hečková: Römischer Baukomplex in Stupava. Arch. Rozhledy 38, 1986, 378–394.

Kandler 1989 — M. Kandler: Eine Erdbebenkatastrophe in Carnunutum? Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 41, 1989, 313–336.

Kandler/Decker/Gangl 2007 — M. Kandler/K. Decker/G. Gangl: Archäologische Befunde von Erdbebenschäden im Raum von Carnuntum und ihre seismotektonische Interpretation. In: G. H. Waldherr/A. Smolka (Hrsg.): Antike Erdbeben im alpinen und zirkumalpinen Raum. Stuttgart 2007, 116–132.

Kraskovská 1982 — Ľ. Kraskovská, Revízny výskum rímskej stanice v Stupave v rokoch 1978 a 1979. Zbor. SNM 76, Hist. 22, 1982, 51–73.

Ondrouch 1940-41 — V. Ondrouch: Rímska stanica v Stupave a rímske stavebné stopy v Pajštúne. Hist. Slov. 1–2, 1940-41, 44–107.

Ondrouch 1945-46 — V. Ondrouch: Rímske stanice v Stupave a v Pajštúne. Hist. Slov. 3–4, 1945-46, 1–58.

Staník/Turčan 2000 — I. Staník/V. Turčan: Pokračovanie revízneho výskumu Stupave. AVANS 1999, 2000, 127.

Staník/Turčan 2001 — I. Staník/V. Turčan: Zum Untergangshorizont der römischen Station in Stupava. Anodos. Studies of Ancient World 1, 2001, 209–213.

Stiglitz/Jilek 1997 — H. Stiglitz/S. Jilek: Die Ausgrabungen im Auxiliakastell von Carnuntum 1977–1988. In: H. Stiglitz (Hrsg.): Das Auxiliarkastell Carnuntum 1. Forschungen 1977–1988. Österreichisches. Arch. Inst. Sonderschr. 29. Wien 1997, 13–146.

Turčan 2002 — V. Turčan: Wall engraving of the villa rustica in Stupava. Anodos. Studies of Ancient World 2, 2002, 325–329.

Turčan 2004 — V. Turčan: Ďalšia sezóna revízneho výskumu stavebného komplexu z doby rímskej v Stupave. AVANS 2003, 2004, 187, 188.

Turčan 2007 — V. Turčan: An Attempt at a Three-Dimensional Reconstruction of a Roman Building Complex in Stupava (A Prelimenary Report). In: Anodos, Suppl. 4. Trnava 2007, 119–124.

Turčan 2009 — V. Turčan: Zázemie rímskej stanice v Stupave (Das Umfeld der römischen Station in Stupava). In: M. Karwowski/E. Droberjar (Eds.): Archeologia barbarzyńców 2008. Powiazania i kontakty w świecie barbarzyńskim. Collectio Arch. Ressoviensis 13. Rzeszów 2009, 229–236.

Weber 1977 — E. Weber: Die Geschichte der 10. Legion. In: Vindobona. Die Römer im Wiener Raum. Wien 1977, 43–53.

STAVEBNÝ KOMPLEX Z DOBY RÍMSKEJ V STUPAVE

Náčrt stavebného vývoja

Vladimír Turčan

Súhrn

Archeologický výskum základov stavebného komplexu z doby rímskej v Stupave (poloha Kopec) má už dlhú tradíciu. Výsledky terénnych prác v posledných dvoch desaťročiach umožnili vypracovať relatívne podrobný model stavebného vývoja lokality.

Už pred príchodom Rimanov stálo na Kopci niekoľko germánskych sídliskových objektov, ktorých výplň možno datovať do prvej polovice 2. storočia. To umožňuje korigovať názor V. Ondroucha, ktorý kládol postavenie „stanice" medzi roky 107–114.

Z najstaršej antickej stavby, postavenej na južnom svahu Kopca (toto miesto bolo uprednostnené aj pri ďalších etapách), sa zachoval základový pás (šírka 45–50 cm) tvorený troma na seba naukladanými a na sucho spájanými radmi riečnych žulových kameňov miestnej proveniencie. Nadzemnú hmotu tvorila pravdepodobne drevozemná konštrukcia z vypletaných stien s hlineným výmazom a vyhladeným povrchom. Pred zaschnutím boli do povrchu steny pravdepodobne prstami vyryté 1 až 2 cm hlboké a husto nanesené viacnásobné žliabky. Tie nakoniec prekryla 7–8 mm hrubá vrstva vápennej omietky. Tento stavebný postup sa podarilo identifikovať vďaka tomu, že západná stena sa zrútila sklopením smerom na východ, takže sa negatívne odtlačky na vápennej omietke ocitli na hornej strane. Podľa zachovaného bloku omietky dosahovala stavba výšku minimálne 280 cm. Vnútorné členenie stavby sa nezistilo, snáď s výnimkou čierneho pásiku severojužnej orientácie v západnej časti priestoru. K tejto stavbe možno priradiť nález železnej krúžkovej košele (*lorica hamata*), ktorá sa našla v severnej časti pod spadnutou omietkou. Súčasťou tejto stavebnej etapy bol aj rovnako orientovaný pozdĺžny žľabový barak, zachytený západne od vyššie opísanej stavby.

Pod spadnutou omietkou a v zásype základovej ryhy žľabového baraku sa našli nesignované fragmenty tegúl, čiže ako krytina sa využívala pálená škridla. Odkryté základové murivá tejto etapy nemusia samozrejme vymedzovať skutočne zastavaný priestor. Terénny výskum ani sondáže v okolí však nepriniesli žiadne poznatky či nálezové situácie, ktoré by bolo možné považovať za doklady okolitého osídlenia v tejto etape.

Zánik prvej stavebnej etapy a počiatok druhej etapy nie je možné spoľahlivo absolútne datovať, nakoľko terénne situácie neposkytli v tomto smere žiadne relevantné informácie. Jedinú indíciu v podobe *terminus post quem* poskytujú spomenuté germánske objekty z prvej polovice 2. storočia. Na tomto základe možno prvú „rímsku" stavebnú etapu len rámcovo zaradiť do druhej polovice 2. storočia.

Predstupňom druhej stavebnej etapy bolo asanovanie predchádzajúceho komplexu. V západnej časti areálu bola postavená budova s dlhšou osou v severojužnom smere s ôsmimi miestnosťami rozdelenými do dvoch traktov. K budove boli v ďalšom priebehu pristavané zo severu ešte dve miestnosti. Takisto dvojtraktoré severné krídlo malo dlhšiu os v smere od východu k západu. Základové úrovne východného krídla tejto budovy, s dlhšou osou v severojužnom smere, boli vzhľadom na stavebné zásahy nasledujúcej tretej etapy pôdorysne len neúplne rekonštruovateľné. Jej vnútorné členenie sa nepodarilo zistiť. Budovy boli na juhu spojené ohradou, takže v strede vznikol dvor. Žiadne stopy po stavebnej činnosti neboli zistené v severozápadnej časti komplexu. Možno sa tu nachádzala vstupná brána (archeologicky nezistená) alebo bol priestor voľný. Druhá alternatíva by zrejme prichádzala do úvahy v prípade, ak by sa nachádzala vo vonkajšom okruhu fortifikácia a zistené stavby by boli jej jadrom.

Len málo poznatkov sa zistilo k použitým stavebným technológiám druhej etapy. Jej konštrukcie boli väčšinou rozobrané až po úroveň základových špár. Na niektorých úsekoch bola zachovaná pôvodná stavebná hmota vybudovaná z lomového kameňa menších rozmerov a fragmentov tegúl spájaných nie príliš kvalitnou vápennou maltou. Avšak minimálne prvá nadzemná vrstva pozostávala z lomového kameňa miestnej proveniencie s kvalitnou bielou vápennou maltou. Vrstva bola na povrchu zarovnaná a vodorovná úroveň bola dosiahnutá aj naliatím malty. Otázne je, aká technológia bola použitá u nadzemných častí murív. Treba uviesť, že sa nedochovala žiadna terénna situácia, ktorá by túto otázku osvetľovala. Zrejme išlo o drevozemné konštrukcie z nepálených tehál alebo z prútenej konštrukcie vymazávanej hlinou. Steny boli obojstranne omietnuté hlinou alebo vápennou omietkou. Nenašli sa žiadne stopy po podpodlahovom vykurovaní ani po dlážkach. Ako podlaha teda slúžili buď drevené dosky alebo udupaná zem.

Stavebný komplex druhej fázy slúžil zrejme pre menšiu vojenskú posádku. Otázkou ostáva politické pozadie jej prítomnosti. Ponúka sa možnosť, že tak bolo po markomanských vojnách, keď bol za cisára Commoda uzavretý mier medzi Rimanmi a Germánmi. Rímu bola ponechaná možnosť kontroly úzkeho pobrežného pásu na severnej strane Dunaja a snáď práve táto dohoda dávala legitimitu výstavbe rímskych oporných bodov v prihraničnom barbariku. Z úvah nemožno vypustiť ani predpoklad, že išlo o obchodnú stanicu.

Tretia a záverečná etapa stavebného vývoja lokality je doložená najväčším objemom zachovaných stavebných zvyškov. Týka sa to nielen základových častí, ale v ojedinelých prípadoch sú doložené aj nadzemné murivá, aj keď len v deštruovanom stave. Výstavbe tejto etapy prechádzala rozsiahla asanácia prevažnej časti staršej zástavby. Ponechané boli len úseky, ktoré sa mali stať základovými časťami pre murivá novej, od predchádzajúcej etapy úplne odlišnej stavebnej koncepcie. Nie je jasné, či boli aj pôvodné nadzemné murivá ponechané na niektorých úsekoch v predchádzajúcej hmote. Situácia dochovaná v niektorých miestach (južný múr hlavnej budovy) ukazuje, že nadzemné múry boli vybudované z oveľa kvalitnejšieho materiálu. Toto pozorovanie samozrejme nemuselo platiť pre celý komplex, napr. pre vnútorné priečky a podobne.

Jadrom komplexu III. etapy bola trojpriestorová stavba štvorcového pôdorysu. Jej stredná a najužšia miestnosť bola zrejme vstupnou chodbou do bočných miestností a do východného dvora štvorcového pôdorysu ohraničeného obvodovým múrom. V ďalšom vývoji boli pozdĺž jeho severného múru pristavané tri nerovnako rozľahlé miestnosti a do juhovýchodného nárožia samostatná miestnosť. Dvor s výnimkou východnej steny bol prepojený chodbou v tvare písmena U. Z vonkajšej strany bolo na severe pristavané kúrenisko, z ktorého sa obsluhovali tri miestnosti, vzniknuté delením severnej miestnosti pôvodného stavebného jadra. Podlaha zo zeminy bola nahradená liatou maltovou dlážkou.

Na východe bola pristavaná nová časť, takže sa plocha areálu takmer zdvojnásobila. Obe časti stavby (podľa V. Ondroucha tzv. veliteľská budova) boli na juhu prepojené chodbou. V novo pristavanom komplexe bolo vybudované severné a východné krídlo s plošne nerovnako veľkými miestnosťami. V strede sa nachádzal dvor. Severné krídlo bolo v priebehu využívania budovy prestavané, vznikli štyri priečky v strede s pecou (na pečenie chleba?). K východnému múru mladšieho komplexu bolo pristavané kúrenisko a ďalšia samostatná miestnosť, ktorá priliehala ku kúrenisku z juhu. Táto miestnosť, ako aj ďalšia pristavaná zo západu, boli vykurované kanálikmi pod podlahou. Väčšina miestností bola opatrená kvalitnou liatou maltovou dlážkou.

K južnej strane pôvodného traktu a k severnej strane východného komplexu boli pristavené ďalšie miestnosti, podľa zachovaných základových úrovní málo kvalitného charakteru, zrejme drevozemnej konštrukcie. Slúžili snáď ako sklady, stajne a podobne. V dobe svojho vrcholného obdobia bol komplex ohradený obvodovým múrom. Zachovala sa z neho základová časť pozostávajúca z lomového žulového kameňa, spájaného kvalitnou vápennou maltou. Vstupy, ktoré možno predpokladať v strede jednotlivých strán, však zistené neboli.

V juhozápadnom nároží boli postavené kamenné kúpele s hypocaustom. V juhovýchodnom nároží sa nachádzala zas nádrž na vodu, kanalizáciou prepojená s kúpeľmi. Zvonka ohradeného areálu, pri jeho južnom múre, stála obilnica na mieste inej pôvodnej budovy. Situácia je v tejto časti však zničená natoľko, že neumožňuje pôdorysnú ani chronologickú rekonštrukciu.

Stavebný komplex III. etapy možno charakterizovať ako sídlisko s istým luxusom (podpodlahové vykurovania, zložito členený pôdorys, maľovaná omietka). Ťažiskovo vojenský charakter sa tak zmenil na civilný. Išlo zrejme o stavbu typu *villa rustica*, samozrejme s obmedzeniami jej primárneho charakteru a funkcie, ktoré vyplývajú z konkrétneho situovania lokality v barbarskom prostredí.

Záver osídlenia v Stupave pravdepodobne nesprevádzala nejaká katastrofická udalosť. Zdá sa, že komplex bol opustený a ponechaný osudu. Podobne ako v prípade jeho založenia, či prestavieb, ani v prípade jeho zániku nie je možné identifikovať konkrétne historické pozadie odchodu jeho obyvateľov. Podľa nálezového fondu ešte v priebehu 3. storočia plnil areál svoju funkciu a bol teda živým sídelným celkom. Ukončenie osídlenia možno predbežne datovať na prelom 3. a 4. storočia.

V nálezových situáciách je na niektorých miestach doložená deštrukcia stien budov. Najvýznamnejší doklad v tomto zmysle predstavuje časť severnej steny átria, sklopenej do jeho vnútra. Zachovala sa pomerne kompaktná plocha s dvoma okennými otvormi. Ďalšia podobná situácia bola zistená južne od mladšej (východnej) budovy III. stavebnej etapy. Murivo bolo v tomto prípade sklopené kompaktne na sever, avšak okrem dobre viditeľného riadkovania bez ďalších architektonických prvkov. Zániková situácia stavebného komplexu bola zistená aj v juhozápadnom nároží átria. Na úrovni dlážky z udupanej zeminy sa nachádzali fragmenty strešnej krytiny, zosunutej zo strechy. Vyskytli sa medzi nimi aj fragmenty imbrexov s kolkom LEGXGAN, vyrazených rovnakým razidlom. Desiata légia sa v 3. a 4. storočí podieľala aj na stavebných aktivitách za Dunajom – v tomto kontexte možno datovať aj jej stavebnú činnosť v Stupave.

Sklopené murivá zachovali dostatok hmoty k určeniu použitého stavebného materiálu. Kým základy boli budované z miestneho lomového žulového kameňa, na nadzemné časti použili ľahší pórovitý travertín, dovážený z oblasti sútoku Dunaja s Moravou. Murivo sklopené z východnej časti stavby, bolo takisto budované z uvedeného travertínu riadkovou technikou, avšak medzi každým riadkom sa nachádzala tenká vrstva zeminy.

Príčiny rozpadu murív istú dobu po odchode obyvateľov z murovaného areálu v Stupave možno hľadať v zemetrasení, ktoré celú oblasť postihlo koncom 4. storočia a ktoré je doložené v písomných prameňoch aj nálezovými situáciami v Carnunte. Zrejme naďalej prebiehala aj exploatácia budov Germánmi, ktorí žili v okolí.

Obr. 1. Stupava. Profil germánskeho objektu (severná strana rezu). 1 – podložie; 2 – výplň objektu; 3 – základy žľabového objektu; 4 – planírka II. fázy.

Obr. 2. Stupava. Schematické zobrazenie stavebného vývoja na nálezisku (priestor tzv. veliteľského domu podľa V. Ondroucha).

Obr. 3. Stupava. Železný krúžkový pancier (*lorica hamata*).

Obr. 4. Stupava. Rekonštrukcia stavebného komplexu II. fázy.

Obr. 5. Stupava. Rekonštrukcia stavebného komplexu III. fázy.

Obr. 6. Stupava. Zrútený múr s okennými otvormi.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 429–433.

VÝROBA ALKOHOLU NEBO TLAKOVÝ HRNEC?

JARMILA VALENTOVÁ – RADKA ŠUMBEROVÁ

Z materiálu získaného archeologickým výzkumem Národního muzea prováděným Jiřím Břeněm v letech 1954-55 na keltském oppidu Třísov byl rekonstruován neobvyklý keramický předmět tvaru poklice s krátkou trubicí místo úchytky a s kruhovým otvorem (NM, inv. č. H1 141 802). Pochází z vrstvy v sondě B a jeho původní funkce si zasluhuje bližšího rozboru.

POPIS PŘEDMĚTU

Poklice s vyšším klenutým pláštěm a jednoduchým neodsazeným okrajem slabě zúženým. Úchytka je tvořena širší otevřenou trubicí ukončenou vodorovně seříznutým okrajem, mírně zesíleným. Ve stěně trubice, v místech, kde nasedá na plášť, byl ještě před vypálením prořízнut příčně menší kruhový otvor. Poklice je vyrobena z hrubšího materiálu s výraznou příměsí bílého drceného křemene, viditelnou zejména na vnitřním povrch,u, vnější povrch je upravovaný. Pravděpodobně byla stavěna z hliněných válečků a obtáčena, jak naznačuje zvlnění vnitřního povrchu. Rozměry: prům. okraje pláště 175–180 mm, vnější prům. trubice 33–45 mm, světlost 20 mm, světlost příčného otvoru 11–13 mm. Mocnost stěny nádoby 5–6 mm. Poklice je z velké části rekonstruována, zachována je však kompletní trubice i s bočním otvorem a celý profil pláště (obr. 1).

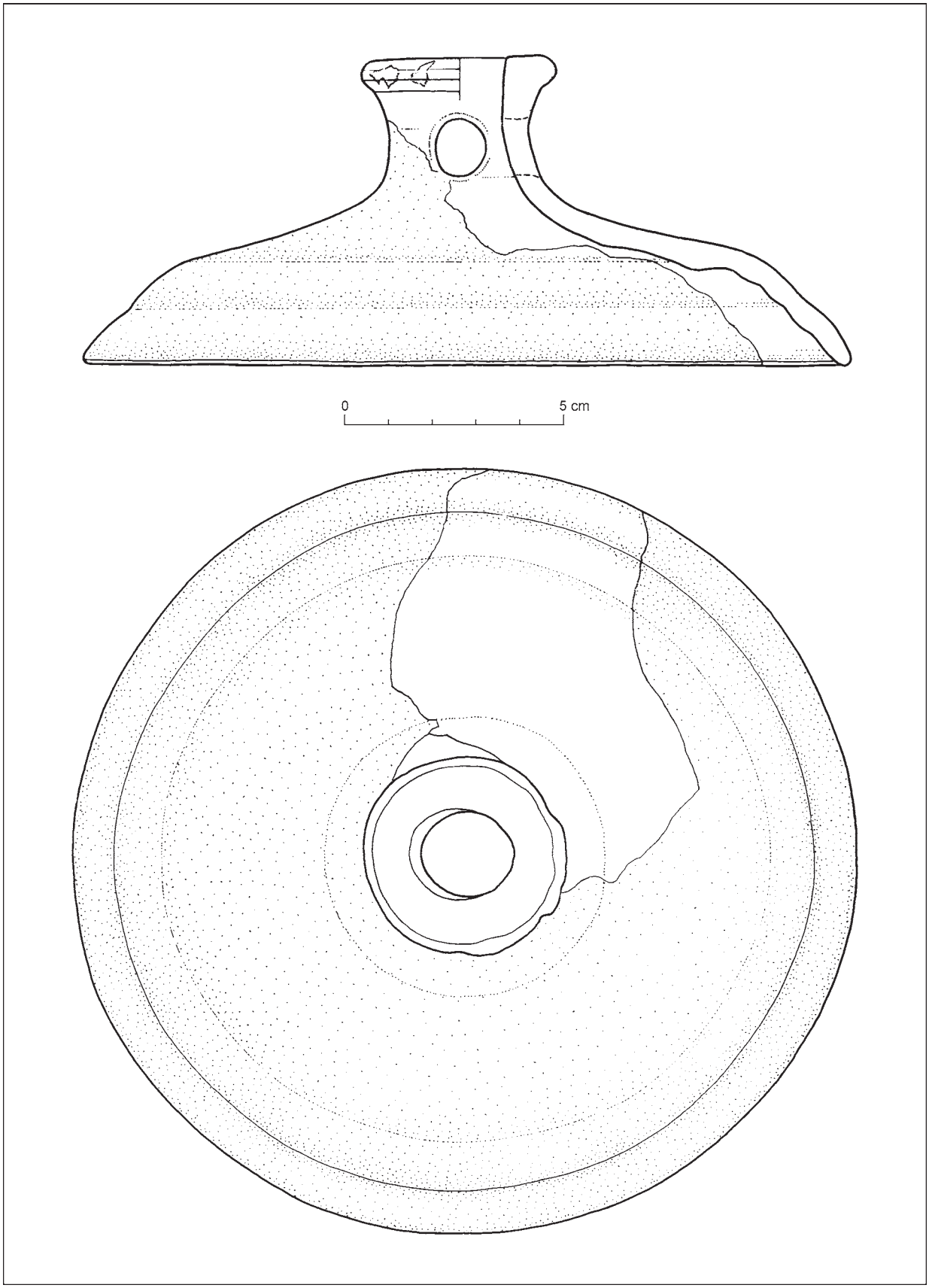
Předmět se řadí materiálem k typickému okruhu hrubé třísovské keramiky charakterizované makroskopicky výrazným množstvím drceného bílého křemene (viz fond z Třísova uložený v NM), kterým se liší např. od podobné keramické produkce ze Stradonic.

Takto koncipovaný výrobek nemohl mít primárně ani těsnící, ani krycí funkci bez použití dalších přídavných prvků, kterými by se otvory dle potřeby utěsnily, a míra předpokládaného utěsnění měla být zřejmě variabilní. Systém dvou otvorů však naznačuje, že k dosažení výsledného efektu buď musela být používána další manipulace nebo systém dokázal být funkční sám v rámci složitější soustavy. Charakter dalších součástí nelze zatím identifikovat, mohly být hliněné nebo z organického materiálu. Funkci obou otvorů, počítáme-li i trubici, provedených intencionálně před vypálením, by bylo možno přesněji definovat pouze pomocí experimentu, pravděpodobně však sloužily ke korigování uvnitř vznikajícího tlaku.

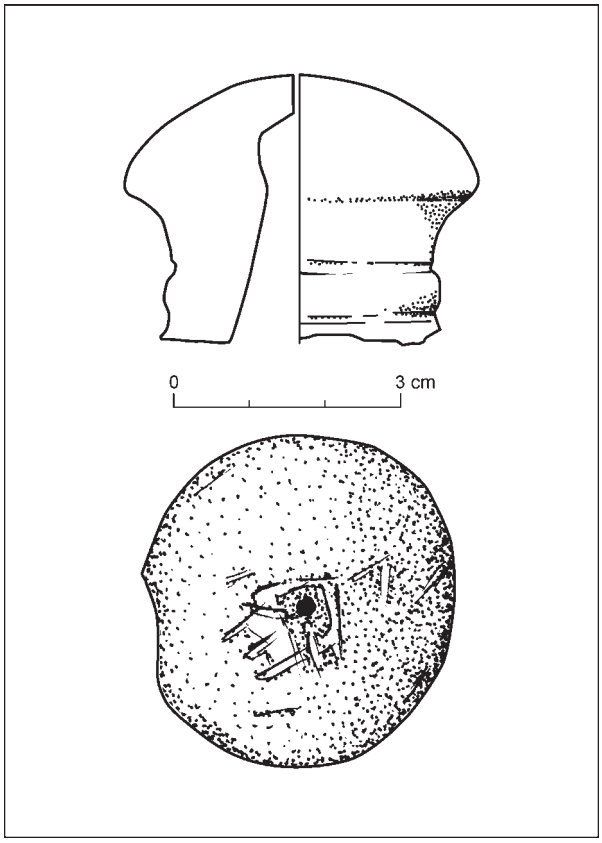
Z doby laténské odpovídající analogie dosud neznáme. Náznakem určité funkční podobnosti mohou být nepatrné, v úchytkách poklic ojediněle sekundárně provrtané svislé otvory. Masivní těžká úchytka z oppida Stradonice nezvyklého tvaru (NM inv. č. H1 105 691, obr. 2) má ve středu svislý provrt o průměru 2–3 mm, provedený dodatečně po vypálení. Nejde zřejmě o náhodný jev. Provedení nebylo zcela snadné a vyžadovalo určitou zručnost a patřičný nástroj. Sekundárně provrtané držadlo nalézáme také u poklice z moravského pohřebiště v Holubicích, i když s diskutabilním nálezovým kontextem (*Čižmářová 2009*, 71, tab: 12, 13). Kruhové otvory u kořene úchytek vidíme na dvou luxusně provedených poklicích z lokality Paule v Bretagni, na jedné z nich dokonce dva proti sobě, což může naznačovat i jejich jinou funkci (*Ménez et al. 2000*, Fig. 19: 6, 7). Malý kruhový otvor v plášti je také na poklici z Manchingu (*Maier 1970*, Taf. 82: 1254).

Uvedené příklady z českého území lze s trochou nadsázky řadit snad do kategorie pokusů o tepelnou úpravu potravy v „tlakovém hrnci“, i když si lze představit i užití při kvasných procesech při nutnosti odvádění zplodin. Složitě zdobené poklice z Bretagně z objektu s kamennými lidskými plastikami navozují spíše představu mimořádnějších aktivit, než je běžná příprava potravy.

Pomoci s interpretací výše popsané poklice by snad mohly i příklady z Předního Východu, kde se v pravěkém vývoji vyskytují nádoby s úzkým ústím, na které se pokládá keramická kulička (obr. 3), regulující

Obr. 1. Třísov. Poklička (NM, inv. č. H1 141 802).

Obr. 2. Stradonice. Úchytka pokličky (NM, inv. č. H1 105 691).

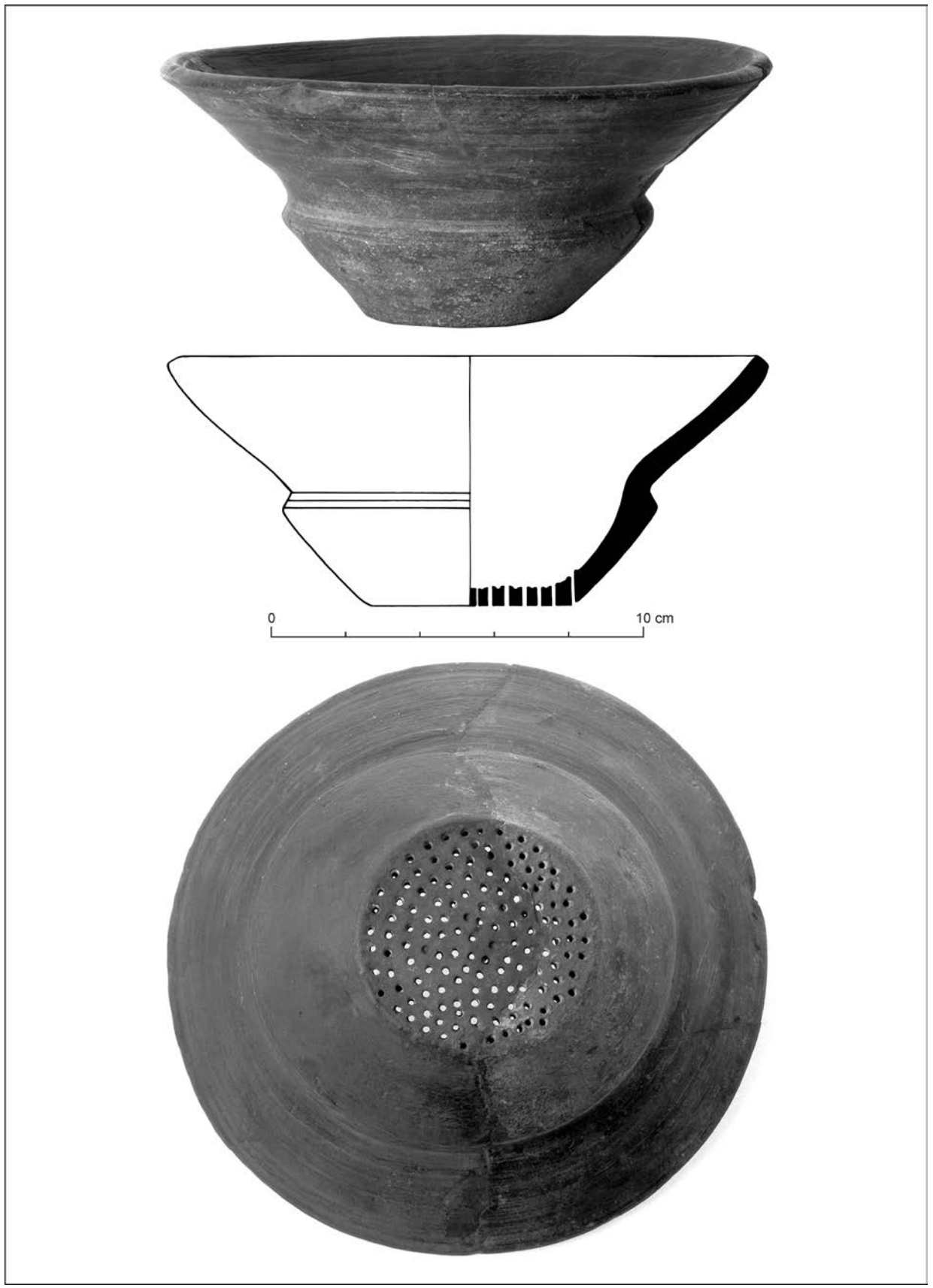
tlak v nádobě při kvasném procesu. Tyto nádoby jsou využívané při fermentaci vína (*Yeomans 2009*, 8) a nálezy keramických kuliček se koncentrují poblíž míst jeho výroby. V případě třísovské poklice by připadalo v úvahu položení kuličky na otvor trubice a dle potřeby utěsnění bočního otvoru např. dřevěnou zátkou.

Výroba a spotřeba alkoholických nápojů u Keltů i u starších pravěkých a starověkých společenství je obecně předpokládána (*Vencl 1994*), ačkoliv je obtížné ji v archeologickém materiálu exaktně doložit. Na našem území se už od eneolitu objevují zlomky keramických tvarů, interpretované jako součásti destilačně-extrakčních přístrojů (*Ryšánek/Václavů 1990*) a i nálezy velkých souborů picích nádob ukazují na konzumaci stimulačních nápojů při libačních obřadech (*Bouzek/Sklenář 1987*, 35, 36). Do souvislosti s výrobou alkoholu se dávají i nálezy velkých zásobnic (*Smejtek 2000*). V době laténské se v materiálu z oppid objevují mísovité keramické cedníky s jemnými otvory ve středu dna odsazeném žlábkem (obr. 4), nepochybně používané při cezení vína (*Valentová/Šumberová, v tisku*). Konzumace opojných nápojů je bohatě ilustrována i ikonografickými prameny starověkých společností, ale teprve v poslední době je konkretizována za pomoci přírodovědných analýz. Například v Číně je chemickými analýzami vnitřního povrchu některých nádob doložena produkce fermentovaných nápojů minimálně od 7. tis. př. n. l. (*McGovern et al. 2004*), což opět podněcuje otázku, zda obilí bylo primárně domestikováno jako zdroj potravy či kvůli snadné fermentaci.

Ať už byla poklice z Třísova využívána pro úpravu potravy či kvašení nápoje, zůstává otázkou, zda představuje doklad výroby nadstandardního produktu či běžné součásti výživy. Unikátnost nálezu by spíše nasvědčovala první možnosti, nicméně výsledného produktu bylo možno docílit i jinými způsoby a tak lze spíše uvažovat o technickém zdokonalení výrobního procesu v určitém exkluzivnějším prostředí.

Obr. 3. Ashkelon. Ústí zásobnice překryté hliněnou kuličkou (foto Carl Andrews – Yeomans 2009).

Obr. 4. Stradonice. Cedník (NM, inv. č. H1 105 832 – Valentová/Šumberová, v tisku).

LITERATURA

Bouzek/Sklenář 1987 J. Bouzek/K. Sklenář: Jáma středobronzové mohylové kultury v Horních Počaplech, okr. Mělník. Arch. Rozhledy 39, 1, 23–39.

Čižmářová 2009 J. Čižmářová: Keltská pohřebiště z Holubic a Křenovic. Keltische Gräberfelder in Holubice a Křenovice. Pravěk (N. Ř.), Supplementum 19. Brno.

McGovern 2004 P. McGovern: Fermented beverages of pre- and proto-historic China, http:www.pnas.org/content/101/51/17593.full. (8. 8. 2011)

Maier 1970 F. Maier: Die bemalte spätlatène-Keramik von Manching. Die Ausgrabungen in Manching, Bd. 3. Wiesbaden.

Ménez et al. 2000 Y. Ménez: Les sculptures Gauloises de Paule (Cotes-d'Armor). Archéologie de la France antique. Dossier: Le Rhône romain. Gallia 56, 367–414.

Ryšánek/Václavů 1990 J. Ryšánek/V. Václavů: Destilačně-extrakční přístroj ze Šuran – Nitrianského Hrádku, Arch. Rozhledy 42, 63–72.

Smejtek 2000 L. Smejtek: K funkci velkých zásobnic ze sklonku doby bronzové. Sborník Miroslavu Buchvaldkovi. Most. 233–237.

Valentová/Šumberová, in print J. Valentová/R. Šumberová: Keramické cedníky, poklopy a trychtýře z oppida Stradonice.

Vencl 1994 S. Vencl: Archeologie žízně, Arch. Rozhledy 46, 283–305.

Yeomans 2009 S. Yeomans: Israel: An Arch. Journey, http://www.bib-arch.org/e-books/pdf/israel.pdf (24. 10. 2011)

ALCOHOL PRODUCTION OR PRESSURE COOKER?

Jarmila Valentová – Radka Šumberová

Summary

The La Téne lid having a short pipe instead of fitting and a circular opening that was found at Třísov oppidum is interpreted in connection with preparing of food or alcohol. The system of two openings indicates further manipulation had to be used to reach the resulting effect or the apparatus was able to work itself within a more complicated system. No analogies have been known from the La Téne period until now. Some similarities in function can be seen in rare minute secondarily bored vertical openings in lid fittings or vessels with narrow mouth closed with small ball.

Fig. 1. Třísov. Lid (NM, inv. no. H1 141 802).
Fig. 2. Stradonice. Lid fitting (NM, inv. no. H1 105 691).
Fig. 3. Ashkelon. Mouth of a storage vessel closed with a clay ball (photo Carl Andrews – *Yeomans 2009*).
Fig. 4. Stradonice. Sieve (NM, inv. no. H1 105 832 – *Valentová/Šumberová, forthcoming*).

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 435–438.

NÁDOBA S PLASTICKOU LIŠTOU Z VČASNOSTREDOVEKÉHO HRADISKA BOJNÁ [1]

TERÉZIA VANGĽOVÁ

Výskum včasnostredovekého hradiska v Bojnej (poloha Valy) je v súčasnosti jedným z najväčších systematických výskumov v horskom prostredí na Slovensku. Slovanské hradisko Bojná I-Valy je známe predovšetkým bohatým súborom kovových nálezov. Početný keramický materiál zo sídliskových vrstiev a z objektov je v súčasnosti predmetom spracovania. Témou tohto príspevku sú zlomky na lokalite dosiaľ ojedinelej nádoby s plastickou lištou zo zemnice 1.

Zemnica 1 sa preskúmala v roku 2008. Nachádza sa v juhovýchodnej časti najvyššie položenej plošiny hradiska. Objekt mal nepravidelný oválny pôdorys s rozmermi 5 x 3 m, dlhšou bol osou orientovaný v severojužnom smere. Zahĺbený bol do podložia zo zvetranej žuly, len v juhovýchodnom rohu zemnice vystupovala kamenná pegmatitová žila, ktorá v tejto časti tvorila prirodzený okraj objektu. Stavitelia ju pravdepodobne využili aj ako kamennú podmurovku. Do západnej steny bol vyhĺbený výklenok s pieckou so zachovanými zvyškami hlinenej klenby. Nálezový inventár predstavujú prevažne predmety spojené s každodenným životom – osličky, prasleny, tkáčske závažie, žarnov, nôž, zlomky obručí. Ďalej sa tu našlo kovanie zámku, pracka s prevliečkou, sklený korálik, fragment bronzovej náušnice a zlomky železných polotovarov – pásoviny.

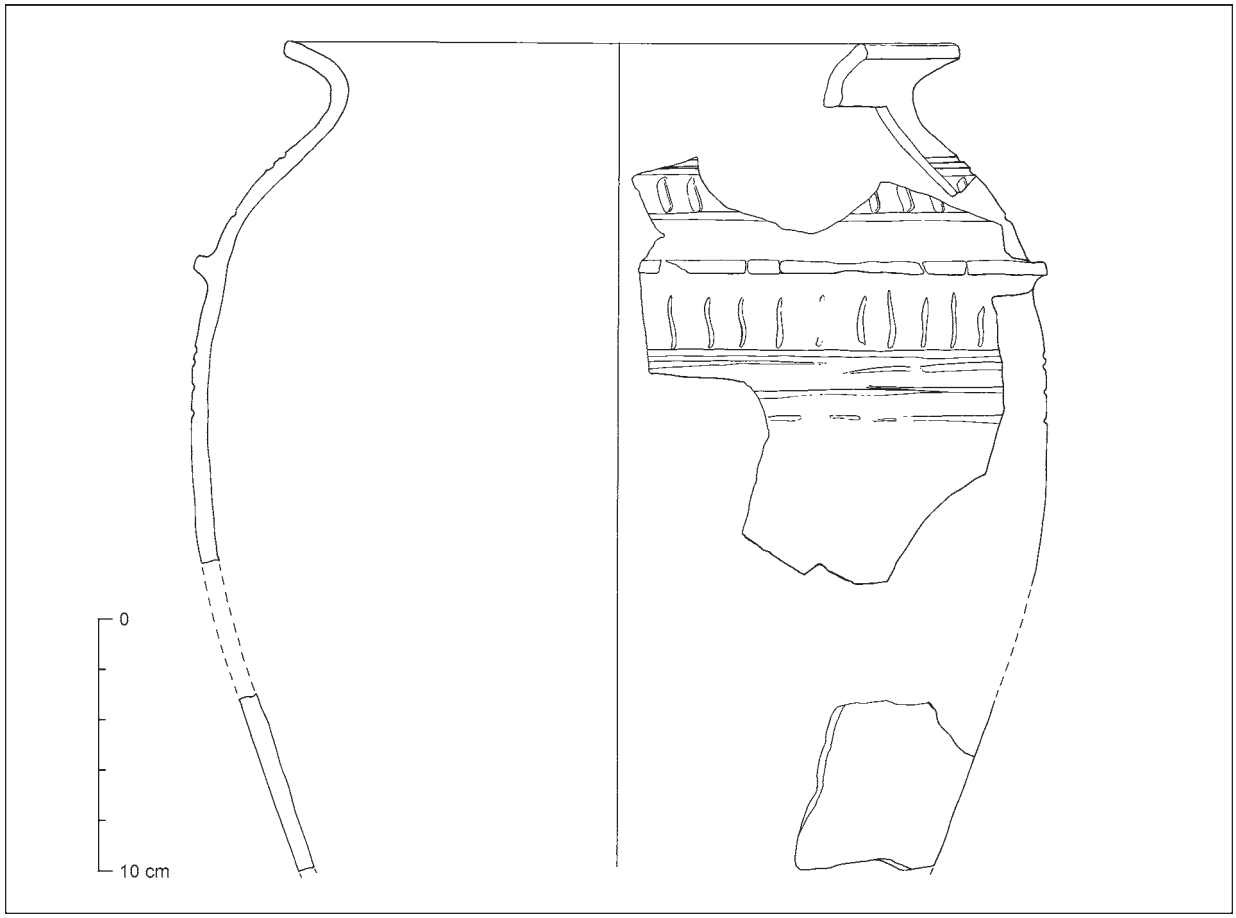
NÁDOBA S PLASTICKOU LIŠTOU

Vo všetkých zásypových vrstvách zemnice sa nachádzali početné fragmenty nádoby (97 zlomkov) s plastickou lištou. Nádoba väčších rozmerov má priemer okraja takmer 27 cm, výška dochovanej časti dosahuje 32 cm. Napriek svojej veľkosti je pomerne tenkostenná, stena má hrúbku 5 až 6 mm. Ústie nádoby je jednoducho profilované, okraj zaoblený. Nad najväčšou vydutinou nádoby je umiestnená úzka, hranená, v strede mierne prežliabnutá nezdobená plastická lišta. Rytá výzdoba sa nachádza na pleciach nad lištou a aj na najväčšej vydutine pod ňou. Výzdobu nad lištou tvoria dva pásy jednoduchých obežných línií, pole medzi nimi je vyplnené šikmými zásekmi vytvorených širokou hranou zdobiaceho nástroja. Pod plastickou lištou sa nachádza rad podobných zvislých zásekov, mierne esovito profilovaný nástroj však bol k nádobe pritláčaný pod iným uhlom. Ornament je zospodu ohraničený štyrmi obežnými žliabkami (obr. 1).

Nádoby s plastickou lištou sú známe predovšetkým z Moravy, Sliezska (*Kouřil 1994*, 136, obr. 72), menej zo Slovenska a z Rakúska (napr. *Cech 2001*, 57). Pri výskume v Starom Městě sa ukázalo, že tieto nádoby sa vyskytujú výhradne v objektoch súvisiacich s remeselnou výrobou, predovšetkým s hrnčiarskou produkciou (*Galuška 1989*, 126, 127). Nádoby tam boli pravdepodobne používané ako zásobárne vody, ktorú hrnčiar potreboval pri práci (*Galuška 1989*, 130).

Nádoby s plastickou lištou majú zvyčajne veľké rozmery, čo nasvedčuje tomu, že sa používali ako zásobnice. Najväčšie z nich majú priemer ústia okolo 40 cm a výšku približne 50 cm. S veľkosťou nádob úzko súvisí aj hrúbka stien, ktorá býva okolo 10 mm. Ústia sú prevažne jednoduché so zrezaným okrajom. Tvar a ani výzdoba týchto nádob sa neodlišuje od bežných hrncov, tvorí ju viacnásobná hrebeňová vlnovka, hrebeňová obvodová línia aj jednoduché vlnovky. Lišty sú pomerne úzke, vyššie i plochejšie, rôzne profilované, zdobené aj nezdobené (*Galuška 1989*, 128–130). Vo vrcholnom stredoveku je priečna profilácia obežných plastických líšt menej rozmanitá. Sú zväčša ploché alebo mierne prežliabnuté, prípadne po bokoch rebrovito zhrubnuté – pripomínajú kovové obruče na drevených nádobách (*Fusek/Spišiak 2005*, 299). Kým včasnostredoveké zásobnicové nádoby majú tvar hrnca, na prelome 10. a 11. storočia vzniká

[1] Príspevok vznikol v rámci grantového projektov VEGA 02/0117/12, 02/0050/12 a s podporou projektu APVV-0553-10.

Obr. 1. Bojná I-Valy. Nádoba s plastickou lištou.

na Morave nový typ masívnych zásobníc, zvyčajne s prímesou grafitu (*Nekuda 2000*, 239, 240; *Goš/Karel 1979*, 163–176).

Z toho vyplýva, že zásobnica z Bojnej bezpečne pochádza z obdobia včasnostredovekého osídlenia hradiska.

Keramika zdobená lištami sa na Morave vyskytuje už v predveľkomoravskom období, častejšia je však v dobe existencie Veľkej Moravy. V poveľkomoravskom období jej výskyt ďalej narastá, presadzuje sa plochý široký tvar lišty, často zdobený presekávaním (*Galuška 1989*, 124, 125).

Na území Slovenska sú zlomky nádob s plastickou lištou známe napríklad z Bratislavského hradu (*Štefanovičová 1975*, 105, 106), z hradiska Jur pri Bratislave (*Kraskovská 1963*, obr. 16: 13), zo sídliska v Bíni (*Habovštiak 1966*, obr. 24: 3) a zo širšieho okolia hradiska v Pobedime (*Vendtová 1969*, obr. 15: 21, 39: 6, 8). Nachádzali sa aj na sídlisku v Mužle-Čenkove (v desiatich objektoch), prevažne v obilných jamách (*Hanuliak/Kuzma/Šalkovský 1993,* 80). Niekoľko zlomkov s nevýraznou plastickou lištou a hrebeňovou výzdobou pochádza aj z troch predveľkomoravských výrobných objektov (1/80, 6/85, 7/85) na sídlisku v Sliači-Horných zemiach (*Mácelová 2009*, 85, 87, obr. 33: 3–5, obr. 40: 6). Fragmenty nádob s lištou sa objavujú aj na sídliskách nitrianskej aglomerácie, napríklad na lokalite Martinský vrch (*Březinová 1993*, obr. 8: 4, 8), na Mačacom vŕšku (*Kliský 1978*, obr. 67: 7, 12) či na nálezisku Športový areál (*Chropovský/Fusek 1988*, obr. 12: 2, 3, 13). Na stavenisku Shell sa našli dva zlomky v zásobnicovej jame (*Březinová a kol. 2003*, 36, tab. 36: 4, 37: 1) a ďalší v zemnici (*Březinová a kol. 2003*, 35; tab. 34: 2). Rekonštruovateľná nádoba s plastickou lištou sa vyskytla vo včasnostredovekom objekte 18 na sídlisku v Komjaticiach (*Šalkovský/Vlkolinská 1987*, obr. 19: 4). Pri výskume širšieho okolia hradiska v Pobedime bolo preskúmaných niekoľko objektov, v ktorých sa nachádzali zlomky nádob s plastickou lištou. V objekte 20d v polohe Pobedim III sa okrem črepu s plastickou lištou vyskytovala železná troska, zlomky nástrojov a osličky (*Vendtová 1969,* 138, obr. 15: 21). Výrazná súvislosť keramiky s plastickou lištou s výrobnými procesmi je doložená v objekte 16 na lokalite Pobedim II. V tomto objekte bola nájdená železná surovina a zlomky dýz spolu s fragmentmi nádob so zdobenými lištami (*Vendtová 1969,* 169, obr. 39: 6, 8).

Z tohto krátkeho prehľadu je zjavné, že v slovenských pomeroch sa zlomky nádob s plastickou lištou nachádzajú pomerne zriedka, vo fragmentárnom stave a v rôznych nálezových kontextoch – v sídliskových vrstvách, v sídliskových jamách, ale aj v obydliach. Na základe dvoch rekonštruovateľných nádob – z Komjatíc a Bojnej – sa zdá, že slovenské nálezy sa vyznačujú menšími rozmermi než moravské nálezy. Obe nádoby majú priemer ústia do 30 cm a výšku do 40 cm. Napriek nižšiemu objemu boli pravdepodobne tiež určené na skladovanie produktov. O súvislosti nádob s plastickou lištou s remeselnou výrobou, ako je to doložené na Morave, možno v súčasnosti uvažovať len pri nálezoch z Pobedima a zo Sliača.

V prípade nádoby s plastickou lištou z hradiska Bojná I-Valy, nedostatok podkladov neumožňuje určiť, či zemnica 1, v ktorej sa nádoba našla, mala istú špecifickú funkciu. Prevažná časť nálezového inventára (prasleny, osličky, žarnov, tkáčske závažie, nôž) svedčí skôr o vykonávaní bežných domácich činností. Nálezy pásoviny v zásypovej vrstve objektu nie je možné vnímať ako bezpečný doklad remeselnej výroby, keďže polotovary a odpad zo spracovania železa sa ojedinele nachádzali na celej plošine, ako aj na celom hradisku. Zatiaľ jediné miesto, kde bolo potvrdené spracovanie železa, predstavuje tzv. kováčska dielňa na predhradí bez nálezov keramiky.

LITERATÚRA

Březinová 1993 G. Březinová: Záchranný výskum v Nitre. AVANS 1992, 1993, 28, 29.

Březinová a kol. 2003 G. Březinová a kol.: Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách stavenísk Shell a Baumax. Katalóg. Arch. Slovaca Monogr. Cat. 9. Nitra 2003.

Cech 2001 B. Cech: Thunau am Kamp – Eine befestigte Höhensiedlung (Grabung 1965–1990). Die keramischen Funde der frühmittelalterlichen Befestigung. Wien 2001.

Fusek/Spišiak 2005 G. Fusek/J. Spišiak: Vrcholnostredoveká grafitová keramika z Nitry-Šindolky. Archeológia a mineralógia. Slov. Arch. 53, 2005, 265–336.

Galuška 1989 L. Galuška: Plastická lišta na středohradištní keramikce ze Starého Města. Časopis Moravského Mus. Brno 74, 1989, 121–135.

Goš/Karel 1979 V. Goš/J. Karel: Slovanské a středověké zásobnice severní Moravy. Arch. Rozhledy 31, 1979, 163–176.

Habovštiak 1966 A. Habovštiak: K otázke datovania hradiska v Bíni. Slov. Arch. 14, 1966, 439–482.

Hanuliak/Kuzma/Šalkovský 1993 M. Hanuliak/I. Kuzma/P. Šalkovský: Mužla Čenkov I. Osídlenie z 9.–12. storočia. Mat. Arch. Slovaca 10. Nitra 1993.

Chropovský/Fusek 1988 B. Chropovský/G. Fusek: Výsledky výskumov na stavenisku športového areálu v Nitre. Štud. Zvesti AÚ SAV 24, 1988, 143–173.

Kliský 1978 M. Kliský: Zisťovací výskum na Mačacom vŕšku v Nitre-Chrenovej. AVANS 1977, 1978, 121–127.

Kouřil 1994 P. Kouřil: Slovanské osídlení českého Slezska. Brno – Český Těšín 1994.

Kraskovská 1963 Ľ. Kraskovská: Veľkomoravské hradisko v Jure pri Bratislave. Zbor. SNM 57, Hist. 3, 1963, 67–102.

Mácelová 2009 M. Mácelová: Slovanské osídlenie Zvolenskej kotliny. Dizertačná práca. Rukopis. Archeologický ústav SAV, Nitra 2009.

Nekuda 2000 R. Nekuda: Mstěnice 3. Zaniklá středověká ves. Raně středověké sídliště. Brno 2000.

Šalkovský/Vlkolinská 1987 P. Šalkovský/I. Vlkolinská: Včasnostredoveké a vrcholnostredoveké sídlisko v Komjaticiach. Štud. Zvesti AÚ SAV 23, 1987, 127–170.

Štefanovičová 1975 T. Štefanovičová: Bratislavský hrad v 9.–12. storočí. Bratislava 1975.

Vendtová 1969 V. Vendtová: Slovanské osídlenie Pobedima a okolia. Slov. Arch. 17, 1969, 119–224.

EIN GEFÄSS MIT PLASTISCHER LEISTE AUS DEM FRÜHMITTELALTERLICHEN BURGWALL VON BOJNÁ

Terézia Vangľová

Zusammenfassung

Frühmittelalterlicher Burgwall Bojná I-Valy strotzt nicht nur von reichem Metallinventar, sondern auch von zahlreicher Keramikkollektion. Im Grubenhaus 1 wurden 97 Fragmente eines Gefäßes mit plastischer Leiste gefunden. Dieser Fund ist auf dem Burgwall Bojná bisher vereinzelt.

Das Gefäß hat Mündungsdurchmesser von fast 27 cm, Höhe des erhaltenen Gefäßkörpers ist 32 cm. Die plastische Leiste befindet sich über dem Maximaldurchmesser. Die Verzierung besteht aus Kombination von Rillen und schiefen Kerben, die mit einspitzigem Gerät durchgeführt wurden. Schiefe Kerben unter der plastischen Leiste übergreifen bis zu S-förmigen Ornamenten.

Gefäße mit plastischer Leiste wurden auf mehreren slowakischen Burgwällen und Siedlungen gefunden (z.B. Bratislava-Burg, Bíňa, Pobedim, Mužla-Čenkov, Komjatice, Nitra). In Mähren wird ihre Präsenz (z.B. Staré Město) oft mit handwerklichen Tätigkeiten verbunden. Aufgrund der mährischen Funde ist es angenommen, dass die Gefäße den Töpfern als Wasserreservoir dienten. In der Slowakei sind diese Gefäße, obwohl kleiner als in Mähren, in verschieden Fundkontexten zu finden (Siedlungsschichten, Wirtschaftsgruben, Grubenhäuser). Auf den Siedlungen rund um Pobedim kamen sie zusammen mit Eisenschlacke, in einem Vorfall sogar mit Fragmenten von Düsen, vor. In Bezug auf Größe dieser Gefäße ist es anzunehmen, dass sie wahrscheinlich zum Produktaufbewahren oder als Wasserreservoire dienten.

Abb. 1. Bojná I-Valy. Das Gefäß mit plastischer Leiste.

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 439–442.

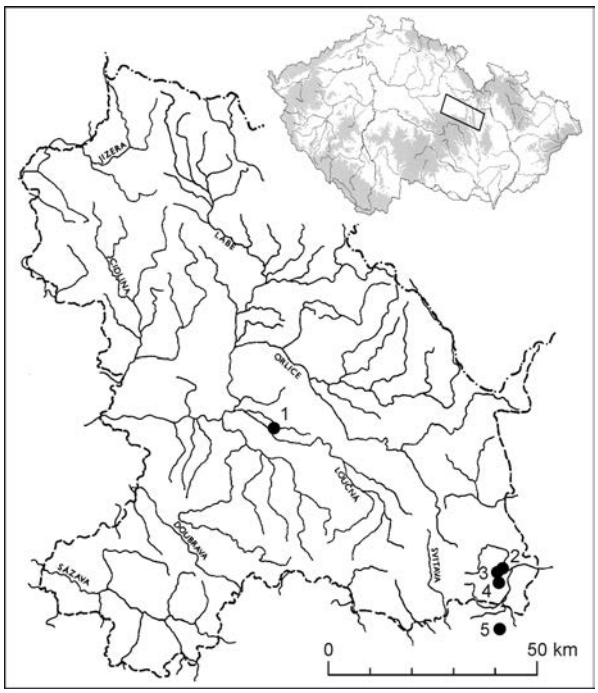
NOVÉ LATÉNSKÉ METALICKÉ NÁLEZY Z VÝCHODNÍCH ČECH A SEVEROZÁPADNÍ MORAVY [1]

DAVID VÍCH – TOMÁŠ MANGEL

Koncem druhého a začátkem třetího milénia archeologické bádání na našem území významně zasáhlo masové rozšíření detekční techniky mezi širokou veřejností s tristním dopadem na příslušnou pramennou základnu. Archeologové se s tímto faktem vyrovnávají různě, od striktního odmítání detektorů na straně jedné až po aktivní využívání této techniky k záchraně metalických artefaktů samými archeology na straně druhé.

Postupem doby nálezy detektorového původu po nezbytné kritice stále více pronikají do odborné literatury, i když stěžejním syntetickým pracím se zatím spíše vyhýbají. Čestnou výjimku tvoří (nutno říci jednoznačně ve prospěch oboru) především souhrnné zpracování problematiky laténského osídlení Slovenska (*Pieta 2008*), kde byl, například na rozdíl od nedávno publikované syntézy českého laténu (*Venclová 2008*), detektorovým nálezům patřičný prostor věnován (*Čižmář 2010, 178*).

V získávání laténských kovových předmětů touto metodou a jejich prezentování stojí východní Čechy v podstatě stále na pomyslné startovací čáře, i když první vlašťovky se již objevují (*Mangel/Jílek, v tisku*). Archeologický potenciál daného území je přitom těžko zpochybnitelný již jenom pro intenzitu osídlení doloženou v archeologických pramenech (např. *Mangel 1998; Mangel 1999; Vích 2005; Hlava/Vích 2007*). Následující řádky si kladou za cíl zveřejnění vybraných metalických artefaktů doby laténské nebo artefaktů, které by za laténské mohly být považovány, a to nejen z oblasti východních Čech, ale i přilehlé severozápadní Moravy. Prezentované předměty byly získány jednak prostřednictvím cíleného povrchového průzkumu jednoho z autorů, jednak v rámci činnosti spolupracovníků z řad neprofesionálů disponujících příslušnou technikou. Všechny prezentované předměty pocházejí z ornice, většinou přímo z areálu keltských sídlišť (Cetkovice, Chornice 3c, Městečko Trnávka 5) nebo alespoň z jejich blízkosti (Prachovice 3; Městečko Trnávka 11).

Obr. 1. Prezentované lokality s novými metalickými nálezy ve východních Čechách a na severozápadní Moravě s vymezením zájmového území. 1 – Prachovice 3; 2 – Městečko Trnávka 11; 3 – Městečko Trnávka 5; 4 – Chornice 3c; 5 – Cetkovice 3.

Všechny nálezy pocházejí z tradičních sídelních oblastí, tj. z oblastí s příhodnými půdami a s dalšími vhodnými podmínkami pro dlouhodobé osídlení. Nadmořská výška se pohybuje od 230 m u lokality Prachovice 3 na Pardubicku až po 360 m pro lokality v okolí Městečka Trnávky, resp. 400 m v případě polohy Cetkovice 3.

Cetkovice 3
(okr. Blansko)

Lokalizace: 24-21-16, (461,79: 178,87) po převodu GPS údajů.
Okolnosti: detektorový průzkum D. Vích 25. 7. 2007.
Nálezy: plasticky zdobená bronzová kulovitá hlavice hřebu s otvorem pro dřík (obr. 2: 3), průměr 13 mm, výška 12 mm.

[1] Příspěvek byl vypracován s podporou grantového projektu GA ČR č. 404/09/0351 (Migrace Germánů mezi Labem a Dunajem a význam česko-moravského pomezí v protohistorickém vývoji).

Kontext: sběry doloženy nálezy kultury s lineární keramikou, platěnické kultury, doby laténské, mladší doby římské, střední a snad i mladší doby hradištní.
Uloženo: Moravské zemské muzeum v Brně.

Chornice 3c
(okr. Svitavy)

Lokalizace: 24-21-06, (444,28: 364,46) po převodu GPS údajů.
Okolnosti: detektorový průzkum D. Vích 6. 4. 2007.
Nálezy: bronzový kruh s nálitky (obr. 2: 2), průměr 40 mm, výška 14–15 mm.
Kontext: nález pochází z areálu nevelkého sídliště doby laténské s ojedinělými nálezy doby popelnicových polí a vrcholného středověku.
Uloženo: Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě, po zpracování územně příslušné muzeum.

Městečko Trnávka 5
(okr. Svitavy)

Lokalizace: 24-21-01, (446,83: 335,12) po převodu GPS údajů.
Okolnosti: detektorový průzkum David Vích 8. 4. 2006.
Nálezy: bronzový kruh s nálitky (obr. 2: 4), průměr 27 mm, výška 8 mm.
Kontext: areál sídliště doby laténské a lužické fáze kultury lužických popelnicových polí v blízkosti lokality Městečko Trnávka 11.
Uloženo: Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě, po zpracování územně příslušné muzeum.

Městečko Trnávka 11
(okr. Svitavy)

Lokalizace: 24-21-01, (426,90: 378,52) po převodu GPS údajů.
Okolnosti: detektorový průzkum Pavel Sablík 6. 10. 2008.
Nálezy: bronzový kruh s protilehlými nálitky (obr. 2: 1), průměr 45 mm, výška 11 mm.
Kontext: sídliště kultury lužických popelnicových polí v blízkosti lokality Městečko Trnávka 5, další laténské nálezy nejsou z lokality dosud známé.
Uloženo: Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě, po zpracování územně příslušné muzeum.

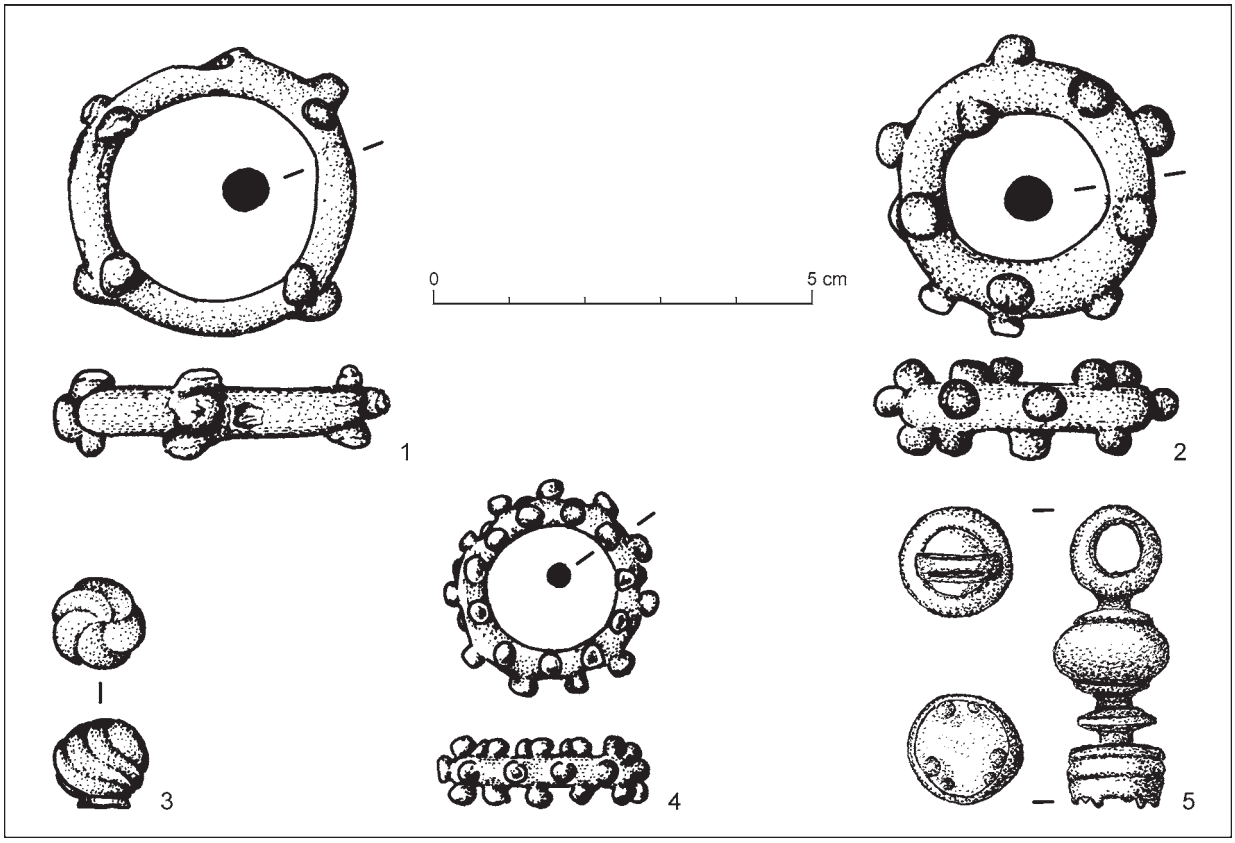
Prachovice 3
(okr. Pardubice)

Lokalizace: 13-42-05, (051,42: 138,58) po převodu GPS údajů.
Okolnosti: detektorový průzkum David Vích 13. 8. 2008.
Nálezy: vývalkovitě členěný závěsek (obr. 2: 5), průměr 17 mm, výška 40 mm.
Kontext: z lokality pocházejí ojedinělé nálezy z doby římské, stěhování národů a raného středověku, další laténské nálezy nejsou dosud z lokality známé.
Uloženo: Východočeské muzeum v Pardubicích.

Nejpočetnější složku v představovaných nálezech tvoří bronzové kroužky s nálitky reprezentované celkem třemi kusy ze dvou katastrálních území. Tyto artefakty patří k charakteristické náplni hmotné kultury pozdní doby laténské (LT C2–D1) s možným výskytem i v kontextu následujících období (cf. *Hlava 2009*, 119; cf. *Mangel/Jílek, v tisku*). Kroužky s nálitky lze rozdělit do několika skupin, přičemž žádné uspořádání nálitků se v našem případě neopakuje. Kroužek z lokality Městečko Trnávka 11 reprezentuje kruhy nesoucí vždy skupinu třech nálitků (obr. 2: 1), přičemž tato forma jejich uspořádání patří na Moravě k nejpočetněji zastoupeným (*Čižmář 2002, 205*). Na kroužku z lokality Chornice 3c se střídá jeden nálitek s dvojicí nálitků (v jenom případě je nálitek odlomen se zřetelnou jizvou), přičemž jednou se vyskytne kombinace třech nálitků (obr. 2: 2) a konečně na kroužku z Městečka Trnávky 5 se hustě střídají jeden nálitek s dvojicí nálitků (obr. 2: 4). Těžiště výskytu těchto předmětů je spatřováno ve východní oblasti rozšíření laténské kultury, jejich nálezy v západoevropském prostředí však též nejsou ničím neobvyklým (*Čižmář 2002*, 206; *Pierrevelcin 2009*, 227, 228). Z funkčního hlediska se uvažuje o jejich využití jako součástí opasků (*Glodariu 1984*, 69, 70, Fig. 7), případně i o jejich významu ve funkci amuletů (*van Endert 1991*, 22; *Hlava 2009*, 119).

Vývalkovitě členěný závěsek z Prachovic (obr. 2: 5) je svým charakterem téměř identický s nedávno publikovaným exemplářem z Chornic (navíc získaným stejným způsobem), který je rámcově datován do stupně LT C (*Čižmář et al. 2009*, 140, obr. 2: 13).

Kulovitý artefakt s motivem stáčení opatřený otvorem na bázi z lokality Cetkovice 3 (obr. 2: 3) připomíná bronzovou hlavici hřebu často nesoucí rýhování pro aplikaci emailu nasazenou původně na železný

Obr. 2. Nové metalické nálezy z východních Čech a severozápadní Moravy. 1 – Městečko Trnávka 11; 2 – Chornice, 3c; 3 – Cetkovice 3; 4 – Městečko Trnávka 5; 5 – Prachovice 3 (kresba M. Fábiková a M. Pleska).

dřík, s nimiž se opět setkáváme v pozdní době laténské (např. *van Endert 1991*, 102, 103; *Meduna 1970*, 98, Taf. 6: 15; *Píč 1903*, 47, 48). Přesnou analogii se nám k tomuto předmětu však objevit nepodařilo, datování do doby laténské proto necháváme otevřené, byť nálezové prostředí (sídliště mimo jiné s četnými nálezy laténské keramiky) tomuto datování neodporuje.

Předkládané nálezy tak do jisté míry doplňují výsledky povrchových sběrů prováděných na daném území v posledních letech a desetiletích, kdy při zpracování získaných nálezů byla konstatována absence chronologicky citlivějších kovových předmětů (*Vích 2005*, 319; *Hlava/Vích 2007*, 34). Především kroužky s nálitky potvrzují přítomnost člověka v pozdní doby laténské, jak naznačoval již rozbor keramiky.

LITERATURA

Čižmář 2002 M. Čižmář: Laténský depot ze Ptení. K poznání kontaktů našeho území s jihem, Pam. Arch. 93/2, 164–225.

Čižmář 2010 M. Čižmář: Karol Pieta: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska, Arch. Rozhledy 62, 178–181.

Čižmář et al. 2009 M. Čižmář/J. Čižmářová/M. Kejzlar/E. Kolníková: Detektorová prospekce archeologických lokalit na Moravě v roce 2008, Přehled výzkumů 50, 139–152.

Endert 1991 D. Endert van: Die Bronzefunde aus dem Oppidum von Manching. Kommentierter Katalog. Die Ausgrabungen in Manching, Band 13. Stuttgart.

Glodariu 1984 I. Glodariu: „Brățările" cu nodozități latène tîrzii în Dacia, Acta Mus. Napocensis 21, 63–80.

Hlava 2009 M. Hlava: „Amulety" z oppida Třísov (okr. Český Krumlov), Arch. Výzkumy Jižné Čechy 22, 115–123.

Hlava/Vích 2007 M. Hlava/D. Vích: Laténské osídlení Boskovicka, Pravěk Nová řada – Supplementum 17, Brno, 11–86.

Mangel 1998 T. Mangel: Laténské osídlení Chrudimska, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 24, 65–72.

Mangel 1999 T. Mangel: Kruhový areál v Třebověticích a laténské osídlení na středním toku Bystřice, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 25, 88–100.

Mangel/Jílek, v tisku T. Mangel/J. Jílek: Drobné laténské nálezy z východních Čech I. Arch. Východních Čech 1.

Meduna 1970 J. Meduna: Staré Hradisko II. Katalog der Funde aus den Museen in Brno (Brünn), Praha (Prag), Olomouc, Plumlov und Prostějov, Fontes Arch. Moravicae 5. Brno.

Píč 1903 J. Píč: Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum. Starožitnosti země České 2/2. Praha.

Pierrevelcin 2009 J. Pierrevelcin: Ke studiu dálkových kontaktů v pozdní době laténské, Arch. Rozhledy 61, 223–253.

Pieta 2008 K. Pieta: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténská. Nitra.

Venclová 2008 N. Venclová (Ed.): Archeologie pravěkých Čech 7. Doba laténská. Praha.

Vích 2005 D. Vích: Laténské nálezy na českomoravském pomezí, Pravěk (N. Ř.) 13, 309–350.

NEW LA TÈNE METALLIC FINDS FROM EASTERN BOHEMIA AND NORTH-WESTERN MORAVIA

David Vích – Tomáš Mangel

Summary

Alike at other places, in eastern Bohemia and neighbouring north-western Moravia metallic artefacts dated more or less surely to the La Tène period are also found owing to applied detecting technologies. All the artefacts presented here comes from field, mostly directly from the area of Celtic settlements (Cetkovice, Chornice 3c, Městečko Trnávka 5) or at least from their vicinities (Městečko Trnávka 11; Prachovice 3).

Among the finds, bronze rings with riser represented by three artefacts from two cadastre areas were the most numerous group. These artefacts are characteristic to material couture of the late La Tène period (LT C2–D1). They are the finds from the sites at Městečko Trnávka 11 (Fig. 2: 1), Chornice 3c (Fig. 2: 2) and Městečko Trnávka 5 (Fig. 2: 4). Occurrence of these objects is assumed to be centred in eastern region of the La Tène culture spreading; their finds in the west European milieu are not uncommon, however (*Čižmář 2002*, 206; *Pierrevelcin 2009*, 227, 228). Regarding their function, they presumably were belt parts (*Glodariu 1984*, 69, 70, Fig. 7), or they could act like amulets (*van Endert 1991*, 22; *Hlava 2009*, 119).

By its character, the moulded pendant from Prachovice (Fig. 2: 5) is almost identical to the recently published piece from Chornice (and furthermore acquired by the same way) that has been generally dated into the LT C stage (*Čižmář et al. 2009*, 140, obr. 2: 13).

The globular artefact with spiral motif and opening at the base that was found at Cetkovice site (Fig. 2: 3) is resembling a bronze nail-head often with grooving for enamel application, originally fixed on iron body, which occurs in the late La Tène period (e.g. *Meduna 1970*, 98, Taf. 6: 15; *Píč 1903*, 47, 48). We found no exact analogy to this artefact, and so the dating into the La Tène period is still open though the finding situation (among others, the site with numerous finds of La Tène pottery) does not defy it.

To some degree, the presented finds are complementing those obtained by field walking on the territory under research during last years and decades, when in processing of obtained artefacts absence of chronologically sensitive metallic objects was stated (*Vích 2005*, 319; *Hlava/Vích 2007*, 34). First of all, the rings with riser prove human presence in the late La Tène period as it has been indicated by pottery analyses.

Fig. 1. New La Tène Metallic Finds from Eastern Bohemia and North-Western Moravia. With the area of interest. 1 – Prachovice 3; 2 – Městečko Trnávka 11; 3 – Městečko Trnávka 5; 4 – Chornice 3c; 5 – Cetkovice 3.

Fig. 2. New La Tène Metallic Finds from Eastern Bohemia and North-Western Moravia. 1 – Městečko Trnávka 11; 2 – Chornice, 3c; 3 – Cetkovice 3; 4 – Městečko Trnávka 5; 5 – Prachovice 3 (drawing of M. Fábiková a M. Pleska).

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 443–446.

UŽÍVÁNÍ VÁPENCE, KAOLINITU A OPUKY BĚHEM KELTSKÉHO OSÍDLENÍ ČECH

JIŘÍ WALDHAUSER

UVOD

Archeologii laténu Čech a Slovenska spojuje užívání vápence jako masové stavebního materiálu pro čelní zdi hradeb. Stačí například sledovat poslední monografii jubilanta (*Pieta 2008*), kde se často název této horniny objevuje. Pochopitelně užití vápence od mladší doby kamenné se již dříve stalo předmětem (okrajového) zájmu archeologů. Příkladem lze jmenovat montánní výzkum vápencových dolů z období neolitu na Bílém kameni u Sázavy na jihovýchodě středních Čech, kde se podařilo se získat doklady o získávání vápence pro výrobu kruhového šperku (*Žebera 1936-38*).

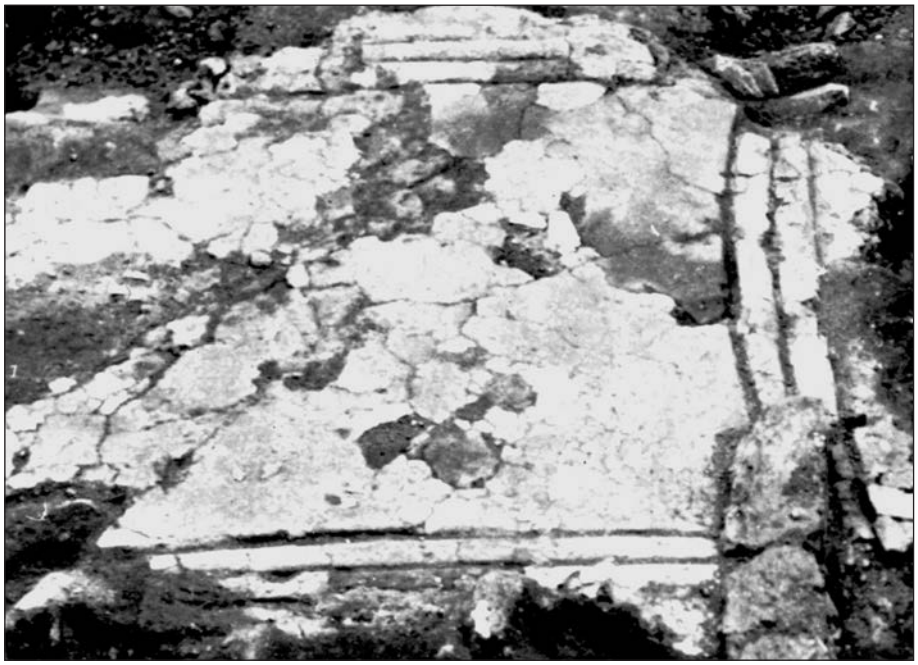
Obr. 1. Rekonstrukce vzhledu Kelta s účesem upraveným vápennou komponentou (podle figuriny v Britském muzeu v Londýně).

Užití vápence, kaolinitu a opuky u Keltů (v Čechách)

Keltové nepochybně znali druhy hornin, skrývající se pod sumární název vápeničitany.

Intencionálně je vyhledávali a využívali ke šesti potřebám:

1. K nátěru hliněných (v postdepozičním procesu „mazanicových“) desek, situovaných horizontálně na podlahách některých nadzemních staveb (*Waldhauser 1977*).
2. Pro výrobu žernovů, pokud k dispozici nebyly kvalitnější suroviny jako křemenný porfyr nebo znělec typu Kunětická hora (*Waldhauser 1981*).
3. Pro bělavou vnější engobu výjimečných druhů keramiky –„oppidálního malovaného keramického zboží (*Břeň 1973*) nebo pro bílý („vápenných“) nátěr vnitřku nádob (např. Lobkovice; *Rybová 1968*). *R. Pleiner a kol.* (*1978*, 648) usuzoval na „přípravu barev z kaolinitických hlinek.“
4. Na výrobu figurálních plastik, např. známé opukové hlavy „druida“ ze Mšeckých Žehrovic (*Venclová 1998*), ačkoli např. v Galii byl běžnou surovinou právě vápenec (např. Alesia, Vertault, Auxerre-Saint Martin).
5. Patrně k úpravě účesu, v podobě jakési pomády pro znehybnění upravených vlasů nebo také k bělavému barevnému efektu vlasové frizury. O tom několikrát informují písemné prameny, především Diodor Sicilský – cca 90–21 př. n. l. – v díle Bibliotheca historica, a to formulací, že (Keltové) „stále pečují o své vlasy vápennou vodou.“

Obr. 2. Želenice (okr. Most). Dokumentace nálezu bíle líčené hliněné desky v interiéru původně nadzemní stavby, nezahloubené do spražového podloží. Při požáru objektu vznikly koncentrace mazanice (podle Waldhausera 1977).

6. Jako stavební kámen v masovém měřítku pro konstrukci čelních zdí hradeb (valů), a to v místech běžného výskytu vápence (travertinu), např. na pozdně halštatském až časně laténském hradišti Zlatý kůň nad Koněprusy ve středních Čechách (*Waldhauser 2001*).

Hliněné desky s vápenným nátěrem v době laténské

Jejich rozšíření od Kelty obývaného pobřeží Středomoří v jižní Francii po východ Evropy zpracoval *T. Makiewicz* (*1987*). Tehdy známé nálezy z Čech nejdříve kompletoval *J. Waldhauser* (*1977*), poté tým *P. Drda, K. Motyková* a *A. Rybová* (*1990*). Detailně je vyhodnotil v rámci sídliště Radovesice 23 opět *J. Waldhauser* (*1993*). Naposledy se o jejich od počátku uváděné kultovní funkci vyjádřil *V. Podborský* (*2006*).

Jde o horizontálně umisťované desky o rozměrech stran okolo 0,7–1 m, ohraničené jednoduchými nebo několikanásobnými rytými žlábky. Dosahují tloušťky 5–15 cm. Za diagnostický může být považován jejich bělavý nátěr, který se neslučuje s jejich praktickým využíváním při trvalé pracovní aktivitě.

Hliněné desky jsou z teritoria Čech známy z běžných otevřených sídlišť (např. Želenice, Radovesice; *Waldhauser et al. 1993*), z hradišť i oppid (*Motyková/Drda/Rybová 1990*) a také ze čtyřúhelníkových valů (Markvartice; *Waldhauser 1975*), tedy ze všech stupňů existence civilizace Keltů v Čechách (Ha D – LT D1) Vzhledem k zaměření jubilanta se dále soustředíme na identifikaci bělavého nátěru.

Expertiza bělavého nátěru hliněných desek z Radovesic (okr. Teplice)

Expertiza deseti vzorků bělavého nátěru z lokality Radovesice 23, kterou prováděl RNDr. Jaroslav Kaňka v laboratořích Ředitelství dálnic v Praze, přinesla zjištění několika vrstviček vápence nebo kaolinu. Vrstvičky dosahovaly mocnosti 0,5–4 mm. Nejvyšší počet nátěrů dosahoval tří. Co do využité suroviny, byly zjištěny dva druhy klíčových komponent bělavého nátěru:

1. Vápenec (Ca CO3) v podobě zeminy a hrudkovitých agregátů (objekty 336 a 386). Nejbližší ložisko této suroviny leží 200–1000 m severozápadně od sídliště Radovesice 23.
2. Kaolinit, „surový," (objekt 228) v projevu miniaturních zrneček a destičkovitých lístečků. Nejbližší naleziště lze spojit s místem, vzdáleným 200–250 severozápadně od sídliště Radovesice 23. Kaolinit vznikl

zvětráním ruly. Na povrch proniká ve formě čoček v matečné rule (expertiza geologa RNDr. Mikuláše Mága, cf. *Waldhauser et al. 1993*, 202, 203).

Potřeba suroviny pro nátěry vyvolávala nutnost jejího cíleného shromažďování. Prokazuje to nálezová situace objektu 338 v Radovesicích, kde byly zjištěny početné vápencové oválné destičky, 10–15 cm délky o celkové hmotnosti 7–9 kg (*Waldhauser et al. 1993).* K prakticky stejným závěrům o dvou surovinách bílých nátěrů a jejich geologických zdrojích dospěl tým archeologů na základě precizních přírodovědných analýz (*Kingery/Vandiver/Prickett 1988*).

Surovinové a technické aspekty bělavého nátěru hliněných desek

Dosud získané (nepočetné) informace o složení a charakteru bělavých nátěrů na sídlech Keltů v Čechách mluví o cílevědomém získávání výchozí suroviny, a to buď vápence nebo kaolinu. Nepochybně byly míšeny s vodou. Tato tekutina musela být nanášena na vytvarovanou modelační hmotu hliněné čtvercovité desky (vypracované patrně ze „sprašovité" zeminy), která již (spíše) prošla procesem vyschnutí. Opotřebením bílého nátěru (ergo ztrátou bělavé barvy) vyvstávala nutnost obnovy, což se uskutečňovalo patrně dalším nátěrem. Nátěr hliněných desek v přestřešeném prostoru staveb nebyl vystavován dešti, a proto jeho životnost byla relativně dlouhodobá.

Problematika bílého nátěru vnitřních stěn domů

Tradiční představa archeologů spočívala v přijetí názoru o některých bíle líčených stěnách těch vnitřních stěn laténských domů, jejichž (některé) stěny byly konstruovány prostřednictvím horizontálních kůlů a proutěné armatury s výmazem ze sprašových zemin. Proponovala to například *A. Rybová* a dokládala to bílými nátěry mazanice s otisky proutí (*1967-69*; *1968*). Ovšem detailní analýza mazanice z lokality Radovesice 23 ukázala na drtivé zastoupení bílého nátěru na mazanici bez otisků proutí (*Waldhauser et al. 1993*). Otázkou zůstává, zda bíle líčené zlomky mazanice s negativy prutů pocházejí z kupolovitých pícek, které rovněž vykazovaly tento konstrukční prvek. Ověření bílého nátěru ze stěn laténských staveb zůstává deziderátem budoucího teoretického výzkumu.

ZÁVĚR

Doložené používání vápence nebo kaolinitu v době laténské zastávaly potřeby bílých nátěrů desek (a pecí, resp. stěn obydlí?), výjimečně žernovů, figurálních plastik a patrně i při fixaci účesu. Zda byl vápenec používán v době keltského osídlení Čech jako hnojivo, nebylo (zatím) prokázáno, i když je to zapsáno v Pliniově *Historii naturalis* v souvislosti s následujícím germánským osídlením. Mimo to se objevil výjimečný bílý nátěr na laténské keramice, ale není známo, zda komponentou byly vápenné nebo kaolinitové komponenty. Z tohoto „menu" vyplývá, že Keltové museli mít relativně dokonalé znalosti mineralogie a ložiskové geologie. A snad také oblibu bílé barvy, příznačné pro běžné užití. Soudě podle nemalého množství bíle líčených zlomků mazanice téměř z každého laténského sídliště nutno předpokládat poměrně intenzivní exploataci hornin s obsahem vápníku.

LITERATURA

Břeň 1973 — J. Břeň: Pozdnělaténská malovaná keramika v Čechách. Sbor. Národ. Muz. Praha 27 (řada A), 105–152.

Kingery/Vandiver/Proickett 1988 — W. D. Kingery/P. B. Vandiver/M. Proickett: The Beginnings of Pyrotechnology: Producktion and Use of Lime and Gypsum Plaster in the Pre-Pottery Neolithic near East. Journal of Field Archaeology 15, No. 2, 219–244.

Makiewicz 1987 — T. Makiewicz: Formy kultu bóźstw domowych na terenie Europy ve starożytności. Poznań.

Motyková/Drda/Rybová 1990 K. Motyková/P. Drda/A. Rybová: Oppidum Závist Prostor brány A v předsunutém šíjovém opevnění. Pam. Arch. 81, 308–433.

Pieta 2008 K. Pieta: Keltské osídlenie Slovenska. Nitra.

Pleiner a kol. 1978 R. Pleiner: Pravěké dějiny Čech. Praha.

Podborský 2006 V. Podborský. Náboženství pravěkých Evropanů. Brno.

Rybová 1967–1969 A. Rybová: Hospodářský charakter osad z doby laténské a časné doby římské ve východních Čechách. Acta Musei Reginaehradecensis 11 (řada B), 71–99.

Rybová 1968 A. Rybová: Laténská sídliště ve východních Čechách a přilehlé oblasti středočeské. Hradec Králové.

Venclová 1998 N. Venclová: Mšecké Žehrovice in Bohemia. Sceaux.

Waldhauser 1975 J. Waldhauser: Die keltischen Viereckschanzen in Böhmen. Alba Regia 14, 235–244.

Waldhauser 1977 J. Waldhauser: Keltské opevněné(?) sídliště, kultovní objekt a nález keramického importu na keltském sídlišti ve Všechlapech (okr. Teplice). Teplice.

Waldhauser 1981 J. Waldhauser: Keltské rotační mlýny v Čechách. Pam. Arch. 72, 153–221.

Waldhauser 1993 J. Waldhauser: Die hallstatt- und latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen. Teplice.

Žebera 1936-38 K. Žebera: Archeologický výzkum Posázaví I. Neolitické a středověké vápencové lomy na „Bílém Kameni" u Sázavy. Pam. Arch. 41, 51–58.

USE OF LIMESTONE, KAOLINITE AND PLAENER DURING THE CELTIC SETTLEMENT IN BOHEMIA

Jiří Waldhauser

Summary

The author deals with use of limestone, plaener and kaolinite as raw materials in the La Téne period. They were generally used in construction of front walls of ramparts. The author also observes processing of limestone and kaolinite for whitewashing of clay boards that were used in interior of over-ground constructions. Expertises of the coating proved mining of the both raw materials not far from a la Téne settlement site at Radovesice 23 (distr. of Teplice). White painting of pottery mostly of oppidum type was proved as well. Limestone was exceptionally used also as a quern stone. Besides this, use of "lime water" for hairstyle fixing can be taken into account as it was described by the ancient author Diodorus of Sicily. Plaener was a raw material used for the known stone sculpture from Mšecké Žehrovice. Regarding the remarkable occurrence of white paintings and coatings, the Celts in Bohemia had to have rather good knowledge about geology of deposits. At the same time they had to be skilful in technology of lime and kaolinite processing.

Fig. 1. Reconstruction of Celtic appearance with hairstyle fixed by lime component (after a figure at the British Museum in London).

Fig. 2. Želenice (district of Most). Documentation of find of a whitewashed clay board in interior of originally overground construction that was not sunken in loess subsoil. Fire of the construction caused daub concentrations (after *Waldhauser 1977*).

ARCHEOLÓGIA NA PRAHU HISTÓRIE
K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 447–458.

'GO EAST YOUNG MAN!'

Antipodean thoughts on the earliest La Tène art in Slovakia

(with particular reference to the fortified settlement of Horné Orešany) [1]

VINCENT MEGAW

INTRODUCTION

It may be suitable to begin this tribute to Karol Pieta – one which depends largely on his most recent contributions to early La Tène studies and which I first experienced through his work on the later phases of the Iron Age (*Pieta 1982*; *1996*) – with a reminder that it is almost 50 years since we first met when I visited Slovakia in the winter of 1963-64. It was then that for the first time also that I handled one of the key early La Tène pieces, the belt-plaque from Stupava, now okr. Malacky (Fig. 1; *Megaw 2010*). Excavated in October 1929 by Jan Eisner, this site of a small cemetery of some ten graves has recently been reconsidered by *R. Čambal* (*2011*; *2012*). It was at this time that that Blažej Benadik amongst others introduced me to the research then being carried out on what have become a number of key cemetery sites for understanding the earlier La Tène period in Slovakia and the neighbouring regions (*Benadik 1971*; *1983*; *Benadik/Vlček/Ambros 1957*) to be followed by series of important excavations and major papers by *J. Bujna* (*1982*). More than ten years after my first visit I was once more in Nitra. This was a time of considerable difficulty for many in the Institute of Archaeology and so it was that in 1978, thanks to its discoverer, Titus Kolník, I was able to study a second key piece, the brooch found in 1977 in the course of excavation of a second century AD Roman settlement at Slovenské Pravno, okr. Martin (Fig. 2a; *Megaw 1982*; *Pieta 1982*, obr. 27, 28; *Kolník/Šalkovský 1983*; *Zachar 1987*, 17, Tab. 13–16; *Megaw/Megaw 2001*, 87, Pl. VIII; *Baitinger/Pinsker 2002*, Kat. Nr. 56; *Pieta 2010*, 385, F1: 3). In my stylistic analysis of this, arguably the finest of all the early La Tène *Maskenfibeln* so far known[2], I drew attention to the fact that many stylistic details, not least the beaver-like creature curling round the catch plate (Fig. 2b), could be paralleled in brooches and other objects far to the west of its find spot (Fig. 3). At the time I could find nothing closely comparable from Bohemia

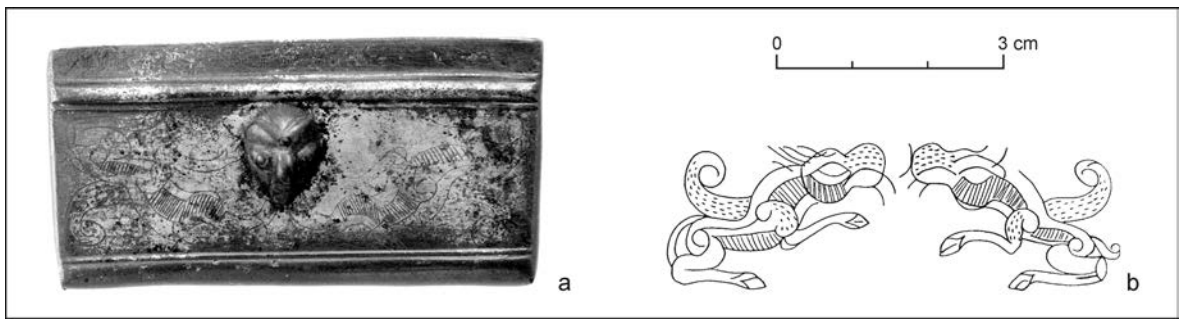

Fig. 1. Stupava, Kr. Malacky, bronze belt-plaque, SNM Bratislava (photo R. Čambal; drawing F. M. B. Cooke).

[1] The present paper is a revision of that presented at Smolenice in May 2012 as part of Kelti 2012, the 13th International Congress 'Doba laténska v Čechách, na Morave a na Slovensku' during which delegates had the opportunity both to visit the site of Horné Orešany and to examine at first hand the range of material so far recovered. It will be obvious that it would have been impossible to offer this study without the full co-operation of the honorand; thanks are also due to Radoslav Čambal (Bratislava).

[2] *Binding 1983* remains a handy first reference for most of the early La Tène figural ornamented brooches mentioned here.

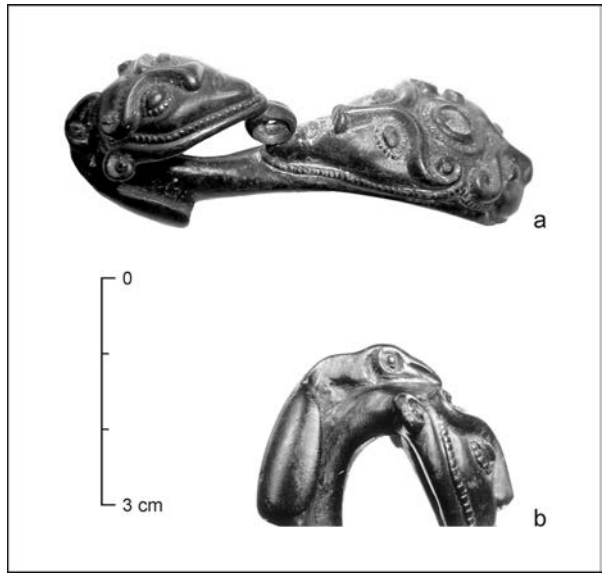

Fig. 2. Slovenské Pravno, Kr. Martin. Bronze brooch, AÚ SAV Nitra (photo J. Krátky).

and Moravia and certainly not Slovakia[3]; whether this brooch was from a disturbed grave or – far from impossible – a keepsake brought into the region by a colonial Roman settler one cannot tell. *Maskenfibeln,* let alone *Doppelmaskefibeln* are of course extremely rare from the territory of former Czechoslovakia, amongst the exceptions are the brooches from Kyšice and Dýšina-Nová Huť, okr. Plzeň-sever, both from the district of (*Megaw 1970*, nos 68, 70; *Megaw/Megaw 2001*, 86, Ill. 106; *Baitinger/Pinsker 2002*, Kat. Nr. 55 and 70) and both looking like local copies of western forms. In contrast is a small group of *Maskenfibeln* which, like Slovenské Pravno, are most likely imports notably that from Chýnovský Háj, okr. Praha-západ (add to *Binding 1993*, Kat. Nr. 443; *Vojtěchovská 2001*, esp. 351, obr. 5) with its bearded cat face, a prime example of what Otto-Herman Frey has termed *Mischwesen* (*Frey 2005*, 569, 570); this may be compared to the head over the spring plate on one of the four Maskenfibeln from Wittighausen-Oberwittighausen, Main-Tauber-Kreis (Fig. 4a, 4b; *Pinsker/Baitinger 2002*, Kat. Nr. 55; for the comparison see *Megaw/Megaw 2001*, ill. 103, 104). Another probable import is the brooch from Panenský Týnec, okr. Louny *(Megaw 1970*, no. 65). Despite the many more recent discoveries, notably the more than 200 examples from the cemeteries on the Dűrrnberg bei Hallein, Ld. Salzburg (*Pauli 1978*, 109–116, *Brade 1993*, Abb 32; has a useful if now dated distribution of decorated brooches in the various grave groups, see most recently *Moser 2010*; *Moser/Tiefengraber/Weltschke-Schrotta 2012*) until the recent discoveries in south-western Slovakia, decorated brooches are conspicious by their absence from the region.

During my visit to Slovakia in 1978 when I was developing a research project on the human form in early Celtic art I had the opportunity to discuss many aspects of early Celtic art – notably the Stupava plaque – with Lev Zachar, artist and student of native American ethnography as well as archaeologist whose early death robbed the field of one of its liveliest minds (*Zachar 1987,* here esp. 14, Tab. 10–12; *Zacher/Zelený 1985*). Together we poured over the plaque (Fig. 1) wondering why the engraved supporters were set upside down with regard to the cast rivet head with its grotesque human head so close to that on the foot of the well-known brooch from the neighbourhood of Parsberg, Kr. Neumarkt (*Jacobsthal 1944*, no. 316; *Megaw 1970*, no. 63; *Baitinger/Pinsker 2002*, Kat. Nr. 53).

Then there was a break during which I was involved in work on the Dürrnberg while, thanks to Johannes-Wolfgang Neugebauer, also, alas, no longer with us, I studied the new finds from Lower Austria. So and more recently, with his former student Peter Ramsl, I have, together with my wife Dr M. Ruth Megaw, been able to study some of the finest pieces from the early La Tène sites of the Taisental, Slovakia's cultural near neighbour (*Megaw/Megaw/Neugebauer 1989*; *Ramsl 1998*; *2002*; *2010*). The picture of the expansion of early La Tène culture has indeed been expanding (Fig. 5).

WEST MEETS EAST

In my most recent consideration of the Stupava plaque (*Megaw 2010*) I could point not only to the general resemblance of the winged crouching beasts of Stupava (Fig. 2b) to the Pegasus figures on a sword scabbard from the first of the rich graves on the Glauburg-Glauberg, Wetteraukreis (*Frey 2004,* Fig. 3; *Megaw 2010*, 616, Fig. 16) but also in general terms to those backward-looking beasts on the reconstructed sieve from barrow 2 at Hoppstädten, Kr. Birkenfeld in the Hunsrück and, much closer at home, the belt-hook from grave 17 at Ossarn, SG Herzogenburg, VB St. Pölten in the Traisental (*Megaw/Megaw/Neugebauer 1989,*

[3] It must be said that general distribution maps such as that published in *Baitinger/Pinsker 2002,* Abb. 149 and *Pieta 2007,* Abb. 9 mask the occurrence of stylistic variations.

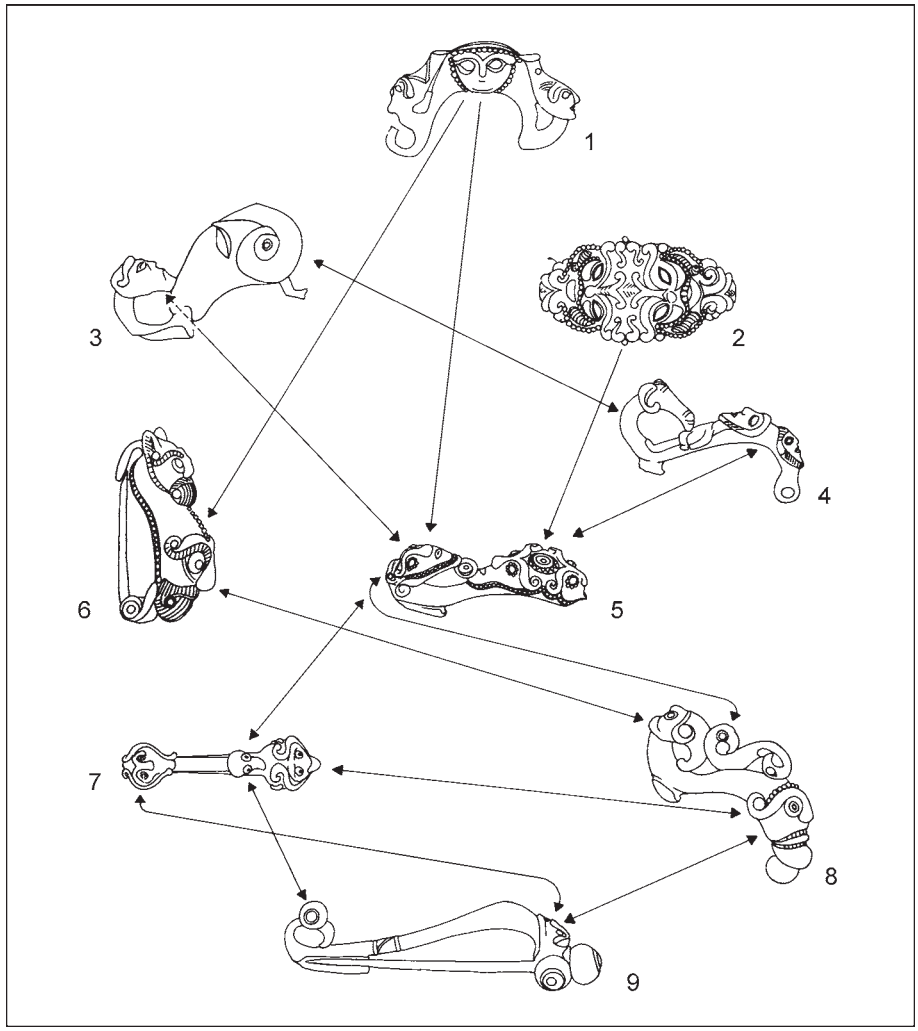

Fig. 3. Stylistic relationships of the Slovenské Pravno, Kr. Martin brooch. 1 – Weiskirchen, Kr. Merzig-Waden; 2 – Rodenbach, Kr. Kaiserslautern (fingerring); 3 – Dompierre-les-Tileuls, Jura; 4 – Berlin-Niederschonhausen; 5 – Slovenské Pravno, Kr. Martin; 6, 9 – Wittighausen-Oberwittighausen, Main-Tauber-Kreis; 7 – Kleiner Knetzberg, Ldkr. Hassberge; 8 – Cteisbach, Kr. Künzelsau (drawing E. Birkett).

493–500; *Frey 2001*; *Baitinger/Pinsker 2002*, Kat. Nr. 72.2). With regard to Stupava's winged Pegasus-like supporters, I should have previously also drawn attention to the heads, one semi-human and one the beast over the spring-plate on the brooch from Ostheim, Kr. Rhön-Grabfeld – another prime example of the ambiguous *Mischwesen* (*Jacobsthal 1944*, no. 315; *Megaw 1970*, no. 69; *Megaw/Megaw 2001*, 88, Ill. 113; *Baitinger/Pinsker 2002*, Kat. Nr. 68) – while the triangular plaque from the belt accompanying the second, cremation, grave of Barrow 1 from the Glauberg is flanked by two quadrupeds with the same down-curving muzzles, possibly stylised boars rather than horses (*Baitinger/Pinsker 2002*, Kat. Nr. 2.3.1). From the inhumation grave 1, Barrow 1 on the Glauberg is another decorated belt-plaque this time with a pair of antithetical squat and crouched winged figures, only one of which has its head turned; the same stabbing technique is applied to parts of the design. *Otto-Herman Frey* draws attention to the paws and the manner in which the La Tène craftsmen were moving away from putative Etruscan models (Fig. 6; *Baitinger/Pinsker 2002*, Kat. Nr. 1.13.1; *Frey 2004*, 116, 117, Fig. 5).

The Stupava and Ossarn belt-hooks as well those from the Glauberg are decorated versions of a general class with rectangular plates – *mit kästchenformigem Beschlag* – a type which several writers including *Karol Pieta* (*Megaw/Megaw/Neugebauer* 1989, 492–400; *Frey 1996*, 202, 203, Abb. 5, 6; *Pieta 2007*, 307, Abb. 10) have demonstrated extend from the Middle Rhine to western Slovakia. Only Bohemia and Moravia again seem to be largely unrepresented with the exception of the plaque from Želkovice, okr. Beroun which would seem to be another piece of local craftsmanship (*Megaw 1970*, no. 71; *Megaw/*

Megaw/Neugebauer 1989, 495, Abb. 7: 2; *Baitinger/Pinsker 2002*, Kat. Nr. 84).

But of course it is the find of not only of a simple undecorated belt-hook *mit kästchenformigem Beschlag* (*Pieta 2007*, Abb. 7: 12) but a fascinating range of other objects found on the hill-fort of Slepý vrh, Horné Orešany, okr. Trnava – a site which has unfortunately suffered over time from the depredations of treasure hunters and metal detectorists prior to the commencement of archaeological work in 2004 – which adds a new dimension to our knowledge of Early La Tène settlement in the region and above all is witness to the widespread nature of contacts in this period in south-western Slovakia (*Pieta 2007*; *2010*, 18–22, F1). Here I will only offer some additional remarks mainly on a few of the published finds. A lack of context for the earlier finds makes certain identification difficult. Thus there may be a question mark over the 'sphinx' mount published by *R. Čambal* (*2005*) though a similar agained treatment of the pelt can be paralleled on undoubtedly early La Tène brooches such as that in the form of a dog. This was associated with no less than nine other decorated brooches and a plain belt-hook *mit kästchenformigem Beschlag* – one of several from the Dürrnberg – in a woman's grave on the Dürrnberg, grave 222, skeleton 2 (*Zeller 2003*, 538–542, Abb. 12: 5; *Moser 2010*, Ill. on p. 84). The treatment of the body of one of several unfinished brooches from Horné Orešany (*Pieta 2007*, Abb. 8) or for that matter on wings of the Stupava animals is not dissimilar.

The rectangular belt-plaques would normally be paired with a triangular openwork plaque on bronze or iron with either an abstract design or incorporating a miniature human figure with animal or bird 'supportors' – the Ticino sub-type named after the concentration in the Alpine region of Switzerland and Northern Italy (*Megaw 1970*, nos. 95–99; *Megaw/Megaw 1990*, esp. 56–60; *Frey 1996*, 193–199, Abb. 1–3; *Baitinger/Pinsker 2002*, Kat. Nr. 46–49)[4]. From Horné Orešany comes one such iron plaque which exhibits a pair of outward looking beasts with the crouching stance and downward turned beaks or muzzles we have already encountered; these are the 'gryphons' or 'dragons' which it has been suggested may be ancestral to the 'dragon pair' scabbards of LT B-C and to have represented a particular talisman and/or mark of high status (*Megaw/Megaw 1990*, esp. 71, 72; *Ginoux 2007*, esp. 25–38). One of the most easterly examples of the type, also of iron, comes from a find made in 1932

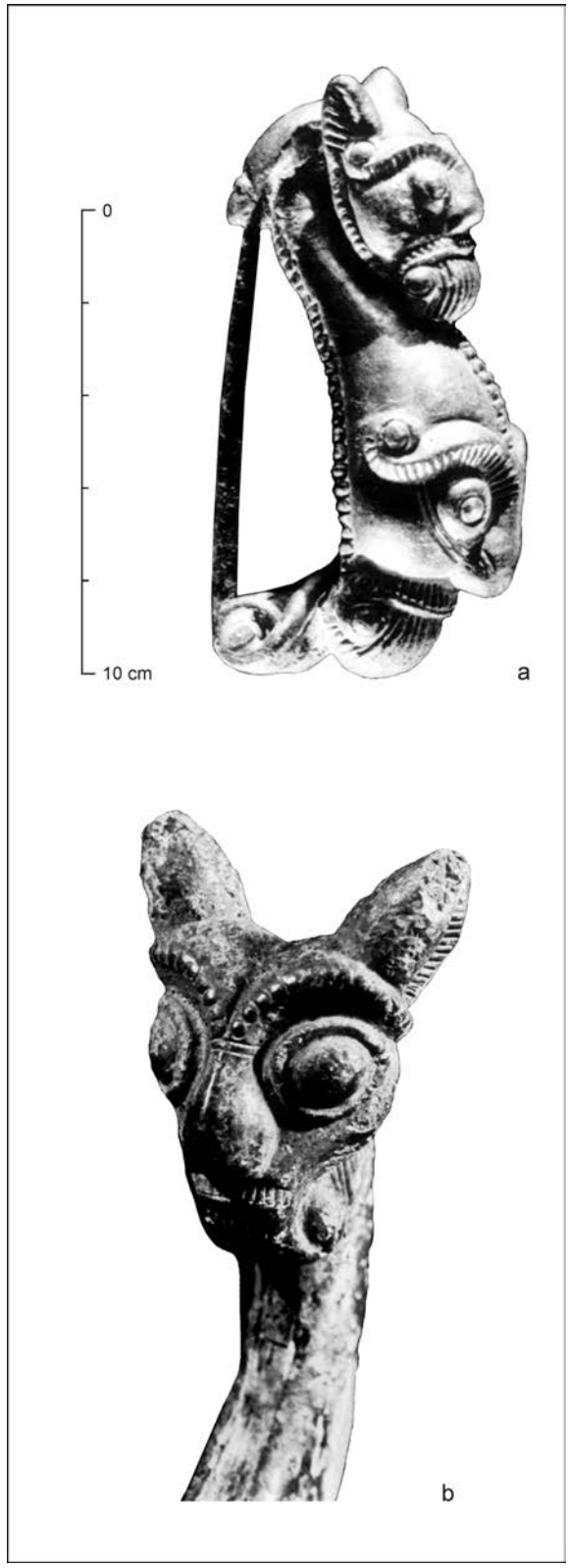

Fig. 4. a – Wittighaisen-Oberwittighausen, Main-Tauber-Kreis, Bronze brooch, Badisches Landesmuseum, Karlsruhe (photo Landesbildstelle Baden-Würtemberg, H. Hell); b – Chýnovský Háj, Kr. Praha-západ (photo J. V. S. Megaw), no scale.

[4] A complete study with catalogue of these *durchbrochene Frühlatène-Gürtelhaken* is in preparation by O.-H. Frey and T. Stöllner.

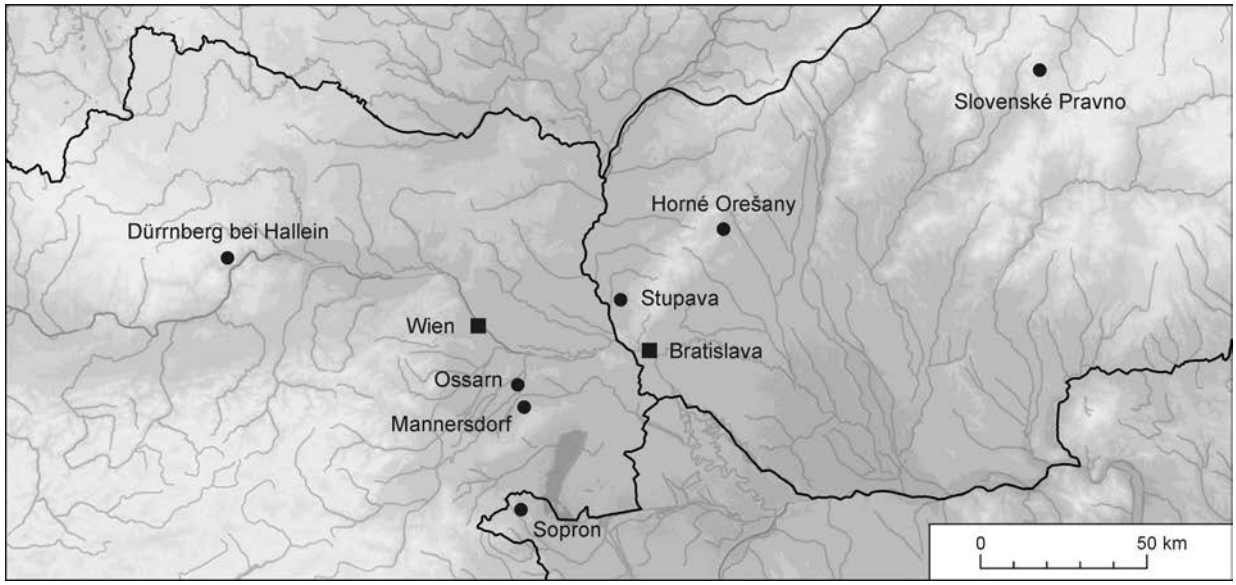

Fig. 5. Map of key sites mentioned in the text (drawing Multimedia Unit, Flinders University Library).

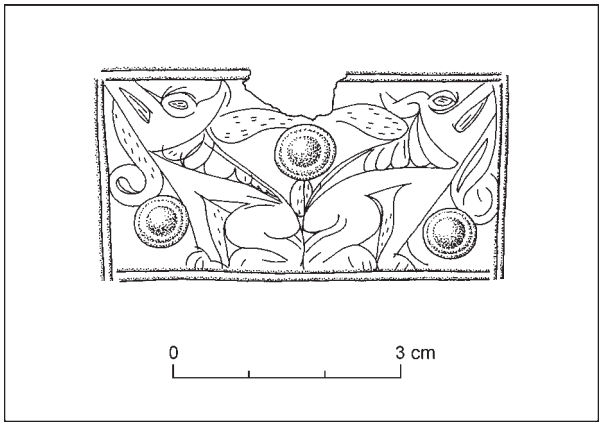

Fig. 6. Glauburg-Glauberg, Wetterauktreis, Barrow 1, Grave 1, Detail of frontal rectangular plaque of bronze belt-hook, Glauberg Museum (drawing after Frey 2004).

at what on-going excavation has shown to have been a major settlement and cult site at Roseldorf, MG Sitzendorf an der Schmida (Fig. 7; *Baitinger/Pionsker 2002*, Kat. Nr. 49; *Holzer 2009*, esp. 5, Abb. A-3; *Pieta, in press*); both are to be regarded as belonging to Stöllner's 'Developed groups' or Montebello Type with a mid-fifth century BC date (*Stöllner 2010*, Liste 2).

But of course it is the decorated brooches which catch one's eye amongst the wealth and variety of small finds so far recovered from Horné Orešany. A general feature are the balls attached to the ends of the springs as can be found on many brooches in Southern Germany and particularly on the Dürrnberg (for some examples see *Pauli 1978*, Abb. 10; *Moser 2010*, Ill. 78–91). One can pick out the long muzzled horse's head with its stylised human face (*Pieta 2010*, F1: 1, 4) for which the head over the catch-plate on a brooch from Potterstein, Ldkr. Bayreuth – which *Brade* (*1993*, Kat. No. 153) prefers to see as a water-bird – offers a good parallel **(**Fig. 8**)** while the brooch in the form of a complete horse (*Pieta 2007*, Abb. 7: 7) as found once more on the Dürrnberg and in a number of sites in Southern Germany is a type which *C. Metzner-Nebelsick* (*2007*) regards as a female attribute.

A particularly fascinating piece is the brooch with the bow in the form of a man (Fig. 9a; *Pieta 2010*, F1: 1, 5), only the fourth so far known; one is from Manětín-Hrádek, Plzeň-sever grave 74 (*Megaw 1970*, no. 31; *Baitinger/Pinsker 2002*, Kat. Nr. 42); a region which has produced most of the few decorated brooches known from Bohemia and another piece in what I have termed a local style. Once more from the Dürrnberg, this time from grave 134, is a trews-wearing helmeted figure (*Baitinger/Pinsker 2002*, Kat. Nr. 43). A stray find from Berlin-Niederschönhausen combines a Siamese-twin figure forming the bow with a ram's head above the catch-plate (*Megaw 1970*, no. 101; *Baitinger/Pinsker 2002*, Kat. No. 44). The representation of shoes with pointed shoes was, north of the Alps, a fashion borrowed from the Etruscans in the late Hallstatt and early La Tène period (*Bagley 2009*). The knobbed headdress on the Horné Orešany example perhaps also represent a helmet – or are these horns or a stunted form of leaf-crown? – is again to be noted on

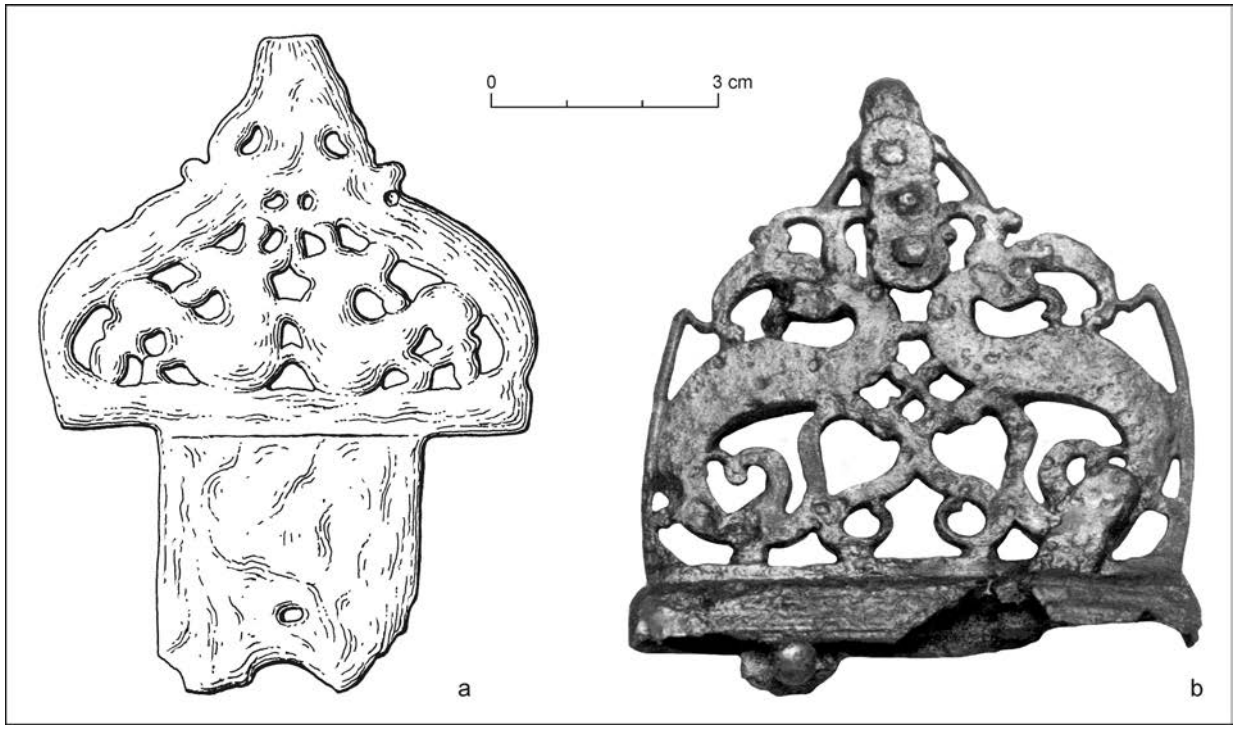

Fig. 7. Iron belt-plaques. a – Horné Orešany, Kr. Trnava (Pieta, in press); b – Roseldorf, MG Sitzendorf an der Schmida, Prähistorisches Abteilung, Naturhistorisches Museum, Wien (photo J. V. S. Megaw).

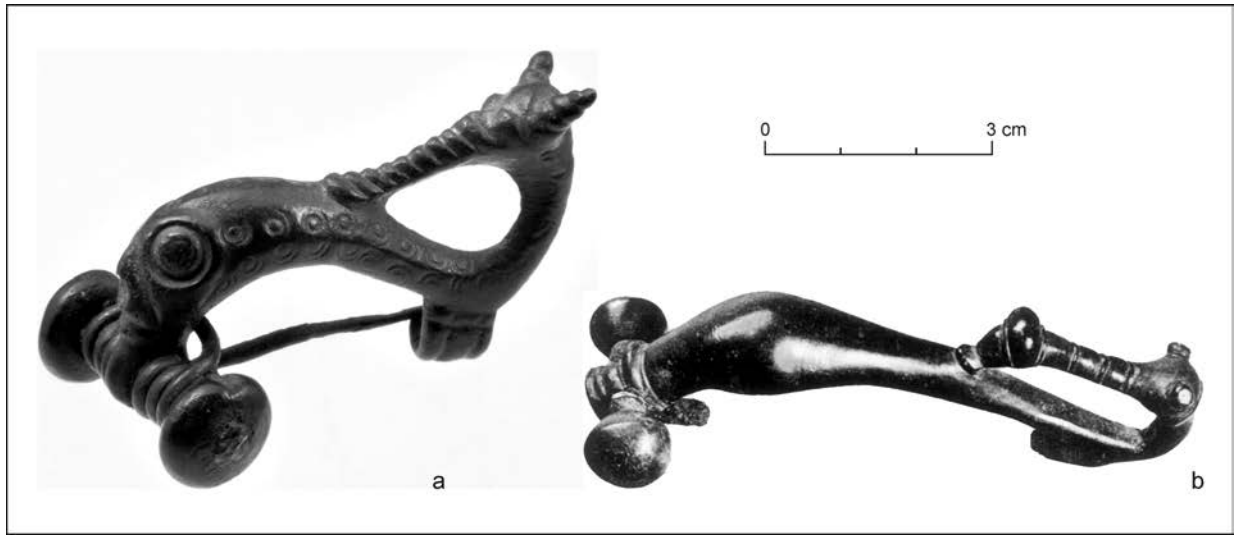

Fig. 8. Bronze broochs. a – Horné Orešany, Kr. Trnava (Pieta 2010); b – Potterstein, Ldkr. Bayreuth, Staalichen Museen, Berlin (photo after von Jenny).

several of the Dürrnberg brooches (Fig. 9b; *Moser 2010*, Ill. on p. 88; *Mosser/Tiefengraber/Wiltschke-Schrotta 2012*, 186–188, Taf. 1: bottom row).

However, less certain as a La Tène piece is the little brooch in the form of a lion (*Pieta 2007,* Abb. 7: 6). This brooch is a product of someone who knew what a lion looked like unlike must surely have been the case with early La Tène craftsmen. There are few if any other La Tène representations of lions; and the heads at both ends of a gold band from Bad Dürkheim, Kr. Neustadt and the fragmentary brooch from Weiskirchen, Kr. Merzig-Wadern regarded by *P. Jacobsthal* (*1944*, nos. 27, 317) as lions are certainly a long

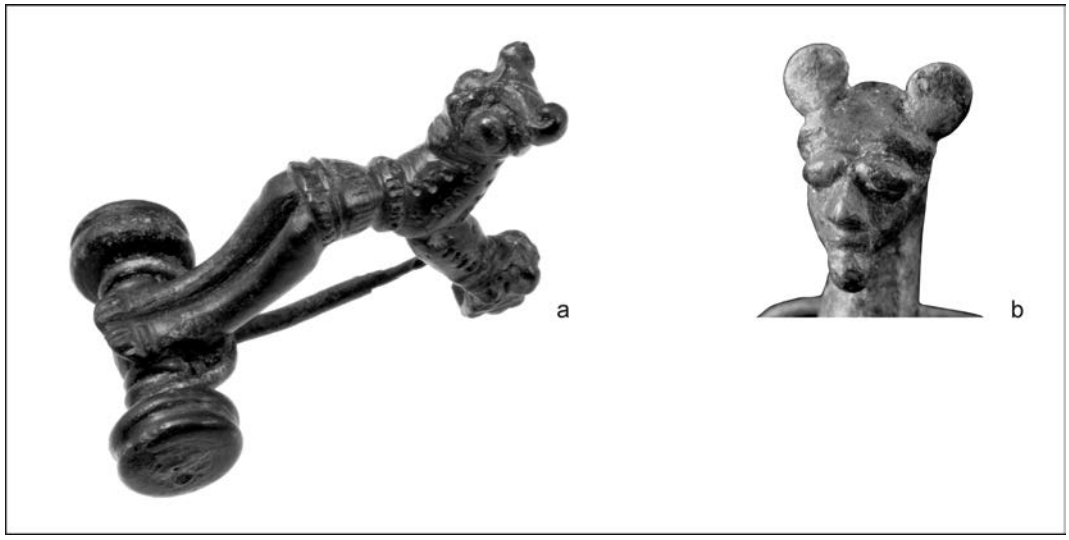

Fig. 9. Bronze broochs. a – Horné Orešany (Pieta 2010); b – Dürrnberg bei Hallein, Ldkr. Salzburg, Grave 150, detail of foot, Keltenmuseum, Hallein (photo T. Rabsilber). No scale.

way from their putative models. From an earlier context one can demonstrate the best a local craftsman could do in copying the two Greek lion mounts on the great cauldron from the late Hallstatt *Fürstengrab* of Eberdingen-Hochdorf, Kr. Ludwigsburg (*Bieg 2002*, 86–103, esp. Abb. 91, 92). The Horné Orešany lion would seem more likely to be a provincial Roman stray find[5].

A piece where there can be no doubt as to its date is the *Koppelring* (*Pieta 2007,* Abb. 7: 13), a type known mostly from Italy and the Danube valley but for which we can cite examples from the Dürrnberg, grave 44/2 with parts of a chariot, an Attic black glaze stemless cup, amber and a cowrie shell – probably originating from the Indian Ocean (*Penninger 1972*, esp. Taf. 43: 18; *Pauli 1978*, 192–194) and, further west, a HEK barrow find from Heinzerath-Gonzerath, Kr. Morbach barrow 1, grave 1 (*Haffner 1976*, Taf. 19: 7).

Another key feature of Horné Orešany is the discovery of a range of tools (*Pieta 2007,* Abb. 4), notably a large number of fine gravers and the fact that at least three of the published brooches were unfinished (*Pieta 2007*, Abb. 7: 1, 5, 8). Here is clear evidence for local metalworking on a site no more than two hectares in area and recalls the evidence of the Kleiner Knetzberg, Ldkr. Hassberge near Würzburg where were found a collection of some 17 *Tierkopffibeln* including another horse brooch and other *Maskenfibeln* with an unfinished example (Fig. 10; *Baitinger/Pinsker 2002*, Kat. Nr. 54), thus showing that the production of what might be considered to be high status objects was not restricted to major settlements.

Fig. 10. Kleiner Knetzberg, Kr. Hassberge, unfinished bronze brooch, Archäologische Staatssammlung, München (photo Archäol. Staatss., München).

Another hill-fort, the Kleine Gleichberg on the Steinsburg in Thuringia near Römhild, is also a key site for the region and has produced some 70 decorated brooches (*Neumann 1973*). A contrasting feature as compared with the marked variation of those from the Dürrnberg – or Horné Orešany – is that the vast majority of the Kleine Gleichberg brooches are variations on a very similar *Vogelkopffibel* design; although no metal-working activity has been recorded it would seem most likely that the brooches were manufactured on site.

Of extreme interest is one of the smallest of the bronze finds, a slightly dished bronze disc with a rough central piercing. Measuring only 25 mm in diameter it may be assumed that this formed part of a disc-brooch, The convex surface is covered

[5] I am indebted to Catherine Johns (London) and Emeritus Professor John Boardman (Oxford) for their comments on the brooch; both support a late date.

with a carefully laid-out compass design – but once more it is clear that this is unfinished. While a few examples of compass-designed decoration (*Lenerz-de Wilde 1977*) – on pottery as well as metal – occur in Austria notably on the Dürrnberg but with an example from the Traisental (*Neugebauer 1994*, Abb. 9, 13), early La Tène compass-ornament is largely a feature of Bohemia and west to Champagne; until now no examples are known from Slovakia.

HORNÉ OREŠANY, A KEY CENTRE FOR THE EASTERN SPREAD OF LA TÈNE A

Even from this relatively small sample two stylistic features are obvious – firstly is its stylistic variety especially with regard to the brooches as in much of early La Tène art where practically no two pieces are identical, products of the *cire perdu* casting technique. Secondly, the comparata cited are from western Austria and southern Germany.

Two basic questions continue to be debated in the study of early Celtic art First, where did the style – or rather the various regional styles – originally develop and, secondly, what were the main external influences which contributed to its growth? (*Meagw/Megaw 2009*). Despite the variety certain symbols are repeated and suggest a common belief system or at least a complex pattern of interchange (*Megaw/Megaw 2001*, 19; *Stöllner 2007*). As to the issue of the Thracian or so-called 'Scythian' influence particularly on the animal elements in early Celtic art, despite *J. Bouzek* (*2010*) I continue to find absolutely no evidence to counter the ultimately much stronger claims of the Western Mediterranean and predominantly Italy (*Megaw 2005*). While *R. Echt* (*1999*) throughout his study of the Reinheim, Saar-Pfalz-Kreis 'princess's' grave emphasises West Europe as the birthplace of figural elements in early Celtic art, the importance of the early La Tène Traisental settlements and their associated cemeteries – which, it should be noted, so far lack an obvious and strategically placed fortified centre – indicates an eastward movement. One aspect of this was the development by skilled metal-smiths, in many cases probably peripatetic and regarded as of high status (*Stöllner 2007*; *Modarressi-Tehrani 2009*) – certainly those engravers with knowledge of geometric principles – of an assured regional development of early Celtic art, albeit one much influenced from the West. At Horné Orešany despite the disturbance of the site, we see all aspects of early La Tène society in a controlling geographical position. The finds include weapons as well as tools; somewhere in the region of the settlement there must be a related cemetery – perhaps on the flat ground below the hill. Before the major movements from the West into the Middle Danube at the beginning of La Tène B1, in the mid-fifth century one can postulate the arrival of groups including those from north-eastern Bavaria and neighbouring parts of Austria and southern Bohemia. What, however, was the impetus for such movements is still a matter for debate.

While the Horné Orešany brooches – and other finds – seem to reflect close links with, and perhaps craftsmen from the Dürrnberg, the Traisental also shows a shared pool of artistic sources. *Čambal* (*2012*) has shown it is with the Traisental that the Stupava cemetery seems to have had the closest links while at Mannersdorf particularly brooches indicate links with the Swiss Plateau (*Ramsl 2011*). Certainly now western Slovakia and the contiguous region of what is now Neiderösterrech must be seen as a new centre of local production of some of the earliest La Tène art.

I concluded my 2010 paper on the Stupava plaque with the words: 'On balance I would see it as... originating in the west. Perhaps it was brought to what is now south-west Slovakia by some of those pioneering La Tène settlers who carried with them, not only their material culture but a belief system soon to be expressed in the artefacts of the contiguous area, notably in the Traisental' (*Megaw 2010*, 618). Already in the light of the finds from of Horné Orešany, this statement needs revision.

BIBLIOGRAPHY

Bagley 2009 — J. Bagley: Ein Schuh ist ein Schuh ist ein Schuh? Überlegungen zur Interpretierbarkeit späthallstatt- und frühlatènezeitlicher Schuhdarstellungen nördlich der Alpen. In: J. M. Bagley et all. (Eds.): Alpen, Kult und Eisenzeit. Festschrift für Amei Lang zum 65. Geburtstag. Intern. Arch. Studia honoraria 30. Rahden/Westf. 2009, 221–235.

Baitinger/Pinsker 2002 — H. Baitinger/B.Pinsker (Eds.): Das Rätsel der Kelten von Glauberg. Glaube – Mythos –Wirklichkeit. Stuttgart 2002.

Benadik 1971 — B. Benadik: Obraz doby laténskej na Slovensku. Slov. Arch. 19, 1971, 465–491.

Benadik 1983 — B. Benadik: Maňa: keltische Gräberfeld. Fundkatalog. Mat. Arch. Slov. 5. Nitra 1983.

Benadik/Vlček/Ambros 1957 — B. Benadik/K. Vlček/C. Ambros: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku/Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei. Arch. Slov. Fontes 1. Bratislava 1957.

Bieg 2002 — G. Bieg: Hochdorf 5. Der Bronzekessel aus dem späthallstattzeitlichen Fürstengrab von Eberdingen-Hochdorf (Kr. Ludwigsburg). Griechische Stabdreifüße und Bronzekessel der archaischen Zeit mit figürlichem Schmuck. Forschungen und Bericht zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 83. Stuttgart.

Binding 1993 — U. Binding: Studien zu den figürlichen Fibeln der Frühlatènezeit. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 16. Bonn 1993.

Bouzek 2010 — J. Bouzek: The beginnings of the La Tène art in Bohemia and the East. In: S. Berecki (Ed.): Iron Age communities in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş, 9–11 October 2009, Bibliotheca Musei Marisiensis, Seria Archaeologica 2. Cluj-Napoca 2010, 107–114.

Bujna 1982 — J. Bujna: Spiegelung der Sozialstruktur auf latènezeitichen Gräberfeldern im Karpatenbecken. Pam. Arch. 78, 1982, 312–431.

Čambal 2005 — R. Čambal: Včasnolaténska sfinga z Horných Orešian. Zbor. SNM 99. Arch. 15, 2005, 37–45.

Čambal 2011 — R. Čambal: Keltské nálezy zo Stupavy. Stupava 7, 2010–2011, 3–7.

Čambal 2012 — R. Čambal: Frühlatènezeitliches Gräberfeld in Stupava. Ausgrabungen in Jahr 1929, Zbor. SNM 106. Arch. 22, 2012, in press.

Echt 1999 — R. Echt: Das Fürstinnengrab von Rheinheim. Studien zur Kulturgeschichte der Frühlatènezeit. Saarbrückner Beiträge zur Altertumskunde 69. Bonn 1999.

Frey 1996 — O.-H. Frey: Bemerkungen zu einigen Fundstücken der Frühlatènezeit aus Niederösterreich. In: E. Jerem et al. (Eds.): Die Kelten in der Alpen und an der Donau. Akten des Internationalen Symposions St. Pölten, 13.–18. Oktober 1992. Studien zur Eisenzeit im Ostalpenraum 1. Budapest – Wien 1996, 193–215.

Frey 2001 — O.-H. Frey: Ein frühlatènezeitlicher Gürtelhaken aus Ossarn. In: D. Büchner (Ed.): Studien in Memoriam Wilhelm Schüle. Intern. Arch., Studia Honoraria 11. Rahden/Westf., 157–163.

Frey 2004 — O.-H. Frey: A New Approach to Celtic Art. Proc. Royal Irish Acad. 104C/5, 2004, 104–129.

Frey 2005 — O.-H. Frey: Tierdarstellungen. In: R. Müller: Reallexikon der germanischen Altertumskunde 30, 2005, 566–579.

Ginoux 2007 N.Ginoux: Le thème symbolique de *'la paire de dragons'* sur les fourreaux celtiques (IV^{i}–IIe siècles avant J.-C.): Étude iconographique et typologie. BAR Intern Ser. 1702. Oxford 2007.

Haffner 1976 A. Haffner: Die Westliche Hunsrück-Eifel-Kultur. Römisch-Germanische Forschungen 36. Berlin 1976.

Holzer 2009 V. Holzer: Roseldorf. Interdisziplinäre Forschungen zur grössten keltischen Zentralsiedlung Ősterreichs. Schriftreihe der Forschung im Verbund 102. Wien 2009.

Jacobsthal 1944 P. F. Jacbsthal: Early Celtic art. Oxford 1944 (rev. ed. 1969).

Kolník/Šalkovský 1983 T. Kolník/P. Šalkovský: Včasnolaténska maskovitá spona zo Slovenského Pravna a jej prínos ku keltskej ikonografii. Štud. Zvesti 20, 1983, 133–147.

Lenerz-de Wilde 1977 M. Lenerz-de Wilde: Zirkelornamentik in der Kunst der Latènezeit. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 25. München 1977.

Megaw 1970 J. V. S. Megaw: Art of the European Iron Age: A study of the elusive image. Bath 1970.

Megaw 1982 J. V. S. Megaw: An early La Tène *Maskenfibel* from Slovenské Pravno, okr. Martin. Études celtiques 19, 1983, 7–34.

Megaw 2005 J. V. S. Megaw: Early Celtic art without Scythians? A review. In: H. Dobrzańanska/V. Megaw/P. Poleska (Eds.): Celts on the Margin. Studies in European cultural interaction 7th century BC – 1st century AD dedicated to Zenon Woźniak, Kraków 2005, 34–47.

Megaw 2010 J. V. S. Megaw: A world turned upside down: the bronze plaque from Stupava, okr. Malacky. In: J. Šuteková et al. (Eds.): Panta Rhei. Studies in chronology and cultural development of South-Eastern and Central Europe in earlier prehistory presented to Juraj Pavúk in the occasion of his 75. Birthday. Stud. Arch. et Med. 11. Bratislava 2010, 607–622.

Megaw/Megaw 1990 J. V. S. Megaw/M. R. Megaw: 'Semper aliquid novum...' Celtic drago-pairs revisited. Acta Arch. Hung. 42, 1990, 55–72.

Megaw/Megaw 2001 J. V. S. Megaw/M. R. Megaw: Celtic art from its beginnings to the Book of Kells. London 2001.

Megaw/Megaw 2009 J. V. S. Megaw/M. R. Megaw: A style without genesis? The elusive birthplace of early Celtic art. In: G. Cooney et al. (Eds.): Relicts of Old Decency: archaeological studies in later prehistory. Festschrift for Barry Raftery. Dublin 2009, 291–306.

Megaw/Neugebauer 1989 J. V. S. Megaw/M. R. Megaw/J.-W. Neugebauer: Zeugnisse frühlatènezeitlichen Kunsthandwerks aus dem Raum Herzogenburg, Niederösterreich. Germania 67, 2, 1989, 477–517.

Metzner-Nebelsick 2007 C. Metzner-Nebelsick: Pferdchenfibeln. Zur Deutung einer frauenspezifischen Schmuckform der Hallstatt- und Frühlatènezeit. In: M. Blečić et al. (Eds.): Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan. Sotula 44. Ljubljana 2007, 706–735.

Modarressi-Tehrani 2009 D. Modarressi-Tehrani: Untersuchungen zum früheisenzeitlichen Metallhandwerk im westlichen Hallstatt- und Frühlatènegebiet. Bochumer Forschungen zur ur- und frühgeschichtkichen Archäologie 2. Rahden/Westf.

Moser 2010 S. Moser: Die Kelten am Dürrnberg. Eisenzeit am Nordrand am der Alpen. Schriften aus dem Keltenmuseum Hallein 1. Hallein 2010.

Moser/Tiefengraber/Weltschke-Schrotta 2012 S. Moser/G. Tiefengraber/K. Weltschke-Schrotta: Der Dürrnberg bei Hallein. Die Gräbergruppen Kammelhöhe und Sonneben. Dürrnberg-Forschungen 5: Abt. Gräberkunde. Rahden/Westf. 2012.

Neugebauer 1994 J.-W. Neugebauer: Rettungsgrabungen im Unteren Traisental im Jahre 1994. Fundber. aus Österreich 33, 1994 (1995), 297–342.

Neumann 1973 G. Neumann: Die Fibeln vom Kleinen Gleichberge bei Römhild. Abhandl. d. Sächs. Akad. d. Wiss. zu Leipzig. Phil.-Hist. Kl. 64/3. Berlin 1973.

Pauli 1978 L. Pauli: Der Dürrnberg bei Hallein III: Auswertung der Grabfunde. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 18. München 1998.

Penninger 1972 E. Penninger: Der Dürrnberg bei Hallein I: Katalog der Grabfunde aus der Hallstatt- und Latènezeit. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 16. München 1972.

Pieta 1982 K. Pieta: Umenie doby železnej. Ars slovaca antiqua 15. Bratislava 1982.

Pieta 1996 K. Pieta: Liptovská Mara. Ein frühgeschichtliches Zentrum der Nordslowakei. Arch. Denkmäler der Slowakei 5. Bratislava 1996.

Pieta 2007 K. Pieta: Der frühlatènezeitliche Burgwall in Horné Orešany, Westslowakei. Vorbericht. Slov. Arch. 55, 2007, 295–310.

Pieta 2010 K. Pieta: Die keltische Besiedlung der Slowakei. Arch. Slov. Mon. Studia 12, Nitra 2010.

Pieta, in press K. Pieta: Horné Orešany and Early Celtic Art in Slovakia. European Celtic Art. In: S. Crawford/K. Ulmschneider/Ch. Gosden (Eds.): Festschrift in Honour of Vincent Megaw on his 80th Birthday. Oxford, in press.

Ramsl 1998 P. C. Ramsl: Inzersdorf-Walpersdorf. Studien zur späthallstatt- latènezeitlichen Besiedlung im Traisental, Niederösterreich. Fundber. aus Österreich. Materialheft A6. Wien 1998.

Ramsl 2002 P. C. Ramsl: Das eisenzeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn. Materialheft A 11, Wien 1998.

Ramsl 2011 P. C. Ramsl: Das latenèzeitliche Gräberfeld von Mannersdorf am Leithagebirge, Flur Reinthal Süd, Niederösterreich. Mitt. d. Prähist. Komm. 74. Wien 2011.

Stöllner 2007 T. Stöllner: Handwerk im Grab – Handwerker? Überlegungen zur Aussagekraft der Gerätebeigaben in eisenzeitichen Gräbern. In: R. Karl/J. Leskovat (Eds.): Interpretierte Eisenzeiten: Fallstudien, Methoden, Theorie. Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich. Folge 19, Linz 2007, 227–252.

Stöllner 2010 T. Stöllner: Kontakt, Mobilität und Kulturwandel im Frühlatènekreis – das Beispiel Frühlatènegürtelhaken. In: E. Jerem/M. Schönfelder/G. Weiland (Eds.): Nord-Süd, Ost-West: Kontakte während der Eisenzeit in Europa. Akten der Internationalen Tagungen der AG Eisenzeit in Hamburg und Sopron 2002. Budapest 2010, 277–319.

Vojtěchovská 2001 I. Vojtěchovská: Dějiny a topografie archeologických nálezů. Arch. Střední Čechy 5, 1, 2001, 347–356.

Zachar 1987 L. Zachar: Keltské umenie na Slovensku. Bratislava 1987.

Zachar/Zelený 1985 L. Zachar/M. Zelený: Prérijní a pralesní Indiáni. Bratislava 1985.

Zeller 2003 K. W. Zeller: Die 'Nordgruppe' – ein latènezeitliches Gräberfeld am Fuße des Pützenkipfes aus dem Dürrnberg bei Hallein. Fundber. aus Österreich 42, 2003 (2004), 525–558.

„CHOĎ NA VÝCHOD MLADÝ MUŽ!“

Postrehy z Austrálie k včasnolaténskemu umeniu na Slovensku (predovšetkým na základe nálezov z hradiska v Horných Orešanoch)

Vincent Megaw

Súhrn

Príspevok informuje o súčasnom stave poznania včasnolaténskeho výtvarného prejavu v oblasti dekoratívnych kovových artefaktov na Slovensku. Zároveň sprostredkuje prvé autorove dojmy o nových objavoch na hradisku v Horných Orešanoch. Načrtáva ich úzke kontakty s oblasťou rakúskeho Traisentalu a širšieho okolia. Zdôrazňujú sa aj dôvody zvláštneho významu tejto lokality.

Obr. 1. Stupava okr. Malacky. Bronzová platnička, SNM Bratislava (foto R. Čambal; kresba F. M. B. Cooke).

Obr. 2. Slovenské Pravno, okr. Martin. Bronzová spona, AÚ SAV Nitra (foto J. Krátky).

Obr. 3. Štylistické vzťahy so sponou zo Slovenského Pravna, okr. Martin. 1 – Weiskirchen, okr. Merzig-Waden; 2 – Rodenbach, okr. Kaiserslautern (prsteň); 3 – Dompierre-les-Tileuls, Jura; 4 – Berlin-Niederschonhausen; 5 – Slovenské Pravno, okr. Martin; 6, 9 – Wittighausen-Oberwittighausen, Main-Tauber-Kreis; 7 – Kleiner Knetzberg, Ldkr. Hassberge; 8 – Cteisbach, okr. Künzelsau (kresba E. Birkett).

Obr. 4. Wittighausen-Oberwittighausen, Main-Tauber-Kreis. Bronzová spona, Badisches Landesmuseum, Karlsruhe (foto Landesbildstelle Baden-Würtemberg, H. Hell); b – Chýnovský Háj, okr. Praha-západ (foto J. V. S. Megaw), bez mierky.

Obr. 5. Mapa kľúčových lokalít spomínaných v texte (kresba Multimedia Unit, Flinders University Library).

Obr. 6. Glauburg-Glauberg, okr. Wetterau, Barrow 1, hrob 1, detail prednej časti bronzovej zápony so zachycovačom, Glauberg Museum (kresba podľa *Frey 2004*).

Obr. 7. Železné plechové zápony. a – Horné Orešany, okr. Trnava (*Pieta, v tlači*); b – Roseldorf, MG Sitzendorf an der Schmida, Prehistorické oddelenie, Naturhistorisches Museum, Viedeň (foto J. V. S. Megaw).

Obr. 8. Bronzové spony. a – Horné Orešany, okr. Trnava (*Pieta 2010*); b – Potterstein, Ldkr. Bayreuth, Staalichen Museen, Berlín (foto podľa von Jenny).

Obr. 9. Bronzové spony. a – Horné Orešany, okr. Trnava (*Pieta 2010*); b – Dürrnberg bei Hallein, Ldkr. Salzburg, hrob 150, detail nôžky, Keltenmuseum, Hallein (foto T. Rabsilber). Bez mierky.

Obr. 10. Kleiner Knetzberg, okr. Hassberg, nedokončená bronzová spona, Archäologische Staatssammlung, Mníchov (foto Archäol. Staatss., Mníchov).

SKRATKY POUŽITÉ V LITERATÚRE

Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest

Acta Arch. Carpathica = Acta Archaeologica Carpathica. Kraków

Acta Arch. Opaviensia = Acta. Archaeologica Opaviensia. Opava

Acta Mus. Moraviae. Sci. Soc. = Acta Musei Moraviae. Scientiae Sociales (Časopis Moravského muzea v Brně. Vědy společenské). Brno

Alba Regia = Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis. Székesfehérvár

AMM sc.soc.= Acta Musei Moraviae (Časopis Moravského Muzea apod.), scientiae sociales (vědy společenské). Brno

Anodos. Suppl. Trnava = Anodos. Studies of Ancient World. Supplementum. Trnava

Antiquity = Antiquity. A Quarterly Review of Archaeology. Cambridge, England

Arbeits- u. Forschber. Sächs. Bodendenkmalpfl. = Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege. Berlin

Arbeits- u. Forschber. Sächs. Bodendenkmalpfl. = Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege. Berlin – Dresden – Leipzig

Arh. Vestnik = Arheološki Vestnik. Ljubljana

Arch. Austriaca = Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Paläoanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs. Wien

Arch. Deutschland = Archäologie in Deutschland. Stuttgart

Arch. Ért. = Archaeologiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Tudományos Folyóirata. Budapest

Arch. Hist. = Archaeologia Historica. Brno

Arch. Hist. Polona. Warszawa = Archaeologia Historica Polona. Warszawa – Toruń

Arch. Korrbl. = Archäologisches Korrespondenzblatt. Urgeschichte, Römerzeit, Frühmittelalter. Mainz am Rhein

Arch. Korrbl. = Archäologisches Korrespondenzblatt. Urgeschichte, Römerzeit, Frühmittelalter. Mainz am Rhein

Arch. Polski = Archeologia Polski. Warszawa

Arch. Rozhledy = Archeologické rozhledy. Praha

Arch. Rozhledy = Archeologické rozhledy. Praha

Arch. Slovaca Fontes. Bratislava = Archaeologica Slovaca. Fontes. Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slavacae. Bratislava

Arch. Slovaca Monogr. Catalogi. Nitra = Archaeologica Slovaca Monographiae. Catalogi. Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slavacae. Nitra

Arch. Střední Čechy = Archeologie ve středních Čechách. Praha

Archeol. Polski = Archeologiolsk

AVANS = AVANS. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku. Nitra

Ber. Bayer. Bodendenkmalpfl. = Bericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege

Ber. RGK = Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. Frankfurt am Main

Bratislava. Čas. MMB = Bratislava. Časopis Mestského múzea v Bratislave. Bratislava

Bratislava. Zbor. MMB = Bratislava. Zborník Múzea mesta Bratislavy. Bratislava

Commun. Arch. Hungariae = Communicationes Archaeologicae Hungariae. Budapest

Čas. Moravského Muz. Brno. Vědy Spol. = Časopis Moravského Muzea v Brně. Vědy společenské. Brno

Ethnogr.-Arch. Zeitschr. = Ethnographisch-archäologische Zeitschrift. Berlin

FAM = Fontes archeolologiae Moravicae, Brno

Fontes Arch. Pragenses. Praha = Fontes Archaeologici Pragenses. Pragae

Fundber. Hessen = Fundberichte aus Hessen. Bonn

Fundber. Österreich = Fundberichte aus Österreich. Wien

Hist. Slovaca = Historica Slovaca

Jahrb. RGZM = Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz. Mainz

Mat. Arch. Slovaca. Nitra = Materialia Archaeologica Slovaca. Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slavacae. Nitra

Mat. şi Cerc. Arh. = Materiale şi Cercetâre Arheologice

Mat. starożytne = Materilay Archeologiczne

Mecklengurg Jahrb. = Mecklengurgische Jahrbűcher

Mitt. Anthr. Ges. Wien = Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Wien

Móra Ferenc Múz. Évk. Stud. Arch. = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica. Szeged

Nachrbl. Dt. Vorzeit = Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit. Leipzig

Offa = Offa. Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte, Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie. Kiel – Neumünster

Pam. a Múz. = Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo. Bratislava

Pam. Arch. = Památky archeologické. Praha

Prace i Mat. Muz. Łódź = Prace i Materialy Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łódźi

Pravěk (N. Ř.) = Pravěk. Nová řada. Časopis moravských a slezských archeologů. Brno

Prähist. Zeitschr. = Prähistorische Zeitschrift. Leipzig – Berlin

Přehled Výzkumů = Přehled výzkumů Archeologického ústavu AV ČR v Brně. Brno

Rég. Fűzetek = Régészeti Fűzetek

Saalburg-Jahrb. = Saalburg-Jahrbuch. Bericht des Saalburgmuseums. Bad Homburg – Berlin

Savaria = Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítő. Szombathely

Sbor. Čs. Spol. Arch. = Sborník Československé společnosti archeologické

Sbor. Národ. Muz. Praha. Přír. Vědy = Sborník Národního muzea v Praze. Přírodní vědy. Praha

Sbor. Prací Fil. Fak. Brno = Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Brno

Slov. Arch. = Slovenská archeológia. Časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre. Nitra

Slov. Num. = Slovenská numizmatika. Nitra – Bratislava

Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno. Brno = Spisy Archeologického ústavu Akademie věd ČR v Brně. Brno

Spraw. Arch. = Sprawozdania Archeologiczne

Stud. Hist. Nitriensia. Nitra = Studia Historica Nitriensia. Nitra

Štud. Zvesti AÚ SAV = Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied. Nitra

Štud. Zvesti AÚ SAV = Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied. Nitra

Thraco-Dacica = Thraco-Dacica. Bucureşti

Universitätsforsch. Prähist. Arch. Schr. Arch. German. u. Slaw. Frühgesch. Bonn = Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Schriften zur Archäologie der germanischen und slawischen Frühgeschichte. Bonn

Vsl. Pravek = Východoslovenský pravek. Nitra – Košice

ZAK = Zeitschrift für schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte. Zürich.

Zbor. FF UK. Musaica = Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Musaica. Bratislava

Zbor. SBM = Zborník Slovenského banského múzea. Banská Štiavnica

Zbor. SNM. Arch. = Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Bratislava

Zbor. SNM. Hist. = Zborník Slovenského národného múzea. História. Bratislava

Zeitschr. Arch. = Zeitschrift fűr Archäologie

Zeitschr. Mähr. Landesmus. (N. F.) = Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums. Neue Folge. Brno

ZMLM = Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums. Brno

ZMLM NF = Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums, Neue Folge. Brno

EDÍCIE VYDÁVANÉ ARCHEOLOGICKÝM ÚSTAVOM SAV V NITRE

Archaeologica Slovaca Monographiae

FONTES

I.	Benadík, B. – Vlček, E. – Ambros, C.: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Bratislava 1957.	–
II.	Budinský-Krička, V.: Slovanské mohyly v Skalici. Bratislava 1959.	–
III.	Chropovský, B. – Dušek, M. – Polla, B.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. Bratislava 1960.	–
IV.	Polla, B.: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava 1962.	–
V.	Točík, A.: Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom. Bratislava 1964.	€ 4,00.-
VI.	Dušek, M.: Thrakisches Gräberfeld der Hallsattzeit in Chotín. Bratislava 1966.	€ 5,00.-
VII.	Čilinská, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966.	€ 5,00.-
VIII.	Bánesz, L.: Barca bei Košice – paläolithische Fundstelle. Bratislava 1968.	–
IX.	Novotná, M.: Die Bronzehortfunde in der Slowakei (Spätbronzezeit). Bratislava 1970.	–
X.	Polla, B.: Kežmarok (Ergebnisse der historisch-archäologischen Forschung). Bratislava 1971.	–
XI.	Svoboda, B.: Neuerworbene römische Metallgefässe aus Stráže bei Piešťany. Bratislava 1972.	–
XII.	Vladár, J.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1974.	–
XIII.	Ambros, C. – Müller, H.-H.: Frühgeschichtliche Pferdeskelettfunde aus dem Gebiet der Tschechoslowakei. Bratislava 1980.	€ 3,00.-
XIV.	Kolník, T.: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Bratislava 1980.	–
XV.	Rejholcová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Nitra 1995. Analyse. ISBN 80-88709-23-7	–
	Rejholcová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Nitra 1995. Analýza. ISBN 80-88709-13-X	–
	Rejholcová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Nitra 1995. Katalóg. ISBN 80-88709-22-9	–
XVI.	Kuzmová, K.: Terra sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes (Südwestslowakei). Nitra 1997. ISBN 80-88709-32-6	€ 23,00.-
XVII.	Kaminská, Ľ.: Hôrka-Ondrej. Nitra 2000. ISBN 80-88709-47-4	€ 23,00.-
XVIII.	Varsik, V.: Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Nitra 2011. ISBN 978-80-89315-34-5	€ 31,00.-

CATALOGI

I.	Točík, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Bratislava 1968.	€ 6,00.-
II.	Točík, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo. Bratislava 1968.	€ 4,00.-
III.	Točík, A.: Altmagyarische Gräberfelder in Südwestslowakei. Bratislava 1968.	–
IV.	Dušek, M.: Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava 1969.	€ 5,00.-
V.	Čilinská, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973.	–
VI.	Veliačik, L. – Romsauer, P.: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku I. Katalóg. Nitra 1994. ISBN 80-88709-15-6	–
VII.	Bujna, J.: Malé Kosihy. Latènezeitliches Gräberfeld. Katalog. Nitra 1995. ISBN 80-88709-18-0	–
VIII.	Březinová, G.: Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog. Bratislava 2000. ISBN 80-224-0649-X	–
IX.	Březinová, G. a kol.: Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách stavenísk Shell a Baumax. Katalóg. Nitra 2003. ISBN 80-88709-62-2	€ 20,00.-
X.	Kolník, T. – Varsik, V. – Vladár, J.: Branč Germánska osada z 2. až 4. storočia. Nitra 2007. ISBN 978-80-88709-98-5	€ 45,00.-
XI.	Lamiová-Schmiedlová, M.: Žiarové pohrebisko z mladšej doby bronzovej na lokalite Dvorníky-Včeláre. Nitra 2009. ISBN 978-80-89315-13-0	€ 20,70.-
XII.	Kaminská, Ľ.: Čičarovce-Veľká Moľva. Výskum polykultúrneho sídliska. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-28-4	€ 22,50.-
XIII.	Březinová, G. – Pažinová, N.: Neolitická osada. Hurbanovo-Bohatá. Nitra 2011. ISBN 978-80-89315-37-6	€ 38,50.-

STUDIA

I.	Pieta, K.: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982.	–
II.	Veliačik, L.: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra 1983.	–
III.	Fusek, G.: Slovensko vo včasnoslovanskom období. Nitra 1994. ISBN 80-88709-17-2	–
IV.	Pavúk, J.: Štúrovo. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe. Nitra 1994. ISBN 80-88709-19-9	–
V.	Pavúk, J. – Bátora, J.: Siedlung und Gräberfeld der Ludanice-Gruppe in Jelšovce. Nitra 1995. ISBN 80-88709-24-5	–
VI.	Šalkovský, P.: Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. Nitra 2001. ISBN 80-88709-52-0	€ 17,00.-
VII.	Ruttkay, A. – Ruttkay, M. – Šalkovský, P. (Ed.): Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra 2002. ISBN 80-88709-60-1	–
VIII.	Hanuliak, M.: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska. Nitra 2004. ISBN 80-88709-72-5	–
IX.	Pieta, K. – Ruttkay, A. – Ruttkay, M. (Ed.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Nitra 2007. Druhé vydanie. ISBN 978-80-88709-91-6	–
X.	Soják, M.: Osídlenie spišských jaskýň od praveku po novovek. Nitra 2007. ISBN 978-80-89315-01-7	€ 28,00.-
XI.	Pieta, K.: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-05-5; ISBN 978-80-224-1027-4	€ 36,00.-
XII.	Pieta, K,: Die Keltische Besiedlung der Slowakei. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-31-4	€ 36,00.-
XIII.	Horváthová, E.: Osídlenie badenskej kultúry na slovenskom území severného Potisia. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-33-8	€ 32,00.-
XIV.	Šalkovský P.: Stredné Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra 2011. ISBN 978-80-89315-39-0	€ 22,50.-

COMMUNICATIONES

I.	Bátora, J. – Peška, J. (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999. ISBN 80-88709-40-7	€ 28,00.-
II.	Kuzma, I. (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 1998. Nitra 1999. ISBN 80-88709-41-5	€ 25,00.-
III.	Friesinger, H. – Pieta, K. – Rajtár, J. (Hrsg.): Metallgewinung und- Verarbeitung in der Antike. Nitra 2000. ISBN 80-88709-48-2	€ 28,00.-
IV.	Cheben, I. – Kuzma, I. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2001. Nitra 2002. ISBN 80-88709-57-1	€ 45,00.-
V.	Kuzmová, K. – Pieta, K. – Rajtár, J. (Hrsg.): Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag. Nitra 2002. ISBN 80-88709-61-X	–
VI.	Bátora, J. – Furmánek, V. – Veliačik, L. (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2004. ISBN 80-88709-70-9	–
VII.	Fusek, G. (Ed.): Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra 2004. ISBN 80-88709-71-7	–
VIII.	Cheben, I. – Kuzma, I. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu naších krajín – 2004. Nitra 2005. ISBN 80-88709-83-0	€ 55,00.-
IX.	Cheben, I. – Kuzma, I. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu naších krajín – 2007. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-06-2	€ 47,00.-
X.	Beljak, J. – Březinová, G. – Varsik, V. (Eds.): Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-24-6	€ 76,00.-
XI.	Furmánek, V. – Miroššayová, E. (Eds.): Popolnicové polia a doba halštatská. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-26-0	€ 47,00.-
XII.	Kuzmová, K. – Rajtár, J. (Zost.): Rímsky kastel v Iži. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-32-1	€ 20,70.-
XIII.	Kujovský, R. – Mitáš, V. (Eds.): Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám. Nitra 2012. ISBN 978-80-89315-41-3	€ 82,00.-

ARCHEOLOGICKÉ PAMÄTNÍKY SLOVENSKA

I.	Furmánek, V.: Radzovce – osada ľudu popolnicových polí. Reprint. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-27-7	–
II.	Lamiová, M.: Zemlín – obec s bohatou minulosťou. Košice 1993. ISBN 80-900444-2-5	–
III.	Čilinská, Z.: Slovania a avarský kaganát. Bratislava 1993. ISBN 80-7127-059-8	–
IV.	Šiška, S.: Dokument o spoločnosti mladšej doby kamennej. Bratislava 1995. ISBN 80-224-0198-6	–
V.	Pieta, K.: Liptovská Mara. Bratislava 1996. ISBN 80-967366-7-1	€ 13,00.-
VI.	Hromada, J.: Moravany nad Váhom. Bratislava 2000. ISBN 80-88709-45-8	€ 13,00.-
VII.	Olexa, L.: Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej. Košice 2003. ISBN 80-88709-66-0	€ 15,00.-
VIII.	Kaminská, Ľ.: Hôrka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennej. Košice 2005. ISBN 80-88-709-74-1	€ 15,00.-
IX.	Furmánek, V. – Marková, K.:Včelince. Archív dávnej minulosti. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-09-3	€ 17,00.-
X.	Šalkovský, P.: Detva. Praveké a včasnohistorické hradisko k dávnym dejinám Slovenska. Nitra 2009. ISBN 978-80-89315-14-7	€ 17,00.-

ACTA INTERDISCIPLINARIA ARCHAEOLOGICA

I.	Aktuálne otázky výskumu slovanských populácii na území Československa v 6.-13. storočí. Nitra 1979.	–
II.	Furmánek, V. – Stloukal, M.: Antropologický rozbor žárových hrobů pilińské a kyjatické kultury. Nitra 1982.	–
III.	Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Tom. III. Nitra 1984.	€ 9,00.-
IV.	Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Tom. IV. Nitra 1986.	–
V.	Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Archeológia-Geofyzika-Archeometria. Tom. V. Nitra 1987.	€ 7,00.-
VI.	Súčasné poznatky z archeobotaniky na Slovensku. Nitra 1989.	€ 6,00.-
VII.	Palaeoethnobotany and Archaeology, International Work-Group for Paleoethnobotany. 8th Symposium Nitra – Nové Vozokany 1989. Nitra 1991.	€ 16,00.-
VIII.	Hajnalová, E.: Obilie v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 1993. ISBN 80-88709-02-4	€ 9,00.-
IX.	Vondráková, M.: Malé Kosihy II. Nitra 1994. ISBN 80-88709-14-8	€ 13,00.-
X.	Hajnalová, E.: Ovocie a ovocinárstvo v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 2001. ISBN 80-88-709-38-5	€ 13,00.-

MATERIALIA ARCHAEOLOGICA SLOVACA
(edícia ukončená)

I.	Točík, A.: Výčapy-Opatovce a ďalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Nitra 1980.	–
II.	Budinský-Krička, V.: Kráľovský Chlmec. Nitra 1980.	–
III.	Točík, A: Nitriansky Hrádok-Zámeček. I, II. Tabuľky. Nitra 1981.	–
IV.	Točík, A.: Malé Kosihy – osada zo staršej doby bronzovej. Nitra 1981.	–
V.	Benadik, B.: Maňa. Keltisches Gräberfeld – Fundkatalog. Nitra 1983.	–
VI.	Dušek, M. – Dušeková, S.: Smolenice-Molpír I. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit. Nitra 1985.	–
VII.	Wiederman, E.: Archeologické pamiatky topoľčianskeho múzea. Nitra 1985.	–
VIII.	Budinský-Krička, V. – Veliačik, L.: Krásna Ves. Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Nitra 1986.	–
IX.	Kuzmová, K. – Roth, P.: Terra sigillata v Barbariku. Nitra 1988.	–
X.	Hanuliak, M. – Kuzma, I. – Šalkovský, P.: Mužla-Čenkov I. Osídlenie z 9.-12. storočia. Nitra 1993. ISBN 80-88709-07-5	€ 20,00.-
XI.	Šalkovský, P.: Hradisko v Detve. Nitra 1994. ISBN 80-88709-10-5	–
XII.	Hanuliak, M.: Malé Kosihy I. Nitra 1994. ISBN 80-88709-12-1	–
XIII.	Dušek, M. – Dušeková, S.: Smolenice – Molpír II. Nitra 1995. ISBN 80-88709-20-2	€ 15,00.-

ZOZNAM PUBLIKÁCIÍ ZARADENÝCH VO VÝMENNOM FONDE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SAV

Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 1. zv. € 20.-
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 2. zv. € 20.-
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 3. zv. € 18.-
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 4. zv. € 15.-
Archaeologia Historica 13/1988. € 8.-
Archaeologia Historica 22/1997. € 25.-
Archaeologia Historica 24/1999. € 28.-
Archaeologia Historica 31/2006. € 30.-
Archaeologia Historica 33/2008. € 30.-
Archaeologia Historica 34/2009. € 26.-
Archaeologia Historica 35/2010. € 20.-
Archaeologia Historica 36/2011/1, 2. € 20.-
Archeológia – História – Geografia (Archeológia). € 3.-
Archeológia – História – Geografia (Geografia). € 3.-
Archeológia – História – Geografia (História). € 3.-
Archeologická topografia Bratislavy. € 13.-
Archeologická topografia Košíc. € 13.-
Archeologické nálezy v zbierkach Mestského múzea v Zlatých Moravciach. Ruttkayová, J. – Ruttkay, M. € 6.-
Archeologické pamiatky a súčasnosť. € 3.-
Archeologičeskije vesti. € 6.-
AVANS v roku 1975. € 4.-
AVANS v roku 1976. € 5.-
AVANS v roku 1977. € 5.-
AVANS v roku 1978. € 3.-
AVANS v roku 1979. € 3.-
AVANS v roku 1989. € 10.-
AVANS v roku 1990. € 10.-
AVANS v roku 1991. € 13.-
AVANS v roku 1995. € 15.-
AVANS v roku 1996. € 15.-
AVANS v roku 1997. € 18.-
AVANS v roku 1998. € 18.-
AVANS v roku 1999. € 19.-
AVANS v roku 2000. € 20.-
AVANS v roku 2001. € 32.-
AVANS v roku 2002. € 22.-
AVANS v roku 2003. € 23.-
AVANS – register za roky 1984-1993. € 25.-
AVANS v roku 2004. € 27.-
AVANS v roku 2005. € 27.-
AVANS v roku 2006. € 29.-
AVANS v roku 2007. € 29.-
AVANS v roku 2008. € 33,50.-
Bajč-Vlkanovo. Sep. ŠZ 12/1964. Točík, A. € 1.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1980. Melicher, J. € 2.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1981. Melicher, J. € 2.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1986. Melicher, J. € 2.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1987. Melicher, J. € 1.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1988. Melicher, J. – Mačalová, H. € 2.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1989 a 1990. Mačalová, H. € 3.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1991 a 1992. Jasečková, M. € 4.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1993 a 1994. Jasečková, M. € 4.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1995 a 1996 Jasečková, M. € 4.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1997 a 1998. Jasečková, M. € 4.-
Bojná. Nové nálezy z počiatkov slovenských dejín. Pieta, K. € 5.-
Castrum Bene 7. € 22.-
Colloque International l`Aurignacien et le Gravettien (perigordien) dans leur Cadre Ecologique. € 13.-
Complex of upper palaeolithic sites near Moravany. Vol. II. € 13.-
Complex of upper palaeolithic sites near Moravany. Vol. III. € 15.-
Der sonderbare Baron. Dvořák, P. € 13.-
Die Ergebnisse der arch. Ausgrab. beim Aufbau des Kraftwerksystems Gabčíkovo-Nagymaros. € 7.-
Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit. Novotný, B. € 1.-
Europas mitte 1000. € 67.-
Gerulata I. € 20.-
Graphische Auswertung osteometrischer Werte in der historischen Osteologie. Sep. ŠZ 12/1964. Rajtová, V. € 3.-
Hallstatt a Býčí skála. Průvodce výstavou. € 2.-
Importants Sites Slaves en Slovaquie. € 3.-
IX. meždunarodnyj sjezd slavistov. Kijev 7. 9.-13. 9. 1983. € 1.-
Ján Dekan. Život a dielo. € 5.-
Kelemantia Brigetio. (ang.). € 10.-
Kelemantia Brigetio. (nem.). € 10.-
Kolíska kresťanstva na Slovensku. € 49.-
Liptovská Mara. Ein frühgeschichtliches Zentrum der Nordslowakei. Pieta, K. € 13.-
Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska. Pieta, K. € 13.-
Najstaršie roľnícke osady na Slovensku. Novotný, B. € 1.-
Numizmatika v Československu. € 3.-
Vyhodnotenie. Hanuliak, M. – Rejholcová, M. € 23.-
Pleisticene Environments and Archaeology of the Dzeravá skala Cave, Lesser Caroathians, Slovakia. € 20.-
Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až 13. stor. II. časť. Stredoslovenský kraj. € 10.-
Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. stor. III. časť. Východné Slovensko. € 31,50.-
Rapports du IIIe Congrès International d'Archeologie Slave 1. sept. 1975. € 8.-
Rapports du IIIe Congrès International d'Archeologie Slave 2. sept. 1975. € 3.-
Referáty o pracovných výsledkoch čs. archeologie za rok 1958, časť II. € 1.-
Rímske kamenné pamiatky. Gerulata. Shmidtová, J. € 10.-
Sádok – Cibajky – Šiance. Gogová, S. € 3.-
Slovacchia. Crocevia delle civilta´Europee 2005. Furmánek V. – Kujovský R. € 25.-
Slovenská archeológia 1962/2. € 7.-
Slovenská archeológia 1968/2. € 7.-
Slovenská archeológia 1972/1. € 9.-
Slovenská archeológia 1984/1. € 9.-
Slovenská archeológia 1984/2. € 9.-
Slovenská archeológia 1985/1. € 9.-
Slovenská archeológia 1987/1. € 9.-
Slovenská archeológia 1987/2. € 9.-
Slovenská archeológia 1988/1. € 10.-
Slovenská archeológia 1988/2. € 10.-
Slovenská archeológia 1989/1. € 10.-
Slovenská archeológia 1989/2. € 10.-
Slovenská archeológia 1990/1. € 10.-
Slovenská archeológia 1990/2. € 10.-
Slovenská archeológia 1992/1. € 15.-
Slovenská archeológia 1992/2. € 15.-
Slovenská archeológia 1993/1. € 15.-
Slovenská archeológia 1993/2. € 15.-
Slovenská archeológia 1994/1. € 15.-
Slovenská archeológia 1994/2. € 15.-
Slovenská archeológia 1995/1. € 16.-

Slovenská archeológia 1995/2.	€ 16.-
Slovenská archeológia 1996/1.	€ 17.-
Slovenská archeológia 1996/2.	€ 17.-
Slovenská archeológia 1996/2 (nezviazaná).	€ 12.-
Slovenská archeológia 1997/1.	€ 18.-
Slovenská archeológia 1997/2.	€ 18.-
Slovenská archeológia 1998/1.	€ 20.-
Slovenská archeológia 1998/2.	€ 20.-
Slovenská archeológia 1999/1.	€ 20.-
Slovenská archeológia 1999/2.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2000/1.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2000/2.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2001/1-2.	€ 44.-
Slovenská archeológia 2002/1.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2002/2.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2003/1.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2003/2.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2004/1.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2004/2.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2005/1.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2005/2.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2006/1.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2006/2.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2007/1.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2007/2.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2008/1.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2008/2.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2009/1.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2009/2.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2010/1.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2010/2.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2011/1.	€ 22.-
Slovenská archeológia 2011/2.	€ 22.-
Slovenská numizmatika VIII.	€ 3.-
Slovenská numizmatika X.	€ 3.-
Slovenská numizmatika XV.	€ 8.-
Slovenská numizmatika XVII.	€ 8.-
Slovenská numizmatika XVIII.	€ 8.-
Slovenská numizmatika XIX.	€ 7.-
Stredné Slovensko 2.	€ 2.-
Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia III-IV.	€ 18.-
Studia Historica Slovaca XVI.	€ 3.-
Studia Historica Slovaca XVII.	€ 4.-
Studie muzea Kroměřížska 88.	€ 5.-
Šebastovce I. Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches. Katalog. Budinský-Krička, V. – Točík, A.	€ 13.-
Študijné zvesti 7/1961.	€ 3.-
Študijné zvesti 8/1962.	€ 3.-
Študijné zvesti 10/1962.	€ 3.-
Študijné zvesti 12/1964.	€ 3.-
Študijné zvesti 13/1964.	€ 2.-
Študijné zvesti 14/1964.	€ 2.-
Študijné zvesti 15/1965.	€ 3.-
Študijné zvesti 16/1968.	€ 5.-
Študijné zvesti 17/1969.	€ 5.-
Študijné zvesti 18/1970.	€ 9.-
Študijné zvesti 19/1981.	€ 7.-
Študijné zvesti 21/1985.	€ 8.-
Študijné zvesti 23/1987.	€ 9.-
Študijné zvesti 24/1988.	€ 6.-
Študijné zvesti 25/1988.	€ 5.-
Študijné zvesti 26/1990.	€ 18.-
Študijné zvesti 27/1991.	€ 15.-
Študijné zvesti 28/1992.	€ 20.-
Študijné zvesti 29/1993.	€ 18.-
Študijné zvesti 30/1994.	€ 15.-
Študijné zvesti 31/1995.	€ 20.-
Študijné zvesti 32/1996.	€ 21.-
Študijné zvesti 33/1999.	€ 20.-
Študijné zvesti 34/2002.	€ 23.-
Študijné zvesti 35/2002.	€ 25.-
Študijné zvesti 36/2004.	€ 30.-
Študijné zvesti 37/2005.	€ 20.-
Študijné zvesti 38/2005.	€ 20.-
Študijné zvesti 39/2006.	€ 20.-
Študijné zvesti 40/2006.	€ 35.-
Študijné zvesti 41/2007.	€ 40.-
Študijné zvesti 42/2007.	€ 35.-
Študijné zvesti 43/2008.	€ 35.-
Študijné zvesti 44/2008.	€ 35.-
Študijné zvesti 45/2009.	€ 35.-
Študijné zvesti 46/2009.	€ 35.-
Študijné zvesti 47/2010.	€ 32.-
Študijné zvesti 48/2010.	€ 35,80.-
Študijné zvesti 49/2011.	€ 35.-
Študijné zvesti 50/2011.	€ 74.-
Študijné zvesti 51/2012.	€ 74.-
Tak čo, našli ste niečo? Svedectvo archeológie o minulosti Mostnej ulice v Nitre. Březinová, G. – Samuel, M.	€ 20.-
Terra sigillata in Mähren. Droberjar, E.	€ 13.-
Točík Anton 1918-1994. Biografia, bibliografia.	€ 5.-
Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten.	€ 10.-
Ve službách archeologie IV.	€ 25.-
Ve službách archeologie V.	€ 25.-
Ve službách archeologie 2007/1.	€ 20.-
Ve službách archeologie 2007/2.	€ 20.-
Ve službách archeologie 2008/1.	€ 40.-
Ve službách archeologie 2008/2.	€ 40.-
Velikaja Moravia. Sokrovišča prošlogo Čechov i Slovakov. Katalog – Kiev.	€ 1.-
Východoslovenský pravek – Special Issue.	€ 28.-
Východoslovenský pravek I.	€ 7.-
Východoslovenský pravek II.	€ 7.-
Východoslovenský pravek V.	€ 13.-
Východoslovenský pravek VI.	€ 20.-
Východoslovenský pravek VII.	€ 20.-
Východoslovenský pravek VIII.	€ 20.-
Východoslovenský pravek IX.	€ 21,50.-

PhDr. Karol Pieta, DrSc.
(*17. 11. 1941 Nitra).
Vysokoškolské vzdelanie ukončil na Masarykovej univerzite v Brne v roku 1964. V tom istom roku začal pracovať v Archeologickom ústave SAV v Nitre. Tu získal aj vedecké hodnosti (CSc. – 1981, DrSc. – 2003).
V rokoch 1991–2012 pôsobil a pôsobí ako vedecký tajomník a zástupca riaditeľa. Jeho široký záber v rámci stredoeurópskej archeológie siaha od Keltov a Germánov až po včasný stredovek. Venuje sa tiež experimentálnej archeológii, ochrane pamiatok, ako aj ich rekonštrukcii a prezentácii. Z veľkých projektov terénneho výskumu je to Liptovská Mara, kde vybudoval aj náš prvý archeoskanzen, alebo dnes už dobre známa Bojná, kde výsledky výskumu svedčia o existencii dosiaľ neznámeho mocenského centra Nitrianskeho kniežatstva z 9. storočia. Nálezy bronzových zvonov a súčastí prenosného oltára s prvými dokladmi písma v našej histórii dokazujú prítomnosť kresťanstva západného rítu najmenej 50 rokov pred príchodom Konštantína a Metoda. Systematicky sa venuje málo prebádaným horským regiónom. K významným objavov, ktoré zviditeľnili Slovensko a slovenské pamiatky v celoeurópskom meradle patrí objav hrobky germánskeho veľmoža z obdobia sťahovania národov v#Matejovciach pri Poprade. Od roku 2004 je vedúcim Kuvajtsko-slovenskej archeologickej misie na ostrove Failaka v Perzskom zálive zameranej na výskum starokresťanskej osady.
Je autorom a spoluautorom niekoľkých monografií a do tristo odborných štúdií, ktoré sú publikované v domácich i zahraničných časopisoch.
Venuje sa aj pedagogickej činnosti. Ako hosťujúci profesor pôsobil na Univerzite vo Viedni, UKF v Bratislave a dlhodobo pôsobí na MU v Brne.
Bol a je vedúcim mnohých domácich a zahraničných projektov. Je členom mnohých združení, rád, komitétov a spoločností. Za svoju odbornú prácu získal početné ocenenia ako Zlatá medaila SAV (2007), Krištáľové krídlo v kategórii medicína a veda (2008), vedec roka 2011.
Je čestným občanom obce Bojná.

ISBN 978-80-89315-42-0